116.920

LIKA U NOB 1941

IZ RATNE PROŠLOSTI NAŠIH NARODA

KNJIGA PEDESETA

POSEBNA IZDANJA
KNJIGA DVADESET DRUGA

UREĐIVAČKI ODBOR

Petar BRAJOVIĆ, Milinko ĐUROVIĆ, Veljko KOVAČEVIĆ, Viktor KUČAN, Nikola LJUBIČIĆ, Petar MATIĆ, Branko PEROVIĆ, Miloš ZEKIĆ, Svetislav SAVKOVIĆ

VOJNO IZDAVAČKI ZAVOD JNA „VOJNO DELO"

CENTRALNA VOJNA BIBLIOTEKA
INV. BR. 116.920

PIŠU UČESNICI

LIKA U NOB
1941

ZBORNIK
KNJIGA PRVA

CENTRALNA
VOJNA
BIBLIOTEKA

BEOGRAD 1963.

REDAKCIJA

Srđan BRUJIĆ, Đoko JOVANIĆ, dr Petar KLEUT, Todor RADOŠEVIĆ, Ivan REŠETIĆ

UREDNIK

Đoko JOVANIĆ

VINJETE:

Danilo BOŠKOVIĆ, Pivo KARAMATIJEVIĆ, Branko ŠORTA

Pojavu knjige „Lika u NOB — 1941" pozdraviće svaki sadašnji i bivši stanovnik Like — i stariji i mlađi. Ovo zbog toga što je narod Like svojim najaktivnijim učešćem, svojim djelima i svojim žrtvama u oslobodilačkom ratu, ispunio najslavnije stranice svoje istorije, a sve to nije zabeleženo ili je veoma oskudno rečeno i prijeti opasnost da padne u zaborav.

Zbog toga je i inicijativa grupe drugova iz Beograda, koji su se pored svojih svakodnevnih poslova prihvatili i ovoga — da angažuju učesnike događaja, prikupe materijale i objave i nešto o Lici, naišla na pozitivan prijem, a sigurno je da će se i produžetak započetog rada uspješno nastaviti, jer je krajnje vrijeme da se obradi ratni period i to iz pera samih učesnika. Osnovno je da svi mi koji smo učestvovali u NOB ili djelovali u Lici prije rata, koji smo živi svjedoci velikih događaja, da podržimo inicijativu koja je pokrenuta — du opišemo događaje i ljude i da ih spasimo od zaborava i sačuvamo za generacije koje dolaze, za istoriju.

Koncepcija koju je usvojila Redakcija je i po mom mišljenju pravilna. Prošlo je sedamnaest godina od rata, a o Lici je vrlo malo napisano. Ovo nije ni malo opravdano, no nije ni slučajno. Oskudica arhivske građe, raštrkanost neposrednih učesnika, a naročito njihova zauzetost redovnim dužnostima, čine objektivne teškoće da se danas potpuno tačno i cjelovito obrade svi ti vrlo burni, raznovrsni i dinamični događaji u kojima su učestvovali i stari i mladi, u kojima je sudjelovala cijela Lika, da se da odgovarajući istorijski autentičan i umjetnički vjeran izraz zbivanja. Zbog toga se ne treba bojati neslaganja u ocjenama i opisima pojedinih događaja, jer su te nepodudarnosti normalne, obrada događaja nužno mora biti sagledana iz ugla kojim ih je svaki pojedinac gledao da bi se dobila sinteza i istorijska činjenica.

Gledajući sadržaj prve knjige uočiće se da su svi ili gotovo svi važniji događaji iz 1941. godine obrađeni. Može se složiti ili ne sa opisom pojedinih tokova događaja, iznetih činjenica ili izvučenih zaključaka i datih ocjena, no cilj knjige je da se iznese atmosfera ustaničkih dana i događaja iz 1941, a ne da se daju konačne ocjene. Stvar je daljeg proučavanja činjenica da se dođe do definitivnih zaključaka, ali je već značajno i to što je objavljena bar prva verzija događaja. Mnoge stvari su izostale, neke nisu ni potpuno iznesene, pa bi slijedeće knjige, koje Redakcija planira, trebalo da ispune te praznine. Od učesnika događaja, u prvom redu, zavisi koliko će se u tome uspjeti. Zato Redakcija s pravom očekuje punu saradnju svih aktera NOB u Lici, od čijeg odziva i spremnosti da obrade događaje u kojima su učestvovali, zavisi i ispunjenje zadatka koji je Redakcija sebi postavila, a to je — da se prikupi i objavi što bogatiji autentičan materijal za istoriju oslobodilačkog rata u Lici, kao dijela herojske borbe naroda Jugoslavije za stvaranje nove, socijalističke zajednice.

U Beogradu, oktobra 1962. *Jakov* BLAŽEVIĆ

Ismet Mujezinović: USTANAK

RAZVOJ ORGANIZACIJA KP U LICI I NJIHOVA ULOGA U USTANKU 1941.

IZMEĐU DVA RATA

Lika je naziv za geografsku celinu oivičenu s juga i zapada bilom Velebita, sa severa ograncima Velike i Male Kapele, a sa istoka bilom Plješevice. U ovom planinskom području ispresecanom s nekoliko kraških polja, na površini od 5612 km² živelo je prema popisu od 1931. godine 177 500 stanovnika, koji se, usled specifičnog istorijskog razvitka, unekoliko razlikuju od svojih suseda po mentalitetu, načinu života i običajima. Dok je etničko razgraničenje s Dalmacijom potpuno, a s Bosnom gotovo u celini i administrativno označeno, granica prema Kordunu i Gorskom kotaru usled vekovne migracije, je nejasna, tako da se deo stanovništva Plaškog i Ogulina oseća Ličanima. Ali kako se administrativne granice, uspostavljene od Austro-Ugarske, decenijama nisu menjale i u Kraljevini Jugoslaviji ostale iste, sem što je jedno vreme bila izdvojena u sastav Bihaća opština Ličko Petrovo Selo, to se i područje Like potpuno podudara s teritorijom osam predratnih srezova (kotareva).

U predratnom periodu Lika je bila ekonomski među najzaostalijim krajevima u Jugoslaviji, pa je i ostala primitivno stočarsko-ratarsko područje. Železnička pruga Ogulin — Knin, s ložionicom u Gračacu, bila je jedini veći industrijski objekat koji je i apsorbovao najveći broj od ukupnog broja zaposlenih radnika u Lici. Nekoliko manjih parnih mlinova, više vodenica i desetak malih pilana radili su gotovo u celini za podmirenje najnužnijih potreba lokal-

nog stanovništva. Polovinom treće decenije eksploatacija šuma nešto je porasla — izvesne količine drveta izvozile su se i u Italiju. Zanatstvo se vrlo sporo razvijalo u sreskim, a sasvim neznatno u opštinskim centrima i pokrivalo je ionako minimalne potrebe stanovništva centara, dok je seljaštvo svoje potrebe gotovo u celini podmirivalo kućnom radinošću. Nasuprot tome broj trgovina i gostionica, iako sa oskudnim prostorom i inventarom, brzo se razvijao u sreskim centrima, a ni u opštinskim, pa čak ni u pojedinim selima nije ih falilo. Nešto radne snage zaposlilo se kao cestari koji su s primitivnim ručnim sredstvima održavali glavne drumove, i lugari koji su isključivo čuvali šume od „nezakonite" seče. Tridesetih godina počinje da se razvija bankarstvo, koje nije uticalo na privredni razvitak Like, jer je, pored prisvajanja iseljeničkih dolarskih doznaka, imalo najprostije zelenaške tendencije. Osnova privredne delatnosti počivala je na seljačkim gospodarstvima, od kojih i najveća teško da su pokrivala potrebe porodice. Poljoprivredna proizvodnja na izrazito niskom stepenu nije davala tržišne viškove ni u rodnim godinama i gotovo sva sela zavisila su od dovoza žita iz drugih pokrajina. Gajenje stoke, također primitivno, razvijalo se isključivo radi podmirivanja sopstvenih potreba u ishrani i vučnoj snazi, a za tržište samo radi kupovine najnužnijih industrijskih proizvoda. Otuda se ni stočarstvo ni zemljoradnja, u okviru jednog domaćinstva ili sela, nisu razvili u posebnu privrednu granu, već su se međusobno dopunjavali. Pokušaji opštinskih vlasti da, putem dodeljivanja rasplodnih grla, utiču na razvitak stočarstva, kao i pokušaj da agronomi unaprede ratarsku proizvodnju, potpuno su propali. Malobrojni poljoprivredni stručnjaci svedeni su na nivo činovnika, a ono malo sredstava koja su s vremena na vreme odvajana za unapređenje seljačkih gospodarstava upotrebljavana su u izbornim kampanjama za podmićivanje i čvršće vezivanje za vlast nekolicine uticajnih seljaka. Nekoliko seoskih bunara i stotinak kilometara seoskih puteva, izgrađenih u izbornim kampanjama, jedini su spomenici u pokušajima bivše vlasti da se unapredi ličko selo.

U socijalnoj strukturi stanovništvo Like sve do rata nije se jasno izdiferenciralo, sem dela činovnika i ne malog

broja trgovaca po sreskim i opštinskim centrima i još većeg broja trgovčića i u najzabačenijim selima. A ni kod seljaka se nisu izdigle posebne grupe ili slojevi koji bi po bogatstvu ili uticaju odskakali od ostale mase. Jedina vidnija razlika među seljacima, nasleđena odranije, izražavana je u broju stoke ili količini zemlje. Tridesetih godina i kasnije ta se razlika pojačava. Tako je veliki broj seljaka, u procesu permanentnog osiromašenja, predstavljao rezervu radne snage za rudnike, građevinarstvo i šumarstvo izvan Like, kao i za vojnopolicijsku službu u čemu je Lika posebno karakteristična, jer su iz redova njenih seljaka stalno i u znatnom broju regrutovani podoficiri, žandarmi i policajci. Karakteristični su i masovniji sezonski odlasci na radove, većinom u Srbiju, kao dopuna prihodima, dok je stanoviti broj seljaka sukcesivno zauvek napuštao rodni kraj, nastanjujući se po svim krajevima Jugoslavije. U traženju zarade dobar broj seljaka odlazio je i u inostranstvo (Belgiju, Francusku, Nemačku, a naročito u Ameriku) gde su ostajali i po nekoliko godina ili stalno. Tako se i u dvadeset trogodišnjem životu u kraljevini Jugoslaviji nastavio da razvija decenijama poznat proces ekonomske emigracije Ličana. Time je, i pored toga što je prirodni priraštaj stanovnika bio neobično visok, broj stanovnika nastanjenih u Lici ostajao gotovo isti, pa se ni do 1941. nije izmenio. A kako se ni za poslednjih 60 godina broj stanovnika koji su ostali da žive u Lici nije menjao, to je i izreka: „Lika sve naseli, a sebe ne raseli", najadekvatnije odražavala njen ekonomski razvitak.

U pogledu kulturnog razvitka Lika je stajala još gore. Broj četvorogodišnjih osnovnih škola nije zadovoljavao rastuće potrebe stanovništva. Veliki broj dece ostajao je bez osnovnog obrazovanja, jer malobrojna školska mreža nije mogla da ih obuhvati. Izvestan broj postao je žrtva sopstvene nemaštine ili pak tradicije, naročito ženska deca. Tako je preko polovine odraslog stanovništva ostalo nepismeno — 64 951. A taj broj po srezovima neznatno oscilira i kreće se od 47% (Gospić) do 64% (Udbina). Dalje školovanje predstavljalo je poseban problem. Niže srednje škole — građanske i gimnazije — postojale su samo u Gračacu, Korenici i Otočcu, ali sa veoma malim kapacitetom,

dok je potpuna gimnazija i učiteljska škola postojala samo u Gospiću. Izvestan broj odlazio je na srednje školovanje izvan Like (Sušak, Karlovac itd.) podnoseći ogromne materijalne nedaće, a jedan deo odlazio je na zanate, takođe izvan Like. Na više školovanje i studije odlazio je izuzetno mali broj u odnosu na ukupno stanovništvo — iz pojedinih srezova za deceniju svega dvojica, trojica. Iz toga tankog sloja školovanih ljudi izrastali su, zahvaljujući upornosti i marljivosti, kadrovi na nivou razvijenih krajeva.

Po nacionalnoj pripadnosti stanovništvo Like je 96 468 srpsko i 77 745 hrvatsko[1]), razmešteno u zasebna područja. Tokom istorijskog razvitka u procesu migracije, povlačenja ispred najezdi, te delovanja katoličke i pravoslavne crkve, kao i austrougarske administracije, polovinom XIX veka iskristalisale su se i granice sela. Smeštaj stanovništva (hrvatsko u zapadnom, a u južnom, istočnom i severnom delu srpsko), s obostranim oazama od po nekoliko sela ili zaselaka, nije bio bez uticaja na razvitak političkih i društvenih odnosa. Na brojčanom odnosu i razmeštaju, a posebno na verskim i nacionalnim razlikama — sitna buržoazija, popovi i trgovci okupljeni u različite građanske političke stranke boreći se za svoje interese razvijali su političku netrpeljivost između Srba i Hrvata.

Pri završetku I svetskog rata i prvih godina života u novoj državi val revolucionarnog pokreta zahvatio je Liku — podjednako i srpsko i hrvatsko stanovništvo. Revolucionarno strujanje pojačano je povratkom znatnog broja seljaka iz Rusije koji ne samo da su upoznavali seljane s oktobarskom revolucijom, već se deo aktivno uključio u revolucionarni pokret. U tom procesu revolucionarnog vrenja oformljene su i prve organizacije Socijalističke radničke partije (komunista) u čitavom nizu sela, od kojih su neke ubrzo narasle i na nekoliko desetina, pa i preko stotinu članova. Međutim, smirivanjem talasa izazvanih događajima 1917. god. sprovođenjem u život Obznane i pojačanim delovanjem dominirajućih stranaka — Radićeve Hrvatske republikanske seljačke stranke i Pribićevićeve Samostalne demokratske stranke, te upinjanjem Radikalne stranke da i u Lici stekne pristalice, kao i stvaranjem Orju-

---

[1]) Na osnovu popisa stanovništva iz 1931. godine.

ne (Organizacija jugoslovenskih nacionalista), postepeno se gasio revolucionarni pokret ostavljajući tu i tamo tragove i neznatna uporišta. Naime, ni u Lici se nisu mogla u tom kratkom vremenu izgraditi čvršća revolucionarna uporišta koja bi u ilegalnim uslovima nastavila delovanje, pa je buržoaziji i u ovom delu Jugoslavije, zahvaljujući opštoj situaciji, pošlo za rukom da ostvari znatnije rezultate u postepenom gašenju revolucionarnog pokreta, odvlačeći znatne snage neupućenog seljaštva od revolucionarnih i demokratskih zahteva na polje međusobne nacionalističke borbe. U vrlo žestokoj formi razvija se međusobna borba srpske i hrvatske buržoazije za političku prevlast i osvajanje ekonomskih pozicija.

Već polovinom druge decenije rezultati šovinističke politike, naročito Radikalne stranke, Orjune, te frankovačkog dela HRSS i obe crkve, vidno su se manifestovali u ubistvima i premlaćivanjima pojedinaca, kao i skrnavljenju verskih i kulturnih institucija, gde su se podjednako istakli eksponenti srpske i hrvatske buržoazije.

Uprkos svega toga 1923. god. aktivno je delovala u Gospiću organizacija KP u kojoj su pored ostalih bili Počuča Mile, Ive Gržetić, drvodeljski radnik, član CK KPJ, i dr. Ona je, zbog odlaska ovih drugova iz Like, prestala da postoji, ali je 1927/1928. godine, dolaskom profesora Akifa Šeremeta, člana CK KPJ, obnovljena i otada nije prestala da deluje. Iako joj je centar delovanja u Gospiću među zanatlijama, studentima i srednjoškolcima, ona vrši znatan uticaj i na druge srezove a naročito preko Divka Budaka u Perušiću. Članovi ove partijske organizacije bili su dr Pavle Gregorić, Jakov Blažević, Ive Čačić, Hubert Vidaković i Drago Marušić.

Prebacivanjem gorućih problema u ekonomskom i kulturnom razvitku na nacionalno polje, ne samo da su mase odvraćane od borbe protiv buržoazije, već su i iz redova seljaka a naročito onih koji nisu živeli samo od svoga rada u osnovi neprosvećenih, nacionalno neiživljenih i politički neopredeljenih, regrutovani ekstremni elementi i korišćeni kao eksponenti građanskih političkih grupacija. Zahvaljujući tome, polovinom te decenije od ekstremnih elemenata iz redova činovnika, železničara, cestara i lugara

(uglavnom uslovno i primljenih u službu), i malog broja seljaka — mešetara srpska buržoazija oformila je udruženje četnika, čije je jačanje forsirala posebno na liniji koja geografski deli glavninu srpskog od hrvatskog stanovništva. Četnička udruženja imala su znatnog udela u zastrašivanju seljaka, proganjanju demokratskih i revolucionarno orijentisanih elemenata i posebno u izazivanju šovinističke mržnje i nepoverenja između srpskog i hrvatskog naroda.

Protiv četništva hrvatska buržoazija forsirala je ilegalne organizacije križara, koje se ubrzo pretvaraju u uporišta ustaša. U 1932. godini povodom pokušaja ustaša da diverzijom u Brušanima (kraj Gospića) izazovu otpor hrvatskih masa protiv velikosrpske politike, u Lici je posebno nastupio period mučne situacije. Hapšenjem znatnog broja hrvatskih seljaka, premetačinama po kućama, premlaćivanjima i sličnim akcijama u kojima je učestvovao gotovo ceo žandarmerijski puk, uz pomoć četničkih udruženja, znatno je povećano raspirivanje šovinističke mržnje.

Slabljenjem diktature politički i društveni život u Lici postaje intenzivniji i od 1935. do 1941. godine ulazi u završnu fazu masovno okupljanje seljaka u revolucionarni pokret i formiranje organizacija KP i partijskih rukovodstava, koje u daljim događajima stiču sve uticajniju ulogu.

Upravo u toj deceniji na razvijanje revolucionarnog pokreta snažno utiču tri elementa.

Prvi. Osiromašenjem seljaka i njihovim odlaskom na radove u rudnike i razna gradilišta po svim krajevima Jugoslavije, gde se upoznaju sa svetskim i jugoslovenskim zbivanjima i gde učestvuju u radničkom pokretu, od njih se formira brojno mali ali čvrsti sloj revolucionara, koji neposredno ili posredno deluju na formiranje revolucionarne svesti, naročito kod dela seljačke omladine u Lici.

Drugi. U prvoj polovini predratne decenije školuje se ili završava školovanje i studije nova generacija iz redova seljaka, zanatlija i sitnog činovništva koja, dobrim delom obuhvaćena u revolucionarnom pokretu, prekida tradiciju vezivanja za buržoaziju i otpočinje borbu za revolucionarni preobražaj društva. Iz redova te generacije izrastaju nosioci politike KPJ u Lici i organizatori prvih partijskih će-

lija. Njihovim delovanjem vaspitava se u gospićkoj preparandiji i gimnaziji i u ostalim školama mlađa generacija, koja će 1938. do 1941. uneti još više mladalačkog žara u revolucionarni pokret.

Treći. U prvoj polovini iste decenije, pod pritiskom ekonomske krize, vraćaju se u Liku radnici iz Francuske, Belgije, Kanade i Amerike. Mnogi od njih su aktivno učestvovali u revolucionarnom radničkom pokretu tih zemalja, organizovani u komunističke partije ili sindikalne organizacije (Tomo Čačić, aktivni učesnik u stvaranju Kanadske partije i drugi), a sa povratkom u zemlju nastavili su delovanje u svojim selima. Lički seljaci — komunisti (naročito iz Perušića) uspešno su u Kanadi vodili akciju za odlazak u Španiju.

Zahvaljujući delovanju ovih grupa i pojedinaca, počev od tridesetih godina, revolucionarni pokret je sve snažnije zahvatao Liku, a od 1935. godine dobiva organizovanije i sadržajnije oblike, da bi od 1937. i dalje sve više prerastao u uticajnu snagu na celokupno društveno-političko kretanje, posebno na seljačke mase.

Delujući među grupama radnika, zanatlija i školske omladine po sreskim mestima, odakle se postepeno uticalo na pojedince i manje grupe po selima, komunisti su postigli značajne rezultate u stvaranju političkih uporišta, često sastavljenih od dva-tri čoveka, kao jezgra od kojeg se pošlo na šire političko delovanje. Dok se ta delovanja prvih godina od proglašenja diktature nisu masovno i vidnije manifestovala, dotle su se u 1935. godini, povezano s izbornom agitacijom i na samim izborima, pokazala kao vrlo snažan faktor u uticanju na društveno-politička zbivanja.

Mada su snage režima okupljene oko liste Jeftića na petomajskim izborima 1935. godine „odnele" u svim srezovima Like pobedu s neznatnom većinom glasova, sem u Brinju gde je to postigla opozicija kroz HSS, žestina izborne agitacije, propraćena mestimično i terorom i činjenica da su režimske stranke zahvaljujući zaostalosti, obmanjivanju, prevarama i falsifikatima do tada uvek „pobeđivale", pokazale su da se odnos političkih snaga znatno izmenio. Za razliku od dotadašnjih izbora ovi nisu pokazali samo

prost suparnički odnos između opozicionih i režimskih stranaka, već i nova stremljenja u daljem društveno-političkom razvitku. Nastupio je i izrazitiji proces diferencijacije u redovima građanskih stranaka.

Napredni i demokratski orijentisani hrvatski seljaci, radnici i deo inteligencije, mada okupljeni na naglašenoj nacionalnoj osnovi, unosili su u politički život HSS nove, demokratske zahteve, što je imalo za posledicu revolucionisanje stranačke mase i prevazilaženje ciljeva koje su joj postavila rukovodstva. Začeci diferencijacije unutar HSS osećali su se svuda, a posebno u perušićkom srezu, gde su komunisti i levo orijentisani prvaci zadobili čvršće pozicije u seoskim, opštinskim i sreskim organizacijama HSS, utičući znatno na orijentaciju njihovog delovanja.

I kod snaga SDS vidno su, s jedne strane, izražene tendencije brzog narastanja, a s druge, ocrtani su određenije i pravci razvitka jednog šireg i dugotrajnijeg procesa unošenja demokratske i revolucionarne svesti u mase. Dok su se prvaci iz SDS, u nastojanju da pridobiju mase i dođu na vlast, morali služiti demokratskim i revolucionarnim parolama, dotle su ih mase, prihvatajući ih, shvatale dublje i zahtevale da se izgrade snage koje bi osigurale njihovo dosledno sprovođenje u život. Upravo tada i na tim parolama otpočeo je uticajem progresivnih snaga, a naročito aktivnošću komunista, proces šireg uvlačenja seljaka u politički život i njihovog ekonomskog, kulturno-prosvetnog i političkog vaspitanja u demokratskom duhu. Iz tog procesa izrastaće ubrzo jake i čvrste snage koje će delovati odlučujuće na celokupni tok društveno-političkog kretanja.

Promene izražene na petomajskim izborima, kao i tendencije daljeg razvitka, dobro su uočene i analizirane od komunista. Sredinom 1935. godine održan je kod Divosela sastanak blizu 30 najaktivnijih komunista iz nekoliko srezova Like. Na osnovu izlaganja Mile Počuče po referatu Dimitrova, diskusije i zaključaka koje je formulisao Jakov Blažević, na sastanku je učinjen prelomni korak u pravcu organizovanijeg delovanja komunista na stvaranju borbenog jedinstva Srba i Hrvata i njihovom bržem oslobađanju od uticaja buržoaskih političara. Pravilna orijentacija ovog

savetovanja na šire povezivanje s masama i na stvaranje organizacije KP našla je potvrdu već na opštinskim izborima 1936. godine. Mada opozicione snage, i pored pobede znatnijeg broja kandidata, nisu uspele da odlučnije izmene odnose u opštinskim većima, komunisti i demokratski orijentisane grupe i pojedinci, preuzimajući u predizbornoj agitaciji i posle izbora inicijativu, osigurali su sebi stvaranje sve većeg političkog uticaja na široke mase seljaka. Upravo zahvaljujući takvoj orijentaciji proces političkog vaspitanja i revolucionisanja masa stalno se razvija.

Posebno značajnu ulogu na liniji revolucionisanja masa imali su komunisti u delovanju kroz legalne organizcije „Seljačko kolo" i „Seljačku slogu" koje su formirane tokom 1936—1938. godine. Kako su organizacije „Seljačko kolo" među srpskim i „Seljačka sloga", odnosno „Gospodarska sloga" među hrvatskim seljaštvom radile na ekonomskom i kulturno-prosvetnom uzdizanju sela, to je ta forma svestrano iskorišćena za aktivizaciju seljaka na svim, a naročito na političkom polju.

Zahvaljujući činjenici da su organizacije „Seljačkog kola" stvorene i razvijane gotovo isključivo delovanjem i pod rukovodstvom komunista i revolucionarno i demokratski orijentisanih pojedinaca i grupa, one su istovremeno postale i žarište političkog života sela. Kroz te organizacije seljaci su se, na širem planu i masovnije okupljeni, upoznali s ciljevima revolucionarnog pokreta, doznali najverodostojnije podatke o razvitku SSSR, o oslobodilačkom pokretu ostalih zemalja, o političkim i ekonomskim problemima u zemlji, o karakteru i ciljevima KPJ. Vidnu ulogu u tom delovanju odigrali su učitelji, studenti i srednjoškolci koji su, uključujući se u revolucionarni pokret, davali ton aktivnosti tih organizacija unoseći revolucionarnu svest posebno među omladinu.*

Delovanjem organizacije KP u Končarevom Kraju** i radom nekoliko izgrađenih studenata-komunista sa

---

* Pok. Rašo Stanisavljević i Žarko Ćuić, Deni Vujnović, Bogde Vujnović, Ilija Radaković, Mićun Šakić, Mito Dimitrovski, Milojko Ćuk i mnogi drugi.

** Jovo Bogdanović, pok. Petar Končar, Ilija Rapajić, pok. Rade Hrnjak, pok. Branko Ognjenović, Jovo Đerić, pok. Mane Mirić, Brato Orlić i drugi.

Zagrebačkog fakulteta, u koreničkom srezu vrlo su rano oformljene organizacije „Seljačkog kola" gotovo u svim selima, među kojima su se posebno isticale one u Trnovcu, Pećanima, Debelom Brdu, Buniću i Bjelopolju. Sa stečenim iskustvom u formiranju i radu tih organizacija prišlo se njihovom formiranju i u ostalim srezovima. U toku 1937. i 1938. godine oformljene su takve organizacije u većini sela svih srezova, od kojih su se aktivnošću naročito isticale one u Gračacu i Divoselu.

U procesu formiranja „Seljačke sloge", ogranaka organizacija HSS, koje su okupljale gotovo sve hrvatske seljake, karakteristično je da se politička borba razvijala unutar organizacija za prevlast u vodstvu, odakle se moglo određenije delovati na usmeravanje masa, za razliku od organizacija „Seljačkog kola" koje su se od početka izgrađivale pod rukovodstvom komunista. U organizacijama „Seljačke sloge" komunisti su*, zajedno sa demokratski orijentisanim pojedincima i grupama, uspeli u dobroj meri da parališu nacionalistička stremljenja i da organizacije dobrim delom usmeravaju u borbu za revolucionarnije rešavanje ekonomskih, društvenih i političkih problema. Na taj rad posebno su uticali radnici — povratnici iz Belgije, Francuske i Kanade od kojih je najveći broj bio obuhvaćen revolucionarnim pokretom tih zemalja.

Pored ovog nastavljen je ranije započeti proces delovanja komunista među zanatlijama, srednjoškolskom omladinom i činovništvom, gde je takođe stvoren oslonac i delimično paralisan uticaj srpskih i hrvatskih građanskih političara. U tom vremenu posebno je ostvaren uticaj komunista na srednjoškolsku omladinu gospićke gimnazije i učiteljske škole, koje su tada, a i kasnije, dale znatan broj kadrova za revolucionarni pokret. Među železničko osoblje i slične kategorije službenika, zbog njihovog vezivanja za zemlju i za režimske stranke radi očuvanja službe, ideje revolucionarnog pokreta u početku teško su prodirale. Međutim, izrastanjem mlađe generacije već tada su među njima stvorena mala uporišta revolucionarnog pokreta koja

---

* Grga i Antić Uzelac, Ferdo Toplak, Nina Rubčić, Ante Rukavina, Martin Dasović, Joso Dasović, Vanja Arbanas, pok. Juka Kolak, Nikola Sorić i drugi.

će sve uspešnije vršiti pritisak u pravcu revolucionisanja nekih organizacija Jugoslovenskog „Sokola" ili pak u paralisanju delovanja četničkih udruženja, čiji su članovi najvećim delom bili državni službenici. Među šumskim radnicima, na inicijativu i pod rukovodstvom organizacije KP u Končarevom Kraju, organizovan je na Vrhovinama i okolini 1937. godine štrajk sa zahtevom da se povećaju nadnice, koji se uspešno završio; u toku štrajka i neposredno zatim oformljene su prve sindikalne organizacije.

Bitnija razlika predizborne kampanje 1938. godine prema ranijim izborima bila je što su održavani brojni skupovi, masovni politički zborovi, u čijem su organizovanju komunisti, sprovodeći direktive dobijene od Jakova Blaževića, Mile Počuče i Nedjeljka Žakule, pokazali spretnost i samostalnost. Posebnu ulogu u predizbornoj kampanji, boreći se za jedinstveno nastupanje Srba i Hrvata, odigrala je grupa od 38 studenata, članova KP, koji su na svoju inicijativu, a po odobrenju CK KPH, učestvovali u agitaciji po selima Like.[2])

Na izborima snage JRZ pretrpele su politički poraz, a snažno je izražena i tendencija daljeg ubrzanog opadanja njenog uticaja. Kao jedino uporište, u kome je odnela pobedu i zadržala uticaj, ostao joj je lapački srez, ali i tamo znatno oslabljen. S druge strane, u pobedi opozicije pokazali su se i ozbiljniji znaci unutrašnje diferencijacije. Dok je ta diferencijacija na desne i leve u HSS bila u celini blago naglašena, u perušićkom i gospićkom srezu ona je postala oštrija: levo orijentisano krilo snažnije utiče u organizacijama, a određenije i organizovanije počinju istupati i krajnje desni — frankovci i ustaše. U SDS tokom predizborne kampanje dolazi i do otvorenijih sukoba između prvaka desne i leve orijentacije; bilo je pokušaja da se istisnu komunisti i levo orijentisani iz agitacije. Međutim, zahvaljujući upravo delovanju komunista kandidati SDS pobedili su na izborima, a uticaj desno orijentisanih počeo je da opada i kasnije se s jačanjem revolucionarnih snaga sve više gubio.

Nije bilo od malog značaja za razvoj i revolucionisanje seljačkih masa, a naročito omladine i žena, i logorovanje

[2]) Grupu su formirali Jefto Šašić i Srđan Brujić, studenti.

2

CENTRALNA VOJNA BIBLIOTEKA
INV. BR. 116-920

studenata Zagrebačkog i Beogradskog univerziteta na Plitvičkim jezerima, organizovano na inicijativu grupe komunista koji su po zadatku CK KPH delovali u „Seljačkom kolu" i SDS.* U saradnji sa đacima koji su u gimnaziji i učiteljskoj školi u Gospiću ili van Like postali članovi SKOJ-a, ovi studenti su putem predavanja, kulturnih priredbi i drugih skupova uspešno delovali u toku od 1938. do 1940. godine.

Delujući kroz razne forme i više organizovano, komunisti i demokratski orijentisane grupe i pojedinci su razvijali sve više svoj uticaj. Na proslavama dana žetve, aktivnim angažovanjem komunista i skojevaca, učestvovale su gotovo u svim srezovima mase seljaka, nastupali su pevački horovi, recitatorske i amaterske glumačke grupe s repertoarom revolucionarnog sadržaja i istupali komunisti objašnjavajući političku situaciju. Od velikog su značaja bili sastanci najnaprednijih seljaka Like, aktivista iz „Seljačkog kola" i „Seljačke sloge", koji su održavani u Zagrebu na inicijativu i uz učešće predstavnika CK KPH — Pavla Gregorića i Josipa Kraša. Partijska tehnika u Gospiću, Kosinju, Gračacu i još nekim mestima omogućila je da partijski i drugi propagandni materijal u većem broju i brže dođe i u najzabačenija sela.

Sve to i niz drugih mera omogućilo je da se u toku 1939. godine završi formiranje partijskih organizacija u svim srezovima Like. Delovanjem i neposrednim učešćem Jakova Blaževića, Stipe Ugarkovića, člana CK KPH, Mila Počuče, Raše Stanisavljevića, Nedjeljka Žakule, Tome Nikšića, Đure Stankovića, Gojka Polovine i drugih, zatim grupe određene od CK KPH (Martin Franekić, Mirko Bukovac, Srđan Brujić), u toj je godini oformljeno više od polovine od ukupnog doratnog broja organizacija KP u Lici.[3])

Kao rezultat formiranja brojnih partijskih organizacija održana je polovinom jula 1940. godine na Plitvičkim jezerima Prva okružna konferencija KP za Liku, na kojoj je izvršena analiza političke situacije i aktivnosti partijskih organizacija. Doneseni su zaključci o potrebi još šire poli-

* Jefto Šašić, Zaga Umićević, Srđan Brujić, pok. Bude Borjan i Ivanka Muačević.

[3]) U ovo vreme u Lici je bilo oko 50 partijskih organizacija.

tičke akcije na revolucionisanju masa, o daljem učvršćivanju partijskih organizacija. Trajala je jedan dan, a bilo je prisutno oko 60 delegata.

Konferencija je formirala Okružni komitet u koji su izabrani: Jakov Blažević, Mile Počuča, Nedjeljko Žakula, Tode Marijan, Milan Vukmirović-Škarpa, Kata Pejnović, Tomo Nikšić i Dušan Brujić. Za sekretara je izabran Jakov Blažević, koji je i do tada rukovodio celokupnom aktivnošću komunista u Lici.[4])

Ne samo po rezultatima na kojima se temeljila neposredna i kasnija delatnost komunista već i po načinu priprema i raspoloženju u kojem je održana, konferencija je označila prekretnicu u radu i delovanju komunista, delujući odlučujuće kako na zbijanju redova tako i na čvršćem povezivanju svih revolucionarnih i demokratski orijentisanih grupa i jačanju revolucionarnih snaga u Lici. Tako je svaki detalj u vezi s konferencijom imao poseban značaj, pogotovu što su organizacije KP u Lici bile mlade, u fazi organizacionog učvršćenja, sa nedovoljno pouzdanja i iskustva u radu, kao i u snalaženju u ilegalnim uslovima rada.

Za mesto održavanja konferencije izabrana su Plitvička jezera, jer se putovanje moglo motivisati izletom za obilazak jezera, zatim što su na tom području postojale jače partijske organizacije, a i što je tu postojao studentski logor, čime je obezbeđen nesmetan rad.

Prisustvo delegata CK KPH Mirka Bukovca i Martina Franekića i razjašnjavanje političke situacije ostavilo je poseban utisak i pomoglo učesnicima u sagledavanju problema.

Neposredno posle održane konferencije pokazali su se vidni rezultati u radu svih partijskih organizacija. U toku narednih meseci održane su sreske konferencije u svim srezovima, sem u Brinju, gde su uz učešće gotovo svih komunista sreza prenesene odluke sa Plitvica, određeni nepo-

---

[4]) Pre Okružne konferencije i formiranja OK za Liku partijske organizacije bile su, preko Jakova Blaževića, direktno vezane za CK KPH. Ovu vezu održavali su istaknutiji partijski radnici u pojedinim srezovima ili opštinama (na primer Nikola Krajnović u Gračacu, Tode Marijan u Podumu — Otočac, Gojko Polovina u Lapcu, Dušan Brujić i Ivan Rukavina Palenta u Perušiću i drugi).

sredni zadaci i izabrani sreski komiteti (od po 5 članova), dok su pripreme za proširenje organizacija i formiranje sreskog komiteta u Brinju bile u toku (ovaj posao nije do rata završen). Uporedo s održavanjem ovih konferencija primani su novi članovi u KP, izvršena organizaciona podela (3 do 5 članova u ćeliji), kao i precizirani zadaci za organizacioni i političko-agitacioni rad sa grupama omladinaca, kandidata i simpatizera. Zahvaljujući tome, organizacija KP u Lici narasla je do početka rata na oko 200 članova i postigla vidne rezultate kako u izgradnji i učvršćivanju jedinstva komunista, tako i u stvaranju niza simpatizerskih grupa koje su gotovo u celini uspešno radile na izvršavanju zadataka što ih je KP pred njih postavljala i koje su ostale značajan faktor u delovanju po selima, posebno u ratnom periodu.

Razvijajući agitaciju u predizbornoj kampanji za izbor opštinskih veća u 1940. godini, organizacije KP postavile su težište delovanja na okupljanje svih demokratskih snaga u jedinstveni front radnog naroda, koji je usmeravan posebno na rešavanje onih pitanja od kojih zavisi odbrana zemlje od fašizma. Opštinski izbori, održani u neobično živoj političkoj borbi, dali su znatne rezultate, pokazujući dalju diferencijaciju masa unutar građanskih stranaka i znatno ojačanu snagu čvršće revolucionarne i demokratske orijentacije. To je potvrđeno apsolutnom većinom glasova koju su dobili kandidati KP i leve demokratske orijentacije u delu opština (Perušiću, Pazarištima, Kosinju, Smiljanu, Buniću, Vrhovinama, Škarama, Donjem Lapcu i Gračacu), dok su se u ostalima približavali toj većini.

Posebnu žestinu dobio je proces diferencijacije na pitanju organizacije i okupljanja snaga za odbranu zemlje od predstojeće agresije. Na ovim pitanjima OK KP za Liku i partijske organizacije, sprovodeći direktivu CK KPH, izvršili su znatan uticaj na stvaranje raspoloženja za odbranu zemlje. Ovo se vidno manifestovalo u održavanju niza zborova i upućivanju rezolucija najvišim državnim organima sa zahtevom da se zaključi ugovor o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći sa SSSR. Te akcije sprovedene su u go-

tovo svim selima Like, nailazeći na masovan odziv među narodom. U toj orijentaciji nastavile su svoje delovanje organizacije KP i povodom događaja od 27. marta.

POD OKUPACIJOM — DO USTANKA

Brz razvoj događaja uoči rata, a naročito u periodu od napada do kapitulacije bivše vojske, i niz okolnosti koje su iz ovoga sledile sprečili su OK i sreska rukovodstva KP u povezivanju organizacije KP i njenom izgrađivanju u jedinstveni organizacioni i tehnički aparat. Organizacije, naročito u hrvatskim selima, mada sa snažnim uticajem u političkom delovanju na organizacije HSS, nisu dovršile svoju sopstvenu izgradnju iako se na tom intenzivno radilo. Imajući većinu ili pak obilatu podršku u odborima organizacija HSS, neki komunisti su potcenjivali delovanje frankovačkih elemenata na mase. Ta slabost, naročito u selima gospićkog i perušićkog sreza gde su komunisti imali inicijativu i raspolagali znatnom organizacijom i daleko većom podrškom, imala je negativnih posledica u kasnijem razvoju događaja. S druge strane, iako je celokupni razvitak izbacivao na površinu najrevolucionarniji deo — omladinu, nije završeno njeno organizovanje u omladinske organizacije, čime bi revolucionarni pokret znatno dobio u kvalitetu i snazi. Okružno rukovodstvo KP nije stiglo da na celom području oformi i organizaciono učvrsti organizacije SKOJ-a, iako je u tom pravcu uloženo puno napora i postignuti lepi uspesi naročito u gimnaziji i učiteljskoj školi u Gospiću, te u Divoselu, Smiljanu, Perušiću, Bjelopolju, nekim selima udbinskog i drugih srezova.

S proglašenjem NDH i kapitulacijom bivše vojske situacija se u Lici vanredno komplikovala, ali zahvaljujući angažovanju komunista i ostalih patriota uspešno je izvršena akcija uzimanja oružja iz nekih žandarmerijskih stanica, a delimično i zadatak da razbijene jedinice bivše vojske ne predaju oružje. Time su stvoreni uslovi da se na tom području, a delimično i u celoj Lici realizira direktiva CK o sačuvanju kadrova i prikupljanju oružja i municije za predstojeće borbe.

Pored oko 250 pušaka uzetih u Gračacu i Zrmanji, na područje ovog i donjelapačkog sreza vojnici Jadranske divizije, koji su se vratili svojim kućama, doneli su preko 1000 pušaka i nekoliko puškomitraljeza. U ostalim srezovima doneseno je oko 300 pušaka, što je, s obzirom na teškoće u prenošenju, bio značajan uspeh. Italijanske okupacione trupe, sem od ustaša i njihovih pristalica, primljene su neprijateljski. Seljaci su sklanjali stoku i hranu i izbegavali svaki kontakt s okupatorom. Time i potpunim neuspehom okupatora da, u prvom naletu, pod pretnjama, oduzme oružje od naroda, bili su vidno izraženi znaci otpora. Čak ni odredi Zaštite nisu bili jedinstveno saglasni s italijansko-ustaškom politikom porobljavanja naroda.

Takav početak ubrzo je komplikovan nizom događaja izazvanih nastojanjem okupatora, ustaša i gotovo u celini svih buržoaskih snaga, da se već u začetku skrše i unište snage otpora. Dok su na područjima Donjeg Lapca, Udbine i Korenice odredi Hrvatske seljačke zaštite i nekolicina ustaša ostali u ulozi pomoćnih snaga italijanskim garnizonima u održavanju reda, ne usuđujući se da preduzmu samostalne akcije (sem delimičnog preuzimanja civilne vlasti i pomoći Italijanima u odvođenju grupe od preko 60 Srba iz Plitvičkih Jezera u italijansko zarobljeništvo), dotle su u ostalih pet srezova Like ustaše, oslonjene na italijanske okupatore, već prvih dana otpočele s terorom jednako nad hrvatskim kao i nad srpskim stanovništvom. Pored hapšenja nekoliko desetina Srba i nešto žešće sprovedenog terora u Gračacu, ustaše su u početku prvenstveno težile da likvidiraju otpor i unište revolucionarne snage kod hrvatskog stanovništva. Neposredno posle okupacije ustaše su masovno hapsile komuniste i revolucionarno i demokratski orijentisane Hrvate u Perušiću i Pazarištima (oko 50), dok su u Lovincu, Gospiću, Kosinju, Otočcu i Brinju, po ustanovama, školama i u selima pojedinačno preslušavana sva lica koja su bila „sumnjiva" ili pak nisu odobravala stvaranje NDH. U tom procesu na listi za hapšenje ili pod prismotrom našao se čitav niz Hrvata, koji su se, između ostalog, do tada vidnije isticali kao nosioci stva-

ranja bratstva Srba i Hrvata i učvršćenja njihovog jedinstva.

Ustaše su, sprovodeći politiku fašističkog okupatora među hrvatskim stanovništvom, otpočele sa žestokom i sračunatom propagandom o srpskoj opasnosti. Optužili su Srbe u celini za sve teškoće koje su Hrvati proživeli u Jugoslaviji i propagirali da će se samo izgonom Srba iz Like moći da stvori hrvatskom stanovništvu bolji i sretniji život. U nastojanju da za takvu politiku pridobiju hrvatske seljake, ustaše su permanentno isticale četničku opasnost, vičući da su šume pune srpskih četnika i pri tome improvizovale nekoliko napada u hrvatskim selima oko Gospića, Pazarišta, Perušića, Kosinja i drugde, istovremeno optužujući neke hrvatske seljake da hrane četnike. Osim toga pretnjama da će fizički likvidirati „elemente koji rade na razbijanju hrvatskog jedinstva", prisiljavajući one koje su hapsili i preslušavali da se odreknu svojih shvatanja i da se upisuju u redove ustaša ili pak da idu na rad u Nemačku, te naročito veličajući ratne uspehe fašista u tim danima, ustaše su delimično uspele da u prva dva meseca okupacije otežaju aktivnost snaga revolucionarnog pokreta.

Gotovo podjednako na celom području, a posebno u najjačim uporištima, bilo je veoma otežano delovanje organizacija KP (Pazarišta, Perušića, Kosinja, Otočca, Brinja i delimično Gospića). Deo članstva, koji nije bio dovoljno orijentisan i pripremljen za rad u novim uslovima, sklonio se u razne krajeve zemlje. Pojedinci pod pritiskom i sa iluzijama da će izbeći teror domaćih ustaša, otišli su i sami u domobrane. Dobar deo je bio prisiljen da se krije i da deluje sa znatno smanjenim mogućnostima. Gotovo isto raspoloženje zahvatilo je i jugoslovenski orijentisane istaknutije ličnosti u HSS, što se odrazilo i na odrede Zaštite. Najreakcionarniji deo HSZ prešao je u ustaše, dok je većina razoružana i odstranjena iz opštinskih i sreskih centara. U ovom periodu pokupljen je i znatan deo oružja u svim hrvatskim selima u kojima su ustaše ocenile da bi moglo biti upotrebljeno protiv njih. U selima koja su se graničila sa srpskim, a u kojima su ustaše imale jači uticaj, one su naoružavale seljake, u skladu s planom da se

stvori čvrst zid i onemogući bilo kakav kontakt između srpskog i hrvatskog stanovništva.

Uspostavljajući vlast i žandarmerijske stanice i naoružavajući ustaške i proustaške elemente, ustaše su sve jasnije otkrivale svoje namere, što je izazvalo neželjene posledice. Znatan deo zaplašenih seljaka se pasivizirao u iščekivanju „zakonitih" mera, što su ustaše iskoristile i brže regrutovale mladiće u svoje redove; tako od pedesetak izrazitih ustaša u početku, sada njihov broj narasta na oko 150 zakletih ustaša. Ovo, kao i nastojanje italijanskog okupatora da se raspiri što jača šovinistička mržnja između Srba i Hrvata, da u redovima propalih srpskih politikanata nađu saradnike za sprovođenje svoje politike, dali su vidan pečat daljem razvitku događaja u Lici, pojačavajući postojeće i rađajući nove suprotnosti na nacionalnoj osnovi.

Ustaške represalije i propagiranje opasnosti od Srba, nisu bili bez rezultata na ponašanje hrvatskog stanovništva, koje u početku nije moglo da sagleda stvarne ustaške namere. Nastavljajući kraljevu politiku „zavadi pa vladaj" ustaše su razvijale propagandu da Hrvati nemaju ništa zajedničko sa Srbima i da prema tome svi Hrvati moraju misliti i delovati kao ustaše, preduzimajući pri tome mere da se stvori atmosfera međusobnog nepoverenja i netrpeljivosti.

U istom pravcu delovali su i propali srpski političari, u čemu je prednjačio izraziti agent okupatora Nikola Novaković Longo. Iako su bili sprečeni da javno istupaju, a još više uplašeni da otvorenije „zaštite" Srbe, oni su tajnim kanalima, naročito koristeći lične kontakte s uticajnim seljacima, pod parolom da su Hrvati izdajnici u aprilskom ratu, kao i ustaše sistematski radili na raspirivanju netrpeljivosti između Srba i Hrvata i na izazivanju osvete u pogodnom momentu.

Srpska buržoazija od početka se orijentisala na maksimalno iskorišćavanje suprotnosti koje su postojale između Italije i NDH, a naročito u teritorijalnim zahtevima. Na tom su planu, već početkom maja, saglasno sa sličnim akcijama koje su povedene i u Dalmaciji, otpočeli s kampanjom

za stvaranje prijateljstva između Srba i Italijana. Zbog toga su pokušali da utiču na srpske mase ubeđujući ih da im jedini spas leži u italijanskim okupacionim trupama. U tom cilju u Srbu i Donjem Lapcu organizovane su delegacije sastavljene od najpokvarenijih ostataka građanskih stranaka, koje su odvojeno postavile zahtev italijanskim komandama da se Lika priključi Italiji.

Prihvatajući usluge Italijani su otpočeli sve više da izražavaju „simpatije" prema srpskom narodu. Izbacujući parolu o „hrvatskoj opasnosti" za Srbe, oni su prešli i na određenije realizovanje te politike, „onemogućavajući" ustaše da u istočnom delu Like uspostave ustaške i žandarmerijske posade, dok su u ostalim delovima pokušavali da ih „razoružaju" i uspostave karabinjerske stanice. Tako su krajem aprila i u prvoj polovini maja razoružane žandarmerijske stanice u selima Medak i Karlobag, a delimično u Brinju i Gračacu. U tim poduhvatima Italijani su „oslobodili" iz ustaških zatvora nekoliko oficira jugoslovenske vojske i odveli ih u zarobljeništvo, dok su nekoliko poznatijih i bogatijih Srba prebacili u Dalmaciju. „Promene" u stavu Italijana i pristanak na saradnju propalih srpskih političara, pre svega ostataka JRZ, imale su i izvestan uticaj na orijentaciju preostalog dela građanskih snaga, s tendencijom da takvu orijentaciju prenesu i na srpske seljake. Računajući na zaštitu italijanskih trupa, činovnici u nekim mestima, gotovo u celini, ostali su na svojim radnim mestima.

Ova sračunata akcija Italijana, ustaša i četnika imala je cilj da odvoji hrvatska sela i jača podvojenost između hrvatskih i srpskih seljaka. S potpisivanjem Rimskih ugovora između Italije i NDH, 20. maja, celokupni razvoj događaja znatno je dramatizovan, pojačavajući ionako narasle suprotnosti i izazivajući niz negativnih tendencija u razvitku odnosa između srpskog i hrvatskog življa.

Kada su preuzimali vlast na području Like, ustaše su, pored uspostavljanja žandarmerijskih stanica i ojačavanja domobranskih jedinica u Otočcu i Gospiću, uputile ranije organizovane odrede ustaša iz Gospića i Perušića u gotovo sve sreske i opštinske centre, a najviše u Gračac, Srb, Donji Lapac, Udbinu i Korenicu. One su za nešto više od mesec dana — do kraja juna — pohapsile oko 500 Srba, raznih

zanimanja, od kojih su većinu odmah likvidirali i bacili u jame, dok su ostali doživljavali postepeno istu sudbinu u opštinskim, odnosno sreskim zatvorima i u logoru Jadovno kod Gospića. Izuzetno, izvesni pojedinci, uz mito ili odričući se imovine u korist pojedinih ustaških zlikovaca, uspeli su da izdejstvuju propusnicu za prelaz u Srbiju, a nekolicina je na isti način izbegla hapšenje. Prilikom hapšenja, oduzeta je i izvesna količina vojničkog i lovačkog oružja.

Rimski ugovori delovali su porazno na ustaše. Progoni i zlostavljanja Srba stvarali su sve više moralni otpor među hrvatskim seljacima, pa su ustaše ubrzano prišle izgradnji „svoje vlasti" i vojnih snaga, računajući da će tako prisiliti hrvatski narod na pokornost. Gotovo u celini smenjeni su načelnici opština i srezova, jer su se pristalice HSS pokazale kao nepouzdane, a činovnici Srbi pohapšeni ili otpušteni (raniji opštinski odbori su bili raspušteni), formirana su nova opštinska poglavarstva i kotarske oblasti s ustaškim većima. Uspostavljena je velika župa Gacke i Like sa sedištem u Gospiću, u čiji su sastav ušli srezovi: Gračac, Gospić, Perušić, Otočac, Brinje i Udbina, dok su Donji Lapac i Korenica pripali velikoj župi Krbava i Psat sa sedištem u Bihaću. Uspostavljanje župa i objedinjavanje političke i vojne vlasti u ličnosti velikog župana sa širokim ovlašćenjima je zapravo pokušaj da ustaška diktatura dobije na snazi i u brzini izvršavanja zločina. Cela organizacija vlasti, vojne i civilne, svedena je na ustašku organizaciju. Jedino su do ustanka zadržani činovnici Srbi u opštini Mazin, zatim nekolicina u sreskom sudu u Korenici i u opštinama Zrmanja, Škare i Udbina. U istom smislu izvršena je u najvećem delu i zamena železničkih službenika i radnika, kao i čuvara šuma, cestara i seoskih starešina. Pored Srba odstranjeni su i činovnici hrvatske narodnosti koji su se pokazali nepouzdani u sprovođenju ustaške politike. Ustaše su posebno vodile brigu da se na ta mesta postave provereni i njima odani ljudi.

Pored civilnih uspostavljene su i nove vojno-političke funkcije, koje su bile osnovni oslonac vlasti i njeni glavni nosioci: ustaški stožer za Liku, logori za srezove, tabori za opštine i rojevi za jedno ili više sela, u koje su uključene

sve ustaše koje su položile zakletvu. Preko njih je vršena dalja mobilizacija za organizaciju ustaša. Ova mobilizacija politički nepopularna, tekla je sporo i nije ni približno ispunila želje rukovodstva da dovoljnim brojem pokrije sve opštinske centre. Privlačenjem besposličara, kriminalaca i ljudi sličnih kvalifikacija, obećavajući im unosne materijalne koristi, te su snage narasle na preko 300 ustaša. Pored tih snaga, obnovljene su i popunjene žandarmerijske stanice koje su ojačavane rezervnim žandarmima; u to vreme bilo je oko 30 stanica sa blizu 230 žandarma. Osim ovoga u Lici se nalazilo i 1400 domobranskih vojnika i oficira.

Kako se te snage nisu mogle organizovati bez podrške okupatora, sama ta činjenica da je organizacija izvršena nije za ustaše značila uspeh, jer su oni računali s daleko većim rezultatima. Poseban su značaj imale ustaške formacije koje su, iako brojno male, trebale da predstavljaju beskompromisnu struju u sprovođenju politike „radikalnog rešavanja srpskog pitanja" i preobražaja Like u bedem ustaštva. Ni žandarmerijske i domobranske snage nisu bile za potcenjivanje, iako je kasniji razvoj događaja pokazao obratno.

Uz to, ono što ustaše nisu uspele postići prinudom „organizovane države", delimično su nadoknadili upornom propagandom o srpskoj i četničkoj opasnosti. Fingirajući napade na hrvatska sela ustaše su, kada već nisu mogle pokrenuti Hrvate u masovni pogromaški rat protiv Srba, uspele da naoružaju niz sela, pre svega ona koja su se graničila sa srpskim i da ih usmere na „samoodbranu". Time se broj naoružanih povećao za oko 500 seljaka i službenika, kojima su za starešine postavljene ustaše. Svi ovi privremeni i prividni uspesi ustaša bili su uslovljeni situacijom na frontovima u svetu kada je fašizam nagoveštavao pobedu.

S druge strane, pljačkanjem imovine pohapšenih, ubijenih ili izbeglih Srba i stavljanjem celokupne imovine srpskih trgovaca i zanatlija, crkava i prosvetno-kulturnih ustanova pod upravu ustaša i davanjem unosnih mesta u raznim službama, oformljen je znatan broj onih koji je vezao svoju sudbinu sa sudbinom sila Osovine. A to isto uporno se nastojalo postići pozivanjem hrvatskih seljaka da se

prijave za naseljavanje domaćinstava koja će se oduzeti Srbima. Na ovo stanje nije bilo bez uticaja i proterivanje „sumnjivih" pojedinaca i grupa Hrvata na radove u druge krajeve Hrvatske ili u Nemačku. U tom smislu pripremano je ili izvršeno i masovnije hapšenje predstavnika organizacija HSS, naročito u perušićkom, otočačkom i brinjskom srezu, koji nisu odobravali politiku ustaša ili su otvoreno istupali štiteći Srbe (ovde su ustaše dobrim delom onemogućene da pohapse srpske seljake).

Pod dejstvom ustaškog terora i vesti o sudbini uhapšenih, ubrzano se razvijao proces pregrupisavanja u redovima srpskog stanovništva. Na jednoj strani većina trgovaca, zanatlija, činovnika i sl. koji nisu pohapšeni, da bi spasli život sklanjali su se u Srbiju ili Dalmaciju (u neznatnom broju i na Sušak ili Rijeku). S njima je otišao i manji broj seljaka. Tako se koncem maja i u toku juna sklonilo u Srbiju i Dalmaciju oko 500 lica, među kojima i desetak komunista i revolucionarno orijentisanih intelektualaca. U Srbiju su se sklanjali iz svih krajeva Like, a naročito iz Udbine, Gospića, Perušića, Otočca, Brinja i Korenice, dok su u Dalmaciju izbegli većinom iz Gračaca i Donjeg Lapca. Ogromna većina seljaka se sklanjala u obližnje šume i potpuno prestala da odlazi u administrativne centre, čekajući dalji razvoj događaja, ali i spremna da dâ otpor ustaškom teroru.

Na propagandu i zvanične pozive da se Srbi jave za rad u Nemačku odazvalo se svega dvadesetak seljaka iz svih srezova. Na naredbu da se svi Srbi moraju iseliti u roku od pet dana, niko se nije odazvao. To su odbili i oni seljaci koji su dobijali pojedinačno pozive da se s porodicama isele u Srbiju. Prozirući ustaške namere, srpski seljaci, sem u nekoliko sela, su masovno odbijali i ustaške zahteve da se jave za popis odraslih muškaraca, za regrutaciju i slično. Pored toga, u svim područjima Like već početkom maja, a naročito tokom juna, nalazile su se po šumama međusobno nepovezane grupe ljudi koje su pod uticajem komunista i drugih patriotski raspoloženih elemenata odigrale značajnu ulogu u daljem razvoju, a naročito u orijentaciji seljaka da se sklone ispred ustaškog terora i da se pripremaju za predstojeće događaje.

U toku ovakvog razvoja događaja, komunisti su se, sprovodeći zadatak da narod okupe i pripreme za oružani otpor fašistima, našli u izuzetno teškom položaju. Izložene direktnom i najžešćem teroru, oslabljene padom nekoliko članova u zarobljeništvo i prelaskom izvesnog broja članova u ilegalnost, sa pokidanim vezama, organizacije KP u Lici otpočele su u prvoj polovini maja sa sređivanjem i povezivanjem članstva. Tako su uspostavljeni kontakti između kotarskih organizacija Udbine, Korenice i Gračaca i bilo se na putu da se povežu sve organizacije u Lici i uskladi njihovo delovanje. Međutim, taj je proces ubrzo veoma otežan oštrim terorom koji su ustaše masovno sprovele prema komunistima neposredno po osnaženju Rimskih ugovora. Na području Otočca uhapšeni su poznati komunisti Tode Marijan, sekretar Sreskog komiteta KP Otočac, Ilija Čurčić i drugi, u Kosinju 6 članova KP među kojima Dušan Brujić, sekretar Sreskog komiteta KP Perušić i član OK i na Udbini 3 člana — svi su ubrzo ubijeni. Slično je bilo i u drugim srezovima. Ovo je izazvalo strah i besperspektivnost kod izvesnih pojedinaca, te je nekolicina bez znanja OK otišla za Srbiju od kojih se većina tamo uključila u pokret. U toku juna činjeni su dalji napori da se organizacije povežu i srede u čemu se delimično i uspelo u okviru sreza, ali su još neko vreme ostali bez rezultata pokušaji da se srezovi međusobno povežu i obuhvati celo područje Like. Pa i pored toga članstvo je, izbegavajući hapšenje, ostalo u selima ili u šumi delujući samoinicijativno. Daljeg osipanja nije bilo, sem polovinom jula kada su iz Gračaca otišli za Dalmaciju 4 člana, dok su prilikom iseljenja srpskog življa sa Plitvičkih jezera iseljeni i članovi organizacije te opštine, koje ustaše nisu uspele otkriti.

Zbog nepovoljnog razvoja situacije u svetu i u NDH ustaše su pred kraj juna užurbano prišle masovnom uništavanju Srba, otpočevši širu akciju istovremeno u celoj Lici, a naročito u pojasu zemljišta na liniji Brinje — Plitvička jezera — Bihać — Donji Lapac — Knin. Nastojali su da daljim presecanjem veza između srpskih sela u unutrašnjosti Like izvrše zaokruživanje teritorijalnih celina i potpuno unište preostalo stanovništvo. Pod izgovorom da se

vrši vojna registracija, ustaše iz Korenice, ojačane satnijom domobrana, mobilisale su 28. juna sva raspoloživa zaprežna vozila u srezu i pomoću njih su 29. juna preselile celokupan srpski živalj iz opštine Plitvička jezera (preko 2500 lica) na područje Drvara i Grahova, u nameri da ga fizički i moralno iscrpu i tako lakše unište. Najavljeno je iseljavanje i drugih opština koreničkog sreza, a vršene su pripreme i za iseljavanje ostalih srezova.

Kako su se u donjolapačkom srezu seljaci oglušili o naredbu za iseljenje i većina muškaraca sklonila u šumu, ustaše su improvizovale napad na sopstvene snage, u čemu im je pomoglo 100 domobrana i manji odred ustaša iz Bihaća. Pod izgovorom da vrše odmazdu zbog „napada" ove snage izvršile su od 1. do 4. jula pokolj srpskog življa u srezu, naročito u selima Suvaji, Bubnju i na Osredcima, pri čemu je ubijeno oko 390 lica, većinom staraca, žena i dece, a zapaljeno i nekoliko desetina kuća.

Na području Brinja ustaše su oštro kritikovane zbog pasivnosti, pa su nakon toga uhapsile više lica, od kojih su 4 odmah ubijena. S druge strane, otpočelo se i s izgradnjom logora u Stajnici za smeštaj Srba predviđenih za „iseljenje". Međutim, delovanjem komunista kod srpskih i levo orijentisanih hrvatskih seljaka, pristalica HSS, nije došlo do ostvarenja ovog plana i ustaše su onemogućene u daljem uništavanju Srba u ovom srezu. Slično su sprečeni planovi ustaša i u Otočcu, iako su uspele da pohapse i pobiju oko 50 lica.

Kako su se početnim naletom kompromitovale i nisu imale dovoljno snaga da organizovanije zahvate šire područje i, posebno, što se većina seljaka sklonila u šumu, ustaše su privremeno odgodile izvršenje plana „raseljavanja" i prešle na niz drugih obmana da bi pohvatale što veći broj muškaraca sposobnih za borbu. Istovremeno pojačan je pritisak na hrvatske seljake da učestvuju u akciji „čišćenja" ili da se bar potpuno pasiviziraju, da ne remete planove za potpuno „odstranjenje" Srba iz Like. U tom cilju dovedena su i vojna pojačanja iz drugih krajeva i raspoređena na liniji: Otočac — Ličko Petrovo Selo — Bihać, Otočac — Gospić — Gračac — Knin, dok su Italijani, zvanično požurivani, napustili pred kraj jula terito-

riju Like, ostavljajući manje garnizone na Udbini i u Korenici i neznatne delove za vezu i osiguranje železničke pruge Vrhovine — Gospić — Gračac — Knin.

Obmanjujući stanovništvo pozivima na pokrštavanje, regrutaciju ili uzimanje u evidenciju odraslih muškaraca, zatim obećanjem da neće dirati one koji ne beže ili se povrate iz šume, a kada to nije uspevalo onda drskim upadima u sela i odvođenjem ili ubijanjem na licu mesta, ustaše su u julu likvidirale oko 900 lica, uglavnom muškaraca, među kojima dobar broj u poodmaklim godinama. Najviše žrtava imao je korenički srez — 350. Ovde su ustaše gotovo celog jula, sistematski dovlačile ljude (u smenama) na prisilni rad radi uređenja Plitvičkih jezera i obavljanja drugih poljskih radova, pa su dobrim delom uspele da odvrate pažnju naroda od svojih pravih namera. Zatim su od 20. do 27. jula, uglavnom pomoću zvaničnih poziva za dalje prisilne radove, dovukle i pohapsile muškarce koje su tajno pobile u vrtačama Prijeboja i okoline.

Julskim terorom, mada ustaše nisu bile zadovoljne postignutim rezultatima, potencirane su negativne tendencije što je komplikovalo i onako tešku situaciju. Mada se u ovom periodu, na pojedinim područjima, snažnije razvijalo borbeno raspoloženje, nisu bili bez uticaja defetistički elementi koji su zastupali gledište o nemogućnosti otpočinjanja oružanog otpora. Kako je u takvoj situaciji pozitivni razvitak gotovo isključivo zavisio od delovanja organizacija KP, one, iako još uvek nedovoljno povezane, ulažu maksimalne napore i savlađuju nastale poteškoće.

Kao rezultat rada, zalaganja i odlučnosti partijskog rukovodstva i organizacija, a delimično i kao reakcija na ustaški teror, zavisno od geografskog položaja i rasporeda srpskog i hrvatskog stanovništva, formiraju se već u toku priprema tri vidnije izražena ustanička žarišta, u početku međusobno nedovoljno povezana: donjolapački, gospićki i korenički, a ubrzo i otočačko-brinjski.

Gračačka i donjolapačka organizacija KP, orijentisale su se na masovni oružani ustanak. Ustanak je počeo 27. jula u Srbu, u sporazumu s organizacijom KP u Drvaru i već u toku prvih 7 dana oslobođena su oba sreza, sem mesta Gračac. Time je prvih dana stvorena velika oslobođena

teritorija s karakterističnim ustaničkim frontovima prema Dalmaciji, Gračacu, Lovincu i Udbini i glavnim frontom prema Bihaću, povezana na toj strani sa ustanicima zapadne Bosne. U prvim danima ustanka masovnim naletom na oružničke i ustaške posade zaplenjeno je na ovom sektoru mnogo oružja, a znatnim količinama raspolagalo se i pre toga.

Upravo zbog velikih početnih uspeha rukovodstvo ustanka nije uspelo u potpunosti da održi kontrolu nad ustanicima i obezbedi sva rukovodeća mesta najsvesnijim borcima. Dok su prva dva-tri dana komunisti i ostali ustanici u potpunosti sprečili šovinističke ispade i pljačkaške tendencije, već sledećih dana tim pojavama teže se odolevalo. Frontalne borbe, koje su se objektivno nametale, ali za čiju organizaciju i efikasno usmeravanje rukovodstvo nije imalo ni iskustva ni kadrova, sputavale su progresivnije snage ustanka da se više posvete učvršćenju pozadine, što je olakšavalo rad četničkim elementima (italijanskoj agenturi).

Partijske organizacije u gospićkom srezu od početka su se orijentisale na stvaranje zdravih ustaničkih žarišta u opštinama i selima, na izvođenje oružanih akcija koje su neposredno posle događaja u jugoistočnoj Lici, prerasle u masovni ustanak. Rukovodstva su na ovom području ulagala maksimum napora da evakuišu stanovništvo ugroženo od ustaša i da organizuju seoske čete i bataljone, iz kojih se razvio prvi partizanski odred Velebit. Cela ta organizacija sprovođena je pod čvrstim rukovodstvom partijske organizacije i sekretara OK.

U koreničkom srezu koliko je i pored teškoća bilo uspeha u pridobijanju seljaka za ustanak i u sakupljanju ionako vrlo male količine oružja, toliko je na dalji razmah ustanka negativno uticalo neorganizovano i, suprotno intencijama rukovodstva, masovno učešće ustanika u prvoj akciji na Buniću, jer se pokrenute velike mase nisu mogle organizovano angažovati radi brzog uništavanja neprijateljskih uporišta, A to je trebalo da omogući širenje ustanka prema zapadu i istovremeno spajanje s ustanicima jugoistočne i jugozapadne Like. To i nedostatak oružja uticalo je da su se ovde ustanici uglavnom orijentisali na or-

Petar Šimaga: U SVOM PORUŠENOM DOMU

ganizaciju seoskih straža za odbranu sela, postavljanje zaseda i rušenje komunikacija. Međutim, u ovom srezu na sektoru Vrhovine — Krbavica bio je značajan poduhvat partijske organizacije koja je još u toku priprema formirala gerilski odred u Kiku, koji je prihvatajući komuniste poslate u partizane iz Zagreba i vršeći akcije na ustaše i domobrane, a zatim diverzije u Kapeli na pruzi Vrhovine — Javornik, postao nosilac daljeg razvitka ustanka u koreničkom i perušićkom srezu, kao i opštini Vrhovine. Poput ovog odreda razvijao se i odred organizovan na Ljubovu, gde se nalazio član OK Tomo Nikšić. Slično koreničkom srezu, povezano je partijsko članstvo i u udbinskom srezu; s prvim oružanim akcijama otpočelo se početkom avgusta. Nakon prve uspele akcije ustanika ustaše su se povukle u garnizon na Udbini, pod zaštitu Italijana, a ustanici su ostali u odbrani svojih sela.

U zapadnoj Lici — otočački i brinjski srez — intenzivnije pripreme otpočele su početkom avgusta, dolaskom Stipe Ugarkovića, i ustanak se razvio već koncem avgusta: upravo u vreme kada zbog opšte situacije nije mogao da dobije onaj zamah koji su postigli ostali krajevi u početku i za razliku od njih ovde snage NOP narastaju postepeno i bez većih skokova. U perušićkom srezu gde su ustaše već u početku pohapsile velik broj komunista i naprednih ljudi, i pored izuzetno teške situacije izazvane ustaškim pokoljima, do oružanih akcija došlo je početkom novembra, kada je na taj teren OK za Liku uputio partizanski odred „Ognjen Prica", koji je izrastao iz odreda u Kiku.

Međutim, neobično brz i izuzetno buran razvoj ustanka na pojedinim područjima izazvao je i neodložno i energično reagovanje kako okupatora i ustaša, tako i svih ostalih neprijatelja oslobodilačkog pokreta.

Fašistički okupator očito se prevario u svojoj računici da će se ustanici zadovoljiti pobedama nad ustašama. Ocenjujući da su se mase podigle u borbu protiv ustaša u odbrani golog života okupator je zanemario orijentaciju svesnog revolucionarnog jezgra na oslobodilačku borbu do kraja, na revoluciju. Zato Italijani, nastavljajući politiku raspirivanja šovinističke mržnje preduzimaju sve da iznutra razbiju ustanak pre nego što se svom žestinom sruči

3

malj narodnog gneva na fašističke okupacione trupe. Prevarama o preuzimanju vlasti od ustaša, lažnim obećanjima o sigurnosti, o garancijama bezbednosti svima koji se vrate kućama i predaju oružje i drugim smicalicama, italijanski fašisti su pokušali da razbiju jedinstvo i moral ustanika, da spreče dalji razvoj ustanka.

U tom cilju zaposeli su komunikacije Knin — Ogulin, uspostavili jake garnizone u Gračacu, Gospiću, Vrhovinama, Otočcu i Brinju, čvršće se povezali sa garnizonima u Udbini i Korenici. Istovremeno su radi obmanjivanja odstranili ustaše iz Gračaca, Medaka, Gospića i još nekih mesta i prikazujući se „spasiocima" srpskog življa poveli akciju vraćanja opljačkane imovine.

Na tom poslu u pokušaju imali su obilnu pomoć četničkih glavešina (Rađenović, Keča, Omčikus i drugi) preko kojih su, naročito na liniji Zrmanja — Srb — Lapac, skoncentrisali svoju aktivnost u cilju iznuđivanja pritiska za obustavljanje dalje borbe.

Međutim, orijentacija revolucionarnog jezgra ustanka, organizacija KP i okružnog rukovodstva na prenošenje oružane borbe protiv okupatora i brzo reagiranje na italijansko-četničko-ustaške manevre, osujetili su planove na razbijanju ustanka i na sprečavanju njegovog prerastanja u opštenarodnu oružanu borbu za konačno oslobođenje. Ustaničke snage ne samo da su ostale i dalje jedinstvene i aktivne u borbi protiv ustaško-domobranskih snaga, nego je u njima sve više sazrevala svest da je borba protiv ustaša samo etapa za konačnu pobedu nad okupatorom. Italijani i četnici nisu postigli željene rezultate (čak je i sporazum u Otriću pao u vodu, kao da ga nije ni bilo). Ovom situacijom nametnuti su vojnom i političkom rukovodstvu ustanka u Lici daleko teži uslovi i obimniji zadaci. Trebalo je, koristeći postignute uspehe, savladati niz teškoća i slabosti potenciranih ili nastalih u razvitku ustanka.

Iako bez čvrstih veza između organizacija KP, komunisti i organizacije pokazali su već prvih meseci okupacije, a pogotovo u pripremi i otpočinjanju oružanih akcija i pored mnogih slabosti, spremnost i sposobnost za samostalno nastupanje i u najtežim situacijama. Otpočinjanjem akcija i požrtvovanim vođenjem prvih ustaničkih odreda,

komunisti su se uspešno snalazili mada je na pojedinim mestima bilo grešaka u postavljanju starešina, reagovanju na manevre okupatora i sređivanju pozadine.

Uočavanjem ovakvih slabosti i analizom postignutih uspeha, na sastanku OK KPH za Liku, održanom 11. septembra u Donjem Lapcu u prisustvu delegata CK KPH Vlade Popovića, učinjen je značajan korak u prevazilaženju slabosti i usmeravanju daljeg kretanja ustanka u Lici. Pred organizaciju su postavljena tri ključna zadatka: savlađivanje organizacione slabosti, stavaranje odbora Fonda nacionalnog oslobođenja (FNO) i ostalih masovnih organizacija, te organizacija vojnih jedinica. Zbog izvršavanja tih zadataka u svaki srez upućen je po jedan član ili delegat OK KPH za Liku.

Zahvaljujući dotadašnjem radu komunista i sprovođenju odluka od 11. septembra, već u prvoj polovini oktobra, u svim srezovima (u perušićkom srezu to je učinjeno u novembru), primljeni su u KP novi članovi, sve su ćelije obnovljene, formirani su sreski komiteti i pri kraju oktobra u oko 35 ćelija bilo je preko 200 članova KP. Istovremeno sa sređivanjem organizacije KP, otpočinje proces šireg formiranja organa vlasti i masovnih antifašističkih organizacija — žena i omladine.

Do kraja septembra u gotovo svim ustaničkim selima formirani su odbori NOF, naročito u selima oko Korenice, Gospića, Otočca i Udbine. Birani javno na seoskim skupovima ovi odbori preuzimali su funkcije vlasti koju su do tada vršili gerilski odredi i ubrzo su postali jedina vlast u selu. Njihovu delatnost usmeravale su vojne komande srezova u zajednici sa sreskim komitetima KP.

Na planu sprovođenja organizacije vojnih jedinica i jedinstvene komande održana je 21. septembra na Kamenskom konferencija vojnih delegata s područja cele Like, izvršena analiza celokupne situacije, određen Štab Grupe odreda za Liku i postavljeni zadaci u organizaciji vojnih jedinica i izvođenju oružanih akcija. Odlučeno je da se čvršće povezuju napadi na ustaše i Italijane u svim srezovima, a da se masovnija koncentracija partizanskih snaga izvrši na sektoru Korenica—Plitvice — Vrhovine—Otočac. Sprovodeći tu odluku, poslednjih dana septembra

i početkom oktobra, izvršeno je više akcija: napad na Plitvička jezera, rušenje pruge Vrhovine—Lička Jesenica, zasede na drumu Otočac—Vrhovine, borba s Italijanima na Pogledalu kod Korenice, Podlapac, više akcija u gospićkom, otočačkom i brinjskom srezu i zamašnija akcija u razbijanju ustaško-domobranske ofanzive na sektoru Donjeg Lapca. Dalje razvijanje oružanih akcija i ozbiljniji napadi na okupatora (Pogledalo i dr.) pokazali su da su partizanski odredi sposobni za obimnije akcije protiv okupatora.

S obzirom na koncentracije fašističkih snaga po garnizonima (oko 12 000 Italijana, ojačana pukovnija domobrana, bataljon žandarma i nekoliko manjih odreda ustaške milicije u formiranju), navedene akcije su pokazale da je nužno na celoj teritoriji što pre u celini prevazići sistem seoskih četa koje su bile opterećene vezivanjem za odbranu svojih sela i stvoriti pokretne jedinice koje će tući neprijatelja tamo gde je najslabiji i gde se ne nada.

Shvatajući upravo tako pitanje organiziranja vojnih jedinica, okružna i sreska partijska rukovodstva, sve organizacije KP i vojna rukovodstva odlučnije su prišla učvršćenju četa i njihovom objedinjavanju u okviru sreza, kako bi se mogle postepeno reorganizovati u pokretne jedinice. Na tom zadatku angažovane su i sve masovne organizacije.

Pored izvođenja vojnih akcija i diverzija, naročito u perušićkom, otočačkom i brinjskom srezu, kao i na pruzi Vrhovine—Lička Jesenica i Gračac—Knin, period od druge polovine oktobra pa do pred kraj godine protekao je u vanredno intenzivnom političkom i prosvetnom delovanju među najširim masama na gotovo svim ustaničkim područjima, zahvatajući masovnije i hrvatska sela. U tom procesu formiran je niz novih organizacija KP i ojačane postojeće, ali sada prvenstveno omladincima. Formiran je Okružni komitet SKOJ-a za Liku i u najvećem broju ustaničkih sela stvorene su skojevske organizacije od 5 do 15 članova, koje su s posebnim žarom pristupile izvršavanju zadataka ustanka. Uporedo s tim formirane su u svim selima među omladinom razne grupe (čitalačke, kulturno prosvetne i dr.) koje su imale znatnog udela na omasovlje-

nju pokreta. Do kraja godine oformljene su dobrim delom i organizacije AFŽ po selima, te delimično inicijativni odbori za formiranje sreskih organizacija AFŽ. Također je izvršeno čvrsto povezivanje sa hrvatskim selima u brinjskom, otočačkom, perušićkom i gospićkom srezu i razvijena intenzivna aktivnost. Upućivanjem partizanskog odreda „Ognjen Prica" iz Korenice na sektor Perušića, u prvoj polovini novembra, završen je proces povezivanja članova KP u Lici i obnavljanja organizacije KP u Perušiću, izvršeno nekoliko akcija i formiran partizanski vod jačine 25 boraca, sastavljen većim delom od Hrvata, što je uz ranije formirani vod u Smiljanu (oko 30) i grupa koje su dolazile iz Gospića, Otočca, Brinja i Zagreba imalo poseban značaj u obuhvatanju hrvatskih masa u NOP.

Tokom novembra i decembra, uključivanjem predstavnika omladine i žena, delimičnim otpadanjem članova koje je borba izbacila kao kolebljive ili razbijače, završen je proces izgradnje mreže seoskih narodnooslobodilačkih odbora i formiranje inicijativnih odbora za sprovođenje izbora i organizaciju opštinskih i sreskih NOO za Liku.

Odlučnom orijentacijom Štaba grupe odreda i OK KPH da se ubrza formiranje partizanskih jedinica, krajem novembra i početkom decembra postojali su brojno i kvalitetno snažni, samostalni bataljoni: „Ognjen Prica", „Marko Orešković" i Lapački (nazvan kasnije „Stojan Matić"), zatim četiri bataljona u odredu „Velebit", dok su „Gavrilo Princip" (preimenovan kasnije u „Bićo Kesić") i „Krbava" formirani početkom 1942. godine: tada se i u otočačkom i brinjskom srezu prišlo sjedinjavanju partizanskih vodova s perspektivom da se pretvore u bataljone „B. Adžija" i „M. Gubec".

Formiranjem ovih jedinica izražene su i kvalitetne promene u razvitku NOP u Lici. Naziv ustanik ili gerilac potisnuti su imenom partizan. SKOJ i omladina u celini preuzeli su inicijativu u unošenju revolucionarnog žara u sela i, posebno, u novoformirane jedinice. Odlazak u partizanske jedinice koliko je značio rešenost boraca da se bore do kraja protiv svih neprijatelja, toliko je značio i kidanje s politikom i psihologijom kako nasleđenom, tako i onom

koju su šovinistički i četnički elementi unosili u mase prvih meseci ustanka.

Ove snage naroda i njegove vojske u okviru daljeg razvitka NOP Hrvatske i Jugoslavije, dobile su i određenu ulogu i zadatke. Izradom plana akcija na sastanku Glavnog štaba Hrvatske od 13. decembra učinjen je dalji korak u usmeravanju partizanskih snaga, data orijentacija na usklađivanje vojnih dejstava u Lici sa akcijama u susednim krajevima. Napadom na italijanske snage u Korenici, krajem decembra 1941. godine OK KPH za Liku izvršio je snažan korak ka mobilizaciji partijskih organizacija i čitavog naroda u sprovođenju jedinstvene komande i usmeravanju celokupnih partizanskih snaga Like na obimnije akcije protiv okupatora. Borba za Korenicu prerasla je u opšti i organizirani napad partizanskih jedinica Like na italijanskog okupatora.

Nanošenjem ozbiljnih gubitaka i zbunjivanjem okupatora, ubrzano je narastanje postojećih i formiranje novih partizanskih jedinica. To i oduševljenje za borbu ogromne većine naroda, bez ozbiljnijeg primera suprotstavljanja, pokazali su da je ustanak u Lici ušao u višu, kvalitetniju fazu razvitka. Narod Like, jednom pokrenut na ustanak, pod rukovodstvom i s velikim poverenjem u politiku KP i svoje snage, ne samo da se nije mogao slomiti neprijateljskim nasrtajima u periodu avgust-decembar, već je revolucionisanjem sopstvenih snaga u procesu savlađivanja ustaško-domobranskih ofanziva, italijanske intervencije, četničko-italijanske propagande i konzervativno-defetističkih shvatanja, napadom na italijanske okupatore sa daleko više borbenog raspoloženja, vitalnosti, organizovanosti i sigurnosti u pobedu, smelo nastavio nepovratno put narodnooslobodilačke borbe do konačne pobede.

Srđan BRUJIĆ
Đuro STANISAVLJEVIĆ

ODRŽALI SMO KONFERENCIJU

Na najljepšem spletu gorskih jezera, koja je priroda ovjenčala izvanrednim ljepotama, jedne ilinske večeri 1940. godine zaustaviše se tri druga[1]) na jednom proplanku, teže pristupačnom, sa koga se pružao relativno dobar vidik. Taj se proplanak nalazi na sjeverozapadnoj strani jezera Kozjaka, idući od sjeverne strane Kozjačke i Vodene drage, preko potoka Litice i Jasenova potoka. Na licima im se primjećivao umor i zabrinutost. Sutra će se ovdje sastati najnapredniji i najbuntovniji ljudi Like, koji su zapisani u sve crne knjige sreskih načelništava i žandarmerijskih postaja, a praćenje njihovog kretanja glavni je zadatak svih žandarma u ovoj vrletnoj pokrajini. Iznenaditi sutra ljude na okupu — to se ne smije dogoditi. Ovdje razum ne smije biti rob nestrpljenja.

Uokrug je vladala tišina. Malo podalje tutnjala je silna buka plitvičkih slapova, a s druge strane Kozjaka, iz studentskog logora dopirao je poneki glas. Iza tamnih gora plamsala je žarka rumen, odrazujući se na blistavoj površi jezera.

Odluka je pala. Ovdje neka bude mjesto sastanka!

Sutrađan je sunce, pozdravljajući zoru, pozdravilo i prve delegate na proplanku. Stizali su ljudi, svaki novom, neutrtom stazom po vrletnim kapelskim pećinama.

Na panjevima, ograncima i travi proplanka sjede u krugu predstavnici pedesetak ličkih partijskih jedinica.

Ovdje su većinom već oprobani komunisti. Bez obzira što se međusobno malo poznaju, čuli su za djela jedan

---

[1]) Jovo Bogdanović, Srđan Brujić i autor napisa (prim. red.)

drugoga, te se s poštovanjem mjere i upijaju likove, da ih više ne zaborave. I ne predstavljaju se jedan drugome. Ne kazuju imena. Ime nije važno. Onaj koji nije upoznao svoju izdržljivost na policijskim mukama, ne želi da zna imena, jer kad ih ne zna, neće ih ni reći.

Otpočela je Prva okružna partijska konferencija za Liku.

Ređaju se izvještaji. Porast članstva. Porast simpatizera. Sve jači utjecaj partijskih organizacija na privrednom i kulturnom polju, posebno u građanskim partijama. Perušićki komunisti imaju čitavo rukovodstvo HSS u svojim rukama. Vrhovine i Korenica drže općine kroz SDS. Međutim, kad se trebalo otvoreno izjasniti, javno istupiti iz SDS i kazati što je tko, Vrhovljani su bili odlučni: digli su buru, izazvali pometnju u organizaciji SDS, jasno iznijeli svoj kurs, objelodanili liniju i dali svima do znanja da im je jasno, zašto je teror u Hrvatskoj od 1939. porastao i što znači sporazum između hrvatske i srpske buržoazije. U Korenici je, također, partijska organizacija imala pravilan stav, no kolebljivošću nekih komunista u samoj općini, nije se postiglo što je bilo moguće.

Dalje se govori o raznim oblicima rada. Komunisti sprovode liniju partije kroz HSS, „Seljačku slogu", a Otočani i Vrhovljani, djelimično Udbinjani, Koreničani, Lapčani i Gračani uspješno djeluju kroz „Seljačko kolo".

Partijske organizacije postojale su u postojećim kotarima, analogno administrativnoj podjeli, osim Vrhovljanskog komiteta, koji je obuhvatio općinu Vrhovine, Plitvice i još neka sela koreničkog kotara. Sjedište ovog komiteta bio je Babin Potok — Končarev Kraj. 1940. je osnovan Kotarski komitet u Korenici, te se tada neka sela tamo pripojiše. Međutim, hapšenjem sekretara Branka Ognjenovića s pripajanjem koreničkih sela se je stalo, tako da su neka kao Trnovac, Končarev Kraj, Ljeskovac, ostala do ustanka u sastavu Vrhovljanskog komiteta, koji je bio značajan faktor u cjelokupnom političko-društvenom zbivanju u svom kraju. Pred nekim akcijama, koje je vodio taj komitet, ondašnja vlast je ostajala nemoćna.

Izvještaji dalje govore i o teoretskom radu, u čemu ima vanrednih teškoća. Konferenciju zadivljuje upornost

i požrtvovnost komunista Gospića u mnogočemu, pa i u prepisivanju čitavih knjiga na pisaćim strojevima, što je trajalo, pored redovnog posla, noćima i noćima. Što su se izvještaji dalje ređali sve je bilo jasnije, da će centar Okružnog komiteta biti Gospić, prvenstveno zbog kadra.

Javljaju se i mladi komunisti. Ne žele život bez svrhe. Ponekad im licem plane žar: još sav cvijet mladosti bukti, ali su im misli zrele. Smjelost pred pritiskom žandarma ne tone, nego raste. Požar naše stvari treba da se visoko vije. Ako zastane — onda pada.

Konstatira se da je dio organizacije prilično začauren. Sramežljivo izlaze s linijom Partije i bojažljivo govore o našim ciljevima. S druge strane bave se visokom politikom, a zaboravljaju svakodnevne potrebe sela. To se u dobrom dijelu odnosi na slab rad s omladinom.

Neki se komunisti nisu mogli dovoljno angažirati za ovu konferenciju zato što su ih upravo sada stegli ne samo žandarmi, nego i sresko načelstvo, i sud, i vojni okrug.

Vidi se, dalje, da komunisti pokreću kulturni život u selu, počevši od pretplate na novine, pa do raznih smotri, priredbi, koje su pojedine organizacije uspjele održati u mnogim selima, pa čak i u Karlovcu, Zagrebu i Beogradu. O tome se pohvalno izražava i štampa, naročito kroz kritike dr Pavla Markovca.

Ljudi su se pokrenuli iz vjekovnog drijemeža i pokornosti, povećavaju svoj politički vidokrug i stiču sve veću vjeru u svoje vlastite snage. I sa klerom ima obračunavanja. Neki mladi delegat za vrijeme pauze recitira pjesmu o kleru:

Što će zemlja svetoj crkvi?
Ta, ne jedu sveci!
Ako njima zemlja treba,
Onda su prokletci!

Ovakvih pjesama se sve više čulo po selima, a nalazilo i sve više revolucionarnih parola zapisanih po bukvama i u najdubljoj šumi.

Izvještaji govore i o aktivnosti žena. Povoljno se govori i o, vjerojatno prvoj u Lici, čisto ženskoj partijskoj organizaciji, kojoj je sekretar Naranča Končar. Pored

ostaloga, organizacija se povezala s organizacijom studentica iz Zagreba, koje u većem broju dolaze u sela, razgovaraju sa ženama, upućuju ih u odgoj djece, kućanstvo, higijenu pa i politiku. (Sjećam se da sam 1940. godine, na jednom sastanku u Zagrebu, govorio o radu ove ženske organizacije. Tada je drug Tito tražio da opširnije o tome izvjestim. Taj put mi je Rade Končar šapnuo: „Ovo je Tito".)

Potom je konferencija raščistila mnoga nejasna pitanja s kojima neke organizacije nisu bile načisto. Ta pitanja su se odnosila i na vanjsku i unutarnju politiku, jer je ondašnja štampa davala lažne izvještaje, koji su išli u prilog našim protivnicima. Tada i nije bilo lako izneti istinu. U ovoj sam diskusiji bolje upoznao Nedjeljka Žakulu, Jovu Bogdanovića, Radu Grkovića, Božu Mrkobrada.

O ovoj konferenciji ima vrlo malo podataka (uglavnom onih koje je sačuvao Đuro Čudić u šupljoj bukvi s ostalim partijskim materijalom organizacije, kojoj je bio sekretar). Zbog toga zaključke ne iznosim u potpunosti. Zaključeno je da se slobodnije ulazi u šire narodne slojeve i da se kuje jedinstvo u masama. Sa svom upornošću raskrinkavati lažnu politiku građanskih partija, a posebno voditi energičnu borbu protiv frankovaca i „Društva prijatelja Njemačke", koje već sada radi pod kontrolom njemačkih fašističkih agenata. Slično je i sa četnicima, koji se ponegdje jave skoro s istim parolama, s tom razlikom, što iza tih parola stoji kralj.

Date su smjernice za ideološko i organizaciono uzdizanje članstva, te da se osigura dobivanje i proučavanje „Proletera" i drugih partijskih izdanja. Zaključeno je da se organizacije očiste od onih s mračnom prošlosti, i onih koji se brbljanjem hoće istaknuti, a djelom i uspjehom ne pokazuju ništa, što se uvidjelo prilikom raznih akcija. Ujedno treba slobodnije primati provjerene i odane drugove, makar teoretski i slabije stajali.

Stavljeno je u zadatak partijskim organizacijama da ne prođe ni jedna akcija ili događaj u selu ili mjestu, a da komunisti ne zauzmu svoj stav. Osim toga, treba biti inicijator korisnih akcija za selo. Naročito je podvučen rad s omladinom i ženama.

Odlučeno je da se sastanci komunista održavaju jednom sedmično, da se organizacije međusobno slobodnije i čvršće povezuju, da Okružni komitet daje stalnu pomoć organizacijama sa slabijim iskustvom, itd.

Kad se prešlo na izbor Okružnog komiteta, delegati se pomalo zgledaše kao da su zaboravili dnevni red. Jer, treba prvi put izabrati revolucionarno rukovodstvo Like u ovako bremenitim vremenima. Podijeliše se ceduljice. Većina ih za sebe misli, a malo gdje da se dva i dva nešto dogovaraju. Rezultat glasanja je ovakav: sekretar Jakov Blažević; članovi: Mile Počuča, Kata Pejnović, Tomo Nikšić, Tode Marijan, Milan Vukmirović Škarpa, Nedjeljko Žakula i Dušan Brujić. S uzbuđenjem i iznenađenjem čuo sam i svoje ime i odjednom mi se ukaza sva odgovornost ovog izbora.

Lijepa večer ispratila je delegate na putu s Okružne konferencije. Nebo je bilo modro, isprugano ognjenim prugama koje su se zvjezdasto širile, kao da nagovještavaju dolazak tegobne ratne drame.

Milan VUKMIROVIĆ Škarpa

BORBA KOMUNISTA ZA POBJEDU REVOLUCIJE

Emigracija naših ljudi u svijet „trbuhom za kruhom" zahvatila je naročito Liku, krajem prošlog i prvih decenija ovog stoljeća. Masovno su mladi ljudi odlazili na rad u SAD — u „pravu" Ameriku, kasnije u Kanadu, da bi se većina njih nakon 20, 30, pa i više godina, radom istrošeni i ostarjeli, vraćali nazad.

„Crnački" radeći po rudnicima, šumama i klaonicama ta jeftina radna snaga bila je roba, sirovina, koja je tekla na beskrajnoj traci trgovine počam od seoskih trgovčića i palanačkih zelenaških bančica, pa sve tamo do dolarskih magnata Amerike. Pljačka je počinjala odmah zajmom za putne troškove — „šifkartu" i nije se završavala sve dok je dužnik mogao „rintati". Dug je ostao, jer je njegova porodica (ostarjeli roditelji, braća i sestre, žena i djeca, itd.) morala živjeti, što je značilo da se moralo i dalje zaduživati. Krvave zarade tih dužnika tekle su u dolarima i čekovima njihovim vjerovnicima, koji nisu tako lako puštali ovu sirotinju, sve dok su mogli išta izažeti.

To su deceniji seljačkih dugova, pauperizacije sela, nejakih kupovnih fondova, malih i sporih investicija, jeftine i nezaštićene radne snage, vrijeme u kojem su se u našoj zemlji, u uslovima ekonomske i društvene nerazvijenosti i zaostalosti, žestoko odražavali lomovi i turbulentnosti svjetskog kapitalističkog sistema nakon I svjetskog rata. Kulminacija je bila tridesetih godina, kada je velika ekonomska kriza poljuljala temelje i vodećih kapitalističkih zemalja na čelu sa SAD. Dok su naši ljudi lutali duž

SAD i Kanade u čuvenim marševima gladnih, niz malih lokalnih bančica u Lici je propadalo a s njima uštеđevine mnogih iseljenika, s kojima je uveliko špekulirala također tada propala „I Hrvatska" u Zagrebu. Te su bančice odražavale specifikum tih vremena i krajeva, njihove ekonomske i društveno-političke odnose. One su nicale po Gospiću, Korenici, Donjem Lapcu, Gračacu, Udbini, Brinju i sl. Radile su sa sredstvima ekonomske emigracije i lihvarenjem preko mreže malih seoskih trgovčića, jačale pozicije nekolicine bogatijih, većih trgovaca, veletrgovaca, koji su na tom širokom prostoru vršili relativno krupnu akumulaciju.

Ova je trgovačka buržoazija pretežno iz prvog ili drugog koljena potekla sa sela, davala ton i bitno utjecala na političke odnose, gradila svoje političke i vlastodržačke pozicije na ideologiji iskorištavanja vjerskih i nacionalnih razlika, sukoba i trenja, u čemu ih je u mnogome pomagala većina popova, te dosta zatucana inteligencija i obrtnici. Ti obrtnici stalno su bili u likvidaciji, jer ih je mala kupovna snaga mušterija i kakva-takva industrijalizacija uništavala.

Svaka je ta bančica nosila hrvatsko ili srpsko ime. Na tim polovima gradila je buržoazija svoju politiku i utjecaj, laćala se svih sredstava, predrasuda i primitivizma, koji su se provlačili kroz mase, koje tada nisu imale svoje političke orijentacije ni organizacije.

Velikosrpski režimi nacionalnog ugnjetavanja, političkog nasilja i ekonomske pljačke naročito su aktivizirali i jačali društveno-političke pozicije palanačke buržoazije, oni su joj pogodovali, osim ostalog i time, da svoju klasnu poziciju i eksploataciju seljaka i druge sirotinje sakrivaju iza vjerskih i nacionalističkih amblema, motiva i emocija. Pomiješanost Hrvata i Srba u Lici koristili su za raspaljivanje najprimitivnijih strasti nacionalne i vjerske mržnje; pomoću popova, nekih profesora i učitelja fanatizirali su velik broj školske omladine stvarajući tako zatrovanu društvenu i političku atmosferu, koju je čovjek, bez bližeg poznavanja, teško mogao shvatiti. Sjećam se dobro iz svog djetinjstva krvavog događaja usred Gospića, kada je rulja frankovaca zaklala preparandistu Crevara — Srbina. Još

jedan kasniji javni zločin karakterizira tadanje stanje: gospićki veletrgovac Dukić s popom-četnikom Stijačićem organizira četnike i za to angažira poznatog robijaša i kriminalca nekog Pejnovića — Peinu, Hrvata iz Smiljana, kojeg s velikom pompom, pod razvijenim srpskim barjakom, prekrštava na pravoslavlje. Taj Peina 1936. godine odlazi u susjedno selo Trnovac i revolverom ubija usred bijela dana poznatog mirnog i starog čovjeka Karla Brkljačića, ranije radićevskog zastupnika.

Smiljan, selo kraj Gospića miješano Srbima i Hrvatima, u to vrijeme ima pravoslavnog i katoličkog popa: četnika Stijačića i ustašu Tomljenovića, oba nasilnika, stalno naoružana i opasna izazivača i bandita, koji se osim harangiranja i podsticanja na međusobne sukobe Hrvata i Srba nisu sustezali, da s oružjem u ruci, nasrnu na čovjeka.

Pop Tomljenović je kroz razdoblje 6-januarske diktature koristio crkvu i propovjedaonicu za svoje političke govorancije i u ono vrijeme režimskih represalija — stekao neke vrsti antirežimsku nacionalnu afirmaciju među seljacima Smiljana, Bužima i okolice. Međutim, razvijanjem aktivnosti Komunističke partije, njenih aktivista i organizacija, kao i organizacije SKOJ-a, njegov puni utjecaj i svevlast postepeno su malaksavali. Taj je pop u svojoj nezajažljivoj gramžljivosti npr. mjerio „hrvatstvo" ove ili one kuće, Smiljana, Bužima i sl. prema pršutama, suhom mesu ili drugim prilozima, koje bi dobivao kad je „svetio" kuće. Znao je sa seoskim trgovčićima lično koristiti i jačati svoju poziciju kroz akciju mačekovske „Gospodarske sloge", pri nabavci i prodaji kukuruza, umjetnog gnojiva, razne trgovačke robe itd. Prihode crkve držao je u svom džepu, mimo crkvenog odbora, prisvajao travu s groblja i drugih crkvenih nekretnina. Ogradio je širok prostor oko crkve, gdje se inače narod sastajao i omladina igrala, da bi odatle kosio travu i izvlačio korist za sebe. Bio je uvjeren u svoju svemoć i „tribunski" utjecaj u narodu. Osim sigurnosti koju su mu davale žandarske bajonete tadašnjeg režima protiv komunista, tj. protiv ovog i onog pojedinca, pojave ili akcije, osjećao se vrlo siguran i agresivan.

Ovo je ondašnji tipičan slučaj općih problema, oko kojih se odvijala naša politička borba sa klerofašističkom reakcijom koja se krila iza crkve, nacionalnih i religioznih osjećanja, i koja je sve to zloupotrebljavala pomažući tadanje nenarodne reakcionarske režime.

Poslije 1930. godine vraćalo se u ta sela dosta ljudi iz Amerike, bježeći od gladi i besposlice, ogorčeni teškim životnim uvjetima u najvećim kapitalističkim zemljama, ali ideološki i politički nedorasli da se snađu u našim uslovima, da nađu mjeru i pitanja na kojima se može razviti revolucionarni rad i borba, naročito na selu. Mnogi se od njih osjećao komunistom. Bilo je među njima čvrstih, junačkih ljudi, sa snažnom, elementarnom klasnom sviješti, dok im je najomiljenije sredstvo u političkom repertoaru propagande bio vulgarizirani Vasa Pelagić, kako su ga oni znali reproducirati. Bez obzira što su ih popovi uspješno izolirali od mase „strašnim" pričama o komunističkoj slobodnoj ljubavi, zajedničkom vlasništvu žena kao stoke i drugih predmeta vlasništva i lične upotrebe, ti su ljudi pojedinačno utjecali na pojedine napredne seljake i omladince i faktički pripravljali teren za revolucionarni rad i aktivnost Partije na planu realne, smišljene i sistematske borbe u tadašnjim uslovima, za široki politički utjecaj na seljačke mase. Ta se polupismena seljačka lička sirotinja, naročito u Kanadi, formirala u borbene i klasnosvijesne pojedince i masu, koja je učestvovala u borbenim akcijama kanadskog proletarijata. Jedan od njih, Čačić Tomo iz Bužima, razvio se u Kanadi u pravog revolucionera, radničkog tribuna-komunistu, organizatora pokreta, pionira radničke revolucionarne štampe i svestranog aktivistu. On organizira dobrovoljce za Španiju i sam se tamo bori kao partizanski kapetan španjolske narodne armije, da se, iako bolestan, već rano 1942. godine, bježeći iz logora u Francuskoj, našao u našem oslobodilačkom ratu.

Kad se u Lici utjecaj Partije ojačao zahvaljujući njenom brojnom jačanju i organizacionom učvršćenju, što se manifestiralo kroz razne akcije, ti su se američki komunisti lakše snalazili, surađujući na sprovođenju tadanjeg političkog programa Partije. 1940. godine na općinskim izborima nosilac radničko-seljačke liste, pod kojom je išla

Partija za tadanju smiljansku općinu, bio je Pavao Čačić iz Bužima, također povratnik iz Amerike, iako teško bolestan i iscrpljen, ali vrlo borben, uporan i aktivan. Uvjeren sam, da neću učiniti krivo onim ostalim drugovima, koji su slično djelovali, a koje nisam spomenuo. Naime, ja sam spomenom ove dvojice htio samo podvući uslove i specifičnost pod kojima se razvijao revolucionarni pokret u tim malim sredinama, sa tim „malim" ljudima koji su radili i borili se, preko svojih snaga i koji se u analizi osnovnih uslova naše revolucije i njene pobjede ne mogu mimoići. Oni su dostojni reprezentanti mase onih među kojima su izrasli, među kojima su djelovali i s kojima su sarađivali i borili se.

Smiljan, bliže Gospiću od Bužima, došao je ranije u kontakt s radom partijske organizacije u Gospiću. Kao mladi pekarski radnik, pok. Rajčević Jovo iz Smiljana, radeći u partijskoj organizaciji Gospića, stvorio je prvu vezu i politički djelovao na niz ljudi, koji su ovdje-ondje u svijetu dolazili u bilo kakav kontakt s radničkim revolucionarnim pokretima, kao i sa seljačkom omladinom koja je postajala sve osjetljivija na socijalna i politička pitanja. To su bila najteža vremena iz prvih godina šestojanuarske diktature, vremena provala i hapšenja u gospićkoj partijskoj organizaciji, vremena dubokog, uskog ilegalnog rada rijetkih ćelija, nedoraslih da na tom terenu u tadanjim uslovima razvijaju širi i puniji politički rad koji se onda svodio na grupice, ćelije đaka, studenata, zanatskih radnika, te gdjekojeg seljaka i intelektualca. Pod udarcima monarhofašističke diktature, u uslovima ekonomske i društvene nerazvijenosti Like, mali broj mladih komunista-skojevaca teško je mogao razvijati tog momenta širu političku borbu i akciju. Međutim, retrospektivno gledajući, taj period bio je u mnogome odlučujući. U tom se periodu provjeravalo i očeličilo ono jezgro, koje je poslije, sa sve više životnog i političkog iskustva, sa sve više utjecaja u svojoj sredini, sve uspješnije išlo u širinu, sve se bolje snalazilo u konkretnim uslovima životnih i političkih pitanja i nalazilo momente za javnu, praktičnu političku borbu. To je odlučni momenat kada aktivisti pored apstraktnih šema i dogma, revolucionarnu

marksističku teoriju pretvaraju u živu masovnu političku akciju i borbu.

U razdoblju između 1930. i 1940, a naročito poslije 1935. godine, skojevska organizacija na gospićkoj gimnaziji i preparandiji pokazuje aktivnost, koja uspješno prodire na selo i okuplja dosta seoske omladine. Najizrazitiji je slučaj sa Divoselom i Smiljanom, selima najbliže povezanim sa Gospićem. U Smiljanu se u razdoblju od 1935. do 1941. godine sve više razvija partijska organizacija i politički rad na sve široj bazi akcije koja zahvaća okolna sela Bužim, Rastoku itd. (tadanji srez Gospić), pa Donje Pazarište i Klanac u tadanjem perušićkom srezu.

Drugovi Đan Uzelac, Dujo Katić, Kata Pejnović, Josip Čačić, lijevi radićevci-komunisti Vicko Milinković, Ivan Rukavina-Palenta, Mate Sorić sa sve većim brojem srednjoškolaca i seoskih omladinaca uspješno pronalaze masovne načine rada na uvođenju širokih redova seljaka u političku aktivnost, koja im je postajala sve bliža, objašnjavala i rješavala pitanja njihovog života i budućnosti. Karakteristično je za tu organizaciju i ljude da su znali partijsku politiku, program, njenu ocjenu situacije u svijetu i kod nas, dnevne i trajnije zadatke političke borbe detaljno u svakom selu i zaseoku, dobro i konkretno postaviti i na širokim skupovima, na večernjim sijelima tumačiti koristeći za to i školski prostor, kuće pojedinih seljaka i slično. To je bila forma rada, koja je prerasla uske okvire lične agitacije. To je bila praksa na kojoj su se provjeravali kadrovi i regrutirali iz šire masovne baze novi mladi, dinamični aktivisti. Popularnost revolucionarne borbe u Španiji, briga i sakupljanje sredstava i slanje paketa za naše drugove „Španjolce" u logorima Francuske, proslava Prvog maja i oktobarske revolucije sa vješanjem barjaka i bacanjem letaka, pjevanje po selima revolucionarnih pjesama, korske recitacije i priredbe, odlazak u susjedna sela na zajedničke priredbe kao npr. u Divoselo itd. — sve je to unosilo političku živost, elan i aktivnost sve većeg broja ljudi-komunista, koji su sve više vjerovali u snagu svoje ideje i organizacije, u svoju povezanost s narodom i njegovu snagu. Sve je više sazrijevala svijest o snazi revolucionarne akcije i slabosti nenarodnih režima,

koji su uprkos mačekovsko-seljačke demagogije gubili politički oslonac u narodu, naročito zadnjih godina pred rat.

Komunisti su postajali sve više „masovščiki", sa sve istančanijim osjećanjem za svoju sredinu, njen način mišljenja, emocije i predrasude. Počeli su se bolje snalaziti u toj sredini ekonomske zaostalosti, siromaštva i nepismenosti, na kojoj je duboko urezan pečat lutanja naših ljudi po svijetu.

Demagoški blef mačekovaca da preko akcije ,,Gospodarske sloge" i njenih zadruga stvore svoje ekspoziture političkog monopola, u tim je selima propadao. Smiljanski su komunisti sami stvorili zadrugu, na koju se pop Tomljenović okomio kao komunističku, hvaleći svoju bužimsku, gdje se on momentano ukotvio. Međutim, odatle je bio izguran, jer su tamošnji drugovi ukazali seljacima kako ih pop pljačka. Otkako su smiljanski i bužimski komunisti razbili oreol popa kao nekog nacionalnog borca, jačao je utjecaj Partije. Pokazalo se da pop i nema ovoliki ugled i utjecaj u narodu koliko je to izgledalo gledajući izvana. Crkvene „kaštalde" — seljaci članovi crkvenog odbora, koji je samo formalno postojao, zatražili su pod utjecajem komunista od popa da položi račune o novcu od raznih prinosa i priloga, prihoda od nekretnina i slično. U takvoj diskusiji koja je bila otvorena i pristupačna ljudima, objašnjavalo se da su bog i njegovi zastupnici na zemlji ljudske institucije, s kojih se može uspješno vladati i da se može pljačkati pod raznim ideološkim vidovima. Sve je to razgnjevilo popa, gubio je samouvjerenost i počeo je praviti grube izgrede. Kad je omladina uklonila ogradu, da može igrati pred crkvom, došlo je do pucnjave i tuče s popom, da su ga morali žandarmi spasavati. Popov utjecaj je opadao i oko njega su se grupirali razni elementi, koji su se, zaglupljeni iz ovog ili onog razloga, vezali za tadašnju „sporazumašku" mačekovsko-profašističku konjukturu. Nekoliko godina pred rat i slom stare Jugoslavije na tom se terenu razvila relativno živa politička borba, koja je dobila sve izrazitiju fizionomiju u pojavi mladih revolucionarnih snaga i slabljenju utjecaja građanskih partija, uprkos nerazvijenosti ekonomskih i društvenih uslova.

Omladinci-skojevci, studenti, srednjoškolci i seoski mladići postaju sve samostalniji i raznovrsniji u akciji; oni se bolje snalaze i sve više jačaju utjecaj politike Partije na selu kao: Antić i Grga Uzelac, Ivan Duić Jandriša, Luka Čačić, Juka Kolak, Joso Dasović, Bracija Hećimović; sa njima su Đuro Stanković i Ive Čačić u godinama pred rat ispred OKH za Liku stvarali revolucionarni omladinski pokret. Tada su se čvrsli i množili iz širih okvira akcije i masa mladi kadrovi komunista, koji su od prvih dana okupacije pokazali komunističku čvrstinu u borbi za pobjedu narodne revolucije.

Način rada, tj. ti širi i uži sastanci redovito su se održavali noću, kad su ljudi bili slobodni od rada, a to je bilo pretežno zimi. Uprkos dugom pješačenju po snijegu ili blatnjavim seoskim putevima rado sam se odazivao pozivu drugova da prisustvujem tim sastancima. Bio je to poseban osjećaj, kad bih osjetio sve veću povezanost s tim ljudima, narodom koji se tiskao u polutamnoj prostoriji, pažljivo slušao, pitao i komentirao sva moguća pitanja. Bilo je tu i djece iz osnovne škole, koju sam poslije susretao u ratu kao borbene omladince, koji su se živo sjećali tih sastanaka i njihovog dalekosežnog efekta. Te nekad ćutljive i zamišljene ljude i žene, omladince i omladinke, nekad opet vesele i šaljive, pune priča i nagađalica, kasnije se moglo dobro upoznati u ratu, u revoluciji. Snaga i dubina njihovog uvjerenja i izdržljivost u svim teškoćama borbe na neoslobođenom i poluoslobođenom terenu iznenađivala me je i korigirala u ocjeni njihove borbenosti i svijesti.

Godine rada pred rat, te masovne forme i neposredan metod političkog rada i borbe na malim zadacima i uskim okvirima, osim pojedinačnog i širokog utjecaja naše Partije na te mase, imale su dalekosežan utjecaj na naše partijske kadrove, koji su se u tom razdoblju osposobili da se u ustanku i daljnjoj borbi brže i bolje snađu u masovnim političkim i oružanim bitkama. Taj rad je po selima stvarao istinske borce i rukovodioce.

Samo nekoliko godina pred rat jedan liječnik iz Gospića, naš simpatizer, vratio se noću iz Smiljana od jednog bolesnika. Sa čuđenjem i pomalo senzacionalistički pričao

mi je, kako je u kući bolesnice sreo ženu srednjih godina, koja je ne samo pomagala bolesnici, već ujedno i u punoj kući naroda govorila o politici, o teškom životu seljaka u tom poretku, o situaciji u svijetu, o opasnosti rata i fašizma, o tome da se radni ljudi trebaju sami boriti itd. Što ga je najviše čudilo bilo je ne samo to, što je govorila jednostavno, jasno i sa poznavanjem stvari, već još više, kako nju ženu-seljanku i muško i žensko sluša pažljivo i s uvažavanjem. Te večeri seljaci su mu rekli, da ta žena Kata zna pomoći u bolesti, savjetovati u poslu i raznim prigodama, da ona njima u bližoj i daljnjoj okolici često govori o događajima u zemlji, svijetu itd. Nije doktoru išlo u glavu to novo i neobično zanimljivo što je doživio, da je žena-seljanka politički agitator, komunistkinja, čvrsto afirmirana u selu, kako kod Srba, tako i kod Hrvata. Sve mi je sa čuđenjem a i veseljem pričao, jer je doživio da je ipak „taj marksizam" živa snaga, da „ga" ima i van intelektualnih diskusija. Pitao me je, da li sam čuo za tu ženu. Jasno da sam znao na koga se namjerio — to je bila Kata Pejnović. Koliko jednostavan toliko je i zanimljiv razvitak drugarice Kate kao radne žene, majke s nekoliko djece do ubijeđenog i voljenog revolucionara-komuniste. Jednog mi je dana tada — ranijih godina — u Gospiću, rekla gimnazijalka skojevka Rada Tatalović, da kod njih dolazi jedna seljanka iz Smiljana, prodaje mlijeko, sir itd. i da toj ženi ona daje razne knjige, beletristiku, tadanju socijalnu naprednu literaturu, a i neke „teže" stvari. Sve je to ta žena nosila u nekom pletenom košiću, koji je bio dobro poznat kao pun raznovrsne robe. Kako joj je kuća bila uz glavnu cestu na početku Smiljana, kuda se prolazilo za Bužim, Rastoku, Pazarište itd., to je njena kuća ubrzo postala „punkt" za vezu, poruke, sastanke itd. Već prvi kontakti sa njom uvjerili su me o snazi njene volje, uvjerenju, borbenosti i neustrašivosti. Ona je i kao seljanka-domaćica imponirala selu, jer je znala dobro gospodariti, raditi, a uza sve to nalazila je dovoljno vremena i entuzijazma za masovan politički rad.

Kad bi se u njenoj kućici održavao politički sastanak, znao je često njen drug, pok. Jovaniša, „stražarčiti" pred kućom, kuckati na prozor pitajući jesmo li gotovi, jer da

će se on smrznuti. Bio je ponosan na nju, na njen ugled u tom kraju, pa je u šali znao govoriti kako ne može spavati, jer mu Kata potroši po noći sav petrolej, čitajući nekada i do zore.

Utjecaj i rad ovakvih revolucionara, rad i borba desetina omladinaca komunista, kao i starijih ljudi, osjećao se i javno manifestirao na općinskim izborima 1940. godine. U smiljanskoj općini izašli smo sa radničko-seljačkom listom, za koju se ne samo po imenu nego i po nosiocima znalo da je komunistička. Naša djelatnost bila je takva, da je natjerala na međusobnu saradnju popa-četnika i popa-ustašu. Morali su otkriti svoje karte i postaviti zajedničkog kandidata. Izgubili smo za svega nekoliko glasova, a znali smo da smo jači, jer nam je dosta dobrih mladih ljudi i drugova bilo odsutno u vojsci, rezervi, kojom se onda prikrivala mobilizacija.

Sa četrdeset prvom nastupaju mnogi događaji i promjene: okupacija zemlje, dolazak Talijana u Liku, strašni pokolji Srba, ubijanje i premlaćivanje istaknutih Hrvata, komunista i svih koji su te zločine osuđivali na ovaj ili onaj način, strava koja se širila s Jadovnog i Velebita nad tim krajevima u osnovi nije pokolebala duboko uvjerenje partijaca, skojevaca, simpatizera. Njihova svijest bila je već toliko izgrađena, da su znali da to nije kraj svega, da to nije konačna pobjeda okupatora i fašizma, već da je to tek početak teške i neravnomjerne borbe koju sam narod uzima u ruke. U jesen 1941. godine oni su s drugovima iz čete „Marko Orešković" obračunali u Smiljanu sa nekolicinom ustaških zločinaca i pri tom organizirali grupu partizana Hrvata, većinom omladinaca, koji su prešli u Divoselo da se bore.

Sjećam se dobro noći kad su ti omladinci „prtili" torbe, pritezali kaiše, uzimali hranu i opraštali se sa svojima u kući. Došli smo sa grupom do kuće drugova omladinaca, seoskih kovača Ante i Paje Milkovića. Njih dvojica su uz pomoć sestre trpali u torbe hranu, dok ih je mati — bila je duboka noć — prestravljena, plačući u krevetu, pitala: kuda će od kuće, kamo to s puškama; oni ne moraju bježati od pokolja, jer nisu Srbi itd. Kad je vidjela „starog" Božu Prpića, snažnog čovjeka i poznatog komunistu, koji

je kao radnik do 1941. godine više godina radio u Sisku, malo se primirila, pitajući ga što je to i moleći ga da joj čuva djecu. Kad smo (Božo, ona i ja) malo ušli u razgovor, rekla je mirnije da joj je sada lakše, jer vidi da među tom „djecom" ima i „ljudi" i da se sada nekako sa svime lakše miri.

Slušajući je i gledajući, kako se rascjepana srca oprašta sa svojom djecom, koja idu da se s oružjem tuku s fašističkom strahotom, shvatio sam da ta majka zna mnogo više nego što kaže — da njeno srce osjeća ne samo za njenu djecu, već i za djecu drugih majki; da ta majka u dubini svog srca gaji dubok osjećaj pravde i mržnje prema zlu. U samim tim počecima revolucije pucalo mi je pred očima saznanje o veličini tih majki i djece revolucije.

Jakov BLAŽEVIĆ

OD NEUKOG SELJAČETA DO VELIKOG REVOLUCIONARA

U jesen 1923. godine iz siromašnog ličkog sela Končarev Kraj uputio se „u svijet" živahan i za svoje godine vrlo razvijen dječak.

— Tako je to kad se čovjek mora rastati od svoga djeteta i dati ga u tuđe ruke, — govorio je otac komšijama — ali šta ću mu ja. Evo ih šestoro ima dosad, a bit će ih još, pa šta ću od njih na ovo sirotinje.

Rade Končar je preko „Srpskog privrednika" u Zagrebu s grupom od 22 dječaka iz Hrvatske, većinom sinova siromašnih roditelja, upućen u Leskovac na izučavanje bravarskog zanata u „Prvu srpsku fabriku za livenje i preradu svih vrsta metala — Kuhar i Jović". Nakon dolaska u Leskovac dječaci su bili smješteni u internat i zaposleni u livnici fabrike većinom kao bravarski šegrti.

Život tih dječaka nije bio lak. Mnogi od njih napustili su Leskovac ili pak promijenili zanate. Svega jedanaest njih je poslije tri godine naukovanja s uspjehom završilo zanat i šegrtsku školu. Među tom jedanaestoricom bio je i Rade Končar.

Škrti podaci o Končarevom boravku u Leskovcu nalaze se u upisnoj knjizi zanatske škole.

— U školi je bio dobar đak, ali nije volio da diže ruku i da se mnogo ističe — sjeća se Radin drug Proka Danić. Međutim, kad se nitko ne bi javio, a nastavnik bi pitao nešto u vezi s gradivom koje nije predavao, tada se javljao Rade i odgovarao. Rade je volio čitati, pa je mnogo toga znao nezavisno od nastave u školi.

Rade se isticao i marljivošću i preciznim radom.

Kosta Dugalić, 70-godišnji penzioner, koji je radio u tvornici „Kuhar i Jović" sjeća se uniformiranih učenika.

— Najmarljivija u poslu bila su dva dječaka: Uroš Bubalo i Rade Končar; kao strugari najpreciznije su radili i njihovim radom bili su svi zadovoljni.

Vrijeme je prolazilo, a roditeljima su povremeno iz Leskovca stizala pisma od sina. Stizale su i fotografije momčića u gradskom odijelu. Ali, jednog dana otac se malo razočarao. Sin je poslao prospekt firme kod koje je izučavao zanat, na kojem su bili u slikama prikazani različiti metalni predmeti, među kojima ručne vodene crpke, a u tekstu je pisalo šta se sve izrađuje u poduzeću. S obzirom da je bio nepismen, otac nije razumio ni tekst, ni slike, jer mnoge od tih predmeta nije nikada vidio. Zato je pogrešno shvatio šta mu sin izučava. Ali razočaranje je brzo nestalo poslije objašnjenja, što znači obrada metala i čemu sve služe predmeti na slikama prospekta.

Kada je završio zanat, Rade je iz Leskovca prešao u Beograd i zaposlio se u svojoj struci. Jednom prilikom pričao mi je o svojim mladalačkim snovima i planovima za budući život, koje je imao kao mladi zanatlija.

— Postati dobar majstor, kupiti kućicu s baštom na periferiji grada, oženiti se i tako početi život, to mi je bio plan. Iako mi je danas potpuno razumljiva klasna osnova tadašnje moje psihologije, jer mi se, pored ostalog, dobro urezalo u pamćenje i ono, kada mi je otac rekao na polasku da se nemam gdje vratiti, ipak danas sam sebi izgledam smiješan kad pomislim na to . . .

No, on je prišao i ostvarenju svojih planova. Radeći svakodnevni posao, nastojao je da zanat što bolje usavrši, a zatim se upisao i u nižu tehničku školu, koju je uspje-

šno završio. Pored toga bio je vrlo aktivan sportaš. Igrao je nogomet, bavio se atletikom, plivanjem, veslanjem i drugim sportovima. O svojoj sportskoj aktivnosti Rade je kasnije pričao:

— Jedino čega se rado sjećam iz tog perioda, to je moja sportska aktivnost. Ne samo što sam u tome nalazio razonodu, već sam i čeličio svoj organizam. Uvjeren sam, da mi je to mnogo pomoglo da lakše podnesem policijske batine.

U vojsku je pozvan 1932. godine. Budući da se prethodno morao prijaviti vojnom okrugu, navratio je i u svoje selo. Bio je vrlo snažan i lijepo razvijen mladić. Sa zanosom je pričao o svom zanatu, tehničkoj školi, sportu i događajima iz grada. Otac je bio sretan.

— Nikada ga ne bih prepoznao — govorio je otac. — Kako je samo ojačao!

Zatim se raspitivao šta sve umije napraviti, je li skup alat kojim bi mogao otvoriti samostalnu radionicu itd.

Rade je postao regrut artiljerijskog puka u Sarajevu u aprilu 1932. Ali, već polovicom juna stigao je iz vojne bolnice telegram roditeljima, da je teško bolestan. Takvi su se telegrami obično slali kada više nije bilo nikakve nade za ozdravljenje. Roditelje je utukla ova vijest, ali nisu ni pomišljali da krenu na put da vide makar mrtvog sina, jer nije bilo novaca za voznu kartu do Sarajeva i natrag. Poslije izvjesnog vremena Rade je javio, da se oporavlja. Prebolio je upalu pluća.

Kada je otpušten iz bolnice, izašao je pred liječničku komisiju, koja je trebala da odluči o njegovoj sposobnosti. Postupak je bio kratak, pregled samo radi formalnosti. „Privremeno nesposoban" — glasila je odluka, a to je značilo: odlazak kući, ponovna regrutacija i najmanje dvije godine čekanja do novog stupanja u vojsku.

Rade je pokušao da objasni komisiji da se vrlo dobro osjeća i da može nastaviti služenje vojske. Isticao je da se nema gdje vratiti, jer kod kuće ni ostala porodica nema od čega živjeti. Njegovo radno mjesto u poduzeću je popunjeno, i sada je na ulici bez ikakvih sredstava . . . Članovi komisije nisu obraćali pažnju na njegove riječi, iznenadili su se drskošću, kako se taj obični vojnik usuđuje govoriti,

a da ga nitko ništa nije pitao. Zatim se jedan od njih proderao: „Kažeš da nemaš od čega živjeti. Onda sisaj vazduh . . ." dodavši uobičajeni epitet, kojim je većina oficira bivše vojske pratila riječi upućene vojnicima.

— Tek tada sam se prvi put ozbiljno zamislio nad životom. Odjednom je nestalo iluzija o životu, kakav sam dotad zamišljao — pripovijedao je Rade.

Pun ogorčenja krenuo je iz Sarajeva u Beograd. Da se vrati kući nije ni pomislio, iako je put u Beograd bio pun neizvjesnosti. Međutim, u Beogradu se ipak nakon nekog vremena zaposlio i tamo ostao do proljeća 1934, kada je ponovo pozvan na odsluženje vojnog roka. Taj period bio je najznačajniji u formiranju revolucionarnog lika Rade Končara — našao je Partiju.

Opet se Rade te godine navratio u selo. Ali to je sada bio sasvim drugi čovjek. Iz svake njegove riječi izbijala je snaga, odlučnost i revolucionarni zanos.

Prije odlaska u vojsku Rade se s drugovima dogovorio o šiframa, pomoću kojih će ga oni redovno izvještavati o događajima i uspjesima u radu. Tako je pred kraj ljeta 1934. dobio vijest, da su drugovi otišli u „banju" (to je bio ugovoreni znak za hapšenje).

— Očekivao sam i ja svakog momenta odlazak u „banju", — pripovijedao je Rade — ali je prošlo prilično vremena do tog dana. Mislio sam da su drugovi u „banji" stisli zube i nisu ništa rekli. Ali jednog dana još izdaleka primijetio sam žandare kako idu prema vježbalištu. Odmah sam znao o čemu se radi. Istog momenta donio sam odluku da ništa ne priznam, pa makar me stavili i na najteže muke.

U staroj jugoslavenskoj vojsci se mjesecima i godinama pričalo vojnicima jedno te isto: kako otadžbina ima dvije vrste neprijatelja, a to su vanjski i unutarnji, od kojih su unutarnji neprijatelji opasniji, jer „s nama jedu i piju, a rade na tome da sruše našu otadžbinu" . . .

Kad je Rade uhapšen javio se komandiru baterije jedan vojnik (valjda da bi mu se dodvorio) i počeo da iznosi kako im je Končar govorio o vilama koje su pojedini generali napravili špekulirajući ratnim nabavkama, uspoređujući to s vodnjikavom supom koju vojnici srču iz dana

u dan. Komandir je tog vojnika istjerao iz kancelarije, a za Radu napisao da je bio vrlo dobar vojnik. Ova pozitivna ocjena nije olakšala Radi položaj na policiji.

Prošlo je prilično vremena od Radina hapšenja, a da roditelji o tome nisu bili obaviješteni. To je bilo vjerojatno zbog istrage. Ali jednog dana otac je bio pozvan u općinu i saopćeno mu je, da mu je sin uhapšen kao komunist, a da on, kao pošten čovjek, treba da ga se odrekne.

— Ma ne mogu ja, brate, da kažem da mi on nije sin kada jest, pa da je ne znam što učinio — branio se otac praveći se da ne shvaća što se od njega zahtijeva. Ali pritisak nije vršen samo na njega. Vlast je nastojala preko žandara i općinskih činovnika da udari žig sramote na čitavo selo, iz kojega je potekao komunist. Međutim, stariji seljani žalili su komšiju što mu sin nije okrenuo sreći, dok su ga mlađi i svijesniji tješili, govoreći kako je poštena stvar za koju mu se sin bori.

Rade je punih devet mjeseci proveo u istražnom zatvoru i tamo bio izložen strahovitim mučenjima. Ali od njega nisu izvukli niti jedno priznanje. Nerado je govorio o tom periodu no ispričao je, da mu je najteže bilo kad su ga u ćeliji vješali ispod ruku, vezanih na leđima, da se nogama jedva doticao tla. Tako su ga držali danima i noćima, od čega su nastupali potpuna iscrpljenost i strahoviti bolovi u zglobovima. Jednoga dana prikupio je posljednji djelić preostale snage i u grčevitoj borbi s policajcima uspio spriječiti da ga postave u taj strašan položaj. Toga dana, po njegovim riječima, kriza je prošla.

Izveden je pred sud za zaštitu države i, bez obzira na to što protiv njega nije bilo nikakvih materijalnih dokaza, osuđen na godinu dana robije i tri godine gubitka građanskih prava.

Poslije presude ostalo je Radu još tri mjeseca do slobode, jer mu se računalo i vrijeme provedeno u istražnom zatvoru. Tako se on jednog dana ponovo pojavio u svome selu, ali ne više s licem punim mladenačke svježine, već s dubokim borama iscrpljenosti. Dotada bujna kosa bila mu je već prorijeđena.

U selu je ostao duže vremena. Tu je čekao raspored, jer je sada Partija ozbiljno računala s njim kao prekalje-

nim revolucionarom. Trebalo ga je poslati tamo gdje je njegov revolucionarni rad bio najpotrebniji. Za to vrijeme on je marljivo pomagao ocu u poljskim radovima, u popravci poljoprivrednog alata; naprosto nije bilo posla, kojeg se on ne bi prihvatio. Isto je tako popravljao pojedine stvari u susjedstvu. O njegovu radu pričalo je s poštovanjem čitavo selo.

S ljudima je uvijek prijateljski razgovarao i često im savjetom pomagao. Rado se pojavljivao tamo gdje je trebalo izgladiti neki spor među seljacima, u razgovoru sa seljacima upotrebljavao je narodne izraze; iz svake njegove riječi izbijala je neposrednost i ljubav prema čovjeku, koju je svatko čitao iz njegovih očiju. On je osvijetlio lik komuniste u očima svoga sela, pobijajući svakim svojim postupkom sve ono što se pričalo o komunistima poslije njegova hapšenja. Evo i jednog detalja.

U stadu njegova oca nalazio se nemiran snažan ovan jednog susjeda. Ovan je nekoliko puta razbio ograde tora, i otac je odlučio da ga izbaci iz svog stada. Susjedu nije preostalo drugo, nego da ga čuva vezanog na konopcu. Kad je za to saznao Rade, zamjerio je ocu.

— Tebi je krivo — rekao je on — što je njegov ovan bolji od tvog, a ne što ti imaš posla oko njega. Kada će jednom već nestati te seljačke zavisti? — Zatim je poslao da se kupe čavli i gotovo čitav dan popravljao tor, a uveče sam otišao do susjeda, uhvatio ovna za rogove i jedva ga dovukao u tor. I danas seljaci o tome pričaju.

Narod je u mjestu i okolici znao, da je Rade komunist. Mnogi je seljak rekao: „E, da su svi ljudi kao Rade!"

Poslije kratkog vremena Rade je dobio očekivane vijesti i otputovao u Zagreb.

Radeći u Zagrebu, u Simensovoj radionici na Trešnjevki, proveo je nešto više od godine dana na slobodi. Koncem 1936. ponovo je uhapšen. Proveo je jedno vrijeme u istražnom zatvoru zagrebačke policije, a poslije toga odveden je u zloglasnu beogradsku Glavnjaču. Najprije je na njemu isprobao svoje specijalne metode mučenja zloglasni agent zagrebačke policije Šoprek, a zatim je ponovo dopao u ruke Vujkovića i Kosmajca, svojih starih znanaca. Ali, opet je sve bilo uzalud! Rade je ostao ni-

jem kao stijena. Ni jedne jedine riječi nisu uspjeli izvući iz njega, izuzev prezira i prkosa.

Iz Glavnjače je sredinom 1937. premješten u sudski istražni zatvor, koji se nalazio na Adi Ciganliji. Iako su policijska mučenja prestala, zatvorenici su ovdje bili izloženi svakodnevnim šikanama i kaznama, kao što su: zabrana izlaska u šetnju, zatvaranje u samicu, gladovanje i druga mučenja. Zbog toga su među njima neprestano izbijali protesti, štrajkovi glađu itd. U to vrijeme doveden je na Adu Ciganliju i jedan inženjer, koji je od policijskih mučenja oslijepio. O tome se brzo pročulo među zatvorenicima. Jednog dana, u vrijeme kada je najviše zatvorenika bilo u šetnji, prolazeći pored slijepog inženjera, Rade je uzviknuo: „Dolje krvavi Koroščev režim! Dolje teror i nasilje nad nedužnim ljudima! Gledajte, drugovi, šta su učinili od našeg čovjeka, oslijepili su ga!"

Iako su poslije ovog masovnog protesta uslijedile uobičajene kazne, mnogo oštrije i brojnije, protest je snažno odjeknuo među zatvorenicima.

Rade je proveo u istražnom zatvoru punu godinu dana. Na sudskoj raspravi je oslobođen, jer protiv njega nije bilo nikakvih dokaza. Kada je pušten na slobodu, vratio se u Zagreb i ponovo zaposlio na starom mjestu.

Radu su pozvali treći put u vojsku kad je stekao građanska prava, tj. nakon tri godine od njegova izlaska s robije. Ponovo se pojavio u Sarajevu, ali ovaj put s bogatim dosijeom, koji je obuhvaćao preko pet godina njegovog revolucionarnog rata. To je bio osnovni razlog, što je Rade kratko vrijeme ostao u Sarajevu. Garnizon Novi Sad tražio je jednog vojnika-zanatliju koji bi popravljao i nadzirao električne i ostale uređaje. Tako se Radinim starješinama pružila idealna prilika da se riješe opasnosti koju je on za njih predstavljao. Uskoro se našao u Novom Sadu, a u međuvremenu se, začudo, i njegov dosije negdje izgubio.

Besprijekoran rad vrlo brzo mu je podigao ugled u čitavom garnizonu. Tako je za njega gotovo prestao vojnički život. Uredio je sebi jednu sobicu, uveo u nju električno svijetlo, povezao se s organizacijom u gradu. Organizacija ga je, pored ostalog, snabdijevala različitim knji-

gama i brošurama, jer je intenzivno radio na ličnom izgrađivanju. Koliko je uživao povjerenja kod starješina, vidi se najbolje iz ovog.

Povodom napada Njemačke na Poljsku 1939. pojavili su se u gradu leci, koji su u isto vrijeme preplavili sve jedinice garnizona. Izvršen je detaljan pretres svih vojnika i njihovih stvari. Prilikom pretresa Radinih stvari oficir mu se ispričao, govoreći da se to kod njega radi samo zbog formalnosti.

— Mogli su lako, tjerajući lisicu, istjerati vuka — govorio je Rade.

Iz vojske se Rade vratio u Zagreb. U početku je radio u sindikatu metalaca, a zatim se sasvim posvetio partijskom radu.

U jesen 1939. spremao sam se da odem na par dana u Končarev Kraj. S Radom i njegovom drugaricom, Dragicom, sastajao sam se u Radničkom domu. Dragica je gotovo svakog dana bila tamo, a Rade rjeđe. Savez metalaca je imao svoje prostorije na III ili IV spratu (čini mi se sobe broj 117, 118 i 119). Na zidovima tih soba visile su slike Marksa, Engelsa i Maksima Gorkog. Upitao sam Radu da li je dozvoljeno držati slike tih revolucionara u prostorijama sindikalnih podružnica.

— Nismo mi tražili ni od kog dozvole za to, a oni znaju da smo mi marksisti i bez slika — odgovorio je Rade.

Dogovorili smo se da se sastanemo prije mog odlaska. Trebalo je da uzmem od njega neke knjige i prenesem ih na selo.

— Kao vojnik, u uniformi, mogao bi ponijeti i paklene mašine, jer nitko na tebe neće posumnjati — rekao mi je.

Imao je Rade još iskustvo sa slanjem knjiga. Jednom prilikom uputio je poštom paket sa knjigama na adresu Petra Končara. Iako se radilo o potpuno legalnim izdanjima, kada su knjige stigle na poštu i utvrđeno ko je pošiljalac, žandari su ih zaplijenili, Petra uhapsili i u jeku najveće vijavice sproveli ga direktno u Zagreb, u policijski zatvor. S obzirom da se radilo o legalnoj literaturi, Petra su pustili iz zatvora, ali su žandarmi od toga dana pratili svaki njegov korak. Rade je bio ogorčen na ovaj postupak.

— Osvetiću im se onog dana kad ispred samog hotela na Plitvicama u njihovom prisustvu održim govor narodu — rekao je tada Rade.

Pošao sam tog dana da uzmem kofer sa knjigama iz Radina stana na Voćarskoj cesti, na Trešnjevki, gdje je iznajmio sobu. Bila je to lijepa, nova kuća. Prije nego sam uočio broj kuće, ugledam kroz otvoreni prozor sobe, na spratu, veliku sliku Maksima Gorkog. Do zabune više nije moglo doći. To je Radin stan, sigurno, jer je on neobično cijenio velikog proleterskog pisca.

Rade je čitanje i teorijski rad uopće, shvatio na poseban način. Njegov radni dan je bio na minut isplaniran. Dok nije prešao u ilegalnost radio je osam sati dnevno u Simensovoj radionici. Poslije podne, do kasno u noć, prisustvovao je partijskim i sindikalnim sastancima. Od ponoći do ranih jutarnjih sati, probdio je nad knjigom. Tako je on shvatao svoje obaveze prema Partiji i radničkoj klasi. Njegov uspon na rukovodeće položaje u Partiji bio je brz i on je koristio svaki trenutak da upotpuni svoje i onako bogato ideološko-političko znanje.

— Puno se toga traži danas i čovjek mora učiti da bi odgovorio svojim zadacima — često je isticao Rade. I zaista, on je za kratko vrijeme izrastao ne samo u prekaljenog revolucionara, već i u pravog narodnog tribuna. Njegove vatrene i zanosne revolucionarne riječi su kao varnice sijevale i palile mase.

Dogovorili smo se da će mi neka žena predati kofer s knjigama, no ona ništa o tome nije znala. Morao sam potražiti Rada i upitati ga. Od njegova stana do radionice nije bilo daleko. Potražio sam ga na ulazu u radionicu. Pojavila su se tri radnika s nekim alatkama u ruci i gledali me sumnjičavo. Ne znam zbog čega je moja vojnička uniforma pobuđivala sumnju. Najzad se pojavio Rade, u radnom kombinezonu.

— Evo, ovog časa smo protjerali agente koji su došli da me hapse. Kada su se pojavili radnici sa čekićima i drugim alatom koji im se našao u rukama brzo su se pokupili. I tebe su drugovi nešto mrko gledali, jer od policije se uvijek mogu očekivati razni trikovi. Od danas me ni ovdje, ni u stanu više nećeš naći. Ni policiji neće uspjeti da me uhapsi.

Rekao mi je gdje je spremljen kofer sa knjigama.

Nakon mjesec dana sretoh ga na jednoj tramvajskoj stanici. Jedva sam ga prepoznao. Lijepo obučen, otmjenog držanja, a uz to su mu porasli i mali brkovi. Sasvim se izmijenio. Tada je dobio i svoje ilegalno ime — Brko. Rekao sam mu da sam pošao kod jednog znanca, ali me on pozvao da pođem s njim. Tada sam prvi put vidio kako se partijski rad odvija u dubokoj ilegalnosti. Tačno u određeno vrijeme sastali smo se sa dvojicom drugova na ulazu u slastičarnicu u Vlaškoj ulici. Posjedali smo oko malog stolića, naručili za svakog ponešto, i poslije 10 minuta tihog i živog razgovora sve je bilo gotovo.

Sporazumom između hrvatske i srpske buržoazije sklopljenim 1939. godine postao je teror u Hrvatskoj naročito žestok. Hrvatski narod brzo je uvidio, da se podjelom interesnih sfera između srpske i hrvatske buržoazije nije ništa promijenilo. Prozori na Šubašićevim banskim dvorima razbijeni su takozvanim „narodnim kruhom" u znak protesta što su čitave kompozicije vlakova natovarene pšenicom odlazile u Njemačku. Policijski je aparat mobilizacijom Mačekove „zaštite" više nego udvostručen. I u tim uslovima, kada su na sve strane za njim upućivane potjernice, kada je svaki agent i policajac držao u rukama njegovu sliku, Rade je izvršavao svoje partijske zadatke. Sjećam se, da sam jednom usred bijela dana išao s njim kroz centar grada, a on mi je pokazivao svakog agenta.

— Iako ih je velik broj, lično ih poznajem — govorio je Rade. — Nije mi teško prepoznati agenta, makar ga vidim prvi put. Svi oni imaju nešto zajedničko u držanju, po čemu ih je lako razlikovati od ostalih građana.

Rade je često, a pogotovu poslije V. zemaljske konferencije, kada je kao sekretar CK KPH provodio njene zaključke, putovao po različitim krajevima Hrvatske. Gotovo svaki put kada bi putovao u Dalmaciju, navratio bi i u Končarev Kraj da posjeti roditelje.

Takva Radina navraćanja bila su vrlo kratka, obično samo do slijedećeg voza. Tada bi na brzinu posjetio i po kojeg druga, te ga upućivao i podsticao na rad. Zatim je usput znao posjetiti i po koju ustanovu, naročito gdje se

osjećao rad komunista. Posebno je pazio da navrati do drugova kad su pokretali bilo koju korisnu i naprednu akciju.

— Kako smiješ, Rade, putovati vozom, kada policija pregledava svakom isprave? — pitao ga je otac.

— Ja se obično vozim I ili II razredom, a uz to sam, kako vidiš, dobro obučen i policiji nije ni na kraj pameti da sumnja, da bi ovako dotjeran gospodin mogao biti komunist — odgovorio je Rade u šali.

U aprilu 1942. godine, u oslobođenoj Korenici, došla mi je do ruku kopija pisma koju je uputio štab Ličke grupe odreda talijanskoj komandi, nudeći zamjenu za „našeg partizana Radu Končara". I prije toga znao sam da je Rade uhapšen u Splitu, ali se to držalo u strogoj tajnosti, jer Talijani od njega nisu uspjeli ništa saznati. Ipak, Talijani su preko ustaške policije saznali koga imaju u rukama, pa pregovori oko zamjene nisu uspjeli.

Talijani su ga nakon zvjerskog mučenja, zajedno sa splitskim rodoljubima, strijeljali. Ubili su tijelo Rade Končara, ali njegovo djelo ostalo je besmrtno.

Jovo BOGDANOVIĆ

BORBENI PUT LIČKE OMLADINE

Prve skojevske organizacije u Lici formiraju se 1936. god. u učiteljskoj školi i gimnaziji u Gospiću. To što se u Lici relativno kasno među mladima javlja organizovani socijalistički pokret, uglavnom je posljedica nepravilne orijentacije SKOJ-a u radu sa seoskom omladinom (zapostavljanje tog rada) i nedovoljnog nastojanja partijske organizacije u Lici da revolucionarno raspoloženje jednog dijela omladine iskoristi za formiranje organizacije. Partijska organizacija u Lici posvećivala je, doduše, veliku pažnju političkom radu s omladinom. Ona je svoj utjecaj ostvarivala kroz postojeća omladinska kulturno-umjetnička društva, kao što su srednjoškolsko kulturno-umjetničko društvo „Matija Gubec" i na selu „Seljačko kolo", a zatim kroz fiskulturne organizacije i individualno je pripremala najnaprednije omladince za Partiju. Tako je, do formiranja skojevskih organizacija, veliki broj omladinaca bio primljen u redove komunista[1]). Ovi mladi članovi Partije zauzimaju rukovodeće pozicije u omladinskim kulturno-prosvjetnim i fiskulturnim organizacijama. Oni uporno šire među omladinom marksističku literaturu, ideje oktobarske revolucije, liniju KPJ i revolucionarni duh radničke klase, pripremaju akademije povodom proslava oktobarske revolucije, 1. maja, drže razna predavanja i diskusije itd. Njihov utjecaj među srednjoškolskom omladinom toliko se osjećao, da je ozbiljno zaplašio nosioce i pobornike buržoaske ideologije, pa je do-

[1]) Jakov Blažević, kao đak 7. razreda gimnazije, s nepunih 17 godina, postaje član KPJ; zatim Nedjeljko Žakula i mnogi drugi.

šlo i do procesa protiv popa Bogdanovića, koji je klevetao komuniste. Taj proces je brzo izašao iz okvira škole i u javnosti shvaćen kao politički proces. On je zaista i bio izraz borbe novih, progresivnih shvatanja, protiv starih i reakcionarnih. Uporno i stalno, mladi komunisti pripremali su teren za formiranje skojevske organizacije u Lici, za organiziranu borbu ličke omladine pod zastavom Partije.

Neposredno iza osnivanja prvih skojevskih organizacija politička aktivnost srednjoškolske omladine postaje intenzivnija. Njen najsvjesniji dio, okupljen u ovim organizacijama, stvara konkretne programe svoje političke aktivnosti, bazirane na zadacima Partije i iskustvu organizacija SKOJ-a drugih krajeva. Preko skojevaca srednjoškolaca, koji ferije provode na selu, SKOJ naglo širi svoj utjecaj na seosku omladinu. Već 1937. godine formiraju se prve seoske organizacije SKOJ-a u Ličkom Novom i Smiljanu. 1938. godine Juka Kolak osniva organizaciju u Perušiću, Nikola Korać u Visuću, a Branko Ognjenović u Končarevu Kraju i Buniću. Iste godine osnovana je i organizacija u Vrepcu. Aktivnost ovih organizacija ubrzo je dokazala da je bio nepravilan sektaški stav prema seoskoj omladini.

Inicirane aktivnošću srednjoškolskih skojevskih organizacija u Gospiću, organizacije na selu prilaze sistematskom proučavanju napredne literature. Članovi SKOJ-a prepisuju rukom rijetke primjerke partijske štampe i šalju od organizacije do organizacije. U političke akcije partijskih organizacija uključuje se sve veći broj skojevaca i omladine sa sela. Proslave i akademije povodom Oktobra i 1. maja dobivaju sve jače obilježje masovnih političkih akcija. Akcije SKOJ-a postaju pravi izraz snage organizacije. Organi vlasti i žandarmi se sve više uvjeravaju da protiv sebe imaju organiziran pokret uporne i energične omladine, koja ne mari za opasnost i ne poznaje strah. Zato, nakon akcije za proslavu Oktobra 1940. godine žandarmi hapse čitavu skojevsku organizaciju u Vrepcu. Prili-

kom hapšenja pronađeni su kod nekih skojevaca partijski materijali i, pod optužbom da su širili komunističku propagandu, cijela grupa bude izvedena pred sud u Ogulinu. Žandarmi su naročito bili zainteresovani da saznaju odakle im ti materijali, ali uprkos mučenju, ni jedan skojevac nije ništa odao.

U Udbini, nakon proslave 1. maja 1940, žandarmi hapse grupu članova Partije i nekoliko skojevaca. Razljućeni sve većim i češćim akcijama, žandarmi premlaćuju uhapšene, ali ni jedan od njih ništa ne priznaje i nikoga ne odaje. Stariji drugovi su se bojali da mladi skojevci neće izdržati, ali se pokazalo da je svaka bojazan bila neopravdana. Oni su se vratili ponosni i nastavili borbu.

U Buniću grupa članova Partije i skojevaca uoči dana oktobarske revolucije 1940. vješa crvene zastave i ispisuje revolucionarne parole na nekoliko najistaknutijih mjesta u selu. Iako su žandarmi očekivali slične akcije i pojačali patrole, koje su noćima krstarile selima, ujutro su vidjeli prkosno lepršanje crvene zastave i na samoj žandarmerijskoj stanici i zgradi općine u Korenici. Žandarmi hapse Đuru Dragaša, jednog od organizatora ove akcije, izvode ga izvan sela i podvrgavaju mučenju, da bi saznali imena ostalih učesnika. Kad batinama nisu mogli ništa izvući, skinuli su mu cipele i bosa i onako ispremlaćena, natjerali da satima stoji u hladnom potoku, opet tukli, i opet držali u vodi. Bude Grahovac, učesnik u ovoj akciji, pratio je žandarme s uhapšenim Đurom i iza grma promatrao sve što s njim rade. Đuro se vratio iscrpljen i isprebijan, s očiglednim tragovima mučenja po cijelom tijelu, ali je, ležeći u krevetu, nastavio s pripremama za nove akcije. Iz ovakovih primjera starijih drugova, članova Partije, skojevci su crpili snagu za svoju borbu i postajali dostojni učenici svojih učitelja. Ovako se pripremajući, oni su prikupili snage, organizovali se, povezali u jedinstven front cjelokupnu naprednu omladinu Like i obezbijedili da se u kritičnom istorijskom momentu našla okupljena oko svoje organizacije u prvim borbenim redovima Partije.

Opasnost, na koju je Partija stalno ukazivala, 6. aprila 1941. postala je surova stvarnost i nakon nepunih 8 dana Jugoslavija je stenjala pod fašističkom čizmom. Surovi

dani koji su slijedili, teror koji je sproveden u Lici, ubijanje golorukog naroda, puni bezdani masakriranih ljudi, žena i djece, učvrstili su uvjerenje omladine Like da je put koji je označila Partija — jedini pravi put. Zato se spremno odazvala njenom pozivu, uzela oružje u ruke i započela najznačajniju etapu u razvoju revolucionarnog omladinskog pokreta u Lici.

Milan BESLAČ

GRAČAC U DANIMA KAPITULACIJE*

— Odlomak iz dnevnika —

10. april 1941.

Putovao sam iz Gračaca u Perušić. Na stanici u Gračacu nepregledna masa ljudi. I vlakovi su bili pretrpani ljudstvom, koje je putovalo na svoja odredišta, prema mobilizacijskom rasporedu. U Gospiću ista slika. Bili su to u velikom broju Bosanci, što se vidjelo po fesovima. Prugu svuda čuvaju mobilizirani obveznici. Vrlo loše izgledaju, neki su još u civilnom, a neki imaju dijelom civilno, dijelom vojničko odijelo. Većina je bez pušaka. U Perušiću sam sišao s voza. U sreskom načelstvu baš sam rješavao neke predmete, kad me nekako oko 5 sati poslije podne obavijesti sreski načelnik o proglašenju NDH. Bio je uznemiren. Nije znao što da radi s povjerljivim aktima, jer ako ih uništi, a vijest bude neistinita, imat će neprilika, a ako vijest bude istinita može opet biti zla. Iznio sam svoje mišljenje, da se možda radi o podvali. No, ubrzo sam čuo od nekih osoba, koje su dolazile k njemu, da se poznati perušićki frankovci motaju po mjestu, među njima i zastupnik Vlainić, koji naređuje da se zatvore srpske radnje.

11. april

Probudio sam se prije svanuća, trebalo je da idem na vlak. Vani neugodan mrak, snijeg prolijeće u velikim pahuljama. Stanica je podaleko. Silazim na cestu, a cestom

---

* Objavljeno u Ličkim novinama br. 55.

minuše dva žandara i dvojica ustaša. Jedan se obazre na me, ali bez riječi nastaviše dalje. Ulazna vrata na stanici zaključana. Moram proći s prednje strane; vrlo mi je nelagodno, jer ne znam šta me čeka iza ugla. Moram proći, drugo mi ne preostaje.

U kancelariji šefa stanice jedan čovjek je spavao na klupi. Ubrzo se pojavio i šef, odnekud iz mraka. Pitao sam ga kad dolazi vlak, na što mi je odgovorio da stiže po redu vožnje. Čudno mi je bilo: takva situacija, a vlakovi idu redovito. Šef razgovara na telefonu s nekim u Gospiću; razabrao sam da daje ustašama neka obavještenja i da ih prima od njih. Opet izlazi u mrak. Vidim, ustaški obavještajac.

Počelo se razdanjivati. Izišao sam pred stanicu. Odjednom se pojavi grupa ustaša i nekoliko žandara, koji su sinoć s Vlainićem dolazili u kotar da preuzimaju vlast. Svi u vojničkim uniformama i naoružani vojničkim puškama. Vlainić je bio i sada u civilnom odijelu. Što će sad biti? — pomislio sam. Nešto se dogovoriše i šestorica od njih polegoše s jedne strane tračnica, a šestorica s druge, uperenim puškama prema tračnicama. Ali, ubrzo su se digli i stali opet pred stanicu; vjerojatno su ipak vidjeli da je to glupost, jer ako bi u vozu, koji treba naići, bilo takvih ljudi koji bi htjeli i koji bi imali čime da se tuku, pobili bi ih na onoj ravnici, iz vlaka, kao zečeve.

Vlak je ubrzo naišao i zaustavio se. Ustaše, sve po dvojica, žurno su pohrlile u pojedine vagone. Uputio sam se i ja najbližem vagonu. Vlainić i jedan ustaša baš su unutra drsko i grubo pretresali prtljagu putnika, koji su se začuđeno pogledavali i snebivali; nisu znali tko ih pretresa i zašto. Voz je uskoro krenuo. Na stanici u Gospiću patrolirali su ustaše u civilnim odijelima, naoružane vojničkim puškama. Nisu poduzimali ništa i kompozicija je nastavila put. Malo dalje, uz prugu, situacija potpuno ista kakvu sam ostavio kad sam putovao u Perušić. Vojnici bivše jugoslavenske vojske čuvaju prugu i dalje, a od koga, i gdje je neprijatelj — nemaju ni pojma.

Kad sam stigao u Gračac, u mjestu je vladala neizvjesnost i zabrinutost. Vojnici jugoslavenske vojske ostavljaju oružje i razilaze se.

12. april

Bila je subota, sajmeni dan u Gračacu. Sakupilo se mnogo naroda iz okolnih sela. Ljudi su uznemireni, jer se već po selima pronijela vijest o proglašenju NDH. Da bi umirio narod, oko 8 sati ujutro Mile Stojsavljević Crni, stari i poznati politički borac i vrlo popularan čovjek u kotaru, održao je na trgu kratak govor. Hrabrio je narod i nastojao da ga uvjeri da treba sačuvati hladnokrvnost.

Nešto kasnije održao je govor s prozora na krovu jedne kuće i tadašnji sekretar Kotarskog komiteta KPH u Gračacu, Gojko Polovina, pozivajući narod da sačuva hladnokrvnost, bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata.

Bio sam tada u svojoj kancelariji, kad je ušao naš pisar Perica Čiča (kasnije poginuo kao major u NOB) i začuđeno i tiho mi rekao, da se pred zgradom nalazi dvadesetak ljudi, s bajonetama na puškama. Bilo mi je jasno da su to ustaše. Kroz vrata sam razabirao telefonski razgovor načelnika sa žandarmerijskom stanicom o tome, da su ustaše tu i da traže da im se preda stanica, a sakupljeni narod da se rastjera. No, začas se prolomila oštra pucnjava. Digao sam se, pošao napolje i vidio kako ustaše bježe, zaklanjajući se iza zidova, prema željezničkoj stanici. Izišao sam. Ustaše je progonila masa naoružanih seljaka. Jedni su progonili ustaše, drugi zauzimali položaje na okolnim brdima, treći su dovodili u red puške. Sveopća pucnjava prolamala se zrakom.

Što se desilo? Dok je načelnik razgovarao sa žandarmerijskom stanicom, narod je doznao da su došle ustaše i zatražio je oružje, koje je u magazinu žandarmerijske stanice ostavila jedna jedinica bivše jugoslavenske vojske. Oružje je dao Dušan Drakulić i narod se u tren oka naoružao s oko 500 pušaka, puškomitraljezom i nekoliko ručnih granata. Ustaše su protjerane, narod je bio jedina snaga u mjestu!

Kako je prijetila opasnost da pojedinci iskoriste nastalu situaciju za šovinističke ispade i pljačku, D. Prica i ja otpočeli smo razgovore s nekim utjecajnim ljudima, da se organizira vojno rukovodstvo, da se naoružane mase for-

miraju po desetinama i stave pod jednu komandu. Ta inicijativa Kotarskog komiteta ubrzo je ostvarena. U zgradi žandarmerijske stanice izabrano je vojno rukovodstvo (vojni štab) od tridesetorice ljudi. Riješeno je da se sve naoružano ljudstvo svrsta po desetinama. Zaključeno je da se razoružaju oni, koji se s tim ne budu htjeli složiti, kao i svi oni za koje se utvrdi da su pijani. Organizacija je prema utvrđenim zaključcima ubrzo sprovedena. U toku dana i čitavu noć patrole su krstarile; organizacija je funkcionirala.

13. april

Osvanuo je lijepi dan, nedjelja. Ljudi su se skupljali u velikim grupama, prepričavali događaje i nagađali što će dalje biti. Patrole su krstarile ili držale zaposjednute položaje. Neizvjesnost je bila vrlo velika.

Nekako oko 2 sata poslije podne dojurio je kamion s nekoliko mornara i zaustavio se pred žandarmerijskom stanicom. Ljudstvo koje je bilo pred stanicom odmah ih je s povjerenjem primilo. No, ja sam pozvao jednog od viđenijih desetara i rekao mu da ne smiju biti tako lakovjerni, naredivši mu da naoružani ljudi odmah opkole kamion, da odredi ljude koji će preuzeti službu kod telefona u srezu i na pošti, i da prekine telefonsku vezu s Gospićem. Lazo je sve to brzo organizirao. Mornari su izjavili da nisu ustaše i da su voljni da se bore s naoružanim narodom. Uskoro je stigla i glavnina skupine vojske pod komandom kapetana bojnog broda Blajvajza, koja je prije toga u Crikvenici ubila poznatog ustašu Petra Kvaternika, a u Divuljama potopila više brodova, da ne padnu Talijanima u ruke. Bilo je u toj njegovoj skupini vojnika različitih vidova. Uspostavljena je suradnja naoružanih civila i ove skupine vojnika. Osnovana je Komanda mjesta, a za komandira postavljen Dušan Drakulić.

Kasno uveče odjekivale su detonacije od Lovinca. Jedan vod upućen je iz Gračaca da sruši most na Ričici, da stupi u borbu i zauzme Gospić, jer Blajvajz nije povjerovao da su Talijani već bili u Gospiću i da se njihova prethodnica već nalazila na stanici u Lovincu. Tako je došlo do borbe s čelom talijanske motomehanizirane divizije, u

kojoj je poginuo s naše strane jedan mornar, Slovenac, a s talijanske tri vojnika. Poslije toga u toku noći, Blajvajz se s vojnicima povukao put Bosne, dok su naoružani civili dijelom pošli s njima, a dijelom se razišli po selima oko Gračaca. Sjedište ustanika preneseno je u Bruvno, a kasnije u donjolapački kotar.

U međuvremenu Talijani su uputili građanima Gračaca ultimatum: ako se mjesto ne preda — bit će bombardirano! I tako, tek poslije dva dana, kad su doznali i bili potpuno sigurni da u Gračacu nema naoružanih snaga, „junačka" talijanska armija „osvojila" je Gračac. Ovu „pobjedu" svečano su objavile talijanske novine i radiostanice.

14. april

Toga dana, kad su talijanski tenkovi i bojna kola razrovali gračačke ceste, vrtove i oranice, porušili zidove i ograde — pojavila se u Gračacu ustaška kaznena ekspedicija iz Gospića.

Izišao sam na ulicu. Rekli su mi da ustaše već hapse po Gračacu, da su uhapsile Milu Stojsavljevića Crnog i otpremile u Gospić, a sad preslušavaju nekoliko mladića koji su uzeli oružje i sudjelovali u napadu na ustaše. Šta će s njima? Njihova sudbina nije bila ružičasta, tim više što se na čelu ekspedicije nalazio Marko Frković, okorjeli frankovac, koji se ubrzo ispoljio kao jedna od najkrvoločnijih ustaških zvijeri u ovom kraju.

Nikica RAPAJIĆ

TUŽNA KOLONA

Vedro junsko jutro zateklo je narod plitvičke općine, u planinskim selima između Male Kapele i Plješevice, u dubokom snu. Tih burnih dana 1941. godine, nešto više od dva mjeseca poslije sloma stare Jugoslavije, odigralo se više događaja i promjena u životu ovih ljudi, nego decenijama u prošlosti. Odrasle na istorijskoj vjetrometini, koja ih je priučila na stalna iznenađenja, pripremljena na sve ove bunkere, opore gorštake nikakve nedaće nisu mogle pokolebati, pa se nisu mogli pomiriti ni sa tim da im glave lete uzalud. A upravo je nastupilo takvo vrijeme. Već prvih dana poslije okupacije ustaše su počele da odvode ljude, čija je sudbina ostala nepoznata. Naslućivalo se da se neće više nikada vratiti. Niko nije bio siguran šta će se desiti sutra. Čulo se i za odvođenje u logore, na prinudni rad. Posljednjih dana juna su učestala pojedinačna ubistva.

Ovo praskozorje ipak je počelo nenadano. Udarci kundacima u vrata, lupa kola i psovke ustaša, obeznanili su narod. Ljudi su teško dolazili k sebi, bunovni, unezvereni, gledali su naoružane ustaše, konjske zaprege i slušali kratka saopštenja: „Okruženi ste sa svih strana! Spremite se u roku od pola časa za polazak. Ako netko počne bježati, biće ubijen. Po članu porodice dozvoljeno je ponijeti najviše 50 kila stvari”.

Naoružane ustaše, predvođene mjesnim ustaškim povjerenicima iz susjednih sela, u zoru su opkolile sela i sad su u njih prodirale iz obližnjih gajeva i zasjeda. Koračali su kao pobjednici sa bojnog polja. A na tom polju pro-

tivnik im je bio goloruki narod. Tu i tamo, u različitim intervalima, čuli su se pucnji. To su se ustaše po ličnom izboru, obračunavale s onima koji nisu dovoljno brzo izvršavali naređenja.

Što je decenijama stvarano teškim i upornim radom, uz ogromna odricanja, propalo je u jedan tren, u nepovrat. Tužna pogleda opraštali su se seljaci od svog rodnog kraja i imovine. Okretali su se i pogled im je preletao unaokolo, zadržavao se na komadiću zemlje koji je kupljen poslije mnogo godina teškog rada u tuđem svijetu. Najbolje godine svog života ostavljali su oni u rudnicima, tunelima, željezarama, na željezničkim prugama i putevima zapadne Evrope i Amerike vjerujući da će mirno proživjeti na ovom škrtom komadiću zemlje. Drugi je uzeo žagu i okrećući je u rukama sjećao se slavonskih šuma, teških zima, života u bajti sa tri strane otvorenoj i nezaštićenoj od mraza. Žaga mu je hljeb obezbjeđivala i život mu je od nje zavisio. Odlazio je u Slavoniju usred zime da kopa panjeve — često svjestan da neće ništa zaraditi. Ali samo da nije kod kuće — da su barem jedna usta manje u kući. Često se događalo da poslije mjesec dana rada, praveći obračun, ostane dužan; „zajeo se", kako se to nazivalo. A jeo je palentu od kukuruzna brašna, sirovu slaninu i luk koji je izuzimao iz poslodavčeva magazina. Ta ogromna snaga, kojom je priroda obdarila ove gorštake, nije mogla zaraditi toliko da se normalno održi. Treći je otišao u štalu da posljednji put vidi svoja dva mukom stečena vočića. Godinama je na ramenu iz šume drva nosio, danima je od zore do mraka susjedu radio, da bi mu ovaj uzorao parče zemlje. Najveće bogatstvo je gledao u tome da stekne svoju radnu marvu. Prodao je kravu, ovce, djecu bez mlijeka ostavljao, pa čak i komad zemlje založio da bi do njih došao. A neumorne i vrijedne žene godinama su ruho djevojačko spremale. Čitave zime je sjedjela i uz petrolejku prela. Opora kudelja, među ogrubjelim i neosjetljivim prstima, pretvarala se u tanku nit. Sva ta životna muka ostaje. Kome?

Na svakom koraku plač žena, vrisak djece, skrivene suze u krajičku oka. Mnogi su poželjeli da odu što prije, da se sve što prije svrši, da se pobjegne iz ovog pakla. Ra-

stanak s rodnim krajem je težak i onda kada čovjek očekuje da će se vratiti, i onda kad zna da odlazi na bolje, a ne u ovakvu neizvjesnost. Nagađa se. Kuda? Gdje? U Srbiju, u logor, na prinudni rad u Njemačku? Ali kuda sa djecom, starcima? . . .

U isto vrijeme, vjerovatno po ustaškom planu, razmiljeli su se neki seljaci iz okolnih hrvatskih sela po kućama, žureći i prepirući se ko će čiju imovinu prigrabiti. Nisu mogli dočekati ni da se ovaj svijet udalji. To je bila prilika da se olako dočepaju plijena. Većina od njih, kao i njihova braća Srbi, živjela je od svoga rada, mučno ali pošteno. A što ih sada tako zaslijepi? Eto, pružena im je mogućnost da se „obogate" i ovi siromašni ljudi su postali žrtve ustaške propagande. „Iseljavanjem Srba rješavaju se svi vaši vjekovni problemi", govore im ustaše. I neki od njih vjeruju i nasjedaju.

Posljednji pozdrav i oproštaj s rodnim krajem. Okretanje, zastajkivanje, pogled na kraj gdje sunce izlazi, na brdašce iznad kuće za koje je vezano toliko uspomena; na šumu, gaj i sve drugo što se nikada više neće vidjeti. Udarci ustaških kundaka opominjali su da to više nije njihov kraj, da im ne pripada i da ga treba što prije zaboraviti. Bilo ih je koji se nisu ni okrenuli, ni posljednji pogled uputili, ni suze pustili.

U selo Prijeboj slivaju se kolone iz okolnih mjesta i stvaraju povorku dugu desetak kilometara, koja se kreće u nepoznatom pravcu, u neizvjesnost. Sa prevoja koji Malu Kapelu dijeli od Plješevice, pogled je dostizao daleko i gubio se tamo negdje u Bosni. U koloni je brzo došlo do međusobnog zbližavanja, izmjene misli. Većinom su to poznanici, prijatelji i saznanje da idu svi, cijela općina, ublaživalo je tugu i stvaralo makar i neznatni osjećaj sigurnosti. Iste misli i osjećaji su obuzeli i vlasnike kola — ljude iz susjednih općina, Korenice i Bunića. Ustaše su ih na prevaru digli: pozvali ih sa konjskim zapregama navodno da obave neke radove za vojne potrebe NDH. I na njihovim licima je zabrinutost: kuda će, da li će ih vratiti u njihov kraj, ko će njihove porodice seliti i da li će ih ikada više vidjeti? Svi su bezizrazna pogleda, kreću se teškim koracima, s teškim mislima.

Kvaternikovi gardisti, frankovci dovedeni iz gimnazijskih klupa ili pokupljeni među besposličarima, dobrovoljci sa fesovima na glavi, revnosno su obigravali kolonu, drsko se cerekali, repetirali puške, nišanili u narod u ovoj tužnoj povorci. Lakomisleno su shvatili slavlje novoga poretka, uvjereni da je došao njihov trenutak.

Zapadno od Bihaća, na ravnici Barani (u predjelu Garevice) zaustavljena je kolona bez nekog reda, veoma gusto nabijena; nekakav predah, zastanak. Stajalo se duže nego što je uobičajeno. I odjednom, prostrujala je, brzinom munje, kroz kolonu vijest o jučerašnjoj tragediji Srba iz okoline Bihaća. Na ovom mjestu jedan dan prije pobijeno je, poklano i u jame bačeno više stotina ljudi. Svježe ugažena zemlja, krv i rojevi muha, odavali su zločin izvršen na ovom mjestu. Narod je, suočen sa smrću, izbezumljeno i okamenjeno gledao i nijemo se pitao: da li je to moguće? Prije nekoliko časova teško se odvajao od svoje imovine, a sada treba da se odvoji i od života, djeca od roditelja. Nijedna misao nije obećavala bilo kakav izlaz. Ova ravnica naokolo govorila je da su izgledi za spas bjekstvom beznadni. A i kuda bježati? Zar ostaviti porodicu i nejaku djecu radi spasavanja vlastite glave? Na to se ne bi odlučio ni jedan muškarac.

Znalo se da su neki nevini ljudi stradali, da su ubijeni, no niko nije pomišljao da bi mogli uništavati narod. Vjerovatno nikada ljudska glava nije bila jeftinija. Vlast bezakonja i divljaštva. Ustaše nisu odgovarale za svoje postupke. Mogli su nas postrijeljati kao i narod prethodnog dana i izvršioci bi bili još i nagrađeni i odlikovani. To je bio gotovo jedini uslov da se stekne povjerenje i napreduje u Pavelićevoj državi.

Kako smo kasnije saznali, poslije vijećanja u ustaškoj „Velikoj župi za Psat i Krbavu" odustalo se od strijeljanja. Bilo je mnogo pretpostavki, ali pravi razlog je ostao nepoznat. U narodu se govorilo da se za to zauzeo neki „Turčin", koji nije dao da se to izvrši u blizini Bihaća. Drugi su govorili da je katolički pop u Bihaću predložio da je to pametnije uraditi negdje u Bosni, dalje od Bihaća itd.

Dugu povorku je noć zatekla na desnoj obali Une, prema Ripačkom klancu. Padala je plaha junska kiša, a nezaštićen narod ostao je pod vedrim nebom. Ali šta su noć i kiša u odnosu na minuli dan? Doduše, sve je bilo i dalje neizvjesno, ali samo udaljavanje od jezovitog mjesta, olakšalo je unekoliko patnje. Kolona je ušla u klance i terene vrletne Bosne, kontrola ustaša je oslabila i bilo je jasno da se masovno strijeljanje više ne može izvršiti.

Kvaternikovi pitomci, suočeni s prvim teškoćama, nenaviknuti na napore, gunđali su. Niz fesove im je curila voda, izgledali su žalosno. Samo jedna neprospavana noć poljuljala je moral i vjeru u blagodati novog poretka.

Kretanje tužne kolone kroz Lipu, Petrovačko polje, Kolunić, Oštrelj i dalje ka Drvaru, izazvalo je bol kod naroda ovog kraja. Uz put su nas dočekivali, pozdravljali, raspitivali se, hranu iznosili i davali, unatoč ustaške zabrane. Oni su saosjećali sa nama. Očekivali su istu sudbinu, jer teror i bezakonje nisu ni kod njih izostali. Od polaska tu smo prvi put osjetili prijateljske poglede i ljubav, ono što nas je ohrabrilo.

U jednim kolima, na sijenu, rodilo se dijete. Plač novorođenčeta je uvijek radostan glas. Ali šta očekuje ovaj život koji je nastao u tužnoj povorci, ko se njemu obradovao? Stari čika Mile je rekao: „Da si se u vučicu pretvorila i vuka na svijet donijela, bolje bi i za tebe i za njega bilo. Našla bi negdje u vrletima Plješevice skrovište za njega i sebe, a kada odraste, zajedno s tobom bi vrebao plijen, ovako kao što sada nas vrebaju".

Prolazili smo kroz surove kraške predjele sa malim kultiviranim zaravnima, oko kojih su bez nekog reda načičkana sela. Podsjećalo nas je na naš izgubljeni kraj. Ovdje su nas i ostavili da se razmjestimo[1]). Naši domaćini, siromašni ljudi, primili su nas kao svoje najrođenije. Za kratko vrijeme osjećali smo se kao kod svojih, kao jedna porodica. Ovi poluproleteri nisu ni u čemu ličili na seljake o kojima se često govori da imaju dvije duše, da su kolebljiv i sebičan element. Život na krasu, vječito u neima-

[1]) Iseljenici iz Plitvica razmješteni su većinom po selima oko Drvara: Kamenici, Trninića Brijegu, Gornjim i Donjim Bastasima, Crvljivici, Šipovljanima, Pasjaku i Oštrelju.

štini, učinio ih je oporim, izdržljivim, a živjeći u nevolji, razumjevali su i nevolje drugih. U ratnoj nedaći i tragediji koja nas je zajedno zadesila, našim dolaskom domaćinima se porodica podvostručila. Tu su pokazali svoje gostoprimstvo i plemenitost. Dijelili su s nama sve što su imali. Mjesecima spreman kajmak, jedina masnoća koja se čuva za sezonu težih radova, iznošen je pred nas. „Dijelićemo zajedno sve dok imamo, a sjutra ćemo umrijeti zajedno ako se bude moralo umrijeti. Šta imamo ako vi umrete danas, a mi za par dana?" — tako su govorili ovi gostoprimljivi domaćini. U prošlosti su i oni bježali ispred Turaka u Liku. Stariji ljudi su se toga sjećali o tome govorili. I sad je nastalo „tursko doba", samo još krvavije — tada žene, djecu i starce nisu protjerivali sa domaćih ognjišta.

Uključivanje u život i prilagođavanje novoj sredini išlo je veoma brzo. Naročito kod omladine. Velika sličnost u navikama i običajima povoljno je djelovala na brzo međusobno zbližavanje. Kako je vrijeme odmicalo, mi smo sve više osjećali da se kod tog naroda učvršćuje sigurnost i spokojstvo. Osjećalo se da se tu nešto sprema. Često po neki član porodice nestane iz kuće i nema ga čitav dan pa i noć. Dvosmisleni odgovori na pitanje gdje je, upućivali su na zaključak da to nije neka nedužna šetnja. U razgovoru o ustašama često su se čule prijetnje: „Neće ni oni dugo carovati, doći će im brzo kraj".

Poučeni iskustvom, muškarci su se držali dalje od kuća, stražarili po selima, organizovali sistem obavještavanja i nisu ih više mogli iznenaditi. Ovi ljudi nisu bili voljni da napuštaju svoj kraj; bili su spremni na otpor. Bili su dorasli duhu vremena i zadatku koji je pred njima stajao.

Ustanak u Srbiji i Crnoj Gori, za koji se čulo, ubrzavao je i ovdje pripreme za ustanak. O tome se govorilo sve otvorenije. Naši komunisti i skojevci su bili brzo zapaženi. Partijsko rukovodstvo je odlučilo da im se priđe, ispita njihovo raspoloženje i da se postepeno uključimo u pokret. Sudbonosni događaji su uvijek ujedinjavali narod. Kad se uvidjelo da na širokom prostoru raštrkanih pla-

Đurđe Teodorović: U SVITANJE

ninskih naselja ljudi jednako misle, tek se tada osjetilo koliko je to velika snaga.

Najzad smo se našli u partizanskim logorima na Klekovači, Kamenici, Prekaji i drugim, najvećim dijelom u Kameničkom i Oštreljskom odredu. Očaravalo nas je ustaničko oružje, disciplina i spremnost za borbu mladih i odvažnih ljudi. Prva puškaranja sa ustašama 26. jula nisu iznenadila ovaj narod. To se očekivalo i samo se radilo o danu ili času. Nije bilo straha — prva puška je samo pokrenula ustanike, sve je spremno ustalo na noge. Uspjesi su se širili i zračili u najudaljenije zaseoke i sela širom Krajine.

Mi smo se saživjeli s tim narodom; on nas je prihvatio u najtežim časovima, dijelili smo radost prvih pobjeda i krenuli zajedno u borbu. Omladinci iz ličkih sela su zajedno s Krajišnicima zadavali prve udarce zajedničkom neprijatelju i prolivali svoju krv po krševitoj zemlji zajedno sa svojom krajiškom braćom.

Iako prvih dana nismo znali da su ustaničke puške gotovo istovremeno odjeknule u većem dijelu Like, borbu krajiških partizana shvatili smo kao svoju, vjerujući da će se ona proširiti i na ostale krajeve i da je pitanje dana kada ćemo se ponovo naći na našim opustošenim ognjištima. A kada je stigao do nas glas o oslobođenom Srbu, Donjem Lapcu i drugim mjestima u Lici, veselju nije bilo kraja. „Mi smo znali — govorili su Krajišnici, — da Ličani nikada nisu zatajili u borbi. I ovaj put su to pokazali”.

*

Početkom septembra, iznenada su zapraštale puške oko opustošenih sela našeg malog kraja. Novi vlasnici posjeda protjeranih seljaka bezglavo su se razbježali, proklinjući svoju nepromišljenost i ustaše koje su ih uvukle u ovu nečasnu rabotu. Stoljetne šume i proplanci Male Kapele i Plješevice primili su u svoje okrilje narodne borce. Prasak ustaničkih pušaka i buka slapova zelenih jezera odjekivali su uvalama i klancima od prvog do posljednjeg dana velikog oslobodilačkog rata.

Dane ĆUIĆ

U LICI 1941.

PRIPREME ZA USTANAK

Možda kao ni u jednom kraju Jugoslavije nakon kapitulacije mučna i teška situacija zatekla se u Lici aprila 1941. Talijana je bilo skoro više nego Ličana. Mnogi mačekovci preko noći su postali gore ustaše nego stari zagriženi frankovci. Ustaše su organizovale pogrome nad srpskim življem i Hrvatima antifašistima. Članovi Partije većinom su bili poznati i ustaše su se najprije okomile na njih. Većina članova je pohapšena, dosta ih je stradalo, a među njima i nekoliko članova Okružnog komiteta (među njima i Jovo Rajčević). Prvi udarac partijskim organizacijama bio je težak.

No, ipak, uz pomoć članova CK KPH, koji su došli na naš teren, Okružni komitet za Liku i partijske organizacije su se ubrzo oporavili i započeli aktivno raditi u narodu. Naročito se intenzivno radilo među srpskim življem.

Dok je neprijatelj još okupirao zemlju, mnogi ljudi, vraćajući se kući pješke, zaobilazili su življe saobraćajnice, ceste i puteve, kako bi izbjegli zarobljavanje. Tako je u Liku stiglo dosta komunista i simpatizera-radnika koji su donijeli oružje. To je bilo dragocjeno za prve dane ustanka. Nevolja je u tome što novodošli drugovi nisu imali veza sa organizacijama. Isto tako organizacije nisu znale koji su među njima članovi Partije. Takvo stanje je kratko trajalo i veze su ubrzo uspostavljene, pa se intenzivno pristupilo pripremanju ustanka.

Masovna zvjerstva nad Srbima, ubijanja i klanja antifašista, bacanje živih ljudi u jame, puni gospićki zatvori.

logor smrti na Jadovnom — to je slika Like pred ustanak. Sve je to utjecalo na daleko brže sazrijevanje svijesti — da je izlaz iz takvog teškog stanja jedino u ustanku.

Malobrojni članovi Okružnog komiteta, kao i svi ostali članovi Partije, morali su danonoćno da rade. Zahvaljujući njihovom političkom ugledu i uloženom naporu na razjašnjavanju situacije i partijske političke linije, narod je bez rezerve prihvatio KPJ kao rukovodeću snagu i odazvao se proglasu od 4. jula 1941.

PLANOVI I RAD OK KPH

Ustaše su opljačkale sve radio-aparate. Njihova propaganda je bila veoma bučna — drugi se glas i nije mogao čuti. A Okružni komitet je od sve tehnike posjedovao samo geštetner[1]) i baterijski radio i tako je hvatao vijesti, koje su oskudnim sredstvima pisane i rasturane najviše preko kurira. Narod je i usmeno obavještavan o događajima u zemlji i svijetu. Stvarane su i relejne stanice, pa su i na taj način stizale oskudne vijesti.

Tehnika je bila smještena u Divoselu, pod stogovima sijena braće Steve i Denija Vujnovića. Njihov otac i čitava porodica radili su za narodnooslobodilački pokret. Pod stogovima gdje se nalazila tehnika radili su Jakov Blažević i Mile Počuča. Tu sam i ja proveo nekoliko dana pred ustanak. Tu su izrađeni i detalji plana za ustanak u Lici, ispred nosa do zuba naoružanih ustaša, koji su tuda bahato prolazili.

Planom smo predviđali ljude na koje se u ustanku možemo osloniti, zatim formiranje više manjih gerilskih grupa, snabdjevenih suhom hranom za bar nedjelju dana; prvobitan zadatak bio im je da sačekuju i likvidiraju ustaše (kao odmazdu za teror koji su sprovodili). U ovoj fazi nismo mogli planirati dizanje cijelog naroda na ustanak zbog talijanske okupacije i mogućnosti da narod bude uništen od veoma jakih okupacionih snaga. Sada je bila osnovna borba protiv ustaških koljačkih formacija i spasavanje naroda. Predviđali smo i drugove koji su trebali da prenose direk-

---

[1]) Danas se nalazi u muzeju NOB u Gospiću.

tive i održavanje veze s pojedinim krajevima Like i ustaničkim rejonima. Za sve krajeve, u općinama, pa i selima, predviđali smo stvaranje inicijativnih odbora za pripremu ustanka.

Sve se velikom brzinom kretalo prema ustanku. Nicali su inicijativni odbori, narod je u zbjegovima hrabren; sve su to bile porođajne teškoće i embrioni nove vlasti, a jezgro i udarna snaga postali su gerilski odredi, koji su se naglo stvarali.

Pred ustaškim terorom većina srpskog življa nije išla u gradove. Izbjegavali su se susreti sa ustašama, po noći se povlačili na spavanje što dalje od svojih kuća da ih ne bi ustaše iznenadile i izvršile pokolj. Sad je trebalo spriječiti i ukazati ljudima kako da ne padnu u šake ustaša-koljača. Dalje, narod se u zbjegovima pripremao na otpor. Formirani inicijativni odbori imali su zadatak da rade na formiranju gerilskih odreda, da odaberu ljude za komandno osoblje. Birani su oni što su imali bar nešto vojničkog znanja i dobrovoljno se sami javljali ustaničkim odredima.

Narod u zbjegovima živio je u posebnim teškoćama. Živežne namirnice i odjeća, što se moglo ponijeti, nošeni su po noći iz sela u šumu. No, u teškoćama i nevolji porasla je i svijest, međusobno povjerenje, trpeljivost i kolektivni život. Svi su se ispomagali, samo da ne bude gladi. Razlike među ljudima svedene su na najmanju mjeru.

Nije slučajno što je Okružni komitet KPH za Liku bio isto onako popularan kao i štab ustanika, iako niko nigdje to nije isticao. Punu pomoć dobijao je od sekretara CK KPH, Rade Končara, a naročito Marka Oreškovića, člana CK, koji su istovremeno mnogo pomagali i partijskim rukovodstvima na terenu.

Na osnovu primljenih direktiva i analize stanja u Lici, OK je već u junu 1941. donio odluku da se prikuplja oružje i suha hrana, jer su se predviđale još veće teškoće. O tome sam razgovarao sa Stanišom Opsenicom u njegovu bunkeru u kući — da svojim ljudima prenese kao direktivu OK za Liku da prikupljaju oružje i suhu hranu — pršutu, slaninu, sir itd. Naročito se vodilo računa da se radi povezivanja i konspiracije kuriri obezbijede sa svim

potrebštinama, pa i suhom hranom, a da u težem slučaju budu osigurani za po nekoliko dana.

Na osnovu ovoga Staniša Opsenica je ne samo izvezao hranu iz svoje kuće i kuća svoje braće, nego je kupio jedna kola žita, pršute, rakije i soli u Gospiću i sve natovario u dvorištu Jurice Frkovića — ustaškog velikog župana. Sve je prevezeno izravno na Ljubovo u šumu Palež. To je bilo sudbonosno za odred na Ljubovu, njegovo održanje i podvige koje je činio.

POČETAK USTANKA

Početak ustanka obilježen je i prvim vojničkim pobjedama. Stvarano je povjerenje u svoju tek rođenu vojsku, koja je značila spas za narod Like.

U to vrijeme sekretar Okružnog komiteta Jakov Blažević nalazio se sa tehnikom u Divoselu. S njim je bio Mile Počuča. Ja sam 2. avgusta sa sjeverne strane prešao rijeku Liku i zaobilazeći Gospić stigao u zoru u kuću braće Steve i Denija Vujnovića. Tamo već nikog nije bilo. Narod se masovno povlačio prema Velebitu. Naišao je i Joco Trešnjić, prepoznao me jer me je vidio prije nekoliko dana baš nakon što smo završili izradu plana za ustanak. Tada smo predveče kraj stogova sijena još razgovarali, gledali u Velebit i šalili se kako će tamo nama biti „lijepo".

Joco se rukovao sa mnom i odmah mi reče da će me odvesti Jakovu i Mili. Nosio sam im pismo od Pavičića, podnarednika u domobranima, i jednog njegovog druga, koji je i ranije održavao vezu sa nama, a kasnije došao u partizane (u pismu je tražio da mu se da direktiva kako da organizuje puč, ili nešto slično, u gospićkom garnizonu; OK je zaključio da tako nešto u sadašnjim uslovima nema izgleda na uspjeh). Za razgovor smo imali malo vremena. Drugovi su donijeli odluku da preuzmem rukovodstvo u gornjem kraju Like i da tamo potražim Nedjeljka Žakulu, člana OK. Računali smo da se on nalazi oko Udbine, a u stvari već je bio u Srbiji.

Istu večer napadnute su ustaše u školi u Divoselu. U Buniću je likvidirana ustaška posada, a više Bunića Staniša Opsenica ubio je čuvenog razbojnika — ustaškog žandarma Bevandu. Trajale su borbe sa ustašama na Ljubovu

i Širokoj Kuli. Ustaše je zahvatila panika i bježanje, pa su u toj panici gonili civilno stanovništvo u centre gdje su bili jaki talijanski garnizoni. Tako su nagrnuli i u Gospić da se zaštite u gradu. A ustanici nisu imali dovoljno snage da bi se u isto vrijeme obračunali i sa talijanskim okupatorima.

U to vrijeme ustanici su držali većinu sela u svojim rukama. Gospić i ostala uporišta Talijani su ograđivali žicom i nastojali da spasu ustaše. U isto vrijeme Talijani se brzo i uspješno povezuju sa četnicima i zbližavaju ih sa ustašama, kako bi se zajednički borili protiv partizana.

DOLAZAK NA LJUBOVO

Na Ljubovu je postojao gerilski odred. Kad sam tamo došao ocijenio sam da je prvi zadatak u odredu: organizaciono ga učvrstiti, izabrati komandno osoblje, uvesti disciplinu i stvoriti partijsku organizaciju. Za komandanta je izabran Staniša Opsenica, ja za komesara, za operativca Stevo Opsenica. Stevo Opsenica, Lukica Vukmir i još neki kandidirani su za Partiju i tako je odmah stvorena i organizacija i otpočeo je politički rad. Odred se brzo širio i naoružavao.

Prve bombe napravljene su od „durkavuza"[2]) pronađenog u izgorjelim seljačkim kolima, koji je donio Bogdan Rakić u logor. Kad sam to ugledao sinula mi je ideja da bi se cijev mogla da napuni eksplozivom i da posluži kao bomba. Bogdan se inače bavio popravkom kapislara i odmah je prihvatio moju ideju. Staniša Opsenica imao je dinamita i korde, a Bogdan kapisla od lovačkih pušaka. Bogdan se dade na posao i za dva dana je probna bomba bila gotova. Staniša je dobro zagledao ovu bombu, nasmijao se i rekao: „Oprobaćemo je na ustašama".

Nije prošlo ni dva dana kad naiđe pošta iz Gospića za Bunić u pratnji tri žandarma i ustaša. Kod kuća Rakića, na međi na Ljubovu, pošta je zaplijenjena i pratnja zarobljena. Stari žandarm Valentin ispričao je da za njima idu

---

[2]) „Durkavuzom" se u Lici naziva šuplji čelični valjak, konusnog oblika, koji se nalazi u sredini točka seljačkih kola i kroz koji prolazi osovina na kojoj leže točkovi.

troja kola trgovca-ustaše Lukice Javora iz Podlapca, koja prate jedna četa domobrana, žandarma i ustaša.

Sada se Staniši pružila prilika da isproba „durkavuz". Postavio je zasjedu kod Rakića, tik uz cestu, iza zidina izgorjele štale. Kad su kola s pratnjom zašla u zasjedu, Staniša je bacio na kola „durkavuz"-bombu. Detonacija je bila silna — jača nego iz topa. Par konja je pobijeno, a nekoliko žandarma je teže ranjeno. Razvila se borba, pa su se žandarmi i pratnja povukli u pravcu Široke Kule.

„Durkavuz" se proslavio među partizanima. Nastala je trka za njim da bi se pravile nove bombe. Na neprijateljskoj strani pronijela se vijest kako ustanici imaju topove i kako se ne može preko „gvozdenog Ljubova". Tajnu oružja i veličinu snaga brižno smo čuvali.

Ova akcija izvedena je oko polovine avgusta. Tada smo zaplijenili od žandarma tri karabina, četiri kragujevačke bombe, četiri pištolja i municiju. Drugi dan, u zaselku Rastići, Hrvati su nam dali tri puške. Naredne nedjelje u šumi Kozjanu sačekan je jedan ustaša i likvidiran; zaplijenjena su kola, konji i karabin. Na Podlapcu je zaplijenjeno oko desetak pušaka. Istih dana u Kuljskoj stazi oduzete su dvije puške od ustaških kurira koji su krenuli iz Podlapca za Široku Kulu.

Sve ovo oružje bilo je raznog porijekla: od mauzerki i manliherki, do dugačkih francuskih pušaka. Borci su htjeli da imaju mauzerke, pa je oko toga nastao spor. Zbog toga sam se dogovorio sa Stanišom i Stevom Opsenicom da dademo oružje u najsigurnije ruke. Pošto su se pojavili četnički orijentirani ljudi (policajac Jovica Serdar iz Široke Kule, Iso Stanić iz Svračkova Sela) to je bio razlog da se pokrene pitanje vojne discipline i davanje oružja u ruke onih koje odredi komandir čete.[3])

U ovo vrijeme počinjemo s pravim vojničkim životom. Formira se ekonomat, kuhinja, isturena je straža

---

[3]) Koncem avgusta 1941. u okviru odreda formirali smo četu kao operativnu jedinicu, s vodovima. Za komandira čete izabran je Stevo Opsenica. Osim četa, u odredu smo imali straže i naoružane grupe, koje su dejstvovale na području općine Bunić i dijela podlapačke općine. Ljubovo je Hrvatima iz Perušića bila baza za izlazak u partizane, pa je odigralo veoma važnu ulogu u razvijanju bratstva i jedinstva u Lici (kao i Divoselo).

prema neprijateljskim položajima. U jutro se obavlja redovna prozivka, a zatim počinje vojna obuka za mladiće koji nisu služili vojsku. Obukom je rukovodio Stevo Opsenica. Odred na Ljubovu, koji je u jesen 1941. izvršio mnoge akcije postao je vrlo popularan. Imao je i veliku ulogu u razvijanju bratstva i jedinstva. To je bilo veoma značajno nakon narušenog povjerenja između Srba i Hrvata i onih zločina što su ustaše počinile nad nedužnim narodom.

Navest ću samo jedan primjer. Kad je Staniša Opsenica u jesen 1941. došao sa svojim odredom u hrvatska sela oko Perušića nastalo je komešanje, Ustaški elementi razbježali su se uplašeni, a narod, naročito omladina, dočekivali su partizane. Pjevale su se partizanske pjesme, održavala prela, a djevojke su od komandanta tražile da ove koršne momke opet dovede.

Prvi dani ustanka krunisani su uspjehom i to je dalo podstreka za nove akcije. U prilog tome išlo je niz faktora. Ustaše su se razgalamile kako „više nema Srba u Lici", kako su „komunisti gotovi", kako „ostaju čisti Hrvati i Hrvatska..." Događaji su pokazali suprotno. Komunisti su ukazivali na ono što su ustaše počinile pod zaštitom talijanskih fašista, a slično njima i četnici pod okriljem istoga gazde. U razobličavanju njihove propagande partijske organizacije Like na čelu sa Okružnim komitetom odigrale su presudnu ulogu.

ČETNICI NA DJELU

Kada je izbio ustanak četničke vođe sklonile su se u Dalmaciju, u selo Žegar. Dok je narod krvario oni su kovali planove za izdaju. Ta njihova izdaja došla je do izražaja kad su partizani htjeli da sruše vijadukt Bender na pruzi za Knin. Četnici na čelu s popom Đuićem spriječili su to, zbog suradnje s Talijanima. Talijani su imali jasne i određene planove sa četnicima. To se pokazalo prilikom povratka četničkih vođa iz Dalmacije u Liku. U propagandi su se naveliko služili lažima, kako „Talijani namjeravaju prijeći na stranu saveznika i boriti se protiv Nijemaca i NDH"... Narod je smatrao da su Nijemci najod-

govorniji za sve što je najgore, a četničke izdajice su to koristile i tako prikrivale svoju suradnju s okupatorom.

Pajica Omčikus bio je izraziti saradnik okupatora. Stevo Rađenović i major bivše vojske Rašeta izvršili su pripreme za stvaranje sporazuma s Talijanima — stvoren je takozvani „Otrički sporazum". Talijani su išli tako daleko da su tražili i pronalazili sebi za suradnike ljude koji su nekad bili vjerni austrijskoj monarhiji. Takovi su lako stupali u službu okupatora i brzo nalazili zajednički jezik.

RAZDOBLJE OPREDJELJIVANJA

Pod raznim izlikama četnici su u početku pokušali da otupljuju oštricu narodnooslobodilačke borbe. Zatim počinju da pojedinačno ubijaju naše drugove i prelaze otvoreno na stranu okupatora. Četnicima je bila omiljena metoda da pljačkaju i ubijaju (kao na primjer u Boričevcu i Pišaću kod Podlapca), pa da to pripisuju partizanima. Da bi teškoća bila još veća, u početku pod imenom gerilaca narod je podrazumijevao sve ustanike pod oružjem. Međutim, postojao je jedan dio koji je danas bio s nama, a sutra protiv nas.

Talijani su proglasima o zaštiti srpskog življa od ustaškog klanja uticali na neke malodušnike koji su napustili položaj s oružjem u ruci i vraćali se kućama da nastave svoje svakodnevne poslove. U isto vrijeme, Talijani su počeli dovlačiti raznu robu, živežne namirnice i slično. Proširili su svoju zonu za 30 kilometara istočno od ličke pruge. Švercu su široko otvorena vrata. Četnici su uz pomoć Talijana razvili uveliko propagandu sračunatu na rasipanje borbenih jedinica — baš ono što su Talijani željeli.

U prvim danima ustanka među ustanicima je vladalo mišljenje da nakon onolikih pokolja i stradanja ne bi smjelo biti Srbina koji bi bio izdajica. No, na žalost, pokazalo se da nije tako. Četnički nastrojeni elementi i ranije su bili angažirani u protivnarodnoj raboti, a sada se brzo prilagođavaju novim uslovima. Novi gospodar — okupator, bez poteškoća povezuje u borbi protiv naroda dvije negativne grupacije — ustaše i četnike.

Septembar i oktobar su mjeseci pregrupisavanja snaga. Naoko, vladalo je zatišje. Ponegdje je bilo manjih ak-

cija, pripucavanja i čarki i to svakog dana. A u isto vrijeme sabirane su snage za nove i značajnije akcije. Ustaše su dobile dobre batine. Talijanima je to poslužilo kao povod da prošire svoje okupaciono područje — do gornjeg dijela Like, gdje se nalazi pretežno srpski živalj.

Ustaše zbunjene, bez oslonca u narodu, sluganski slušaju što im Talijani naređuju. Četnici osjećaju da nailazi njihovo vrijeme. Užurbano stvaraju vezu s Talijanima i kidaju s ustanicima. Četničke vođe prelaze Talijanima u žicu. Organiziraju zavjeru protiv ustanika, pribjegavaju teroru: ubijaju Miću Radakovića iz Jošana, Marka Oreškovića, vođu ustanka u Lici, Pekišu Vuksana iz Počitelja, Vladu Cerina, zagrebačkog radnika; prave zasjede i svim ostalima, sve to „u ime kralja i otadžbine" . . .

Za to vrijeme talijanski fašisti trljaju ruke od zadovoljstva jer im posao dobro ide. No, veselje tog šarenog društva nije dugo trajalo. Okružni komitet KPH za Liku bacio se na posao i energično pokrenuo partijsku i druge političke organizacije da mobilišu narod u borbu protiv združene bande — Talijana, ustaša i četnika. Trebalo je srediti vlastite borbene redove. Trebalo je spriječiti nicanje divljih, nekontroliranih odreda.

Razvitak borbi otkrivao je nužnost izmjene principa teritorijalnih ustaničkih jedinica. Nametalo se formiranje jedinica jače udarne sposobnosti.

PRVI SASTANAK OK POSLIJE USTANKA

Dok smo 5. septembra održavali sastanak u oslobođenom Lapcu, a borbe se vodile na Drenovači, Rašetini ljudi šalju dva naoružana vojnika da vide šta se tamo radi, da nas upozore da se raziđemo. Ako nećemo — glasila je poruka — oni će to silom izvršiti. Tri puta su dolazili i najzad smo se morali zavući u zgradu općine kako bi završili sastanak. No, to je nama bilo i upozorenje da se konačno povede računa o tome ko sve nosi oružje, i to oružje koje su u borbi oteli istinski borci.

Pored ostalog, na ovom sastanku je predloženo da se održi vojna konferencija svih predstavnika za Liku. Konferencija je održana 21. septembra. Njom je rukovodio

Marko Orešković. Izabrali smo Štab odreda za Liku. Za komandanta je predviđen major Rašeta, za komesara Marko Orešković, a za operativnog oficira Stojan Matić. U takvom se sastavu štab nije nikad sastao: prikriveni četnik Rašeta nije htio da se prihvati dužnosti. Nešto slično se i predviđalo jer je OK tim taktičkim potezom htio da Rašetu istjera na čistac i lakše raskrinka.

Okružni komitet donosi odluku da formira udarni odred, koji ne bi bio vezan za svoje selo ili neku užu teritoriju, nego bi disciplinovano izvršavao zadatke tamo gdje bi se ukazala potreba. Borci Prvog udarnog odreda bili su ti, koji su na svojim kapama nosili petokrake zvijezde sa srpom i čekićem. U odred su stupili isključivo dobrovoljci, i to odabrani. Odred je nosio ime „Čapajev". Vojna naobrazba i idejnopolitički rad njegovi su svakodnevni zadaci. Način života, disciplina, borbenost i drugarstvo koji su vladali u to vrijeme među borcima isticali su ovaj odred iznad svih drugih jedinica u Lici. Odred je formirao Đoko Jovanić.

Predloženo je da se odred odmah prebaci u unutrašnjost Like, gdje su bile povoljnije prilike za vojničko i političko djelovanje. Na ovome je naročito insistirao Marko Orešković, govoreći da će ga u Podlapcu uništiti četnici, a da odred treba po svaku cijenu sačuvati kao jezgro naših budućih jedinica.

Našu neaktivnost u donjolapačkoj kotlini obilato su iskorištavali Rašeta i njegovi ljudi. Rašeta se počeo ponašati kao gospodar situacije. On je išao tako daleko da je jednog dana Mili Počuči predložio da se povuče za Divoselo (gospićki kotar), a da će mu on, Rašeta, dati pratnju, kako bi mogao mirno otići. Svakako, Počuča je odbio Rašetin predlog i nije se povukao iz Donjeg Lapca, nego je i dalje nastavio da politički djeluje.

U to vrijeme dolazi do čvršćeg povezivanja i međusobnog pomaganja između Ličana, Krajišnika i Dalmatinaca. Ovo je bilo utoliko značajnije, jer su partizanske akcije u dobroj mjeri bile vezane za selo i kraj gdje su odredi formirani. Trebalo je razviti šire razmjere borbe,

uliti narodu i borcima svijest da je to neophodno, da je to životno pitanje ustanka. Po ovom pitanju presudnu ulogu imali su Okružni komitet i partijske organizacije.

SLOM ČETNIKA

Ustaše su ušle u Donji Lapac 6. ili 7. oktobra. Major Rašeta je pobjegao zajedno sa svojim četnicima. Njegov kukavičluk bio je očevidan. Žene i djeca su ga izrugivali. Partizani su za to vrijeme vodili borbu protiv ustaša. Najprije su ih opkolili, zatim su dobar dio likvidirali i raspršili. Zarobili su veću količinu oružja i jedan top. Rašeta je čekao svršetak svega. On je poslao svoje ljude u Lapac da mu daju signal kad se može vratiti.

Poslije drugog oslobođenja Lapca partizani su tu bili samo kratko vrijeme, blagodareći četnicima koji su pozvali Talijane. Umjesto da su u Lapcu partizani, došli su Talijani, a s njima i Rašeta.[4])

Pod ovakvim okolnostima nastala su i razna previranja: jedni su otpadali, a još više novih je dolazilo. Nezgoda je bila u tome što je sve to iziskivalo daleko veću budnost i u vlastitim redovima.

Političko rukovodstvo je pravilno uočilo stvarno stanje i ocijenilo da treba tražiti slabe tačke neprijatelja, da mu treba nametnuti svoju volju i tući ga po najosjetljivijim mjestima. Takva mjesta na koja smo usmjerili svoje udarce bila su Plitvička jezera (izvršen je napad na ustaše) i Pogledalo (gdje su napadnuti Talijani). Ovo je bio i prvi napad na Talijane u tom dijelu Like. Zbog pretrpljenih gubitaka, za odmazdu, oni su zapalili 52 kuće u selu Vrelo kod Korenice, pa je Kotarski komitet Korenice poduzeo mjere za smještaj naroda, a istovremeno i za mobilizaciju. Formiran je bataljon „Ognjen Prica" u Krbavici (komandant je postao Bogoljub Rapajić, a komesar Srđan Brujić).

Razvili smo živ politički rad, stvarali čvrste veze s narodom. Borci smješteni po kućama pomagali su naro-

---

4) Kad su partizani i po treći put oslobodili Lapac koncem februara 1942. (sada od Talijana), Rašeta se sakrio i tako ostao i dočekao Nijemce u jesen 1943. Poslije se s njima i povukao.

du i u poljskim radovima, a uz to i politički djelovali. Nisu izostale ni priredbe, skečevi. Korištena su i seoska prela. U stvari, na prelu se plelo i šilo za vojsku i sve je to iskorišteno za povezivanje seljaka i partizana. Razvijen je borbeni duh, podstican tradicijama predaka. Sve je to usmjeravano na razvijanje ljubavi prema svom narodu, rodnoj grudi i mržnji prema okupatoru. Nicale su revolucionarne pjesme koje su se orile iz raspjevanih grla momaka i djevojaka Like. Ni jedna akcija nije prošla bez borbenih pjesama.

Obavještajna služba, iako bez većeg iskustva, dobro je funkcionisala: imala je široku mrežu i postala je narodna služba, tako da pojedini neprijateljski elementi i agenti nisu mogli dugo da rade, a da ne budu otkriveni.

Darivanje boraca ručnim radovima uveliko je cijenjeno i moralno zaduživalo borce prema narodu. Svojim držanjem partizani su bili najbolji tumači bratstva i jedinstva, a to je u mnogome paralisalo ustaško-četničku propagandu. Kad su u zapadnu Liku u hrvatska sela — Smiljan, Mušaluk, Lički Novi, Brušane i druga došli partizani, izmiješani Srbi i Hrvati organizovali su pravo narodno veselje. Svaki put je omladina poslije ovakvih susreta odlazila u partizane. Isto tako je bilo kad se oko Korenice pojavila četa Hrvata-partizana iz Dalmacije. Ništa nije moglo biti dirljivije, nego kad su Šibenčani i Vodičani tukli Talijane i branili posjede Srba u Bjelopolju — da ih Talijani ne pljačkaju.

Za ustaše je bilo najteže što Hrvati odlaze u partizane. Zato, kad je ko od Hrvata otišao u partizane svirepo su se osvećivali njihovim porodicama. No, sve to nije spriječilo 30 Hrvata iz Smiljana da odu u partizane, što je snažno odjeknulo u narodu i imalo politički značaj u čitavoj Lici — to je bio i znatan prilog bratstvu i jedinstvu.

U novembru 1941. formiran je i bataljon „Marko Orešković" na Kamenskom, sastavljen od dve čete: jedne od ranijeg odreda „Čapajev" i jedne od Ličana iz gračačkog kotara. Za komandanta je postavljen Đoko Jovanić, a za komesara Milan Šijan. Kamensko, na visoravni Plješevice, odabrano je zbog terena podesnog za spuštanje pa-

dobrana. Tamo je predviđeno spuštanje oružja padobranima koje smo očekivali od saveznika, ali to nismo dočekali. Uzalud su nabrana drva da se zapale radi davanja signala.

Oružja je bilo malo, ali moglo se kupiti u Dalmaciji. Zbog toga se otvorio kanal za prebacivanje stoke preko Velebita. Tamo je stoka prodavana i kupovano oružje. Šverceri su se našli uslužni kao i obično, ali se i na taj način moralo doći do oružja.

Četvrti kvartal 1941. karakterističan je po borbi za svakog čovjeka, po borbi za narod. Četničke vođe oslanjale su se na okupatorsku silu i njome su plašili narod — ponašale su se kao da je to njihova sila. Hvalile su se mudrom saradnjom i trgovinom s Talijanima, u isto vrijeme pozivale su se i na kralja Petra i vladu u Londonu kako im poručuju neka „pametno rade" i neka „čekaju njihov znak". Četnici su nastavljali sa svojim pričama kako će oni „mudro prevariti „Digiće" i kako će oni biti „dobri saveznici".

No, što je više naroda, naročito omladine, odlazilo u partizane i što su izvođene smjelije akcije, to je sve više narod privlačen na stranu partizana. Ogorčenje prema okupatoru i onima koji mu služe sve više je raslo.

Konačno su se partizani iz bataljona „Marko Orešković" sreli 9. novembra u Mekinjaru s Talijanima. Ovi su pošli u selo da pljačkaju, pa se zapodjela borba.[5]) Ubijeno je 17 Talijana, 4 je ranjeno i 22 zarobljeno. Talijani su uhvatili nekoliko civila za taoce. Jednog seljaka su poslije uputili iz Breštana prema Štabu grupe odreda za Liku u Srednjoj gori s prijetećim pismom, u kome za odmazdu nagovještavaju paljenja i uništavanje svega do čega dođu. U Srednjoj gori je bio i OK. Talijanima smo odgovorili da ne zaborave da njihovi putevi vode kroz naše gudure i klance. Ako hoće izvršićemo zamjenu zarobljenika, ako ne, mi se ne plašimo. Talijani su se urazumili i izvršili razmjenu, ali ne uredno kako je dogovoreno. No, to je tek bio

---

[5]) Borbu je započeo Srednjogorski vod (ili četa) pod komandom Miloša Čankovića. Bataljon „Marko Orešković" uveden je u borbu uveče; s njim je bio i Vlado Četković.

uvod u borbu širih razmjera protiv Talijana u Lici. Ranije nije bilo lako dobiti podršku naroda za ovakve pothvate, ali upornim tumačenjem i uspješnim akcijama sve je krenulo naprijed.

DOLAZAK DALMATINACA

Dolazak Dalmatinaca u Liku znatno je djelovao na suzbijanje šovinizma, koga su ustaše i četnici svaki na svoj način uporno propagirali. To vrijeme, moglo bi se reći, bilo je presudno u borbi za bratstvo i jedinstvo.

U Liku su Dalmatinci stizali u tri grupe: preko Bukovice, rijeke Zrmanje, pored Krupe, preko Velebita, Dubokog Dola, Vučipolja — (Gračac), Glogova, Bruvna, Mazina, Oraovca, Kamenskog. No, od ove tri grupe od 120 boraca druga grupa Franje Kursara putovala je do Klapavice (Udbina). Na putu su ih sustigli Ivo Družić i Gašpar Bergam sa direktivom OK Šibenik, odnosno Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, da se vrate natrag i da operiraju na terenu Dalmacije u Bukovici. Ova direktiva napravila je zbrku i zbunila borce, iako su joj se pokorili: od Klapavice vraćeni su preko Bruvna, Vučipolja i Dubokog Dola. Povratak ove grupe negativno se odrazio na srpski živalj tamošnjih sela. Četnici su to obilato iskoristili govoreći da su to „dalmatinske ustaše koje dolaze u izvidnice da likvidiraju Srbe". Kod neupućenog dijela srpskog življa četnička propaganda je upalila i nakon kratkog vremena počele su da niču četničke grupe i ponegdje da se osipaju naše seoske straže. Četnici su već ranije razvili svoj utjecaj na seoske straže i odrede u tom kraju, blagodareći nebudnosti ondašnjih drugova. Kad su Vodičani-partizani prolazili od Vučipolja prema Bruvnu i uz pomoć omladine nosili opremu i municiju, na putu im je pokradeno više od polovine municije. To je bio prvi loš znak. Bilo je jasno da ta municija nije pokradena da tuče Talijane, nego nas — u leđa. To je u stvari prvi uspjeli potez četnika.

Četnici su u to vrijeme tijesno surađivali sa Talijanima, a talijanska obavještajna služba pobrinula se da napravi što više zamki borcima iz Vodica. Oni su dobro znali

što znači prisutnost boraca Hrvata iz Dalmacije u Lici za bratstvo i jedinstvo naroda ovog područja.

Grupa Franje Kursara, njih 26, naoružanih sa 24 karabina i dva puškomitraljeza, pištoljima i bombama, vratila se do Velebita za Duboki Dol i tamo se smjestila u jedan mali zaselak, ali svi u jednu kuću. Nešto im je bilo sumnjivo. Kasna jesen, kiše su ometale bržu vezu, pa su tu ostali nekoliko dana. Četnici su u stopu pratili njihovo kretanje i pravili plan kako da ih razoružaju. Tu je bilo niz pokušaja i smicalica po planu četnika Špire Lukića. Govorio im je: „Talijani znaju za vaš boravak i oni će vas napasti... Dajte oružje pa ćemo ga mi sakriti u pećinu, a vi se presvucite u ovdašnju seljačku odjeću, koju ćemo vam dati"... ili: „Mi četnici ćemo držati stražu; metnite oružje u kupu" — i tome slično. No, drugovi su dobro osjetili o čemu se radi, nisu se dali nagovoriti, nego su dobro pritegli oružje i sami držali straže. U ime grupe Parmač je odgovorio četnicima: „Glavu dam, ali oružje ne dam". Ove riječi cijela grupa je jednodušno prihvatila.

Kad ovaj plan nije uspio četnici su stvorili drugi, sve tobože u dobroj namjeri da im pomognu da uspostave vezu s Dalmacijom. Nagovorili su grupu da pređe iz Dubokog Dola u Turovac, koji leži na obronku Velebita i ima svega dvije-tri kuće. Četnici su stvorili plan da im dadu vodiča koji bi ih iz Turovca vodio u pravcu Javornika, obronkom Velebita, preko jednog skoro neprolaznog stjenovitog kamenjara. Tu bi ih Špirini četnici sačekali, razoružali i likvidirali.

No, četnici su se u svom planu prevarili — za njihove namjere doznali su seljaci, pa je iz Turovca, iz kuće u kojoj su se nalazili Dalmatinci, došao jedan seljak u Vučipolje da saopšti kako „četnici imaju u planu da navečer povedu drugove Dalmatince preko Javornika, a u stvari da ih razoružaju i pobiju". Isti seljak je napomenuo da još nije kasno da se drugovi upozore (to je bilo oko tri sata poslije podne). Odmah sam pozvao nastranu Ljubu Kneževića, španskog borca i Biću Kesića i naložio im da odmah odu za Turovac i da se cijela grupa, na moju odgovornost, odmah vrati natrag. Tako je i učinjeno i grupa se vratila.

Nakon mnogih poteškoća konačno se našlo svih 120 boraca iz Dalmacije u Bjelopolju, gdje su kao 3. četa ušli u sastav bataljona „Marko Orešković". Svoj prvi ispit položili su u borbama kod Bjelopolja i Korenice, i dalje redom protiv Talijana, ustaša i četnika. Većina tih divnih drugova položila je svoje živote za dobro naših naroda, za bratstvo i jedinstvo.

OPSADA KORENICE

Decembar mjesec značajan je zbog donošenja definitivne odluke za napad na talijanski garnizon u Korenici. Odluka je pala 25—26. decembra 1941. u Šalamuniću, u kući Vuje Ratkovića gdje je održan sastanak OK. Sastanku su prisustvovali komandant i komesar Štaba grupe odreda za Liku Vlado Ćetković i Šime Balen. Već 28. decembra došlo je do prvih borbi s Talijanima u selu Bjelopolje. Talijani su pošli na saonicama iz Korenice u selo, tobož da kupe hranu, ali u stvari u pljačku. Pred selom su bili iznenada napadnuti od partizana. U prvom sukobu poginulo je i zarobljeno više Talijana, zaplijenjeno je i nešto oružja. Borbu pred selom zapodjeli su borci Dalmatinci. Poginulo je i nekoliko Dalmatinaca. No, borba se nastavila i 30. decembra. Talijani su navaljivali da bi pokupili mrtve i povratili izgubljene pozicije. Partizani su sve žešće napadali, pjevajući svoje omiljene borbene pjesme. Talijani su vraćeni u Korenicu. Te prve značajne pobjede predstavljale su uvod u sve jače borbe protiv Talijana. To je bilo ono čega su se plašili malodušnici, i ono što su htjeli istinski borci.

Iza toga slijedile su krupne pobjede nad Talijanima kod Šijanova klanca, na Pogledalu, kod Široke Kule i Ljubova — gdje su partizani zaplijenili 4 topa i 2 tenka (to su prvi zaplijenjeni topovi i tenkovi kojima smo se služili u kasnijim borbama).

Kad je počela borba s Talijanima oko Šijanova klanca, u Trnovcu kod Korenice održavao se partijski kurs, koji je prekinut zato što su slušaoci kursa otišli u borbu.

Početkom januara 1942. počela je razmjena zarobljenika s Talijanima — odnosno za naše civile-kurire. Ali ubrzo se pokazala vjerolomnost Talijana. Tako naša dva

7

druga zarobljena kod Vrhovina (koje su četnici uhvatili i predali Talijanima) Talijani su odmah ubili, dok su za njih tražili svoja dva oficira.

U 1942. godinu ušli smo s tromjesečnim opsjedanjem talijanskog garnizona u Korenici. Bilo je dosta naših pokušaja da se likvidira taj garnizon, kao i od Talijana da prodru do garnizona, da ga izvuku. Sve je bilo bezuspješno. Opsada je potvrdila procjenu OK da se ne isplati tako zamašna akcija s ovim snagama. Trebalo je prethodno izvršiti akciju na Donji Lapac, gdje je talijanski garnizon bio mnogo slabiji. Ojačani zaplijenjenim oružjem u Lapcu, mogli smo poći na Korenicu.

Nakon dva mjeseca opsade Korenice odvojena je glavnina i upućena ka Donjem Lapcu.[6]) Raspoloženje boraca bataljona koji je tamo upućen iz Bunića, ulijevalo je vjeru u sigurnu pobjedu. Tako je elita ličkih partizana pošla po treći put da oslobađa Donji Lapac, što se moglo da zahvali četnicima, koji su se zajedno sa Talijanima borili protiv partizana. Kad je Lapac oslobođen 27. II 1942. i talijanski garnizon od 140 vojnika razoružan, došlo je na red kažnjavanje četnika. Bili su primjerno kažnjeni i od naše vojske, i od naroda.

Tako je u Lici završena prva godina oslobodilačke borbe i narodne revolucije u kojoj su OK i ostali partijski forumi i organizacije odigrali presudnu ulogu i dali svoj doprinos ustanku.

Tomo NIKŠIĆ

---

[6]) U Lapac je upućen bataljon „Marko Orešković" bez 3. čete (Dalmatinaca), umesto koje je u sastav ušla četa iz bataljona „Ognjen Prica".

USTANAK U JUŽNOJ LICI 1941. GODINE[1]

(Neki podaci i sjećanja)

U bivšim srezovima donjolapačkom i gračačkom (današnje opštine gračačka, donjolapačka i srbska) živjelo je prije rata oko 50 000[2] stanovnika, što predstavlja četvrtinu čitave Like. Oko 80% bilo je Srba a oko 20% Hrvata. U srezu gračačkom je bilo 5 opština: Zrmanja, Gračac, Lovinac, Mazin, a u donjolapačkom 2 opštine: Donji Lapac i Srb.

Kao čitava Lika, i ova dva sreza su bila vrlo pasivna: gotovo bez ikakve industrije,[3] sa nedovoljno obradive zemlje, sa primitivnim odgojem stoke, slabim komunikacijama, bez električne energije itd.

Zbog toga je narod tražio zaradu u drugim krajevima Jugoslavije (kao rudari, građevinski radnici, nosači, obalski radnici) ili odlazio u inostranstvo, (u Francusku, Belgiju, Kanadu). Velik broj porodica iselio se poslije prvog svjetskog rata (naročito u Vojvodinu). Dobar broj mladića stupao je u državnu službu kao žandarmi, finansi, podoficiri itd. — gdje nije trebalo školskih kvalifikacija. Inače, samo u Gračacu je bila niža srednja škola.

---

[1] Cilj je ovoga članka da na osnovu nekih podataka i ličnog sjećanja prikaže događaje koji su se odigrali prije dvadeset godina. Potpuno osvjetljavanje ovog perioda predmet je detaljnije istorijske studije.

[2] Prema popisu od 31. marta 1931. godine, u donjolapačkom srezu je bilo 16 554, a u gračačkom 27 859, pa bi, sa prosječnim godišnjim prirodnim priraštajem, 1941. godine u njima bilo oko 54 000 stanovnika.

[3] U Gračacu: željeznička radionica (ložionica) sa oko 350 radnika, nešto mlinova i pilana.

Građanske stranke, režimske (JNS, JRZ) i opozicione (SDS, HSS), borile su se za birače. Najveći dio seljaštva, a i ostalog stanovništva, spontano je išao uz stranke režima, jer se plašio represalija od opštinskih i sreskih vlasti i pritiska trgovaca i raznih drugih „gazda". Sem toga, te mase su od građanskih političara zavođene raznim obećanjima, šovinističkom mržnjom i sl. Zbog toga su stranke režima i na izborima 1935. i 1938. godine odnijele relativno laku pobjedu.[4]

Međutim, na opštinskim izborima često je pobjeđivao kandidat opozicionih stranaka (1934. u Gračacu — kandidat SDS Tomo Samardžija, 1940. u Lapcu — Majstorović itd.).

Postojale su razne organizacije i društva: Soko, križari, četnici, Seljačka sloga, Seljačko kolo, Hrvatska seljačka zaštita i dr.

Organizacije Komunističke partije Jugoslavije počinju se formirati 1937.[5] i 1939. godine. Organizacija u Donjem Lapcu brojala je 1937. godine 6, a 1939 — 9 članova; u Gračacu 1939 — 9 članova, a 1940 — 16. I jedan i drugi kotar su imali kotarski komitet KP.

Neposredno pred rat uticaj partijske organizacije počeo se osjećati na svim poljima. Tako je u Gračacu u SDS radilo 6 članova Partije, u Sokolskom društvu komunisti su bili na odgovornim dužnostima. Preko Seljačkog kola formirane su razne kulturne i diletantske grupe, davani su komadi sa naprednom sadržinom. Učitelji su bili komunisti ili simpatizeri KP (Milojko Ćuk, Smilja Pokrajac, Nikola i Dušan Miljuš i dr.). U Donjem Lapcu je bio nešto slabiji rad Partije i uticaj na mase. Međutim, i u opštini srbskoj, gdje nije bilo partijske organizacije, napredni ljudi su držali u svojim rukama Sokolsko društvo, imali svoju omladinsku simpatizersku grupu koja je čitala naprednu literaturu itd.

Može se slobodno reći da pred rat opada uticaj raznih režimskih stranaka i reakcionarnih političara, da je uticaj

[4] Istorijat sreza gračačkog. Arhiv V I I, br. reg. 7—5, k. 2006.

[5] U Donjem Lapcu 1937, u Gračacu 1939. godine (Istorijati ovih srezova. Arhiv V I I, br. reg. 7—5 i 8—5, k. 2006).

Komunističke partije na mase bio znatan, i da je Komunistička partija tada zaista postala politički faktor i u ovom kraju.[6]

OKUPACIJA I ZVJERSTVA USTAŠA

Ljudstvo iz srezova Gračac i Donji Lapac bilo je mobilisano mahom u Jadransku diviziju, sa sjedištem u Kninu (54. pješadijski puk), a manjim dijelom u posadne bataljone i druge jedinice. Jadranska divizija se raspala odmah na početku rata, vjerovatno već 13. aprila.[7] Ljudstvo se razbježalo kućama, noseći sa sobom dobar dio oružja. Koliko je oružja odneseno teško je utvrditi. Izgleda da je u opštinu Srb doneseno nekoliko puškomitraljeza i preko 100 pušaka.[8] U čitavom srezu lapačkom izgleda da je bilo preko 200 raznih vojničkih pušaka i oko 7—8 puškomitraljeza.

U srezu gračačkom moglo je biti nešto više oružja, s obzirom da su naoružani vojnici bivše jugoslavenske vojske prelazili preko teritorije sreza, a velik broj Gračana je bio mobilisan u Jadransku diviziju. Po slobodnoj procjeni moglo je biti oko 300 raznih pušaka i oko 10 puškomitraljeza.[9]

Prve borbe sa ustašama na teritoriji ova dva kotara bile su već u toku aprilskog rata i kapitulacije stare jugoslavenske vojske.

---

[6] Izjava Jakova Blaževića (stenografske bilješke). Arhiv V I I, br. reg. 1—32/5, k. 2006.

[7] Pukovnik Grbić izvještava 19. aprila da je već „11. aprila našao rasulo Jadranske divizije. S tim je bila onemogućena odluka o napadu na Zadar koja je bila zakazana za 12. april. Talijanska vojska je počela nastupati iz Zadra tek 13. aprila kada je jugoslovenska vojska napustila položaje". (Arhiv V I I, D84—7—7).

[8] U mom izvještaju Okružnom komitetu za Liku 19. jula 1942. godine navodi se „u srbskoj opštini bilo je 127 pušaka, 3 puškomitraljeza, 97 bombi i municije na pušku po 30 metaka". U podacima koji su prikupljeni poslije rata, 1951. godine, stoji da je u opštini bilo pred ustanak 6 puškomitraljeza (Kaldrma, Osreci, Kupirovo, Kunovac, Gornji Srb i Gornja Suvaja). Arhiv CK SKH br. 1854.

[9] U istorijatu sreza gračačkog navodi se podatak da je samo u Mazinu bilo 48 „mauzer" pušaka i 50 raznih drugih. U zrmanjskoj opštini je bilo 500 pušaka i 10—12 puškomitraljeza (Podaci su pretjerani).

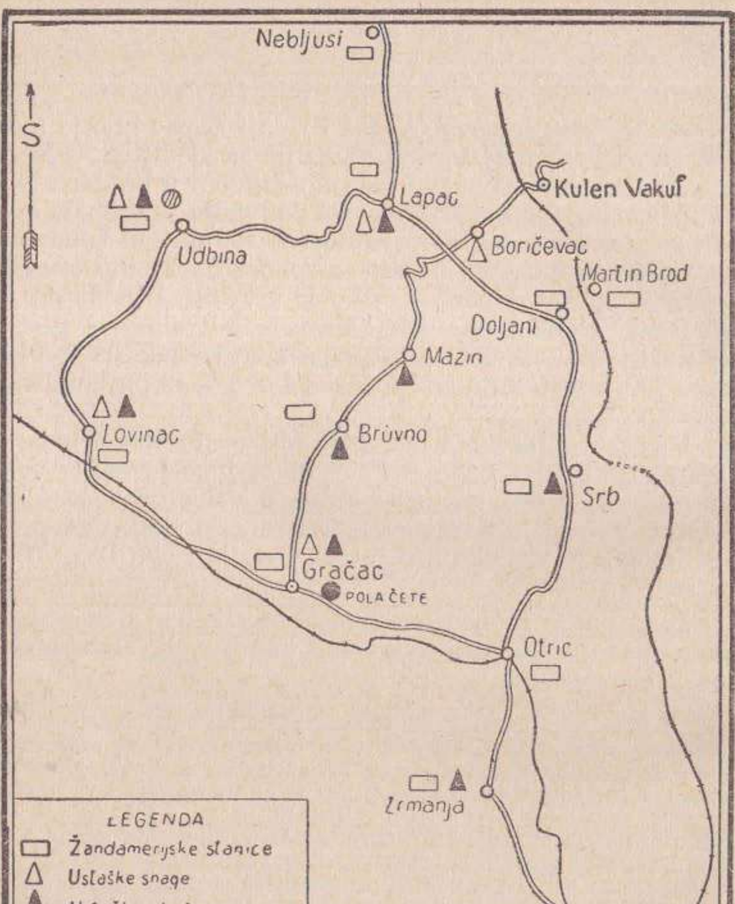

Raspored neprijateljskih snaga pred početak ustanka

Još prije okupacije ustaše su počele da se okupljaju, organizuju i snabdijevaju oružjem. Već 8. aprila jedna grupa ustaša iz Gudure i Lovinca došla je do stanice Gračac, zauzela je i produžila prema Gračacu radi zauzimanja vlasti. Međutim, komunisti i mase ljudi iz Gračaca i okolnih sela koje su se tu tada našle, kao i neki dijelovi vojske, razbili su ovu ustašku grupu.

Okupaciju sreza gračačkog izvršio je talijanski motorizovani korpus, koji je 13. aprila zauzeo Gospić, a sutradan Gračac. Okupaciju sreza lapačkog izvršio je talijanski brzi korpus, koji je 17. aprila došao u Bihać, a nekoliko dana poslije toga pošao prema Lapcu i Srbu, za Zrmanju i Knin. Dvadesetog aprila dijelovi korpusa prošli su kroz Srb.[10]

Talijani su ostavili u Gračacu garnizon od oko 1000 ljudi.

Ustaše su svoju vlast uspostavile prvo u Gračacu, gdje već 14. ili 15. aprila postoji ustaška stanica jačine, vjerovatno, oko 30 ustaša. Odmah zatim uspostavljena je stanica u Bruvnu, gdje je u početku bilo 8, a kasnije, pred ustanak, oko 15 ustaša.[11] Isto tako, odmah poslije kapitulacije uspostavljena je ustaška vlast u opštini Lovinac (srez gračački) i ustaška stanica u Boričevcu (srez lapački). Stara vlast u srezu D. Lapac se raspala i preuzeo ju je bivši sudija Marinković.

Na čitavoj teritoriji formirane su ustaške žandarmerijske stanice na istim mjestima gdje su i ranije bile. U srezu gračačkom: žandarmerijski vod u Gračacu i stanice u Bruvnu, Gornjoj Ploči, Zrmanji i Lovincu, a u srezu lapačkom: stanice u Donjem Lapcu, Nebljusima, Doljanima i Srbu. Sve ove snage pripadale su žandarmerijskoj četi u Gospiću. U svakoj je bilo obično po 5—6 žandarma, a negdje i više od 10.

Petnaestog ili šesnaestog juna došlo je u Donji Lapac oko 30 ustaša rodom iz Perušića i Gospića, a u Nebljuse — 19. juna.[12] U Srb su ustaše došle oko 20. juna,[13] a ne-

---

[10] Po podacima Dušana Mileusnića.

[11] Podaci Đuđe Pokrajca.

[12] Podaci Dušana Dotlića.

[13] Po nekim podacima — već 6. juna, došli su jedan ili dvojica, kao izviđači.

kako u isto vrijeme i u Zrmanju i na Otrić.[14] U Mazinu je u junu uspostavljena opštinska vlast, a ustaše su povremeno dolazile u toku juna iz Boričevca i Rudopolja.

Prva briga nove vlasti bila je da se prikupi oružje od onih ljudi koji su ga donijeli iz bivše jugoslavenske vojske, pa je pod prijetnjom strijeljanja naređeno da svak preda oružje. Tako su u Bruvnu i Suvaji predali po jedan puškomitraljez i izvjestan broj pušaka.

Istrebljenje Srba iz ova dva sreza, kao i iz ostalih krajeva na teritoriji kvislinške tvorevine NDH, trebalo je da se vrši po planu: prvo poubijati učitelje, svećenike i uopšte inteligenciju, zatim sve viđenije ljude, a kasnije i ostali narod. Međutim, uporedo s tim organizovanim načinom ubijanja, počeli su da ubijaju Srbe i pojedini pljačkaši, a zatim su čitave rulje ubijale sve odreda. U Gračacu su prvi uhapšeni: sveštenik Mandić, prvak SDS i predstavnik Sokola Mile Stojisavljević, ljekar Veljko Torbica i dr.[15]; u Donjem Lapcu prvi je uhapšen i ubijen trgovac Dušan Divjak, zatim lugar Milan Divjak; u Srbu je uhapšen i ubijen Dane Batinica, lugar; u Otočcu Triša Radaković, lugar itd. Uhapšene su strašno mučili, mrcvarili, pa bacali u neku od provalija. Međutim, ove prve zločine su krili da bi mogli ispuniti čitav plan: ubiti što više ljudi, žena i djece. Zatim su počeli masovnija hapšenja: bez obzira na imovno stanje, ugled i opasnost po režim. Prva hapšenja su izvršena sredinom juna, odmah po dolasku ustaša iz Gospića, a masovna hapšenja krajem juna. Početkom i u toku jula uništavali su čitava sela i zaseoke.

Tako su u selu Mišljenovcu (srez Lapac) 21. juna uhapsili i otjerali 15 ljudi, a iz Gajina otjerali 19 ljudi; 2. i 3. jula su otjerali iz sela Nebljusa: Trivu Repca, Maju Vraneša, Simu Bubala, Milu Ljubojevića, ženu mu, kćer i pastorku, Stevana Popovića, ženu mu, kćer, snahu i unuče, Janju Dotlić, Evicu Dotlić i četvoro djece, Boju Dotlić, sina joj, snahu i dijete od 4 mjeseca, Latu Dotlić, Joku Matić, Daru Obradović sa dvoje djece, Soku Maričić, Boju Bu-

---

[14] Po istorijatu sreza gračačkog u Otrić su stigli 22. juna, a po podacima Ilije Radakovića — 20. juna.

[15] Podaci iz istorijata sreza Gračac, Arhiv V I I, br. reg. 7—5, kut. 2006.

bala, Petra Banjanina, Iliju Banjanina, ženu mu i četvoro djece, Milku Banjanin i dijete, Janju Banjanin i četvoro djece.

Ustaše su 1. jula zapalile selo Donju Suvaju i pobile preko 250 stanovnika, a 2. jula zapalile dobar dio sela Osredaka i ubile 24 čovjeka i žene. Zapaljeno je i selo Bubanj i pobijeno preko 60 osoba, itd. U uništenju sela Donje Suvaje učestvovalo je oko 150 ustaša i oko 100 domobrana iz Gospića i pomoćni ustaški odred iz Bihaća, nepoznate jačine.

REAGOVANJE NARODA NA USTAŠKA ZLODJELA I RAD KOMUNISTA U OVOM PERIODU

Prva reakcija naroda ovoga kraja poslije kratkotrajnog aprilskog rata bila je srdžba na vlastodršce koji su potpisali sramnu kapitulaciju. Zatim su zavladali neizvjesnost i strah: što će sve preduzeti nova vlast. Međutim, sve do masovnih uništenja, do bježanja iznakaženih ljudi iz jama, koji su bili živi svjedoci ustaških zločina, preovladavalo je u narodu vjerovanje u neki zakonit, normalan, pravedan odnos nove države prema njemu. Govorilo se: „Ne može mene nitko ubiti na pravdi boga, ni kriva, ni dužna". — „To je vlast kao svaka vlast". — „Traže četnike i one koji su bili neljudi prema Hrvatima za vrijeme stare Jugoslavije" itd. Stariji ljudi su se čak prisjećali austrijskih vremena: „Bio je to red i zakon".

Bilo je i ovakvog rezonovanja: „Rat je, mora biti žrtava, ali i to će proći. Valja se strpjeti".

Kad su sredinom juna pale prve žrtve, a naročito kad su počela masovnija istrebljenja, narod se počeo sklanjati u šume. Obrazovali su se logori: gotovo svaki zaselak, svako selo imalo je svoj logor u najbližoj šumi. Tu su se ljudi skupljali preko dana, a noću bi se neki — a gdje je opasnost manja i svi — vraćali kućama.

Širili su se najfantastičniji glasovi. U početku: kako u Bosni naša vojska sa generalom „Brkom" pruža otpor i junački se bori. Kasnije su ionako strašni ustaški zločini još više uveličavani. Kad je počeo rat između Njemačke i Sovjetskog Saveza i kad je počeo intenzivniji rad komu-

nista — govorilo se o ruskim padobrancima. Čak je i jedna žandarmerijska patrola išla da ispituje da li su se na Čemernici zaista spustili padobranci.

Međutim, manje je bilo onih koji su govorili o potrebi borbe, sve dok se nije osjetio jači uticaj komunista. Najborbeniji su bili oni koji su pobjegli od ustaša ili im je neko bio ubijen. Preovlađivala je parola: „Spasavaj živu glavu. Treba ovo izdržati, a neće dugo trajati".

Lapačka partijska organizacija, koja je pred rat brojala 7[16] članova, ostala je sa svega 4 člana, jer su dvojica otišla u Beograd, a jedan u gračački srez. Sekretar Kotarskog komiteta Pejo Žunić bio je u junu uhapšen od ustaša, dva člana (Stevo Dragičević i Mile Kosanović), zbog ustaškog terora, sklonili su se u šumu, a jedan (Nikola Vidaković), radio je u sudu, odakle je trebalo da organizaciji dostavlja podatke o radu ustaša. Zbog toga partijska organizacija nije ni radila niti je imala veze sa Okružnim komitetom.[17]

Gračačka organizacija, koja je bila brojnija od lapačke, isto je tako bila privremeno obezglavljena. Poslije događaja od aprila, u periodu kapitulacije, sekretar Kotarskog komiteta Gojko Polovina se sklonio prvo u Bruvno, pa zatim kod svoje kuće u Dobroselu i do pred sam ustanak nije imao veze sa organizacijom u Gračacu. Nikola Krajinović je, nekoliko dana poslije kapitulacije, otišao u Žegar,[18] a neki članovi su se prebacili na teritoriju koju su držali Talijani.

Međutim, treba imati u vidu da je već u prvim danima ustaške vlasti partijska organizacija bila jedan od glavnih objekata ustaškog napada. Tako je u Gračacu uhapšen Dušan Drakulić, koji je poslije interniran u Italiju. Ustaše su vrlo intenzivno tragale za svim komunistima. Nikolu Krajinovića su stalno tražili u Gračacu i Bruvnu. Peju Žunića su, kao što sam rekao, uhapsili već u junu, ali je kasnije bio pušten.

---

[16] Podaci Save Mileusnića.

[17] Nedjeljko Žakula, član OK, koji je bio određen da drži vezu sa Gračacom i Lapcem, prebacio se u Beograd. Kasnije poginuo kao komesar Kosmajskog odreda.

[18] Po izjavi Đuđe Pokrajca.

Komunisti iz Gračaca pokušali su nekoliko puta da uhvate vezu sa Gospićem ili Zagrebom, ali veze nisu mogle biti uspostavljene, jer stare „javke" nijesu više važile, a za drugovima iz OK, koji su bili poznati komunisti, ustaše su tragale na sve strane, pa su se oni sklonili u šume.

Prvi oružani otpor ustašama (ne računajući onaj u aprilu) na teritoriji ova dva sreza bio je 27. ili 28. juna.[19] Toga dana su ustaše u Dragi Lukića, u opštini Zrmanja, uhapsile Simu Lukića, bivšeg podoficira, i povele ga sa sobom. Dane Lukić je na njih bacio bombu, i ustaše su pobjegle. Poslije ovog slučaja dolazi vod vojnika i tom prilikom ubija jednu djevojku i dva čovjeka. Takođe su zapalili nekoliko kuća.[20]

Vjerovatno zbog ovog događaja, u izvještaju komandanta kopnene vojske NDH od 1. VII stoji da se „vijesti o vidovdanskom ustanku nijesu obistinile osim u Lici".

Drugi sukob dogodio se 15. jula. Toga dana oko 17 časova, na putu Gračac — Bruvno, na 8 kilometru kod mjesta Gornjih Blanuša, vozeći se u fijakeru s ustašom koji je pratio poštu za Bruvno, ranjen je žandarm Milinović Pavao. Napad su izvršili komunisti Dušan Munižaba i Bićo Kesić.[21]

Mnogobrojni su individualni slučajevi otpora, mada nisu sačuvani podaci o tome. Jedan od takvih bio je slučaj Marka Rastovića, iz gračačke opštine, koji je, prema neprijateljskim dokumentima, rekao da ustaše mogu požnjeti bijela žita, a kukuruz neće obrati, jer će biti poubijane sve ustaše i Talijani koji se nalaze u Gračacu. Zato je bio uhapšen, ali je pred ustaškom stanicom iznenada zgrabio nož i ustašu koji ga je sprovodio ubo u obje butine (teže). U međuvremenu su pritrčale druge ustaše. Rastović se istrgao i počeo da bježi psujući NDH, ali je ubijen iz revolvera.[22]

Pavelićeva vlast je pomno pratila i registrovala sve što se događalo na njenoj teritoriji. Može se reći da je bilo

[19] Po istorijatu sreza gračačkog — 27. juna, a po Iliji Radakoviću — 28. juna (stenografske bilješke Đure Stanisavljevića).
[20] Ilija Radaković, stenografski zapisnik.
[21] Po izjavi Đuđe Pokrajca.
[22] Neprijateljska dokumen. Arhiva V I I D19—7 k. 85.

i straha (npr. od izbijanja vidovdanskog ustanka), bilo je i nekih netačnih podataka, koji su bili rezultat neobaviještenosti, a u svemu tome i nekih tačnih podataka. Tako žandarmerijska pukovnija izvještava da su četnici spremni za borbu u G. Tiškovcu čim Italijani budu otišli, da su ustaše srele neke odmetnike koji su bježeći zapalili 6 kuća i pobjegli u šumu, da u šumi ima velik broj odmetnika iz Gračaca i da se sprema pobuna.

Krajem maja Pavelićeva država je formirala svoju vojsku. Tako je na teritoriji Like formiran u Otočcu 12. pješadijski puk, čiji je 2. bataljon dislociran u Gospiću; 15. pješadijski puk bio je dislociran u Kninu. Talijani su napustili Gračac 14. i 15. jula u vezi sa dogovorom o razgraničenju između NDH i Italije. Poslije napada na ustaški fijaker kod Gornjih Blanuša prebačen je iz Gospića u Gračac vod od 30 domobrana.

PRIPREME ZA ORUŽANI USTANAK U OPŠTINI SRBSKOJ

Poslije raspada stare Jugoslavije i okupacije zemlje, u stari kraj — srezove gračački i lapački — vratio se veliki broj porodica i pojedinaca: bivših podoficira, sezonskih radnika, žandarma, đaka, službenika, i po koji oficir. Međutim, samo su dvojica bili članovi KPJ — Sava Mileusnić i Đoko Jovanić, a jedan kandidat KP — Milan Šijan. Istina, većina ovih drugova od ranije je bila povezana sa radničkim pokretom kao sindikalci, simpatizeri i sl., i svi su oni sa rukovodećim drugovima na terenu odigrali značajnu ulogu u ustanku. U Donji Lapac je došao i major bivše vojske Boško Rašeta. Došao je takođe velik broj i onih koji će igrati negativnu ulogu u ustanku.

Grupa iz srbske općine dobila je jedan letak CK KPJ ili KPH.[23] U letku je stajalo da predstoje veliki događaji,

[23] U mom članku „Razvitak NO borbe u srezu donjolapačkom", pisanom 1951. god. za istoriju ovog sreza, kaže se da se radi o poznatom aprilskom proglasu CK KPJ. Međutim, ovo nije dokazano. Isto se ne zna kako je letak došao u Srb. U mom izvještaju OK od 19. VII 1942. godine stoji da je letak dobijen od Milana Tankosića, što takođe nije dokazano. Postoji verzija da je letak dobijen od Gračana, da je dobijen od Peje Žunića i dr. Sigurno je to da je letak imao dvije stranice (1 list) i bio pisan latinicom, na geštetneru. Vjerovatno potiče od CK Hrvatske.

da sadašnja kapitulacija nije kraj borbe, da komunisti treba da se pripremaju za velike borbe koje predstoje.

Na osnovu orijentacije iz letka formiran je početkom juna u srbskoj općini Revolucionarni odbor.[24] Odbor je u početku imao 5 članova, a kasnije, početkom jula, 4 člana. U odbor su ušli: Đoko Jovanić, Milan Šijan, Dušan Mileusnić i Vojislav Mileusnić. Zadatak odbora je bio: prikupljanje oružja, povezivanje naroda, priprema naroda za borbu.

Skoro po svim selima srbske općine bili su organizovani odbori seljaka, koji su brojali po 3—5 ljudi. U odbore su birani simpatizeri ili najpovjerljiviji ljudi, koji su imali zadatak da popišu oružje, municiju, ljude, a također da imaju u vidu izrazite protivnike i špijune. Tim odborima se objašnjavalo da se nalazimo pred općom svjetskom revolucijom, kada će se čitav svijet dići na oružje; zato se treba organizovati i čekati znak za ustanak.

Međutim, odbor je kao glavni zadatak postavio povezivanje s partijskom organizacijom. U tu svrhu su ispitivane mogućnosti povezivanja sa ostalim krajevima Like i sa Bosnom. Šijan je poznavao neke beogradske obalske radnike iz Kulen-Vakufa, pa se negdje u prvoj polovini juna prebacio u Kulen Vakuf. Našao je neke drugove (Kulenovića, Bibanovića), ali oni nisu imali partijsku vezu. Kasnije smo pokušali uhvatiti vezu sa Gračacom, ali bez uspjeha.[25]

Sredinom juna uhvaćena je veza sa drvarskom partijskom organizacijom. Vezu je donio Pero Morača, zagrebački student, član KP, koji se poslije okupacije prebacio u Drvar. Prije je živio u Žedniku u Vojvodini, gdje je ranije živio dobar dio nas iz opštine srbske.[26]

---

[24] Po nekim podacima: Inicijativni revolucionarni odbor.

[25] Po podacima Milana Šijana, veza s nekim drugovima iz Gračaca bila je uspostavljena početkom jula.

[26] Pero se prvi put prebacio u Srb u prvoj polovici juna. Čuo je da su neki Žedničani pobjegli iz Vojvodine, pa je došao da vidi šta je bilo s njegovom porodicom. Tada nije imao vezu s partijskom organizacijom u Drvaru. Drugi put je došao, izgleda, 19. juna i donio letak CK KPJ (ili PK BH) u kome je data jasnija orijentacija na ustanak.

Valja uočiti jednu činjenicu: odbor nije imao pravilnu predstavu o predstojećim događajima. On nije imao u vidu da predstoji narodnooslobodilačka borba, da osnovna forma rata treba da budu partizanska dejstva, već je govorio o svjetskoj revoluciji, misleći pri tome da će narodi porobljene Evrope, i posebno njemački narod, ustati, zbaciti fašizam i uspostaviti socijalizam.

Od 20. juna do početka ustanka odbor je razvio vrlo veliku aktivnost. Popisano je oružje, narodu je objašnjavano da oružje ne predaje, već da ga čuva jer će mu uskoro trebati. Poslije prvih hapšenja i ubijanja, narodu je objašnjavano da treba da bježi u šumu, da organizuje logore. Nakon napada Njemačke na SSSR jedna grupa drugova došla je do radio-aparata (Boško i Perica Marić) i instalirala ga u Ulici kod Tiškovca. Odbor je organizovao slušanje vijesti, zatim su te vijesti pisane rukom i slate po selima. U situaciji kad se svaka vijest slušala i prepričavala, s neminovnim dometanjem želja i nadanja, kad su oči naroda bile uprte na rusko-njemački front, vijesti koje je odbor slao značile su vrlo mnogo; one su se čitale, prepričavale, širile. Neke od tih vijesti dopirale su čak do najudaljenijih sela opštine lapačke.[27]

Vijesti sa fronta nijesu bile dobre, ali je odbor uspijevao da one ne pokolebaju moral naroda. Ove vijesti su podizale moral i činile da narod govori o skoroj buni, o ustanku. Jer odbor nije jednostavno prepisivao ono što je čuo na radiju, već je davao svoj komentar. Na primer, Nijemci su prodirali u Rusiju, i to je u vijestima rečeno, ali je odmah prokomentarisano kako je Napoleon prodro daleko, čak zauzeo Moskvu, da je to oprobana ruska taktika još iz doba oktobarske revolucije i sl.

Koliko je vijesti bilo tako poslato? Po mom sjećanju — ne velik broj, možda 4—5.

U početku su vijesti pisane rukom, a kasnije na mašini. Nabavljen je jedan šapirograf iz srbske opštine ali on nije bio korišćen.[28]

---

[27] Neke su vijesti doprle u izvornom rukopisu čak do sela Nebljusa, oko 70 km udaljenog od mjesta gdje su slušane.

[82] Nabavljen je nekako pred ustanak, pa je u prvim danima ustanka dat Drvaru.

Za to kratko vrijeme mnogo je učinjeno. Drugovi iz odbora, a ništa manje od njih Danić Damjanović, Ilija Radaković, pa i Branko Desnica i drugi, bili su neumorni. Prevaljivali su dnevno 20—30 km, danju ili noću, po stranputicama, jer se putevima nije moglo ići, u stalnoj opasnosti da ne presretnu ustaše ili žandarme, da bi došli na sastanak, da bi ljudima objasnili nove događaje na sovjetsko-njemačkom frontu, da bi podigli moral tamo gdje je bio pokoleban. Jer u tim momentima tražena je svaka ohrabrujuća riječ.

Poslije prvih masovnih ubijanja strah je dominirao po logorima i zbjegovima. Prezalo se od svakog grma, bježalo od nepoznatog čovjeka. Nije se moglo sa čovjekom pošteno porazgovarati: krio je oči od tebe i zvjerao na sve strane kao divlja zvijer. Ali se sve češće mogao sresti i onaj koji jedva čeka da s nekim porazgovara. Kako bi samo živnuo logor čim bi se pojavio neko iz odbora ili od onih koji su u tim vremenima bili najaktivniji.

Odbor je tražio vezu s najuticajnijim ljudima, s onim koji su imali ugleda i autoriteta u narodu, kojima je narod vjerovao. Pošto su glavni političari iz ovog kraja (Rađenović, Keča, Torbica i drugi) pobjegli u Dalmaciju, to je u ovo vrijeme narod bio jedinstven: većina je bila za borbu, a to znači za borbu pod rukovodstvom komunista, jer drugih snaga koje bi povele borbu nije bilo.

Postavlja se ipak pitanje: čime objasniti činjenicu da je u narodu bilo nekoliko stotina pušaka, desetak puškomitraljeza — a stotinak ustaša je haračilo, klalo i ubijalo na stotine nevinih ljudi, žena i djece? Zašto je narod to dozvolio? Zašto se nije odmah latio oružja, tj. prije same organizacije ustanka?

Za odgovor važno je imati u vidu nekoliko činjenica:

Stara Jugoslavija je imala svoju vojsku, svoje oficire i generale, svoju državu, svoju žandarmeriju i policiju, pa je propala za desetak dana. Kako sada — poslije kapitulacije — ratovati i imati izgleda na uspjeh, kad to ranije nije bilo moguće?!

Došla je nova vlast — istina, ustaška, fašistička, ali vlast, tako je bar mislio narod. Kako može neko da strada

ako nije ništa kriv? Stradali su, eto, Suvaja, Osreci, ali sigurno su bili nešto krivi.

Još se nije znalo šta je to fašizam, kakva je to „nova vlast".

Oni koji su donijeli oružje krili su ga od svakoga, tako da se nije znalo — sve do prvih borbi — koliko oružja stvarno ima, ko sve ima oružje. Uostalom, zar nije nova vlast prijetila da će strijeljati svakog onog kod koga se nađe oružje?

To su neki od razloga koji objašnjavaju masovnu neaktivnost u periodu ustaških zločina.

Prema tome, tek intenzivan rad Revolucionarnog odbora otvorio je oči, povezao po zbjegovima razbijene grupe, stvorio perspektivu za uspjeh borbe, stvorio vjeru u svoje snage. Stara Jugoslavija je propala iako je imala svoju vojsku, svoju policiju, jer nije vjerovala u snage naroda, jer se nije oslonila na snage naroda — tako se sve više počelo rezonovati. Odbor je doprinio baš takvom vjerovanju.

Čitav mjesec dana nije bilo veze s partijskom organizacijom u Drvaru, a za to vrijeme nijesu uhvaćene veze ni s ličkom partijskom organizacijom. Zbog toga je odbor smatrao da treba da se ponovo poveže i čuje nove direktive. Ovo tim prije što Milutin Morača, koji se u međuvremenu vratio iz zarobljeništva, nije krajem juna uspio uspostaviti vezu sa srbskom organizacijom, jer su ga žandarmi iznenadili i napali, pa se morao vratiti za Drvar.

Zbog toga smo Dušan Mileusnić i ja riješili da se prebacimo u rejon Drvara i da uhvatimo vezu s partijskom organizacijom preko braće Milutina i Pera Morače. Devetnaestog jula smo preko Hrnjadi i Bastasa stigli u Gruborski naslon, a sjutradan održan je sastanak Sreskog komiteta KP Drvara na Kamenici. Sastanku su prisustvovali: Ljubo Babić, vojni povjerenik Oblasnog komiteta, Milkan Bauk, Nikola Kotle, Vaso Trikić, Milan Bursać, zatim sekretar SKOJ-a, rodom iz Kamenice (ime mu ne znam), Milutin Morača i nas dvojica.

Sastanak je otvorio Milkan Bauk i dao riječ Ljubu Babiću. Ovaj je izložio opštu političku situaciju u svijetu i Jugoslaviji, govorio o organizovanju ustanka, o gerilskim

odredima i njihovim zadacima, o komesarima odreda itd., a posebno o zadacima komunista. Postavljeni su zadaci da se odmah organizuju odredi i postavi rukovodstvo i da se čeka znak za početak ustanka.

Na ovom sastanku nije data orijentacija na partizansku borbu — na diverzije, manje akcije i dr. — već na opšti oružani ustanak, opštu revoluciju u kojoj će „svaki svoga ubiti subašu", očistiti svoj kraj, i to jednoga dana, jednoga sata, i u gradu i u selu, u cijeloj zemlji.

Biće to težak boj ali kratkotrajan. Kasnije kad se očisti svoj kraj, biće teške borbe, teže od ove prve. Iako se nije govorilo o iskustvima oktobarske revolucije, nametala se misao o tome. Biće to nešto slično, samo mjesto cara i samodržavlja sada je Hitler, njegova soldateska, sa ustašama i drugima. Tamo je oružanu snagu predstavljao proletarijat, ovdje će to biti naoružani gerilski odredi.

Mi iz Like nismo na sastanku referisali o situaciji kao što su to drugi činili poslije izlaganja Ljuba Babića, već smo samo slušali izlaganja drugih. Poslije sastanka informisali smo Ljuba Babića o toku priprema za ustanak u opštini srbskoj i dijelu zrmanjske opštine i dogovorili se da ustanak izbije jednovremeno u oba mjesta, da se u tom smislu vrše pripreme i da se znak za početak ustanka čeka iz Drvara, jer oni tamo imaju veze s višim partijskim forumom.

Pretpostavljalo se da će trebati još oko mjesec dana za pripreme, da bi se organizacija učvrstila i uhvatila bolje veze sa okolnim mjestima.

Dvadeset prvog jula vratili smo se u Zavlaku, gdje se od početka jula nalazilo sjedište odbora. Zavlaka je izabrana za sjedište odbora zbog nekoliko momenata: odatle je bila laka veza sa Drvarom, blizu je bio radio i lakše su se mogle slušati i umnožavati vijesti. Sem toga, to je dosta zabačeno selo, udaljeno od komunikacija i najbližih ustaških i žandarmerijskih stanica, a tu su se nalazili dobro naoružani i za borbu spremni Zavlačani i Kaldrmljani, i najzad, lakše su bile veze sa drugovima iz Zrmanje.[29]

---

[29] Već u junu uhvaćena je veza s jednom grupom Zrmanjčana čiji su rukovodioci bili Glišo Ćuk i Ilija Radaković. Ova je grupa držala čvrstu vezu s nama i učestvovala u svim pripremama za ustanak.

8

Odmah po našem povratku u Zavlaku formirano je deset gerilskih odreda: osam u srbskoj i dva u zrmanjskoj opštini. Teško je rekonstruisati imena odreda. Sigurno je da su odredi bili: 1. Brotnja, 2. Suvaja, 3. Neteka, 4. Osreci, 5. Kunovac sa Kupirovom i Potkrajom, 6. Podurljaj sa Srbom, 7. Zavlaka, Kaldrma i Dugopolje. Najvjerovatnije je da je osmi odred bio D. Tiškovac.

U zrmanjskoj opštini bila su dva odreda: Otrički, sa Glišom Čukom i Ilijom Radakovićem, i Zrmanjski.

Određeni su komandiri gerilskih odreda, a u nekim odredima, gdje su bili pogodni ljudi, određeni su i komesari. Komandire je bilo lakše odrediti, jer su to bili ljudi s kojima je ranije održavana veza i koji su se već afirmisali kao rukovodioci sela. Teže je bilo odrediti političke rukovodioce, jer se tražilo da oni budu politički svjesni, tj. da budu izgrađeni komunisti, a takvih je bilo vrlo malo. Prvi komesari bili su Branko Desnica i Ilija Radaković.

U ovo vrijeme je naš Revolucionarni odbor postao štab gerilskih odreda, a kasnije, poslije prvih naređenja iz Drvara — štab gerilskih odreda za Srb i okolinu.

Odbor je 24. jula uhvatio vezu s Gojkom Polovinom, sekretarom Kotarskog komiteta KP za Gračac, koji se krio kod svoje kuće u okolini Dobrosela. Dušan Mileusnić i ja smo se sastali s Polovinom u planini Kozjači, kod Dobrosela, i pošto nam je ovaj rekao da je sekretar KK za Gračac, obavijestili smo ga o pripremama za ustanak, o svojoj vezi sa Drvarom.

Idućeg dana sva trojica smo krenuli nazad ka Srbu. Polovina je krenuo s nama jer se od Srba mogao lakše povezati sa Gračacom. Zaustavili smo se u selu Nadurljaju. kod kuće Milana Šijana, koga smo tu našli. Ja sam krenuo u štab u Zavlaku, a Polovina i ostali su ostali u Nadurljaju. Polovina je poslao Milana Šijana za Gračac da obavijesti gračačku partijsku organizaciju o ustanku i da joj preda direktive. Tražio je da pronađe i dovede u Nadurljaj Nikolu Krajnovića ili nekog od Munižaba.

Dvadeset šestog jula dobijeno je naređenje iz Drvara da 27. jula otpočne ustanak. U tom naređenju naročito je naglašeno: prekinuti sve veze s Kninom i ne dozvoliti da neprijatelj iz Knina prodre ka Drvaru; naređeno je takođe

da se ruše komunikacije i kidaju telefonske veze. Naređenje, koje je pisao Milutin Morača, bilo je detaljno i vrlo ozbiljno.

Toga dana vratio sam se u Nadurljaj. Pokazao sam naređenje, pa je održan sastanak štaba u prisustvu Gojka Polovine. Napravljen je plan akcije koja je trebalo da počne 27. jula.

Plan je bio slijedeći:

Svi gerilski odredi dijele se u pet grupa.

Prva grupa — odred Neteka, Ajderovac i ustanici oko Srba — ima zadatak da napadne žandarme i ustaše u Srbu i zauzme Srb.

Drugu grupu — su sačinjavali odredi iz sela Kunovca, Kupirova, Potkraja, Podurljaja i Osredaka. Njihov je zadatak bio da zaposjednu Srbski klanac, razruše ga i ne dozvole neprijatelju da s juga prodre u Srb.

U treću grupu — su spadali odredi iz Suvaje i Brotnje i ustanici iz Zaklopca i Brezovca. Oni su imali zadatak da zaposjednu cestu Lapac — Srb i spriječe prolaz neprijatelju od Lapca ka Srbu.[30]

Četvrtu grupu — su sačinjavali odredi iz Zavlake, Kaldrme, Dugopolja i Tiškovca. Njihov je zadatak bio da presijeku željezničku prugu Knin — Drvar i da ne dozvole prodor od Knina ka Drvaru.

U petoj grupi su bili odredi iz Otrića, Zrmanje i Popine. Trebalo je da oni napadnu na željezničku prugu Gračac — Knin.

Poslije održanog sastanka svi članovi štaba (nije bio prisutan Vojo Mileusnić) razišli su se prema postavljenom zadatku.

Zadatke su grupama prenijeli članovi štaba, i to: prvoj grupi — Dušan Mileusnić, drugoj — Milan Šijan, trećoj — ja, četvrtoj i petoj (sa ovom momentano nije bilo veze) — Vojo Mileusnić.

Poslije toga je Vojo Mileusnić napisao neku vrstu proglasa povodom početka ustanka.

---

[30] Po nekim podacima trebalo je da Suvajčani zaposjednu položaje između Suvaje i Neteke, a Broćanci položaje između Brotnje i Suvaje.

Toga istog dana, dok sam se nalazio u Suvaji, Polovina je formirao u Srbu partijsku organizaciju u koju smo ušli ja kao sekretar, a Milan Šijan i Dušan Mileusnić kao članovi.

OFANZIVA USTANKA

Dvadeset sedmi jul

Uveče 26. i ujutru 27. jula izvršene su sve pripreme po prethodnom planu.

Rano ujutru grupe Bosanaca iz Bosanskih Osredaka, Begluka i Cvjetnića, pošto su čule da je otpočela borba u Drvaru, počele su se kretati prema Srbu i Suvaji. Neki su napali žandarme u Martin-Brodu, a u samu zoru prekinute su sve telefonske veze sa Srbom. Već oko 9 časova čula se mitraljeska paljba prema Drvaru.

Odred iz Neteke, narod iz okoline Srba i grupe bosanskih ustanika, u prazničnim odijelima, s crvenim barjacima, kretali su se ka Srbu. Većina je bila nenaoružana. Bilo je i žena i djece. Vikalo se i prijetilo.

U Srbu su se nalazili žandarmi, nekoliko ustaša i još neki predstavnici ustaške vlasti — svega desetak naoružanih ljudi. Razbježali su se kud koji. Već poslije 10 časova Srb je bio slobodan. U njega su se sručili ustanici iz Srba, Begluka i Bosanskih Osredaka.

Žandarmi i ustaše koji su uspjeli da pobjegnu iz Srba pokušali su da se autobusom prebace ka Lapcu, ali su ih oko 11,30 časova Netečani napali pa su se ustaše i žandarmi pod borbom povlačili ka Suvaji.

Od žandarma i ustaša koji su se za vrijeme napada našli u Srbu uspio je pobjeći u Kulen-Vakuf samo jedan žandarm, a ostali su pobijeni. Ustanici su imali jednog poginulog.[31]

Druga grupa odreda krenula je oko podne na Srbski klanac. Bilo je oko 60—70 ljudi sa 30—40 pušaka.[32] Oko 16 časova veći dio ustanika popeo se na vrh klanca. Jedan dio je prekopao cestu i donosio bukve, a drugi su zaposjeli

---

[31] Poginuo je Đurađ Vojnović iz Neteke. Gonio je nadlugara Mažurana da bi se osvetio za sina koga su ustaše ubile, ali ga je ovaj ubio prije nego što je i sam bio likvidiran.

[32] Izjava Danića Damjanovića.

položaje na klancu, uglavnom istočno od komunikacije Otrić — Srb.

Oko 19 časova naišao je kamion sa 10 žandarma pod komandom natporučnika Bačića, koji je na vijest o početku ustanka poslat iz Gospića. Kamion je napadnut vatrom iz vojničkih i lovačkih pušaka. Nekoliko žandarma bilo je ubijeno odmah na cesti, neki su, a među njima i Bačić, iskočili i pobjegli u šumu. Nastala je potjera za njima i puškaranje po šumi i svi su, sem jednoga, u potjeri pobijeni.[33]

Treća grupa odreda sa grupom Bosanaca porušila je mostove kod D. Suvaje i na Joševici. Oko 15 časova naišao je autobus — pošta iz Lapca, pa kako nije mogao preko Suvaje, vratio se za Lapac, ali je u Brotnji napadnut od grupe ustanika.

Pred samo veče naišla je žand. patrola iz Lapca, došla do Suvaje, pa se poslije manjeg prepucavanja vratila za Lapac. Ustanici su zaposjeli položaje na Dabinoj strani.

Najozbiljnija situacija bila je kod četvrte grupe odreda. Jedan dio ustanika iz Dugopolja napadao je sa Trubarčanima na žandarmerijsku stanicu Trubar. Oko 13 časova stigla je u G. Tiškovac domobranska četa 15. pješ. puka iz Knina sa 16 žandarma. Srušen je most eksplozivom koji je nađen u Kaldrmi i napadnuta je kompozicija. Bilo je četrdesetak ustanika s jednim puškomitraljezom i 16 pušaka. Borba je trajala jedan čas, pa su se domobrani povukli ka Kninu, a ustanici zaposjeli položaje kod Tiškovca. U toku dana pristigli su, kao pojačanje ovoj grupi, ustanici iz Bosanskih Osredaka, koji su učestvovali u borbama za Srb i Dugopolje i koji su napadali Trubar, tako da je ujutru 28. jula na ovom pravcu bilo oko 200 što naoružanih, što nenaoružanih boraca.[34]

U prvim borbama kod Tiškovca istakao se stari Milan Zorić Palasija, dobrovoljac iz prvog svjetskog rata, i njegov sin Miloš Zorić, čuveni puškomitraljezac iz prvih dana ustanka.

---

[33] Stojan Batinica i Nikola Žeželj su jednog žandarma ubili sjekirom. Jedan žandarm, koji je ranije tu službovao, poslije desetak dana skrivanja pobjegao je.

[34] Podaci Voje Mileusnića.

S petom grupom odreda uspostavljena je veza tek 27. jula. Oni su toga dana pripremali napad na Otrić, podijelivši se na tri grupe: prva, najjača, grupa — ustanici s Velike Popine i odred Gliše Ćuka — trebalo je da rano ujutru 28. jula napadnu i zauzmu Otrić. Druga grupa, Špire Lukića, trebalo je da razruši prugu kod Malovana, treća grupa sa Isom Marčetićem i Vladom Maričićem da razruši prugu između Otrića i Pribudića.[35]

Tako je prvi dan ustanka prošao po planu donesenom 26. jula: oslobođena je opština srbska; razbijena je intervencija iz Gospića prema Srbu i što je naročito važno, odbačeni su domobranska četa i žandarmi koji su iz Knina intervenisali prema Drvaru.

Međutim, iako je izvršeno ono što je bilo postavljeno, u čitavoj akciji bilo je i stihijnosti. Napad na Srb izvodilo je nekoliko grupa Bosanaca iz raznih mjesta sa predviđenom grupom gerilskih odreda, dok je rušenje mosta kod Suvaje i na Joševici bilo neorganizovano (jedni su bili čak za to da se most ne ruši, a nije bilo ni sredstava za rušenje). Žandarmi i ustaše iz Srba su se povlačili pored velike mase naoružanih i nenaoružanih. Jedan žandarm se čak probio do Kulen-Vakufa, a na Srbskom klancu žandarmi su iskočili iz kamiona i razbježali se po šumi. Pošta iz Lapca je došla i vratila se kao i patrola iz Lapca, pored neorganizovanog puškaranja sa okolnih brda. Kod Tiškovca je u posljednjem momentu dignut most i bilo je mnogo natezanja oko napada na domobrane, te je najzad prevagnuo odlučni stav Milana Zorića Palasije, koji je prvi na njih napao.

Narod — onaj koji je ostao kod kuća — isto tako je različito reagovao u prvim danima borbe. Jedni, mahom omladina, veselili su se — jer sloboda je tu i neće više biti ustaškog klanja. Stariji su bili drugačije raspoloženi; govorili su: poginuće nam muževi, djeca, zapaliće nam kuće; bolje je bilo mirovati i čekati, sakrivati se po šumama, jer bi se tada nekako sačuvala živa glava.

I stihijnost, i strah, i neizvjesnost su prirodni: nije se imalo iskustva, nije još bilo vjere u svoje snage, nije tu bilo jedne iole čvršće organizacije.

---

[35] Podaci Ilije Radakovića (stenografske zabilješke).

Ali činjenica je da se narod digao, da se latio oružja. Oni isti ljudi, žene i djeca koji su bježali po zbjegovima pretvorili su se u vukove koji napadaju. Kakva je to bila veličanstvena slika: naoružan i nenaoružan narod, sa crvenim barjacima, kretao se u svoj prvi boj!

OSLOBOĐENJE GRAČAČKOG SREZA I LAPAČKE OPŠTINE

U toku idućeg dana ustanak se širio prema Kninu, Gračacu i Lapcu.

Ustanici iz Otrića, pod rukovodstvom Gliše Čuka i Ilije Radakovića, napali su žandarmerijsku stanicu u Otriću. Tu se nalazilo 5—6 žandarma, 2 ustaše, nekoliko finansa, 4 talijanska vojnika — telefonista. Napad je izvršen oko 5 časova. Poslije vrlo kratke borbe Otrić je zauzet. Kod neprijatelja je bilo 10 ubijenih, 2 zarobljena,[36] a manji broj je pobjegao. Talijani su razoružani i pušteni. Ustanici su pisali parole po zidovima i postavljali crvene zastave. Poslije toga je dio ustanika produžio ka Zrmanji i oslobodio je zajedno sa ustanicima iz ovog mjesta.[37] Ubijeno je 7 ustaša a zarobljeno 5 žandarma.[38] Tako je već drugog dana oslobođena još jedna opština.

Ustanici pod rukovodstvom člana Kotarskog komiteta KP u Gračacu Vase Šijana razrušili su prugu kod Pribudića. Dvadeset osmog jula naišao je transport talijanske vojske i survao se u provaliju. Tom prilikom su poginuli jedan domobran i 6 italijanskih vojnika, dok je oko 20 talijanskih vojnika ranjeno.[39]

Poslije zauzimanja Zrmanje, ustanici iz Otrića orijentisali su se ka Małovanu, a ustanici iz Zrmanje — glavninom prema Erveniku, a dijelom snaga ka Kninu (Pađene, Plavno), povezujući se sa ustanicima Kninske krajine.

Nakon oslobođenja Zrmanje, odřed Gliše Čuka prebacio se prema Gračacu. Napad na željezničku stanicu Ma-

---

[36] Istorijat sreza gračačkog. Arhiv V I I br. reg. 7—5, kut. 2006.

[37] Isto.

[38] Prilikom napada na žand. stanicu u Zrmanji na stranu ustanika prešao je Milan Lisica, naš simpatizer koji je bio prisilno mobilisan. On je iz svog puškomitraljeza otvorio vatru na žandarme i znatno doprinio da ova stanica padne u naše ruke.

[39] Zbornik, tom V/1, str. 330.

lovan počeo je ujutru 29. jula. U Malovan je, vjerovatno, prebačena jedna grupa ustaša i domobrana iz Gračaca, koji su zaposjeli željezničku stanicu. Napad su vršile snage iz odreda pod komandom Gliše Ćuka i ustanici iz V. Popine. Poslije žestoke borbe stanica je zauzeta. Ustaše su imale 1 mrtvog i 3 ranjena,[40] a ustanici 4 mrtva i 2 ranjena.

Pruga između Gračaca i Knina je razrušena, tako da je saobraćaj uspostavljen tek poslije dvadesetak dana.

U ovo vrijeme, čuvši o borbama u Srbu i Otriću, grupe naoružanih ljudi iz Gračaca, koje su se sklonile u Velebit, inicijativno su napale neprijatelja. Jedna takva grupa od 15 ljudi, pod rukovodstvom Rade Ogrizovića, napala je Sisaljku na Velebitu, 2—3 km južno od Gračaca. U toku napada ubijena su dva željezničara koji su osiguravali Sisaljku.[41]

Tako su se ustanici približili neposredno Gračacu sa istoka. Stvorili su se uslovi za direktan napad na grad.

Ustanici iz Zavlake, Kaldrme, Tiškovca i drugih mjesta produžili su 28. jula ka Kninu, povezujući svoja dejstva sa dejstvima naroda Kninske krajine. Dok su se 28. vodile borbe sa snagama 15. puka i žandarmima u rejonu Strmice, izbio je 29. jula ustanak u selima Plavnu, Golubiću, Strmici, a kasnije i u drugim selima oko Knina.

Ustaška vlast u Kninu sa svim oružanim formacijama domobrana i ustaša, sem jednog bataljona 15. puka, pobjegla je u Drniš 29. jula, dok su u Kninu ostali samo Talijani. Međutim, 30. i 31. avgusta izbjegle ustaše i domobrani vratili su se ponovo u Knin.

Iskoristivši bjekstvo ustaša, Talijani su 1. avgusta pre uzeli u Kninu svu vojnu i civilnu vlast.[42]

Dana 28. jula došlo je ponovo do borbe na Srbskom klancu. Ujutro je jedna grupa ustanika krenula pješke za Otrić a druga se ukrcala na kamion (zaplijenjen 27. jula) i, sa crvenim barjacima, pjevajući krenula ka Otriću. Pošto je Otrić već ujutru bio zauzet, kamion i prva grupa vratili su se na Srbski klanac. Istovremeno su se iz Gra-

---

[40] Zbornik, tom V/1, str. 288.

[41] Istorijat sreza gračačkog. Arhiv V I I br. reg. 7—5, kut. 2006.

[42] Zbornik, tom V/1, str. 349—352.

čaca Talijani u automobilu i ustaše na kamionu uputili da izvide situaciju u Otriću i Srbu. Oko 11 časova su kamion i auto stigli u Otrić. Kako je većina ustanika bila angažovana u borbama za Zrmanju, to su ustaše i Talijani produžili ka Zrmanji. Naišavši na prekopanu cestu, Talijani su se vratili ka Gračacu, a ustaše su produžile za Srb. Na Srbskom klancu bile su dočekane i uništene.[43] U toku ove borbe naročito se istakao Milan Žeželj, koji se sa svojim puškomitraljezom nalazio na samoj cesti.

Uveče 28. jula stigli su na Srbski klanac iz Gračaca Dušan Munižaba i Bićo Kesić radi upoznavanja sa situacijom, i iste noći su se vratili.

Obaviješteni da su ustanici iz zrmanjske opštine zauzeli Malovan, ustanici sa Srbskog klanca, ostavivši dio snaga na klancu, produžili su ka Gračacu i 29. i 30. jula priključili se ostalim snagama koje su nadirale ka Gračacu.

Dvadeset devetog jula oslobođeno je Bruvno. Na vijest o ustanku u Srbu, Nikola Pokrajac, član KP, zakazao je sastanak za 28. juli, na kome je odlučeno da se 29. jula u 4 časa napadne žandarmerijska stanica i ustaše u Bruvnu. Napad je sa ustanicima iz Bruvna i Mazina izvršen u 8 časova. Nakon borbe od pola časa likvidirani su žandarmi i ustaše i samo ih je mali broj uspio da pobjegne.

Poslije ove akcije ustanici su produžili ka Rudopolju, ali je sav narod ovoga sela pobjegao u Lovinac.

Slijedećeg dana je formiran štab sektora za opštinu bruvanjsku, s Nikolom Pokrajcem na čelu. Formirano je i nekoliko četa: Bruvanjska, Omsička, Rudopoljska, Klapavičko-cerovačka, Podurljajska, Deringajska.[44]

Trideset prvog jula sve ove jedinice, noseći crvene barjake, krenule su ka Gračacu. Napad na Gračac planiran je za 1. avgust. Za to vrijeme u Gračacu su koncentrisane jače ustaške i domobranske snage. Tako je već 29. jula pristigao 22. pohodni bataljon iz Gospića a sutradan jedan bataljon iz Varaždina. Očekivao se dolazak još dva

---

[43] Istorijat sreza gračačkog, Arhiv V I I, br. reg. 7—5, kut. 2006.

[44] Po istorijatu sreza gračačkog — prve četiri, po Đuđi Pokrajcu — prve tri i zadnje dve.

bataljona, kao i konjičkog puka i artiljerije, a 30. jula stigao je u Gračac ustaški pukovnik Juco Rukavina.

Isto tako, 1. avgusta su stigle u Gračac i jake talijanske snage.

Poslije ovoga ustanici su se povukli na položaje, i to: Bruvanjska četa na Vodenu glavu, Rudopoljska ka Lovincu, Omsička i Deringajska na Deringaj i Kokirnu. Snage iz srbske opštine povukle su se na Srbski klanac, a snage iz zrmanjske opštine ostale su na položajima Tremzina — Mila.

U Mazinu su vlast predstavljali predsjednik opštine i Srbi koji su ranije bili činovnici u opštinskoj upravi. Na vijest o ustanku uspostavljen je položaj prema Zuleševici, a jedne noći vjerovatno 28/29. likvidirana je ustaška vlast. Poslije toga formiran je bataljon sa tri čete.

Mazinjani su držali položaj na Kremenu, prema Udbini, povezujući se sa Bruvanjskom četom, i na Zuleševici, prema Gornjem Lapcu.

Tako je za dva dana (28. i 29. jula) oslobođen čitav srez gračački, bez Gračaca i opštine lovinačke.

Ustaše u Gračacu su 29. i 30. jula izvršile masovne pokolje srpskog življa iz Gračaca i okoline. Tako su pobili 300 Srba, mahom žena i djece, iz Štikade i oko 200 Srba iz Đekić-Glavice, Rastovića i drugih mjesta.[45]

Ustanici iz sela Brotnje, Suvaje i Zaklopca krenuli su 28. jula prema Doljanima. Na Dabinoj strani sukobili su se s jednom jačom neprijateljskom patrolom.[46] Patrola je razbijena, a od naših dvojica su poginula a jedan je ranjen. Oko 10 časova napadnuta je žandarmerijska stanica Doljane i nakon kraće borbe likvidirana. Poginulo je 6 žandarma, a desetak žandarma i ustaša je pobjeglo u Boričevac.

Toga dana je jedna četa domobrana, sa majorom Veberom, iz Bihaća prebačena u Boričevac radi pojačanja tamošnjih snaga.

---

[45] Po istorijatu sreza gračačkog. Arhiv VII, br. reg. 7—5, kut. 2006.

[46] Prema podacima Peje Dubajića, ona je tamo još 27. jula limuzinom prebačena. Po drugim podacima, to je bila žand. patrola iz Doljana.

Jedna grupa ustaša iz Lapca pokušala je da se probije ka Udbini, ali je odbijena. Istoga dana oko 30 ustaša probilo se iz Udbine u Lapac.

Tridesetog jula ustaše, žandarmi i ostala vlast napustili su Donji Lapac i povukli se u Boričevac, a u Lapac su ušli ustanici iz Lapca i Gajina i razoružali nekoliko finansa i žandarma, sreskog načelnika i druge.

Istog dana žandarmi su napustili Nebljuse, tako da je čitava lapačka opština sa sreskim mjestom Lapac, bez Boričevca, bila slobodna.

U toku 31. jula i 1. avgusta vršene su pripreme za napad na Boričevac.

Noću 1/2. avgusta ustaše, domobrani i sav narod Boričevca povukli su se u Kulen-Vakuf. Uz put su, u Kalatima, počinili zvjerstva: sve živo, većinom djecu i žene, pobili su i poklali.

Ujutru 2. avgusta ustanici su ušli u Boričevac. Došlo je do pljačke, jer su trgovine u Boričevcu bile krcate raznom robom, i to većinom opljačkanom. Prijetila je opasnost rasipanja ustaničke vojske. Gojko Polovina, koji se tu našao, naredio je da se sva opljačkana roba zapali. U to vrijeme počele su da gore i kuće u Boričevcu, i ubrzo je izgorjelo čitavo selo. Zapalili su ga pročetnički elementi.

Tako je 2. avgusta oslobođen čitav lapački srez.

Ustanici su zaposjeli položaje kod Kulen-Vakufa, (prema ustašama u Kulen-Vakufu), na Drenovači, (prema Bihaću), i na Kuku, (prema Udbini). Položaj kod Kulen-Vakufa držali su ustanici iz sela: Martin Brod, Cvjetnić, Begluci, Neteka, Suvaja, Brotnja, Zaklopac, Brezovac, Doljani, Lapac, Kalati, Mišljenovac, Gajine; položaje na Kuku ustanici iz sela: Oraovac, Dugopolje, Birovača; a položaje na Drenovači ustanici iz sela: Nebljusi, Kruzi, Štrpci, Kestenovac, Pirovište.

U Lapcu je formiran štab gerilskih odreda za Lapac i okolinu, čiji je komandant bio Gojko Polovina. Nešto kasnije Polovina je postao komandant oružanih snaga u Lici.

Prema tome, 2. avgusta — dakle, nakon 7 dana borbe — oslobođena je teritorija dvaju srezova, sem samog mjesta Gračaca i opštine lovinačke. Donji Lapac je bio prvo oslobođeno sresko mesto u Hrvatskoj.

Ustanak je uspio i preko očekivanja njegovih organizatora. Naime, oni su poznavali tamošnju situaciju, ali na ostale krajeve nisu mnogo računali. Međutim, ustanak je brzo prerastao jednu opštinu, on je obuhvatio mase i širio se poput požara. Nicali su novi ustanici, naoružani i bez oružja.

Ustanak je bio jedinstveno pripremljen i počeo je organizovano, ali je ubrzo bilo i dosta stihijnosti. Više se ustankom nije rukovodilo iz jednog centra. Bilo je uticaja rukovodilaca, ali je taj uticaj bio minimalan. Već drugog i trećeg dana, a kasnijih dana pogotovo, planovi su se stvarali na brzinu — na osnovu neke neprovjerene vijesti, neke ideje koja se tek tada rodila.

Stihijnost je imala neke svoje dobre, ali su preovladale negativne strane: npr. paljenje Boričevca, nepravilan odnos ustanika prema hrvatskim porodicama u pojedinim mjestima (u Mazinu, Brotnji, Oraovcu, Lapcu) i pokušaj takvog odnosa prema zarobljenicima, gdje su dolazili do izražaja najniži instinkti, prije svega osveta kod onih kojima su ustaše svojim zločinima nanijele nesreću.

Ono malo članova Partije i najsvjesniji ustanici nisu mogli to spriječiti i pored energičnih nastojanja, čak često rizikujući i sopstveni život zbog toga.

Samo rukovodstvo ustanka iz tih prvih dana nije imalo jasnu orijentaciju, liniju, perspektivu. Govorilo se o svjetskoj proleterskoj revoluciji, a nisu se preduzimale mjere protiv talijanskih okupatora — nije se ni računalo sa opasnošću od njih, niti su se dovoljno raskrinkavali četnički elementi.

Kod neprijatelja je zavladala panika. On vidi desetine hiljada ustanika, evakuiše Knin, sprema se za „odbranu uporišta". Sigurno je da se to moglo još bolje iskoristiti, ali je tada, prvih dana borbi, nedostajalo iskustvo.

Međutim, bez obzira na sve navedeno, prvi dani ustanka frapiraju svojom veličinom, svojom snagom. Stara Jugoslavija je propala za nekoliko dana — raspala se. Sada narod za nekoliko dana stvara „novu vlast", oslobađa se. Narod je riješio da ratuje, da gine. On, istina, nema isku-

stva, griješi, koleba se, posrće, ali tuče ustaše koje su ga do nedavno klale kao ovce. Počeo je da saznaje svoju snagu, budi se, ratuje za svoju slobodu. To je bilo, nesumnjivo, najvažnije i to je glavna karakteristika prvih dana ustanka.

ODBRANA SLOBODNE TERITORIJE

Neka pitanja organizacije teritorije[47]

Nakon ofanzive ustaničkih snaga — u toku koje je oslobođena teritorija dvaju srezova, sem Gračaca i opštine lovinačke — nastupio je period zastoja: „frontovi" su se ustalili na dostignutoj liniji, nastali su problemi organizacije slobodne teritorije, ishrane vojske i dr.

Položaj na Drenovači, prema Bihaću, bio je najslabiji. Zbog toga su odmah, 5. ili 6. avgusta, sa Srbskog klanca, prebačeni kamionom borci Kunovačkog i Podurljajskog odreda, formirani u jedan odred.[48] Ovi borci već su ranije učestvovali u borbama i važili su kao najpouzdaniji, a situacija na Srbskom klancu nije se smatrala aktuelnom, jer je front bio kod Gračaca. Sem toga, tada još nisu došli do punog izražaja dejstva i propaganda pročetničkih elemenata.

Drugi „front" je bio kod Kulen-Vakufa, gdje su, kako je ranije rečeno, držali položaje ustanici iz Bosne i Like.

Treći „front" je bio kod Gračaca, na položajima Vodena glava i Crni vrh.

Prema Kninu „front" je u početku bio kod Pađena i Golubića. Međutim, kada su se aktivirali Talijani, prvo je taj front popustio. Već 4. avgusta Talijani su okupirali zrmanjsku opštinu. Motorizovana kolona prodrla je komunikacijom, koja je bila razrušena, bez naročitih teškoća, i spojila se sa snagama u Gračacu. Ustanici nisu pružili otpor talijanskoj koloni.

---

[47] To su samo neka pitanja u vezi sa organizacijom slobodne teritorije. Inače, o tome bi se mogao napisati poseban članak.

[48] Prebacivanje tog odreda došlo je na zahtjev Stojana Matića, bivšeg oficira, tada komandanta Nebljuškog odreda i položaja na Drenovači.

Ostao je i dalje „front" na Srbskom klancu, koji su držali ustanici iz Srba, Kunovca, Osredaka, Podurljaja, Kupirova — dakle, isti oni koji su učestvovali u prvim borbama na Srbskom klancu.

Štab gerilskih odreda za Srb i okolinu, koji je organizovao ustanak, funkcionisao je samo do prve polovine avgusta. Ustankom u Lici rukovođeno je iz Lapca, gdje je u početku formiran štab gerilskih odreda za D. Lapac i okolinu, a kasnije štab gerilskih odreda za Liku, od 23. avgusta: štab bataljona gerilskih odreda za Liku, kao sastavni dio Drvarske brigade.

Snage koje su se nalazile u gračačkom srezu, u opštinama bruvanjskoj i mazinskoj, bile su pod rukovodstvom gračačkog sektora (komandant Nikola Pokrajac, poslije pogibije Nikola Miljuš, a od 20. avgusta Dušan Mileusnić). Snage na Drenovači bile su direktno pod štabom u Lapcu, a kasnije, od 20. ili 21. avgusta, pod komandom štaba 2. bataljona „Sloboda" (čiji je komandant bio Maćuka Pilipović, politički komesar Đoko Jovanić, a zamjenik komandanta Tomica Popović). Snage u zrmanjskoj opštini (9. i 10. gerilski odred) na Srbskom klancu bile su u početku pod komandom štaba u Srbu, a kasnije pod komandom štaba u Lapcu.

Raniji gerilski odredi preformirali su se u čete i vodove, zavisno od broja naoružanih ljudi iz jednog sela. Tako su postojali Suvajska četa, Doljanska četa i dr., Gajinski vod Lapačke čete itd. Borci iz četa smjenjivali su se na položajima: obično su sedam dana bili na položaju, a sedam kod kuće.

Komandni kadar četa i niže borci su sami izabrali. Postojali su komandiri četa i vodnici, negdje i komesari ili politički sekretari.[49] Većina jedinica nije imala komesara, odnosno političkog sekretara.

Već prvih dana se pojavio problem ishrane vojske, ali pošto je pri jedinicama bilo dosta nenaoružanih, to su oni bili prvi intendanti i kuvari. Sem toga, još tada se

[49] Na početku ustanka nije mogla da se shvati uloga i zadatak političkog komesara; zato je ovaj nazivan i političkim sekretarom.

određuju posebni ljudi da se staraju o ishrani vojske. Kasnije su oni dobili i druge funkcije, tako da su to bili u stvari začeci nove narodne vlasti.[50]

SLOM USTAŠKO-DOMOBRANSKE OFANZIVE I OSLOBOĐENJE KULEN-VAKUFA

Krajem jula i početkom avgusta prikupljene su u Gračacu i Lovincu jače ustaško-domobranske snage da bi sa snagama koje su se već nalazile ili su tada koncentrisane u garnizonima najbližim slobodnoj teritoriji Like i Bosne, izvršili napad radi ugušivanja ustanka u zapadnoj Bosni, južnoj Lici i Kninskoj krajini. Komanda kopnene vojske NDH napravila je jedinstven plan koji je u periodu ofanzive ustaničkih snaga bio defanzivan, što se vidi iz zapovijesti komandanta kopnene vojske od 31. jula.[51]

Prema ovoj zapovijesti, cjelokupna akcija protiv ustanika svodila bi se na to što bi „zaposjeli, osigurali i čvrsto držali pojedina važna uporišta", a ne upuštati se u akcije s manjim dijelovima na „dugačkim pravcima", na velikoj prostoriji i po planinama. Izuzetno je bilo dozvoljeno da se prave i neki ispadi radi odbijanja ustanika.

Ta uporišta su na teritoriji Hrvatske: Otočac, Gospić, Gračac, Knin i Sinj. Sve snage u Lici bile su objedinjene u Lički zdrug pod komandom generala Lukića.

Prvog avgusta Lukić je stigao u Gospić. Već idućeg dana snage iz Gračaca izvršile su napad na Crni vrh, ali su bile odbijene.

Jedanaestog avgusta oko 10 časova počela je artiljerijska vatra po Vodenoj glavi, koju je držala Bruvanjska četa. Poslije toga uslijedio je napad na Vodenu glavu. Napad je odbijen. Tom prilikom su ubijeni 4 domobrana, 1 ustaški oficir i 1 podoficir a zarobljena dva domobrana s jahaćim konjima.[52]

---

[50] Prva takva vlast se formira u Kunovcu i još nekim mjestima početkom avgusta.

[51] Zbornik, tom V/1, str. 529.

[52] Ti su zarobljenici prebačeni u Srb, kasnije za Drvar, odakle su pušteni svojim kućama. Bili su to prvi zarobljeni domobrani u Lici. Jednog domobrana je zarobio Gojko Čuk: on je goloruk navalio na domobrana i oteo mu pušku i konja.

Pošto su se povratile poslije prve zabune izazvane pobjedonosnim širenjem ustanka, a kako su ustaničke snage zastale na dostignutim položajima, ustaško-domobranske komande su riješile da ofanzivnim dejstvom na čitavu slobodnu teritoriju Bosne i Like likvidiraju snage ustanika i ponovo okupiraju ovu teritoriju.

U Lici su napad vršile snage Ličkog zdruga, oformljene u Gračački i Lovinački zdrug. U sastavu Gračačkog zdruga bile su slijedeće snage: konjički puk iz Zagreba, 22. pohodni bataljon iz Gospića, 26. pohodni bataljon iz Varaždina, haubička baterija, brdski vod i dr. Ukupna jačina ovog zdruga: oko 3000 vojnika.[53] Lovinački zdrug je bio slabiji — vjerovatno oko 1000 ljudi. Prema tome, u ofanzivi je moglo učestvovati 4000—5000 ljudi, računajući da su učestvovali i dio ustaša, štabovi, komore i dr.

Plan za ofanzivu bio je sledeći:

Lovinački zdrug počinje napad 17. avgusta pravcem: Lovinac — Ploča — Ondić — Klapavice — Šolobanica, gdje će 18. avgusta, na Općuvu, uhvatiti vezu sa Gračačkim zdrugom.

Gračački zdrug kreće u napad 18. avgusta pravcem: Gračac — Bruvno — Mazin. Zatim produžava nastupanje prema G. Lapcu i Kulen-Vakufu, gdje se povezuje sa snagama iz Kulen-Vakufa.

Lovinački zdrug je otpočeo napad u određeno vrijeme i nakon borbi na Trovrhu sa ustanicima iz Ploče i sreza udbinskog izbio istog dana poslije podne u Ondić, dok se lijeva pobočnica odvojila od glavnine i otišla u Udbinu.

Osamnaestog avgusta, poslije artiljerijske vatre po Vodenoj glavi, krenuo je u napad i Gračački zdrug. U lijevoj koloni je nastupala konjička pukovnija iz Zagreba komunikacijom Gračac — Bruvno — Šalobanica. U desnoj koloni je nastupao 22. pohodni bataljon pravcem Gračac — Deringaj — Krivošije. Bruvanjska i Omsička četa dale su manji otpor na Vodenoj glavi i s linije Tolagići — Tomašev vrh, a onda se povukle zajedno s narodom u Čemer-

---

[53] U četi je bilo 120 domobrana, 11 podoficira i 4 oficira, u bataljonu 3 čete, u konjičkom puku — vjerovatno oko 1000 ljudi.

Marijan Detoni: RUŠENJE PRUGE

nicu. Tamo su se povukli i mazinski ustanici s narodom, ne davši nikakvog otpora. U 17,30 časova neprijatelj je dostigao planiranu liniju Šolobanice (Mazinska previja).

U toku 19. avgusta neprijatelj je preduzeo napad pravcem Mazin — Gornji Lapac. U rejonu Bruvna ostavljen je Lovinački zdrug (bez jedne čete), a napad je produžio Gračački zdrug. Plan je bio: lijeva kolona (konjički puk) nastupaće pravcem Šolobanice — Zuleševica — Drenova glava — Kalati, lijevo od komunikacije Mazin — Gornji Lapac — Kulen-Vakuf, a desna kolona (22. pohodni bataljon, ojačan četom iz Lovinačkog zdruga) pravcem Mandić draga — Lumbardenik — Kulen-Vakuf, desno od navedene komunikacije.

Neprijatelj je bez otpora zauzeo Mazin i planinu Zuleševicu, nailazeći na prekopane i bukvama zakrčene ceste, što je usporavalo njegovo nastupanje.

Oko 13,30[54] časova neprijatelj je ušao u Gornji Lapac.

Negdje oko 11 časova 19. avgusta, u štab u D. Lapcu je stigao kurir i obavijestio o prodoru neprijatelja i zauzimanju Mazina i Zuleševice. U štabu smo se nalazili Gojko Polovina i ja. Zbog ovakve situacije odlučeno je da Gojko Polovina odmah krene u pravcu Zuleševice i organizuje front na njoj, a ja ka Kulen Vakufu, da obavijestim ustanike o opasnosti i da preduzmem potrebne mjere.

Gračački zdrug je imao namjeru da prenoći u Gornjem Lapcu. Uputio je ka Kulen-Vakufu „Goneći odred", sastava: jedna pješadijska, jedna mitraljeska i jedna konjička četa, svega oko 500 vojnika. Trebalo je da taj odred uspostavi vezu sa garnizonom u Kulen-Vakufu a zatim da se vrati u sastav glavnine.

Raspored naših snaga kod Kulen-Vakufa nije tačno poznat. Zapadno od komunikacije nalazile su se Lapačka i Dugopoljska četa, a na samoj komunikaciji Suvajska, Broćanska, Doljanska i Cvjetnička četa.

Neki podaci govore da su se Suvajska i Broćanska četa, koje su bile najbliže cesti, povukle ka Doljanima.

Oko 13 časova našao sam komandira Dugopoljske čete Milana Tankosića i komandira Lapačke čete Rašetu, oba-

---

[54] Prema podacima S. Mileusnića: u 10,00 časova.

9

vijestio ih o situaciji i naredio im da s četama odmah krenu ka Boričevcu. Iz Dugopoljske čete poslao sam kurira da obavijesti ostale ustanike na komunikaciji Boričevac — Kulen-Vakuf da se pripreme za borbu, odnosno da se orijentišu ka Boričevcu, odakle nastupa neprijateljska vojska.[55]

Vjerovatno je da su ustanici bili obaviješteni o prodoru neprijatelja u Gornji Lapac i drugim putem, jer je „Goneći odred" na Sekanom vršku dočekala grupa ustanika. Na samom ulazu u Pištaljsku dragu ponovo je došlo do susreta domobrana i ustanika. Domobranski oficiri su objašnjavali da oni nisu ustaše već „hrvatska vojska" koja je došla da zavede red, da više neće biti klanja od ustaša, i da treba predati oružje. Tražili su vezu sa ustaničkim komandantom.

Kad je neprijateljska kolona ušla u tjesnac Pištalske drage, na nju je otvorena vatra tako reći sa svih strana, prvo s čela, negdje od kote 552, i gotovo jednovremeno s padine Visočice i Ljutice. Pobočnice kolone su se raspršile kud koja po obližnjem grmlju, čelna četa je bila desetkovana i raspršena, a konjica i ostatak mitraljeske čete bezglavo su jurili nazad.

Do večeri ustanici su nadirali do Boričevca i Gornjeg Lapca, a jedna grupa je napala štab Gračačkog zdruga u rejonu Gornjeg Lapca. Ustanici iz Dobrosela izvršili su manji napad na Podlisac, gdje su bile glavne snage Gračačkog zdruga. Neprijatelj je otvorio artiljerijsku vatru po istočnim padinama Visočice i vršio manje demonstrativne napade. U toku noći počelo je povlačenje ka Mazinu i Bruvnu. Ustanici Lapačke i Doljanske čete gonili su neprijatelja sve do Bruvna. Istovremeno su se aktivirali ustanici iz Mazina i Bruvna, tako da je neprijatelj imao znatne gubitke pri povlačenju: samo u Mazinu ubijeno je oko 30 domobrana.[56]

---

[55] Nije mi poznato da li je sve to izvršeno. Sigurno je da je borba u Pištaljskoj dragi bila spontana, i da tu nije bilo nikakve velike organizacije.

[56] Ilija Skorić iz Mazina sačekao je i ubio kocem jednog domobrana i oteo mu oružje.

U borbama od 18. do 20. avgusta neprijateljski gubici su bili (što ubijenih, što ranjenih): 6 oficira, 17 podoficira, 189 vojnika. Zaplijenjeno je 191 puška, 11 puškomitraljeza, 7 teških mitraljeza, 40 000 metaka, 29 konja itd.

Naši gubici: 2 mrtva i 2 ranjena.

To je bio najveći vojnički uspjeh ustanika u tom periodu ustanka.

Nakon uspjeha u Pištalskoj dragi, a na osnovu naredbe Drvarske brigade od 16. avgusta o reorganizaciji jedinica,[57] od bosanskih i ličkih ustanika koji su opkoljavali Kulen-Vakuf, formiran je 2. bataljon „Sloboda". U bataljonu su bile ličke jedinice: Doljanska, Suvajska, Broćanska, Lapačka četa, Dugopoljski i Netečki vod.[58]

Bataljon je bio pod direktnom komandom Štaba brigade iz Drvara, ali je primao naređenja i od štaba Lapačkog bataljona.

Dvadeset trećeg avgusta formiran je štab Lapačkog bataljona, čiji je komandant postao Stojan Matić, a komesar Gojko Polovina, dotadašnji komandant oružanih snaga u Lici. Štab ovog bataljona bio je glavna komanda za cijelu Liku.

Pošto su neprijateljske snage u Kulen-Vakufu bile povezane sa snagama u Orašcu i Ćukovima, a kako su poslije ofanzive generala Rumlera na oslobođenu teritoriju Bosne, formirane posade između Bosanskog Petrovca i Bihaća, to je štab 2. bataljona „Sloboda" riješio da prebaci dio svojih snaga na istočnu obalu Une i da ofanzivnim dejstvom napada te neprijateljske posade. Prebačene su Begluška, Cvjetnička, Broćanska četa i Martinbrodski vod — svega oko 70 pušaka i nekoliko puškomitraljeza. Dvadeset devetog avgusta vršeno je izviđanje Tarkovca. Prvog septembra izvršen je napad na dvije čete domobrana iz Zagrebačkog puka u s. Vrtoče. Napad su vršili, sem navedenih jedinica, i ustanici iz Vrtoča i V. Stjenjana. Domobrani su bili potpuno razbijeni. Ubijeno je i zaroblje-

---

[57] Zbornik, tom V/1, str. 36.

[58] Sem tih četa bilo je i manjih jedinica, koje su se mijenjale na položaju: jedno vrijeme bila je kod Kulen-Vakufa Osredačka četa, itd.

no 7 oficira i 120 domobrana. Zaplijenjena je velika količina oružja i hrane. Mi smo imali 4 mrtva i 8 ranjenih.[59]

Zatim 4. septembra, jedinice 2. bataljona „Sloboda" i dijelovi Lapačkog bataljona (oko 40 boraca-dobrovoljaca sa Drenovače), pod komandom Stojana Matića, izvršili su napad na Čukove i Orašac. Nakon žestokih borbi zauzeti su Čukovi, a zatim i Orašac. Poslije pada Orašca naše snage su se orijentisale ka Kulen-Vakufu. Kada su zauzeti Čukovi i Orašac, komandant posade u Kulen-Vakufu, major Veber, odlučio je da noću 5/6. septembra evakuiše vojsku i narod iz Kulen-Vakufa. Borci 2. bataljona „Sloboda" i Lapačkog bataljona razbili su neprijateljske snage.[60] Ujutru, 7. septembra pročetnički elementi zapalili su Kulen-Vakuf.

Na taj način, poslije mjesec dana ustaljenih položaja, i na ovom odsjeku proširila se slobodna teritorija i time se još čvršće povezala sa slobodnom teritorijom Bosne.

Nakon ove borbe rasformiran je štab 2. bataljona „Sloboda". Ličke snage su manjim dijelom prebačene na Drenovaču, a ostatak ustanika povukao se kućama.

GLAVNA SLABOST USTANIKA — ODNOS PREMA TALIJANSKOM OKUPATORU

U periodu ustaških zločina i priprema ustanka, jedan dio ljudstva sa teritorije kotareva gračačkog i donjolapačkog pobjegao je na teritoriju okupiranu od Talijana (Kistanje, Đevrske u sjevernoj Dalmaciji). Među njima je bilo bivših političara, trgovaca, intelektualaca; neki su bili izraziti reakcioneri — pročetnički orijentisani; bilo je i poštenih ljudi, pa i komunista i najveći dio naroda koji je bježao pred ustašama.

Talijani su među ovim ljudima razvili vrlo živu propagandu i uspjeli su pridobiti velik broj pristalica za svoju politiku.

Istovremeno, Talijani su osuđivali sve ustaške zločine i zgražavali se nad njima; spasavali su pojedine porodice

---

[59] Poginuo je Đurađ Bogunović iz Brotnje, poznati borac od prvih dana ustanka.

[60] U borbi je poginuo Maćuka Pilipović, komandant 2. bataljona „Sloboda".

i grupe ljudi i prebacivali ih na svoju teritoriju. Oni nisu preduzeli nikakve represalije protiv ustanika prilikom rušenja voza sa talijanskim vojnicima kod Pribudića 28 jula. Uopšte preduzimali su sve da bi se predstavili kao zaštitnici proganjanog srpskog naroda.

Sve je ovo rađeno, razumije se, sa određenom svrhom: da fašistička Italija okupira što veći dio Jugoslavije, ali su postupci talijanskih vlasti donijeli određene rezultate: široke mase, zastrašene ustaškim zločinima i nedovoljno politički svjesne, dijelile su te zločine od talijanskih okupatora, gajile su iluzije da će ih Talijani zaštititi od zvjerstava ustaša.

S druge strane, lokalno rukovodstvo ustanka, kako je već rečeno, nije imalo jasnu orijentaciju — ni političku ni vojničku. U politici se ljevičarilo: govorilo se o svjetskoj proleterskoj revoluciji, a malo je i nedovoljno bilo riječi o širokoj nacionalnoj oslobodilačkoj borbi, koja treba da okupi sve rodoljube u borbu protiv okupatora i njegovih slugu, ustaša i četnika.

Vojnički: usvojena je forma frontalnog ratovanja, stvaranje i odbrana slobodne teritorije, mjesto partizanske taktike ratovanja.

Rukovodstvo ustanka nije se pripremalo za borbu samo protiv ustaša, već i protiv njihovih gospodara — Talijana i Nijemaca. To se razumijevalo samo po sebi. Međutim, potcijenilo se, odnosno nije se računalo sa uticajem bivših političara i pročetničkih elemenata.

Ovi su odmah, već prvih dana ustanka, pošto su se prebacili na oslobođenu teritoriju, razvili vrlo veliku aktivnost. Ta je aktivnost bila mnogostruka. Jedan od prvih zadataka bio je zauzeti rukovodeće mjesto u štabovima i jedinicama,[61] izgurati komuniste i njihove pristalice sa tih mjesta.[62]

---

[61] Tako se već 28. jula na Srbskom klancu pojavio, u uniformi oficira bivše jugoslavenske vojske, Milan Torbica, student, sin bilježnika opštine srbske, poznatog četnika, i predstavljao se kao komandir čete na Srbskom klancu. Obojica su kasnije 1942. godine. strijeljani kao saradnici okupatora.

[62] Negdje 7. ili 8. avgusta grupa naoružanih ljudi upala je u štab odreda u Srbu u namjeri da razoruža rukovodeće ljude. Ovo im nije uspjelo.

Glavni pak zadatak ovih četničkih elemenata bio je pomoći Talijanima da okupiraju slobodnu teritoriju, uvjeriti ustanike da ne treba da se tuku protiv Talijana. Zbog toga je, već prvih dana borbe, došlo među ustanicima na položajima prema Talijanima do rasprave: za borbu ili protiv borbe sa okupatorima.

Rukovodioci ustanka i ostali komunisti, malobrojni, okupirani mnogobrojnim problemima — borba sa ustašama, organizacija slobodne teritorije i dr., objašnjavali su koliko su mogli i stizali narodu: da su Talijani doveli ustaše na vlast, da za ustaške zločine Talijani znaju i da je to jedan dio politike okupatora, ali sve to nije bilo dovoljno. Pretežna masa ustanika bila je protiv borbe sa Talijanima.

Ovo su neki od razloga, koji objašnjavaju slabosti ustanka u odnosu prema talijanskom okupatoru, činjenicu da — pored rušenja pruge u Pribudiću 28. jula, razoružanja talijanskih vojnika u Otriću, borbe grupe ustanika iz Srba i Gračaca protiv Talijana na prilazima Drvaru (kod Resanovaca) — nije od strane ustanika nigdje pružen ozbiljniji otpor talijanskom okupatoru.

4. avgusta su Talijani ušli u Otrić, a onda je sva njihova aktivnost usmjerena ka Srbu i Lapcu. Postavili su zahtjev da se 11. avgusta dođe u Otrić na razgovore s njima.

10. avgusta održali smo sastanak u Donjem Lapcu: Polovina, Dušan Mileusnić i ja. Zaključili smo da je situacija vrlo ozbiljna, pošto mase nisu spremne za borbu protiv Talijana. Zato smo odlučili da treba otići na Otrić, vidjeti kakve zahtjeve Talijani postavljaju, pa ih zavarati, odvući za što duže vrijeme od slobodne teritorije, a za to vrijeme vršiti pripreme za borbu protiv njih. Na razgovore sa Talijanima treba da idemo ja i Boško Rašeta, major bivše vojske.

11. avgusta na Otriću se sakupilo 150 do 200 ljudi iz gračačkog sreza, Kninske krajine i Bosne. Izabrana je delegacija od 5 ili 6 članova, među kojima smo bili Rašeta i ja. Toj delegaciji su dva talijanska niža oficira postavili od prilike ovakva pitanja: zašto je izbio ustanak, koliko je bilo žrtava od ustaša, da li bismo htjeli da se stavimo pod

zaštitu hrvatskog generala iz regularne vojske. Zatim su napustili salu.

Na Otriću su Talijani htjeli da postignu tri stvari: prvo, da se predstave kao prijatelji i zaštitnici srpskog naroda i protivnici ustaških zločina; drugo, da po mogućnosti obezbijede bez borbe okupaciju slobodne teritorije od ustaško-domobranskih snaga, koje su već prvih dana avgusta koncentrisale znatne snage za napad na slobodnu teritoriju Bosne i Like; i treće, htjeli su da odvoje narod od komunista, da stvore saveznike u borbi protiv komunista koji su rukovodili ustankom.

Meni je bilo važno da se nije postavljalo pitanje okupacije slobodne teritorije od strane Talijana, što je bio glavni razlog dolaska na razgovore.

Međutim, čitava atmosfera na Otriću bila je mučna i teška: većina se ponašala tako kao da se ne razgovara sa neprijateljem, već prijateljem i spasiocem. Sve to što se skupilo u Otriću bilo je mahom pročetnički orijentisano, iako je tu bilo i poštenih ljudi, koji su došli da vide kako će se događaji razvijati.

25. avgusta ponovo je došlo do razgovora četničkih elemenata sa talijanskim generalima na Otriću, a sutradan na Pađenima, gdje je bila sva četnička elita (Novaković-Longo, Rađenović, Đujić i dr.).

U stvari, svi ovi pregovori bili su samo taktiziranje talijanskog okupatora, jer nije htio da nastupi brutalnim mjerama. On je htio da se pokaže kao zaštitnik Srba od ustaša, da bi odvojio masu od komunista, likvidirao komuniste i nastavio istrebljenje naroda.

Međutim, jasno je da nije bilo dovoljno samo reći da su Talijani okupatori, da su neprijatelji ustaša, da su oni ustaše doveli na vlast itd. Isto tako bilo je očito da se Talijani nisu dali „nadmudriti", i da je pregovaranje još više dezorijentisalo mase.

Zato su u konkretnoj situaciji bili potrebni vrlo intenzivan politički rad, borba za mase, uporno objašnjavanje i dokazivanje, ali i odgovarajuće organizacione mjere: priprema jedinica koje će se tući sa okupatorom, i to tući na partizanski način, jer se slobodna teritorija nije mo-

gla održati frontalnim otporom, što su pokazala iskustva i u drugim krajevima.

Uopće uzeto, neprincipijelan stav prema talijanskom okupatoru bio je najveća slabost ustanika.

RAD PARTIJE NA OTKLANJANJU SLABOSTI USTANKA

U prvim danima ustanka, sve do septembra, bio je vrlo slab rad partijske organizacije i u jednom i u drugom srezu. Partijske organizacije i rukovodstva se nisu sastajali; članovi Partije su radili svaki za sebe i snalazili se kako je ko znao i umio. Održavani su samo lični kontakti i kratki radni sastanci pojedinih komunista, a i to rjeđe.

Već prvih dana avgusta prebacio se na slobodnu teritoriju Marko Orešković Krntija, član CK KPJ, a u prvoj polovini avgusta prebacili su se neki članovi OK KP za Liku. Marko Orešković je pomagao u rukovođenju ustankom na čitavoj slobodnoj teritoriji. On se nalazio svuda: u Drvaru, na frontovima u Bosni, na zborovima na slobodnoj teritoriji Like, na radu u drugim krajevima Like. Bavio se pitanjem vojne organizacije, organizacije vlasti, čisto partijskim pitanjima, pitanjem organizacije žena i omladine itd.

Međutim, stvarni i direktni uticaj OK na događaje u ovom kraju ispoljava se tek u septembru. Tada se u Lapac prebacuju gotovo svi rukovodeći drugovi iz OK: Jakov Blažević, Mile Počuča, Tomo Nikšić, Kata Pejnović i dr. Tada dolazi u Lapac i Vlado Popović, sekretar operativnog partijskog rukovodstva CK KP Hrvatske. Oko 10. septembra održan je niz sastanaka u Donjem Lapcu: analiziran je rad komunista i rukovodstva, razmatrana je konkretna situacija i postavljeni su zadaci za budući rad. Pojedini članovi Partije uzeti su na strogu odgovornost i kritikovane su greške i propusti u radu. Naročito je naglašena potreba za stalnim, neprekidnim radom KP u narodu: objašnjavanje linije oslobodilačke borbe, raskrinkavanje talijanskog okupatora.

Na jednom od sastanaka postavljen je zadatak da se formira od brojnih ustaničkih snaga na slobodnoj teritoriji jedinica od najboljih i najsvjesnijih boraca.

Nakon ovih sastanaka iz temelja se promijenio partijski život i rad u oba sreza. Polovinom septembra u Gračacu je sazvano savjetovanje partijskog članstva, pod rukovodstvom Tome Nikšića, člana OK. Nekoliko dana kasnije održana je kotarska partijska konferencija na kojoj su, poslije analize rada partijskih organizacija u ustanku, postavljeni zadaci (rad s masama, organizacija jedinica, nabavka oružja), reorganizovanje partijske organizacije i izabrana nova rukovodstva.

Sličan rad je vršen u srezu lapačkom. U septembru su oformljene nove partijske organizacije, organizacija SKOJ-a itd.

Isto tako su velik značaj imale konferencije u Drvaru i Kamenici.

U Drvaru je 31. avgusta održana velika konferencija delegata zapadne Bosne i Like. Glavna je zadaća konferencije: pripremiti borbu protiv talijanskih okupatora. Donesen je jednodušan zaključak o potrebi borbe protiv Talijana.

Na Kamenskom je 21. septembra održana konferencija vojnih delegata Like, čiji je zadatak bio raskrinkavanje Talijana i organizaciono učvršćivanje vojnih jedinica.

Jedna i druga konferencija doprinijele su razobličavanju talijanskog okupatora. Iako nisu preduzete neke mjere koje bi momentalno djelovale, konferencije su dale jasnu perspektivu, orijentisale ustanike ovog kraja i ostalih krajeva, doprinijele da se vrše pripreme i stvaraju uslovi za borbu protiv Talijana, kao glavnih neprijatelja.

FORMIRANJE PRVE PARTIZANSKE JEDINICE I PRVE NJENE BORBE

Na osnovu zadataka postavljenih na sastanku u Lapcu 10. septembra (da treba formirati partizansku jedinicu), prebacio sam se 12. ili 13. septembra na Drenovaču. Od Kunovačkog i Podurljajskog voda formiran je partizanski odred koji je u početku nosio naziv Leteći odred.[63] Odred je tada brojao oko 40 drugova, većinom ustanika koji su

[63] Nazivan je i Jurišnim odredom, a jedno vrijeme je nosio naziv „Čapajev".

učestvovali u dotadanjim borbama, politički svjesnih, spremnih da se bore i van teritorije svoga kraja, da se bore protiv svih neprijatelja — ustaša, četnika, Talijana i Nijemaca. Na proširenom sastanku partijske organizacije izabran sam za komandanta, a Milan Šijan za komesara odreda. Odred je od prvog dana počeo da živi vojničkim životom. On je zaposjeo glavni položaj na Drenovači, na samoj cesti.

U to vrijeme otpočela je zadnja ustaško-domobranska ofanziva kao dio zajedničke talijansko-ustaške ofanzive na slobodnu teritoriju Bosne i Like. Dvadeset petog septembra divizija „Sasari" je zauzela Drvar i spojila se na Oštrelju sa ustaško-domobranskim snagama.

Dvadeset sedmog septembra iz Bihaća su prešli u ofanzivu dijelovi Bihaćkog zdruga. Za njima su gorjela sela u Bosni, a narod se sklanjao u šume.

Prvog oktobra Leteći odred se prebacio preko Une u pozadinu neprijatelja. Na svom putu nailazio je samo na pokojeg starca, koji nije mogao pobjeći.

Odred je 3. oktobra postavio zasjedu na Čovki, više Kulen-Vakufa, sačekao i uništio dva automobila ustaško-domobranskih oficira. Poginuli su pukovnik Matagić, komandant 11. puka iz Siska, major Veber i još 3 oficira, 3 podoficira i 1 domobran.

Za to vrijeme se bataljon Bihaćkog zdruga, koji je krenuo iz Bihaća 27. septembra, spojio u Vrtočama sa snagama koje su nadirale iz Petrovca i već 27. septembra stigao u Kulen-Vakuf. Kako u Kulen-Vakufu nije bilo naših snaga, počele su se prebacivati snage sa Drenovače, a tražena je pomoć iz Mazina i Srba. Dvadeset devetog septembra bataljon je zaposjeo mostobran na rijeci Uni, a tek 5. oktobra produžio ka Boričevcu i zauzeo ga, s ciljem da produži ka Lapcu.

Petog oktobra je legionarski bataljon iz V. Skočaja vršio ispad prema Drenovači da bi vezao naše snage i olakšao prodor bataljona iz Kulen-Vakufa.

Šestog oktobra su Leteći odred i velike snage ustanika — koje su se u međuvremenu koncentrisale u Lapačkoj dolini — napali bataljon u Boričevcu, pa se ovaj u toku dana probio u Donji Lapac.

Ujutro se neprijateljski bataljon počeo probijati ka Bihaću, trpeći velike gubitke. On je uspio da se probije zahvaljujući i činjenici da neki četnički elementi nijesu preduzeli sve potrebne mjere oko zaprečavanja i posjedanja položaja na pravcu njegovog povlačenja.

Neprijateljski bataljon je imao velike gubitke: preko 100 mrtvih. U ruke ustanika pao je velik ratni plijen, pored ostalog i jedna haubica.

Već 1. avgusta Talijani su preuzeli svu civilnu i vojnu vlast u Kninu; istog dana ušli su i u Gračac. Četvrtog avgusta su došli od Knina, preko Zrmanje, u Otrić.

Kad ustaško-domobranska ofanziva od 17. do 20. avgusta nije uspjela, došlo je 26. avgusta do sporazuma između talijanske vlade i Pavelića, po kome Talijani treba da preuzmu i u II demilitarizovanoj zoni[64] svu vojnu i civilnu vlast, a u III zoni vojnu vlast.

Početkom septembra su četiri talijanska oficira došla u Srb i izlijepila plakate u kojima se poziva stanovništvo da u roku 48 časova preda vatreno oružje; u protivnom — prijetilo se smrtnom kaznom.

Krajem septembra je došlo u Bruvno oko 400 talijanskih vojnika,[65] a 12. oktobra je 200 talijanskih vojnika okupiralo Lapac.

Prema tome, Talijani su privremeno okupirali cijelu slobodnu teritoriju. Odmah poslije razbijanja ustaško-domobranske ofanzive od 7. oktobra, Leteći odred se prebacio preko Mazina ka Gospiću, a ostali ustanici su se vratili svojim kućama. Jedino je ostalo osiguranje na Drenovači.

Iako su Talijani odmah tražili da se preda oružje, skoro niko ga nije predavao. Uslijedio je uporni rad članova KP i SKOJ-a i drugih naprednih ljudi u objašnjavanju talijanskog fašizma, a mase su na praksi najbolje upoznale tu „novu vlast". Nakon četiri mjeseca vratio se u Lapac bivši Leteći odred, sada već bataljon „Marko Oreško-

[64] Granica zona: Korenica, Rudi Lisac (k. 1611) sjeverno od Kuka, s. Brotnja itd.

[65] Istorijat sreza gračačkog. Arhiv V I I reg. 7—5, kut. 2006.

vić" i zajedno sa snagama Lapačkog bataljona i većinom ustanika iz prvih dana izbacio Talijane iz Lapca, Srba i drugih okupiranih mjesta i ponovo uspostavio slobodnu teritoriju.

*

* *

Ustanak u južnoj Lici organizovan je i rukovođen od strane Komunističke partije. On je u svom razvoju prerastao malobrojne snage komunista, koje nijesu mogle da obezbijede potpuno rukovodstvo nad probuđenom masom i da u potpunosti usmjeravaju njenu aktivnost putem koji je određivala Komunistička partija.

Ali bez obzira na neke slabosti koje su se ispoljile u tom periodu, a koje su bile neminovne s obzirom na sve faktore koji su utjecali, uspjeh je bio ogroman. Zadat je težak udarac kvislinškoj tvorevini NDH. U toku oružane borbe ubijeno je na stotine pripadnika ustaških, žandarmerijskih i domobranskih formacija, a u ruke ustanika pao veliki ratni plijen.

Najveća je zasluga Komunističke partije u tome što je pokazala narodu da je njegova oružana borba jedini način da se oslobodi od okupatora i njihovih slugu ustaša. Ustanak u južnoj Lici je pokazao kakva neizmjerna snaga leži u narodu i kako ta snaga postaje nesavladiva kada se pravilno organizuje i usmjerava. Zbog svega toga, bez obzira na slabosti, Komunistička partija je stekla ogroman ugled i povjerenje u narodu.

U toku ovih borbi, članovi Komunističke partije s čitave teritorije Like, kako oni iz oslobođenih, tako i oni iz neoslobođenih krajeva, stekli su ogromno borbeno i političko iskustvo, što im je pomoglo da krenu pred masama u nove i teške borbe.

Ustanak u Srbu bio je usko povezan sa ustankom u Drvaru i Bosanskoj krajini: počeo je jednovremeno, slobodna teritorija je bila povezana, postojalo je zajedničko rukovodstvo za čitavu teritoriju, ustanici s teritorije Hrvatske prebacivali su se i ratovali u Bosni, i obratno, itd.

Od samog početka ustanka Pavelić je pokušavao da ga uguši i da uspostavi svoju vlast. S teritorije čitave tzv. NDH koncentrisane su ustaške i domobranske jedinice pro-

tiv oslobođene teritorije. Borba je vođena neprekidno više od dva mjeseca, i svi Pavelićevi pokušaji da vrati svoju vlast su propali.

Drukčije je djelovao talijanski okupator. On je preko ostataka stare buržoaske vlasti razbijao jedinstvo ustaničkih redova, „osuđivao" ustaška zvjerstva i predstavljao se kao prijatelj proganjanog i uništavanog srpskog naroda. Takvim radom, blagodareći nizu faktora koji su mu išli na ruku, on je privremeno razbio ustanak i okupirao slobodnu teritoriju. Međutim, uskoro, poslije upornog rada Komunističke partije sa narodom, ojačale su partizanske snage pa je povedena bespoštedna borba protiv talijanskog okupatora, kao i kvislinških snaga — ustaša, domobrana i četnika i već početkom 1942. godine stvorena je velika slobodna teritorija, još veća i čvršća od one iz prvih dana ustanka.

Đoko JOVANIĆ

PRVI RATNI OKRŠAJ

Osvanuo je 27. jul, sunčan i topao. U Srbu je bilo sve mirno. Nije se ništa čulo — niti šum ustaških kamiona cestom, niti pucnji njihovih pušaka. Ono naroda što je ostalo po selima izbeglo je u šumu. Trebalo ga je tražiti po šumama, a ustašama se u šume nije zalazilo. Čuli su da u njoj ima naoružanih ljudi. Nisu slutili da je to nedeljno jutro, zadnje jutro kad su nekažnjeno vršili zločine. A kod nas u šumi bilo je sve spremno. Svrstani su ljudi iz istog sela u odrede, spremni za oružanu borbu, deset odreda sa nekoliko stotina boraca. Štab gerilskih odreda za Srb izdao je 26. jula zapovest o strogoj pripravnosti. Iz odreda se niko nije smeo udaljavati.

Tako nas je to istorijsko jutro zateklo u šumi. U 9 sati, u daljini, sa pravca Drvara, čuli su se pucnji pušaka, rafali puškomitraljeza i detonacije ručnih bombi. Svi smo napregnuto slušali. Srce nam je počelo brže kucati. Znači da su naše komšije Krajišnici otpočeli borbu protivu ustaša.

Mi smo znali svoj zadatak. Ranije je štab dao zadatke odredima. Našem odredu izdato je naređenje za pokret u pravcu Srbskog klanca i zadatak da zatvori pravce prema Kninu i Gračacu, da ne dozvoli neprijatelju da se probije u pravcu Srba.

I ostali odredi su krenuli na izvršenje svojih zadataka.

Naša kolona se kreće cestom na Srbski klanac. Svi smo se u odred dobrovoljno javili. Tom istom cestom za dva poslednja meseca niko od nas nije smeo ići. A sada smo se kretali bez straha, bili smo naoružani i rešeni da se borimo do zadnjeg daha.

Starešine nisu bile neki iskusniji vojnici, već kao i mi, obični vojnici bivše jugoslovenske vojske. Ali mi smo ih sami izabrali, jer su ipak bili nešto jači od nas — politički, ako ne vojnički. U pripremama za ustanak bili su najaktivniji, a to je bilo dovoljno da ih poštujemo.

Serpentinama do vrha Srbskog klanca kretali su se prvi borci ovog kraja, u prvi ratni okršaj. Znoj je curio niz njihova lica. Trebalo je stići što pre, izabrati dobre položaje za borbu.

Jedna grupa je ostavljena da obara bukve na cestu i ruši propuste. Čelo kolone je već na vrhu klanca. Sklanjamo se u hladovinu bukava pokraj ceste, da predahnemo i sačekamo da svi stignu. Kolona se nekako otegla, iako nas je svega 70. Šaljemo izviđača na obližnju kotu, da osmatra pravce kojima bi neprijatelj mogao doći. Često ih smenjujemo, svakih pola sata. Toplo je, ne mogu izdržati. Kota gola, nigde zaklona.

Ostali smo u hladu. Neko ide sa čuturicom na obližnji izvor po vodu, neko drema, jedna grupa se okupila i priča, nagađa, diskutuje. Jedan od drugova se zajapurio i opravdava povlačenje Crvene armije. „To je taktika Rusa" veli. Drugi mašu glavom, čudno im je.

Iz takvog stanja trže nas glas našeg osmatrača: „Kamion!" Značilo je da kamion dolazi od Knina ili Gračaca u pravcu našeg položaja. I dok bi udario dlanom o dlan, ispred nas se nađe otvoren kamion pun žandarma.

Položaje nije trebalo ni zauzimati zbog jednog kamiona neprijatelja. Stali smo iznad ceste, iza kamenja.

Žandarmi u belim letnjim bluzama, posedali na klupe, pevaju tiho. Njihovo pevanje prekide prasak pušaka onih, protiv kojih su krenuli iz Gospića.

Kamion se kretao cestom još pedesetak metara i onda skrenu sa ceste, udari u brinu i stade. Žandarmi su poskakali, uplašeni, usplahireni. Borci ih razoružavaju. Šofer za volanom, mrtav, naslonio glavu na prednje staklo, kao da je od umora zaspao. Poručnik i jedan žandarm su pobegli u šumu, kroz koju vodi cesta. Njih borci gone i traže, dovikuju se kao da traže izgubljenu ovcu. Puca se i dalje, kao da borba nije već završena. Puca se od sreće što imamo

pušku u ruci i što počinje borba za nešto najdragocenije — slobodu.

Sedimo iznad ceste, saslušavamo žandarme. Neki od naših boraca koji su služili u žandarmeriji poznaju pojedince s kojima su služili zajedno u istim mestima, spavali u istim sobama i zajedno se hranili. I danas, 27. jula se ponovo sretoše, ali kao neprijatelji. Jedni kao verne sluge, a drugi kao borci protiv okupatora.

Zaplenjene 4 puške i pištolje dajemo onima koji nisu naoružani. Razdeljeno je dva sanduka bombi. Lance koje su žandarmi poneli da bi nas vezali, niko i ne gleda.

Osmatrači i dalje budno motre u pravcu od kuda bi naišao neprijatelj. Sprovodimo zarobljene žandarme. Kamion smo izvukli na cestu. Jedan od boraca je šofer. On seda i pali motor. Tu je i crveni barjak na brzinu napravljen od neke crvene tkanine. Zarobljene žandarme potrpali smo u kamion i on kreće za već oslobođeni Srb.

Trebalo je ponovo raščistiti zatrpanu cestu, da bi naš prvi kamion mogao proći, da doveze prvo sledovanje na položaj.

Ostajemo na položaju. Čekamo da se doveze večera. Prepričavamo preživeli događaj. Stižu i vesti. Oslobođeni su Srb i Drvar. Neprijatelj koji je krenuo vozom iz Knina u pomoć garnizonu u Drvar vraćen je od naših odreda. Pruga je prekinuta. Prvi uspesi nas oduševljavaju. Zanosimo se, neki predviđaju:

— Za sedam dana smo u Zagrebu!

Nije im zameriti. Ustanak je počeo i nije bilo te sile koja bi ga zaustavila.

Na položaju se smrkava. Posle večere umorni borci ležu na zemlju da spavaju. Samo su budne patrole u pravcu neprijatelja. Sutra nas očekuju još teže borbe.

Danić DAMJANOVIĆ

MARKO OREŠKOVIĆ — KRNTIJA

U čitavim legendama i bezbrojnim stihovima, što ih stvori u ustanku narodna mašta, ističe se divovski lik Marka Oreškovića Krntije, narodnog junaka Hrvatske. U svojim srcima digoše mu naši narodi vječni spomenik, a njegovo djelo oslobodilačkog ustanka govorit će potomcima o krvavoj i slavnoj borbi. Ime Krntije nosit će duboko urezano u svojim srcima potomci hrabrih ustanika i kao svjetionik blistat će ono među najsvjetlijim likovima boraca koji svojom žrtvom rasplamsaše narodnu borbu. S koljena na koljeno prenosit će se borbene pjesme partizana i u njima će biti utkano ime ovog slavnog ustanika.

Rođen 1895. godine u Širokoj Kuli, u Lici, proveo je svoju mladost u ovome kraju, gdje Srbi i Hrvati žive zajedno, kao pčele u jednoj košnici. Zato je Marko već zarana jednakom ljubavlju zavolio i Srbe i Hrvate i tu ljubav nosio živu kao vječni plamen u svome plemenitome srcu. Već kao mladić isticao se u brobi protiv austro-madžarskog jarma s neobuzdanim prkosnim i buntovnim tempera-

* Štampano u knjižici „Likovi palih boraca", izdanje Odjela za informacije ZAVNOH-a 1944. godine.

mentom i nesalomljivom energijom ličkog gorštaka. Za vrijeme prošlog imperijalističkog rata služio je u ratnoj mornarici, gdje se priključio kao aktivni borac revolucionarnoj grupi, koja je vodila borbu za oslobođenje i ujedinjenje Srba i Hrvata. Marko sudjeluje u pobuni mornara protiv tuđinske vlasti i zbog toga mjesecima leži u zatvoru, očekujući smrtnu osudu, koju je spriječio samo slom Austrije.

Neopisivim oduševljenjem dočekao je Marko oslobođenje ispod njemačko-madžarskog jarma i po izlasku iz austrijskog zatvora dobrovoljno stupa u jugoslavensku vojsku. Videći naprasitost oficira u postupku prema vojnicima buni se protiv toga i ponovno dospijeva u zatvor. I tu na njegovo najveće iznenađenje kao da se sudbina htjela s njime narugati, nad njim vodi istragu isti onaj oficir koji ga je preslušavao za vrijeme pobune u austrijskoj mornarici.

Teško razočaran protunarodnom politikom nove državne vlasti, Marko uviđa da to nije ono za čim je on išao. U zatvoru mu dolazi do ruke „Zakletva crvenog vojnika". Pročitavši, Marko je sav uzbuđen kliknuo:

— Pa to je ono za što sam se ja borio, za što sam prolazio kroz austrijske kazamate!

U toj zakletvi našao je Marko prvi odgovor na sva pitanja, koja su ga mučila, našao je svoj pravi put.

Izišavši iz zatvora Krntija stupa u borbene redove radnika i odlučno se bori protiv velikosrpskih režima. U tu borbu unio je svu svoju gorljivost, upornost i neustrašivost, jednako u štrajkovima kao i demonstracijama protiv reakcionarnih vlastodržaca. Uvijek u prvim borbenim redovima, ogroman i snažan, stekao je brzo povjerenje radnika. Zbog svoje borbenosti i odanosti narodnoj stvari primljen je u Komunističku partiju, koja mu povjerava sve teže i važnije zadatke. Neustrašiv, prolazi bezbrojne zatvore, mučenje u policiji i Glavnjači, dok konačno za vrijeme šestojanuarske diktature nije osuđen na 5 godina robije. Ni Mitrovica, ni Lepoglava nisu ga mogle slomiti. Kroz sve borbe i torture velikosrpskih glavnjača Marko se sve više čeličio i po izlasku s robije 1934. godine još se s većim žarom bacio u borbu. Kada je 1936. godine buknuo

rat u Španjolskoj otišao je Marko sa stotinama najboljih srpskih i hrvatskih sinova, da se na strani španjolskog naroda bori protiv fašističkih ugnjetača. U ljutim bojevima s fašistima u Španjolskoj, Marko se isticao junaštvom i svojim pothvatima i time još više obogaćivao vojničko i političko znanje.

S novim iskustvom vratio se Marko iz Španije i u našoj zemlji otpočeo je dalje borbu kroz teške i mučne godine ilegalnog rada. Ali je ponovno bio hapšen, mučen i strpan u koncentracioni logor u Lepoglavu. Godine 1940. uspio je pobjeći, i zajedno s Radom Končarom i Josipom Krašom, neumorno obilazi čitavu zemlju, obavljajući najteže zadatke.

*

* *

Poslije aprilske katastrofe 1941. godine dođoše na fašističkim tenkovima njemački i talijanski plaćenici — ustaše. Dolaze i odmah nabrusiše noževe za pokolj golorukog naroda. Dok su vlada, visoki činovnici, generali, oficiri, novčari i ostali dojučerašnji patentirani grlati rodoljubi, pobjegli avionima u inostranstvo i ostavili narod, drugi sluganski sagnuše šiju pred krvavom pruskom čizmom, digoše pokorno ruke i stupiše u službu okupatora.

Narod je ostao sam, potpuno prepušten na milost i nemilost fašistima.

Mučenička Lika proživljavala je, kao i čitava naša zemlja, svoje najstrašnije dane. Sela su izgarala u plamenu, a krv nevinih žena, djece i staraca prolijevana je nemilice. Razularena ustaška soldateska nemilosrdno je haračila srpskim selima i kao u lovu na zečeve strijeljala nedužne ljude. S prvim klasjem zrelog ječma, te krvave 1941. godine počeo je mučenički put i našeg naroda u Lici, počela su nepamćena zvjerstva podivljalih fašista i krvlju se natopi rođena zemlja. Preko 500 duša poklaše u jedan dan u samom selu Divoselu. Na stotine žena i djece spališe u kućama. Jednako u Kuli, Trnovcu, Korenici, Kosinju . . . Svuda požar i krv . . . Transporte okovanih ljudi poslaše u velebitski logor smrti ili baciše niz strme litice otoka Paga. Mnogi divni narodni borci nađoše svoj svršetak pod ustaškim nožem u Jadovnom i bezdanima Marković rudina.

Stotine ljudi polazilo je u smrt nijemo i gotovo bez protesta, nemoćno se prepustivši sudbini.

Činilo se već, da su bile zastrte sve one borbene i sjajne tradicije ličkih goršaka, da je ugušena misao na bunjevačku bunu i brinjsko-lički ustanak, činilo se da su iscrpljene sve borbene energije. Bespomoćno se prepustiše teškoj sudbini i kao da nigdje nisu više vidjeli izlaza. Instinktivno su počeli bježati pred ustaškim hajkama u šume, u zbjegove, a majke u naručju s djecom, krile se po špiljama i vrletima ličkih gudura.

* * *

U tim danima iskrsao je u ličkim selima gorostasni lik Marka Oreškovića Krntije, divnog narodnog borca, nekada pobunjenog mornara austrijske mornarice, neslomivog junaka protiv velikosrpske tiranije, antifašističkog borca s Gvadalahare u sunčanoj Španiji i člana Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije. U tim najtežim danima, poput lučonoše obilazio je lička sela, neumorno tumačio i ukazivao put narodu.

— U borbu! Na oružje! Poziva vas Komunistička partija! Ne čekajte skrštenih ruku da vas uništava ustaška paščad! — grmio je Markov glas snažan i sugestivan, koji nije dopuštao sumnje u ishod borbe. — Mi ćemo pobijediti, jer su s nama veliki saveznici, majka Rusija, Engleska i Amerika. Roglje, sjekire, kose neka nam bude prvo oružje kojim ćemo tući prokletu bandu krvnika!

Snagom svoje plamene riječi, koja je osvajala, dizao je Marko u narodu vjeru u vlastitu snagu i vodio ga u novi život, život nemilosrdne, ali i pobjedonosne borbe. Ime Markovo pročulo se čitavom Likom. Zanosnim riječima snažnog govornika, vještinom iskusnog rukovodioca i besprimjernim junaštvom prekaljenog borca, poveo je Marko narod putem oružane borbe.

Organizovao je prve logore i prve partizanske odrede naoružane rogljama, sjekirama, kapslenjačama i po kojim karabinom. On je učio svoje borce prvoj partizanskoj taktici, on je odabirao prve borce i odredio prve komandire. Neumoran u svom ustaničkom poslu jurio je s jednog kraja

Like u drugi, pa i dalje, u Bosnu, do Drvara. Svugdje on uči, savjetuje i daje prve upute. Pod njegovim rukovodstvom neustrašivog, prekaljenog borca i golemim iskustvom sjajnog rukovodioca poveo je Marko narod u prve akcije i prve pobjede.

Zatalasane narodne mase pojurile su nezadrživom snagom, rastjerale ustaše i oslobodile veliki dio Like. Nakon dugih mjeseci tupe šutnje i bespomoćnosti, prekidane jedino nemoćnim vriskom ustaških žrtava, ponovo se probudila Lika. Propjevala je o partizanima, o Partiji, o velikim saveznicima, o svojoj nadi, Crvenoj armiji i o Marku:

Da nam ne bi Orešković Marka
Još bi mnoga zakukala majka...

Muževi, žene, starci i djeca — svi su blagosiljali komuniste, blagosiljali Marka. Za borbenim barjacima što ih je razvila Komunistička partija pošao je narod putem oružane borbe. I ništa ga više nije moglo odvesti s toga puta. Ni ustaške ofanzive, ni četnička izdaja, ni podmukle spletke fašista. Narod je vidio da mu je borba jedini izlaz, jedini spas. Pod čvrstim rukovodstvom Komunističke partije, na čelu sa svojim miljenikom Markom Oreškovićem, narod Like, i srpski i hrvatski, išao je iz borbe u borbu, iz pobjede u pobjedu.

Kad je osnivana Lička grupa partizanskih odreda, Marko je postao komesar grupe, a kasnije komesar Glavnog štaba Hrvatske. Baš tada kada je izgrađivao široke planove za zajedničku borbu s ljutim Krajišnicima, poginuo je Marko u momentu kad se vraćao iz junačkoga Drvara. Lukavi neprijatelj ubio ga podmuklo i zaplotnjački u zabačenom bosanskom selu Očijevu.

Poput hijena šuljali su se četnici oko Očijeva one oktobarske noći 1941. godine. Provalili su u kuću, gdje je Marko spavao sam. Tu ga okovaše i na zvjerski način izmučiše. Pred zoru ga odvedoše u neprolazne puste gudure. Podranili su, da ih nitko ne vidi. Tek jedna mala pastirica, koja je čuvala stado u pustim očijevskim brdima, gledala je začuđenim očima ove naoružane prljave i bradate ljude, kako vode okovanog junaka.

— Seko — kazao je Marko — ja sam Marko Orešković. Ovi jadnici vode me u smrt. Misle da će uništiti našu borbu... Seko, kad jednom pobijedimo, kad dođe onaj ljepši novi život, znat ćeš zašto sam poginuo...

Poginuo je Marko hrabro i herojski kao što je i živio. Poginuo je zato, što je ljubio svoj narod i svoju zemlju, poginuo je za slobodu svih naroda Jugoslavije.

Kad su stigle prve vijesti o mučkom ubistvu, koje se zbilo na Očijevu, nitko u prvi čas nije mogao vjerovati. Zar onog našeg Marka, u koga je bilo toliko topline i ljubavi za narod, zar je njega mogao netko ubiti? Nitko nije vjerovao da bi se našlo takvih izdajica, koji bi mogli kukavički ubiti ovog velikog junaka. I kada se potvrdiše vijesti da Marka nema više među živima, zavi se u crno čitava Lika. Žene i majke, kojima je Marko bio toliko blizak i pričao oko ognjišta o teškoj borbi i pobjedi koja će doći, sjećale su se svake njegove riječi i svake kretnje. U njihovim očima sijevala je mržnja prema izdajicama, a oči im se ovlažiše suzama.

— Djeco, ubiše našeg Marka sramne izdajice — govorile su one svojoj djeci, govorile su o onoj velikoj ljubavi Marka prema rođenoj grudi i posebno prema njegovoj kršnoj Lici. Borci na frontu stisnuše još jače svoje puške, a ražalošćena narodna duša propjevala je ljubavlju prema Marku, mržnjom i osvetom prema neprijatelju:

Cijeloj Lici žalost srce bije,
što joj nesta dičnoga Krntije.

Što joj nesta vođe od ustanka,
prvog vođe — Orešković Marka.

Drug je Marko hrvatskoga roda,
al je majka srpskoga naroda.

Oj fašisti, jađena vam majka,
platit ćete Orešković Marka.

Ubi Marka razbojnička ruka,
kleta ruka Rašete hajduka.

Četnici nam ubiše junaka,
hrabrog borca Orešković Marka.

Otkad junak u grobnici leži,
naše srce za osvetom teži.

Mnogo ih je već palo za Marka,
a i još će — žalosna im majka.

Žali ga Lika, žali njega čitava Hrvatska i nikad ga prežaliti neće. On je prvi s ličkih planina i šuma poveo narod u borbu za slobodu, on je prvi udario temelje oslobodilačke borbe u Lici i posvetio ih svojom krvlju. Neprijatelj nije uspio u svojoj namjeri, jer smrću Marka Oreškovića pokret nije uništen, on je ostao, razvijao se i jačao. Još čvršće su se zbili redovi boraca i jedna proleterska brigada VI divizije nosi njegovo ime i bori se pod njegovim imenom.

Ime Marka Oreškovića Krntije ostat će vječno, kao što je vječno golemo djelo koje je on stvorio u narodnom ustanku.

Nina RUBČIĆ

USTANAK NA PODRUČJU GOSPIĆA

PRIPREME I POČETAK ORUŽANE BORBE

Prvi partizanski odred „Velebit" razvio se na području nekadanjeg kotara Gospić. Gospić je prije rata bio politički i ekonomski centar Like. U njemu je bilo sjedište Okružnog komiteta Partije, a prije formiranog OK gospićka partijska organizacija imala je rukovodeću ulogu u Lici. Prije rata živjelo je na toj teritoriji, prema popisu od 1931, 17 228 Hrvata i 16 611 Srba, što se odražavalo kako na politička kretanja, tako i na uslove za razvoj borbe. Neka područja na ovom kotaru bila su isključivo nastanjena srpskim življem (općina Medak), neka nacionalno izmiješana (sela Široka Kula, Smiljan, Lipe itd.), a zapadni dio kotara bio je nastanjen hrvatskim življem (izuzev Smiljana).

Predratni režimi zloupotrebljavali su nacionalne suprotnosti i u sprovođenju velikosrpske politike koristili dio politički nezrelog stanovništva. Predstavnici velikosrpske politike u Gospiću okupljali su najgori ološ među srpskim stanovništvom i stvarali terorističke četničke organizacije pomoću kojih su vršili nasilja. Tako su 1936. godine u selu Trnovcu ubili Karla Brkljačića, naprednijeg radićevca. Takva i slična nasilja izazivala su opravdano ogorčenje ne samo hrvatskog, nego pretežno i onog dijela srpskog življa koji je politički zrelije mislio, a istovremeno su raspirivala šovinističke strasti i izazivala negativne posljedice.

Gospić je bio i centar ustaške propagande u Lici. Ustaške kolovođe, kao Artuković, Dumandžić, Frković i dru-

gi, postali su kasnije Pavelićevi „doglavnici". Oni su u svojoj propagandi uspješno koristili šovinističke ispade četnika, kao i druge antinacionalne akte vladajuće buržoazije i pokušavali sebe prikazati hrvatskim patriotima.

Utjecaj Partije u Lici počinje da jača naročito od 1936. godine kada se stvaraju i počinju učvršćivati partijske organizacije. U avgustu 1940. godine održana je Prva partijska konferencija za Liku na Plitvicama, na kojoj je učestvovalo 30 delegata koji su predstavljali 280 članova Partije sa teritorije Like. Ovoliki broj članova u uslovima ilegalnog rada značio je veliki uspjeh, pogotovo ako se ima u vidu da se rad Partije odvijao na terenu nastanjenom isključivo seljačkim elementom. Lika nije imala svoju radničku klasu. Na konferenciji je konstatovan širok utjecaj Partije u narodu. Tako su na općinskim izborima 1939. u nekim općinama kandidati, koje je podržavala Partija, dobili veliki broj glasova; kandidat u Donjem Lapcu pobijedio je, a u gospićkom kotaru, u smiljanskoj općini, izgubio samo s nekoliko glasova razlike. Ovi i slični rezultati postignuti su uprkos pritiska vladajućih i drugih građanskih stranaka. Na ovakvim i sličnim primjerima vidjelo se da je Partija, bez obzira na teške uslove rada, postala ozbiljan politički faktor i da narod sve više prihvata liniju i program Partije. Ilegalni uslovi rada otežavali su rad KP i zahtijevali primjenu raznih formi, od kojih je jedna bila i djelovanje kroz postojeće legalne građanske stranke (HSS i SDS), kao i razne društvene organizacije.

Zatim je izbio aprilski rat, došao je okupator, a zajedno s njim i ustaše. Od kapitulacije i dolaska okupatora, do početka ustanka, traje period bezvlašća; ustaške bande, pod okupatorskom zaštitom divljaju, a s druge strane KP preorijentiše rad u novim, daleko težim uslovima.

Prve žrtve ustaških divljanja bili su komunisti, kao i ostali napredni ljudi, bez obzira na nacionalnost, a Srbi u cjelini. Stvoren je zloglasni logor smrti Jadovno u planini Velebitu, zapadno od Gospića. U ovaj logor dovođene su žrtve raznih polova i uzrasta i bacane u poznate kraške jame kojih ima na tom terenu. Ne raspolaže se

tačnim podacima, ali se zna da se broj žrtava ovog logora penje na desetine hiljada; žrtve su svakodnevno dovođene kako iz šireg rejona Gospića, tako i iz drugih krajeva. Poznata su i mnoga druga mjesta gdje su ustaše dovodile i na najsvirepiji način masakrirale svoje žrtve: plantaža u Metku, imovinska plantaža u Gospiću i druge. Nenaoružano, goloruko stanovništvo postaje predmet zvjerskog uništavanja.

Slijede masovni pokolji stanovništva u Smiljanu, gdje je pobijeno 650 lica. Mnoge porodice prilikom ovog pokolja zatvarane su u kuće i žive spaljivane. Zatim se ređaju pokolji srpskog stanovništva u selima Široka Kula i Ostrvica, gdje je poklano nekoliko stotina lica. U selu Lipe kraj Gospića pobijene su sve srpske porodice. Drugog avgusta izvršeni su pokolji u selima Ploči i Papuči, gdje je također poklano sve što se nije uspjelo skloniti ispred ustaškog naleta. Svi ovi pokolji obilovali su nevjerovatnim i nepojmljivim divljaštvom koje je zapanjivalo i okupatora.[1]

Brzom okupacijom zemlje partijska organizacija našla se u potpuno novim i neuporedivo težim uslovima. Organizacija je bila i kadrovski ozbiljno oslabljena, jer su neki članovi pohapšeni, a neki dopali u ropstvo, dok su novi uslovi nametali i nove forme rada koje je trebalo u odnosu na konkretnu situaciju sprovesti u život. Stare forme i sredstva održavanja međusobne veze bile su onemogućene i trebalo je tražiti nove mogućnosti u nastaloj situaciji. Jasno, partijsko rukovodstvo moralo je da savlada i mnoge druge veoma ozbiljne teškoće koje se neizbježno pojavljuju u ovakvim promjenama.

Međutim, oslanjajući se na bogate rezultate predratnog rada, koji je omogućio da su skoro u svim selima stvoreni solidni oslonci i u kadrovima i u organizacionom pogledu, Partiji je bilo moguće da izvrši sve one zamašne pripreme koje su prethodile ustanku. Postojeći partijski kadrovi po selima postali su u novim uslovima žarišta oko

---

[1] Komandant 1. pješadijskog puka divizije „Re", Đuzepe Angelini, u svojim memoarima „Logorske vatre u Hrvatskoj" navodi niz ovih zvjerstava, pa između ostalog piše kako je sin direktora gospićke gimnazije banketom proslavio hiljaditu žrtvu koju je svojom rukom ubio.

kojih se narod okupljao vjerujući u politiku i moralnu snagu Partije. Po selima je objašnjavana potreba oružane borbe, kao jedinog izlaza iz tadanje situacije i puta ka nacionalnom oslobođenju, raskrinkavajući pri tom okupatorsku politiku kao politiku fašističkih zavojevača, a ustaše kao sluge te i takve politike. Zatim se prikupljalo oružje koje je još postojalo ili se na neki način moglo dobiti, hrana je sklanjana na sigurna mjesta, stvarane su borbene grupe po selima itd. Tako su po selima gospićkog kotara stvorene veće ili manje grupe komunista, skojevaca, simpatizera i drugih naprednih ljudi, koje su poslužile kao jezgro za formiranje prvih oružanih grupa u ustanku. Naročito treba istaći selo Divoselo koje je imalo jaku partijsku organizaciju i odigralo snažnu ulogu (pogotovo u prvim danima ustanka), zatim Smiljan, Mogorić, Vrebac, Medak itd.

Početni uslovi za ustanak bili su različiti. U srpskim selima uslovi su dozvoljavali veću masovnost ustanka, zahvaljujući upravo utjecaju Partije koja je bila sposobna da usmjeri otpor naroda protiv ustaških zločina i okupacije. Snaga Partije bila je u tome da je znala maksimalno koristiti postojeće uslove i ustanak usmjeriti na realizaciju onih ciljeva, koji su se postavljali kao primarni. Bez takve snage Partije, ne bi se moglo ni zamisliti stvaranje bratstva i jedinstva u uslovima ovoga kotara koje je bilo od tolikog značaja u samim počecima ustanka za prve i dalje uspjehe, a koje je toliko bilo kompromitovano politikom ranijih režima, a naročito okupacijom i ustaškim pokoljima, niti bi bilo moguće u onakvim uslovima brzo usmjeravati oštrice ustanka protiv okupatora kao osnovnog neprijatelja, koji se čak nastojao prikazati i kao zaštitnik srpskog stanovništva pred ustaškim pokoljima.

Oružane borbe počinju koncem jula, skoro istovremenim napadima na ustaške posade po srpskim selima gdje su te posade postojale. Tako je 29. jula pripremljen napad na ustašku posadu u selu Vrepcu, ali je ona bila obaviještena o ovoj pripremi (zahvaljujući izdaji jednog seljaka koji je poslije bio osuđen od narodnog suda) i u toku noći, dan ranije, uspjela da pobjegne. Dva dana kasnije uslijedilo je nekoliko napada ustaša na Vrebac, ali su odbijeni

od borbenih grupa koje su organizovane od skojevaca, a kojima se masovno pridružio narod.

Drugog avgusta izvršen je napad na jednu ustašku patrolu u blizini sela Medak (Parapet); ubijen je jedan ustaša, dok su ostali uspjeli pobjeći. Istog dana izvršen je napad na ustaški autobus u mjestu Tušice kod sela Ploče. Noću 3/4. avgusta napadnuta je ustaška posada u selu Divošelu, oko 5 km od Gospića. Napad je pripremao i izveo sa članovima seoske partijske organizacije sekretar OK Jakov Blažević. U toku borbe zapaljena je škola u kojoj je posada bila utvrđena, ali su se ustaše uspjele izvući zahvaljujući nedostatku oružja kod naših drugova, nedovoljnom iskustvu i drugim početničkim slabostima. Drugi dan poslije ove akcije ustaše su iz Gospića i Karlobaga napale zbjeg u podnožju Velebita, gdje se sklonio narod iz Divosela i iz okolnih zaselaka. Zbjeg je bio iznenađen kada je većina boraca bila odsutna i u divljem pokolju pobijeno je 565 lica, većinom žena i djece. Po pričanju preživjelih, zvjerstva su bila nevjerovatna, čak su i ranjena djeca hvatana po šumi i ubijana na najsvirepiji način (ranjenu djecu su i poslije nekoliko dana pronalazili po šumi).

Noću 4/5. avgusta izvršen je napad na ustašku posadu u selu Medak, koja se nalazila u školi, u neposrednoj blizini italijanskog logora. U napadu su učestvovali, osim domaćih boraca, i grupe članova Partije i simpatizera iz okolnih sela. Iako je broj drugova koji su učestvovali u napadu bio dosta veliki, raspolagalo se samo sa nekoliko pušaka, uglavnom lovačkih, dok je velika većina učesnika imala razno hladno oružje. Ustaše su očekivale napad, jer su tokom dana osjetile naše pripreme, a jedna njihova patrola naletjela je iznenada na jednu našu grupu koja se privlačila i pripremala za napad, tako da su uspjeli organizovati odbranu. U toku napada dvojica drugova uspjela su da se privuku samoj zgradi i da je zapale. Koristeći neposrednu blizinu italijanskog logora i gužvu koja je nastala kada je jedan kamion iz pravca Gospića uletjeo u samu vatru, ustaše su uspjele da se povuku u italijanski logor. Tom prilikom poginuo je jedan italijanski oficir, poslije čega je uslijedila još u toku noći jedna manja in-

tervencija ustaša i Italijana iz Gospića. U ovoj borbi poginuo je Nikica Vuletić, a teže je ranjen Janko Oklobdžija. Istog dana, 5. avgusta, došlo je do borbi sa ustašama u selu Ploči, gdje je takođe razbijena ustaška posada, a njihovi ponovni pokušaji da zauzmu mjesto bili su odbijeni. U toku nekoliko slijedećih dana vođene su borbe sa ustašama koji su napadali sela: Vrebac, Divoselo, Barlete, Široku Kulu i druga, pokušavajući da razbiju ustanike i ponovno zaposjednu ova sela, ali su ovi pokušaji ostali bezuspješni.

Karakteristike prvih dana ustanka bile su:

— Ustankom su rukovodile partijske organizacije, na čelu sa OK, a osnovicu ustanka činili su partijski kadrovi i simpatizeri, uključujući i sve one ogromne pripreme koje su učinjene prije rata i u toku okupacije. Time su stvorena žarišta ustanka po svim selima ovog kotara, što je i omogućilo širinu i masovnost ustanka.

— U toku nekoliko prvih dana ustanka sve ustaške posade postavljene poslije okupacije u srpskim selima bile su razbijene i svi njihovi pokušaji da se ponovno vrate, pretrpjeli su neuspjeh. Ova situacija prisililа je ustaškog župana Frkovića da 12. avgusta uputi proglas narodu opštine Medak da se vrati kućama, obećavajući garancije. Jasno, ovome nitko nije vjerovao niti se odazvao.

— U vojničkom smislu naročito se osjećao nedostatak oružja (ustanici su raspolagali sa 26 karabina raznih vrsta i nešto lovačkih pušaka), te i pored masovnog učešća nije se mogao postići neki veći uspjeh. Nije postojala jedinstvena vojna komanda, ali je postojalo usmjeravanje od strane OK i povezivanja među selima radi pružanja uzajamne pomoći.

U svim selima su odmah birane starješine — komandiri, kako su se već gdje zvali. Odmah su uvođene i mjere obezbjeđenja sela od napada, te se rađaju prvi elementi vojne organizacije (obezbjeđenje stražama, patrole, znakovi raspoznavanja, obavještavanje itd.).

— Karakteristično je držanje Italijana za vrijeme prvih borbi sa ustašama: oni se, sem nekih izuzetaka, aktivno ne miješaju, prividno izgledaju kao pasivni posmatrači, sve dok nije bilo očigledno da ustaše definitivno gube te-

ren. To ih je prinudilo da i formalno preuzmu vlast u tzv. II zoni, tj. u oslobođenim krajevima Like. Takva je tipična okupatorska politika — pokazati ustašama neophodnost još jačeg vezivanja za okupatorsku vlast i steći jače pozicije na tom terenu u odnosu na Nijemce, a s druge strane prividnim neuplitanjem u borbu steći oslonac kod Srba i time stvoriti uslove za stvaranje četničkih bandi odanih okupatoru, po uzoru na ustaše.

FORMIRANJE I RAZVOJ PARTIZANSKOG ODREDA „VELEBIT"

Nakon razbijanja ustaša u prvoj polovini avgusta, počinje intenzivan rad na organizacijskom sređivanju vojnih jedinica, na učvršćenju postignutih rezultata i priprema za dalji razvoj oružane borbe.

U vojnom pogledu, kao začeci vojnih jedinica postojali su seoski odredi (čete), koji su imali svoje komandire izabrane na seoskim zborovima; negdje su odredi bili podijeljeni u manje grupe. Sastav borbenih grupa u tim prvim danima bio je promjenljiv. Međutim, u toku borbe pokazali su se kao neophodni i neki drugi oblici oružanih grupa, kao i potreba za većom samostalnošću jedinica. Tako su se počele organizovati nove jedinice, zavoditi disciplina, sprovodila se obuka i ostalo što je potrebno za osposobljavanje jedinica za borbu. Naročito je bio intenzivan rad na prikupljanju oružja, jer ga je u početku bilo veoma malo u ustaničkim selima, a u prvim borbama nije se moglo mnogo zaplijeniti. Dosta ljudi išlo je u sjevernu Dalmaciju i tamo kupovalo oružje, uglavnom kao zamjenu za stoku, jer novac nije imao neku vrijednost (tamo je ostalo nešto skrivenog oružja od rasformiranih jedinica bivše vojske i razni trgovci koristili su ovu situaciju na svoj način).

Ukazala se potreba za stvaranjem jedinstvene komande za oslobođena područja kotara, koja bi preuzela na sebe sve vojne zadatke. U tu svrhu OK je sazvao sastanak predstavnika oslobođenih sela, koji je održan kod crkve u selu Metku 15. avgusta 1941. a rukovodio je sekretar OK, Jakov Blažević. Na sastanku je izabrana jedinstvena

komanda (štab) za čitavo područje gospićkog kotara. U komandu su izabrani: Milan Kuprešanin, Joco Njegomir i Đuro Petković (koji je kasnije otpao zbog izdaje). Za sjedište komande određeno je selo Mogorić. Tu su takođe postavljeni zadaci i date smjernice za rad novoizabrane komande. Od svih jedinica na tom području formiran je bataljon. Na sastanku delegata četa, održanom koncem avgusta, za prvog komesara bataljona izabran je Petar Kleut.

Odmah poslije sastanka, 18. avgusta, donesena je odluka da se oformi komanda na nivou bataljona sa nazivom Gerilski bataljon Velebit, a novoizabrana komanda je postala štab bataljona sa unutarnjom raspodjelom poslova što bi približno odgovaralo slijedećim dužnostima: komandant Milan Kuprešanin, načelnik štaba Joco Njegomir, a Đuro Petković je bio zadužen za poslove koji bi se mogli nazvati pozadinski. U teritorijalnom pogledu, bataljon je podijeljen na dva sektora. Sektor ispod Velebita obuhvatao je jedinice u selima: Raduča, Metka, Počitelja, Divosela itd., a drugi sektor je obuhvatao jedinice u selima: Ploča, Mogorić, Vrebac i Ostrvica.

Među ostalim pripremama, štab bataljona je izradio i Pravila narodnooslobodilačke vojske, od 22 člana — uglavnom se govorilo o vojnim obavezama pojedinaca, organizaciji narodne vojske, itd. Veliki posao je učinjen na formacijskoj obradi jedinica; formirane su čete u okviru jednog ili više sela, sa unutrašnjom podelom na vodove i desetine; izabran je i potreban komandni kadar. U izboru tog kadra kombinovan je princip predlaganja i postavljanja od strane štaba bataljona. Takođe su razrađeni mobilizacijski spiskovi na oslobođenoj teritoriji, po kojima su obveznici od 20 do 40 godina svrstani u neke vrste operativnih jedinica, a od 40 do 60 godina u razne pomoćne službe. Zatim su po svim jedinicama polagane zakletve, a tekst zakletve sastavili su članovi OK i štaba bataljona. Zakletve su polagane na svečan način u svim jedinicama. Po svim jedinicama vršena je obuka, pogotovu sa omladincima koji ranije nisu služili vojsku i koji su se upoznavali sa naoružanjem i najosnovnijim borbenim radnjama.

Radi daljnih organizacionih mjera krajem septembra 1941. bataljon je preformiran u odred pod nazivom Prvi

lički partizanski odred „Velebit". Odred je imao četiri bataljona i to: 1. bataljon koji je obuhvatio jedinice (čete) iz sela Mogorića i Ploče (prvi komandant bataljona bio je Lazo Radaković, a komesar Đuro Stanković); 2. bataljon obuhvatio je jedinice sela Vrebac, Ostrvica i Pavlovac (komandant bataljona Joco Njegomir, komesar Dušan Njegomir); 3. bataljon obuhvatio je jedinice sela Rađuč, Medak i Počitelj (komandant Pekiša Vuksan, komesar Stevo Maoduš); 4. bataljon obuhvatio je jedinice sela Divoselo, Smiljan i Čitluk (komandant Damjan Vujnović, komesar Jure Naglić). Svaki bataljon podijeljen je u tri čete, a čete na vodove, tako da je organizacija bila više prilagođena tadanjim potrebama i značila korak dalje u vojničkom sređivanju jedinica.

Iako je i ova organizacija još uvijek bila vezana u određenom obimu za svoja sela, to je bila jedna korisna i nužna stepenica ka prelasku na potpuno pokretne jedinice, što se u toku daljeg razvoja i ostvarilo. Mada je to u početku izgledalo kao sporiji put za dovođenje jedinica na viši stepen, nevezivanja za teritoriju, uspjelo se sva četiri bataljona kasnije kompletno uključiti u brigade i ostaviti jezgro za novi odred, koji je poslužio kao oružana jedinica na terenu i kao mobilizator novih boraca za brigade. Ovo je svakako predstavljalo veoma značajne rezultate rada partijske organizacije kako na samom terenu, tako i u vojnim jedinicama.

U svim jedinicama su još u početku oformljene partijske organizacije, nezavisno od organizacija na terenu gdje su se nalazile, odnosno formirale jedinice, što je doprinijelo sveobuhvatnijem radu kako na terenu, tako i u vojsci. Najintenzivniji politički rad u ovom periodu bio je usmjeren protiv okupatorske propagande koja je bila sračunata na pasiviziranje borbe protiv okupatora. On je nastupao sa parolom da Italijani zaštićuju Srbe od ustaša, da neće više biti pokolja otkako su oni preuzeli vlast na oslobođenoj teritoriji, da je Italija velika sila i da je nepotrebno da još sa njom zaratimo, dok nam prijeti svakodnevna opasnost od ustaša itd. Jasno da su ovakve parole i razna obećanja okupatora na prvi pogled za politički neupućene zvučile privlačno. Baš u ovakvoj situaciji dolaze u punoj

mjeri do izražaja rezultati rada partijskih organizacija, što omogućava da se u toku zime razvije borba protiv Italijana na širem frontu i sa uspjehom, što je još jednom ubjedljivo pokazalo snagu i pravilnost partijskog rada.

Istovremeno sa stvaranjem vojnih jedinica stvaraju se i prvi začeci narodne vlasti, poznati kao odbori civilne vlasti. Stvaranje ovih odbora po selima omogućava da se već koncem oktobra 1941. održi u selu Mogoriću konferencija predstavnika seoskih odbora, na kojoj je izabran odbor za sve oslobođene krajeve kotara, što je svakako predstavljalo značajan uspjeh u organizaciji pozadine i prve začetke revolucionarne vlasti.

U ovom kratkom vremenskom periodu, koje je upotrebljeno za organizaciono, vojno i političko učvršćenje jedinica i prvih rezultata ustanka, izvođene su manje borbene akcije. Tako je 1. septembra izvršen napad na ustaše i žandarme u selu Široka Kula; 2. septembra se vode uspješne borbe sa ustašama u rejonu sela Barlete, kada su pokušali da silom pokupe žito sa polja, dok je 3. septembra izvršen napad na ustaše u selu Podlapača. 6. oktobra vode se ponovo borbe sa ustašama u selu Barlete; ustaše su sa jačim snagama iznenada napale selo i uspjele da ga spale. Istog dana izvršen je napad na italijansku stražu kod skladišta benzina u blizini željezničke stanice Gospić, a 13. oktobra napad na italijansku stražu u Žabičkoj ulici, u samom Gospiću. 5. novembra upućen je jedan vod pod komandom Emila Antića i Kneževića da sruše benderski vijadukt (najveći na pruzi Zagreb—Split, kod Zrmanje), ali pripreme i snage za ovako značajnu akciju koju je trebalo izvesti zajedno sa drugovima iz gračačkog kotara, nisu bile dovoljne i akcija nije uspjela.

Kroz ove akcije sticana su određena borbena iskustva. Jedinice su postepeno uvođene u složenije borbe, dalje od svojih sela, kako bi postale što pokretljivije. Sve ove mjere oko reorganizacije jedinica radi njihove veće pokretljivosti i nevezanosti za teritoriju, obavljale su se uz istovremenu veoma aktivnu italijansko-četničku propagandu, koja se odvijala pod parolom da treba braniti svoja sela od ustaša, jer čim odu borci, ustaše će opet početi da kolju. Zatim, da se oružje drži u selu, itd. Na ova-

kvu propagandu široko je objašnjavana politika okupatora i njegovih slugu, ustaša i četnika, ukazivanjem da politika mirovanja odgovara samo okupatoru. Ovdje je naročito osjetljivo bilo pitanje oružja, koje je u prvim danima ustanka došlo u ruke i onih ljudi koji su bili spremni i borili se za odbranu svojih i susjednih sela, ali iz raznovrsnih razloga nisu mogli da se uvrste u jedinice kakve mi želimo, a naša nastojanja su bila da se oružje daje u ruke onim borcima, prvenstveno mlađim, koji su spremni za borbu na svakom mjestu i u svim uslovima. Sasvim je razumljivo da su ova nastojanja bila vrlo osjetljiva, kad se ima u vidu na koji su način ljudi dolazili do oružja i šta je za njih predstavljalo ovo oružje pred svakodnevnom opasnošću da se opet nađu goloruki pred ustaškim koljačima. Međutim, blagodareći pravilnim mjerama i pravilnim političkim objašnjenjima i ova vrlo osjetljiva akcija sprovedena je uspješno.

Od 18. oktobra na teritoriju 1. odreda stigao je jedan odred iz lapačkog kotara, čiji je komandant bio Đoko Jovanić. Ovaj odred se noću 23/24. oktobra prebacio u selo Smiljan, gdje je partijska organizacija pripremala akciju na ustaške koljače. U toku noći likvidirana je ustaška grupa na čelu sa opštinskim biljažnikom, što je politički bilo značajno, jer se potvrdilo da ustaški koljači neće ostati nekažnjeni i da je besmislena ustaška propaganda da partizani ubijaju sve od reda. Akciju je vodio sekretar OK.

Sedamnaestog novembra na teritoriji ovoga odreda formiran je u selu Mogoriću jurišni vod jačine 52 borca, koji je uskoro prerastao u četu, čiji je komandir bio Petar Kleut, a politički komesar Ilija Uzelac Iljuš. Vod (kasnije četa) bio je sastavljen od mlađih boraca iz Divosela, Počitelja, Metka, Raduča, Ploče i Mogorića. Ova jedinica je izvršila nekoliko akcija na ustaške i italijanske posade (noću 22/23. novembra u selu Mušaluka i 17. decembra na željezničku stanicu Ribnik, gdje je bila italijanska posada). U jedinici je razvijen intenzivan politički, kulturni i vojnički rad, a pošto je bila stalno na okupu i rezultati ovoga rada bili su uspješni. Formiranje ovog voda (čete) u vojnoorganizacionom pogledu značilo je korak naprijed u smislu organizacije, discipline, pokretljivosti itd.

U borbi protiv okupatorske i četničke propagande, poučan je i slučaj pogibije komandanta 3. bataljona, Pekiše Vuksana, 20. novembra u Metku. Naime, ovaj slučaj je u izvjesnom pogledu primjer gdje rukovodstvo bataljona (uglavnom Vuksan, koji je kao španski borac bio najstariji i najiskusniji) nije bilo dovoljno budno prema neprijateljskoj propagandi.

Pekiša Vuksan, u svakom pogledu odan revoluciji, zapostavljao je mjere političkog karaktera, služeći se više aktima komandovanja, prelazeći tu ponekad i u krajnost. Jasno da ovakav metod rada u politički nedovoljno zreloj sredini, uz snažnu i organizovanu italijansko-četničku propagandu, nije bio dovoljan, što je i iskoristila jedna grupa četnički orijentisana, sa Gavrom Stanojevićem na čelu, da se na podstrek Italijana pobuni i da ubije Pekišu i Vladu Cerina. Da je bilo više budnosti prema neprijateljskom radu, više upornog partijskog rada i uspjesi neprijatelja svakako bi bili manji, što se pokazalo i na zboru održanom odmah poslije toga u Metku, na kome je učestvovao sekretar OK Blažević i komandant odreda. Tom prilikom se moglo ocijeniti da četnička grupa nije bila ni dovoljno jaka, ni dovoljno spremna na veće akcije i da je solidnijim političkim radom mogla biti na vrijeme izolovana i sa daleko manjim posljedicama. Ovo je jedan od vrlo poučnih primjera iz tih dana, od kolike je važnosti pravilan politički rad prilagođen konkretnoj situaciji, jer i najmanja nesmotrenost može da labilnu situaciju okrene u negativnom pravcu. Ovo se i dogodilo, iako je utjecaj Partije u tom mjestu bio dovoljno jak da brzo izoluje četničke plaćenike i da veliki broj drugova svrsta u partizanske jedinice.

Za jačanje ustanka u hrvatskim selima, gdje su uslovi svakako bili drukčiji nego u srpskim, od velikog je značaja formiranje čete u selu Smiljanu 18. novembra 1941. To je bila prva jedinica formirana u hrvatskom selu na ovom kotaru i ona je odigrala veliku ulogu u daljem razvoju ustanka po hrvatskim selima. Prvi komandir čete bio je Momčilo Novković. Svakako da su oslonci Partije postojali i u drugim hrvatskim selima gospićkog kotara, što

govori o utjecaju Partije u hrvatskim selima, gdje su uslovi za masovnost ustanka u prvim danima bili drukčiji.

Kao značajnija borba protiv okupatora koncem 1941. i početkom 1942. godine, koja zapravo znači prekretnicu i uvod u šire akcije protiv Italijana, jeste uništenje nekih okupatorskih jedinica i blokade italijanskog garnizona u Korenici u kojoj su djelimično učestvovale i jedinice 1. odreda. U smislu vojnog uspeha najznačajnija je borba na Ljubovu koju je vodio 2. bataljon ovog odreda u drugoj polovini januara 1942. godine. Mora se napomenuti da je pobjeda na Ljubovu ogromno doprinijela daljem rasplamsavanju borbe protiv Italijana, jer je pokazala da je mogućno postignuti uspjeh i protiv daleko nadmoćnijeg okupatora. Ta borba je razbila famu, koju je širila neprijateljska propaganda, da je nemoguće uspješno tući okupatorske snage s obzirom na njihovu jačinu, naoružanje itd. Sa ovom pobjedom odred je početkom 1942. kao i ostale jedinice na teritoriji Like, ušao u novu fazu borbe protiv okupatora kao glavnog neprijatelja, dok su ustaše u četnici svedeni na ono što su bili od samog početka — sluge okupatora. Rezultati borbe na Ljubovu veoma snažno su odjeknuli i bili uvod u dalju uspješnu borbu protiv okupatora.

Zahvaljujući rezultatima rada Partije prije rata i u toku ustanka, snazi i povjerenju koji su takvim radom stvoreni u narodu, gospićki kotar je ušao u 1942. godinu sa četiri bataljona solidno pripremljenih boraca, razvijenom partijskom organizacijom na terenu, razvijenim odborima narodne vlasti i drugim rezultatima koji su omogućili sve širi zamah narodnooslobodilačkog pokreta.

Milan KUPREŠANIN

SKOJEVCI IZ GOSPIĆA

Već u prvim akcijama na početku narodnooslobodilačke borbe u Lici je učestvovao veliki broj srednjoškolaca koji su ili upravo završavali srednju školu ili prekidali školovanje i odlazili u borbu. Najveći dio njih školovao se u Gospiću. To treba istaći zato što je tamo bio najjači utjecaj Partije i SKOJ-a, a to je imalo za posledicu da je ta omladina zauzela veoma jasan i odlučan stav 1941. godine. Ona se nije slučajno, već u prvim danima okupacije, našla na strani oslobodilačkog pokreta.

Kad sam 1937. godine završila malu maturu i došla iz Otočca u Učiteljsku školu u Gospiću, uključila sam se u grupu napredne omladine, koja je pod utjecajem SKOJ-a i Partije počela svoje prve male političke aktivnosti. Mi nismo znali tko su sve članovi SKOJ-a, ali i oni za koje smo znali i oni za koje smo pretpostavljali da su članovi bili su takvi da su nam u svemu služili kao primjer. Isticali su se ozbiljnošću i drugarskim ophođenjem s omladinom. Gotovo neprekidno bili su, makar to bile i najsitnije akcije za pravednost, za sve što je istinito i pošteno. Bili su najbolji đaci, što nije bio odraz nekog đačkog štreberstva, nego potreba za stvarnim obrazovanjem i kulturom. Uopće su ih svi, pa čak i mnogi profesori, cijenili zbog znanja i drugih kvaliteta.

Kad god smo se bilo s kim od njih sastajali, uvijek smo nešto dobro i korisno naučili. Ili bi nas upućivali na najbolju literaturu i filmove, ili bi nam pričali i objašnjavali najnovije događaje i zbivanja u svijetu, koja su već tada ozbiljno najavljivala II svjetski rat, ili bi davali upu-

te kako da se borimo protiv najrazličitijih nepravilnosti u školi i izvan nje, naročito protiv nenaučnih shvatanja kojima je vrvjela tadašnja nastava.

Naročito smo mnogo razgovarali o slabostima i nepravdama tadašnjeg društvenog sistema. Članovi SKOJ-a su nam svakodnevno otkrivali svu bijedu i neodrživost takvog društvenog uređenja. U tome su najaktivniji bili Branko Ognjenović i Niko Korać, zatim Antić Uzelac, Vlado Orešković, Ilija Uzelac, Branko Basarić, Jure Naglić i drugi. Mi smo znali da se oni često sastaju s Jakovom Blaževićem (koji je već tada bio član CK KPH) i ostalim članovima KPJ — Milom Počučom, Đurom Stankovićem, Nedjeljkom Žakulom i drugima.

Sjećam se jednog događaja u proljeće 1938. godine, koji je veoma jasno izražavao utjecaj što ga je već tada imala Partija na najmlađu generaciju napredne omladine. U mom razredu oko petnaestoro nas je na satu vjeronauka slušalo od pravoslavnog nastavnika-popa sve najnegativnije o komunizmu i komunistima. Mi smo se zgražali do koje mjere taj „uvaženi" gospodin može lagati i kako, a da ne trepne okom na svom „svetačkom" licu, može klevetati ljude služeći se pri tom najpogrdnijim riječima. Naročito se okomio u svojim klevetama na Jakova Blaževića, a zatim na Mila Počuču, Žakulu itd.

Ogorčeni protiv takvih postupaka popa Bogdanovića, obavijestili smo te drugove o svemu i izjavili da smo spremni i na sudu potvrditi da je umjesto predavanja iz vjeronauka, pun bijesa klevetao komuniste i druge napredne ljude.

Zbog toga su drugovi tužili Bogdanovića sudu. To je bio veliki događaj za Gospić i okolicu. Nastala je velika živost u svim političkim grupacijama koje su u tom malom gradu bile brojne i vrlo aktivne. Na nas je vršen pritisak sa svih strana da ne svjedočimo protiv popa, jer je on naš „duhovni pastir", te da nam je sve govorio dobronamjerno itd. Svi su završavali prijetnjama: ako budemo govorili protiv njega, a to znači istinu, da će nas proglasiti komunistima, istjerati iz svih škola u Jugoslaviji, otpremiti u zatvor i slično. U tome su bili najaktivniji članovi JRZ, sokolaši, ljotićevci, ali nisu mnogo zaostajali ni

ostali. Iz solidarnosti javili su se svojim savjetima i frankovci, a i katolički kateheta inače poznati frankovac.

Sve je to trajalo više od mjesec dana. Za nas je to bila prva politička škola u kojoj smo mnogo naučili. Vidjeli smo svu bijedu i podlost malograđanskih slojeva tadašnjeg društva i oni su nam se jednostavno zgadili. S druge strane, još bolje smo upoznali naše drugove koji od nas nisu ništa tražili nego da kažemo istinu i to samo one osnovne stvari, a to je da pop nije održao sat vjeronauka, nego je klevetao.

Dan suđenja očekivao se s nestrpljenjem. Velika dvorana Okružnog suda u Gospiću bila je prepuna publike. Na optuženičkoj klupi sjedio je pop Bogdanović, a na suprotnoj strani sudskog stola stajao je Jakov Blažević s drugovima. Proces je vodio sudac Edo Floršić, koji je bio simpatizer Partije.

Mi smo se kao svjedoci, iako većina nije imala pravo prisege, jer nije navršila 16 godina, ponašali vrlo ozbiljno. Za vrijeme trodnevnog procesa svi smo, osim jednoga (koji je bio sin podvornika suda i član sokolske organizacije), iznijeli svu istinu o tome što je nastavnik govorio. Iako su nas od ranog jutra po sudskim hodnicima politički protivnici komunista neumorno zastrašivali prijetnjama, iako su poslije svake pauze sve veći pritisak vršili na preostali dio svjedoka — đaka, izgledalo je kao da su postizali suprotno, jer je svaki daljnji svjedok govorio sve više, da bi na kraju Ilija Radaković okrunio svu odlučnost našeg stava iznoseći doslovno čitave pasuse Bogdanovićevih kleveta i navodeći sve vulgarne izraze kojima se služio. To je već ogorčilo i dio publike koja je i pljeskom odobravala naše držanje, a naročito držanje Ilije Radakovića. Publika je negodovala protiv lažnih izjava jednog jedinog svjedoka upozoravajući da ga treba otpremiti u zatvor za maloljetnike. Suđenje je završeno uspješno. Pop Bogdanović osuđen je zbog kleveta.

Bila je to za ono vrijeme velika pobjeda organizacije KPJ u čitavom tom kraju. Pokazalo se da komunisti predstavljaju snagu i da ih nije jednostavno napadati i klevetati, pa makar se za to dobila podrška režima i svih režimskih organizacija i institucija.

Za nas su posljedice bile višestruke. U prvom redu mi smo učvrstili svoje omladinske redove. Solidarnost u toj, na oko neznatnoj, akciji još nas je više zbližila, postali smo pomalo čak i ponosni na to da su u tadašnjem Sreskom načelstvu, kod policijskog pristava, zapisali naša imena na svjetlije ili tamnije crvene kartice, a u preostale tri godine školovanja nismo uopće imali vjeronauk, jer se nijedan od pravoslavnih nastavnika vjeronauka i popova iz Gospića i okolice nije jednostavno usudio doći k nama da održava nastavu. Nekim naprednim profesorima koji su se osjećali marksistima, kao Marinka Brujić, Boro Ljubobratović, Jaroslav Mali, Vjekoslav Barleković i dr., odlaknulo je, jer su se mogli i dalje nalaziti u društvu s Jakovom Blaževićem i ostalim drugovima, a da im razne katehete, njihovi direktori i njima slični to ne prebacuju, ne kleveću ih, pa možda i pošalju na robiju kao što su to učinili s profesorom Mirkom Banjevićem.

Za vrijeme preostale tri godine, do 1941, u Gospiću se i dalje razvijao bogat politički život među srednjoškolskom omladinom. Tokom 1940. godine samo u mom razredu od 40 đaka bilo nas je 12 članova SKOJ-a i 5—6 simpatizera. Treba istaći da nije bilo uopće politički neopredijeljenih, pa su ostali đaci vrlo odlučno pripali ili režimskim velikosrpskim partijama, ili frankovcima, ili Hrvatskoj seljačkoj stranci.

Politička aktivnost razvila se u raznovrsnim oblicima: u školi za vrijeme nastave, u seminarima, a naročito u školskom literarnom društvu „Jedinstvo". Najbolje referate iz književnosti i umjetnosti, a kod nas na Učiteljskoj školi posebno iz područja pedagogije, održavali su u te tri godine đaci članovi KPJ, SKOJ-a i simpatizeri KPJ i SKOJ-a.

Za sve te referate i predavanja svi smo se vrlo intenzivno pripremali i pored referata bili najbolji diskutanti, čime smo među ostalom omladinom postizali veliku popularnost i autoritet. O referatima smo diskutirali i pripremali se na našim skojevskim sastancima ili u tzv. simpatizerskim kružocima. Tu su nam redovno pomagali stariji drugovi članovi Partije. Od prvog dana oni su zahtijevali

od nas da ozbiljno učimo i radimo, da služimo primjerom ostalima.

Jednog dan pričao nam je profesor Ljubobratović kako je profesor matematike i fizike (frankovac) došao u zbornicu bijesan i bacivši katalog na stol rekao: „Do sto đavola, ovi komunisti su najinteligentnija djeca u razredu i ne možeš ih nikako srušiti".

Kako je Partija imala dosta veliki utjecaj u mnogim okolnim selima Gospića (naročito u selima: Smiljan, Divoselo, Mogorić, Vrebac, Široka Kula itd.), to je i aktivnost članova SKOJ-a đaka (od kojih je jedan dio bio iz tih sela i kotara Perušić) bila vrlo velika među omladinom tih sela. Tamo se aktivnost najviše odvijala preko organizacije „Seljačkog kola" i „Seljačke sloge".

Ostala naša aktivnost sastojala se u izvršavanju konkretnih zadataka kao što je rasipanje letaka, lijepljenje plakata, vješanje crvenih zastava povodom svih posrednih i neposrednih manifestacija KPJ, skupljanje novčanih sredstava za Crvenu pomoć, kasnije Narodnu pomoć, sakupljanje priloga za partijsku štampu, vršenje pretplate za štampu i časopise. No bilo je, osim toga, bezbroj najrazličitijih aktivnosti koje nisu vršene ni po kakvim direktivama i nikad ih nitko ne će moći nabrojati i registrirati. To su zapravo one najljepše akcije koje su obavljali svi komunisti, i stariji i mlađi i oni najmlađi.

Kao rezultat svega izašli smo 1941. godine na najteži ispit. Moj razred nije polagao maturu kao što se to činilo ranijih godina. Mi smo već u aprilu po uputama Okružnog komiteta KPH za Liku otišli u sela gdje smo s ostalim skojevcima tih sela vršili prve male akcije (prema našim mogućnostima) u pripremama naroda na ustanak. Pod rukovodstvom Jakova Blaževića, Mila Počuče, Kate Pejnović, Đure Stankovića i ostalih intenzivno su se održavali pripremni sastanci u selima Smiljanu, Divoselu, Mogoriću, Vrepcu itd., te vršile pripreme za borbu u kojoj smo i mi, skojevci iz Gospića, našli svoje mjesto i nismo ga napuštali do oslobođenja zemlje, pri čemu su mnogi dali i svoje živote.

Stojanka ARALICA

DIVOSELO U USTANKU

Za malu teritoriju Like posebno su bili teški — dolazak italijanskih okupatora i stvaranje NDH. Decenijama raspirivana nacionalna i verska mržnja od nenarodnih poredaka i političara, a naročito od strane klera, dostigla je u danima okupacije u bratoubilaštvu svoj vrhunac, bezmerno tragičan. Sa znakom „U" na kapi, vojnik Pavelićeve NDH nabrusio je bajonet i krenuo na uništavanje Srba, ljudi iste narodnosti, istog jezika, istih običaja. Istovremeno su bili na redu i Hrvati antifašisti, koji nisu hteli da budu uprljani bratskom krvlju. Ta nemila i teška situacija dobila je možda svoj najizrazitiji i najteži oblik u Lici, kraju u kome su fašisti još početkom tridesetih godina počeli s nekakvim ustankom, napadajući žandarmerijske stanice. A kako bi tek bilo bez KPJ, sile koja je svu mržnju, sve posledice antinarodne politike stišavala, suzbijala i borila se za nešto drugo, ukazujući na jedino mogući izlaz iz takve situacije i uporno se boreći za slogu, za bratstvo i jedinstvo svih naših naroda. Istorija Divosela u tom pogledu pruža primer izdvojen iz niza ostalih, širom naše zemlje iz ustaničkih dana 1941.

To selo sa oko 3 000 stanovnika srpske i nekoliko desetina hrvatske narodnosti, koliko je imalo do rata, prostire se u pitomom, zelenom i šumovitom delu, južno od Gospića prema Velebitu. Severozapadno i zapadno graniči se sa hrvatskim selima: Žabicom, Ličkim Novim i Rizvanušom. Svojim južnim delom naslanja se na Velebit, istočnim graniči se srpskim selom Ornice, a jugoistočno opet sa srpskim Čitlukom, pa potom dalje od Ornica prema se-

veroistoku s hrvatskim selom Bilajem. Čitluk i Ornice, međutim, od vajkada su s Divoselom jedna celina i politički život bio im je zajednički. Dolaskom ustaša na vlast sva tri su doživela istu sudbinu, zajedno su se organizovala za ustanak. Zato kad govorimo o Divoselu mislimo istodobno i na Čitluk i Ornice.

Tridesetih godina Divoselo je naglo ušlo u politički život. Istina, iz njega je izašlo nešto učitelja, činovnika i popova, ali seljak se nije bavio politikom, jer to je bila stvar vlasti. Briga seljaka svodila se na održanje golog života, obradu malih parcela zemlje čiji ga plodovi nisu mogli potpuno ishranjivati. Često je morao jeftino da prodaje svoju radnu snagu, morao je da „crnči", da „dere", kako to kažu Ličani, da ide u svet na najteže i najgrublje poslove, u pečalbu širom zemljine kugle. Tridesetih godina počelo je ovde mnogo toga da se menja. Svakom godinom sve više je upisivano đaka u gospićku gimnaziju, tako da se njihov broj pred rat popeo do blizu stotine. Taj mladi svet završavao je razne škole, obrazovao se i uzdizao pa i politički. Tome su doprineli komunisti koji su živeli i radili u Gospiću šireći napredne ideje i shvatanja. Đaci Divoseljani bili su među prvima koji su prihvatili socijalističke ideje i dalje ih vatreno razvijali. Đuro Vujnović Đurelica bio je u Divoselu prvi i najzaslužniji borac za komunizam, neumorni agitator i propagandist marksizma. Propagirao je neposredno i otvoreno, veoma smelo za ondašnje prilike. Njegov rad na vaspitavanju omladine i radnika Divosela bio je vrlo uspešan. Pored njega moraju se spomenuti gimnazista Vlado Radaković, preparandista Đuro Potkonjak „Đura učitelj", pa Marko Počuča Danjin, Damjan Vujnović Deni, Mića Jović i drugi.

Od 1934. godine u Divoselu postoji snažan kružok komunista i simpatizera. U njemu su i seljaci: Simo Počuča, Đuro Obradović Dacin, Branko Radaković Branja, Nikola Krajnović Jekušin i Milan Plećaš Kuntić. Literatura marksizma nije više strana Divoseljanima. Sokolska četa u rukama je komunista. Stvorena je i skojevska organizacija u kojoj su bili okupljeni mladi komunisti. Tu su omladinci Jovo Plećaš, Simo Radaković, Stevo i Đuro Obradović, Bogde, Branko i Dušan Vujnović, Stevo Potkonjak, Mirko

Jerković, Nikola Stanić, Milan Potkonjak iz Ornica i drugi. Nikola Dragaš Niki nema straha da pred žandarmima na seoskim priredbama uzvikne: „Dole kralj, dole politika vladajuće buržoazije"! Na tim priredbama se recituju i pevaju napredne pesme, igraju komadi s naprednom sadržinom. Razvija se i živ kontakt sa susednim selima, naročito sa hrvatskim, kojima se ide u posete i obratno. Stvara se politika bratstva. Blizina Gospića je takođe imala svoje dejstvo u tom životu. Divoseljani poznaju gospićke komuniste Jakova Blaževića, Nedjeljka Žakulu, Đuru Stankovića. Oni ovamo takođe često dolaze. Komunisti svoje akcije protiv režima u zemlji sprovode i kroz politiku takozvane udružene opozicije. Rat zatiče ovo selo s komunistima spremnim za borbu. Odbrana zemlje od stranih zavojevača sada je prvi zadatak. Na žalost, sudbina Jugoslavije u lošim je rukama i ona brzo propada.

Gospić su napunile ustaše, koji se odatle razmileše kao mravi. Prigrabiše napušteno oružje raspadnute vojske, ispraznište vojne magacine, naoružaše se i stadoše da sprovode svoju strahovladu. Pljačka bogatih Srba u Lici postade njihovo zanimanje, izvor bogaćenja, „sreća" koju su davno očekivali i koju donese Pavelić, „Srbi su krivi za zlo i bedu hrvatskog življa", govorila je ustaška propaganda. Pojedini priprosti i neobrazovani hrvatski seljaci, uz to zatrovani klerofašističkom propagandom i mržnjom, poverovali su da je to istina. Neki su se, predvođeni poznatim besposličarima i kriminalcima, poveli za ustašama da brane „hrvatsku grudu" i krenuli putem zločina. I pošto je NDH Hitlerov saveznik, nastradaše i Jevreji i Cigani (neke Cigane Pavelić je proglasio „čistim" Hrvatima, vlast im je dala oružje i stvorila od njih koljače). To je bio period bezvlašća, period vlasti ustaških poverenika koji su bili svugde postavljeni i koji su radili šta su hteli.

Divoselo je dobilo ustaškog poverenika u licu meštanina Luke Trošenja Katurina. Bio je po prirodi nezgrapan, nekakvih sivih očiju, bez urođene bistrine ličkog seljaka, a uz to nepismen i dvoličan. On je sada postao „bog i batina" za Divoselo. Nije bio škrt u obećanjima da će onoga ko mu se obrati spasiti, izdati mu propusnicu za odlazak u Srbiju. Naravno, to se plaćalo. Za skupe pare ponekom

je i pomagao. No, uglavnom — obećavao je. Tragično je što mu je narod verovao, jer je do rata bio mačekovac, pa je izgledalo i da bi, pod izvesnim okolnostima, bio pogodan i za saradnju. U stvari bio je potpuno ustaški čovek. Upirao je prstom koga najpre uhapsiti, koga ubiti, kome uzeti ovo ili ono. On je to mogao uspešno da sprovodi, jer je znao svaku kuću Divosela, Čitluka i Ornica. Mnogi su od njega kupovali kola drva, ili mu pružali neku drugu priliku da zaradi za palentu.

Prva žrtva Divosela pala je 24. aprila. Kamion ustaša i Italijana sručio se u selo i zaustavio pred kućom Nikole Ribara. Njega su zgrabili, zavezali mu ruke i poterali. Mučili su ga već u kamionu toliko, da nije mogao izdržati. Pokušao je da pobegne, ali nije uspeo da napravi više od pet koraka. Pao je izrešetan mecima. Posle ovoga nastaje hajka. Jednu grupu od šestorice Divoseljana hvataju krajem maja na njivi gostioničara Kekića iz Gospića, odvode i ubijaju.

Prvog juna, u lovu na ljude, ustaše dolaze u zaselak Veliki Kraj. Opkoljavaju kuću Mile i Paje Vujnovića. Prvi je bio žandarm, a drugi sudski stražar. Mile i Pajo siđu sa štale, gde su spavali, ali se nisu predali, već napadnu ustaše. Jednom otmu pušku, a drugoga rane. No, teško ranjen bude i Pajo. Njega porodica i susjedi povedu u bolnicu u Gospić. Međutim, ustaše ih presretnu i ubiju ranjenoga. One koji su ga vozili pohapse i odvedu. To je bila prva puška ispaljena na ustaše u Divoselu. Od tada je Mile Vujnović bio u šumi i tamo živeo sve do ustanka. Prvog juna nekoliko ustaša zašlo je u selo i izbilo prema crkvi. Tamo su sreli Jovana Bastu, momka od 20 godina. Pitali su ga gde je Brdo. Momak odgovori da je tu, gore. Onda ih povede, kao što mu rekoše, ali vodio ih je svega 50 koraka. Jedan ustaša opalio mu je metak u leđa i Basta je pao.

Sedmog juna kamion ustaša stade pred osnovnom školom. Njihov zapovednik uđe u učionicu i zapovedi učiteljici, koja je stajala izbezumljena sa decom, da završi nastavu. Škola više neće raditi. I đaci su sklopili svoje knjige. Ustupili su školu dvadeset i petorici naoružanih ustaša koje u njoj zbaciše spremu i tu se nastaniše.

Divoselo je bilo opasno za ustaše. To je srpsko i istovremeno komunističko selo, koje treba posesti i čvrsto držati pod knutom. Hapšenja su postala svakodnevna. Ustaške patrole, kojima komanduje zloglasni poglavnikov prezimenjak iz obližnjeg komšijskog sela, samo križaju selom. Seoskim starešinama naređeno je da se brinu o njihovoj ishrani. Narod svakoga dana kuva i peče ono što zahtevaju. Smrt vreba iza svakog grma, iza svake živice. Ljudi se sklanjaju, ne noćivaju pod svojim krovovima, čuvaju se. Onaj ko sada pogodi u školu, taj se više ne vraća. Jezivo je bilo gledati kako uhvaćene bacaju u kamion, slažu jednog na drugog kao džakove. Onda to pokriju ciradom, gore sedne stražar i odvoze ih. Gde! To znaju borici oko Gospića, bezdani, to zna Jadovno, zloglasni logor na Velebitu, to zna Slano, drugi zloglasni logor na Pagu. Narod je prestao i u Gospić da odlazi. To čine samo oni koji moraju. Pedeset i sedam dana, koliko u Divoselu boravi ustaška posada, selo je u najvećoj žalosti: u njemu se ne veseli, ne peva, u njemu je svakim danom sve više crnih marama i sve više suza, lica su tužna, zabrinuta.

Pa ipak, iako je selo ožalošćeno, nije bez nade. Za sve to vreme komunisti delaju i kuraže narod, skupljaju oružje, obučavaju omladince u rukovanju oružjem, odlaze i u akcije, ruše i onesposobljavaju komad pruge na deonici Bilaj — Ribnik, seku bandere i prekidaju veze na putu Gospić — Karlobag. U njihovom selu je i sedište Okružnog komiteta Partije za Liku. Iz Divosela odlaze i u Divoselo dolaze partijski kuriri. Divoselo se sprema za borbu protiv okupatora i ustaša, sprema se za ustanak. Krajnji je momenat već stigao. Ustaničke puške planule su u Srbiji, u Crnoj Gori, u Bosni i Hercegovini, planule su i u Lici, tamo oko Srba i Gračaca. Borba je postala neminovna. Pričanja ustaša da prema Divoselu imaju poseban stav zbog njegove predratne pomoći Hrvatima da reše svoja pitanja, ostaju jalova. Propadaju i pokušaji pokrštavanja jer Divoseljani nisu nasedali politici zavođenja i zavaravanja.

Jankova kuća u Divoselu bila je mesto gde su se najviše zadržavali članovi OK KPH za Liku i gde su održavani sastanci. Već koncem juna 1941. Mesni komitet je na inicijativu Jakova Blaževića, sekretara OK, na planu vojnih

priprema za ustanak organizovao širi sastanak. Dogovoreno je šta da se preduzme za obuku ljudstva. Pored komunista, sastanku su prisustvovali i skojevci. Bilo je važno omladini dati vojničko znanje, upoznati je sa oružjem. I posle sastanka, 3 do 4 puta nedeljno u popodnevnim časovima, obučavano je 10 do 15 omladinaca u gađanju i rukovanju puškom. Taj zadatak obavljao je Đuro Potkonjak Trišin, Orničanin, predratni marinski podoficir.

Nemir je već i kod ustaša. Vesti o ustanku šire se. Ti odjeci nateruju ih da više ne krstare po selu. I pred kraj meseca utvrđuju školsku zgradu i pojačavaju straže. Njihovu paniku koristi partijska organizacija za pojačavanje i ubrzavanje priprema za ustanak. Ta situacija se koristi i za povezivanje s komunistima iz hrvatskih sela. Dva skojevca iz Divosela 2. avgusta odlaze u Lički Novi radi povezivanja s tamošnjom skojevskom grupom. Poneli su sa sobom i partijski materijal, letke. Međutim, bivaju otkriveni. Iso Jerković gine, a Stevo Potkonjak Mačak uspeva da izmakne. Iz Novoga su ustaše za njim otvorile vatru, pucajući i gađajući zaselak Klisu, zbog čega je narod već toga dana počeo da se sklanja u šumu Debela glavica.

Drugog avgusta u prvi sumrak ljudi su pohrlili ka Jankovom boriku. Bio je to poslednji, glavni sastanak i dogovor za dizanje oružanog ustanka. Tu smo prvi put čuli da se javno na zboru govori u ime Komunističke partije. Govornici su se ređali, objašnjavali zašto se ide u borbu i pozivali narod da učestvuje u njoj. Govorili su sekretar mesne partijske organizacije Damjan Vujnović Deni, njegov brat Stevo, zatim sekretar OK Jakov Blažević. I odluka je pala. Napad na ustaški stan izvešće se iduće noći. Prethodno, narod treba pripremiti za evakuaciju. Omladina je tražila da se napad izvrši bez odlaganja, još iste noći, ali je bilo i takvih koji su isticali da je neposredan napad opasan. Ovih je bilo malo i njihova bojazan je bila neopravdana. Sledeća noć utvrđena je za napad na ustašku posadu u školi. Za rukovođenje ustankom obrazovan je odbor u koji su ušli i Jakov Blažević, Damjan i Stevo Vujnović, Janko Rajčević i Anka Plećaš.

Zadatak ovog odbora, u stvari ustaničkog štaba, bio je da odredi mesta za evakuaciju naroda, zatim da se brine

o evakuaciji, o disciplini, da objasni narodu sve što je u vezi sa ustankom. Odbor je odredio Debelu glavicu za mesto gde će se skloniti narod, a takođe i Velebit. Uvučena draga u Debelu glavicu — Drenac — predviđena je kao centralno mesto za evakuaciju. Konačno, izabrane su Kruškovače, s drugog kraja Debele glavice, bliže Velebitu, kao najpogodnije za zbeg. Još pre napada sav narod treba da ode u Pjevačev gaj. Tu će se sleći sva tri sela — Divoselo, Čitluk i Ornice. I tako, pred sam početak napada, većina seljana već je napustilo svoje domove.

Noć 3/4. avgusta okupila je odabranu grupu ustanika, sve one koji su imali oružje, ukupno 25 boraca naoružanih karabinima, lovačkim puškama, pištoljima i bombama. Zapadna strana Debele glavice, Prisoj, bila je zborno mesto a vreme napada — zalazak meseca. Pošto je škola bila na brisanom prostoru, lakše će joj se prići neopaženo po tami.

Napad je izveden po tačno razrađenom planu za svakog pojedinca. Ustaše su pružile žestok otpor. Najpre iz prizemlja, a posle iz podruma gde ih je naterala vatra. Škola je morala biti zapaljena. U prvom naletu ubijen je ustaški stražar, sa stražarskog mesta prema šumi. Mile Jerković pokušao je da mu uzme pušku, ali je poginuo na sred školskog dvorišta. Poginuo je i Vlado Ratković.

Narod, sklonjen u šumarke Debele glavice, sa strepnjom je očekivao i osluškivao boj sa ustašama. Slušali su ga i Italijani i ustaše u Gospiću, ali nisu reagovali. Onda je masa Divoseljana jurnula i sama ka školi, vičući i radujući se. „Smrt fašistima! Živela Komunistička partija! Napred drugovi!" — prolamalo se zajedno s pucnjima i s potmulom eksplozijom po neke bombe. Tiha avgustovska noć blesnula je vatrom ustanka. A u praskozorje, ustanici su se povukli. Pronela se vest da ustašama pristiže pomoć. Ali, stravično gnezdo monstruma bilo je sprženo. Ovog dana Divoseljani su počeli da ispisuju prvu stranicu svoje oslobodilačke borbe.

Za takoreći goloruk narod ovaj napad bio je veliki podvig. Međutim, on nije ostao bez žrtava. Dva naša borca — Mile Jerković, istaknuti skojevac i Vlado Ratković, jedan od najzaslužnijih komunista sela, član KP od 1934, i

Frano Šimunović: MAJKE

jedan od najuspešnijih partijskih agitatora — pali su pokraj zidina ustaškog utvrđenja. Bio je to težak gubitak za ustanike. Obojicu je narod ožalio, ali i ponosio se njihovom neustrašivošću, slaveći ih kao heroje. Teško je bio ranjen Triša Vujnović, koji je kasnije umro, dok je Nikola Bjegović, mada teško ranjen, ostao u životu.

Koliko je ustaša poginulo u školi — ne zna se. Netačna vest o navodnim italijanskim tenkovima koji pristižu u pomoć napadnutim ustašama, navela je ustanike da se povuku. Preživele ustaše iskoristile su to i pobegle. Tutnjava tenkova zaista se čula, no oni nisu išli prema Divoselu. To je takođe nateralo i naše straže isturene prema neprijatelju na povlačenje, kao i one koje su imali zadatke da zaprečavaju puteve i ruše mostiće na drumu prema Gospiću.

Svi ustanici našli su se posle napada u zagrljaju Debele glavice. Iako raspoložen, narod se nije zavaravao da će ustaše sedeti skrštenih ruku, već se pripremao za nastupajuće okršaje. Organizatori ustanka nastavili su da deluju u tom smeru. Istog dana, u šumarku iznad Potkonjaka i Trešnjića, održan je sastanak. Zaključeno je da se organizuje osmatranje i na potrebna mesta postavljene su straže. Rukovodstvo ustanka takođe se prebacilo u Kruškovače. Trebalo je upoznati narod sa situacijom, a zatim organizovati logorski život, što je i urađeno tokom 4. avgusta. Mnoge porodice koje su bile rasejane po Debeloj glavici ili drugim padinama Velebita priključile su se zbegu i tako je izvršena koncentracija većine stanovnika Divosela, Čitluka i Ornica u Pjevačevom gaju. Deo naroda ipak je ostao na prvobitno izabranim logorištima na terenu Kruškovača. Rukovodstvo ustanka je smatralo da će lakše rukovoditi okupljenim narodom, lakše će ga obaveštavati o zbivanjima i lakše će se obezbediti na jednom mestu. Međutim, to je bila tragična greška. No, iskustva nije bilo.

Osmatrači na Prisoju, zapadnoj strani Debele glavice, zapazili su tokom popodneva kretanje većeg broja kola iz Ličkog Novog preko Šedrvana, u pravcu Rizvanuše i Alanka. Ali pokreti ustaša nisu primećivani ni na jednoj strani. No, ona kola — kako se doznalo docnije — bila su ko-

mora, pozadinski delovi ustaških jedinica, natovarena municijom i ratnim materijalom. Cela jedna bojna prebacila se noću u zaselak Alanak, pod sam Velebit, odakle će izvršiti napad. Istoga dana rejon Kruškovača nadletali su ustaški avioni. Položaj zbega bio je utvrđen. Neprijatelju su dobro došle i vesti Divoseljanke Ike Tomaš Došen, rodom iz Alanka. Nju su ustanici poslali, pred noć, na Alanak, da pozove Alančane da se priključe Divoseljanima. Jer, Alančani se do rata nisu ispoljavali kao ustaše, većinom su bili mačekovci. Međutim, ovu misiju Ika Tomaš je pretvorila u izdaju: ispričala je ustašama sve što im je trebalo.

Okolina Gospića bila je vrlo uznemirena. Divoselski osmatrači sa najvišeg visa Debele glavice javljali su da gori srpski deo sela Kule, da gori Ljubovo. Rafali mitraljeza ne prestaju iz logora u Jadovnom. Oni se dobro čuju. Ni noć 4/5. avgusta ih nije prekinula. Tamo je dokrajčivano streljanje preko 20 000 Jevreja, Srba i ostalih koje su ustaše osudile na smrt. Tamo je već bio našao ili je toga dana nalazio svoju smrt i jedan broj Divoseljana. Iste ove noći srpska sela oko Gospića nestajala su u plamenu koji se stravično odslikavao u oblačnoj noći. Srca su se stezala pred tim prizorom. Rasplamsavanje sve novih vatri otkrivalo je liniju kretanja ustaških hordi. Mač ustaša nadvio se i iznad Divosela, iznad njegovog zbega u Kruškovačama.

Napadu od Alanka ustanici se nisu nadali. Verovali su da će ustaše ići poljem od Gospića, Bilaja ili Ribnika. Stoga su se straže tokom noći primakle bliže logoru, ostavljajući pravac prema Alanku slabo kontrolisan.

Usnuli zbeg pokriven tamom guste podvelebitske noći, tamom koju je još više pojačao oblak što je i kišu doneo, čekao je zoru. I vatre u logorištu su se stišale. Tinjali su samo veliki panjevi. A ona vatra, na sredini zbega, pored koje je bila i straža od samo 5—6 pušaka, najjače je gorela. Odjednom — planuše puške, najpre malo podalje, pa zatim sasvim blizu. Zaštektaše i puškomitraljezi. Svetleći meci isparaše noć. Nasta pakao. Sve se prolomi. Navalila je cela ustaška bojna, na čelu sa zloglasnim Devčićem. Ustanici nisu imali ni snaga ni oružja da se odupru jednoj bojni.

Kuknjava, plač i vriska dece, žena, vika ljudi, rika goveda, rzanje konja — pakao. Bekstvom se spasavao goli život — kuda je ko zna i mogao. U tom i zora banu, malo se razdani. Svet gomilom pojuri uz Pjevačev gaj, odakle još nije bio napadnut. Jedan deo udari pravo preko košanica ka Velebitu. Ali, mnogi i ne mrdnuše s mesta. Stotine duša nađe smrt, na bajonetu ili od kuršuma. Blizu stotinu pohvataše živih, a posle dan dva pobacaše ovu grupu u provaliju na padinama Velebita, u blizini Alanka. Najviše nastradaše stariji i nejač — i koji nisu mogli da bježe. Preko celog tog dana ustaše su pretraživale svaki grm na napadnutom terenu i vršile pokolj. Takva smrt zaticala je i onaj narod, desetak ili dvadesetak staraca, koji nisu hteli da napuste ognjišta. Neke su i u vatru bacali, pošto su i deo sela odmah popalili. Sreća u nesreći bila je ipak, što takozvane ribničke ustaše nisu stigle na vreme da zaposednu svoje položaje i tako da naprave krug oko zbega. Tada bi, verovatno, malo ko izbegao smrt. No, taj deo slobodnog prostora koji se pruža prema Počitelju, bio je kako-tako slobodan, moglo se njime pobeći, pa je to većina i iskoristila, da bi se našla u Velebitu. I tako leševi Divoseljana, Čitlučana i Orničana posejaše teren Kruškovača i ovih sela.

Broj žrtava u Kruškovačama ni danas se tačno ne zna. Smatra se da iznosi oko 500, bez onih koji su živi bačeni u Jarčiju jamu. Ovako teškom stradanju doprinelo je i to što su ustaše bile predvođene i odličnim poznavaocima terena, meštanima iz Alanka, kojima na području Kruškovača nije bio neznan ni jedan puteljak.

Većina onih što se probila iz ovog pakla išla je grebenom Velebita, prema Počitelju. Već 5. avgusta jedan deo naroda je stigao na Počiteljsku dulibu i tu zalogorovao kod stočarskih koliba, bez hrane i odeće, u svežoj planini. Onda su se po direktivi Mesnog komiteta postepeno u ovo novo logorište sakupljali i ostali preživeli koji su se dohvatili velebitske šume ili koji su iz Debele glavice pronalazili prolaze da bi se dokopali planine. Trajalo je to danima. Lutanje planinom donosilo je srećna iznenađenja: sretali su se članovi porodica koji nisu znali jedni za druge. Čak su pristigli i neki koji su živi bili bačeni u Jarčju

jamu, pričajući o doživljenim strahotama. Logor u Kruškovačama ostao je pun leševa koje su ustaše ostavile nepokopane.

Stradanje u Kruškovačama teško se odrazilo na moral naroda. Neki su prelazili Velebit i spuštali se u Primorje, ali su tamo upali u drugu nesreću — sačekale su ih ustaše. Hvatale su devojke i silovale ih, a potom ubijale. Tako je nekoliko desetina Divoseljana našlo smrt s onog kraja Velebita.

Ovakva situacija stavila je rukovodstvo ustanka pred težak zadatak. Trebalo je brzo raditi na zbrinjavanju unesrećenog sveta, trebalo je dizati moral, trebalo je preduzimati hitne mere. Rukovodstvo ustanka drugog dana boravka na Počiteljskoj dulibi održavalo je zbor na Maloj poljani, proplanku iznad Razvojne drage. Bio je strašan pljusak, padao je i krupan grad. Tu je doneta odluka da se sve ljudstvo sposobno za borbu izdvoji i priključi naoružanoj grupi koja je sebi stavila u zadatak da se vrati na teren Divosela i da produži borbu protiv ustaša. Narod koji nije za borbu trebalo je prebaciti na sigurno mesto, u druga ustanička sela, s one strane pruge Gospić — Gračac. Tako je i učinjeno.

Više stotina lica, starijeg sveta, žena i dece, spustilo se niz Velebit. Već u Metku ostao je izvestan broj, jer su susedna sela rado prihvatila izbeglice i ukazivala im pomoć. Ostali su produžili dalje. Tako su se Divoseljani našli zbrinuti u Raduču, Ploči, Mogoriću, Vrepcu, Srednjoj Gori, oko Zrmanje i sve tamo do Obrovca u Dalmaciji. Brigu o tom svetu poveo je odbor obrazovan od četvorice ljudi. Za to vreme naoružana grupa od 30 Divoseljana, Čitlučana i Orničana silazi u Počitelj i boravi u njemu. Položaji su sada na grebenu iznad zaseoka Uzelci, najisturenijem delu Počitelja prema Čitluku.

Naoružani partizani nisu napuštali padinu Velebita do Kruškovača. Uvek je poneko od njih bio na tome terenu da bi pronalazio, skupljao i slao zaostali narod na sigurno mesto. A već 6. avgusta partizanske patrole postavljaju zasede i pripucavaju na ustaše. Iso Bjegović, Dane Jović i još neki rasterali su grupu ustaša ispod Pećinskog koja je povela zarobljene Divoseljane zajedno sa ostalim plenom.

Tom prilikom spaseno je 5 lica, kao i jedna kola i oko 100 ovaca.

Na terenu Počitelja divoselski partizani sarađuju sa počiteljskim, kao i s ustanicima iz Metka. Divoseljani i Počiteljani upućuju sada po dva svoja borca Medačanima, gde se takođe pripremao napad. Nekoliko pušaka uvek je dobrodošla i potrebna pomoć. Ustaše su isterane i iz Metka, ali u njemu su i dalje ostali Italijani. Tu već dolazi do izražaja politika koju su poveli Italijani s namerom da suzbiju širenje ustanka. Oni se prikazuju kao zaštitnici srpskog življa, čak ga i pomažu, da bi stvorili pogodno tlo za pročetnička raspoloženja. Talijani su čak prihvatili pojedine grupice Divoseljana koji su uspevali da se probiju do njih i pružali su im zaštitu. No, to u osnovi nije promenilo stav i raspoloženje naroda prema njima.

Odred divoselskih partizana prebacuje se uskoro u zaselak Miščeviće, u neposrednu blizinu Čitluka. Tu se smešta rukovodstvo ustanka, štab odreda. Zauzima se položaj na liniji Njegovani — Rogića mostovi, gde se skoro svakodnevno vodi borba sa ustašama iz Ribnika, Bilaja i Čitluka. U školu u Čitluku smestili su štab, a u zaseoku Vidića veliko skladište požnjevenog žita s njiva opustošenih sela, koje je rodilo izvanredno. Nikada usevi nisu poneli kao tada. Pošto su pobile ili isterale narod iz sela, ustaše su postavile sebi zadatak da pokupe letinu.

Jače snage napale su 20. avgusta položaj divoselskih partizana. Ustaše su naišle preko rečice Počiteljice. Dva sata vođena je borba, a tada se naša grupa povukla na položaje oko počiteljske škole. No, ustaše nisu dalje nadirale, iako ih je bilo mnogo. Dolaskom noći neprijatelj se povukao, te je naš odred opet poseo svoje položaje prema Čitluku, a kad mu se pridružila i Počiteljska partizanska grupa, zajedno su krenuli na Čitluk, da napadnu ustaše. Međutim, do borbe nije došlo — ustaše su se povukle i sa tog mesta. Ogromna količina žita kod čitlučke škole morala se oteti ustašama. Nastala je borba za žito.

Odred se pri kraju avgusta vratio na teren Čitluka i smestio u zaselak Janjića. Vratile su se i pojedine porodice, odnosno njihovi preživeli članovi, jer nije bilo ni jednog doma u Divoselu, Ornicama i Čitluku, a da iz njega po-

neko nije izgubio život. Više ognjišta potpuno je ugašeno — stradale su i cele porodice. Opet se oko partizanskog odreda okuplja nenaoružani narod i tako stvara pozadina ustaničkoj vojsci. Kriza prvih poraza već je prebrođena. Na sastancima s narodom, na sastancima omladine, skojevaca i članova Partije govori se o predstojećim zadacima. Partijsko i vojno rukovodstvo ustanka posebno objašnjavaju političku situaciju i perspektive ustanka. Tome idu u prilog i ohrabrujuće vesti koje stižu svakim danom: o pobedama partizana, o suzbijenim i razbijenim ofanzivama ustaša, koje nisu, na primer, uspele da se probiju preko Pločanskog klanca, iako su danima tukle topovima. Stižu vesti i o pokretima partizana u hrvatskim selima. Ustaše su u defanzivi, njihovi porazi su sve češći, a talas ustanka je sve jači. Toga su svesni i okupatori. Oni zbog takve situacije preduzimaju mere da održe okupiranu teritoriju u svojim rukama. Zverstva i zločini ustaša samo ugrožavaju položaj Italijana, smetaju njihovoj politici. Gotovo iz svih srpskih sela ustaše su proterane, održale su se jedino u većim mestima. Italijani znaju da ustanak nije dignut isključivo protiv ustaša, da je to i borba protiv strane okupacije.

Širenjem oslobodilačkog pokreta u avgustu su ozbiljno uzdrmane ustaške pozicije. Sve to ozbiljno brine i ustašku vladu u Zagrebu. Sada već i u rejonu Divosela ustašama preti opasnost. Njihove grupe iz „radne službe" ne idu po divoselskim njivama da žanju bez oružane pratnje. U Gospiću tih se dana pronose glasovi o navodnom raspuštanju ustaša i o uspostavljanju italijanske okupacione vlasti. Međutim, ovo je samo manevar, taktika okupatora radi smirivanja srpskog življa, koje je masovno krenulo u borbu. Suštinski se ništa nije izmenilo: Italijani su formalno preuzeli vlast, no ustaše su nastavile svoja nedela.

Da bi otelo letinu, a naročito ukamareno žito kod Vidića, da bi se sprečilo da ga neprijatelj preveze, rukovodstvo ustanka u Divoselu osniva Odbor za obnovu i prehranu stanovništva. Njega sačinjavaju: Slobodan i Mile Jerković, Janko Vujnović, Nikola Dragaš, Marija i Iso Stanić, pored već postojećih članova u vojno-političkom rukovodstvu zaduženih za „civilne poslove". Taj odbor

prvenstveno ima zadatak da organizuje žetvu i vršidbu žita.

Istovremeno se postavlja zaseda na cesti Čitluk—Ornice—Bilaj, kojom treba da naiđu ustaše po žito. U pomoć divoselskim partizanima dolazi i grupa počiteljskih partizana. Zaseda uspeva. Sačekuju se zaprežna kola s pratnjom naoružanih ustaša. Borba je bila sasvim kratka, jer se neprijatelj razbežao pred prvim pucnjima. Ubijen je jedan ustaša, zaplenjena je njegova puška, kao i šestoro dvoprežnih kola. Nekoliko časova docnije ustaše su se sredile i krenule u napad razvijenim streljačkim strojem. Borba je prihvaćena i vođena sve do noći. Iako su naši morali da se delimično povlače, ustaše nisu uspele da izbace partizane iz Čitluka. Padom noći povukle su se natrag prema Bilaju. Docnije smo saznali da su tada imale 7 mrtvih. Kod nas nije bilo gubitaka. Kad je došla noć organizovane radne grupe stupile su u dejstvo. Žito kod čitlučke škole brzo je raskamareno, potovareno i prevezeno za Medak, gde je kasnije ovršeno. Tom prilikom Odbor za obnovu i prehranu stanovništva dobio je preko 300 metara žita, koje je razdeljeno narodu Divosela, Čitluka i Ornica, a nešto je spremljeno u napravljenim skloništima.

Posle ove usledile su i druge akcije za prikupljanje žita i letine, čime je poboljšan prehrambeni fond stanovništva i vojske. To je još uvek otimano od ustaša. Poslednji pljačkaš koji je završio u Divoselu bio je Novljanin zvani Šinter. Taj je bahato sišao s kola i potražio meštane da mu natovare žito po koje je došao. Međutim, iako naoružan, u sukobu sa nekolicinom nenaoružnih omladinaca morao je da preda oružje. Oni su ga napali, svezali i predali štabu partizanskog odreda.

Akcija za žito je po svom značaju bila izvanredna. U njoj se široko organizovalo seosko stanovništvo pod parolom: „Sve za front, sve za našu vojsku!”. Omladina je i tu prednjačila. Ta akcija pored materijalne koristi imala je i veliko političko značenje. No, u obračunavanju sa ustaškim grupama koje su pljačkale žito poginula su dva naša omladinca — Nikola Pajić i Joco Počuča. Oni su neoprezno naišli na ustaške zasede koje su obezbeđivale žeteoce.

Dok je trajala borba za žito naš štab iz zaseoka Janjića prelazi u zaselak Kugića, u Čitluku. Oko polovine oktobra partizanski odred se razdvaja: jedan deo ostaje u Čitluku, dok drugi, veći, zaposeda Divoselo. Centar ustanika smešta se na Brdu Dragaškom, u zaseoku iznad crkve. Po povratku naroda u sela konačno su sahranjeni do tada nepokopani leševi. Slika sela je strašna: po njivama leže razbacane stvari, slomljene i ugažene u zemlju; porazbijani su prozori i vrata; sve daje izgled pustoši. Nikakvih tragova života, nigde petla da se oglasi. Ostale su samo crne zidine i zgarišta popaljenih kuća, svedoci teške tragedije.

Iako je u početku jeseni baza partizanskog odreda još selo Čitluk, teritorija Divosela smatra se takođe slobodnom, ali ipak nedovoljno sigurnom. No, narod se u većini već povratio iz obližnjih sela i nastojao da se nekako sredi, da pokupi što više useva. Pošto je Brdo Dragaško postalo centar sela gde se smešta rukovodstvo odreda i vlasti, život počinje naglo da se normalizuje, ukoliko se o normalizaciji u ovakvoj situaciji i moglo govoriti. Radi obezbeđenja sela straže se postavljaju u Vedrom Polju prema Žabici, na Klisu prema Novome, na Brezovače i Dulibe prema Alanku i Rizvanuši. Ovo omogućava narodu da sigurnije obavlja poljoprivredne poslove. Nastaje period zatišja u kome ima jako malo oružanih akcija sa obe strane. To je sve posledica toga što su Italijani preuzeli vlast od ustaša, zbog čega i u samom Gospiću dolazi do izvesne panike, tako da su neke ustaške porodice bežale ili pokušavale da pobegnu iz Gospića, hvatajući voz prema Zagrebu. Pod pritiskom Italijana ustaške vlasti u Gospiću osnivaju nekakav odbor za pomoć postradalom srpskom življu, odbor koji je imao za zadatak da se povrati opljačkana imovina. Zaista, u zgradi osnovne škole Ličkog Novog sabira se deo opljačkane imovine iz susednih ustaničkih sela i vraća. O tome se brine odbor narodne vlasti u Divoselu, koji raspoređuje pronađenu robu i deli je narodu. Pronalazi se čak i deo opljačkane stoke, goveda i konja, pa se i to vraća onima od kojih je opljačkano. Postojalo je tvrđenje da se najveći deo divoselske imovine našao u Trnovcu, naročito goveda. Radi toga, jednoga dana, krene poveća grupa Divoseljana u pratnji desetine

italijanskih vojnika da prepozna svoje stvari. Međutim, ustaše u Trnovcu otvore vatru iz pušaka na pridošle Divoseljane te ih rasteraju, pa čak tu i pogine Jeka Jović. I pošto je bilo veoma opasno ići u sela gde ima ustaša, to više niko nije ni išao. Akcija vraćanja opljačkanih dobara time je bila završena. Povraćena imovina, roba, nameštaj, stoka, oruđa i drugo, samo je jedan potpuno mali, beznačajni deo onoga čime je selo raspolagalo do ustanka. Tako je prošao Čitluk, tako su prošle i Ornice.

U ovom periodu moglo se manje-više slobodno ići u Gospić. Italijani su garantovali sigurnost srpskom življu. No, išli su uglavnom stariji ljudi i žene. Borci iz odreda nisu se upućivali u grad. Rukovodstvu je bilo jasno da se radi o taktici i jednoj posebnoj politici okupatora koja je imala cilj da parališe ustaničku akciju. Istovremeno Italijani šalju i svoje agente u partizansku sredinu. Ti ljudi ubrzo će biti otkriveni i neki od njih likvidirani. Međutim, narodu dobro dolazi što može da ode u Gospić radi nabavke najneophodnijih kućnih potreba. Vrši se razmena poljoprivrednih proizvoda za ono što se moralo kupovati. Prodaju ljudi i seno, koje kupuje okupator. Ali, to ne traje dugo.

Političko rukovodstvo uočava da to ide neprijatelju na ruku, da takav kontakt šteti akciji ustanika, pa se zavode ograničenja. U grad idu samo oni koji za to dobiju dozvolu od partizanske komande u selu, a oni koji su kršili takav stav i odluke, pozivani su na odgovornost. Neki su čak i kažnjavani prema odluci odbora i suda narodne vlasti.

Partijska organizacija iskoristila je ovaj period i za povezivanje sa antifašistima i pristalicama NOP u Gospiću. Izvestan broj Hrvata, simpatizera i skojevaca, odmah prelazi u Divoselo, drugi pak rade u gradu na skupljanju oružja, municije, sanitetskog i kancelarijskog materijala, što se preko veza prebacuje za Divoselo. Ovakve akcije veoma su žive i efikasne. Prave se prodori čak i u domobranske redove. Veza je olakšana sa selom Smiljanom, gde je još od pre rata delovala dosta jaka partijska ćelija. To je tada najnaprednije hrvatsko selo u bivšem kotaru Gospić, selo sa najviše antifašista i pristalica NOP. Veza

se uspostavlja i sa skojevcima u Ličkom Novom, Brušanima, Rizvanuši, odnosno sa simpatizerima NOP, nakon čega ti ljudi postepeno prelaze u Divoselo i stupaju u partizanski odred.

Divoselo je opet postalo snažan činilac u razvijanju politike bratstva i jedinstva, politike koja se dolaskom hrvatskih boraca kuje i kali rame uz rame. To su najznačajniji uspesi u to vreme na političkom planu NOP. Likvidira se podozrenje i nepoverenje u odnosu na susedne Hrvate. Uviđa se da ceo hrvatski narod nije za ustaše i Pavelića, kako to tvrdi neprijateljska propaganda. Hrvati ne dolaze u Divoselo samo iz susednih sela. Dolaze i iz Zagreba, preko Gospića, kao Alfred Safet, krojački radnik, Miškec, popularni čika Mika, molerski radnik, a Vlado Cerin beži iz neprijateljske vojske iz Bihaća i priključuje se ustanicima. Iz Gospića među prvima stižu u Divoselo Ante Rukavina, Ferdo Toplak, Jure Brmbolić, Stipe Vukelić, Jure Naglić, Josica Jordan i još neki, a sve ih dovodi Jakov Blažević koji je na ovom poslu neumoran.

Osnovna i glavna aktivnost tokom jeseni, s obzirom da nema značajnijih vojnih akcija, jeste politički rad. Svakim danom preživeli narod vraća se u sela, nastanjujući se po kućama bliže šumi i bliže centru na Brdu Dragaškom. Naročitu aktivnost razvija skojevska organizacija. Ovde pored već pomenutih skojevaca rade i sledeći omladinci: Petar Radmanović, Milica Jerković, Dušan Plećaš, Marinka i dr. Na sastancima omladinskih aktiva prorađuje se napredna i marksistička literatura, partijske direktive i drugi materijal koji se prepisuje i umnožava. Odbor narodne vlasti takođe se organizaciono proširuje i učvršćuje. Pored Slobodana i Mila Jerkovića, Janka Vujnovića, Nikole Dragaša, Marije i Ise Stanića u Odbor za pomoć i prehranu stanovništva krajem jeseni ulaze: Simo Počuča, Mile Počuča Bracan, Nikola Obradović, Ilija Obradović, Janko Rajčević, Damjan Vujnović Deni, Jure Naglić. Pre njih u odboru su se nalazili i: Sava Vujnović, Sava Plećaš, Marko Dimić Tošin.

Narodni sud u okviru narodnooslobodilačkog odbora takođe deluje aktivno. Uzimaju se u postupak neki predratni sudski sporovi koji godinama nisu mogli biti rešeni.

To je, na primer, bio zemljišni spor Jajića i Bjegovića, pa spor Nikole i Milice Obradović. Posle suđenja sve strane bile su zadovoljne. Kazne su primenjivane i za prekršaje, pa i takve kao što je kartanje. Omladinac Iso Tomaš morao je da prenese na leđima i na priličnu udaljenost metar isečenih drva porodici jednog borca. Vlast je uopšte uspešno delovala. Narod je poštovao i cenio kao svoju, a zadatke koje je nametala potreba i borba svesno i disciplinovano je prihvatio i sprovodio.

Selo je postalo pravo borbeno žarište ustanka. Puška je postala najviše cenjena stvar. Ko je imao pušku, taj je bio u odredu. Inače, morao je da čeka dok se ne nabavi oružje. Takvih koji su želeli da stupe u odred bilo je mnogo, naročito omladinaca. Oni su najviše navaljivali i molili da budu primljeni. Ali, oružja nije još bilo dovoljno.

Ustaše i Italijani u Gospiću sigurno su znali kakvu partizansku bazu imaju u svojoj neposrednoj blizini. Znali su, takođe, da to nije takozvana četnička akcija kakvom su je u početku ustaše krstile. Oni su znali da se tu radi o zajedničkom antifašističkom i oslobodilačkom pokretu koji i njima preti. Zato je okupator preduzeo tokom jeseni nekoliko akcija pretraživanja i čišćenja Divosela. Akcija je mahom započinjala žestokom artiljerijskom vatrom na zaseoke u kojima se pretpostavljalo da se nalaze partizani. Tako su često artiljerijom tukli Brdo Dragaško, Kamenjušu i Veliki Kraj. No, partizanski odred nije prihvatao borbu, jer su nadirali s veoma jakim snagama. Mudrije je bilo povući se u obližnju šumu.

Kada je krajem septembra od svih ustaničkih jedinica sa područja kotara Gospić formiran Prvi lički partizanski odred „Velebit", borci iz Divosela, Čitluka i Ornica, a kasnije i iz Smiljana, obrazovali su 4. bataljon. Prvi komandant bataljona bio je Damjan Vujnović Deni, a politički komesar Jure Naglić. U oktobru, na podstrek Italijana, dolazi do četničkog puča u 3. bataljonu odreda Velebita, u kom su se nalazili borci iz Počitelja, Metka i Raduča. Pokušaj četnika da nađu pristalice u Divoselu i Čitluku suzbijeni su snagom partijske i skojevske organizacije, snagom naroda koji nije hteo kompromis sa okupatorom.

U oktobru je razvijena velika aktivnost među Hrvatima u Smiljanu, gde je Jakov Blažević pristupio formiranju čete. Da bi se ta akcija pomogla, odlučeno je da odred Đoke Jovanića dođe u Smiljan i da uz pomoć tamošnjih partizana-komunista, pohvata i postrelja istaknute ustaše. Ovaj zadatak odred je izvršio veoma uspešno u toku noći 24. oktobra. Idućeg dana od Smiljančana je formirana četa koja je ostala na terenu Smiljana. Komandir čete bio je stari partijski radnik Božo Prpić, a komesar Emil Antić Španac. Četa je posle izvršila niz uspelih akcija na ustaše. Ipak, nije mogla da se održi u ustaškom okruženju. Pred jednim jačim naletom ustaško-italijanskih snaga morala je da se povuče za Divoselo.

Smiljanska četa je krenula za Divoselo 19. novembra preko Trnovca i Novog Sela. U zoru 20. novembra izlazila je iz ugrožene zone i primicala se slobodnoj partizanskoj teritoriji. Stigavši u zaselak Kamenjušu zastala je da se odmori. Iza podne krenula je prema Brdu Dragaškom, ali nekako istovremeno čuo se čas ovde, čas onde poneki pucanj, neko čarkanje. Zbog toga je četa požurila preko Malih bara i brzo došla u zaselak Đuretića. Ovde se susrela sa 4. bataljonom iz Divosela čiji su delovi išli prema ustašama koje su već pripucavale na selo. U tom momentu stigla je i vest da veće neprijateljske snage nadiru od Ličkog Novog ka Divoselu, da narod beži ispod Klise, od Plećaša i drugih krajeva sela. Ta situacija zahtevala je brzu akciju. Svih 30 dobro naoružanih boraca iz Smiljanske čete, sa svojim komandirom Momčilom Novkovićem, priključilo se borcima iz Divosela i odmah krenulo prema ustašama. Borba se vodila na terenu između Radakovića i ceste koja se odvaja za Veliki Kraj ka Velebitu. Napad ustaša bio je silovit. Ali, partizani su se brzo sredili i posle manevra kojim se deo bataljona, koji je boravio u Čitluku, prebacio u zaselak Vujnoviće i otuda, s puškomitraljezom, napao ustaše, koje su zaustavljene, a onda i isterane iz sela; protivnapad ih je naterao u paničan beg. Na našoj strani dvojica su lakše ranjena, a kod ustaša je bilo više ranjenih. Ova borba pokazala im je da više neće moći olako da se upućuje u Divoselo. Sada se na ovom partizanskom terenu nalazila jaka borbena jedinica, veoma so-

lidno naoružana, sa oko 60 pušaka i puškomitraljezom. Ovo je prvi veći i ozbiljniji okršaj u kome na području Divosela učestvuju zajedno Hrvati i Srbi. Dolaskom Smiljanske čete stvoreni su bolji uslovi za vojne akcije šireg obima u kojima će doći do oružja svi oni koji su ga željno očekivali. Dolazak Smiljančana imao je i veliki politički značaj i bili su prigrljeni od Divoseljana s velikim simpatijama.

Prva zajednička akcija boraca iz Smiljana, Divosela i Čitluka izazvala je i Italijane, nezadovoljne akcijom ustaša, da sutradan krenu na Divoselo. Prvo su otvorili jaku artiljerijsku vatru, onda pokrenuli pešadiju. Ali, borba sa njima nije prihvatana. Kao i ranije, Italijani su se opet vratili u svoj garnizon, pošto su „očistili" teren od partizana.

Smiljanska četa ostala je u Divoselu oko 15 dana, a onda se podelila na tri dela: jedan deo ostao je u Divoselu, drugi je upućen u Čitluk, a treći u Jurišni vod Petra Kleuta. Ova podela značila je dalje učvršćenje politike bratstva i jedinstva na čemu je partijska organizacija naročito radila, jer to je bio jedan od njenih najvažnijih i najprečih zadataka.

Početkom decembra došao je u Divoselo štab partizanskog odreda „Velebit". Komandant odreda, Milan Kuprešanin, primio je raport komandanta 4. bataljona Damjana Vujnovića, pred postrojenim borcima iz Divosela, Čitluka, Ornica i Smiljana, a onda je položena zakletva. Njen tekst čitao je komandant odreda, a borci su ga ponavljali. Bilo je to u uvalici, pored istočne strane Brda Dragaškog.

Jesen 1941. bila je dosta hladna. Štab 4. bataljona premešta svoje sedište sa Brda Dragaškog u zaselak Mali Kraj. Ovaj deo sela bliži je Velebitu i po oceni rukovodstva sigurniji. Bataljon tokom decembra ne preduzima neke zamašnije akcije. No Italijani ga i u ovom zaseoku napadaju. Uspevaju jednog ranog jutra da opkole Mali Kraj i da napadnu bataljon, ali se ovaj povukao u Debelu glavicu. Zarobili su izvestan broj meštana, među kojima i Stevu Vujnovića, istaknutog političkog radnika i organizatora, koga su odveli u zarobljeništvo. Okupatorske

trupe ovom prilikom predvodile su ustaše koje su dobro poznavale teren.

Život bataljona u Malom Kraju bio je naročito karakterističan po intenzivnom političkom radu sa borcima, sa narodom i naročito sa omladinom. Sada omladinci formiraju svoju četu, ali bez oružja. Oni svakog dana dolaze, skupljaju se i uče rukovanje oružjem, nastavu gađanja i osnovne pojmove iz taktike ratovanja. Sa njima radi i predratni podoficir Janko Rajčević, a političku nastavu održava popularni čika Mika. Iz omladinske čete popunjavan je bataljon i iz nje je poniklo nekoliko desetina odličnih boraca.

Krajem jeseni i početkom zime, kada se deo bataljona nalazio u Čitluku, zaseoku Krajnovići, i u ovom selu formiran je narodnooslobodilački odbor, skojevska i partijska ćelija. Ali i tada je to bila celina sa Divoselom. Radilo se na istim zadacima i rešavani su isti problemi. Ova sela uvek su bila povezana sa selima s onog kraja pruge — Vrepcem i Mogorićem, gde je bio i štab odreda „Velebit". Svakodnevno su održavane kurirske veze. Međutim, to se obavljalo uglavnom noću, jer trebalo je voditi računa o lakšem i sigurnijem prelasku preko reke Like, ceste i železničke pruge, što je sve kontrolisao okupator.

Značaj partizanskog gnezda u Divoselu bio je veliki ne samo za razvoj oružane borbe, već možda i više zbog uloge u stvaranju bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda u ovom kraju, koje je u Divoselu zbilja snažno iskivano i prekaljivano. Ceo narod na tome je svesrdno i svesno radio. To je zasluga komunista Divosela, Čitluka i Ornica; to je zasluga skojevskih organizacija ovih sela i, uopšte, sve njihove junačke omladine, koja je u svemu prednjačila. U 1941. godini, može se s pravom reći, Divoseljani, Čitlučani, Orničani, kao i drugovi iz Gospića i susednih hrvatskih sela koji su u toj godini došli u Divoselo, ispunili su zadatak Komunističke partije koji im je poveren u ustanku.

Milan TREŠNJIĆ

SUKOBI SA ČETNICIMA U LICI*

U danima ustanka bilo je četničkih grupa i po Lici, ali se one u prvim borbama s ustašama nisu pojavljivale u pravoj boji. Kasnije, jedna grupa četnika u selima Medak i Počitelj, na čelu s Gavrom Stanojevićem Bugarom, povećala se dolaskom nekih ljotićevaca i nedićevaca iz Beograda, koji su bili rodom iz ovih krajeva. Među njima bio je, mislim, i jedan žandarm po imenu Bogdan Ljubojević, koji je služio negdje u Kninskoj krajini i priključio se talijanskim karabinijerima, te kasnije došao među četnike.

Svi ovi četnici koji su došli iz Beograda, i povezali se u Lici, imali su zadatak da likvidiraju istaknute članove Partije i rukovodioce ustanka. Prva žrtva bio je španski dobrovoljac Mićo Radaković, koga su četnici u prvim danima ustanka zvjerski ubili kod Udbine. Druga žrtva bio je Marko Orešković, ubijen pri prelazu iz Like u Bosnu, u selu Očijevo. Četnička banda, na čelu s Gavrom Stanojevićem, ubila je iste godine u s. Medak na spavanju komandanta odreda „Velebit" Pekišu Vuksana, također španskog borca. Četnici su mu odsjekli glavu i odnijeli je Talijanima, koji su se tada nalazili u centru s. Medak.

Ista grupa četnika došla je te noći u selo Počitelj i ubila na najzvjerskiji način Vladu Cerina, uhvativši ga na spavanju u jednoj seljačkoj kući. Cerin je bio partijski radnik iz Zagreba i djelovao je na tom području Like.

---

* Objavljeno u zborniku sjećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta „Četrdeset godina", izdanje „Kulture", Beograd, knj. 6.

Te večeri i ja sam stigla u Počitelj i smjestila se u jednu kuću blizu Počiteljskog odreda. Malo zatim vratio se Vlado Cerin s terena, pa smo skoro do 22 časa razgovarali o razvoju ustanka i političkom radu u narodu. Sjećam se dobro da mi je pokazivao neki novi politički materijal, za koji još nisam znala i šalio se da je, eto, bolje informiran od mene. Onda je otišao da spava u jednu kuću, nešto dalje od one u kojoj sam se ja smjestila.

Te sam noći bila nešto uznemirena, pa sam dosta slabo spavala. Kroz polusan čula sam da netko prolazi cestom. Pucnjave nije bilo, pa nisam ustajala, jer sam vjerovala da to prolazi naša straža.

Ustala sam vrlo rano, bilo je još mračno, i otišla u drugu sobu k ženi kod koje sam prespavala. Zapitala sam je:

— Saro, jesi li čula, da je noćas ovuda netko prolazio? Zašto su naši iz odreda toliko šetali, a da ustaše nisu pucale?

Ona me uplašeno pogleda. Odmah sam shvatila da nešto nije u redu. Ponovo sam je pitala, a ona poče da plače i ništa nije odgovorila. Odmah sam se uputila u odred. Kad sam stigla vidjela sam jednog borca omladinca svezana i još dvojicu, koji su noćili u odredu. Ostali su bili na straži, jer smo se nalazili u neposrednoj blizini Talijana i ustaša. Kad sam ušla u štab, imala sam šta vidjeti. Četnici skidaju naše parole, stavljaju svoje i bacaju sve što je partizansko. Izgledalo je kao da su se i oni iznenadili, kad su me ugledali kako ulazim u štab odreda.

Odmah sam se vratila u kuću gdje sam prenoćila. Tamo sam našla jednog četnika, koji je sudjelovao u ubistvu Pekiše Vuksana. Izuvao je mokre čarape i pjevao četničke pjesme, a mene je samo pogledao. Otišao je u štab odreda, a poslije njega je došao drugi i rekao:

— Kato, ti ćeš sada ostati s nama. Ti si pametna žena i nemoj se upuštati u te komunističke i ustaške poslove.

Odgovorila sam:

— Dobro, samo ću otići u Medak da javim da neće biti sastanka koji sam s njima zakazala.

Pristali su da odem u Medak. Znali su da im je tamo vođa Gavro Stanojević pa su mislili da im ionako neću

moći umaći. Ja sam se, međutim, dosjetila da mogu preko bare poći prema Čitluku, pa sam tako i učinila. Nisam se okretala da vidim slijede li me ili ne.

Blizu ceste ugledam jednog čovjeka s puškom o ramenu. Došavši bliže vidjela sam da je bio iz našeg odreda, jedan od onih što su ih četnici zadržali. Imala sam revolver, otkačila sam ga i pomislila: „Ako me napadne, pucat ću". On se, međutim, nije micao, gužvao je nešto među prstima, i kad sam mu prišla zapitao me:

— Drugarice Kato, imaš li šibica da pripalim cigaretu?

— Imam — odgovorim i pružim mu.

Onda mi je rekao da su ga poslali da me dočeka, sveže i vrati natrag i sve mi je ispričao o noćnoj akciji četnika.

— Ja te neću vezati i voditi toj bandi. Idem u Velebit, a ti već znaš kuda ćeš, rekao mi je na kraju.

Kad su primijetili da se on ne vraća i da sam produžila put za Čitluk, četnici su poslali trojicu naoružanih bandita da me uhvate i vrate. Međutim, ja sam već bila blizu Čitluka. U selo se nisu usuđivali da uđu pa su se vratili.

Prvi na koga sam naišla u Čitluku bio je naš drug, agronom Mića. Ispričala sam mu šta se dogodilo i rekla da brže sazove sastanak u štabu odreda. Komandir Čitlučkog odreda bio je Mito Krajnović, koji je prije rata bio žandarm i ranije pripadao četničkoj organizaciji. Drugovi i omladina brzo su se skupili i ja sam im ispričala kakva je zvjerstva počinila četnička banda; govorila sam o četničkoj opasnosti i njihovoj zločinačkoj politici. Pri tom sam stalno gledala u Mitu da vidim kako će na to reagirati.

On je napokon progovorio:

— Nikad nisam bio za takve četnike i takvu politiku.

— Treba čuvati odred — rekla sam — i paziti na to da se četnici ne povežu s kim u selu.

Nisam još ni završila, kad uđoše dva četnička kurira s pismom za Mitu. Pred sobom su vodili svezanog Miću Muhara, koji je ujutru stigao u Počitelj. Miti su pružili

pismo. On ga otvori i počne čitati. Stala sam kraj njega i rekla:

— Daj, da i ja to čitam.

— Ma, čekaj, dok vidim šta je!

Ipak sam pogledala, a u pismu je pisalo: „Dragi brate Srbine, u Čitluk je došla Kata Pejnović. Ubij tu ustaškinju, a isto tako i Mićuna. A ako nećeš, pošalji ih svezane natrag po našim kuririma".

— Sad, Mito, reci odmah, što ćeš učiniti? — upitam ga.

— Ne bih te ubio ni za cijeli svijet — uvjeravao me je on.

— A šta će biti s Mićunom?

— Ništa. Što i s tobom.

Onda mu rekoh da razveže Mićuna. Zatim sam govorila kako će četnici platiti za zločine koje su počinili ove noći. Tada sam pošla u Divoselo. Tamo je prije mene stigao kurir i moja kćer Milica. I u Čitluk smo poslali drugove da ponovo održe masovni sastanak, jer se u toj situaciji naša partijska organizacija našla pred novim teškim političkim i borbenim zadatkom.

Poslije toga zaređale su se borbe. Kad su napadale ustaše, napadali su i četnici. Oni su imali neke odrede u Medaku i Počitelju, naravno, pod okriljem Talijana; no naši su se odredi svakog dana povećavali.

Za vrijeme rata nekoliko puta u Lici sukobila sam se s ljotićevskim i nedićevskim elementima, koji su dolazili kao agitatori iz Beograda da šire četničku propagandu. Sjećam se jednog zbora u Jošanu u proljeće 1942, kada sam imala s ljotićevcem Lajkovićem pravi obračun. Došla sam u selo da osnujem odbor AFŽ; odbor Narodne pomoći je već postojao. Na političkom zboru govorila sam okupljenom narodu o našoj borbi i našim zadacima, a Lajković koji je oko sebe okupio još nekoliko malodušnika počeo mi upadati u riječ i negirati ono što sam govorila. Tvrdio je da u našim odredima ima ustaša. Čak je rekao, da je i moj sin ustaša. Pri tom je mislio na Hrvate u partizanima, jer je glavna četnička tendencija bila razbijanje bratstva i jedinstva.

Ništa me u tim danima nije više pogađalo nego napad na naše bratstvo i jedinstvo, koje smo tako uporno stvarali. Odgovarala sam na svaku njegovu riječ i pri tom ga dovodila u takvu situaciju da nije znao šta da kaže. Iznijela sam na zboru i podatke o ubistvu đaka kragujevačke škole i rekla da, iako tamo nema ustaša, svaka banda, pod okriljem okupatora, pravi zvjerstva nad narodom. Kad je vidio da mu nema druge, prišao mi je i rekao:

— Mi smo istomišljenici, samo se nismo razumjeli.

— Dobro sam ja razumjela i tebe i tvoju politiku.

Teško je reći sve o zločinima, koje je četnička banda nanijela narodu i borcima po našim selima. Da spomenem samo teški zločin četnika iz Gračaca, koji su bili povezani sa Đuićevim četnicima. Oni su opkolili Kotarski komitet Gračac, a zatim sekretaru Nikoli Krajnoviću odsjekli glavu i odnijeli je Talijanima. Tu je poginula i Smilja Pokrajac, član Kotarskog komiteta i Okružnog odbora AFŽ-a za Liku. Isti zločin su učinili i u selu Vučjevu, gdje su opkolili herojskog borca Biću Kesića i ubili ga na zvjerski način; odsjekli su mu glavu i predali je Talijanima. Za to su dobivali cigarete i pašte. Narod je bio tako ogorčen na njihova zlodjela, da je i majka omrzla sina, ako je bio u četničkim redovima.

Kapitulacijom Italije razbili su se i četnički redovi. Mnogi koji se nisu okrvavili došli su u partizane, a oni koji to jesu, pobjegli su. Neki od tih otišli su u Knin. Dolaskom Nijemaca opet su se prikupljali u mjestima u kojima su oni imali svoja uporišta i nastavili zločinačku rabotu.

Kata PEJNOVIĆ

KRBAVA U USTANKU[1]

Bivši udbinski srez teritorijalno je zahvatao veći deo Krbavskog polja i njegovu bližu periferiju. Krajnji severozapadni deo Polja pripadao je koreničkom srezu. Krbavsko polje je kraškog karaktera. Teritoriju sreza preseca jedna komunikacija trećeg reda koja ide od Plitvičkih jezera i Korenice preko Udbine ka Gospiću i Dalmaciji. Od Udbine se račva jedan krak ceste još slabijeg kvaliteta prema Donjem Lapcu, a drugi prema Podlapači i Ljubovu.

Prema popisu iz 1931. godine, u srezu je bilo 11 976 stanovnika (8 847 Srba i 3 064 Hrvata), što znači da ih je pred rat bilo oko 14 000. Srez je brojao oko 15 sela i nekoliko zaselaka. Dva do tri sela bila su naseljena čisto hrvatskim, a ostala srpskim stanovništvom; u samom mestu Udbini živelo je mešovito stanovništvo.

Privredna struktura i život u Krbavi u osnovi se nisu razlikovali od ostalih srezova u Lici, sem što je, možda, ovaj bio siromašniji nego ostali, zabačen i izgubljen na krbavskoj visoravni, van železničke pruge i motornog transporta, bez ikakve industrije, rudnog bogatstva i javnih radova. Pasivni kraj nije mogao čak ni u rodnim go-

---

[1] Članak je napisan prema sećanjima pisca na ustanak 1941. godine i prema materijalima koji su napisani na osnovu sećanja grupe drugova iz udbinskog sreza: Rade Grkovića, Mićuna Šakića, Gena Jurića, Božina Mrkobrade, Stevana Cvetičanina. Autor se poslužio i zapisnikom sa sastanka grupe Udbinjana koji žive u Beogradu: Save Sarača, Gavra Milića, Petra Baste, Đure Uzelca, Dana Ugarkovića, Ilije Tepavca i Mila Uzelca, na kome su iznesena sećanja na dane ustanka. Korišćeni su i zbornici Vojnoistorijskog instituta JNA.

dinama da podmiri potrebe ishrane. Zbog udaljenosti od privrednih centara (najbliža železnička stanica Lovinac je udaljena 25—30 kilometara), velike zaostalosti privrede i konstantnog osiromašenja čitavih porodica nagonilo je mnoge, a naročito mlade ljude, da idu „trbuhom za kruhom" po Jugoslaviji, a manji deo i van zemlje.

POLITIČKA GIBANJA

Političko grupisanje bilo je tako zaoštreno da je izazivalo sukobe i šovinističku mržnju. Jedan deo srpske buržoazije bio je krajnje nacionalistički i reakcionarno orijentisan, okupljen u režimskoj JRZ. Manji deo sitnijih srpskih trgovaca pripadali su SDS, a hrvatski deo trgovaca deklarisao se kao pristalica HSS, iako su sa retkim izuzecima u celini bili frankovački nastrojeni. Svi ovi poslednji su, nakon aprilskog sloma, postali ustaše. Ilija Sertić, koji se pre rata deklarisao kao pristalica HSS i stalno na rečima bio za sporazum sa Srbima, 1941. godine je postao ustaški bojnik, krvolok.

Iako je i ranije postojao uticaj Partije u narodu organizacija KP počela je u udbinskom srezu organizovano da radi od jeseni 1939. godine, osnivajući po selima partijske ćelije.

U selu Srednja Gora formirana je partijska ćelija u kojoj je bilo 5 članova (sekretar Rade Grković) koliko ih je bilo i u ćeliji u Mekinjaru (sekretar Božin Mrkobrada); u selu Visuću su formirane 3 ćelije kojima su rukovodili: Mito Dimitrijević, Stevan Cvetičanin Čakljun i Jovo Korić. Početkom 1940. godine formirane su partijske ćelije u Udbini, zatim u selima Kurjaku i Ondiću. U to vreme (1939. i 1940. godine) počinju da obilaze ove ćelije i da u njima jačaju organizacioni rad istaknuti lički komunisti: Jakov Blažević, Nedjeljko Žakula, Mile Počuča, Raša Stanisavljević, Toma Nikšić i drugi. Oni su se direktno angažovali u formiranju partijskih organizacija, organizovali politički rad u narodu i širili partijsku literaturu.

Politički rad u narodu odvijao se preko raznih javnih skupova, crkvenih zborova, na seoskim prelima i selima, zatim preko „Seljačkog kola" (masovne organizacije SDS), proslave dana žetve i, godinu-dve pred rat, na proslavama

Prvog maja i oktobarske revolucije. Od ovih predratnih političkih akcija ističe se proslava oktobarske revolucije 1940. godine. Partijska organizacija je tada na Udbini, po selima, kućama, njivama, na raskrsnicama itd. rasturila veliki broj letaka. Đuro Čurčić Đuka, limarski radnik i komunista, istakao je tada crvenu zastavu na spomeniku kralja Aleksandra, koji se nalazio pored samog Sreskog načelstva. Sutradan je uhapšeno 7—8 drugova, među kojima su bila 4 člana KP. U zatvoru i na ispitivanju svi su se dobro držali.

Početkom jeseni 1940. godine formiran je Sreski komitet u koji su ušli: Mito Dimitrijević, Niko Korać i Dane Uzelac. Kasnije je kooptiran Đuđa Banić (u ustanku zbog oportunizma isključen iz KP). U petnaestak sela udbinskog sreza pred rat je bilo preko 40 članova Partije.

VELIKA ZVERSTVA

Ubrzo posle kapitulacije zemlje otpočeo je ustaški teror i istrebljenje srpskog stanovništva. U početku su uhapšeni odvođeni u udbinski zatvor, a odatle u Gospić, odakle se nikad više nisu vratili. Prvo su hapšeni političari, a početkom maja počinju da hapse i odvode u grupama i one koji se nisu bavili politikom. Iz petnaestak udbinskih sela u prvih mesec dana na takav način bilo je odvedeno oko stotinjak ljudi. Svi su oni mučeni u gospićkom zatvoru, a zatim streljani i bačeni u jame u Jadovnom na Velebitu. U prvo vreme ustaše su izbegavale da javno muče ljude, pa je u narodu postojala neka iluzija da hapse samo one koji su za nešto krivi i da će, ukoliko nisu krivi, biti pušteni ili poslani na neke radove. No, ubrzo su počela masovna hapšenja i javna mučenja. Tako su, na primer, Petru Dopuđi, stolaru iz sela Čojluka, izvadili oko koje je visilo skoro do grudi, nekim drugim odsekli oba uva, trećima rasekli koji deo tela i tako ih vodili javno po Udbini. Jednog dana javno su streljali, zajedno sa Dopuđom, Jovana Orlovića Mikana, Geda Grkovića iz Srednje Gore i Svetana Latkovića iz Jošana. Milu Kneževiću Baštiću, seljaku iz Mutilića, ustaše su rasporile trbuh, ugurale u njega travu i gonile ga da pase. Tada su mučili i javno streljali i Dana Radočaja iz sela Krečane i Tomu

Galovića iz sela Mutilića. Uskoro su počela ubijanja na licu mesta. U selu Visuću su tokom jedne noći uhvatili 8 ljudi, među kojima i tri brata i streljali ih 300 metara od kuće; u Jošanu 7 ljudi, u Pišaću 10 ljudi, u Mutiliću 16 ljudi, a u selu Komiću su odjednom poklali 19 ljudi. Narod je počeo bežati u šume, skrivati se. Sela su opustela, a ognjišta su ugašena. Samo je po neki starac, kome do života nije bilo stalo, lutao oko kuće. Noćivalo se zajedno s decom po žbunovima, po kiši i nevremenu. U pusto selo ljudi i žene su se kao senke privlačili u sumrak da bi izneli malo hrane i obišli stoku koja je ostala u selu.

Pokrštavanje u Lici takođe je bilo jedan od načina da se ljudi lakše namame i unište. O tim pozivima na pokolj svedoči i govor udbinskog fratra Ante Moguša, koji je 13. jula 1941. održao na Udbini:

„Dosad smo za katoličku vjeru radili molitvenikom i krstom, a sad je došlo vrijeme da radimo puškom i revolverom. Iselit ćemo i istrijebit srpski narod u Hrvatskoj i bit ću sretan kada budem mogao dijeliti srpsku zemlju Hrvatima. Ustaše će se nemilosrdno boriti i istrijebiti sve one koji ne budu vjerni NDH i njenom poglavniku i stvaraocu, Anti Paveliću. Pogledaj, narode, onih 16 ustaša, koji imaju 16 000 metaka i koji će pobiti 16 000 Srba, poslije čega ćemo dijeliti Mutiličko i Krbavsko polje”.[2]

Posle ovoga nastala su masovna streljanja i klanja.

PRIPREME ZA USTANAK

Zverstva koja su ustaše činile po Krbavi bila su zastrašujuća. Po zbegovima se pričalo o velikim pokoljima u Divoselu, Širokoj Kuli, Petrovu Selu, Donjoj Suvaji, gde je u jednom danu ubijano po nekoliko stotina ljudi. Strah za goli život se bio duboko uvukao u ljude. U zbegovima se našlo i dosta naprednih ljudi, koji su se vratili u svoja sela nakon kapitulacije, a među njima je bio izvestan broj radnika, đaka i službenika koji su bili povezani sa skojevskom organizacijom ili su radili u sindikatima i drugim organizacijama. Oni su sa svoje strane pod-

[2] „Hrvatski narod” od 22. i 24. juna 1941.

sticali kod ljudi želju da pružaju otpor, da se počnu boriti, da ne dozvole da ih ustaše kolju kao jaganjce.

Iako su u šest-sedam sela postojale partijske ćelije, njihov rad se nije u početku osećao. Čim su ustaše došle, odmah su se bacile na hvatanje komunista. U početku su ubijena četiri poznata komunista: Đuro Čurčić, Bude Šakić, Milan i Đuro Grković. Jedan deo članova Partije je bio u vojsci ili zarobljen i ostao negde na strani, dok je drugi deo istaknutih komunista, iznenađen svirepim terorom, napustio svoja rodna mesta i sklonio se u Srbiju. Neki pak da bi izbegli ustašku kamu, otišli su na rad u Nemačku. Odsustvo tolikog broja istaknutih komunista, od inače malog broja partijaca, odrazilo se na rad i stanje u partijskim organizacijama.

Zbog svega toga nije se dovoljno radilo na pripremi ustanka, iako je ugled KP u zbegovima bio ogroman. Pojedini komunisti, iako nisu imali partijske veze i konkretne direktive, hrabrili su narod, ulivali veru u pobedu saveznika nad snagama fašizma, govorili o bliskom ustanku o kome se nešto uopšteno i zamagljeno znalo. Naročito je borbena bila omladina.

Dolaskom Mila Počuče, člana Okružnog komiteta za Liku, u junu mesecu, koji se povezao preko partijske organizacije u selu Srednja Gora sa sekretarom ćelije Radom Grkovićem, rad je malo živnuo. Od najvećeg značaja za ustanak u Krbavi je dolazak u selo Visuć španskog borca Marka Oreškovića Krntije, člana CK KPJ. Došao je 4—5 dana pred ustanak. Videvši da je organizacija dosta inertna i nepovezana, on preduzima energične mere u okupljanju ljudi izbeglih u šume i pokreće ih u borbu.

Članovi Partije, koji su ostali po selima, bili su pretežno stariji seljaci, sa brojnim porodicama, ideološki nedovoljno izgrađeni. Kad je trebalo vršiti pripreme za ustanak, poneti na svojim leđima teret velike odgovornosti i povesti narod u oružanu borbu, bilo je potrebno mnogo više smelosti, snalažljivosti i znanja. U tim počecima bilo je i oportunistički nastrojenih pojedinaca.

Sreski komitet Partije se nije osećao. U srezu nije bilo inicijativnih odbora i komiteta za pripremu ustanka, za prikupljanje oružja, organizovanje vojnih jedinica, pa

stoga i nije bio, kao u nekim drugim krajevima, određen dan i čas otpočinjanja ustanka. Ukoliko je i bilo priprema za borbu, njihov karakter je bio izrazito lokalan.

U direktnoj pripremi ustanka pored Marka angažovao se i Jakov Blažević. Osnovno kadrovsko jezgro ustanka u udbinskom srezu, pored nekoliko predratnih komunista (Rada Grkovića, Mićuna Šakića, Gena Jurića, Božina Mrkobrade i Ilije Divjaka) sačinjavali su mladi ljudi, napredni omladinci-skojevci ili simpatizeri Partije. Oni su sačinjavali i glavnu udarnu snagu ustanka[3]. Partijska organizacija se odmah, u prvim danima ustanka, omasovila upravo tim borbenim, odanim i sposobnim mladim kadrovima.

U selu Visuću Marko Orešković je organizovao 28 (neki tvrde da je to bilo 29) jula partizansku zasedu na Kuku, na putu Udbina—Lapac. Na tom mestu porušeni su telegrafski stubovi, prekopana cesta i na nju nabačeni, kao prepreka, stabla i balvani. Marko Orešković je dao jasnu orijentaciju na ustanak, s tim da se formiraju vojne jedinice od ljudstva koje raspolaže oružjem. Kasnije bi se sa otetim oružjem proširivale vojne jedinice. Tražio je da se postavi straža prema neprijateljskom garnizonu u Udbini i na Kuku prema Lapcu. Marko je odmah istakao da se ne treba boriti protiv hrvatskog naroda, nego protiv ustaša i njihovih pomagača. Tako jasno postavljen zadatak borbe protiv bratoubilačkog rata, za bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata, je u toj situaciji velikih ustaških pokolja, želje za osvetom, kada još nisu bili izdiferencirani pročetnički elementi i oni koji su bili za oslobodilačku borbu, bio spasonosan i odlučujući za razvitak oslobodilačke borbe.

Počelo se sa prikupljanjem oružja po svim selima. Vest o ustanku pokrenula je ljude na akciju; dolazili su

---

[3] U materijalima o radu partijske organizacije u predratnom periodu tvrdi se da nije bilo pre rata skojevske organizacije, iako je bilo naprednih omladinaca koji su radili po čitalačkim grupama, kružocima itd. Međutim, u stenografskoj belešci Ilija Tepavac tvrdi da je skoro godinu dana pred rat Mita Dimitrijević, učitelj i član Sreskog komiteta Partije u selu Visuću, od svojih bivših đaka stvorio skojevski aktiv od 9 članova, koji je vrlo aktivno radio sa omladinom.

iz zbegova u sela, okupljali se, iznosili puške koje su pojedinci doneli iz vojske, vadili stare austrijske „manliherke" i drugo oružje. Do juče su bežali po zbegovima plašeći se svakog šušnja, a sada su želeli borbu i osvetu. Međutim, stariji ljudi nisu bili spremni da se tuku sa italijanskim okupatorima. Sećam se da su, kad je bilo govora da kao prva akcija ustanika bude rušenje Pavlovačkog mosta na putu Udbina—Lovinac, mladi ljudi bili spremni na takvu akciju, ali su stariji smatrali da će to izazvati Italijane i nisu podržali takav predlog. Italijanski okupatori su se vešto držali po strani i nisu direktno učestvovali u zločinima ustaša.

Vodeći računa o tom raspoloženju, 31. jula naveče, grupa ustanika iz sela Kurjak, Srednja Gora, Komića i Polica, pokidala je samo telefonske stubove u selu Kurjaku u zaseoku Tušice. Tu akciju izveli su ustanici iz sela Jošana i Mekinjara.

Posle te prve diverzantske akcije u zaseoku Tušice, ustanici iz Srednje Gore, Kurjaka, Komića i Poljica dogovorili su se da sutradan, 1. avgusta, sačekaju na istom mestu ustaški poštanski autobus sa Udbine, koji je saobraćao sa Lovincem. Na mesto zasede došla je organizovano samo grupa ustanika iz Srednje Gore. 1. avgusta autobus sa Udbine nije prošao pokraj zasede, nego se sa puta vratio nazad, jer je čuo pucnjavu u selu Komić, tako da do očekivane akcije nije došlo.

PRVA ORUŽANA AKCIJA U SELU KURJAK — NAPAD NA USTAŠKI AUTOBUS

Prvog avgusta se iznenada nešto preko 50 ustaša iz Lovinca, sa oko dvadesetak nenaoružanih seljaka, spustilo preko planine Troure u selo Komić, pozivajući narod da se vrati iz zbega, da su došli na pomirenje itd. U prvi mah mnogi seljaci su smatrali da to ide ustanička vojska (u to vreme kružila je priča o legendarnom pukovniku Brki i Dinarskoj diviziji bivše jugoslovenske vojske, koja se navodno nije predala). Tako su ustaše oko komićke škole skupile oko pedeset ljudi, žena i dece. Kad se videlo da su to ustaše, bilo je kasno da se preduzme bilo šta.

Nekoliko kilometara od tog mesta, u jednoj dolini zvanoj Pločanski klanac, zaklale su ustaše 19 ljudi iz s. Komića, dok su žene i decu pustile. U dolinici, pored same ceste na klancu, i danas postoji njihova zajednička grobnica.

Sutradan, 2. avgusta, grupa Srednjogoraca opet je organizovano zaposela položaj na određenom mestu za zasedu u selu Kurjak u zaseoku Tušice. Na mestu događaja nalazili su se ustanici: Đoko Orlović, Petar S. Radaković, Petar M. Radaković, Nikola Radaković, Ilija, Mile, Nikica i Rakelja Basta — svi iz Srednje Gore. Istovremeno, u gornjem delu sela Kurjak, severno od tušičke zasede, nalazila se partizanska grupa na položaju Tavancu, Popovači, Pilića brdu, koja je obezbeđivala napad na autobus od strane Udbine. U toj grupi nalazili su se Milan Đukić i Marko, Samel, Milan i Danika Basta (iz zaseoka Đurići).

Ustaški predsednik opštine Zdunić, uznemiren kidanjem telefonske veze, prekopavanjem ceste i pucnjavom prethodnog dana u selu Komić i Ploči, okupio je uz veliku nagradu 10 najhrabrijih ustaša da pođu autobusom preko Tušica ka Lovincu.

U Tušicama je bio vrlo povoljan položaj za napad na cestu. Ustaše su pretpostavljale da je mogućan napad na Tušicama, ali nisu znale da li ih zaseda čeka, gde ih čeka i sa kolikim snagama. Teren nisu prethodno izvideli, nego su se dosta neoprezno vozili autobusom. Ustanici su na mestu gde se cesta sužava u mali klanac, otvorili vatru na autobus. Autobus je stao, a ustaše su poskakale iz njega i prihvatile borbu. Zbog nepovoljnog položaja počeli su se povlačiti prema obroncima Troure i ka Udbini. Na mestu napada ubijena su 3 ustaša (među njima i Mile Kričković, Srbin, bivši sreski pristav koji se pokrstio i stupio u službu NDH), a veći broj, prema kasnijim ustaškim izvorima, je bio ranjen[4]. Autobus je zapaljen.

Partizanska straža u gornjem delu sela Kurjak sa Pilića brda otvorila je vatru na ustaše koje su se spasle iz

---

[4] Ustaški izvori (izveštaj kotarske oblasti Udbine od 2. avgusta 1941) govore da je u Tušicama ubijeno 6 ustaša a 3 ranjena. Možda su neki koji su bili ranjeni do Udbine podlegli. (Zbornik — tom V, knjiga 1).

autobusa i povlačile preko brda Leskovac ka Udbini. Obrativši pažnju na ustaše koje su bežale iz Tušica ova grupa je kasno primetila da su ustaše sa Udbine intervenisale preko Kurjaka s namerom da bočno ugroze položaj u Tušicama i pomognu izvlačenje napadnutih.

Grupa ustaša, koja je upućena u pomoć, otvorila je iznenadnu bočnu vatru na naš položaj na Pilića brdu. Pucajući na ustašku grupu koja se povlačila, naši su bili iznenađeni i povukli su se pod borbom. Osetivši da se puca na sve strane, ustaše nisu dalje napredovale. Bile su zadovoljne što su se spojile sa svojima iz Tušica, te su se zajedno povukli prema Udbini. Pri povlačenju uspeli su da zakolju Manojla Kalanja, starca od preko 80 godina, koga su našli kod ovaca.

AKCIJE USTANIKA SE NASTAVLJAJU

Uspešan napad i paljenje ustaškog autobusa u selu Kurjak i odbijanje ustaške intervencije sa Udbine uneo je mnogo poleta među ustanike na teritoriji celog sreza. Po svim selima postavljene su redovne partizanske straže prema neprijateljskim posadama i komunikacijama, a stanovništvo se vraćalo iz zbegova i više nije napuštalo svoja sela, izuzev onih koji su suviše blizu neprijateljskih garnizona. Ustaška vlast je, sem u Udbini, Podlapači i Breštanu, prestala u toku jednog dana da dejstvuje u svim selima udbinskog sreza. Posle toga nastaje intenzivan rad partijske organizacije na objašnjavanju ciljeva ustanka i na učvršćivanju ustaničkih redova. Naročito je bio jak uticaj gerilskih štabova iz Drvara i Lapca, odakle su u prvo vreme najviše i dolazila uputstva i materijal. Počinje da se stvara narodna vlast, oformljuju se omladinske organizacije, skojevske grupe. Partija se postepeno omasovljuje mladim i borbenim ljudima. Mladi ljudi se vežbaju u rukovanju oružjem i istovremeno se smenjuju sa stražama, tako da puške više nisu svojina onih koji su ih doneli iz vojske ili kupili, nego postaju opšta svojina gerilskog odreda sela.

Već je u avgustu u svakom selu postojala narodna vlast. Na opštim skupovima sela birani su odbori koji su

vršili funkciju vlasti. Oni se u početku nisu zvali narodni odbori, nego vrlo različito, kao, na primer: Odbor za narodnu pomoć, Odbor za pomoć vojsci, a u selu Visuću se zvao Narodni sud. Ovi odbori su počeli odmah da pomažu vojsku u hrani, odeći i obući, da prikupljaju stoku kojom će se kupovati oružje, da pomažu oko obrade imanja, zabranjuju trgovinu sa neprijateljskim garnizonima, rešavaju pojedine sporove i dr. Tek u decembru 1941. ti prvi organi su dobili naziv narodnooslobodilački odbori, a biralo ih je stanovništvo na opštem zboru.

Druga značajnija akcija u srezu je napad ustanika na ustaški automobil u selu Jošanu. Ustanici u Jošanu su razoružali dvojicu lugara, koje je ustaška vlast postavila umesto Srba. Sasečeni su telefonski stubovi između Jošana i Pećina. Od Korenice 1. avgusta[5] naišla je grupa udbinskih ustaša, koja se, izgleda, vraćala od Srba i Lapca, gde je išla da guši ustanak. Pošto je bila prekopana cesta u selu Visuću na položaju Kuk, grupa se mogla vratiti na Udbinu samo preko Bihaća, Petrova Sela, Korenice i Jošana. Videvši pokidane telefonske stubove ustaše su počele pucati na narod koji je bio iznenađen njihovim dolaskom sa pravca odakle ih nije očekivao. Tada su ubili Radu Mandića, njegovu ženu i omladinca Iku Mandića. Pošto se u selu čula mestimična pucnjava, ustaše se nisu upuštale u veću akciju, nego su otišle na Udbinu.

Negde 6. ili 7. avgusta opet je iznenada naišao automobil u Jošane iz pravca Korenice. Od Korenice je bilo niz ustaničkih sela, pa se nije očekivalo da će sa te strane neprijatelj doći neopaženo. Ustaše u automobilu su bile skinule bluze i kape, te je tako izgledalo kao da su civili. Međutim, neki su prepoznali poznatog ustašu i krvnika Požegu, zamenika komandanta ustaškog garnizona na Udbini, koji je najviše ubijao baš u Jošanu. Ustanici su jadikovali zbog neopreznosti, međutim, već posle sat-dva ponovo se pojavio auto sa Udbine. Požega je tada zarobljen, a narod mu je sudio. Tada su ubijena još dvojica ustaša, mlinar i kovač iz Jošana, koji su podstrekavali klanje, špijunirali i dostavljali podatke ustašama na Udbini.

---

[5] U stenografskim beleškama Đuro Uzelac tvrdi da se ovo odigralo dan pre napada na autobus u Kurjaku.

Ubrzo posle prvih napada ustaničke snage prelaze u širu ofanzivu i preduzimanju veće akcije. Prva od značajnih jeste napad na ustaški garnizon Podlapaču, 3. septembra 1941. Gro ljudstva bio je iz udbinskog sreza. U napadu su učestvovale i ustaničke snage iz sela Dnopolja i Mazina iz sreza gračačkog i obližnjih sela gospićkog sreza. Bilo se okupilo oko 300 partizana. Komandant ustaničkih snaga bio je Mićun Šakić, učitelj, predratni komunista, rezervni oficir bivše vojske, sposoban i hladnokrvan komandant. Pored naoružanih, u napadu je učestvovalo i mnogo ljudi bez oružja, nadajući se da će se naoružati.

Ustaše su se pred velikom snagom napadača povukle iz Podlapače. Zaplenjeno je oko 30 pušaka i dosta municije. Međutim, napad je prilično bio neorganizovan, jedinice su bile suviše heterogene, jedinstvena komanda je bila više formalna. Nije bilo dovoljno discipline, niti iskustva.

Pod svežim utiskom ustaškog terora postojalo je kod jednog dela ustanika, nedovoljno politički snažnih i bez širih predstava o oslobodilačkim ciljevima borbe, želja da se svete, da ubijaju stanovništvo Podlapače i pale kuće. Zahvaljujući naporima komunista, svesnih omladinaca i komandnog kadra uspelo im je da to spreče, ali je ipak došlo do delimične pljačke. Sprečena osveta imala je širok odjek među Hrvatima širom Like.

Pozitivno iskustvo u ovoj akciji je bilo i to što su se ustanici otrgnuli od svojih kuća i seoskih straža, te su išli u akciju u napad za mnoge u udaljeni garnizon Podlapaču. Istovremeno iz napada se moglo izvući i prvo negativno iskustvo: da se sa tako velikom grupom suviše heterogenih jedinica, pocepanih na seoske vodove, bez dovoljno discipline i bez jedinstvene komande, ne mogu vršiti s uspehom veće akcije. Pljačka se, ma koliko ograničena, morala u korenu sprečiti.

Slična akcija, sa nešto manjim snagama, izvršena je na Plitvice krajem septembra 1941. U toj akciji je učestvovalo oko 150 boraca, od kojih je nešto više od polovine bilo Udbinjana.[6] Komandant akcije bio je Mićun Šakić, u

[6] U stenografskim beleškama Mićun Šakić pominje da je stotinu boraca iz udbinskog sreza učestvovalo u napadu na Plitvice.

to vreme komandant udbinskog sektora. U akciji su učestvovali i ustanici pojedinih sela Korenice i Lapca. Na Plitvicama se nalazilo oko 15 ustaških žandara. Ubijena su 3 žandara, ali su poginula i 3 ustanika Udbinjana. Neprijatelj je bio proteran, a kasarna zapaljena. I u ovom napadu su se pojavile slične greške kao i u Podlapači — nehomogenost, nedisciplina, nedostatak iskustva.

Udbinjani su sa oko 80 boraca učestvovali u septembru 1941. godine u opsadi neprijateljskog garnizona u Kulen-Vakufu. Za komandanta tih snaga nametnuo se pročetnički orijentisan Lukica Popović, ali je partijska organizacija uspela da borci prihvate za političkog rukovodioca te grupe Milana Bastu iz Kurjaka. Udbinjani su krajem decembra učestvovali u borbama oko italijanskog garnizona u Korenici, u borbi na Pogledalu i drugim akcijama.

Karakteristično za oslobodilačke snage u udbinskom srezu je da je od ustanka pa skoro sve do kraja 1941. godine veći deo partizanskih snaga učestvovao u borbama van svog sreza. Sve je to imalo i te kako pozitivnog odraza na navikavanje na borbu van svog uskog područja i na otklanjanje lokalnih uticaja, na veću disciplinovanost boraca i sticanje borbenih iskustava. To je olakšalo kasnije stvaranje bataljona „Krbava", koji je dejstvovao gde god je bilo potrebno.

BORBA PROTIV ČETNIČKIH TENDENCIJA I PREBROĐAVANJE KRIZE

Zverstva ustaša su silno razbuktala mržnju i težnju za osvetom, naročito kod onih čiji su članovi porodice stradali. Nepostojanje u većini sela partijskih ćelija u početku ustanka dovelo je da se u nekim selima pročetnički, šovinistički elementi pojave u redovima ustanika (u svega 5 sela postojale su partijske ćelije).

Od šovinista i ranije eksponiranih velikosrba u srezu se najviše isticao Lukica Popović, seljak iz sela Mutilića. Popović je bio sitni politikant, kavgadžija i pijanica. Zbog tih osobina on je odmah posle okupacije pobegao u šumu sa bratom i sinom. Kad su nešto kasnije otpočela zverstva i ljudi bežali u šume i zbegove, Popović je postao ne-

ki simbol prkošenja ustaškoj vlasti. Međutim, on je ubrzo izneverio nade koje su ljudi polagali u njega. Bio je velika kukavica, krio se duboko u šumama i samo tražio da mu seljaci šalju dovoljno hrane.

U ustanku je postao komandir voda sela Mutilić. Njegov uticaj se tada protezao i na selo Krečanu, a delimično i na Ondić. U Mutiliću nije bilo partijske organizacije. Popović je posle prvih akcija, kao komandir, vrlo brzo izgubio autoritet: vešto je izbegavao borbu i lično angažovanje, a pokazao je hrabrost kad je uhvatio i ubio dve nezaštićene žene, udovice Crnković, Hrvatice iz Čaira. Lukica je bio demagog i lukav. Videći da se ustanak neprestano širi i razvija, uspevao je prilično dugo da se prilagođava prilikama.

U selu Srednja Gora se od prvog dana četnički orijentisao pop Nedeljko Radaković, koji je u početku imao prilično uticaja na imućnije seljake u donjem kraju sela. U to vreme su pod njegovim uticajem ubili Joju Bastu i njegovu ženu, zato što se kao Srbin ženio Hrvaticom. No, zahvaljujući velikom uticaju i ugledu predratnog komuniste i sekretara partijske organizacije u Srednjoj Gori, Rada Grkovića, pop Radaković nije uspeo da pocepa selo, te je ostao izolovan. U Komiću pročetnički se orijentisao Mane Momčilović, koji se povezivao sa svojim istomišljenicima iz Gornje Ploče, zatim sa popom Radakovićem i drugima. Šurovao je i sa Italijanima i propovedao bratoubilački rat protiv nezaštićenog hrvatskog stanovništva — žena i dece. Pod njegovim uticajem streljali su ženu Rada Egića, Srbina iz Komića, zato što je Hrvatica. Sličnih pokušaja bilo je još (pokušaj ubistva učiteljice Hrvatice iz sela Ondić, zatim u Kurjaku žene Dana Đukića i dr.) ali su na vreme sprečeni. U selu Jošanu uspeo je da se za komandira sela nametne Branko Mašić, pečalbar, kockar, koji je na prvi pogled izgledao hrabar i odlučan.

Borac republikanske armije u Španiji Mićo Radaković, koji je kao radnik od 17 godina otišao u Francusku, pa onda u Španiju, pojavio se prvih dana ustanka u svom rodnom selu Jošanu. Odmah je otpočeo da poziva ljude na ustanak, da im govori o liniji borbe, o Sovjetskom Savezu itd. Njegova sestra je bila udata za brata Branka

Mašića. Potpomognut od isto tako lumpera i kockara Ilije Đukića iz Kurjaka, zatim Ilije Majstorovića iz Podudbine i Nikice Majstorovića iz sela Ćojluka, Branko Mašić je ubio 10. avgusta Miću Radakovića[7]. Posle ovog ubistva Mašić je ubio i njegovu sestru, ženu svog rođenog brata. Zatim je ta grupa ubila dva Hrvata, naša simpatizera. Kasnije su borci-omladinci iz Jošana ubili Mašića, a za komandira seoskog odreda izabrali Gojka Banjanina.

U selu Visuću takođe su se pojavili pojedini pročetnički elementi, ali su zahvaljujući uticaju partijske i skojevske organizacije bili manje opasni.

Stanko Šakić Tane, jedini oficir bivše vojske koji se pojavio u udbinskom srezu, tek je u decembru 1941. došao iz Srbije. Nije se složio sa oslobodilačkom borbom, iako je ceo narod bio u ustanku, iako mu je rođeni brat bio komandant svih partizanskih snaga u srezu. Nuđena mu je saradnja i komanda, no on je odbio. Pokušao je da rovari i okuplja ljude, naročito one koji su došli s njim iz Srbije. Međutim, oni su ga svi napustili i prišli oslobodilačkom pokretu. Videći da ne može naći nikakvo uporište, otišao je Italijanima u Donji Lapac, povezujući se sa četničkim majorom Rašetom. Vrlo brzo posle njegovog odlaska bataljon „Marko Orešković", pod komandom Đoke Jovanića, partizanske snage iz sreza Donji Lapac, pod komandom Stojana Matića, i jedna četa bataljona „Ognjen

---

[7] Đuro Uzelac, svedok ovog događaja, ispričao je (stenografske beleške) da su Branko Mašić, Ilija Đukić i dva Majstorovića (ova trojica nisu bila iz Jošana) toga dana 10. avgusta, pili i kockali se u gostionici. Pozvali su Miću Radakovića (a s njim su došli i Đuro Uzelac i Dušan Egić). Izjavili su da su došli da naprave red u selu i da ubiju ustaše Ivana i Jerka (obojica su bili na strani ustanika). Mićo je odgovorio da nemaju oni šta da prave red, jer su Jošanci sami u stanju da to učine. Došlo je do prepirke. Tada je Mićo Radaković naredio komandiru Branku Mašiću da odstrani ove ljude koji su došli sa strane, ne znajući da je Mašić u stvari s njima povezan. Mašić je na to potegao pušku na Miću, rekavši: „Kome ti naređuješ? Ja sam ovde bog, ja sam ovde komandir". Tada je Đukić opalio u Miću, a posle i ostali. Nastala je pucnjava. Blokirali su Uzelca i Egića. Mićo je pao i na izdisaju izvadio svoj pištolj i viknuo: „Drugovi ne dajte bandi da radi zlo. Ja sam gotov, živela Komunistička partija!" Posle toga je našao snage da sam sebi puca iz pištolja u glavu, da se ne bi mučio.

14

Prica", napali su i oslobodili Donji Lapac zarobivši ceo italijanski garnizon. Tane Šakić je pokušao da pobegne, ali je zarobljen. Narodni sud ga je osudio na smrt.

Pavelićeva propaganda je na sva usta trubila da su ustanak podigli četnici. Pomenuti šovinistički postupci su uveliko štetili pokretu i objektivno učvrščivali ustašku vlast i kod onih koji je u početku nisu podržavali. Dolazak u Liku nešto preko 100 Hrvata Dalmatinaca iz okoline Šibenika i Zadra u toku novembra i decembra 1941. i njihove požrtvovane borbe protiv italijanskih okupatora i ustaških pomagača, znatno je doprineo širenju bratstva i jedinstva i u udbinskom srezu. To je pomoglo lakšem raskrinkavanju i likvidiranju četničkih elemenata u samom začetku.

Likvidacija Branka Mašića, popa Nedeljka Radakovića, Mana Momčilovića, Stanka Šakića i drugih, uklonila je vođe i začetnike četničkog pokreta u udbinskom srezu, koji su pokušali da u ime velikosrpske politike i bratoubilačkog rata, sarađujući sa fašističkim okupatorom, razbiju ustaničke redove. Njihovim uklanjanjem i otpočinjanjem borbe protiv italijanskih okupatora stvoreni su takvi uslovi, da se nikada u toku rata nije mogla u Krbavi formirati ni najmanja četnička jedinica.

NAPAD NA ITALIJANE I DOLAZAK LETEĆEG ODREDA „ČAPAJEV"

Italijanski fašistički okupatori vodili su i primenjivali i u Lici svoju staru, lukavu politiku „zavadi pa vladaj". Oni su zverstva ustaša vešto koristili, ostajući po strani, na prvi pogled „neutralni". Vrlo smišljeno i sistematski su raspirivali bratoubilački rat. Kad se ustanak naglo počeo širiti, išli su dotle da su počeli govoriti kako će Srbin biti predsednik opštine na Udbini, da će Srbi biti žandari, ali samo neka predaju oružje. Negde krajem avgusta su čak i razoružali nekoliko udbinskih ustaša i odveli ih, kako bi se stekao utisak da oni ne odobravaju ustaški teror i da su na strani Srba.

Na Udbini je bio stacioniran italijanski garnizon u jačini 600—700 vojnika. Posle napada 2. avgusta na usta-

ški autobus u Tušicama, italijanska kolona iz Gospića naišla je u pravcu Udbine. Prošla je bez ikakvog incidenta i mešanja. Prethodno su samo slikali žrtve poklanih Komićana na Pločanskom klancu i malo se zadržali kod zapaljenog autobusa. Italijani su čak dozvoljavali da naše straže kontrolišu njihove kamione da vide da se u njima ne voze ustaše.

Koliko su se italijanski okupatori trudili da budu prividno tolerantni prema ustanicima, nastojeći da razbiju ustanak politikom podilaženja, govori i ovaj primer. U selu Visiću, negde početkom septembra, držao se miting kome je prisustvovalo blizu 400 omladinaca i omladinki iz čitavog sreza. Kad je miting otpočeo, iznenada je kamionima naišlo nekoliko stotina italijanskih vojnika, koji su se iskrcali na mesto mitinga raspoređujući okolo mitraljeze. Miting je sasvim mirno prošao i po predviđenom planu, iako se govorilo o borbi protiv ustaša i okupatora. Posle toga su omladinci igrali kolo i pevali borbene revolucionarne pesme, uvodeći u kolo i pojedine italijanske vojnike. Čak se igrala i fudbalska utakmica protiv tima sastavljenog od italijanskih vojnika.[8]

Negde početkom septembra italijanski avioni su bacili letke u kojima je pisalo da Italija, zbog krvoprolića, preuzima vojnu i civilnu vlast u Lici, da demarkaciona linija ide grebenom Plješevice, da su ustaše razoružane i otpremljene sa teritorije, da ljudi koji su se pobunili dođu svojim kućama, predaju oružje, mirno se vrate svojim poslovima, da neće imati nikakve vojne i poreske obaveze, itd.

Takvo držanje italijanskog okupatora uticalo je naročito na starije ljude koji su smatrali da je osnovno u ustanku spasti glavu. Ovu okupatorsku taktiku obilato su koristili pojedini četnički elementi, koji su tvrdili da nam, istina, Italijani nisu prijatelji, ali nas i ne diraju, pa se ne može i ne treba dalje ratovati.

Ali i pored nedovoljne budnosti prema italijanskom okupatoru u prvom periodu ustanka, partijska organizacija je uporedo sa akcijama na ustaše uporno raskrinkavala okupatore, pripremajući postepeno narod za borbu

[8] O ovom događaju je govorio Ilija Tepavac na sastanku grupe Udbinjana u Beogradu (iz stenografskih beležaka).

protiv Italijana, birajući za to pogodan momenat. Desetog novembra 1941. godine, partizanska grupa iz Srednje Gore, kojom je komandovao Miloš Čanković, izvršila je napad na manju italijansku kolonu između sela Mekinjara i Breštana. Ubijeno je nekoliko italijanskih vojnika, a zarobljena su dvojica[9]. Zaseda je bila vešto postavljena, tako da na ustaničkoj strani nije bilo mrtvih ni ranjenih. Italijanska komanda je intervenisala sa Udbine jačim snagama (400—500 ljudi).

U to vreme u Srednjoj Gori se nalazio leteći partizanski odred („Čapajev") pod komandom Đoke Jovanića. To je prva takva partizanska jedinica u Lici koja se mogla slati na svaki zadatak, u ma koji kraj Like i van nje. Odluka da se stvori jedan takav odred, pod neposrednim rukovodstvom Štaba grupe partizanskih odreda Like, pokazala se vrlo korisnom. Taj odred je širio plamen ustanka tamo gde on nije otpočeo, išao u pomoć tamo gde je neprijatelj napadao jakim snagama, pomagao tamo gde je bilo kritično itd. Po dolasku u Udbinu, što je pozitivno odjeknulo kod naroda, odred je nakon napada Srednjogoraca na italijansku kolonu, još u toku iste noći ušao u borbu. Italijani su bili prisiljeni da se povuku prema Breštanu i Podlapači, ostavljajući mrtve i oružje.[10]

---

[9] Nije tačno utvrđeno koliko ih je zarobljeno. Neki tvrde dvojica, a neki četvorica. Međutim, ima ih više koji tvrde da su zarobljena samo dva Italijana.

[10] U toku te noći odred „Čapajev" podilazio je neprijatelju koji se posle napada prethodnog dana bio na istom mestu ušančio. Neprijatelj se bio pritajio i nije se moglo zaključiti da li se povukao. Ubrzo ga je naša prethodnica otkrila. Sa odredom su bili i Vlado Ćetković, španski borac, komandant Grupe ličkih partizanskih odreda i Šime Balen Martin, kasnije politkomesar Grupe. Kad smo već prišli sasvim blizu Italijana, ne znajući ni sami da smo u njihovoj neposrednoj blizini, Šime Balen je na italijanskom jeziku pozvao Italijane da pređu na našu stranu. Sećam se kako je govorio da smo mi borci za slobodu protiv fašizma, da su oni, italijanski vojnici, radnici i seljaci Italije, naša braća, da je fašizam i njih porobio i naterao da osvajaju tuđe zemlje. Međutim, nije uspeo da završi jer su zatreštale bombe iza naših leđa. Naime, mi smo, usled suviše velike pomrčine bili toliko blizu podišli neprijateljskim položajima, da su sve bombe koje su Italijani bacili, prešle preko nas. Otpočela je borba. Neprijatelj je bio prisiljen da se povuče u pravcu Breštana i Podlapače.

Sutradan su se jače neprijateljske snage sa Udbine spojile sa snagama u selima Breštane i Podlapači i krenule u napad na naše položaje Crnovrh. Napad je bio odbijen. Partizanske snage Srednje Gore i leteći odred „Čapajev" održali su svoje položaje. Za osvetu neprijatelj je u selu Mekinjaru ubio 4 muškarca i jednu ženu.

Uspešan napad na italijanskog okupatora se veoma pozitivno odrazio na ustanike. Shvatilo se da je moguće sa uspehom se boriti protiv Italijana. Od tada italijanski okupator više nije mogao mirno sprovoditi svoju dvoličnu politiku. Započela je druga faza ustanka — faza široke narodnooslobodilačke borbe protiv okupatora i njihovih pomagača.

FORMIRANJE PARTIZANSKOG BATALJONA „KRBAVA"

Ustaničke snage su se sve više učvršćivale, jačale vojnički i politički. Oslobodilački ciljevi borbe su postali svojina narodnih masa. Budući razvoj borbe zahtevao je stvaranje krupnijih regularnih vojnih jedinica.

Napad na italijanski garnizon u Korenici zahtevao je obezbeđenje od eventualne intervencije Italijana sa udbinske strane. Štab grupe ličkih partizanskih odreda tražio je da udbinske partizanske snage obezbede koreničku operaciju na položaju Gorice. U širem rejonu Gorice nalazilo se oko 150 boraca sa 4—5 puškomitraljeza. Tokom januara 1942. godine, po odluci štaba grupe i OK Partije za Liku, formiran je bataljon koji je dobio naziv „Krbava". Štab bataljona je postavljen još decembra 1941. godine. Prvi komandant je bio Mićun Šakić, politkomesar Stevan Cvetićanin iz Visuća a operativni oficir Staniša Vukmanović iz Jošana. U februaru 1942. na dužnost politkomesara postavljen je Milan Basta iz Kurjaka.

Bataljon je raspolagao sa 3 čete i jednim samostalnim vodom. U sastav jedne čete ušli su borci iz nekoliko teritorijalno povezanih sela. Obično je iz jednog od tih sela bio postavljen komandir, a iz drugog politkomesar.

Prva četa formirana je od boraca iz sela Jošana i Visuća. Za prvog komandira je postavljen Milan Ševar iz Jošana, a za politkomesara Srđan Korić iz Visuća. 2.

četa formirana je od boraca iz sela Mekinjara, Svračkova Sela, Pišaća, Tolića, Rebića i Čojluka. Za komandira je postavljen Đuro Radovanac iz Rebića, a za politkomesara Ivan Strmšek (Slovenac, mlinar iz Mekinjara). 3. četa je formirana od boraca iz Srednje Gore, Kurjaka, Komića i Poljica. Prvi komandir je bio Mile Đukić iz Kurjaka, a politkomesar Petar Basta iz Srednje Gore. Samostalni vod je sastavljen od boraca iz sela Mutilića, Ondića i Krečana. Komandir je bio Lukica Popović, a politički delegat Nikola Kosovac, obojica iz Mutilića.

Čete su se delile na vodove i desetine. Po selima su ostale manje ili veće partizanske straže, zavisno od veličine sela i njegove udaljenosti od neprijateljskog uporišta. U njima su i dalje ostali komandiri sela.

Partizanski bataljon „Krbava” učestvovao je u borbama oko Korenice, u odbrani slobodne teritorije u prvoj velikoj italijanskoj ofanzivi, zatim protiv četničke izdaje u gračačkom i drugim srezovima i prošao je kroz sve borbe u sastavu 3. bataljona 6. ličke proleterske divizije, na njenom slavnom putu po bojištima Jugoslavije.

Još u prvim danima ustanka istakao se veliki broj boraca bombaša, puškomitraljezaca, komandira, od kojih su mnogi položili svoje živote.[11]

---

[11] Iz mnogobrojne plejade boraca i likova, istaknutih u ustanku, pominjem jedan broj njih koji su mi ostali u sećanju, svestan toga da su i mnogi drugi isto toliko zaslužni za stvar slobode i revolucije. Mnoga imena su već u prethodnom izlaganju spomenuta i ovde ću ih izostaviti. To su:

Iz Svračkova Sela: Luka Stanić (poginuo), Iso Barić (poginuo), Ilija Štetić (poginuo), Ilija (poginuo) i Milan Vukmirović, Sava Milijašević (poginuo), Đuro Šajinović, Branko i Milan Vurdelja. Iz sela Rebca: Dacina Majstorović (poginuo — narodni heroj), Nikica Ćosić (poginuo), Dane Momčilović (poginuo), Jovo Bosnić, Mile Trkulja, Mane Radovanac. Iz sela Mekinjara: Dušan Mastelica (poginuo), Aleksandar Zorica i drugi. Iz sela Pišaća — Petar Cvijanović. Iz sela Tolića: Nikola Vojnović Baja, Boško Perić (poginuo). Iz sela Čojluka: Nikica Dopuđa (poginuo), Milan Majstorović. Iz sela Jošana: Milan Diklić (poginuo), Aco Bevanda (poginuo), Nikola Mandić (poginuo), Mićo Uzelac (poginuo), Jolo, Branko, Dane i Mane Radaković, Petar Pavković, Milan Dražić, Đujo Knežević i drugi. Iz sela Visuća: Mile i Racan Korać (poginuli), Rade i Jovo Cvetićanin (poginuli) Gavro Milić, Mićo, Ilija i Rade (poginuo)

Osim njih, bezbroj devojaka, žena i ljudi su tih prvih dana ustanka požrtvovano radili u pozadini, izvršavajući teške i složene zadatke koje je pred njih pokret postavljao. Bez njihovog rada ne bi se mogli ni zamisliti uspesi partizanskih jedinica. U prvim danima ustanka nije bilo dovoljno oružja, pa se i nije postavljao zadatak da žene stupaju u oružane odrede. Tek u proleće 1942. godine pristupilo se organizovanju obuke za omladinke, koje su kasnije raspoređene u postojeće jedinice. Među njima je bilo dosta omladinki iz Udbine.

UMESTO ZAKLJUČKA

Ustanak naroda Krbave 1941. godine organizovan je i vođen od strane komunista. Veliki uticaj na pokretanje naroda u borbu izvršio je ustanak u Drvaru i Srbu. Objektivna okolnost koja je pogodovala masovnosti ustanka bili su zločini ustaša.

Partijska organizacija je imala veliki ugled među masama, što još datira iz predratnog perioda. Pored svih slabosti, propusta u radu i stihije, naročito u periodu od okupacije i u vreme dizanja ustanka, partijska organizacija je uspela da se brzo sredi i stane na čelo naroda. Značajnu

Tepavac, Raco i Miloš Korać, Ilija Jurić, Stevo Sunajko, Gojko i Dane (Čaruga) Cvetićanin, Nikola Milošević (poginuo), Rajko (poginuo) i Savica-Leća Kosanović, Nikola Milošević i drugi. Iz sela Mutilića: Mićo, Đuro i Nikola Bjelobaba (tri brata, sva tri poginula), Nikola Kosovac (poginuo), Vukašin Galović i drugi. Iz sela Krečana: Gojko i Milan Radoćaj (poginuli). Iz sela Ondića: Jovo i Rade Uzelac (Maničini), Mile i Ika Uzelac i drugi. Dušan Obradović (poginuo), mlinar, rodom od Gračaca. Iz sela Poljice: Dane Mirković (poginuo), Mile Zein (poginuo), Petar Sekin (poginuo) i Mile Dužinov Pavlica. Iz sela Komića: Mile, Niko i Jovan Čurčić (poginuli), Danja i Nikola Ugarković, Momčilo Grčić, Jovo i Đuro Lavrnić i drugi. Iz sela Kurjaka: Mile-Milankov (poginuo), Krešo (poginuo) Ilija-Jajika (poginuo), Dušan (poginuo), Jovan — Vasinov (poginuo) i Lazo Đukić, Dušan — Nikolin (poginuo), Dušan — Stanišin (poginuo), Markan (poginuo) i Raco Basta, Sava Sarač, Dane i Staniša Kljajić (poginuli), Dane (poginuo) i Marko Matić i drugi. Iz sela Srednja Gora: Dane Kugić (poginuo), Nikola i Petar Radaković, Momčilo — Maletin (poginuo), Ića (poginuo), Nikola, Nikica i Dragija Basta, Đoko, Petar, Staniša (poginuo) i Branko Orlović, Nikica Čanković i drugi.

ulogu u podizanju i učvršćenju ustanka u Udbinskom srezu odigrao je dolazak Marka Oreškovića, neposrednog organizatora ustanka, zatim Jakova Blaževića i drugih istaknutih ličkih komunista.

Ustaničke snage su jednim udarcem slistile Pavelićev ustaški režim, lokalizujući njegovu vlast na mesta Udbinu i Podlapaču. I tu su se ustaše uspele održati samo zahvaljujući pomoći i osloncu okupatorskih garnizona. Glavna opasnost za NOP je od prvog dana bio italijanski fašistički okupator i četnička izdaja koja je pretila da iznutra razbije ustaničke redove.

Oslobodilački pokret u Krbavi uspeo je da onemogući uticaj četničkih elemenata, spreči cepanje ustaničkih redova i da otpočne borbu protiv italijanskih okupatora.

Zahvaljujući pravilnoj orijentaciji oslobodilačkog pokreta četnička izdaja u udbinskom srezu nije uspela. Za Krbavu je bila povoljna okolnost što u njoj nije ni bilo izrazito politički sposobnih i autoritativnih četničkih protagonista i vođa; oni koji su se u početku i pojavili bili su pretežno sitni politikanti, koji su se odmah eksponirali kao pljačkaši i zločinci. Ubistvo španskog borca Miće Radakovića, mučko ubistvo legendarnog Marka Oreškovića, zatim otvoreno šurovanje sa Italijanima, još je u početku kompromitovalo te predstavnike velikosrpske politike.

Povoljna okolnost za učvršćenje ustanka bila je što je Krbava bila udaljena i po strani od glavnih komunikacija i velikih neprijateljskih garnizona. Zatim što se baš u tim kritičnim trenucima za ustanak u našem srezu nalazio i dejstvovao Štab grupe partizanskih odreda za Liku i OK Partije. I najzad dolazak letećeg odreda Đoke Jovanića i njegovo, iako kratko, zadržavanje baš u vreme napada na Italijane, njegova politička aktivnost po udbinskim selima koja se povoljno odrazila na sređivanje političkih prilika u srezu.

Sve su to bili momenti koji su pomogli da se srede i učvrste ustanički redovi, a partijska organizacija razvije maksimalnu političku aktivnost u narodu. Tada ostvareno jedinstvo i uticaj na mase više niko nije mogao za čitavo vreme rata da razbije.

Milan BASTA

Strana 1.

Dana 7-VII-41

U ime [illegible] [illegible] [illegible]-va sela Tolića, Pišaća, Kule, Gubavčeva, Ostrvice, Srednje Gore i Mekinjara izdaje Vam se ovaj:

Ultimatum:

Kako Vam je poznato uslijed sve većeg i većeg uništavanja našega nevinog naroda počevši od najmlađe djece do iznemoglih staraca sa strane naših i vaših tirana koji su u svojem vlastitom interesu širili propagandu i stvorili ovaj strašni pokolj.– Pokolj koji je nastao nije želila većina Vašega ni našega naroda, a ne želi ni da se dalje nastavlja čemu se sa naše i vaše strane mora već jednom učiniti kraj. Prošlo je već dvadeset i nekoliko godina kako smo zajedno sa vama trpili velikosrpski zulum protiv kojega je bila većina naroda obostrane vjere a protiv kojega je i danas. Pad bivše Jugoslavije su iskoristili pojedini krvološni elementi sa vaše strane te su svojim krvološnim djelima htjeli da stvore veliki ponor između Vašega i našeg naroda samo da bi mogli što dulje održati vlast u svojim rukama. misleć da pljačkaju i gule kožu sa naših vaših leđa, pale kuće i uništavaju sve što je dobro i čovječansko a mi zajedno sa Vama ostajemo goli bosi i gladni komad kruha koji ~~(sic)~~ iščekujemo da nam milost i nemilost drugih daje sa našeg vlastitog zemljišta.

<u>Strana 2.</u>

Hrvatski narode došlo je vrieme da se prenete iz Vašega dubokog sna, u kojega ste se već dobrim dijelom ~~ispro~~ i ni pravilno. Zar Vaše i naše čovječansko dostojanstvo može i smije dozvoliti, pokolj nevine i nejake djece pod udarcima bajoneta krvološnih svijeri. - Zar smijemo i možemo dozvoliti uništavanje naših kuća, stoke, polja i naša sijela poljoprivrede, pod plamenom bestijalnika i barumnika.

Braćo o ovom dobro povedite računa malo dalje pogledajte što se sve oko vas i vas zbiva. Ljudsko čovječanstvo cijeloga svijeta je upreglo sve svoje snage da već jednom zbaci sa svojih grba već režimi jaram koji ga tišti vjekovima. Svaka nakon se čuva da se ne uprlja u nevinu ljudsku krv, pošto će svatko biti odgovoran za svoja djela pred jakim i najpravednijim narodnim sudom koji je već zakucao na našim vratima i obuhvatio naš narod kao i ostali svijet. Pogledajte dobro što rade naša i vaša braća partizani grada Zagreba, Hrvat. Zagorja, Sjeverne Dalmacije, Hrvat. Primorja i ostalih vaših krajeva. Vaša borba nije borba kao što to Vama tumače pojedinačni Ustaše, četničke ili partizanske bande koja se bori za povratak bivše <u>Jugoslavije</u> ili za <u>balavoga Petra II</u>. Ne - već za najpravednije ideale radničkog naroda čitavog svijeta. U našem zajedničkom interesu je da što prije izbacimo krivce iz naše sredine i predamo u ruke narodne vlasti, koja će im suditi po zasluzi.

Braćo Hrvati tražimo od Vas da stupite sa nama rame uz rame u borbu protiv ne-

njega zajedničkog neprijatelja koji nam je već stoljećima pio krv i guli kožu sa naših teško izmučenih leđa. Krvolaci Beograd i Zagreb su do sada upotrebili sva moguća sredstva da ne bi došlo do naše zajedničke suradnje i ostvarenja naših zajedničkih interesa. Preuzmimo vlast u svoje ruke, preuzmimo narodno bogatstvo, da mi su njime gospodarimo, a ne da nam naši krvolaci bacaju kao psetu praznu kost.

Sjetimo se kako su velikosrpski izdajici zakraljuju u Beogradskom parlamentu a hrvatske svjesni ustaše potpuno uništiše naš narod, ali time nije koristio ni srpski ni hrvatski narod, već samo banditska beogradska i zagrebačka klika.

Kucnuo je čas! Prošlo je dvadeset ljeta. Što je bilo daleko sad je sasvim ([illegible]) blizu. Otresite se i bacajte teške težačke okove sa sebe pod kojima naše mase gnjije i teško stenje naš narod. Dok se naš radnik iscrpljuje, umire u bijedi i mraku za svagdanji hleb dotle naše krvopije sjede po beogradskim i zagrebačkim barovima i kavanama u velikoj raskoši i bahatosti.

Zbacimo mračnu maglu sa naših očiju, vidimo što se oko nas zbiva. Stupimo u zajedničku borbu za pobjedom. Kada budemo gospodari u svojim kućama na svojim njivama, u svojim selima i gradovima tada će se kod nas širom cijele domovine zavesti pojam rada i blagostanja. Nestaće naših krvoloka. Oni će nam ostati samo kao tužna uspomena. Nestaće tlačitelja Hrvata i ostalih južnoslovenskih naroda, bićemo svi braća, ni jedan ni jedan nad drugima, kao djeca jedne majke.

Naš cilj nije zauzimanje tuđega dobra, već jedino

pljačkanje paljenje i uništavanje tuđe imovine pa se to kod naših krajeva vrši.

Hrvatski narod nego se nas ne plaši kao nekih četnika ili ustaša koji pred sobom harače. Ta ne! Četnici među nama nemaju mjesta kao ni ijedan koji služi gore navedenim sredstvima. Četnici kao i ustaše su najveći propali ljudi koji pod tim imenima pljačkaju, pale i pale po našim hrvatskim selima.

U vezi svega gore izloženoga:

Naređujemo:

U toku ovog mjeseca u [illegible] ovog puta podnese ~~predaju~~ pošaljite nam svoje najpouzdanije ljude na pregovore što vama ne [illegible] da bi na [illegible] u Grabrija Gore ili u [illegible] kod škole. Ljudi moraju biti bez oružja ili bez kakve [illegible]. Naše jedinice ~~[illegible]~~ stražarit će se vam sigurnosti na svoj strani, a one ~~[illegible]~~ potrebne [illegible] tako da nam ne morate ni kojeg izmahnuti bilo za borbom ili bez nje. Ostajemo kod mišljenja da ćete na [illegible] pristati.

Naša drugarica [illegible] poštom reći javiti vam da se ne radi o nikakvoj prevari niti je naša borba na ugroz [illegible]. Pošaljite nam [illegible] ili bilo koga iz [illegible]. U slučaju da se ti ljudi interniraju [illegible] imate nam poslati koga vi hoćete do gore [illegible].

U protivnom tj. ako nam se naš ultimatum ne odgovori naš će se [illegible] front [illegible] protiv vama tako da će borba biti neizbježiva. Mi kao takovi smo primorani [illegible]

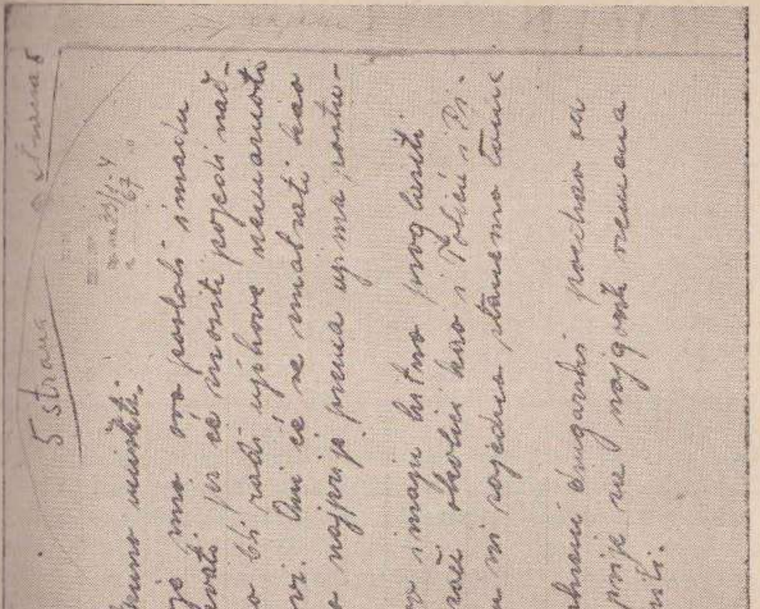
5 strana

Strana 5

da nas se htjelo potpuno uništiti.
Gradi na koje smo ovo poslali imadu se bezuvjetno odazvati jer će snositi pojedinačno odgovornost ako bi radi njihove nemarnosti došlo do prolijevanja krvi. Oni će se smatrati kao protivnici te ćemo najprije prema njima postupati.
Gore navedeni ovo imaju hitno proglasiti ustašama Podlapača okolici kao i Toliću i Pišaću tako da jednom mi zajedno stanemo tome barbarstvu na kraj.
Primite iskreni drugarski pozdrav sa onih koji su se i prije na najgori način zajedno sa Vama borili.

Ultimatum upućen 7. avgusta 1941. godine stanovnicima Podlapca od strane ustanika iz Mogorića, Vrepca, Svračkova Sela, Tolića, Pišaća, Široke Kule, Ljubova, Ostrvice, Srednje Gore i Mekinjara u kom se zahteva da na pregovore pošalju svoje predstavnike, kako bi se prestalo sa bratoubilačkim ratom i jedinstveno krenulo u borbu protiv zajedničkog neprijatelja. (Original u arhivu VJJ JNA).

POSLJEDNJE PRIPREME*

Plamen narodnog ustanka brzo se širio i prenosio iz Drvara i Srba na okolna sela, općine i kotareve. U nekim selima bivšeg udbinskog kotara za ustanak se doznalo već 28. jula 1941. godine, a u svim ostalim u toku slijedećih dana. Mada se, s obzirom na razne verzije i kontradiktorne vijesti, nisu mogle pouzdano doznati sve pojedinosti, u ustanak nije bilo nikakve sumnje. Obespravljeno i progonjeno stanovništvo vijest je prihvatilo sa podjednakim olakšanjem i odlučnošću, shvativši je istovremeno i kao poziv i kao obavezu da se diže na ustanak. Ovakvo razumijevanje o neizbježnosti ustanka i oružane borbe rezultat je ustaških zločina nad mirnim i nezaštićenim narodom i ranijim pripremama koje su vršene pod rukovodstvom i po uputima Marka Oreškovića Krntije. Naime, Marko je u julu obišao neka sela u ovom kotaru, održao sastanak sa članovima Kotarskog komiteta i dao im zadatak u vezi sa pripremama za ustanak. U svim selima, u kojima su postojale partijske organizacije, održani su sastanci i članstvo je upoznato sa odlukom CK KPJ o dizanju ustanka. Nekim sastancima partijskih ćelija prisustvovao je i Marko. Tako je po sjećanju nekih drugova 25. ili 26. jula održao sastanak sa članovima KPJ i SKOJ-a u selu Visuću, pročitao im proglas CK i dao konkretne zadatke za izvršenje posljednjih priprema za dizanje ustanka.

Najveća pažnja u pripremama za ustanak poklanjana je akciji za prikupljanje oružja. Po selima je tragano, is-

---

* Objavljeno u „Ličkim novinama" br. 25/58.

pitivano i utvrđeno tko posjeduje oružje i kakvo je to oružje. Ljudima je savjetovano da oružje ne predaju ustašama, a u nekim slučajevima takva predaja čak je i sprečavana.

Već na prve vijesti o ustanku po selima su se počeli okupljati ugledni ljudi na dogovor, a partijske i skojevske organizacije održavale su sastanke na kojima su rješavana mnoga konkretna pitanja: sakupljanje oružja, naoružavanje i uspostavljanje straža prema mjestima u kojima su se nalazile ustaške posade (Udbini, Ploči i Podlapači), uspostavljanje veza između susjednih sela, evakuiranje i sklanjanje naroda u šume i poduzimanje akcija za prekid telegrafskog i telefonskog saobraćaja između ustaških posada.

U prvim popodnevnim satima 28. jula, čim se doznalo za ustanak, sve stanovništvo sela Visuća izbjeglo je u šumu. Visućani su prekinuli telefonsku vezu na Kuku, onesposobili komunikaciju Donji Lapac—Udbina i uspostavili jaču zasjedu prema Donjem Lapcu. Dan-dva kasnije u Dubokom, sjeveroistočno od sela Jošana, okupila se veća grupa ljudi. Na ovom skupu pročitan je „Proglas za dizanje ustanka" i vijesti o uspjesima u Drvaru i Srbu. Jošanci su istog dana postavili zasjedu — stražu kod Kasara i zaseoka Stojići prema Udbini i kod zaseoka Lončari prema Pećanima, odnosno Korenici. Slična je situacija bila i u drugim selima udbinskog sreza. Straže i osiguranja prema Udbini postavljena su u selu Rebiću, na brdu Momčiloviću, ispred Čojluka, Kurjaka i drugih sela koja se nalaze u neposrednoj blizini Udbine, a prema Podlapači iznad sela Mekinjara, ispred Svračkova Sela i zapadno od Srednje Gore.

U toku 29. i 30. jula iz Kurjaka, Srednje Gore i još nekih sela izbjeglo je gotovo sve stanovništvo i sklonilo se u šumu. U prvim satima noću 31. jula grupa ljudi iz Srednje Gore i Kurjaka posjekla je telefonske stupove na Tušicama i time prekinula vezu ustaške posade na Udbini s posadama u Ploči i Lovincu, a samim time i s garnizonom u Gospiću.

U vršenju priprema za oružanu borbu najveću poteškoću predstavljao je nedostatak oružja. Ustaše su već u prvim danima postojanja NDH uspjele oduzeti veći dio oružja od ljudi koji su ga donijeli iz bivše jugoslovenske vojske i od onih koji su ga ranije posjedovali. Nisu bili rijetki slučajevi da su pojedinci, zaplašeni ustaškim prijetnjama, sami donosili i predavali oružje ustašama. U pronalaženju mogućnosti da se dođe do oružja veliko ohrabrenje izazvala je kod naroda vijest (za koju se ne zna od koga je potekla) da će se oružje dobiti preko određenih ljudi s teritorija kotareva Gračac i Donji Lapac. Ta verzija bila je toliko uvjerljiva da su se ljudi spremni za borbu okupljali na određena mjesta i čekali da im se dopremi i podijeli oružje. Takvi slučajevi poznati su u selima: Komiću, Kurjaku, Srednjoj Gori i još nekim. Slučaj u selu Komiću posebno je interesantan. Na dan 29. ili 30. jula okupilo se kod lokve Balića oko 50 Komićana, koji su bili obaviješteni da će im Ico Pavlica dopremiti oružje. Polazeći na ovaj sastanak, ljudi su se oprostili sa svojim najbližim, uvjereni da čim prime oružje idu u borbu. Ico Pavlica došao je na određeno mjesto, ali ne samo da nije dopremio oružje nego nije mogao dati nikakvo objašnjenje o izvorima iz kojih će se oružje u dogledno vrijeme moći dobiti. Ljudi su se tada razumljivo, razočarali, jer su se morali vratiti svojim kućama, odnosno u zbjegove.

Može se pretpostaviti da je izvor za ovu verziju jedna ranija vijest, koja je kružila u jugoistočnom dijelu Like. Naime, u narodu se pronosila vijest da se poslije kapitulacije jugoslovenske vojske pukovnik Brko[1] bori u Dinari, da se njegov puk nije predao i da raspolaže velikim zalihama oružja. Legendu o Brki širili su i vojnici koji su se

---

[1] Pukovnik Veljković povlačio se sa svojim pukom poslije otpora datog Talijanima na Pađenu, u pravcu Bosanskog Grahova i Drvara. Njegovi vojnici ostavljali su oružje narodu. Prema nekim podacima 54. puk je jedna od posljednjih formacija bivše jugoslavenske vojske, koja se rasula treći dan poslije potpisane kapitulacije.

1944.

Alfred Krupa: MLADI PARTIZAN

za vrijeme sloma jugoslovenske vojske nalazili u bivšem 54. puku, čiji je komandant bio pukovnik zvan Brka. Veliki broj ljudi, pripadnika ovoga puka, donosio je kući oružje.

USTAŠKA PODVALA

Prvog avgusta ustaše su s jednom satnijom (četom), u kojoj se nalazilo i oko 20 civilnih lica, među kojima je bilo ljudi i bez oružja, krenuli od Lovinca za selo Komić. Približavajući se Komiću, satnija se podijelila u dvije kolone. Desna kolona u pravcu Čatrnje, a lijeva u pravcu Bosić-poljane spuštala u zapadni dio sela. Desnu kolonu primijetila je straža sa Čatrnje i alarmirala istočni dio sela. Većina ljudi, koji su se u tom času zatekli kod svojih kuća, uspjeli su izbjeći iz sela i skloniti se. Ustaše su ušle u zaselak Ugarkovići. Po silasku u selo nisu vršili nikakvo nasilje nad ženama i djecom. Naprotiv, pokazivali su „dobronamjernost", pozvali žene i govorili im da se njihovi muževi i sinovi mogu slobodno vratiti kući. Pri tom su podlu ulogu odigrala civilna lica koja su se nalazila sa ustašama. To su bili ljudi koji su godinama o praznicima, slavama i drugim prilikama dolazili svojim prijateljima i kumovima u selo Komić. Sada su po imenu dozivali svoje poznanike, ulazili u njihove kuće i izjavljivali da su došli da se mire i obnove ranije prijateljstvo i bratske odnose. S obzirom na sva nedjela koja su ustaše počinile u drugim selima, narod je posumnjao u dobronamjernost ovih izjava. Žene su s nepovjerenjem prilazile poznanicima, a odbjegli ljudi ostali su nepovjerljivi i ni jedan se nije vratio kući.

Uvjerivši se da pomoću dovedenih civila neće moći pohvatati ljude, ustaše su kao taoce poveli žene, djevojke, pa čak i školsku djecu i s tom se grupom uputili prema školi. Usput su taoce uvjeravali da će biti pušteni čim se ljudi prijave ustaškom stanu. Onaj ko se ne prijavi, naglašavale su ustaše, smatrat će se četnikom i za njega neće biti milosti. Na putu prema školi uhvatili su Spaseniju i Manu Ugarkovića, Tomu Lavrnića, Filipa Ružića i Dušana Duju Pavlicu. Kod škole ih je sačekala učiteljica Katica,

15

poznati ustaški agent, i ova kolona krenula je u sastav kolone koja je ušla u selo sa Bosić-poljane.

Lijeva kolona poslužila se nakon ulaska u selo istim metodama. Na žalost, narod ovoga dijela sela povjerovao je obećanjima svojih poznanika, pa su ljudi, koji su bili izbjegli, počeli da se vraćaju i prijavljuju ustašama. Tu pojavu teško je objasniti. Postoji vjerojatnost da su izbjegli ljudi, znajući za ustanak u Srbu, pretpostavljali da se radi o ustaničkoj vojsci. Inače se drukčije ne može objasniti postupak Staniše i Tome Bosića, Bude Momčilovića, Rade Pavlice i još nekih, koji su se sa oružjem vratili i pali u ruke ustašama. Istovremeno su se vratili i došli ustašama Jakov, Petar, Ilija, Dmitar i Marko Momčilović, Jovo, Rade i Ilija Bosić, Petar i Dane Pavlica. Tako su naivno, uprkos pouci koju su imali iz ranijih ustaških zločina, pljačke, pokolja, paljevine i nasilnog pokrštavanja, nasjeli ustaškim „garancijama" i obećanjima svojih „prijatelja". O lakomislenosti i naivnosti najrječitije govori slučaj Dmitra Momčilovića, koji je, pošto je došao do ustaške kolone dozivao svoju ženu i djecu da dođu na izmirenje s „braćom".

Sumnja da se radi o podvali javila se tek onda kada su ljudi primijetili da s kolonom od škole ide učiteljica Katica, i da ustaše vode grupu naroda, ali je tada već bilo kasno. Obje kolone sastale su se pod kućom Nikice Pavlice Stanikina. Među ustašama nalazio se i poznati zlikovac Beg, inače dobar poznanik većine Komićana i od ranije lični prijatelj Nikice Stanikina. Beg je poslao Nikicu da pozove i ostali narod „na razgovor", ali se Nikica u tom času osvjestio, iskoristio datu priliku i pobjegao. Bjegstvo Nikice i nervoza koju su ustaše osjetile u narodu, bili su im signal da narod u njihove namjere sve više sumnja, pa su, ne krijući ih dalje, otkrili pravi razlog „bratimljenja" i obasuli selo vatrom iz puškomitraljeza. Poslije kraćeg puškaranja, objedinjena kolona sa pohvatanim ljudima (od kojih oko 30 žena i djevojaka) krenula je ispod sela u pravcu Pavlovačkog mosta, odnosno Tušica i Ploče. Na putu ispred Pavlovačkog mosta pustili su žene i djevojke, a 19 ljudi poveli sa sobom.

Već je spomenuto da su ljudi iz Srednje Gore i Kurjaka 31. jula prekinuli telefonsku vezu na Tušicama. Odmah nakon ovoga učesnici su se dogovarali o akciji slijedećeg dana. Na dogovoru je bilo prisutno i nekoliko ljudi iz sela Komića i Poljica, koji su naknadno stigli na mjesto gdje je veza prekinuta. Poslije raznih predloga zaključeno je da se sutradan na istom mjestu okupe s oružjem ljudi iz spomenutih sela, sačekaju i napadnu ustaški autobus, koji je svakodnevno saobraćao na liniji Udbina—Lovinac.

U ranim jutarnjim satima 1. avgusta došli su s oružjem na zakazano mjesto Đoka Orlović, Petar S. Radaković, Petar M. Radaković, Rade, Nikica, Ilija i Mile Basta (Medići) iz Srednje Gore, gdje su očekivali dolazak ljudi iz ostalih sela. Kako je vrijeme sve više odmicalo, a ljudi iz ostalih sela nisu dolazili, Srednjegorci su odlučili da sami postave zasjedu i sačekaju autobus. Zasjedu su postavili istočno od puta na sjeverozapadnim padinama Troure. Međutim, autobus, koji je prolazio redovno kroz Tušice oko 10 sati prije podne, kasnio je. Poslije dužeg čekanja Srednjegorci su se oko 12 sati povukli, odnosno napustili zasjedu, sišli i posjedali pored samog puta. U tome momentu naišla je ustaška kolona s pohvatanim Komićanima. Iznenađeni i nepripremljeni za borbu, Srednjegorci su se u posljednjem momentu uspjeli povući od puta i skloniti u gustu sitnogoricu Troure. Nezavisno od srednjegorske zasjede, 150 metara južnije, s iste strane puta u zasjedi se nalazio Dane Kljajić Razolo iz sela Kurjaka s još dvojicom svojih susjeda. Činjenica, da su se dvije zasjede za izvršenje istog zadatka našle na istoj strani puta, sama za sebe govori da se na dogovoru prethodne noći nije utanačilo i preciziralo mjesto i vrijeme sastanka, zbog čega se i desilo da jedna zasjeda za drugu nije znala.

Kada je ustaška kolona naišla ispred Razola, on je, u uvjerenju da se radi o ustaničkoj vojsci, istrčao pred us-

[2] Ustaški izvještaji o ovoj akciji su kontradiktorni. Po jednom izvještaju poginula su trojica, a veći broj ranjen, a po drugom poginula četvorica, a ranjeno 6. Međutim, mi smo na položaju našli trojicu mrtvih.

taše, ispalio pušku u vis i viknuo: „Braćo, ja ću sa vama", a ustaški zapovjednik u istom je momentu izvadio pištolj i ubio ga. Zapadno od puta, na istom mjestu, opet u zabludi da se radi o ustaničkoj vojsci, približili su se ustašama Nikola Basta Kapuralić, iz zaseoka Tušice, i Mile Ćuturilo, iz sela Ploče. Po pričanju Kapuralića oni su od nekoga čuli da preko Komića ide naša vojska, pa su htjeli da joj se pridruže. Kad su primijetili kolonu, potrčali su joj u susret. Njihovo uvjerenje da se radi o ustaničkoj vojsci još je ojačano, kad su u koloni prepoznali i neke Komićane. I kad su već bili spremni da iz grma iskoče pred kolonu, primijetili su ustaške oznake i prepoznali Katicu. U isto vrijeme odigrao se pomenuti slučaj sa Razolom, pa su obojica počeli da bježe. Ustaše su ih opazile i obasule puščanom i mitraljeskom vatrom. Kapuralić je lakše ranjen, ali je uspio da pobjegne. Pojava ove dvojice, a napose Razola s puškom, izazvala je zbunjenost kod ustaša. Međutim, oni su se brzo sredili i poslije kraćeg puškaranja produžili put. Na izlasku iz zaseoka Tušice, sjeverno od Pločanskog klanca, kolona je zastala. Na tom zastanku zaklali su pored puta svih 19 Komićana. Tako je skupo plaćena ova naivnost, a ustašama još jednom je pošlo za rukom da zloupotrebe tradicionalno prijateljstvo i kumstvo. Poslije ovog pokolja ustaše prešle Pločanski klanac i ušle u selo Gornju Ploču. U tom su selu dan ranije izvršili pokolj u zaseocima: Petković, Kljajići i Štulići. Ovog puta u selu se nije nalazio nitko, a preživjelo stanovništvo, poslije pokolja prethodnog dana, napustilo je selo i izbjeglo u šumu. Ustaše su počele paliti selo. Zapalile su zaselak Štuliće i krenule da pale susjedne zaseoke, zapadno od Pločanskog jezera, ali je u tom momentu na njih pripucala grupa ljudi sa brda zvanog Medjedača, pa su odustali od dalje paljevine i produžili put za Ploču, odnosno Lovinac.

U vrijeme dok su ustaše puškarale u selu Komiću, autobus s Udbine stigao je do Pavlovačkog mosta. Zaustavivši se kod samog mosta, šofer, inače naš suradnik, čuo je puškaranje i nije htio da rizikuje prolaz kroz Tušice, nego se vratio na Udbinu. Vijest o pucanju izazvala je strah i zabrinutost u ustaškim redovima. Na Udbini su sakupljeni

dobrovoljci, čiji je zadatak bio da osiguraju prolaz autobusa za Lovinac i ispitaju situaciju na Tušicama i Pločanskom klancu. Ustaški predsjednik općine na Udbini Nikola Zdunić obećavao je za ovaj podvig velike nagrade. Privučeni ovim obećanjima prijavilo se 10 najhrabrijih ustaša, među kojima i Mile Kričković, sreski službenik, koji se, kako smo obaviješteni, po dolasku ustaške vlasti pokrstio, pa je i dalje ostao u službi NDH.

Izvršene su sve pripreme i autobus je, u redovno vrijeme 2. avgusta krenuo za Lovinac.

NAPAD NA USTAŠKI AUTOBUS

Zasjeda na Tušicama bila je na položaju gotovo u istom sastavu kao i dan ranije, s tom razlikom što je sada posjela položaj zapadno od puta i nešto sjevernije na mjestu zvanom Rasoja. Položaj na Rasoji, za razliku od položaja prethodnog dana, bio je udaljen od puta 200—300 metara. Oko 10 sati prije podne autobus je naišao na zasjedu. Izvršen je napad. Ustaše su poskakale iz autobusa i prihvatile borbu. U borbi su ubijeni dvojica ustaša i spomenuti Kričković. Zaplijenjene su 3 puške i znatna količina municije. Ostale ustaše su se uspjele povući u pravcu Udbine.

Kad se na Udbini doznalo da je napadnut autobus, ustaše su krenule u napad na selo Kurjak, odnosno u pravcu gdje je izvršen napad na autobus. Naša zasjeda, sjeverno od Kurjaka, uspjela ih je spriječiti i prisiliti da se vrate na Udbinu.

Uspješno izvedena akcija na ustaški autobus ohrabrila je narod i povratila mu vjeru u vlastite snage. Na položaju se okupilo mnogo ljudi iz Srednje Gore, Kurjaka, Komića i drugih okolnih sela. U očekivanju jače ustaške intervencije iz pravca od Ploče i s Udbine izvršen je raspored i posjednut položaj. Za komandira je izabran Miloš Čanković, pa su po njegovu naređenju postavljeni osmatrači na dominirajuće visove, prema Ploči i Udbini, sa kojih se mogao uočiti svaki pokret.

Oko 16 sati poslije podne su poslali obavještenje da od Ploče u pravcu Pločanskog klanca ide kolona kamiona

s vojskom. Izvršili smo posljednje pripreme i čekali spremni za napad. Vrijeme je prolazilo, ali se kamioni iz Tušica nisu pojavljivali. Ova okolnost izazvala je sumnju koju je potencirala naknadno primljena vijest da su kamioni zastali na Pločanskom klancu. Pretpostavljali smo da se vojska iskrcava iz kamiona i razvija za borbu, i zaključili da će nas napasti jačim snagama i eventualno obići. Nastala je razumljiva nervoza i uznemirenost. No zahvaljujući prisebnosti Miloša Čankovića i Staniše Orlovića, prva je uznemirenost prebrođena i mi smo ostali na svojim mjestima. Kasnije smo vidjeli da kamioni nisu bili ustaški nego talijanski. Talijani su zastali na Pločanskom klancu kad su primijetili lješeve 19 zaklanih Komićana. Izvršili su uviđaj i fotografirali žrtve, pri čemu su se zadržali više od pola sata. Napokon su se pojavili pred nama očekivani kamioni s istaknutim talijanskim zastavicama. Kad su stigli do srušenog ustaškog autobusa, zastali su. Zatim su prekontrolisali ispravnost Pavlovačkog mosta, a veziste su opravile i uspostavile telefonsku liniju. Kod srušenog mosta zadržali su se nešto manje od jednog sata, a zatim su produžili put za Udbinu. Ovi su kamioni, uz jaču oružanu pratnju, nosili sljedovanje hrane za talijanske jedinice na Udbini. Ni na Udbini Talijani se nisu dugo zadržavali, jer su nakon nepuna dva sata ponovo bili kod srušenog autobusa, opet zastali, skinuli sa srušenog autobusa gume i još neke dijelove i produžili put za Ploču.

Prvi ustanički dan bližio se kraju, smenjivala ga je mirna ljetna noć. Njen dolazak osjećali smo kao dolazak našeg saveznika i zato smo joj se, uzgred budi rečeno, radovali.

Savo SARAČ

BRUVNO U PLAMENU ČETRDESET PRVE

Uoči II svjetskog rata na području općine Bruvno živjelo je skoro isključivo zemljoradničko stanovništvo. Loš kvalitet zemlje i primitivni način obrade uvjetovali su siromaštvo ovog kraja, pa je svake godine netko odlazio na pečalbarenje u razne krajeve zemlje ili van nje. Odmah po završetku osnovne škole manji broj dječaka odlazio je preko konkursa „Privrednika" i „Radiše" na razne zanate, nakon čega se nisu vraćali u rodni kraj, nego su odlazili na rad u druge krajeve naše zemlje. Manji broj mladića odlazio je u razne službe (žandare, policajce, finanse, podoficire i slično). Poslije kapitulacije Jugoslavije od svih njih se vrlo mali broj vratio svojim kućama.

Bruvanjska općina pred rat je, pored Bruvna sa zaseocima, obuhvatila i sela: Omsicu, Deringaj, Tomingaj, Rudopolje, Klapavicu, Paklarić i Cerovac. Na tom području tada je živjelo oko 400 domaćinstava, od kojih je oko 87% bio srpski, a oko 13% hrvatski živalj. Do kapitulacije Jugoslavije i stvaranja NDH između srpskog i hrvatskog življa nije bilo netrpeljivosti.

U Bruvnu prije rata nije bilo organizacija građanskih političkih stranaka. Politička opredijeljenost seljaka formalno se ispoljavala u davanju glasova prilikom izbora. Međutim, seljaci nisu glasali prema stranačkom uvjerenju, ukoliko je ono uopće bilo izgrađeno, već su morali glasati za onu stranku za koju je glasao trgovac čiji su oni bili dužnici. To je bilo obilježje političkih prilika u periodu između 1930. i 1938. godine.

U periodu 1938. i 1939. godine pojavila se „opozicija", koja je bila izraz nezadovoljstva naroda sa postojećim stanjem, uvjetima života i političkim prilikama. Nosioci opozicionih strujanja bili su mahom napredniji ljudi, koji su i u toku NOB igrali aktivnu ulogu, zatim pripadnici HSS, kao i mnogi koji su tražeći posla obilazili druge krajeve i osjetili bijedu i trulost sistema. Pod uticajem tih strujanja došlo je 1940. godine do izmjene općinske uprave. Bila je već tradicija da mjesto općinskog načelnika, koji je bio izborno lice, drži najbogatiji čovjek u mjestu, koji podržava vladajući režim. Međutim, na izborima za općinskog načelnika 1940. godine pored režimskog kandidata, trgovca Danje Obradovića, pojavila se lista opozicije koja je na svoje čelo istakla otresitijeg seljaka Radu Krajnovića Lukinog.[1] Njegov zamjenik bio je Hrvat Lukica Kaluđer, tih godina prvak osnovne organizacije HSS u Rudopolju. Opozicija je uvjerljivo pobijedila, tako da nisu pomogli pokušaji da se izborni rezultati ospore. Iako ova izborna pobjeda na ekonomskom planu kod naroda nije ništa izmijenila, ona je unijela izvjesnu svježinu u tamošnje prilike.

U Bruvnu je postojalo sokolsko društvo koje je okupljalo omladinu sa teritorije cijele općine — oko 30 omladinaca i omladinki. Društvom je najprije rukovodio član Kotarskog komiteta KPH za kotar Gračac, Nikola Krajnović sve do odlaska na službu u Gračac, a poslije njega, do izbijanja rata, odnosno dok se u društvu nije počela ispoljavati režimska politika, Sava Krajnović, čiji je zamenik bio Milan Pokrajac (on je zaslužan za dovršenje sokolskog doma). Nikola Krajnović je često dolazio u Bruvno i nadzirao rad ovog društva. Društvo je imalo i svoj podmladak, u koji su bila uključena djeca iz osnovne ško-

[1] Nosilac liste Udružene opozicije (koju su podržavale: organizacija KP u Gračacu, SDS i HSS) bio je Sava Krajnović, dotadašnji općinski zvaničnik i član KP (da bi bio nosilac liste morao je dati ostavku na svoj položaj); za zamjenika je izabran Rade Krajnović Lukin, a treći na listi bio je Lukica Kaluđer. Lista je odnijela pobjedu sa 67 glasova većine. Pred kraj 1940. Sava Krajnović dao je ostavku na dužnost općinskog načelnika i na njegovo mjesto je došao Rade Krajnović, kojeg je 1941. smijenio Lukica Kaluđer (prim. Save Krajnovića, penzionera iz Zagreba).

le. Njima je rukovodio učitelj Miloš Trbojević, koji je ujedno bio i član „Sokola". Omladina koja je bila okupljena u „Sokolu" aktivno je sudjelovala u NOB, a od muških članova je vrlo mali broj preživeo rat (ni jedan član društva nije bio u neprijateljskim redovima). Pristalice JRZ pokušavali su rasturiti društvo, ali se ono održalo do početka II svjetskog rata.

Do izbijanja rata na području općine nije postojala osnovna organizacija KP. Član Partije bio je Nikola Krajnović, koji je radio u Gračacu i bio član Kotarskog komiteta. Bila su četiri kandidata KP: David Guteša, Mile Radaković (Jukin), Mile Radaković (Nikulinov) i Mile Krtinić (Nugulin). S njima je radio Nikola Krajnović, koji je povremeno dolazio u Gračac. Za njih se nije znalo da su kandidati, ali su se bavili političkim pitanjima, naročito za vrijeme izbora, agitirajući za opoziciju. Važili su kao pošteni i karakterni ljudi, pa iako su često bili na pečalbarenju, ipak su u priličnoj mjeri djelovali na narod. Tek 15. februara 1941. primljeni su u Partiju David Guteša i Mile Radaković (Jukin). U Bruvnu je živio i Nikola Pokrajac, koji je duže vremena boravio na radu u Francuskoj i bio član Komunističke partije Francuske, a koji je, po izjavi Tome Nikšića, bio na vezi kod Okružnog komiteta za Liku. Za njega se nije znalo da je član KP, a nije se povezao ni s Kotarskim komitetom. Ni pomenuti kandidati, odnosno komunisti, nisu za njega znali.

KAPITULACIJA JUGOSLAVIJE I DOLAZAK USTAŠA NA VLAST

Propast stare Jugoslavije narod je posebno teško osjetio zbog dolaska ustaša na vlast koji su počeli odmah prijetiti osvetom srpskom stanovništvu. Mještani koji su izbjegli zarobljavanje vratili su se kućama, a oni koji su bili u Dalmaciji donosili su odjeću i obuću, a neki i oružje (među ostalim čak i jedan puškomitraljez). Sve su ovo sakrivali i nisu htjeli predati ustašama. U ovom periodu oko 500 radnika-pečalbara i ljudi koji su bili u raznim službama uspjeli su da se vrate u svoj rodni kraj. Više od

polovine njih nije sačekalo ustanak, već su se vratili natrag u Srbiju, jer su se bojali ustaških zlostavljanja.

Neposredno nakon kapitulacije ustaše su u Bruvnu uspostavile svoju vlast. Formirali su postaju koja je brojala 8 ustaša, naoružanih mještana, uglavnom siromašnih seljaka rodom iz Rudopolja. U Bruvnu je postojala i žandarmerijska stanica sa 4 žandarma. Na dan ustanka u Bruvnu je bilo oko 20 naoružanih ustaša i žandarma, koji su pored pušaka imali i jedan puškomitraljez, a na teritoriji općine imali su oko 50 naoružanih ljudi. Prvi ustaški zapovjednik bio je Lukica Kaluđer istovremeno i načelnik općine, koja je produžila da radi skoro sa istim osobljem (samo bez otpuštenih službenika — Srba).

Ustaše su nastojale da što prije učvrste svoju vlast i da je nature stanovništvu, pa su poduzimali niz mjera: pozivali su u službu bivše službenike; vršili su pritisak na neke bivše službenike i prisilili ih da emigriraju u Srbiju; pozvali su na regrutaciju mladiće koji su prispjeli za vojsku; oduzimali su oružje, minuciju i drugu vojničku opremu od ljudi koji su je donijeli iz bivše vojske; zahtijevali su da narod kuluči na opravljanju ceste kroz Rudopolje; prikupljali su novac od stanovništva, tobože radi nabavke žita, a poslije ga dijelili između sebe, dok je žito dobijao samo mali broj ljudi; međusobno su dijelili imanja ljudi koji su utekli pred njihovim terorom; vršili su agitaciju i pripreme za prekrštavanje srpskog stanovništva, u čemu ih je spriječio ustanak; oduzimali su kožu od zaklane stoke, a povremeno i stoku, najčešće janjce, za ishranu; oduzimali su djevojačku spremu (rublje, posteljinu i drugo) i dijelili je međusobno; određivali su „komesare” koji bi nadzirali koliko bi koji seljak ovršio i imao žita (i u ovome ih je ustanak spriječio).

Pred sam ustanak pojavio se ustaški plan o raseljavanju srpskog stanovništva s užeg područja Bruvna. Na njihova imanja trebalo je da se nasele hrvatske obitelji iz Rudopolja, pa čak i iz Lovinca.

Pored ovih mjera bilo je i niz drugih, no vidi se da ustaše nisu htjele odmah nastupiti s najdrastičnijim metodima, jer su željeli da pasiviziraju narod i razoružaju

ga prije no što bi otvoreno prešli na ubijanje i likvidaciju srpskog stanovništva.

Lukica Kaluđer kao ustaški rukovodilac u Bruvnu izgleda nije bio pristalica metoda ubijanja i dok je bio ustaški zapovjednik u Bruvnu nije izvršeno ni jedno ubistvo. Takva situacija trajala je negdje do polovine juna, iako je u drugim krajevima Like već vršeno masovno klanje Srba. Tada je ustaški doglavnik Mile Budak došao u Sv. Rok, svoje rodno mjesto, održao zbor i zaoštrio pitanje uništenja srpskog življa. Lukica Kaluđer je smijenjen sa dužnosti ustaškog zapovjednika (i dalje je vršio dužnost načelnika općine), a za ustaškog zapovjednika postavljen je Budakov rođak Mile Franić Ivandin. Sad nastaju hapšenja, a kasnije i ubijanja ljudi pod izgovorom da kriju oružje.

Prvo strijeljanje izvršeno je sredinom juna, a žrtve su bili Nikola i Rade Obradović i Stevo Manojlović. Zatim su strijeljana 44 čovjeka i 4 žene (žandarmerijskog narednika Mila Manojlovića ustaše su spalili u mlinu Rastovića). Iza toga je ubijeno dvoje djece Ilije i Boje Ostojića. Bio je uhvaćen i u toku noći je trebalo da bude strijeljan Petar Radaković Smagorina, ali je uspio pobjeći iz zatvora u Čemernicu. Uoči ustanka strijeljan je i u Kamenuši bačen u jamu Milo Paskaš, zvan Gruntaš, koji je ostao živ i na dan ustanka izišao iz jame. Tako je za nepunih mjesec i po dana na teritoriji općine Bruvno ubijeno 53 lica. Mnogo veći broj bio je uhapšen i premlaćivan.

Suočen s terorom narod se, naročito muškarci, počeo sklanjati. Bilo je i naivnih ljudi koji su smatrali da ih ustaše neće zlostavljati, jer nisu imali krivica. Među te lakovjerne i naivne većinom spadaju i oni koji su nastradali. Ljudi su se najviše sklanjali u Čemernicu (selo desetak kilometara udaljeno od Bruvna), gdje ustaše nisu smjeli dolaziti, bojeći se osvete zbog pobijenog naroda. Manji broj ljudi uspio je pobjeći u Dalmaciju i u Beograd. Nikola Krajnović, član Kotarskog komiteta za Gračac, sklonio se u selo Žegar (Dalmacija), jer su ga ustaše neprekidno tražile pošto su znale da je komunista.

U spasavanju naroda važnu ulogu odigrali su članovi KP i naprednĳi ljudi, koji su razvili veliku aktivnost go-

voreći da ovakvo stanje ne može ostati i da se treba čuvati od ustaša, bez obzira da li je neko kriv ili ne. Oni su ljude nagovarali da ne predaju oružje, jer će jednog dana trebati i da ne izvršavaju ustaška naređenja kao što su prekrštavanje, kulučenje, regrutacija, odlazak u službu itd. Njihov rad imao je velikog uspjeha, jer je relativno mali broj ljudi nastradao, a veći dio oružja je sačuvan.

Iako još nije bio dignut ustanak, polovinom jula izvršen je prvi napad na ustaše kod sela Gornje Blanuše. Ovo se dogodilo kada su se iz Gračaca za Bruvno vraćali u jednom fijakeru dvojica ustaša, jedan žandar i poštarica. Napad iz zasjeda izvršili su Bićo Kesić i Dušan Munižaba. Tada su jedan ustaša i jedan žandar ranjeni, ali su uspjeli pobjeći u Bruvno. Istog dana poslije izvršenog napada, ustaše su za odmazdu ubili Petra, Radu i Milana Blanušu, smatrajući da su oni izvršili napad.

Uoči ustanka (25. i 26. jula) ustaše su obavještavali narod po selima da svi mladići, koji su dorasli za regrutaciju, treba da idu u Gračac. Ovom su se pozivu iz Bruvna odazvala samo tri mladića, ali su otišli skoro svi iz sela Deringaja i Tomingaja, a sutradan i iz susjedne općine Mazin. Njih je vodio ustaša Ivo Muhar. Tada je iz Tomingaja nekoliko mladića uhvaćeno i poslije strijeljano, a iz općine Mazin jedva su se uspjeli spasiti, zahvaljujući mještaninu, Hrvatu Božini Muharu, koji im je rekao da bježe, jer se ustaše spremaju da ih poubijaju.

NEPOSREDNA PRIPREMA ZA USTANAK I USTANAK

Zbog sve jačeg ustaškog terora postalo je jasno da se radi o životu ili smrti. Došlo se do zaključka da nema drugog izlaza sem oružane borbe protiv ustaša. Ovo se naročito govorilo od momenta izbijanja rata između Njemačke i SSSR koji je narodu ulio nadu u pobjedu nad fašistima.

Na dan 27. jula najveći dio naroda nalazio se na Čemernici, bilo da je kosio livade ili se sklanjao od ustaša. Kako je toga dana dignut ustanak u Srbu, njihova partijska organizacija je pred noć uputila jednog druga koji je nekolicini ljudi objasnio da je podignut ustanak u Srbu, Drvaru i dalje u Bosni. Ta vijest brzo se prenijela po cije-

loj Čemernici. Veći broj ljudi napustio je livade i pojurio kućama. Muškarci iz obližnjih zaselaka održali su prve sastanke i raspravljali šta treba dalje da rade. Takav jedan sastanak održan je u Gaju Radišinom gdje su bili prisutni: David Guteša, Nikola, Milan i Đura Pokrajac, Jovan i Perica Krtinić, Danilica Manojlović, Gojko i Maniša Čuk. Zaključeno je da se u toku noći i sutrašnjeg dana svi ljudi koji su u Čemernici obavijeste da se vrate svojim kućama, da se okupe po obližnjim zaseocima i da obavezno ponesu oružje, ukoliko ga tko ima. Ovo je urađeno i ljudi su u Čemernici obaviješteni. Navečer 28. jula na nekoliko mjesta u cijeloj općini ljudi su se iskupili i održavali sastanke. Tako je u Gaju Radišinom održan sastanak ljudi iz Otuće Drage, Tamburove, Pokrajčeve, Radakovićeve, Podovčuvljana, Čukova i Čuturila. Sastankom je rukovodio Nikola Pokrajac. Na skupu je bilo oko 60 ljudi. Od oružja su imali 4 vojničke i 8 lovačkih pušaka, 2 pištolja i 2 francuske bombe.

Paralelno pod mostom na riječici Otuči, kod kuće Buljeve, sastali su se Krajnovići, Bulji, Bjelobrđani i Krivošije, a u toku noći preselili su se u ljeske Krajnovića, odakle je bilo veoma pogodno promatrati kretanje ustaša i žandara. Sastankom su rukovodili Nikola i Rade Krajnović, Kojo Radakov i Đuro Bulj. Bilo je prisutno oko 40 ljudi. Od oružja su imali 4 vojničke i 5 lovačkih pušaka.

Pod Urljajom na Breščićima su se sastali Podurljajčani, Dolovčani, Plećaši i Grahovljani. Sastankom su rukovodili Ilija Krajnović i Stevo Obradović iz Dolova. Bilo je prisutno oko 50 ljudi. Od oružja su imali 3 vojničke, 12 lovačkih pušaka i 1 pištolj.

U Klapavicama su se kod Krtinića sastali Krtinići, Dautovci i Obradovići. Sastankom su rukovodili Maniša Obradović i Mile Krtinić. Bilo je prisutno oko 40 ljudi. Od oružja su imali 5 vojničkih i 16 lovačkih pušaka.

U Rudopolju kod Dautovića sastali su se Dautovići, Obradovići, Krneti, Jazići, Japunčići i Krtinići. Sastankom je rukovodio Nikola Dautović. Bilo je prisutno oko 50 ljudi. Od oružja su imali 7 vojničkih pušaka.

U Paklariću su se sastali svi mještani, s dijelom Krtinića. Sastankom su rukovodili Jovan Dautović i Božo

Obradović. Bilo je prisutno oko 30 ljudi. Od oružja su imali 6 vojničkih i 10 lovačkih pušaka.

U Omsici su se kod škole sastali Miljuši, Ivanići i Manojlovići. Sastankom je rukovodio učitelj Nikola Miljuš. Bilo je prisutno oko 60 ljudi. Od oružja su imali 5 vojničkih i 7 lovačkih pušaka.

U Deringaju su se sastali Blanuše, Petrovići, Tojagići, Gornji Miljuši i Dukići-Raduševići. Sastankom su rukovodili Dušan Blanuša, Luka Tojagić i Bogdan Dukić. Bilo je prisutno oko 50 ljudi. Od oružja su imali 8 vojničkih i 4 lovačke puške, 4 pištolja i 4 bombe.

U Tomingaju kod Dragosavaca sastali su se Dragosavci, Bruljači i Gornji Dukići. Sastankom je rukovodio Stevo Dragosavac. Bilo je prisutno oko 30 ljudi. Od oružja su imali 2 pištolja i 3 lovačke puške.

Kao što se vidi, na teritoriji općine Bruvno bilo je na dan ustanka sakupljeno oko 400 ljudi koji su raspolagali sa ukupno 47 vojničkih pušaka, 93 lovačke, 11 raznih pištolja i 6 bombi.

Na svim sastancima ljudi su se upoznavali s dizanjem ustanka u Srbu i Drvaru i dogovarali se kako da se pripreme za ustanak. Na skupu Bruvanjaca Nikola Pokrajac je odredio ljude koji će ići u Srb i Drvar i u susjednu općinu Mazin, da bi uspostavili vezu i da bi se dogovorili o dizanju ustanka. Tako su u toku noći upućeni slijedeći drugovi: u Omsicu — Danilica Manojlović i Milan Savatović, u Rudopolje i Paklarić — Mile Radaković Nikulov i Maniša Čuk, u Klapavice i Cerovac — Gojko Čuk i Jovan Krtinić, u Podurljaj — Jovo Dragosavac i Milan Pokrajac, a u Mazin — Mile Radaković Jukin i Miloš Opačić. Rečeno im je kojim ljudima treba da se obrate. Svi su se oni u toku noći vratili s vijestima da su i tamo ljudi na okupu i da se vrše pripreme za ustanak, koji treba da otpočne sutra, s napadom na ustaše u Bruvnu. Dogovoreno je da Bruvanjski logor krene u borbu kada naiđu Omsičani, Rudopoljčani, Cerovčani, Klapavčani, a Krajnovića logor kada naiđu Podurljajčani. Zatim je određen Danilica Manojlović da odmah po zauzimanju Bruvna ode k Nikoli Krajnoviću u Žegar, u Dalmaciju, da ga obavijesti da je ustanak dignut i da se Nikola što prije vrati u Bruvno.

U toku noći iz Podurljajskog logora upućen je u Dobašnicu (selo koje je pripadalo općini Srb) Perica Krajnović da tamo uspostavi vezu i sazna situaciju u Srbu. On se za dana vratio i doveo grupu od 8 ljudi na čelu sa Milanom Obradovićem, bivšim žandarmerijskim podnarednikom. Donijeli su i jedan puškomitraljez kojim je rukovao Milan Obradović. Ova je grupa sutradan zajedno sa Podurljajčanima sudjelovala u napadu na Bruvno, ali se nakon nekoliko dana vratila natrag. Isto tako su u toku noći i ostali logori hvatali vezu i dogovarali se o ustanku.

U svim logorima cijela je noć provedena u užurbanim pripremama. Ljudi su ostali na okupu, a oni koji nisu imali oružje izrađivali su razne bodeže, donosili od kuća roglje, sjekire i drugo oruđe podesno za borbu.

29. jula oko 5 sati naišli su pored Bruvanjskog logora ustanici iz Omsice, Deringaja i Rudopolja, pa su zajedno krenuli na Bruvno. Skoro jednovremeno u borbu su stupili Krajnovići, Krivošije, Bjelobrđani, Bulji, Podurljajčani, Cerovčani, Paklaričani i Klapovčani. Oko 8 sati nakon zauzimanja Bruvna došli su i ustanici iz sela Kovačevića, a nešto poslije i mještani iz općine Mazin. Borba se brzo završila. Ustaše nisu dale jak otpor, jer su već ranije znale da se priprema ustanak, a bili su obaviješteni i o događajima u Srbu i Drvaru, te su bili spremni da napuste Bruvno u slučaju napada. Napad su očekivali u toku noći i cijelu noć su bili u pripravnosti i u zasjedi van kasarne. Bili su potpuno iznenađeni napadom u jutarnjim satima. Većina je u momentu napada bila u kasarni na spavanju, a manji broj na doručku.

U ovoj borbi ubijeni su 3 ustaše, 1 žandar i 1 naoružani civil, a zarobljeni su 1 žandar, 1 naoružani civil i lugar. Ostali su uspjeli pobjeći prema Rudopolju i Gračacu. Zaplijenjeno je 7 vojničkih pušaka, 1 puškomitraljez, 2 pištolja i oko 3000 puščanih metaka. U borbi nisu sudjelovali naoružani Hrvati iz Rudopolja, već su pobjegli u Lovinac.

U ovoj prvoj borbi ustanici su ispoljili primjernu hrabrost, a naročito oni koji nisu imali oružja, pa ipak nisu zaostajali u jurišu. Ovaj uspjeh unio je među ustanike povjerenje u sopstvene snage i poleta za dalje borbe. Od plat-

na nađenog u jednom dućanu napravljena je crvena zastava, s kojom se oko 12 sati krenulo preko Općuva i Stolaca na Rudopoljsku Varoš radi daljnjeg obračuna s ustašama koji su većinom tamo utekli. Do borbe nije došlo, jer su oni s cjelokupnim hrvatskim stanovništvom pobjegli u Lovinac (narod je pobjegao po njihovom nagovoru, jer su tvrdili da će se ustanici svetiti zbog poubijanih Srba).

U borbi za Bruvno kao starješina ustanika pojavio se Nikola Pokrajac i ustanici su slušali njegova naređenja.

Do kraja dana ustanici su zaposjeli položaje prema Udbini, Lovincu i Gračacu. Položaj se protezao na liniji: Šolobanica — Stolac — Vodena glava — Deringaj — Kokirna, odakle se nastavljao položaj ustanika Gračaca, Otrića i Zrmanje. Istog dana započelo je formiranje teritorijalnih četa i štaba za rukovođenje borbom. Formirano je 6 četa iz općine Bruvno i 1 četa iz sela Kovačevića, općina Mazin. Svaka četa imala je 3 do 4 voda (obično je jedan zaselak sačinjavao jedan vod). Te su čete bile: Klapavičko-cerovačka, sa komandirom Ilijom Gutešom[1]; Podurljajska, sa komandirom Ilijom Krajnovićem; Bruvanjska (koja je u svom sastavu imala jedan vod Rudopoljčana i jedan vod iz Paklarića), sa komandirom Đurom Pokrajcem; Tomingajska (ili kako su je oni zvali: Četa Vodene glave), sa komandirom Dušanom Gljatovićem; Deringajska, sa komandirom Bogdanom Dukićem; Omsička sa komandirom Nikolom Miljušem i Kovačevićka, sa komandirom Genom Kovačevićem.

Čete su zaposjele položaje sa slijedećim rasporedom: Klepavičko-cerovačka i Kovačevićka na položaju od Kremena preko Stolca zaključno sa Opčuvom orijentirane prema Udbini i Lovincu; Bruvanjska i Podurljajska na položaju Vodena glava, orijentirane prema Lovincu i Gračacu; Tomingajska (četa Vodene glave) od Bendera na Vodenoj glavi do sela Donjih Blanuša, orijentirana prema Gračacu; Deringajska od Donjih Blanuša do Kokirne, orijentirane prema Gračacu; Omsička na Kokirni i u selu Kijanima, orijentirana prema Gračacu, a na Crnom vrhu

[1] Strijeljan od strane partizana aprila 1942. godine pod sumnjom da je sarađivao sa četnicima.

održava vezu s ustanicima iz Gračaca, Otrića i Zrmanje, koji su držali položaje lijevo od nje.

Štab za rukovođenje ovim četama sačinjavali su: Nikola i Milan Pokrajac, Mile Jukin i Mile Nikulov Radaković i David Guteša, a po povratku iz Dalmacije i Nikola Krajnović. Pisari u štabu bili su Soka Pokrajac i Petar Radaković. Komandant je bio Nikola Pokrajac. Sjedište štaba bilo je na Vodenoj glavi, u zaseoku Krnete. Prvih nekoliko dana štab je iskoristio za organizaciono sređivanje četa i za organiziranje naroda u cilju pomoći ustanicima. Narod se odazivao zahtjevima štaba s najvećom ljubavlju, a naročito omladinke koje su nosile hranu na položaje i bile kuriri po selima i zaseocima općine. Za njima ništa nisu zaostajale ni ostale žene, koje su pripremale hranu. Štab je odmah uspostavio vezu s ustanicima u Lapcu, Srbu, Gračacu, Zrmanji i Udbini. Posebno se svakodnevna veza održavala s komandantom za kotar Gračac i Lapac Gojkom Polovinom, čije je sjedište bilo u Lapcu.

Poslije dva dana od dizanja ustanka među ustanicima su se pojavila dva kolebljivca: Savica Kovačević Kusulja i Nikola Dautović Laušev. Oni su jedne noći otišli sa položaja u Lovinac i obavijestili ustaše o situaciji kod nas, o našim snagama i položajima. Otkriveni su kada su se vraćali iz Lovinca i odmah im je javno suđeno.

Ovako brz razvoj ustanka u kotaru Gračac stvorio je kod ustaša paniku. U svojim izvještajima ustaškom redarstvu u Zagrebu govore o velikim ustaničkim snagama koje se nalaze oko Gračaca, u čemu mnogo pretjeruju, te zahtijevaju hitnu pomoć u avijaciji, topovima i vojsci, inače će ustanici zauzeti Gračac. Ustaško redarstvo iz Zagreba hitno poduzima mjere da se u Gračacu i Lovincu grupiraju jake ustaško-domobranske snage kako bi ugušile ustanak na ovom području.

Prvi napad u pravcu Bruvna poduzimaju 2. avgusta, ali su najprije napali na ustanike iz Gračaca, koji su držali položaje na Crnom vrhu i kod Kamenog krsta. Napad su izveli s postojećom posadom iz Gračaca, ali su bili odbijeni žestokom vatrom ustanika i natjerani na povlačenje u Gračac.

Odmah poslije ovog neuspjeha dobivaju izvjesna pojačanja iz Gospića i jednu bitnicu (bateriju) artiljerije iz Otočca, te 11. avgusta (oko 10 sati) poduzimaju drugi napad prema Bruvnu, ali sada izbegavaju Crni vrh i selo Kijane, već preko Tupala nastupaju u pravcu Vodene glave (kota Bender) koju brani Bruvanjska četa. Za vrijeme nastupanja, naše položaje su tukli artiljerijskom vatrom. Da bi četa izbjegla gubitke, povukla se 200—300 metara na nove položaje. Kada su u streljačkom stroju prišli na blisko odstojanje, počeli su, da bi nas obmanuli, dovikivati da ne pucamo, jer su oni domobranska vojska koja hoće da nas zaštiti; zatim, da su razoružali ustaše u Gračacu i da idu u Bruvno i Mazin da uspostave hrvatsku vlast. Nosili su razvijene jednu crvenu i jednu bijelu zastavu. U tom momentu iz grmlja, gdje su bili naši prijašnji položaji, izišao je pred njih s puškom na ramenu Nikola Krajnović Tomičin, koji se nalazio na izvidnici (nije znao da smo se povukli). Domobranski satnik, koji se našao u blizini pozvao ga je: „Bratko, dođi ovamo, daj pušku!" On mu je, tobože naivno, odgovorio: „Taman posla, pa moji bi me ubili za pušku". „A gdje su tvoji?" upitao je satnik. U taj mah uz prodoran poklik „Ura!", četa je jurnula na domobrane i poslije kratke borbe uspjela ih natjerati u bijeg prema Gračacu. Tada su stupile u borbu Tomingajska i Deringajska četa i mnogo doprinijele razbijanju neprijatelja koji se dao u paničan bijeg. U borbi su ubijena 4 domobrana, a zarobljeni su 1 oficir, 1 podoficir i 2 vojnika. Zaplijenjeno je 7 vojničkih pušaka i 1 pištolj, s nekoliko stotina puščanih metaka. U borbi je sudjelovalo oko 250 ustaša i domobrana. Na našoj strani nije bilo gubitaka.

U ovoj borbi naročito se istakao Gojko Čuk, koji je prvi stigao do njih i goloruk uspio jednog ubiti i oteti mu pušku. Za naš uspjeh brzo se saznalo na cijelom položaju, gdje je nastalo opće veselje.

Poslije ovog neuspjeha ustaše ponovo dovlače u Gračac i Lovinac jedinice i to: 2. varaždinsku pohodnu bojnu, jednu bitnicu iz Karlovca, jednu bitnicu iz Otočca, jedan dio pukovnije iz Otočca i manji broj ustaša iz Gospića. Ukupno se računa da je bilo skoncentrisano oko 1500 vojnika. Kada su izvršili koncentraciju snaga, 17. avgusta iz

Gračaca i Lovinca poduzimaju ponovno napad u pravcu Bruvna, Mazina, Lapca i Kulen-Vakufa. Zbog neprijateljeve brojne nadmoćnosti u ljudstvu i naoružanju, kao i jake artiljerijske vatre, a i zbog bojazni da ne nastrada narod, poslije kratke borbe na Vodenoj glavi napušten je sav položaj. Ustanici se zajedno s narodom povlače u zbjegove, u Čemernicu i Kremen.

Napuštanjem položaja omogućen je ustašama nesmetan prolaz sve do Pištalske Drage, gdje su ih 19. avgusta sačekali u zasjedi lapački ustanici i potpuno razbili veoma jaku prethodnicu, zbog čega se i glavnina bezglavo povukla. U ovoj situaciji, 19. avgusta ujutro, ustanici Bruvna pokušali su s jednom većom grupom (oko 30 naoružanih ljudi) da iz Čemernice preko Dobrosela odu prema Kulen-Vakufu da bi učestvovali u borbi, ali su ustaše već bili u povlačenju. Ova grupa ustanika uspjela je da stigne zaštitnicu i napadne je kod sela Bulji. Tu je ubijeno 10—12 domobrana, a zaplijenjeno je 8 pušaka i 1 pištolj. Ustanici su produžili gonjenje domobrana prema Gračacu. Pri prolazu kroz sela neprijatelj je sve opljačkao, a naročito stoku. Od mlađih ljudi nije nitko nastradao, ali je ubijeno nekoliko staraca koji nisu mogli pobjeći u zbjegove.

Pretrpjevši tri uzastopna poraza za ovako kratko vrijeme, nisu nas više napadali sve do dolaska Italijana u Gračac, a kasnije i u Bruvno. Uglavnom su se orijentirali na osiguravanje Gračaca, Ričica, Sv. Roka i Lovinca, gdje su imali svoje stalne garnizone.

Septembar je protekao u držanju položaja i aktivnosti na organizacionom učvršćenju jedinica i funkcionisanju pozadine. Osim toga izvršeno je prvo primanje u članstvo KP od početka rata. Tada smo primljeni: Perica Krtinić, Milan Pokrajac, Bićo Kesić i ja. Sastankom je rukovodio Nikola Krajnović, a prisutni su bili član OK Tomo Nikšić i član KK Milan Munižaba. Sastanak se ilegalno održao u Gaju Radišinom. Neposredno poslije ovog sastanka (potkraj mjeseca) formirana je bruvanjska ćelija, čiji je prvi sekretar bio Milan Pokrajac. U svom daljem radu komunisti intenzivno obilaze sela, održavaju zborove i tumače ciljeve naše borbe. Pristupa se formiranju skojevske organizacije, a po selima se formiraju omladinski kružoci.

Prvu skojevsku organizaciju sačinjavali su: Perka i Zorka Japundžić, Anka i Miloš Opačić, Grozdan i Milan Krajnović, Joja, Sava, Dušan i Bude Radaković, Petar Ćuturilo i Anka Pokrajac. Organizacija se naglo povećavala, te je početkom 1942. godine brojala preko 35 članova. Formira se i narodni odbor, koji vrši dužnost narodne vlasti. Prvi predsjednik odbora bio je Nikola Krajnović, a za odbornike biran je iz svakog većeg sela ili grupe zaselaka po jedan čovjek.

Na sastanku vojnih predstavnika iz cijele Like, koji je na Kamenskom održan 21. septembra pod rukovodstvom Marka Oreškovića, kao delegat za kotar Gračac prisustvovao je Nikola Krajnović.

DOLAZAK ITALIJANA U GRAČAC I BRUVNO

Poslije neuspjeha ustaških i domobranskih ofanziva i pokušaja da svoju vlast učvrste na teritoriji koju je zahvatio ustanak, početkom septembra Italijani dolaze u Gračac, a u drugoj polovini iz Gračaca u Bruvno, gdje uspostavljaju svoj garnizon jačine do 200 vojnika. Zbog ovoga dolazi do napuštanja naših položaja, jer se po direktivi komandanta za Gračac i Lapac, protiv Italijana nije stupilo u oružanu borbu. Direktiva je bila da se Italijani ne napadaju do daljeg naređenja. Ustanici su nekoliko puta sprečavali Italijanima (koji su oprezno nastupali) da dođu u Bruvno. Oni su ih dočekali kod sela Donjih Blanuša i suprotstavljali se njihovu dolasku. Poslije svakog suprotstavljanja Italijani su se vraćali u Gračac, ali kada su odlučno krenuli, nije im pružan oružani otpor, tako da su došli u Bruvno i uspostavili svoj garnizon.

Kada su Italijani došli u Gračac, naš komandant Nikola Pokrajac, sa Davidom Gutešom i Pepom Obradovićem otišao je u izviđanje prema Gračacu. Kada su se njih trojica približavali mostu u zaseoku Rastovića (2 km od Gračaca), upali su u ustašku zasjedu. Ustaše su ih sačekale i htjele žive uhvatiti; oni su počeli bježati, a ustaše su otvorile vatru, od koje je Nikola poginuo, a ova dvojica su uspjeli pobjeći. Poslije dva dana kod Kamenog krsta poginuo je Ilija Petrović Lišak, borac Omsičke čete, koji je

bio u patroli prema Gračacu. Ovo su bile prve ustaničke žrtve. Dužnost komandanta preuzeo je Nikola Krajnović. Dolaskom Italijana u Bruvno i napuštanjem položaja štab za rukovođenje borbom prestao je djelovati, jer se već u tom periodu u Bruvnu našao dio članova Komiteta, koji su rukovodili svim pitanjima oružane borbe. Tada su u Komitetu bili Nikola Krajnović, Milan Munižaba i Stevo Lončar. S obzirom na to da su Italijani bili u Bruvnu, članovi Komiteta živjeli su ilegalno.

Poslije napuštanja položaja čete su se povukle u sela i zaseoke. Komitet vrši preorijentaciju njihovih zadataka, kako bi ilegalno osiguravali sela od upada ustaša. Njihova organizacija ostaje ista kao što je bila i za vrijeme držanja položaja.

Prva italijanska mjera bila je zahtjev da im ustanici predaju oružje. Stoga izdaju naređenje, podvlačeći da će svaki onaj tko ne preda oružje biti strijeljan. Zahvaljujući neumornom radu komunista i naprednih ljudi koji agitiraju da se oružje ne predaje, jer su nam i Italijani neprijatelji kao i ustaše, uspjelo se u potpunosti kod naroda da se ne preda ni jedna puška. Istovremeno se pristupa organizovanju kupovine oružja iz Dalmacije. Ovom akcijom u početku rukovodi Komitet sve dok se oružje kupovalo za novac, a kada se počelo kupovati za stoku, Komitet ja zabranio kupovinu s obrazloženjem da ne treba hraniti okupatora. No, i pored zabrane bilo je pojedinačnih slučajeva da se stoka davala za oružje. U cijeloj općini do kraja godine kupljeno je oko 130 pušaka i 1 puškomitraljez, kao i desetina hiljada metaka.

Stalni boravak Italijana u Bruvnu trajao je do kraja oktobra 1941, a poslije su dolazili povremeno. Čim su uspostavili garnizon u Bruvnu, s dijelom snaga zaposjeli su položaje na Mazinskoj previji i Urljaju (iznad Previje) koji su stalno držali, smijenjujući se povremeno s vojnicima iz garnizona. Tu su organizirali položaje i iskopali rovove za odbranu. Za to vrijeme širili su propagandu da su u Bruvnu došli radi zaštite Srba od ustaša iz Kulen-Vakufa, Udbine i Gračaca. Međutim, baš u to vrijeme ustaše su pripremale ofanzivu na oslobođenu teritoriju lapačkog kotara. U momentu kada se ova ustaška ofanziva povoljno

razvijala i kada je izgledalo da će ustaše uspjeti da okupiraju oslobođeni teritorij, Italijani su se nenadno povukli u Gračac. Ovaj njihov postupak definitivno je razbio sve iluzije oportunističkih kolebljivih elemenata, koji su prihvatali njihovu propagandu o zaštiti Srba.

U ovom periodu Italijani razvijaju političku propagandu među narodom koristeći u tu svrhu pojedine kolebljivce i svoje špijune. Istovremeno vrše i ekonomsku propagandu, odnosno ekonomski pritisak na stanovništvo: kritične artikle (so, šećer, žito i dr.) koji su narodu nedostajali, a bili su neophodni, mogao je dobiti samo onaj tko je javno bio protiv NOB i solidarizirao se s Italijanima. Italijani kupuju stoku, živinu, jaja i druge prehrambene artikle, zbog čega idu po selima i agituju da se stoka tjera na tržnicu u Gračac i Udbinu, u čemu su u početku imali uspjeha. Komitet je ovo brzo spriječio zabranjujući odlaske u pomenuta mjesta, kao i vojnom intervencijom pri pokušaju da se naređenja ne poštuju.

U drugoj polovini oktobra Italijani pristupaju formiranju civilne vlasti u Bruvnu. Za ovo su iskoristili trgovca Savicu Gutešu i bogatog seljaka Stevu Plevšu, koji je bio postavljen za općinskog komesara. Ova njihova vlast trajala je svega nekoliko dana, jer ih je Bruvanjska četa, po direktivi Kotarskog komiteta, rastjerala, a općinsku arhivu izbacila na ulicu i zapalila. Sa četom je išao i Nikola Krajnović, koji je na kraju, u prisustvu Italijana, održao govor u kojem je rekao da ustanici ne priznaju ni njihovu vlast, ni NDH, već samo svoju. Zatim im je postavio ultimatum da za što kraće vrijeme napuste Bruvno ili ćemo protiv njih stupiti u oružanu borbu. Prevodilac na italijanski jezik bio je radnik Nikola Savatović, zvani Drča iz Rudopolja, koji je bio borac u četi. Poslije ovoga nisu više pokušavali da uspostave civilnu vlast, već su krajem mjeseca iznenada napustili Bruvno, kao i položaje na Previji i povukli se za Gračac.

Cijela općina sada je bila oslobođena. Mazinska i zrmanjska općina također. Lapački i udbinski kotar imao je veliku oslobođenu teritoriju, koja je međusobno povezana, čime su stvoreni dobri uvjeti za rad na terenu.

U svom daljem radu Komitet uspostavlja tješnje veze na čitavom teritoriju kotara (sa Zrmanjom, Otrićem, Gračacom i Mazinom). Stalno je u vezi sa lapačkim i udbinskim kotarom. Organizira izdavanje radio-vijesti i rješava niz drugih bitnih pitanja koja su svakodnevno iskrsavala. Posebno se angažira u borbi protiv italijanske propagande, tumačeći narodu liniju Partije i ispravnost naše borbe.

Krajem oktobra lapački ustanici su od općine Mazin i Bruvna zatražili pomoć u ljudstvu, jer su se ustaše i domobrani povlačili iz Kulen-Vakufa preko Lapca i Nebljusa za Bihać. Iz Bruvna je otišla jedna grupa (14 ljudi), koja je sudjelovala u borbi kod Lapca i dalje do Nebljusa. Poslije završenih borbi oni su se vratili.

U novembru Komitet poduzima niz mjera na cijelom području kotara. Vrši se primanje novih članova Partije. Bruvanjska ćelija prima: Milu Radakovića Nikulova, Miloša Opačića, Milu Krtinića i Petra Čuturila Zabića. Formiraju se nove ćelije u ostalim oslobođenim općinama. Učvršćuje se vojnoteritorijalna organizacija i regulira držanje položaja prema Gračacu. Održavaju se sastanci sa omladinom, u čemu je skojevska organizacija vrlo aktivna. Organizira se kurirska služba koja ima tijesnu vezu sa oslobođenim selima unutar kotara, kao i sa susjednim kotarima.

U toku novembra Italijani dva puta dolaze u Bruvno sa dva kamiona radi „kupovine stoke". Ustanici zabranjuju kupovinu i na putu za Gračac, kod sela Ćukovi, Bruvanjska četa postavlja im zasjedu, oduzima stoku, a njih vraća za Gračac.

Početkom decembra OK za Liku organizira u Trnavcu jednomjesečni partijski kurs na koji iz kotara idu Bićo Kesić, Smilja Pokrajac i ja. Decembar je protekao u sprovođenju mjera koje su započete u novembru. Komitet 25. decembra dobija naređenje OK i Štaba grupe ličkih odreda da se pristupi formiranju bataljona „Gavrilo Princip". Do kraja mjeseca bataljon je bio formiran od ljudstva sa cijelog područja kotara Gračac. On je u početku imao jednu četu, ali za kratko vrijeme formira i drugu, i već početkom januara 1942. sa 1. četom odlazi na Ljubinu poljanu, odakle izvodi prve akcije na Zrmanjskom klancu, Malovanu,

a poslije i na Srbskom klancu, gdje mu se pridružuje i 2. četa. Kada je bataljon formiran, vojna organizacija i dalje je ostala (kao što je bila i ranije) na teritorijalnom principu, jer bataljon nije imao zadatak da drži položaje na području kotara, već da bude pokretan i djeluje po potrebi, bez obzira gdje to bude.

Tako su s novim jedinicama, novom, ojačanom organizacijom i prekaljenim kadrovima Bruvanjci ušli u 1942. godinu.

Đurađ POKRAJAC

NIKOLA KRAJNOVIĆ

Rođen je 8. decembra 1899. godine u porodici koju je otac zbog siromaštva, napustio kad je Nikoli bilo četiri godine i otišao u Ameriku. Ostao je sa majkom, dedom i mlađim bratom u tesnoj, trošnoj seljačkoj kućici, čekajući očevu pomoć. Kada je završio osnovnu školu poslali su ga 1911. u Sisak da uči trgovački zanat. Dve godine iza toga i majka napušta Liku i odlazi mužu. Osećaj osamljenog siročeta u tuđini, napuštenog od roditelja, naročito je doživljavao kada ga je život šegrta — sluge najviše pritiskao. Ali u toj gorčini se i kalio. Kasnije je radio kao pomoćnik, a zatim kao trgovački putnik.

U Bruvno je došao 1925. godine i otvorio trgovinu koju je vodio negde do ekonomske krize 1929. koja je i njega zahvatila. Ostavio je svoju brojnu porodicu i krenuo u Argentinu, ali se već u jesen 1930. vraća u Bruvno. Konačno, nakon 4 godine nemaštine prebrodio je sve teškoće. Bio je oličenje poštenja. Početkom 1935. godine zaposlio se u Železničkoj konzumnoj zadruzi u Gračacu.

U ovom periodu kad se borio s ozbiljnim ekonomskim teškoćama, organizovao je sokolsko društvo u Bruvnu i njime rukovodio. Društvo, u kojem je neumorno radio, postalo je centar za okupljanje omladine. Aktivnost društva je bila prilično široka: negovana je muzika, održavana su predavanja iz raznih oblasti, a kroz sve je provejavao duh „Nikice trgovčića", kako su ga zvali, u stvari duh Partije čiji je on bio član.

Tridesetih godina je bio jedini član KP na terenu kotara Gračac. To je bila klica iz koje se 10 godina kasnije

razvija brojna i snažna partijska organizacija. Iz toga vremena datiraju njegove veze sa zagrebačkim komunistima. I posle osnivanja Okružnog komiteta KPH za Liku, gračačka organizacija, odnosno Kotarski komitet, održavala je stalnu vezu sa Zagrebom. Ta veza je pred rat bio Marko Orešković i nije prekidana sve dok Marko 1941. nije potpuno prešao u Liku. Preko Nikole se u ono vreme mogla dobiti sva partijska i druga napredna literatura koja je tada u Zagrebu i Beogradu štampana legalno ili ilegalno. Krajem oktobra 1939. godine održana je u njegovom stanu prva partijska konferencija u kotaru. Izabran je Kotarski komitet za Gračac u koji su ušli Nikola, Gojko Polovina, Vaso Šijan i Josip Lipovac. Kasnije je Gojko izabran za sekretara, a Nikola je bio zadužen da radi sa partijskom organizacijom za Bruvno i Mazin, za snabdevanje organizacije literaturom i za organizaciona pitanja; kod njega su se sticale sve veze kako sa članovima KP tako i sa CK i OK.

Izvesno vreme posle okupacije Nikola je morao napustiti Gračac i preći u ilegalnost. Otišao je kod sestre u selo Žegar, u severnu Dalmaciju. Oko ovog njegovog odlaska narod je ispredao čitave legende. Uskoro se vratio.

Od ustanka, pa na dalje, na teritoriji Bruvna i Mazina za njega su vezani svi događaji, postao je duša ustanka. Posle pogibije Nikole Pokrajca on je i formalno preuzeo dužnost komandanta ustaničkih snaga na ovome sektoru. Celim svojim bićem posvetio se organizaciji pokreta. Bruvno je, u kojem je on u tim presudnim časovima igrao tako značajnu ulogu, kroz celo vreme NOR bilo centar ustanka gračačkog kotara. Izbor za sekretara Kotarskog komiteta KP u septembru 1941. zahtevao je u tako složenim uslovima maksimalne napore u čemu on, kao ni ranije, nije štedeo sebe.

U oktobru 1941. italijanske trupe su povukle svoj garnizon iz Bruvna, računajući da će uspeti ustaška ofanziva na ustaničku teritoriju iz pravca Bihaća. Kad je ta ofanziva pretrpela potpuni neuspeh, Italijani su pristupili formiranju svoje vlasti u Bruvnu. No, ona se održala svega nekoliko dana. Jednoga dana u Bruvno su došla dva kamiona sa italijanskim vojnicima i jedan poručnik, oba-

veštajac. Nikola Krajnović je na brzinu prikupio Bruvanjsku četu i veći deo Podurljajske čete i pod oružjem ušao s njima u centar Bruvna, među Italijane, kod kojih je nastala panika. Kad je fašistički poručnik počeo da nagovara partizane da se raziđu kućama, govoreći kako on, tobože kao naš prijatelj, nije ništa video (jer su italijanske vlasti zapretile smrtnom kaznom za „bespravno" posedovanje oružja), pred njega je izašao Nikola, popeo se na jedan zid i počeo da govori.

„Gospodin poručnik ne želi da nas vidi pod oružjem. Potpuno razumljivo. Takva nam uloga nije bila namenjena. A zna li, gospodin poručnik, što mi ne želimo? Mi ne želimo da ovde vidimo njega, niti nam treba njegova vlast. Mi želimo da budemo slobodni ljudi, a gospodin poručnik i njegovi vojnici neka idu u Italiju od kuda su i došli. Mi njih i njihovu vlast nismo tražili. Uništavaćemo svaki znak njihove vlasti . . ."

Ne slušajući njegov dalji govor, poručnik s vojnicima je na brzinu pobegao za Gračac. Ustanici su iz opštinske zgrade izvlačili arhivu i palili je na ulici.

Koncem 1941. godine pokušalo se, iako nedovoljno pripremljeno, rušenje železničkog vijadukta Bender koje se završilo neuspehom. Kasniji događaji su pokazali da selo Popina, kroz koje je trebalo proći sa eksplozivom, nije bilo pripravno za takvu akciju koja bi označavala početak borbe sa Italijanima, i to baš na njihovom području. Krivica za neuspeh pripisana je Nikoli (ovo se dogodilo posle smrti Marka Oreškovića, kada je aktivnost Rada Žigića više došla do izražaja, naročito njegova politika prema kadrovima iz južnog dela Like). Partijsku kaznu je primio disciplinovano. Jednom prilikom, skoro pola godine kasnije, rekao mi je da je kažnjen. Nije se žalio, nije nikoga krivio, a nije ni sebe branio. Stekao sam utisak da mu je teška sama pomisao što drugovi iz OK nisu detaljnije analizirali ceo slučaj, već prosto prevalili stvar na nekoga i skinuli to sa dnevnog reda. Takav postupak i odnos teško mu je padao. Iako je on to teško preživljavao, nije govorio o sebi. Govorio je o pokretu. Površna analiza jedne akcije dovela je do netačnih zaključaka. Nije bio u pitanju

ničiji kukavičluk, već aktivnost neprijatelja koja je na Popini uzela maha. To nam je bilo upozorenje da je neophodno više snaga angažovati na tom terenu i onemogućiti neprijateljsku aktivnost.

Početkom 1942. aktivno je radio na organizaciji NOO. Na dužnosti prvog predsednika Kotarskog NOO mnogo je pridoneo brzom učvršćenju novih organa narodne vlasti, koji su nikli u svim selima i mestima gračačkog kotara. I na drugim dužnostima, koje je vršio do smrti, sagorevao je na radu, unoseći svoje iskustvo i istrajnost.

Četnici Crljeničine brigade izveli su 18. marta 1943. neočekivan upad na oslobođenu teritoriju, na Bruvno, sa ciljem da uhvate članove Kotarskog komiteta i Kotarskog NOO. Kako je te večeri, uoči napada, bio sastanak Komiteta kome su prisustvovali i drugi aktivisti iz kotara, to je jedan deo njih zanoćio u selu Cerovcu. U ruke četnika, između 28 lica koja su pohvatali, pao je i Nikola, njegov verni i dosledni saradnik supruga Rezika i najstarija ćerka Grozdana. Ostala deca su uspela da se sklone. U izveštaju koji je štab četničke brigade uputio popu Đujiću, komandantu četničke tzv. „Dinarske divizije", stoji da su uhvatili Nikolu Krajnovića, idejnog vođu komunista gračačkog kotara.

Nikolu su divljački mučili, razjareni što bol podnosi bez reči, bez jauka. Mučenje je počelo batinanjem, udarcima upletenom užadi, čeličnim lancima i specijalnom žilom za mučenje. Jedine reči koje su mogli od njega čuti bile su pozdrav Partiji. Nastavili su sa prebijanjem na komade kostiju leve ruke i jednog po jednog rebra. Od njega nisu saznali ništa. Umirao je kao komunista, onako kako je i živeo.

Nakon mučenja na Vučjaku (u Velebitu) prebačen je sa ostalima u manastir Krupa. Odvojili su ga od ostalih zajedno sa omladinskim rukovodiocem Milom Pjevačem. Prije nego što su ga izdvojili iz grupe, sav krvav i polomljen rekao je prisutnima: „Ja ne znam kako će ko proći, ali za sebe znam — mene će ubiti. Tući će nas i mučiti ali nemojte nikoga odavati, to ničiji položaj neće olakšati". Uspeli su drugu noć mučenja u Krupi da od njega izvuku krike bola i patnje, ali ništa više. Pet dana i noći trajalo

je „saslušavanje" i pokušaji da se iznude neki podaci. Od njega nisu ništa saznali, a kada mu je bilo najteže, klicao je Partiji. Rezika je posle prvog dana saslušanja i mučenja izgubila moć govora i nemo posmatrala šta se s njom i oko nje događa.

Drugog dana boravka u Krupi došli su italijanski oficiri da ga traže radi zamene za njihove zarobljene oficire. U krugu manastira, pred Italijanima, prišao mu je Savica Guteša, četnički vođa i tražio da neke stvari oda, da prizna, pa će biti zamenjen. „Misli na svoje petoro dece" cinično ga je upozorio Savica.

„Ako ubiješ Krajnovića, nećeš ubiti pokret. Naš pokret će pobediti i bez mene. Da je u mojoj ruci što je u tvojoj, tebe već ne bi bilo. Moja deca propasti neće. Ostali su drugovi koji će moju decu paziti" — prkosno mu je, između ostalog, odgovorio Nikica.

23. marta 1943. ugasio se život Nikole Krajnovića. Na streljanje su ga nosili natovarenog potrbuške preko magareta, jer polomljen nije mogao ići od Krupe do Vučjaka. Sa Rezikom je bio isti slučaj. Dok se opraštao od nje i kćeri, žaleći što i ona nevina umire, neprijateljski meci su prekinuli život u napaćenom telu.

Nikoline reči su se ostvarile. Pobedio je pokret kome je on priložio duge godine svog ilegalnog rada i, na kraju, svoj život.

Milan KRAJNOVIĆ

KORENICA U 1941. GODINI

Za Korenicu i okolna sela vezana je svojim poreklom i delovanjem čitava plejada prekaljenih komunista. Odlazeći na rad u fabrike i radionice širom Jugoslavije, ljudi ovoga kraja upoznavali su se sa naprednim idejama radničkog pokreta i učestvovali u najraznovrsnijim akcijama radničke klase. I mnogi učenici koreničke gimnazije, koji su kasnije nastavili školovanje po drugim mestima, takođe se vezuju sa naprednom studentskom i drugom omladinom i izrastaju u napredne ljude, komuniste i rodoljube. Svi oni, vraćajući se ili povremeno dolazeći u svoj rodni kraj, unosili su naprednija shvatanja u narod i uticali na njegovu političku orijentaciju. Daleko iznad svih u tom pogledu isticao se Rade Končar koji je na njemu svojstven način umeo da okupi narod plitvičke opštine i da ga na jednostavan i shvatljiv način upozna s najraznovrsnijim društvenim pojavama u zemlji i svetu, da slobodoljubiva stremljenja naroda ovoga kraja usmeri u duhu politike radničke klase. Iako zauzet radom u Centralnom komitetu KP Hrvatske, on nalazi vremena da posećuje svoje rodno selo, Končarev Kraj i Plitvice i da stvara plodan teren za formiranje partijske organizacije. A kada se 1937. godine, posle izdržanog zatvora, ovde zadržao tri-četiri meseca, za njim je ostala osnovana partijska organizacija, prva u plitvičkoj opštini.

Vidno mesto u širenju naprednog pokreta u ovom kraju imao je i Branko Ognjenović. Završio je malu maturu u Korenici, a zatim odlazi u učiteljsku školu u Gospić, u kojoj se upoznaje sa starim komunistima, čita marksističku literaturu, prati politička zbivanja i otvoreno istupa pro-

tiv reakcionarnog školskog režima, pa već u drugoj godini učiteljske škole postaje član SKOJ-a. Za vreme školskog raspusta družio se sa omladincima Bjelopolja, Tuka i drugih sela, okupljao ih preko ogranka SDS, „Seljačkog kola" i uticao na njihovo formiranje.

Napredne omladince, studente i srednjoškolce Korenice, okupljao je i student prava Bogdan Marković. Oni su, i pored represalija od strane vlasti, po njegovim uputstvima, razvijali živu delatnost u okviru „Seljačkog kola". Održavao je vezu i sa komunistima i naprednijim seljacima. Preko njega su komunisti dolazili do marksističke literature, s njim diskutovali i zauzimali stavove po aktuelnim političkim događajima. Njegov uticaj na seljake prenosio se i preko Nikole Vujčića Cilje, siromašnog seljaka i samoukog majstora nekoliko zanata iz sela Vrela.

U održavanju predavanja o političkoj situaciji, o seljačkom i nacionalnom pitanju i slično u Vrelu, Trnavcu i drugim selima najviše su se isticali Proko Dmitrašinović, Brato Orlić, Pero Pražić, Stevo Rapajić i drugi. Veliki uticaj na seljake Vrela vršili su Nikola Milanović i Mičan Drakulić, službenici beogradske pošte, koji su svakog leta dolazili ovamo na godišnji odmor. Oni su donosili marksističku literaturu namenjenu omladini, diskutovali sa seljacima o raznim događajima, pa je svaki njihov dolazak značio nova saznanja o kojima se po njihovom odlasku prepričavalo. Na taj način boravak ove dvojice komunista utirao je put stvaranju komunističkih organizacija u selu Vrelo. Rade Hrnjak, student iz Debelog Brda okupljao je omladince i simpatizere KP iz buničke opštine i s njima prorađivao marksističku literaturu, pa je preko njih i članova „Seljačkog kola" delio letke i brošure koje je donosio iz Zagreba.

Treba spomenuti i značajno delovanje Nikice Rapajića, koji je bio zaposlen kao agronom u Gračacu. Obilazeći sela koreničkog sreza on je predavanja za unapređenje poljoprivrede pretvarao u političke skupove i, naravno, veoma mnogo uticao na seljake.

Delovanju komunista i simpatizera KPJ znatno je doprineo i boravak Ognjena Price koji je u Korenicu bio in-

terniran 1940. godine.[1] Premda je, kao internirac, bio pod stalnom prismotrom, on se u kući Pere i Đoke Pražića redovno sastajao sa koreničkim komunistima i studentima, pribavljajući im marksističku literaturu i propagandni materijal.

Iz tog rada izrastao je veliki broj simpatizera na koje su se komunisti mogli sve više oslanjati i računati na njihovu podršku. Tako je pre izbijanja rata u koreničkom srezu bilo stvoreno pet partijskih organizacija: u Buniću, Končarevom Kraju, Trnavcu, Ličkom Petrovom Selu i Bjelopolju.

Najbrojnija je bila bunićka organizacija od koje su kasnije stvorene četiri nove: u Buniću, Šalamuniću, Ljubovu i Debelom Brdu.[2] U Ličkom Petrovom Selu organizacija je imala svega pet-šest članova među kojima su bili Branko i Kata Bubalo, Branko Mihić i dr. Partijska organizacija u Končarevom Kraju, koju su formirali Jovo Bogdanović, Đuro Čudić, Milan Škarpa, Petar i Dane Končar, kasnije se proširila novim članovima. Međutim, partijska organizacija u Trnavcu bila je nešto brojnica.[3] U Bjelopolju je partijska organizacija obrazovana od skojevaca koji su se neposredno pred rat bili vratili iz raznih krajeva u svoja sela i od starih članova KPJ koji su učlanjeni u mestima gde su do tada radili.[4] Sve ove organizacije radile su pod direktnim rukovodstvom Kotarskog komiteta, koji je potpuno oformljen u oktobru 1941, pošto je u toku aprilskog rata i prvih dana okupacije bio razbijen.

U to vreme delovao je i izvestan manji broj skojevskih organizacija u selima oko Bunića, u Debelom Brdu,

[1] Videći opasnost Pricinog delovanja na koreničke intelektualce, policija ga po naređenju zagrebačke policije, hapsi i sprovodi u zagrebački zatvor gde ga je Maček po okupaciji predao ustašama koji su ga streljali 9. jula 1941. godine. Pre njegovog hapšenja i odvođenja iz Korenice bili su pohapšeni Pero i Đoko Pražić, Proko Dmitrašinović i Ilija Orlić.

[2] U ovim organizacijama su tada radili: Rade Svilar Ćale, Strahinja Knežević, Vujo i Dušan Ratković, Milan Čušić, Nikola Šijan, Hrnjak i dr.

[3] Među njima su bili Mišika Lukić, Vajo Dmitrašinović, Milinko Grahovac, Isika Lukić, Mile Lukić, kovač, Jovo Lukić, Vlajo Hrnjak i dr. Neki od njih primljeni su odmah posle okupacije.

[4] U ovoj organizaciji radili su Branko Ognjenović, Iso Stanić, Milan Stanić, Pejo Belić i dr.

Bjelopolju, Korenici i Vrelu. Naročito su aktivno radili Slavko Glumac i Ilija Milanović, koji su se skoro svakodnevno sastajali sa omladincima svog sela, a ponekad i sa srednjoškolcima iz Korenice i na jednostavan način upoznavali omladinu sa aktuelnim političkim prilikama.

Veliki ugled koji su komunisti stekli u predratnim akcijama i snažan uticaj koji su izvršili na stanovništvo ovoga kraja još više su ojačali u prvim danima posle okupacije. Tome je doprinelo kapitulantstvo i izdaja rukovodstva buržoaskih partija, a naročito Mačekovo solidarisanje sa Pavelićevom vladom, kao i bekstvo jednog dela rukovodstva SDS iz zemlje, kome je narod ovoga kraja na izborima 1938. godine tako izdašno dao svoje glasove.

Proglašenje Nezavisne Države Hrvatske narod Korenice i okoline primio je sa ogorčenjem. Ali, nije se ipak mislilo da će stvari uzeti onako krvav obrt, da će se Prijeboj, Jadovno i Bihaćko polje pretvoriti u masovne klanice hiljada nedužnih ljudi. Prva mera preduzeta od strane novouspostavljene ustaške vlasti bila je — oduzimanje sveg oružja eventualno zadržanog po selima. Opštine su izdale stroge naredbe da se sve oružje ima obavezno predati i da se sva lica, koja su se vratila iz bivše vojske, prijave vlastima.

U selima plitvičke opštine hapšenja su izvršena odmah po proglašenju NDH. Prvo su pohapšeni pripadnici četničke organizacije Koste Pećanca,[5] kojoj je na čelu bio Miša Kosanović, industrijalac iz Plitvica. Ali, posle mesec-mesec i po dana, kada su se ustaše sredile i prividno učvrstile vlast, počele su sa opsežnijim progonima.

U samoj Korenici su ustaše preuzele vlast nešto kasnije i sa više opreza nego u ostalim mestima koreničkog sreza. Jer, nije se mogao ignorisati uticaj koji su napredni ljudi godinama vršili na ovdašnje stanovništvo. Nekolicina ranije pripremljenih frankovaca, među kojima su bili

[5] Hapšenje je vršeno po spisku koji je, verovatno, pronađen zajedno sa četničkom zastavom u prostorijama opštine Plitvice ili u stanu Miše Kosanovića. Kasnije je veći broj pripadnika ove organizacije odveden u zarobljeništvo u Italiju — po svoj prilici na intervenciju Kosanovića.

17

Nikola Mažar[6] iz Rudanovca, lugar Zvonko Matić, poštar Ivan Devčić, šef pošte Tomica Ric i neki nadcestar — zadovoljavali su se u početku ubeđivanjem ljudi u neminovnost raspada bivše države. Ova petorka predstavljala je prvo jezgro ustaške organizacije. Između njih Nikola Mažar je postavljen za logornika.[7]

Iz opštine Korenica prvi je od ustaša bio uhapšen Petar Đerić iz Mihaljevca. Zatim su Italijani trojicu ljudi odveli u zarobljeništvo. A onda se počelo sa hapšenjem uglednijih građana i intelektualaca. Tako je u Korenici pohapšena veća grupa ljudi. U Buniću su uhapsili komuniste Đuru Dragaša Jocana i Mojsiju Panjkovića, kao i popa Rašetu sa grupom istaknutih seljaka.[8]

Da bi se stanovništvo dezorijentisalo, proturani su glasovi da su svi ovi ljudi odvedeni na obavezne radove za obnavljanje puteva, mostova i drugih objekata uništenih za vreme aprilskog rata. Ali, narod je sve manje verovao u to, pogotovu kada su u trgovine nekih odvedenih trgovaca postavljeni ustaški poverenici.

Posle prvih hapšenja prišlo se pripremama za iseljavanje Srba. U vezi sa tim jednog dana je došlo naređenje da se svi seljaci koji imaju zaprežne konje u određeno vreme stave na raspolaganje ustaškom stanu u Korenici ili ustaškoj postaji na Prijeboju. Ne sluteći zlo, mnogi ljudi su se odazvali tom naređenju. Tek kada su sa ustaškom pratnjom stigli u sela plitvičke opštine i čuli vrisak dece i žena, shvatili su kakav posao treba da obave. Ali, bilo je kasno da se ma šta preduzme. Porodice su potrpane u kola i kolona od 800 kola je uz najveća maltretiranja, preko Bihaća i Bos. Petrovca sprovedena za Drvar.[9]

---

[6] Proveo je dugo vremena na radu u Nemačkoj, gde se upoznao sa frankovačkim „idejama". Iz Nemačke se vratio kao invalid rada, pa je nastavio da održava vezu sa frankovcima i radio na stvaranju ustaške organizacije.

[7] Zvanje logornika imalo je lice koje se nalazilo na čelu ustaške organizacije u jednom srezu.

[8] Svi su odvedeni u Gospić i pobijeni.

[9] U Drvaru su kočijaši otpušteni natrag a iseljene porodice raspoređene po okolnim selima i selima opštine Grahovo, gde ih je narod primio kao svoje najbliže.

Čitav niz ponižavanja, vređanja ličnosti i nacionalnih običaja izmišljan je da bi se stanovništvu ulio strah u kosti. Naređeno je da se sruši pravoslavna crkva u Plitvičkom Ljeskovcu; naizmenice su dovođene grupe koje su 15 dana eksplozivom rušile deo po deo crkve. Porušene su i zidine hotela „Plitvice". Srbima „kao potomcima Slavena" zabranjuje se nošenje ličke kape, jer je to kapa Hrvata koji su „potomci ilirskog plemena Japoda". Zatvori su punjeni, izmišljana su najraznovrsnija mučenja kojima je samo u koreničkom zatvoru podleglo više od 30 ljudi.

Neka mučenja opisao je dr inž. Nikola Rapajić.

„Pred očima Nikole Drakulića[10] u zatvoru je ubijen Mirić, radnik sa pilane u Plitvičkom Ljeskovcu. Njemu su ustaše puščanom cevi probili prsa i izbili plećku, a Nikolu Drakulića prisilili da kupi krv i nosi u štalu. Leku Iliju, finansa iz Vranovače, nakon teških mučenja, obesili su o kuku koja je bila zabijena u zid ćelije i oglasili da se sam obesio. Nikolu Drakulića, koji je bio u ćeliji zajedno sa Lekom, ustaše su prisilile da im pomogne u vešanju. Pravoslavnog popa iz Sadilovca i Nikolu Drakulića su naterivali da jedan drugog tuku. Popu su palili bradu. Usled toga je poludeo, pa je po noći život ostalim zatvorenicima sa njim bio neizdržljiv. Nikoli Drakuliću su na tri mesta bušili kožu i u otvore sipali so. Itd.

Strah i nesigurnost koji su zavladali među stanovništvom često su uticali na sposobnost za rasuđivanje. Otuda i pojava da su se ljudi, i pored toga što su znali šta ih čeka, skoro masovno odazivali na „obavezne radove". Nijedno selo nije bilo pošteđeno i teško je nabrojati sve žrtve što su punile masovne grobnice na Prijeboju, Jadovnom i Bihaćkim barama. Prema nepotpunim podacima, samo iz koreničke (računajući i Bjelopolje) i buničke opštine pobijeno je 600 ljudi, a skoro isto toliko i iz opštine Ličko Petrovo Selo.[11]

---

[10] Nikola Drakulić potpukovnik JNA u penziji, u koreničkom zatvoru bio je 42 dana. Za to vreme kroz zatvor je dnevno prolazilo 20—30 ljudi koji su potom otpremani u Gospić.

[11] Broj žrtava je ogroman ako se uzme u obzir da je u toku celog rata u pozadini stradalo 1107 stanovnika u koreničkoj i buničkoj opštini.

No, videći da zverstva neće prestati, da ustaše postaju sve osionije, ljudi već i spontano počinju da se odupiru. Poseban je podvig izveo Pejo Koruga, bivši žandarm iz sela Ponora. Posle nekoliko neprospavanih noći u ćeliji koreničkog zatvora, poručio je ženi da u kruh umesi mali nož „koričanac" i da mu hleb doturi u zatvor kako god zna, što je ova i uspela. Kada su žandarmerijski narednik, Kostelac i jedan ustaša došli u zatvorsku ćeliju u kojoj se nalazio i Pejo i hteli da ga svežu, on je računajući na blisko poznanstvo zamolio Kostelca da ga pusti iz zatvora, jer su mu kod kuće ostala nejaka deca. I dok mu je Kostelac cinički psovao decu i sve više pretio, odjednom je jauknuo i srušio se u samrtnom ropcu. „Koričanac" u Pejinoj ruci učinio je šta je trebalo. Drugi ustaša videći ovo, izjurio je iz ćelije i utekao iz zgrade bivšeg Sreskog suda. Ali Pejo nije mislio samo na sebe. Brzo je pojurio hodnikom i pošto je zabravio ulazna vrata zatvora, počeo je da otvara ćelije i odvezuje jednog po jednog zatvorenika. Tako je njih 12 uspelo da pobegne, dok su drugi, zbunjeni i zaplašeni iznenadnim događajima, ipak ostali u zatvoru da bi kasnije na najgrozniji način bili pobijeni i bačeni u prijebojske jame.

No, ljudima je postajalo jasno da se pojedinačnim podvizima, pa ma koliko oni bili junački, ne može mnogo učiniti. Kod stanovništva se počela sve više buditi tradicionalna borbenost i želja za masovnim otporom. Isto tako narod je uvideo da ga jedino komunisti nisu izneverili i da su ostali dosledni svemu onom što su nekad govorili.

Samopregoran rad komunista i neopisiva zverstva ustaša učinili su da narod uvidi da mu je jedini spas i izlaz iz teške situacije samo u oružanom ustanku. Istina, ustaška zverstva dovela su partijske organizacije u vrlo težak i delikatan položaj. Nacionalna netrpeljivost, godinama pothranjivana od nenarodnih režima, morala se sada suzbijati u interesu borbe protiv okupatora i ustaša, iako nije bilo lako razuveriti Srbe, koji su činili najveći deo stanovništva koreničkog sreza, da zlodela koja se nad njima vrše, nisu dela Hrvata nego izdajica hrvatskog naroda. Ipak, zahvaljujući svakodnevnom radu komunista i njihovom ugledu kod naroda, nacionalna netrpeljivost i šovinističke pojave

u srezu bile su svedene na najmanju mogućnu meru. Gnev srpskog stanovništva sve se više kanalisao u pravcu borbe protiv stvarnih krivaca: okupatora i ustaša.[12]

I pored svega što se događalo, ipak nije bilo lako ubediti ljude u potrebu ustanka, naročito neke starije. Oni su se zavaravali nadom da je NDH stvorena uz pomoć Nemačke i Italije, a one, kao „zemlje kulturnijih naroda", neće dozvoliti da ustaše ubijaju nevino stanovništvo. Stoga po njihovom, sve pripreme za borbu „bile su preuranjene dok se ne vidi kako će se stvari razvijati". No, ono što nije uspevalo kod svih starijih, uspevalo je kod omladine. Pripadnici SKOJ-a, koji su se vratili iz svojih mesta školovanja i službovanja, sklanjajući se ispred ustaša, povukli su za sobom veliki broj drugih omladinaca i time ih ne samo spasavali od ustaša, nego ih i pripremali za predstojeće borbene akcije.[13]

Poseban značaj u razvoju događaja predstavljao je dolazak u ovaj srez većeg broja istaknutih članova KPJ, članova Okružnog komiteta za Liku i članova CK KPH. Njihovom pojavom na ovom terenu u julu 1941. partijske organizacije se još više aktiviraju, organizaciono sređuju i još bolje prilagođavaju novonastalim uslovima.

Naročito mnogo značio je dolazak Marka Oreškovića. On neumorno obilazi sela, daje uputstva partijskim organizacijama i sam održava masovne sastanke po selima. Na jednom ovakvom sastanku koji je održao u Gaju Božanića (Debelo Brdo), on govori o potrebi sklanjanja ispred ustaša i priprema za borbu. Početkom avgusta on je u Bjelopolju održao sastanak sa komunistima, skojevcima i drugim naprednim omladincima iz Bjelopolja i Korenice, na kome se govorilo o organizovanju otpora protiv ustaša i okupatora. Posle toga, obišao je i ostala sela u srezu, zadržavši se naročito u Krbavici. U Trnavcu je prisustvovao partijskim sastancima, a u obilasku sela stalno se upuštao

---

[12] Dolaskom Dalmatinaca na teritoriju ovog sreza i kasnijim masovnim uključivanjem Hrvata iz Like u oslobodilačku borbu srpsko stanovništvo je najbolje shvatilo suštinu stvari.

[13] Među najaktivnijima su bili Nikola Vukobratović iz Grabušića, grupa skojevaca iz Bjelopolja, kao i skojevci iz Bunića, Vrela i drugih sela.

u razgovore sa pojedinim seljacima, ubeđivao ih u potrebu odupiranja ustašama, govoreći da se Srbi nikad nisu lako predavali neprijatelju i da bi se pasivnim držanjem osramotilo srpsko ime.

Negde početkom juna na teritoriju koreničke i plitvičke opštine dolazi Srđan Brujić. Još kao student prava, on učestvuje u naprednom studentskom pokretu, a sada aktivno radi na pripremi ustanka. Obilazi Končarev Kraj, Trnavac, Homoljac, Babin Potok, Turjanski i druga sela i svuda održava pojedinačne i grupne sastanke sa seljacima i prisustvuje sastancima partijskih organizacija koje su u to vreme postojale.

Delovanjem ovih istaknutih partijskih radnika organizacije na terenu dobile su ne samo znatno pojačanje, nego i jasna uputstva o daljem radu u konkretnim uslovima. Već u julu organizuju se seoske čete ili odredi u koje većinom stupaju omladinci, a čije se rukovodstvo bira na demokratski način. Pošto je njihov zadatak u početku bio da štite narod od ustaškog terora, uvedene su straže i određena stražarska mesta. Na veće akcije tada se još nije moglo pomišljati, jer je nedostajalo oružje.

Drugog avgusta održan je na Rajnovači sastanak sa predstavnicima svih seoskih četa koreničke opštine i izvesnog broja sela otočačkog sreza. Cilj je bio da se ukaže na potrebu stvaranja većeg broja ovakvih odreda i formiranje jednog odreda koji bi operisao na teritoriji koreničke i vrhovljanske opštine. Posle izbora komandanta odreda i komandira četa, predstavnici seoskih četa su se razišli.

Istog dana dok su još vršeni dogovori o formiranju odreda „Kik"[14] Stevo Hinić,[15] konobar iz Debelog Brda, obavestio je Dmitra Zaklana, Vuju i Dušana Ratkovića iz Šalamunića da treba da se pozovu Staniša Opsenica i Spaso Knežević sa Ljubova, kao i ugledniji ljudi iz ostalih sela da dođu u Debelo Brdo na dogovor i stvaranje plana

---

[14] Odred je još pre ovog sastanka dobio ime „Kik" po mestu logorovanja jedne grupe komunista i omladinaca iz Končarevog Kraja, Babina Potoka i drugih sela. Kad je bio potpuno oformljen dobio je naziv odred „Ognjen Prica".

[15] Poginuo u Žumberku u proleće 1944. kao komandant Žumberačkog odreda.

za napad na ustašku posadu u Buniću. Međutim, pošto je toga dana došlo do sukoba između naroda bunićke opštine i ustaša, do sastanka nije došlo. Naime, čuvši da su ustaše stigle u Bunić s namerom da pljačkaju i hapse ljude, muškarci iz Ševera, koji su upravo bili na dogovoru o borbi protiv ustaša, reše da ih pobiju. Upali su u selo i naglo uleteli u kuću Mičana Ševera gde su zatekli 5 ustaša. Nastalo je hrvanje između naoružanih ustaša i golorukih ljudi. Omladinac Branko Petraković Perina, Buća Šever Bukičin, Buća Šever Radulov i Mile Panjković Zorin, ubijaju trojicu ustaša i dvojicu zarobljavaju, pri čemu je Petraković ranjen.

Stanovništvo Bunića, Debelog Brda, Pećana i Krbavice odmah je obavešteno o događaju i pozvano na opšti napad na ustašku posadu u Buniću. Poziv je naišao na masovan odziv.[16] Iako naoružani samo sekirama i roguljama, napadači su već svojom brojnošću delovali na ustaše. I čim su ovi ugledali približavanje tolike grupe, počeli su da se povlače preko Očuruma prema Širokoj Kuli.

Borba za Bunić trajala je svega nekoliko sati. Hrabrost i odlučnost ustanika pobeđuju ustaško oružje i na poprištu ostaju četvorica mrtvih ustaša i dvojica zarobljenih. A što je važno, zaplenjeno je 6 vojničkih i 1 lovačka puška, kao i nešto bombi. U isto vreme, Bevanda, žandarmerijski narednik iz Bunića, ne znajući za napad, nailazi sa svojim pratiocem od Perušića na zasedu Staniše Opsenice.

Obavešteni o ustanku ustaše stavljaju u pokret jedan deo svojih oružanih snaga iz Široke Kule, Ličkog Osika, Perušića, Ivičevića-Kose i Gospića da bi svojim naletom odmah rasterali i kaznili „neposlušnike". Na putu prema Buniću oni pale kuće i ubijaju svakog na koga naiđu. Prenoćivši na Ljubovu, rano sutradan (3. avgusta), nastavili su u streljačkom stroju prema Buniću. U Šalamuniću, počev od kuće Kneževića do zaseoka Ševeri, pobili su mnogo

[16] U selu Krbavici je baš tada Marko Orešković držao sastanak. I pored njegove primedbe da će biti vremena za borbu i da nepripremljenost ovog napada može dovesti do neuspeha koji bi imao nepovratno teške posledice za razvoj pokreta u ovom kraju, Krbavčani se nisu mogli obuzdati. Trčeći krenuli su i oni prema Buniću.

žena, dece i staraca. Zapalili su zaseoke Hrnjak i Kneževiće, zatim Bunić, Lagodu i deo Šalamunića, bacajući u vatru žive ljude.[17]

Ali njihovo paljenje i ubijanje biva zaustavljeno. Dmitar Zaklan sa grupom naoružanih drugova koji su napustili zasedu u Čorcima i pošli u pomoć Staniši Opsenici, presreću ustaše i sukobljavaju se s njima na Poljanku i Palić-vršku. Posle kratke borbe ustaše se povlače u Bunić.

Neuspeh ustanika da zadrže Bunić nije demoralisao narod ovog kraja. Pa, iako ustaše obećavaju da klanja i ubijanja više neće biti, oni dalje učvršćuju svoje snage i stvaraju nove borbene organizacije. Na Ljubovu se formira odred „Ljubovo" sa zadatkom da operiše na području opštine Bunić, Široka Kula i Podlapača. Za njegovog prvog komandanta izabran je Staniša Opsenica. U Šalamuniću i Buniću se, pored seoskih četa, stvaraju i „leteći vodovi".

* * *

Posle prvih borbi u Buniću, seoske čete i odredi, pored odbrane sela, počinju napadati svakog ustašu. Za ovo je bila potrebna i veća količina oružja, a u njemu se oskudevalo. I ustaše sada iz svojih garnizona izlaze samo sa jačim snagama i golim rukama nije im se moglo otimati oružje. Zato je na masovnim sastancima određivano koliko će ko dati novaca ili stoke i otprilike se proračunavalo koliko se za to može kupiti pušaka, municije i bombi. Ljudi su sa tim novcem slati u Dalmaciju i Donji Lapac da bi po cenu velikih žrtava i mnogih neprijatnosti kupovali oružje.[18] Na taj način nabavljen je priličan broj pušaka za odred „Ljubovo" i seoske čete u Šalamuniću, Buniću, Debelom Brdu, Grabušiću, Bjelopolju, Frkašiću, Veda-

---

[17] U Buniću su u zapaljenu kuću Sime Hinića bacili Simu i bivšeg beležnika Miću Kneževića sa ženom i četvoro dece. Iza njihovog povlačenja u Buniću je ostalo poubijano oko 160 lica raznog uzrasta.

[18] Ljudi koji su odlazili po oružje bili su na putu presretani od okupatora i pljačkaških zaseda. Morali su dolaziti u dodir sa švercerima i ljudima najraznovrsnijih gledišta. Zato su pribegavali raznim lukavstvima, presvlačili se u dalmatinska odela, kretali se samo noću i sl.

šiću i drugim selima. Nešto pušaka i jedan puškomitraljez doneli su ljudi koje su ustaše bile iselile iz plitvičke opštine. Naime, posle ustanka u Drvaru u kome su masovno učestvovali, oni se vraćaju u blizinu svojih nekadašnjih domova koje su ustaše naselile. Veliki broj njih odmah stupa u odred „Kik", jer u njemu vide snagu koja je u stanju da osveti njihova stradanja i vrati njihove domove.

U toku avgusta izvršeno je više spontanih i organizovanih napada na ustaše. Tako su Mane Vujčić i Milan Šteta ubili ustaškog krvoloka Pivana. Nekoliko dana posle ovog, zaslužena kazna sustigla je još jednog ustašu, kome je proricana blistava karijera u ustaškoj hijerarhiji. Iz zasede kod Slatke vodice ubijen je Božo Mažar, ustaški beležnik u Korenici. Zasedu ovom ustaši su postavili Jovo Dmitrašinović iz Vrela i Milan Petričić Brko iz Mihaljevca.

S namerom da dođu do oružja, ustanici 21. avgusta organizuju napad na Končarev Kraj, gde su se nalazili naoružani doseljenici iz Saborskog, a 22. i 23. avgusta na Vratniku su izvršili premetačinu ustaških kola koja su se kretala prema Prijeboju. I jedna i druga akcija nisu donele željene rezultate; nijedna puška nije zaplenjena.

Tih dana, odnosno 23. avgusta seoski odredi iz Vrela i Rijeke i iseljenici iz plitvičke opštine dočekali su na prevoju Vratniku ustašu Franju Oreškovića. U pratnji dvojice ustaša, žene i sina, on je za Prijeboj terao puna kola robe napljačkane iz koreničkih trgovina. Franjo uspeva da kroz gustu šumu Vratnika pobegne, ali su zato u klopku pali ustaše i ustaški štićenici iz Rudanovca, koji su toga dana hteli da sklone svoje porodice u sigurnija mesta i tako stvore sebi što povoljnije uslove za nastavljanje ustaških akcija.

Komunisti, skojevci i napredni omladinci koji su u ovom napadu učestvovali, pokazali su ne samo borbenost nego i političku zrelost u vršenju svojih zadataka. Naime, uz ovu grupu je išao i priličan broj porodica Hrvata koji nisu podržavali ustaše. Napredni omladinci nisu dozvolili da se bes razljućenih stanovnika sruči na te ljude koji nisu bili krivi za ustaške zločine. Ženama, deci i muškar-

cima koji nisu učestvovali ili pomagali ustašama u vršenju ubistava i zlostavljanja, omogućeno je da nesmetano nastave put prema Prijeboju ili da se vrate svojim kućama u Rudanovac. No, ustašama nije oprošteno.

Izvešteni o ovom događaju, ustaše iz Gospića upućuju prema Korenici četu domobrana ojačanu jednim odeljenjem brdskih topova. Na Rudanovcu razvijaju streljački stroj i iz pušaka, mitraljeza i topova pucaju u pravcu Crnog vrha i Mrsinja. Dolaze i do prvih kuća u Vrelu, ali ne dirajući nikog, vraćaju se u pravcu Korenice.

Sredinom avgusta ustanici sela Grabušića i Bjelopolja sačekali su u Razdolju poštanska kola koja su saobraćala na relaciji Korenica—Bunić, a 26. avgusta ustanici iz sela Tuka, Krbavice, Vrpila i Grabušića napali su na istom mestu žandarme koji su kolima naišli iz Korenice prema Buniću. U ovim akcijama ubijen je samo jedan poštar. U zoru 29. avgusta združeni odredi iz nekoliko sela vrše prepad na ustaše u Prijeboju, ali bez većeg uspeha.

Da bi se objedinilo dejstvo i rad svih odreda formiran je početkom septembra Štab gerilskih odreda za srez Korenicu i okolinu, sa sedištem u Krbavici. U toku ovoga meseca izvršeno je nekoliko napada na ustaške posade, kolone i pojedince. Odred „Ljubovo" i seoski odredi iz sela smeštenih oko Široke Kule izvršili su napad na ustaše na Ljubovu i ubili dvojicu i više njih ranili. Štab gerilskih odreda za srez Korenicu i okolinu organizovao je 6. septembra neuspeo napad na ustašku posadu u Plitvičkom Ljeskovcu u kome učestvuju odred „Ognjen Prica" i svi seoski odredi iz opštine Korenica.

Jačanje otpora protiv ustaša, veća organizovanost oružanih grupa i jedinica i usklađivanje napada iz jednog centra neminovno su morali dovesti do sukoba i sa Italijanima. Osetivši da se borba protiv ustaša može pretvoriti u sveopštu oslobodilačku borbu, Italijani nastoje da raznim mahinacijama spreče ovakav razvoj događaja i čitavog pokreta.

Prve mere koje su Italijani preduzeli bile su proklamovanje da oni preuzimaju vlast od ustaša i pozivanje ljudi da se bez bojazni vrate svojim kućama. Da bi bili što ubedljiviji, oni obilaze groblja ustaških žrtava, popisuju

žene Srba odvedenih „na prisilni rad" (Ličko Petrovo Selo), hapse jedan broj kompromitovanih ustaša i odvode ih u internaciju dok narodu pričaju da su ih postreljali i sl. Stanovništvu, navodno, dozvoljavaju da se brani od ustaša. No, istovremeno oni u svojim kamionima provode pored ustaničkih zaseda Zvonka Matića i druge po zlu poznate ustaše, preobučene u italijanske uniforme i skrivene u sanduke.

Pod uticajem propagande da su Italijani narodni spasioci i da je nemoguće voditi borbu protiv do zuba naoružane italijanske vojske, koju su revnosno širili malobrojni izdajnici, kod nekih ljudi se počelo razvijati shvatanje da se Italijani ne smeju izazivati.

U objašnjavanju i tumačenju uloge italijanskih okupatora članovi KPJ i ovoga puta nailaze na izvesno nerazumevanje, naročito kod starijih ljudi. No, zahvaljujući neposrednoj pomoći Marka Oreškovića, Srđana Brujića i tadanjeg sekretara Sreskog komiteta za srez Korenicu, Branka Ognjenovića, partijske organizacije su postepenim i sistematskim radom uspele da pred narodom razotkriju ulogu italijanskih okupatora, tako da je već u decembru 1941. u koreničkom srezu ostao mali broj onih koji nisu odobravali borbu sa Italijanima.

Tumačenja i objašnjavanja na masovnim omladinskim i drugim skupovima bila su praćena i nekim konkretnim merama. Parola: „Ni zrno žita, ni pramen vune Italijanima", pretvorila se u pravu osudu onih koji su sa Italijanima trgovali ili stvarali bilo kakve odnose. Organizuje se hvatanje švercera i sitnih trgovčića koji se posle toga javno žigošu na sastancima, a hvataju se i kažnjavaju italijanski doušnici. U sprovođenju ovih mera naročito su aktivni skojevci.

Do prve borbe sa Italijanima došlo je 30. septembra, na Pogledalu, planinskom sedlu koje se nalazi između sela Vrela i Homoljca. Odluku za napad na Italijane doneo je Marko Orešković, a izvršenje napada povereno je Srđanu Brujiću koji je za to angažovao borce iz odreda „Ognjen Prica" i Škaračkog odreda.

Pod komandom Nikole Drakulića noć uoči napada prebacilo se sa Plasa na Pogledalo 14 boraca naoružanih

jednim puškomitraljezom sa 60 metaka, 3 karabina sa 120 metaka, 4 lovačke puške i oko 15 bombi izrađenih u partizanskoj radionici u Drvaru. Na postavljenu zasedu naišla je oko 10 časova kolona od pet kamiona sa italijanskim vojnicima od Korenice. Pošto je brojno bila mala zaseda je propustila četiri i napad izvršila na peti kamion koji je bio izostao oko 800 metara. Preko ceste je srušena jedna jela da bi zaustavila kamion. Na cestu je iskočio Nikola Drakulić i pozvao Italijane na predaju. Pošto su to ovi odbili otvorena je na njih vatra i nekoliko ih je ubijeno[19], dok je kamion uništen. Čuvši pucnjavu prva četiri kamiona su se zaustavila, a vojnici odmah krenuli u pomoć napadnutima. Pod pritiskom daleko nadmoćnijeg neprijatelja partizani su se povukli u šumu. Nakon ovoga Italijani su spalili Vrelo (osim škole i crkve) i nekoliko kuća u Homoljcu. Istovremeno su pohapsili oko 400 ljudi u selima oko Korenice, ali su ih ubrzo pustili. U ovoj borbi od partizana je poginuo Ivan Krznarić, kožarski radnik iz Zagreba, a ranjen Milan Ćujić.

Posle ove prve borbe sa Italijanima, koja se nije mogla odvijati prema predviđenom planu, jer slabo naoružani partizani nisu mogli sprečiti paljenje Vrela, u koreničkom srezu nastupa relativno mirni razvoj pokreta, period bez ijedne značajnije oružane akcije, što traje sve do pred kraj decembra 1941. godine. U ovom periodu učinjen je znatan napredak u organizacionom i kadrovskom jačanju partijskih i skojevskih organizacija. Mnogi skojevci se primaju za kandidate, a partijski kandidati za članove KP. Tako, na primer, partijska organizacija u Bjelopolju, koja je u to vreme brojala 4 člana, dobija još 3 kandidata primljena iz redova SKOJ-a. Skoro u svim selima od najboljih omladinaca, proverenih na raznim zadacima, obrazuju se novi skojevski aktivi, a postojeći se brojčano povećavaju.[20]

Nastojalo se da se partijske i skojevske organizacije što temeljnije upoznaju sa osnovnim ideološkim pitanjima.

---

[19] Prema podacima dr inž. Nikole Rapajića ubijeno je 10 Italijana.

[20] Najbrojniji skojevski aktivi bili su u to vreme u opštini Bunić.

Zbog toga su se u određenim kraćim razmacima održavali teorijski sastanci, gde se čitala oskudna marksistička literatura ili održavala predavanja, govorilo o ulozi i borbi radničke klase u kapitalističkom društvu, o razvoju društva i dr. Pored ovoga obavezno su se proučavali razni proglasi i članstvo upoznavalo sa stanjem na istočnom frontu itd. Skojevski aktivi razvijaju živu delatnost među omladinom. U omladinskim organizacijama obrazuju se pevačke, recitatorske i druge grupe, kojima rukovode omladinci koji imaju smisla za tu vrstu kulturne delatnosti.

Na masovnim sastancima koje po selima organizuju članovi Partije, pored obaveštavanja o borbama Crvene armije protiv Nemaca, govori se o ustaničkom talasu i rasplamsaloj borbi naših naroda protiv okupatora i domaćih izdajnika, razobličavaju se vlastodršci bivše Jugoslavije i analiziraju uzroci koji su doveli do rasparčavanja jugoslovenske teritorije.

Jedno od najvažnijih pitanja koje se neprekidno provlačilo kroz dnevni red ovih sastanaka, bilo je suzbijanje nacionalne netrpeljivosti. Borba za bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata bila je u to vreme od posebnog značaja, jer je ono predstavljalo najvažniju garanciju za uspešno vođenje borbe. Pod uticajem okupatorske propagande počeli su se pojavljivati i znaci rovarenja četničkih elemenata, naročito u nastojanjima da preuzmu komandne položaje u štabovima naših odreda. Ali zahvaljujući intenzivnom političkom radu četništvo je bilo brzo suzbijeno.

U ovom periodu dolazi i do značajnih promena u vojnim formacijama. Komande seoskih četa gube onu ulogu koju su imale u početku ustanka. Težište oružanih borbi prebacuje se na odrede „Ognjen Prica" i „Ljubovo", i kasnije na bataljon „Ognjen Prica", a komande četa preuzimaju isključivo civilnu vlast po selima.

Na sastanku predstavnika svih vojnih jedinica iz koreničkog sreza, održanom 30. novembra u Krbavici, donesena je odluka da se na teritoriji sreza od postojećih jedinica formira partizanski bataljon „Ognjen Prica". Za komandanta bataljona je izabran Bogoljub Rapajić, a za političkog komesara Srđan Brujić.

Novembar 1941. godine je od posebnog značaja za ovaj srez zbog još jednog važnog zbivanja. U tom se mesecu u koreničkom srezu pristupilo organizovanju narodnooslobodilačkih odbora, a završilo u decembru. Njihovim stvaranjem komande seoskih četa gube svoju poslednju funkciju, jer zbog svog vojnog karaktera nisu mogle da prime i ulogu civilne vlasti.

Rezultati rada komunista su se najočitije ispoljili i u borbama oko Korenice protiv Italijana, koje su započele u Bjelopolju 29. decembra 1941. i u kojima se angažovalo celo stanovništvo ovog sreza.

Marko VEINOVIĆ

Slavko GLUMAC

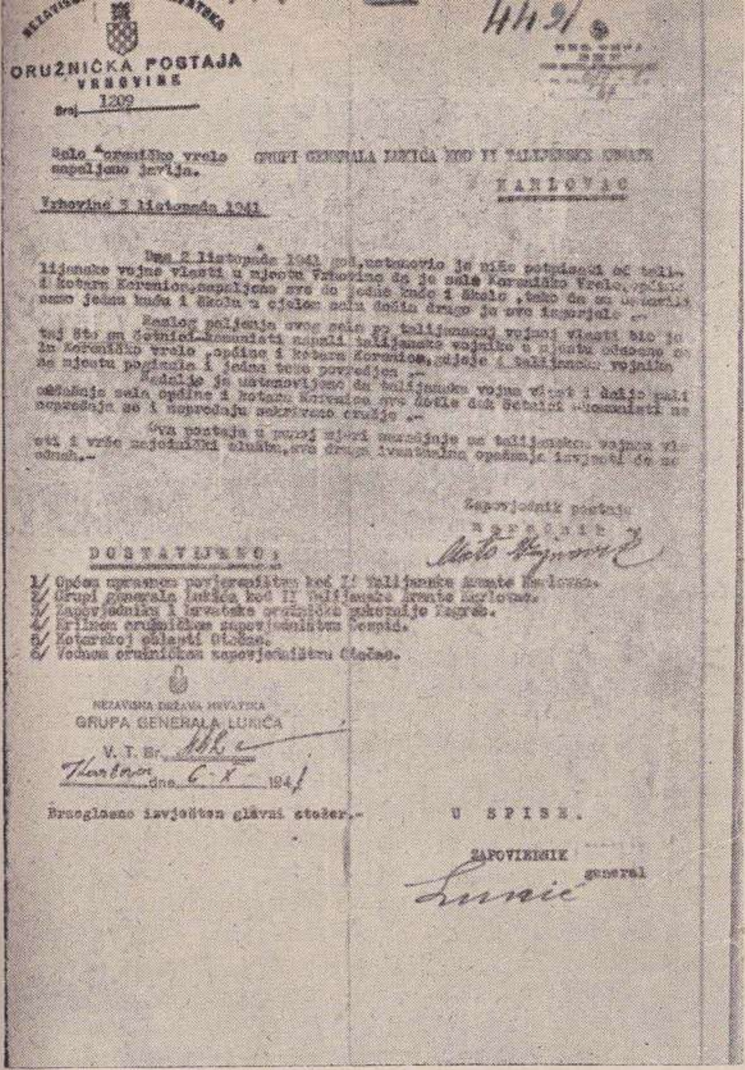

ORUŽNIČKA POSTAJA

VRHOVINE

Broj 1209

Selo Koreničko vrelo zapaljeno javlja.

GRUPI GENERALA LUKIĆA KOD II TALIJANSKE ARMATE

KARLOVAC

Vrhovine 3 listopada 1941

Dne 2 listopada 1941 god. ustanovio je niže potpisani od talijanske vojne vlasti u mjestu Vrhovine da je selo Koreničko Vrelo, općine i kotara Korenica, zapaljeno sve do jedne kuće i škole, tako da su ostali samo jedna kuća i škola u cijelom selu dočim drugo je sve izgorjelo.–

Razlog paljenja ovog sela po talijanskoj vojnoj vlasti bio je taj što su četnici-komunisti napali talijanske vojnike u mjestu Koreničko vrelo, općine i kotara Korenica, odnosno na mjestu poginuo i jedan teže povređen.–

Nadalje je ustanovljeno da talijanska vojna vlast [illegible] sela općine i kotara Korenica sve dok četnici-komunisti ne [illegible] i ne predaju sakriveno oružje.–

Ova postaja u punoj mjeri surađuje sa talijanskom vojnom vlasti i vrše najobzirniji službu, sva druga eventualna opažanja izvjestit će se odmah.–

Zapovjednik postaje

NAREDNIK

DOSTAVLJENO:

1/ Općem upravnom povjereništvu kod II Talijanske Armate Karlovac.
2/ Grupi generala Lukića kod II Talijanske Armate Karlovac.
3/ Zapovjedniku I hrvatske oružničke pukovnije Zagreb.
4/ Krilnom oružničkom zapovjedništvu Gospić.
5/ Kotarskoj oblasti Otočac.
6/ Vodnom oružničkom zapovjedništvu Otočac.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA

GRUPA GENERALA LUKIĆA

V. T. Br. [illegible]

Karlovac dne 6. X 1941

Brzoglasno izvješten glavni stožer.–

U SPISE.

ZAPOVJEDNIK

general

Izveštaj žandarmerijske stanice u Vrhovinama upućen vojnim predstavnicima NDH pri Štabu II italijanske armije u Karlovcu o tome da su italijanski vojnici 2. oktobra 1941. godine za odmazdu spalili selo Vrelo kod Korenice.

PRVE STRAŽE*

Raznolikih godina i izgleda, sedela je zabrinuta grupa meštana iz Vrela, omanjeg sela blizu Korenice. Opruženi po travi, isprženoj od julskog sunca, vodili su poluglasan razgovor. Iznad njih, levo i desno, uzdizale su se strmine Mrsinja obrasle gustišima, čija ih je svežina bogato krepila.

Ozdo, od sela, pristizali su novi, zdravili se i umorno spuštali u prošarane senke šiblja. Kad su i poslednji pristigli, bilo ih je pedesetak na okupu.

Neki već mesecima nisu bili u selu. Bežeći ispred ustaša držali su se gudura i šuma. Ispod neobrijanih i zapuštenih brada usecale su se duboke brazde. Brige i šumska vlaga ih je činila vidno starijim. Prilazeći, preplašeno su se osvrtali, kao da više ne veruju ni ovima oko sebe. Susedi su ih sažaljivo gledali, a zatim ne znajući šta da kažu, obarali oči dole i tonuli u teške misli.

U grupi se nalazilo i desetak mladića koji su življe žagorili.

— Kad su poslednji put bili u selu? — upita Roša, jedan od onih „šumskih".

— Juče — ne podižući glavu, kratko odgovori stari čiča Bude, poštovani domaćin iz sela.

Roša se promeškolji, okrete se na bok i namesti da ga bolje čuje. Očekivao je novosti. Kad sagovornik ne produži, neskrivenim nestrpljenjem pripita:

— Koga su tražili?

* Objavljeno u „Narodnoj armiji" jula 1956.

Edo Murtić: NA STRAŽI

Starina podavi donju usnu, zagrize je skoro do pola i reče:

— Hm, koga? Sad više ne traže, već 'vataju koga stignu. Odveli su starog Savu. Navraćali su i kod tvoje kuće. Maša im je rekla da ne zna gde si. Zapretili su da će pobiti nju i decu ako se ne prijaviš. Najgori je onaj lopov Maklin. Zla vremena, brate, pa to ti je...

Završavajući reči s bolom, Bude nastavi da dugačkim drhtavim prstima mota podeblju cigaru. Kresnu šibicu, žedno uvuče dim i u plavkastim, gustim kolutovima ispusti ga kroz široke nozdrve.

Roša se potrbuške nalakti na ruke i u dlanove zari mršavo, bradato lice. Disao je bolesnički, brzo i isprekidano.

Pogrbljena ljudeskara, čija je glava zbog neke stare mane stalno podrhtavala, sa iznošenim olinjalim šeširom nabijenim nisko do očiju, vršljao je od jednog do drugoga. Nikako nije uspevao da se uklopi u grupu. Strčao je i osećao se nelagodno. Prisluškivao je razgovore, pokušavao da se umeša, ali mu to nikako nije uspevalo. Sad začu razgovor dvojice seljaka:

— Ko li je taj što treba da dođe? Je li to neki gradski?

— Ne, brate. Čovek iz Kosinja, kažu, komunista...

Dugajliju ove reči žacnuše. Namesti se bolje da čuje dalje, ali ga trgoše življi glasovi seljaka:

— Eno ih, dolaze.

Pogrbljeni se okrenu za pogledom ostalih, prema rubu šume i ugleda dvojicu kako se, nešto živo raspravljajući, primiču grupi. Onog manjeg je prepoznao. To je Marketin sin. „I taj je crven" — mislio je. Urođenom mu osobinom osećao je da se tu nešto sprema. Sam sebi je prebacivao kako se to moglo desiti da ranije nije saznao o svemu ovome, već se sve to radilo mimo njega.

Dok je tako razmišljao, ona dvojica su se usporenim koracima približavali.

Onaj nepoznati bio je tridesetih godina, suvonjav i rošava lica.

— Zdravo, drugovi — reče primičući se.

Seljaci mu odzdraviše nespretno i zbunjeno. Kako ovo sad? Prvi put među nama, pa — zdravo. Ni pomozbog, ni

dobar dan, već od prve pa — zdravo! — mislili su neki od prisutnih.

Rashlađujući se izgužvanom maramicom, pridošlica se spusti pored njih.

— Vruć dan. Žito, vidim, zrelo — reče.

Ispitivački pogledi se nisu skidali sa njega.

— Da, samo ko će ga podići? — više da izvuče odgovor i da nasluti zbog čega je došao upita jedan od nestrpljivih domaćina.

— Mi ćemo ga žeti, upravo o tome ćemo i razgovarati.

Ocenio je da je ovo prilika da počne o stvari zbog koje se i našao među seljacima.

— Vidite, ljudi, dolazim iz bunićke opštine — poče pridošlica.

Među prisutnima nastade tajac. Oni što su sedeli podalje, primakoše se i razmestiše u krug, što bliže.

— Tamo se spremaju na ustanak, pa me poslaše da se dogovorim i sa vama. I ostali kotarevi već se spremaju. Sami vidite da nam drugog spasa nema. Ustaše stalno odvode ljude i svaki nas je dan manje. Ne znam da li ste čuli, u Srbiji i Crnoj Gori ustanak je već dignut. U Zagrebu, Splitu i drugim gradovima Hrvatske radnici uveliko sabotiraju. Neće biti lako, znam, ali ne možemo dozvoliti da nas ubijaju kao jagnjad na klanici. Videli ste šta je bilo sa plitvičkom opštinom . . . Ako budemo složni, mnogo možemo učiniti.

Dok je govorio gledali su ga sumnjičavo i zabrinuto. Osećao je da neće ići lako. Trebalo ih je ohrabriti i uliti im samopouzdanje. Kako? Po prirodi nije bio dobar govornik i znao je da golim rečima neće mnogo postići. Seti se proglasa. Iz kaputa na kome je sedeo, izvuče izgužvano i od upotrebe istrošeno parče hartije, rasklopi ga i poče da čita. Predahnuo bi, kašljucnuo i nastavio dalje. Pažljivo su ga slušali i nehotice se prisećali predizbornih proglasa raznih stranki i strančica iz predratnog vremena. Al' „ovo" je nešto drugo. Ovde se poziva na pobunu. To je već ozbiljna stvar — mislili su.

Kada je završio, kradomice ih je pogledao, osetio se ohrabren i dodade:

— Kako ste čuli, ovo je proglas Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije.

Ono „Centralnog komiteta" naročito je naglasio i kao da je hteo da kaže: „Eto vidite, ima neko ko ovo vodi".

— I mi ćemo svi, nema šta da se misli. Nećemo valjda ostati poslednji — izleti jedan od mladića.

Neki se okrenuše prema njemu i prekorno ga pogledaše. Svima bi nezgodno.

Onda se dubokim glasom javi Petar, snažan i razborit seljak.

— Kako ti to, čoveče, misliš? Sa čim ćemo, gde nam je oružje? Ono škljocara što je bilo u selu, sve su odneli, a golim rukama, bratac moj, buna se ne diže.

Kao da su svi na ovo čekali. Grupa ožive, nastade vrpoljenje i glasniji razgovor.

Pridošlica je razmišljao kako da im odgovori. Preturao je po mislima i prisećao se kako su ono drugovi na ovakvim skupovima objašnjavali. Plašio se da neće tako umeti. Pogledao je prema omladincima. Osećao je da se na njih može osloniti, a i onaj Marketin mu je usput pričao o njima.

Pogled mu pade na Iliju, krakato, mršavo momče, „školarca" — kako su ga u selu zvali, jer je učio gimnaziju i za kojeg se pričalo da „naginje crvenima".

Ilija mu se osmehnu, lakoćom se uspravi na dugačke noge i ispočetka stidljivo progovori. Njegove reči su se gubile u žagoru, ali kad osetiše da govori sve odvažnije, počeše se stišavati. Kad primeti da ga slušaju, malo se zbuni, mišići mu, na još nebrijanoj bradi, lako zadrhtaše i priseti se ispita iz matematike s kojom je uvek kuburio.

— Pitate kako ćemo s toljagama na puške? Bolje je i tako, nego im se puštati u ruke, ili se bespomoćno prebijati kroz ove vrtače. Čuli ste, u čitavoj zemlji narod se diže. Evo, i u Hrvatskoj počinju. A setite se da su Rusija i Engleska u ratu; uskoro će i Amerika. Protiv njih Hitler neće moći izdržati. Što se tiče oružja, nešto će se u selu još i naći. Treba Šesto i Milan da izvuku one svoje karabine, a stric Proka bombe što ih je doneo kada se vojska raspala . . .

Svi se ovome začudiše, mada su dobro znali da seljaci koje je pomenuo imaju puške, ali kako da se kaže to ovde pred svima? Upadali su mu u reč i žučno objašnjavali kako oni nemaju puške i kako ih nikad nisu ni imali.

— Molim vas, samo da završim — umirio ih je Ilija. Kad su se, gunđajući, smirivali, on se okrenu prema svojim vršnjacima i reče:

— Eto, mi smo svi spremni da prvi pođemo.

— Tako je — odgovoriše mu mladići, dok se on vraćao na svoje mesto među njih.

Nastade prava prepirka. Jedni su odobravali da se počne s borbom, a drugi se kolebali. To je potrajalo. Zatim je onaj strani pljesnuo dlanom o dlan da primiri seljake i izusti:

— Ovako ništa nećemo napraviti. Govorimo jedan po jedan.

Poslušaše ga. Prvi se javi Mića, mlad, otresit seljak.

— Imaš ti, Šesto, pušku, imaš. Video sam ti je lanjske godine, kad ti je ono krava zanoćila u šumi. A što se mene tiče, ja ću sa našim momcima . . .

Redom su iznosili svoja mišljenja. Saslušali su i Todora, koji se prvih dana rata dovukao odnekud iz bela sveta i doskora radio kao mlinar u vodenici svoga tasta.

— Lako je ovoj mlađariji — reče on. Nemaju ni kučeta ni mačeta, a šta će ljudi sa sitnom decom? Kako ćemo s njima? Dobro bi bilo malo sačekati, videti šta će drugi uraditi.

— Ne bojiš se ti za decu, već za tvoju ćupu — dobaci mu neko od omladine.

— Otkud vi, balavci, znate šta je rat? Još mirišete na majčino mleko, a dizali bi ustanak — uvređeno i besno im odgovori Todor.

Za sve vreme dugajlija drhtave glave ćutao je i pažljivo slušao govornike. Odmeri šta će da kaže, pa kroz zube, napola zatvorenih usta procedi:

— Vi zaboravljate da mi imamo vladu i kralja . . .

— Gde ti je? — ubaci neko.

— I da ne možemo na svoju ruku počinjati ništa — ne obzirući se na upadicu produži pogrbljeni. To je sve unapred osuđeno na propast. Šta vi, šaka jada, možete pro-

tiv tolike sile? To je vojska, a s njom se, bogami, nije šaliti. Nemate ni oficira, ni oružja. Tu će se odmah umešati Talijani koji neće dozvoliti da im vi, golaći, tuda vršljate. I još nešto. Šta znate ko je ovaj što je došao da vas buni? Možda su ga ustaše poslale da vas špijunira i navede na zlo? Čuo sam, da je tu i Marko Orešković. Ehe, daleko smo doterali. Ja kažem, gde je Marko, tu moje mesto nije. Ko su ti komunisti? Mnogo je njih briga šta će biti sa nama. Zakuvaće, pa izvući svoja leđa, a nama kako bude! Nego, čujte. Ja sam sinoć prizivao duhove i jedan mi je rekao da će uskoro zelene uniforme svu vlast od ustaša preuzeti i da više neće biti pokolja. Treba da spremimo nekoliko uglednijih ljudi koji će poći kod talijanske komande u Korenicu i zatražiti zaštitu. Eto, to je moj predlog . . . završio je.

Dok je govorio, omladinci su nekoliko puta hteli da ga prekinu, ali ih je pokretima ruke umirivao gost iz Kosinja. Tek što je završio, skoči Steva, prgavo i očito momče, okrene se prema predgovorniku i zasu:

— Ti nam govoriš o nekoj vladi koja se valjuška po londonskim foteljama, dok se nama odbrojavaju dani. Teško onom ko čeka na njih! A što se tiče tvojih duhova i Talijana, eno ti ih. Mi nismo babe da nas mogu duhovi utešiti, a Talijani su nam sve ovo zlo i doneli. Rekao si da tvoje mesto nije tamo gde je Marko Orešković. To ti je istina. Ti, koji si kao policijski agent u Zagrebu godinama prebijao i hapsio Marka i takve kao on, dabome da ti nije mesto s njima. Verujem, ni oni na to ne bi pristali — podrugljivo mu izli u lice.

Grupa se ponovo uskomeša. Živo su raspravljali i galamili. Izroniše iz zamišljenosti i zažagoriše kao pijačnih dana minulih vremena.

— Šta ti misliš, čiča Budo? — upita glas jači od ostalih.

Kad čuše, iz poštovanja prema sedoj glavi naglo se smiriše.

Videvši da čekaju na njega, čiča Bude domaćinskom brižnošću raširi koštunjave ruke, blago ih preleti svojim crnim očima i reče:

— Po godinama svi mi skoro možete biti deca, a pola od vas su mi rođaci i prijatelji. Poslušajte me. Druge nam nema, već kud ostali tud i mi. Ako dalje čekamo, ni kamen na kamenu nam ostati neće, a ovako će se možda neko i izvući. I naši su se stari borili, pa evo dođe red i na nas. Samo mi se ne sviđa što se svađate. Sve stare razmirice sad treba zaboraviti. Setite se onog „složna braća kuću grade".

Njegove su proste i očinske reči snažno uticale na seljake. Niko mu nije proturečio. Dugo su se nagađali koga će za komandira. Na kraju izabraše Miću. Bio je rezervni podnarednik u bivšoj vojsci, pa će im njegovo razumevanje u vojne stvari dobro doći. Prijavljivali su oružje i ispade da ga je bilo još od prvog rata, za koje se u selu nije znalo.

Kad se skup završio prvi je sumrak već nošen lakim povetarcem polako legao po planini. I kao nekad, kad bi završili teški radni dan na mršavoj zemlji, zadovoljno su se vraćali u selo gde će prvi put postaviti straže, a sutra krenuti u nedaleke klance, da okušaju sreću.

Za njima se osamljen, u olinjalom šeširu, vukao pogrbljeni dugajlija, kovao planove i pretio u sebi . . .

Slavko GLUMAC

PRVA GODINA NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA U PERUŠIĆU

U subotu 12. aprila 1941. kroz Perušić su prema Dalmaciji prolazile mnogobrojne kolone motorizovanih italijanskih jedinica. Zaustavljali su se i u gradu, zastajali sa svojim, na izgled nezaustavljivim, tenkovskim i drugim jedinicama, i ostajali... Izgledalo je da su oni potpuno preuzeli vlast u Perušiću...

Međutim, već dva dana kasnije perušićki mali zatvor osvanuo je pun: ustaše, tek što su prigrabile vlast, počele su sa hapšenjima. U njihovom zatvoru se našlo nekoliko Srba-trgovaca čije su trgovine odmah razgrabljene i roba razdeljena, među kojima: Mane Pejić, trgovac iz Perušića, Pavlović, sitni trgovac iz Studenaca, Dane Brujić, sitni trgovac iz Kosinja... No, ustaški bes sručio se odmah i na grupu Hrvata. Na katolički Uskrs, u noći 13/14. aprila, ustaše su planskom akcijom uspele da uhvate i pohapse 11 perušićkih Hrvata-komunista. Tako su u zatvoru osvanuli: Joso Dasović, član KP od 1939. godine, njegov brat Martin Dasović Main, član SKOJ-a od 1940, Mića Kulaš, član KP od 1939, Ante Hećimović Pupilj, član KP SAD od 1932, Joso Alešković, član KP od 1939, Juka Kolak, član SKOJ-a od 1939, a KP od 1940, Dane Balenović, član SKOJ-a od 1940, Milan Hećimović Perić, član KP od 1939, Ivan Smolčić, član KP od 1939, Matan Rukavina Palentin, član SKOJ-a od 1939. i Jure Dasović Dadin, simpatizer...

Očevidno je da su ustaše htele da razbiju komunističku organizaciju i njen uticaj na mase u ovom kotaru. Jer, Perušić je za sobom imao dugu revolucionarnu tradiciju.

Ovdašnji komunisti bili su poznati i van kotara, a njihovo delovanje i uticaj u godinama neposredno pred rat pogotovu su izazvali bes frankovaca i svih drugih izdajnika. U toj mržnji prema komunistima nije se pravila razlika ko je Srbin a ko Hrvat. Naprotiv, hapšenjem Hrvata-komunista trebalo je zaplašiti hrvatsko stanovništvo i pokazati mu koliko je opasno pružanje podrške komunistima i kako, bez obzira na prisustvo Italijana, ustaše imaju odrešene ruke da sprovode i najsvirepije akcije. Ali, pre svega, cilj je bio da se uništi taj snažni revolucionarni pokret koji se u Perušiću začeo još u danima posle oktobarske revolucije i da se likvidira partijski kadar koji se izgradio u snagu koja je mogla da predstavlja prepreku za potpuno uspostavljanje ustaške vlasti.

Ali, zar se moglo tako lako zbrisati sve ono što su Komunistička partija i njeni odani kadrovi godinama stvarali?

* * *

Povratak vojnika koji su služili u bivšoj austrougarskoj vojsci, a naročito onih koji su pali u rusko zarobljeništvo i zatekli se u toj zemlji u vreme oktobarske revolucije, uneo je, po završetku I svetskog rata, niz novih shvatanja među ljude u kotaru Perušić. Mnogi od ovih ljudi bili su i učesnici nekih najznačajnijih zbivanja tokom tog rata. Dane Hećimović Budišić vratio se u Perušić posle pobune mornara u Boki Kotorskoj, u kojoj je i sam učestvovao kao mornarički podoficir. Vratili su se i Dane Dasović i Adam Balenović koji su učestvovali kao solunski dobrovoljci, Josip Obućina Galić i drugi . . . Iz ruskog zarobljeništva došli su Ivica Borovac Josin, Ivan Ćaćić Šare, Blažota Balenović i drugi iz Pazarišta, a bilo ih je još po hrvatskim i srpskim selima Kosinja i svi oni — zadojeni i poneseni oktobarskom revolucijom i njenim idejama socijalne pravde i nacionalne ravnopravnosti — postali su u Perušiću tumači zbivanja i živi propagatori ideja komunizma. I danas se ljudi sećaju vatrenih govora Dana Hećimovića Budišića[1] o oktobarskoj revoluciji i

[1] Bio je dobar prijatelj Marka Oreškovića Krntije, jer su kao mladići služili zajedno u austrougarskoj mornarici, pa su se, izgleda, i posle rata češće sretali.

revolucionarnim događajima u Mađarskoj, a u kojima je on raskrinkavao politiku hrvatske i srpske buržoazije, pozivajući narod „da se ne da zavoditi lijepim riječima ni hrvatske ni srpske gospode, već da jedino slijedi put naprednih ljudi iz redova radnika i seljaka"... Kao jedan od prvih organizovanih komunista u perušićkoj opštini Dane je, prema nekim podacima, učestvovao i na II Vukovarskom kongresu KPJ.

Posle Vukovarskog kongresa, u leto 1920. godine u opštini Perušić vrlo intenzivno se radilo na formiranju organizacija KPJ. U organizaciju je učlanjen relativno dosta velik broj seljaka kirijaša, pa izgleda da gotovo nije bilo sela bez članova KP. Naročito veliku aktivnost perušićki komunisti su pokazali u pripremama za opštinske izbore koji su održani u martu 1920. godine, a na kojima su komunisti ove opštine dobili većinu odborničkih mesta. No, iako je komunističkim odbornicima zabranjeno da preuzmu upravu opštine, komunisti Perušića ozbiljno su se pripremali i za izbore za Konstituantu (održani 28. novembra 1920), pa je Adam Balenović — prema nekim podacima — bio kandidat na listi KP u izbornom kotaru Udbine i Korenice.

Kada su posle Obznane nastali progoni, maltretiranja i hapšenja komunista, Dane Hećimović Budišić i još nekolicina — iako su se neko vreme morali skrivati ispred progona režima — nisu sasvim prestajali sa ilegalnim radom, tako da se u narodu i dalje osećao rad i uticaj komunista. Mada je partijski rad u organizacionom pogledu, izgleda, bio zamro 1922, a naročito 1923. godine, u vreme predizborne kampanje za Narodnu skupštinu (biranu 8. februara 1925) rad i uticaj Partije ponovo oživljava.

Treba pomenuti i rad i delovanje Divka Budaka, rodom iz Karlobaga, koji je u Perušić došao 1927. godine, i otvorio malu radnju, kasnije nazvanu „partijski dućan". On je rukovodio ilegalnim partijskim radom u kotaru Perušić, a i u ostaloj Lici i primorju. Kao član KP od 1921. godine, sve svoje sposobnosti unosio je u rad na ovom te-

renu, sve dok nije — zbog kompromitovanosti pred policijom — morao 1932. napustiti Perušić.[2]

U vreme Budakovog boravka, zbog teških uslova života i nezadovoljstva, mnogi siromašni seljaci emigriraju u grupama, naročito 1926, 1927. i 1929. godine u Ameriku i Kanadu i neki od njih pristupaju tamošnjem radničkom pokretu. Neki već 1932. godine postaju članovi KP Kanade ili SAD. Među ovima su: Ante Hećimović Pupilj, Joja Hećimović Kunar, Stipe Dasović, Božo Lulić iz perušićke opštine, Mile Filipović Frantela iz Pazarišta i dr. Kasnije su se neki od njih našli i u Španiji, kao borci internacionalnih brigada (Stipe Dasović, Božo Lulić i dr.). Neki se, pak, vraćaju u zemlju još 1933. i 1934. godine jer su kao komunisti morali napustiti SAD; među njima su Ivan Rukavina Palenta iz Perušića i Nikola Šutić iz Prvan-Sela.

Opšti parlamentarni izbori 1935. godine donose oživljavanje političkog rada u celom kotaru. Seljaštvo perušićkog kotara glasalo je uglavnom sve za listu Udružene opozicije, a za listu Bogoljuba Jevtića samo nešto bogatijih seljaka i službenici. Istina, to je bilo vezano i sa tadanjim opštepolitičkim prilikama u selima Hrvatske, a pre svega s formiranjem i jačanjem organizacija HSS.

Postojanje raznih oblika borbe protiv nacionalnog ugnjetavanja u perušićkom kotaru je obilno koristila hrvatska buržoazija i desničarski elementi uopšte. Ali u to vreme, a naročito 1936. godine i kasnije, i levo orijentisane snage i pojedinci unose u svoj rad više sistema i organiziranosti. I upravo borba između levo (komunistički) orijentisanih seljaka i intelektualaca, i onih desno (ustaški) nastrojenih dobila je ovde vidne oblike, naročito u

---

[2] Preselio se u Zagreb i od 1934. do 1935. godine bio je član Mesnog komiteta KPH Zagreb, a onda je zbog provale otišao u ilegalnost. U skrivanju pred policijom pomogao mu je Dane Grivičić, takođe iz Perušića (poginuo u Španiji). Budak je najpre živeo u Pragu, a onda u Parizu gde je radio na organizovanju pomoći republikanskoj Španiji.

1939. godine vratio se u Jugoslaviju gde je uhapšen i ubrzo pušten. Međutim, pred rat je ponovo uhapšen i zatvoren u Kerestincu, gde je nakon bekstva komunista streljan 14. VII 1941. godine. Proglašen je za narodnog heroja.

vreme formiranja rukovodstva organizacija HSS i održavanja opštinskih izbora 1936. godine.

Istina, levi su izgubili bitku na ovim opštinskim izborima, jer je među ukupno 30 opštinskih odbornika od njihovih predstavnika izabrano samo 7[3]. Međutim, u rukovodstva organizacije HSS sve su se više infiltrirali levo i komunistički orijentisani članovi HSS.[4] U to vreme u perušićkoj opštini oni su imali u svojim rukama rukovodstva nešto ranije osnovane Hrvatske seljačke gospodarske zadruge (te godine osnivaju i pčelarsku zadrugu), a za par godina su skoro potpuno istisli ustaške elemente, ne samo iz organizacije HSS, nego i iz opštinskog veća i uopšte iz političke delatnosti po selima perušićke opštine. U opštini Pazarišta isto su tako politički napredniji seljaci postali izraziti nosioci levokrilne politike HSS[5]. Zbog toga je razumljivo da se i komunisti perušićkog kotara sve više infiltriraju u organizacije HSS, pronalaze legalne forme za svoje delovanje. Kroz to i druge aktivnosti sve više raste i uticaj Komunističke partije među ovdašnjim stanovništvom, što naročito dolazi do izražaja u vreme španskog građanskog rata, tako da meseca marta 1938. godine Perušićani skoro javno ispraćaju u Španiju Dana Grivičića[6] iz Perušića i Grgu Ugarkovića iz Kaniže. Pored njih, u španskom građanskom ratu se našlo još 8 dobrovoljaca — Perušićana.[7]

---

[3] Među njima je bio i Nikola Milković Fuksan, nosilac spomenice 1941.

[4] Oni su se u perušićkoj opštini okupljali oko Ivana Rukavine Palente, Nikole Šutića, Milana Hećimovića Perića, Miće Kulaša, Nikole Milkovića Fuksana, učitelja Grge Fajdetića i dr.

[5] Među njima su bili najistaknutiji: Mate Sorić, Vicko Milinković, Franjo Duić Puiz, Marko Butorac, Stipan Duić, Matoja Butorac i dr. Oni su se uspešno suprotstavljali desničarskoj (kasnije frankovačkoj i ustaškoj) politici Ante Vlainića, trgovca iz Perušića, Jure Umrića, Juce Rukavine (koji se 1937. vratio sa robije) i ostalih.

[6] Poginuo u Španiji.

[7] Među njima su: Nikola Kreković, rodom iz Karaule (otišao iz Belgije gde je radio u rudnicima), poginuo u Španiji. Iz Kanade su prešli: Stipe Dasović i Jojo Milković Bubić (iz Kvarata), koji su u Španiji i poginuli; Ivica Štimac Perdakov, iz Karaule (i sada živi u Kanadi) i Petar Vukelić iz Kruščice. Tamo se borio i Nikola Rukavina, rodom iz Konjskog Brda (u Španiju se prebacio iz Francuske).

U sela perušićkog kotara dolaze 1938. godine istaknutiji članovi KP i uspostavljaju čvrstu vezu sa levo orijentisanim HSS-ovcima od kojih se mnogi — s obzirom na svoje političke koncepcije — počinju smatrati komunistima. U jesen 1938. godine u pazarišku opštinu dolazi Jakov Blažević i tamo održava sastanke. U kasnu jesen 1938. godine dolazi u svoje rodno selo Podstraniju Anka Butorac, koju je policija „šupirala" iz Zagreba. Za vreme boravka do proleća 1939. ona održava sastanke s manjom grupom svojih seljana,[8] upoznaje ih s organizacijom i politikom KP, raskrinkava politiku režima, objašnjava borbu španskog naroda i dr. Ona ozbiljno radi i sa ženama Podstranije i zaselaka i za kratko vreme boravka u Donjim Pazarištima vrši uticaj na mnoge ljude u tome selu. Te godine je zagrebačka policija „šupirala" i Stipu Ugarkovića u njegovo rodno mesto, te on za vreme boravka, a i kasnije, vrši uticaj nad grupom levo orijentisanih ljudi u Malom Polju i drugim selima.

* * *

Godina 1939. je godina formiranja organizacija Komunističke partije u kotaru Perušić. Stvaraju se ćelije — trojke u sve tri opštine, a formiraju ih Jakov Blažević i Nedjeljko Žakula, zajedno s Ivanom Rukavinom Palentom, Vickom Milinkovićem, Matojom Balenovićem i Dušanom Brujićem. Prvi takav organizacioni sastanak (prema sećanju Jose Dasovića) održan je u ranu jesen 1939. godine pokraj sela Klanca, u kući Matoje Balenovića, a sastankom je rukovodio Jakov Blažević. Prisustvovali su istaknutiji komunisti pazariške, kosinjske i perušićke opštine.[9] Pored ostalog Jakov Blažević je govorio o konkretnim prilikama i mogućnostima za formiranje ćelije, o tome ko će ih i kako stvarati.

Nešto kasnije, iste jeseni, održan je sastanak u Perušiću, u kući Ivana Rukavine Palente. Na tom sastanku,

---

[8] U ovoj grupi su bili: Karlo Butorac Gašparov, Nikola Hodak, Luka Rukavina Petrov i dr.

[9] Joso Dasović seća se da su od Perušićana prisustvovali: Ivan Rukavina Palenta, Mića Kulaš, on i još neki. Od Kosinjana seća se samo lugara Dušana Kokotovića, a od Pazarištana Matoje Balenovića, Vicka Milinkovića i Franje Duića.

kojim je rukovodio Jakov Blažević sa Nedjeljkom Žakulom, primljeno je nekoliko drugova za članove KPJ i formirane su prve ćelije.[10] Interesujući se za politička uverenja intelektualaca koji su tada službovali u Perušiću, Blažević je dao uputstva da se pokuša nekima od njih bliže prići.

Još jedan veći sastanak sa perušićkim komunistima, na kome se raspravljalo o organizacionim pitanjima i na kome su primljeni novi članovi KP, održao je Jakov Blažević krajem 1939. godine u kući Ante Hećimovića Pupilja u selu Bukovcu. Na sastanak su pozvani tadanji članovi Partije i oni za koje se smatralo da treba da budu primljeni u članstvo; među ostalima bio je i Dušan Brujić iz Kosinja.[11]

U toku zime 1939/40. održano je više takvih sastanaka perušićkih komunista, kojima prisustvuju Jakov Blažević i Nedjeljko Žakula, a u leto i jesen 1940. sastancima prisustvuju i drugi istaknutiji drugovi: Srđan Brujić, Nina Rubčić, Martin Franekić.

Drugog avgusta 1940. godine održana je na Plitvicama Okružna konferencija KP za okrug Liku.[12] Pripre-

---

[10] Na tom sastanku, pored Ivana Rukavine Palente, Miće Kulaša, Jose Dasovića i dr., prisustvovali su i Joso Alešković (poginuo u ratu kao predsednik NOO za kotar Perušić) i Grga Hećimović, koji su se od tog sastanka smatrali članovima KPJ.

[11] Ivan Smolčić misli da je sastanak održan oktobra ili novembra 1939, a Ante Hećimović da je bio početkom januara 1940. Prisustvovali su Joja Hećimović Kunar, član KP Kanade od 1932. (vratio se u zemlju 1939) i Ante Hećimović Pupilj, član KP SAD od 1932. god. (vratio se takođe 1939. god.). Sastanak je prethodno organizovao Ivan Rukavina Palenta.

Po sećanju Smolčića, osim njega su tada primljeni u Partiju još Ivan Kolak Šimin iz Kaniže, Stipe Milković Đotić iz Malog Polja i Mića Uremović, kovač iz Kose. Kako se on seća, tada su formirane i nekolike „trojke": u jednoj je bio on sa Ivanom Kolakom Šiminim i Stipom Milkovićem Đotićem, a u drugoj Mića Uremović iz Kose, Pave Grivičić Panjak i Pave Grivičić Miljušev, oba iz Konjskog Brda.

[12] Po sećanju Dasovića, delegate je na Plitvička jezera vozio Milan Pocrnić iz Perušića svojim kamionom. Uverili su ga da je u pitanju izlet. Kamion se svaki čas zadržavao i primao nove „izletnike", ukrcavajući drugove iz Ličkog Osika, Gospića i Gračaca, a zatim Kule, Ljubova i Bunića. Do Korenice je broj „izletnika" stalno rastao.

mama za ovu konferenciju, koja se održavala u kotaru Perušić, rukovodio je Srđan Brujić, tada student u Zagrebu, a od članova perušićkih organizacija konferenciji je prisustvovao Joso Dasović. Na konferenciji, kojoj su prisustvovali Martin Franekić i Mile Počuča, bilo je 40—60 delegata. Tada je već perušićka opština imala relativno prilično veliki broj organizacija i članova KPJ i SKOJ-a, pa je izveštaj o političkim prilikama i organizacionom stanju u ovoj opštini podneo Joso Dasović, a za kosinjsku opštinu Dušan Brujić (Joso Dasović se ne seća referata o situaciji u pazariškoj opštini). Konferencija je održana u šumi pokraj samog jezera, u najstrožoj konspiraciji, a kao osiguranje određeni su studenti.

I organizacija SKOJ-a formirana je u perušićkoj opštini 1939. godine, najpre među srednjoškolskom omladinom koja je pohađala gimnaziju u Gospiću (u proleće 1939. članovi SKOJ-a u gospićkoj gimnaziji bili su Joso Dasović i Ivan Arbanas), a zatim i od omladinaca u samom Perušiću.[13] Kasnije, a naročito u leto i jesen 1940. godine skojevska organizacija obuhvatala je gotovo isto toliko muške i ženske omladine u Bukovcu i Prvan-Selu, kao i nešto manje u Jurišić-Selu, Kaniži, Malom Polju i Kvartama. Tada je bilo preko 30 članova SKOJ-a, organizovanih po raznim skojevskim grupama.

Pored organizovanja zabavnog i sportskog života omladine, skojevska organizacija je uglavnom sprovodila agitaciono-propagandni rad, pre svega usmeren protiv religioznih i klerofašističkih akcija i uticaja. A jedan od prvih velikih političkih uspeha skojevaca i napredne omladine bilo je razbijanje klerofašističke organizacije Križarskog bratstva u Perušiću. Može se reći da je ta organizacija u rano proleće 1939. godine bila već potpuno razbijena, jer, i ukoliko je formalno postojala, ona je okupljala samo nekoliko srednjoškolaca i frankovački orijentisanih šegrta i trgovačkih pomoćnika Ante Vlainića. Skojevci organizovano učestvuju u proslavi Prvog maja i raspačavanju letaka 1939. godine; organizuju svoj nogometni klub,

---

[13] U SKOJ su primljeni: Juka Kolak, Dane Balenović, Matan Rukavina, Mijać Štimac Gemičin, Ivica Žarak, Milan Arbanas, Ivica Erent, Jurica Kreković, Braco Jurišić i još neki.

a potkraj marta 1940. perušićki skojevci sa više desetina okupljenih omladinaca izvode demonstracije u Ličkom Osiku, izvikujući parole o Partiji i Sovjetskom Savezu — o čemu je pisala i ondašnja štampa.

Čitava 1940. godina proticala je u znaku okupljanja ostale omladine Perušića oko SKOJ-a. U proslavu Prvog maja te godine uključen je veliki broj seoskih omladinaca i uoči praznika nije, takoreći, bilo zaseoka gde nije bilo prvomajskih letaka; crvene zastave vijorile su se na mnogim istaknutim i prometnim mestima, a žandarmi se nisu usuđivali da ih skinu.[14] Te godine, zajedno sa članovima Partije priređeno je i nekoliko „komunističkih izleta" (jedan na Plitvička jezera), kao i nogometne utakmice u Vrhovinama i Gospiću.

Razumljivo je da su se ovom delovanju i uticaju članova SKOJ-a na razne načine počeli suprotstavljati omladinci — frankovci. Osamnaestog avgusta 1940. godine dolazi i do fizičkog obračunavanja i puškaranja između grupe skojevaca i s druge strane — frankovaca. Tog dana rano uveče, dok su se po ulicama Perušića šetali i razgovarali skojevci i mladi članovi Partije (među njima i Joso Dasović, Juka Kolak, Dane i Zvone Balenović, Matan Rukavina i dr.), prišla im je grupa frankovaca[15] i bez ikakva povoda počela da ih napada pogrdnim rečima, a kasnije je na njih pucala i iz pištolja. U prvi momenat komunisti su se razbežali, ali ubrzo su se snašli i dali otpor. Između kuća razvila se prava borba u koju su se ubrzo uključili i drugi napredni omladinci i stariji članovi Partije (među njima i obućar Mića Špoljarić). Pred pucnjavom iz par „svatovskih" revolvera i jedne primitivno izrađene lovačke puške, a najviše pred kišom kamenja razjarenih meštana, frankovci su se morali posakrivati. Ubrzo posle toga došlo je i do sudskog procesa na kome je, kao advokat, perušićke

---

[14] Skojevci su u to vreme stvorili i „svoju vezu" u žandarmerijskoj stanici u Perušiću, pridobivši za sebe mladog žandarma Klema Popovića.

[15] Među ovima su bili Mićić Žarak i Ivan Štimac Ugar, stare ustaše još iz 1932. godine, a kasnije ustaški funkcioneri u kotaru Perušić.

komuniste branio Jakov Blažević.[16] Ali, što je najglavnije to je činjenica da se ovom prilikom perušićko javno mnenje stavilo u odbranu napredne omladine i otvoreno osuđivalo barbarski postupak frankovaca.

* * *

U ranu jesen 1940. godine perušićku partijsku organizaciju je prvi put posetio Marko Orešković Krntija. Prema sećanju pojedinih drugova, on je do početka rata tri puta posetio tamošnju partijsku organizaciju. Mnogi detalji iz tih njegovih poseta ostali su u sećanju nekih drugova, a naročito mnogo o tome govore Milan Hećimović Perić, kod koga je zanoćio kad je prvi put ovamo došao, Ante Hećimović Pupilj i Joja Hećimović Kunar. „Na sastanku kome smo prisustvovali nas 10—15 komunista u kući Jožine Noginića kod Miće Kulaša — seća se Joja — Marko je govorio najpre o organizaciji i disciplini u izvršavanju partijskih zadataka, o ciljevima borbe radničke klase i seljaštva i o ulozi KPJ. Onda se osvrnuo na tadanje političke prilike, na porast fašizma i opasnost od napada fašističke Nemačke i Italije na Jugoslaviju. Zatim je govorio o ulozi Mačekovog HSS i hrvatske buržoazije, kao i o njihovoj spremnosti da, u slučaju napada na zemlju, izdaju seljaštvo i radništvo".

Na drugom, nešto užem sastanku koji je nekoliko dana kasnije održan u kući Ivana Rukavine Palente — po sećanju Milana Hećimovića Perića — Marko Orešković se više zabavio organizacionim problemima, insistirajući da se u rad perušićkih komunista unese više sistema.

Početkom 1941. godine perušićki komunisti su se ponovo našli s njim na sastanku u kući Ivana Rukavine Palente. Tada je govorio o većoj potrebi rada sa omladinom i ženama. Prilikom tog boravka, u jednoj grupi istaknutijih skojevaca održao je predavanje o religiji, a na sastanku održanom sa ženama govorio je o položaju žene,

[16] Zanimljivo je da su ovaj proces — pošto do početka rata nije bio okončan — ustaše nastavile i u vreme okupacije i rešile ga tek 1942. godine, razumljivo u svoju korist. No, optuženi su se tada već nalazili u partizanima.

njenoj višestrukoj eksploataciji i o potrebi borbe za socijalnu i političku ravnopravnost žena u društvu.[17]

Marko je u martu 1941. opet došao u Perušić sa ciljem da na komuniste prenese zadatak mobilizacije stanovništva kotara za vršenje pritiska na tadanju vladu da se zaključi ugovor o prijateljstvu i vojnoj pomoći sa SSSR. Na sastanku koji je održao sa aktivistima — članovima KP, dogovoreno je da se povodom toga sazove kotarska konferencija HSS, da se na njoj narod upozna sa političkom situacijom, pa da se istovremeno pošalje i rezolucija kojom će se tražiti politički i vojni oslonac na Sovjetski Savez. Milanu Hećimoviću Periću dao je u zadatak da (pošto ga je upoznao sa sadržinom Rezolucije CK KPJ u kojoj se upozorava na opasnost od fašističke Nemačke i Italije i na potrebu da se zaključi sporazum sa SSSR) bude jedan od glavnih govornika koji će na ovoj konferenciji predložiti donošenje pomenute rezolucije.

Konferencija je održana 19. marta u Pazarištima i, pošto je njen rad vanredno dobro tekao, usvojena je predložena rezolucija. Istog dana nekoliko drugova, zajedno sa Milanom Perićem, izvestili su Marka Oreškovića o toku održane konferencije, a on im je govorio o opasnosti od napada fašista i o zadacima koji će se u tom slučaju postaviti pred komuniste.[18]

To je bio i poslednji sastanak perušićkih komunista sa svojim omiljenim rukovodiocem.

* * *

Ta velika aktivnost članova Partije i SKOJ-a, ne samo perušićke nego i pazariške i kosinjske opštine u toku 1940. i 1941. godine, izvršila je veliki uticaj na stanovništvo i Komunističkoj partiji obezbedila punu inicijativu u poli-

---

[17] U to vreme svi komunisti koji su dolazili s M. Oreškovićem u vezu u toku njegovih boravaka u Perušiću znali su ko je, pa je grupa skojevaca, na čelu s Jukom Kolakom, nekako samoinicijativno obezbeđivala njegovu sigurnost.

[18] Govorio je o opsežnim pripremama koje treba izvršiti u vezi sa proslavom Prvog maja i o tome da će do 1. aprila trebati rasturiti letke sa prvomajskim proglasom i rezolucijom CK KPJ. Zaista, letke koji su iz Gospića stigli, skojevska organizacija je tako raspačala da su uoči 1. aprila stigli u svaki zaselak.

19

tičkom životu i delovanju. Uticaj je bio toliko znatan da su organizacije HSS postale isključivo levokrilne i čak smatrane komunističkim. Politički uticaj frankovaca bio je time skoro sasvim paralisan.

Koliko su frankovci time bili pogođeni najbolje pokazuje bes koji se u prvim danima posle kapitulacije sručio ne samo na komuniste-Hrvate, nego i na ostalo stanovništvo perušićkog kotara.

Odmah posle napada na Jugoslaviju 6. aprila 1941. frankovci (ustaše) oživljavaju svoju aktivnost, okupljaju se, drže sastanke i dogovore (među njima se pojavljuju i dvojica nepoznatih ljudi koji su verovatno došli radi davanja instrukcija). Videći već prvih dana da se Nemcima i Italijanima neće pružiti ozbiljniji otpor, održavaju vezu sa frankovcima iz Gospića i pripremaju se za preuzimanje vlasti. A kad je 10. aprila ustaški doglavnik Slavko Kvaternik objavio „stvaranje NDH", perušićki ustaše — njih petnaestak — izašli su odmah na ulice, pucali iz pištolja, ljubili se i slavili... Već sutradan u njihovoj se sredini našao i Juco Rukavina, stari oprobani ustaša. S njime ustaše organizovano odlaze u prazne prostorije Kotarskog predstojništva i Opštinskog poglavarstva, „preuzimaju" vlast i povezuju se sa ustašama iz Kosinja i Pazarišta.[19]

Da bi paralisali uticaj komunista i da bi pridobili hrvatsko stanovništvo za svoje ciljeve, istog dana ustaše u Perušiću proširuju famu da se prema perušićkim selima „kreće velika grupa četnika koja pali i ubija po hrvatskim selima". Uznemireno stanovništvo, dezorijentisano zbivanjima, okuplja se u grupama po ulicama, izlazi na obližnje brežuljke i iščekuje — ne zna ni samo otkuda — pojavu „dobro naoružanih jedinica u crnim uniformama i šubarama s mrtvačkom glavom". Članovi Partije i SKOJ-a koji su se našli među stanovništvom odmah su shvatili korene ovih glasina i uticali da se panika stiša.

---

[19] U kotarskoj upravi rukovodeću ulogu preuzimaju Jure Umrić i Ante Vlainić. Načelnik opštine postaje Grgo Ćulumović Grcija. U ustaškoj političkoj organizaciji „Hrvatski oslobodilački pokret" funkciju „logornika" vrši Ivan Štimac Ugar (kasnije Mile Žarak Mićić); u kosinjskoj opštini tabornik postaje Josica Fadljević. a u pazariškoj Branko Milinković.

Čekajući razvoj sitaucije, komunisti nastavljaju da se povremeno sastaju i diskutuju o događajima; njihovo okupljanje nije prestajalo. Baš ovog dana kada su pronete glasine o „četnicima", žandarm Klemo Popović obavestio je neke skojevce da se ustaše pripremaju da pokupe sve oružje iz žandarmerijske kasarne i da će im obezglavljeni žandarmi, verovatno, prepustiti da rade šta hoće.

To obaveštenje je bilo dovoljno da se pred žandarmerijskom stanicom nađe tridesetak članova KPJ i isto toliko simpatizera. Na brzinu grabilo se sve oružje do koga se moglo doći: nešto pušaka, municija, bombe, bajoneti, stare sablje.[20] No, tek što je grupa skojevaca pošla prema Prvan-Selu, isprečile su se pred njih dobro naoružane ustaše zahtevajući da „komunistička banda" ostavi oružje. Main Dasović (poginuo kao komesar čete 1943.) i Ivica Erent (posle nekoliko težih akcija umro u partizanima od tuberkuloze) pokušali su da daju otpor, pa je Main sa sabljom u ruci navalio na nekolicinu ustaša (među kojima se nalazio i kasnije zloglasni koljač Mate Jutić Jurić). No, bojeći se „da ne dođe do krvi" umešali su se i stanovnici, pa su tako mladići morali pobacati i ono nekoliko neupotrebljivih manliherica i sablji (spaseno je tek nešto municije za mauzerke i nekoliko bombi).

Posle ovoga, pogotovu je komunistima postalo jasno da će uskoro doći do obračuna sa ustašama i prema tome da moraju biti što spremniji za događaje koji nailaze. Ali, i ustašama je bilo jasno da tu snagu koju su komunisti predstavljali i njihov dugogodišnji moralni uticaj moraju po svaku cenu uništiti. Zato su, oslonjeni na italijanske okupatore, u svojoj prvoj akciji izvršili hapšenje istaknutih perušićkih komunista-Hrvata.[21]

I u pazariškoj opštini ustaše su istovremeno iznenadile i pohapsile grupu Hrvata-komunista i simpatizera, me-

[20] Odmah posle toga videlo se da su puške, stare austrougarske manliherice, pune puščane masti i bez municije.

[21] Svih 11 pohapšenih bili su skoro svakodnevno saslušavani, a neki i tučeni. U zatvoru su ih zadržali oko mesec dana. Joso i Main Dasović, Ante Hećimović Pupilj, Ivan Smolčić, Juka Kolak i Jure Dasović su potom prebačeni u zatvor u Gospić, a ostali su pušteni kućama.

đu kojima: Franju Duića Puiza, Karla Rukavinu, Marka Butorca, Josu Lulića (članovi KP od 1939), Nikolu Hodaka, Matu Sorića, Peru Starčevića i Grgu Lulića (simpatizeri KP i izrazito levo orijentisani članovi HSS) i još neke. I njih su u zatvoru zadržali preko mesec dana, pa ih potom pustili kući. (Vicko Milinković je u početku uspeo da pobegne, ali su ga uhvatili u šumi blizu sela i prebacili u gospićki zatvor, odakle su ga premlaćenog odveli i ubili s jednom grupom Srba u Klanačkoj jami).

Neko vreme posle puštanja pohapšenih izgledalo je da će se ustaše primiriti. U stvari, oni su jedno vreme mirovali jer su se bojali javnog mnenja. Pod pritiskom rođaka, prijatelja i poznanika pohapšenih ljudi, a i usled negodovanja ostalog stanovništva, oni su morali da puste zatvorene komuniste. Zaista, nastalo je neko kratko zatišje koje je trebalo da pokaže neosnovanost strepnji onih komunista koji su se krili i do kojih nisu mogli doći[22]. Za taj period nisu čak hapsili ni srpsko stanovništvo. Kao da su se zadovoljili time što su pobili istaknutije Srbe iz Perušića, Studenaca i Kosinja, među kojima i nekoliko onih koji su bili deklarisani kao velikosrbi.

No, iako su ustaše prvim hapšenjem paralisali rad partijskih i skojevskih organizacija, time se nisu mogli zadovoljiti. Svoju ofanzivu na komuniste, posle izvesnog zatišja u kojem su taktizirali, opet nastavljaju, a pogotovu kad su zapazili da su se oni koji su već hapšeni, po izlasku iz zatvora povukli u potpunu ilegalnost.

Hapšenja komunista i skojevaca počinju opet novom žestinom. Hapsili su ih, vukli u ustaški stan i preslušavali i pošto bi ih pretukli puštali su ih kućama. Svakako, to je bilo sračunato na zastrašivanje, pa su kod nekih s tim i postigli uspeh.[23]

---

[22] Ivan Rukavina Palenta vratio se s jugoslovensko-italijanskog fronta i krio se na području Perušića, a za mnoge druge se nije moglo saznati gde se nalaze.

[23] Tako je Pavle Grivičić Miljušev, član KP od 1939. godine, podlegao i stupio u ustaške formacije i čak kasnije poginuo kao ustaša. Od pohapšenih 7—8 skojevaca iz Perušića i okolice, posle batinanja i zastrašivanja, neki su stupili u ustaše (Jurica Kreković i Ivica Žarak), a neki u domobrane.

Međutim, to su bili izuzeci. Jer, većina komunista i skojevaca, prekaljenih u predratnim akcijama i radu, ostali su nepokolebljivi u borbi protiv ustaša i okupatora. Oni odmah pristupaju prikupljanju oružja i municije, održavaju sastanke, međusobno se bodre i informišu o događajima i pokušavaju da raskrinkaju ustaše kao koljače nevinog srpskog stanovništva. Čim bi neki od njih izašao iz zatvora, odmah bi se povezivao sa ostalima i tako bi bio u toku događaja.

* * *

Napadom Nemačke na Sovjetski Savez, zadaci i povezivanje komunista postaju još određeniji. Perušićki članovi KP i SKOJ-a brzo određuju svoje glavne zadatke, a to su: ne dozvoliti da ijedan komunista ponovo padne u ruke ustaša, kao i sakupljati oružje i municiju i uspostavljati vezu sa komunistima ostalih opština i gospićkog kotara. Nekolicina drugova već su imali karabinke ili pištolje, ali trebalo je što hitnije stvoriti mogućnosti za nabavku oružja i municije za ostale.

Uspostavljanje veza s komunistima susednih opština i kotareva nije išlo lako. Komunisti iz Perušića nisu, pre svega, mogli da se kreću ili izlaze iz grada bez opasnosti da budu uhapšeni.

No, isto tako teškoću je predstavljalo i to, što je među nekima zavladao strah i nepoverenje prema drugima. U to vreme je, na primer, Jakov Blažević pokušao da preko Pazarišta uspostavi vezu s perušićkim komunistima (s Milanom Perić Hećimovićem), no taj pokušaj je propao zato što je Perić opravdano strahovao da svaki čas može biti uhapšen, a nije se mogao kretati ni zbog bolesne noge. No, Perušićani uspostavljaju vezu s Ivanom Rukavinom Palentom koji se krio na području perušićke opštine (u selu Mezinovcu).

Ipak, i pored svih teškoća, krajem juna uspostavljena je veza sa komunistima iz Gospića, koja se kasnije učvrstila i razvila. Vezu je prvi uspostavio Ivan Arbanas sa Ferdom Toplakom iz Gospića, pa je od tog vremena njegov izričiti zadatak bio da tu vezu drži i produbljuje.

U prvoj polovini jula 1941. s perušićkim komunistima uspostavlja neposredan kontakt i Stipe Ugarković, koji je tada već radio na organizovanju ustanka u kotaru Otočac. Uz pomoć skojevke Mande Ugarković iz Malog Polja, on organizuje sastanak perušićkih komunista. Sastanak je održan kraj reke Like, a prisustvovali su mu: Joso Alešković, Grgo Hećimović, Ivan Arbanas, Juka Kolak, Maka i Mile Đotić Milković i drugi.

On je prvi na ovom sastanku detaljnije upoznao perušićke drugove sa proglasom CK KPJ o ustanku. Isto tako iznosio je tok organizovanja borbenih akcija u otočačkom kotaru, pa je na kraju dao i najvažnije zadatke. Kao posebno važan zadatak postavljeno je: uspostavljanje veze sa kotarom Otočac, a posebno sa tamošnjim domobranskim jedinicama. Da bi se to izvršilo, on je naveo i nekoliko određenih adresa na koje se trebalo obratiti, a konkretno izvršenje ovog zadatka uzeo je na sebe Juka Kolak.

Tako u ovim najtežim danima perušićki komunisti ponovo čvrsto sjedinjuju svoje delovanje i postaju snaga koja će se sve organizovanije suprotstavljati ustaškom teroru, okupiti sve pošteno hrvatsko i srpsko stanovništvo ovog kotara i pripremiti sve uslove za oružani ustanak.

Vanja ARBANAS
Joso DASOVIĆ

U POSLEDNJEM ČASU

Rano u zoru 2. avgusta 1941. kroz selo Čukovac je hitao ustaški poverenik Ivan Galović, pozivajući narod da u 12 časova krene sa ustaškom zastavom u Široku Kulu. „Danas će se izvršiti pokrštavanje Srba" obavještavao je on. O tome se u selu pričalo naveliko i narod je govorio: „Pa idemo, glavno je da se spasi goli život. Vrag sa vjerom, i onako do nje mnogo ne držimo. Ma koja bila, nijedna nam neće ništa donijeti, ako svojim rukama ne zaradimo".

Stari Siman Repac reče snahi Mariji da spremi svečan ručak, kada se tako velika svečanost sprema. Starac je sam u dvorištu i žurno zaoštrava kolje da bi zagradio neku strugu i spriječio stoci da gazi po nabujaloj zelenoj djetelini. Oko podne Marija pozva iz sveg glasa: „Žurite, ručak će se ohladiti. Vidite da se zastave viju pred Ivanovom kućom. Kada niste nikada bili zadnji u ovom selu, nemojte ni sada". Ručak je postavljen na četvrtastu siniju, koju su okružila djeca, sinovi, kćeri i snahe. Po običaju, niko ne uzima žlicu u ruke dok starac ne uzme svoju. To je neke vrste blagoslov. No, umjesto toga starac reče: „Djeco, vi idite i pokrstite se, ali ja neću. Vi ste mladi, a meni su noge i onako nad grobom. Glavno je da se vi meni spasite. Neka je blagosloven i ovaj naš zajednički posljednji ručak". Nastade grobna tišina. Sve obuze tuga i niko ne okusi ni zalogaja. Uskoro pođoše svi, osim starca. On ostade i reče da će čekati smrt u svojoj kući.

Pred kućom Todora Žigića staro i mlado se okupilo u prazničnoj odjeći. Ori se pjesma. Najzad svečana povor-

ka kreće, a ispred nje se vije zastava. Istovremeno stiže narod i iz okoline zaselaka: Klenovca, Vukave, Kuzmanovače i drugih. Govori se da se ovakva svečanost ne pamti. „Sada ćemo biti svi iste vjere i neće biti više klanja niti ubijanja", tješi se narod.

Kada je povorka od Runjice i Čukovca prolazila pored kuće Anta Oreškovića, zvanog Anticije, na kući se odškrinu prozor. Na njemu se pojavi Ante, koji skamenjenim pogledom prati rođake, prijatelje i poznanike koji prolaze. Kćer Marija i sin Vlado stežu pesnice. Svi iz njihovog pogleda čitaju zabrinutost. „Zašto je Vlado ovako neraspoložen" — pita glasno Jovo. „Zašto se on ne veseli kao i mi?" „Ćuti, zar ne znaš da je on komunista?" — odgovara mu Savka. U petak u zoru, dok su prvi pijevci pjevali, Vlado je išao od kuće do kuće i svima govorio da ne vjeruju ustaškim lažima i da se niko ne pokrštava. Ali, eto, zavladao je u narodu strah. Taj nesrećni goli život je iznad svega.

Svečana povorka ide. Narod nosi svijeće u rukama da ih poslije svečane mise preda popu Biničkom. Najzad povorka stiže pred crkvu i traži zaštitu od vrelog sunca u sjenci starih lipa. Poslije kratkog predaha mladež se uhvati u kolo. Znoj curi niz lica. Momci i djevojke igraju, a starci i babe, koji nikad nisu ni slutili da će više zaigrati, takođe se izvijaju i sokole. Jedan broj starijih tupo i bezizrazno gleda u crkvu, oko koje je svuda unaokolo ograda visoka dva metra, sa velikom gvozdenom kapijom. Veselo kolo odjednom prekide crkvenjak: „Dosta sa tim veseljem, zar ne vidite da se približavaju tri ure. Ostalo je svega petnaestak minuta." Cijela gomila se odjednom nađe pred crkvenim vratima. U crkvu nisu mogli svi da stanu. „Idite ovamo, iza ograde" — govorio je crkvenjak.

Kada je u crkveno dvorište ušao i posljednji čovjek, vrata se zatvoriše. Ljudi se odjednom nađoše sabijeni kao ovce u toru. Niko ne može ni da se pomakne sa mjesta. Veselja i radosti nestade i narod zanijeme. Odjednom se začu glas Staniše Nokovića: „Ljudi, zar ne vidite da će nas ustaše pobiti?" U tom času je oko 60 ustaša sa bajonetima na puškama već trčalo prema crkvi. Za trenutak su opkolili crkveno dvorište puno djece, žena, staraca i omladine. Svima je postalo jasno da je smrt tu. Čuju se

povici: „Jao meni, gdje si Vlado, zašto tvoje savjete ne poslušasmo?” Čuju se tužni glasovi majki: „E, da me ostave samo još malo u životu da nadojim u kolijevci dijete. Kada mora da umre, da bar umre sito. Da ga još jednom majka vidi kako će se zagrcnuti majčinim mlijekom.” Nastalo je mučno iščekivanje smrti, koju je svako od ovih tisuću ljudi već jasno vidio. Mitraljezi su već postavljeni, zatvarači škljocaju, provjeravaju da li su ispravni. Jedan je na žandarmerijskoj stanici, drugi na prozoru popovog stana. Umjesto krsta i evanđelja pop Binički čvrsto steže oružje objema rukama, siguran da će svaki metak biti pogodak, jer je živa meta tisuću zbijenih ljudi udaljenih samo 20 koraka. I posljednje pripreme su izvršene, čeka se samo komanda.

U mučnom i teškom iščekivanju smrti, odjednom ljudi ugledaše domobranskog poručnika Matu Oreškovića.[1] Svi misle da će on izdati posljednje naređenje i da će za koji časak prestati zauvijek da kucaju srca više od tisuću ljudi, žena i nejake djece. Pištolj je Mate čvrsto stegao u desnoj ruci i ide pravo prema crkvenim vratima, kroz koja je malo prije prošla vesela povorka. Ti isti ljudi sada tu stoje nijemi, bez snage i nade, upola već mrtvi, tako da ih je teško i prepoznati. Svi gledaju ukočeno u čovjeka na čiju će im riječ ili znak biti oduzeti životi. Ali, domobranski poručnik Mate umjesto komande za otvaranje vatre, oštro i glasno viknu ustašama: „Dok sam ja živ, ovdje neće poginuti nijedan Srbin. Samo preko mene mrtvoga možete ostvariti svoje zločinačke planove.” Zatim snažnim rukama otvori vrata i reče blagim glasom: „Idite ljudi, zašto ste ovdje došli, ovdje nije mesnica.” Gomila jurnu na vrata takvom silinom da ni zidovi od kamena ne izdržaše i popucaše na sve strane. Sve je to trajalo nekoliko sekundi, i tisuću ljudi pobježe kako su koga noge nosile. Bježalo se bez obzira na sve strane, samo da se što prije odmakne od tog strašnog mjesta. Još uvijek uplašeni strašnim prizorom dođoše jedni do sela, a drugi odoše pravo u planinu.

Uskoro je nastala noć, ali u selu Čukovcu ljudi nisu spavali. Svi su bili na nogama i užurbano pakovali naj-

[1] Danas oficir JNA.

potrebnije stvari. Jedni su ih stavljali u kola, ali je većina napravila breme i natovarila ga na leđa. Svi krenuše u planinu.

Osvanuo je 3. avgust. U selima i zaseocima oko Široke Kule, Čukovcu, Ostrvici i drugim gotovo nije ostalo ni žive duše. Sve je u planini. Odrasli i jači uzeli su sjekire i rogulje, puške kapislare i kremenjače. Pored nekoliko karabina, i to može poslužiti. Zaposjeli su okolne visove i spremali se da se uhvate u koštac sa ustaškim zlikovcima i ubojicama. Tako su zapraštale prve ustaničke puške u selima oko Široke Kule.

Ilija REPAC

KOTAR BRINJE U USTANKU

EKONOMSKO-POLITIČKA SITUACIJA U KOTARU PRIJE RATA

U kotaru Brinje prije rata privreda je bila na niskom stupnju. Postojalo je pet manjih pilana, koje su samo povremeno radile, zatim dvije-tri manje ciglane, dva manja parna mlina, nekoliko zanatskih radnji i par većih i manjih trgovina. Gro stanovništva bavio se zemljoradnjom i to na najprimitivniji način. Stočarstvo nije bilo razvijeno zbog slabe ispaše i nedovoljno krmnog bilja. Zemlja je bila razbijena na 77 528 parcela, tako da se jedan posed sastojao od 30 i više parcela.

Slaba razvijenost privrede vrlo se negativno odražavala na zaposlenost. Vrlo mali dio stanovništva živio je isključivo od zemljoradnje; ogromna većina suvišne radne snage morala je „trbuhom za kruhom". Veliki dio odlazio je na rad u druge krajeve zemlje — naročito Srbiju i Sloveniju, ili iseljavao u druge evropske države, pa i u Ameriku i Australiju. Otuda su Brinjaci bili poznati kao sezonski radnici — poluproleteri. Inače su uživali glas kao odlični mineri, šumski i rudarski radnici ili, kako su ih još zvali, „brinjske barabe" (po njima je u NOV jedna četa prozvana „barabska četa").

Od građanskih partija prije rata najviše pristalica su imale Hrvatska seljačka stranka i Radikalna stranka. Bilo je i nešto frankovaca, kao i neznatan broj pripadnika drugih građanskih partija. Neposredno poslije I svjetskog rata građanske partije imale su veliki utjecaj na narod, naročito radikali na srpski i HSS na hrvatski dio. Narod je, s

pravom, od tih partija koje su se smjenjivale na vlasti očekivao da će mu riješiti osnovna ekonomska i socijalna pitanja. No, obećanja se nisu ostvarivala. Za cijelo vrijeme stare Jugoslavije u kotaru je izgrađeno samo nekoliko vodovodnih cisterni i ništa drugo. Izbori su prolazili, a Brinjaci su i dalje pješačili preko Kapele i po 50 km do najbliže željezničke stanice — Josipdola. Nije bilo ni pruge, ni puteva, ni elektrifikacije.

Ni od Udružene opozicije, za koju su glasali na izborima 1938. godine, a od koje su očekivali da reši bar goruća neriješena pitanja, Brinjaci nisu dočekali da se nešto ostvari. Nije trebalo dugo čekati, pa da se uvjere da su ponovo prevareni i prepušteni sami sebi. Tako je i ostalo sve do okupacije zemlje.

Još ranije, a naročito neposredno pred rat, u kotaru su bili vrlo povoljni uvjeti za organizaciju i postojanje KPJ. Posebno su bili dobri uslovi u hrvatskim selima, gdje je narod bio već dovoljno razočaran u građanske partije. Ideje KPJ donosili su i širili sezonski radnici kad su preko zime dolazili kućama, zatim napredni omladinci i studenti pri dolasku na zimske i ljetne ferije. Naročito su bili pogodni uslovi za rad KPJ među zanatskim i pilanskim radnicima. Tako je jedna grupa naprednih omladinaca i radnika još 1935. godine bila hapšena zbog širenja napredne marksističke literature u Brinju i okolnim selima.

U širenju naprednih ideja neposredno pred rat naročito su bili aktivni: Slobodan Uzelac, tipografski radnik u Banja Luci, Ljubica Gerovac iz Jezerana, student filozofije, Dušanka Gostović, student agronomije, Vujo Kosovac, rudarski radnik, Vlade Radaković, učitelj u Gostovu Polju, Gojko Božanić, student iz Brinja, Jurica Bložan, Miko Vuković, obućar, Stipe Kranjčević, Marko Jandrić, Luka Durak, Stipe Komadina, Srđan Uzelac, Mile Sertić, Mićo Kosovac, Dane Rapajić Mazalo i drugi. U Brinju se još prije osnivanja partijske organizacije raspačavao i čitao veliki broj radničkih novina („Naše novine" 50 brojeva, „Petrinjska brazda", „Organizovani radnik" i druge).

Partijska organizacija u kotaru nije ranije formirana zato što nije bilo dobre veze sa OK za Liku, iako su posto-

jali svi uslovi za njezin rad. Nekoliko drugova iz kotara tražilo je vezu preko Karlovca, Brloga, Poduma i drugih mjesta, ali je sve ostalo na pokušajima. Nakon drugog traženja, pod konac 1940, konačno je preko Poduma uspostavljena veza sa OK za Liku. Tada smo preko Tode Marijana iz sela Poduma (otočački kotar) saznali da će u Otočac doći Marko Orešković i da će u Podumu održati sastanak. Na taj sastanak otišli smo iz Brinja Vujo Kosovac i ja. Marko Orešković je govorio o političkoj situaciji kod nas i u svijetu, o potrebi borbe protiv fašističke opasnosti koja prijeti našoj zemlji, o potrebi organizovane borbe protiv nenarodne vlade Cvetković—Maček, o organizaciji Narodnog fronta, o jačanju i stvaranju novih partijskih organizacija itd.

Nekoliko dana poslije ovog sastanka u Brinje je došao član OK za Liku Tomo Nikšić i, u pekari trgovca Steva Uzelca, formirana je prva partijska organizacija sa tri člana; u njoj smo bili: Vujo Kosovac, rudarski radnik iz sela Lučana (ranije je radio u rudniku Trepči), Miko Vuković, obućarski radnik iz Brinja, i ja (radio sam kao pekarski radnik u Brinju; zanat sam izučio u Zagrebu, gdje sam bio član u Nezavisnim radničkim sindikatima). Za prvog sekretara izabran je Vujo Kosovac.

Osnova rada prve pa~tijske organizacije od njenog osnivanja do kapitulacije bivše Jugoslavije bila je borba za političku liniju KPJ, za širenje utjecaja Partije na mase, u raskrinkavanju fašizma i nenarodne vlade Cvetković—Maček. Neposredno poslije osnivanja, partijska organizacija je osnovala simpatizersku grupu u Brinju i okolnim selima. Održavala je uspješne sastanke s manjim grupama ljudi, raspačavala naše novine, osnovala organizaciju Crvene pomoći, koja je vrlo uspješno radila u kotaru. Mada su bili vrlo povoljni uslovi za rad i skojevske organizacije, ona tada još nije bila osnovana.

U februaru 1941. u Brinju je formirana i druga ćelija Partije u kojoj su bili: Dušan Gostović, obućarski radnik iz Brinja, Joža Pilar, radnik u pilani kod Parca, Mile Gostović, obućarski radnik iz sela Gostovo Polje i ja kao sekretar. Naročito upornu borbu vodila je partijska organizacija protiv frankovaca, koji su već tada počeli da ro-

vare. Oni su odvraćali Hrvate da ne idu u vojsku, da ne daju vojsci stoku koja je bila popisana, nagovarali su ih da se sklanjaju u šume, da će u slučaju rata vojska brzo kapitulirati itd. U to vrijeme bilo je raznih verzija i tumačenja oko toga da li ići u vojsku ili ne; naša partijska organizacija zauzela je stav da se u rezervu treba odazivati i na tome radila.

DOLAZAK OKUPATORA U BRINJE I SITUACIJA POSLIJE STVARANJA NDH

Kapitulaciju bivše Jugoslavije i dolazak fašističke vojske narod je dočekao sa ogorčenjem. Ogromna većina naroda bila je spremna za borbu protiv fašista. Većina se odazivala u rezervu, neki su i sami na svoju ruku, bez oficira, organizovali borbu protiv agresora. Srđan Uzelac i još neki drugovi borili su se nekoliko dana i poslije kapitulacije bivše vojske. Mnogi se Brinjaci nisu predavali okupatoru, već su se sa oružjem probijali do svojih kuća, zakopavali ga i sakrivali kao da su znali da će im ono ponovo trebati. Samo jedan dio hrvatskog stanovništva ovog kotara računao je da će stvaranjem NDH dobiti slobodu i da će od sada biti sam gospodar u svojoj kući. Međutim, nije dugo trebalo čekati pa da se uvjere da je to bila obmana. Jedino su likovali otvoreni frankovci koji su smatrali da je sad došlo njihovo vrijeme da se obogate pljačkom.

Za doček okupatorske vojske u Brinju frankovci su vršili velike pripreme. Ustaše su natjerale narod da čisti pločnike, kiti kuće cvijećem i šarenicama, postavlja zastavice, spremala se i vatrogasna glazba itd. Na frankovačkim kućama vijorile su se zastave s kukastim krstom. Neposredno pred ulazak okupatorske vojske nastala je zabuna i zbrka kad je javljeno da umjesto očekivanih Nijemaca dolaze Italijani. Niko nije u mjestu imao italijanske zastave. I, dok se italijanska vojska na jedan kilometar ispred Brinja spremala da paradno umarširа, ustaše su, od njemačkih i hrvatskih, užurbano šile italijanske zastave. I umjesto njemačkih tenkova, umjesto nadmenih Švaba, naišlo je nekoliko italijanskih tanketa, četa pješa-

dije, mitraljeska četa natovarena na mazgama, baterija topova srednjeg kalibra i neke pomoćne manje jedinice. Svega je nekoliko frankovaca pljeskalo, a ostalo stanovništvo nezainteresovano je posmatralo dolazak Italijana. Razočaranje je bilo još veće kada su se poslije podne italijanski vojnici razmiljeli po mjestu i počeli tražiti jaja i hvatati kokoši. Mazge su vezali za voćke, pa su ih one, gladne, počele brstiti i glodati.

Brinjske ustaše, za razliku od ustaša u drugim mjestima Like, nisu bile u početku dovoljno organizovane niti su planski pripremile pokolj domaćeg sprskog stanovništva. One su se u početku orijentisale na hvatanje i ubijanje bivših oficira i podoficira koji su se vraćali sa italijansko-jugoslovenskog fronta. Dočekivale su ih, razoružavale, odvodile po noći u Škamnicu i ubijale. Računa se, prema nepotpunim podacima, da ih je tako ubijeno oko 25. U samom Brinju i okolnim selima uhvatile su samo četvoricu istaknutih Srba i ubile ih. Hapsile su i zatvarale trgovce i imućne Srbe radi pljačke njihove imovine. Kasnije su ih oslobodile i još su im dale propusnice da bježe u Srbiju ili Italiju, samo da bi im ostala njihova imovina. Interesantno je da Srbe Gornjeg kraja ustaše nisu smjele da napadaju pošto su računale da su naoružani oružjem od bivše vojske koja je kapitulirala u neposrednoj blizini Brinja (u selu Krivi Put i šumi Miškovici). One su se pripremale da Srbe putem prevare, pod parolom iseljenja u Makedoniju, skoncentrišu u jedan logor i likvidiraju ih. Međutim, u tome su ih događaji preduhitrili.

Partijska organizacija nije gubila vrijeme, već je, po opštoj direktivi i na proglas CK, digla narod na oružani ustanak, koji je pomrsio ove fašističke planove. Zahvaljujući tome srpsko stanovništvo brinjskog kotara ostalo je pošteđeno 1941. godine od istrebljenja i, sem četvorice ubijenih, drugi nisu stradali, za razliku od ostalih srezova Like.

Ovome je svakako doprinijelo i to, što bivši režim nije uspio da raspiri šovinističku mržnju između srpskoga i hrvatskoga naroda, iako je na tome radio. Osim toga, jedinstvo Brinjaka, Srba i Hrvata, razvijalo se i stoga što su radili zajedno dugi niz godina kao mineri, rudari, šum-

ski i pružni radnici po raznim gradilištima širom svijeta. Zato brinjske ustaše u samom početku nisu našle podršku kod većine Hrvata u ovom kotaru.

PRIPREME ZA USTANAK

Brinjska partijska organizacija ojačala je poslije kapitulacije povratkom u Brinj članova Partije i SKOJ-a, kao i kandidata koji su živjeli izvan kotara. Vratili su se: Slobodan Uzelac, tipografski radnik iz Banja Luke, gdje je i postao član Partije, Ljubica Gerovac, student filozofije, predratni član Partije, Dušanka Gostović, student agronomije, predratni član SKOJ-a, Rade Vraneš Rabata, koji je postao član Partije u Kanadi, Vlado i Neđo Lončar, koji su postali članovi SKOJ-a u Žedniku (subotički kotar), Ilija Kosovac iz Lučana, kandidat KP, Mile Mesić Murat, Tomo Mesić, Joso Domić, Srđan Uzelac, student filozofije i ostali napredni omladinci i radnici koji su bili obuhvaćeni u radničkom pokretu još prije rata. Nešto kasnije došao je iz Zagreba Ivica Lovinčić, metalski radnik i predratni član Partije, rodom iz Lučana.

Iako bez direktiva i veza sa višim partijskim rukovodstvima, partijska organizacija je pravilno shvatila generalnu liniju CK i počela vršiti pripreme za oružani ustanak. Već u maju održali smo sastanak u Brinju. Na tom sastanku smo razgovarali o odlasku u šumu, o sakupljanju odjeće, oružja, municije i druge opreme koja će nam biti potrebna za život u logoru. Tada još nismo bili sigurni na kakav će odziv poziv na ustanak naići kod naroda, pošto smo još slabo bili povezani, ali smo znali da će biti potrebno boriti se, pa makar bili i sami. U to vrijeme ustaše i Nijemci vršili su agitaciju kod hrvatskih seljaka za odlazak na rad u Njemačku. Mi smo postavili zadatak da ih odvraćamo od toga, govoreći im da će raditi za okupatora svoga naroda, da će ih Nijemci poslati na istočni front gdje će postati topovska hrana. Ali, u tome nismo imali mnogo uspjeha — mnogi hrvatski seljaci radije su išli u Njemačku na rad, nego da ostanu kod kuće i da budu ustaše.

U julu je većina članova morala da bježi iz Brinja pošto im je, zbog kompromitovanja, prijetila opasnost da

budu uhapšeni. U istom mjesecu uhapšen je i zatvoren Vujo Kosovac, ali je nakon izvjesnog vremena uspio da izađe iz zatvora. Neki naši drugovi simpatizeri dobili su kućni pritvor i nisu smjeli da se kreću po mjestu. Početkom jula i ja sam pobjegao iz Brinja u Gornji kraj, jer je prijetila opasnost da budem uhapšen. Pobjegli su i Slobodan, Srđan i Bogdan Uzelac, a nekoliko dana kasnije i Dušanka Gostović.

U toku jula održano je nekoliko značajnih sastanaka na kojima se govorilo o dizanju ustanka. Tada je odlučeno da se namjera za dizanje ustanka povjeri širem krugu simpatizera. Razgovarali smo sa Prokičanima, Županjolcima, Dobričanima, Brinjacima i ostalima. Zatim je zakazan sastanak sa povjerljivim ljudima u gaju više sela Kojčina. Na tom skupu bio je prisutan i niz viđenih i naprednih ljudi.

Nekako u isto vrijeme započete su dvije opasne ustaške akcije u kotaru: jedna za pokrštavanje Srba, a druga za njihovo prikupljanje u logor u Stajnici, pod izgovorom da će ih odatle iseliti u Ovče polje, u Makedoniji. Bilo je očigledno da ustaše nastoje da Srbe pokupe u logore, u žicu, i da ih pobiju isto onako kao što su radile i u drugim kotarevima Like, Korduna i drugdje. Senjska biskupija izdala je proglas u kome se govorilo da će svi oni Srbi koji prime katoličku vjeru biti državljani NDH, da će biti spaseni i da će imati sva prava kao i ostali katolici, državljani NDH.

Protiv akcije pokrštavanja narod je bio strahovito ogorčen. Još prije nego što je narod saznao o iseljenju, dobili smo o tome obavještenje preko Perice Maljkovića, činovnika u Kotaru, koji je takvo naređenje vidio kod sreskog načelnika i o tome izvjestio Vuju Kosovca, a on ostale. Nešto kasnije za ovo naređenje saznao je i narod Gornjega kraja preko seoskih pandura i drugih ljudi. Zavladala je panika. Ljudi su počeli da napuštaju polja i spremaju torbe u kojima će nositi najpotrebnije stvari, jer je bilo rečeno da će svako moći ponijeti samo nekoliko kilograma stvari.

Da bismo spriječili ustaški plan i spasili narod od sigurnog uništenja, počeli smo da ga nagovaramo na pokr-

štavanje, pa smo tako napravili veliku grešku i došli u sukob s narodom. Stvarno, naš cilj nije bio pokrštavanje, već smo računali da ćemo tako dobiti u vremenu, pošto smo tada užurbano radili na pripremi ustanka. Narod nas u početku nije shvatio, ali se brzo uvjerio da smo i mi protiv pokrštavanja i da smo na njegovoj strani, a protiv okupatora i ustaša. I tako je, umjesto u katoličku vjeru i žicu u Stajnici, narod pošao u šumu, u borbu protiv okupatora i njegovih slugu.

Veliku pomoć u pripremama za ustanak pružio nam je Ivica Lovinčić, koji se po dolasku iz Zagreba odmah povezao s nama i počeo neumorno raditi. Njegov dolazak mnogo je značio prije svega što je bio Hrvat, a svi ostali, osim Ljubice Gerovac, koji su radili na pripremi ustanka, bili su Srbi. Ivica je bio komunista koga je Partija vaspitavala u ilegalnoj borbi i spremala za borbu s klasnim neprijateljem. Metalski radnik, žustar, borben i mladalački neobuzdan, vatreno je pozivao narod u borbu protiv okupatora i uvjerljivo govorio kako ćemo sigurno pobijediti i istjerati okupatora iz zemlje. I narod iz srpskih sela brinjskog kotara brzo ga je zavolio i imao u njega neograničeno povjerenje.

PRVI PARTIZANSKI LOGORI I BORBE

Odlučeno je da se prvi logor podigne na brdu Svakuši, više sela Lučana, u neposrednoj blizini Brinja. Koliko se sjećam, ideju da se logor podigne u neposrednoj blizini ustaško-italijanskog uporišta dao je Ivica Lovinčić, koji je vjerovao da ćemo brzo zauzeti Brinje. Kasnije se pokazalo da ova odluka nije bila dobra (neposredno iza izvedene prve akcije u kotaru, na Žutu Lokvu, ovaj logor morao je da se seli i to prvo pod brdo Stari Brinj, a kasnije u Vodoteč pod Oklinak, Lipovac i dalje).

U logoru na Svakuši stalno su se nalazili: Stevo i Vujo Kosovac, Srđan i Slobodan Uzelac, Dušanka Gostović, a nešto kasnije i Ljubica Gerovac. Ostali drugovi — Rade Vraneš, Vlado Lončar, Milan Maljković, Mile Božanić i drugi — bili su u selima Gornjega kraja, dok sam se ja,

zbog bolesne noge, nalazio u logoru Ivakuša (kod sela Škalića).

Još prije odlaska u logor na Svakušu nabavljen je iz Jezerana radio-aparat na baterije preko Ljubice Gerovac, ali je bio neispravan. Pošto su vijesti bile neophodne, odlučeno je da se nabavi radio-aparat, pa je Ivica Lovinčić poslat u Zagreb s nabavljenom ustaškom propusnicom i prikupljenim novcem. Pored radio-aparata Ivica je iz Zagreba donio i vijest da je dignut ustanak u Crnoj Gori, da je Crna Gora već oslobođena, da je tamo formirana komunistička vlada na čelu sa Stojom Marković, sestrom Sime Markovića itd. Međutim, ni ovaj radio-aparat nije dugo radio; tako smo i dalje ostali bez vijesti iz svijeta.

Nekoliko dana poslije odlaska u logor na Svakušu uhvatili smo vezu sa drugovima iz Gorskog kotara, koja je kroz cijelo vrijeme rata, a naročito poslije odluke Glavnog štaba Hrvatske, 1942. godine, da vojnički budemo pod V operativnom zonom, ostala čvrsta, drugarska i dobra. U logor na Svakušu došli su nam i neki drugovi iz Drežnice (Gorski kotar). U ovo vrijeme napravljen je plan za opšti napad na okupatorska uporišta u kotaru. Bilo je planirano da se prekinu veze sa Senjom, Otočcem, Josipdolom itd., da se napadne na Žutu Lokvu i Brinje, a drugovi iz Drežnice da napadnu žandarmerijske stanice u Drežnici i Jasenku, pokidaju veze sa Ogulinom, Vrbovskim itd.

Radi izvršenja ovih akcija bili su podijeljeni zadaci drugovima koji su se nalazili u logoru na Svakuši. Vujo Kosovac imao je zadatak da napadne Žutu Lokvu; on je u Prokikama i Županjolu sakupio 100 ljudi, 6 pušaka, nekoliko sjekira, vila i tojaga. Slobodan Uzelac odveo je jednu grupu od oko 30 ljudi radi kidanja telefonskih veza sa Krivim Putom i Senjom. Ljubica Gerovac imala je zadatak da pokida veze na Kapeli sa Josipdolom. I ostali drugovi dobili su konkretne zadatke u vezi s ovim akcijama. Dogovoreno je da će akcije otpočeti po uspostavljanju veze sa Drežnicom. Međutim, do akcija nije došlo pošto je zakazana veza zatajila. Ovakav plan za jedan sveopšti napad donesen je poslije proučavanja brošure „Revolucionarna vlada i revolucionarna vojska". Zbog vrlo

slabih veza sa ostalim krajevima, a naročito sa OK za Liku, dosta se lutalo i nismo znali šta prije da otpočnemo.

Na Svakuši u logoru napisan je proglas narodu kotara u kome se pozivala sirotinja Brinja i okolice da se diže u borbu, da je sad kucnuo čas, a završavao se parolom: „Dolje napuhani Čerčil i krvavi Ruzvelt". Zbog ovoga letka rukovodstvo pokreta u Brinju kritikovano je i u okružnici br. 3 Okružnog komiteta KPH za Liku.

Odmah iza ovoga napravljen je plan za jednu akciju na Italijane, do koje nije došlo zbog nedovoljne budnosti. Iz Brinja smo obaviješteni da će jedna mitraljeska četa Italijana proći kroz brinjske klance za Otočac, pa je napravljen plan da se postavi zasjeda između sela Lučana i Prokika. Prikupljeno je sve oružje za koje se tada znalo. Mislim da je bilo oko 15 pušaka i 1 puškomitraljez, kojega je imao Nikola Hajduković Kovač iz sela Prokike. Za ovu akciju, pored drugova koji su imali oružje, bilo je sakupljeno i oko 120 ljudi bez oružja.

Ova akcija nije uspjela iako je, po mom mišljenju, bila vrlo dobro zamišljena, tim prije što se kod nas još nisu izvodile akcije protiv Italijana, pa su se oni kretali neoprezno i bez osiguranja. Priličan broj okupljenih drugova tada još nije bio spreman za ovakve akcije, te su se izvjesni počeli kolebati (bilo je, vjerovatno, i onih koji su negativno djelovali na ostale. Među nama je bio bivši podoficir Vujica Smiljanić — kasnije je strijeljan kao četnik — na koga se već tada sumnjalo da odvraća ljude od akcije na Italijane).

Oko ponoći u zasjedi je ostao samo mali broj ljudi koji su se bili okupili za ovu akciju. Kada smo uvidjeli da nam je neko pokvario plan i da se neće uspjeti, riješili smo da se Italijani napadnu makar i sa ono malo drugova koji su još ostali u zasjedi. Bilo je postavljeno da oni koji imaju oružje a neće da ostanu, da ga ostave drugovima koji su spremni za akciju. Mada se ljudi u to vrijeme nisu rado odvajali od oružja, ipak su, nakon dugoga objašnjavanja i kolebanja, pod pritiskom većine, dali puške. Poslije toga napravljen je novi raspored sa ono malo drugova što je ostalo. Međutim, do zore Italijani nisu naišli. Možda je zasjeda bila odata, a možda je bila obična vojnička

varka — javno je bilo rečeno da će Italijani proći kroz klance, a oni su otišli sasvim drugim putem — preko Škamnice za Otočac.

Sutradan oni drugovi koji su u noći predali oružje dolazili su po njega, ali im ga mi više nismo htjeli vraćati, već im je objašnjeno da je oružje narodno i da je potrebno za borbu protivu okupatora, a ko od njih želi može da ostane sa nama u šumi i da se bori protiv neprijatelja. Među prvima ostali su Dane Smiljanić Bata, Dane Smiljanić Civra, Nikola Hajduković, Jovo Rajačić Holcer, Milan, Zdravko i Đuro Rajačić i još neki. Tada je odlučeno da se podigne logor na brdu Panos. Za komandanta logora izabran je Srđan Uzelac, a za njegovog zamjenika Đuro Rajačić iz Prokika. Pored već pomenutih drugova u tome logoru bili su još i Ilija Smiljanić Brešal, Iso Rogo i još neki Županjolci i Prokičani.

U isto vrijeme u selima Gornjega kraja vršili smo pripreme za ustanak. Na tom zadatku radili smo: Rade Vraneš Rabata, Vlado Lončar, Milan Maljković, Špiro Tomić, Markica i Bogdan Kosovac, Mile Usarević, Simo Lončar Kojčin, Milan Bukvić, ja i još neki drugovi.

Nekoliko dana iza toga došao je u logor na Svakušu Ivo Vejvoda iz Gorskog kotara i zadržao se kod nas jedan dan. Interesirao se koliko ima drugova u logorima, koliko imamo oružja, da li postoji partijska organizacija itd. Njegov dolazak i savjeti koje nam je dao pomogli su nam da određenije sagledamo neposredne zadatke koji su pred nama stajali.

Odmah iza toga (prema sjećanju Vuje Kosovca) došli su iz otočačkog kotara u logor na Svakušu Pero Grubor i Slava Blažević, koji su kod nas ostali samo jedan dan. Nekoliko dana kasnije u logor je došao iz Škara i Stipe Ugarković Palenta. On se kod nas zadržao nekoliko dana interesujući se o našim namjerama za izvođenje oružanih akcija, diverzija itd. Palenta se složio s nama da se prva akcija izvede na Žutu Lokvu, pa je, uz njegovu pomoć, napravljen i plan za tu akciju. Odlučeno je da se izvrši napad i ubije zloglasni ustaški koljaš i glavešina Janko Vuković u čijoj se kući nalazila pošta, a čuvale su ga ustaše. Pored toga imao je i pilanu koja je radila za okupa-

tora, pa je trebalo i nju onesposobiti za dalji rad. Dogovoreno je bilo da se napad izvrši preko dana — kad je manja opreznost, kad može da se postigne iznenađenje.

Napad je izvršen 26. avgusta 1941. oko 2 sata poslije podne. U ovoj prvoj akciji učestvovali su Srđan i Slobodan Uzelac, Stipe Ugarković, Rade Vraneš, Stevo Kosovac, Ivica Lovinčić, Dane Smiljanić Bata, Joso Gerovac, Dane Smiljanić Civra, Milan Rajačić Pekić, Nikola Hajduković Kovač, Ilija Smiljanić i još neki drugovi. Napad je izvršilo 5 drugova, dok su ostali bili u zasjedi i na obezbeđenju. U napadu je ubijen Janko Vuković, a ranjena su njegova dva čuvara. Demolirani su i uništeni svi poštanski uređaji, zapaljena pilana i pomoćne zgrade. U ovoj akciji partizani brinjskog kotara zaplijenili su prvo oružje u borbi: 5 pušaka i 150 metaka pojačali su našu udarnu snagu i dali još više podstreka za nove borbe. Pored oružja zaplijenjen je i jedan radio-aparat na baterije. U pošti je bila i veća suma novca, ali je nismo odnijeli. Ova akcija vrlo je pozitivno odjeknula u narodu.

Drugi dan poslije akcije na Žutu Lokvu ustašama su stigla pojačanja, i to iz Otočca 3 voda domobrana, iz Brinja 300 ustaša i 30 ustaša iz Senja.

Odmah po dolasku ustaša, 27. avgusta, jedna njihova patrola pošla je u selo Prokike i Županjol da ispita ko je izvršio napad na Žutu Lokvu. Dio naroda iz ova dva sela počeo je da bježi pred ustašama prema Panosu. Jedna patrola iz logora na Panosu sačekala je ustaše u šumi više zaseoka Klinca i kad su ušle u selo otvorila vatru na njih i ubila jednog ustašu. Iz logora na Panosu javljeno je da ustaše napadaju Prokike i Panos. Ivica Lovinčić je rekao: „Drugovi, borba je otpočela. Moramo svi u borbu".

U logoru Svakuši bilo je 10 naoružanih drugova i svi su odmah pošli prema Prokikama. Pretpostavljalo se da će ustaško pojačanje iz Brinja doći preko šume koja se proteže iznad Brinjskog klanca, pa je napravljen plan da se zasjeda postavi u šumi iznad puta koji vodi ka logoru na Panosu. Ivica Lovinčić i jedan puškomitraljezac bili su određeni da iziđu na izvidnicu, odakle će imati dobar pregled na cestu. Ostali drugovi iz logora postavili su zasjedu 15 metara iznad puta u šumi. Dogovoreno je bilo da kada

Ivica primijeti ustaše ispali metak iz pištolja, što će biti znak da se može otvoriti vatra na ustaše. Kroz izvjesno vrijeme primjećena su dvoja kola iz pravca Brinja u kojima su bile ustaše. Međutim, signal za napad nije dat i kola sa ustašama su prošla. Neki drugovi iz zasjede prepoznali su u drugim kolima ustaškog logornika iz Otočca. Ivica se pravdao da nije dao signal za otvaranje vatre, jer je u kolima bilo malo ustaša i da je očekivao da će iza prethodnice naići veće grupe, pa zbog toga i nije davao signal za otvaranje vatre. Zasjeda je napuštena, a malo iza toga naišli su kamion i jedna kola sa 11 ustaša. Ali, dok smo se prepirali ko je kriv što prva kola nisu napadnuta i ovi su se iskrcali i otišli prekim putem za selo Prokike, a da ni na njih nismo otvorili vatru.

Poslije ovog neuspjeha donesena je odluka da se ponovo postavi zasjeda na istom mjestu i da se sačeka dok se ustaše budu vraćale za Brinje, pa da ih tada napadnemo, ali ustaše se nisu vratile istim putem.

Ustaše su 28. avgusta napale Prokike i Županjol. Narod, koji se zatekao kod kuće, bježao je pred njima prema logoru na Panosu, u šumi više Županjola, a ustaše su išle za narodom.

U logoru na Panosu, čiji je komandant bio Srđan Uzelac, pored njega bili su još i Slobodan Uzelac, Bato Smiljanić, Zdravko i Đuro Rajačić, Jovo Holcer, Dane Civra i još oko 10—15 boraca iz sela Prokika i Županjola. Partizani na Panosu imali su kod sebe vrlo malo municije, pa zbog toga nisu otvarali vatru sve dok se ustaše nisu približile logoru. Otpočela je ogorčena borba, koja je u tom kraju poznata pod imenom „borba za Panos", a od čijeg je ishoda umnogome zavisio dalji tok i razvoj pokreta u brinjskom kotaru.

Preko kurirske veze obaviješten je drugi dio kotara, takozvani Gornji kraj. Na vijest da su napadnuti partizani na Panosu, narod Prokika i Županjola i partizani iz Gornjeg kraja na čelu sa Radom Vranešom Rabatom, Milanom Maljkovićem Malikanom, Vladom Lončarom i ostalima pohrlili su u pomoć drugovima na Panosu. Partizani su u toj borbi ubili 7 ustaša, među kojima i zloglasnog ustaškog koljača Ivicu Javora. Na našoj strani poginuo je

Dane Maljković i to prije borbe — za vrijeme povlačenja iz sela. Pomoć ustašama iz Brinja, koja je pošla preko sela Lučana, nije smjela da ide kroz šumu na Panos, već je krenula za selo Vodoteč u kome nije bilo partizana. Ustaše su na ulazu u Vodoteč, kod zaseoka Maljkovići, ubile nenaoružanog seljaka Simu Maljkovića i vratile se natrag u Brinje.

Napad na Žutu Lokvu i borba na Panosu imali su odlučujući značaj za širenje pokreta u kotaru Brinje. Ove borbe povratile su kod naroda vjeru u sopstvene snage i pokazale mu da njegova dalja sudbina zavisi od njega samog.

Ove pobjede partijska organizacija kotara iskoristila je za još intenzivniji politički rad među masama. Održani su masovni sastanci u Vodoteču, Gostovu polju, Škaliću, Tuževiću, Vojvoduši, Dobrici i drugdje na kojima je govoreno o daljoj borbi protiv okupatora i njegovih slugu. Već u to vrijeme veliki broj ljudi, a naročito omladinaca, bio je spreman da pođe u akcije protiv okupatora. Ali smo ih, zbog malog broja pušaka i drugog oružja, morali vraćati. Narod je sve više počeo da pomaže partizane hranom i odjećom. Vrlo su rado dolazile i velike grupe u logor da slušaju vijesti.

Poslije ovih borbi logor je sa Svakuše, u neposrednoj blizini Brinja, premješten na planinski vis više Platiša, zatim u Oklinak, a odatle na Lipovac (Mačja dražica). Ovo je učinjeno zbog kompromitovanja dotadanjeg mjesta logora, nemogućnosti slobodnog kretanja i rada rukovodstva pokreta koje se redovno tu sastajalo, donosilo odluke i rukovodilo ustankom i drugim akcijama.

Na dalje širenje ustanka u našem kotaru vrlo povoljno se odrazio i veliki zbor na Čestaru na kome je bilo prisutno 300—400 ljudi. Govorili su Ivica Lovinčić, Srđan Uzelac i Vujo Kosovac. Dolaskom u partizane boraca Hrvata kod naroda se jačalo uvjerenje da se u borbu ne dižu samo Srbi, zato što im prijeti opasnost od uništenja, već da su za borbu i pošteni Hrvati, da hrvatski narod ne želi istrebljenje Srba, da su kod Pavelića samo izrodi hrvatskog naroda: koljači, pljačkaši i najgori ološ. Zbog toga je srpski narod Gornjega kraja vrlo brzo zavolio Ivicu, Lju-

bu i ostale borce iz hrvatskih sela i kotara. Tako je linija bratstva i jedinstva bila njegovana i uspostavljena od samog početka ustanka.

Čim smo se preselili u logor Lipovac počele su intenzivne pripreme za diverzantske i oružane akcije. Početkom septembra, da bismo onemogućili saobraćaj na važnoj komunikaciji Otočac—Senj i Senj—Karlovac, prekopali smo i zarušili cestu na Goljaku više Žute Lokve. Sa Ivicom, Mićom i Malikanom na ovoj akciji učestvovalo je 60 ljudi. Iste noći sa grupom partizana Dušanka je pokidala telefonske veze sa Senjom i Krivim Putem.

Karakteristično je da poslije borbe na Panosu ustaše nisu smjele dolaziti u srpska sela Gornjeg kraja sve do velike italijanske ofanzive u jesen 1942, tako da je više od polovine teritorije bivšeg kotara Brinje bilo oslobođeno od septembra 1941. Kod brinjskih ustaša vladalo je mišljenje da u Gornjem kraju ima vrlo mnogo oružja, pa čak i topova koji su ostali od bivše vojske.

DOLAZAK ITALIJANA

Italijani su u Brinju preuzeli vlast od ustaša i odmah su, ne gubeći vreme, počeli sa svojom poznatom propagandom među srpskim življem, govoreći kako su oni zaštitnici srpskoga naroda, kako će oni sada napraviti red. Oni nisu ostali samo na tome, nego su odmah čim su preuzeli vlast oslobodili nekoliko seljaka, Srba, koje su ustaše prije toga zarobile.

Vijest o tome da su Italijani preuzeli vlast od ustaša brzo se proširila među narodom. Neki bivši politikanti počeli su da govore kako će sada biti dobro, kako ustaše neće smjeti klati ni zlostavljati srpski narod.

Svakako da je ovakva politika Italijana imala, makar i za kraći period, negativnog odraza na dalje širenje ustanka. Italijani su odmah izdali proglas u kome su pozivali sve Srbe da se vrate kućama, da će im oni, Italijani, vratiti njihovu imovinu koju su im ustaše opljačkale, da će biti slobodni građani kao i Hrvati itd.

Partijska organizacija i rukovodstvo pokreta u to vrijeme imali su pune ruke posla da raskrinkaju politiku Italijana koja je bila sračunata na to da Srbe razoruža, pre-

vari i napravi od njih svoje sluge. Zahvaljujući našem upornom radu fašisti u selima Gornjeg kraja i drugih sela u kotaru nisu imali velikog uspjeha.

Kad su vidjeli da im ova akcija slabo uspijeva, Italijani su se poslužili još jednim trikom. Oni su znali da su u rukovodstvu pokreta Srđan, Slobodan i Bogdan Uzelac, sinovi bogatog trgovca Steve Uzelca iz Brinja u čijoj je kući stanovao italijanski kapetan Segalo. Međutim, ovaj fašistički oficir nije znao da su Srđan i Slobodan članovi KPJ i da su im interesi oslobodilačke borbe daleko draži od spasavanja svoje imovine i golih života. Segalo je napisao jedno pismo Srđanu, za koga je znao da je komandant partizanskog logora, i izrazio želju da se s njim sastane. Srđan je o tome odmah izvjestio rukovodstvo pokreta, koje je donijelo odluku da se Srđan sastane sa Segalom, jer je imalo potpuno povjerenje u Srđana i njegovo iskustvo.

Do sastanka je došlo u prvoj polovini septembra kod cisterne u Vodoteču. Italijan je Srđanu predlagao da se on i njegova braća vrate kući, kao i ostali borci koji su se nalazili u partizanskim logorima, a da će im Italijani garantovati bezbjednost. Srđan na ovo nije pristao, već je tražio da nam daju oružje za borbu protiv ustaša. Segalo je obećao da će razgovarati sa svojim komandantom i da će, vjerovatno, pristati da nam se da oružje, ali pod uslovom da ne napadamo Italijane. Zbog ovog obećanja mi smo još izvjesno vrijeme ostali s njima u vezi.

U jednom kasnijem pismu, koje su Italijani poslali za Srđana, dali su nam do znanja da nam neće dati puške ni mitraljeze, ali da su voljni da nam daju hladno oružje „za ubijanje Hrvata", kako su to oni pisali. Kad smo primili ovo pismo, kroz mjesto Oglanak, u kojem smo se nalazili, prolazio je član CK KPH Ivo Marinković. Pročitavši pismo rekao nam je da se tu radi o očitoj prevari kako bi nas pasivizirali i odvukli od borbe protiv glavnog neprijatelja — okupatora.

Pošto smo se i sami uvjerili da se radi o prevari, prekinuli smo svaku dalju vezu sa Italijanima. Bilo je nepravilno što smo se uopšte upuštali u pregovore sa okupatorom, no nismo mislili stvarati bilo kakav savez sa njima,

već smo naivno nasjeli njihovoj ponudi da će nam dati oružje, misleći da ćemo mi prevariti njih, a ne oni nas. Očigledno, rukovodstvo je bilo mlado i neiskusno i nije se moglo snaći u tim sudbonosnim danima i tako isprepletenim događajima.

Negdje u drugoj polovini septembra 1941. OK KPH za Liku poslao je Šimu Balena Martina za partijskog instruktora u kotar Brinje. On nam je pomogao da organizujemo Kotarski komitet KP. U prvi komitet koji je formiran — koliko se sjećam — 19. septembra 1941, ušli smo: Ivica Lovinčić, Ljubica Gerovac, Srđan i Slobodan Uzelac, Dušanka Gostović, Vujo Kosovac, Milan Maljković Malikan, Mile Božanić Usarević i ja. (Ne sećam se tačno da li je u prvi komitet ušao i Špiro Vraneš Tomić ili još neko od drugova.) Za sekretara Komiteta izabran je Ivica Lovinčić.

U logoru Lipovac, gdje je bilo i sjedište Kotarskog komiteta, odvijao se intenzivan rad. Tu su izdavane radio-vijesti (imali smo radio-aparat i pisaću mašinu), za što je bio zadužen Štefek Kosovac. On je ujedno bio i jedino administrativno lice za rad u Komitetu i štabu. Nabavljen je i šapirograf na kojem smo umnožavali letke, neke brošure i drugi materijal. U logoru Lipovac, koji je ujedno bio i centralni logor, kao i u ostalim logorima, stalno se nalazio prilično veliki broj partizana, pa se zbog toga ozbiljno postavilo pitanje ishrane. Poslije osnivanja Komiteta po selima smo osnovali prehrambene odbore, koji su imali zadatak da prikupljaju i donose hranu u logor. Prvo smo organizovali kuhanje hrane u selima, a kad smo nabavili kazane i ostalo posuđe, pripremali smo sami hranu u logorima.

U to vrijeme Kotarski komitet KP donio je odluku da se formira Kotarski komitet SKOJ-a. Za taj posao bili su zaduženi članovi Komiteta Slobodan Uzelac i Ljubica Gerovac. Mislim da je Kotarski komitet SKOJ-a formiran početkom oktobra 1941. Za prvog sekretara izabran je Slobodan Uzelac, a uskoro je, poslije njegovog odlaska u OK SKOJ-a za Liku, izabrana Ljubica Gerovac.

Negdje krajem septembra donio je kurir iz Like pismo Marka Oreškovića u kome je pozivao da jedna grupa

partizana dođe u Liku radi akcije na Italijane, u kotaru Korenica. Odmah je odlučeno da u Liku pođu Šime Balen, Srđan Uzelac, Rade Vraneš, Markica Kosovac, Mile Božanić, Branko Gostović Kečić i Ivan Krznarić, kao i grupa partizana (Ivan Krznarić, Hrvat iz Dabra, došao je u logor u Lipovcu posle bjekstva iz logora u Kerestincu. Sa nama je ostao sve do odlaska grupe za Liku, sa kojom je i on pošao).

Ova grupa Brinjaka, od 25 boraca, učestvovala je u prvoj borbi protiv Italijana na Pogledalu više Korenice. Prve fašističke žrtve na Pogledalu pale su od Brinjaka i Škarana, koji su se tu našli na poziv Marka Oreškovića. Borbeno bratstvo i jedinstvo, skovano u prvoj akciji protiv okupatora, između Brinjaka i Škarana iz susjednog kotara Otočca ostalo je tokom NOB čvrsto i postojano. Prvi odred Brinjaka, na čelu sa Srđanom i Rabatom, učestvovao je tada, pored akcije na Pogledalu, i u akciji na Plitvičkim jezerima, na rušenju pruge kod Javornika, a jedna manja grupa bila je i u borbi pod Drvarom.

Dok je odred Brinjaka bio u Lici, ostali drugovi iz logora u Lipovcu organizovali su akciju na zloglasnog ustaškog glavešinu u selu Stajnici, Slavka Murkovića Podkapelskog. On je bio Pavelićev povjerenik za taj dio Like, inače veleposjednik koji je pljačkao tamošnju sirotinju koja je radila na njegovom imanju, ili na sječi šume, ili na pilani koja je punim kapacitetom radila za okupatora.

Veliki broj seljaka Jezerana, Stajnice, Črnca, Glibodola i Lipica simpatizirao je NOB, ali se nije smio otvoreno izjašnjavati zbog terora Slavka Murkovića. Murkovića je preko dana čuvalo 10 ustaša, a preko noći cijeli vod. Pošto smo imali malo oružja, pozvali smo u pomoć i drugove iz Škara. Sa Ivicom, Slobodanom, Mićom i Malikanom u napad na Stajnicu pošlo je još oko 70 Gornjaša, dok je iz Škara sa Ljubanom Naprtom došlo oko 15 drugova. Od nas 70 bilo je samo nekoliko naoružano. Odlučeno je da se napad izvrši po danu. Na akciju smo pošli po noći, tako da smo u zoru stigli u šumicu više Murkovićeve kuće i tu sačekali dok se on vrati iz Jezerana, kuda je bio otišao.

Napad je izvršen, akcija je uspjela. Murković je ubijen, iako se do posljednjeg daha branio sa dva pištolja. Ubili su ga Slobodan i Malikan. Zatim je zapaljena velika pilana koja je radila za okupatora, a ostale gospodarske zgrade bile su demolirane. Odneseno je sve što bi moglo služiti okupatoru i ustašama.

Akcija je vrlo pozitivno odjeknula u okolnim selima. Poslije ove akcije jedna grupa naprednih hrvatskih seljaka iz Stajnice i Jezerana otišla je u partizane. Formiran je stajnički logor. Narod se slobodnije kretao i prilazio NOP-u, pomagao ga i širio. Ljubica i Joso Gerovac, Mile Sertić, Mata Rajković, Luka Pernar i Mile Antonić, komunisti tog kraja, razvili su živ politički rad, osnivali masovne političke i omladinske organizacije i širili ustanak.

Zatim je uslijedila akcija na pilanu Vodice. Ova pilana bila je na tromeđi Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Like. Radila je za okupatore, a čuvali su je ustaše i Italijani. U akciji na Vodice učestvovalo je 50 Brinjaka i jedan broj drugova iz Škara. Mislim da je to bila ista grupa koja je, zajedno sa nama, učestvovala i u akciji na Stajnicu. I ova akcija je uspjela. Zarobljena su, razoružana i puštena 4 italijanska vojnika, dok su se ostali razbježali. Pilana je spaljena do temelja, tako da više do kraja rata nije radila. Odjeća, oružje i oprema odneseni su u partizanske logore.

Poslije akcije na Vodice, zbog nekih nepravilnosti, smijenjen je dotadašnji sekretar KK Ivica Lovinčić, a izabrana je Dušanka Gostović Grubar.

Koncem septembra i početkom oktobra u svim selima kotara organizovali smo odbore Narodne pomoći ili, kako su se ranije zvali, odbore Crvene pomoći. U svakom selu birana su po tri člana, a u isto vrijeme izabran je i Kotarski odbor. Za predsjednika Kotarskog odbora izabran je Vujo Kosovac. Prvi odbori Narodne pomoći odigrali su vrlo značajnu ulogu u prikupljanju odjeće, obuće, pa i novca za partizane. Organizacija odbora bila je vrlo čvrsta i dobro postavljena. Oni su se redovno sastajali svake nedelje i podnosili izveštaj Kotarskom odboru o akcijama koje su sprovodili. Naročito su se, pored Vuje Kosovca, isticali u radu: Julka Rajačić, Milija Knežević, Zo-

rica Bukvić, Bogdan Kosovac (sa Dubrave), Dmitar Knežević Ćukica, Joso Boca, Đuro Gostović Sarika, Đuro Maljković i drugi.

Iako je najveći broj članova Kotarskog komiteta KP bio angažovan na izvođenju akcija (što je bilo greška), ipak je u to vrijeme bio intenzivan i politički rad na terenu. Komitet je odlučio da se u svim selima formiraju simpatizerske grupe KPJ, zatim grupe kandidata za prijem u Partiju. U logoru u Lipovcu bio je živ politički rad, umnožavane su brošure za rad čitalačkih grupa i za rad sa omladinom. U selu Draškovci formiran je kurs bolničarki za prvu pomoć koji je sa uspjehom vodila Neca Drakulić, učiteljica.

U oktobru 1941. godine u kotaru je formiran Nacionalni oslobodilački odbor kotara. Ovaj odbor imao je zadatak da pripremi teren za formiranje narodnooslobodilačkih odbora. Direktivu za formiranje odbora donio je Šime Balen. U inicijativni odbor za predsjednika postavljen je Vujo Kosovac, a članovi su bili: Ilija Smiljanić, Nikola Maljković iz Stubice, Špiro Vraneš, Mile Kalafatić, Mika Sertić, Stevo Sertić i Mika Domić. Prvi sastanak odbora održan je na vrelu Maljkovac.

U oktobru smo nastavili sa akcijama. Nakon napada na Vodice dobili smo naređenje od Glavnog štaba Hrvatske da sa odredom onemogućimo saobraćaj na pruzi Zagreb—Split. Na tu akciju sa grupom od 30 partizana, kojom su komandovali Srđan Uzelac i Ivica Lovinčić, pošli smo od članova KK Rade Vraneš, Milan Maljković i ja. U akcijama koje su izvođene 1941. sa „Gornjašima" redovno su učestvovali i drugovi iz Grabra Prokićkog i Dobrice.[1]

U prvoj akciji, na koju smo pošli po naređenju GŠH, kod Ličke Jesenice postavili smo zasjedu. Kad je naišla patrola od 6 Italijana, dvojicu smo ubili i zaplijenili 2 puške i 100 metaka. U drugoj akciji postavili smo minu pod voz i digli ga u zrak, ali do plijena nismo mogli doći zbog

[1] Sela na kraju kotara koja su, iako opkoljena ustaškim selima, bila od prvog dana ustanka čvrsto vezana za NOP i služila nam kao most za prelaz u susedni kotar Otočac i za odlazak u akcije koje su izvođene na pruzi Zagreb—Split.

blizine italijanskog garnizona u Ličkoj Jesenici. U trećoj akciji, zajedno sa drugovima iz Škara, minirali smo prugu više Sinca, između stanica Sinac i Lešće. Kad je voz naišao, eksplozijom je raznijeta lokomotiva. Neprijatelj je pretrpio velike ljudske i materijalne žrtve, a pruga nije radila 5 dana. Za vrijeme zadržavanja u Škarama saznali smo da se u selu Lešće jedan ustaški koljač ženi. Napravljen je plan da se izvrši napad i da se mladoženja likvidira. Srđan Uzelac, sa još dvojicom drugova, upao je po noći u kuću punu svatova koji su pili i veselili se. Na zaprepašćenje svih prisutnih izveo je mladoženju iz kuće. Dok su se ostale ustaše snašle, partizani su nestali. Poslije toga iz logora Konjska glava vršili smo akcije zajedno sa **Škaračkim i Dabarskim partizanskim odredom.** Dejstva na pruzi Zagreb—Split vršili smo do 7. novembra, kad smo se vratili u naš kotar.

Zbog toga što je logor u Lipovcu bio kompromitovan i što je okupator, preko svoje obavještajne službe, znao za njega, a da ne bi došlo do iznenadnog napada, odlučeno je da se isti preseli u šumu Miškovicu, na mjesto zvano Podgorski kamenak (4—5 km sjeverozapadno od sela Tuževića). Ovo mjesto bilo je mnogo pogodnije za nesmetan rad.

Koncem oktobra sa našeg terena povučen je Šime Balen, a za partijskog instruktora poslat je iz OK za Liku Pero Grubor. U to vrijeme Kotarski komitet i druge organizacije na terenu vršile su intenzivne pripreme za proslavu oktobarske revolucije. Pored ostalog pripremana je i vojna akcija na Italijane. Italijanski okupatori u Brinju saznali su za te pripreme pa su, da bi ih sprečili i da bi se obezbijedili od napada, 1. novembra iznenada upali u sela Gornjeg kraja sa više strana i tom prilikom pohapsili grupu od 30—40 seljaka. U kući Špire Tomića iznenadili su njega i Vuju Kosovca, članove Kotarskog komiteta. Vujo je uspio da pobjegne, dok su Špiru uhvatili i odveli u zatvor u Senj.

Pošto smo znali da u kotaru nema oružja, odlučili smo da se jedna grupa boraca, na čelu sa Srđanom Uzelcem i sa mnom, vrati iz Škara i da izvede akciju na Italijane. Ostali dio Brinjskog odreda, njih oko 20, ostalo je i

dalje u logoru Konjska glava više Dabra i zajedno sa Škaranima i Dabranima izvodio akcije na pruzi Zagreb—Split, na planini Kapeli.

Pošto je početkom novembra pao prvi veliki snijeg u Gorskom kotaru i Lici, Italijani su požurili da izvrše prvi veliki napad na poluoslobođenu teritoriju u Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i dijelu Like. Cilj ove ofanzive bio je da popale partizanske logore za koje su imali dosta tačne podatke, da pohapse borce i rukovodioce koji su se u njima nalazili, da popale kuće svih ljudi koji su surađivali sa partizanima i da tako bar privremeno dezorganiziraju i pasiviziraju pokret.

Pošto su popalili logore u Drežnici, srcu ustanka u Gorskom kotaru, i pohapsili oko 150 Drežničana, uglavnom starijih ljudi (koji su se nalazili kod svojih kuća), prebacili su se na teritoriju kotara Brinje. Partizani iz drežničkog centralnog logora, njih oko 30, na čelu sa Savom Vukelićem i Vladom Lončarom, prebacili su se na teritoriju brinjskoga kotara i odmah se povezali sa rukovodiocima pokreta u kotaru. Mislim da je to bilo 5. novembra, a već je za 7. novembar, Dan oktobarske revolucije, napravljen plan za akciju, u kojoj je učestvovala grupa Brinjaka, Drežničana i nas 10 koji smo se vratili iz otočačkog kotara.

Rano ujutru 7. novembra najprije smo napali italijanski kamion u selu Rapajin Klanac na komunikaciji Otočac—Senj. U ovoj akciji ubijeno je 9 italijanskih vojnika i 2 oficira, a ranjena 3 vojnika i 1 oficir.

Istoga dana ova grupa partizana prebacila se na komunikaciju Žuta Lokva—Senj i postavila zasjedu na cesti ispod brda Goljak. Negdje oko 14 sati naišla je kolona italijanskih kamiona, ali su bili prazni. U kabini se nalazio samo šofer i njegov pomoćnik. Zbog toga je odlučeno da se napadne začelje kolone, gdje se nalazio poštanski autobus. U ovoj akciji ubijen je jedan, a ranjena su dva italijanska vojnika. U autobusu je ubijeno 5 ustaša i zaplijenjena pošta i novac.

Drugog dana poslije ovih akcija Italijani su za našim tragom (prtinom) upali u selo Županjol i uhapsili 50 starijih seljaka, koje su odveli u senjski zatvor. Pošto od njih, kao ni od onih koje su nekoliko dana ranije uhapsili

Frane Mihelič: PARTIZANSKI LOGOR

u Gornjem kraju, nisu mogli dobiti nikakvih podataka o partizanima, pustili su ih kućama, pod uvjetom da ne smiju surađivati sa partizanima, a kad ovi naiđu u njihova sela, da o tome obavještavaju najbližu italijansku komandu.

Poslije ovih akcija centralni logor iz Miškovice preseljen je u Dolčinu ispod brda Ritavca. Pošto su u to vrijeme bili popaljeni i logori u Hrvatskom primorju, jedna grupa primorskih partizana, uglavnom iz Krmpota i Ledenica, došla je kod nas u logor gdje su se zadržali nekoliko dana. S obzirom da se u logoru zbog zime i snijega nisu imali gdje smjestiti, rasporedili smo ih po kućama sela Vojvoduše. Narod srpskih sela vrlo ih je lijepo dočekao i ugostio. Sve više se širilo i učvršćivalo bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata tih krajeva. Od tada Primorci su sa nama često surađivali, pa je čak i Krmpotska četa ušla u sastav bataljona „Ljubica Gerovac", koji je kasnije formiran u kotaru Brinje. Dio našeg odreda koji je ostao poslije 7. novembra u logoru na Konjskoj glavi, vratio se u kotar pošto su uslovi u tome logoru postali neizdržljivi. Logor je bio udaljen od sela, ostao je bez hrane i vode, uz vrlo slabe higijenske uslove, tako da se u njemu razbolio veći broj drugova.

Prvi snijeg u početku novembra i prva zima donijeli su nam i prve poteškoće, jer smo bili bez hrane i odjeće, bez krova, s nedovoljno oružja, nepripremljeni za zimsko ratovanje. Izvjesna osjeka ustanka u drugim krajevima neminovno se odrazila i na stanje u našem kotaru. Italijanski okupatori su počeli sve češće i sa sve jačim formacijama da vršljaju po selima Gornjega kraja, u kojima je u to vrijeme bio centar ustanka u kotaru. Nastupila je izvjesna demoralizacija. Seljaci su, pod pritiskom Italijana, počeli sami rušiti logore. Najprije je srušen logor u selu Škaliću, pa onda i u ostalim.

Italijani su poslije preuzimanja vlasti, zbog sve češćih naših napada, uspostavili nove garnizone u selu Prokikama i Žutoj Lokvi da bi na taj način obezbijedili komunikaciju Karlovac—Senj, koja je za njih bila od životnog interesa. Oni su garnizone ogradili bodljikavom žicom, zabranili i ograničili kretanje mještanima. Istovremeno,

pripremali su teren za organizaciju četničkih formacija. U početku, dok su seljaci tih sela bili još pod jakim utjecajem NOP, nisu imali uspjeha. Ali su kasnije, u 1942. godini, uspjeli pridobiti jedan broj Prokičana za četnički pokret koji se, i pored svih napora i pokušaja okupatora, nije uspio razviti u našem kotaru. I nije se iz Prokika izvan žice dalje proširio. Svakako da za to imaju velike zasluge političke organizacije, koje su svaki pokušaj u korenu ugušile.

Zbog nemogućnosti da se opstane u logoru Dolčina, koji nije bio podešen za zimsko stanovanje, donesena je odluka da se logor premjesti na Kureševo brdo, istočno od sela Gostovo Polje. Kad smo se premjestili, vidjeli smo da ova odluka nije bila baš najsretnija. Na istaknutom visu, bez krova nad glavom i bez najnužnijih uslova za život, nije se moglo opstati.

Na sastanku Komiteta riješili smo da partizani čija su sela bliže šumi odu svojim kućama, a da oružje ostave kod nas u logoru. Za članove Komiteta riješeno je da se raziđu po selima i da u njima politički djeluju. Oružje koje su ostavili partizani postalo je balast i nismo znali šta sa njim raditi. Zbog ovakve situacije donesena je jedna od najpogrešnijih odluka: da se oružje privremeno zakopa i da se članovi Komiteta, oni koji nisu mogli da se zadržavaju kod svojih kuća i oni koji su bili iz garnizona u kome je bio okupator, smjeste u jedan logor za koji neće niko znati. Odlučeno je da u logoru ostanemo: Pero Grubor, Dušanka Gostović, Ljubica i Joso Gerovac, Milan Maljković, Vujo i Štefek Kosovac, Rade Vraneš, Vlado Lončar i ja. Sem toga i direktiva od strane partijskog instruktora bila je da se svi logori raspuste (sem logora za rukovodioce), da se partizani puste kućama i da se oružje privremeno zakopa.

Dio članova Komiteta bio je protiv ovakve odluke, smatrajući da se ni u tako teškoj situaciji ne treba odvajati od naroda, raspuštati partizane i zakopavati oružje. Međutim, na kraju je, ipak, prihvaćena pogrešna odluka. Bilo je odlučeno da se logor napravi u šumi Miškovici, više sela Božanići, u jednoj dubodolini, koja nije odgovarala ni u vojničkom, ni u zdravstvenom pogledu. Zbog

ovoga rukovodstvo se podijelilo na dva dijela. Jedna grupa drugova našla je pogodnije mjesto u istoj šumi, na Tominom vrhu i tu napravila vrlo solidan logor u kome se moglo i pod zimskim uslovima stanovati. Kad je logor bio gotov, u njega su došli i partijski instruktor i ostali drugovi. I oružje, koje je bilo zakopano kod odbornika Jose Boce samo nekoliko dana, odmah smo otkopali i donijeli u logor. Članovi Komiteta, i pored direktive, nisu prekidali vezu s narodom. Redovno smo odlazili u sela, bodrili narod i održavali kontinuitet pokreta. U to vrijeme, prilikom jednog upada Italijana u školu u Škaliću, izdvojio se jedan podoficir, pa su ga likvidirali Pero Grubor i Dušanka Gostović. Zbog ovoga su Italijani zapalili nekoliko kuća i objavili da će nam, ako im ne vratimo njihovog „serđenta", sva sela popaliti.

Na sreću, ovakva situacija u kotaru Brinje nije bila dugotrajna. Već 27. novembra u logor je navratio Ivo Marinković i rekao nam da direktivu o raspuštanju logora nije nikad nikakvo rukovodstvo izdalo.

Poslije njegovog odlaska povučen je Petar Grubor, a za partijskog instruktora početkom decembra došao je Nikola Rubčić Branko. Za ovakvo stanje u novembru odgovornost dijele i partijski instruktor, i Kotarski komitet, koji se u ovoj teškoj situaciji nije znao snaći pa je, makar i za kratko vrijeme, dozvolio da se raspuste logori, što je bilo suprotno direktivi viših partijskih i vojnih rukovodstava.

Na sjednici Komiteta početkom decembra napravili smo plan za ponovno omasovljenje pokreta u kotaru, za stvaranje partizanske čete, formiranje narodnooslobodilačkih odbora itd. Pošto se Nikola Rubčić vraćao za Otočac s njim je pošao odred od 15 partizana koji je, zajedno sa Škaračkim odredom, izvodio akcije u neposrednoj blizini Otočca. U decembru smo pristupili izboru mjesnih NOO. U svim selima su formirani i odbori AFŽ, Narodnog fronta i Narodne pomoći. Biranjem mjesnih i kotarskog NOO prestao je da postoji i da funkcioniše Inicijativni nacionalno-oslobodilački odbor. Sjedište Kotarskog komiteta i svih drugova iz logora preselili smo u školu u selu Tuževiću. kod učiteljice Marice Savić. Tu je u decembru 1941.

formirana i Brinjska četa. Za komandira čete postavljen je Srđan Uzelac, student teologije iz Brinja, a za komesara Rade Vraneš Rabata. Neposredno iza ovoga Rade Vraneš je otišao na kurs pri Glavnom štabu Hrvatske. Tu su mu, u akciji protiv Italijana na Šijanovom klancu, premrzle noge, pa je za komesara čete postavljen Vlado Lončar.

Poslije formiranja čete i ponovnog omasovljenja pokreta Italijani nisu više smjeli da vršljaju po selima Gornjeg kraja. Oni su se uglavnom orijentisali na odbranu svojih garnizona i čuvanje komunikacije Brinje—Senj. U januaru 1942. ređale su se uspješne akcije protiv okupatora i ustaša na Jezerane, Krivi Put, Maljkovac i dr. Iz prve Brinjske čete formirali su se kasnije: bataljon „Ljubica Gerovac", 1. i 2. udarni bataljon Prvog primorsko-goranskog odreda. U Prvi proleterski bataljon Hrvatske otišlo je dobrovoljno oko 30 Brinjaka. U 1942. godini formirana je 6. brigada Hrvatske u čiji sastav je ušao i brinjski bataljon „Ljubica Gerovac".

I pored početničkih grešaka i neiskustva u 1941. godini, Srbi i Hrvati brinjskog kotara dali su svoj puni doprinos NOB. U borbi za slobodu dali su svoje živote Ljubica Gerovac, Srđan Uzelac i Ivica Lovinčić, narodni heroji, a pored njih još 650 znanih i neznanih junaka, komandanata brigada, bataljona, komandira i komesara četa, boraca, kurira i ostalih pokretu odanih drugarica i drugova.

Mićo KOSOVAC

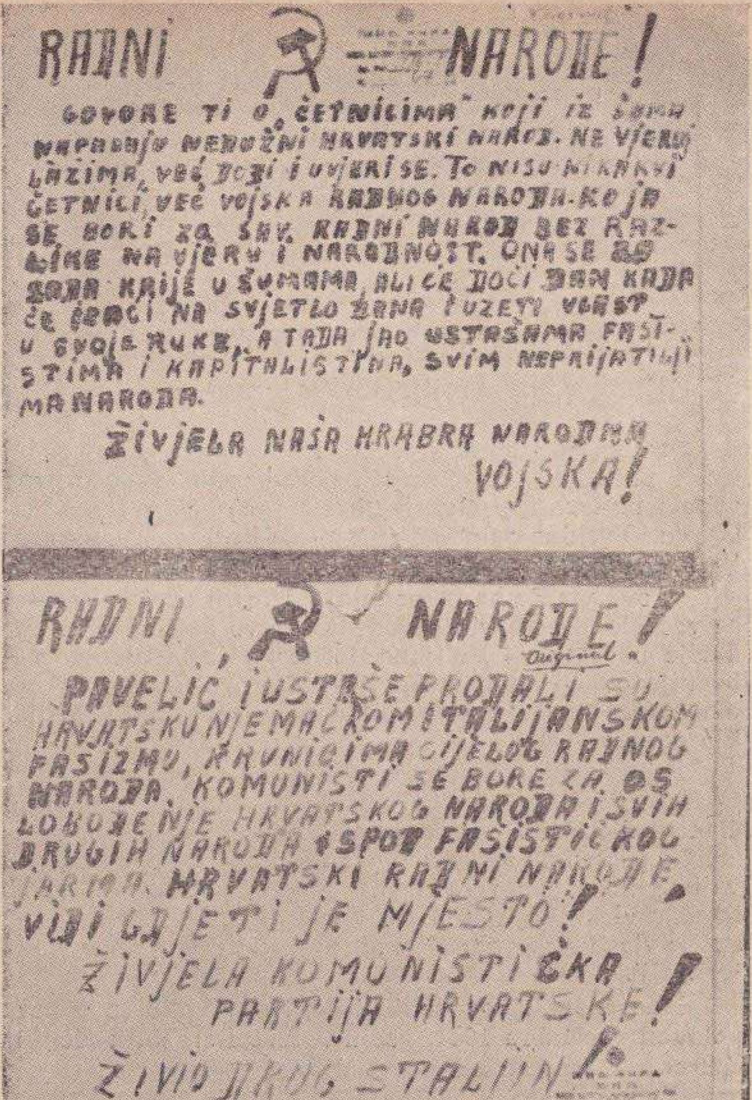

RADNI NARODE!

GOVORE TI O ČETNICIMA KOJI IZ ŠUMA NAPADAJU NEORUŽNI HRVATSKI NAROD. NE VJERUJ LAŽIMA, VEĆ DOĐI I UVJERI SE. TO NISU NIKAKVI ČETNICI, VEĆ VOJSKA RADNOG NARODA KOJA SE BORI ZA SAV RADNI NAROD BEZ RAZLIKE NA VJERU I NARODNOST. ONA SE SADA KRIJE U ŠUMAMA, ALI ĆE DOĆI DAN KADA ĆE IZAĆI NA SVJETLO DANA I UZETI VLAST U SVOJE RUKE, A TADA JAO USTAŠAMA FAŠISTIMA I KAPITALISTIMA, SVIM NEPRIJATELJIMA NARODA.

ŽIVJELA NAŠA HRABRA NARODNA VOJSKA!

RADNI NARODE!

Original

PAVELIĆ I USTAŠE PRODALI SU HRVATSKU NJEMAČKOM I TALIJANSKOM FAŠIZMU, KRVNICIMA CIJELOG RADNOG NARODA. KOMUNISTI SE BORE ZA OSLOBOĐENJE HRVATSKOG NARODA I SVIH DRUGIH NARODA ISPOD FAŠISTIČKOG JARMA. HRVATSKI RADNI NARODE, VIDI GDJE TI JE MJESTO!

ŽIVJELA KOMUNISTIČKA PARTIJA HRVATSKE!

ŽIVIO DRUG STALIN!

Dva letka koja su, pored ostalih, rasturali komunisti 28. septembra 1941. godine u Brlogu. Do njih je došla žandarmerijska stanica u mestu koja ih je odmah poslala komandi žandarmerijskog „krila" u Gospić.

FORMIRANJE I RAD NOO U KOTARU BRINJE 1941.

Krajem novembra i početkom decembra 1941. godine počele su pripreme za izbore narodnooslobodilačkih odbora na teritoriji Gornjeg kraja i još nekim selima oko Brinja i Prokika, tamo gde neprijatelj nije mogao da ispolji svoj uticaj.

U ovo vreme na pomenutoj teritoriji oružani ustanak se već bio šire razvio, izvođene su sve češće i zamašnije akcije na ustaše i Italijane, teritorija je bivala sve bezbednija od upada neprijatelja. Razvoj oružanog ustanka omogućio je da se pristupi biranju narodnooslobodilačkih odbora.

Pripreme za izbore i sprovođenje izbora organizovao je Kotarski komitet KPH Brinje. U toku ovih priprema članovi Komiteta održavali su konferencije i skupne sastanke po selima i zaseocima, na kojima su narod upoznavali sa značajem i zadacima odbora, podvlačeći razliku između vlasti koju sada treba izabrati i bivše, kao i fašističke vlasti koja je tu i tamo još egzistirala na pomenutoj teritoriji.

Konačnom sprovođenju izbora pristupilo se u prvoj polovini decembra 1941. godine.[1] Izbori su sprovođeni na skupovima svakog sela posebno. Izbor odbornika vršen je

---

[1] Napominjem da je, po mom sećanju, negde polovinom oktobra 1941. bio formiran Inicijativni kotarski NOO, na čije sam formiranje bio pozvan, ali nisam uspeo da tom konstituisanju prisustvujem. (Odbor se zvao: Nacionalni oslobodilački odbor kotara. Prim. Miće Kosovca.)

aklamacijom prisutnih građana i to za svakog odbornika posebno, a pravo glasa imali su svi stanovnici od navršenih 18 godina starosti. U nekim selima kod sprovođenja izbora bilo je najviše poteškoća oko pristanka ljudi da se prime za odbornike, a razlog je bio dvostruk: s jedne strane, neprijatelj je prilikom upada u selo tražio one koji aktivno učestvuju u narodnooslobodilačkom pokretu i ako bi utvrdio koji su aktivisti, onda je vršio represalije nad članovima njihovih porodica i pljačkao imovinu. S druge strane, zadaci koji su se tada postavljali pred organe narodne vlasti bili su teški i odgovorni. Bilo je slučajeva da su mnogi više voleli da idu u jedinicu, nego da budu odbornici. Zbog ovakvih poteškoća skupovi u nekim selima morali su se zakazivati po nekoliko puta dok se uspeo izabrati NOO. U seoske odbore birali smo najmanje tri odbornika, zavisno od veličine sela; u većim selima birano je pet, pa i više odbornika. Ukupno je izabrano 12 seoskih odbora.[2] Odbornici za kotarski NOO delegirani su između izabranih seoskih odbornika; svaki seoski odbor delegirao je najmanje po jednog, a veća sela po dva ili tri delegata; tako sam i ja delegiran za člana Kotarskog NOO.[3] Ovi izbori završeni su u drugoj polovini decembra, tako da je prva sednica Kotarskog NOO zakazana i održana oko 20. decembra 1941. u selu Tuževiću, u kući Petra Vraneša Patentara.[4]

---

[2] Odbori su izabrani u selima: Lučani, Vodoteč, Gostovo Polje, Škalić, Ivakuša, Tužević, Vojvoduša, Ritavac, Županjol, Rapajin Dol i još dva u okolini Brinja.

[3] Za članove Kotarskog NOO delegirani su: Vujo Kosovac, Nikola Domić i Mile Murat iz Lučana i okoline Brinja; Đuro Maljković i Branko Bukvić iz Vodoteča; Luka Gostović iz Gostova Polja; Mihajlo Protulipac i Dane Lončar iz Škalića; Todor Stanić iz Ivakuše; Stevo Vraneš iz Tuževića; Nikola Orlić iz Vojvoduše; Nikola Orlić Palin iz Ritavca; Nikola Đurić iz Županjola i Ilija Hajduković iz Rapajin-Dola.

Od izabranih odbornika samo smo Luka Gostović i ja ostali u Kotarskom NOO do kraja rata, Vujo Kosovac u Okružnom NOO i Todor Stanić u seoskom NOO. Veći deo odbornika je otišao u partizane, neki su se pokolebali pred teškoćama, a pojedini su prešli na stranu neprijatelja.

[4] Opštinski NOO u ovo vreme nisu birani, jer je oslobođena teritorija bila suviše mala.

Na prvoj sednici NOO kotara Brinje bilo je prisutno oko 25 delegata iz sela gde su izbori do tada sprovedeni. Na sednici smo izabrali predsednika, tajnika i blagajnika, a nismo birali izvršni odbor. Za predsednika je izabran Vujo Kosovac, za tajnika Branko Bukvić,[5] a za blagajnika Luka Gostović. Prema mom sećanju na ovoj sednici su doneseni sledeći zaključci:

— da se Kotarski NOO sastaje svake nedelje zbog sprovođenja dobivenih zadataka i donošenja novih zaključaka;

— da Kotarski NOO preuzme snabdevanje partizanskih jedinica na svojoj teritoriji;

— da se zabrani stanovništvu sela, gde su izabrani narodni odbori, svaki odlazak u Brinje i druga mesta gde su se nalazili neprijateljski garnizoni, da se onemogući nošenje hrane na pijace tih mesta, a isto tako i onemogući kontaktiranje s neprijateljem po bilo kojim pitanjima;

— da se organizuju seoske straže i patrole, kako radi obezbeđenja sela od iznenadnog upada neprijateljskih snaga, tako i zbog sprečavanja odlaska meštana u garnizone neprijatelja. Ove straže su do tada bile pod rukovodstvom odreda.

Pored sprovođenja zaključaka odbornici su dobili i niz drugih konkretnih zadataka koje je trebalo sprovesti.

Kotarski NOO održao je još jednu sednicu u toku decembra 1941. godine, jer su se pojavili još mnogi složeni problemi, kako u pogledu snabdevanja vojske tako i po drugim pitanjima.

Pošto je bio zabranjen svaki odlazak u neprijateljske garnizone, trebalo je na drugoj strani omogućiti snabdevanje stanovnika potrebama neophodnim za život. Zbog ovoga se Kotarski NOO Brinje povezao sa kotarskim odborima Gorskog kotara i Primorja radi razmene razne robe i hrane. U tu svrhu izdavane su propusnice onima koji su išli na razmenu, radi kontrole kretanja. Što se tiče razmene, ona je tekla na taj način što smo mi dobivali iz Primorja so, gas, duvan i još neke druge artikle, a davali smo krompir, kupus, pasulj i drugu hranu. Sa Goranima

[5] Kasnije prebegao u četnike gde je i poginuo.

smo menjali hranu za jelove daske, pošto su kod njih u to vreme radile neke pilane, a razmenjivali smo i stoku i stočnu hranu.

U ovo vreme pojavile su se na našoj teritoriji izbeglice, kako sa naše teritorije tako i sa drugih teritorija, koje je trebalo smestiti i obezbediti; ovo je bio veoma odgovoran i često vrlo težak zadatak. To pitanje je rešavano na taj način, što su bila određena sela u koja su se smeštale izbeglice; ta sela su bila: Gostovo Polje, Škalić, Ivakuša i Tuževič. Sve izbeglice koje su stigle na naš teren bile su odmah smeštene i od naroda dobro primljene.

Pošto je još od ranije ostalo niz nerešenih sporova među građanima, zbog kojih su se pojedinci i sudili, to su i ova pitanja već tada rešavana — neka putem seoskih NOO, a neka putem komisija Kotarskog NOO. Radilo se uglavnom o sporovima oko podele domaćinstava između braće, pitanje međusobnih svađa, pitanje prolaznih puteva, neka stambena pitanja i slično. Osim ovih sporova rešavana su i druga pitanja, kako u Kotarskom NOO, tako i u seoskim odborima.

Krajem 1941. i početkom 1942. godine na teritoriji kotara Brinje narodnooslobodilački odbori stekli su puno poverenje naroda na osnovu već do tada izvršenih zadataka.

Dane LONČAR

USTANAK U OPŠTINI BUNIĆ[1]

Bunić, malo opštinsko mesto u Lici na zapadnoj ivici Krbavskog polja, na komunikaciji Titova Korenica — Gospić, bilo je naseljeno pretežno srpskim stanovništvom, kao i ostala sela u ovoj opštini. Jedino je u selu Čanku bilo isključivo hrvatsko stanovništvo.

Do proglašenja NDH u ovom kraju su Srbi i Hrvati živeli u miru i slozi. Izolovani pojedinci nisu uspevali zatrovati prijateljske odnose između srpskog i hrvatskog stanovništva. Ljudi su prebivali pod teškim životnim uslovima, obrađujući zemlju koja ih nije mogla ishraniti. Stoga su bili prinuđeni da napuštaju svoja ognjišta i da na raznim stranama traže hleba. Vraćali su se kućama sa saznanjem da verska pripadnost ne čini prepreku za zajednički život. Dok su boravili u svetu ti ljudi su upoznali život i borbu radničke klase, pa su mnogi pristupali naprednim političkim pokretima. Među njima bilo je i komunista. Uticaj Komunističke partije, koji je bio znatan, ostvarivao se delovanjem pojedinih komunista u legalnim opozicionim političkim partijama, sportskim društvima, „Seljačkom kolu" i kroz razne oblike kulturno-prosvetne delatnosti. Komunisti i skojevci su svugde odabirali borbenije ljude i omladince, postepeno prilazili k njima, davali im ilegalne materijale i preko njih sprovodili akcije (isticanje crvenih zastava uoči Prvog maja i Dana oktobarske revolucije). Tako su se ideje KPJ postepeno probi-

---

[1] Po svom sećanju i sećanjima drugova: Dmitra Zaklana, Bude Ratkovića, Stojana Dragaša, Rade Matijevića i Vlajka Vlajisavljevića.

jale do širih masa i dobijale sve veću podršku, naročito omladine. Koliko je ojačao uticaj komunista pokazuju i rezultati izbora pre rata. Na listi opozicije dva puta su za predsednika ove opštine bili izabrani komunisti.

TEROR NAD SRPSKIM STANOVNIŠTVOM

U opštini Bunić, kao i u čitavoj Lici, posle pada stare Jugoslavije nastali su teški dani. Ustaše, uz pomoć žandarma i hrvatskih seljačkih straža, ubrzano rade na preuzimanju lokalne vlasti. Otpuštaju Srbe iz službe. Učvršćuju ustašku oružanu postaju u Buniću i tabore po mešovito naseljenim selima. U ustašku postaju i žandarmerijsku stanicu dovode ustaše i žandarme sa strane, a postepeno vrbuju u ustaške redove i pojedine domaće mlađe ljude i naoružavaju ih. Čim su učvrstili svoju vlast posle mesec, do mesec i po dana počinju da vrše teror. Prvi na udaru su bili komunisti, i to oni koje su znali (Đuro Dragaš i Mojsije Panjković). Zatim hapse druge viđenije ljude u opštini. O pogibiji prve dvojice javnost je brzo saznala, dok je ubistvo ostalih duže držano u tajnosti.

Po srpskim selima ustaše su počele izdavati naređenja („ćeralice") da se nijedan Srbin ne sme udaljiti izvan svoga sela, jer će, ukoliko se nađe u drugom selu, biti na licu mesta streljan. Takođe su pretili streljanjem i onima koji ne predaju oružje i vojnu opremu. Sve ovo je kod ljudi stvaralo pometnju, strah i nesigurnost. Koncem juna 1941. opštinske vlasti iz Bunića i Korenice pozvale su, već uplašene ljude, da sa kolima i zapregom dođu na Rudanovac kod Prijeboja, pod izgovorom da će se vršiti popis zaprega i stoke. U stvari, primorali su ih da iseljavaju Srbe iz opštine Plitvička jezera. Plitvičane su ustaše proterale u okolinu Drvara. Među srpskim stanovništvom opštine Bunić zavladali su još veći strah i panika zbog ustaških pretnji da će i ostale opštine iseliti.

Pritisak na narod je rastao iz dana u dan; uvedeni su i prisilni radovi (rušenje crkve u Plitvičkom Ljeskovcu, hotela u Plitvicama, obrada zemlje iseljenog stanovništva iz plitvičke opštine). Ustaše sve masovnije pozivaju Srbe na kuluk; ponekad su ih stvarno upućivali na radove, a

ponekad odvodili u nepoznatom pravcu, odakle se više nisu vraćali. Uporedo se pozivaju ljudi u domobransku vojsku i vrši propaganda za pokrštavanje srpskog stanovništva. Takva situacija izazvala je veliko komešanje. Panika hvata naročito starije. Međutim, kod mlađih jačaju volja za samoodržanjem i odlučnost za borbu. Dolazi i do neodazivanja pozivima ustaških vlasti, sklanjanja u šume, bekstva sa radova. Kao protivmeru ustaše šalju još učestalije pozive i lično odlaze po one koje treba da dovedu.

Kod hrvatskog stanovništva ubrzava se opredeljivanje. Pored pojedinaca koji su već prišli ustaškoj vlasti, na stranu neprijatelja odlazi i deo kolebljivaca. Međutim, dobar deo onih koji su do tada potajno osuđivali postupke prema Srbima sada je otvoreno intervenisao kod ustaša, pokušavajući da zaštiti bar najbliže susede. Zauzimanje je bilo bez uspeha.

Pošto su ustaški pozivi i naređenja ostajali bez odziva, a planovi o istrebljenju srpskog življa nisu se ispunjavali, više ustaške vlasti ukoravaju svoje poverenike. Počinje opšti lov na Srbe. Ustaše iznenadno upadaju u sela i vrše masovna hapšenja. Narod je ove metode brzo prozreo. Obaveštajna služba u srpskim selima savršeno je funkcionisala. Žene, deca, starci, svi oni koji bi se zatekli u nekom selu javljali su o pokretima ustaša iz centra Bunića. Za vrlo kratko vreme obaveštenje bi stiglo do svih kuća po selima opštine. I stariji ljudi i omladinci na vreme bi napuštali poljske radove i sklanjali se, a ustaše su ostajale bez predviđenog „lova”.

Dnevni prepadi nisu pokazali željene rezultate, stoga su ustaše počele noću da se prebacuju u šume na suprotnoj strani sela, da bi u popodnevnim časovima, kada najviše ima ljudi na poljskim radovima, iznenadile meštane i pohvatale ih. Prva i poslednja akcija te vrste bila je izvedena drugom polovinom jula. Ustaše su se noću prebacile u Laudanov gaj, jugoistočno od sela Šalamunića. Sačekavši popodnevne časove kada se narod spustio u polje i svom snagom bacio na otimanje letine od žege i ustaša, oni su se iznenada pojavili. Čim su ljudi primetili ustaše, dali su se u panično bekstvo. Ustaše su otvorile vatru i pokosile

veliki broj ljudi, uspjeli su i da uhvate 12 ljudi i omladinaca iz sela Šalamunića i Bunića. Prebacili su ih u Gospić i tamo ubili.

PRIPREME ZA USTANAK

Komunisti opštine Bunić, i pored svog ozbiljnog uticaja u predratnom periodu na stanovništvo, u prvim danima ustaškog terora nisu pokazali dovoljnu aktivnost i odlučnost. U njihovim redovima osećala se zbunjenost i iščekivanje nekih posebnih direktiva. Uzroci takvog držanja proizilazili su iz njihove malobrojnosti, sektaštva, preterane konspiracije u novim uslovima i iz gubljenja veze, za izvestan period, sa sreskim i okružnim rukovodstvom. Sem toga, pojedini stariji članovi Partije se zbog svog oportunizma i neodlučnosti nisu mogli staviti na čelo naroda. Njihovo iščekivanje je paralisalo rad mlađih komunista, pa su ovi bili primorani da rade mimo njihove volje, ne čekajući njihove odluke. Koncem juna i u julu počeli su mlađi komunisti, skojevci i borbeniji patrioti da istupaju sve otvorenije. Oni su se stalno nalazili u zbegovima među ostalim stanovništvom, povezivali su pojedine grupe i upućivali ih da prikupljaju oružje, tumačili političke ciljeve borbe, posebno naglašavajući da treba odvajati ustaše od hrvatskog naroda. Ali, još uvek je izostajao otvoreni poziv na borbu.

Kod navedenih komunista i starijih ljudi vladala je i bojazan od ustaške odmazde, ako bi ih napadali. To je dovelo do toga da su se u junu i julu ustaše u grupama, pa i pojedinačno, skitale po selima, provodile teror, a ljudi su ih, krijući se iza grma i plotova, ćutke posmatrali. Ogorčenje je raslo, a s njim i volja za borbom, ali se pri tom razmišljalo i o tome šta će biti ako ustaše za odmazdu popale kuće i pobiju staro i nejako. Ipak, prilike su sve više sazrevale da se otpočne borba protiv ustaša.

Do napada na Bunić, na Ljubovu je u tri logora pored nenaoružanih bilo i 10—12 naoružanih ljudi. U ovom selu su bila tri člana Partije: Spaso Knežević, Mile Opsenica i Bude Knežević. Ovi drugovi su uspeli da polovinom jula uspostave vezu sa Vladom Oreškovićem u Širokoj

Kuli, smatrajući da preko njega uspostavljaju i vezu sa Okružnim komitetom u Gospiću. Iako ovim putem nisu dobili ni jedno određenije uputstvo, letak ili proglas, već ova veza je pozitivno delovala na drugove u logorima. Iz Široke Kule, negde oko 20. jula, drugovi na Ljubovu dobili su prvu poruku na kojoj je pisalo: „Žita zriju, ubrzo će se kositi, spremite kose". Ovu pismenu poruku Stojan Dragaš iz Šalamunića, koji je bio sa drugovima na Ljubovu, preneo je u selo Šalamunić, a odatle je upućena u ostala sela opštine. Pisana u alegoriji, ova poruka je ipak dobro protumačena i ubrzala prikupljanje oružja u selima opštine.

Koncem jula u ovaj kraj je došao Marko Orešković, član CK i održao šire sastanke sa ljudima po selima i zbegovima. Otvoreno je govorio o pripremi za ustanak i o neophodnosti borbe sa ustašama i okupatorom. Ovakav sastanak je 1. avgusta održan u drugom delu Bunića, a 2. avgusta u Krbavici, dok je za sutradan bio zakazan u selu Debelom Brdu širi sastanak komunista i istaknutijih ljudi, spremnih da se bore protiv ustaša. Na sastanku je trebalo doneti odluku za akciju i utvrditi sistem organizacije vojnih jedinica. Međutim, do ovog sastanka nije došlo zbog iznenadnog sukoba sa ustašama u zaseoku Ševeri. Odlučno istupanje druga Marka pred ljudima ovog kraja naišlo je na opšte odobravanje.

NAPAD NA BUNIĆ

U opšte zategnutoj situaciji strpljenje ljudi bilo je na izmaku. Čuli su se glasovi da oko Drvara i Lapca ima naše vojske. Narodni gnev je potekao nezadrživom snagom, iako sela i logori oko njih nisu bili vojnički još povezani pod jedinstvenim rukovodstvom (to je trebalo učiniti 3. avgusta na zakazanom sastanku). Skoro istovremeno su se ljubovska grupa i grupa iz drugog dela Bunića, sukobile sa žandarmima i ustašama. Te prve akcije u našem kraju svojim nepredviđenim tokom iznenadile su partijsko rukovodstvo i samog Marka Oreškovića. Kud god je prošao, Marko je video spremnost za borbu i odmah je radio na povezivanju pojedinih grupa. Međutim, lavina narod-

nog gneva prema ustašama brže se izlila nego što se očekivalo. Tako se dogodilo da ljudi koji su pozvani na sastanak u selo Debelo Brdo nisu došli, već su sa masom naroda krenuli u napad na Bunić.

Rano ujutru 3. avgusta Dmitar Zaklan i Dušan Ratković došli su na Ljubovo, s namerom da Stanišu Opsenicu i Spasu Kneževića povedu na sastanak u Debelo Brdo. Dok su razgovarali o tome šta će se sve raspravljati na sastanku, u logor u šumi Paljevine došao je kurir od sela Rakića sa obaveštenjem da ustaše kreću iz Široke Kule za Bunić. Sa razgovora o sastanku prešlo se na donošenje odluke da se ustaše napadnu. Ali dok su oni stigli na Očurum više Bunića, ustaše su već bile izmakle. Uto se iz drugog dela Bunića, iz zaseoka Ševeri, čuo prasak puščanih metaka. Neočekivano se pojavio još jedan kamion sa ustašama, na koji oni, iznenađeni, nisu otvorili vatru. Zbog nastale situacije doneta je odluka da se ne ide na sastanak, već da Stanišina grupa ostane tu u zasedi, a Dmitar i Dušan da se vrate u selo Šalamunić. Na Stanišinu grupu je nešto kasnije naišao komandir žandarmerijske stanice u Buniću Ivan Bevanda sa jednim žandarmom pratiocem. Bevanda je iz zasede ubijen, a pratilac je bacio pušku i uspeo da pobegne.

U isto vreme je u zaseoku Ševeri izvršena i druga akcija protiv ustaša. Ustaše iz Bunića su znale da će iz Gospića dobiti pojačanje, a i da će kroz Bunić za Udbinu proći veći broj ustaša, pa su radi obezbeđenja njihove ishrane pristupile otmici namirnica. U zaselak Ševeri su bile upućene 4 ustaše (2 meštana i 2 stranca) sa zadatkom da oduzmu jaganjce i pokupe namirnice. Kada su stigli u zaselak, naši drugovi iz ovog kraja nalazili su se nedaleko od sela, na jugoistočnim padinama brda Pišaćuše. Čim su bili obavešteni da su ustaše došle u selo, doneli su odluku da ih napadnu. Buda Šever, Branko Ninković Perina, Milan Panjković Zekin i ostali bez oružja su upali u kuću Bude Ševera gde su zatekli ustaše. Omladinac Ninković je priskočio i zgrabio pušku iz ruku jednog ustaše. U otimanju je puška okinula i ubila drugog ustašu, a Ninkovića lakše ranila. U pomoć Ninkoviću su priskočili i osta-

li, koji su u međuvremenu ubili još jednog ustašu, dok su se druga dvojica predala.

O ovom događaju se za nepuna tri sata čulo do krajnjih sela u opštini: Debelog Brda, Pećana, Šalamunića i Krbavice. Ostalo je jedino neobavešteno selo Ljubovo. Narod je ovo shvatio kao signal za početak opšteg pohoda na ustaše i žandarme u Buniću. Događaj u Ševerima se odigrao oko 9 časova, a već oko 12 časova je iz raznih sela masa krenula prema Buniću. Nedostatak vatrenog oružja nadoknadile su vile, rogulje i sekire.[2] Razjareni ljudi su nastupali ka Buniću najprečim putem. Stanovnici drugog dela Bunića i Krbavčani išli su kroz Hrnjkovo Selo, preko Urije, pravo na centar Bunića, a Debelobrđani i Pećanci direktno preko Krbavskog polja na Brestov Gaj i u Bunić. Ljudi iz prvog dela Bunića, zajedno sa onima iz Šalamunića, nastupali su cestom na kuće Jurasovića u Buniću. Zbog samog položaja pojedinih sela vršeno je kružno nastupanje na Bunić. Međutim, zbog toga što Ljubovo nije bilo obavešteno, taj pravac ostao je nezatvoren.

Pošto su pridošle ustaše otišle za Udbinu, u Buniću je u taj mah bilo 12 do 15 ustaša i žandarma i oko 20 naoružanih meštana, uglavnom službenika opštine i drugih ustanova. Kad su osmotrili iz daljine približavanje mase sa tri strane, otvorili su vatru iz pušaka i puškomitraljeza, naročito po ljudima iz Debelog Brda i Pećana, koji su nastupali otvorenim poljem. Ali ustaše nisu smele da sačekaju dolazak razjarene mase, već su se, iskoristivši nezatvoren pravac Ljubovo — Bunić, izvukle između Crnog vrha i Ljubova i pobegle za Široku Kulu. Između 14 i 15 časova svi smo se već nalazili u centru Bunića.

Komunisti i skojevci su budno pazili da neko iz te šarolike ustaničke mase ne bi nepravilno postupio prema hrvatskom stanovništvu. U pisanju i lepljenju parola po zidovima naročito su bili aktivni Petar Opsenica, Dušan Ratković i Ljubo Hrnjak. Parole su pozivale na bratstvo

---

[2] Tada smo na teritoriji cele opštine od oružja imali: 3 mauzerke, 15 austrijskih karabina, oko 20 lovačkih pušaka i 9 pištolja. Međutim, jedna mauzerka, 3 austrijska karabina i 7 lovačkih pušaka bili su kod drugova na Ljubovu, koji su ostali u zasedi, jer nisu znali za napad.

i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda, ukazujući da se ustanici ne bore protiv hrvatskog naroda, nego protiv njegovih izroda — ustaša. Sem toga su bile upućene pretnje onima koji bi se upustili u pljačku bilo čije imovine. Za uspešno sprovođenje ovakvog stava komunisti i skojevci su imali punu podršku šireg kruga ustanika. Sa koliko su snage i autoriteta ovi ljudi držali pod svojom kontrolom razjarenu masu najbolje ilustruje poštovanje zabrane ustanicima da ulaze u katoličku crkvu.

Pojedinci su raspravljali o uspešnom napadu na Bunić. Govorilo se i o otetom oružju: 4 puške su zaplenjene u zaseoku Ševeri, a 2 u Buniću. Takođe se već čulo da je Staniša zadobio 2 puške na Očurumu. Međutim, kad se malo stišala radost zbog proterivanja ustaša, ljudi su počeli da razmišljaju i odlučuju šta dalje da se radi. Bilo je rešeno da pravac Široka Kula — Ljubovo — Bunić zatvori Staniša Opsenica sa svojim drugovima, delom Debelobrđana, Pećanaca i ljudi iz prvog dela Bunića. Pravce Čanak — Kozjan — Bunić i Čanak — Krbavica da zaposednu ustanici iz drugog dela Bunića, Krbavčani i deo Debelobrđana pod rukovodstvom Dana Perine. Pravac Podlapac — Šalamunić — Bunić da zatvore borci iz Šalamunića, kojima je rukovodio Dmitar Zaklan. Odlučeno je da ove položaje drže ustanici pod oružjem, dok su nenaoružani upućeni kućama.

Tako se završio prvi dan ustanka u opštini Bunić, dan koji je jasno stavio do znanja da drugog puta za nas nema sem nepoštedne borbe protiv ustaša. Ovaj dan je takođe ulio ustanicima i veru u sopstvene snage i pokazao da se ustaše mogu pobediti.

Ispoljila se njihova visoka svest, o čemu svedoči i pravilan odnos prema hrvatskom stanovništvu. Ipak, jedan organizovan ustanak, sa unapred pripremljenim napadom na Bunić, kako je to zamislilo partijsko rukovodstvo i Marko, bio bi mnogo korisniji.

Na reagovanje ustaša nije trebalo dugo čekati: već 3. avgusta po podne ustaše su u Širokoj Kuli i Gospiću saznale za ustanak. Jače ustaške snage krenule su iz Gospića za Široku Kulu, odakle su zajedno sa žandarmima i ustašama iz Bunića i Široke Kule upućeni preko Podova

i Ljubova za Bunić. U sumrak su na Ljubovu, između Opseničinih i Rastićevih kuća, razbili zasedu pod komandom Staniše Opsenice i do 22 časa stigli do Tonkovića (poslednje kuće u Ljubovu na putu prema Buniću). Na dostignutoj liniji su zanoćili.

Rano ujutro 4. avgusta produžili su od Tonkovića nastupanje u dve kolone: ka zaseoku Duboki i ka centru Bunića. Kako su naše snage već prethodne večeri bile razbijene, ustaše su skoro bez otpora oko 8 časova ušle u Bunić. Oni sa pravca Čanka i Podlapca još nisu preduzimali nikakvu intervenciju. Ustanici koji su tamo držali položaje kada su obavešteni da se ustaše spuštaju u Bunić, napustili su zasede i zauzeli nov raspored. Grupa koju je vodio Dane Perina prebacila se u Pišaćušu i zaposela položaje u luku prema drugom delu Bunića, naslanjajući se na zaselak Ševeri, a Šalamunićani, pod rukovodstvom Dmitra Zaklana, napustili su zasedu kod Čoraka i prebacili se na severnu stranu Šalamunića, s namerom da brane selo od ustaša koji su došli u Bunić. Ova grupa je prilikom prebacivanja došla u sukob sa ustašama na Poljanku i Palića vršku i odbila njihovo dalje napredovanje.

ODMAZDA I NOVE PRIPREME

Čim su ustaše krenule iz Široke Kule, započele su s paljevinom. Zapalili su nekoliko kuća u selu Rakići, a na Ljubovu sve što je bilo u blizini puta (Kneževiće, Opsenice i Tonkoviće). Po spuštanju u Bunić zapalili su skoro sve srpske kuće do zaseoka Ševeri, a u Šalamuniću do kuća Kneževića — Palića.[3] Uporedo sa paljenjem kuća ubijali su sve koji nisu uspeli da se sklone; žene, decu i starce. Među 60—70 žrtava bilo je ubijeno samo 4—5 ljudi sposobnih za borbu. Ubistva su vršena na najzverskiji način. Manji broj su pobili u bekstvu. Uhvaćene su skupljali u gomile i masovno masakrirali, zatvarali ih u kuće i štale i žive spaljivali, decu su naticali na bajonete, hvatajući ih

[3] Istog dana, nešto kasnije nego u Buniću, ustaše iz Ivčevića -Kose zapalile su zaselak Baraće u selu Kozjanu. Dalje paljenje Kozjana obustavljeno je nakon intervencije Hrvata iz Čanka i Kozjana.

na spavanju ili sakrivenu po žitima i šumarcima oko kuća. U Lagodića uvali streljali su veliku grupu dece i žena, među kojima je bila i devojčica Danica Sekis. Kada su otvorili vatru iz pušaka i automata, sve je popadalo kao snoplje. Ova devojčica je ostala živa, sklonjena telima ostale dece i žena. Nepovređena, ćutala je sve do noći, kada se izvukla i pobegla. U kući Sime Hinića zatvorili su, sa većom grupom ljudi, i bivšeg beležnika Mića Kneževića s porodicom (četiri sina i dve kćeri), a njegovu ženu su odvojili kao da je neće spaliti, pošto je Hrvatica. Na njen krik: „Kad mi ubijate muža i decu, ubijte i mene", ubacili su i nju, a zatim zapalili kuću, iz koje se niko nije spasao.

Užasno je bilo ustanicima i izbeglom narodu da toga jutra sa okolnih planina i bregova posmatra severozapadni kraj Krbavskog polja. Tužan je bio prizor ovog sunčanog dana. Dim zapaljenih kuća i zaselaka povijao se preko zrelog žita i livada; ispod dima ne vidimo ništa, ali čujemo plač žena i dece, riku goveda i skičanje svinja. Do ovog dana samo su pojedinci videli kad je nesrećnim slučajem nečija kuća gorela u krbavskoj dolini. Tim pogorelcima se već po tradiciji prikupljala pomoć, pa čoveku i nehotice prolazi kroz glavu misao: a ko će sada pomoći pogorelima čitavog jednog kraja? Poneke starije žene, a i neki ljudi, ljutito gledaju ustanike, dobacujući: „Eto vam vaše borbe!" Ostali svet, a naročito omladina, neobično ozbiljan u ovim teškim trenucima, osećao je da se samo borbom može suzbiti zlo koje dolazi od ustaša.

Izgleda kao da su ustaše ovim zverstvima i zločinima htele da prikriju svoju slabost. Već na prvi pucanj sa Poljanka i Palića vrška, u Šalamuniću i sa južnih padina Pišaćuše, iz zaseoka Despot u drugom delu Bunića, ustaše su odstupile i počele se svijati ka centru Bunića, pljačkajući sve što nisu spalile i što su mogle poneti. Drugog dana prisilno su iselile hrvatsko stanovništvo, prebacujući ga za Široku Kulu, Perušić i Gospić i, odvlačeći opljačkane stvari, napuštaju mesto.

Po napuštanju Bunića od strane ustaša 5. ili 6. avgusta, narod i ustanici se iz šume spuštaju kućama. Jedino je ostao ustanički logor na Ljubovu. Njega popunjavaju

ljudi sa šire teritorije opštine. U svim selima formiraju se seoske straže. Na javnim zborovima biraju se komandiri straža. Njima se daju ovlašćenja za odbranu sela i raspolaganje oružjem. Pored ovog poluvojničkog organizovanja sela, još su kao neposredni zadaci bili: sahranjivanje žrtava odmazde, dizanje letine i aktivan politički rad među narodom.

Ustaše su, uz pratnju odreda domobrana, negde 10. avgusta došle ponovo u Bunić. Pre njih su, kao neka vrsta prethodnice, u grupama pristizale prisilno iseljene hrvatske porodice. Uglavnom su preko ovih porodica bili rasturani leci u kojima se srpski narod pozivao na mir i lojalnost prema ustaškim vlastima, koje se obavezuju da će poštovati zakonitost i da neće nikoga pozivati na odgovornost za ono što je bilo ranije. U ovom periodu relativnog zatišja ustaše se nisu kretale iz Bunića, niti su uspostavljale ma kakvu vlast po selima, ali su novom taktikom sebi obezbedile za izvesno vreme nesmetan život u centru Bunića. Što se nas tiče mi smo ovo zatišje iskoristili da što bolje organizujemo i pripremimo za dalju borbu svako selo ponaosob, a takođe i da uspostavimo čvrste veze između pojedinih sela.

Komunisti i skojevci dobili su poseban zadatak. S jedne strane bilo je neophodno suzbiti šovinističke pojave kod srpskog stanovništva, ukazujući da su ustaše samo izrodi hrvatskog naroda, a sa druge strane hrvatskom stanovništvu je trebalo objasniti ciljeve naše borbe, odvojiti ga od ustaša i privući narodnooslobodilačkoj borbi. Rezultati ovog rada bili su uspešni. U mešovito naseljenim selima došlo je do ponovnog međusobnog zbližavanja, a delom i do otvorenog pristupanja hrvatskog stanovništva NOP-u. Sa ljudima iz isključivo hrvatskog sela Čanak najpre je vođena prepirka, pa je početkom septembra došlo i do sastanka u Čanku predstavnika srpskog i hrvatskog stanovništva. Tako se upornim političkim delovanjem stvaralo bratstvo i jedinstvo naroda ovog kraja.

Spaso ZAKLAN

SUSRETI S MARKOM OREŠKOVIĆEM

SASTANAK U USAMLJENOJ KUĆI

Za nas je tada bio — On ili Drug... Ime mu nismo znali; nismo se ni interesovali. To je bilo osnovno pravilo konspiracije. Bio sam odsutan iz sela nekoliko dana. On je upravo tada, sredinom jeseni 1940. godine, obilazio našu partijsku organizaciju.[1]

Taj prvi susret Marka Oreškovića s drugovima iz naše partijske organizacije ostavio je na sve nevjerovatno snažan utisak. Danima su pričali i reprodukovali njegove doživljaje iz djetinjstva, iz austrougarske mornarice, sukobe s predstavnicima zakona. Čudio sam se kako im je sve to uspio ispričati za jednu jedinu večer. Zavidio sam drugovima na trenucima provedenim u njegovom društvu.

Razgovori o tom susretu djelovali su na mene na poseban način. Pod tim utiscima uobličavao sam njegov lik i stvarao predstavu o komunisti — revolucionaru velike snage i istrajnosti. Takvog sam ga sreo i u stvarnosti.

Jedne novembarske večeri vratio sam se kući vrlo kasno. Čekala me je poruka da odmah krenem na kraj sela u kuću na domaku šume. U dugim jesenskim i zimskim noćima tamo smo održavali sastanke i proučavali partijski materijal. Pored ostalih prednosti, ova kuća je bila na sredokraći između Končarevog Kraja i Babina Potaka, te smo

[1] Iako je selo Končarev Kraj pripadalo općini Plitvička jezera, a selo Babin Potok općini Vrhovine, komunisti iz ta dva sela sačinjavali su jedan aktiv, jednu organizaciju.

i jedni i drugi prelazili otprilike isti put da bismo se sastali.

Spotičući se seoskim putem i gazeći po blatu, razmišljao sam zašto me ovako hitno zovu. Obično smo o sastancima bili pravovremeno obaviješteni. Za tu večer nije bio zakazan, pa mi se zaključak nametnuo sam po sebi: neko je vjerovatno došao sa strane, jer su se sprovodili partijski zadaci sa Pete zemaljske konferencije.

U kući sam zatekao drugove iz oba sela i jednog nepoznatog čovjeka. Pozdravili smo se. „To je on" — šapnuo mi je neko. Trebalo je da kao sekretar podnesem izvještaj o radu naše organizacije. A sastanak je bio zakazan — kako se to kaže „s neba pa u rebra". Razmišljajući o svemu učinilo mi se da taj izvještaj treba da bude prilično apstraktan. Na ono što smo kao partijska organizacija radili nisam ni mislio, niti sam smatrao da bi to njega interesovalo. Ono što se dešavalo u našem i susednim selima, u čemu smo mi aktivno učestvovali, smatrao sam prirodnim procesom. Ni na kraj pameti mi nije bilo da to spomenem kao naše uspjehe.

Počeo sam govoriti, a krupne graške znoja izbile su mi po čelu. Ne samo danas, već ni neposredno poslije toga sastanka nisam se mogao sjetiti ni jedne jedine riječi koju sam izgovorio. Ali moja patnja nije dugo trajala: vidjevši da sam zbunjen, Marko mi je priskočio u pomoć.

— Drugovi, donosim vam pozdrav od Brke.[2] Sinoć sam razgovarao sa njim. Brko je rođen među vama, ali vi još ne znate kakav je junak nikao na ovoj kamenitoj zemlji. Koliko znam, on na vas ozbiljno računa. I to ne bez razloga. Štrajk kirijaša i povišica od 150 procenata, a naročito vaš uspjeh na pozornici Radničkog doma u Zagrebu prije godinu i po dana, nisu mala stvar. Sjećate li se kako je Brko bio oduševljen i ponosan? „Seljaci su s nama, ko kaže da nismo spremni za revoluciju" — rekao je tada u šali drugovima. O vašem uspjehu pisale su zagrebačke novine. Istina, nastupili ste tada pod imenom „Seljačko kolo", jer vas kao komuniste ne bi primili u Za-

[2] Brko — Rade Končar.

grebu, izuzev u Petrinjsku ulicu, u zatvor. Ipak Brki ta sprega s demokratima nije bila simpatična. Znate i sami da su demokrati tada slavili vaše uspjehe smatrajući vas svojim. Sada, kada ste definitivno raščistili s njima sve račune, ostaje vam još da ocijenite: ko je koga prevario? Oni smatraju da su vas upregli u svoja kola time što ste glasali za njih; vi tvrdite da ste koristili njihovu firmu da biste nesmetano izvršavali zadatke. Ako povedete za sobom sve njihove pristalice, onda su oni stvarno izgubili bitku. O tim i drugim stvarima treba razgovarati. Inače ćemo se loše provesti i vi i ja s vama, jer Brko ne prima nikakva opravdanja.

Tek poslije ovih riječi osjetio sam da dolazim k sebi. Dalje je već išlo mnogo lakše. Otvoreno smo iznosili uspjehe i slabosti.

Marko Orešković nam je iscrpno izlagao politička pitanja na kojima je trebalo mobilisati seljaka, učio nas kako mu treba prilaziti i osvajati njegovo povjerenje.

— Pred njim treba otvarati dušu, biti naročito istrajan i uporan — govorio je Marko. — Sjećate li se one priče? Došao seljak na obalu rijeke. Na suprotnoj obali prostrane ravnice, bujne livade, šume. Sve ga tamo privlačilo. Ali pred njim se ispriječila rijeka. Kako je prijeći? I on u tom razmišljanju donosi odluku: „Pričekati dok sva rijeka ne proteče!" Mi, međutim, ne smijemo ostaviti seljaka da čeka. Seljačke mase su snažna rezerva naše Partije.

Marko nam je tada ispričao i jednu zgodu o takozvanoj Mačekovoj zaštiti u jednom selu Hrvatskog zagorja.

— U tom selu komunisti su imali potpun uticaj. Kada su kotarske vlasti naredile da se obrazuje Zaštita, komunisti su se brzo snašli. Razlika je bila samo u tome što su u ovom selu pripadnici Zaštite bili komunisti. Seljačka zaštita je pristupila svom zadatku na neobičan način. Ispitala je koliko je siromašnih ljudi u selu neobezbijeđeno ogrijevom, kojim seljacima je neophodna građa za popravku kuća itd. Zatim su svi zajedno krenuli u crkvenu šumu i počeli sjeći drva. Dotrčali su popovi, došao je i kotarski načelnik. Oni su alarmirali vlasti čak do Zagreba. Predstavnici Zaštite su se branili da su oni shvatili

da kao Seljačka zaštita treba da zaštite seljake, pa su odlučili da one koji nemaju ogrijeva zaštite od zime, a da onima sa trošnim kućama obezbijede krov nad glavom. Razumije se da komunisti nisu imali nikakve iluzije, jer Maček nije obrazovao Zaštitu da štiti seljaka. Zato je ovo bio dobro smišljen politički šamar Mačekovom režimu.

Sva Markova objašnjenja su bila potkrijepljena primjerima i protkana njemu svojstvenom duhovitošću. Cijeli sastanak se odvijao u atmosferi koja je duhovno okrijepljivala čovjeka. Osjećali smo se kao na krilima. Kao da ovog časa slušam njegove riječi: „Nije država organ koji smiruje suprotnosti između dviju antagonističkih klasa, nego oruđe vladajuće klase. Kada ste vi organizovali štrajk kirijaša, pojavili su se predstavnici vlasti — države u liku naoružanih žandarma, koji su vas pohapsili i otjerali u zatvor . . ."

Po završetku sastanka još više sam osjetio prisnu drugarsku atmosferu. Sada sam slobodnije zagledao Marka, promatrajući svaki njegov pokret. Bio je visokog i kao strijela uspravnog stasa, snažnih pleća, plave kose i očiju iz kojih je izbijala ljubav prema čovjeku, duboko povjerenje u ljude. Iznenadili smo se kada nam je rekao da ima 45 godina. Znali smo da je učestvovao u pobuni mornara austrougarske mornarice, da je bio na robiji, da se borio u Španiji. Kako te životne nevolje nisu ostavile vidnih tragova na njegovoj snažnoj stasitoj figuri? Kada sam ga bolje zagledao, primijetio sam samo gdje-gdje tragove bora.

Nekoliko puta je te večeri pominjao Brku. Govorio je o njemu s oduševljenjem i poštovanjem. Mi smo Rada Končara poznavali kao običnog čovjeka. Da li se Brko prema nama tako ophodio zato što je u našoj sredini rođen i što nas je smatrao svojim, te nismo uspjeli zapaziti njegovu revolucionarnu veličinu? — pitali smo se. Za ova dva susreta mi smo u Marku vidjeli idealan lik komuniste-revolucionara i smatrali ga uzorom. Slušajući ono što govori, razmišljali smo: „Kada on ovako cijeni Brku, kakav je to Brko revolucionar?" Jedva smo čekali trenutak ponovnog sastanka s Končarem.

— Moram sjutra otići da vidim majku koja je rodila Brku — rekao je Marko na rastanku. Sjutradan je došao u selo, u kuću roditelja Rada Končara.

— Rodila si većeg junaka od Kraljevića Marka — obratio se majci.

Pored kuće uzdizao se ogroman kamen visok kao jednokatnica.

— Brko je čvrst kao ova stijena pored koje se rodio i proveo djetinjstvo — rekao je u razgovoru s Radovim roditeljima.

Oko podne je svratio u kuću jednog od članova naše organizacije. U razgovoru se zadržao gotovo dva sata. Za to vrijeme domaćica je pripremila ručak. Kada je sve bilo gotovo i izneseno na stol, Marko se iznenada digao i pošao. Nisu pomogla nikakva ubjeđivanja.

— Kako ja mogu da jedem među tvoje šestoro djece? Oni najmanje mjesec dana nisu vidjeli mesa, a ja treba da se gostim pred njihovim očima.

To je rekao i otišao gladan.

SUMORNI PRVI MAJ

Bio je Prvi maj. Četrdeset prva. Tmuran i kišovit dan kao da je simbolizovao tmurno i sumorno vrijeme prvih dana fašističke okupacije. Crne košulje i zelene uniforme razmiljele su se i po najzabitnijim planinskim selima. U Italiji su u to vrijeme prikazivali filmske žurnale o „teškim borbama i velikim pobjedama na teritorijama koje su sačinjavale sastavni dio velike kraljevine". Pohvatali su goloruke seljake i odveli ih u Italiju u internaciju. To su većinom bili oni koji su se vraćali kućama poslije raspada bivše jugoslovenske vojske.

Više od polovine članova naše organizacije bilo je pohapšeno i internirano, a mi koji smo se vratili, sklanjali smo se pred Talijanima. Oni su izlijepili plakate sa prijetnjom strijeljanjem svakom vojnom obavezniku bivše vojske ako se ne prijavi talijanskoj komandi. Tako su u Italiju odvezli nekoliko kamiona ljudi. Ustaše su već počele pirovati po selima: puškarale, pljačkale, premlaćivale nevine ljude. Krvavo kolo je počelo.

Rano ujutro stigla je drugarica iz susjednog sela s porukom da neko od nas treba da ode tamo. Kuća iz koje

je stigla poruka nalazila se na kraju sela. Talijani su tamo samo povremeno navraćali u akcije na kokoši. Logorovali su usred sela. Otišla je jedna od naših drugarica i našla Marka. Ime smo mu tada već znali. U razgovoru s njom Marko se raspitivao ko se od komunista iz bivše vojske vratio kući, dolaze li ustaše u selo, u kojim su selima talijanske posade i slično. Zatim je pošao. Putem kroz šumu mogao je sasvim zaobići selo u kojem su bili Talijani. Ali on je krenuo ravno kroz selo puno Talijana. Drugarica je išla pedesetak metara za njim. Bio je u seljačkom odijelu. Smješkao se Talijanima, pozdravljao ih s „bonđorno", kretao se tako sigurno kao da je jedini slobodni čovjek na svijetu, a ne ilegalac za kojim su na sve strane raspisane potjernice; njegove su se fotografije nalazile u svakoj policijskoj i žandarmerijskoj stanici širom zemlje.

Naišao je na grupu ljudi pred seoskom gostionicom.

— Zdravo Srbi — uzviknuo je Marko.

Vlasnik gostionice zaprepašćeno se obazirao da vidi nije li ko čuo tu kompromitovanu riječ. Nekad je on bio najgrlatiji Srbin i branilac „srpstva u opasnosti" za vrijeme decembarskih izbora godine 1938. Ali, sada se tog srpstva odrekao. Pokušavao je na sve moguće načine da se približi ustašama. (Kasnije je prišao četnicima.)

Ljudi su se u prvih mah skamenili. Mislili su da se radi o provokaciji. Ali kada je Marko objasnio ko su ustaše i kakav im je plan, lica su se razvedrila. Slušali su ga pažljivo, gutali svaku riječ. Osvojio ih je za tren oka. Jasno i otvoreno im je rekao da je i on Hrvat-komunist, i to nikad nije izostavljao, čak ni u najtežim trenucima, kad je četnicima samo to trebalo pa da čovjeku skinu glavu. On je svoju nacionalnu i političku pripadnost isticao da bi objasnio da su pravi Hrvati na strani Srba, da su komunisti ostali s narodom i da su ustaše ološ hrvatskog naroda.

Poslije Markova odlaska ljudi su dugo raspravljali o njegovim riječima.

Ovog puta se Marko kod nas kratko zadržao. Vidjelo se da mu se mnogo žuri. Kasnije smo saznali da je obišao većinu partijskih organizacija u Lici, svratio čak u Gospić. Posjetio je i svoju sestru u Prijeboju. Iako je to bilo opasno ustaško leglo, jedno od najkrvavijih u Lici, Marko ni-

je prezao. Prolazio je sasvim mirno, nije svraćao pažnju na sebe. Ali, znao je biti i nesmotren. Upustio se jednom prilikom u razgovor s ustašama, onako u prolazu. Za vrijeme razgovora prišao je još jedan ustaša i nabusito upitao:

— Ko je taj?

— Komunista — odgovorio je Marko. Ustaša se zaprepastio, a on nastavio:

— Hrvat, živa vatra kakvih je malo u Hrvatskoj! — i pružio ustašama legitimaciju.

Odbili su da je pogledaju.

Ovaj Markov put kroz Liku početkom maja 1941. godine imao je dalekosežan značaj. I pored očite trulosti društvenog sistema, niko nije očekivao da će se ta buržoaska tvorevina raspasti za nekoliko dana. Ljudi su se u čudu pitali šta se to odjednom dogodilo? Naprosto nisu vjerovali. Bili su to dani teške neizvjesnosti, kada je prevareni i obezglavljeni narod čekao nekoga da mu objasni šta se to događa s domovinom i kakva ga budućnost čeka. Na dobro nije slutilo.

U tom presudnom trenutku nailazi Marko, komunista koji ne krijući ni svoju nacionalnost ni političku pripadnost prilazi ljudima, saosjeća sa njima u tragediji koja je zadesila zemlju, objašnjava izdaju buržoazije, ciljeve okupatora i njihovih slugu, ustaša i drugih — ukazuje na put kojim treba ići. Njegovo uvijek nasmijano lice, topli pogled i iskrena riječ osvajali su ljude.

U vrijeme kad je narod osjetio da je prepušten na milost i nemilost okupatoru i njegovim slugama, Markov put je imao posebnu važnost. Stanje u partijskim organizacijama bilo je naročito teško. Više od polovice članova Partije dospjelo je u zarobljeništvo; u nekim partijskim organizacijama ostao je po jedan jedini član; oni su bili dezorijentirani. U tom odlučnom času Marko im je ulio nove snage i povjerenje u Partiju. Poslije njegovog obilaska oni su se u ovoj sudbonosnoj situaciji još više približili narodu, pripremajući ga za odsudni obračun.

Poslije rasula bivše vojske, pojedinci su čak iz Slovenije pješke dolazili kući i donosili oružje, ali su ga pod prijetnjom ustaša i Talijana počeli predavati ili uništava-

ti. Marko je tada upozorio komuniste i ljude s kojima je dolazio u dodir da oružje po svaku cijenu treba sakupljati i sačuvati. Kasnije je pričao da je svaki put kada je o oružju razgovarao sa grupom seljaka, znao ko od njih ima pušku.

— Za onoga koji bi prvi kazao: „Eh, kad bi mi to imali!" ili „Otkud to nama;", bio sam siguran di ima pušku — govorio je Marko.

Iz ovoga susreta sa Markom ostala mi je duboko u pamćenju i duhovita žaoka koju je uputio na naš račun, upravo na račun komunista muškaraca iz naše organizacije. Nekoliko dana prije toga izmakao sam Talijanima pred nosom. Od tada sam dobro pazio da ih ne srećem. I ostali, poučeni mojim iskustvom, izbjegavali su susrete sa njima. Zbog toga su i Marka dočekivale drugarice, prenosile njegove poruke u selo, pratile ga kroz talijanski garnizon i na kraju povezale s nama. Njihov ugled u Markovim očima je naglo porastao. Hvalio je pred nama njihovu hrabrost na sva usta.

— Šta mislite, ne bi li bilo dobro da i drugarice obuku hlače? — upitao nas je.

— Znamo šta time želiš reći — odgovorio mu je jedan drug — s obzirom na ovakve okolnosti, imamo li prava da ih mi nosimo.

— Da Talijani nisu ovako uporni kad je u pitanju suknja — rekao je Marko — možda bi vam ona dobro došla. Ta bi kamuflaža mogla, naime, Talijanima i prisjesti. Ispalo bi po onoj narodnoj: „Potjerao lisicu, a istjerao vuka".

SUSRET U DRVARU

Bilo je to na Oštrelju, malom planinskom naselju na prijevoju koji dijeli dvije velike bosanske planine, Osječenicu od Klekovače.

Iznad samog naselja, raskrsnice šumskih pruga Šipadove željeznice, s jugoistočne strane uzdiže se oštri i goli vrh Oštrelj. S njega dopire pogled sve do Grmeča, Bosanskog Petrovca i većeg dijela Petrovačkog polja. Mjesto je na proplanku, okruženo gustom i divnom crnogoričnom

šumom. Oslobođeno je zajedno s Drvarom prvog dana ustanka. Na Oštrelju je čitavo vrijeme od oslobođenja bilo neobično živo, jer se mjesto nalazilo neposredno u pozadini partizanskog fronta prema Petrovcu. Pretrpjelo je nekoliko teških bombardovanja iz vazduha, a gotovo mjesec dana bilo je pod vatrom ustaške artiljerije iz okoline Petrovca, pogotovu od onog časa kad se pod samim vrhom Oštrelja pojavio partizanski top. Ovaj top kalibra 105 mm zarobili su partizani u Petrovačkom polju, na rukama ga donijeli uz Osječenicu do šumske pruge i odatle na vagonu šumske željeznice odvukli do Oštrelja. Vatreni položaj izabraše mu partizanski artiljerijski stručnjaci pod samim vrhom planine, kao da se radilo o običnom brdskom topu, a ne haubici od oko 8000 kg. Do vatrenog položaja top su iznijeli borci na rukama. Tako je i Petrovac došao pod „udar" partizanske artiljerije. Istina, rezerve municije su bile tolike da su se planirale „vatre" od dva ili najviše tri zrna, i to samo u naročitim situacijama, o čemu je odlučivala najstarija komanda. Ali, top je za nas bio velika moralna podrška.

Sretoh Marka tih dana na Oštrelju. Bio je u seljačkom odijelu, s crvenom ličkom kapom. Oko vrata mu je visio veliki dogled. Upravo je išao s Oštrelja, s kojega je promatrao Petrovac i ustaške položaje.

Iznenadio se kad me vidio. Pozdravismo se srdačno. U ratno vrijeme, kad čovjeku svaki dan opasnost lebdi nad glavom, dani se pretvaraju u godine. Danas se sretneš i razgovaraš s dragim drugom, a sutra ga već nema. Zato se u ratu običan susret pretvara u veliki doživljaj.

— Dođe vrijeme da se i puške prihvatimo — reče mi Marko, kao i uvijek s puno optimizma. — A ja sam, gle, kao vojni stručnjak, malo osmatrao položaj. Ne mogu nam ništa. Ne bi ih više niko u šumu natjerao poslije onoga što im se desilo prije nekoliko dana. Jesi li bio u toj gužvi? — upita me.

Ispričao sam mu neke pojedinosti.

Gotovo mjesec dana napadale su nas nekoliko puta nadmoćnije ustaške i domobranske snage, ojačane sa četiri haubice. Koraka nismo odstupali. Jednog dana su nas, ipak, na dijelu inače širokog fronta potisli i dohvatili se

šume. Povukli smo se i uspostavili novu liniju fronta iza Oštrelja. Mjesto je ostalo na „ničijoj zemlji". Uhvatila se i noć. Partizanska patrola, onako u mraku, nadomak Oštrelja susrela se s neprijateljem, zapucala i povukla se. Situacija je čitavu noć ostala nejasna. Sjutradan smo krenuli u „čišćenje" šume. Kad smo stigli na mjesto gdje je naša patrola noću zapucala, imali smo šta vidjeti. Četa domobrana na prvi se pucanj bezglavo razbježala. Pobacali su čitavu opremu: rančeve pune municije, ćebad, pa čak i kape s glava.

Slijedećeg dana raspršili smo čitavu domobransku bojnu i zarobili kompletnu mitraljesku četu, koja nije uspjela ni oružje skinuti sa konja. Zarobljenici su nam pričali da su im rekli da je Oštrelj slobodan. Kretali su se u koloni šumskom prugom pravcem od Osječenice.

— I tako vi brišete sa spiska čitave jedinice Pavelićevih oružanih snaga — rekao je Marko oduševljavajući se našim uspjesima.

Smijao se veselo ustaškoj artiljeriji. Pun mjesec dana, iz dana u dan, čitave sate, tukle su četiri haubice po šumi. Teške granate oborile su desetine i desetine stabala, a mi nismo izgubili ni jednog borca.

— Gruva ustaška artiljerija, ha? Šteta divnih bukava i jela! Gađati partizane u šumi artiljerijom isto je što i tražiti iglu u plastu sijena — smijao se Marko.

Pitao sam ga treba li da se vratim u Liku.

— Kako želiš. Sporazumi se s drugovima ovdje, pa odluči. Ne znaš da su me Bosanci zatvorili u buharu? Da nije bilo one Ličanke za koju sam proljetos rekao da treba da obuče hlače, svašta bi sa mnom bilo. Koliko god se dosad režima izmijenilo svaki se već očešao o mene, pa i ovaj moj partizanski.

Ulazeći u automobil kojim je odlazio za Drvar, našalio se na svoj račun:

— Da nije ovog prsluka i ličke kape, pomislio bi čovjek da se radi o ministru. Nekada sam i sam ovako vozio velike glave, a sada evo dočekah da mene voze s kraja na kraj ove bosanske partizanije.

Bilo je to mjesec i po dana pred Markovu smrt.

Jovo BOGDANOVIĆ

USTANAK U ZRMANJSKOJ OPŠTINI

Zrmanjska opština se nalazila na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije. Naseljavaju je Srbi i nekoliko hrvatskih porodica. Duž opštine vode železnička pruga i cesta, koje spajaju Dalmaciju sa severnom Hrvatskom. Kraško zemljište daje vrlo malo sredstava za život. Velika siromaština gonila je mlade ljude od kuće, a mnogi su se zaustavili tek u američkim rudnicima i tunelima. Ipak, političke aktivnosti nije bilo — ona se osetila tek pred rat, kad je u sela počeo da prodire uticaj KP. Mladi ljudi iz ovog kraja, koji su u gradovima bili organizovani, predočavali su seljacima perspektive boljeg života. Ljudi su počeli odlučno da se orijentišu na opoziciju velikosrpskim režimima, a pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu otreznilo je i one koji su imali iluzija o vladi u Beogradu.

Nakon 27. marta s nestrpljenjem smo očekivali mobilizaciju, ali nje nije bilo. S napadom na Jugoslaviju počele su da se pronose glasine o velikim uspesima naše vojske. Ali, uskoro su sa fronta počele da pristižu loše vesti. Što je još gore, proneli su se glasovi da ustaše u Kninu i Gračacu preuzimaju vlast. Izgledalo nam je nemoguće da pored vojske i žandarmerije ustaše preuzmu vlast pre dolaska okupatora. Ali stvarnost nas je uverila da organi stare vlasti veoma lako padaju.

Tih dana rasula iz Knina je došao na Otrić jedan kapetan i nudio oružje za borbu protiv padobranaca i pete kolone. Zatražili smo 500 pušaka, ali one nikad nisu stigle, jer ih je verovatno komandant divizije u Kninu predao ustašama. Da bi sprečila dolazak ustaša na Otrić grupa seljaka, na čelu s lugarom Trišom Radakovićem, uzela

je od žandarma 20 pušaka, ali ustaše se još nisu usuđivale da krenu iz Knina i Gračaca. Zrmanjci koji su se vratili iz vojske doneli su puške. Mnogi seljaci su uzeli puške od rezervista iz drugih krajeva Like. Na taj način je u opštini sakupljeno blizu 300 vojničkih pušaka.

Nakon kapitulacije vratila se kući većina mladih ljudi, koji su bili na školovanju ili u službi po raznim gradovima. Neki od njih su učestvovali u akcijama koje je KP vodila. Među njima je bio po neki kandidat KP i skojevac. Pre rata Partija nije imala svoju organizaciju u Zrmanji, pa ih odmah nije imao ko da poveže, ali su oni sami počeli da se snalaze. Ilija Radaković[1] pomagao je posle okupacije u nastavi učiteljima na Otriću. Na časovima je pričao deci o SSSR-u, tada, a i pre toga, zabranjenoj temi.

Jedne nedelje posle kapitulacije su mnogi seljaci došli na Otrić da se informišu o situaciji. Po podne su izašli pred putnički voz, koji je išao za Knin. Na lokomotivi je bilo ustaša sa puškomitraljezom. Ustaše iz pratnje voza isprebijali su jednog mladića iz sela Velike Popine i produžili da ga tuku na peronu. Neki su iz voza vikali: „Živeo Maček, živeo Pavelić”. To je bilo i previše za okupljene seljake. Kamenjem i batinama navalili su na ustaše, a Nemanja Čuk, stolarski radnik, pucao je na njih iz pištolja. Kad je šef stanice video šta se događa, dao je signal i voz se žurno izgubio. To je bio prvi susret s novom vlašću, a pokazao je da ima ljudi spremnih za borbu.

Ustaše su ubrzo poduzele mere da uspostave svoju vlast u zrmanjskoj opštini. Opštinsku upravu je preuzeo trgovac Šulentić, koji je svoje sluge, 11 domaćih seljaka, organizovao u stražare. Na žandarmerijskim stanicama u Otriću i Zrmanji bilo je po 6 žandarma, koji sve do ustanka nisu učestvovali u ustaškom teroru, ali su ga olakšavali. Na Otriću je bilo 5 finansa, proustaša. Ukupno je u opštini bilo 26 naoružanih čuvara ustaškog poretka.

---

[1] Ilija Radaković je u SKOJ primljen u gospićkoj učiteljskoj školi. Zbog napredne delatnosti i zato što je na sudu svedočio da su pravoslavni i katolički nastavnici na času veronauke klevetali članove OK KPH za Liku Jakova Blaževića, Mila Počuču, Đura Stankovića i Nedjeljka Žakulu izgubio je pravo na školovanje u Gospiću, pa je prešao u učiteljsku školu u Petrinji, gde ga je u V razredu zatekla kapitulacija.

U maju su ustaše otpočele s pojedinačnim ubistvima: na Otriću su streljali jednog putnika rodom iz Srba, koji je iz Bačke bežao ispred Mađara, a u Gračacu su ubili dva železničara, Zrmanjca. Stizale su vesti o masovnim ubistvima po Lici. Počeli smo shvatati da je otpočeo masovan pokolj nedužnog naroda.

Učestale vesti o teroru podstakle su i kod nas pojedine ljude, koji su pretpostavljali da su na ustaškom spisku, da napuste svoje kuće i odu u udaljenija sela. Kako ustaše iz Gračaca nisu dolazile, a žandarmi i domaći panduri tek su povremeno tražili od seljaka puške, bez vršenja represalija, budnost je opet počela da popušta. Seoski sajam, početkom juna, privukao je na Otrić i one koji su bili napustili kuće. Skupilo se mnogo omladine i seljaka. Došao sam s jednim drugom među poslednjima. Videli smo finanse kad su otišli prema selu Maloj Popini. Bilo nam je sumnjivo njihovo držanje, pa smo odbili poziv drugova da s njima idemo u kafanu, već smo otišli u susedni zaselak, odakle se na vreme moglo videti ako naiđu ustaše. Uskoro je sa Otrića počelo da beži i staro i mlado. Sačekali smo begunce i čuli da ustaše hapse na Otriću. Uhapsili su i Pajana Maričića trgovca i ubili ga pošto su mu prethodno izvadili oči, odsekli jezik, nos i ostale organe. Mnogi su tada opet izbegli. Među njima i Ilija i Triša Radaković, koji su ostali u našem zaselku nekoliko dana, a zatim se vratili u Malu Popinu. Tu su se našli s Glišom Čukom, koji se sakrivao. Broj progonjenih se povećao. Nekoliko dana iza toga ustaše su u Maloj Popini na prevaru uhvatile lugara Trišu, odvele ga u Gračac i nakon mučenja ubile. Sada je već svakom bilo jasno da se onaj ko dođe u ruke ustašama oprostio sa životom. Svi istaknutiji ljudi i omladina više nisu spavali kod svojih kuća.

Koncem juna ustaše iz Gračaca i Gospića su uspostavile ustašku stanicu na Otriću. Među ustašama bila su i dva školska druga Ilije Radakovića, koji su mu poručivali da dođe. Mnogo im je bilo stalo do toga da ga uhvate, jer su još iz gospićke učiteljske škole znali njegovu političku opredeljenost.

Bilo je zaselaka, na primer Sučevići i Kranjci, iz kojih nije niko bežao od ustaša: u svakom selu bio je po neko

ko je bio spreman da sagne šiju pred njima. Preko njih su ustaše nastojale da razviju špijunažu i razbijaju jedinstvo u selima. Zbog njih smo bili na oprezi i izbegavali sve sumnjive, što nam je otežavalo skrivanje.

PRIPREME ZA USTANAK

Pred pojačanim nastojanjima ustaša da ih uhvate, Glišo Čuk, železničar iz Gračaca i Ilija Radaković prešli su sredinom juna u planinske strane severno od Otrića. Tu su se našli sa Maričićima i Marčetićima, kojima su te strane iznad kuća bila prirodna skloništa. Na tom mestu okupilo nas se petnaestak. Odmah smo počeli da organizovano delujemo (u daljem izlaganju ovu grupu ću zvati Otrićka grupa). Postojanje grupe više nismo krili, samo smo krili mesto boravka. Bili smo naoružani i spremni da se branimo. Organizovan je bio jedino Ilija. On nam je govorio da nas samo Partija može povesti u borbu, a napad Nemačke na SSSR otvorio nam je nove perspektive.

I iz drugih sela u opštini okupljale su se po šumama grupe odlučnih ljudi, koji nisu hteli na ustašku klanicu. U Pribudiću je radio Vaso Šijan, član KP. U Zrmanji je učitelj Milojko Čuk, kandidat KP, spremao ljude za borbu. Naročito su bili odlučni ljudi iz Velike Popine, među kojima su bili najborbeniji rudarski radnici koji su učestvovali u klasnim sukobima i prošli revolucionarnu školu; među njima su bili jedan kandidat i nekoliko simpatizera KP. Rastičevljani su se krili u Kučinoj kosi; među njima je bio jedan skojevac.

Ove grupe, većinom spontano nastale i sastavljene od ljudi raznih političkih pogleda, nisu bile planski organizovane, niti su imale čvrsto rukovodstvo. Pomenuti drugovi imali su najviše uticaja, njihova reč je najviše slušana, ali su mnogi smatrali da mogu raditi kako hoće. Grupe su vremenom povećavale svoj uticaj na ljude koji su ostali u selima, govorile im da se uklanjaju ispred ustaša i da ne predaju puške. Veza između grupa u početku nije postojala. U toku jula neke su pojačale nastojanje da se međusobno povežu, kao i da uspostave vezu sa partijskom organizacijom. Teškoću je činilo to što je ustaški teror u

Gračacu paralizovao rad Kotarskog komiteta KP. Zbog toga je sve zavisilo od samoinicijative aktivnih članova grupa.

Najviše inicijative i snalažljivosti pokazala je Otrićka grupa. Ona je svoj logor prenela u Ljubinu poljanu, veliki šumski kompleks. Odatle se lakše moglo povezati sa drugim grupama. Ilija i Glišo uspeli su da se povežu sa Zavlačkom i nekoliko drugih grupa opštine Srb, sa kojima su počeli saradnju. Najvažnija je bila veza sa grupom Đoka Jovanovića, člana KP i Milana Tankosića, starog sindikalnog rukovodioca. Oni su bili povezani sa partijskom organizacijom u Drvaru, od koje su primali direktive za ustanak. Đoko je rukovodio pripremama za ustanak u opštini Srb, a njegova veza sa Drvarom i grupama u okolnim ličkim opštinama bila je odlučujuća za ustanak u južnoj Lici. On je Iliju i Glišu povezao sa partijskom organizacijom u Drvaru. To je bilo dovoljno da se i u Otrićkoj grupi počne s pripremama za oružanu borbu.

Pokušaj ustaša da pokupe oružje nije uspeo. Ustaški tabornik sa Otrića, Šikić, koncem juna je pošao sa svojim ustašama u Veliku Popinu po oružje. Prethodno je poručio seljacima da ga sačekaju kod škole. Sačekali su ga starci, dok su se svi mlađi ljudi sklonili u brda. Ustaše su počele da nagovaraju seljake da predaju oružje, govorile im da se ništa ne boje i pitale zašto mladi ljudi nisu došli na sastanak. Starci iz starog hajdučkog gnezda su, na izgled pomirljivo, rekli da su mladi ljudi na poslu, a da oni kao starešine kuća odlučuju o svemu i da će učiniti sve što treba za ustaše, samo, najvažnije, mlade ljude i puške nisu bili spremni da daju. Jedan starac u ime svih odlučno je rekao ustašama: „Ljude nam ne dirajte, pušaka nemamo, ako dirnete ma koga zubima ćemo se klati do posljednjeg". Silnike nad slabim i nezaštićenim iznenadila je i uplašila ovakva odlučnost, pa su se neobavljena posla vratili na Otrić. Nikad više do ustanka nisu otišli u Veliku Popinu, a kako su tamo prošli prepričavalo se po svim selima.

Ustaše su pretile da će, na Vidovdan 28. juna, osvetiti ubistvo Ferdinanda. Otrićka grupa je preduzela potrebne mere i poručila seljacima sela oko Otrića da ne noćivaju

kod kuća. Grupa je pojačala budnost i obezbeđenje. Nas četiri Maričića iz grupe s padom mraka izveli smo porodice i sklonili ih u brda, a sami smo poseli položaj iznad kuća, da odbijemo ustaše ako pođu sa Otrića. Ovde ustaše nisu došle, nego ih je u zaselak Lukića Draga uveče doveo jedan mladić, meštanin. Tu su uhvatili jednog bivšeg podoficira, koga su poveli. Dane Lukić, rudar, privučen zapomaganjem, izvukao je iz gomile bombu, pojurio za ustašama i u mraku je bacio u njihovom pravcu. Eksplozija se razlegla u noći. Od straha ustaše su popadale, iako niko nije bio pogođen, a zatim pobegle. Po dolasku na Otrić zatražile su pomoć iz Gračaca i kad je stiglo još 30 ustaša, u svanuće su opkolile Lukića Dragu. Seljaci su već napustili selo, pa su ustaše uhvatile samo poslednje, njih šestoro, koji su izgonili stoku; pobili su ih na licu mesta. Usput su ubili i predradnika pružnih radnika sa Otrića, iako im je bio potreban za održavanje pruge. Izbegle seljake nisu se usuđivali da progone, jer su znali za postojanje Otričke grupe — hrabrosti za borbu sa naoružanim borcima nisu imali. Uticaj Otričke grupe, koja je ukazivala da treba bežati od ustaša i spremati se za borbu, posle ovog događaja mnogo je porastao. Ljudi su počeli masovno da beže u šumu.

Još je jedna puška planula pre ustanka. Jedan italijanski vojnik sa železničke stanice Malovan pošao je u usamljenu kuću na Šiblju da traži jaja. Njega je primetio Nikola Dukić Karina[2] iz Velike Popine koji je pošao po vodu za drugove koji su se krili na Crnom Vrhu, i uzeo ga na nišan. Italijan se ranjen odvukao na stanicu, gde je umro. Karina se ponosno vratio drugovima noseći njegovu pušku, čemu su se svi obradovali, ali su istovremeno i pojačali obezbeđenje. Međutim, Italijani nisu pretraživali šumu.

Tako su potpuno propali svi ustaški planovi o oduzimanju pušaka i hvatanju ljudi. Predsednik opštine Šulentić i tabornik Šikić tražili su pomoć iz Knina, pored pomoći koju su tražili iz Like, ali još uvek nisu imali dovoljno snaga da odvoje i za krvavi posao u Zrmanji. Zato

[2] Poginuo kao desetar u bataljonu „Marko Orešković".

menjaju taktiku, pokušavajući da razbiju jedinstvo naroda, da odvoje seljačku masu od najborbenijih. Zrmanjska opština, najpasivnija opština Like, nije se mogla prehraniti bez uvoza kukuruza. Ustaše dovoze vagone kukuruza i počinju da ih dele narodu. Po kukruz su išle većinom žene. Sredinom jula ustaše su proturile vesti da predstoji preseljenje stanovništva zrmanjske opštine na Pag, a kao agitatori među ženama služile su im učiteljice na Otriću.

Mi u Otrićkoj grupi na vreme smo shvatili da ovi planovi imaju za cilj da razbiju jedinstvo naroda, da bi ustaše mogle početi s masovnim istrebljenjem. Zato smo sve preduzeli da narodu objasnimo šta mu ustaše spremaju, a u slučaju da preseljenje otpočne, odlučili smo da sav narod povučemo u šume pod našu zaštitu.

Po uspostavljanju veze s partijskom organizacijom, u Otrićkoj grupi se odvijala živa aktivnost. Pored veza sa grupama u opštini Srb, održavale su se veze i sa Tiškovačkom, Kaldrmskom i drugim grupama. Obezbedili smo i radio i tako dobijali vesti za politički i agitacioni rad. Grupa je potpuno legalizovala svoje mesto boravka, pa su u njen sastav pristizali naoružani borci iz okolnih sela.

FORMIRANJE 9. GERILSKOG ODREDA

Jul je mesec kosidbe. U predelu našeg logora, na Ljubinoj poljani, slegli su se kosci skoro iz cele opštine. To je olakšalo šire povezivanje sa selima, kao i sa drugim grupama koje su se krile u Velebitu i drugim planinskim krajevima opštine. Pojedini članovi grupe dobijali su zadatke da se povezuju sa grupama koje se kriju u šumi, pa je sve to olakšalo grupi da na široj osnovi pristupi formiranju odreda, kada je za to polovinom jula iz Drvara dobijena direktiva. Izvestan broj Zrmanjaca se od ustaškog terora bio sklonio u Dalmaciju, pa je i s njima uspostavljena veza; pozvali smo ih da dođu, jer se sprema ustanak. Najsvesniji među njima su se odazvali i došli.

Planirano je da se u zrmanjskoj opštini formiraju dva odreda: sela severno od Zrmanjskog klanca obuhvatio bi 9. gerilski odred, a sela južno od njega 10. gerilski odred.

Otrićka grupa imala je zadatak da formira 9. odred i da pomogne Milojku Čuku da formira 10. odred.

Za dan formiranja 9. gerilskog odreda određena je nedelja 27. jul. Bili smo ponosni što formiramo odred po direktivi KP. U rejonu Ljubine poljane određena je Kamenita glavica za zborno mesto. Tu je nekad bio zbeg naroda, koji se povukao ispred Napoleonove vojske, a tu se krio ispred austrougarske vojske i čuveni zrmanjski hajduk, Lazo Škundrić.

Osvanula je sunčana nedelja. Do podne se iskupilo blizu 50 naoružanih boraca. Posle ručka pristupili smo formiranju odreda. Ilija Radaković govorio je okupljenim borcima da je zadatak odreda borba protiv okupatora i ustaša, da borbom rukovodi Komunistička partija. Nakon toga smo pristupili izboru komandanta i političkog komesara. Iso Marčetić je predložio Glišu Čuka za komandanta, a Iliju Radakovića za politkomesara odreda. Boljeg izbora nije bilo, pa smo jednoglasno pozdravili njihov izbor. Zatim smo pristupili polaganju zakletve i sastavljanju spiska odreda. Dvojica su se pokolebala i izjavila da ne žele da polože zakletvu. Radilo se o kolebljivcima koji su u odredu tražili samo zaštitu, ali nisu bili spremni da se bore, niti su verovali u uspeh borbe. Na odlučan zahtev komandanta pristali su da polože zakletvu, no pod uslovom da ne uđu u spisak koji bi mogao pasti u ruke neprijatelju. Bilo nam je krivo što su nam pristupili. Obadvojica su docnije postali četnici. Tekst zakletve nije sačuvan. Sećam se da nas je zakletva obavezivala na borbu do konačnog oslobođenja zemlje od okupatora i njihovih slugu, ustaša, kao i da posle oslobođenja nastavimo borbu za oslobođenje radničke klase od izrabljivanja buržoazije.

USTANAK

Tek što smo položili zakletvu, pojavio se među nama stari Marko Zorić iz Zavlake, sav zadihan i uzbuđen. Povikao je: „Ustanak je počeo! Gde ste, koliko vas već tražim!" Bili smo se sklonili od uobičajenog mesta logorovanja, pa je Marku trebalo dva sata dok nas je pronašao. Zahvatilo nas je neopisivo oduševljenje kad smo čuli za

ustanak. Očekivali smo da neće početi još za desetak dana, pa smo bili radosno iznenađeni.

Marko je doneo naređenje za ustanak. Odredu je naređeno da napadne i zauzme železničku stanicu Otrić, da prekine prugu i cestu, da se poveže sa gerilcima na Srbskom klancu, kao i da digne na ustanak sela u opštini. Dobili smo i naredbu o imenovanju komande odreda, kao i naređenje kojim se stavljamo pod komandu komande odreda za Srb i okolinu. Dobili smo i letke sa vestima.

Odmah je napravljen plan za napad na Otrić. Predviđene su tri grupe za napad i dve za obezbeđenje. Jedna grupa, sa komandantom, određena je za napad na žandarmerijsku stanicu. Druga grupa, sa politkomesarom, trebalo je da napadne ustašku stanicu, a treću je u napad na železničku stanicu (gde su bili Italijani) vodio Stevo Maričić iz Otrića. Podilaženje ove tri grupe trebalo je da prikrije demonstrativnim napadom grupa boraca bez vojničkih pušaka, koji bi iz zaklona vikom i pucanjem iz raznog, za borbu neupotrebljivog oružja, skrenuli pažnju neprijatelja. Za obezbeđenje sa pravca Gračaca određen je Špiro Lukić sa svojim vodom, s tim da se istovremeno unište telefonske veze, pruga i cesta. Za obezbeđenje sa pravca Knina određen je sa nekoliko boraca Iso Marčetić, s tim da prvo dignu na ustanak meštane sela Rastičeva i Nadvrela, a zatim da napadnu na Otrić s juga u vreme koje će biti javljeno u toku noći.

Određeno je da napad na Otrić počne 28. jula u jedan sat iza ponoći.

Pre napada trebalo je da se uhvati veza sa gerilcima na Srbskom klancu, da se upoznaju s našim zadatkom, a istovremeno i da se obavestimo o situaciji kod njih. Za ovo smo određeni Dragan Maričić i ja. Pošli smo bez pušaka. Kad smo izašli na šumsku cestu videli smo na klancu grupu ljudi u pokretu, koja je, kad nas je opazila, uzela zaklon i otvorila vatru. Okrenuli smo se i počeli bežati dok nismo utrčali u jednu jarugu. Pritajili smo se, jer nismo znali da li su naši ili ustaše. Uskoro smo poznali da su naši, a među njima Danić Damjanović i Milan Žežėlj. Danića sam obavestio o zadatku našeg odreda. Rekao mi je da su nešto malo pre sačekali u zasedi kamion pun žan-

darma, koji su pošli u Srb u pomoć ustašama. Nekoliko ih je pobeglo, pa su mislili da smo žandarmi, zbog čega su pucali. Tako sam prvo vatreno krštenje doživeo od naših boraca.

Komanda odreda je odlučila da se za napad na Otrić pozovu ljudi iz Velike Popine i okolnih sela. Iz Velike Popine većina se rado odazvala pozivu, ali je bilo i kolebljivaca, koji su ostali u manjini. Ljudi su počeli da vade skrivene puške i bombe i od radosti su pucali.

Komanda odreda je naredila zbor u 21 čas 27. jula na Mušičinoj previji.

Pošto smo uspostavili vezu s ustanicima kod Srbskog klanca, nas dvojica smo dobili zadatak da pođemo kao kuriri u Nadvrelo, u grupu koja je vršila obezbeđenje od Knina. Opet su nas omladince ubedili da treba da predamo puške onima koji će učestvovati u napadu na Otrić. Bunili smo se, ali smo ipak pristali jer smo znali da od uspeha na Otriću sve zavisi. Svoju pušku predao sam „harambaši" Bogunoviću, koji je taj naziv dobio kao begunac iz austrougarske vojske.

Zaobišli smo Otrić sa severa i posle ponoći stigli u Nadvrelo. Na određenom mestu nismo našli nikoga. U jednom šumarku smo naišli na Jovuru Vješticu iz Rastičeva sa 10 naoružanih boraca. Bili su obavešteni o ustanku, no kako nisu dobili zadatak primakli su se železničkoj pruzi. Za prekid pruge nismo imali alata. Nas dvojica smo pošli u zaselak Lazić da i njega pokrenemo na ustanak i da uzmemo alat, međutim, niko nam nije hteo otvoriti, niti se javiti. Vreme određeno za napad bilo je prošlo, bojao sam se da će napad na Otrić početi pre nego što mi budemo u stanju da prekinemo veze. Konačno smo pronašli neku sekiru.

Dok smo žurili ka pruzi, čuli smo puške na Otriću. Napad je otpočeo. Brzo smo prekinuli telefonske veze, ali prugu nismo imali čime da razrušimo, pa smo krenuli na stražaru prema Pribudiću, gde smo našli naoružanog stražara. Kad smo mu rekli da hoćemo alat za kidanje pruge, odlučno je odbio. Zapretili smo mu narodnim sudom, pa je popustio i počeo da odvrće zavrtnje sa šina. Prugu smo

zajednički razrušili. Sad smo bili sigurni da voz iz Knina neće omesti zauzeće Otrića.

Iz Nadvrela smo pošli na železničku stanicu Pribudić da razoružamo žandarme koji su čuvali stanicu. Uz put smo posmatrali zrmanjsku dolinu: na sve strane, sa svih puteva i staza, hitali su ljudi u pravcu Zrmanje. Glas o ustanku širio se kao plima, brže od nas koji smo se borili. Davalo je to neku naročitu snagu i volju da se čini i nemoguće. U Pribudiću nismo našli žandarme — pobegli su prema Kninu. Sa zastave koja je visila na staničnoj zgradi iscepao sam plavo i belo platno: na koplju je ostala crvena zastava.

Za to vreme Otrić je bio oslobođen. Napad je počeo pred zoru. Malo se zakasnilo, jer su se borci sporo okupljali. Svaka grupa je energično pristupila izvršenju zadatka. Glišo Čuk i još neki borci kroz prozor su upali u žandarmerijsku stanicu i prisilili žandarme na predaju. Isto tako je Ilija Radaković sa Nikolom Lukićem upao u ustašku stanicu, nakon čega su se ustaše i finansi predali. Italijani i naoružani železničari predali su se bez otpora. Na stanici je zaplenjen teretni voz koji je iz Knina išao za Gračac. Borci su lokomotivu otkačili i pustili je pod parom samu u pravcu Gračaca. Ubijeno je 8 ustaša, žandarma i finansa, a zarobljeno je 4 žandarma i finansa, koji su pušteni. Pušteni su i zarobljeni železničari, kao i osoblje voza, a takođe i zarobljeni Italijani. Zaplenjen je jedan puškomitraljez i 20 pušaka.

Odmah su tri starija borca dobila zadatak da održavaju red na Otriću i da spreče eventualnu pljačku i nasilje. Brzo su ispisane po zidovima parole. Ispisivao ih je politkomesar odreda, srećan što prvi put u životu ide slobodno pod crvenom zastavom i ispisuje partijske parole. U oslobođenom Otriću odred se pojavio sa crvenim zastavama. Na železničkoj stanici, mesto ustaške, istaknuta je crvena zastava sa srpom i čekićem.

Nakon oslobođenja Otrića komanda 9. gerilskog odreda požurila je sa desetak boraca u Zrmanju da likvidira opštinsku upravu. Jednu grupu boraca ostavila je na Zrmanjskom klancu da razruši cestu.

Zadatak u Zrmanji brzo je izvršen: do borbe nije došlo. Zarobljen je komandir žandarmerijske stanice s jednim žandarmom, a četvorica su u patroli ubijena. Zarobljeni žandarmi su pušteni nakon obećanja da u žandarmeriju više neće stupiti, no odmah su po dolasku u Knin obećanje pogazili.

Opštinski panduri su izrazili spremnost da nam se priključe. Većina od njih bili su siromašni seljaci, bivše sluge trgovca Šulentića, koje je on kao predsednik opštine naoružao. Milojko Ćuk (komandant 10. gerilskog odreda), zajedno s komandom našeg odreda, bio je protiv njihovog streljanja, što su zahtevali neki seljaci. Jedan od ovih pandura, Milan Lisica, Hrvat, primio se da bude pandur kako bi sprečio ustaše da ubijaju njegove prijatelje. Celo vreme izveštavao ih je o namerama ustaša. S njim se bila povezala i Otrićka grupa, što joj je olakšalo da doznaje planove ustaša. On nam je dao nekoliko vojničkih pušaka, koje su predali kolebljivi seljaci (Lisica je stupio u partizane i kao veoma hrabar borac poginuo u jurišu na ustaše na Udbini 1942. godine).

Sa Pribudića smo se ujutro vratili na Otrić. Tu nije bilo nikakvog reda: borci iz odreda koji su bili ostavljeni nisu bili dovoljno energični da ga održe. Njih su preovladali naoružani seljaci. Nastala je pljačka trgovine i kafane, svak je nosio što je hteo. Na Otriću su bili prevagnuli oni seljaci iz okoline, koje ustaše nisu progonile; ponašali su se kao da je borba završena, pa sad gledaju da što ušićare. Komanda odreda još se nije bila vratila iz Zrmanje, pa smo otišli da se odmorimo.

Tek što sam legao, digli su me mitraljeski rafali koji su se čuli sa Otrića. Potrčao sam prema prozoru. Na Otriću sam video jedan automobil i kamion, iz kojih su iskakale ustaše i Italijani. Na sve strane su ljudi i žene bežali sa Otrića. Bila je to grupa ustaškog tabornika Šikića, koji je 27. jula, kad je čuo za ustanak, otišao u Gračac da traži pomoć. Sad se vraćao u krvavu žetvu. Pridružili su mu se Italijani. Uz put je na Malovanu ubio jednog starca i staricu, koji nisu mogli da beže. Pošli su u Zrmanju, ali su na Zrmanjskom klancu naišli na razrušenu cestu, pa su se vratili na Otrić. Uskoro, nakon jalove pucnjave, ukr-

čali su se u kola. Italijani su se vratili u Gračac, a ustaše su produžile u pravcu Srba. Na Srbskom klancu su ih sačekali gerilci iz Srba i pobili.

Nešto posle odlaska one grupe naišao je voz iz Gračaca i stao u Otriću, a istovremeno se od pravca Knina čula mitraljeska paljba. Neprijatelj iz Gračaca mogao je da prođe zato što Špiro Lukić nije izvršio zadatak da između Otrića i Malovana prekine prugu i cestu. On, bivši policajac, docnije četnik, špekulisao je, nije hteo da blizu svoje kuće izazove borbu. Neprijatelj je prodirao i izgledalo je da je pokrenuo jake snage da uspostavi saobraćaj preko Otrića. Niko mu se nije suprotstavljao jer su borci, opijeni slobodom, otišli kućama da proslave prvi slobodan dan. Kad je neprijatelj prodro, uhvatila ih je panika. Kako ih okupiti i ponovo pokrenuti u borbu? Komanda odreda sa grupom najsvesnijih i najboljih boraca bila je u Zrmanji. Znao sam da će, kad vidi da prolaze vozovi, požuriti u pravcu Otrića i da ćemo tada moći da preduzmemo nešto efikasno. Odstupanja nije moglo biti.

Voz iz Gračaca brzo je otišao u pravcu Knina, a odmah zatim je došao voz iz Knina i otišao u pravcu Gračaca. Po prolasku voza iz Knina prestala je pucnjava. Italijani su u Pribudiću i Nadvrelu pohapsili dosta ljudi i poveli ih za Gračac. Po odlasku vozova, na Otriću je zavladala tišina. Nismo znali da li su ostavili posadu. Iako su kroz Otrić prošla dva voza sa Italijanima i ustašama, crvena zastava se i dalje ponosno vila na vrhu železničke stanice.

Voz koji je otišao u pravcu Knina, iza Pribudića survao se niz nasip. Poginulo je 7 Italijana i 2 domobrana. Vaso Šijan, je izvadio iz pragova šrafove koji su držali šine, pa kad je voz naišao srušio se.

Po podne je iz Zrmanje došla komanda odreda i zakazala zbor na Gradini iznad Otrića u 5 sati. U određeno vreme okupilo nas se 12. Odlučili smo da se spustimo u Otrić i, ako je neprijatelj ostavio posadu, da je likvidiramo. Zatražio sam svoju pušku od „harambaše", a on mi je dao sav srećan jer se, navodno, ne oseća najbolje. Strah, koji ga je docnije odveo u četnike, bio je kod njega jači od zvanja harambaše. Nas 10 u koloni po jedan spuštali

smo se niz Gradinu, a istovremeno se sa suprotne strane približavala Otriću još jedna desetina: bili su Popinjci. Njih je predvodio Mićo Lukić[3], novi komandir formirane Popinjske čete. Dali smo im rukom znak da požure. Od kuće do kuće oprezno smo nastupali do ustaške stanice, pred kojom smo se sastali s Popinjcima. Opreznost je bila suvišna — na Otriću nije bilo nikoga.

Doznali smo da se ustaše i Italijani nisu smeli zadržati kad su čuli kako je prošla posada Otrića i kolike su naše snage. U napadu na Otrić učestvovalo nas je skoro 90 sa puškama i nešto manje bez pušaka. Međutim, učiteljicama i železničarima je izgledalo da nas ima samo naoružanih 500, što su rekli ustašama. Od te sile uhvatio je strah ne samo njih, nego i ustaše u Gračacu. Zato su tražili iz Zagreba da se smesta pošalje jedna pukovnija sa bar 10 topova. Ako je kod nas i bilo početničkih slabosti, one su nastale zbog nedovoljne organizovanosti, neiskustva i strahovanja seljaka od borbe sa nadmoćnijom silom. No, kod neprijatelja se, posle prvog sudara s nama, pojavila panika koja nije poštedela ni Gospić, ni Zagreb.

NAPAD NA ŽELEZNIČKU STANICU MALOVAN

Zaposeli smo položaj kod zaseoka Sučevića da bi sprečili neprijatelja da prodre iz pravca Gračaca. U toku noći neprijatelj nije naišao, pa je odlučeno da se likvidiraju ustaše na stanici Malovan, koja svojim položajem na presedlini dominira prilazima Otriću i Gračacu. Pošli smo po selima da pozovemo borce radi napada. Svi su nam se odazvali.

Izjutra 29. jula, dok su se borci kretali prema Malovanu, naišao je voz iz Gračaca sa italijanskim vojnicima i bez zadržavanja prošao u pravcu Knina. Među nama bilo je i nenaoružanih boraca; oni su dobili zadatak da sa pružnim radnicima poruše prugu.

Posada u Malovanu bila je pojačana, a neposredno pred napad upućeno je vozom iz Gračaca novo pojačanje

---

[3] Potporučnik bivše jugoslovenske vojske; borio se hrabro do pogibije na položajima kod Bihaća u septembru 1941.

od 60 vojnika. Mi smo za napad na Malovan prikupili oko 120 naoružanih boraca. Sa jugozapada je napadao naš odred, a sa severa borci Velike Popine. Borci Glogova i okoline trebalo je da sruše prugu i preseku odstupnicu neprijatelju u pravcu Gračaca.

Neprijatelj je iz utvrđenih kamenih zgrada spremno dočekao naš napad. I pored upornog i energičnog napada, zbog čistine ispred zgrade bio je zakočen svaki dalji pokret. Kad smo, nakon pripreme, pošli na juriš, posada se izvukla i pod zaštitom voza, kojim je tog časa stiglo pojačanje, počela povlačenje. Koristeći usek voz se izvukao u pravcu Gračaca. Borci Glogova nisu uspeli da prekinu prugu i spreče izvlačenje neprijatelja. Prilikom juriša su poginula četiri borca, a trojica ranjena (među njima i politkomesar odreda).

U početku ustanka u gračačkom kotaru neprijatelj je brzo reagovao — 27. jula još mu se činilo da ustanak može da uguši kamionom ustaša, no već 28. jula iz Gospića je u Gračac stigao 22. pohodni bataljon. Sve se to pokazalo kao nedovoljno, pa je nakon borbe za Malovan nastala prava panika. Ustaški tabornik iz Gračaca, po povlačenju sa Malovana, izvestio je Zagreb da 30 000 ustanika nadire iz Dalmacije, Like i Bosne prema Gračacu, iako su na Malovanu bili samo borci pomenutih sela. Ustaše su tražile hitna pojačanja, topove i avione.

O ovoj panici u Gračacu doznali smo tek docnije. Znali smo da su, pored ustaša, u Gračac stigli i domobrani. Verovatno ih je bilo oko 800. Naš odred je uveče 29. jula izbio pred Gračac sa oko 150 naoružanih boraca i zauzeo položaje na 2—3 km istočno. Cerovački vod je upućen u pravcu dalmatinskog sela Krupe, radi obezbeđenja levog boka odreda. U toku noći borci su se odmarali, a sutradan je vršeno izviđanje i povezivanje sa borcima bruvanjske opštine, koji su bili na našem desnom krilu. Komanda odreda je ocenila da za napad na Gračac nema dovoljno snaga. Tražena je pomoć od komande gerilskih odreda iz Srba, kao i od 10. gerilskog odreda iz Zrmanje. Krajem jula Srbljani su stigli na gračačke položaje.

Istovremeno kad je oslobođen Malovan, Zrmanjska četa 10. gerilskog odreda, pod komandom Mana Breke,

prešla je preko Velebita u Dalmaciju i zajedno sa Dalmatincima očistila desnu obalu Zrmanje od graničnih straža NDH prema italijanskoj okupacionoj zoni. Zauzet je i deo sela Ervenik na desnoj obali Zrmanje; prelaz na levu obalu branili su Italijani. Odred je u dolini Zrmanje u selima Palanka i Zrmanja organizovao rušenje ceste. Porušeni su svi propusti i mostovi, a na mnogim mestima i podzidi ceste. Po zauzeću Ervenika 10. odred je prebacio Zrmanjsku četu na gračačke položaje. Vod Rujišta i Javornika ostao je da kontroliše prilaze iz Ervenika u pravcu Velebita i Zrmanje. Pribudićka četa je orijentisana prema Plavnu.

Dušan Vladušić mi je ispričao kako je s bratom Brankom[4] razoružao domobrane na železničkom vijaduktu Benderu. Njih dvojica bili su obavešteni da su na Pribudić došli žandarmi, pa kad ih tamo nisu našli, produžili su na Bender. Tu su naišli na posadu koja je čuvala Bender. Kad su videli da su brojčano slabiji od posade, Branko je ostavio Dušana u zasedi da ga štiti, a on se uputio posadi. Kad je stigao do njih rekao im je da su opkoljeni od jakih snaga, pa ako se predaju da im neće biti ništa. Oni su poverovali da su opkoljeni i predali se. Zarobljen je jedan žandarm i 3 domobrana. Svi su upućeni u Drvar.

Oslobođenjem Malovana cela zrmanjska opština je bila slobodna. Sve veze Dalmacije preko Like sa Zagrebom bile su prekinute. Split i Knin mogli su veze sa Zagrebom da održavaju samo preko Sarajeva i morem. Italijanima je prekinuta jedina železnička pruga preko koje su održavali vezu sa svojom zemljom. U tome je najveći značaj oslobođenja zrmanjske opštine. Zato je Ministarstvo domobranstva NDH odmah prebacilo u Gračac jedini domobranski bataljon koji je bio garnizoniran u Lici, a zatim je iz Varaždina doveden Varaždinski bataljon, iz Virovitice i Bjelovara delovi konjičkog puka jačine bataljona, kao i jedna i po baterija topova. Ove su snage već 30. i 31. jula stigle na gračačke položaje. U Gračac su stigli domobranski pukovik Boščanin i ustaški pukovnik Juco

[4] Branko Vladušić poginuo u borbi za Srb marta 1942. kao desetar bataljona „Marko Orešković"; proglašen za narodnog heroja.

Rukavina, a 31. jula komandu preuzima domobranski general Lukić. Formira se „Zdrug generala Lukića", sa zadatkom da se likvidira ustanak u zrmanjskoj opštini i preko Zrmanje oslobode komunikacije za Knin.

Oslobođenje zrmanjske opštine zajedno sa opštinom Srb imalo je ogroman značaj za širenje ustanka kako u gračačkom kotaru, tako i u ostalim kotarima Like. Uspešne borbe i neuspeh neprijatelja da prodre u slobodnu Zrmanju podsticali su ljude na borbu i u ostalim krajevima Like. Njima je borba bila olakšana time što su sve domobranske snage, koje su se nalazile u Lici, bile skoncentrisane u Gračacu. Borci Zrmanje nalazili su se na težištu napada ovih snaga. U izvršenju zadataka imali su dobru podršku boraca bruvanjske opštine i ostalih sela gračačkog kotara.

ORGANIZACIJA ODREDA I POZADINE

Rukovodstvo gerilskih odreda zrmanjske opštine trebalo je da rešava mnogobrojne zadatke. Pored rukovođenja borbom trebalo je da se organizuje rad pozadine, da se uvede red i spreči svaka samovolja, da se organizuje snabdevanje boraca na položaju. Svaki odred je organizovao pozadinu na svom sektoru. Naš odred je imao sela severno, a 10. gerilski odred južno od Zrmanjskog klanca. Zadatke organa vlasti u pozadini vršile su komande odreda, za što su bile proširene. Formiran je narodni sud. Ova organizacija je izvršena prema pravilima koja su iz Drvara poslata komandi gerilskih odreda u Srbu.

Na Otriću je komanda 9. gerilskog odreda otvorila svoju kancelariju za obavljanje potrebnih poslova. Za overavanje dokumenata bio je izrađen pečat odreda. U kancelariji se stalno nalazio Isak Marčetić sa još 2—3 druga i nekoliko kurira. Povremeno je tu boravio i politkomesar odreda Radaković, radi rešavanja važnijih pitanja. Tako je na Otriću došlo do formiranja neke vrste narodnooslobodilačkog odbora, ako ne po imenu, a ono po zadacima koje je obavljao.

Jedan od prvih zadataka je bio da se obezbedi snabdevanje boraca na položaju prema Gračacu, prvenstveno

pečenje i slanje hleba. Kad su i čete iz Srba i Zrmanje otišle na položaj prema Gračacu i za njih je organizovan hleb. Borci su snabdevani mesom od zaplenjene stoke, a u nedostatku ove prikupljane su ovce od seljaka. U četama su odmah bile organizovane kuhinje. Preduzete su mere da seljaci ništa ne rešavaju na svoju ruku, nego da se za sporove obraćaju odboru; na taj način je sprečena samovolja i osveta. U spornim slučajevima seljaci su uspešno mireni. Prvih dana ustanka jedan seljak doveo je na Otrić dva brata, Hrvata, koji su pre ustanka vodili ustaše sa Otrića da ga uhvate. Pošto sam nije smeo da im sudi, doveo ih je na Otrić i tražio da se osude na smrt. Predstavnici odreda na Otriću su znali da u Drvaru postoji sud, pri štabu Drvarske brigade (komandi svih ustaničkih jedinica Krajine i Like), pa su ih poslali da im se tamo sudi.

Naši borci su imali malo municije, pa je sa Otrića u Drvar poslat kurir da je donese. Iz Drvara su odgovorili da nemaju municije za puške, ali su poslali ručne bombe sopstvene izrade i uputstvo kako ih treba praviti. Odmah smo i mi organizovali pravljenje bombi. Glavni majstor je bio Nino Krlić, seljak, kovač i puškar. Za telo bombi su služile vodovodne cevi, koje su narezane da se bolje rasprsnu, a dinamita je bilo dovoljno, zaplenjen je na Otriću. Sa Otrića je održavana kurirska veza sa drugim ustaničkim jedinicama, a i sa jedinicama na položaju. Tu su izdavane i propusnice za putovanja u druga sela.

Na isti način je u Zrmanji Milojko Čuk organizovao funkcionisanje komande 10. gerilskog odreda i narodnog suda. Oni su održavali veze i saradnju sa ustanicima iz severne Dalmacije.

U toku borbe za oslobođenje zrmanjske opštine veliki broj ljudi je pokrenut u borbu. Istovremeno sa izvršenjem borbenih zadataka došlo je u okviru odreda do formiranja četa. U sastavu 9. gerilskog odreda formirane su Otrićka, Popinjska i Rastičevska četa. Otrićka četa, kojom je neposredno rukovodila komanda odreda, je imala preko 70 naoružanih boraca i 1 puškomitraljez. U slučaju odsutnosti komandant je određivao zamenika u četi. Iz sastava čete izdvojen je cerovački vod, koji je samostalno delovao

Drago Vidmar: PORUŠEN MOST

na pravcu Žegara u severnoj Dalmaciji. Popinjska četa je imala blizu 100 pušaka i 3 puškomitraljeza. Komandir čete je bio Mićo Lukić. Rastičevska četa je brojala 30 boraca, a za komandira se nametnuo Jakov Budimir iz Nadvrela, predratni špekulant. On je pokušao da sa četom izbegne od borbe, ali ga je komanda odreda prisilila da dođe na gračačke položaje.

U sastav 10. gerilskog odreda ulazile su Zrmanjska i Pribudićka četa. Zrmanjska četa je imala preko 60 naoružanih boraca, a komandovao je komandant odreda Milojko Čuk, lično ili preko zamenika. Po odlasku čete na gračačke položaje vod iz Rujišta je ostao za obezbeđenje prema Erveniku. Pribudićka četa je imala oko 40 naoružanih boraca; ona je neprekidno držala položaje kod Bendera, prema Kninu i nije učestvovala u borbama za Gračac.

Oba odreda su imala oko 300 vojničkih pušaka. Komandni kadar u četama su uglavnom birali borci između sebe. Oni su u znatnoj meri uvažavali i mišljenje komandi odreda pri izboru starešina. Dobrovoljnost pri stupanju u odrede i brzo narastanje jedinica imalo je za posledicu znatnu samostalnost četa, pa i vodova. Najbolje organizovane i rukovođene bile su Zrmanjska, Otrićka i Popinjska četa. One su učestvovale u svim borbama i izvršavale najvažnije zadatke.

NAPAD NA GRAČAC

Pripreme za napad na Gračac vršene su intenzivno. Komanda 9. gerilskog odreda je radila na povezivanju sa ustanicima iz drugih sela. Ostvarena je dobra veza sa borcima sela iz neposredne okoline Gračaca i opštine Bruvna. Uspostavljen je kontakt i sa članovima Kotarskog komiteta KPH Gračac.

Radi uspostavljanja veze sa ustanicima u Velebitu upućena je jedna patrola iz Popinjske čete. Pri prelasku pruge kod crkve sv. Marka patrola je upala u domobransku zasedu. Posle kraćeg puškaranja patrola se izvukla, ali su domobrani uhvatili ranjenog Ljubomira Stojisavlje-

vića i predali ga ustašama u Gračacu, koji su ga posle mučenja ubili.

Domobrani su 1. avgusta izvršili napad na Crni vrh. Energičnim protivnapadom naših boraca naterani su na povlačenje. U ovom napadu domobrani su imali 2 mrtva i 6 ranjenih. Taj neuspeh ih je još više uverio da nas ne mogu odbaciti od Gračaca.

Sve pripreme dovršene su 1. avgusta, a napad je počeo u ponoć 1/2. avgusta. Gračac je napadnut sa tri strane. Na pravcu Podkokirna—groblje, južno od zaselka Kontići, napadao je 9. gerilski odred, gerilska četa iz Srba i borci iz sela istočno od Gračaca. Na pravcu sela Deringaj—Dukići napadali su borci Bruvna. Iz Velebita u pravcu Gaćešina dola napadala je jedna manja grupa. Napadalo se energično i smelo i jedinice su podišle neprijateljevim položajima, ali su jakom vatrom nadmoćnijih snaga svi naši napadi odbijeni. Pred zoru naše jedinice su se povukle na polazne položaje. Bili smo i brojem i naoružanjem preslabi za proboj dobro organizovane odbrane. Neprijatelj je u Gračacu tada imao preko 2 000 domobrana i ustaša, kao i 6 topova, a naših je bilo nepunih 400 naoružanih boraca (od toga oko 300 najboljih u Podkokirni). Napali smo na glavne neprijateljske snage u Lici, pa nismo ni imali izgleda na uspeh.

SAVEZ ČETNIKA I ITALIJANA

Za komande 9. i 10. gerilskog odreda poseban je problem bilo obezbeđenje od intervencije Italijana iz Knina, dok se većina jedinica nalazi oko Gračaca. Sa sigurnošću se pretpostavljalo da će Italijani pokušati da ovladaju sa oko 30 km železničke pruge i ceste, koliko smo mi držali. Da bismo im sprečili prodor, temeljito smo rušili prugu i cestu u dolini Zrmanje. Istovremeno je razvijan politički rad da se borci ubede u neophodnost borbe protiv Italijana. Komandant 10. odreda uspostavio je vezu sa rukovodstvom dalmatinskih gerilaca između Knina i Zrmanje i zahtevao da oni spreče prodor Italijana za Zrmanju.

Intervenciju Italijana nije trebalo dugo čekati. Nju su politički pripremili četnici, koji su im omogućili da na-

stupe po oprobanom načelu: „Podeli pa vladaj". Radi razbijanja ustanka i ostvarenja svojih protivnarodnih ciljeva bivši radikalni poslanici i političari Niko Novaković Longo, Stevo Rađenović, pop Đujić, Jovo Keča i drugi, isplanirali su podvajanje ustanika na gerilce i četnike. Centar četničke aktivnosti postao je Knin na neoslobođenoj teritoriji, a Srb na oslobođenoj, gde su došli Rađenović i Keča. Oni su govorili narodu da će nas Italijani zaštititi od ustaša i da treba čekati sa borbom dok glavne sile ne reše rat.

Italijanske snage iz Knina i Obrovca bile su pokrenute prema Gračacu 2. avgusta. Iz Obrovca su već sutradan stigle u Gračac, a snage iz Knina su ceo taj dan popravljale porušenu cestu u Zrmanji i, pre noći, bez borbe su izašle na Otrić. Dalmatinci na položajima prema Kninu nisu ni pokušali da im ometu prolaz za Zrmanju, a Zrmanjska četa je bila u pokretu na gračačke položaje. Precenili smo rušenje ceste u Zrmanji i smatrali da će bar nedelja, ako ne i mesec dana biti potrebno da se osposobi za promet; međutim, bio je dovoljan jedan dan za nebranjene prepreke.

Dok su se Italijani peli uz Zrmanjski klanac, iz Srba je stiglo naređenje na Otrić upućeno komandiru Srbske čete, da se kod Gračaca ne otvara vatra na Italijane. Ne znam ko je potpisao, ali smo ga shvatili kao službeno naređenje, s obzirom da je dolazilo iz Srba. Nije isključeno da su ga uputili pomenuti četnici. Bez obzira ko ga je uputio, ono je odstranilo svaku pomisao na borbu protiv Italijana.

Ovo je dalo podstreka četničkim elementima da počnu s propagandom kako su nam Italijani prijatelji. Italijani su nastupali sa parolom: „Bono Serbo, ustaša macare". Takav nastup nije bio bez odraza na borce i narod. Mi smo u četama odmah počeli da objašnjavamo borcima da su nam Italijani neprijatelji kao i ustaše i da se ustaše bez njih ne bi mogle održati i da je to momentana taktika Italijana, da bi lakše ugušili ustanak i obezbedili saobraćaj. Ovakav stav je doprineo da čete i dalje ostanu čvrste i jedinstvene.

Čim su došli, Italijani su uspostavili svoj garnizon na Otriću. Odmah su izdali proglas u kome su zahtevali predaju oružja. Pokušali su da uspostave kontakt sa pojedinim komandirima, ali bezuspešno.

Po prelasku za Gračac Italijani su odmah pristupili opravci pruge i telefonskih linija. Istovremeno su na svim stanicama i stražarama na pruzi postavili svoje posade. Zahtevali su od pružnih radnika da se vrate na posao, ali su oni to odbili, jer su se kao borci nalazili na položaju. Popravka pruge je tekla sporo; bilo im je potrebno mesec dana dok su prugu osposobili za saobraćaj.

Dolazak Italijana znatno je olakšao položaj domobrana i ustaša u Gračacu. Obezbeđenje prema Otriću preuzeli su Italijani, pa su dobili više slobode za manevar prema Bruvnu i Ploči. Odmah po dolašku Italijana 4. avgusta izjutra, oni su, podržani jakom artiljerijskom vatrom, otpočeli napad na naše položaje na Crnom vrhu i Rujevcu. Pod zaštitom artiljerije domobrani su nastupali na Crni vrh koji dominira našim položajima. Borci, nenaviknuti na artiljerijsku vatru, povukli su se i neprijatelj je ovladao Crnim vrhom, a zatim je frontalno iz Podkokirne i bočno sa Crnog vrha, uz podršku artiljerije, napao na snage 9. gerilskog odreda na Rujevcu. Pred nadmoćnim neprijateljem odred se počeo po podne da povlači u pravcu Malovana i u njegovoj visini poseo nove položaje. Naši borci nisu uspeli da spreče neprijatelja da ih odbaci sa položaja koji dominiraju Gračacom.

Sa gračačkih položaja Bruvanjci su se povukli u pravcu Vodene glave, koju su zaposeli za odbranu Bruvna. Bili smo obavešteni da je u Gračac stigao Milan Šulentić, ustaški predsednik zrmanjske opštine i da preko Velebita namerava sa ustašama da se probije za Zrmanju, pa je izvršeno novo grupisanje četa 9. i 10. odreda severno i južno od železničke pruge Otrić—Gračac, na Velebitu. Neprijatelj nije ni pokušao da napadne naše snage na ovim položajima.

Stvaranje fronta i danonocno sedenje na položaju bez borbe počelo je da se negativno odražava na borce. U toj situaciji došla je do izražaja tzv. „seljačka pravda”, po kojoj je svaki muškarac sposoban za borbu morao da ide na

položaj na smenu 7 ili 15 dana. Kako je bilo više boraca nego pušaka, to je smena kod pušaka vršena većinom nedeljno. Borci su se smenjivali, a puška je ostajala na položaju. Ove smene su labavile disciplinu, a samim tim i čvrstinu jedinica. Ni politički rad, koji ionako nije bio naročito intenzivan, nije mogao da otkloni tu slabost. Za politički rad nismo dobivali direktive, nego smo samostalno obrađivali aktuelna i konkretna pitanja. Dostavljanje vesti četama na položaj bilo je dobro organizovano. Kako u četama nisu bili određeni politički komesari, to smo mi, pismeniji omladinci, čitali vesti po grupama. Naročito su nas pažljivo slušali stariji ljudi, koji su stalno tražili razna objašnjenja.

U saradnji sa Italijanima četničke vođe su uporno nastojale da pocepaju ustaničke snage i da ih privole na saradnju sa Italijanima. Radi ovoga su pripremale sastanak ustaničkih predstavnika i Italijana. Naročito su bili aktivni četnički predstavnici iz Srba, koji su pokušali da za ovo pridobiju neke istaknutije ljude iz zrmanjske opštine. Komande odreda su zauzele stav da je to politika razbijanja jedinstva, protiv koje su energično istupile.

Četničke vođe iz Srba i Lapca i Italijani organizovali su na Otriću 11. avgusta sastanak sa ustaničkim predstavnicima. Pokušaj komande gerilskih odreda u Srbu da spreči odlazak četničkih predstavnika iz Srba na Otrić nije uspeo. Zato su na Otrić pošli i predstavnici gerilskih odreda da spreče četnike u ostvarenju njihovog plana. Pored ostalih na Otrić su došli komandant i politkomesar 9. gerilskog odreda, kao i Pero Boltić, predstavnik partijske organizacije i komande u Drvaru. Oni su se odlučno borili protiv sklapanja ma kakvog sporazuma sa Italijanima. Međutim, sva njihova nastojanja ostala su uzaludna. Četničke vođe ostvarile su svoj cilj — sporazum s Italijanima. Potpisan je „Otrićki sporazum", kojim se naše snage obavezuju da se neće boriti protiv Italijana. Iako su komande 9, i 10. gerilskog odreda bile odlučno protiv saradnje s Italijanima, pojedini četnički orijentisani elementi u jedinicama počeli su da je propagiraju. Odmah su raskrinkavani, pa su počeli opreznije da deluju.

Borci i seljaci nisu pridavali neki značaj brojnoj italijanskoj vojsci — ona za njih nije predstavljala autoritet. Preovladalo je shvatanje da Italijani protiv naših boraca ne smeju ništa da preduzimaju. Italijanima je otvoreno govoreno da u šumama ima mnogo naoružanih boraca. Iako većina još nije bila spremna za otvorenu borbu protiv njih, preovladalo je uverenje da mi predstavljamo samostalne oružane formacije, kojima ustaše i Italijani ne mogu ništa. Italijani su naredili da svako preda oružje, ali niko nije hteo da preda svoju pušku. Jedan borac je došao na Otrić sa puškom. Italijani su ga razoružali i poveli da ga streljaju, no na uporno insistiranje predstavnika 9. gerilskog odreda on je pušten, ali puška mu nije vraćena. Ovaj slučaj je iskorišćen da se borcima i seljacima objasni da Italijani, koji su doveli ustaše, taktiziraju dok ne pokupe oružje, a onda će opet da nastave sa terorom.

PRELAZ NA NOVE POLOŽAJE I PREKID BORBE

Od 17. do 20. avgusta zdrug generala Lukića uspeo je da se preko Bruvna i Mazina probije za Boričevac, prema Kulen-Vakufu. U Pištalskoj dragi gerilci lapačkog sreza razbili su ga i naterali na povlačenje prema Gračacu. Proboj neprijatelja na ovom pravcu pokazao je da su naše snage tu bile slabe. Ovaj pravac bio je veoma važan jer izvodi na bok i u pozadinu gerilskih snaga koje su se borile na položajima prema Bihaću. Zbog toga je stavljeno u zadatak 9. i 10. gerilskom odredu da, pored obezbeđenja pravca koji izvodi u Zrmanju i Otrić, preuzmu i obezbeđenje onog koji preko Bruvna vodi u pravcu Lapca.

Za ovaj zadatak određene su Zrmanjska i Otrićka četa, koje su se sa položaja u Velebitu prebacile u pravcu Bruvna. Čete su morale preći prugu koju su Italijani obezbeđivali. Da ne bismo čekali noć, izvešteni su Italijani na Malovanu da ćemo proći pored njih i da ne otvaraju vatru. Ovim se ujedno htela da demonstrira naša samostalnost i snaga. Italijani su odgovorili da ne mogu da dozvole prelaz, dok sledećeg dana ne dobiju odobrenje komande iz Gračaca. Međutim, mi nismo hteli da čekamo, nego su dve čete prošle pored Italijana u koloni po jedan

sa puškama na ramenima i pečenim ovcama na ražnju. Italijani nisu opalili ni metka, a pričali su da je iz planine prešlo preko pruge 500 gerilaca. Dugo su posle borci pričali kako Italijani nisu smeli ni da se jave.

Posle prelaska u bruvanjsku opštinu Otrićka, Zrmanjska i Popinjska četa su posele nove položaje radi sprečavanja prodora neprijatelja iz Gračaca prema Bruvnu. Ovi položaji su omogućivali udar u desni bok nadirućih snaga neprijatelja. Rastičevska četa i Cerovački vod ostali su na starim položajima u Velebitu. Odlazak Otrićke i Zrmanjske čete na nove položaje doveo je do odvajanja boraca od svojih kuća, što na njih ne samo da nije negativno delovalo, već su bili ponosni što im je, kao hrabrim i priznatim borcima, poveren važan zadatak. Na ovim položajima neprijatelj nije uznemiravao naše snage, izuzev povremenom artiljerijskom vatrom.

Polovinom septembra Italijani su pomerili granicu svoje okupacione zone i pristupili okupaciji Like i dela Bosanske krajine. U tim krajevima oni su uspostavili svoju vlast. Kako na druge, tako je i na 9. i 10. gerilski odred ovaj poduhvat Italijana imao negativan uticaj, jer je prestala potreba da se drže položaji prema Gračacu, pa su borci tražili da se povrate svojim kućama. Komande odreda uvidele su da jača oportunizam, a sa njim četnički uticaj. Da bi nekako održali čete i olakšali njihovo aktiviranje, kao i da bi se onemogućilo da oružje dođe u četničke ruke, makar borci bili i kod kuća, komande odreda su ubedile borce Otričke i Zrmanjske čete da oružje ostave na mestu gde je formiran 9. gerilski odred. Borci su pristali i puške su odnesene u Ljubinu poljanu, gde ih je čuvalo nekoliko boraca. Međutim, većina ipak nije htela biti bez njih, pa su se posle nekoliko dana vratili i uzeli ih. Tako je brzo propao jedan dobar plan, pa je trebalo raditi sve iznova.

I Popinjska četa se po povlačenju sa položaja razišla kućama. Komandir čete Mićo Lukić sa tridesetak boraca i 3 puškomitraljeza krenuo je prema Bihaću, gde su borci lapačkog sreza još vodili borbe sa ustašama. Zajedno sa Bosancima oni su domobrane i ustaše prisilili da se povuku na spoljnu odbranu Bihaća. Popinjcima je za odbranu

određen Ripački klanac, koji su zaposeli zajedno sa borcima iz Tiškovca; levo od njih su bili borci ličkih sela, a desno bosanskih. Ustaše i domobrani su izvršili žestok napad da bi probili partizanske položaje. Na odseku Popinjaca i Tiškovčana front nije probijen, jer je odbrana bila dobro organizovana, već na susednom. Ustaše su zašle iza leđa našim borcima, ubile komandira Lukića na osmatračnici, ali su borci, uz gubitke, ipak uspeli nekako da se probiju.

Posle ovog proboja ustaše i domobrani produžili su napad i stigli ispred sela Doljana i Dobrosela. Štab za Liku uputio je apel svim selima Like i Dalmacije da pošalju pomoć u ljudstvu i oružju. Na ovaj apel odazvao se velik broj boraca zrmanjske opštine i sela severne Dalmacije. Oni su pod komandom Milojka Ćuka stigli na položaje kod Doljana i odmah stupili u borbu; neki su ostali do proterivanja neprijatelja u pravcu Bihaća, a neki su posudili puške nenaoružanim Doljančanima, koje su im vratili posle konsolidacije položaja. Posle završenih borbi borci iz Velike Popine i ostalih sela vratili su se svojim kućama. Ovim su Zrmanjci završili poslednje borbe sa ustašama. Sada je iznova trebalo organizovati borbu protiv okupatora, raskrinkati četnike i razbiti njihov uticaj, a i ponovo stvarati čvrste partizanske jedinice. Ti novi zadaci postavljali su se pred partijske aktiviste i najsvesnije borce.

Borbom su stvoreni uslovi za pojačan partijsko-politički rad. U borbi su se iskalili među omladincima novi kadrovi, koji su na sebe uzeli najteže zadatke i rešavali ih u vrlo teškim uslovima. Oni su posle povlačenja sa položaja postali nosioci linije naše Partije i uporni borci za stvaranje partizanskih jedinica koje su spremne da se bore protiv okupatora i njegovih slugu na svakom mestu. Taj rad je omogućio da se već u novembru 1941. na ovom terenu formira 2. četa bataljona „Marko Orešković”.

Vladimir MARIČIĆ

ZAVLAKA U POČETKU USTANKA

Kolone vojnika vuku se blatnjavim seoskim putevima. Puške nose kao kolje na ramenu, prebačene preko leđa, ili se pak poštapaju njima. Vojnici raskopčani i znojni od dugog, napornog marša. Po koji njemački avion preleti vazduhom i uzbuđuje svojim zvukom čitava sela. Neće biti dobro, govore stariji ljudi.

Bio sam tada sretan što imam karabin i 100 metaka, dvije bombe i ako nisam znao rukovati tim oružjem. Nisam služio vojsku, ali sam volio oružje. Karabin sam nabavio odmah u rasulu stare vojske, to mi je bila davna želja. Nisam ga ja sam imao tada, bilo ih je dosta u selu. Nikad selo Zavlaka nije ostalo bez oružja. Badava su žandarmi upadali noću nekoliko puta, ali oružje nisu pronašli — odlazili su praznih ruku. U selu se tih dana sakupilo 8 karabina, 1 puškomitraljez „brno", 2000 metaka, 15 bombi, 10 lovačkih pušaka, 5 pištolja, 7 kubura. Zavlaka se naoružala. U selu je bilo 25 mladića spremnih za borbu, kao i 15 starijih drugova, tako da smo mogli formirati dobro naoružan vod. Što je bilo najvažnije, bili smo složni, jedinstveni kao jedan, raspoloženi za borbu. Za to jedinstvo, kao i za oružje, znalo se u celoj opštini Srb. Radi toga su nas prozvali „mala Moskva".

Organizatori ustanka odmah su uspostavili tješnje kontakte s nama. Bili su to: Đoko Jovanić, đak, Milan Tankosić, radnik, braća Vojo i Dušan Mileusnić, Danić Damjanović i drugi. Puno povjerenje imali smo u njih, jer smo ih i ranije poznavali kao dobre, ugledne i odane

ljude. Nisu se ustručavali da nam povjere mnoge stvari koje se događaju i pripremaju za ustanak. Bili su to dani puni optimizma, ali ujedno predviđanja velikih borbi, napora i odricanja na što smo mi bili svi spremni. Svaki je govorio: bolje je junački poginuti, nego kukavički živjeti.

Tih aprilskih dana čule su se svakakve vijesti, najviše porazne. Kažu, došle su na vlast ustaše. Mi nismo odmah shvatili što su oni i tko su, kakve namjere imaju. Ispočetka su bili mirni, nikog nisu dirali, a poslije par dana počeli su pretiti. Tražili su da se preda sve oružje i vojna oprema. Mi za to nismo htjeli ni čuti, jer tu naredbu ni ranije nismo poštivali niti izvršavali, a kamoli sada. Narod je postao plašljiv, pun nepovjerenja u novu vlast i mjere koje poduzima. Kuće nisu bile sigurno sklonište, te se počelo bježati iz njih. Šume i brda postajali su naša glavna baza, sklonište i mjesto gdje smo se počeli sastajati svakog dana sve više i više. Bogutovac, Šibar, Tavanak sad je naša kuća gdje smo se nalazili danju i noću. U tim zbjegovima diskutovalo se o svemu i svačemu. To je bilo pogodno mjesto gdje se govorilo o potrebi borbe protiv ustaša i okupatora za slobodu naroda.

Dolazile su glasine iz okolnih sela: da ustaše odvode poštene ljude, tuku, kolju i strijeljaju. Uvjerili smo se u tačnost tih vijesti. Dani i noći postali su dugi, niko nije radio na polju ni u kući. Sela su ostala pusta, tek po koja starica ili dijete pretrče preko dvorišta, uvijek spremni da pobjegnu u obližnju šumu. Straže su već formirane i budno prate sa obližnjih brežuljaka da li će se ko od ustaša pojaviti u selu. Jednog dana u maju 1941. javiše da dolazi ustaška patrola u selo. Sve je ustalo na noge. Zauzeli smo prikrivene položaje, a svi koji su imali puške držali su na nišanu ustašku patrolu. Bilo je naređeno da se ne puca dok se ne vidi šta će ustaše raditi u selu. Ustaše su dobro znale gdje se nalaze i što u selu ima, zato nisu smjele nikoga dirati. I ja sam jednoga držao na nišanu cijelo vrijeme, ali naređenje za vatru nisam dobio. Sve se tog puta svršilo bez posljedica.

Drugi put su naišli kad im se nismo nadali i odvedoše dva mladića — Dušana i Nikolu Zorića. Nisu ih odmah tukli, ali kad su izašli iz sela svezali su ih i počeli tući. Mi

smo bili obaviješteni o tome i odmah smo uputili tri čovjeka sa karabinkama da ih preteknu u Gorici i da ih pobiju. Put je bio dalek, preko Bogutovca; oni su hitali koliko su god mogli, dotrčali su do ceste i postavili zasjedu. Čekaju, nema nikoga. Jedan od njih je preskočio cestu i otišao do čobana da se raspita da li su ustaše prošle ovuda i otjerale dva mladića.

— Jesu, malo prije prošli su ovuda, gone dva čovjeka svezane im ruke na leđima i eno tamo pod onim drvetom — mali upire prstom — tukli su ih. Jedan je jaukao i kukao. Kaže: „Ajme, majko moja!", a jedan ustaša se prodera i kaže „Majku ti tvoju . . . neće ti više nitko pomoći".

Patrola je otišla do tog drveta i našla krv na travi; pored ceste vidjeli su se tragovi kako su ih tukli i mučili. To su ispričali kad su se vratili u logor. Ovi mladići bili su prve žrtve ustaškog terora u selu Zavlaci. Toga dana vidjeli smo ih posljednji put. Odveli su ih u zatvor žandarmerijske stanice u Srbu, tukli su ih i mučili kako bi izdali koliko u selu ima oružja i ko je organizator ustanka. Treći dan svezane prebacili su ih kamionom na Kuk kod Donjeg Lapca, gdje su ih zvjerski poubijali sa još dvadesetak drugova i bacili u jamu. Taj slučaj kao i niz docnijih, ogorčio nas je i zaoštrio do krajnjih granica mržnju prema ustaškoj vlasti. Tih dana upijali smo svaku riječ drugova koji su govorili o borbi i pripremama za ustanak.

* * *

Vrijeme nam se duljilo i nikad da dočekamo dan kad će se poći u boj za rušenje ustaške vlasti. Dok smo se pripremali, ustaše su nastavile sa hapšenjima, klanjima i paljenjima. Tako su 18. juna izvukle iz poštanskog automobila svećenika Spasu Lavrnju iz Suvaje, otjerale ga u obližnju šumu i ubile. Sutradan, 19. juna pohapsile su dvadesetak Srbljana, mještana, tukle ih i isprobadale bajonetima. Neke su od njih pustili, a neki su pobjegli, dok su Dušana Ugricu i još nekoliko izvele u šumu Kuk

kod Lapca i nakon mučenja, zvjerski ih ubile i bacile u jamu. 30. juna su uhapsile Danu Batinicu, lugara u penziji i njegovog sina Dušana mučili ih i tukli. Nakon toga su Dušana pustili sveg isprebijanog, a oca ubili.

Dana 26. juna ustaše su na spavanju pohvatale 16 Kunovčana, Podurljajčana i Osrečana, vezali im ruke i noge žicom, a zatim sproveli u zatvor u Srbu gdje su ih tukli i mučili da bi ih poslije svega prebacili kamionom na Kuk gdje su ih pobili i bacili u jamu. Iz te grupe uspjeli su da pobjegnu Vojislav Mileusnić, Petar Desnica i Simo Kalinić.

Selo Suvaju ustaše su zapalile 1. jula. U tom požaru izgorjelo je 25 kuća. Isti dan ustaše su ubile 300 žena, djece i muškaraca. Od toga 170 je bačeno u 3 jame, a ostali su spaljeni u kućama. Ovom prilikom ustaše su trudnoj ženi svećenika Spase Lavrnje, kojega su ranije ubili, rasporili trbuh i izvadili živo dijete koje su ubili. Djevojci Angelini Keči zaboli su nož u grudi, dok su Zorku Keču živu bacili u vatru. Od porodice Soke Keče zaklano je i ubijeno 12 osoba, među kojima 8 djece. Sutradan, 2. jula, ustaše su upale u selo Osretke, zapalile nekoliko kuća i štala i ubile Radu, Jovana, Simu, Iliju i Dušana Grbića, Stevana, Nikolu i Đorđa Damjanovića, Dana Bokana, Jovana Zorića, Smilju Peić i Iliju Novakovića. Istog dana ustaše su upale u selo Kruškovača kod Srba i zaklale celu porodicu Davida Desnice od četiri člana, zatim ženu i služavku Milku Penić, Soku i Jovanku Rađenović i sina Nikole Rađenovića.[1] Ustaše su u ovim pokoljima i ubistvima pljačkale sve što su našle i odnosile u ustaški stan u Srbu. Tih dana ustaše su došle iz Knina vozom i odvele stražare Jovana i Petra Bursaća iz Ličke Kaldrme i nakon strašnog mučenja ubile ih u Kninu, a potom bacile u vrbe nedaleko od grada.

Kako je krvoproliće sve više uzimalo maha, tako je još više rastao revolt naroda i boraca koji su stajali kao jedan spremni za borbu na poziv KPJ.

* * *

---

[1] Zbornik dokumenata o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, izdanje Vojnoistorijskog instituta JNA, tom V, knjiga 1, strana 511.

Pošto su bile pokidane PTT veze to smo pred ustanak ostali bez štampe, a nismo niotkud mogli dobiti tačnih obavještenja što se dešava na frontovima. Uz to ustaške su vlasti izdale naredbu da se predaju svi radio-aparati, kako narod ne bi slušao vijesti raznih radio-stanica. Da bi se bar donekle znalo šta se dešava odlučeno je da se nabavi negdje radio-aparat na baterije. Pogodna prilika za to pružila se kad je jedna učiteljica iz Tiškovca nosila svoj radio-aparat da preda u Srb ustaškoj vlasti. Drugovi Boško i Petar Marić presreli su je na putu za Srb i uzeli joj aparat. Bio je to u one dane velik kapital za naš logor. Pošto smo morali štedeti baterije slušali smo samo vijesti radio-Moskve i Londona. Tako smo znali što se radi na drugim frontovima. Vijesti su umnožavane na pisaćoj mašini Vladimira Zorića i slate drugim logorima i zbjegovima. Često su kod nas slušali vijesti Đoko Jovanić, Milan Tankosić, Vojo i Dušan Mileusnić, Ilija Radaković, Petar Babić i drugi.

Vršene su i razne druge pripreme za ustanak. Kupovana je municija, puške, prikupljane bombe, eksploziv, vršen je popis boraca po desetinama, grupama, odredima i vodovima. Vršen je izbor komandira desetina i vodova. Drugovi su održavali stalnu vezu između logora — zbjegova okolnih sela. Bila je stalna veza sa drugovima iz Drvara i bližih mjesta na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije. Sjećam se dobro kad nam je Dušan Mileusnić pokazivao kartu gdje su logori — zbjegovi pojedinih sela, koliko imaju oružja, gdje je predviđeno da napadne koja naoružana grupa — mada se ja nisam razumio u kartu, ali sam bio uvjeren da je to sve istina i da smo mi jaki. Nas je bilo sedmoro braće, spremnih za borbu; bili smo naoružani, imali smo 3 karabina i 4 lovačke puške, a svi smo pošli u borbu na dan ustanka.

* * *

Što se dan ustanka približavao, narod je bio sve ogorčeniji prema ustaškoj vlasti i okupatoru. Od starih ljudi najviše se isticao Milan Zorić (poginuo je drugog dana ustanka u napadu na žandarmerijsku stanicu Plavno), dobrovoljac iz prvog svjetskog rata, koji je prvi pošao u bor-

bu sa nama, iako je imao preko 50 godina i bio invalid bez jedne noge. Bilo je tih dana straha i defetizma, naročito kod nekih starijih ljudi i žena, ali to nije moglo uticati na narodni val koji je bio pokrenut i kao lavina je rušio sve što mu se isprečilo na putu. Glas KPJ je dopirao preko rijetkih članova i simpatizera. Narod je slušao svaku njihovu riječ i radio kako mu je rečeno.

Može se reći da je šteta što se rad Partije nije bolje osjećao još prije rata, jer je narod bio neraspoložen prema ondašnjoj vlasti. Rezultat toga neraspoloženja se vidio i u posljednjim izborima pred rat kada je 95% glasalo za takozvanu demokratsku stranku, a protiv režima i diktature Stojadinovića. U mjestima u dolini Une vladala je bijeda i siromaštvo, a broj radništva se povećao početkom građenja unske pruge Knin — Bihać 1937. god. Bilo je vrlo pogodno tlo za rad i stvaranje organizacija KPJ, ali na žalost toga nije bilo. To pominjem, jer sam i sam bio radnik — miner na toj pruzi a među tim radnicima, kojih je bilo oko 3000, nije bilo ni jednog člana Partije. Takav slab rad i nepostojanje ćelije KPJ i SKOJ-a imalo je velikih posljedica u razvoju ustanka i vjerovatno je i to utjecalo na odvajanje nekih ljudi na stranu četnika. S druge strane aktivno su radile neke četničke glavešine zbog čega su i imali veći utjecaj na narod tako da su jedan dio ljudi iz Tiškovca, Vagana, Rastičeva, Strmice i Zrmanje povukli za sobom. Bilo je grešaka i kod nekih organizatora ustanka u borbi za ljude i narod u tim selima.

* * *

Bila je nedjelja, 27. jula, lijep sunčan dan kada smo negdje oko 10 sati dobili naređenje (donio ga je Vojislav Mileusnić) da porušimo prugu Knin — Drvar i na taj način spriječimo dolazak ustaša iz Knina u pomoć već opkoljenom Drvaru. Mi smo već bili obaviješteni da je Drvar napadnut noću 26/27. jula i da je ustanak tamo već počeo. Čuli su se pucnjevi i rafali na sve strane i mi pritežemo opasače, fišeklije, prtimo rančeve i svaki je prigrlio svoj karabin ili lovačku pušku. Ponosio se svaki koji je imao karabin na ramenu. Kolona se spontano oformila i pošli

smo u selo Kaldrmu gdje nas je dočekala isto takova grupa naoružanih ljudi. Odatle smo se uputili ka pruzi i maloj željezničkoj stanici gdje je bilo par magacina u kojima je bilo dosta ćuskija, lopata, čekića i nešto eksploziva, štapina i kapsula. Otvorili smo magacine i uzeli ono što nam je trebalo za rušenje pruge. Tu se okupila velika masa ljudi, ali smo od oružja imali svega 18 pušaka i jedan puškomitraljez (nosio ga je Miloš Zorić, poginuo je 1943. godine na Otešu kod Gospića), 20 bombi i nešto oko 2000 metaka. Nenaoružani ljudi su nosili ćuskije i pijuke za rušenje pruge. Neki su nosili sjekire, rogulje, pištolje i kubure.

Odmah smo krenuli prugom u pravcu sela Tiškovca na Kuk, kod kuća Bauka. Primijetili smo voz koji je išao iz pravca Knina u pomoć opkoljenom Drvaru. Komandiri grupa Jovo Bursać i Vlado Zorić rasporedili su ljude za borbu. Puškomitraljez je ostao na Kuku, odakle je imao najbolji pregled za dejstvo. Mirko i Đuro Bursać dobili su zadatak da miniraju željeznički most ispred kuća Bauka. Oni su bili vješti tome poslu, jer su oba bili rudarski radnici — mineri u Trepči. Baš zato što su bili smjeli i poznavali svoj posao brzo su ga i izvršili — voz je već prilazio samom mostu, svaka sekunda bila je odlučna. Grunula je snažna eksplozija, most je odleteo u vazduh, pruga je prekinuta, zadatak izvršen.

A, odmah tu ispred željezničkog mosta približava se voz, kloparaju točkovi, čuje se pisak lokomotive, strojovođa je primijetio da je most srušen. Ispred samog mosta zaustavio je lokomotivu. Ustaše i domobrani počeše iskakivati, a sa naše strane poče paljba. Miloš Zorić otvorio je vatru iz puškomitraljeza, što je bilo porazno za ustaše. To su bili prvi hici na relaciji od Drvara do Knina u dolini Butižnice. Počeo je dugo očekivani dan, pun nestrpljenja i neizvjesnosti. Nastala je gužva i iznenađenje kod neprijatelja, počelo se bježati, otvarati vatra, čuje se komanda, ali je niko ne sluša. Lokomotiva se povlači nazad, tuče je vatra iz puškomitraljeza i pušaka. Nastao je jauk i bježanje. Voz se uspio povući u jednu dragu, gdje se neprijatelj malo sredio, ukrcao u vagone i vratio nazad do stanice Tiškovac, a zatim koristeći našu neaktivnost istog dana povukao za Knin.

Zbog nedostatka iskustva i nepovezanosti naših ustaničkih grupa dogodilo se da je cijela kompozicija otišla za Knin skoro nedirnuta, a bila je prodrla 36 km kroz ustanički rejon. Niko se nije dosjetio da poruši prugu i spriječi povlačenje neprijatelja ka Kninu. Time smo propustili da, osim moralnog efekta, dođemo i do znatne količine neophodnog oružja i municije.

Bilo je i drugih slabosti. Nismo se blagovremeno obučavali u rukovanju oružjem i u osnovnim vojničkim radnjama, neophodnim za vođenje borbe, a spremali smo se na ustanak. Zbog ovoga se u borbi trošilo mnogo municije, rezultati su bili slabi, a žrtve koje smo davali na bojnom polju bile su velike. Ljudi su bili junaci, neustrašivi i odlučni, jurišali su u svakoj prilici.

U toku 27, 28. i 29. jula srušili smo oko 20 km „Šipadove" pruge, 17 mostova i oko 300 telefonskih stubova. Time smo onesposobili prugu za saobraćaj za duže vreme.

Dana 28. jula napali smo Strmicu i oslobodili je, zaplijenivši nešto hrane, brašna, riže i masti, što nam je dobro došlo za ishranu ustanika. Sutradan, 29. jula, izvršen je napad na žandarmerijsku stanicu Plavno u kojoj je bilo oko desetak ustaša. Ustaše su poubijane, a zaplijenjeno je dosta oružja, municije i opreme: 240 pušaka (od toga 80 lovačkih), 2 sanduka municije i 2 sanduka bombi i ostale opreme. Sve to oružje podijeljeno je drugovima u Plavnu i nekim ljudima iz Kaldrme, Zavlake i Tiškovca koji ga nisu imali. I dok su ujedinjeni Ličani, Bosanci i Dalmatinci vodili borbe oko Knina, dotle su Srbljani, Kunovčani i Podurljajčani, pod komandom Đoke Jovanića, zauzeli Srb, zaposjeli Srbski klanac i iz zasjede sačekali kamion ustaša i savladali ih. I na Brežinama, Bruvnu, Gračacu, Donjem Lapcu, Nebljusima planule su 27. jula ustaničke puške, poubijano je dosta ustaša, zapaljeno više kamiona, zauzete žandarmerijske stanice, potrgane TT linije, srušeni mostovi, zaprečene ceste i ceo saobraćaj paraliziran tako da su ustanici postali gospodari situacije na ovom području. Zavijorile su se crvene zastave i oživjela sela. Počeo je da se rađa novi život.

Damjan ZORIĆ

DONJI LAPAC U USTANKU

PRVI USTANIČKI DANI

Brza i iznenadna kapitulacija bivše Jugoslavije 1941. godine, kao i izdajstvo tadašnjih vladajućih krugova, iznenadili su i ogorčili celokupan narod Donjeg Lapca i okoline. Narod nikako nije mogao da shvati da su kapitulacija države i raspad vojske došli tako brzo. Nisu bili retki slučajevi da su se ljudi javljali kao dobrovoljci i odlazili u Bosnu, jer su se prenosile vesti da se tamo prikupljaju nekakvi dobrovoljci, da bi produžili borbu protiv okupatora. Međutim, stvarnost je bila drugačija. Okupacijom zemlje i uspostavljanjem NDH u Donjem Lapcu su svu vlast preuzele ustaše.

U momentu kapitulacije organizacija KPJ u lapačkoj opštini imala je 7 članova. Posle kapitulacije dvojica su otišla u Beograd, a jedan u gračački srez, tako da su u lapačkoj partijskoj organizaciji ostali Pejo Žunić, Stevo Dragičević, Nikola Vidaković i Mile Kosanović. Sekretar ćelije, Pejo Žunić, je uhapšen od ustaša u junu. Od ostale trojice, dvojica su izbegla u šumu, a Nikola Vidaković je i dalje radio u sudu u Lapcu. Partijska organizacija je istovremeno ostala i bez veze s Okružnim komitetom, pa se u ovakvoj situaciji nije snašla i njen rad je postao veoma slab. Tako, nije preduzimala nikakve mere da ljudi koji su prilikom raspada bivše vojske doneli sa sobom oružje i drugu vojnu opremu, istu sakriju i ne predaju ustaškim vlastima.

Ustaška vlast koncentrisala se u selu Boričevac, 6 km istočno od Lapca. No sve do početka juna bilo je relativno

25

mirno. Ustaše još nisu otpočele sa hapšenjem i progonima srpskog življa, već su nastojale da prikupe što više oružja od ljudi koji su ga imali.

Sredinom juna u Donji Lapac je ustašama došlo pojačanje, a istovremeno je izvestan broj domaćih ustaša obukao uniformu. Odmah zatim otpočela su hapšenja, progoni i ubijanja Srba. Prvo su počeli sa hapšenjem istaknutijih ljudi, kako bi nestao njihov uticaj, a i bogatijih — da bi se dočepali njihovih imanja. Posle toga su nastala masovna hapšenja i ubijanja srpskog naroda u okolnim selima. U Bubnju su ustaše 9. jula ubile u polju 12 devojaka, a pored toga poklale su i spalile u domovima preko 80 ljudi, žena i dece. Iz sela Nebljusi odvele su oko 150 ljudi, žena i dece, iz Meljinovca preko 90, a slično i iz drugih sela. Svi su ubijani na najsvirepiji način ili živi bacani u jame u Jasenovači kod Boričevca i na Kuku iznad Donjeg Lapca. U Donjem Lapcu vršena su pojedinačna hapšenja i ubijanja, jer je narod vrlo brzo doznavao njihove namere i bežao u šume. Zbog neuspeha u masovnom hapšenju ustaše su pribegavale raznim varkama i obećanjima kako bi što više privukle zbegove iz šume. Tako su govorili kako će svakom onom ko želi da ide u Srbiju izdati propusnicu (a pojedincima su zaista takve propusnice i davali), a oni koji ne bi hteli da napuste svoje domove mogu ostati, s tim da se pokrste i tada će se tretirati kao i ostali Hrvati. No, ni sa ovim merama ustaše nisu uspele: narod je i dalje ostao u šumama i zbegovima, ne verujući obećanjima, jer je imao pred očima dotadašnja iskustva okolnih sela.

Posle puštanja Peje Žunića iz zatvora i njegovog odlaska u šumu, partijska organizacija je počela aktivnije da radi. Njen rad naročito se osetio u zbegovima među narodom, kome je govoreno da se ne odaziva nikakvom pozivu ustaša, bilo da se radi o iseljavanju u Srbiju, pokrštavanju, odlasku na rad u Nemačku, ili regrutovanju u vojsku NDH. Objašnjavano je da je to obična varka. Istovremeno otpočelo se sa prikupljanjem i sklanjanjem oružja, municije i vojne opreme na sigurnija mesta. Baš u ovim najtežim danima, kada mnogi ljudi nisu videli nikakvu perspektivu za opstanak i kada su zamišljali da jedini spas leži

u bekstvu u Srbiju, pa čak i u pokrštavanju (neke porodice su se zaista pokrstile), delovanje partijske organizacije i pojedinih naprednih ljudi imalo je vidnog uspeha, pa su mnogi uvideli da je jedini spas u oružanoj borbi protiv ustaša i okupatora.

Neposredno uoči dizanja ustanka, 25. ili 26. jula, Pejo Žunić je primio iz Drvara obaveštenje da se u Bosni vrše pripreme za dizanje ustanka, a doznao je i za iste pripreme u opštini Srb. Međutim, on o tome nije odmah obavestio i ostale članove KP, zbog čega do 27. jula nisu izvršene potrebne pripreme za ustanak u Lapcu i okolini. Ali i pored toga u narodu su se pronosile vesti da je otpočeo ustanak u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni. U takvoj situaciji grupa ljudi iz sela Oraovca je 27. jula na Kuku, na putu između Donjeg Lapca i Udbine, izvršila zaprečavanje i postavila zasedu, ali ustaše toga dana nisu naišle. Istog dana posle podne ustanici iz sela Brotnje i Zaklopca napali su na Dabinoj strani grupu od nekoliko ustaša i žandarma koji su pošli iz Doljana u izviđanje ka Srbu; no ovi su uspeli da pobegnu nazad u Doljane. Ove prve akcije iako bez nekog vojničkog uspeha, imale su snažno moralno dejstvo i poslužile su kao signal za početak opšteg ustanka.

27. jula održan je u selu Birovači sastanak partijske organizacije na kome su članovi upoznati sa pripremama za ustanak u Bosni. Istog dana stigle su vesti iz Lapca da je došlo do oružane borbe u opštini Srb, pa je doneta odluka da se odmah pristupi pripremama za dizanje ustanka, a svi članovi Partije su dobili određene zadatke. Preduzete su mere da se obavesti narod u zbegovima, kao i u udaljenim selima, o ustanku i pozove u borbu. Doneta je i odluka da se uhvati veza sa ustanicima u selima Dobroselo i Doljani, a preko njih i sa ustanicima opštine Srb. Pejo Žunić je posebno bio zadužen da preko Nikole Vidakovića dođe do podataka o broju, rasporedu i namerama ustaša i žandarma, kako u Donjem Lapcu tako i u Boričevcu. Tada se pretpostavljalo da ih tamo ima preko 250.

Rano 28. jula ustanici iz Doljana, Brotnje i drugih sela napali su žandarmerijsku stanicu u Doljanima. U ovoj borbi poginuo je jedan žandarmerijski narednik sa još pet

ustaša i žandarma, dok ih je desetorica pobeglo u Boričevac. Ustanicima je palo u ruke 6 pušaka i nešto municije. Istog dana izvršen je neuspeo napad na jednu grupu od šest ustaša na Kuku, koji su iz Donjeg Lapca pošli za Udbinu, kao i na poštanski automobil u šumi Greoci; u ovoj šumi je ubijen jedan ustaša i zaplenjena njegova puška sa 70 metaka.

Posle zauzimanja žandarmerijske stanice Doljani, 28. jula posle podne jedna veća grupa ustaša upala je u Dobroselo; ustanici su uspeli da odbiju napad. Prilikom upada u selo ustaše su ubile 10 starijih ljudi i žena i zapalile dve štale. Istog dana uhvaćena je veza sa ustanicima iz Dobrosela i dogovoreno da se 29. jula napravi zajednički plan za napad na Donji Lapac i Boričevac. Međutim, do tog sastanka nije došlo zbog borbe koja je vođena na Brežinama između Doljana i Dobrosela.

Jedna grupa od oko 60 ustaša krenula je 28. jula sa dva autobusa i jednim automobilom iz Boričevca u pravcu Doljana. Ustanici su napravili zasedu na Brežinama i zazidali cestu kamenjem. Kada su ustaše naletele na prepreku, ustanici su ih napali. U ovoj borbi ubijeno je 17 ustaša i žandarma. Zaplenjena su oba autobusa, kao i 18 pušaka i jedan puškomitraljez. Ustaše u automobilu uspele su da pobegnu za Boričevac. Istog dana jedna grupa od tridesetak ustaša, koja je pošla iz Udbine kao pomoć ustašama u Donjem Lapcu, sukobila se sa ustanicima na Kuku. Ustanici su brojno bili slabiji, a donekle i iznenađeni, pa nisu uspeli da spreče dolazak ovih ustaša u Lapac. U borbi je poginuo jedan ustanik. Istog dana ubijena su dvojica ustaša u selu Kestenova Korita, a njihove puške zaplenjene.

Na prvom sastanku ćelije Pejo Žunić je preneo obaveštenje Nikole Vidakovića, da su u Srbu i Drvaru ustanici razbijeni i da ustašama dolazi u pomoć nemačka vojska sa velikom motorizacijom i slično. Mi, prisutni članovi, nismo bili zadovoljni ovakvim obaveštenjem i zahtevali smo da Vidaković izađe iz Lapca čim pre i da dođe na sastanak. Već istog dana je došao i na sastanku je ponovio ono isto što nam je Žunić već preneo. I pored netačnog Vidakovićevog obaveštenja, doneta je odluka da se odmah

pristupi formiranju oružanih grupa i vodova po selima, a u samom Donjem Lapcu i veće jedinice. Svaki od članova KP dobio je za ovo određen zadatak.

Zbog učestalih napada ustanika kod lapačkih ustaša zavladala je panika i oni su 30. jula napustili Donji Lapac i povukli se u Boričevac. Sa ustašama su se povukli žandarmi, finansi i službenici sa svojim porodicama. Ustanici su ušli u Lapac bez borbe, postavili zasede i isturili patrole prema Boričevcu, a cesta je bila zaprečena.

Istog dana u svim selima lapačke opštine narod se digao na ustanak. Po selima i zaseocima formirane su manje jedinice, grupe i vodovi, koji su nosili nazive svojih sela. Odmah se otpočelo s izvođenjem akcija. Kruški vod, sa grupom boraca iz Štrbaca, prebacio se na Štrbački buk da bi napao na ustaše koje su se tamo nalazile, ali su one bez borbe pobegle preko Une na bosansku stranu. Nebljuški vod, sa grupom ustanika iz Pirovišta i Capaćuše, zaposeo je položaj na Drenovači, na cesti Bihać — Donji Lapac.

U Zalužju je 31. jula održan sastanak lapačkih ustanika sa Dobroseljanima i Doljančanima radi dogovora o napadu na ustaše u Boričevcu i Gornjem Lapcu. Odlučeno je da se napad izvrši 2. avgusta tako da ustanici Donjeg Lapca i okolnih sela napadnu na Drenovu glavu, Krš i zaselak Pavičići, a ustanici iz Dobrosela, Doljana i drugih sela na Gornji Lapac i Boričevac sa padina brda Lisac i Mandina glavica. Ugovoren je signal za napad. Istog dana ustanici su uhvatili jednog žandarma i jednog finansa i zaplenili dve puške sa 80 metaka.

Prema prikupljenim podacima u Boričevcu se nalazilo oko 300 ustaša, žandarma, finansa i naoružanih seljaka, pa je za napad u Lapcu formirana četa od oko 60 boraca, koja je podeljena na tri voda. Četa je imala nekoliko pištolja i 28 pušaka, od kojih su polovina bili vojnički karabini, a polovina lovačke puške. Tako je uz svakog naoružanog borca bio i jedan nenaoružan (imali su rogulje, sekire ili neki bodež). Pri formiranju čete partijska organizacija je predvidela da se za komandira postavi major bivše vojske Boško Rašeta, koji se do tada skrivao u selu. Međutim, on je odbio da preuzme komandu nad već formiranom četom, a odbio je i da bude stručni vojni sa-

vetnik iako mu je rečeno da neće neposredno učestvovati u borbi. Tada je odlučeno da se za komandira čete postavi Tomica Popović.

U toku noći 1/2. avgusta četa, u čiji je sastav ušao i vod, zauzela je položaj, kao i Donjopoljski i Oraovački vod. Napad na Boričevac je otpočeo na ugovoreni signal. U odbrani Boričevca i Gornjeg Lapca ustaše su dale manji otpor nego što se očekivalo, s obzirom na njihovu brojnost i naoružanje. Sav narod, stoku i sve što su mogli povesti ili poneti pokrenuli su ka Kulen-Vakufu. Prilikom povlačenja ustaše su u selu Kalati počinile nečuvena zverstva: pobile su sav srpski živalj koji se zatekao u selu, decu su živu nabijale na kolje i vile i tako ih po dvoje ostavljale ili ih pribijale na zidove i ograde oko kuća. Devojke i žene su silovale, a potom klale i ubijale.

Naišavši na slab otpor ustanici su brzo ovladali ovim uporištima. Iznad Boričevca, na Gradini, odmah je istaknuta velika crvena zastava. Pri zauzimanju ovih mesta dogodilo se da su neodgovorni pojedinci, a naročito oni koji su osetili ustaška zverstva, otpočeli samovoljno da pale kuće i gospodarske zgrade. Pokušaji da se to spreči nisu bili sasvim uspešni, jer je ogorčenje kod naroda dostiglo kulminaciju, s obzirom na ustaške zločine i na to da su ova sela dala velik broj ustaških zločinaca. Trgovine u Boričevcu bile su krcate opljačkanom robom, naročito tekstilom. Kad su dućani počeli da gore, roba je izbacivana, a seljaci koji su iz okolnih sela došli za ustanicima, počeli su da je razvlače i nose kućama. Zapretila je opasnost da se i neki borci sa opljačkanim stvarima ne raziđu kućama, pa je ostatak robe zapaljen.

Ustanici Dobrosela, Doljana, Bubnja, Brotnje i drugih sela produžili su sa gonjenjem ustaša prema Kulen-Vakufu, dok je ustanicima iz Lapca i okoline naređeno da se vrate u Donji Lapac. Tu je održan kraći miting, a zatim je izvršena smotra i raspored boraca. Oraovački vod, pojačan sa nekoliko boraca iz Donjopoljskog voda, upućen je na prevoj Kuk, radi osiguranja od ustaškog napada sa pravca Udbine. Jedna grupa boraca određena je da kontroliše pravac prema selu Mazinu, Lapačka četa upućena je na Mamac, a Mišljenovački vod sa Gajskim vodom na po-

ložaj prema Kulen-Vakufu, u sela Kalati i Kestenovac. Oslobođenjem Boričevca i Gornjeg Lapca i proterivanjem ustaša u Kulen-Vakuf, a pošto je i opština Srb očišćena od ustaša, srez Donji Lapac je u potpunosti oslobođen ustaške vlasti i time postao prvi slobodni srez na teritoriji Hrvatske.

FORMIRANJE ODREDA

Na sastanku partijske ćelije u Donjem Lapcu 3. avgusta je odlučeno da se formira Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu na čelu sa Gojkom Polovinom i da se uspostavi narodna vlast na teritoriji opštine. Već 5. avgusta uspostavljena je civilna vlast, koja je dobila naziv „narodna vlast". U prvu narodnu vlast ušli su ugledniji ljudi i bivši službenici koji se nisu kompromitovali. Radom ovog organa rukovodio je formirani štab.

Pred narodnu vlast postavljali su se značajni zadaci: prikupljanje hrane za borce na položajima; prikupljanje i vršidba žita sa napuštenih imanja; formiranje seoskih straža (od starijih ljudi i omladinaca) koje su, pored zadatka da štite slobodnu teritoriju od iznenadnog upada ustaša, trebalo da vode borbu i protiv pljačkaško-terorističkih grupa koje su se počele pojavljivati i vršljati po selima, itd. Formirana je i bolnica za ranjene borce, kojom su, pošto nije bilo lekara, rukovodili Boja Tišma, stručna babica i Dušan Rašeta, a za bolničko osoblje angažovane su omladinke iz Donjeg Lapca. Narodna vlast je sa uspehom obezbedila rad mlinova i pekare i sprovela organizaciju pomoći u obradi letine onih boraca koji su se nalazili na položaju, kao i niz drugih zadataka.

Oslobođenjem ovog kraja stvoreni su povoljni uslovi za intenzivniji politički rad. To je partijska organizacija dobrim delom iskoristila. Održavani su sastanci sa borcima na položajima, a pristupilo se političkom radu i u pozadini. Jedan od osnovnih zadataka tog rada bio je da se objasni ko rukovodi ustankom i koji su ciljevi borbe. Tumačeno je o neophodnosti bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda i objašnjavano da se za ustaške zločine ne može kriviti niti snositi odgovornost ceo hrvatski na-

rod. U sklopu političkog rada štampane su i radio-vesti, koje su dostavljane na položaje i rasturane po selima.

Dolaskom nekih članova CK KPH i OK za Liku lapačkoj partijskoj organizaciji pružena je direktna pomoć. Među prvima je došao Marko Orešković, član CK KPJ. Marko je održao sastanak sa lapačkom partijskom ćelijom na kojem je analiziran dosadašnji rad i razvoj ustanka. Dao je smernice za dalji rad, ukazao na potrebu većeg angažovanja članova KP i simpatizera u tumačenju ciljeva borbe, na stvaranju i širenju bratstva i jedinstva. Ovo je za partijsku organizaciju i ustanak u ovim teškim danima bila prva i najdragocenija pomoć pružena od višeg partijskog rukovodstva. Po Markovom odlasku dolazi do osveženja i bržeg razvoja ustanka, kao i većeg uticaja partijske organizacije u masama.

Odmah posle oslobođenja Donjeg Lapca otpočela je sa delovanjem velikosrpska četnička grupacija. Početkom avgusta povezuje se grupa četnika iz Srba s majorom Rašetom, Štikovac Lukom, bivšim žandarmerijskim narednikom i još nekim velikosrpskim elementima iz Lapca. Kako se u Lapcu tih dana već vijorila crvena zastava, počeli su da među narodom govore kako je treba skinuti, jer ukoliko Italijani doznaju da komunisti rukovode ustankom, napašće na oslobođenu teritoriju. A ukoliko se crvena zastava skine i komunisti odstrane iz rukovodstva ustanka, tada će Italijani pomoći ustanike u borbi protiv ustaša. Međutim, skoro niko nije ovome naseo.

Jedna naoružana četnička grupa pretvorila se u terorističku bandu, koja je počela da krstari po selima u okolini Lapca, tražeći neodbegle hrvatske porodice. Za nekoliko dana pohvatali su i pobili neke Hrvate koji, računajući na svoju lojalnost i poštenje, nisu ni pokušali da beže. Ova je grupa opljačkala njihovu stoku i drugu imovinu, a zatim prodala Italijanima na Otriću. A kada je s tim završila, počela je da pljačka stoku srpskih porodica i boraca na položaju. Štabu odreda i partijskoj organizaciji nametao se hitan zadatak da ovo spreče i raskrinkaju grupu kao pljačkašku i terorističku. Odmah su joj postavljene zasede, ali pošto je grupa doznala za njih, na vreme se povukla.

Sastanku opštinskog komiteta i partijske organizacije oko 15. avgusta prisustvovao je i jedan član OK za Liku. Od članova nisu bili prisutni Pejo Žunić (nalazio se na zadatku na koreničkom kotaru) i Nikola Vidaković (skrivao se u okolini Lapca pred četničko-terorističkom grupom). Analizirali smo rad lapačke partijske organizacije posle kapitulacije i u samom ustanku.

Zbog učinjenih propusta i grešaka kako posle kapitulacije Jugoslavije, tako i u samom početku ustanka, na sastanku je doneta odluka da se iz KPJ isključe Pejo Žunić i Nikola Vidaković. Istovremeno na sastanku je za novog sekretara opštinskog komiteta izabran Gojko Polovina, a ja za sekretara ćelije.

Radi ugušivanja ustanka u ovom delu Like i ponovnog uspostavljanja ustaške vlasti, Ministarstvo hrvatskog domobranstva naredilo je zapovedniku Ličkog zdruga generalu Lukiću u Gospiću da izvrši taj zadatak. Za ovo je formirana ustaško-domobranska pukovnija, koju su sačinjavale 22. i 26. pohodna bojna sa jednom baterijom topova, u ukupnoj jačini od oko 1300 ljudi. Ove dve bojne krenule su u napad 17. avgusta i to jedna iz Gračaca, a druga iz Lovinca i sutradan su stigle u selo Mazin. Kada se u Lapcu za to doznalo, na Sulešević (na cesti Lapac — Mazin) je organizovano zaprečavanje i rušenje puta. Međutim, pošto nije bilo snaga koje bi te prepreke mogle da brane, ustaško-domobranske snage su već u 13.30 časova 19. avgusta stigle u Gornji Lapac. Tako su neprijateljske snage izbile u pozadinu ustanika. Naša dva izviđača naletela su na neprijateljsko obezbeđenje, jedan je uhvaćen (Nikola Ljiljak) i kasnije streljan. Na saslušanju je izjavio da se u Lapcu nalazi 350 naoružanih boraca, a oko Kulen-Vakufa oko 5000 ustanika, te je ovakva izjava dovela u zabunu neprijatelja. Posle dolaska ustaško-domobranskih snaga u Gornji Lapac formirana je prethodnica od tri satnije, od kojih je jedna bila mitraljeska. Pošto nije nailazila na bilo kakav otpor, prethodnica se počela kretati bez bočnih osiguranja.

Doznavši za pokret neprijatelja i njegove namere, povučeno je sa položaja prema Kulen-Vakufu oko 70 boraca i postavljena zaseda u Pištalskoj dragi kraj Boričevca. Kad

je naišla neprijateljska prethodnica, Rade Obradović,[1] borac iz Doljana, izašao je na cestu i zapitao: „Čija je to vojska?" Komandant prethodnice mu je odgovorio da je to hrvatska vojska, koja ide da uspostavi red i da više neće biti ubijanja srpskog naroda. Zatim ga je upitao gde se nalaze ustanici i koliko ih ima, na što je dobio odgovor da su sve okolne šume pune ustanika. Komandant prethodnice je tražio da Obradović ode kod svog komandanta i da mu kaže da ustanici u Lapcu predaju oružje. Za to vreme neprijateljski vojnici su se, radoznali da vide ustanike, sve više zbijali u gomilu. Ustanici u zasedi su iskoristili taj momenat i otvorili iznenadnu vatru, uhvativši sa dva puškomitraljeza neprijateljsku kolonu po dubini. Borba je trajala 40—50 minuta. Ostalo je na mestu što mrtvih i teže ranjenih oko 150 neprijateljskih vojnika, oficira i podoficira, a oko 90 ih je zarobljeno. Vojnici koji su se razbežali po šumi hvatani su pojedinačno i u grupama još i posle nekoliko dana. U ovoj, do tada najvećoj borbi, zaplenjeno je 7 mitraljeza, 13 puškomitraljeza, 195 pušaka i preko 50.000 metaka. Mi smo imali 2 mrtva i 2 ranjena. Zanimljivo je da Rade Obradović nije poginuo, iako su oko njega ležali mnogi mrtvi i teško ranjeni neprijateljski vojnici.

Kada je domobranska glavnina čula borbu, a pošto nije imala izveštaja, otvorila je nepreciznu artiljerijsku vatru. Granate su prebacivale položaj ustanika i rejon zasede, a neke su padale i u sam Kulen-Vakuf, što je kod ustaša izazvalo pometnju. Kada je, konačno, glavnina doznala kako je prošla prethodnica, naglo se povukla u pravcu Gračaca. Čak nisu obaveštena ni stalna bočna obezbeđenja koja su bila isturena prema Gornjem Lapcu i Dobroselu, te su se ista na svoju ruku i znatno kasnije povukla za glavninom.

Zarobljeni neprijateljski vojnici uglavnom su bili domobrani. Sprovedeni su u Drvar, odakle su upućeni na neoslobođenu teritoriju, ili pušteni svojim kućama. Pušta-

---

[1] Kasnije poginuo u NOB.

[2] Po nekim podacima u borbama od 18—20. avgusta neprijateljski gubici su bili: 6 oficira, 17 podoficira i 184 vojnika (prim. red.).

njem ovih vojnika dokazalo se u kojoj meri se uspelo s političkim radom kod ustanika i naroda u objašnjavanju da svi Hrvati nisu ustaše.

Da bi otežale prehranu i smeštaj stanovništva na oslobođenoj teritoriji, ustaše su polovinom avgusta proterale sav srpski živalj iz Ličkog Petrovog Sela na teritoriju lapačke opštine. Među ovim narodom nalazile su se samo žene, deca i starci, jer ustaše su skoro sve ljude do tada već pobile. Ovaj narod je razmešten po Lapcu i okolnim selima, gde su neki ostali i do konačnog oslobođenja zemlje.

Posle razbijanja neprijateljskih snaga u Pištalskoj dragi ustanici su znatno ojačali svoje redove, pojačali blokadu Kulen-Vakufa i sela duž leve obale Une. Međutim i pored toga ubrzo se uvidelo da je Kulen-Vakuf nemoguće zauzeti napadom sa ličke strane, sve dok ustaše imaju slobodne komunikacije ka Bosanskom Petrovcu i Bihaću i dok drže srednjovekovnu tvrđavu Ostrvicu, koja dominira celom okolinom. Trebalo je da se izvrši blokada i sa bosanske strane. Radi ovoga je od Kulen-Vakufa prešla glavnina 2. bataljona sa komandantom Maćukom Pilipovićem, a Stojan Matić je prikupio oko 40 boraca-dobrovoljaca, dobro naoružanih i 2. septembra takođe se prebacio sa njima preko Une na bosansku stranu. Za ovom grupom se prebacilo i priključilo još 30 naoružanih boraca. Tada su, u zajednici sa bosanskim snagama, ustaše napadnute i razbijene u selu Vrtoče, na raskrsnici puteva za Bihać i Bosanski Petrovac. Na ustaško uporište u selu Ćukovi napad je izvršen 4. septembra. I pored iznenađenja, ustaše su pružile veoma žestok otpor. Borba je vođena za svaku kuću, a bilo je i slučajeva da se ustaše nisu dale isterati sve dok kuće nisu zapaljene. Posle ogorčene borbe koja je trajala oko pet časova, selo je oslobođeno. Sledećeg dana izvršen je napad na selo Orašac. U odbrani Orašca ustaše su pružile manji otpor i lakše je zauzeto.

Ovim je Kulen-Vakuf potpuno okružen. Odlučeno je da se odmah ne napadne, već da se izvrše pripreme i povežu sve snage koje su se nalazile oko uporišta. Zbog toga je Stojan Matić 5. septembra naredio da se jedinice koje drže položaje sa ličke strane što više približe uporištu pod zaštitom mraka kako bi se onemogućio i najmanji pokret

iz mesta. Međutim, kada su ustaše osetile blokađu, noću 5/6. septembra ustaški komandant bojnik Veber naredio je probijanje ka Bihaću, uz istovremenu evakuaciju stanovništva. Pod zaštitom noći i magle neprijatelj je otpočeo s probojem. Njegovi prednji delovi su energično napali na bosanske ustanike. Tek kod sela Prkosa naišli su na jaču vatru i organizovaniju odbranu. Istovremeno kad je primećeno da se ustaše povlače, ustaničke snage sa ličke strane su krenule ka Kulen-Vakufu. Nakon manjih čarki zauzeta je tvrđava Ostrvica, a zatim i samo mesto. Potiskujući neprijateljsku zaštitnicu ustanici su prodrli preko Čovke do Dulibe.

Glavnu borbu sa neprijateljem koji se povlačio vodio je 2. bataljon „Sloboda", čiji je komandant bio Maćuka Pilipović. Kada je bio ranjen, a nije mogao biti izvučen, aktivirao je pod sobom bombu koja ga je raznela. Ovo je unelo u bataljon pometnju i kolebanje. To su ustaše htele da iskoriste, pa su pokušale da se probiju. Ali tada je stigao Stojan Matić sa ličkim odredom ustanika i, u zajednici sa bosanskim odredima, presekao im odstupnicu na Dulibi, gde su, nakon oštre borbe, ustaše konačno razbijene. Zarobljeno je i mnogo civila, među njima i dosta poznatih ustaša iz Kulen-Vakufa. Narod je vraćen u mesto i, po naređenju Stojana Matića, trebalo ga je uputiti za Bihać. Međutim kada se Matić vratio u Kulen-Vakuf primio je izveštaj da je neprijatelj u prodoru iz Bihaća napao naše položaje na Drenovači i da prodire prema selu Nebljusi i Donjem Lapcu. Ustaničke snage na Drenovači nisu mogle odolevati i tražile su pomoć. Pri ovom prodoru spaljen je deo sela Capaćuše, ubijeno oko 20 lica i opljačkano dosta stoke. Naše snage pružile su jak otpor i konačno prisilile neprijatelja na odstupanje ka Skočaju, pre nego što je stigla pomoć od Kulen-Vakufa.

Odmah posle oslobođenja, u Kulen-Vakufu je formirana komanda mesta. U komandu je ušlo 8 ličkih i 8 bosanskih boraca. Oslanjajući se na to, Stojan Matić je civilno stanovništvo predao komandi mesta i Peri Đilasu, kao komandantu mesta (kasnije poginuo kao neprijatelj NOP). Posle toga Matić se uputio s ličkim borcima prema Drenovači. Komandantu mesta bilo je naređeno da ne dozvoli

narodu iz okolnih sela ulazak u Kulen-Vakuf. Međutim, Pero Đilas to naređenje nije sproveo: u toku noći 6/7. septembra, kako s ličke, tako i s bosanske strane došlo je mnogo naroda što je otežavalo održavanje reda. Istovremeno počeli su da se pronose glasovi da su naše snage opkoljene na Dulibi, da je neprijatelj prodro iz Bihaća i da napreduje ka Kulen-Vakufu. Pod uticajem ovih glasina neki neodgovorni pojedinci su otpočeli s paljenjem mesta. Svaka intervencija bila je uzaludna i do svanuća je mesto izgorelo.

Primeri nekih mesta u kojima su izbili požari jasno pokazuju šta je sve moglo da se dogodi na ovom području gde je besneo ustaški teror. Samo zahvaljujući energičnoj intervenciji partijskih kadrova i sprovođenju partijske linije izbegnuto je međusobno bezdušno razračunavanje i istrebljenje, a ustanak je pravilno kanalisan. Kasnije ovakvih samovoljnih istupa pojedinaca nije bilo, ukoliko se nije radilo o četničkim agentima.

Posle završenih akcija deo snaga ličkih ustanika vratio se kućama, a deo je prebačen na pravac prema Bihaću i zauzeo položaje na liniji Ripački klanac — selo Veliki Račić i pojačao položaje jedinica koje su se već od ranije nalazile na Gradini i Lisini. U sadejstvu sa bosanskim jedinicama, ličke grupe su držale položaj na Drenovači, a pristigle snage sa pravca Kulen-Vakuf nastavile su aktivna dejstva na neprijateljska uporišta Lohovo, Ripač i Ripački klanac.

Tako je uspostavljen front na širem potezu oko Bihaća. Borci su se do tada sedmično smenjivali na položajima. Pokazalo se da sistem sedmične smene više ne odgovara, da u sebi nosi opasnosti, te da je potrebno da se pristupi organizovanju odreda čiji će borci da ostanu na položaju sve dok to zahteva situacija, a i da budu manje vezani za svoje kuće. Pojavila se nužnost da se formiraju jedinice koje će se boriti tamo gde to bude potrebno. Trebalo je preći na višu vojnu organizaciju ustaničkih snaga.

U duhu ovoga OK je dao direktivu da se na teritoriji lapačkog sreza formira partizanski odred spreman da vodi borbu na svakom mestu gde se za to ukaže potreba. Tako je polovinom septembra 1941. formiran na Drenovači Le-

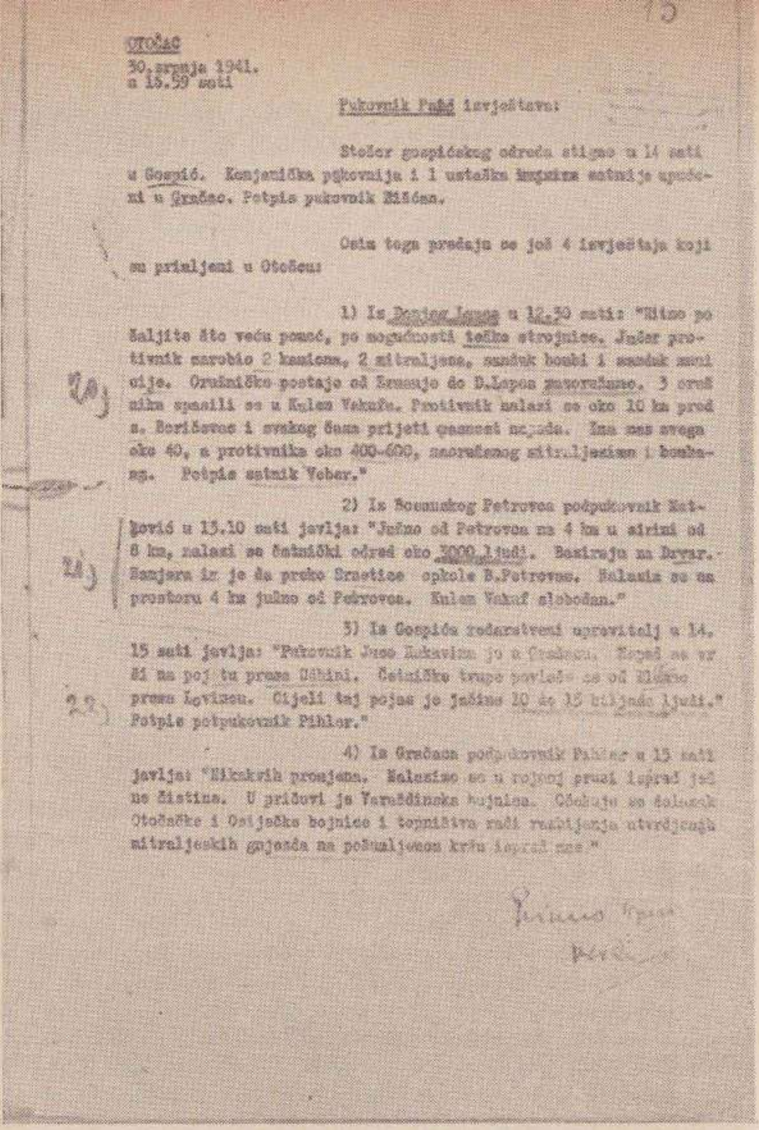

OTOČAC
30. srpnja 1941.
u 15.59 sati

Pukovnik Pašić izvještava:

Stožer gospićkog odreda stigao u 14 sati u Gospić. Konjanička pukovnija i 1 ustaška satnija upućeni u Gračac. Potpis pukovnik Miščen.

Osim toga predaju se još 4 izvještaja koji su primljeni u Otočcu:

1) Iz Donjeg Lapca u 12.30 sati: "Hitno pošaljite što veću pomoć, po mogućnosti teške strojnice. Jučer protivnik zarobio 2 kamiona, 2 mitraljeza, sanduk bombi i sanduk municije. Oružničke postaje od Zrmanje do D.Lapca razoružane. 3 oružnika spasili se u Kulen Vakufu. Protivnik nalazi se oko 10 km pred s. Boričevac i svakog časa prijeti opasnost napada. Ima nas svega oko 40, a protivnika oko 400-600, naoružanog mitraljezima i bombama. Potpis satnik Veber."

2) Iz Bosanskog Petrovca podpukovnik Matković u 13.10 sati javlja: "Južno od Petrovca na 4 km u širini od 8 km, nalazi se četnički odred oko 3000 ljudi. Baziraju na Drvar. Namjera im je da preko Srnetice opkole B.Petrovac. Nalazi se na prostoru 4 km južno od Petrovca. Kulen Vakuf slobodan."

3) Iz Gospića redarstveni upravitelj u 14.15 sati javlja: "Pukovnik Juso Rukavina je u Gračacu. Kopač se vrši na poj tu prema Udbini. Četničke trupe povlače se od Zl... prema Lovincu. Cijeli taj pojas je jačine 10 do 15 hiljada ljudi." Potpis potpukovnik Pihler."

4) Iz Gračaca podpukovnik Pihler u 15 sati javlja: "Nikakvih promjena. Nalazimo se u rojnoj pruzi ispred još ne čistina. U pričuvi je Varaždinska bojnica. Očekuju se dolazak Otočačke i Osiječke bojnice i topništva radi razbijanja utvrđenih mitraljeskih gnijezda na pošumljenom kraju ispred nas."

Depeša komandanta ustaško-domobranskih jedinica sa područja Like i Bosanske krajine upućene 30. jula 1941. godine Glavnom stožeru domobranstva, u kojima se govori o borbama na pomenutim teritorijama.

teći jurišni odred od 36 boraca, s komandantom Đokom Jovanićem i komesarom Milanom Šijanom.

Na Kamenskom je 21. septembra održano savetovanje vojnih delegata iz Like, pod rukovodstvom OK. Tu je odlučeno da se formira Štab partizanskih odreda za Liku i da komandant bude Stojan Matić, a komesar Marko Orešković. Ova odluka još na savetovanju je donekle izmenjena: za komandanta je izabran major Rašeta, čime se želelo postići da se ili veže uz NOP, ili da se demaskira kao neprijatelj. Ponuđenu dužnost je odbio, pa tako odluka o njegovom određivanju za komandanta nije ni sprovedena.

Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu, koji je formiran 3. avgusta, preformiran je krajem septembra 1941. u Štab lapačkog bataljona. Za komandanta bataljona postavljen je Stojan Matić a za komesara Gojko Polovina.

USTAŠKA OFANZIVA

Da bi ugušili ustanak, Italijani su septembra 1941. povukli novu demarkacionu liniju koja je išla od Ogulina preko Plaškog, Korenice, Rudog Lisca, Brotnje i dalje preko Cvjetnića na teritoriju Bosne. U skladu s ovom odlukom 27. septembra otpočela je neprijateljska ofanziva. Jedna ustaška bojna Bihaćkog zdruga, s jednom haubičkom baterijom 105 mm, probila je naše položaje na Ripačkom klancu kod sela Gorjevca, te se preko sela Lipe 28. septembra spojila u rejonu Vrtoče — Krnjeuša s ustaškim snagama koje su nadirale od Bosanskog Petrovca, pod komandom pukovnika Rolfa. Odavde su obe grupacije usmerile svoja dejstva ka Kulen-Vakufu.

U to vreme nismo imali snaga na ovim položajima, pa je naređeno da se hitno prebace neke jedinice s položaja na liniji Drenovača — selo Veliki Račić na sektor Kulen-Vakufa. Po pristizanju ovih snaga upućena je jedna desetina u izvidnicu, koja se u rejonu sela Prkosi sukobila s prethodničkim delovima neprijatelja i morala se pod borbom povući na levu obalu Une. Naše jedinice su zauzele položaje od Kulen-Vakufa nizvodno, gde je neprijatelj mogao da izvrši prelaz preko Une. Naišavši na slab otpor, neprijatelj je istog dana pred noć ušao u Kulen-Vakuf.

Pod zaštitom noći i magle 29. septembra ustaše su se prebacile preko Une, a u zoru su, uz jaku podršku minobacačke i artiljerijske vatre, zauzele položaje u rejonu sela Ostrvice i Gradine, gde su se počele utvrđivati. Pokušaji ustaničkih snaga da povrate izgubljene položaje ostali su bez uspeha i takva situacija je ostala sve do prvih dana oktobra.

U međuvremenu, Jurišni odred pod komandom Đoke Jovanića prebacio se sa Drenovače preko Une u pozadinu neprijatelja i 3. oktobra u rejonu Čovka — selo Prkosi, na komunikaciji Kulen-Vakuf — Bihać, iz zasede, bliskom iznenadnom vatrom i ručnim bombama uništio dva automobila i ubio sedam ustaških oficira i dva šofera. Među njima i ustaškog pukovnika Matagića. Zbog ovoga ustaški komandant u Kulen-Vakufu, Rolf, nije preduzimao pokret u pravcu Lapca, sve dok jedna ustaška bojna nije 5. oktobra krenula u napad od Bihaća preko Drenovače ka Donjem Lapcu.

Ustaška bojna, koja je nastupala od Bihaća, naišla je na žestok otpor naših snaga na Drenovači i uz gubitke bila prisiljena na povlačenje. Ustaške snage iz Kulen-Vakufa pokušavale su prodor ka selu Boričevac. Naše jedinice davale su na ovom pravcu otpor, no kada je neprijatelj s nadmoćnijim snagama zaobišao naše položaje, bile su prisiljene na povlačenje. Neprijatelj je uz gubitke uspeo da potisne naše snage i 6. oktobra pred veče zauzeo je Boričevac.

Pretpostavljalo se da će ustaše krenuti većim delom snaga prema Donjem Lapcu, pa su zato ustaničke jedinice posele položaje na liniji Priseka — južne padine Lisca — Gornji Lapac — Drenova glavica i zaselak Vojvodići. I sa ove linije su u borbama 7. oktobra bile prisiljene na povlačenje, pa je neprijatelj posle podne zauzeo Donji Lapac.

Dok su neprijateljske snage napredovale prema Donjem Lapcu, ustanici sa položaja na jugozapadnim padinama Lisca, Priseke i Gornjeg Lapca prešle su na širem frontu u protivnapad, potiskujući neprijateljske zaštitne delove. Neprijatelj je u Donjem Lapcu organizovao kružnu odbranu i utvrđivao se. Mnoge kuće pretvorene su u utvr-

đenja, a na istaknutim tačkama iskopani su rovovi i mitraljeska gnezda. Pred noć neprijateljski zaštitni delovi bili su saterani u Donji Lapac, a naše snage su se nalazile svuda okolo. Doneta je odluka da se izvrši noćni napad na neprijatelja, prema kojoj je izvršeno prikupljanje i sređivanje ustaničkih snaga u okolini Lapca. Jedinicama na Drenovači je naređeno da jedan deo snaga prebace ka selu Nebljusi i Kruge, kako bi sačekali neprijatelja prilikom povlačenja, a da s drugim delom i dalje drže položaj na Drenovači i spreče pokušaj prodora neprijatelja iz Bihaća.

U međuvremenu komandant ustaških jedinica doneo je odluku da se ne zadržava u Donjem Lapcu, već da se iste noći probije u pravcu Bihaća.

Napad naših snaga na Donji Lapac otpočeo je 8. oktobra u 03.00 časova, baš kad je i neprijatelj otpočeo proboj i povlačenje komunikacijom ka Bihaću. Ubrzan je napad i pojačan pritisak na neprijatelja, no njegovi zaštitni delovi i bočna osiguranja pružili su ogorčen otpor. Naročito se oštra borba vodila na prevoju Mamac i na padinama k. 1052 i Birovači, što je u mnogome usporilo nastupanje naših jedinica. Kad se deo naših snaga prebacio zaobilaznim putem i udario neprijatelju u bok u rejonu Korita Lapačkih, ovaj je ubrzao povlačenje. Progoneći ga, naše snage su u blizini sela Kruge uspele da razbiju neprijateljsku zaštitnicu i u jurišu da zarobe jednu haubicu 105 mm i jedan kamion. Sada je trebalo da stupe u dejstvo i naše jedinice sa Drenovače. Ali, na veliko iznenađenje, one su napustile položaj, tako da je neprijatelju ostao otvoren put za Bihać. Razlog je bio u tome što je Lazica Ljubojević sa još nekim malodušnicima nagovorio ustanike da skrenu ka Kamensku, da zaštite narod koji je izbegao iz njihovih sela. Većina boraca nasela je toj malodušnosti i ustaške snage proterane iz Donjeg Lapca nisu potpuno uništene u rejonu sela Kruga ili na Drenovači (Ljubojević je kasnije streljan kao neprijatelj). Grupa boraca Kruškog voda sa jednim mitraljezom nije krenula u pravcu Kamenska, već je iz Kruga produžila pokret ka Donjem Lapcu, bez nekog osiguranja, pa je iznenadno naišla na ustašku prethodnicu, te je posle kratke borbe morala da se povuče. Isto tako je-

dna grupa boraca Nebljuskog voda nije uspela da se povuče u Kamensko, već se sa Dušanom Dotlićem uputila za grupom kruških boraca u pravcu glavnih ustaničkih snaga. Pošto je put preko Drenovače za Bihać bio slobodan, neprijatelj je ubrzao povlačenje, a naše snage pratile su ga u stopu sve do sela Melinovca. U ovim borbama neprijatelj je imao veći broj mrtvih i ranjenih. Pored haubice i kamiona zaplenjeno je oko 90 pušaka, dva puškomitraljeza i mnogo opreme. Mi smo izgubili 6 boraca. Ovom borbom rukovodili su Stojan Matić i Đoko Jovanić.

ULAZAK ITALIJANA U LAPAC

U ovo vreme italijanske snage koje su se nalazile u Udbini izvršile su pokret u pravcu Donjeg Lapca i 28. septembra zauzele su položaje na prevoju Kuk; time su izbile na novu demarkacionu liniju.

Kada su ustaše ušle u Kulen-Vakuf, italijanska vojska je napustila položaje na prevoju Kuk i povukla se u Udbinu, nasuprot četničkim zahtevima da ostane.

Četnička grupa, koju je vodio major Rašeta, širila je propagandu da su Italijani izrazili želju da dođu u Donji Lapac kako bi zaštitili srpski narod od ustaša, ali da su kao uslov postavljali da ih u Lapcu niko ne napada i da se ceo narod zajedno sa njima treba da bori protiv komunista. Narod Lapca i okolnih sela nije naseo ni ovog puta njihovoj propagandi. Pod rukovodstvom narodne vlasti, na vreme je evakuisan u šume i na sigurna mesta, sklanjajući pred ustašama sve što se moglo skloniti.

Velika ustaška ofanziva na slobodnu teritoriju pretrpela je neuspeh. Nisu se ostvarili italijansko-ustaški planovi da ustaše ponovo uspostave svoju vlast u lapačkoj opštini, koja je prema njihovom međusobnom dogovoru bila izdvojena iz italijanske interesne sfere i data NDH. Neuspeh ustaša i sve veći zamah ustanka u ovom delu prisilio je okupatora da izmeni svoje planove i da Donji Lapac sa okolinom uključi u italijansku okupacionu zonu. I dok su se naše snage nalazile na Drenovači prema Bihaću i pripremale se za napad na ustaško uporište Skočaj, italijanske snage su 12. oktobra nesmetano ušle u Donji La-

pac, gde su uspostavile svoj garnizon. S Italijanima je došao i četnički major Rašeta. Sada je na ovom sektoru došlo do izvesnog zatišja. Ustaše iz Bihaća prestale su sa aktivnim dejstvima prema Lapcu.

Po ulasku u Donji Lapac Italijani su, uz uveravanje Srba da neće biti klanja i ubijanja, istovremeno raspirivali bratoubilački rat, govoreći da Hrvate treba klati. Nisu vršili hapšenja i represalije (izuzev sitnijih pljački) i prećutno su, u prvo vreme, prelazili preko toga ko je sve uzimao učešća u ustanku. Želeli su da postepeno pridobiju što više ljudi za svoje ciljeve i da ih suprotstave NOP-u i komunistima. U tome su naišli na podršku četnika, koji su ipak ostali u velikoj manjini, a narod je zauzeo veoma nepoverljiv i do kraja rezervisan stav prema ovim namerama.

Okupator je pokušao da uspostavi civilnu vlast formiranjem opština, ali za to nije uspeo da pridobije nikog osim bivšeg opštinskog blagajnika. Italijanska komanda je uvela propusnice sa kojima se moglo slobodno kretati na teritoriji pod njihovom okupacijom, a u samom Lapcu zaveli su policijski čas. Propusnice za kretanje van Lapca, naročito za odlazak u Dalmaciju, uglavnom su koristili bivši trgovci, krčmari, kirijaši i drugi špekulanti. U Dalmaciji su kupovali raznu robu (gas, so, duvan, šećer, alkoholna pića i drugo). Tako su sitne trgovine počele da rade prvi put posle ustanka. Šverc, a uz njega i četnička propaganda, počeli su naglo da se šire. No pošlo je za rukom i čestitim ljudima, koji do tada nisu uspeli da dođu do oružja i municije, da isto nabave u severnoj Dalmaciji, kod seljaka koji su ga sakrivali još od kapitulacije. Za oružje se davalo žito, stoka i druga dobra.

Po dolasku Italijana četnici počinju potpuno jasno da izlaze na površinu. Otvoreno su se stavili pod okrilje okupatora. Najviše su se okomili na rukovodioce ustanka i komuniste, kao i na sve one koji su bili otvoreni protivnici saradnje s okupatorom. Svaku borbu protiv Italijana nazivali su samoubilačkom, a obilato su u propagandi koristili i nepovoljan razvoj situacije na istočnom frontu.

Zbog ovakvog stava i taktike Italijana, kao i delovanja četničkih elemenata, zbog opasnosti da se unese razdor

i kod naroda poljulja vera u uspeh NOP-a, pred partijsku organizaciju i rukovodstvo ustanka postavili su se složeni i hitni zadaci u znatno izmenjenim uslovima.

PARTIJSKO-POLITIČKI I KULTURNO-ZABAVNI RAD

Partijska organizacija u Donjem Lapcu, uz pomoć OK za Liku brojno se ojačala i organizaciono sredila, tako da je u ovim složenim uslovima mogla uspešnije da deluje. U septembru je primljeno 5 drugova u članstvo, a 3 za kandidate KP. Istovremeno je formirana i organizacija SKOJ-a od 15 članova. Nešto kasnije i u selu Krugama formirana je partijska organizacija od 5 članova i 3 kandidata, kao i organizacija SKOJ-a od 3 člana. U oktobru je primljeno u lapačkoj organizaciji još 4 člana KP. Partijska organizacija je posedovala već dragoceno organizaciono i borbeno iskustvo, kadrove oprobane u borbi protiv neprijatelja; imala je veći uticaj među naprednijim, borbeno raspoloženim elementima; svoje redove čistila je od raznih kolebljivih i oportunističkih elemenata; ojačana je prijemom novih, u borbi oprobanih članova. Postojala je stalna veza sa OK KPH za Liku, od kojeg je primana dragocena pomoć. Sve ovo je omogućilo da se snađe u novim uslovima i suprotstavi opasnijem neprijatelju.

Komunisti su održavali sastanke po selima, a i u Lapcu, kojima je narod brojno prisustvovao. Vladao je živ interes za vesti sa istočnog fronta i o borbama u našoj zemlji. Posebno se govorilo o situaciji u Lici, kao i u Lapcu i okolini.

Posebna pažnja posvećena je radu sa omladinom. Oformljene skojevske organizacije razvijale su svoju aktivnost na okupljanju ostale omladine organizovanjem raznih kružoka, čitalačkih grupa, organizovanjem raznih priredbi i slično. Omladina je korišćena i za obavljanje raznih kurirskih dužnosti. Raznosila je po okolnim selima radio-vesti, a omladinci su ih na pogodan način proturali i među italijanske vojnike. Omladinke su izrađivale vunene odevne predmete, koji su slati borcima na položaje.

Po selima su održavane priredbe, koje su se pokazale kao veoma podesna forma za okupljanje naroda. U Donjem Lapcu, kao i u selu Krugama, oformljene su diletantske

grupe, koje su po selima davale priredbe. Pre svake priredbe neko od članova Partije ili SKOJ-a održao bi okupljenom narodu govor, dao pregled političke situacije u svetu i našoj zemlji, o stanju na frontu, govorio o snazi antifašističke koalicije i pozivao na borbu protiv okupatora i njegovih slugu.

Priredbe su obično davane u seoskim školama ili u većim kućama, a Italijani i četnici nisu mogli da ih spreče. Italijani nisu smeli da se kreću van samog Lapca, a malobrojni četnici nisu za ovakve akcije imali podršku u narodu.

Italijanska komanda po dolasku u Lapac zabranila je sva kretanja uveče posle 19.30 časova (izuzimajući od ovog četnike). Bez obzira na ovu zabranu, u jesenske i zimske večeri, koje su bile najpogodnije za okupljanje ljudi, omladine i žena, održavani su sastanci. Po odlasku sa sastanka prisutni su morali proći kroz centar mesta gde se nalazila italijanska komanda i zbog toga su mnogi nosili oružje. Do incidenata ipak nije dolazilo, jer su italijanske patrole najčešće izbegavale susrete, a kad se to nije moglo izbeći, formalno bi obavile svoj zadatak. Ipak su pred zgradama, gde su sastanci održavani, redovno postavljene naše straže.

Partijska organizacija nastojala je da spreči svaku trgovinu s Italijanima. Narod je oskudevao u mnogim neophodnim artiklima. Mnogo toga moglo se kupiti kod Italijana ili kod četnika, koji su nabavljali i dopremali robu iz Dalmacije. Za šećer, so, petrolej, duhan i slično Italijani su prvenstveno tražili namirnice (naročito stoku), kao i vunenu odeću. Partijska organizacija tumačila je narodu da trgovina s okupatorom i četnicima znači njihovo pomaganje i jačanje za borbu protiv naroda i NOP-a. Naročito je insistirano da im se ni po koju cenu ne daju vuneni odevni predmeti zbog izuzetno hladne zime na koju Italijani nisu navikli. Za propagiranje ovakvog stava organizovane su priredbe, grupni i lični razgovori kao i druge agitacione forme, a narod je bez obzira na posledice većinom te stavove i prihvatao. Svake srede, na sajmeni dan, u Lapcu je određivan izvestan broj ljudi i omladinaca da na ulazu u mesto sačekuju one koji nose nešto za prodaju, te da ih nagovore i ubede da odustanu od prodaje Italijanima i četni-

cima bilo čega. Bilo je i grupa koje su delovale i među narodom na sajmu. Na taj način partijska organizacija je uspela da sprovede skoro potpunu ekonomsku blokadu garnizona, koji je usled velikih snežnih nanosa i zime bio odsečen i od svojih baza za snabdevanje.

ČETNIČKI DOGOVORI

Zahvaljujući ovakvom radu partijske organizacije, četnici u Donjem Lapcu nisu uspeli da uhvate korena u narodu. Ni talijanska podrška i zaštita koja im je pružana, nije im pomogla. Zato su polovinom novembra uputili svoje predstavnike na sastanak sa četnicima iz Srba i Bosne, koji je održan u Martin-Brodu. Na ovom sastanku okupljeni četnici su potvrdili takozvani Otrićki sporazum, sklopljen između Italijana i četnika u severnoj Dalmaciji o nenapadanju i uzajamnom potpomaganju. Preko nekih svojih ljudi komitet u Lapcu saznao je za ovaj sastanak, kao i za donošenje odluke.

Nakon ovoga četnici su početkom decembra organizovali sastanak u Koritima Lapačkim, u kući Ilije Bubala. Sastanku nisu prisustvovali četnici sa bosanske strane, iako su očekivani. Na sastanak je pozvan i Stojan Matić, kao i predstavnici komiteta. Matić nije došao, a komitet nije hteo da uputi svoje predstavnike. Preko Jandre Žunića i Jove Rašete komitet je od četnika tražio da odustanu od prihvatanja Otrićkog sporazuma i da prihvate borbu protiv okupatora, te da bi tek onda mogao sa njima da razgovara. Četnici to nisu prihvatili. Ovo je ujedno bio i poslednji sastanak koji su održali četnici van Lapca za vreme italijanske okupacije.

FORMIRANJE NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA, JAČANJE JEDINICA

Pošto su četnici hteli da po svaku cenu prošire svoj uticaj na izvestan broj još neopredeljenih ljudi, komitet je preko partijske i skojevske organizacije razvio borbu za svakog poštenog čoveka, i onog u najudaljenijim selima. Naročit je napor uložen da se za NOP veže Stojan Matić.

On je bio veoma hrabar i pošten, neposredan i blizak ljudima, a uz to se pokazao i kao dobar rukovodilac i komandant, zbog čega je stekao veliku popularnost. Od prvih dana ustanka uzeo je aktivnog učešća u borbi i pod njegovim rukovodstvom sa uspehom je izvedeno nekoliko važnih akcija, ali idejno još nije bio u potpunosti opredeljen za liniju KPJ. Po dolasku Italijana u Lapac, Matić je već bio načisto ko gazi nacionalne interese i protiv koga se treba boriti. Tada mu je komitet predložio da ode na Grmeč i Kozaru, da se i tamo upozna s ustankom, što je i prihvatio. U Bosni se našao s nekim svojim drugovima — učesnicima NOP-a, Mladenom Stojanovićem i dr. Posle povratka iz Bosne potpuno se opredelio za borbu protiv okupatora i sa oduševljenjem je govorio o veličini i pravilnosti borbe koja se vodi pod rukovodstvom KPJ.

Uporedo sa sprovođenjem raznovrsne političke aktivnosti radilo se i na formiranju organa narodne vlasti u Donjem Lapcu i okolnim selima. Za razliku od dotadašnjih organa narodne vlasti, uspostavljenih u periodu ustanka, sada se po direktivi Partije formiraju narodnooslobodilački odbori. Od početka decembra 1941. pa do polovine januara 1942. u Donjem Lapcu i svim selima lapačke opštine izabrani su na slobodan i demokratski način NO odbori. Oni su veoma brzo stekli potreban ugled u narodu i od naroda su smatrani kao jedini i pravi predstavnici njegove vlasti. Izbori su u svim selima protekli normalno, jedino su ih u Donjem Lapcu ometali četnički elementi, tako da se nisu obavili predviđenog, već sledećeg dana.

Osim upućivanja pojedinaca u partizanske jedinice, preko omladinske organizacije pristupilo se okupljanju mladića koji nisu služili vojsku i njihovom obučavanju u rukovanju oružjem. Ova akcija sprovođena je u većini sela, kao i Lapcu. Obuka je izvođena po grupama kojima su najčešće rukovodili podoficiri bivše vojske, određeni za to od partijske organizacije.

Pošto je u partijskoj organizaciji još bilo nekih slabosti, OK za Liku je u januaru 1942. postavio za sekretara Kotarskog komiteta KP Pericu Dozeta. Ovim je pružena pomoć, kako bi se rad partijske organizacije ojačao.

Početkom januara 1942. formirana je partizanska četa od boraca iz Donjeg Lapca i sela Dnopolja, Oraovca i Gajina. Za komandira čete postavljen je Petar Rašeta Jandrijin, dotadašnji komandir Gajskog voda, a za komesara Sava Mileusnić. Odmah po formiranju četa je upućena na teren koreničkog kotara, gde je nekoliko prvih dana vodila borbu i držala položaje pri blokadi italijanskog garnizona u Korenici. Početkom februara četa je učestvovala u napadu na ustaško uporište u selu Čanku. Zbog dubokog snega i veoma velikih smetova ova akcija nije u potpunosti uspela: selo je zauzeto, ali su ustaše uspele da pobegnu.

OSLOBOĐENJE DONJEG LAPCA

U međuvremenu, situacija na teritoriji Donjeg Lapca počela se pogoršavati. Po odlasku čete, četnici i Italijani osećali su se sigurnijim; četnici su čak počeli da vršljaju po nekim selima, pa je doneta odluka da se četa vrati. Pri povratku, u selu Pećani desio se incident s odredom „Krbava", čiji su borci iz nama nepoznatih razloga, pokušali da razoružaju četu. Zahvaljujući brzoj intervenciji starešina nije došlo do incidenta i ubrzo je četa nesmetano nastavila put u pravcu Lapca.

Polovinom februara Italijani su u Lapcu pokušali da uhapse Peju Žunica. Ovo je bio prvi ovakav potez Italijana u Lapcu. U toku februara situacija se sve više zaoštravala. Italijani i četnici su očekivali naš skori napad, pa su četnici uputili svoju delegaciju u Srb radi dogovora s tamošnjim četnicima o zajedničkoj borbi. Odlazak delegacije otkriven je na vreme i ona je uhapšena u selu Doljanima. Među delegatima se nalazio i vazduhoplovni poručnik bivše vojske Stanko Šakić, koji je kao oficir Draže Mihailovića upućen u Liku. Po hapšenju, ova četnička grupa sprovedena je u selo Oraovac. Četnici u Donjem Lapcu zatražili su pomoć od italijanske komande da bi se zarobljeni četnici oslobodili. Ali Italijani nisu smeli da krenu van Lapca. Sami četnici su bili brojno slabi i bez odvažnosti, pa nisu ni pokušali da oslobode svoje izaslanike.

Četnici su na neki način doznali tačan dan napada na Lapac. Čineći očajničke napore da do ovog napada ne dođe, oni su 26. februara dva put slali svoje predstavnike kod Stojana Matića (koji se tada nalazio u selu Gajine) i molili da dođe na sastanak s njihovim predstavnicima. Uz saglasnost komiteta, Matić je s nekim članovima komiteta i vodom boraca otišao na sastanak. Četničke predstavnike je vodio major Rašeta. Četnici su izneli da su Italijani doznali za napad i predlagali su da se odustane od napada. Tvrdili su da će garnizonu u odbrani pomagati avioni, da napad ne može uspeti, da će se nad narodom vršiti represalije i slično. Izneli su i to da će biti prisiljeni da se nađu na strani Italijana, ako se njihovi predlozi ne usvoje i Lapac napadne. Naročito su apelovali na Matića, pokušavajući da ga ubede da je njegovo mesto na strani četnika. Ni jedan zahtev četnika nije usvojen, već su i oni pozvani da učestvuju u borbi protiv Italijana, što su uporno odbijali, te se ovaj sastanak završio u veoma napetoj atmosferi. Na kraju im je Matić rekao: „Ja nisam komunista, ali sam konačno uvideo da jedino komunisti vode pravilnu oslobodilačku borbu i svakom istinskom rodoljubu i patrioti je mesto među njima. U koliko ste i vi za takvu borbu, ja sam spreman da se zajedno i sa vama borim. No, kao rodoljub i patriota ove zemlje neću srbovati po Lapcu, a da mi se talijanska zastava vije iznad glave i da pomažem tuđinu u porobljavanju sopstvenog naroda".

Italijani su centar Lapca pretvorili u pravu tvrđavu. Na istaknutim tačkama iskopali su bunkere, zgrade su podesili za borbu, a oko rovova i utvrđenja postavili su bodljikavu žicu. Centar Lapca pripremljen je za kružnu odbranu. Poduzeli su i vanredne mere budnosti. Kontrolisali su dolazak svakog čoveka u Lapac, pretresajući čak i žene sa sela.

Napad na italijanski garnizon izvršen je 27. februara 1942. godine. U napadu su učestvovali: dve čete bataljona „Marko Orešković", jedna četa bataljona „Ognjen Prica", jedna četa Lapačkog bataljona držala je položaje na Drenovači (prema Bihaću), a Doljanska prema Srbu. Manje osiguranje postavljeno je na prevoju Kuk, prema Udbini.

Deo boraca lapačke čete raspoređen je za vodiče po ostalim četama.

Bila je oštra zima, sneg je bio dubok i otežavao kretanje; siluete boraca jasno su se ocrtavale na snežnoj pozadini. Talijanski garnizon je očekivao napad i solidno se utvrdio. Neprijateljske patrole, koje su se kretale van utvrđenja, prve su otkrile naše prisustvo, otvorile vatru i povukle se, a odmah iza toga minobacači su otpočeli s dejstvom u svim pravcima. Sa istaknutih tačaka otvorena je jaka vatra iz teških mitraljeza. Nije nam preostalo ništa drugo nego da na juriš osvajamo deo po deo rovova i bunkera. Juriš je izveden silovito i jednovremeno. Grupe boraca su se probijale između bunkera kroz unakrsnu vatru, upadale u bunkere ili ih zauzimale s leđa. Još u toku noći savladana je neposredna odbrana oko utvrđenih zgrada, a zauzete su i pojedine kuće u centru, tako da su se po svanuću Italijani povukli i zbili u nekoliko najutvrđenijih i najvećih zgrada u centru. Bilo je slučajeva da su naši borci bili u podrumu i u prizemlju zgrade, a Italijani iznad njih, u drugim prostorijama. Borba se vodila preko celog dana, za svaku kuću i za svaku prostoriju, a kad su bili sabijeni u samo tri zgrade, Italijani su prisiljeni na predaju. Njihova komanda izdala je naređenje da se garnizon preda, a na prozorima i puškarnicama istaknute su bele zastave. Među poslednjima su se predali karabinijeri.

Pri oslobođenju Lapca neprijatelj je imao gubitke od 23 mrtva i 32 ranjena; zarobljeno je 6 oficira, 14 podoficira, 10 karabinijera i 165 vojnika. Zaplenjeno je: 4 teška mitraljeza, 12 puškomitraljeza, 3 ručna bacača mina, 210 pušaka, 500 ručnih bombi, 27 000 metaka i nešto minobacačkih mina. Pored toga, zaplenjene su dve neispravne radio-stanice.

Mi smo u ovoj borbi imali 15 mrtvih i 23 ranjena; poginuo je i komandant Stojan Matić.

Prilikom oslobođenja Lapca pohvatana je i grupa četnika. Oni su se nalazili van žice i centra mesta, u kući Milana Đuričina Majka i pri hvatanju nisu pružili otpor. Posle hvatanja ove grupe i likvidiranja nekolicine vođa, četnici su bili razbijeni, tako da se nisu ni pojedinačno ni grupno pojavljivali, a najmanje organizovano, sve do po-

novne okupacije Donjeg Lapca od Nemaca, početkom septembra 1943. godine. Četnički vođa Boško Rašeta vešto se sakrivao i izgubili smo mu trag. Za njim se po Lapcu tragalo, pretresane su kuće, ali bez uspeha. Tek kasnije se utvrdilo da se skrivao kod svojih četnički nastrojenih rođaka sve do dolaska Nemaca. Odmah im se je prijavio, a prilikom njihovog povlačenja otišao je u Nemačku.

Sutradan po oslobođenju Lapca nadletali su italijanski avioni. Pretpostavlja se da italijanska komanda u Lapcu nije mogla da izvesti svoje pretpostavljene o predaji. Da bi obmanuli italijanske avijatičare, postavljeni su signali koji su označavali da su se napadači povukli u šumu. Osim toga, zarobljeni vojnici isterani su napolje i „slobodno" su se kretali, kako bi se stekao utisak da se ništa nije izmenilo. Zbog ovih varki Lapac tog dana nije bio bombardovan.

Nakon oslobođenja, u Donjem Lapcu je organizovan veliki miting za narod mesta i okoline, a istog dana, uz sve počasti, sahranjeni su u zajedničku grobnicu poginuli borci. Za novog komandanta Lapačkog bataljona određen je Tomica Popović, a za komesara Simo Mrđa (umesto Steve Tišme). Lapački bataljon dobio je naziv: bataljon „Stojan Matić". Bataljon je znatno pojačan i popunjen novim borcima, naoružanjem i opremom. Nebljusko-kruška četa je ostala na Drenovači, zbog opasnosti od neprijateljskog napada od Bihaća, a bataljon je krenuo prema Srbu.

U Lapcu je odmah normalizovan život i rad. Formirana je komanda mesta; već ranije formiran narodnooslobodilački odbor počeo je normalno da funkcioniše; formirana je bolnica i svi ranjenici su zbrinuti. Narod je svu svoju aktivnost usmerio da pomogne jedinicama koje su se borile, ili bile na položaju. Deo oružja koje je zaplenjeno ustupljen je ustanicima na Udbini i Gračacu i s tim su naoružane postojeće i novoformirane jedinice.

Oslobođenje Donjeg Lapca predstavljalo je krupan uspeh za NOP u Lici — to je bio veliki uspeh u borbi protiv italijanskih okupatora. Uspeh je bio utoliko veći, što je postignuta pobeda nad neprijateljem u utvrđenom naseljenom mestu; uz relativno male gubitke i za kratko vreme — u naletu. To je bilo novo iskustvo za ustanike u Lici.

Kao rezultat ovog napada ojačao je NOP u ovom delu Like. U novoformirane i već postojeće jedinice javio se veliki broj novih boraca. Javilo ih se upravo toliko, da su se mnogi morali vraćati kućama, jer je nedostajalo oružja i opreme. Naročito se masovno odazvala omladina.

Narod Donjeg Lapca i okoline uzeo je velikog udela u oslobođenju svog mesta i pokazao da se Komunistička partija i rukovodstvo NOP-a sa sigurnošću mogu na njega osloniti, što je i u daljem toku NOB i dokazao.

Sava MILEUSNIĆ

STOJAN MATIĆ

Stojan Matić je rođen 1915. godine u selu Nebljusi, tada kotar Donji Lapac, u siromašnoj seljačkoj porodici. Pošto je završio osnovnu školu u rodnom mestu, on odlazi u bihaćku gimnaziju, gde se istakao kao talentovan učenik: oslobođen je nižeg i višeg tečajnog ispita. Materijane prilike su mu bile teške — živeo je i školovao se uglavnom od novca koji je dobijao podučavajući slabije đake. Ponekad je uspevao da uštedi nešto novca i da majci, koju je neizmerno voleo, pošalje neki poklon.

Stanovao je u selu Sokolac, udaljenom od Bihaća oko 5 km. Taj put do gimnazije i natrag prelazio je svaki dan pešice. Pošto nije imao novca za stanarinu, on ju je odrađivao obavljajući poljoprivredne poslove na imanju stanodavca. Tako se vrlo rano upoznao sa životnim teškoćama.

Posle završene gimnazije, a pošto nije imao mogućnosti da se dalje školuje, odlazi u vojnu akademiju u Beogradu, koju završava među prvima po rangu. Kao pešadijski oficir službovao je neko vreme u Karlovcu, a zatim je prešao u vazduhoplovstvo. Tada se upisuje i na Pravni fakultet koji nije završio, jer je izbio rat.

Upoznavši se prvih dana s ciljevima NOP, usvojio ih je i postao njihov vatren pobornik. U borbi protiv okupatora video je jedinu mogućnost za nacionalno oslobođenje i nikakvi nagovori četničkih elemenata, pa ni njihovog lidera Boška Rašete (inače Stojanovog bliskog rođaka) da ispuni svoj zavet na vernost datu kralju nisu ga mogli pokolebati. „Ako narod ide u smrt i skače u vodu, i ja ću s njim, a neću ići protiv njegove volje", odgovorio je Rašeti i dodao da mu više u kuću neće doći dok ne izmeni svoje stavove.

27. februara 1942. godine u borbi za oslobođenje Lapca od Italijana, Stojan neustrašivo juriša sa borcima. I sada je kao i uvek u prvom borbenom redu. No, ovog puta ratna sreća okrenula mu je leđa. Mada je teško ranjen, on ipak pokušava da i dalje juriša rame uz rame sa svojim borcima. Kad mu je ponestalo snage, on ono malo što mu je ostalo koristi da zakopa u sneg poverljiva dokumenta da neprijatelju ne bi pala u ruke. Nad njima je i izdahnuo. Njegova pogibija i želja da osvete smrt voljenog komandanta, ulila je njegovim borcima nove snage i oni su još jednom jurišali: Lapac je oslobođen, a u njegovo oslobođenje uzidan je i Stojanov život.

Stojanovo ime je bilo u narodu oličenje hrabrosti, skromnosti, poštenja i odlučnosti. Njegova smrt je izazvala tugu i bol u srcima naroda Like od najmlađeg do najstarijeg — kod svih koji su ga poznavali ili samo za njega čuli. I danas ljudi, stojeći pored njegovog spomenika u Lapcu, kažu: „Proći će vremena, a Stojan se roditi neće". Njegova ličnost, dela i slava postali su legenda za narod Like.

Lapački bataljon, čiji je Stojan bio komandant, dobio je njegovo ime.

Pogibijom Stojana naša narodnooslobodilačka vojska izgubila je veoma veštog komandanta, hrabrog borca i istinski narodnog čoveka. Za svoje zasluge proglašen je za narodnog heroja.

Dušan DOTLIĆ

Đorđe Andrejević-Kun: POREDED POGINULOG DRUGA

STOJAN MATIĆ

Upoznao sam ga prvih dana avgusta 1941. godine. Došao je u Srb da traži pojačanje za položaje na Drenovači, prema Bihaću, gdje se nalazio jači ustaško-domobranski garnizon. Srednjeg rasta, crnomanjast, živ, u suknenom seljačkom odijelu, sa crnom šubarom — ostavljao je utisak skromnog i ozbiljnog čovjeka.

Poslije, u avgustu, sretao sam ga s vremena na vrijeme u Lapcu. Malo se zadržavao u štabu. Bio je stalno na položajima.

Prvih dana septembra, kao komandant Lapačkog bataljona, prebacio se sa grupom ličkih boraca preko Une i napao, zajedno sa bosanskim gerilcima, ustaške posade u Ćukovima i Orašcu. Poslije žestokih borbi kod Ćukova, ova mjesta su oslobođena. Drugovi su mi pričali da je Stojan u tim borbama, kao i svima koje su vođene u to vrijeme, bio i borac, i komandant. U streljačkom stroju, sa svojim pištoljem koji je donio iz bivše vojske, prebacivao se od borca do borca, savjetovao, naređivao, borio se i komandovao.

6. septembra sreli smo se u oslobođenom Kulen-Vakufu. S pištoljem u ruci, znojav, zabačene šubare, sređivao je jedinice. Nije mnogo vikao, već savjetovao i to je radio ozbiljno i ubjedljivo. Poslije desetak minuta rastali smo se. On je otišao prema Čovki, a ja sam ostao u Vakufu.

U septembru smo se često sretali na Drenovači. On je kao komandant bataljona komandovao i svim snagama na Drenovači, dok sam ja komandovao tek formiranim Jurišnim odredom. Stvoren je plan da se Jurišni odred u toku noći prebaci u pozadinu neprijatelja, a da glavnina snaga sa Drenovače napadne sa fronta. Naš odred, zbog magle i nepoznavanja terena, nije uspio da se prebaci u

pozadinu, ali je noću i ujutru rano vodio borbe. Dok smo se povlačili ka glavnim položajima, sreli smo Stojana sa grupom boraca. Bio je ljut, jer glavnina nije napala u određeno vrijeme. „Ljudi tamo izginuše, a mi se ovdje dogovaramo"! Teško je bilo okupiti još tada nedisciplinovane borce. Laknulo mu je kada sam mu rekao da niko nije poginuo i da je sve u redu.

Poslije akcije Jurišnog odreda na Čovki početkom oktobra, sjutradan, dok smo držeći položaje pred Stjenjanima komentarisali jučerašnju borbu, izbi Stojan iz šume. Saslušao je izvještaj, pregledao plijen, nije nas hvalio ni kudio, samo se vidjelo da mu je bilo milo zbog uspjeha akcije. Interesovao se kako je to sve bilo. Poklonili smo mu zaplijenjeni dogled. Uzeo ga je bez riječi, pogledao i uskoro se izgubio kako je i došao.

Poslije dva-tri dana sreli smo se na Prisjeci kod Dobrosela. Neprijatelj je zauzeo Kulen-Vakuf i očekivalo se njegovo dalje nadiranje. Nedovoljno organizovana naša vojska povukla se prema Sulešević i Visočici. Uveče, poslije borbe Jurišnog odreda i voda Dobroseljana, sastali smo se da odlučimo: šta dalje raditi? Neprijateljska vojska bila je bolje organizovana, bolje naoružana, imala je i artiljeriju; naši su bili rasuti po okolnim čukama, nesređeni i nepovezani. Ipak, i Stojan je bio za to da se ujutru napada. Tako je i odlučeno.

Krenuli smo prije zore iz Dobrosela. Svitalo je kad smo se pojavili pred Boričevcom. Neprijateljska bojna nadirala je ka Lapcu. Šljemovi su povremeno svjetlucali. Guste kolone u uniformama prebacivale su se od zaklona do zaklona. Dobijao se utisak snage i organizovanosti. Kada je naša grupa izbila iz šume, iznenada su nas obasuli mitraljeskom i puškomitraljeskom vatrom. Mahinalno su oči poletjele za zaklonom. Obazro sam se za Stojanom, koji je bio kraj mene. Stojan se zaklonio malo za neki žbunić, koji mu je dosezao do pasa. Nije se osvrtao na neprijateljsku vatru, iako su gađali baš po našoj grupi. Stajao je uspravno i posmatrao kroz dogled.

Malo kasnije smo se rastali. Otišao sam na desno, a on na lijevo krilo.

Sjutradan smo zarobili haubicu. Bojna je bila desetkovana i jedva se probila ka Bihaću.

Nisam ga poslije dugo vidio. Sve do napada na Lapac — 27. februara 1942. godine. Sreli smo se noću uoči napada u Dnopolju. Dugo smo stezali ruke jedan drugome. On se samo smješkao i promatrao moju obojenu talijansku uniformu.

Prije zore krenuli smo iz Oraovca. Snijeg je bio dubok. Pred nama se kretao streljački stroj. Išli smo pravo na zgradu kotara, gdje su bile glavne neprijateljske snage. Talijanske „brede" su nas zabijale u snijeg, pa kada je snop vatre prelazio preko nas, išli smo naprijed i pokretali streljački stroj. Zora je počinjala kada smo se rastali.

Mene je metak pogodio u desnu ruku skoro pred kućama. Njega je nešto kasnije ranilo u stomak. Zakopao je sve dokumente koje je kod sebe imao, u snijeg. Tu, neposredno pred talijanskim bunkerima, ostao je do noći. Pozivao je na juriš sve dok je mogao govoriti. Ranjen je na više mjesta. Bio je davno mrtav kada su borci došli do njega.

Stojan je bio hrabar i pošten čovjek. Ustanak on nije shvatio mozgom, već srcem. Sve njegovo vaspitanje u vojnoj akademiji i kasnije u jugoslovenskoj vojsci, bilo je protiv komunista, „za kralja i otadžbinu". A sada je major Rašeta, četnik i kukavica, govorio: „Ti si kao oficir položio zakletvu kralju. Odgovaraćeš po vojnim zakonima ako prekršiš tu zakletvu". Komunistička partija ga je zvala u borbu sa narodom. On je cijenio hrabrost i požrtvovanje komunista. Kolebao se dugo i teško. Stavio se na stranu naroda, na stranu komunista.

Rašeta nije vjerovao u slabo naoružane, nedisciplinovane golaće. Precjenjivao je ustaše i domobransku vojsku. Naročito Talijane. Stojan je vjerovao u narod. Vidio je u tim golaćima snagu koja će nadvladati sve. I nije se prevario.

Bataljon „Stojan Matić", čiji je Stojan bio prvi komandant, bio je slavna jedinica. Tukao se od Udbine, preko Drvara, Valjeva, Beograda do Zagreba. I u njemu je živeo Stojan Matić. U ratu, danas i još dugo će se o Stojanu Matiću pjevati pjesme.

Đoko JOVANIĆ

PRIPREME I POČETAK USTANKA U SELIMA NA PODRUČJU IZMEĐU VREPCA I ŠIROKE KULE

(Sećanja na rad partijskih i skojevskih organizacija)

Na padinama Srednjeg ličkog gorja pored Ličkog polja prostiru se mala sela: Ćukovac, Ostrvica, Barlete nastanjena Srbima i Hrvatima, Vrebac, Zavođe i Pavlovac nastanjena Srbima. To su siromašna sela čije stanovništvo je moralo tražiti izvore prihoda izvan svoga kraja, jer mu primitivna poljoprivreda nije mogla osigurati ni minimum životnih sredstava. Zbog toga je deo stanovništva, naročito mlađeg, odlazio na razne strane za poslom, napuštao svoja sela i Liku. Posle kapitulacije veliki broj ovih vratio se u sela, donosio razna shvatanja, pa su tako ispoljavani i razni uticaji na stanovništvo, od naprednih do onih najzaostalijih.

Aktivnost raznih građanskih partija bila je i tu negativno usmerena, a naročito je raspirivana šovinistička mržnja između Hrvata i Srba. Taj momenat je i ovde kao i u čitavoj Lici bio tim ozbiljniji, što su izmešano živeli Srbi i Hrvati. Još režim Austro-Ugarske, a napose režim i građanske partije stare Jugoslavije, učinili su sve da se što više zatruju ti odnosi, kako bi sakrili svoje vlastite slabosti. Neprekidno su dokazivali kako su za bedu Srba krivi Hrvati, odnosno za bedu Hrvata Srbi itd.

U takvoj politički zaostaloj sredini bio je naročito težak rad Komunističke partije. Nasuprot antinarodnom radu reakcije, iako pod teškim uslovima, iz godine u godinu sve više se osećao rad i uticaj Komunističke partije. Njena aktivnost naročito je bila usmerena na to da ukaže na

stvarne uzroke bede i da šovinističkoj aktivnosti raznih građanskih partija suprotstavi parolu bratstva i jedinstva Hrvata i Srba. Taj uticaj Partije u ovim selima naročito se osećao od 1938. godine, kada je u njima oformljena skojevska organizacija koja je organizovano i sistematski razvijala svoju političku aktivnost među stanovništvom. Simpatizeri Partije i SKOJ-a bili su u početku većinom levo orijentisane pristalice opozicije, ljudi čije je interesovanje za politička zbivanja kod nas i u svetu bilo veliko. Oni su tražili i rado čitali knjige i drugu štampu, koja je na bilo koji način ispoljavala progresivna stremljenja. U to vreme u ovim selima je bila popularna mala knjižica „Umovanje zdravog razuma" od Vasa Pelagića, a isto tako i knjiga Augusta Cesarca „Današnja Rusija". Ova i druga literatura išla je brzo od ruke do ruke, a u mnogo slučajeva čitala se na selima pred većom grupom seljaka.

Krug simpatizera Partije širio se brzo, a naročito među omladinom. Omladinci su bili nosioci organizovanog političkog rada. Iako neiskusni, postizali su u radu zadovoljavajuće rezultate zahvaljujući u prvom redu nesebičnom žaru i upornosti kao i pomoći koju su im pružali komunisti iz Gospića, Jakov Blažević i Đuro Stanković. Ta se pomoć odvijala prvenstveno kroz češće kontakte i davanje partijske štampe; „Srp i čekić", „Proleter", „Vjesnik radnog naroda" i druge.

Ovako se grupa omladinaca politički izgrađivala i širila uticaj Partije. Ovo je naročito došlo do izražaja kada je formirana skojevska organizacija u septembru 1940. godine. Ovom sastanku je prisustvovao Đuro Stanković u ime Okružnog komiteta KPH za Liku. On je tom prilikom upoznao skojevce s političkom situacijom, s borbom radničke klase pod rukovodstvom KPJ, s ciljevima te borbe, zadacima i ulogom skojevske organizacije. Na sastanku je za sekretara organizacije izabran Luka Miščević.

Do konca 1940. godine organizacija je porasla na oko 40 članova. Njena aktivnost nije se ograničavala samo na rad s omladinom; njen rad i sa starijim seljacima bio je vrlo uspešan. Poznato je da stariji ljudi, naročito u selu, gledaju na istupanje omladinaca po ozbiljnijim pitanjima ako ne sa potcenjivanjem, a ono sa priličnom dozom nepo-

verenja. Međutim, pošto su omladinci pod rukovodstvom Partije istupali zrelo, tretirali aktuelna politička pitanja, njihov rad i mišljenja vrlo ozbiljno su se primali. Sve više je rastao broj starijih seljaka koji su sa zadovoljstvom gledali na rad omladinaca i sa njima rado raspravljali o političkim problemima. Sve veći je bio krug onih koji su sa interesom čitali partijsku štampu. Neosporna je činjenica da je taj rad imao pozitivan odraz kako na pripreme ustanka, tako i na herojsku borbu naroda ovih sela za čitavo vreme NOB.

Skojevska organizacija održavala je često sastanke. Na većini sastanaka prorađivala se partijska štampa, razmatrani konkretni zadaci i vršena zaduženja. Posle izvršenih zadataka održavan je novi sastanak, na kom su članovi podnosili izveštaje, a onda se kroz diskusiju ukazivalo na propuste i greške i najzad donosili određeni zaključci. Jedan ovakav sastanak bio je posvećen proslavi oktobarske revolucije 1940. godine. Na sastanku je donet plan rada i svaki član je dobio zaduženje. Uspeh izvedene akcije iznenadio je i same organizatore.

Naveče, uoči 7. novembra, u određeni čas na svim bregovima i uzvišenjima u selima Vrepcu, Zavođu i Pavlovcu planule su vatre. Ovo paljenje kresova propraćeno je pucnjavom iz lovačkih pušaka. Ujutro su sela bila okićena crvenim zastavama, leci su bili izlepljeni po kućama, po drveću i svuda gde su se mogli videti i čitati. O ovome se dugo pričalo i komentarisalo; osetila se snaga Partije i njen ugled još više je porastao.

Slične akcije sprovodile su se i za Prvi maj.

Skojevska organizacija u svom planu posvetila je naročitu brigu organizaciji kulturno-prosvetnog rada, kroz koji je na legalan način sprovodila političku liniju Partije. Od omladinaca iz Vrepca, Zavođa i Pavlovca formirana je amaterska pozorišna grupa. Prvu predstavu trebalo je dati u Vrepcu pozorišnim komadom „Sluga Jernej i njegovo pravo". Međutim, pred kraj 1940. godine kada su pripreme za izvođenje ovog komada bile pri kraju, uhapšeno je 7 skojevaca: Luka Miščević (sekretar), Milorad Miščević, Petar Sunajko, Miloš Graovac, Miloš i Dušan Mandarić i Jovo Popović. Od uhapšenih 4 su puštena na slobodu

još za vreme istrage, a sekretar i još dvojica ostali su još nekoliko meseci u zatvoru, kada su i oni u nedostatku dokaza na sudu oslobođeni. Posle ovog hapšenja neko vreme bio je popustio rad skojevske organizacije, ali to nije trajalo dugo. Uz pomoć OK KPH za Liku organizacija je ponovo sa istim elanom krenula napred i spremno dočekala okupaciju zemlje.

Nakon okupacije ustaše su, pod zaštitom okupatora, brzo organizovale svoju vlast i u ovim selima. U Vrebac je došla grupa ustaša i uspostavljen je „ustaški stan". Takav „stan" postojao je i u Širokoj Kuli, dok su u Barletima i Ostrvici funkciju takvog „stana" vršili ustaški poverenici.

Ustaše se nisu odmah usudile izazivati narod, plašeći se odmazde. One su u početku tražile da im se u određeno vreme prijavljuju komunisti i „četnici" i da im se preda oružje, tvrdeći da se nikom ništa neće dogoditi.

Skojevska organizacija objašnjavala je ljudima da se oružje ne predaje, već da ga nabavlja i onaj ko ga nema, jer će uskoro trebati. Zatim, da se sklanjaju ispred ustaša pogotovo oni kojima je naređeno da im se javljaju. Međutim, pojedinci bojeći se represalija nad porodicom, nisu uvek slušali i to im se osvetilo. Nakon strahovitih mučenja u ustaškim stanovima dolazila je smrt u logoru na Jadovnom, u Kosi, Medačkoj plantaži i drugim mestima užasa. Jačanjem ustaškog terora ljudi su počeli da masovno beže od kuća. Zbegovi iznad sela sve više su se punili ljudima spremnim za otpor. Tu se življe razvijao politički rad i vršile svestranije pripreme za oružani ustanak.

Zločinima nad srpskim življem posebno se isticao ustaški stan u Vrepcu, koji je u maju i junu pojedinačno likvidirao nekoliko viđenih ljudi, a u prvoj polovini jula grupno odjednom uhapsio 22 čoveka, koji su posle mučenja na najsvirepiji način ubijeni u Medačkoj plantaži. Do tada je kod mnogih lakovernih ljudi uspevala ustaška propaganda o „upućivanju Srba na rad u Nemačku". Međutim, posle ovog pokolja i niza sličnih u ostalim selima ovog kraja, situacija je postala toliko napeta da se obračun sa ustašama očekivao svakog momenta.

Nekoliko puta dolazio je u ova sela Mile Počuča, član OK KPH za Liku. On je držao sastanke sa skojevskom organizacijom, kao i masovne sastanke koje su organizovali skojevci, na kojima je govorio o političkoj situaciji, pripremama za ustanak, pobedi koja će krunisati našu borbu. Jedan takav masovni sastanak održan je neposredno posle napada Nemačke na SSSR, u šumi iznad Zavođa. Počuča je govorio o neminovnoj propasti fašističkih država, o ogromnoj antihitlerovskoj snazi koja ulaskom SSSR-a u rat garantuje sigurno uništenje fašista. Istakao je potrebu stvaranja bratstva i jedinstva između Hrvata i Srba. Tom prilikom pročitao je i proglas CK KPJ kojim se poziva narod Jugoslavije na ustanak.

Raspoloženje za ustanak, kao i želja da što pre počne, bilo je ogromno. Vera u pobedu bila je bezgranična jer su ljudi videli da to neće biti borba pojedinih grupa ili sela, već da ustanak organizovano podiže i vodi Komunistička partija Jugoslavije u celoj zemlji.

Poslednji sastanak pred ustanak održan je iznad Zavođa na Šakića rudini. Raspravljalo se o napadu na ustaški stan u Vrepcu. Plan je razrađen do detalja i po njemu je izvršen raspored ljudi. Za rukovođenje napadom bio je izabran Joco Njegomir, narednik bivše vojske. Početak napada bio je predviđen za 15 časova 30. jula, računajući da će sve ustaše sem stražara u to vreme po tadašnjem običaju spavati. Jovo Dragosavac,[1] mornarički narednik bivše vojske, bio je zadužen da nečujno likvidira stražara na ulazu u „stan" i time olakša likvidaciju ostalih ustaša. Međutim, zbog ustanka u jugoistočnoj Lici i krajnje zategnute situacije u Vrepcu koju su osećali i ustaše, one su noću 29/30. jula pobegle iz sela.

U zoru 30. jula ustaše su izvršile napad na Gornje Barlete radi pokolja stanovništva. Ova je tragedija izbegnuta na vreme samo zahvaljujući tome što su ustaše otvorile vatru pre nego što su stegle obruč oko sela. Narod iz Barleta sklonio se u već tada oslobođeni Vrebac, Zavođe, Pavlovac i šumu Vrebačku stazu. Ovo je bio signal za uzbunu. Svi muškarci sposobni za borbu skupili su se kod crkve u Vrepcu gde je izvršeno grupisanje boraca u tri

---

[1] Poginuo kao komandant odreda.

grupe: dve od naoružanog ljudstva iz Vrepca, Zavođa i Pavlovca, a jedna od ljudi koji su izbegli pokolj iz Ostrvice, Barleta i Široke Kule. Ustanici su raspolagali sa 15 vojničkih pušaka, oko 30 raznih lovačkih pušaka i nekoliko pištolja. Ukupno u sve tri grupe bilo je oko 100 ljudi, od toga oko 50 naoružanih sekirama, roguljama i sličnim. Grupe su odmah raspoređene na zapadnoj ivici sela sa zadatkom da odbiju eventualan napad ustaša od Barleta i Ribnika. Prve dve posele su rejon zaseoka Cetine—Sunajci i Crnokrakovo brdo, a treće Zabenovo brdo. Grupama je naređeno da ne smiju otvarati vatru dok se ustaše ne približe na odstojanje sigurnog pogotka, kako bi im se u prvom naletu zadao što jači udarac i otelo što više oružja.

Oko 10 časova ispred položaja na putu prema zaseoku Visote Mile Mandarić krenuo je goloruk do svoje kuće u Donjim Barletima, u nameri da pronađe oca koji nije izbegao ustaški pokolj. Neposredno pred ustaškim položajima susreo se s jednim ustašom koji je naoružan karabinom i bombama pošao na biciklu da izvidi situaciju u Vrepcu. Bez kolebanja Mile je goloruk jurnuo na naoružanog i fizički jačeg ustašu i počeo s njime da se bori, što je primetio omladinac Nikola Mandarić Srđo i potrčao da pomogne Milu. Međutim, ustaša je uspeo da se istrgne iz Milovih ruku i dade u panično bekstvo, ostavljajući svoje oružje sa municijom i biciklom, pre nego što je Srđa pristigao.

Idućeg dana, 31. jula oko 3 časa posle podne usledio je organizovani napad ustaša. Jedna satnija je napadala u zahvatu puta od Donjih Barleta, a druga između Sunajkova gaja i Popovića mosta. Njihov napad sačekan je vatrom na odstojanju od 20 metara. U toj borbi ubijene su tri ustaše i više ih je bilo ranjeno. Napad je sa uspehom odbijen i neprijatelj nateran na odstupanje. Posle toga usledio je 3. avgusta novi napad od Gornjih Barleta preko Zabenova brda. Ustaše su uspele da prodru u selo do crkve, ali su našim protivnapadom bile naterane na povlačenje i sprečene da izvrše pljačku i zapale selo. Zaplenjeno je nekoliko sanduka municije, koja je u toj situaciji bila od ogromnog značaja. Na našoj strani poginuo je sko-

jevac Mile Graovac. Ovo je bila prva ustanička žrtva na ovom sektoru.

Bilo je očigledno da će ustaše nastojati da ponovo zauzmu Vrebac, gde je u tim danima bilo žarište ustanka. Zbog toga je odlučeno da se od najhrabrijih boraca formiraju udarne grupe koje će vršiti napade na ustaše u okolnim selima, a ne samo braniti Vrebac. Već 4. avgusta naveče jedna ovakva grupa izvršila je uspešan napad na ustaše u selu Ostrvici, što je omogućilo da se izbeglo stanovništvo ovoga sela vrati svojim kućama i pristupi sabiranju letine. Neprijatelj je imao 5 mrtvih, a mi jednog ranjenog. Uporedo s izvođenjem akcija bačena je i parola: „Ni zrna žita neprijatelju".

10. avgusta ustaše su izvršile napad na zbegove u Vrebačkoj stazi i pobile nekoliko desetina žena, dece i staraca. Pokušali su da zauzmu Vrebac, ali su bili naterani da se povuku u pravcu Široke Kule. Istoga dana odbijen je ustaški napad od Ličkog Osika na Ostrvicu. Ubijen je 1 ustaša, a nepoznat broj je ranjen.

Mnogi objektivni faktori od prvih dana ustanka pa dok nije izvršeno sabiranje letine uslovili su originalnu vojnu organizaciju. Od boraca sa ovoga sektora formiran je bataljon, na čijem su se čelu nalazili: Joco Njegomir, komandant, Dušan Njegomir, komesar, Jovo Dragosavac, zamenik komandanta i Miloš Uzelac, obaveštajni oficir. U bataljonu su bile objedinjene sve borbene grupe, koje su docnije prerasle u čete formirane na teritorijalnom principu. U avgustu na sektoru Vrebac—Široka Kula postojale su Vrebačka, Pavlovačko-zavođska, Ostrovačko-barletska i Kuljska četa. Ova poslednja koncem 1941. god. ulazi u sastav jedinica sa sektora Ljubovo—Bunić, dok Čukovački vod iz te čete ostaje i dalje u sastavu bataljona „Velebit". Komandiri ovih četa bili su: Simo Todorić, Dušan Čurčić, Milan Dimić i Stojan Serdar.

Taktička upotreba ovih jedinica odmah posle ustanka bila je originalna i uspešna. Bolje naoružani delovi prešli su u ofanzivne akcije, dok su od slabije naoružanih formirane seoske straže za obezbeđenje sela i obavljanje žetve i setve. Koncem avgusta bataljon sa područja Vrebac—Široka Kula ušao je u sastav Gerilskog bataljona „Vele-

bit", koji je pod rukovodstvom OK za Liku bio obrazovan od svih ustaničkih jedinica na teritoriji kotara Gospić i koji je ubrzo promenio naziv u Partizanski bataljon „Velebit", čime je određen karakter ustaničkih jedinica. Krajem septembra bataljon „Velebit" je reorganizovan u Prvi lički partizanski odred „Velebit", a bataljon sa područja Vrebac—Široka Kula je postao njegov 2. bataljon.

Moral ustanika na sektoru Vrebac—Široka Kula bio je na visini. Svaki pojedinac bio je spreman za odbranu svoga sela, iako manji deo nije bio voljan da ide u borbu negde dalje. Ovo više iz porodičnih razloga i neshvatanja opasnosti od primene defanzivne taktike. Mnogi od ovih bili su vrlo dobri borci i imali oružje. Zbog toga su se pojavljivale izvesne teškoće oko prelaza sa usko-teritorijalne ustaničke vojne organizacije, na formiranje jedinica spremnih za borbu tamo gde se za to ukaže potreba.

Početkom septembra učinjen je korak dalje u akcijama na ovom sektoru. 1. septembra postavljena je zaseda u Volarici kojom prilikom su ubijene 4 ustaše, a 5/6. septembra likvidirano je ustaško uporište u Donjim Barletama. Važno je napomenuti da je u ovom periodu zbog oskudice u naoružanju izvršena podela jedinica na dva dela: na naoružano ljudstvo i ljudstvo bez oružja. U okviru naoružanog ljudstva postojalo je jezgro komandnog kadra i nešto boraca. Ovi su bili stalno na okupu i učestvovali u svim akcijama, dok su nenaoružani borci učestvovali povremeno smenjujući one koji su bili naoružani. Ovo ljudstvo bez oružja predstavljalo je neku vrstu jedinica za neposrednu popunu. Sa naoružanim ljudstvom, koje je bilo sastavljeno pretežno od omladinaca, izvodila se borbena obuka, držani položaji za odbranu sela, vršene diverzije na pruzi Lički Osik—Gospić i Ribnik—Medak i drugo. U periodu od ustanka do oktobra jedinice sa sektora Vrebac—Široka Kula izvršile su niz diverzantskih akcija na komunikacije koje je koristio okupator. Odmah posle trećeg napada ustaša na Vrebac ofanzivne akcije su prenete na rejon Ličkog Osika, Široke Kule, Bilaj-Ribnika i Podlapače. 28/29. avgusta izvršen je napad na Lički Osik radi širenja ustanka i na području hrvatskih sela, a 2. septembra zajedno sa jedinicama iz Krbave izvršen je uspešan

napad na ustaško uporište u Podlapači. Posle toga izvršen je i niz manjih napada u širem rejonu Široke Kule, u kojoj je bilo jako ustaško uporište.

Težište naših dejstava u ovom periodu bilo je na borbi protiv ustaša, dok se borba protiv okupatora svodila na vršenje diverzija na komunikacijama i na napade na manja odeljenja i patrole. Tako je 24. septembra jače razorena pruga između Ribnika i Metka, a jedna manja grupa uništila je na pruzi Gospić—Lički Osik kod Sastavaka (most na Lici) italijansku patrolu i zaplenila njeno oružje. U periodu oktobar—decembar izvršeno je niz ofanzivnih akcija na području Široke Kule, Ličkog Osika i Ribnika. Jednom od ovih akcija, u kojoj su učestvovali borci iz Srednje gore, rukovodili su Marko Orešković i Vlado Ćetković. Pre no što se pošlo na akciju Marko Orešković je održao masovni zbor u Vrepcu — zaseoku Ćurčići.

Sve akcije bile su sračunate na to da se okupator i domaći izdajnici nateraju u defanzivu, da se zadobiju mase posebno na područjima hrvatskih sela i da se otme oružje. U tom periodu jedinice sa ovog sektora izvele su oko 20 ofanzivnih akcija, čime je neprijatelj bio nateran u jača uporišta i prisiljen da otpočne s utvrđivanjem. U oktobru se težište prenelo na dejstva protiv okupatora, kada se kvalitativno menja naša taktika i kada su politički i vojnički uslovi bili sazreli za to. Uporedo s preduzimanjem krupnijih ofanzivnih dejstava protiv okupatora stvarala se čvršća baza za brži razvoj NOP-a, za jačanje regularnih jedinica, jer se već u septembru pokazalo da dalja borba isključivo protiv ustaša vodi defanzivnoj taktici, kojom se neprijatelju dozvoljava grupisanje tamo gde on to želi.

Oslobođenje ovog sektora i njegovo povezivanje sa ostalom oslobođenom teritorijom u Lici bilo je značajno za dalje proširenje ustanka. Narod je osetio veliko olakšanje. Iz dana u dan nizale su se uspešne akcije i vraćalo poverenje u vlastite snage. Taj polet i uspesi nisu zaneli partijsko rukovodstvo i organizaciju. Uporedo s jačanjem vojnih formacija radilo se i na organizaciji narodne vlasti i masovnih organizacija. Iako je raspoloženje za borbu protiv okupatora bilo na zavidnoj visini, ipak je, usled

teškoća i taktike italijanskih okupatora i četnika, partijskoj organizaciji bila potrebna pomoć. Pojedinci su, pod uticajem neprijateljske propagande, isticali da ne bi trebalo voditi borbu protiv Italijana, jer su oni daleko nadmoćniji i sa njima neće ići tako lako kao sa ustašama. Zbog toga su govorili da treba čekati ishod rata, pa ako ga izgube onda ih treba razoružati, jer će i tako velike sile odlučiti o našoj sudbini, itd.

Jedan od nosilaca ove propagande bio je četnički agent, bivši žandarm Milan Novaković (u proleće 1942. pobegao je u Medak, kod okupatora). Ovoj propagandi u početku je nasedao manji broj seljaka, u osnovi poštenih ljudi, čiji je doprinos NOV pre i u toku čitavog rata bio značajan. Trebalo je dosta napora dok se ova propaganda razbila. Da bi se savladala ta povremena kolebanja pojedinaca u sela su često dolazili članovi Okružnog i Kotarskog komiteta: Jakov Blažević, Mile Počuča, Tomo Nikšić, Kata Pejnović, Petar Kleut, Đuro Stanković, Deni Vujnović i komandant odreda Milan Kuprešanin.

Treba istaći da je za Hrvate rad u ovim ustaničkim selima u početku predstavljao naročite teškoće i pretila im je znatna opasnost od pojedinaca koji su bili pod uticajem četničke propagande.

Početkom avgusta, prvih dana ustanka, došao je Jakov Blažević. On je obišao položaje i kod škole u Vrepcu održao masovni zbor na kome je istakao potrebu vođenja dalje borbe i dao direktive za organizaciju vojske, vlasti, omladinske organizacije i organizacije žena. Ovaj zbor je naročito uspeo i za učvršćenje i dalji razvoj ustanka bio je značajan kao i onaj koji je održao Mile Počuča neposredno pred ustanak. Ubrzo nakon toga, krajem avgusta, održan je i drugi masovan zbor u Vrepcu na kome je izabran Odbor civilne vlasti (kasnije Narodnooslobodilački odbor), čiji je prvi predsednik bio Samuilo Bogdanović. U ovaj Odbor su ušli predstavnici svih pomenutih sela dok i u njima, po uzoru na ovaj, nisu ubrzo osnovani narodni odbori, čiji su prvi predsednici bili Nove Radmanović, Sava Bogdan, Dane Novković i Petar Graovac. Odbori su ubrzo razvili svoju aktivnost u rešavanju problema oko setve, žetve, skupljanja hrane i odeće za vojsku, zbrinja-

vanje izbeglica, smeštaj partizana itd. Skojevska organizacija i organizacija AFŽ razvile su svoju aktivnost u mobilizaciji omladine i žena u pomoći vojsci, u radu na kulturno-prosvetnom polju itd. Naročito živ politički rad na mobilizaciji naroda za front počeo se odvijati kada je 14. septembra u Vrepcu obrazovana partijska organizacija, čiji je prvi sekretar bio Luka Miščević, a članovi Milorad Miščević i Bogde Vujnović. Partijska organizacija pokretala je i pomagala rad svih drugih organizacija. Rad među ženama i ženskom omladinom bio je u početku težak usled konzervatizma koji je trebalo razbijati i prilično se u tome uspevalo preko najaktivnijih omladinki. Među prvim rukovodiocima omladine u ovim selima bile su: Smilja Savatović, Milica Galović, Milja Mandarić, a prvi rukovodioci AFŽ: Milica Popović, Nevenka Jelić i Mara Sudar.

U oktobru 1941. celokupno punoletno muško stanovništvo ovih sela, preko 600, položilo je partizansku zakletvu. Ovom svečanom činu prisustvovala je Jurišna četa pod komandom Petra Kleuta, koja se baš tada vratila iz uspešno izvršene akcije u Mušaluku. Obezbeđenje je vršio Čukovački vod pod komandom Ilije Repca. Na zakletvi je govorio Milan Kuprešanin, komandant 1. ličkog partizanskog odreda. Veliko je bilo oduševljenje onih koji su polagali zakletvu, kao i ostalog stanovništva. Posle zakletve izvršen je marš kroz Vrebac. Na čelu kolone na konju nosio je srpsku zastavu sa petokrakom zvezdom Dušan Graovac, a tu zastavu sačuvao je od ustaša stari crkvenjak Nove Novković, koji je bio ponosan što je može dati za ovu svečanost. Narod je oduševljeno pozdravio svoju vojsku.

Kada su se rasplamsale zamašnije borbe protiv okupatora i opsednuta Korenica, trebalo je borce ovih sela poslati na Ljubovo da bi sa tih položaja onemogućili namjere Italijana da pruže pomoć opkoljenom garnizonu u Korenici. I upravo tada, krajem decembra 1941. u Vrebac je ponovo došao Mile Počuča. Na masovnom zboru detaljno je objasnio značaj borbe s italijanskim okupatorom i dao zadatke borcima ovih sela da krenu na Ljubovo. Odmah posle zbora borci su krenuli na određene položaje. Više nije bilo problema koji će borci ići u akciju. Problem

je bio naoružanje i ko će morati da ostane u selima da ih brani od eventualnog napada. Sada se moralo naređivati ko će ostati, a ne ko će krenuti na izvršenje zadataka.

Već sutradan po dolasku Počuče određene jedinice posele su položaje na Ljubovu. Na tim položajima one su ostale sve do konačnog okršaja u kome je okupator pretrpeo do tada najveći poraz u Lici i bio prisiljen da odustane od daljeg pokušaja prodora prema opkoljenom garnizonu u Korenici preko Ljubova. Pobedom na Ljubovu januara 1942. godine nestalo je i poslednjeg kolebanja da nećemo izdržati borbu sa daleko brojno i tehnički nadmoćnijim neprijateljem. Ovom pobedom doveli smo i četnike i ustaše u situaciju da su počeli gubiti veru u moć i snagu okupatora.

Organi vlasti i masovne organizacije pripremali su odeću, ishranu i brinuli se za druge potrebe vojske i naroda. Naročito je trebalo napora da se ništa od životnih namirnica ne prodaje neprijatelju. U tom pogledu sprovedena je totalna blokada i bojkot pijace koja je bila pod kontrolom okupatora. Istovremeno je organizovano nabavljanje za narod životnih namirnica i ostalih nužnih artikala. Trebalo je organizovano slati i neke žene i omladinke da nešto prodaju kao kamuflažu da bi mogle doneti potrebna obaveštenja ili pak neki drugi nužan pisaći ili sličan materijal. One omladinke koje su to radile bile su u posebno teškoj situaciji: bile su izvrgnute i opasnosti da ih uhapse, a i da istovremeno deo našeg stanovništva posumnja u njih, jer ih neprijatelj nije hapsio kada su odlazile u Gospić, Medak, Lički Osik i druga uporišta. Svi nisu znali niti su smeli znati zbog čega one tamo idu, pa je bilo zahteva i od drugih žena i omladinki da se i one puste, jer su sve jednako zaslužne za ustanak, poverljive itd.

U ovom periodu bilo je organizovano i nabavljanje oružja iz Dalmacije, gde je nekoliko grupa išlo po oružje, za koje su trampili stoku. Iz Dalmacije pored nekoliko desetina vojničkih pušaka nabavljena su i 3 puškomitraljeza. Tako su ova sela u jesen, pored već znatnog broja ostalog oružja, raspolagala i sa 4 puškomitraljeza (1 je do-

bijen od rukovodstva ustanika u Donjem Lapcu, a doneli su ga kuriri našeg štaba Milan Graovac i Milan Božić).

I tako zahvaljujući ranijem sistematskom radu Komunističke partije bilo je moguće u relativno kratkom roku u ovim selima organizovati narod, podignuti ga na ustanak i uspešno ga voditi kroz sve teškoće borbe. Upravo pravilan rad naše Partije bio je odlučujući da ovde nije bilo granice između fronta i pozadine, između boraca s puškom i naroda. Naprotiv, svaki je bio borac i tu se potpuno oživotvorila parola naše Partije: „Svi na front — sve za front". Iz ovih sela, koja su pre rata imala oko 3000 stanovnika, poginulo je preko 244 borca i palo 276 žrtava fašističkog terora.

Dušan DRAGOSAVAC,
Ilija REPAC,
Vlado MANDARIĆ,
Luka MIŠČEVIĆ,
Janko DIMIĆ i
Dmitar RAJŠIĆ

SMILJA RADOŠEVIĆ — POKRAJAC

Rasla je u brvnari punoj ženske djece, pod brdom Velagušom, u Metku. To je pitomi kutak pod Velebitom, krajolik pun zelenila, potoka i gajeva, ali polje je ovdje posno, kiselo, puno bujadi i vrištine. Živjelo se najčešće o palenti, kupusu i krompiru. U školu je, kao i njene vršnjakinje pošla bosonoga. Učenje je za nju bilo lako. Ugodno je bilo sjediti u toploj školskoj sobi, makar joj stroga učiteljica koji put istegla uši za bilo kakav sitniji dječiji nestašluk. Ljeti je za nemirnim kravama i ovcama trčala kroz strnokose i pokošene livade pune bodlji koje su tabanima zadavale rane, ali je čobanjenje donosilo i dosta radosti.

Poslije osnovne škole Smilju su dali u gimnaziju. Učila je dvije godine u Banjoj Luci, a dvije u Gospiću. Nakon male mature prešla je u učiteljsku školu. Godinama su trajala duga dnevna putovanja do škole i nazad, po deset kilometara pješke i po trideset kilometara vlakom. Vlakovi su često kasnili, naročito zimi, a đaci gladni i ozebli čekali i cvokotali, da bi kasno uveče stigli kući te uz petrolejku učili zadatke. Rano je izgubila oca Manišu, pa

je njena majka Mika imala puno muke da izvede djecu na put.

U učiteljskoj školi djelovao je u godinama pred rat napredni omladinski kružok pod rukovodstvom Partije. Smilja mu se brzo pridružila i postala njegov aktivni član. Sva je življela u novim, svijetlim idejama. Čitala je neumorno naprednu literaturu. U ljetne dane, za vrijeme školskih ferija, kad bi joj kućni i poljski poslovi dopustili mali predah, ona bi s knjigom izašla na Velagušu, pa skrivena u grmlju čitala. Vesela i druželjubiva uvijek bi našla prilike da na zgodan način reče svojim vršnjacima, đacima i seoskim omladincima, po koju riječ o tome kako ih čekaju veliki dani kad će i oni trebati da biraju između starog gladnog žandarskog poretka i novog društva ravnopravnih ljudi. Slušali su je rado. Pod Velagušom je iz dvadeset kuća pred rat stasalo više od dvadeset mladića i djevojaka, koji su četrdeset i prve, slušajući poziv Komunističke partije na ustanak, dobro znali o čemu se radi. Četnici nisu uspjeli u svoje redove dobiti ni jednoga od njih. Svi su se našli pod partizanskom zastavom, da bi uz velike žrtve u krvi vojevali za slobodu.

Kad je završila učiteljsku školu Smilja je 1939. godine postala član KPJ. Mjesto učiteljice dobila je u Prljevu kod Gračaca. Uskoro se i udala za Milana Pokrajca iz Bruvna.

Prvih dana okupacije ustaše su u gračačkom kotaru imali puno krupnih briga, ali ni usred tih briga nisu zaboravili da potraže Smilju, čijeg su se rada sjećali još sa učiteljske škole u Gospiću. Upali su u Prljevo, uhvatili je, opljačkali sve, čak i vjenčani prsten s ruke, i poveli na strijeljanje. Talijani, koji su smatrali da je Zrmanja njihovo lovište, oteli su Smilju od ustaša. Ona je zatim uspjela da se oslobodi Talijana i sklanja se u Bruvno. Muža više nije imala. Ustaše su ga uhvatile i ubile.

Svim žarom baca se na organizovanje i dizanje ustanka. Pred kraj 1941. godine Okružni komitet Partije povlači je s terena, da bi u Trnavcu prošla kroz politički tečaj. Ona je i na tečaju bila među najboljima, pa je rad na terenu mogla produžiti sa još više uspjeha. Postala je član gračačkog Kotarskog komiteta KP. Povjeren joj je posao

na organizovanju i vođenju Antifašističke fronte žena. Kao delegat žena Like učestvovala je u radu prve zemaljske konferencije AFŽ Jugoslavije koja je održana u Bosanskom Petrovcu krajem 1942. godine. Njena aktivnost ne ograničava se, međutim, samo na rad sa ženama. Njeno polje djelatnosti je veoma široko, stiče ugled kod naroda, pa je početkom 1943. uvrštena među deset ličkih kandidata za članove ZAVNOH-a.

Radeći neumorno na mobilisanju snaga za NOP nije prezala pred opasnostima i pretnjama koje su dolazile od strane četnika. Zalazi u svako seoce oko Gračaca, negdje slobodno danju, a negdje oprezno noću, da sa zanosom vatrenog borca govori narodu o velikoj borbi za oslobođenje. Ustanički plamen se razgoreva tokom 1942. sve više u Gračačkom kotaru. Četnici su prisiljeni da se povlače u okupatorska utvrđenja iza žica. Početkom 1943. dolaze dani velikih borbi i velikog okupatorsko-četničko-ustaškog poraza. Četvrta ofanziva je razbijena u Lici. Jedna značajna epizoda fašističkog sloma odigrala se upravo ovdje na teritoriji gračačkog i lapačkog kotara. Divizija „Sasari" poražena je na Zuleševici, a njeni ostaci bježali su kroz gračačka sela, da se zatim ne bi zaustavili ni u Gračacu, već produžili put u rejone bliže talijanskoj granici. Četnici su u panici pobjegli iz Gračaca k popu Đujiću u Knin.

Južnoj Lici svanula je sloboda. Zasjala je nad kamenim brežuljcima, ali je bila još s nekoliko strana ugrožena. Đujićevi četnici bili su prvi koji su na nju spremali atentat.

Kotarski komitet i ostala politička i vojna rukovodstva pregnuli su tih proljetnih dana 1943. da narod ovog kraja čvrsto organizuju za dalju borbu. Svi su radili neumorno i odlučno, pa ni Smilja tih dana nije znala za oprez i odmor. Sredinom marta neko je pronio glas da se četnici spremaju da iz Knina preko Zrmanje izvrše napad na Gračac. U stvari, oni za to nisu imali ni hrabrosti, ni snage. Umjesto toga spremili su grupu zlikovaca koja se noću prikrala kroz planine k bruvanjskom zaselku Cerovcu, gdje su mislili da će iznenadnim noćnim napadom uspjeti da pobiju članove Kotarskog komiteta.

Te noći u Bruvnu su se zatekla samo tri člana Komiteta: Nikola Krajnović, Glišo Čuk i Smilja. Krajnovića i Čuka su iznenadili u jednoj kući u Bruvnu, uhvatili ih i poslije zvjerskog mučenja ubili. Kad su četnici opkolili kuću u kojoj je spavala Smilja i njena drugarica Borka Korać i kad su pucnjavom oglasili svoje prisustvo, žene su skočile iz kreveta, zgrabile oružje i istrčale u dvorište. Crne sjenke s puškama i mitraljezima stajale su u gustom redu oko kuće. Smilja se nije dvoumila ni časa. Živa im u ruke neće. Odvrnula je osigurač s upaljača bombe i s kletvom je bacila među izrode. Onda je, mirno, posljednji metak iz pištolja opalila sebi u glavu. Četnici su uz gromoglasni prasak pušaka i bombi zaurlali kao da jurišaju na utvrđeni položaj i sletjeli u dvorište. Jedan krvoločni „bradonja", da iskali svoj nemoćni bijes nad partizankom koja je ležala u smrtnom ropcu, zario je svoj bajonet u grudi žene-heroja. Šiknula je topla plemenita krv mlade učiteljice i natapala dvorište kuće brvnare, slične onoj u kojoj je Smilja provela djetinjstvo.

Smilja je živjela i umrla kao svijetli lik naše revolucije. U srcima njenih suboraca — partizana gračačkog kotara i cijele Like, živi njena draga slika. Njeno rodno selo Medak, koje je partizanskoj vojsci dalo 200 boraca, od kojih je svaki treći poginuo u borbi, visoko cijeni Smiljin doprinos ustanku, revoluciji i slobodi. U sjećanju naroda njenog užeg zavičaja svak uz njenu svijetlu uspomenu veže i uspomenu na 12 njenih drugova iz djetinjstva koji su sa njom išli u školu, sa njom čuvali ovce po Gmajini, sa njom čitali prve napredne knjige i koji su pali kao i Smilja junačkom smrću na bojnom polju: Tomu Radoševića Marina, Tomu Radoševića Pjevačeva, Đuku Ljuštinu Radina, Milana Kleuta Milina, Milana Kleuta Stevanova, Jovu Tarbuka, Jovu Ljeskovca, Daru Tarbuk Savičkovu, Nikolu Ljuštinu Jelina, Ljubišu Ljuštinu Petrićeva, Dušana Mihića Peričina i Nikolu Uzelca Stevina — dvanaest mladih junaka iz desetak susjednih kuća malog medačkog zaselka pod brdom Velagušom.

Dr Petar KLEUT

OKO IZVORA GACKE

> Stotinu trideset i tri života dala su hrvatska sela Lešće, Čovići, Ramljani i Sinac u narodnooslobodilačkoj borbi i narodnoj revoluciji.
>
> To je njihov prilog u krvi nerazrušivom bratstvu i jedinstvu hrvatskog i srpskog naroda u otočkoj komuni.

U razdoblju jedne historijske prekretnice i dileme što ju je sa sobom donijela fašistička okupacija 1941. godine, sva su se ova sela našla na strani narodnooslobodilačke borbe i progonjenog srpskog naroda.

Što je uvjetovalo svijest ovih hrvatskih sela i šta je odredilo njihove putove? To su, prije svega, revolucionarne tradicije iz razdoblja neposredno poslije prvog svjetskog rata. U svim tim selima jedina partija koja je imala masovnu podlogu bila je Socijalistička radnička partija (komunista), za sve vrijeme njenog legalnog perioda od 1919. do 1921. Prema jednoj sačuvanoj članskoj karti Mjesne organizacije općine Sinac (kojoj su pripadala sva ova sela), redni broj 966, može se zaključiti da su u Komunističku partiju bili učlanjeni gotovo svi punoljetni muškarci. Među njima je bio velik broj bivših frontovika, zarobljenih u Rusiji, koji su se vratili u zemlju nakon oktobarske revolucije. O utjecaju Partije na selu svjedoči i činjenica da je na općinskim izborima 1920. pobijedila komunistička lista, dobivši sva 24 općinska zastupnika. Iako je taj period bio kratkotrajan, ostavio je duboke tragove, koje nije mo-

gla izbrisati ni kasnija demagoška politika Hrvatske seljačke stranke.

Drugi važni element predstavljali su česti spontani štrajkaški pokreti pilanskih radnika i kirijaša. Štrajkaški pokret 1936. na pilani Ilije Bogdanića u Lešću trajao je 6 tjedana. Prva informacija o tom štrajku saopćena kotarskim vlastima u Otočcu, glasila je: „Komunisti su u Lešću preuzeli vlast; osnovali su svoj sud; ljude (tj. štrajkolomce) trpaju u improvizirani zatvor". Mada štrajk nisu vodili organizirani komunisti, pa ni klasni sindikalni pokret (iako su u pozadini bili ljudi svjesni svoje klasne pripadnosti), on je imao i značajne političke posljedice (u lokalnim okvirima), prije svega u naglašenom antagonizmu prema jednom krupnom kapitalisti i njegovom političkom utjecaju.

Od 1937. selo se orijentisalo sve više u lijevo. Tom procesu znatno je pridonijela „Seljačka misao", antifašistički tjednik koji je u ovim selima imao masovnu čitalačku publiku, a najčešće se čitao kolektivno na seoskim sijelima. List je imao vatrene pristaše osobito među starijim ljudima koji su već imali izvjesna politička iskustva. U znatnoj mjeri on im je osvjetljavao službenu politiku HSS, koja je napuštala demokratska načela svoga programa i sve više išla u desno. O utjecaju „Seljačke misli" (koja je izlazila u Zagrebu, po direktivi Komunističke partije) govori činjenica da je vodstvo HSS bilo prisiljeno da oštro reagira. Na političkom zboru u Ramljanima u jesen 1937. Ante Pavlović, narodni zastupnik HSS za otočki kotar, u prisustvu delegata tzv. vodstva iz Zagreba najavio je oštar kurs protiv „Seljačke misli" i nosilaca politike narodnog fronta u otočkom kotaru.

— U našem kotaru — rekao je Pavlović — ima pučkofrontaša, a izdaju i svoje novine (aludirajući na jednoga od urednika, koji je bio iz Lešća). Treba biti protiv njih, a ako je potrebno i preko njih.

Takva formula i fašistička haranga odmah je osuđena na samom zboru, a vodstvu HSS bila je neprijatna reakcija naroda i njegovo stvarno raspoloženje. Službeni predstavnici HSS bili su nemoćni da spriječe političku antifašističku aktivnost u ovom kraju, čije je žarište bilo u Lešću, kao

i pozitivni politički proces kojim je obuhvaćen sve veći broj ljudi i u drugim hrvatskim selima otočkog kotara.

Taj proces je naročito očigledan tokom 1938. i 1939. godine kada su korišteni svi mogući legalni oblici prosvjetno-političkog rada na selu koji su provodili komunisti. Rad se odvijao naročito preko ogranaka Seljačke sloge i Gospodarske sloge. Dom Gospodarske sloge u Lešću postao je centar političkog i prosvjetnog rada. Tamo su se održavala predavanja i kulturne priredbe na koje su dolazili ljudi iz svih susjednih sela. Posebno u Lešću su formirane čitalačke grupe žena, koje su upravo takvim oblikom rada ulazile u aktivni politički život. I žene stiču sve potpunije saznanje o nizu osnovnih pitanja unutarnje i vanjske politike, posebno o građanskom ratu u Španiji i fašizmu uopće, kao i nesrećama što ih fašizam sa sobom nosi. Prva proslava Dana žena održana je u Lešću 1939. O položaju žene, nastupanju fašizma i potrebi da se žena bori zajedno sa svojim drugom, govorila je do tada politički sasvim nepoznata, skromna seljačka djevojka Marija Kranjčević. Preko 30 momaka i djevojaka nastupilo je u koru sa recitacijom Alekse Šantića „O, klasje moje...” Recitirana je i pjesma Ivice Pavletića „Matija Gubec”, pjesma snažna po svojoj revolucionarnoj dramatici. Nastupili su i domaći „glumci” itd. Proslava Dana žena predstavljala je najžešću manifestaciju masovnog političkog jedinstva i antifašističkog raspoloženja naroda.

Konkretan politički izraz takvog raspoloženja pokazao se u aktivnom i borbenom stavu naroda protiv ustaštva. Naime, nakon amnestije Stojadinovićeva režima 1938. godine, vratila se iz emigracije, ustaških logora u Italiji, nekolicina Pavelićević ustaša; među njima i Jure Francetić iz Otočca, kasniji komandant zločinačke „Crne legije”. Tada je počelo povezivanje svih frankovačkih elemenata, a zatim i pokušaj stvaranja neke šire baze i u selima (jedina kuća u kojoj su se počeli sastajati bila je Stipe Markovića Macole). U Lešću su naišli na masovan otpor, tako da su se spremali da likvidiraju neke ljude, pa i samog predsjednika mjesne organizacije HSS, Danka Rubčića. Otkrivanjem toga plana dobili smo u ruke važan argument za po-

jačanu borbu protiv ustaša i za demaskiranje njihovih stvarnih namjera.

Frontalan stav Lešća prema ustaškim elementima prenesen je i na čitavu organizaciju Seljačke stranke, uprkos desničarskom stavu Anta Pavlovića, narodnog zastupnika, i oportunističkom stavu Ivana Dujmovića Brade, njegova zamjenika i predsjednika kotarske organizacije HSS. O ozbiljnoj opasnosti od ustaške aktivnosti i potrebi najaktivnije borbe ne samo protiv velikosrpskog centralizma nego i protiv aktivnosti ustaša, a i svjesne ili nesvjesne namjere da se ta aktivnost previdi i potcijeni, govorio sam na jednom sastanku u Otočcu. Na taj sastanak došao sam na poziv mjesne organizacije u Lešću, tako da su se s tim morali pomiriti Pavlović i Brada Dujmović. Prisutni nisu mogli, a da se ne suglase s tom političkom linijom. Činjenica je da ustaše nisu uspjele dobiti na svoju stranu ni jednog seljaka, da su ostale izolirane.

Takav razvoj političkih odnosa već je stvorio povoljnije uvjete i za formiranje organizacija KP na selu, naročito poslije sporazuma Cvetković — Maček, od 26. avgusta 1939. I tada se kao i uvijek pokazalo da buržoasko vodstvo jedne političke stranke izdaje svoje sljedbenike svaki put kad su u pitanju njegovi uskoklasni i politički interesi. Politički rad nije više mogao ostati u dotadašnjim okvirima, a i njegov sadržaj trebalo je preko partijskih ćelija podići na viši stepen. U jesen 1939. dolazi do formiranja prve partijske ćelije u koju su ušli Dane Vašarević Šare, Mateša Kolak i Stipe Kolak, a kasnije i Jure Vašarević. Svi su se osjećali komunistima, ali su bili bez ikakvog iskustva u partijskom radu.

Formiranje partijske organizacije u Lešću bilo je značajno po tome što je nastalo kao odraz opće političke situacije na selu. No, ona nije pokazala sposobnost da se dalje organizaciono širi, pri čemu je i mobilno stanje u zemlji u godini 1940., pa sve do okupacije, aprila 1941, to u velikoj mjeri spriječavalo. Baš kad je trebalo pojačati politički rad i organizaciono se učvrstiti, izostalo je u stvari i jedno i drugo. A godina i pol u takvim presudnim momentima značila je mnogo, kada se stečena iskustva jed-

nog zgusnutog razdoblja mogu mjeriti s decenijima mirnog rada.

Posve nova situacija stvorena je aprilskim ratom 1941. Ustaški elementi postali su nosioci defetizma, a u danima kapitulacije bivše jugoslovenske vojske na čelo im je došao Delko Bogdanić, okupivši vojne dezertere u Crnom Jezeru više Otočca koje je iskoristio za razoružanje vojnika, kada je proglašena i NDH. I tada možemo opet zabilježiti pozitivan fakat, da se na Delkovoj strani nisu našli vojni obveznici iz sela sinačke općine.

Uspostava ustaške vlasti unijela je nemir i neizvjesnost. Sela su prepuštena sebi samima. Sve veze bile su prekinute — nastalo je iščekivanje. Ali ostalo je jedno: i pozitivna i negativna iskustva, dotada stečena, postala su osnova za političko držanje sela nakon ustaškog preuzimanja vlasti.

U općini Sinac za ustaškog povjerenika postavljen je Šima Rajan, intelektualno potpuno zaostao nepismenjak, bez trunke političkog utjecaja u selu. Zajedno s ustašom Vujić Josom, trgovcem iz Sinca, razoružao je žandarmerijsku stanicu u Sincu: žandari su položili oružje u općini. Ustaše su uspostavile svoju „vlast" bez ikakve podrške naroda i bez učešća „Seljačke zaštite", koja je u mnogim krajevima u službi ustaša izvršila kontrarevolucionarnu ulogu. Jedina snaga na koju su se oslanjali bila je talijanska okupatorska vojska koja je 12. aprila ušla paradnim korakom u Otočac. U takvoj situaciji ustaše su naišle na totalnu pasivnost naroda u svim selima sinačke općine.

Da bi suzbile otpor ustaše su se služile prijetnjama, naročito prema politički istaknutijim ljudima, a u maju i junu prisilno su organizirale i nekoliko „zborova", na kojima je glavna oštrica uperena protiv srpskog naroda. Posebno su pripisivale Srbima sve one pogrome, premlaćivanja i drugo iz doba šestojanuarske diktature, kada su Hrvati i u ovim selima bili stavljeni pod posebni režim bezakonja. Na takvom jednom „zboru" u Lešću, koji je održan 13. jula 1941, govorio je i Jurica Frković, ustaški „veliki župan" za Liku. Računajući sa siromaštvom ovoga kraja i oskudicom u zemlji, on je pozvao narod na „seobu" na Plitvička jezera i druga srpska sela, obećavajući im zemlju,

kuće i gospodarske zgrade. Posebno je istakao da su „Plitvička jezera biser hrvatske zemlje i tamo treba da žive rasno čisti Hrvati". Istina, Srbi su sa Plitvica prognani u okolicu Drvara ili poklani ustaškom kamom, ali ni jedan čovjek iz ovih sela nije se tamo odselio, niti „preuzeo" srpsko imanje. I u pitanju seobe tzv. „čistorasnih Hrvata" na srpsku zemlju, ustaše su pretrpjele neuspjeh. Ni takvim, inače privlačnim načinom i poznatom glađu seljaka za zemljom, oni nisu mogli vezati narod uza se.

Vrlo mučna situacija nastala je onda kada su ustaše počele s masovnom likvidacijom Srba, Židova i komunista koje su dovozili kamionima iz raznih krajeva Hrvatske. Ljudi su zapamtili automobil koji je nosio oznaku „Sv. Ivan Zelina". U Marković rudinama i Dumanu bilo je niz prirodnih jama, bezdana, kod kojih su ustaše klale svoje žrtve i zatim ih bacale u provalije. Ustaše su, sa Stipom Macolom na čelu, pokušale da u tu krvavu rabotu uvedu i pojedine Lešćane, obećavajući im novac, odjeću i obuću zatočenika. „Radije da mene zakolju, nego da im ja u tome pomažem", govorili su pojedinci koje su pokušali zavrbovati. „Ali, što da radimo" — pitali su se ljudi, a znali su samo jedno — da ne idu sa ustašama. Vladala je potpuna neizvjesnost.

Vijesti o narodnom ustanku u Lici kojim rukovodi Komunistička partija, već potkraj jula 1941, pokušale su ustaše protumačiti kao četničku opasnost, kako bi opravdale svoju koljačku akciju. Ni parola o potrebi borbe protiv tobožnjih četnika nije uspjela nikoga privući ustašama. Naprotiv, sva sela općine Sinac koristila su svaku priliku da pokažu svoju solidarnost s progonjenim srpskim narodom, pružajući mu svaku materijalnu i moralnu pomoć od prvih dana okupacije. To se očitovalo u nabavci niza artikala potrošne robe do koje nisu mogli doći (soli i dr.), omogućavali su im meljavu žita u svojim mlinovima u Sincu i Lešću, upozoravali su ih na opasnost koja im prijeti od hapšenja (posebno slučaj s pružnim radnicima iz Krša), pružali im i neposrednu zaštitu, a u šumu im nosili hranu kuda su morali bježati pred ustaškim divljanjima itd. Nije bilo ni jednog jedinog slučaja koji je mogao poremetiti tu bratsku solidarnost i dobre susjedske odnose (iako su vodeći politi-

čari u kotaru i sa hrvatske i sa srpske strane između dva rata provodili liniju njihova razjedinjavanja).

Kao primjer takvih odnosa i očigledne brige može poslužiti grupa seljaka iz sela Kozjana koja je uhapšena, odvedena u otočki zatvor, a zatim puštena. S osjećanjem te bratske solidarnosti ona je primljena u Lešću i dalje ispraćena prema Ramljanima. U Lešću je odmah poslije okupacije našao sklonište i poznati antifašista iz Perušića Ivan Rukavina Palenta s još nekolicinom drugova. Bio je tu i jedan profesor iz Bosne koji je uspio potplatiti ustaškog čuvara Juru Markovića Furbu i spasiti se pred samom ustaškom jamom, za vrijeme dok su ustaše kod Macole orgijali i spremali se na koljački posao. Tu se skrivao i jedan Srbin koji se uspio izvući iz jame u koju je skočio prije nego su ga ustaše mogli zaklati. Svi su se oni tjednima prije ustanka krili u kući Kate Rubčić Brkljačić, kraj željezničke stanice Lešće. Poznat je i slučaj lugara Uzelca iz Kosinja koga su čobani tjednima obilazili i dodavali mu hranu u jamu itd.

To je bio opći odnos koji nisu mogli poremetiti pojedini ustaški zlikovci, kojih se ipak našlo u selu, a mogli su se na prste izbrojati. I sama ta sela živjela su u izvjesnom strahu i nesigurnosti, a nešto mačekovaca vjerovalo je i u svoga „seljačkog vođu". Početkom septembra kada su Talijani preuzeli vlast, mačekovci su se počeli uže povezivati a tobožnje „divlje ustaše" povučene su iz otočkog kotara. To se nekako poklopilo i s prvim pozitivnim previranjima u tim hrvatskim selima, kad su mase od stava pasivnog iščekivanja počele da se aktivno interesuju za NOP. Mačekovci su odmah nastojali da paraliziraju te pozitivne tendencije pridržavajući se parole „čekanja". Najsvjesniji elementi u selu već su imali direktive i štura obavještenja o NOP. Otpočelo je individualno povezivanje i potajni razgovori. Taj rad bio je skoro isključivo individualan, nepovezan i neorganizovan, ali je imao veoma pozitivne rezultate, jer je unatoč tome kod znatnog broja ljudi brzo stvorio pozitivno raspoloženje prema NOP, otvarajući perspektive za izlaz iz začaranog kruga u kome su se vrtjeli.

Potkraj septembra 1941, nakon što sam došao iz Zagreba, održao sam prve sastanke sa simpatizerima. Prenio

sam im i prve autentične informacije o NOP i njegovim ciljevima. Otpočeo je planski i organizirani rad. Ubrzo je okupljena grupa aktivista koji su do kraja prihvaćali liniju KPJ, spremnih da se s oružjem u ruci bore protiv okupatora i njegovih ustaških slugu. Među najaktivnijima bili su Dane Vašarević Šare, Mateša Kolak, Adam i Tomica Ostović, Petar Adamović i drugi, a od žena Eva Rubčić (Žanićeva) iz Lešća, zatim Grga Rubčić iz Čovića, Tomica Pleša, lugar iz Ramljana. Nakon kratkog vremena stvorena je i prva grupa kandidata za Partiju, u koju su primljeni Adam, Tomica i Stipe Ostović te Grga Rubčić. Tada je bilo osnovno da se povežemo s Okružnim ili Kotarskim komitetom Partije.

Nekako u isto vrijeme uspostavljena je veza s partizanskim odredom „Ognjen Prica". Komesar odreda Srđan Brujić poslao nam je pismo iz Plitvičkog Ljeskovca, preko Dane Rubčića, iz koga smo saznali da će uskoro odred biti u našem susjedstvu. Iz Škaračkog odreda došao je na Lešće i Stipe Ugarković, tako da smo mogli razmotriti političku situaciji u ovim hrvatskim selima s kojima do tada nije postojala veza. Poslije dolaska odreda „Ognjena Price" u Krš uspostavljen je neposredni kontakt. Ugovoreno je da se održi i prvi širi sastanak u Lešću na koji će doći i nekolicina partizana iz odreda. Sastanak je održan 17. novembra u kući Petra Adamovića. Na taj sastanak pozvani su samo najpouzdaniji ljudi, njih oko 20, a iz odreda su bili prisutni Jovo Bogdanović, Mićo Hrkalović i još jedan partizan. Razgovori su trajali do iza ponoći, tako da smo iscrpno mogli pretresti mnoge stvari. A kad je na koncu postavljeno pitanje: „A šta vi Lešćani mislite?", odgovoreno je: „Svi u partizane!". Oni koji su bili spremni da to učine odmah javljali su se redom: Grga Rubčić, Tomica Ostović, Adam Ostović, Dane Rubčić, Dane i Jure Vašarević. Zbog porodičnih ili drugih razloga neke smo ostavili u selu, a istu noć njih trojica — Adam, Tomica i Grga otišli su kući da se naoružaju i spreme, tako da su već u zoru krenuli s ostalim partizanima u odred „Ognjen Prica". Time je led bio probijen, ali je ostalo još mnogo posla da se obavi. Zapravo trebalo je još izvršiti najveći dio političkog i organizacionog rada. Ne treba naglašavati s kakvom su toplinom Leš-

ćani primljeni u odredu. Malo iza njihovog dolaska pojavila se i grupa od sedam Perušićana, pod hrvatskim barjakom, s Jukom Kolakom na čelu. Nastalo je pravo veselje, grljenje, pripremljen je zajednički ručak i održane zdravice.

Poslije kratkog boravka u odredu Lešćani su vraćeni na politički rad u selo, poklonivši i svoje puške odredu koji je oskudijevao u oružju. Na njima je sad ležao sav rad na organiziranju NOP u selu, ali je stvoreno čvrsto jezgro pred kojim su stajali krupni zadaci. Lešćanska grupa odmah se vezala s Kotarskim komitetom u Škarama, koji je poslao u Lešće Antuna Borića i Božu Pavičića. Već slijedećom vezom dobili su letke i drugi propagandni materijal, Grga Rubčić je djelovao u Čovićima i uspostavio dobre veze sa simpatizerima pokreta u Otočcu. Pristizao je sanitetski materijal, municija, pisaći pribor, baterije, koža za cipele i dr. Tomica Ostović je podržavao veze sa Sincem, a kasnije i s Ramljanima, a svi zajedno najviše su djelovali u Lešću gdje je pokret imao najčvršći oslonac. Razvili su i široku agitaciju za sakupljanje oružja i municije koje su slali u odred. Sastanke u Sincu održavao je i Joco Levnajić. U decembru sam navratio u ova sela sa Milanom Uzelcom Bricom, sekretarom Kotarskog komiteta za Otočac, (tada sam bio instruktor Okružnog komiteta pri KK Brinje). Održani su masovniji sastanci u Lešću, jedan u kući Ivice Oreškovića Škrape, a drugi u kući Jure Adamovića u Gornjem Lešću. Sve očitije su se pomaljale potencijalne snage NOP-a.

Grupa naših aktivista u Lešću izradila je tada i plan za razoružanje jednog domobranskog voda, infiltriranog ustašama, koji je držao stražu na željeznom mostu preko Gacke. Akciju na most poduzeo je bataljon „Marko Orešković" u zajednici s bataljonom „Božidar Adžija". Na žalost, zbog nesporazuma pri samom izvođenju akcije, ona nije potpuno uspjela, a zabunom je ranjen Dragan Ostović na svome stražarskom mjestu, koji je u stvari bio glavna veza u planiranoj akciji. Dva dana kasnije žandari su uhapsili Tomicu Ostovića, koji im je od ranije bio sumnjiv. Na saslušanju u žandarmerijskim stanicama u Lešću, zatim u Sincu i Otočcu, insistirali su na tome da se otkriju rukovo-

dioci NOP, naoružane grupe, organizacija i simpatizeri pokreta, oni koji posjeduju oružje, veza sa Srbima itd. Sva ta pitanja otkrivala su upravo ono što je glavno, a to je činjenica, da ni ustaške ni talijanske vlasti nisu raspolagale bilo kakvim konkretnim podacima o organizatorima NOP u tim selima, koji su se inače potpuno legalno kretali po svim selima smještenim uz glavnu cestu i prugu. Već uoči Nove godine Tomica je uspio pobjeći iz zatvora i bio je prvi aktivista koji je morao preći u ilegalnost.

NOP je imao već čvrstu osnovu, što se pokazalo u 1942. godini kada su ne samo mladi ljudi već i djeca od trinaest godina masovno pošli u partizane.

Dr Nikola RUBČIĆ

PARTIZANSKI ODRED „LJUBOVO" U USTANKU 1941.

Malo selo Ljubovo nalazi se na visoravni ličkog sredogorja, između Ličkog i Krbavskog polja, razvučeno po manjim grupama i zasebnim kućama duž puta koji spaja Gospić i Titovu Korenicu. Ova visoravan zahvata spoj ranijeg gospićkog, koreničkog i udbinskog kotara, pa selo podjednako gravitira prema svim ovim bivšim kotarskim mestima, a gotovo isto tako i prema Perušiću. Sva ova mesta (centri sadašnjih ličkih komuna) leže u nizinama Ličkog i Krbavskog polja; visoravan Ljubovo sa 900—1000 m nadmorske visine zauzima u odnosu na njih izrazito dominirajući položaj.

Žitelji sela Ljubova, zemljoradnici i poznati stočari, naselili su ovu visoravan većim delom iz Krbavskog, a manjim iz Ličkog polja. Ovo rasuto selo obuhvatalo je pre okupacije oko 50 kuća sa oko 220 stanovnika od kojih su većina bili Srbi, a samo četiri obitelji Hrvati. Većina seljaka bila je siromašna, nije mogla obezbediti ni najosnovnije životne potrebe sa svoje zemlje, pa su svake godine odlazili na sezonske radove širom zemlje. Manji broj ovih ljudi, u potrazi za kruhom i zaradom, našao se početkom 1941. u Americi, Kanadi i Francuskoj. Selo nije imalo ni osnovne škole, a samo jedan deo dece pohađao je osnovnu školu u Buniću ili Širokoj Kuli, te je većina ovoga naroda ostala nepismena.

Početkom 1941. u selu su 62 vojna obveznika pozvana u bivšu vojsku u toku njene delimične mobilizacije pred rat. Od njih 12 je palo u zarobljeništvo okupatorskih armi-

ja, a oko 50 se uspelo probiti iz raznih krajeva naše zemlje svojim kućama, neki čak i sa oružjem. Osim njih u selu je bilo oko 30 mladića između 16 i 20 godina. Ova visoravan poznata po surovim burama, niskoj zimskoj temperaturi i zavejanim putevima, sa nekoliko odvojenih grupa seoskih kuća, nije gotovo ni po čemu drugom bila poznata, sve do početka ustanka, kada su se i ovde počeli odvijati vrlo značajni događaji, koji su Ljubovo svrstali u red značajnih poprišta naše herojske borbe, zbog čega je i nazvano „gvozdeno Ljubovo".

*

Po okupaciji Like Talijani su formirali jake garnizone u Gospiću, Perušiću, Ličkom Osiku, Korenici i Udbini, dok su uporišta: Široka Kula, Bunić, Podlapac i mnoga druga manja ostala u ustaškim rukama. Jačina posada bila je različita (npr. u Buniću je bilo od 25—35 ustaša i oružnika). Po važnijim putevima svakodnevno su krstarile talijanske manje i veće jedinice, obično na motornim vozilima, a nekad bi se i zadržale u pojedinom uporištu po nekoliko dana. Po selima koja su bila manje ili više naseljena hrvatskim življem, okupator i ustaška vlast odmah su preduzeli sve organizacijske i propagandne mere da iole sposobno, a naročito mlađe ljudstvo primi oružje i stupi u tzv. ustaške seoske straže, što je delimično i uspelo, naročito u Širokoj Kuli, Ivičevića Kosi, Čanku, Buniću i Podlapcu.

Od osam sela koja su tada pripadala opštini Bunić samo je selo Čanak bilo naseljeno isključivo hrvatskim življem. Ustaški glavari, veliki župan J. Frković u Gospiću i kotarski poglavar Josip Bitorajac u Korenici posebno su se okomili da upregnu u ustaška kola one obitelji Hrvata, koje su se našle u pretežno srpskim selima, znajući dobro da su se te obitelji, kroz stoleća, saživele i srodile sa svojim susedima — Srbima, što nije išlo u prilog ostvarivanju ustaških ciljeva.

Ustaška vlast u Buniću našla se u rukama nekolicine ljudi. Ustaški poverenik za civilne poslove „općinskog poglavarstva" bio je Stipe Jurasović Čipaja, meštanin, dok je administraciju poglavarstva vodio Ivan Njegovan (do oku-

pacije opštinski pisar. Ustaškom posadom od 15—20 ustaša komandovao je „rojnik" Josip Suknajić Jopa iz Gospića, a oružničkom posadom od 8—10 žandara „stražmeštar" Ivan Bevanda,[1] raniji žandarmerijski narednik i komandir žandarmerijske stanice. Svi su oni bili veoma revnosni u sprovođenju ustaških „zakona i mera", takmičeći se u dodvornosti ustašama i u tiraniji.

Već prvih dana okupacije, nakon dolaska ustaša na vlast, počela je strahovita hajka na ljude, posebno one koji su imali bilo kakvog ugleda i uticaja u narodu. Tako je sa teritorije opštine do 15. jula likvidirano preko 100 ljudi, od kojih iz sela Ljubova oko 10. Mnogi su hapšeni, premlaćeni pa pušteni i opet hapšeni. Jedan mali broj uspeo se spasiti bekstvom pod najtežim okolnostima. Mnoge su pokupili i odveli u „radne logore": Gospić, Plitvički Ljeskovac, Plitvička jezera i dr., od kuda se niko nije vraćao. Sav srpski živalj sa teritorije opštine Plitvica bio je iseljen u najzabačenija sela drvarske i bosansko-grahovske opštine još u maju i junu 1941; nije im dozvoljeno da išta ponesu od svojih stvari. Niko nije bio siguran što mu nosi dan ili noć, izgledalo je kao da je došao kraj, da je sve svršeno.

Na teritoriji opštine bila je jedna partijska ćelija čiji su članovi bili iz raznih sela: Pećana, Debelog Brda, Šalamunića, Ljubova i drugih. Ona je i ranije živela u strogoj ilegalnosti, a novi uslovi gotovo su onemogućili da se njeni članovi okupe, održe sastanak i dogovor. Veze sa Kotarskim komitetom Korenica i posebno sa Okružnim komitetom za Liku u Gospiću bile su prekinute. Svi pokušaji da se uspostave neke veze, sve do prvih dana juna, bili su uzaludni. Ipak, početkom juna na Ljubovo je došao Petar Dozet Perica i Staniši i meni rekao da se nešto mora poduzeti, da treba prikupljati oružje, municiju, eksploziv, živežne namirnice koje se manje kvare u letnjim uslovima itd. Skrenuo nam je pažnju da se čuvamo od ustaša (mi smo dotada već prošli kroz ustaški zatvor, gde smo bili užasno mučeni, optuženi da imamo oružje, a sumnjičeni smo i za druge stvari; optužbe smo odlučno odbili, a oružje, koje smo doneli iz bivše vojske, sačuvali). Posle Dozeta navratio

[1] Komandir žandarmerijske stanice, Mostarac, četrdesetih godina, od prvih dana u ustaškom aparatu.

29

je i Tomo Nikšić Tomek, član OK za Liku i objasnio nam iste stvari kao i Dozet. Rekao nam je da se drugovi iz OK nalaze negde u Velebitu i da se sa njima može doći u vezu preko Divosela.

Tako su uspostavljene prve veze, istina dosta nesigurne i slabe, jer ni Dozet, ni Nikšić nisu po nekoliko sedmica imali veze sa KK, odnosno OK. Međutim, mnogo su značile i te prve veze i orijentacija. One su ipak dale do znanja da nije sve izgubljeno i svršeno, da postoji snaga koja će povesti narod i naći izlaz iz tog pakla. Tako je počelo. Veze sa Pericom i Tomekom bile su i dalje retke, ali se nisu više prekidale. Sad smo počeli raditi mnogo odlučnije: rekli smo po neku reč i rođacima, kao i drugim sigurnim ljudima, skretali smo pažnju da se čuvaju i klone ustaša, hrabrili ih da još nije sve izgubljeno itd.

Došao je 12. jul. Po mene je došao ustaški poverenik za Ljubovo Tomo Rastić i saopštio da odmah moram poći u radni logor, na Plitvička jezera. Sutradan, 13. jula, grupa ustaša upala je u selo i pohapsila 12 mladića od 16 do 20 godina i odmah ih sprovela na Plitvička jezera. Kad smo Staniša i ja doznali za ovo, dogovorili smo se da odmah odem najkraćim putem na Plitvice i da na svaki način pokušam spasiti ove mladiće, od kojih smo za petoricu bili posebno zabrinuti, jer su nešto znali o pripremama za ustanak. Pošto sam već bio na spisku ljudstva za ovaj logor, odlučio sam da se javim logorskim vlastima, ukoliko na drugi način ne budem mogao uspostaviti vezu s ovim mladićima. Tako sam se 14. jula prijavio logorskoj komandi.

Grupa od oko 180 ljudi, u kojoj sam se našao, radila je na raskrčavanju ruševina izgorelog hotela „Plitvice", a oni koji su znali plivati radili su na čišćenju jezera Kozjak od granja i drugih otpadaka. Nakon nekoliko dana nas 13 dogovorili smo se o bekstvu i noću 21/22. jula pobegli smo preko Male Kapele, Homoljca, Jasenovih korita, Šijanove kose i Crnog vrha i nakon pređenih 30 km ponovo se našli u brdima Ljubova.

Ostali ljudi iz ovog logora poubijani su sledećih dana, svi do jednoga. Prividno su pušteni kućama, s tim što im je strogo naređeno da idu glavnim putem. Na nekih 7 km od jezera, kod sela Prijeboja, dočekala ih je jaka ustaška gru-

pa u zasedi, opkolila, odvela u jednu uvalu ispod Tisova vrha u Plješevici i tamo potukla.

Kad smo stigli na brdo Metlu iznad Ljubova, zaustavili smo se u jednoj šumovitoj dolini. Tu sam objasnio ovim mladićima da smo sada od ustaša osuđeni na smrt, da više ne možemo ni svojim kućama, niti se bilo gde javno kretati, već da trebamo naći skrovište u šumi. Uspostavićemo veze samo sa određenim ljudima da bi nas obezbedili s hranom i drugim potrebama, i to prvo sa Stanišom. Rekao sam im da ćemo sigurno dobiti oružje s kojim ćemo napasti ustaše. Mladići su me saslušali bez daha. Neki su izrazili želju da se iduće noći jave nekome od porodice, da uzmu nešto odeće i hrane i da odmah dođu tamo gde se dogovorimo. S tim smo se i složili, obećali jedan drugom da se živi nećemo dati ustašama u ruke, a ako bi se to nekom i dogodilo da ni po cenu života nećemo odati jedan drugoga, niti što o našem dogovoru.

Sledeće noći prešli smo cestu i mladići su otišli u šume bliže svojih kuća. Iste noći uhvatio sam vezu sa Stanišom, koji se s bratom Aleksom, rođacima Petrom i Milom i prijateljem Nikicom Kneževićem već sklonio u neke teškopristupačne dubodoline u Gubovom brdu. Upoznao sam Stanišu kako sam prošao i da sam doveo sve mladiće. Oni su već bili obavešteni da su ljudi iz logora poubijani kod Prijeboja, ali o našoj sudbini nisu ništa znali. U ovakvoj situaciji dogovorili smo se da odmah izvadimo oružje iz skloništa i pripremimo se za borbu (u skloništu smo imali 2 karabina sa 160 metaka, 2 pištolja, 1 lovačku pušku i nešto minerskog baruta). Znali smo za još jedan karabin „manliher" u daljeg suseda Steva Serdara, a u selu su bile još 4 lovačke puške.

Tako smo nas šestorica 23. jula formirali logor i borbenu grupu sa 2 karabina, 2 pištolja, jednom lovačkom puškom i nešto eksploziva. Kao starešina grupe smatran je Staniša, bez ikakvog formalnog izbora. Logor smo počeli osiguravati isturenim patrolama i osmatračima, a snabdevanje smo organizovali preko noći i svaki put drugim pravcem.

U početku smo bili izolovani. Veze s drugim krajevima bile su još vrlo slabe i nesigurne, a o pripremama za usta-

nak u bližoj i daljoj okolini nismo mogli ništa pouzdano doznati, jer su svuda vršene uz najveću tajnost i u najužem krugu ljudi. Dopirale su do nas razne verzije i sa raznih strana da se priprema ustanak u Drvaru, Srbu, Divoselu, Gračacu i drugim mestima, ali pouzdanih vesti nismo imali ni sa jedne strane.

Danju smo osmatrali puteve sa uzvišenja Ljubova, prema ustaško-talijanskim uporištima: Širokoj Kuli, Ličkom Osiku, Perušiću, Ivičevića Kosi, Buniću i Podlapači, a noću se približavali s isturenim patrolama prema tim uporištima. Tih dana slušali smo iz pravca Gospića i Perušića potmulu puščanu i mitraljesku vatru, eksploziju poneke bombe, iz čega smo zaključivali da je negde u Velebitu, oko Divosela, počela borba sa ustašama i Talijanima. Ovo se ponavljalo svake noći i na istim mestima pa smo, nažalost, brzo zaključili da se radi o masovnom streljanju nevinih ljudi; kasnije smo doznali da je to bilo u Jadovnom i Oštarijama (ovde je od maja do avgusta prikupljano hiljade nevinih ljudi sa širokog prostranstva Like, Korduna, Banije, zapadne Bosne, pa čak i iz Slavonije, deportirano u logore kod Gospića, a odatle po grupama i noću odvoženo kamionima i svirepo likvidirano na ovim poligonima smrti).

Sutradan po povratku grupe, 24. jula, u naš logor došli su Dragiša i Nikola Čubrić iz Široke Kule, sa kojima smo već ranije imali veze, a preko njih i sa Tomom Nikšićem i Vladom Oreškovićem koji nam je otuda povremeno dostavljao i prve radio-vesti. Doznali smo i za neke druge ljude da se kriju po šumama od ustaša (Iso Stanić iz Svračkova Sela, Nino Lovrić iz Široke Kule i neki drugi), ali se s njima nismo odmah povezali smatrajući da se neće priključiti našoj grupi, pa da im i ne možemo poveriti naše planove o ustanku. Doznavši za našu grupu, istoga dana došli su kod nas Stojan Dragaš, Sava Kovačević (poginuo 1943) i Đujo Sekis, radi veze i obaveštenja. Obavestili su nas da su odvažniji ljudi iz Šalamunića, Svračkova Sela i drugih sela odlučili da pođu u borbu (radilo se o Dmitru i Spasi Zaklanu, Dušanu Ratkoviću, Đuki Sladiću, Joci Sadžaku, poginuo 1943 — i drugima). Mnogi od njih otada počeli su preko veze da dolaze kod nas radi obaveštenja i dogovora kako da dođu do oružja, kojega nisu imali (sem

nešto lovačkih pušaka). Ove mlade ljude poznavali smo vrlo dobro i imali smo puno međusobno poverenje, što je u tim momentima bilo od presudnog značaja.

Do nas su povremeno stizale neke nesigurne informacije o pripremama za ustanak u drugim krajevima Like, ali na osnovu njih nismo mogli ništa konkretno zaključiti. Ostali smo na tome da se što više naoružanih ljudi uključe u grupu radi njenog jačanja i da se istovremeno uspostavljaju veze s Krbavicom, Debelim Brdom, Pećanima, Jošanom, Mekinjarom i drugim selima za koja smo čuli ili pretpostavljali da nešto pripremaju.

Već 25. jula u logor naše grupe ponovo je došao Toma Nikšić. Razgovarali smo o situaciji i nekim vestima sa istočnog fronta, o našim vezama s drugim selima itd. Ovom prilikom, Nikšić nam je dao neke podatke o namerama i pripremama ustaša da u toku narednih dana napadnu srpska sela, izvrše masovni pokolj naroda i ova sela popale. Po tim podacima, ustaše su imale u planu da unište sela u okolini Gospića: Smiljan, Divoselo, Vrebac, Ostrvicu, Široku Kulu i druga. Na osnovu toga zaključili smo da će verovatno na isti način postupiti i ustaške horde iz Udbine, Podlapače, Korenice, Bunića i drugih uporišta u Krbavskom polju.

Sledećeg dana, 26. jula, pokušali smo da uhvatimo vezu s Vladom Oreškovićem iz Široke Kule, da bi proverili ove vesti koje su izgledale isuviše alarmantne, ali ipak verovatne. Međutim vezu s njim nismo mogli uhvatiti, jer je bio pritvoren zbog sumnjivog držanja (o ovome je našeg čoveka za vezu obavestila njegova sestra). Odlučili smo da u toku noći 26/27. jula naš logor povučemo dublje u šumu, zvanu Konjski vrh, nešto dalje od glavnog puta i da upozorimo narod u susednim selima na opasnost koja mu preti. Ako ustaše napadnu, rešili smo da stupimo u odlučnu borbu, pored ostalog i zbog oružja koje nam je toliko bilo potrebno. 27. jula u našu grupu je došao i Petar Dmitrašinović sa manliherkom i nešto municije. Njegovo prisustvo bilo nam je važno i zbog toga što mu je kuća bila povučena prema šumi i vrlo pogodna za snabdevanje hranom i vodom. Do 1. avgusta ustaški napad nije usledio,

niti su njihove ili talijanske patrole prolazile delom puta koji smo kontrolisali.

1. avgusta, oko 10 sati, prošao je u kolima žandarmerijski narednik Ivan Bevanda, s još jednim ustašom, iz Bunića prema Ličkom Osiku. Pošto nam je pažnja bila skoncentrisana i osmatrači istaknuti prema Gospiću, to nas je njegov nailazak iznenadio i tako nam je izmakao.[2] Odlučili smo da mu iduće noći i sutradan (2. avgusta) postavimo zasedu. Izrađen je plan, a u toku noći istureni su osmatrači prema Širokoj Kuli da nas blagovremeno izveste o nailasku Bevande ili drugih ustaša.

Istog dana (1. avgusta), kasno u noć, došao je kurir i doneo poruku Kotarskog komiteta Korenica da jedan iz naše grupe mora sutra 2. avgusta da prisustvuje sastanku u Jasenovim Koritima kod sela Trnavca (udaljeno od nas preko 20 km), na koji će doći Marko Orešković iz Zagreba i preneti važne vesti i zadatke. Nakon kratkog dogovora grupa me je odredila za taj sastanak, na koji sam pošao već u toku noći.

Na sastanku, kome su prisustvovali predstavnici ustaničkih grupa iz severne Like, Marko Orešković je saopštio odluku CK KPH o dizanju ustanka, a zatim je u vrlo kratkom izlaganju obrazložio ovu odluku i dao uputstva. Naredio je da, radi razvlačenja snaga neprijatelja, s ustankom treba početi jednovremeno u svim delovima Like, da se u ustanku i borbama svuda mora obezbediti organizovan rad, zaštita naroda, sprečavanje samovolje, osveta itd.

Dok se sastanak održavao, skoro jednovremeno na Ljubovu, oko Gospića, Široke Kule i Bunića rasplamsala se strašna i surova drama, u kojoj su unapred pripremljene ustaške horde krenule (iz Gospića kao centra) u raznim pravcima, na totalni krvavi obračun sa golorukim narodom, prvenstveno u srpskim selima. Tako se verzija o tome da se priprema masovni pokolj pretvorila u svirepu stvarnost.

Raniji ustaški planovi i zamisli o masovnim hapšenjima, deportiranju i streljanju svih uglednih ljudi u srpskim

---

[2] Bevanda se tom prilikom zadržao kod Stanišine i moje kuće, odabrao i uzeo jagnje iz dvorišta (za koje nije platio), na što mu je naša majka poželela da mu bude poslednje.

selima, koji su imali ili mogli imati uticaja na narod, zajedno s naprednim i sumnjivim Hrvatima, izgleda da nisu ostvareni, jer je veći deo tih ljudi izbegao hapšenja na razne načine.

Prema tome moglo se zaključiti, da je pred ove događaje doneta odluka u vrhovima ustaške vlasti, uz blagoslov okupatora, da se pređe na totalno uništenje golorukog naroda, bez obzira na pol i godine starosti. Tako su već u noći 1/2. avgusta ustaške satnije iz Gospića nasrnule na sela Smiljan i Divoselo, da bi u zoru 2. avgusta jedna ustaška satnija iz Gospića i jake ustaške grupacije iz Ličkog Osika i Široke Kule, uz lično prisustvo „velikog župana" Jurice Frkovića, krenule u akciju na okolna srpska sela: Rujnicu, Ostrvicu, Čukovac i Klenovac. Narod je bio iznenađen, pohvatan i u vrlo velikom broju pobijen ili izgoreo u požaru sopstvenih kuća. Nekima je ipak uspelo, sticajem raznih okolnosti, da se probiju u okolne šume i tu nađu spasa, dok su napadnuta sela spaljena i sravnjena sa zemljom.

Kako je, najverovatnije, trebalo je da se jednovremeno pređe na ovakve akcije i u Krbavskom polju, kao i u drugim krajevima Like, to je i žandarmerijski narednik Ivan Bevanda dobio zadatak da se još u toku noći hitno vrati u Bunić i otpočne sa pokoljem. U zoru 2. avgusta, oko 3 sata, u pratnji ustaše Šnjarića, izbio je s istim zaprežnim kolima na domak Ljubova, gde su ga primetili naši osmatrači i brzo obavestili grupu. Staniša je uzeo još dva naoružana borca i pojurio prema putu u šumi zvanoj Klanac, iznad Bunića, da pretekne Bevandu i postavi zasedu. Kad su osmatrači odjurili prema logoru i kad je zaseda već postavljena, Bevanda je sa svojim pratiocem, ustašom, napustio kola na oko 7 km ispred zasede i krenuo peške, sporednim putem, preko takozvanih Korita, dok se kočijaš s kolima kretao glavnim putem (ovo skretanje moguće je dovesti u vezu i s onim što je prethodnog dana rečeno, po čemu je zaključio da se krijemo negde u blizini). Prečac ga je naneo pored kuće Petra Dmitrašinovića, gde ga je blagovremeno primetio Petrov očuh Stevo Serdar, koji se brzo provukao kroz šumu i obavestio Stanišu na oko 3 km udaljenoj zasedi. Staniša se tada sa drugovima porebacio preko brda na sporedni put, postavio novu zasedu i kad je Bevanda na-

išao, s prvim mecima iz neposredne blizine ubio ga, dok su se Nikica Knežević i Petar Dmitrašinović obračunali s drugim ustašom. Upravo tada, oko 7 časova, glavnim putem udaljenim od njih oko 300 metara prošla su dva kamiona s ustašama iz Gospića za Bunić, kao pomoć Bevandi za izvršenje pokolja i u Krbavskom polju. Stigavši u Bunić oni su tražili Bevandu, koji je išao ispred njih i koji je kod sebe imao naređenje „velikog župana" iz Gospića i kotarskog „poglavara" iz Korenice, kao i „plan operacije" u opštini Bunić za 2. avgust.[3]

Pošto Bevanda nije stigao u Bunić, pridošle ustaše su prenele zadatak mesnoj ustaškoj posadi, ustaškoj vlasti i seoskoj straži u Buniću, a oni su istim kamionima produžili prema Udbini. Zašto ustaše i žandari iz Bunića (ukupno ih je bilo oko 30) nisu odmah krenuli u naređenu akciju, ostalo je nepoznato. Najverovatnije zbog toga što su čekali na dolazak Bevande.

Međutim, na to nije čekala jedna grupa od 4 ustaše iz seoske straže pod komandom Stipe Markovića Meje, nego je odmah krenula u obližnji zaselak Ševeri da pohapsi neke ljude i opljačka njihovu imovinu. U međuvremenu, munjevitom brzinom kroz Buničko polje prostrujala je vest, da je Ivan Bevanda ubijen na Ljubovu. Upavši u selo, upravo u toj situaciji, razjarena grupa ustaša pozvala je određene ljude iz njihovih kuća da se jave. Grupa ljudi iz susednih kuća, na poziv Peje Ševera i Branka Petrakovića, dograbila je sekire i rogulje, jurnula na naoružane ustaše i u surovoj borbi ih iskasapila. I dva ustanika su teže ranjena. Ovo se dogodilo oko 9 časova.

Ovaj drugi događaj još je snažnije odjeknuo u svim selima severnog dela Krbavskog polja. U ionako napetoj situaciji za tren oka sav narod okolnih sela bio je na no-

[3] Sva ova naređenja i dokumenta, zajedno sa dragocenim oružjem, zaplenjena su kod ubijenog Bevande. Uz ova dokumenta nađen je i spisak od 62 lica sa terena opštine Bunić, koje je već ranije trebalo pohapsiti i sprovesti u Gospić. Na spisku smo se pod rednim brojem 1. i 2. nalazili Staniša i ja. Bevandi se u dokumentu oštro zameralo što ovi ljudi već nisu pohapšeni i sprovedeni u Gospić i što su se mnogi od njih već sklonili u šume. Ova dokumenta potpisali su „veliki župan" Jurica Frković i kotarski poglavar u Korenici Josip Bitorajac.

gama, dograbio šta je ko imao: od sekire, rogulja, vila, kolca, pa do poneke lovačke puške i u jedinstvenom frontu od Šalamunića, preko Pećana, Debelog Brda, Krbavice, širokom oko 7—8 km, već oko 12 časova, preko brisanog polja i pod neprijateljskom vatrom, počeo nezadrživo nastupati i stezati obruč oko ustaškog uporišta u Buniću. Grupa od oko 30 ustaša i žandara, sa isto toliko naoružanih civila iz ustaške straže, najpre je dala žestok otpor, ali pod pritiskom mase naroda i pretnje da bude okružena i sa zapada, počela je u panici odstupati prema padinama Crnog vrha i koristeći nezatvoreni prostor, izvukla se prema Gospiću. Ustanička masa, koja nije još bila organizovana u borbene grupe i jedinice, bez oružja, počela se brzo osipati i vraćati u svoja sela, a u gonjenju za ustašama prema Širokoj Kuli i Perušiću našao se samo Staniša sa grupom boraca sa Ljubova i Šalamunića.

Prve vesti o ovim događajima saznali smo na sastanku u Jasenovim koritima, istog dana tek oko 14 časova. Tada nam je Marko Orešković doviknuo: „Drugovi, na svoje zadatke! Vodite računa o narodu i organizaciji ustanka". Odmah zatim je preko sela Krbavice pošao prema Donjem Lapcu, gde je već ranije otpočeo ustanak.

Izmorena grupa boraca sa Stanišom neprekidno je vršila pritisak vatrom na ustaše, koje su se povlačile do zaselka Rakići, gde je pred kraj dana u svom pohodu na srpska sela oko Široke Kule, izbio „veliki župan" Frković sa ustaškom satnijom iz Gospića, kojoj su se priključile ustaše iz Široke Kule i Ličkog Osika. Nastupajući od Široke Kule prema Buniću ove su snage prihvatile ustaše koje su se povukle iz Bunića, prešle u napad, odbacile našu grupu boraca i, pred kraj dana, produžile s paljenjem najpre zaselka Rakići, a u toku noći i ostalih grupa kuća sela Ljubova — prema Buniću. Pošto se izvukao iz te neravnopravne borbe, Staniša se povukao do pogodnih položaja kod kuća Opsenice — Kneževići, obavestio narod da se skloni, a potom sa još tri borca ponovo dočekao ustaše. Sa ovih položaja, grupa boraca nekoliko sati zadržavala je dalje nadiranje ustaša, nanela im gubitke i tek pošto su borci ostali bez ijednog metka, povukli su se sa poluokruženih položaja koristeći prvi sumrak.

Tako je ustašama otvoren put preko Ljubova u Bunić i Krbavsko polje. Selo Ljubovo je spaljeno, sem nekoliko kuća, a palo je i nekoliko žrtava, koje nisu bile u stanju da se sklone (među njima i moja majka i najstariji brat).

U toku noći, 2/3. avgusta, ustaše su produžile da nadiru prema Buniću i Krbavskom polju, gde su mogle izbiti do 24 časa. Međutim, iz nepoznatih razloga su zastale. S obzirom da je prethodnog dana nekoliko stotina seljaka-ustanika učestvovalo u napadu na Bunić, a jedan deo i u gonjenju ustaša preko Ljubova, verovalo se da su bar oni koji su imali kakvo-takvo oružje ostali na prevoju Ljubova i da će narod u selima oko Bunića biti na oprezi i donekle zaštićen. Međutim, izgleda da niko nije znao da prema Buniću ponovo nadiru jake ustaške snage iz pravca Gospića i za teške borbe koje s njima vodi Stanišina grupa. Tako su ustaše u zoru 3. avgusta gotovo iznenadile narod Bunića i okoline, upale u ova sela, popalile ih i pobile 115 ljudi, žena i dece. Pošto se grupa boraca pod komandom Dmitra Zaklana javila slabom vatrom sa visova južno od Bunića, ustaše su prekinule dalje nastupanje i paljenje sela, te su se u toku dana počele povlačiti, vodeći milom ili silom i sve hrvatske porodice iz Krbavskog polja i Bunića.

U toku ove noći stigao sam iz Trnavca i 3. avgusta došao u vezu sa Stanišom i grupom njegovih boraca.

Posle ovih okršaja gotovo sav narod iz srpskih sela kotara Gospić, Korenica i Udbine našao se u šumskim zbegovima i skloništima. Veze u svim pravcima bile su prekinute i par dana gotovo niko nije znao ni za koga. Roditelji su tražili decu, a deca roditelje, napuštena stoka lutala je poljima, nije se znalo ko je ostao, a ko je stradao. Bunić, opštinsko mesto, bio je nekoliko dana prazan. Ni ustaše par dana nisu izlazile iz svojih uporišta. Tek negde 8. avgusta Talijani[4] i ustaše su uspostavili u Buniću jako zajedničko uporište.

Kroz nekoliko dana ponovo je došao u Ljubovo Tomo Nikšić. Razgovarali smo o odluci CK za ustanak, zadacima i uputstvima koja je dao drug Marko. Brzo obnavljamo

[4] Talijani nisu bili sa ustašama u Buniću (prim. red.).

stare veze: Tomo i ja otišli smo preko sela Šalamunića i Krbavskog polja u Jošan i uhvatili vezu s drugovima iz Kotarskog komiteta za Udbinu, a jednovremeno preko Perice Dozeta u Pećanima i sa KK Korenica. Tom prilikom dobili smo sigurnije podatke o ustanku u Srbu, Lapcu i Drvaru. Početna kriza i neizvesnost prestaju, stvorene su bolje veze, prilazimo organizovanom radu. Perspektiva dalje borbe, bez obzira na surovu stvarnost i neuporedivu nadmoć neprijatelja, sve se jasnije ocrtavala.

Do 10. avgusta grupa je narasla na oko 30 boraca, od kojih su neki povremeno odlazili svojim kućama. Uhvatili smo vezu s grupom boraca Luke Stanića iz Svračkova Sela. Gde god je pronađeno oružje ili municija moralo se predati našoj grupi. Komanda grupe slala je patrole u razne pravce, radi zaštite naroda u zbegovima i praćenja pokreta neprijatelja. Jedna patrola je 10. avgusta, usred dana, oduzela stoku od ustaša iznad Podlapače, koju su ove u prvim danima pokolja opljačkale. Sutradan ista patrola sačekala je ustaše koje su tragale za ovom stokom, ubila dvojicu i oduzela dragoceno oružje s municijom. Ovih dana naše dve jače grupe razoružale su ustaške seoske straže (u Rastiće i Striliće), a kao plen zarobili smo 9 pušaka sa municijom. Jedna borbena grupa dočekala je u zasedi kod sela Kozjana jednog poznatog ustašu s pratiocem, ubila ih i oduzela 2 puške, municiju i kola brašna (uopšte ga nismo imali, jer se nigde nije moglo doći do mlina). Sa svih strana iz zbegova dolazili su novi borci — dobrovoljci, ali još uvek malobrojno i dragoceno oružje moralo se davati samo najboljim borcima, dok su ostali morali čekati, naoružani samo sekirama i roguljama.

Između Gospića i Korenice, kao i Gospića i Udbine, sve su ustaške veze, pošta, saobraćaj i snabdevanje bile prekinute. Oko 15. avgusta naše jače borbene grupe posele su zidine izgorelih zgrada i par ostalih kuća zaselka Rakića i tu organizovale stalnu zasedu na putu Gospić — Korenica. Negde 18. avgusta naši su osmatrači najavili da se iz pravca Gospića približava ustaška kolona od 4 kola. Jednovremeno, osmotrena su i iz suprotnog pravca, od Bunića jedna kola sa ustašama, koja su se prva približila našoj zasedi. Pošto su ove ustaše, sa opštinskim poglava-

rom iz Bunića, upale u našu zasedu, uhvaćene su bez otpora. Zaplenili smo 4 puške, 2 pištolja, 6 bombi, veću količinu municije i dragocen tovar poštanske pošiljke. Zarobljene ustaše priznale su, ne tako lako, da iz Gospića očekuju poštu, oružje, municiju, duvan, opremu, novac, i drugo, te da su pošle u susret ovoj pošiljki. U tom momentu, kolona iz Gospića u kojoj su bile 22 ustaše, nalazila se nepun kilometar ispred naše zasede. Vreme je bilo suviše kratko da bi se uklonili svi tragovi gužve koja se maločas odigrala između zidina. Prva kola, istina, uletela su u zasedu, ali su ostala troja stala ispred zasede i ustaše su iskočile, jer su nešto sumnjivo primetile. Staniša i ja dogovorili smo se jednim pogledom: opalio sam crveni signalni metak, što je propratio prasak oko 20 pušaka. Prvi su konji galopom jurnuli cestom kroz zasedu, ali su ih srušili meci. Odjeknule su i eksplozije prvih bombi. Ustaše, ošamućene našom vatrom, ipak su dograbile puške, pripucale na nas i, zahvaljujući vrtači pozadi sebe, uspele su da izmaknu bez većih gubitaka. Sva kola, veća količina municije, par pušaka, velike količine odeće, obuće, duvana, novca, pića, soli i drugo, ostali su u našim rukama. Sad je u našem logoru organizovan magacin, solidno sledovanje hrane, a posebno duvana u paketima, sa cigaret-papirom i šibicom. Duvan i so bili su artikli za koje se ni u našim selima, ni u našem logoru, već nekoliko meseci uopšte nije znalo.

Ustaše i Talijani ponovo su pred kraj avgusta napustili Bunić bez borbe. Ovo verovatno i zbog toga, što njihova misija prividnog „izmirenja" sa srpskim narodom nije uspela. Naime, kad su ponovo uspostavili uporište u Buniću, oni su iz Zavolja (kod Bihaća) doveli tamošnjeg opštinskog poglavara Tomu Rastića Tonču, koji je inače bio rodom iz Bunića. Smatrali su da će on nekako povratiti poverenje srpskog naroda u ustašku vlast i odvojiti ga od komunista. Mislili su da za njegova zlodela u Zavolju (116 Srba pobijenih po njegovom nalogu iz sela Melinovca i Užljebića) u ovim krajevima niko neće doznati. U toj misiji njega su svestrano podržavali i Talijani. Razvijajući aktivnost, Rastić je već počeo da hvata vezu s nekim uglednijim srpskim seljacima, radi uspostavljanja nove opštin-

ske uprave i administracije (to je sve 2. avgusta bilo uništeno), pozivao je narod da se iz zbegova vrati svojim kućama, garantujući mu ličnu sigurnost. Njegov plan prekinula je jedna naša borbena grupa, koja ga je živog izvukla iz Bunića. Na našu ponudu da ostane i sarađuje s nama stalno je ponavljao da je položio zakletvu na vernost „gospodinu poglavniku Anti Paveliću i gospodinu velikom županu Ljubomiru Kvaterniku u Bihaću" i da će izvršavati samo „božja i njihova naređenja".

Posle prvih uspeha u borbama u kojima nismo imali gubitaka, silno je ojačalo samopouzdanje kako nas boraca, tako i celog naroda ovog kraja. Novi borci pristizali su svakog dana i u sve većem broju. Tako je naša grupa[5] do kraja avgusta narasla na oko 100 boraca, sa 63 karabina, 2 puškomitraljeza i solidnim zalihama drugih neophodnih materijalnih sredstava, kada je formiran partizanski odred „Ljubovo". Za komandanta odreda izabran je Staniša Opsenica, a ja za njegovog zamenika. Odred se delio na 3 voda (svaki sa oko 30 boraca), a u sastavu odreda povremeno se borio i vod Luke Stanića iz Svračkova Sela, kao četvrti vod odreda. Tako je formiran partizanski odred na „gvozdenom Ljubovu", kako su ga već tada nazivali neprijatelji.

U tom periodu odred je izvodio i druge značajne akcije koje su imale za cilj da se prekinu sve veze između Ličkog i Gackog polja s Krbavskim poljem. Razbijene su i ustaše iz Ivičevića Kose, koje su svakodnevno napadale naše seljake, pljačkale stoku i otimale hranu. Više zaseda i uspelih akcija izvedeno je na sporednom putu preko Staze šume, koji je najkraćim pravcem povezivao Gospić, preko Široke Kule i Podlapače sa Udbinom. U jednoj od ovih akcija ubijen je zloglasni ustaša Dane Bunčić, komandant okorele i vrlo jake ustaške seoske straže u Podlapači. On je polovinom septembra pošao s jačim snagama da, uz pomoć ustaša iz Gospića oslobodi i „pročisti" ovaj sporedni put i prevoj, radi uspostavljanja veze između Udbine i Gospića. S njim je izginula i glavna grupa njegovih saradnika, a ostale snage su razbijene. Tom prilikom u naše

[5] Autor ovde verovatno misli na sve ustaničke grupe na području opštine Bunić, koje su jedinstveno delovale (prim. red.).

ruke palo je 12 pušaka, 2 pištolja, 10 bombi i ustaška komora od 10 zaprežnih kola. Tako su i put i prevoj između Ličkog i Krbavskog polja, kojim su ustaše i okupator saobraćali obilazeći Ljubovo, ostali trajno u našim rukama.

U ovo vreme odred Ljubovo obezbedio je potpunu kontrolu i nad putom koji iz Otočca vodi preko sela Čanka za Krbavsko polje. Ovim akcijama, kao i akcijama koje su u to vreme preduzeli Prvi lički odred, Odred „Kik" kod Plitvičkih jezera i partizanske snage iz udbinskog kotara, sve veze između garnizona u Ličkom polju i uporišta u Krbavskom polju (Korenica, Podlapača i Udbina) bile su praktično prekinute.[6]

Prvih dana septembra 1941. u odred Ljubovo počeli su pristizati Hrvati iz Perušića i okolnih sela, najpre pojedinačno, a potom i u većim grupama. Tako je do 10. oktobra 1941. u odredu bilo 37 Hrvata, uglavnom sa terena kotara Perušić, dok je nekoliko bilo iz Ličkog Osika i iz Gospića. Dolazak hrvatskih partizana u odred imao je ogromnu važnost, ne samo zbog brojnog jačanja odreda, nego i posebno zbog stvaranja poverenja između Srba i Hrvata, koje je bilo veoma poljuljano ustaškim masovnim pokoljima u ovom delu Like, za stvaranje bratstva i jedinstva koje je bilo presudno za dalje uspešno razvijanje NOP u ovim krajevima. Ovi drugovi Hrvati, na čelu sa Jukom Kolakom, Franjom Duićem i drugim, s punim poverenjem su stupali u redove našeg odreda i primani s istim takvim poverenjem, prijateljstvom i pažnjom od strane svih boraca. Njih je odmah prigrlio i sav narod unatoč dotadašnjih ustaških zločina i ustaško-okupatorske propagande, koja je raspirivala šovinizam i bratoubilačku borbu.

Pored Hrvata u odred su pristigli u većem broju i borci — Srbi iz sela Kosinja. Radi isticanja borbene solidarnosti, kao i zaštite porodica partizana-Hrvata koje su ostale na milost i nemilost ustašama, naš odred sa oko

[6] Putevima preko Kozjana, Ljubova i Staze šume, koje je držao i kontrolisao odred „Ljubovo", neprijatelj nije uspeo da prodre u Krbavsko polje unatoč nekoliko preduzetih ofanziva s jakim snagama u periodu januar—mart 1942. godine, sve do IV neprijateljske ofanzive (u februaru 1943. godine). Okupatorska i ustaška uporišta: Korenica, Udbina i Podlapača bila su stalno u blokadi, sve dok 1942. konačno nisu oslobođena.

120 boraca upao je prvih dana oktobra u predgrađe Perušića, prošao kroz sva okolna sela i pohvatao neke ustaške jatake, koji su pretili porodicama naših drugova. Mnogi od njih, pošto su saslušani i utvrdilo se da nisu odane pristalice ustaškog pokreta, pušteni su svojim kućama, što je imalo velikog političkog efekta i pozitivno uticalo na pravilnu političku orijentaciju i većinu naroda ovoga kraja. U tom periodu odred je sa delom svojih boraca učestvovao zajedno sa odredom „Kik" u akciji na Kosinj, a nakon toga je u celini učestvovao u borbama na Plitvičkim jezerima.

Do 27. septembra u grupi su bila samo 3 člana Partije, koji su bili vezani za partijsku ćeliju u selu Šalamuniću i Debelom Brdu (Mile Opsenica, Spaso i Bude Knežević), a tog dana primljeni smo u KPJ Petar Dmitrašinović i ja, pa je u odredu formirana samostalna partijska organizacija od 5 članova. Iako bez veza sa partijskim rukovodstvima i ovako malobrojna i mlada organizacija značila je mnogo u početnom periodu ustanka za sprovođenje partijske linije. Odmah posle formiranja partijske ćelije u odredu je formirana i skojevska grupa od 10 najboljih mladića-boraca i omladinki koje su veoma aktivno radile na selu. Zajedno s ovom grupom omladine vrlo je aktivno radila i posebno se isticala grupa starijih ljudi i žena, koji su zajedno s omladinom danonoćno i organizovano radili na održavanju veza, snabdevanju odreda, zbrinjavanju ranjenika itd. i koji su bili ne samo čvrsta veza između odreda i naroda, nego i glavni organizatori u prihvatu i zbrinjavanju stotine izbeglica iz uništenih i ugroženih sela kotara Gospić i Perušić. Oni su organizovali bazu za snabdevanje boraca odreda, za ishranu izbeglica, za zbrinjavanje prvih ranjenika, za prihvat novih boraca (drugova Hrvata iz Perušića, izbeglica i boraca iz Kosinja itd.).

Od te grupe naših najaktivnijih drugova, drugarica i omladinki, 16. novembra 1941. izabran je, na zajedničkom zboru odreda i naroda celog sela, naš prvi narodnooslobodilački odbor za Ljubovo od 11 članova, koji je još revnosnije nastavio s radom i borbom za NOP i čija svestrana i uspešna aktivnost nije više prestajala sve do konačnog oslobođenja zemlje.

Do konca novembra 1941. odred „Ljubovo"[7] narastao je na ukupno oko 220 boraca, sa oko 160 pušaka, 4—5 puškomitraljeza i većom količinom drugog oružja. Do tada je izveo 21 značajniju akciju, ubio i ranio preko 120 neprijateljskih vojnika, zaplenio dragoceno oružje s kojim se solidno naoružao i druga potrebna materijalna sredstva, oslobodio i učvrstio veću slobodnu teritoriju između Korenice, Udbine i Široke Kule sa centrom u Buniću.

Polovinom decembra 1941. formiran je bataljon „Ognjen Prica". Od 120 dobro naoružanih boraca odreda „Ljubovo" formirana je 2. četa ovog bataljona. Za komandira čete određen je Staniša Opsenica, dotadašnji komandant odreda „Ljubovo" (on je tog dana ranjen, pa je za komandira postavljen Jovica Serdar, koga je nekoliko dana kasnije smenio Dmitar Zaklan). Od ostalog sastava odreda izdvojen je i formiran samostalni Kuljski vod (kasnije je ušao u sastav 5. čete bataljona „Ognjen Prica"), samostalni vod Svračkova Sela (kasnije ušao u sastav udbinskog bataljona „Krbava"), a od drugova iz Perušića i Kosinja formirane su posebne borbene grupe i upućene na njihov teren radi širenja ustanka.

U daljim i poznatim borbama krajem 1941. i početkom 1942. godine bataljon „Ognjen Prica", zajedno s bataljonom „Marko Orešković" i drugim jedinicama, u borbama oko Korenice, na Ljubovu, Donjem Lapcu i drugde, naneo je teške udarce talijanskom okupatoru, da bi avgusta 1942. ušao u sastav 2. ličke (kasnije proleterske) brigade. Borci odreda „Ljubovo" dali su u ovim jedinicama svoj puni doprinos, pronoseći borbene tradicije Like kroz celu našu zemlju.

Stevo OPSENICA

---

[7] Verovatno se odnosi na sve ustaničke jedinice u opštini Bunić (prim. red.).

Nikolaj Pirnat: JURIŠ

STANIŠA OPSENICA*

Ljubovo. Divlji i lomni gorski masiv, što se digao između Ličkog i Krbavskog polja. Na njemu s vukovima i orlovima žive seljaci i u muci i znoju otimaju plod oporoj, škrtoj, ličkoj zemlji. Među njima je kirijaš Stanko Opsenica, koga su seljaci zbog divovskog stasa i silne snage prozvali Staniša.

I u te gorske, zabačene i mirne krajeve pružio je fašizam svoje krvave šape. Došao je naletom podivljalih ustaša, koje su odmah po dolasku stale hvatati ljude. Mučile su ih i tukle, ubijale i klale. Uhvatile su i Stanišu. Punih 14 dana i noći lomile su mu ustaše kundacima rebra, u podrumu žandarmske kasarne u Buniću, zabijale mu čavle pod nokte i učile ga da viče: „Spremni!", „Eviva Duče" i „Hajl Hitler!". Tvrda, seljačka, kirijaška Stanišina glava nije toga naučila. Ali je naučila nešto drugo: što je fašizam.

Nakon dvije nedjelje užasnog mrcvarenja pušten je kući, kao krvava, izobličena masa pocrnjelog i podbulog

* Objavljeno u knjizi „Likovi palih boraca", izdanje Odjela za informacije ZAVNOH-a 1944. godine.

mesa. Svi su mislili: umrijet će. No žilavo, gorostasno Stanišino tijelo preboljelo je...

Malo zatim počeo je novi val divljačkih ustaških pokolja. U Divoselu poklali su na najokrutniji način 600 Srba, u Kuli su 75 žena i djece zapalili samo u jednoj kući. Okrvario je Bunić, Trnavac i Prijeboj. Dolazio je red i na Ljubovo.

— Šta da radimo? — pitao se narod okupljajući se oko Stanišina kreveta.

— Vele, da je u Krbavici i Debelom Brdu bio neki čo'ek... Marko mu viču, Marko Orešković... Nosi — kažu — crvenu zvijezdu i upućuje narod da hvata roglje i sjekire, tko što ima, da se diže na noge, da bježi u šume i da tuče ustaše.

— Da, veli Marko, Rusija je s nama...

Staniša se zamislio. Namrštio se:

— Ej, braćo moja, drugog izlaza nema... Mi smo osuđeni na smrt. Morat ćemo u šumu.

* * *

Jednog dana došli su opet ustaše na Ljubovo, da pale i haraju. Narod se sav razbježao po stranama. S vilama, kosama i jednom jedinom puškom — Stanišinom puškom. Ostalo je nešto žena i djece. To su ustaše poklale. Vrisak je odjeknuo Ljubovom. Porumenilo je njegovo sinje kamenje, krvlju nevinog naroda. Uhvatile su i Stanišinu majku, brata, snahu i njezinu decu. Poklale su ih, a kuću zapalile. Iz kamenjara iza kuće tukao je Staniša svojim karabinom do posljednjeg metka. Najmanje 3 života stajala je krvnike ova prva borba sa Stanišom Opsenicom.

Gledao je narod s ljubovskih strana kako plamen ustaških palikuća proždire njihovu muku. Slušao je narod lelek žena i djece i viku pomamnih ustaških krvoloka. Stezali su seljaci svojim žuljevitim rukama sjekire i roglje i shvaćali da drugog izlaza nema, do li borbe krvave, nemilosrdne borbe na život i smrt.

Osnovao je Staniša logor u Ljubovskoj šumi. Logor s jednom puškom, ali sa stotinu raskrvavljenih, usplamtjelih srca.

S tom jednom puškom dočekao je sjutradan žandarmerijsku patrolu i uhvatio prvi plijen: dvije puške. A za nekoliko dana s tri puške, na čelu stotine rogljaša, vodio je prvu bitku sa žandarmima i ustašama. Divljom snagom, razbuktalom mržnjom, jurnuo je neustrašivo na čelu rogljaša na kolonu žandarma i ustaša — razbio ih. Stekao je novo oružje — nove puške i bombe . . .

Nekoliko dana kasnije dočekao je u zasjedi novu kolonu ustaša. Pustio ih je na dva-tri koraka i obasuo bombama. Onda su, u onom metežu, proradili ljubovski noževi. Na cesti je ostalo mnoštvo mrtvih ustaša i žandarma. Stanišin logor dobio je novo oružje.

* * *

Sa svih strana pritječu Stanišinom odredu novi borci: Srbi iz Šalamunića, Bunića, Kuzmanovače i Pišača; Hrvati iz Perušića i Pazarišta. Ponos je i dika biti član Stanišina odreda.

Neki gledaju prijekim okom Hrvate:

— Izdat će nas. Ustaše su ih poslali. Trebalo bi ih pobiti.

Staniša se zamislio. Seljak je on. Ne zna on mnogo. No, vidio je jedno: da ti Hrvati jednakom mržnjom tamane ustaše.

Namrgodio se Staniša i procijedio kroz zube:

— Nisu svi Hrvati ustaše. Ovi su naša braća. Zar se ne bore jednako kao i mi? Nisu li i njih ustaše jednako klali i progonili kao i nas? Nije li Marko Orešković Hrvat?

Svi shvaćaju istinitost Stanišinih riječi. Na surovom, divljem Ljubovu, u borbama i krvi, kuje se bratstvo srpskih i hrvatskih boraca.

* * *

Očišćena je sva istočna Lika od ustaša, osim Udbine i Podlapače. Pjesma ori Likom. Snažna, pobjedonosna.

Na zapadnoj strani oslobođenog teritorija, poput gordog stražara slobode, strši gvozdeno Ljubovo. A na njemu Staniša Opsenica sa svojim odredom. Ustaše ni ne pomišljaju više da prelaze preko Ljubova. Ali, što ne misle ustaše, misle Talijani. I to ne silom, nego lukavstvom. Dobili su naređenje da zaposjednu istočnu Liku. U Srb i

Lapac uspjeli su ući bez borbe. Pod izgovorom i s parolama da su došli zaštititi Srbe.

Poručuju i Staniši:

— „Comandante Stanissa" neka im dozvoli promet cestom preko Ljubova. Biti će novaca. I vina. I šećera. I makarona. Svega. Oni, Talijani, jako vole Srbe. „Buoni Serbi". I neka samo ubijaju Hrvate — „brutti Croati"...

Sluša Staniša zamamne talijanske poruke. Sluša i razmišlja. Staniša nije nikakav političar. On je običan seljak, kirijaš. No, zna jedno. Da su Talijani doveli ustaše. Prve ustaše došle su na talijanskim tenkovima. Talijani su gledali kako ustaše kolju srpski narod. Da li Talijani mogu biti prijatelji Srba? Još jučer su pomagali ustašama klati Srbe, a danas hoće da kolju Hrvate.

Shvatio je Staniša:

— Hoće Talijani, da se mi međusobno pokoljemo, pa da njima ostane naša zemlja.

Namrštio se:

— Ne, nećete, vala, preko Ljubova dok je Staniša na njemu. Lopovi ste vi i hulje, a ne prijatelji Srba!

* * *

U svakodnevnim borbama raste Stanišin odred.

Šarolika je njegova četa. U dugim jesenjim večerima, kad nema akcija, u četi se, uz logorske vatre, vode živi razgovori: o Crvenoj armiji i Rusiji, o fašizmu.

Sluša Staniša. Sluša i misli. Dobro se sjeća teških aprilskih dana. Sjeća se kako su beogradska gospoda pobjegla avionima u London i ostavila srpski narod na cjedilu, na milost i nemilost fašistima i ustašama. Onolika vojska, onoliki oficiri, onoliki generali. Onoliko naoružanje. A mi? — misli Staniša i krv mu udara u obraze:

— Mi smo s rogljama i jednom puškom mogli da se suprotstavimo ustaškoj i fašističkoj bandi, mogli smo da spasavamo sebe i narod. Da, drugovi — govorio je Staniša borcima — pobjegla je vlada. Pobjegli su generali, i ministri. Svi su pobjegli. Ostali smo mi, seljaci, kukavni i jadni. Ostali su s nama jedino komunisti, ti najbolji među nama, da nas nauče kako da se borimo i spasavamo...

* * *

U decembru 1941. počeli su Talijani nemilosrdno pljačkati korenička sela. Narod je pozvao u pomoć partizane. Diglo se sve, i malo i veliko. Roguljama, sjekirama, kolcima, tjerali su Talijane u Korenicu. Opsjeli Korenicu i jurišaju na nju. Na čelu svoje čete jurišao je i Staniša Opsenica na Korenicu, već je prodro u prve kuće kad ga je pogodio neprijateljski metak. Prostrijelio mu trbuh, drugovi ga izvukoše iz vatre, svi ga žale. Misle, gotovo je. No, zdravo divovsko Stanišino tijelo svladalo je i ovu ranu.

Šalju Talijani velike snage opkoljenoj Korenici, no, svaki pokušaj prodora plaćaju stotinama mrtvih.

Ima još jedan put do Korenice, preko Ljubova. Ranjen je komandir Ljubovske čete, Staniša. Na Ljubovu su sad male snage. Pokušat će tuda — tako mudruju Talijani. 23. siječnja 1942. krenuli su iz Kule ogromnim snagama: tenkovima, kamionima i topovima. Na Ljubovu je bilo svega 102 partizana, spremna da dočekaju Talijane. Ranjeni Staniša nije mogao odoljeti srcu. Pošao je i on u borbu. Zajedno s Jocom Njegomirom i Jovom Dragosavcem rasporedio je zasjedu. Majstor je on u zasjedama. U obliku duboke potkove čekali su partizani, skriveni iza kamenja. I kad je kolona crnih košulja ušla u potkovu, nakon strahovite paljbe jurnuli su partizani na neprijatelja. U žestokoj borbi talijanski napadači su potpuno razbijeni. Ljubovo je pokrilo nekoliko stotina mrtvih Talijana. Zarobljeno je stotine pušaka, 4 topa, 2 tenka. Na našoj strani 2 ranjena: jedan teže, drugi lakše.

* * *

Staniša postaje komandant bataljona „Ognjen Prica". Na čelu bataljona juri poput vihora iz borbe u borbu. Uvijek je u prvim borbenim redovima. Divljom, elementarnom snagom se baca među neprijatelje — svejedno koje: ustaše, Talijane ili četnike, nemilosrdno im prorеđuje redove. Zapamtile su ga ustaše kod Plitvičkih jezera, gdje je sa 36 drugova danima odbijao bjesomučne napadaje dviju ustaških bojni. Natopio je ustaškom i talijanskom krvlju vrištine oko Perušića i Kosinja. U žestokim borbama kod Perjasice, Knina, Udbine, Tušilovića, Rakovice i Petrovog Sela jurišao je u prvim redovima. Njegovo neobuzdano ju-

naštvo zanosi i njegove borce. Magičnom silom jure za Stanišom, za svojim slavnim, neustrašivim komandantom.

Ni u najtežim situacijama nije se dao smesti. Tad hvata svoje omiljeno oružje — mitraljez. Tu je on majstor. U njegovim čvrstim rukama mitraljez sigurno, hladnokrvno kosi. U plamenom zanosu borbe on ne vidi i ne čuje ništa do neprijatelja, i samo neprijatelja. Diže mitraljez — svejedno da li laki „fijat" ili teški „švarcloze" — diže ga sve više, dok se konačno ne uspravi i tuče neprijatelja iz stojećeg stava. Zaboravlja tada da je komandant. Pretvara se u borca, juriša s teškim mitraljezom, a za njim kao divlja gorska lavina cijeli bataljon . . .

* * *

Pred Stanišom su široki vidici. Razvit će se u snažna rukovodioca. Zato polazi na kurseve. Uči. Teško je to, vrlo teško. Čini mu se da je lakše jurišati na talijanske žice i bunkere. Ali zna: što više nauči, bit će korisniji narodu i njegovoj borbi. Istim žarom kojim se bacao u borbu, baca se i na knjige. I uči, uči . . .

— Ej, braćo moja, sjesti u 36. godini za knjigu, nije laka stvar . . . Ali, majka mu stara, ako smo mogli savladati Brezovu glavu i Čelopek, savladat ćemo i knjige.

U ljeto 1942. godine saopćeno mu je da je primljen u Komunističku partiju.

Stao je Staniša. Onako ogroman i snažan. Ukočio se. Ne može u prvi čas da izgovori riječi. Jabučica u grlu poigrava.

— Drug . . . drugovi — pokušava da nešto kaže. Ali, ne može, zagrcnuo se. Suze mu navriješe na oči i kližu izbrazdanim licem . . .

I ogromno tijelo ovog neustrašivog junaka treslo se kao jasika na vjetru od silnog uzbuđenja i radosti na ovaj veliki dan, kad je stupio u Partiju.

Od tada Staniša Opsenica korača u redovima Komunističke partije noseći visoko i časno njezin slavni i neokaljan barjak. Svijest da pripada velikoj i moćnoj Partiji radnog naroda, učinila ga je smionijim, još hrabrijim . . .

* * *

Jedne zimske, januarske noći 1943. naši su napadali Gračac. U toku napadanja udarila je strašna jugovina. Snijeg je okopnio pod toplim talasima južnjaka. Potoci su nabujali i poplavili gračačke bare.

Bila je žestoka borba u tamnoj kišovitoj noći i četnici i Talijani žestoko su se branili. Staniša se sa svojim bataljonom probio kroz potoke i močvare.

Gazilo se do prsiju, do grla, po vodi i blatu.

Kroz kišu metaka, preko nabujalih potoka i močvara, povlačio se Stanišin bataljon. On i nekoliko jačih drugova nosili su ranjenike. Kad je čuo dozivanje u pomoć, još jednog ranjenog druga, očinskom, njemu svojstvenom brigom, vratio se da i njega prenese. Neprijatelj ga je primijetio i otvorio vatru. Pao je smrtno pogođen.

Njegova smrt potresla je čitavu Liku, a osobito ponosno Ljubovo. Stotine, tisuće ljudi zaplakalo je stežući čvrsto šake i spremajući se na tešku osvetu:

Oj Staniša, iz gorice cvjeće,
Ljubovo te zaboravit neće!

Šime BALEN

POČETAK BORBE U GACKOJ DOLINI

U Gackoj dolini nakon kapitulacije Jugoslavije našlo se dosta ustaških organizatora, koji su radili potajno još od 1932. godine i sistematski se pripremali za bratoubilačku borbu.

Italijani su zaposeli čvorne tačke (Otočac, železničke stanice i pojedina sela) dosta jakim snagama. Ustaše su takođe uspostavile svoje posade po opštinskim sedištima i pojedinim selima.

Italijanski garnizon u Otočcu je bio promenljive jačine zbog čestih smena i pomeranja okupatorovih jedinica; obično je u njemu bilo okupljeno oko 2500 vojnika — Italijana, ustaša i domobrana. Za obezbeđenje železničke pruge od Javornika do Lešća, preko masiva Male Kapele, služio je jedan bataljon italijanskih vojnika sa glavnim snagama u Vrhovinama.

U selu Glavacama, u osnovnoj školi, bila je smeštena posada od 70 italijanskih vojnika, u Drenovom Klancu od 110, u Škarama ustaška posada jačine 30 ustaša i domobrana, u Dabru 40—60 ustaša i domobrana, u Brlogu ustaška posada jačine 30 ustaša, žandara i domobrana, u Kompolju 30—70 ustaša i domobrana, u Švici ustaška posada od 30—40 ustaša i domobrana, na Runjevici straža od 15 domobrana.

Italijani su često radi vežbi izlazili iz Otočca u sela Glavace i Podum.

Ustaška komanda u Otočcu je sa opštinskim poverenicima opština Otočac, Škare i Brlog spremala plan za uništenje srpskog življa. Mnoge su ljude streljali, neki su se

privremeno iskupili novcem, dok su pojedince nagovarali da promene veru. Bilo je očigledno da se ide na totalno uništenje Srba, kao i svih naprednih ljudi.

Radi organizovanja ustanka u Liku su došli članovi CK — Rade Končar, Marko Orešković i drugi. Oni su preneli direktive za ustanak Okružnom komitetu KP za Liku, a ovaj partijskom rukovodstvu na terenu. Rukovodstvo KPH u Otočcu oslonilo se na znatan broj naprednih đaka Učiteljske škole u Gospiću, koji su napustili školu i došli svojim kućama, kao i na izvestan broj pouzdanijih patriota. Stvarala se grupa simpatizera, čiji je broj neprestano rastao. Do početka ustanka bilo je 36 drugova i drugarica, koji po zalaganju i izvršenju zadataka nisu izostajali za članovima KP. (Gotovo svi su kasnije primljeni za kandidate i članove Partije i od njih je formirana škaračka partijska organizacija).

Pripreme za ustanak su vršene užurbano: prikupljani su oružje, municija i drugi materijal potreban za borbu; narodu su objašnjavani njeni ciljevi; skupljan je sanitetski materijal, držani su i kratki sanitetski kursevi radi osposobljavanja bolničkog osoblja za ukazivanje prve pomoći.

Ceo posao oko priprema ustanka morao je biti konspirativan i vrlo oprezan.

Selo Škare, u kojem se nalazila posada od 30 ustaša i domobrana i sedište opštinskog poverenika NDH, postalo je centar za rukovođenje pripremama ustanka u Gackoj dolini. Ono kasnije postaje važan punkt za vezu između Like, Hrvatskog primorja i Gorskog Kotara.

U međuvremenu su iz mitrovačke kaznionice stigli Stipe Ugarković, Marko Perić Španac i Pero Grubor, a zatim iz Zagreba Milan Uzelac i Joco Levnajić, poslati kao pomoć u pripremama za ustanak. Kao iskusni i stari članovi Partije oni su preuzeli ovaj posao. Tada je, koliko se sećam, formiran i Kotarski komitet KP za Otočac. Među članovima komiteta i ostalim članovima KP izvršena je podela zadataka — za područje svakog sela zaduženi su po jedan ili dva druga. S njima su povremeno održavani sastanci na kojima su podnosili izveštaje i primali direktive za dalji rad.

Rukovodstvo ustanka donelo je u julu odluku da se formira partizanski odred, koji bi svojim dejstvima stvorio uslove za formiranje četa po selima i, eventualno, jednog odreda na teritoriji brloške opštine. Predviđena je i mogućnost da se formiraju samostalne čete po selima, koje bi vršile diverzantske akcije i tako dolazile do oružja, čiji se nedostatak stalno osećao.

Iako se mogao naći veliki broj dobrovoljaca, pri formiranju odreda prilično se sektašilo: pozvani su samo najprovereniji ljudi, što je negativno uticalo na njegovu masovnost. Formiran je krajem jula 1941. Pošto je bilo drugova koji nisu znali rukovati oružjem, pristupilo se njihovom uvežbavanju i pripremama za predstojeće borbe.

U odredu je bilo 28 drugova. Na oružje je čekalo još oko 480 ljudi, koji su bili spremni da se odmah odazovu pozivu. Borci su bili naoružani raznim oružjem — karabinima, manliherkama, lovačkim puškama, pištoljima svih vrsta i modela. Za komandanta odreda izabran je Stipe Ugarković. Mesto logora odreda u prvim danima ustanka držano je u tajnosti.

Partijsko rukovodstvo i štab odreda pristupili su detaljnoj razradi plana napada na pojedine ustaške i domobranske posade u selima. S akcijama nismo odmah počeli.

Vesti o uspesima ustanka u Srbu i gornjoj Lici snažno su uticali na nas. Zavideli smo drugovima sa tog područja. Osećalo se da su pojedinci nezadovoljni što i mi nismo izvršili bar jednu akciju. Ovo je uticalo na rukovodstvo da požuri s planovima i pripremi neku akciju. Odlučeno je da se izvrši napad na ustašku posadu u Brlogu.

Pripreme za ovaj napad su izvedene po planu. Odred je u toku noći prebačen iz Škara u Brlog, gde je predanio. Napad je izvršen noću oko 23.00 časa. Žandarmerijska stanica i kuća Sliva Banića, trgovca, idejnog vođe ustaša u Brlogu, u kojoj su bile smeštene ustaše, nalazile su se pored druma na rastojanju od oko 300 do 400 metara.

Glavni zadatak je bio uništiti posadu žandarmerijske stanice i oteti oružje.

U žandarmerijskoj stanici te večeri je bilo 18, a u Slivinoj kući 4 ustaše. Stanica je opkoljena sa tri strane. Ni-

smo ih uspeli iznenaditi, jer je stražar primetio borce koji su opkoljavali kasarnu. Razvila se žestoka borba, koja je trajala do pred svanuće. Žandarmerijska kasarna je zapaljena. Grupa od 6 drugova likvidirala je Slivu i njegovu tzv. telesnu gardu. Posle izvršenog zadatka odred se vratio u Škare, a na teritoriji Brloga i Drenovog Klanca formiran je novi odred, naoružan delimično i oružjem otetim od ustaša.

Nekoliko dana kasnije ukazala se zgodna prilika za likvidaciju posade u Škarama. Jedna ustaška patrola otišla je u Glavace, a druga u Podum radi hapšenja najistaknutijih ljudi. U Škarama je ostalo nekoliko domobrana koji nisu baš bili raspoloženi za hapšenje i odvođenje ljudi iz sela.

Pošto nam je glavni zadatak bio da uhvatimo opštinskog poverenika i nekog komesara koji je popisivao imovinu i žito, odred se spustio u Škare i iznenadnim prepadom razoružao domobrane u školi. Jedna grupa od 5 drugova je upala u opštinu i uhapsila onu dvojicu. Pokupila je arhivu i spalila je.

Vest o razoružanju posade u Škarama i hapšenju opštinskog poverenika brzo se pronela po selima. To su doznale i ustaške patrole koje su otišle u Glavace i Podum i umesto da se vrate u Škare, pobegle su u Otočac. U toku noći su iz Škara u Otočac pobegli i opštinski poverenik i popisivač. Ovo je u narodu izazvalo strah od represalija. Sutradan se iz Otočca telefonom javio neki ustaški činovnik, interesujući se šta se to zbilo u opštini, ko je uhapsio poverenika i razoružao posadu. U Škarama se tada nalazio Joko Vukelić, učitelj, kome smo rekli da razgovara sa ustaškim činovnikom i da ga ubedi da niko nije napao ni razoružao ustašku posadu, niti hapsio poverenika, već da su oni u toku noći pijančili i međusobno se potukli. Učo je uspeo da ubedi ustaškog činovnika da nisu tačne ni poverenikova izjava, koju je dao po dolasku u Otočac, niti izjave vođa ustaških patrola, koje su pobegle iz Glavaca i Poduma. Pozvao ga je da „izvoli doći" i vidi da je sve u redu.

I stvarno, treći dan su došla dva činovnika iz ustaškog stana u Otočcu u pratnji jedne italijanske čete. Učo je bio određen za pregovore sa njima. On ih je sačekao pred op-

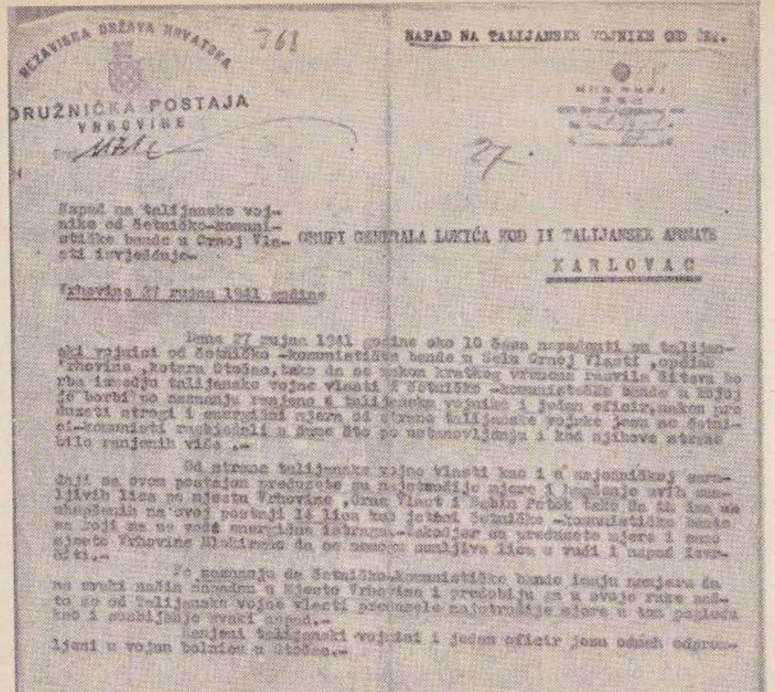

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
ORUŽNIČKA POSTAJA
VRHOVINE
Broj [illegible]

761

NAPAD NA TALIJANSKE VOJNIKE OD [illegible]

27

Napad na talijanske vojnike od četničko-komunističke bande u Crnoj Vlasti izvješćuje.-

GRUPI GENERALA LUKIĆA KOD II TALIJANSKE ARMATE

KARLOVAC

Vrhovine 27 rujna 1941 godine

Dana 27 rujna 1941 godine oko 10 časa napadnuti su talijanski vojnici od četničko-komunističke bande u selu Crnoj Vlasti, općine Vrhovine, kotara Otočac, tako da se nakon kratkog vremena razvila bitka između talijanske vojne vlasti i četničko-komunističke bande u kojoj je borbi po saznanju ranjeno 4 talijanska vojnika i jedan oficir, nakon preduzeti strogi i energični mjera od strane talijanske vojske jesu se četnici-komunisti razbjegli u šume što po ustanovljenju i kod njihove strane bilo ranjenih više.-

Od strane talijanske vojne vlasti kao i u zajedničkoj suradnji sa ovom postajom preduzete su najenergičnije mjere i [illegible] svih sumnjivih lica po mjestu Vrhovine, Crna Vlast i Babin Potok tako da su [illegible] uhapšenih na ovoj postaji 14 lica kao jataci četničke-komunističke bande sa kojima se vodi energična istraga.- Također su preduzete mjere i mjesto Vrhovine blokirano da se nemogu sumnjiva lica u vaši i napad izvršiti.-

Po saznanju da četničko-komunističke bande imaju namjeru da na svaki način napadnu u mjesto Vrhovine i predobiju ga u svoje ruke [illegible] to se od talijanske vojne vlasti preduzele najstrožije mjere u tom pogledu [illegible] i suzbijanje svaki napad.-

Ranjeni talijanski vojnici i jedan oficir jesu odmah odpremljeni u vojnu bolnicu u Otočcu.-

Zapovjednik postaje :
narednik:
[illegible]

DOSTAVLJENO:

1/ Općem upravnom povjereništvu kod II Talijanske Armate Karlovac.
2/ Zapovjedništvu Hrvatske oružničke pukovnije Zagreb.
3/ Krilnom oružničkom zapovjedništvu Gospić.
4/ Kotarskoj oblasti Otočac.
5/ Vodnom oružničko zapovjedništvu Otočac.

Izveštaj žandarmerijske stanice u Vrhovinama o napadu partizana na italijanske vojnike u Crnoj Vlasti 27. septembra 1941. godine upućen vojnim predstavnicima NDH pri Štabu II italijanske armije u Karlovcu.

štinom. Obišli su prostorije u njoj. Sve je bilo „na svom mestu". Učo ih je uverio da je sve u redu, samo su se činovnici i poverenik posle pijanke posvađali i potukli, a onda su otišli i već ih dva dana nema. Dok je učitelj Vukelić razgovarao sa ustaškim činovnicima i italijanskim oficirom, odred se nalazio u zasedi u kukuruzima, na daljini oko 200 metara. Imali smo zadatak da ih napadnemo, ako bi poveli uču. Pošto se sve dobro završilo, Italijani su se povukli za Otočac, a učo se vratio k nama.

Pošto je italijanska komanda u Otočcu dobila izveštaj o razoružanju posade u Škarama i uverila se da ih je učitelj obmanuo, izdala je naređenje posadama u Glavacama i Drenovom Klancu da se povuku u Otočac, da ne bi i njih razoružali. U međuvremenu je jedan deo našeg odreda upućen u pomoć Brloškom odredu sa zadatkom da se napadne i razoruža italijanska posada u osnovnoj školi u Drenovom Klancu. Međutim, do napada nije došlo, već je samo uhvaćen jedan oficir, koji se bio udaljio od posade. Italijani su se povukli iz Glavaca za Otočac pre nego što je naš odred stigao da ih napadne.

Već u prvim danima priprema za ustanak uspostavljena je veza sa jednim brojem domobrana u Otočcu. Prema dogovoru trebalo je da jedan kompletan vod pređe k nama, ali je zbog provale cela stvar propala. Svega dvojica su uspela da pobegnu sa oružjem i municijom, dok su ostali otkriveni i pohapšeni.

Septembra 1941. izveden je napad na stražu kod magacina na Runjevici. Krajem novembra odred je napao ustašku posadu u Dabru i proterao je u pravcu Brinja. Tako je stvorena slobodna teritorija na području škaračke i dabarske opštine.

U novembru iste godine prekopavan je drum između Vrhovina i Zalužnice. Tada smo sačekali u zasedi jednu italijansku kolonu jačine oko dve čete, koja je uz izvesne gubitke vraćena nazad u Vrhovine. Za odmazdu sutradan su Italijani krenuli iz Otočca, potisnuli naš odred i spalili jedan zaselak u Zalužnici, što je vrlo negativno odjeknulo među stanovništvom i nama dosta otežalo političku delatnost u ovom kraju.

Početkom decembra upućena je jedna naša desetina na drum Zalužnice, gde je sačekala autobus koji je prevozio poštu od Vrhovina za Otočac. Desetina je uspešno izvršila zadatak: autobus je zaustavljen i pratnja od trojice ustaša, koje su pokušale da pruže otpor, likvidirana; zaplenjeni su 1 puškomitraljez i 2 puške. Autobus je zatim spaljen, novac zaplenjen, a putnici pušteni. U ovoj akciji odred je došao do prvog puškomitraljeza „brno" sa 280 metaka.

Škarački partizanski odred početkom oktobra 1941. pojačavao je dejstva Brinjskog partizanskog odreda. Pomogao mu je da uništi pilane na Vodicama iznad Krivog Puta i u Stajnici, koje su radile za Italijane. Uništenjem ovih pilana sprečen je dalji izvoz građe iz brinjskog kotara, a likvidacijom ustaškog poverenika Murkovića u Stajnici uklonjen je njihov glavni predstavnik u ovom kraju.

Po povratku iz brinjskog kotara deo Škaračkog odreda, zajedno sa ostalim odredima koreničkog kotara, učestvovao je krajem decembra u napadu na Italijane na Pogledalu, iznad Vrela Koreničkog i u akciji na ustaše na Plitvičkim jezerima.

STVARANJE NARODNE VLASTI

Paralelno sa razvojem borbe i stvaranjem slobodne teritorije već prvih dana ustanka ukazala se potreba za uspostavljanjem narodne vlasti na slobodnoj teritoriji.

Prvi narodnooslobodilački odbor izabran je u Škarama septembra 1941. godine. Početkom oktobra izabrani su mesni narodnooslobodilački odbori u selima: Glavace, Doljani, Dabar, Zalužnica, Podum, Staro Selo, Drenov Klanac i Brlog, a krajem decembra i u selima Vrzići, Srpsko Polje, Ponori i Gorići.

Početkom novembra izabran je opštinski narodnooslobodilački odbor za opštinu Škare, u koji su ušli predstavnici mesnih narodnooslobodilačkih odbora sela škaračke opštine. Sredinom novembra je izabran i kotarski narodnooslobodilački odbor za Otočac.

Rad odbora bio je usmeren najviše na snabdevanje i izdržavanje odreda, sprečavanje šverca i trgovine sa oku-

patorom i ustašama, prihvatanje i obezbeđenje izbeglih drugova iz Zagreba i izbeglica iz popaljenih sela, obezbeđenje i pomoć porodicama poginulih drugova, zatim politički i ideološki rad s narodom itd.

Pošto su članovi Partije bili svi u odredu i odborima, većina ih je boravila u Škarama, te je stoga formirana škaračka partijska organizacija. Iz ostalih sela njoj su pripojena jedan ili dva druga.

Na sastanku škaračke osnovne organizacije 12. oktobra 1941. primljeno je za kandidate KPJ 14 drugova i drugarica, najboljih aktivista, a 10. decembra primljeno je u članstvo KP 9 drugova i drugarica. Skojevska organizacija je otpočela s radom krajem novembra 1941. godine.

Partijska organizacija je bila pokretač rada u odredu i na terenu. Članovi Partije i kandidati bili su borci i rukovodioci u odredu, seoskim četama i članovi narodnooslobodilačkih odbora, te prema tome nosioci ideološke, političke i vojničke aktivnosti u odredu i na terenu.

Milanko MIHOVILOVIĆ

ŠKARE U DANIMA USTANKA

Završio je jadni rat trule vojske u gnjiloj državi. I stražari kod škaračkog magazina otišli su kud koji. Pričalo se, da je jedan od njih općinskom načelniku govorio da skloni oružje, što je ovaj odbio. Tada su neki seljaci, a među njima i mladi članovi SKOJ-a, učenici zanata i škola, pokušali provaliti magazin i oružje spremiti za svaki slučaj. Tome se opet energično suprotstavio općinski načelnik, prijeteći zakonom i govoreći da će tužiti svakog onog, tko i jednu pušku uzme.

Da li na intervenciju načelnika ili kako drugačije, ali su ubrzo došle ustaše i do posljednjeg metka ispraznile magazin. Mladi, borbeni, ali neiskusni skojevci pratili su nemoćno očima kamione oružja. Međutim su znali da komunisti neće primiti okupaciju pognute glave i da će fašistički teror izazvati revolt naroda.

Najgrlatiji velikosrpski političari brzo su se preobukli u hitlerovsko ruho i postali lojalni prema ustaškoj tvorevini. Dušan Sović, lutrijski milijunaš iz Amerike, istakao je ustašku zastavu, a na krovu kukasti križ. Nije ga ni to spasilo. Među prvima odveden je i ubijen od ustaša. Nastali su teški dani ustaškog terora. Ustaše su odvele i Todu Marijana, člana OK KPH i Iliju Čurčića, također člana Partije, koji je zbog revolucionarne djelatnosti bio isključen iz škole Vojnotehničkog zavoda u Kragujevcu.

U Škare je došao Đuro Stanković, član Partije i sa skojevcima, koje je znao iz učiteljske škole u Gospiću, vodio razgovor o otporu ustašama. Ljudima je govoreno da ne očekuju dobro od fašista, a bile su organizirane i seoske

straže od svih koji su bili spremni na otpor. U Škarama se nalazio, zbog nedovoljnog broja ustaša, vod domobrana, među kojima je bilo više njih koji su mrzeli Pavelićev režim. Preko Milića, Đukice Obrovca i Jose Turkalja povezali smo se s komunistima, mobiliziranim u domobranstvu, Antom Borićem i Ivicom Ostovićem.

U julu su došli u Škare Stipe Ugarković i Srđan Brujić i više škole održali sastanak s nekoliko naprednih ljudi i skojevaca. Stipe je govorio o pozivu Partije na ustanak i oružanim borbama u drugim krajevima. Dao nam je zadatak da prikupimo oružje po selima i započnemo s akcijama.

Nekoliko dana iza toga održan je prvi partijski sastanak. Bili su prisutni: Đuro Stanković, Vajo Skendžić, Božo i Milan Pavičić, Stojanka Aralica, Ljuban Naprta, Dane Aralica, Dane i Miloš Skendžić, Mićan Divljak i Dušan Božičković, te Dane Predović, Vujo Božičković i drugi. Iz Založnice su na tom sastanku bili prisutni komunisti Vajo Hinić i Milan Uzelac Brico.

Počela je živa agitacija komunista za dizanje ustanka. Održavani su masovni sastanci po gajevima i zaseocima. Formirani su vodovi, čete i birane starješine. Diskutiralo se o formi otpora i o akcijama.

Oni, iza kojih je stajao Đuro Banjanin i ostali budući četnici, na riječi komunista da je fašizam u cjelini neprijatelj, obično su odgovarali: „Pustimo Talijane na miru, a tucimo ustaše". Znali smo da bi se diskusija neizmjerno dugo otegla dok bi oni uvidjeli da je jedini izlaz: borba protiv fašizma uopće. Zato smo organizirali prvu manju akciju.

Oduševljenju nije bilo kraja kada smo od drugova Borića i Ostovića, domobrana u Otočcu, dobili znakove raspoznavanja i dogovorili se da određene noći, kada će oni biti na straži, napadnemo stražaru na Runjevici — blizu Otočca i da pokupimo sve oružje. Dali smo se na agitaciju. U akciju je krenulo više od 100 ljudi iz Škara, Doljana i Poduma. U neposrednoj blizini magazina Runjevice čekali smo na znak Borića i Ostovića, ali uzalud. Dogodilo se nepredviđeno. Drugovi u brinjskom kotaru tog dana pobili su kamion ustaša, pa je u Otočcu proglašeno pripravno stanje. Bili su izmijenjeni znakovi raspoznavanja i straže,

pa Borić i Ostović nisu ni došli na Runjevicu, gdje su domobrani, preplašeni akcijom u Brinju, udvostručili straže i uopće nisu spavali. Nekoliko dana iza toga Borić i Ostović došli su u Škare sa četiri nove puške.

U škaračkoj općini, kao u rijetko kojoj, bili su gotovo svi komunisti osim načelnika Pavelića, koji je bio ustaški nastrojen. Nije nam prema tome bilo teško otkriti namjere tog načelnika, koji se, vjerujući u snagu ustaške države, bahato hvalio spiskom ljudi određenih za smrt. Odlučeno je da se načelnik likvidira zajedno s dvojicom ustaških povjerenika. Uhapšeni su, a od straha nisu ni pokušali da daju otpor.

Tada se pojavio i prvi izdajnik koji nije smio ostati nekažnjen. Branko Banjanin, dotad vodnik u svom zaseoku, pustio je ustaške povjerenike da pobjegnu, a sam je za nekoliko dana nestao. Nije to učinio iz straha od ustaških represalija. Bilo je u tom nečeg dubljeg, saboterskog, i to po nagovoru starijeg brata Đure, kasnijeg četničkog vođe, koji je na svakom mjestu govorio kako „još nije vrijeme za ustanak".

Ali, luda glava načelnika Pavelića dovela ga je za nekoliko dana na škaračku poštu po plaću. Tu je ponovo uhapšen. Bio je malo „hrabriji", jer se uhvatio rukom za pištolj. Dok ga je komunista Ivica Ostović čuvao, pištoljem bez metka, nastojao je da ga na liniji hrvatstva ubijedi da ga ovaj pusti. Obećavao je i puške i mitraljeze . . . uzalud. Ivica nije Branko Banjanin. Onda je počeo bježati, dok ga Ivica nije pogodio smrtonosnim udarcem kamena u glavu i time prekinuo njegove planove za usmrćivanje nevinih ljudi.

Prva je to i mala akcija škaračkih partizana, ali ne i beznačajna. Stupili smo u otvorenu oružanu borbu. Poziv Partije na ustanak počeo se ostvarivati i u otočkom kotaru. Prekinuta su natezanja kolebljivih. Stavljeni su pred gotov čin. A Škare su postale centar ustanka u kotaru.

Milan PAVIČIĆ

SMILJAN U 1941. GODINI

Predratna općina Smiljan prostire se ispod obronaka Velebita, jugozapadno od Gospića, obuhvatajući sela: Smiljan, Bužim, Rastoku, Smiljansko Polje, Debelo Brdo, Trnovac, Brušane i Rizvanušu. Svako od tih sela ima po nekoliko zaselaka, od kojih najviše selo Smiljan. Prema statističkim podacima iz 1931. godine, općina Smiljan zauzima 158 km², oko 27 000 jutara zemlje, 985 domaćinstava i 4 782 stanovnika, od kojih 4 161 Hrvat i 621 Srbin. Znači da je pred rat moglo biti oko 5 500 stanovnika.

Godine 1938. u Smiljanu je oformljena partijska organizacija od 6 članova. To su bili: Jovo Rajčević, Kata Pejnović, Jovan Uzelac Đak, Dujo i Ivica Katić i Tone Serdar, od kojih su 2 Srbina i 4 Hrvata. Iste godine u Bužimu je obrazovan aktiv SKOJ-a od 3 člana i to: Jure Tomljenović Kaštrola, Nikola Serdar i Ive Blažević. Sledeće godine aktiv SKOJ-a je obrazovan i u Smiljanu, a sačinjavali su ga: Ivan Dujić Tajo, Joso i Ivan (Senjo) Milković, Tomo Tomljenović, Sava Lemajić, Grga Uzelac i Ante Prpić.

Novoosnovana partijska organizacija u početku djeluje kroz organizacije građanskih opozicionih partija, HSS i SDS i kulturno-prosvjetne ogranizacije „Seljačku slogu" i „Seljačko kolo". Rad u ovim organizacijama bio je uspješan i plodonosan. Organiziraju se priredbe sa naprednim programima, za koje narod pokazuje veliki interes. U Smiljanu se daje Kočićev „Jazavac pred sudom" i sl. Članovi KP i simpatizeri iz Smiljana odlaze na slične priredbe u druga sela, kao, na primjer, u Divoselo, gdje daju kazališni komad „Voda sa planine".

Partijska organizacija putem pomenutih prosvjetnih organizacija daje ljudima na čitanje djela naprednih pisaca, Gorkog, Travena, Londona, Sinklera, Cesarca, Miškine i drugih. Težište svoga rada usmjerava na omladinu, u čemu postiže mnogo uspjeha. Partijska organizacija stavila je sebi kao jedan od osnovnih zadataka: ne dozvoliti raspirivanje nacionalne mržnje i šovinizma između Srba i Hrvata. U tome ona postiže značajne rezultate. Jedinstvo Srba i Hrvata manifestira se kroz niz političkih i drugih akcija. Tako, na primjer, Hrvati postaju članovi „Seljačkog kola", a Srbi „Seljačke sloge". U nabavno-potrošačke zadruge učlanjuju se i Srbi i Hrvati. Održavaju se masovni sastanci političko-ekonomskog karaktera na kojima zajedno učestvuju Hrvati i Srbi.

Daljnji događaji sve više pokazuju da KPJ pravilno signalizira narodu veliku opasnost, koja mu sve više prijeti od fašizma, da je vladajući režim nesposoban da bilo što učini kako bi otklonio predstojeću ratnu opasnost. Iako je u zapadnoj Lici preko frankovačkih i drugih fašističkih elemenata vršena propaganda kod hrvatskog naroda za odlazak na rad u Njemačku, ona u ovoj općini nije imala skoro nikakvog uspjeha zahvaljujući aktivnosti članova KP.

1938. i 1939. godine ogromnu pomoć partijskoj organizaciji i narodu Smiljana, u pravilnoj političkoj orijentaciji, pruža istaknuti komunista i partijski rukovodilac Jakov Blažević. On dolazi u Smiljan, Rastoku i Bužim i govori smjelo i otvoreno narodu o svim opasnostima koje mu prijete i o mogućnom izlasku iz te situacije. Sastanke održava navečer sa članovima seljačke zadruge i na tzv. ličkim sijelima. Te sastanke on pretvara u prave narodne mitinge, kojima prisustvuje mnogo ljudi. Razvija živu diskusiju u kojoj seljaci postavljaju razna ekonomska i politička pitanja. Riječi druga Jakova i njegova politička predviđanja pretvaraju se svakodnevno u stvarnost.

U 1939. godini partijska organizacija stiče odlučujući uticaj u Smiljanu. Sporazumom Cvetković—Maček HSS kao najmasovnija stranka gubi sve više uticaj u narodu i kao organizacija u stvari se polagano raspada. Veliki dio članova HSS postaju otvoreni simpatizeri KP, dok se jedan mali dio sve više orijentira na frankovačku liniju, a

jedan dio se politički pasivizira (ovo se odnosi na sela Smiljan, Bužim i Rastoku). Da bi spriječili raspadanje organizacija i povratili povjerenje u HSS, neke njegove vođe iz Zagreba dolaze u Gospić i 1939. organizuju u njemu veliki miting na kome pozivaju na lojalnost postojećem režimu, govoreći da je sada riješeno hrvatsko nacionalno pitanje i dr. Međutim, ni ta akcija nije mogla da zaustavi daljnji tok događaja i da učvrsti pozicije HSS. Partijska organizacija raskrinkava postojeći režim, ukazuje na opasnost od fašizma, objašnjava okupaciju čehoslovačkih Sudeta i ukazuje na konkretnu ratnu opasnost koja prijeti Jugoslaviji. Govori o potrebi jedinstva naših naroda kao jedinom zalogu da se odupru fašističkim zavojevačima.

Partijska organizacija u Smiljanu održava po zaseocima sa simpatizerima KP posebne sastanke, priprema ih i prima za kandidate i članove KP. Na tim sastancima proučava se jedan dio partijskog materijala i štampe, kao „Vjesnik", list CK KPH i upoznaje sa vanjskom i unutrašnjom političkom situacijom. Takvih grupa bilo je u Smiljanu 6 sa ukupno 167 članova, starijih ljudi i omladine. Pored toga u 1939. godini partijska organizacija je pripremila veliku akciju za sakupljanje pomoći („Crvena pomoć") španskim dobrovoljcima. Sakupljeno je mnogo hrane, odjeće i obuće što je poslato u koncentracione logore Francuske borcima španske revolucije.

U januaru 1940. godine primljeni su u KP novi članovi: Pavao Čačić (bio član KP u Kanadi), Božo i Pajo Rupčić, Nikola Milinković i Juka Pavičić. Partijska organizacija održava svoje redovne radne i teoretske sastanke. Proučavaju se razni političko-teoretski materijali. Partijska organizacija ima i svoju knjižnicu sa oko 60 knjiga i brošura naprednih domaćih i stranih pisaca. Ove godine proširen je i aktiv SKOJ-a, u Smiljanu sa novim članovima i to: Milica Pejnović, Marija i Ivan Katić, Marica Serdar, Petar Milanović, Pepica Devčić, Ante Kovačević, Luka Bogić a u Bužimu: Luka, Stipe, Marija i Ive Čačić i Grga Pezelj. 1941. godine aktiv SKOJ-a proširuje se sa 3 nova člana.

Pošto je stekla veliki uticaj u narodu, partijska organizacija u Smiljanu postavlja 1940. godine samostalno svo-

ju kandidatsku listu na općinskim izborima, na čelu sa članom KP Pavlom Čačićem, iz Bužima. Sve režimske partije, udružene protiv liste KP (HSS, SDS, JNS), i frankovački elementi dobijaju zajedno svega 7 glasova više. Omladina Smiljana revoltirana zbog toga upada u općinsku zgradu, uništava izborne knjige i materijal i razbija općinski inventar. Dolazi do poništavanja općinskih izbora i sprovođenja novih, na kojima režimske partije dobivaju svega 4 glasa više. U općinsko vijeće ulazi 8 članova KP i to: Pavao Čačić, Ivan Đan Uzelac, Tone Serdar, Ivica Katić, Božo Rupčić, Martin Pavičić, Josip Čačić i Jovo Rajčević. U daljnjem radu oni pridobivaju na svoju stranu dva općinska vijećnika, a dvojicu potpuno pasiviziraju.

Prvoj okružnoj partijskoj konferenciji za Liku, održanoj 1940. godine na Plitvičkim jezerima, prisustvovala su i 4 člana KP iz partijske organizacije Smiljan, a Kata Pejnović izabrana je u OK KPH za Liku.

U septembru 1940. prisustvovala su 4 člana KP iz Smiljana na kotarskom partijskom savjetovanju u Divoselu, gdje je sekretar OK KPH za Liku, Jakov Blažević, dao smjernice za rad članova KP sa narodom, a naročito sa omladinom, ukazujući na neophodnost uporne borbe za pridobijanje naroda za liniju KP, s obzirom na predstojeću opasnost po našu zemlju.

Partijska organizacija Smiljana dobivala je neposrednu pomoć od članova OK: Jakova Blaževića, Mila Počuče i Nedjeljka Žakule. Oni su prisustvovali partijskim i masovnim sastancima naroda u Smiljanu. Sve direktive CK KPH i OK KPH za Liku pomenuti drugovi neposredno su prenosili na partijsku organizaciju i članove KP pojedinačno.

Partijska organizacija Smiljana dobivala je i neposrednu pomoć od člana CK KPH Marka Oreškovića Krntije. On je prisustvovao partijskim sastancima i prije rata. Učio je članove Partije hrabrosti i požrtvovanju, konspiraciji i držanju pred klasnim neprijateljem. Naročito je podvlačio potrebu poznavanja marksističke nauke. Ta pomoć druga Marka snažno se odrazila na komuniste i naprednu omladinu u danima okupacije i neposredno prije nje.

Partijska organizacija Smiljana nije uspjela razviti svoju aktivnost samo u nekim selima općine Smiljan. To se odnosi na Debelo Brdo, Trnovac i Brušane. U Debelom Brdu frankovački elementi, na čelu sa Grgom Pejnovićem, uspjeli su u dobroj mjeri razviti svoj uticaj. Slična situacija bila je u selu Brušanu, dok je selo Trnovac ostalo u dobroj mjeri pasivno pod uticajem desnog krila HSS. Ta činjenica negativno se odrazila u tim selima i tokom čitavog NOB.

Za vrijeme od 1938. do 1941. godine, pa i kasnije, partijska organizacija bila je neprekidno povezana sa članovima KP iz susjedne općine Pazarište. Održavani su zajednički sastanci i savjetovanja, a preko partijske organizacije u Smiljanu, članovi KP iz Pazarišta uglavnom su dobivali partijsku štampu i materijal.

Revolucionarna omladina Smiljana dolazila je nekoliko puta u toku 1939. i 1940. godine u sukob i fizički se obračunavala sa braniteljima režima, žandarmima i popovima. Nezadovoljan smiljanskom omladinom pop Blaž Tomljenović pokušao je zabraniti prilaz omladini na zemljište u blizini crkve, gdje su se decenijama mladići i djevojke sastajali, igrali ličko kolo, pjevali i zabavljali se. Stavio je ogradu oko tog zemljišta, a omladina je masovno učestvovala u uništavanju te ograde. Pop je intervenirao pucajući na omladinu, a mladići i djevojke su ga dobro istukli. Tada su u akciju stupili i žandari i puščanom paljbom rastjerali omladinu. Zbog sličnih sukoba omladina Smiljana bila je nekoliko puta pred sudom. Sve je to jačalo i učvršćivalo njen revolucionarni duh.

Partijska organizacija Smiljana nastavila je s aktivnim radom i u 1941. godini. Već 10. aprila u Gospiću je uspostavljena ustaška vlast i ustaše se koncentriraju, a na čelu im je kasnije poznati zločinac Jurica Frković. U Gospiću se kuju zločinački planovi za istrebljenje srpskog naroda, prilazi hapšenjima i ubistvima. Da bi donekle umirile srpski narod, ustaše se služe propagandom da se ne treba bojati, jer će oni kazniti samo „četnike", da će Srbi biti samo preseljeni i slično. U isto vrijeme ustaše zastrašuju hrvatski narod četnicima, ubacujući parolu kako četnici dolaze i kako će klati hrvatski narod, ukoliko se

ovaj ne naoruža i ne stupi u ustaške redove. Istog dana kada su ustaše preuzele vlast u Gospiću, hapse petoricu ljudi iz Smiljana, od kojih dvojica umiru pod batinama u gospićkom zatvoru, dok su ostala trojica ubijena i bačena u jamu iznad Bužima. Nakon nekoliko dana hapse drugu grupu Srba od 10 ljudi i muče ih u Smiljanu, a zatim otpremaju i polužive bacaju u jamu na Janči. Za nekoliko dana ponovo hapse grupu Srba od 18 ljudi iz sela Bogdanić i Smiljanskog Polja, muče ih na najzvjerskiji način i bacaju u jamu na Janči. Smiljanskom narodu, a pogotovo Srbima u Smiljanu, prijeti strahovita opasnost. Srpski narod, iako očevidac već počinjenih zločina, ne može da vjeruje da su mogući tako strašni zločini. Obezglavljen je.

Partijska organizacija i članovi KP Smiljana nalaze se u teškom položaju. Prelaze u ilegalnost. Noću zakazuju sastanke i preko omladine održavaju međusobni kontakt. U to vrijeme dolazi u Smiljan Jakov Blažević. U maju 1941. godine on saziva sastanak skojevaca Smiljana, a na sastanak dolazi i Marko Orešković. Sastanku prisustvuje oko 20 članova SKOJ-a (skoro svi Hrvati) i Marko energično poziva omladinu Smiljana na borbu protiv okupatora i razularenih ustaških bandi. Postavlja zadatak pred skojevce da prikupljaju oružje za ustanak. Taj sastanak ulijeva ogromnu snagu članovima KP i SKOJ-a i ostaloj naprednoj omladini Smiljana.

Ustaše iz Gospića poduzimaju niz akcija i nastoje da mobiliziraju omladinu Smiljana u ustaše. Međutim, to im ne polazi za rukom. Ogorčeni, dolaze u grupama iz Gospića u Smiljan, otvoreno govore da je Smiljan pun komunista i prijete da će sve likvidirati. To još više pojačava mržnju prema njima.

U junu ustaše su na Jadovnom (Čačić-Dolac) osnovale logor u koji masovno i svakodnevno dovode Srbe i Jevreje iz Hrvatske i Bosne. Nad tim ljudima ustaše sprovode strahoviti teror, mučeći ih glađu, žeđu, batinama. Hrana se sastojala uglavnom od korijenja i trave. Pored logora nalazila se jama „bezdan" u koju su ustaše bacale žive ljude, ili ubijane maljem i noževima. U tu jamu bačeno je oko 5 000, dok je ukupno u logoru ubijeno oko 30 000 ljudi pre nego što je likvidiran 2. avgusta 1941.

Toga dana ustaške zvijeri otpočinju po unaprijed pripremljenom planu od strane ustaškog stožera iz Gospića, na čelu sa Juricom Frkovićem, istrijebljenje srpskog naroda. Ovaj ustaški stožer imao je zadatak da u roku od 6 dana uništi i istrijebi sve Srbe u Lici što mu je djelimično i uspjelo u nekim obližnjim selima Gospića: Lipama, Divoselu, Smiljanu, Kuli i Barletima. Na kamionima ustaše se prebacuju u Smiljan i uz pomoć nekoliko domaćih ustaša otpočinju masovan pokolj. U prvom naletu nastradala su sela Bogdanić i Zablato, a zatim se nastavlja pokolj u zaselcima Selištu, Ljutači, Smiljanskom Polju i Rašićima. Ova zvjerska akcija ustaša trajala je 4—5 dana, u kojoj su ustaški zločinci ubili 590 Srba, odraslih muškaraca, žena i djece. Ubistva su izvršena na najzvjerskiji način. Sakupljeni i pohvatani narod živ je spaljivan u kućama ili su ljudi pojedinačno mučeni, a zatim ubijani. Mnogo djece umrlo je na ustaškim bajonetima i noževima, bacana su u zrak, a zatim naticana na noževe. Iz svih zaselaka Smiljana spasilo se srpskog naroda svega oko 100 ljudi.

Poslije masovnog pokolja srpskog naroda u Smiljanu, glavnina ustaških zločinaca vraća se u Gospić, a jedan manji broj, na čelu sa ustaškim emigrantom Ivom Abramovićem vršljari po selima Smiljana pretražujući svaki kutak, kako bi pohvatali preživjele Srbe.

Većina hrvatskog naroda u Smiljanu ostala je zaprepašćena i zastrašena nečuvenim ustaškim zločinima. Ustaše su sve što je srpsko pustošile, pljačkale, nagovarajući Hrvate da i oni to čine, a negdje ih i silom tjerali na pljačku. Većina hrvatskog naroda daje otpor ustašama ne želeći da sudjeluje bilo čim u ustaškim zločinima.

Partijska organizacija za vrijeme vršenja ustaških zločina teško se snalazila. Članovi KP žive u potpunoj ilegalnosti. U Smiljanu se nalazi član OK za Liku Kata Pejnović, za kojom ustaše uporno tragaju budući da su znali da se nalazi u Smiljanu. Hrvati simpatizeri KP skrivaju je i ustaše ne mogu da je pronađu.

Dana 15. avgusta Jakov Blažević dolazi u Smiljan i saziva sastanak članova KP i SKOJ-a. Na sastanku kritikuje neke članove KP zbog nedovoljnog snalaženja u novoj situaciji. Istu noć prebačen je srpski živalj na oslobođeni

teritorij Divosela. Na sastanku je donesen zaključak da partijska i skojevska organizacija stupe u akciju protiv ustaša, da ubijaju ustaške koljače i da se vrše akcije na italijanske okupatore, koji su već tada počeli zajedno sa ustašama pljačkati po selima.

Prva oružana akcija članova KP iz Smiljana bila je početkom septembra 1941. godine u zaselku Selište na italijanske okupatore, koji su pošli da pljačkaju selo. U toj akciji učestvovali su Ivan Uzelac Đan, Božo Prpić, Božo Rupčić i Nikola Milinković. Oni su pripucali na Italijane i spriječili im ulazak u selo, vratili ih natrag u Gospić i više nikada u ta sela Italijani nisu zalazili.

Druga akcija partijske organizacije Smiljana izvršena je također u septembru na ustaškog emigranta i zločinca Ivu Abramovića. Njega su članovi SKOJ-a Ivan Milković Senjo i Grga Uzelac ubili iz njegove vlastite puške. Ova akcija imala je snažan odjek u Smiljanu. Oko 30 ustaša došlo je u Smiljan istog jutra; počeli su galamiti i vikati kako će selo spaliti i pobiti sve komuniste. Međutim, kada su došli do ubijenog zločinca brzo su ga pokopali i pobjegli u Gospić. Nisu uspjeli sprovesti istragu, već su je povjerili žandarmima, koji se također nisu ni „zagrijali" u selu.

Partijska organizacija nastavlja organiziranim radom na daljnjem pripremanju naroda, a naročito omladine za oružanu borbu. U tome ona postiže značajne rezultate. Već koncem septembra 1941. svi članovi KP iz Smiljana, Bužima i Rastoke naoružani su puškama, bombama i pištoljima. Naoružavaju se i skojevci. Neki članovi SKOJ-a nabavljaju i po nekoliko pušaka „mauzerki", što čine uglavnom preko domobrana iz Gospića.

Treća akcija članova KP i SKOJ-a Smiljana izvršena je u oktobru na ustaške zločince i funkcionere Rudu Rica i Branka Milinkovića. Akcija je izvršena u Smiljanu. Međutim, ova akcija nije uspjela zbog neiskustva drugova.

U oktobru 1941. Jakov Blažević dolazi u Smiljan sa Jurišnim odredom Đoka Jovanića. Hvataju petoricu ustaških funkcionera i koljača i neke od njih strijeljaju pred općinskom zgradom u Smiljanu. U toj akciji ubijeni su ustaški povjerenik Ivica Šarić, općinski bilježnik Marko Taljak i još trojica ustaša.

Ova partizanska akcija imala je snažan odjek. U čitavoj općini Smiljan ona je bila ohrabrenje svim poštenim ljudima i poziv na oružanu borbu, a izdajnike je upozorila da neće izbjeći zasluženoj kazni zbog počinjenih zločina. Odjeknula je širom zapadne Like. To je bio ujedno i kraj neke organizovane ustaške vlasti u selima Smiljan, Bužim i Rastoka. Nikada više za čitavo vrijeme ustaške vladavine, ustaše nisu uspjele pronaći u Smiljanu sličnih izdajnika, koji bi se usudili javno predstavljati njihovu vlast.

Poslije ove akcije većina članova KP i SKOJ-a iz Smiljana povlači se u selo Rastoku, gdje se prilazi formiranju prve partizanske jedinice. Sa Jakovom Blaževićem dolaze iz Divosela u Smiljan Momčilo Novković i Emil Antić Španjolac. Formira se 18. septembra 1941. prva partizanska jedinica Smiljanska četa (odred), pod komandom Momčila Novkovića, a Emil Antić postaje komesar čete. Smiljanska četa brojala je oko 25 drugova.

Novembra 1941. ustaše iz Gospića pristupaju otvorenom teroru nad hrvatskim narodom Smiljana. Oni hapse oko 40 ljudi i žena simpatizera NOP-a, zatvaraju ih i muče. Tako su Ivanu Pekasu (Brinjaku) u zatvoru u Klacu (općina Pazarište) zadijevali igle pod nokte i danima ga batinali. Muče i tuku u istom zatvoru i Jandru Dujića, Božu i Anu Katić, Ivana Blaževića (Obrstara) Maru i Anku Tomljenović i ostale simpatizere NOP-a. Uhapšeni se odlično drže i pored mučenja i batina ništa ne odaju ustašama. Nakon mjesec dana Italijani interveniraju i puštaju iz zatvora pohapšene ljude, nadajući se da će time stvoriti politički kapital za sebe.

Ustaše iz Gospića ne usuđuju se više doći u Smiljan. One spremaju akciju širokih razmjera, uz pomoć Italijana, žandara i domobrana. Dana 19. novembra 1941. godine Smiljanska četa pod komandom Momčila Novkovića vodi prvu borbu protiv ustaša i žandara pod brdom Vekovac u Smiljanu. U toj akciji učestvovalo je nekoliko stotina ustaša, žandara i domobrana. Borba je trajala oko pola sata i Smiljanska četa je odbila napad. U isto vrijeme u Smiljan dolaze i Italijani, pod punom ratnom opremom, da pomognu ustašama. Četa je bila prisiljena da se povuče

u Bužim. Istoga dana naveče Jakov Blažević dolazi u Bužim i naređuje da se Smiljanska četa prebaci u Divoselo, na oslobođeni teritorij.

Idućeg dana, 16. novembra, Smiljanska četa prebacila se u Divoselo[1]. Ustaše organizuju odmah napad na Divoselo sa zadatkom da unište Smiljansku četu zajedno sa Divoseljanima. Napad organizuju iz Gospića, preko Ličkog Novog, Žabice i Rizvanuše. Smiljanska četa zajedno sa Divoseljačkom i Čitlučkom prihvaća borbu sa ustašama. Nakon nekoliko sati žestoke borbe ustaše su protjerane iz Divosela, dvojica su ubijena, a oko 10 bilo ih je ranjeno. Na strani partizana bila su lakše ranjena tri druga.

Dolazak Smiljanske čete u Divoselo brzo se pročuo po čitavoj Lici. Srpski narod u Divoselu sa oduševljenjem prima smiljanske borce, Hrvate. Udaraju se čvrsti temelji bratstva i jedinstva Srba i Hrvata, u zajedničkoj borbi protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajnika ustaša i četnika.

U jesen 1941. godine na oslobođeni teritorij Divosela dolaze i Miško i Stipić Došen iz Rizvanuše. Zahvaljujući njihovom aktivnom radu u partizane već koncem 1941. i početkom 1942. godine dolaze novi borci, Hrvati iz sela Rizvanuše.

Posle odlaska Smiljanske čete u Divoselo u Smiljanu po zadatku partijske organizacije ostaje izvjestan broj članova SKOJ-a. Oni rade na daljnjoj organizaciji NOP. Veliki dio omladine Smiljana, Rastoke i Bužima hrabro se drži i izvršava sve postavljene zadatke. Izvjestan broj članova SKOJ-a održava neprekidnu vezu sa partijskom i skojevskom organizacijom u Gospiću. Članovi KPJ iz Divosela održavaju stalno vezu sa Smiljanom, Bužimom i Rastokom. Radi se na daljnjem prikupljanju oružja. Članovi SKOJ-a i napredni omladinci nose letke i ostali pro-

---

[1] U četi su tada bili: Božo Prpić, Božo Rupčić, Jure Tomljenović Kaštrola, Nikola Vraneš i Dmitar Basarić (svi poginuli u NOB), Nikola, Petar i Martin Milinković, Juka Pavičić Klicija, Jure Blažević, Pajo, Ante, Jozo, Tomo-Čiča i Rade Milković, Marija i Dujo Katić, Ivan Dujić Jandriša, Ivan Uzelac Đan, Antić Uzelac, Ive Čačić, Tomo Balenović, Ljuban Basarić, Milan i Lujo Bogić, Mile i Nikola Plećaš, Tone Serdar, Tome Tomljenović, Milan Pejnović Taša i Luka Vraneš.

pagandni materijal NOP-a u Gospić i tamo ga rasturaju preko skojevske organizacije. Omladinke i žene Smiljana sakupljaju odjeću i hranu za partizane.

Članovi KPJ pod vrlo teškim uslovima probijaju se sa oslobođenog teritorija Divosela u Smiljan preko Brušana, Ličkog Novog, Rizvanuše i Lipa (pokraj samog Gospića). Tada u Smiljan dolaze: Ivan Uzelac Đan, Dujo Katić, Ante i Pajo Milković, Tone Serdar, Stipić Došen i drugi, sastaju se sa skojevcima, naprednom omladinom i ostalim simpatizerima NOP-a, tumače liniju KP, daju određene zadatke i pripremaju narod za daljnju borbu.

Zahvaljujući takvom radu članova KP, ustaše u Smiljanu ne mogu da stvore nikakvo uporište. Iako je teritorij pod dominacijom Gospića i ustaša, ustaše ne mogu organizirati niti vlast, niti bilo kakve vojne jedinice. Oni samo povremeno prelaze kroz Smiljan u općinu Pazarište, gdje su već početkom 1942. stvorili vrlo jako uporište i gdje se stalno nalaze. U Smiljanu ustaše nailaze na nepremostive zapreke i masovan otpor hrvatskog naroda. Smiljan ostaje kroz cijeli period NOB najtješnje vezan uz narodnooslobodilački pokret.

Grga UZELAC

DOLJANI U NARODNOM USTANKU

Uoči II svjetskog rata selo Doljani je imalo 320 kuća. Kao i u nizu drugih sela i gradova u našoj zemlji i u Doljanima su vršene pripreme za ustanak, naročito poslije prvih vijesti o ustanku u Srbiji i Crnoj Gori.

Na pet-šest dana pred ustanak u Doljane je dospjela poruka Đoka Jovanića da se pripremi raspoloživo oružje i održe sastanci s ljudima koji su ga posjedovali. Poruka je djelovala ohrabrujuće. Još prije nje u selo su dopirali glasovi o organiziranju otpora na planini Uilici i Jelovim tavanima. Govorilo se da tamo postoji organizirana grupa koja prikuplja oružje i radi da se što više naoružanih ljudi okupi po zbjegovima u šumama.

Već u prvim jutarnjim satima 27. jula od Srba su doprli pucnji koji su nagovijestili očekivane događaje. Munjevitom brzinom prenosila se vijest o ustanku. Nju su potvrdile i ustaše, koje su se u selo povratile poštanskim autobusom što je tog prijepodneva pošao prema Srbu. Na vijest o ustanku jedna grupa drugova otišla je u Brotnju. Uz put su se na Dabinoj strani povezali s drugom grupom, koja se preko Une prebacila iz Bosne. Ova grupa je još prije podne pokidala telefonske linije između Doljana i Brotnje.

Ustaničke grupe iz Srba stizale su u Brotnju već u popodnevnim satima. Tu se iskupilo oko 300 boraca, ali je pušaka bilo mnogo manje. Istovremeno grupe ustanika iz Drvara pristizale su u manastir Rmanj i u Martin-Brod. Nešto oko 5 sati po podne one su likvidirale žandarmerij-

sku i ustašku posadu u manastiru. Na redu je bila žandarmerijska i ustaška kasarna u Doljanima.

27. jula naveče u Brotnji je napravljen plan za napad na ustaše i žandarme u Doljanima. Po tom planu akciju je trebalo izvesti 28. jula u zoru. Međutim, vrijeme napada odloženo je za nekoliko sati, kako bi se tačno utvrdile snage ustaša. (One su u prvi sumrak pronijele vijest, da im u toku noći iz Bihaća dolazi pomoć radi tobožnje odbrane sela od ustanika). U toku noći ustanički odredi su obaviješteni da se ustaše nadaju traženoj pomoći.

S nestrpljenjem smo očekivali početak napada. Na drugoj strani Ivanovače (kod kuća Divjakovih) prikupljali su se ustanički odredi. Oko 9 sati sa posjednutih položaja otvorena je vatra na ustaše i žandare. Prvih desetak minuta ustaše su pružale snažan otpor, ali je on brzo slomljen.

U ovom napadu učestvovalo je 500—600 ljudi iz sela Zaklopca, Suvaje, Brotnje i Doljana. Od Doljančana u samom napadu učestvovali su drugovi iz Poljica Kamenitog, a u hvatanju odbjeglih ustaša i iz drugih dijelova sela.

U ovoj prvoj akciji bilo je i grešaka. Tako, na primjer, o napadu, odnosno vremenu njegovog izvođenja, nisu bili obaviješteni svi oni koji su imali oružje. Oni su se na odjek pucnjave samoinicijativno pojavljivali i učestvovali u likvidaciji ustaša koje su bježale. Poslije akcije pojavili su se i simptomi izvjesnih slabosti u ustaničkim redovima. Bilo je shvatanja da svako selo dalje treba samo da se brani, kao da je likvidacijom ustaške posade glavni posao okončan. S takvim gledanjem jedan broj boraca pošao je natrag kućama. Mnogo posla imali su drugovi iz ustaničkog štaba s ustanicima pod Lipovačom, jer ih je trebalo uvjeravati da se vrate na položaj prema ustašama.

Neprijatelj je 29. jula pošao da se s nama razračuna. Od Lapca prema Priseci iznad Dobrosela prebacivale su se ustaše u 3 autobusa. Autobusi su jedne dovozili, iskrcavali ih i vraćali se po druge. Ustaše su na našoj prvoj odbrambenoj liniji rastjerale grupice boraca. Nešto prije 10 sati na Priseci su se ukrcale u autobuse i pošle prema Doljanima. Sa svake strane ceste, oko autobusa, išlo ih je tridesetak. Na Brežinama su se ohrabrile i autobusi su pošli naprijed ne čekajući pješadiju. Ohrabrile su se kada

su vidjele da se niotkud nitko ne javlja. Ispred naše glavnine, na desetak metara od ceste kojom su se kretali autobusi, nalazilo se nekoliko grupica boraca s bombama. Ustaše su išle dosta slobodno, kao da su smatrale da je sve riješeno s onim na Priseci. Kada su stigle na Brežine, našle su se u klopci. Naši borci, koji su pritajeno čekali iza zidova i grmova uz samu cestu, otvorili su vatru. Dva autobusa su se našla u unakrsnoj vatri. Treći se zaustavio malo podalje, kojih 50 metara pozadi. Vatru su uspjeli otvoriti samo oni iz njega. Pucali su nasumce i po vrhu Kalanjuše, 200 metara preko nas. Javila se i ustaška pješadija, ali se ubrzo rasturila. Na njen desni bok otvorili su vatru Brezovčani i Dobroseljani i natjerali je u bijeg. U jeku borbe uspjele su neke ustaše iskočiti iz autobusa i pružiti otpor. On je brzo slomljen. Put k autobusima bio je otvoren.

Ustaše su ovdje potpuno poražene. Ostavile su 17 mrtvih. Zaplijenili smo 17 pušaka i jedan puškomitraljez, kao i dva autobusa, dok je treći uspio pobjeći za Lapac. Preko Brežina prema Boričevcu u metežu se povukao ostatak ustaša. Vijesti koje su tamo donijele stvorile su pravu paniku.

Pošto smo potukli ustaše na Brežinama, nastavili smo da učvršćujemo svoje redove, da stvaramo vojničku organizaciju i pripremali smo se da s borcima iz drugih sela učestvujemo u protjerivanju neprijatelja iz ostalih mjesta u kotaru.

Dvadeset devetog jula oformljeno je po selima 6 manjih odreda. Oni su brojali 30—60 ljudi. Zvali smo ih vodovima. Formirani su po teritorijalnom principu: u svaki je ulazilo ljudstvo jednog ili više zaselaka.

U stvaranju naše prve vojničke organizacije sudjelovale su široke ustaničke mase, koje je Komunistička partija uspjela pokrenuti u borbu protiv neprijatelja. Dosljedan antifašistički stav KPJ u predratnom periodu omogućio je da se sad mogao naoružati veliki broj ljudi. Gdje god su mogli, suprotno naređenju vojnih starješina bivše vojske, ljudi su u danima aprilskog sloma grabili oružje i nosili ga kućama, kako im je Partija savjetovala. To je doprinijelo da početak ustanka dočekamo sa relativno značajnim količinama oružja. Pored ostalog, i ovo oružje po-

moglo je Komunističkoj partiji da na tromeđi Like, Dalmacije i Bosanske krajine za svega dva dana podigne u borbu protiv ustaša narod nekoliko kotara.

Nakon oslobođenja Boričevca, 2. avgusta, oslobođen je čitav donjolapački kotar, a ujedno i prvo kotarsko mjesto (Donji Lapac) oslobođeno u Hrvatskoj. Ustanak se širio dosta brzo. U dva dana obuhvatio je skoro sva srpska sela na području Knina, Grahova, Drvara, Bosanskog Petrovca, Gračaca, Donjeg Lapca i Bihaća. Više nego ohrabrujuće djelovale su na nas vijesti da se neposredno pred Gospićem, pod vođstvom Jakova Blaževića, vode borbe s ustašama. Bili su to sigurni znaci da ustanak ima veće značenje od spontanog otpora progonjenih srpskih seljaka. Sve iskrene pristalice ustanka posebno su se radovale činjenici da u ustanku od prvog dana učestvuju i Hrvati. Iznenađene zamahom ustanka, ustaše su pokušavale da na brzu ruku skupe snage i uguše ga. Ali njihovi prvi porazi na Srbskom klancu i na Brežinama kod Doljana pokazali su da nemaju snage da to ostvare. To ih je već u prvim danima nateralo u defanzivu na tom terenu.

Dijelovi Doljanske čete, zajedno s borcima drugih odreda, zaposjeli su 19. avgusta cestu koja se Pištalskom dragom spušta od Boričevca ka Kulen-Vakufu. Po nalogu Đoka Jovanića pojedinačno i u grupicama hvatali smo zaklone iza grmova i kamenja kojih stotinak metara od ceste. Očekivali smo neprijateljsku grupaciju za koju nam je javljeno da je prešla preko Sulešević.

Preko Gornjeg Lapca neprijateljska grupacija spustila se u Boričevac. Oslobođeni teritorij donjolapačkog kotara bio je presječen na dva dijela. Svega 5—6 kilometara dijelilo je ustaše na Vakufskoj kulini od ove grupacije, koja je imala cilj da razbije naš obruč i izvuče svoju opkoljenu posadu iz Kulen-Vakufa, pa da zajedno s njom poduzme akcije protiv našeg oslobođenog teritorija. Našli smo se između dvije vatre.

Čekali smo u šumovitom kamenjaru pored same ceste. Neprijateljska kolona (njena veoma jaka prethodnica) ulazila je sve više u našu zasjedu. Promatrali smo je čekajući naređenje za otvaranje vatre. Odjednom je puškomitraljezac naše čete, Rade Obradović, ugledao među domobra-

nima poznato lice. Bio je to neki Tomo, s kojim se on u aprilu te godine rastao u Mariboru. Bili su zajedno u vojsci i željeli su da se bore protiv Nijemaca. Rade nas je počeo uvjeravati da se Tomo neće boriti protiv nas, zato on ide dolje k njemu da zajedno nagovore i druge neprijateljske vojnike da nam se predaju. Nitko od nas nije ozbiljno uzimao Radove prijedloge. Ali je on ostajao uporan. Konačno je ostavio puškomitraljez i unatoč zabrani uputio se prema cesti kojom se kretala neprijateljska kolona. Saopćili smo mu da ćemo otvoriti vatru čim za to stigne naređenje. Odlazeći odgovorio je: „Pucajte i po meni, pa što bude!" Radov dolazak izgleda da je neprijatelj protumačio kao početak naše predaje.

Na desnom krilu naše čete, gdje se nalazio Đoko Jovanić, opalio je signalni pištolj. Kroz strahoviti prasak pušaka i mitraljeza prolomilo se naše „ura". Na mjestu gdje su zajedno sa Radom stajali domobrani digla se prašina od kuršuma koji su vrcali. Potekla je krv, padali su vojnici u zelenkastim odorama odmahujući puškama i mašinkama. Sve se brzo odigralo. Nakon desetak minuta samo ponegdje su se još rasprskavale bombe i odjekivali pucnji. Samo na onom mjestu gdje je Rade vodio „pregovore" ubijena su 62 neprijateljska vojnika i oficira.

Na kraju činila nam se to laka pobjeda. U tren oka pobijeno je 126, ranjeno 26 i zarobljeno 90 neprijateljskih vojnika[1] i zaplijenjena 191 puška, 11 puškomitraljeza, 7 teških mitraljeza i na desetine hiljada metaka. Neki naši borci poslije ove akcije nosili su i po 2—3 puške, mnogo municije i druge opreme. Pristizali su novi borci. Uzimali su oružje i gubili ime „bespuškari". Sedam mitraljeza „švarcloze" pojačali su ubojnu opremu naših odreda. Jedan od njih dopao je i našu četu. Osim ovog teškog mitraljeza, naoružanje naše čete naraslo je posle akcije na 100 pušaka i 6 puškomitraljeza.

U ovoj kratkoj, ali uspješnoj akciji, potekla je i naša krv. Iz naše čete su poginuli Milan Obradović i Nikola Đaković.

---

[1] Prema drugim podacima neprijatelj je imao ukupno 212 mrtvih, ranjenih i zarobljenih, od čega 6 oficira i 17 podoficira (prim. red.).

Ostatak ove neprijateljske grupacije u toku noći se u paničnom bijegu povukao preko Suleševice za Gračac. Jedni su pobjegli kroz šume svojim kućama, sa željom da više ne sudjeluju u Pavelićevim oružanim formacijama.

Neprijateljski vojnici zarobljeni u ovoj akciji izjavili su da su domobrani. U to vrijeme zarobljenici su za nas predstavljali izvjestan problem. Nismo znali što bismo s njima. Bojali smo se da ih pustimo. Računali smo da bi od njih neprijatelj mogao štošta doznati o nama. Ubiti zarobljene neprijateljske vojnike bilo je u suprotnosti s našim nastojanjima da se osujeti plan neprijatelja u izazivanju bratoubilačkog rata.

Među nama tada je još bilo i onih koji nisu krili da najbolje rješenje vide u tome da zarobljenici ostanu tu gdje su i zarobljeni, a da se štabu pošalje izvještaj da ih uopće nema. Što smo više odmicali od početka ustanka nestajalo je takvih gledanja. Jačali su uloga i utjecaj Partije. Njeni članovi koji su se isticali u svim borbama kao najhrabriji borci, utjecali su na svijest i disciplinu u ustaničkim redovima.

Tako je 23. dan ustanka u ovom kraju obilježen velikom pobjedom, bez pretjerivanja najvećom do tog vremena ne samo na tom području, već i daleko šire. Ona to nije bila samo po broju ubijenih neprijateljskih vojnika, po količini otetog oružja, nego posebno po tome što su zarobljeni neprijateljski vojnici po zakonu rata predati višem štabu. Među zarobljenicima nalazio se i Tomo. Nakon desetak dana oni su pušteni svojim kućama.

Za vrijeme dvomjesečnih borbi na ovom terenu ustanički odredi likvidirali su niz ustaških posada, žandarmerijskih stanica i ustaških stanova, a kao najvažnije, izvojevali značajne pobjede u borbi s većim grupacijama neprijateljske vojske. Bio je to veliki uspjeh ustanika.

Međutim, ispoljavale su se i ozbiljne slabosti koje su dovodile u pitanje daljnji uspješan razvoj borbe. Neki petokolonaši i šovinistički elementi infiltrirali su se u redove ustanika i na njih vršili štetan utjecaj. Oni nisu bili brojni, ali se s njima teže izlazilo na kraj: bili su uporni i obilno su koristili mnoge ustaške zločine da raspale šovinističke

strasti u onim borcima koji su bili u osnovi pošteni i dobri. ali politički nesamostalni i nedovoljno svijesni.

Komunisti i drugi napredni ljudi pružali su odlučan otpor šovinističkim istupima. Već od prvog dana ustanka unutar ustaničkih redova vodila se borba između onih koji su bili za narodnooslobodilačku borbu i onih koji su tu borbu gurali stramputicom. Ta borba je bila veoma teška naročito zato što je partijska organizacija na ovom području bila malobrojna i što je ispoljila i izvjesne slabosti.

Još prije ustanka, a i tokom naše skoro tromjesečne borbe s ustašama, italijanska obavještajna služba brižljivo je prikupljala podatke o svemu onom što se zbivalo na ustaničkom području. Videći na kakav su žestoki otpor naišli ustaški zločinci, italijanski fašisti su iz toga izvukli određena iskustva i pokušali da primijene posebnu taktiku. Istina, oni su je imali od početka okupacije, ali je do punog izražaja došla tek u septembru i oktobru, kada je bilo očito da je ustanak odnio velike pobjede. Oni su tražili načina kako će podići ustaničkim masama, izigravajući ulogu one strane koja je tu zato da izmiruje zavađene. Koristili su se ustaškim zločinima da bi nahuškali Srbe protiv Hrvata i muslimana. Iako je ustaška vlast bila instrument politike njemačkih i italijanskih okupatora, to nije smetalo Italijanima da sa velikom zluradošću posmatraju diskreditiranje ustaša. Oni su od prvog dana, dajući pojedinim velikosrbima utočište na terenu Dalmacije, radili da se što više produbi jaz između Srba i Hrvata.

Poslednje pobjede naših jedinica bile su velike lekcije ne samo ustašama, već i njihovim italijanskim gospodarima. Kada su vidjeli da ustanak ne jenjava, već dobiva sve organiziraniji karakter, komanda II italijanske armije proširila je svoje okupaciono područje u Lici i Bosanskoj Krajini. Time je na jednom širokom području, gdje je potpuno bila uništena ustaška i počela se formirati narodna vlast, ponovo zavedena vlast fašističkog okupatora.

Na području donjolapačkog kotara Italijani su se pojavili onda kada su propale sve nade da će ustaše moći ugušiti naš pokret. Za protekla dva i po mjeseca bilo je potučeno nekoliko većih ustaških vojnih formacija. U borbama su im oteti mitraljezi, kamioni i topovi. Ustaše su

hametice potučene u 12 većih bitaka. Zapravo, oni nisu dobili ni jednu bitku koju su vodili s našim odredima. Ubijeno je na stotine pripadnika njihovih jedinica s čitavim štabovima. Oslobođena su mnoga mjesta, a ustaše su strepjele u utvrđenom Bihaću, Gračacu i Gospiću. Razvoj oslobodilačkog pokreta, u kojem je pored Srba učestvovao i veliki broj Hrvata, bio je takav da bi se u malo kojem od tih uporišta one mogle održati pred napadom udruženih partizanskih odreda koji su već djelovali pod jedinstvenim rukovodstvom Štaba Grupe ličkih partizanskih odreda. U rastućoj snazi našeg pokreta, pogotovo u borbenom jedinstvu srpskog i hrvatskog naroda, italijanski fašisti su opravdano gledali veliku opasnost za svoje osvajačke planove.

Još u septembru 1941. dijelovi italijanske okupacione vojske stigli su na Otrić i u Srb, a 8. oktobra i u Donji Lapac. To je učinjeno pod vidom formiranja tzv. sigurnosnog pojasa na širem području jadranske obale. Italijanski fašisti su se pojavili sa gotovim i ne loše smišljenim planom, s propagandom (koju su širili njihovi agenti iz redova petokolonaša) da dolaze u interesu srpskog stanovništva, kako bi ga tobože zaštitili od ustaša.

Već u septembru 1941. godine „spasiteljska" uloga italijanskih fašista pokazala je svoje pravo lice. Italijani su dolazili na područje koje smo mi oslobodili od ustaša, a napuštali ga onda kada je bilo u izgledu da će ga ustaše ponovno preoteti našim odredima. Početkom oktobra 1941. protegli su Italijani svoj okupacioni pojas od Otrića na sjever 35 kilometara i dospjeli do Brotnje pred Doljanima. Kada je 2. oktobra jača ustaška grupacija pod vodstvom pukovnika Matagića i bojnika Vebera dospjela u Kulen-Vakuf i spremala se da prodre do Srba, italijanski fašisti povukli su se iz Brotnje u Srb, a bili su spremni i da se iz Srba povuku u Otrić, kako bi ustašama ostavili slobodne ruke. Drugi dan, čim smo protjerali ustaše preko Drenovače za Bihać, Italijani su iz Udbine došli u Donji Lapac i zaposjeli ga. Nisu više ni mislili da iz Srba odsele za Otrić. Dok su italijanski fašisti dislociranjem svojih snaga u Donjem Lapcu i Srbu u stvari štitili ustaški poredak,

četnički izdajnici su im „do neba" zahvaljivali zbog tobožnje zaštite Srba.

Naše selo našlo se između dva italijanska garnizona. Ono je tako bilo izloženo razornom utjecaju četničkih vođa, koji su sve otvorenije stupali u službu fašističkih okupatora.

U novookupiranim krajevima italijanska komanda je preko svoje obavještajne službe, a i na drugi način, razvila veliku aktivnost da bi pridobila srpsko stanovništvo. Oni koji su od ranije bili u njihovoj službi, stupili su odmah na posao. Druge su pridobijali potkupljivanjem ili obećanjima da će im dati vodeća mjesta u četničkoj organizaciji, koja se stvarala u centrima italijanskih garnizona.

Ne bi se moglo reći da taktika Italijana nije imala uspjeha. Istina, bilo je to privremeno, ali je ona učinila da se dosta veliki broj ustanika jedno vrijeme pasivizira. Među njima i neki naši borci u Doljanima. U selu su se širile smišljene četničke priče o spasonosnoj ulozi Italijana. Jedan broj boraca pokazivao je sklonost da se upiše u četnički puk „Kralj Petar", koji se formirao u Srbu. Odlučnom intervencijom već u oktobru smo to spriječili. U septembru i oktobru veliki broj ustanika nije bio spreman da se bori protiv Italijana. Komunisti su morali uložiti ogromne napore da ih ponovno pokrenu u borbu, da ih ubijede kako je borba protiv okupatora glavni zadatak i da se ustaše i drugi petokolonaši održavaju zahvaljujući njegovoj zaštiti. Prije svega trebalo je objasniti složenu vanjsku i unutrašnju situaciju i uliti ljudima vjeru u pobjedu. To nije bilo lako, jer su u to vrijeme Nijemci bili pred Moskvom. Najvažnije je bilo objasniti zakulisnu igru Italijana u odnosu na ustaše, savladati šovinizam i uvjeriti ljude u jedinstvo interesa ne samo Srba i Hrvata u Lici, već svih naroda Jugoslavije. Tako bi se prevladalo kolebanje koje je nagrizalo ustaničke redove. Trebalo je određenom političkom aktivnošću stvoriti i izgraditi organizacije pokreta, koje će na svojim plećima nositi dalje sav teret borbe.

Upornost i elan ustaničkih odreda, kao i uspjesi koje su oni postigli u borbi s ustašama za nepuna tri mjeseca,

bili su zadivljujući. No, naša vojna organizacija nije se usavršavala uporedo s postignutim uspjesima. U skoro svim, odnosno u najvećem broju naših ustaničkih odreda, ispoljile su se ozbiljne slabosti.

Italijani su se ugnijezdili u Donjem Lapcu i Srbu. U okolna sela malo su zalazili. Ona su tonula u nekakvu čudnu mirnoću. Mirovao je i neprijatelj i većina naših boraca, ali je to više koristilo njemu nego nama. Ustašama je poslije poraza bio potreban predah, a Italijani su koristili četnike kao agente da bi razbijali naše redove. Borci bi u početku dosta sporo shvatali da takav mir može biti samo štetan. Neprijatelji su se spremali, dok smo se mi ponašali kao da smo ih dotukli. Naše oružje počinjalo je da rđa.

Iz te opće učmalosti izdvajala se jedna grupa boraca, koja je u beskompromisnoj borbi protiv italijanskih okupatora i njihovih slugu vidjela jedini izlaz. Ona je sa oduševljenjem pratila vijesti o borbama u drugim krajevima i prenosila ih okolini. Uviđala je da treba narušiti ovaj mir kako bi se spriječio opasan utjecaj defetizma koji su sve otvorenije širili razni petokolonaši.

Pred komuniste i sve napredne borce postavljao se zadatak da odstrane subjektivne slabosti koje su omogućile ovo zatišje u čitavom kotaru. Drugdje su komunisti sav svoj trud ulagali na formiranje oružanih odreda i na njihovo uključivanje u borbu. Kod nas i u susjednim selima se radilo o tome kako već naoružane borce organizirati, kako ih pokrenuti u borbu protiv okupatora, i to čim prije, jer je produžavanje tog zatišja neminovno dovodilo do demobilizacije ustanika i konačnog potpadanja pod utjecaj neprijatelja i njegovih agenata. Oživljavanje vojnih akcija je ovisilo od političke aktivnosti, koja je sve do oktobra 1941. bila nedovoljna i jednostrana. Trebalo je usmjeriti težište političkog rada na razobličavanje svih mahinacija italijanskih okupatora i četnika. Političke snage na terenu kotara, a pogotovo u samom selu Doljanima, bile su preslabe da bi u kraće vrijeme obavile tako obimne zadatke. Trebalo je čitav rad početi od osnova. Ubrzo nam je uspjelo da uz pomoć Perice Dozeta, Slobodana Uzelca, Perice Kleuta i drugih, koje je povremeno na ovaj teren

upućivao na politički rad Okružni komitet Partije, narušimo ovo primirje. Počeo je proces živog političkog previranja, borba za ponovno uključivanje boračkih masa u oružane akcije protiv neprijatelja.

Nije prošlo mnogo vremena, a u selu je politička učmalost počela nestajati. Na zborovima boraca postavio se kao neodgodiv zadatak odlazak u partizanske odrede, koji su dosta udaljeno od našeg sela vodili borbu sa neprijateljem. Naročito je oživio kulturno-zabavni život omladine.

O raspoloženju u selu i već donekle stvorenoj organizaciji upoznali smo Kotarski komitet Partije. Uz njegovu pomoć pojačali smo rad da uključimo sve naoružane borce u borbu protiv Italijana kao glavnih neprijatelja. Zbog toga je i odgođen odlazak iz sela voda koji se formirao pod rukovodstvom Dušana Majstorovića, a koji je trebalo da uđe u sastav odreda.

Uporedo s našom pojačavala se i aktivnost četničkih elemenata iz Srba i Donjeg Lapca. Jedinstveno okupljanje svih boraca bio je najefikasniji način da se razbije djelovanje petokolonaških elemenata, koji su već otvoreno stajali u službi okupatora. Razvoj situacije pokazao je da je narod bio spreman da nastavi započetu borbu, samo ga je trebalo osloboditi utjecaja onih koji su ga pasivizirali.

Od oktobra 1941. pa sve do februara 1942. na čitavom terenu kotara, pa i u bližoj okolici, nije bilo oružanih borbi. U tom razdoblju uz političku aktivnost pregrupisavale su se snage i reorganizirala naša vojska. Sve intenzivniji je bio politički rad: borci su se upoznavali s ciljevima i zadacima NOP i pripremali za borbu protiv okupatora kao za svoj glavni zadatak. Suzbijao se štetni utjecaj četnika i drugih šovinističkih elemenata. Sva ova aktivnost istakla je ulogu komunista u borbi. Mada je po svom brojnom sastavu bio dosta malobrojan, značajnu ulogu u ponovnom pokretanju boraca u oružane akcije odigrao je odred pod komandom Đoke Jovanića. Po ugledu na taj odred, kao na udarnu snagu koja je najdosljednije stajala na pozicijama borbe, vršila se mobilizacija masa za oružane akcije.

Od početka decembra 1941. do kraja februara 1942. godine vrlo često su u selu održavani masovni sastanci,

kojima su prisustvovali svi borci. Polako smo odmicali naprijed. Osjećali smo da je sve manje onih koji su vjerovali u prijateljstvo s Italijanima i očekivali spas od njih. Neki od tih sastanaka ostali su nam u dubokom sjećanju. Bili su toliko žustri, da je ponekad dolazilo do situacija koje su prijetile da se pretvore u međusobno fizičko obračunavanje.

Po završetku jednog od mnogobrojnih sastanaka borci su se u sumrak razilazili kućama. Nekoliko drugova, među njima Sveto, Dane i Mićo Medić, navratilo je u kuću Ilije Medića, trgovca. Tu su zatekli nekoliko ljudi, koji su među prvima otišli sa sastanka. Našli su jednu grupu četničkih rukovodilaca, koja je došla iz Donjeg Lapca. Među njima se nalazio i Stanko Šakić, Dražin oficir, koji je prije kraćeg vremena došao iz Srbije. Uputio ga je lično Draža da u Lici stvara četničke organizacije. Sa Šakićem su bili neki Korać iz Udbine, Nikola Mileusnić i još dvojica iz Donjeg Lapca. Imali su namjeru da idući dan produže za Srb. Ovu dvojicu iz Donjeg Lapca, a takođe i Mileusnića, Mićo i Sveto poznavali su odranije. Šakić i Korać do tada nisu u selu nikad viđeni. Mileusnić je još u septembru, kad su Italijani došli u Srb, govorio o njihovoj spasonosnoj ulozi. Pričao je da među komunistima ima ustaša, koji Srbe namjerno žele uvući u sukob s Italijanima, da bi ih uništili. Bilo je jasno šta ova grupa traži u selu: došla je da vidi rezultate svoga plana o razbijanju naše čete protiv čega smo se na sastanku morali boriti. Čim je primijetio četnike, Mićo Medić je sa Svetom i Danom izašao na cestu, da se dogovore. Dok su raspravljali o tome što su znali o Mileusniću i njegovom društvu, pridružio im se jedan drug iz Martin-Broda. Čim je čuo da se u grupi nalazi jedan bradonja, rekao je da to mora biti Tane Šakić, dražinovac. Odmah su se dogovorili da ove četnike uhapse. Ušli su u kuhinju, gdje su se ova petorica nalazila, i saopštili im da je kuća opkoljena i da su uhapšeni. Kod njih je nađen čitav snop letaka i proglasa pisanih rukom i na mašini. Dvojica naših drugova radoznalo su prelistala četničke papire. Našli su ono što su i očekivali. Mileusnić je nosio pozive za stupanje u četnike i neke pravilnike o organizaciji njihovih pukova. Najviše su pa-

dali u oči pozivi za likvidaciju istaknutih komunista. Spominjala su se imena Đoka Jovanića, Jakova Blaževića, Milana Šijana i Ljube Babića. Četnici, iako dobro naoružani, nisu uspjeli pružiti ozbiljniji otpor. Odmah su sprovedeni u školu, gdje smo ih čuvali do sutradan. Bojali smo se da nas što ne iznenadi pa da ih ne oslobode Italijani. Zato je Mićo Medić odmah o njima obavijestio komesara čete Milana Majstorovića, vodnike Dušana Majstorovića i Đuru Dukića, predsjednika Mjesnog odbora Nikolu Obradovića i još neke drugove, koji su u blizini stanovali. Čim se saznalo za hapšenje četničkih vođa, došlo je u školu više drugova. Idućeg jutra uhapšeni su sprovedeni u Oraovac i predati Štabu Grupe ličkih partizanskih odreda. Četničke vođe Šakić, Mileusnić i Korać osuđene su, a dvojica što su se našla u njihovom društvu oslobođena su, jer nisu imala veze s njima.

Tridesetak drugova, odlučno opredijeljenih za naš pokret od prvog dana borbe, formiralo je vod, našu početnu vojnu organizaciju. S borcima ovog voda, koji je već početkom decembra predstavljao dobro organiziranu vojnu jedinicu, često smo održavali odvojene sastanke i dogovore. Pogotovo česti kontakti su postojali između nas dvojice[2] i komandira vodova Dušana Majstorovića, Đure Dukića i Jove Medića. U razgovorima analizirali smo rezultate svakog održanog sastanka i nastojali izvući korisna iskustva. Izgledalo nam je da se neodlučnost većine boraca van ovog voda dosta teško i sporo savlađuje. Pozivi za odlazak u partizane i priprema za napad na Italijane nisu davali rezultate kakve smo željeli. Da se krene naprijed smetalo je naročito nekoliko ljudi koji su se isticali na sastancima boraca. Neki od njih su se bojali represalija, pa su strah od njih podržavali sistematski kod nekih boraca. Riješili smo se da takve ljude na neki način izoliramo, da ih ućutkamo. To nam nije izgledalo nimalo lako, jer se još veliki broj boraca povodio za njima, odnosno svojim pasivnim stavom išao njima na ruku. Odlučili smo da kroz sve moguće forme političke aktivnosti pojačamo rad na proširivanju redova naših dobrovoljaca. Najveću pa-

[2] Misli se na autore napisa — M. Majstorovića i M. Medića (prim. red.).

žnju poklonili smo tome da učvrstimo i proširimo postojeću partizansku jedinicu, da je organizujemo kao disciplinovanu i svjesnu snagu NOP, te da je što brže pripremimo za obračun s okupatorom.

Prvi odbor narodne vlasti u Doljanima osnovan je 3. avgusta 1941. godine[3]. U njega je ušlo 7 ljudi, pretežno starijih, koji nisu išli u borbene akcije i za koje se smatralo da će svojim iskustvom i utjecajem moći najviše pridonijeti snabdijevanju ustaničkih odreda. Odbor je imao pune ruke posla jer je vodio brigu o ishrani i do 1000 boraca koji su se nalazili na teritoriji sela, odnosno na dijelovima što su činili borbeni položaj oko Kulen-Vakufa. Pored toga vodio je brigu da se svi odrasli muškarci koji nisu bili u borbenim jedinicama uključe u seoske straže i patrole, što su noću bdjele da neprijatelj odnekud neopaženo ne provali u selo.

U jesen 1941. odbor je proširen na 13 članova, tako da je u njemu iz svakog zaseoka bio po jedan čovjek. U 1941. godini u odboru nije bilo žena. U januaru 1942. kada je pojačana politička aktivnost u selu pokazala znatne rezultate, a organizovanje partizanske čete bilo već skoro dovršeno, reorganiziran je i odbor. Tada su iz njega izašli oni ljudi koji su u periodu tzv. zatišja bili kolebljivi i zastupali liniju mira s Italijanima. U odboru su ostali samo oni drugovi koji su za posljednja tri mjeseca odlučno zastupali NOP.

Svakog odbornika su birali svi odrasli stanovnici njegovog zaselka: učestvovale su i žene i omladina. Njegov izbor se smatrao pravovaljanim onda kada je bio potvrđen na zboru čitavog sela. Ne mali utjecaj na izbor članova

---

[3] Postoje potvrde iz kojih se može vidjeti da su štabovi ustaničkih jedinica (kao Štab gerilskih odreda za Srb i okolinu) ostavljali pojedine ljude da rade na terenu, prvenstveno da obezbjeđuju materijalna sredstva (hranu, odjeću i dr.) za partizanske jedinice, a i da obavljaju druge funkcije iz oblasti rada kasnijih NOO. Ove potvrde bile su neka vrsta ovlašćenja za takav rad, a istovremeno i legitimacija drugu određenom za rad na terenu. Grupa ovako određenih ljudi formirala je na terenu odbor, koji se negdje nazivao odbor za pomoć vojsci, negdje odbor civilne vlasti i sl., sve do uvođenja jedinstvenog naziva — narodnooslobodilački odbor.

odbora imala je omladinska organizacija. U njega su redovito birani predstavnici omladine i žena, oni koji su među skojevcima ili članovima odbora AFŽ smatrani najaktivnijima. Oni su ujedno bili neka vrsta spone između odbora i organizacija koje su ih delegirale.

U razvoju odbora karakteristično je da su mlađi i zdraviji drugovi, članovi odbora, odlazili u partizanske jedinice, a na njihovo mjesto su birani ranjeni borci, stariji drugovi i drugarice. Izuzetno od toga, u njemu je stalno radilo nekoliko drugova koje je partijska organizacija ostavila da politički radi na terenu.

Uporedo s reorganizacijom Doljanske čete i NOO stvarala se u selu skojevska organizacija. U prvo vrijeme to je bila jedinstvena organizacija omladinaca iz sela i boraca, a od konca marta 1942. postoje odvojeno skojevska organizacija u selu i skojevska organizacija u Doljanskoj četi. Aktivnost skojevske organizacije u selu bila je značajna. Ona se, prije svega, isticala aktivnim političkim radom na dobrovoljnoj mobilizaciji omladine u partizanske jedinice.

Značajnu ulogu u skojevskoj organizaciji imale su omladinke. One su svojim borbenim i patriotskim stavom umnogome utjecale na veliki broj mladića. Pripadale su najaktivnijim članovima. Od omladinskih aktivista tokom rata postalo je dosta partijskih radnika.

U februaru 1942. godine formiran je u selu Antifašistički front žena. U odbor Fronta izabrane su drugarice koje su se najviše zalagale na organiziranju žena za pokret.

Iako je partijska organizacija u četi i selu formirana relativno kasno, utjecaj Partije na većinu boraca, a i na selo uopće, bio je izvanredno velik. Većina boraca koji su se u ustaničkim danima aktivno borili protiv šovinizma, pljačke i neprijateljskog djelovanja dosljedno je sprovodila politiku Komunističke partije. Za potpuno uključivanje svih boraca iz sela u redove NOV odlučujući značaj ima politička aktivnost koja se odvijala u selu na koncu 1941. i u 1942. godini. Dolaskom Perice Dozeta u januaru 1942. na dužnost sekretara Kotarskog komiteta počelo se raditi i na stvaranju partijske organizacije u selu.

Zahvaljujući upornom radu malobrojnih članova KP i Skoja, formiranoj partijskoj organizaciji, nesebičnoj pomoći koju su selu pružili rukovodioci ustanka i partijski funkcioneri, Doljani su u toku rata bili čvrst oslonac NOP.

Uloženi napori dali su izvanredne rezultate. Iz Doljana, koji su prije rata imali svega 320 kuća i oko 1 500 stanovnika, učestvovalo je u NOV 420 boraca, od kojih je 137 dalo svoje živote boreći se u raznim krajevima naše zemlje. Aktivnih oficira JNA po završetku NOR bilo je 121.

Milan MAJSTOROVIĆ
Mićo MEDIĆ

NAORUŽANJE GAJSKOG VODA U USTANKU

Posle dolaska ustaša u Lapac i kad smo se uvjerili u njihove namjere prema Srbima, nas nekoliko Gajinčana pobjegosmo u Visočicu. Tu je već bilo odbjeglih grupica — Lapčana, jer je njima prijetila veća opasnost od iznenadnog hapšenja, nego nama Potkrajčanima. Ustaše su u Gajine došle svega jedanput, a u Obrlapac više puta. Tada su iz Gajina odvele Đuru Vojvodića, Luku Divjaka, starog Lazu Vojvodića i još neke.

Mi koji smo odbjegli u šumu nismo bili zajedno, već po grupicama od po 2—3, a sastajali smo se jedino noću, kada bi padala kiša. Ti sastanci obično su održavani u kućama koje su bile bliže šumi. Na tim sastancima razgovarali bismo o svemu, a najviše o ustaškom teroru. Tako smo se uvjerili i da su istinite sve češće tvrdnje da ustaše uhapšenike odvode i bacaju u jame na Kuku i Pištalskoj dragi. Dokaze za ovo pružili su nam Vojo Mileusnić i kovač Škrbić koji su vezanih ruku pobjegli ispred jame sa Kuka i jedan Kružanin koji je pobjegao ispred jame u Pištalskoj dragi.

Jednog dana početkom jula u šumi Visočici kod izvora Grginovac skupilo se nas desetak i zametnuli smo razgovor da vidimo ko ima oružje, da bi noću išli da dočekamo ustaše kod jame u Pištalskoj dragi. Kroz razgovor smo ustanovili da u užem dijelu Gajina imamo samo jednu lovačku pušku sa pet metaka i jednu austrijsku trometku, skraćene cijevi i kundaka, sa četiri metka i to nesigurna, jer su duže vremena bili u zemlji. Neki drugovi, za koje smo znali da imaju lovačke puške, izgovarali su se da nisu

kod njih: neki je tvrdio da ju je prodao još ranije, drugi da mu je kod kuma ili rođaka, itd.

Poslije 10—15 dana, pred sam ustanak, opet smo se sastali u istoj šumi, ali ovog puta bilo nas je više — sad je ovdje bilo i nekoliko Lapčana. Opet se zametnuo razgovor o tome da li neko ima pušku. Tog dana smo ustanovili da u Gajinama imamo još dvije vojničke puške sa oko 70 metaka i to jednu u Bože Bajića, a drugu u Dane Vladetića, kao i tri lovačke u Kuginom Gaju, svaku tako sakrivenu da je za nju znao samo vlasnik. Kad smo te vlasnike upitali da li je istina da imaju puške, odricali su i tvrdili da ih nemaju, jer su se bojali da će im stradati porodice ako to ustaše slučajno doznaju. Neki ih nisu pokazali ni onda kad su ustaše pobjegle u Boričevac.

29. jula poslije podne dobili smo obavještenje da se skupimo pod šumu Zalužje da se dogovorimo o dizanju na ustanak; izvješteni smo da se u Srbu već vode borbe. Na sastanku je odlučeno da se odmah prikupimo i dignemo na ustanak. Skupili smo se uveče u Gajinama na Ječmi svi Gajinčani na dogovor. Formirali smo svoj vod. Objasnio sam onima koji nisu bili pod Zalužjem da još iste večeri moramo zauzeti položaj prema Boričevcu, gdje su ustaše već pobjegle, kao i da svaki onaj ko ima pušku treba bez ikakvog straha da je uzme. Te večeri ustanovili smo da ćemo moći prikupiti oko 5—6 vojničkih, a toliko i lovačkih pušaka.

Izašli smo na položaje na Bijelom brijegu i utvrdili da imamo 3 vojničke i 4 lovačke puške. Te noći bilo je veliko nevrijeme i kiša. Sjutradan ujutro doznao sam da su u oslobođenom Lapcu još uvijek žandar Marinić, finans Joso Špoljarić, gostioničar Alivojvodić, limar August — Jamar i sreski načelnik. Ovo sam saopštio svojim drugovima i predložio im da ih pohvatamo. Pošli smo nas petorica, naoružani sa dvije vojničke i jednom lovačkom puškom. Akcija je uspjela jer se nisu nadali našem dolasku, tako da smo žandara Marinića i Alivojvodića uhvatili kod majora Oklobdžije, a finansa Špoljarića u finansijskom odeljku sreza, dok je sreski načelnik bio u svom stanu, kao i limar August. Kod njih smo našli dve vojničke i jednu lovačku pušku, kao i jedan pištolj. Puške smo dali Lap-

čanima, a pištolj sam zadržao za sebe. Po završenoj akciji vratili smo se na položaj Bijeli brijeg. Tu sam konačno utvrdio da raspolažemo sa 5 vojničkih, 7 lovačkih pušaka i 2 pištolja.

Poslije oslobođenja Boričevca i naš vod došao je na položaj kod sela Kalati, prema Kulen-Vakufu. Ovdje smo ojačali i brojno i u oružju. Dobili smo 2 ruske puške i prepravili ih za našu municiju. U sastav voda došla su i tri Obrlapčana (Stevo Karan, Danja Đekić, Rade Bajić), koji su donijeli 2 austrijske i 1 lovačku pušku. Poslije provedenih 7—8 dana na položaju Kalati jednom prilikom došli su partijski rukovodioci Gojko Polovina i Pejo Žunić, koji su donijeli 1 puškomitraljez sa dva okvira municije i dali ga našem vodu. Tako je Gajski vod sada imao jedan puškomitraljez, 9 vojničkih i 8 lovačkih pušaka.

Za vrijeme borbe u Pištalskoj dragi, 19. avgusta, borci Gajskog voda zaplijenili su 6 pušaka i 1 puškomitraljez, tako da je naoružanje voda poraslo na 2 puškomitraljeza i 15 vojničkih pušaka. Poslije 5—6 dana na naš položaj je došao Stojan Matić i naredio mi da iz svog voda pošaljem na Ploču prema Lovincu jedan puškomitraljez i nekoliko pušaka. Poslao sam puškomitraljez i 2 puške sa oko 100 metaka, tako da je u vodu ostao 1 puškomitraljez, 13 vojničkih i 8 lovačkih pušaka.

Poslije napada na Kulen-Vakuf, 6. septembra, Gajski vod je otišao na položaj Veliki Račić — Ripački klanac. Tada je vod imao 19 vojničkih pušaka i 1 puškomitraljez. Za lovačke puške nismo više imali municije, pa se i broj tih pušaka smanjio. Kad su ustaše ponovo ušle u Kulen-Vakuf, 29. septembra Gajski vod se vratio na položaj u selu Kalati. U borbama su ustaše zarobile Danja Đekića, pa se smanjio i broj pušaka.

Poslije 10. oktobra 1941. kad su domobranska bojna pukovnika Volfa i jedna satnija 12. pješadijske pukovnije izvršile prodor iz Kulen-Vakufa ka Lapcu, a sjutradan iz Lapca za Bihać, Gajski vod na položaju Drenovača imao je 23 puške i 1 puškomitraljez.[1]

---

[1] Prvi borci u Gajskom vodu bili su: Dušan, Dane, Jandre, Đuro, Jovo P. i Jovo N. Rašeta, Božo, Branko i Milan Bajić, Dane Vladetić, Milan Đukić, Lazo Vojvodić, Petar Kuga i ja.

Frano Šimunović: DRUGOVI

Kad su Italijani ušli u Lapac poveli smo kampanju da nabavimo oružje. Počeli smo i da kupujemo oružje i municiju. Metak smo plaćali po 10—15 dinara, a pušku od 5—7000 dinara. Na ovaj način vod je kupio 6 pušaka i oko 1500 metaka. Znam da smo kupili 3 puške od Dalmatinaca, 2 od Popinjčana i jednu od nekog Marića (ili Marčetića) sa Zrmanje, tako da je Gajski vod ovom kupovinom i sa puškom zaplijenjenom na Čanku, imao 30 pušaka, 1 puškomitraljez i 10—15 bombi.

Poslije ponovnog oslobođenja Lapca 27. februara 1942. godine, Gajski vod je dobio još 1 puškomitraljez i 5 pušaka, tako da se broj oružja povećao na 35 pušaka i 2 puškomitraljeza.

Do 6. septembra u vodu smo uvijek imali po 10—15 boraca više od broja pušaka. Oni su bili privremeno „naoružani" nekakvim kopljima i sličnim primitivnim oružjem. Poslije 6. septembra broj ovakvih boraca smanjio se na 5—10, sve do napada ustaša na Srb. Za vrijeme ovog neprijateljevog napada, u Gajskom vodu bila su samo 4 nenaoružana borca, a do ponovnog oslobođenja Lapca nenaoružanih boraca više nije bilo, s tim što se oskudica oružja uvijek osjećala, jer su sve novi i novi borci pristizali u jedinicu, a oružja za njih nismo odmah imali.

Petar RAŠETA

ORGANIZACIJA VOJNIH JEDINICA U OPŠTINI BUNIĆ

ORGANIZACIJA JEDINICA POSLE IZBIJANJA USTANKA

Ustanak na području opštine Bunić je pokazao da je srpsko stanovništvo spremno za otpor. Videlo se da je Komunistička partija jedina snaga koja narod može povesti u borbu i pored toga što su izvesni komunisti u ovom kraju kasnili sa pripremama za ustanak. To nije bilo moguće nadoknaditi za nekoliko dana koncem jula, kad su se ove grozničavo vršile. Zato, kad je koncem jula, pod rukovodstvom Marka Oreškovića, dat znak za ustanak protiv ustaške vlasti, narod je na prvi izazov ustaša prešao u napad, mada pripreme još nisu bile završene.

Neorganizovani napad 2. avgusta na Bunić imao je negativnih posledica. Pre svega nisu uništeni žandari i ustaše u Buniću, već su se izvukli u Široku Kulu i Gospić. Po oslobođenju Bunića nisu pravilno i jedinstveno iskorišćene raspoložive ustaničke snage za zaštitu sela i sprečavanje ustaške odmazde, koja je bila svirepa. Pored ubijenih 60—70 ljudi, žena i dece[1], spaljen je veći broj kuća u Buniću, Ljubovu, Šalamuniću i Kozjanu. Takva situacija je pred komuniste ovog kraja postavila teške zadatke. Pored političkog rada u srpskom i hrvatskom narodu, trebalo je sprovesti vojnu organizaciju, povezati sela i ustanike pod jednu komandu i naći formu organizacije jedinica.

---

[1] Po drugim podacima broj žrtava iznosio je oko 115 (prim. red.).

Pripremajući se za izvršenje ovog zadatka, komunisti su morali sagledati i pozitivne strane napada na Bunić, koje su presudno uticale na formu nove vojne organizacije. Stvorena je slobodna teritorija koja je, izuzev samog centra Bunića i sela Čanka, obuhvatala svu opštinu i bila pod apsolutnom kontrolom ustanika. Ustaška vlast je primorana da vodi, bar formalno, miroljubivu politiku, da bi konačno 2. septembra napustila i sam Bunić. Ustanak je otkrio snagu ustanika, pokazao da je moguće ograničiti ustašku vlast i ulio još veće poverenje u Komunističku partiju kao rukovodioca ustanka. Na osnovu novostvorene situacije, Partija je dala direktivu za stvaranje vojnih jedinica po principu seoskih straža.

U prvoj polovini avgusta u svim selima ove opštine, sem u selu Čanku, formirane su seoske straže. Na javnim sastancima izabrani su komandiri i zamenici komandira sela. Komandirima sela stavljeno je na raspolaganje sve postojeće oružje. Na njih je preneto i pravo raspoređivanja sposobnih ljudi za borbu, zbrinjavanja izbeglica iz susednih opština, kao i ostale funkcije vlasti, dok to kasnije nisu preuzele političke organizacije, a potom odbori.

U prvo vreme bilo je dovoljno ljudi spremnih za borbu, ali nije bilo oružja. Zbog toga je jačina ovih straža zavisila od postojećeg oružja po selima, dok su se ljudi na stražama menjali po naređenju komandira sela. Tako je Bunić imao: 3 jugoslovenske puške, 4 austrijska karabina, 6 lovačkih pušaka i dva pištolja; Šalamunić: 3 austrijska karabina, 2 lovačke puške i 2 pištolja; Debelo Brdo: 1 jugoslovensku, 1 lovačku pušku i 1 pištolj; Pećani: 3 austrijska karabina i 4 lovačke puške; Krbavica sa Vujinovim Glavama: 1 jugoslovensku pušku, 2 austrijska karabina, 4 lovačke puške i dva pištolja; Kozjan: 1 austrijski karabin i 1 moskovku; Čanak je bio pod kontrolom ustaša.

U pogledu organizacije jedinica, zbog posebnih uslova, samo se Ljubovo izdvojilo. U ovom selu je formiran odred u kome su svi naoružani ljudi stalno bili na okupu. U odredu nisu bili borci samo ovog sela, nego i nekoliko njih iz susednih sela (Široke Kule, Šalamunića i drugih). Oni su odmah organizovali kolektivnu ishranu iz vlastitih izvora. Ljubovski odred je po formiranju imao 15—20

ljudi, naoružanih sa 2 jugoslovenska karabina, 5 austrijskih pušaka, 7 lovačkih i 2 pištolja. Za komandira odreda izabran je Staniša Opsenica, a za sekretara-komesara Spaso Knežević. Odred se nalazio u šumi Palež, jugoistočno od zaseoka Vukmirovići na Ljubovu.

REORGANIZACIJA SEOSKIH STRAŽA I DEJSTVA ODREDA

U prvoj polovini septembra, pošto je oformljen Štab za srez Korenicu i okolinu sa sedištem u selu Krbavici, data je direktiva za formiranje partizanskih odreda. U opštini Bunić ona je provedena na dva načina: Pećani, Krbavica, Debelo Brdo i Kozjan preimenovali su seoske straže u partizanske odrede, bez bitnih izmena u dotadašnjoj organizaciji; Bunić i Šalamunić su iz dotadašnjih seoskih straža izdvojili 15—20 dobrovoljaca i obrazovali posebne vojne jedinice i to: Bunićani odred „Mojsije Pajković" (ovaj naziv je ubrzo izmenjen u Bunićki vod), a Šalamunićani Jurišni vod. Dotadašnji komandiri sela, Dane Petraković i ja, postali smo isključivo komandiri ovih jedinica, oslobođeni svih dužnosti komandira sela i straža. Odlučeno je da se odred sa Ljubova, koga je do tada neko zvao gerilski odred „Ljubovo", a neko Odred Staniše Opsenice, zove partizanski odred „Ljubovo".

Pored organizacionih izmena, bilo da su vojne jedinice ostale na principu ranijih straža ili se pak formirale u pokretne jedinice, izabrani su u njima i komesari. Prvi komesar u Jurišnom šalamunićkom vodu bio je Dušan Ratković, a u Bunićkom Nikola Dmitrašinović. U ostalim odredima komesari su postali partijski rukovodioci sela. Ljubovski odred imao je komesara i ranije. Istovremeno su kao oznake pripadnosti vojnim jedinicama uvedene petokrake zvezde na kapama, a nešto kasnije i partizanske kape (sa tri roga).

Od ove reorganizacije do kraja 1941. na teritoriji opštine Bunić ostala sela nisu formirala neke pokretne jedinice. Partizanski odred „Ljubovo" odmah posle ustanka, a docnije i vodovi iz Šalamunića i Bunića, postali su centri za okupljanje boraca sa teritorije opštine Bunić, sem iz Krbavice, koja se od septembra povezala sa odredom „Og-

njen Prica" u Kiku. Glavni nosilac borbenih dejstava ostaje odred „Ljubovo", a za sadejstvo i pojačanja odlaze vodovi iz Šalamunića i Bunića, kao i pojedini borci iz drugih sela.

Za opštinu Bunić, a posebno za sela Bunić i Šalamunić, od posebnog značaja bilo je postojanje partizanskog odreda na Ljubovu, jer su ta dva sela položaj na Ljubovu smatrala svojom predstražom za odbranu od ustaša sa pravca Gospića. Rodbinske veze između ova tri sela imale su, takođe, uticaja na koordinaciju akcija. Pre ustanka pojedini ljudi iz Bunića i Šalamunića sklanjali su se na Ljubovo, a po ustanku, kad je ono spaljeno, ova sela su prihvatila porodice i delimično preuzela snabdevanje boraca sa Ljubova.

Pored povoljnog vojno-geografskog položaja i drugih uslova koji su diktirali da Ljubovo postane jedan od glavnih centara, i to ne samo za opštinu Bunić nego i za susedne opštine, bilo je značajno da je još pre rata na Ljubovu postojala partijska organizacija. Njeni članovi su još tada služili kao ilegalna veza sa ostalim komunistima u opštini, a sada su spremno i svesno odigrali ulogu sabirnog centra.

Mnogi komunisti i simpatizeri KPJ iz Široke Kule i Perušića, Hrvati, među kojima Tomo Nikšić (član OK KPH za Liku) i Juka Kolak došli su sa oružjem u ruci u odred na Ljubovo. Tu su Srbi i Hrvati u borbi protiv zajedničkog neprijatelja kovali bratstvo i jedinstvo, što je ovom odredu davalo poseban značaj i pretvaralo ga u glavnu snagu otpora od prvih dana ustanka do formiranja većih jedinica NOV.

Odred „Ljubovo", po ustanku samostalno, a docnije i u sadejstvu sa ostalim snagama iz opštine Bunić, kao i s odredom „Ognjen Prica", izveo je niz akcija.

U jednoj od tih akcija, izvedenoj 2. septembra, odred je postavio zasedu kod Rakića kuća na Ljubovu i zarobio 3 žandarma i opštinskog beležnika iz Bunića. Sprovedeni su u Šalamunić, no pošto nisu bili dobro vezani, pokušali su bekstvo. Pri tome su dva žandarma i beležnik ubijeni, a jedan žandarm je uspeo da pobegne u Bunić i izvesti što se dogodilo na Ljubovu. Zaplašeni žandarmi i ustaše još iste noći, 2/3. septembra, pobegli su u Široku Kulu i Perušić.

Ovde su svoje bekstvo pravdali snažnim napadom ustanika na Bunić, iako njega te noći nije niko napao. Posle ovoga ustaše više nikada nisu uspele da uspostave svoju vlast u Buniću.

Šestog septembra na Ljubovo je od Široke Kule izašlo šest kamiona italijanske vojske. Pre nailaska na zasedu istakli su belu zastavu, a kada su stigli do zasede i naišli na prekopanu cestu, stali su i pozivali na pregovore. Iz zasede pred njih je izašao Staniša Opsenica sa još dva druga. Italijanski oficiri saopštili su Staniši da će oni za nekoliko dana preuzeti vlast u celoj Lici da će tada svi morati da predaju oružje, a oni će obezbediti mir i red. Radi sprovođenja ove zamisli tražili su da 10 najuglednijih ustanika, za čije živote će garantovati, dođe na pregovore u Perušić u njihovu komandu. Na kraju su pitali koliko ima ustanika na Ljubovu. Staniša im je odgovorio da je na Ljubovu i u opštini Bunić sve popaljeno, poubijano više ljudi, žena i dece i da je sada nemoguće odložiti oružje. Što se tiče poziva na pregovore, obavestiće pretpostavljenu komandu, koja će doneti konačnu odluku. Rekao im je da na Ljubovu ima 2000—3000 ustanika i da im je zadatak da ne dozvole prelaz preko Ljubova kako ustašama tako i Italijanima.

O ovom slučaju izvešten je Štab gerilskih odreda za Korenicu i okolinu, ali do pregovora nije došlo.

U prvoj sedmici oktobra planirana je, pod rukovodstvom Marka Oreškovića, zajednička akcija odreda „Ljubovo", vodova iz Šalamunića i iz Svračkovog Sela i boraca iz Široke Kule — na Široku Kulu. Do planirane akcije nije došlo, jer su u međuvremenu u Široku Kulu stigla pojačanja.

Prvih dana novembra došao je preko Bunića na Ljubovo odred „Ognjen Prica". Odredom su rukovodili Miloš Uzelac — komandir i Srđan Brujić — komesar. Na njihov zahtev oformljen je kombinovani vod od boraca iz Bunićkog voda, odreda „Ljubovo" i Šalamunićkog voda jačine 30—35 ljudi. Pod komandom komandira Bunićkog voda Dana Petrakovića Perine ovaj vod je pridodat odredu „Ognjen Prica". U ovom sastavu odred „Ognjen Prica" je 12. novembra zapalio pilanu u Kosinju.

Prvom polovinom novembra od Široke Kule na Ljubovo je izbila jača kolona italijanskih vojnika i na cesti zatekla patrolu odreda „Ljubovo", dok se odred nalazio kod Vukmirovića kuća. Italijani su otvorili vatru na patrolu, ubili partizana Bogdana Rakića i prošli za Bunić. To je prvi poginuli partizan u ovom kraju. Ovo je bilo prvo prelaženje Italijana preko Ljubova u opštinu Bunić.

Koncem novembra odred „Ljubovo" i vodovi iz Šalamunića i Svračkovog Sela izvršili su akciju na selo Kanižu kod Perušića. Ova akcija je imala politički značaj, a izvršena je na predlog drugova Hrvata koji su polovinom novembra došli u odred „Ljubovo". Ovo je prva veća grupa Hrvata (8 drugova sa 6 pušaka) koji su stupili u partizane iz Perušića. Namera je bila pokazati hrvatskim selima jedinstvo Srba i Hrvata, razbiti neprijateljsku propagandu da partizani ne primaju Hrvate u svoje redove, da sa njima zverski postupaju i drugo. Ovom prilikom dobivene su dve puške od seljaka u ovom selu. Pri povratku, na pruzi Perušić—Lički Osik došlo je do sukoba sa italijanskom patrolom, koja je prisiljena da se povuče u Perušić.

Zajednička akcija bataljona ‚Marko Orešković", odreda „Ognjen Prica", odreda „Ljubovo", Jurišnog voda iz Šalamunića i Bunićkog voda izvedena je 11. decembra na žandarmerijsko-domobransku posadu u Plitvičkim jezerima. Odred „Ljubovo" sa delom Bunićkog voda obezbeđivao je pravac od Prijeboja, a Šalamunićki vod sa delom Bunićkog od Sertič-Poljane i Rastovače. Napad nije uspeo. Odred „Ljubovo" je odbio pokušaj eskadrona italijanske konjice iz Ličkog Petrovog Sela, da se preko Prijeboja probije ka Plitvičkim jezerima. U ovom sukobu ranjena su 3 Italijana i 2 ustaše. Jedan ustaša je poginuo, a zaplenjena je 1 puška. Šalamunićki vod odbio je intervenciju ustaša iz Rastovače i Sertič-Poljane i porušio most na Kozjaku. U ovoj akciji poginuo je Milan Šerbedžija iz Bunićkog voda.

Oko 80—90 boraca iz odreda „Ljubovo" sa vodovima iz Šalamunića, Bunića i Široke Kule izvršilo je 25. decembra napad na sela Kvarte i Studence kod Perušića. U ovoj akciji ubijeno je 7 ustaša i njihovih pomagača, a zaplenjene su 2 puške i 2 pištolja. Odbijena je intervencija žandarma, ustaša i domobrana iz Perušića.

To su neke od značajnijih akcija koje su jedinice s ovog terena izvele posle ustanka do napada na Korenicu. To su, uglavnom, manje akcije u kojima se nije moglo naoružati ljudstvo spremno za borbu. Nedostatak oružja za ustanike u srezu Korenica i još nekim srezovima centralne Like rukovodstvo ustanka je na vreme uočilo, te je zato u septembru dalo direktivu da se ono nabavlja kupovinom.

KUPOVANJE ORUŽJA U DALMACIJI

Direktivu OK KPH za Liku za nabavku oružja kupovinom najozbiljnije i najorganizovanije sproveli su u opštini Bunić drugovi iz odreda „Ljubovo" i voda iz Šalamunića. Na Ljubovu i u Šalamuniću održani su sastanci sa svim seljacima, sa zadatkom da se dobije stoka za nabavku oružja. Odziv je bio izvanredan. Svak je dao po nešto, a imućniji po 10 ovaca, kravu ili konja. Drugovi određeni za nabavku oružja prikupljenu stoku su prodavali na granici Like i Dalmacije, u okolini Zrmanje i Gračaca, a potom sa dobijenim novcem (lirama) išli na sektor između Knina, Šibenika i Benkovca da nabave oružje. Ovako je odred „Ljubovo" u oktobru i novembru nabavio 22 puške, 1 puškomitraljez, više bombi i municije, baterijski radio-aparat i dogled, dok je vod iz Šalamunića nabavio 15 pušaka i 1 puškomitraljez sa većom količinom municije. Kupljene puške i puškomitraljezi dodeljivani su dobrovoljcima, a pošto je oružja još uvek bilo malo, jednom puškom zaduživana su dva borca, koji su naizmenično išli u akcije prema odluci komandira odreda, odnosno voda.

U novembru su i tri druga iz Bunića pojedinačno nabavila 3 puške, a drugovi iz Debelog Brda 1 pušku i 1 puškomitraljez. Koncem decembra drugovi iz sela Pećana organizovano su kupili 6 pušaka i 1 puškomitraljez.

Tako je, posle ustanka, na teritoriji opštine Bunić osnovni izvor za naoružanje odreda i vodova bila nabavka oružja kupovinom. Kupljeno je 45 pušaka i 4 puškomitraljeza, 16 pušaka je zarobljeno u akcijama, a 8 su doneli borci Hrvati iz Perušića i sela Pazarišta.

FORMIRANJE 2. ČETE BATALJONA „OGNJEN PRICA"

Organizaciono stanje partizanskih jedinica u opštini Bunić bilo je decembra 1941. ovakvo:

Odred „Ljubovo" je imao 47 boraca sa 45 pušaka i jednim puškomitraljezom. Komandant odreda bio je Staniša Opsenica, a komesar Mile Opsenica;

Šalamunički vod: 35 boraca, 20 pušaka i 1 puškomitraljez. Komandir voda bio sam ja, a komesar Dušan Ratković;

Bunićki vod: oko 30 boraca sa 16 pušaka. Komandir je bio Dane Petraković Perina, komesar Nikola Dmitrašinović.

Ostala sela, kako je već napred rečeno, ostala su pri vojnoj organizaciji na principu seoskih straža, preimenovanih u „Partizanske odrede", zbog čega se ne može reći koliko su u decembru imala aktivnih boraca. Drugovi iz Debelog Brda, pošto su od početka ustanka imali jednu dobru pušku, a kasnije nabavili još jednu i puškomitraljez, češće su učestvovali u akcijama odreda „Ljubovo" i vodova iz Bunića i Šalamunića. U napadu na Podlapac učestvovalo je, pored ostalog, i nekoliko drugova iz sela Pećana i Debelog Brda.

Selo Krbavica u periodu septembar-decembar bilo je angažovano za obezbeđenje i kurirske službe štaba za srez Korenicu i okolinu, čije je stalno sedište bilo u Krbavici, a povremeno i Štaba Grupe ličkih odreda. Njegove akcije posle ustanka vezane su najpre za odred „Ognjen Prica", a kasnije za 1. četu bataljona „Ognjen Prica".

Za period posle ustanka do napada na Italijane karakteristično je da sela u zahvatu komunikacije Korenica—Gospić (pogorela u ustanku), više izložena eventualnom napadu od Gospića, aktivnije rade na stvaranju vojnih jedinica i nabavci oružja od sela koja su bezbednija. U ugroženim selima i partijske organizacije su se više angažovale na stvaranju vojnih jedinica i većem učešću članova u akcijama.

Neposredno po povratku sa akcije na sela Kvarte i Studence odred „Ljubovo" i vodovi iz Bunića i Šalamunića dobili su poziv od štaba bataljona „Ognjen Prica"[2] da krenu što hitnije prema Korenici, gde treba da stupe u borbu s Italijanima. Pokret iz sela i logora izvršen je noću 28/29. decembra, a između 10 i 11 sati kako je koja jedinica stizala stupala je samoinicijativno u borbu sa Italijanima. Na maršu se saznalo da je 28. decembra došlo do sukoba između naše Dalmatinske čete i Italijana u Bjelopolju. Na putu nas niko iz Štaba bataljona nije sačekao, niti nam dao bližu orijentaciju i zadatak. No, s obzirom da su oko 10 sati počele ponovo borbe između Italijana i Dalmatinske čete, vodovi i odred su se orijentisali po vatri i iz reona Kovačice i Vrpila spustili se u polje između Bjelopolja i Korenice, udarajući u bok Italijana koji su napadali Dalmatinsku četu. Kad su se Italijani počeli povlačiti, vodovi i odred preduzeli su gonjenje do Gradine i Kalemberova dola ispred same Korenice. Naročito jak otpor Italijani su dali na Gradini, koja je u toku dana na juriš zauzeta. U ovom jurišu ranjeni su Staniša Opsenica i Bude Ratković.

Umesto da se produži napad na Korenicu uveče 29. decembra, odred i vodovi dobili su naređenje od operativnog oficira bataljona „Ognjen Prica" da se povuku u selo Vrpile na komunikaciji Korenica—Bunić. Ujutro 30. decembra ponovo su dobili naređenje da zaposednu Gradinu, gde im je, na domaku puščane vatre iz Korenice, zvanično saopšteno da se odred „Ljubovo" i vodovi iz Bunića i Šalamunića preformiraju u 2. četu bataljona „Ognjen Prica". Za komandira čete bio je određen Staniša Opsenica, no pošto je tog dana ranjen, određen sam za komandira, a za komesara Mile Opsenica. U komandi čete ostao je i Franjo Črnilo na dužnosti koju je kasnije vršio zamenik komesara čete.

Odred „Ljubovo" je postao 1. vod čete; za komandira izabran je Ilija Palija, a za delegata Dragija Knežević. Šalamunićki vod je postao 2. vod čete; komandir Đuka Sladić, a delegat Dušan Ratković. Bunićki vod je postao 3. vod čete; komandir Dane Petraković Perina, a delegat Dragan Jelovac.

---

[2] Komandant Bogdan Rapajić, komesar Srđan Brujić

Pri formiranju čete jedan broj Ljubovčana, Bunićana i Šalamunićana, koji su pripadali odredu i vodovima, nije bio tu. Jedni su ostali u selima i logoru radi obezbeđenja ili zato što su bili ranjeni, a drugi su već bili primili dužnosti u rukovodstvima Partije, Skoja i odborima vlasti ili su ostali kod kuća zbog nedostatka oružja. Četa je popunjena prijemom drugova iz ostalih sela opštine Bunić i Korenice, koji su se odredu i vodovima javili u toku napada na Korenicu. Manji broj je već imao oružje, a većina je naoružana zarobljenim oružjem od Italijana. Tako, kad je četa formirana, u njoj je bilo boraca iz Ljubova, Šalamunića, Bunića, Široke Kule, Perušića, Kosinja, Studenca, Debelog Brda, Frkašića, Klasnića, Gradine, 1 iz Zagreba i 1 iz Maribora. Ukupno u četi je bilo 105—110 boraca naoružanih pored pušaka i sa 4 puškomitraljeza i jednim mitraljezom.

Tako su partizanske jedinice iz opštine Bunić ušle u 1942. godinu kao 2. četa bataljona „Ognjen Prica".

Dmitar ZAKLAN

PARTIZANSKI ODRED „MARKO OREŠKOVIĆ"

ČETA SRBLJANA I NJENE BORBE

Sredinom avgusta 1941. ustaničke snage koje su se do tog vremena nalazile na Srbskom klancu prebačene su na Drenovaču kao pojačanje ustanicima na položajima prema Bihaću. Ostale ustaničke snage sa teritorije opštine Srb, prvenstveno iz sela severno od Srba, nalazile su se na položajima prema Kulen-Vakufu.

U to su vreme neki borci počeli napuštati ustaničke redove i vraćati se kućama da nastave posao na obradi imanja. Njihova sela bila su slobodna pa su smatrali da im više ne preti opasnost, pošto su ustaše proterane i ustaška vlast uništena. Borbu protiv ustaša, koja se još vodila na granici slobodne teritorije, prepuštali su borcima graničnih sela te teritorije. Tek ako ustaše ponova ugroze njihova sela, oni su bili spremni da ih brane.

Napuštanje ustaničkih redova još više se pojačalo pošto su Italijani okupirali jedan deo slobodne teritorije i postavili garnizon u Srbu. Italijanski okupatori i njihove pristalice trudili su se da okupaciju objasne kao meru za zaštitu Srba. Pristalice italijanske zaštite bile su ne samo protiv toga da se napada italijanski okupator, već i spremni da se tuku sa onima koji bi pokušali napad na Italijane, objašnjavajući da je okupator jak i da će vršiti odmazdu.

Srbljani prebačeni sa Srbskoga klanca na Drenovaču ostali su kratko vreme na položajima, a zatim se prebacili preko reke Une u Bosanske Doljane, gde su formirali četu. Za komandira čete uspeo je da se nametne rezervni poručnik Milan Torbica, sin reakcionarnog opštinskog beležnika.

U Doljanima četa se smestila u zaselak Međugorje (ili Svinjčine, kako se još zvao). Odatle je jednog dana napala kolonu ustaša na cesti između Gorjevca i Dubovskog, ubila nekoliko ustaša i zaplenila dve puške. U ovoj borbi istakli su se Milan Žeželj i Milan Mandić Ljuda. Žeželj je iz puškomitraljeza sa bliskog odstojanja pobio ustaše koje su se nalazile u kamionu, a Mandić je zatim uskočio u kamion i izneo dve puške u vreme kada su se ostali borci povukli pred ustaškim pojačanjem koje je pristizalo. Drugom prilikom borci ove čete oslobodili su grupu ljudi koje su ustaše pohvatale po srpskim selima i poveli u ropstvo i na streljanje.

U obema borbama četa zbog slabe discipline nije delovala kao celina. Čim je dolazilo do sukoba i pucnjave, neki borci su gledali da se povuku i izmaknu. I komandir čete Torbica izbegavao je borbu, o borcima je slabo vodio računa i zamerao im se odnoseći se prema njima kao bivši oficir.

Nekoliko dana pre zauzimanja Kulen-Vakufa ponovo sam došao u četu u Bosanske Doljane. Pre toga bio sam na Srbskom klancu kao član Štaba gerilskih odreda za Srb, pošto sam sa Drenovače vraćen u Donji Lapac po jednom zadatku. Posle mog povratka u četu postavilo se pitanje i formalnog smenjivanja Torbice sa dužnosti komandira. To sada više nije ni predstavljalo neki problem, pošto je veći broj onih ustanika koji su podržavali Torbicu napustio položaj i vratio se kućama pod zaštitu Italijana. Na inicijativu drugova Damjanovića, Djumića, Desnice, Žeželja, Batinice i drugih, Torbica je smenjen, a na njegovo mesto borci su izabrali mene. Istovremeno je Branko Desnica izabran za političkog komesara čete.[1]

Posle ove smene četa je ostala u Međugorju do zauzimanja Kulen-Vakufa (6. septembra). Za to vreme još dvaput smo se borili s ustašama kod Rašlje, prilikom njihovog bekstva iz Kulen-Vakufa.

---

[1] Desnica je rodom iz Gornjeg Srba, a do rata je kao krojački radnik živeo u Žedniku. Za vreme okupacije vratio se u Srb i kao napredan radnik i simpatizer KPJ sarađivao na pripremi ustanka.

U borbi na Rašlji upoznao sam Acu Ciganovića čiji su roditelji bili iz Srba, dok je on rođen u Banjoj Luci, gde je učio i gimnaziju. Potrčao je na put prema ustaškom kamionu, pa sam morao intervenisati da se vrati, jer je mogao poginuti. Aca (zvali su ga Ciga jer je bio crn i mali) imao je tek 16 godina, ali se među borcima već pričalo o njegovoj hrabrosti. Naročito se istakao 9. avgusta u borbi kod Pištalske drage protiv jednog bataljona domobrana koji je pokušao da deblokira Kulen-Vakuf. Aca je bio među prvima koji su otvorili vatru na neprijateljsku kolonu. Posle je usledila vatra sa svih strana. Nastala je panika kod neprijatelja, pa je cela kolona razbijena. Sam Aca zarobio je nekoliko oficira i vojnika.

Neposredno po zauzimanju Kulen-Vakufa četu su napustili kolebljivci na čelu sa Milanom Torbicom. Oni nisu bili spremni da bilo šta žrtvuju za narodno oslobođenje. Vratili su se u Srb pod okrilje okupatora, ali ne praznih ruku. Poveli su po neko grlo zalutale stoke, koju su po dolasku u Srb prodali Italijanima, i tako počeli da sarađuju s njima. Njihovim odlaskom, u četi Srbljana ostali su samo oni ustanici koji su bili spremni da pod rukovodstvom KPJ nastave borbu ne samo protiv ustaša, već i protiv italijanskih okupatora.

Pročišćena četa se vratila preko Une na ličku stranu i na Drenovači posela položaj prema Bihaću. Položaj se protezao od reke Une preko Drenovače na zapad padinama planine Plješevice. Bio je uspostavljen neposredno posle ustanka i oslobođenja donjolapačke opštine od ustaške vlasti. Tu je ustvari bio front ustaničkih snaga prema Bihaću. Položaje su držale ustaničke jedinice novoformiranog Ličkog bataljona, podeljenog prema pojedinim selima u odrede, vodove ili čete. Komandant Ličkog bataljona i celog položaja bio je Stojan Matić, a politički komesar Gojko Polovina. Međutim, teško je bilo ostvariti neku jedinstvenu komandu nad tim snagama, pošto je svaki starešina formiranih seoskih jedinica radio na svoju ruku, napuštao položaj i nastojao da za svoje borce obezbedi povoljnije mesto, lepši položaj i sigurnije zaleđe. Zbog toga se događalo da na nekim delovima položaja ima po nekoliko ustaničkih jedinica, a da ih na drugim uopšte nema.

Tu na Drenovači postavilo se pitanje položaja naše čete. Položaj istočno od Drenovače do reke Une bio je neposednut, jer nijedna ustanička jedinica nije htela da ga zauzme, pošto bi u slučaju proboja fronta na Drenovači borci na njemu bili ugroženi a povlačenje onemogućeno. Zbog toga su ovaj deo položaja redovno napuštale jedinice određene da ga drže.

Rešili smo da ga zaposednemo bez obzira na opasnost koja je stvarno pretila, s obzirom da nije bilo nikakve garancije da će se položaj na Drenovači u slučaju napada neprijatelja održati i da će nas susedne jedinice u slučaju povlačenja izvestiti i zaštititi naše povlačenje. Pa ipak, pristali smo da ga posednemo da bi pokazali da smo nepokolebljivo za borbu i da nećemo kao drugi da se pogađamo. Tako je 8. septembra naša četa jačine oko 40 boraca Srbljana[2] zaposela ovaj deo položaja na Drenovači i na njemu ostala do pred kraj septembra.

Sa položaja na Drenovači nismo preduzimali nikakve ofanzivne akcije i na borbu smo računali samo u slučaju

---

[2] U to vreme pored komandira i komesara u četi su bili i sledeći drugovi: Dušan i Rade Damjanović, zemljoradnici, Milan Zeželj, zemljoradnik, Lazar (do rata živeo u Vojvodini, poginuo u NOB), obućar i Paja Rađenović, zemljoradnik, Petar-Pepa (poginuo kao komandir čete) i Miloš Rastović (poginuo kao komandir čete 1942, proglašen za narodnog heroja), zemljoradnici, Mićo Prijić (poginuo u NOB), zemljoradnik Ilija Batinica Šicman, radnik — svi iz Gornjeg Srba; Đumić Milan, radnik iz Srba; Danilo Danić, službenik i Momčilo Damjanović, radnik (pre rata živeli u Žedniku, Vojvodina), Dujo i Dušan Batinica, zemljoradnici, Milan Brkić, zemljoradnik — svi iz Kunovca; Branko (poginuo 1942. na Glini), Dušan i Dragan Pećanac, zemljoradnici, Petar (poginuo u borbi s Italijanima 1942. pri oslobođenju Donjeg Lapca) i Dragan Lukić (poginuo 1942. pri napadu Italijana kod Bruvna), zemljoradnici, Božo (član SKOJ-a, do rata živeo u Žedniku) i Mića Šijan (poginuo 1943. u Slunju), zemljoradnici — svi iz Kupirova.

Pomenuo sam imena 24 borca čete Srbljana od ukupno oko 40, koliko se zadržalo u četi posle pada Kulen-Vakufa. To su najistaknutiji borci ove čete i većinom učesnici ustanka u Srbu. Imena ostalih boraca ove čete nisam naveo zbog toga što nisu na Drenovači stupili u novoformirani partizanski odred. Ko god je imao porodične i druge razloge, smatralo se da je bolje da ostane u drugim jedinicama.

neprijateljskog napada ili, pak, ako dođe do opšteg napada naših snaga na njegove položaje, koji su se nalazili na Lohovskim brdima prema Bihaću. U tom pogledu naša se četa nije mnogo odvajala od ostalih ustaničkih jedinica, mada se po shvatanju zadataka i praktičnom sprovođenju politike KPJ umnogome razlikovala od njih. Naši borci bili su za nastavljanje borbe do pobede i njeno proširivanje na italijanskog okupatora. Nastojali su da vidno ispolje i svoju privrženost Komunističkoj partiji Jugoslavije i Sovjetskom Savezu i mnogi su sebe smatrali komunistima. Organizovali su i izradu petokrakih zvezda sa srpom i čekićem od drveta, pošto se u to vreme od drugog materijala nisu mogle nabaviti ni izraditi. Sećam se kako sam na daščici od lipovine olovkom crtao petokrake zvezde, dok ih je Žeželj izrezivao nožem. Potom smo ih stavljali na kape.

Spremnost i odlučnost boraca za borbu nisu u to vreme iskorišćene onoliko koliko je to bilo moguće. Pošto nije bilo redovnog kontakta sa partijskim rukovodstvom nismo se mogli ni dovoljno snaći kada je, zbog četničke propagande da treba sarađivati sa Italijanima, došlo do opadanja ustanka. U četi sam bio jedini član KPJ, iako je bilo više boraca koji su svojim radom i držanjem zasluživali da to budu. Kao mlad komunista nisam imao dovoljno iskustva i političkog znanja da bih jasnije i određenije mogao shvatiti situaciju, objasniti je i preduzeti najsvrsishodnije mere. Tome je doprinosila i činjenica što partijska organizacija kojoj sam pre ustanka pripadao (organizacija na teritoriji opštine Srb) praktično nije funkcionisala, jer smo nas trojica, koliko nas je bilo u njoj, prilikom ustanka otišli na tri različita zadatka. Sa drugovima iz sreskog partijskog rukovodstva prekinuli smo veze, te nismo imali pomoć, koja nam je bila nužna. Osećao sam da je situacija jako komplikovana i da mi perspektive ustanka nisu dovoljno jasne. Bilo je očigledno da nešto novo treba poduzeti, ali šta — nisam znao. Nedostajala mi je pomoć prekaljenih komunista, kakve sam poznavao pre rata i za koje sam verovao da bi mi sada sve objasnili. Pored svega, ja sam se nadao da će se naći izlaz iz ove situacije.

Jedanaestog septembra u Donjem Lapcu održan je sastanak OK KPH za Liku. Na ovom sastanku uočene su slabosti u dotadašnjem radu partijskih organizacija i pojedinih komunista, doneti odgovarajući zaključci i odluke i postavljeni zadaci. O organizaciji vojnih jedinica donet je sledeći zaključak:

„Kao najvažniji i najhitniji zadaci postavljaju se pred partijsko rukovodstvo organizacija i reorganizacija vojnih jedinica. Pokazalo se da destruktivni tipovi, izdajnici interesa naroda, rade svim silama da dezorganizuju narodnooslobodilački ustanak, pa se nameće potreba rada u vojsci i formiranje čvrstih vojnih rukovodstava".[3]

Nakon ovog sastanka u našu četu na Drenovači došao je Đoko Jovanić, jedan od učesnika sastanka. On je do tog vremena bio na dužnosti političkog komesara ustaničkih snaga na položajima oko opkoljenog Kulen-Vakufa. Na sastanku Okružnog komiteta dobio je zadatak da prikupi borce komuniste i simpatizere koji su spremni da nastave borbu do kraja i da od njih formira udarni partizanski odred. Pristupajući izvršenju zadatka, došao je u našu četu jer je u njoj bilo više drugova koji su ga poznavali od organizovanja ustanka u Srbu i koji su sarađivali sa njim još pre ustanka.

Po dolasku u četu Jovanić je mene i još neke drugove upoznao sa stavovima OK i zadacima zbog kojih je došao. Predložio je da pristupimo formiranju partizanskog odreda u koji bi, pored boraca sa Drenovače, okupili sve borce sa teritorije lapačkog kotara, spremne da nastave borbu do kraja, da se bore na svakom mestu gde to bude potrebno, bez obzira na udaljenost od svog sela. U odred se stupalo na potpuno dobrovoljnoj osnovi, s tim da je onaj ko stupi obavezan da se bezuslovno pokorava naređenjima i vojničkoj disciplini. Predlog o formiranju odreda prihvatili smo bez rezerve, jer smo i sami često razgovarali da se ne može

---

[3] Zbornik dokumenata i podataka o NOB naroda Jugoslavije, tom V, knj. 1, str. 79.

ništa učiniti sa ljudima koji sami napuštaju četu i koji se ne osećaju obaveznim da poštuju disciplinu i naređenja.

Radi što uspešnijeg formiranja odreda odmah smo pristupili nekim izmenama u sastavu komandnog kadra čete. Pošto je predviđeno da Đoko Jovanić bude komandir odreda, a ja politički komesar, rešili smo da takvu izmenu učinimo već u četi, pre konačnog formiranja odreda. Na četnoj konferenciji predlog je usvojen, s tim što je još drug Milan Đumić[4] izabran za ekonoma čete.

Borcima je objašnjeno da je stupanje u odred potpuno dobrovoljno i da svaki koji se ne oseća sposobnim, ili iz porodičnih i drugih razloga ne može prihvatiti obaveze koje se postavljaju borcima odreda, ne mora da stupi u njega. Dato im je vremena da o tome razmisle i da se naknadno izjasne. Da se formira partizanski udarni odred obavešteni su svi borci na položajima i na teritoriji donjolapačkog sreza i pozvani da stupe u njega.

Dok su borci obaveštavani i prikupljane prijave za odred, komandir Jovanić je pripremao postojeću četu za akciju. Ne čekajući da se potpuno formira odred, on je tražio da se ide u akciju, da se napada neprijatelj na položajima ispred nas. Tako je već nakon nekoliko dana po njegovom dolasku na Drenovaču organizovan prepad na neprijateljske položaje na Lohovskim brdima. Ovaj prepad bio je povezan sa opštim napadom koji je planirala komanda ustaničkih snaga na Drenovači. Naša četa je dobila zadatak da se provuče u pozadinu neprijatelja i da ga napadne s leđa.

Kad je pala noć, krenuli smo sa svojih položaja preko sela Lohova, popaljenog i pustog, iz kojeg su skoro svi muškarci još pre ustanka pohvatani, oterani u ropstvo ili streljani. U selu su ostali samo psi oko pustih kuća. Prilikom našeg dolaska počeli su da laju, što je uzbunilo neprijatelja na položaju pa je počeo da puca. Zbog pucnjave i saznanja

---

[4] Đumić je još pre rata kao radnik u Zagrebu bio simpatizer KPJ i aktivno radio na izvršenju partijskih zadataka (prikupljanje crvene pomoći i slično). On se u ustanku i kasnijim borbama isticao borbenošću i hrabrošću i u svim prilikama otvoreno istupao kao komunista i pristalica KPJ.

da je napad otkriven nastalo je kolebanje među borcima. Osećajući da se izgubila vera u uspeh akcije, odustali smo od napada i četa se vratila na stare položaje.

U vreme dok su se prikupljali borci za budući odred došlo je do sukoba između ustaša i naše čete kod sela Melinovca. Kako je komandir ustaničkog voda iz Kalata, Novković, bio naročito ogorčen na ustaše koji su mu poklali celu familiju, predložio je da se napadne ustaško selo Skočaj. Njegov predlog podržali su još neki komandiri, pa je zatražio da i Đoko Jovanić sa svojom četom uzme učešća u napadu. Videći da je čitava stvar neozbiljna, Jovanić je odgovorio da neće. Neki su jedva dočekali ovakvu izjavu i odmah počeli stavljati primedbe: „Eto, takvi ste vi partizani i udarnici, bojite se borbe". Na to je Jovanić rekao: „Pa dobro, kad je tako, ići ćemo i mi, ali videćemo kako će se ko držati."

Sledećeg dana krenula je naša četa u pravcu neprijateljskih položaja. Međutim, nijedna druga ustanička jedinica nije pošla sa nama. Kada smo došli blizu popaljenog sela Melinovca, primetili smo kako se grupa ustaša sa svoga položaja u borbenom poretku spušta i polazi prema nama. Odmah smo zauzeli položaj iznad sela, i kad su se ustaše približile, otvorili smo na dati znak vatru. Borba i međusobno puškaranje trajali su oko dva sata, nakon čega su se ustaše počele da povlače. Gonili smo ih, ali se približavala noć, pa smo se vratili na Drenovaču. U ovoj borbi poginulo je nekoliko ustaša, dok na našoj strani nije bilo gubitaka.

Ovaj sukob naše čete sa neprijateljem bio je od dvostruke važnosti. Prvo, značio je važno borbeno kaljenje boraca koji nisu imali još dovoljno borbenog iskustva. Borci su sada mogli da se uhvate u koštac sa neprijateljem i da vode dužu borbu bez straha da će biti lako uništeni. I drugo, ustaše su krenule prema našim položajima da vide naše snage i položaje na Drenovači, kako bi ih u toku noći napale. Posle sukoba sa nama odustale su od toga. Posle ove borbe, pa do kraja septembra, nastavilo se sa priku-

pljanjem novih boraca, a vršene su i druge pripreme za formiranje odreda.[5]

Nakon obavljenih priprema i prikupljanja boraca krajem septembra je formiran odred. U njemu je bilo 48 partizana, ali se taj broj popeo na 52 posle dolaska četvorice drugova koji su se priključili odredu za vreme pokreta za Stjenjane. Socijalni sastav boraca bio je ovakav: radnika 8, službenika 2, đaka sa nepotpunom srednjom školom 2, ostalo zemljoradnici, od kojih poneki i sezonski radnik. Po mestu rođenja: 34 borca sa teritorije opštine Srb, 13 iz donjolapačke opštine, 5 iz drugih krajeva Like, 1 iz Bosne i 1 od Sušaka. Po narodnosti samo je 1 bio Hrvat, a svi ostali Srbi. Članova KPJ bilo je ukupno 3. To je bila ona ista partijska organizacija koja je uoči ustanka formirana na teritoriji opštine Srb. Sada je ponovo počela funkcionisati u novoformiranom partizanskom odredu. Organizaciono odred je podeljen u dva voda, a vodovi u po dve

[5] U tom periodu su iz drugih ustaničkih jedinica sa teritorije sreza lapačkog stigli na Drenovaču i priključili se već pomenutoj grupi od 24 Srbljana i sledeći drugovi: Drago Ožegović, službenik u opštini Srb, iz Neteke; Jovo (poginuo kao politički komesar bataljona u borbama u Zemunu) i Boško Čopić, zemljoradnici, Jovo Dubajić, zemljoradnik, (najstariji borac u odredu poginuo) — svi iz Suvaje; Simo Damjanović, zemljoradnik iz Ajderovca; Perica Cvetičanin, zemljoradnik (poginuo kao zamenik političkog komesara bataljona), Lazo Pupavac, zemljoradnik (poginuo 1942. u borbi sa Italijanima kod Turjanskog), Jovica (poginuo u NOB) i Jandre Đukić, zemljoradnik — svi iz Oraovca; Stevo Brozović, radnik sa unske pruge, rodom od Sušaka (prvi Hrvat u odredu, poginuo kao komesar čete u borbi sa ustašama); Bogdan Bubalo, zemljoradnik, Rade (poginuo u borbi s Italijanima pri oslobođenju Donjeg Lapca u februaru 1942), Lazo i Đuro Popović (poginuo na terenu kao politički radnik), zemljoradnici, Mrgud Škorić, zemljoradnik (hrabro poginuo u prvim borbama odreda kao mitraljezac) i Ilija Ljubojević, kovač — svi iz Nebljusa; Nikola Balać, radnik iz Kruga (predratni simpatizer KP); Mane Popović, zemljoradnik iz Pirovišta; Milan Petrović, Milan Miljuš i Vid Obradović (kasnije dezertirao u četnike), zemljoradnici iz Dobašnice; Đuro Bjelić, zemljoradnik iz Lohova (Bosna) i Jovica Tišma, zemljoradnik iz Dnopolja. Početkom oktobra, za vreme marša za Stjenjane, u odred su stigli Dušan Mileusnić, gimnazijalac iz Srba, član KPJ (pre toga bio na položajima prema Gračacu kao predstavnik štaba iz Lapca), Dmitar Njegovan (poginuo 1943) i Dane Radović (poginuo u NOB), zemljoradnici iz Pavlovca i Repac Slavko, zemljoradnik iz Gusinja (poginuo).

desetine. Za komandira odreda izabran je Đoko Jovanić, ja za političkog komesara odreda. Za komandira 1. voda i zamenika komandira odreda postavljen je Dušan Damjanović, a za komandira 2. voda Danić Damjanović. Za desetare su postavljeni Milan Đumić, Drago Ožegović, Momčilo Damjanović i Dujo Batinica.

Po formiranju bilo je potrebno da se odredu dade i neko ime. Komandir odreda je predložio da mu se da ime Čapajeva. Borci su prihvatili predlog i ubrzo su počeli da se nazivaju „čapajevcima". Od više komande ovo ime nije zvanično potvrđeno, pa je docnije, nakon pogibije Marka Oreškovića, odred zvanično dobio njegovo ime.

Moglo bi se postaviti pitanje da li je bilo pravilno povlačenje većeg broja simpatizera i aktivista KPJ sa teritorije donjolapačkog sreza i njihovo okupljanje u jednom odredu, te odvajanje od rada u selima i seoskim jedinicama. Praksa je pokazala da je to bilo ispravno i potrebno, iako su posle neki od ovih drugova (Milan Đumić, Drago Ožegović, Dušan Damjanović, Lazo Balać, i još neki) vraćeni na teren radi političkog rada. Okupljanje i organizovanje u odredu omogućili su da se u njemu obezbede intenzivan politički rad, prisni drugarski odnosi, da se razviju borbeni duh i moral, što je pozitivno uticalo na mnoge mlade borce, od kojih su neki imali i po 17. godina. Pošto su se u odredu brzo politički uzdigli, prošli kroz druge krajeve Like i veće borbe, došli u dodir sa hrvatskim selima, komunistima i borcima Hrvatima i učestvovali zajedno sa njima u borbama, borci našeg odreda postali su najbolji agitatori i politički radnici na terenu.

PRVE BORBE

Odmah nakon formiranja odreda postavilo se pitanje njegovog angažovanja u borbama. Komandir odreda je zahtevao da krenemo preko Une i da napadamo neprijatelja na tom sektoru. Pre polaska sa Drenovače pustili smo jedan broj boraca svojim kućama na kraće odsustvo, pošto su duže vremena bili na položajima.

Na svoj prvi borbeni zadatak odred je krenuo 1. oktobra sa oko 45 boraca. Noć smo proveli u selu Štrpcu. Pošto smo sledećeg dana rano ujutro prešli Unu, stigli smo u selo Bosanske Doljane, odakle smo nastavili put u pravcu sela Lipe i Oraškog Brda. Nikoga živog nismo našli. Sve je bilo pusto jer je narod pobegao od ustaškog terora. Samo su se još dimile popaljene kuće u selima kuda je prošao neprijatelj. Pustoš i nepoznavanje situacije doveli su nas u neizvesnost. Kuda ćemo? Da ne padnemo u kakvu klopku?

Nepoverljiv je naročito bio Dmitar Njegovan. On je poslednji stigao u odred i nije imao još ni puške. Imao je samo veliki nož koji mu je visio o pojasu. Često ga je vadio iz korica, oštrio i pokazivao kako će se njime boriti. „Ovako ću ja njega, pobro!" — govorio je borcima i zamahivao svojim nožem.

Komandir je bio odlučan. Idemo napred prema Kulen-Vakufu. Neprijatelj je tamo. Nastupajući za njim, skoro ceo dan nismo mogli da ga stignemo. Nešto oko 3 sata posle podne stigli smo u selo Oraško Brdo. Nije bilo spaljeno, ali je bilo pusto, jer se narod razbežao i sklonio u šumu. Ovde smo se malo odmorili i krenuli dalje. Kad smo došli iznad sela Prkosi, kroz koje prolazi put od Vrtoča za Kulen-Vakuf, primetili smo neprijatelja u selu i čuli po koji pucanj. „Kuda ćemo tamo među neprijateljsku vojsku?" — glasno su mislili neki. Komandir je zaustavio odred, ali nije ni pomišljao da odustane od plana. Uporno je nastojao da uvede odred u borbu. To je bio i stav partijske organizacije.

Za izviđanje neprijatelja i puta uputili smo tri naporedne patrole. Srednju patrolu je predvodio lično komandir odreda a u njoj smo bili još ja i Ožegović. Odred je ostao u šumarku pod komandom zamenika komandira odreda Dušana Damjanovića i čekao naređenje. Kad smo se približili putu, začusmo pucnje prema levokrilnoj patroli, koju je vodio Đumić. Odjednom zapucaše puške neposredno ispred nas. Sva trojica skočismo u jednu vrtaču i zauzesmo položaj prema neprijatelju, spremni da ga dočekamo. Zamenik komandira pratio je naš pokret i kad je video šta se događa, naredio je juriš. Neprijatelj je počeo da gađa po streljačkom stroju, a zatim je pobegao pre nego

što je odred stigao do nas. To su bile manje snage neprijatelja, koje su obezbeđivale put. Mrtvih i ranjenih na našoj strani nije bilo. Jedino su neprijateljski meci izrešetali šinjel zamenika komandira odreda. Dmitar Njegovan primećuje da ovakav metod borbe nije dobar. „Bolje je, kaže on, onako kako su radile stare komite: privučeš se noću neprijatelju, pokolješ i ideš." Ipak je zadovoljan sa borcima odreda. „Vi ste pravi borci, kaže im on, baš onakvi kakve sam ja pošao da tražim."

Kao što se vidi, u patrolu i na najopasnija mesta išli su komandir i druge starešine, kao i najsvesniji borci, jer je trebalo pokazati drugima da su komunisti spremni poginuti ako treba. Samo su se tako mogli obezbediti potreban autoritet i izvršenje naređenja. Dobro je bilo i to što u ovoj prvoj borbi odreda nismo imali gubitaka. Verovatno da bi se gubici loše odrazili na moral boraca i na njihov ostanak u odredu.

Pošto smo se od puta povukli do iznad sela Ćukovi, komandir je naredio da se tu zaustavimo, a on je sa Pericom Cvetičaninom i Jandrom Đukićem pošao da pronađe mesto na kome bismo se u toku noći prebacili preko puta u selo Stjenjane. Pošto je pronađeno pogodno mesto za prelazak i uhvaćena veza sa jednim stražarom u Stjenjanima, odred se noću 2/3. oktobra prebacio preko puta i smestio u jedan šumarak više sela da bi sačekao dan. Ujutro smo se spustili do nekih koliba da bismo se odmorili i nahranili. Tu nam je Nikola Karanović, komandant ustaničkih snaga u Stjenjanima, pomagao da se snabdemo hranom.

Pošto smo jeli i odmorili se, komandir je naredio pokret prema Čovki radi postavljanja zaseda na putu koji je vodio za Kulen-Vakuf. Već oko 10 sati stigli smo u zaselak Čovku, na mesto gde je trebalo postaviti zasedu. Tu je bilo nekoliko kuća, sada spaljenih. Komandir odreda poveo je 2. vod da ga rasporedi u zasedu kod okuke puta, a ja sam pošao sa 1. vodom. Rasporedili smo se u šumarku na udaljenosti 10—20 metara od puta i čekali da naiđe neprijatelj.

Posle kraćeg vremena začusmo huku motora, a ubrzo zatim pojaviše se dva putnička automobila. Propustimo ih, jer je tako bilo predviđeno, kako bi čelo kolone stiglo do

zasede na levom krilu i 2. vod prvi otvorio vatru. Tako bi pod vatru došao veći deo kolone. Međutim, ni 2. vod nije zapucao, pa putnička kola prođoše i kroz njegovu zasedu i produžiše ka Kulen-Vakufu. Verovali smo da će naići druga vozila, ali smo uzalud čekali. Najzad nam je postalo jasno da smo pogrešili. Iako je kiša padala i bilo hladno, čekali smo pored puta do dva sata posle podne. Pošto niko nije naišao, rešio sam da se sa vodom povučem iz zasede prema Stjenjanima.

Po izlasku iz šume zaustavili smo se da sačekamo 2. vod. Odjednom začusmo jaku pucnjavu na putu gde je on bio u zasedi. Nismo znali o čemu se radi, te pohitasmo prema brdu da vidimo. Uskoro se pojavi komandir odreda s borcima 2. voda, koji su nasmejani išli prema Stjenjanima, noseći zaplenjeno oružje i drugu vojnu opremu. Oni su sačekali da se ona dva automobila vrate iz Kulen-Vakufa, napali ih i uništili. Tom prilikom je ubijeno 7 oficira i 2 podoficira. To je bio štab borbene grupe[6] koja je vršila operacije čišćenja na ovom terenu, na čelu sa pukovnikom Matagićem. Pored Matagića ležao je mrtav i bojnik Veber, poznati komandant opsednutog Kulen-Vakufa, počinitelj velikih zločina nad srpskim stanovništvom ovoga kraja, zatim dva satnika i drugi. Snašla ih je pravedna kazna pola sata pošto su izdali naređenje ustaškim snagama u Kulen-Vakufu za nove terorističke operacije čišćenja u pravcu Velikih Stjenjana. U akciji su zaplenjeni jedan puškomitraljez, nekoliko pušaka i pištolja, kao i druga vojna oprema i odeća. Putnička kola su zapaljena.

Odmah je usledila intervencija ustaške vojske iz Kulen-Vakufa. Da bi sprečio eventualni prodor ustaša prema Stjenjanima, odred je zauzeo položaj na uzvišenjima iznad Čovke. Ustaše su pokušale da nas odbace prema Stjenjanima, ali smo ih sprečili jakom vatrom. Zadovoljili su se da obezbede mesto gde su se nalazili njihovi izginuli. Pokupili su mrtve i povukli se za Kulen-Vakuf. Među zaplenjenim dokumentima nađena je i zapovest ustaške komande po kojoj je sledećeg dana u 8 časova trebalo da otpočne napad

[6] U sastavu ove grupe nalazila su se tri bataljona, dve baterije i vod tenkova.

na selo Veliki Stjenjani. Do njega nije došlo zbog likvidacije ustaškog štaba kod Čovke.

Posle ove akcije vreme se nešto prolepšalo i ceo odred se prikupio na proplanku iznad sela Stjenjana. Ovde su se borci odmorili, a posle održali konferenciju na kojoj su razmatrali pitanja sa marša i iz borbe. Milan Đumić, intendant odreda, podelio je zaplenjene stvari borcima, bez obzira da li su učestvovali u akciji ili nisu. Ovaj i slični postupci rukovodstva odreda, koje je podržavala većina boraca, pozitivno su uticali na mlade borce jer su videli da se vodi računa o potrebama svakog. Na konferenciji je rešeno da se omladinac Perica Popović primi u odred. On se javio još na Drenovači, ali komandir odreda nije bio za to da se primi, jer je bio odviše mlad. U akciji kod Čovke on je, iako bez oružja, bio hrabar i odlučan i tako dokazao da može biti primljen.

Svi borci su ostali na konferenciji do kraja sem Dmitra Njegovana. On je u akciji pokazao izvanrednu hrabrost, zbog čega je dobio jednu od zaplenjenih pušaka. Ne mareći za konferenciju, udaljio se nekih 100 metara i iza jednog žbuna neprestano nišanio dobivenom puškom. Okretao je i zagledao sa svih strana; videlo se da ga u tom momentu ništa drugo ne interesuje. Kada je pri pokretu odreda došao u stroj, obratio se svome desetaru rečima: „Dobra će biti, pobro." Zbog toga što je pri oslovljavanju stalno upotrebljavao uzrečicu „pobro", borci su ga prozvali Pobrom, i niko ga više nije ni zvao pravim imenom.

Nakon konferencije odred je razmešten po selu na odmor. Istoga dana uveče održan je sastanak partijske organizacije odreda na kome je raspravljano o dosadašnjem radu i planu za dalje akcije. Po planu trebalo je da odred nastavi put za Liku. Međutim, imajući u vidu ustašku zapovest, zaplenjenu u akciji kod Čovke, da neprijatelj sledećeg dana namerava da napadne Stjenjane i popali ih, rešeno je da se odred zadrži u selu, kako bi ga sa njegovim borcima branio.

Sledećeg dana, pre nego je svanulo, zaposednut je položaj prema Kulen-Vakufu, zapadno od Stjenjana. Svi smo očekivali napad neprijatelja oko 8 časova, ali se on nije pojavljivao. Najzad nam je postalo jasno da do napada

neće ni doći zbog našeg uspeha kod Čovke, pa smo se posle 11 sati povukli u selo i izvršili pripreme za pokret u Liku. Žurili smo kako bi što pre stigli tamo, jer se očekivao napad na slobodnu teritoriju oko Donjeg Lapca.

Maršujući preko Malog Očijeva, uveče 4. oktobra stigli smo u Martin-Brod, gde smo prenoćili i odmorili se. Jedan broj boraca sa teritorije opštine Srb zatražio je od komandira odreda da ih pusti na nekoliko dana na odsustvo kućama, kako bi obišli porodice. Ovi zahtevi se nisu mogli odbiti pa je oko 15 boraca otišlo. Očekivali smo da će oni dovesti još neke drugove za koje se pretpostavljalo da žele stupiti u odred. Oružje ovih boraca ostalo je u odredu jer ga nisu mogli nositi zbog italijanske posade u Srbu.

BORBE SA USTAŠAMA OKO DONJEG LAPCA

Petog oktobra oko 10 časova otpočeo je napad ustaških snaga iz Kulen-Vakufa u pravcu sela Boričevca. Čim smo saznali za napad, krenuli smo iz Martin-Broda preko sela Doljana u Dobroselo. Pokret je bio otežan zbog suvišnog oružja koje smo nosili. U Dobroselo smo stigli nešto posle podne. U selu je vladala opšta panika: meštani su se pripremali za bekstvo u šumu. Neprijatelj je iznenadio ustaničke jedinice koje su držale položaje prema Kulen-Vakufu, pa su se borci razbežali i bez otpora zauzeo uzvišenje i zaposeo položaje kod Boričevca, što je i izazvalo paniku.

Narod je počeo da se smiruje čim se u Dobroselu pojavio naš odred, a naročito kad smo krenuli prema neprijateljskim položajima u Boričevcu. Pronela se vest da je neka jedinica dočekala ustaše u Pištalskoj dragi i da ih je potukla. Ova vest je delovala ohrabrujuće, iako nije bila tačna. Mi smo bez zadržavanja krenuli prema neprijatelju. Tom prilikom priključio nam se i jedan vod boraca iz Dobrosela.

Čim smo stigli u Boričevac, napali smo ustaše na uređenim položajima. Nije nam uspelo da ih zbacimo s položaja. Koristeći noć, odred se povukao na Priseku bez gubitaka. Iako nismo postigli neke rezultate, ovaj napad bez gubitaka delovao je ohrabrujuće kako na borbe našeg od-

reda, tako i na sve druge koji su bili naoružani i zainteresovani za borbu protiv ustaša. Narod je počeo da se smiruje, a naoružani ljudi da se prikupljaju oko svojih komandira i pripremaju za borbu. Noću 5/6. oktobra sa Stojanom Matićem i Gojkom Polovinom iz Štaba bataljona za Liku napravljen je plan za napad na neprijatelja ujutro 6. oktobra.

U određeno vreme naš odred je sa ostalim borcima čije je učešće predviđeno u napadu stigao na polazni položaj. Pored odreda bilo je još oko 200 boraca iz okolnih sela. U 6 časova počelo je podilaženje neprijateljskim položajima. Istovremeno neprijateljske snage (ojačani ustaški bataljon) koje su prenoćile na liniji dostignutoj prethodnog dana kod Boričevca, preduzele su nastupanje prema Donjem Lapcu. Neprijateljske snage iz Bihaća krenule su u isto vreme u napad na ustaničke položaje na Drenovači, ali su blagovremeno odbijene. Međutim, iako je do sukoba došlo ujutro, borba kod Boričevca je trajala čitav dan. Tek pred samu noć neprijatelj je uspeo da se probije za Donji Lapac, gde je zanoćio. Naše snage zanoćile su na položajima oko Donjeg Lapca. Neprijateljske snage, koje su se dosta teško probile u Donji Lapac, našle su se u okruženju. Bilo je jasno da će izlaz tražiti u proboju, jer ovde nisu mogle opstati.

Sledećeg dana, 7. oktobra, neprijatelj je otpočeo proboj u pravcu Bihaća. Mi smo odmah prešli u napad i gonili ga sve do sela Melinovca, gde su ga prihvatile snage koje su se tu nalazile na položaju. Dalje gonjenje nije bilo moguće. Tako je naš odred posle kružnog marša od 30 do 40 kilometara stigao na Drenovaču, mesto gde je pre deset dana formiran.

Neprijateljske snage koje su nastupale iz Kulen-Vakufa preko Boričevca i Donjeg Lapca pretrpele su velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Pored veće količine raznog ratnog materijala zaplenjena je i jedna haubica. U sačuvanom izveštaju komande Pavelićeve Vrbaske divizije od 10. oktobra 1941. o ovim borbama rečeno je sledeće: „Bojna pukovnija Rolfa sa dve haubice i jednom streljačkom satnijom 12. pešadiskog puka probila se od Kulen-Vakufa preko Donjeg Lapca do Bihaća i imala je jače gubitke izgu-

bivši i jednu haubicu." U ovim borbama hrabro je poginuo puškomitraljezac Mrgud Škorić. To je prva žrtva našeg odreda. U istoj lakše je ranjen Perica Popović, a teže Laza Popović. Ostale jedinice su imale 7 poginulih i manji broj ranjenih boraca.

Posle borbe sa ustaškom grupacijom kod Melinovca prikupili smo se na Drenovači, a zatim krenuli za selo Nebljuse, gde smo prenoćili i odmorili se. Sledećeg dana krenuli smo za Dobroselo, gde je trebalo sačekati borce odreda koji su iz Martin-Broda otišli na odsustvo. Na putu za Dobroselo morali smo obići Donji Lapac koji smo pre dva dana bili oslobodili, a u koji su posle toga ušle italijanske okupatorske jedinice. U Dobroselu zadržali smo se oko 4 dana. To zadržavanje iskorišćeno je za odmor i politički rad. U odred su u to vreme stupila 3 nova borca,[7] dok se 8—10 boraca vratilo u svoja sela u ustaničke jedinice kojima su pripadali do stupanja u odred. Ovde se u odred vratio i jedan broj drugova koji su bili na odsustvu.

KROZ LIKU

Za vreme boravka u Dobroselu u odred je došao Počuča, član OK KPH za Liku, sa zadatkom da se poveže sa nama i da nas povede u centralnu Liku radi izvršavanja zadataka predviđenih planom Okružnog komiteta. Dobroselo smo napustili 12. oktobra. Bilo nas je tada u odredu ukupno 35. Na putu za selo Klapavicu preko planine Čemernice pratile su nas bura i snežna mećava i gotovo su neki borci nastradali od hladnoće, iako je to bilo oktobra. Pošto smo se odmorili u Klapavici, produžili smo za Komić. U Komiću smo se razmestili po seoskim kućama radi prenoćišta i ishrane. Narod nas je radosno dočekao. U ovom delu Like situacija je bila sasvim drugačija nego na teritoriji donjolapačkog sreza. Veća mesta još uvek su bila jaka ustaška uporišta, a njihova vlast je postojala u hrvatskim selima. Narod u srpskim selima stalno je strepeo od upada ustaša i pokolja. Zbog toga je borba protiv

[7] U odred su stupili: Lazo, zemljoradnik i Perica Balać, radnik (poginuo u NOB) — iz Kruga i Dušan Herceg, zemljoradnik iz Dobašnice (poginuo kao komandir čete 1942).

njih i odbrana srpskih sela u ovom delu Like bila još uvek vrlo atkuelna, pa je dolazak odreda primljen sa puno nade. Naš boravak u ovim selima imao je i politički značaj za širenje ustanka i uticaja Partije.

Sledećeg dana odred je krenuo za Srednju Goru. U prolasku kroz selo Kurjak priključio nam se Milan Basta. (Do rata je živeo u Dušanovcu kod Žednika, gde je upoznao našeg komandira Jovanića, pa je kada ga je video, odlučio da odmah stupi u odred i pođe sa nama).

U Srednju Goru stigli smo 14. oktobra. Tu su se u to vreme nalazili Okružni komitet za Liku i Štab Grupe ličkih odreda. Za vreme zadržavanja u ovom selu odred je posetio Marko Orešković. Govorio nam je o političkoj situaciji, zadacima pokreta i našeg odreda i preneo neka iskustva iz Španije. Dok smo bili u Srednjoj Gori vraćeni su na teren Lazo i Perica Balać radi političkog rada. Tu je iz odreda udaljen Dragan Lukić, jer mu je brat bio organizator četničkih akcija u Srbu, ali je nakon mesec dana ponovo primljen. U mnogim borbama dokazao je da brata smatra neprijateljem kao i svi drugi borci.

Dolazak odreda u Srednju Goru[8] bio je povezan sa planiranim napadom na ustaše u Gospiću, ali se od toga u međuvremenu odustalo. Posle je planiran napad na ustaško uporište Široka Kula, zbog čega je odred prebačen u selo Barlete i raspoređen po kućama. No ni ovaj napad nije izveden, jer su ustaške snage u uporištu bile suviše jake. Za vreme boravka odreda u Barletama održan je narodni zbor, na kome je govorio i Jakov Blažević. Vreme provedeno u selu koristili smo za politički rad i vojnu nastavu. Borci su objašnjavali ciljeve i zadatke naše borbe i ulogu KPJ.

Iz Mogorića odred je krenuo za selo Počitelj radi izvođenja akcije koju je OK pripremao u selima oko Go-

---

[8] Po nalogu Okružnog komiteta odred se 18. oktobra preko Vrepca prebacio u Mogorić, gde smo se zadržali nekoliko dana. Prilikom prolaska kroz Drenovac u odred je stupilo 5 novih boraca: Nikola Dragosavac, učenik (poginuo u NOB 1943. godine kao zamenik komandanta bataljona), Milan Mišćević, učenik, Nikola Njegovan, zemljoradnik (poginuo u NOB), Jovo (kasnije izbačen iz odreda zbog krađe) i Mile Popović Francuz (docnije streljan kao italijanski špijun).

spića. U Počitelju seljaci su nas isto tako radosno primili, jer je selo bilo neposredno ugroženo od ustaša iz Ribnika i Bilaja. Borci iz sela čuvali su straže i motrili na svaki pokret neprijatelja, dok je odred, smešten u seoskoj školi, bio u stanju pripravnosti. U to vreme u Počitelju se nalazio veći broj članova OK i Sreskog komiteta za Gospić i rukovodilaca vojnih jedinica toga kraja. Tu je boravio i Jakov Blažević, što je omogućilo da se bolje upoznamo sa političkom situacijom i drugim pitanjima koja su nas interesovala. Blažević je pripremao akciju protiv ustaša koju je uskoro trebalo izvesti u selima Smiljanu i Bužinu.

Iz Počitelja odred se 23. oktobra prebacio u Divoselo, gde je trebalo sačekati noć za dalji pokret u pravcu Smiljana. U Divoselu je borcima saopšteno da se ide za sela Smiljan i Bužim radi hvatanja i kažnjavanja ustaških zločinaca, koji su terorisali narod u tim selima. Pored toga, odlazak u Smiljan imao je i politički cilj: trebalo je u praksi uveriti narod da su partizani borci za slobodu i da nemaju ništa zajedničko sa četnicima, sa kojima ih je izjednačavala ustaška propaganda.

Po velikoj hladnoći i snegu odred je jedne večeri krenuo za Smiljan. Vodio nas je Jakov Blažević. Trebalo je preći reku Novčicu, koja se nije mogla gaziti. Za prebacivanje je napravljen splav od dva korita u kojima su seljaci solili meso. Splavom je rukovao Jandre Počuča iz Divosela, i pored njega su se mogla odjedared prebaciti samo 2 borca. Prilikom prebacivanja splav je nekoliko puta tonuo, te je bilo boraca koji su mokri morali nastaviti put.

I pored lutanja u Smiljan smo stigli još u toku noći. Članovi Partije i simpatizeri organizovali su nam doček u jednoj kući na periferiji sela. Tu smo se odmorili i ogrejali, a bilo je pripremljeno i nešto hrane. Rešeno je da se ustaše u selu pohvataju sledeće noći, pa smo ga još pre svanuća napustili i otišli za Bužim, gde smo predanili. Ustaške saradnike koje smo u Bužimu hteli pohvatati nismo pronašli, jer su se na vreme sklonili. Nekoliko njih, manje krivih, pohvatali smo, ali ih nismo kaznili, već im je Blažević zapretio i predočio im posledice koje ih čekaju ako budu sledili ustaše i njihove zločine.

U sumrak 24. oktobra krenuli smo za Smiljan. Za vodiče dobili smo nekoliko Hrvata iz Smiljana, koji će nam pokazati kuće ustaških koljača — Marka Tiljka, ustaškog beležnika, Ivice Sarića, ustaškog poverenika, Blaža Tomljenovića i Markiše Franića, koje je trebalo uhvatiti te noći. Zločini ove četvorice ustaških razbojnika doveli su do istrebljenja Srba u Smiljanu. Od oko 50% Srba, koliko ih je bilo u ovom selu u odnosu na Hrvate, većina je poubijana, a neki su proterani. Sam Markiša učestvovao je u akcijama širih razmera, kad je ubijeno oko 400 Srba, od kojih je najviše ubio sam. Zbog groznih zločina ovi razbojnici bili su omrznuti među Hrvatima u Smiljanu. Markišu su zbog zločina prezrela i njegova rođena braća. On je ubijen prilikom hapšenja, pošto je pokušao da se odupre. Grupa koja je hvatala Ivicu i Mila Sarića bila je prinuđena da na mestu hvatanja ubije Mila Sarića, jer je pokušao da se odupre i pobegne, dok je Ivica doveden u opštinu. Ostala trojica pohvatani su prema predviđenom planu, dovedeni u opštinu i nakon saslušanja streljani. Katoličkog popa u Smiljanu Butkovića, aktivnog ustaškog propagatora, Jakov Blažević je upozorio na posledice, ako i dalje produži sa takvim radom. Nakon toga je pušten. Po likvidaciji ustaških zlikovaca odred se iste noći vratio za Divoselo[9], dok je Jakov Blažević ostao u Smiljanu. Za Divoselo vodio nas je njegov brat Jure. Opet je trebalo preći Novčicu, ali je to sad bilo teže nego prilikom odlaska za Smiljan, pošto nas nije sačekao drug koji nas je prevozio. Odred je zastao na obali. U selu Novom nalazio se priličan broj naoružanih ustaša, pa nam je pretila opasnost ako budemo primećeni pre nego što pređemo reku. Jedino rešenje bilo je da neko prepliva reku i iz Divosela dovede Jandru Počuču. Skočio sam u reku, preplivao je i trčeći se uputio prema Divoselu, udaljenom nekoliko kilometara. Bila je jaka zima i sneg, pa sam trčao i da se

[9] Ovde je iz odreda otišao u drugu jedinicu popularni Pobro, koji je po svojoj hrabrosti već bio poznat skoro po čitavoj Lici. Uvek je pored puške nosio nož i punu torbu bombi. Bio je namrgođen i ozbiljan, nikad se nije mogao videti nasmejan. Poginuo je 1943. godine nesrećnim slučajem od vlastite bombe.

ovako potpuno mokar ne bih smrzao i da bih zadatak što pre izvršio. Brzo sam pronašao Jandru, te se tako odred u redu i na vreme prebacio preko reke.

U SREDNJOJ GORI I NA KAMENSKOM

Pošto se odmorio, odred je iz Divosela prešao u Počitelj. Tu nas je sačekao komandir 1. voda sa grupom boraca, u kojoj su bili i oni što su se u međuvremenu vratili sa odsustva. U Počitelju smo se zadržali oko dva dana. Za to vreme trebalo je u Metku pohvatati i streljati neke četnike, Maoduše, koji su počeli da sarađuju sa Italijanima. Za izvršenje ovog zadatka određeni su komandir 1. voda i Đumić sa grupom boraca. Zadatak nije bio tako lak, jer se radilo o dobro naoružanim i naročito opasnim ljudima. Ovi saradnici okupatora pohvatani su i streljani. Tom prilikom je ranjen Dušan Damjanović, komandir 1. voda.

Moglo bi se postaviti pitanje da li je ova akcija bila politički ispravna i pripremljena. Da se likvidiraju ovi kolaboracionisti naročito je insistirao Gavro Stanojević, koji je docnije i sam prešao na stranu četnika i postao njihov vođa i prvi saradnik okupatora (on je organizovao i ubistvo španskog borca i komandanta bataljona Pekiše Vuksana). Likvidacijom Maoduša on je, pre svega, hteo da se oslobodi ljudi koji su mogli da ugroze njegovo vođstvo među četnicima. Tako je ova akcija, sudeći prema događajima koji su posle nastupili, bila preuranjena. Iskoristio ju je i Stanojević, optužujući nas zbog ubijanja Srba.

Posle akcije u Metku odred je iz Počitelja prešao za Mogorić, gde smo se zadržali oko dva dana. Održali smo priredbu za narod. Borci su pevali i recitovali narodne i druge pesme i prikazali dva skeča: „Haralampije" i „Vlast" od Nušića.

Iz Mogorića odred se prebacio u Srednju Goru, gde se zadržao sve do 1. novembra. Za to vreme borci su pored političke nastave redovno imali i vojnu obuku. I ovde je održana priredba za narod, na kojoj se govorilo i o zadacima NOP i partizanskih odreda.

U međuvremenu u odred je stupilo nekoliko boraca sa teritorije opštine Srb. Neki od njih priključili su se odredu u Metku, a neki su nas sačekali u Srednjoj Gori.[10]

Po naređenju Štaba Grupe odreda za Liku Srednju Goru smo napustili 1. novembra i preko Mekinjara i Jošana krenuli za Kamensko. U Mekinjaru u odred je stupio Stevan Banić, radnik. Kada smo se iz Mekinjara preko Krbavskog polja približavali Jošanu, borci iz ovog sela su, misleći da smo ustaše, zauzeli položaje za odbranu i otvorili vatru na nas. Toga dana bio je neki katolički praznik, mislim Svisveti, pa se u Jošanu pronela vest da će toga dana doći ustaše iz Podlapače da bi svoj crkveni praznik proslavili klanjem Srba. Tako su nas dočekali drugovi iz Jošana, ne znajući ko smo. Srećom, gubitaka nije bilo. Kada smo uspostavili vezu, primili su nas sa radošću. Tu smo prenoćili, a sledećeg dana napustili smo Jošan i stigli na Kamensko.

Na ovoj visoravni na planini Plješevici bilo je nekoliko seoskih koliba koje su dobro poslužile za smeštaj odreda. Naš zadatak je bio da obezbedimo prijem pomoći u oružju i drugom materijalu koju smo očekivali od saveznika vazdušnim putem. Pripremili smo gomile drveta radi paljenja vatri koje bi poslužile kao signali prilikom nailaska aviona. Organizovano je posmatranje i stražarčenje da bi se nailazak aviona blagovremeno primetio. S obzirom na blizinu okupatorskog garnizona u Donjem Lapcu preduzete su mere obezbeđenja. Ali pomoć nije stigla.

Na Kamenskom smo proslavili i godišnjicu oktobarske revolucije. Dobili smo literaturu o njoj, koju smo prorađivali sa borcima. Dosta boraca do tada vrlo malo ili skoro ništa nije znalo o oktobarskoj revoluciji.[11]

---

[10] Došla su dva Dušana Zorića iz Osredaka (jedan je bio radnik, a drugi učenik gimnazije. Obojica su se isticala u svom selu kao simpatizeri KPJ, sarađivali su u pripremama ustanka i učestvovali u borbama). Ponovo su došli u odred Uglješa Damjanović iz Kunovca, zemljoradnik, koji je bio u četi Srbljana na Drenovači i Dušan Mišković, zemljoradnik iz Kupirova, učesnik u ustanku.

[11] Na Kamenskom u odred su stupili Franc Cepirilo i Anton Filipčić, radnici sa unske pruge, Slovenci, koji su posle kraćeg vremena premešteni iz odreda na druge zadatke.

Na Kamenskom smo doznali za pogibiju Marka Oreškovića. O tome nas je obavestio Vlado Ćetković koji je došao da nas obiđe. Kada nam je saopštavao tužnu vest, primetili smo mu suze u očima. „Osvetićemo mi druga Marka", rekao je na kraju. Svi smo mi poznavali Marka Oreškovića Krntiju, pa nas je vest o njegovoj pogibiji teško pogodila.

Kada je postalo jasno da od pomoći nema ništa, dobili smo naređenje da ponovo krenemo za Srednju Goru, gde se još uvek nalazio Štab Grupe NOPO za Liku. Sa Kamenska smo krenuli 7. novembra i istog dana stigli u Srednju Goru. Po dolasku u selo streljali smo četvoricu švercera iz Klapavice, koji su krali i švercovali stoku za Dalmaciju, te je prodavali Italijanima.

Za vreme boravka u Srednjoj Gori odred je na svečan način dobio ime „Marko Orešković". Pripremljen je i postrojen u selu. Svečanosti je prisustvovao i narod ovog sela. Posle predaje raporta komandantu Štaba Grupe NOPO Vladu Ćetkoviću, izvršena je smotra odreda. Govoreći postrojenim borcima odreda, Vlado Ćetković je govorio i o pogibiji Marka Oreškovića i predložio da odred uzme njegovo ime. Ovaj predlog pozdravljen je sa oduševljenjem. Zatim je Vlado Ćetković komandiru i komesaru odreda predao partizansku zastavu. To je bila sa jedne strane srpska, a sa druge hrvatska zastava sa crvenom petokrakom zvezdom na sredini. Zastava je predstavljala simbol bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda. Primajući zastavu kao znak priznanja za borbe i uspehe, komandir je u ime svih boraca obećao da će odred i ubuduće pod rukovodstvom KPJ bez kolebanja nastaviti započetu borbu. Ova svečanost je bila značajna za dalje političko i moralno jačanje odreda.

PRVA BORBA SA ITALIJANIMA

Okružni komitet i Štab Grupe NOPO za Liku bili su u to vreme jako zainteresovani da se što pre počne sa borbom protiv italijanskog okupatora, kao glavnog neprijatelja slobode i nacionalnog jedinstva naših naroda. Do toga vremena bilo je sa njim samo nekoliko manjih sukoba u

Lici. Tako je 9. novembra kada je grupa italijanskih vojnika iz garnizona u Udbini došla u Mekinjar, gde je uhapsila nekoliko ljudi i zapalila dve kuće, na njih je pripucala grupa omladinaca iz sela. Odmah je u borbu stupila i četa iz Srednje Gore. Ka mestu borbe je upućen i naš odred pa je sledećeg dana, 10. novembra, izvršen napad na Italijane na putu kod Mekinjara. Posle obostranog puškaranja Italijani su preduzeli napad na naše položaje i pošto su bili znatno jači, odbacili su nas ka Srednjoj Gori.

U vreme ove borbe, vraćajući se kroz Mekinjar posle hvatanja nekih švercera, Miloš Rastović je uhvatio italijanskog kurira — biciklistu i doveo ga u odred.

U sukobu kod Mekinjara okupator je imao 7 mrtvih vojnika, a 4 su zarobljena. Zaplenjene su 4 puške i nešto bombi. Na našoj strani nije bilo gubitaka. Borci odreda imali su prilike da prvi put vide zarobljene okupatorske vojnike i njihovo držanje i da se upoznaju sa njihovim oružjem i naoružaju njim.

Posle sukoba kod Mekinjara odred se još neko vreme zadržao u Srednjoj Gori.[12] Tu smo dobili nacrt za partizanske troroge kape. To je za nas bio nepoznat i neobičan, ali simpatičan deo partizanske uniforme, koji smo počeli uvoditi u odred. Uz pomoć Štaba Grupe odmah smo pristupili šivenju kapa od delova uniforme bivše vojske, tako da je uskoro većina boraca našeg odreda imala nove partizanske kape sa petokrakom.

FORMIRANJE BATALJONA „MARKO OREŠKOVIĆ"

Po naređenju Štaba Grupe odred je, zajedno sa njim, napustio Srednju Goru i ponovo krenuo na Kamensko. Išli smo preko sela Visuća, gde smo prenoćili, i 14. novembra po snežnoj mećavi stigli na Kamensko i tu ostali do kraja

---

[12] Iz odreda su tada kao politički radnici upućeni na teren Dušan Damjanović, koji je bio ranjen prilikom akcije u Metku i Rade Damjanović.

novembra. Za to vreme u odred je stupio veći broj novih boraca sa teritorije donjolapačkog sreza i Korenice.[13]

Neposredno pred formiranje bataljona na Kamensko je stigla četa boraca iz sela oko tromeđe: Kaldrme, Tiškovca, Zavlake, Zrmanje, Prljeva i Nadvrela, a bilo ih je i iz Plavna, Male Popine i Dugopolja. Sva ova sela učestvovala su u ustanku 27. jula. Pošto su Italijani okupirali slobodnu teritoriju, neki ustanici iz pomenutih sela vratili su se svojim kućama. Ali, u ovim selima bio je jak uticaj KPJ, pa je jedan broj boraca bio za nastavljanje borbe protiv ustaša i okupatora. Oni su se okupljali oko istaknutijih boraca, članova i simpatizera Partije, Milojka Čuka, Ilije Radakovića, Vasa Šijana, Petra Jarića, Boška i Petra Marića, Petra Vabiča, Milana Tankosića i drugih. Okupljeni oko njih borci nisu želeli da ispuste oružje iz ruku, čekali su poziv i direktive za dalju akciju. Po odluci i direktivi OK za Liku usledilo je formiranje čete. Četa je formirana 24. novembra na Ljubinoj poljani kod Otrića (na tromeđi). U prvo vreme bilo je predviđeno da četa ostane na tromeđi radi razvijanja ustanka u tom kraju. Međutim, docnije je rešeno da se povuče na Kamensko, te da se od nje i od odreda formira partizanski bataljon pod imenom „Marko Orešković". Sa Ljubine poljane četu su 26. novembra doveli na Kamensko Milan Tankosić (radio na njenom formiranju i postao njen prvi komesar) i Dušan Mileusnić (postao njen prvi komandir).

---

[13] To su bili: Ilija Rašeta, zemljoradnik iz Donjeg Lapca; Milan Hajduković, zemljoradnik iz Oraovca (poginuo 1942. u borbi s Italijanima pri oslobođenju Donjeg Lapca); Stevo Hadžić (poginuo 1942. u borbi s Italijanima pri oslobođenju Srba) i Rade Delić, zemljoradnik — iz Frkašića; Branko Damjanović, student, Đuro Rastović, učenik — oba iz Srba; Nikola Bujić, gimnazijalac iz Neteke (najmlađi borac odreda, poginuo 1943. kod Pađena kao zamenik komesara čete); Milan Mišković i Milan Šašić, zemljoradnici iz Kupirova; Radica Popović iz Pirovišta; Milan, Branko i Nikola Popović (poginuo 1943) i Luka Bubalo — zemljoradnici iz Nebljusa; Dušan Ajderović Advokat, zemljoradnik iz Ajderovca; Dragan Lukić, Lazo i Perica Balać (ranije bili u odredu, odakle su kao politički radnici poslati na teren).

Formiranje bataljona „Marko Orešković" obavljeno je na svečan način 29. novembra pod direktnim rukovodstvom Štaba Grupe NOPO odreda za Liku. Pošto je izvršena podela na čete i vodove, pročitana je naredba Štaba Grupe o postavljanju komandnog kadra. Za komandanta i političkog komesara bataljona postavljeni su dotadašnji komandant i komesar odreda „Marko Orešković", a za intendanta Dušan Zorić. Za komandira 1. čete postavljen je Danić Damjanović, za komandira 2. čete Dušan Mileusnić, a za političke komesare Drago Ožegović i Boško Marić. Za komandire vodova Milan Žeželj, Dušan Batinica, Dušan Maričić i Mane Breka. Nakon što je pročitana naredba, komandant Štaba Grupe predao je komandantu bataljona partizansku zastavu. To je bila ista ona zastava pod kojom se do tada borio odred. Ovom prilikom bataljon je položio i partizansku zakletvu. Na kraju su govorili Mile Počuča, član OK, komandant i politički komesar Štaba Grupe o zadacima bataljona i drugim političkim pitanjima i komandant bataljona.

Tako je na planini Plješevici, na Kamenskom, formiran jedan od prvih partizanskih bataljona u Hrvatskoj, „Marko Orešković". U vreme formiranja on je brojao 110 do 115 boraca, naoružanih puškama. Bilo je i 5 puškomitraljeza. Većina boraca je bila sa teritorije donjolapačkog sreza (i to oko polovina sa teritorije opštine Srb, a ostali iz opštine Donji Lapac, Zrmanja i ostalih delova Like). Bili su to najbolji borci tih krajeva, spremni da se pod rukovodstvom KPJ bore do konačne pobede.

Mesec dana kasnije bataljon je dobio i treću četu, koja je formirana oko 25. decembra u selu Krbavici od boraca, članova Partije i simpatizera, iz Dalmacije, koji su odlukom svog partijskog rukovodstva upućeni u Liku da se bore protiv okupatora. Posle dolaska u Liku ovi drugovi su pokušavali da se vrate natrag u Dalmaciju, ali nisu uspeli, jer su četnici organizovali zasede na putu da bi ih razoružali i pobili. Zato je rešeno da ostanu u Lici. Nakon toga od njih je formirana 3. četa bataljona „Marko Orešković", sastava tri voda, jačine oko 80 boraca, koji su po nacionalnoj pripadnosti bili Hrvati. Za komandira čete

postavljen je Stanko Parmač, učitelj, a za političkog komesara Ante Banina.

Pošto se u to vreme bataljon „Marko Orešković" nalazio na teritoriji sreza Otočac, četa je privremeno stavljena pod komandu štaba bataljona „Ognjen Prica" i zadržana u selu Bjelopolje kod Korenice, radi blokade italijanskog garnizona u Korenici. 29. decembra ona se kod Bjelopolja sukobila sa Italijanima, kada su ovi pošli da pljačkaju selo. Ovo je bio prvi veći sukob sa italijanskom vojskom u Lici. U tome sukobu poginulo je nekoliko boraca Dalmatinaca, a nekoliko ih je ranjeno. Italijani su imali 10 mrtvih i 3 zarobljena vojnika. Posle dolaska bataljona „Marko Orešković" u rejon Korenice, četa je ušla u njegov sastav i premeštena je u Turjanski radi zatvaranja pravca od Vrhovina preko Turjanskog ka Korenici. Kada je krajem februara 1942. bataljon „Marko Orešković" krenuo sa ovoga terena radi napada na Donji Lapac, 3. četa je i dalje ostala kod Korenice i posle toga više nije dolazila u sastav bataljona „Marko Orešković". U proleće 1942. godine ušla je u sastav 1. proleterskog bataljona Hrvatske. Krajem marta 1942. u Srbu je formirana nova 3. četa bataljona „Marko Orešković", jačine oko 140 boraca sa teritorije opštine Srb.

Prva akcija bataljona „Marko Orešković" bila je napad na ustašku posadu u mestu Plitvice 11. decembra, i to u sadejstvu s bataljonom „Ognjen Prica". Napad nije uspeo. Bataljon je imao dva ranjena borca. Posle ove akcije je prebačen u selo Škare, srez Otočac. Tu u Gackoj dolini je ostao do 31. decembra. Za ovo vreme je izveo jednu diverziju na pruzi u planini Kapeli i jedan napad na domobransku stražu u selu Lešće. Ni ove akcije nisu uspele onako kako je bilo planirano. Zato je nova 1942. godina otpočela uspešnom borbom sa Italijanima. Baš na Novu godinu jedna četa Italijana, jačine oko 200 vojnika, koja je pošla u pomoć opkoljenom garnizonu u Korenici, ušla je u zasedu bataljona na Šijanovom klancu i potpuno je razbijena. Tom prilikom je ubijeno 30 i zarobljeno 130 italijanskih vojnika. Ova borba je bila vesnik mnogih budućih pobeda koje je bataljon „Marko Orešković" izvojevao u toku narodnooslobodilačkog rata.

Milan ŠIJAN

TRI NEZABORAVNA SUSRETA[1]

PRVI SUSRET

Prvi put sam se s Markom Oreškovićem Krntijom susreo na robiji. To je bilo u mitrovačkoj kaznionici 1930. godine. Kaznionički stražar, ključar samice, preuzeo me od žandara koji su me doveli iz Beograda na izdržavanje dvomjesečnog roka. Našao sam se u samici. Drveni stolić, stolica, kibla, jedan prozorčić s rešetkama, gvozdeni krevet, čvrsto zatvorena masivna vrata s okruglom rupicom — da ključar može proviriti — eto to me okružavalo.

Mislio sam:

„Šta da započnem? Da prvo pogledam tko se nalazi u mom susjedstvu."

Počeo sam oprezno i tiho da kucam u zid našim zatvoreničkim alfabetom. Pitao sam:

— Tko si?

— Marko Orešković Krntija. Poznaješ li me? A ti?

Otkucao sam mu svoje ime, prezime i nadimak i upitao sam:

— Zašto se zoveš Krntija?

— Ama, eto, da ti pravo kažem, po zanimanju sam šofer. Vozio sam u Beogradu jedan stari taksi. To je bila olupina. Prava krntija. Drugovi bi mi govorili: „Dođi s onom svojom krntijom." I stalno krntija, pa krntija. Na kraju nazvaše i mene Krntijom. Kako onda, tako i danas. A što tebe nazvaše Sunja? Ima li to neke veze sa željezničkom stanicom u Sunji?

---

[1] Članak objavljen u „Vjesniku u srijedu" od 27. VII 1955. god.

— Ne, nema nikakve. Mnogo sam volio čitati o kineskoj revoluciji i njihovom revolucionaru Sun Jat Senu. Teško je našim ljudima izgovarati kineska imena. Izgleda da sam malo dozlogrdio s tim, pa mi prišiše ime Sunja.

Marko je znao da je prvih dana teško prilagoditi se životu u samici. Kako je bio duhovit čovjek, otkucavao mi je razne dosjetke i šale. Smijao sam se sam sa sobom. Tako je bar moglo da izgleda stražaru, ako je virio kroz rupicu na vratima. I eto, tako smo satima razgovarali. Kucali smo u zid i smijali se.

Tako sam se u zatvoru upoznao sa svojim prvim i najbližim susjedom, Markom Oreškovićem Krntijom.

Izdržao je punih pet godina na robiji. Kada je u Španiji izbila pobuna generala Franka, Krntija je otišao tamo. Branio je republikansku Španiju kao svoju zemlju. Zatim se vratio. Radio je ilegalno.

DRUGI SUSRET

Prošlo je dosta godina.

27. jula 1941. godine oslobodili smo Drvar i zarobili zloglasne drvarske ustaše. Jedan je uspio da nam pobjegne u Grahovo, ali su ga ubrzo uhvatili partizani. Nije mogao da se spasi.

Komandant ustanka za Drvar odredio je da preuzmem upravu drvarske bolnice. Latio sam se posla. Od liječnika sa mnom su bili: Dr Ermens, osrednji provincijski kirurg, doktorica Špicer, učesnik u mađarskoj revoluciji Bele Kuna 1919. godine. Tu su bila još dva liječnika, od kojih jedan ruski emigrant, dobar liječnik. Zvao se Dluski. Prije oslobođenja Drvara bio je kotarski liječnik. Kada sam preuzeo upravu bolnice, pozvao sam ga da radi. Rado se odazvao.

Ranjenici su stizali. Ne samo iz okoline Drvara. Bilo ih je od Grahova, Crnog Luga, Sajkovića kod Livna, iz Srba i Lapca i mnogih drugih mjesta. Neki su dolazili čak iz Podgrmeča.

Drvarski ustanak je privlačio. Privlačila je i drvarska bolnica. To je bila jedina prava partizanska bolnica u tom kraju. Sa svih strana su stizali ranjenici. Liječili smo

ih i oni su opet odlazili u borbu. Neki su odlazili i prije nego što su izliječeni. Nisu mogli da čekaju.

Liječnici su radili. Neki nisu bili sasvim oduševljeni. Ustanak je za njih došao neočekivano. Možda su željeli da pobjegnu, ali nije bilo vremena. Davali smo im sve što smo mogli, jer su spasavali ranjenike. Kada su poslije dva mjeseca Talijani upali s tenkovima u Drvar, nijedan nije uspio da se povuče s nama. Možda to nisu ni željeli. Možda im je kasnije bilo žao zbog toga.

Imali smo dosta i bolničara i bolničarki. Javljale su se dobrovoljno. Bile su to seljančice: ostavljale su stada i dolazile da pomognu.

U augustu bilo je vrlo vruće. Rano ujutro stigao sam u bolnicu. Bio sam u viziti i razgovarao s ranjenicima. Svaki je pričao o svojim podvizima. Nisam imao mnogo vremena da sve čujem. Bilo je dosta ranjenika, a trebalo je svakoga da vidim. Takav je bio običaj.

U jednom uglu hodnika stajalo je nekoliko bolničara. Nešto su glasno razgovarali. Zastao sam. Jedan je govorio naročito glasno. Bio je to snažan, mlad i crnomanjast čovjek.

Čuo sam kako govori svojim drugovima:

— Naši su uhvatili opasnog špijuna. Ima nekoliko krivotvorenih legitimacija. To je po svoj prilici neki veliki prepredenjak. Ima pocijepano ličko odijelo. Kaže da se zove Marko Orešković. Izmišlja razne stvari. Kaže da je bio na robiji u Sremskoj Mitrovici. Čak tvrdi i to da se borio u Španiji protiv generala Franka.

Približio sam se bolničarima. Hapšenje „ličkog špijuna" mnogo me zanimalo.

Upitao sam jednog:

— Luka, — mislim da se tako zvao, — kako reče da se zove?

— Kaže da se zove Marko Orešković Krntija. Sigurno laže da je bio na robiji u Mitrovici. Prikriva se tuđim imenom. Ima kod sebe nekoliko krivotvorenih legitimacija. Možda je neki prepredeni ustaški lopov.

— Slušaj, Luka, skoči u odsjek za bezbjednost. Trči što te bolje noge nose. Kaži tamo drugovima da ja poznajem pravog Marka Oreškovića.

Pozdravismo se i odosmo. Marko me uhvati pod ruku i čvrsto privuče k sebi.

— Hajdemo, nešto me i noge bole. Osuli me neki čirevi. U zatvorskoj sobi ležao sam s raznim kriminalnim tipovima. Umalo da im ne održim politički kurs — našalio se na njemu svojstven način Marko.

— E, Krntija moj, kako si samo pocijepan. A što ideš tako sam? Zar nisi mogao doći s pratnjom, ili nekako najaviti svoj dolazak?

— Bilo mi je lakše da ovako pocijepan i sa ličkom kapicom prođem svuda kuda se inače ne bi moglo proći. Htio sam da uspostavim vezu sa oslobođenim Drvarom. Uvijek se mogu dogoditi razne nezgode. Pa i ovo je bila jedna mala nezgoda. Bio sam uvjeren da će se ta stvar brzo razjasniti. Stoga sam bio posve miran. Mislim da su to drugovi opazili, pa su zato i tražili da se ova stvar što brže objasni.

— E, da. Dobro je. Glavno je da je sada sve u redu.

Napokon smo stigli u bolnicu. Svi su odmah doznali da je Marko došao. Bila je to velika novost. Svi su htjeli da ga vide.

Čim se malo uredio, otišao je u Radnički dom. Tamo su bili omladinci koji su se prije nekoliko dana prebacili preko Dinare iz Dalmacije k nama u oslobođeni Drvar. Marko im je govorio. Počeo je da radi odmah.

Eto, tako sam se drugi put poslije mnogo godina sreo s Markom Oreškovićem Krntijom.

POSLJEDNJI SUSRET

Prošlo je već mjesec dana kako su Talijani s tenkovima upali u slobodni Drvar. Talijanska fašistička čizma zamijenila je dvomjesečnu slobodu. Latin primjenjuje oprobanu rimsku politiku. Želi da zbuni Krajišnike. Kazuje im.

— Vojna vlast nama, a civilna vama. Šta hoćete više? Pa, ne možemo vam dati sve!

Donijeli su malo makarona, pirinča, soli i šećera. Davali su im po koji kilogram. Htjeli su potkupiti buntovne Drvarčane.

— Neće oni, velika je to carevina. Oni će ustaše za vrat, a nama će dati civilnu vlast — govorio je tada poneko.

No, tako je bilo samo u početku. Talijanski su fašisti ubrzo počeli hvatati patke, guske, ubijati iz pušaka praščiće, otimati iz kuća posljednje zalogaje, odnositi plastove sijena i slame. Seljaci su se probudili.

Trebalo je analizirati novu situaciju i spremati se za nove borbe. Kotarski komitet i štab Drvarskog odreda sazvali su širu konferenciju partijskih i vojnih rukovodilaca. Bio je pozvan i Marko Orešković Krntija kao delegat partizanskih odreda iz Like. Trebalo je da nam pomogne svojim vojničkim iskustvom. On je ratovao u republikanskoj Španiji. Još tamo je naučio ratovati protiv fašista. Ali, Marka nije bilo, i to nas je čudilo.

U međuvremenu delegati Kotarskog komiteta obilazili su u grupicama okolinu Drvara, Grahova i Livna. Objašnjavali su narodu podmuklost Talijana. Raskrinkavali su izdajničku ulogu četničkih glavešina Brana Bogunovića, popa Đujića, Laza Tešanića, Mana Rokvića i drugih. Narod je osjećao da mu govore njegovi pravi sinovi. U početku je mislio — zalutali sinovi, ali je ubrzo uvidio da mu govore istinu.

U takvu grupaciju propagatora bili smo određeni i nas trojica: Nikola Kotle, Milutin Morača i ja. Pošto smo održali konferenciju sa seljacima, htjeli smo da se odmorimo.

Neki seljaci iz sela Očijeva, misleći da smo mi štab Grmečkog odreda, dođoše da se žale i da traže pomoć. Imali su nevolju. Pet mladića iz njihova sela odmetnulo se u šumu. Vodili su ih neki Srđan Rodić i neki Šipka, bivši kotarski pisar. Terorizirali su narod Očijeva, otimali ovce, tukli mirne ljude. Molili su nas, u ime naroda iz Očijeva, da dođemo s vojskom i da pohvatamo odmetnike koji pljačkaju i teroriziraju.

Obećali smo da ćemo doći s jednom četom i da ćemo ih osloboditi bande.

— Šta da radimo? — viječali smo.

Milutin je bio komandant bataljona. Riješili smo da pozovemo Marka Srdića s njegovom četom.

Sa 26 partizana krenuli smo k selu Očijevu. Išli smo cijelu noć i stigli tek ujutro. Sačekali su nas jedan omladinac i jedan partizanski povjerenik. Razgovarali smo. Četa

je dobila zadatak da uhvati Srđana Rodića, Šipku, Kopilaća i ostale. To je bilo brzo gotovo. Bili su iznenađeni.

Partijski povjerenik upozorio nas je da je kroz Očijevo prije dvije nedjelje prolazio visok, mršav, plav čovjek.

— Imao je kožni kaput. Na nogama jake, žute gojzerice. Nosio je čojane čakšire, a u ruci tašnu. Propitivao je gdje stanuje Srđan Rodić. Pokazali smo mu kuću i poslije toga više ga nismo vidjeli. Vidjeli smo na Srđanu njegov kožni kaput, u Šipke žute cipele, a onaj treći, što ga zovemo Kopilać, nosio je njegove čakšire. Meni se čini da tu ima nešto.

Slušao sam pažljivo šta govori: skoro mi je nestalo daha. Razmišljao sam:

„Visok, mršav, plav čovjek. U ruci tašna, gojzerice, kožni kaput. Trebalo je da Marko dođe da nam pomogne, jer smo ga zvali. Ne bi on odbio. Čekali smo ga i nije došao. Iz Like ga je put morao navesti ovuda. Možda je to bio Marko?"

Pozovem na stranu Nikolu Kotla.

— Slušaj, meni izgleda po opisu da je to bio Marko Orešković Krntija.

Kotle se zamisli i odgovori mi kratko:

— Taman. Još bi nam to trebalo.

— To moramo da izvidimo, — rekao sam.

— Moramo, moramo — reče on.

— Ali kako?

— Znaš šta, doktore, organizirajmo odmah sud. Ja ću biti predsjednik, a ti i Milutin članovi. Meni ćete prepustiti da vodim istragu.

— U redu, Nikola, — odgovorismo nas dvojica.

Radili smo brzo. Nismo mislili na hranu, spavanje i odmor.

Dogovorili smo se s Marko Srdićem o načinu istrage. Ušla smo u zgradu gdje su zatvoreni Srđan Rodić i njegovi drugovi.

U jednoj sobici bili su običan stol i dvije drvene klupe. Sjeli smo. Nikola je sjedio u sredini.

— Marko, — reče Nikola, — dovedi Srđana Rodića.

Za dvije sekunde pred nama je stajao Srđan Rodić, jedan iz grupe koja se predstavljala za partizanske borce.

Bio je mlad, lijep, s gustom crnom kosom. Ali u očima se osjećala zločinačka duša i nečista savjest. Ruke su mu bile vezane žicom.

— Srđane, — poče Nikola da pita, — poznaš li tog i tog seljaka iz Očijeva?

— Poznam, — odgovori Srđan.

— A što mu oduzeste ovcu?

— Bio je ustaški žbir, pa smo ga kaznili. Oduzeli smo mu ovcu za kaznu.

— Neka ste, neka ste, i treba tako. Kad je bio takav, neka mu. Trebalo je da mu uzmete sve, a ne samo jednu ovcu. A znaš li ti, Srđane, tog i tog seljaka iz Očijeva?

— Znam.

— A što mu, Srđane, izbiste tri zuba?

— Psovao je našu borbu i branio ustaše.

— Neka si, neka si. Tako treba s ustaškim plaćenicima. Trebalo je da ga još više izlemaš.

Srđanovo lice se razvuče od radosti. Mislio je:

— Ala to ide, kao po maslu.

Nikola Kotle mirno nastavi da pita.

— Je li, Srđane, jesi li vidio jednog plavog, visokog, mršavog čovjeka?

— Nisam — odgovori Srđan.

— Ma, imao je kožni kaput, čojane čakšire, žute gojzerice, i tašnu u ruci.

Srđan se zamisli i ništa ne odgovori.

— Slušaj, Srđane, vidim ja da si ti dobar mladić. Kaznio si onog ustaškog žbira i izbio zub onom ustaškom plaćeniku. Reci ti meni: vidje li ti nekoga visokog, plavog, mršavog čovjeka? Taj je prije tri nedjelje bio kod nas u štabu. Odnio nam pare i nestao. Doznali smo da je ovuda prolazio, pa ga sada tražimo.

— Nisam ga vidio — reče Srđan odlučno.

— Ama, bolan, kako ga nisi vidio kad je njegov kožni kaput kod tebe u kući?

— A ja, jesam, jesam — reče odjednom. — Bio je sigurno neki špijun i varalica.

— Nema sumnje kad nam je odnio iz štaba pare — doda Kotle. — Pa šta si radio s njim?

— Predao sam ga Šipki i ne znam dalje šta je bilo s njim. Šipka ima njegove žute gojzerice, a čakšire je sebi uzeo Kopilać.

— Što mu skinuste kaput, čakšire i cipele? Kuda ga gola poslaste? Moraš mi reći, Srđane, on nam je pokrao pare, moramo ga pronaći. Reci kuda ga poslaste, gola, bez kaputa, čakšira i cipela? — nastavi dalje Kotle.

— Ne znam, predao sam ga Šipki. Možda ga je i ubio.

— Dobro, Srđane. Idi u onu drugu sobu.

Marko ga odvede.

— Marko! — viknu Nikola Kotle. — Dovedi Šipku.

Za tili čas Šipka stade pred nas. Bio je onizak, drskoga i odvratnog izgleda. Iz očiju su mu izbijale varnice mržnje.

— A, je li, Šipka, što si ubio onoga visokog, plavog čovjeka u kožnom kaputu? — upita ga Kotle.

— Kakvog visokog čovjeka?

— Ma onog što mu uze žute gojzerice i kožni kaput.

— Tko, zar ja?

— Ti, tko drugi. Srđan je rekao da ti ga je predao i da si ga ubio bez njegova znanja. I još si mu uzeo žute gojzerice, a onom trećem, Kopilaću, dao si čakšire.

— Ma nisam je. Srđan je bio naš komandir. On mi ga je predao i naredio da ga ubijemo. Ja sam ga predao Kopilaću da ga ubije.

— Marko, dovedi Srđana — viknu Nikola.

Srđan dođe.

— Je li, Srđane, pa ti si naredio Šipki da ubije onog čovjeka?

— Nisam, on i Kopilać su ga ubili bez moga znanja.

Šipka se uzruja i u lice reče Srđanu:

— Ti si, Srđo, bio naš komandir i ti si naredio da ga ubijemo. A mi smo izvršili tvoje naređenje. Ti si uzeo kožni kaput, meni si dao samo žute cipele, a Kopilaću čakšire.

— Lažeš, — odgovori Srđan, — ti si ga ubio bez mog znanja, pa si mu sve oduzeo, a meni si dao kožni kaput.

Sada je bilo sve jasno. Onaj treći, zvani Kopilać, snažan plav mladić, priznao je saučestvovanje u ubistvu. Priznao je da su ga ubili iz puške pred dubokom jamom. Ubacili su ga u nju.

Više nije trebalo ništa da ispitujemo.

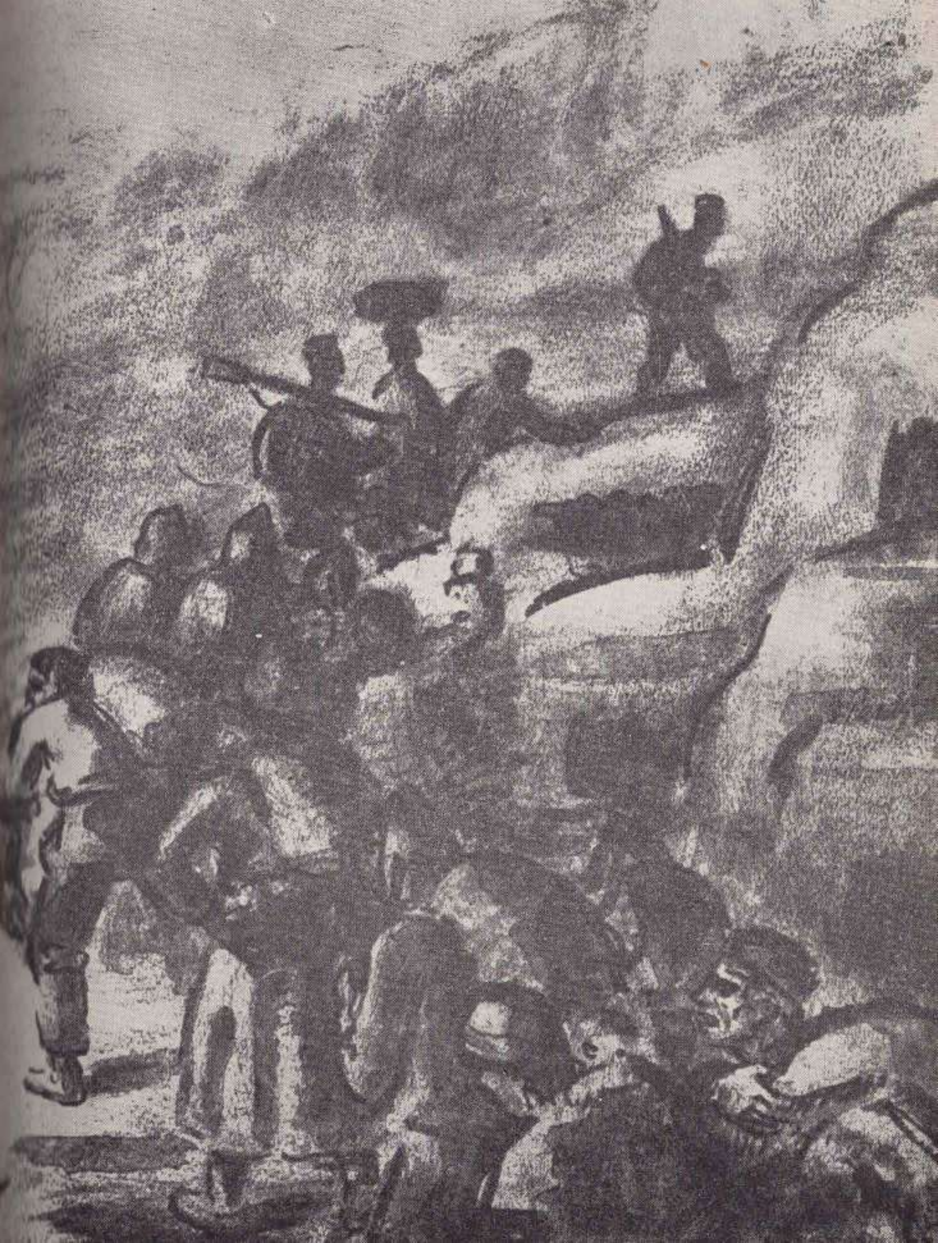

Vjekoslav Parać: KARAVANA UZ KOZJAK

— Marko, dovedi svu trojicu — reče Kotle Marku Srdiću.

Za minut su sva trojica bila pred nama.

— Slušajte — reče Kotle — sada ćete nas odvesti i pokazati jamu u koju ste survali čovjeka.

Svi su ćutali.

Pozvali smo skojevca Marka Ševa i još nekolicinu seljaka iz Očijeva. Pošli smo da pronađemo jamu.

Kad smo stigli, već se skupilo nekoliko desetina seljaka iz Očijeva. Stajali su mirno, ukočenih lica. Očekivali su nešto strašno.

Jama je bila duboka. Trebalo je izvaditi leš.

— Tko će dobrovoljno da se spusti?

Javi se omladinac Marko Ševo. Svezali smo ga dobro konopcem i spustili polako dolje.

Iz jame izletješe divlji golubovi.

Zatim smo spustili u jamu još jedan konopac. Marko Ševo ga prihvati i sveza leš. Onda viknu potmulim glasom.

— Povucite.

Povukosmo.

Brzo sam pogledao. Samo za trenutak sam preblijedio i ostao bez daha i snage.

Pred nama je ležao ukočen leš Marka Oreškovića Krntije. Na lobanji mu je bila oguljena koža. Bio je go. Na sebi je imao kratke gaće, na nogama vunene seljačke čarape.

Odmah zatim izvukosmo iz jame i omladinca Ševa.

Zamotali smo leš druga Marka.

Idući natrag, svi smo šutjeli. Bio je to najtužniji put koji sam ikada prešao.

Dođosmo ponovo u „sudnicu". Sjeli smo kao i prije. Pred nama su stajali Srđan i njegova dva saučesnika. Znali smo: nikakva kazna neće biti dovoljna da osvetimo druga Marka. To su znale i ubice.

Ustadosmo. Kotle, mračan, gotovo slomljen, reče:

— Ubili ste Marka Oreškovića Krntiju, vođu ličkog ustanka, koji je podigao tri stotine hiljada Ličana protiv

ustaškog zločina. Ubili ste Marka koji je dolazio da nam pomogne da savladamo ustaške krvoloke. Eto, to ste učinili.

Srđan pozelene. Nije se tome nadao.

*

Narod Očijeva zakopao je Markov leš pred svojom školom. Lio je suze nad grobom velikog revolucionara.

To je bio moj poslednji susret s Markom Oreškovićem Krntijom.

Najtužniji susret.

Dr Moni LEVI

„SASTALA SE DALMACIJA S LIKOM" . . . *

25. oktobra 1941. godine udarna grupa sela Srime kod Šibenika napala je jednu talijansku vojnu patrolu od 5 vojnika, koja je osiguravala telegrafsku liniju Vodice —Šibenik. Ubijena su dva, a teže je ranjen jedan vojnik iz patrole. Talijanski prijeki vojni sud odmah je zasjedao u Vodicama i 15 lica bilo je osuđeno na smrt, od kojih je 12 strijeljano.

Desetak dana iza tog događaja, 10. novembra, krenula je prva grupa partizana s ovog područja za Liku. Kad su krenuli u grupi ih je bilo 9. Vodio ih je član Rejonskog komiteta KPH za Vodice Vlahov Milo, putem kojim je već odranije uspostavljena veza s Bukovicom i preko nje s Likom. U selu Čista Mala dočekao ih je na punktu Jovan Lalić, skupa sa Kalanj Spasom, koji ih je sproveo do svog sela Žažvića. Do Cicvara ih je sproveo Macura Jošo, a do Ostrovice Đuro Mijajlica. Do Gošića i Đevrsaka pratili su ih svi navedeni vodiči zajedno, a skupa s njima i razna osiguranja, straže i patrole, koje su obezbeđivale kretanje prvih partizana. Kad su se našli u Đevrsaku brojnija je bila pratnja nego sama grupa partizana-boraca. U svim navedenim mjestima prve partizane su sačekivali s gomilama jela i pića, pa se to ponovilo i u Đevrsaku. Do Mažibrada, zaseoka Kistanja, otpratili su ih Gojko Ležaić i Vujo Đurica iz Zečeva. Do Bezbradica Stanova stigoše u samu zoru 11. novembra. Susret između boraca Primoraca — Hrvata i Bukovčana — Srba, bio je nadasve srdačan i bratski.

---

* Članak je rađen na osnovu postojećih dokumenata, izjava sudionika događaja i ličnih sjećanja autora.

Na tom mjestu pao je zaključak da ova prva grupa partizana ne ide dalje, nego da se glavni vodič Milo Vlahov vrati natrag na vodički teren, gdje je još nekoliko drugova čekalo na odlazak u Liku. Vlahov je još istog dana krenuo natrag za Vodice. Na tribunjskom terenu čekalo ga je još 7 drugova, koji s njim krenuše do Bezbradica u sastav prve grupe. Kada je u noći 13/14. novembra ovih 16 primorskih partizana trebalo da krenu dalje za Liku, njima se priključilo još i 8 drugova iz Bukovice, iz okolice Kistanja, tako da ih je najzad u grupi bilo 24.[1]

O napred navedenom govori u svojim sjećanjima Dmitar Macura slijedeće:

„Krsto Bezbradica i ja bili smo određeni da prihvatimo prvu grupu primorskih partizana na međi Macure—Zečevo. Tako smo ih tu čekali jednu noć, ali nisu stigli, a druge noći čekali smo ih Nikica Popović i ja. Dalmatinci su stigli u samu zoru, a doveo ih je Vujo Đurica iz Zečeva.

U ovoj prvoj grupi bilo je 10 drugova, a poslije par dana je stiglo još 5. Smješteni su u stan Ignjatija Macure, a hranu je spremao Aćim Macura. Čim je stigla druga grupa, odveo sam je u Grulovića Stanove, jer smo i prvu grupu dan ranije tamo odveli.

Za mene je bilo naročito zadovoljstvo i čast u početku ustanka što sam određen za prihvat drugova iz Primorja."

Ovako jedinstvena grupa krenula je dalje preko Mokrog Polja i Bukarica na Rujište, gdje se nalazio 10. partizanski odred Milojka Čuka, koji ih je dočekao, dao im za pratnju jedan vod, koji ih je otpratio preko Velike Popine, Glogova, Bruvna, Klapavice, Visuća, Jošana, Pećana i Debelog Brda do Krbavice. Tu su se javili Štabu Grupe ličkih odreda, kome je Milo Vlahov predao pismo OK KPH za sjevernu Dalmaciju. On se potom vratio u Dalmaciju po nove partizane, oružje i materijal, koga je kasnije nekoliko puta prebacivao, kako za Bukovicu, tako i za Liku.

Na putu kroz Liku ova grupa partizana iz Dalmacije primljena je vrlo srdačno. U svakom selu su ih dočekivali s pjesmom, hvatali se s njima u kolo, pomagali im u nošenju opreme, oružja i municije, vrlo gostoljubivo ih primali u kuće na ishranu i konačište.

---

[1] Prema usmenom kazivanju Mila Vlahova.

O putu ove grupe partizana iz Bukovice u Liku piše Dmitar Macura:

„Iz Grulovića Stanova krenusmo za Liku nas 19. Ja se sjećam ovih drugova: Kamilo Pamuković, Stanko Mićin, Niko Mačukat, Frane Roca i Stipe Zore — svi iz Vodica; Niko Popov, Ante Krapljanov, Ante Jerkin i Mlado (ne znam prezime) — svi iz Tribunja; zatim Brico i Marinko čijih se prezimena ne sjećam, kao ni odakle su bili, a ni ostalih imena se sada ne sjećam. Sa njima smo krenuli Krste Bezbradica, Miloš Mačak i ja. Prije pokreta izabrani su za komandira voda Miloš Mačak, granični narednik, a za politkomesara Ante Jerkin.

S nama su pošli i Nikica Popović i Stanko Tišma do Gubavčeva Polja u Lici, gdje su nas dočekali drugovi Ličani. Baš tog dana održavan je zbor u školi u Gubavčevom Polju.

Svi prisutni u školi, koja je bila puna, primili su nas sa poklicima: Živjeli drugovi Dalmatinci! Živjeli borci Hrvati!"

Pri povratku za Dalmaciju Milo Vlahov je 21. novembra u Ležaićima, kod Đevrsaka, saznao da u susjednom selu Ostrovici čeka jedna grupa od 26 boraca, koja je tamo predanila kod kuće Miloša Bjelanovića. Vlahov je odmah krenuo tamo. Našao je Ivu Marasa i Dragu Živkovića, koji su za Liku vodili, svojim putem, partizane iz primorskih sela Prvića, Srime i iz Šibenika. Dotle su stigli bez ikakvog vodiča, lutajući po nepoznatom terenu. Miloš Bjelanović ih je rado primio pod svoj krov i u svemu im izišao u susret. Danju su im seljaci iz okolnih zaselaka donosili hranu i piće, a okupator za njih nije saznao. Po padu mraka krenuli su prema Ležaićima, gdje ih je dočekalo preko 30 seljaka. Svi su ih s radošću posmatrali, a jedna žena je uzviknula:

— Evo naših spasilaca!

Dugo u noć su razgovarali s ljudima i ženama, zajedno pili, nazdravljajući jedni drugima u slavu buduće pobjede, za propast Talijana i domaćih izdajnika. Najzad su i zapjevali. Te večeri ljudi iz zaseoka Ležaić čuli su prvi put „Bilećanku" i još nekoliko drugih borbenih pjesama. Mlađi, pismeniji, odmah su zabilježili tekstove pjesama, kako bi ih i oni naučili pjevati. Primorci su pokušali da zajedno s

Bukovčanima zapjevaju neke pjesme s ojkanjem, ali to nikako nije išlo, pa su im se prisutni od srca nasmijali. Veselje je trajalo dugo u noć i niko od njih nije ni pomišljao da su Talijani udaljeni svega 3 km i da do njih vodi dobra, ravna cesta. Noću su krenuli za Macure, gdje su stigli sutradan u jutro. Tu su predanili i spremali se za dalji pokret prema Lici.

Ali nije bilo lako predaniti ni u Macurama. Ljudi iz okolnih zaselaka saznali su da se tu nalazi sva sila naoružanih „bodula", pa je došlo malo i veliko da ih se nagleda. Tek poslije zadržavanja od par dana u Macurama, krenuli su za Liku. Išli su preko Mokrog Polja na Rujišta, ali umjesto da odatle idu putem kojim je već išao Vlahov s prvom grupom partizana, neki vodič ih je zaveo i u Dubokom Dolu umalo nisu upali u zasjedu četničkih elemenata. Ona je izbjegnuta i grupa je sretno stigla u Krbavicu do Štaba Grupe odreda za Liku.

U međuvremenu, između odlaska prve i druge grupe partizana za Liku, tamo je otišla još jedna grupa koja je brojala 40 boraca. U stvari, ona je datumski druga, jer je sa zatonskog terena krenula 16. novembra, a u njoj su se nalazili drugovi iz sela Zatona, Vodica, Krapnja i Primoštena.

5. decembra 1941. godine nalazio sam se na vezi na partijskom punktu u selu Sovje, kod Tribunja. Od drugova sa tog punkta, Stipe i Jose Cvitana, saznao sam da se očekuje dolazak grupe partizana sa otoka Iža, koju je trebalo prebaciti za Liku. Skupa s ovim drugovima, koji su trebali da osiguraju vezu, otišao sam na rt Obinuš, gdje smo pomenutu grupu čekali nekoliko sati. Puhao je jak jugo i povremeno je padala kiša. Po takvom nevremenu teško je očekivati da jedan ribarski brod na jedra savlada uzburkano more, pa tako tog dana ovi drugovi i nisu stigli na pomenuto mjesto. Ova četvrta po redu grupa partizana sa otoka Iža brojala je 32 druga na čelu s Antom Baninom i Stankom Parmačom. Krenuli su iz svog sela 6. decembra. Ribarskim brodom stigli su par dana kasnije u selo Sovje, ali zbog slabo organizirane veze tu ih nije niko dočekao, pa su se morali brodom vratiti natrag do ostrva Smokvica, na Kornatima, gdje su se zadržali tri dana, dok veza nije

najzad uspostavljena. Prihvaćeni su u Sovju i tada su po već uhodanoj vezi krenuli i oni za Liku.

U vezi sa ovim propustom, prilikom prihvata drugova sa Iža, OK KPH za sjevernu Dalmaciju u Šibeniku izdao je okružnicu u kojoj se kritikuje rad partijske ćelije u Tribunju što nije posvetila dovoljno pažnje prihvatu drugova. Mi smo je u Betini razrađivali 21. decembra 1941. godine.

U selu Oraovcu od ove prve četiri grupe dalmatinskih partizana formiran je odred, koji je poslije u Krbavici ušao u sastav bataljona „Marko Orešković", kao njegova 3. četa, koja je brojala oko 130 boraca. Komandir čete je bio Stanko Parmač, učitelj sa Iža, a politički komesar Ante Banina, ribar iz istog sela.

29. decembra 1941. godine ova četa je napala jednu talijansku kolonu kod sela Bjelopolje, u kotaru Korenica. O ovoj borbi piše u svom pismu, koje je uputio Okružnom komitetu KPH za sjevernu Dalmaciju u Šibeniku 16. februara 1942. godine, Zvonko Čukrov, vodni delegat 3. čete, slijedeće:

Drugovi, naša divovska borba je otpočela 29. decembra 1941. Mi smo branili selo Bjelopolje i sukobili se s okupatorom 29. XII 1941. Iako je neprijatelj bio jači pet-šest puta, mi smo prešli u kontranapad i potjerali okupatora u sam grad Korenicu... Drugovi, u tim svim borbama od 29. XII 1941. do 14. II 1942. na našoj strani ima samo oko 25 žrtava, a od toga su naši gubici Dalmatinaca slijedeći: Ižanin Rokov Šante-Mušica, Vodičanin Miko Dunat, iz Srime, Skroza Ante-Glavar, Lučanin Škalabrin Ante-Smude, Krapljanin Jurić Nikola, Pajić Dušan od Knina, Bezbradica Risto od Kistanja, iz Šibenika Zmačić Dume, Berović Joso i Jelovčić Nikola.

Ova prva borba dalmatinskih partizana imala je snažnog utjecaja na narod Like. I sam Glavni štab Hrvatske u izvještaju k. br. 7 od 30. marta 1942. godine piše:

U tom se dijelu Like razvila najteža borba za sprovođenje partizanske linije. To je jedini teren gdje je okupatoru bilo uspjelo uhvatiti većeg korijena i među srpskim stanovništvom. Nakon ulaska talijanskih trupa u Liku i njihovog prividnog progona ustaša, partizanski je pokret bio znatno pao. Dugo još nakon toga partizani su izbjegavali napade na okupatorske snage. Prvi je ozbiljni sukob, koji je imao odjeka za cijelu Liku, bio sukob kod Korenice kon-

cem prošle godine (28. XII)[2]. Sam su sukob izazvali Talijani, koji su došli pljačkati sela, a prihvatila ga je četa Dalmatinaca-Hrvata.[3]

Šta su prvi partizani iz Dalmacije značili za NOP Like 1941. godine i kasnije, najbolje se može vidjeti iz izvještaja Štaba Grupe NOP odreda za Liku od 12. marta 1942. godine Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske o stanju u jedinicama. Na traženje OK KPH Šibenik da im se partizani Dalmatinci vrate radi formiranja jednog partizanskog odreda, koji bi djelovao na terenu Bukovice, u Dalmaciji, politički komesar navedenog štaba piše:

...Kako se upravo sada nalazimo u velikim borbama na više krajeva, a kako pored toga očekujemo borbe na Ljubovu, a eventualno i kod Turjanskog, ne bismo mogli, iz čisto vojničkih razloga, poslati Dalmatince, a da ne ugrozimo našu frontu. Odlaskom Dalmatinaca nastala bi na našem frontu praznina, koju ne možemo za sada popuniti... Osim ovog vojničkog, postoji još jedan veoma važan politički razlog, koji nam ne dozvoljava da barem za sada vratimo Dalmatince. Dalmatinci predstavljaju 75% Hrvata partizana Like, pa bi njihovim odlaskom ostao veoma malen procenat Hrvata u Ličkoj partizanskoj grupi. To bi nam škodilo u našem političkom radu među ličkim Srbima... Odlazak Dalmatinaca sada dao bi novog poticaja neprijateljskim elementima za harangu protiv Hrvata. Tim više, što su baš Dalmatinci započeli borbe protiv Talijana u Lici, pa bi svijet, obzirom na današnje velike borbe i na predstojeću talijansku ofanzivu, tumačio krivo njihov odlazak.

Ne samo svojim dolaskom i svojim političkim, agitacionim i propagandnim djelovanjem, već prije svega svojom borbom i žrtvama koje su dali na pragu domova bratskog srpskog naroda Like, prvi dalmatinski partizani bili su pioniri bratstva i jedinstva između dva naroda, na čiji razdor i bratoubilački rat je okupator sve davao. Mali broj najsvjesnijih boraca Dalmacije značio je u moralno-političkom pogledu značajan doprinos stvaranju i jačanju bratstva i jedinstva.

Gojko JAKOVČEV

---

[2] Odnosi se na 29. XII 1941. godine — Prim. G. J.

[3] Zbornik Vojnoistorijskog instituta JNA, tom V, knj, 3, str. 422, Izvještaj GŠ NOP Hrvatske od 30. ožujka 1942. god.

VOJNO RUKOVODSTVO USTANKA U LICI[1]

(neki podaci)

Vojna organizacija ustanka u Lici je otpočela stvaranjem seoskih straža, gerilskih odreda i logora. Njihovo objedinjavanje je vršeno u početku, u okviru pojedinih opština, a kasnije i srezova. Radi toga su obrazovane pojedine komande kao: Štab gerilskih odreda za Srb i okolinu (obuhvatao i opštinu Zrmanja), Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu (obuhvatao je i srez Gračac), Vojno rukovodstvo za srez Gospić, Štab gerilskih odreda za Krbavu i okolinu i Štab gerilskih odreda za srez Korenicu i okolinu. I pored toga što u početku ustanka nisu bile čvrsto međusobno povezane, partijske organizacije su odigrale rukovodeću i presudnu ulogu ne samo u pripremama, već i u dizanju i rukovođenju ustankom, kao i u organizovanju i stvaranju vojnih jedinica. A komunisti su kao najsvesniji i najhrabriji borci došli na čelo gotovo svih ustaničkih jedinica.

Neposredno posle dizanja ustanka, pored objedinjavanja ustaničkih jedinica u okviru srezova, nametnula se potreba za stvaranjem vojnog rukovodstva koje bi objedinjavalo i usmeravalo dejstva svih ustaničkih snaga na području Like. Međutim, ovo objedinjavanje je išlo dosta sporo, pošto OK KPH za Liku zbog slabih veza, brzog razvoja događaja, nedovršenog posla na organizacionom učvršćenju partijskih organizacija — a posebno kotarskih komiteta, kao i drugih faktora, nije uspeo da jedinstvenom vojnom organizacijom zahvati čitavu Liku još pre ustanka.

[1] Članak je pisan na osnovu sačuvanih dokumenata.

Kao što su stvaranje i izgradnja vojnih jedinica išli postepeno, tako je i stvaranje jedinstvenog vojnog rukovodstva za Liku imalo postepen hod. Već prvih dana avgusta, neposredno posle oslobođenja Donjeg Lapca, Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu preimenovan je u Štab gerilskih odreda za Liku. Mada je samim tim imao pretenziju da bude vojno rukovodstvo za čitavu Liku, on to u stvari nije nikada ni postao i njegovo delovanje van južne Like nije se ni osetilo.

ŠTAB BATALJONA GERILSKIH ODREDA ZA LIKU

S obzirom da je ustanak u južnoj Lici bio tesno povezan sa ustankom u Drvaru, to je u Drvaru formirano i jedinstveno vojno rukovodstvo koje je nosilo naziv: Štab brigade za oslobođenje krajeva Bosne i Like. Ovaj štab je preduzeo niz mera radi vojne organizacije ustanka, kako na širem području Drvara, tako i u susednim delovima Like. Tako je 16. avgusta 1941. izdao „Opštu naredbu svim dosadašnjim rukovodiocima na ličkoj strani", kojom je odredio da se na čitavoj oslobođenoj teritoriji Bosne i Like zavede jednoobrazna i jedinstvena komanda; da se svi gerilski odredi i rukovodstva reorganizuju na ovoj osnovi; da se ta reorganizacija izvrši na taj način što će se na pojedinim sektorima, kao što je i Lika, pristupiti formiranju bataljona gerilskih odreda; da bataljonom rukovodi štab od tri lica — komandant, operativni oficir i politički sekretar; da štab bataljona potpada pod direktnu komandu Štaba brigade za oslobođenje krajeva Bosne i Like, koji i imenuje štabove bataljona; da će upute za formiranje bataljona posebno dostaviti; da celokupno ljudstvo bataljona mora položiti zakletvu koja će se posebno dostaviti; da lički bataljon obuhvata sve oslobođene ličke krajeve i, najzad, da se izvršenje naredbe poverava delegatu Odbora Štaba brigade[2] za nacionalno oslobođenje.

Pomenuti delegat bio je Vlado Ćetković, koji je sredinom avgusta sa grupom španskih boraca stigao u Krbavicu, odakle ga je Marko Orešković sa još nekim uputio na

[2] Arhiv Vojnoistorijskog instituta, mikrofilm Gerilski odredi Like, snimak 8 i 9.

rad na području Drvara. U duhu pomenute opšte naredbe on je 23. avgusta 1941. izdao naredbu kojom je imenovan Štab bataljona gerilskih odreda za Liku. U naredbi je ukazano da se pokazalo kao neophodno da se narodna oslobodilačka vojska organizuje na čisto vojnoj osnovi i da ima centralizovanu komandu. „Stoga je, kaže se dalje u naredbi, Centralni odbor za nacionalno oslobođenje svih naroda Jugoslavije izaslao svog delegata za Liku sa ovlašćenjem da uspostavi komandu centralnu za celu Liku i da imenuje vojničkog komandanta svih oružanih snaga u Lici i političkog komesara." Na osnovu toga, kao i uvida u postojeće stanje „za komandanta svih oružanih snaga u Lici" imenovan je Stojan Matić, potporučnik bivše jugoslovenske vojske, a za političkog komesara Gojko Polovina, dotadašnji „komandant oružanih snaga u Lici". Pomenutom naredbom Štab bataljona gerilskih odreda za Liku stavljen je pod komandu Štaba brigade u Drvaru. Nadalje je naredbom u dužnost komandantu bataljona stavljeno da rukovodi „isključivo sa svim akcijama naše oslobodilačke borbe i čisto vojnom organizacijom naše vojske", a političkom komesaru da rukovodi „sa organizovanjem i upravljanjem oslobodilačkim pokretom uopće".[3]

Iako je određen da rukovodi vojnim jedinicama na području čitave Like, ovaj Štab bataljona to nije uspeo da ostvari iako je izdao više naredbi i uputstava za pojedine sreske štabove, tako da se njegov uticaj praktično sveo samo na južnu Liku. U nekim dokumentima ovaj štab se naziva i Komanda gerilskih odreda za Liku, a u dopisu od 20. septembra 1941. štab drvarske brigade ga naziva i Štabom partizanskih odreda za Liku.[4] Pošto nije uspeo da objedini dejstva svih vojnih jedinica u Lici, i pošto je odredima i seoskim stražama, odnosno sreskim štabovima izvan južne Like, neposredno ili preko partijskih organizacija rukovodio OK KPH, to postavljanjem pomenutog štaba bataljona nije rešeno pitanje jedinstvenog vojnog rukovodstva za čitavu Liku. Na pravcu rešavanja poje-

[3] Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom V, knjiga 1. Vojno-istorijski institut JNA, Beograd 1952. str. 41 i 42.

[4] Arhiv, V I I mikrofilm Gerilski odredi Like, snimak 10.

dinih pitanja ustanka, „povezivanja odreda i učvršćenja jedinstva od Velebita, Dinare i Plitvičkih jezera do Livna" održano je 31. avgusta u Drvaru „Savjetovanje delegata narodnooslobodilačkih gerilskih odreda za zapadnu Bosnu i Liku" kojim je rukovodio Marko Orešković. Iz Like su prisustvovali delegati iz Donjeg Lapca, Srba, Kaldrme, Martin-Broda, Nebljusa, Bruvna, Mazina, Vrepca, Mogorića i Metka. Na savetovanju je doneta rezolucija u kojoj je, pored ostalog, konstatovano da se mora nastaviti borba protiv italijanskih i nemačkih okupatora i da se hitno mora dovršiti posao na organizaciji vojske i pozadine. Tog dana održan je i narodni zbor u Drvaru na kome je izabran „Odbor nacionalnooslobodilačkog pokreta za Bosnu i Liku". Međutim, kako je OK KPH postepeno sve čvršće uzimao rukovodstvo ustanka u čitavoj Lici u svoje ruke, to je uskoro i ovo pitanje dobilo pravilnije rešenje. Nastojanje rukovodstva ustanka u Drvaru da svoju rukovodeću ulogu proširi i na Liku, proizašlo je u početku, verovatno, iz shvatanja da je Drvar jači ustanički centar i sa jačom partijskom organizacijom, a zatim i iz stava Marka Oreškovića koji se nosio mišlju da na području Bosanske krajine, Like i Korduna od svih ustaničkih snaga formira jednu diviziju.

Odlazak Marka Oreškovića u Bosansku krajinu kao i formiranje brigade u Drvaru kritikovao je CK KPJ, pošto su ustaničke jedinice u rejonu Drvara potpadale pod Štab za Bosnu i Hercegovinu, na čijem se čelu u to vreme nalazio Svetozar Vukmanović Tempo. U dopisu koji je 4. septembra 1941. CK KPJ uputio Radu Končaru i Vladu Popoviću u vezi sa tim je, pored ostalog, rečeno: „Iz naredbe Krntije i još jednoga vidimo da su oni učinili nešto na što nisu imali nikakvo ovlašćenje, tj. na stvaranje brigade . . . Još je pogrešnije stvaranje takvih jedinica kad se uopšte još nema ni vojske i zato je to preuranjeno. Vojne formacije odrediće sam Glavni štab (Jugoslavije) kad za to bude vreme. Trebalo je prvo stvoriti čete, odrede, bataljone, pa tek onda dolaze brigade". U istom dopisu u vezi sa partizanskom zakletvom CK KPJ je rekao, da „zakletvu treba polagati onakvu kakvu smo dali u Biltenu, ali nije pogrešno ni ono što su drugovi dali u Lici, jer ima

specifičnih tačaka u njoj. Naša zakletva je obavezna za čitavu zemlju."[5]

Ne samo stvaranje brigade, čiji su jedan bataljon trebale da sačinjavaju vojne jedinice u Lici, drug Tito je kritikovao i upotrebu naziva „gerilac". U dopisu od 12. septembra 1941. upućenom Radi Končaru Brki, sekretaru CK KPH, on je rekao: „Saopštite odmah da se ukida naziv „gerilac", itd. Kad za čitavu zemlju važi popularni naziv partizani, kakav je odredio Glavni štab (Jugoslavije), onda ne može biti različitih naziva naših narodnih partizana niti kod vas, u jednoj pokrajini, zato što se to nekome sviđa, iako je partizan i gerilac jedno te isto, samo na raznim jezicima."[6] Ubrzo posle ovoga i u Lici je uveden naziv partizan za sve ustaničke jedinice.

SASTANAK NA KAMENSKOM

Veliki značaj za dalje usmeravanje ustanka u Lici imao je sastanak OK KPH za Liku, održan 11. septembra 1941. u Donjem Lapcu, kome je prisustvovao Vlado Popović, delegat CK KPJ. Na sastanku je analiziran rad partijskih organizacija i razvoj ustanka, pri čemu je konstatovano da su postignuti značajni uspesi, ali su isto tako oštro kritikovane razne slabosti i propusti kako pojedinaca, tako i nekih partijskih organizacija, pa i samog OK. Na osnovu svestrane analize određeni su zadaci za budući rad, koji su se, pored ostalog, sastojali pre svega u savlađivanju organizacione slabosti čitave partijske organizacije, formiranju organizacija narodne pomoći i rad na obrazovanju odbora nacionalno-oslobodilačkog fronta u svim srezovima, a „kao najvažniji i najhitniji zadaci", postavljeni pred partijsku organizaciju, bili su „organizacija i reorganizacija vojnih jedinica".[7] Radi sprovođenja postavljenih zadataka u svaki srez je upućen po jedan član ili delegat OK, tako da su ubrzo postignuti značajni uspesi na svim sektorima rada partijskih organizacija zbog čega

[5] Zbornik, tom II, knj. 2. str. 53—58.

[6] Zbornik, tom II, knj. 2. str. 63—64.

[7] Okružnica br. 1 OK KPH za Liku, Zbornik, tom V, knj. 1, str. 77—80.

R E Z O L U C I J A

Donešena na sastanku vojnih delegata partizanskih odreda Like održanoj 21-IX-1941 god. kojem su pored delegata Srba prisustvovali delegati partizanskih odreda Hrvata.

Provalom fašističkih bandita i okupatora u našu zemlju izgubile narodi Jugoslavije svoju nezavisnost i nacionalnu slobodu. Krivica za tu katastrofu nosi i prijašnje protunarodne vlade koje su sve učinile da vanjsku i unutrašnju politiku vode protiv interesa naroda a naročito protiv radnika i seljaka.

Strani okupatori uadješe domaće izdajice, svoje sluge pomoću kojih su htjeli a i sada nastoje da provedu potpuno u život svoj plan potpunijeg uništenja našeg naroda. Izdajice hrvatskog naroda i tudjinski plaćenici Pavelić sa svojom ustaškom bandom, izdajice srpskog naroda i tudjinski plaćenici Nedić, Ljotić, Letica i njima slični stavili se u službu krvnika Hitlera i Musolinija.

Srbi, Ličani kao i čitav srpski narod bili su osudjeni na smrt i potpuno uništenje. Ustaški krvoloci kao bijesni psi navališe na golorukti narod, na starce i djecu, žene i djevojke ubijajući ih na najgroznije načine. Svakodnevno su naša lička sela bila okupana u krvi nevinih žrtava, odjekivaše pucnji pušaka i revolvera po mirnim selima i domovima naše sirotinje, klanci i ponori naših šuma bili su napunjeni lješevima iznakaženih ljudi, žena i djece.

U tim časovima užasa i bijeda, šume i klanci, vrtače i podine postaše jedino utočište i spas naroda. Dok je narod bez krova nad glavom gladan i žedan, gonjen od ustaških krvoloka, mučio se i patio dotle su naši poslanici i ministri našli toplo gnijezdo u krilu Musolinijevih fašističkih bandita gostujući na toplim morskim plažama i ležeći u luksuznim hotelima.

Ova grozna stvarnost dovela je narod do saznanja da se može spasiti jedino svojom vlastitom snagom i oružanom borbom koju su organizirali i kojom su rukovodili iskusni narodni borci, njegovi sinovi koji ga u najtežim momentima klanja i paljenja ne napustiše već herojski stupiše u borbu sa fašističkim neprijateljem i njegovim plaćenicima.

Oružani otpor i borba srpskog naroda protiv ustaških bandita uspjela je sprječiti pokolj i uništenje srpskog naroda. Ustaški banditi uz sav teror i obećanja nisu uspjeli pridobiti poštene Hrvate da postanu ubice i krvnici bratskog srpskog naroda, već za krvnikom Pavelićem podjoše samo najgori izrodi hrvatskog naroda. Pošteni hrvatski narod bio je svjestan da je i on porobljen od strane okupatora i ustaških bandi pa je najsvjesniji dio hrvatskog naroda, naročito radništvo odmah prišlo i pružilo bratsku ruku srpskom narodu u borbi za nacionalno oslobodjenje i bolju budućnost. Svi slavenski narodi su solidarni u ovoj borbi i svjesni su svoje zajedničke sudbine, jer je fašistička zvijer pošla da uništi sve slavenske narode.

Iz dana u dan raste narodno-oslobodilačka borba. Iz dana u dan narodna vojska postaje sve jača, sve organizovanija i disciplinovanija. Dosadanje pobjede nad neprijateljem dadoše narodnim borcima takvog poleta da više nema te snage koja će da ga zaustavi na putu do pobjede. Tu pobjedu neće neprijatelj spriječiti ni preko svojih novih ustaških sluga, ni preko izdajica srpskog naroda Radjenovića, Novakovića i drugih, koji svim silama nastoje skrenuti narodno-oslobodilačku borbu sa puta potpune pobjede na put izdaje i služenja okupatorskim banditima.

Svjesni odgovornosti za sudbinu svoga naroda poučeni dosadašnjim iskustvom, vojni delegati partizanskih odreda Like, dolazimo do sledećih zaključaka.

1./ Moramo nastaviti borbu protiv stranih okupatora i domaćih izdajica koji svim silama nastoje onemogućiti uspješnu borbu, sijući nepovjerenje u naše redove i pokušavajući dezorganizirati naše vojne organizacije.

2./ Kao borci za slobodu svih porobljenih naroda, pružamo bratsku ruku poštenom hrvatskom narodu, braći Muslimanima, da bi zajedničkog neprijatelja udruženim snagama istjerali iz naše zemlje.

3./ Naše vojne organizacije moramo čuvati kao zjenicu svog oka i nastojati da budu čvrsto zbijene u neprobojnu falangu, jer je neprijatelj upro sve sile da ih uništi bilo kojim sredstvom, naročito radom domaćih izdajica.

4./ Pozivamo sve poštene Srbe i Hrvate iz Like da se bez obzira na stranačku pripadnost i političko uvjerenje, nesebično i disciplinovano, svrstaju u redove boraca za narodno oslobodjenje.

Naša pobjeda je sigurna, jer se borimo za svoje ognjište, za sreću svojih milih i dragih, za pravo i bolji život radnog naroda. Naša pobjeda je tim više sigurna što se na našoj strani bori bratski Sovjetski Savez sa svojom nepobjedivom Crvenom armijom, Engleska i Amerika. Zato svi u borbu!

DA ŽIVI NACIONALNO-OSLOBODILAČKA BORBA!
DA ŽIVI SOVJETSKI SAVEZ, ENGLESKA I AMERIKA!
VAN SA FAŠISTIČKIM OKUPATORIMA!
SMRT IZDAJICAMA I ŠPIJUNIMA!

S M R T F A Š I Z M U – S L O B O D A N A R O D U !!!

Rezolucija donesena na sastanku vojnih delegata partizanskih odreda iz Like održanom 21. septembra 1941. godine na Kamenskom na Plješevici.

pomenuti sastanak i predstavlja značajnu prekretnicu u radu čitave partijske organizacije u objedinjavanju i usmeravanju ustanka u Lici.

Deset dana posle pomenutog sastanka, na inicijativu OK, održan je 21. septembra 1941. na Kamenskom na Plješevici sastanak vojnih delegata Like.[8] Na dnevnom redu sastanka bilo je 5 tačaka: izveštaj štaba bataljona, izveštaj srezova, stanje i stav, izbor štaba za Liku i Kordun i eventualije. Po prvoj tački u ime Štaba bataljona gerilskih odreda za Liku izveštaj je podneo Gojko Polovina. On je govorio o vojnoj organizaciji ustanika u srezu Donji Lapac, o vojnim kadrovima i organizaciji pozadine, zatim o borbama ustanika pomenutog sreza kao i u susednim delovima Bosanske krajine.

U drugoj tački dnevnog reda govorili su predstavnici iz svih ličkih srezova, sem Perušića. Delegat iz gospićkog sreza je, pored ostalog, izneo da u srezu postoji 10 gerilskih odreda od kojih jedan u Smiljanu, sastavljen od Hrvata; da odredi od naoružanja imaju ukupno 100 karabina sa 1800 metaka i 50 civilnih pušaka; da je izvršena vojna organizacija stanovništva; da se sa omladinom tri puta nedeljno radi na njenom vojničkom i prosvetnom obrazovanju i najzad da je izrađen pravilnik o organizaciji i zadacima narodne vojske. Predstavnik iz sreza Gračac je izneo da u srezu postoji 400 karabina i 10 puškomitraljeza i da je od sela najbolje naoružan Mazin; da je Gračac u početku ustanka, uz pomoć boraca iz Srba, bio opsednut sve dok u njega nisu stigle italijanske jedinice i da su se u borbama sa jedinicama NDH borci pokazali kao dobri i hrabri, dok su komandiri bili slabi zbog čega je došlo do rasula. Predstavnik Korenice upoznao je delegate da je obrazovan štab za srez i bližu okolinu; da postoje dva odreda — na Ljubovu i odred Uvalica — Kik i da će biti obrazovana još dva odreda, da je vršen napad na Ljeskovac; da u srezu od oružja ima oko 110 pušaka i 2 puškomitraljeza i da je raspoloženje naroda za borbu dobro. Delegat Udbine je konstatovao da u srezu postoji 5 odreda sa ukupno 80 karabina i 1 puškomitraljez i nešto drugog oružja, zatim da je vršen napad na Podlapac, ali da je preki-

[8] Bilo je prisutno oko 40—50 delegata.

nut zbog intervencije Italijana i dr. Delegat iz Otočca je rekao da su akcije otpočele mesec i po dana kasnije i da sada u srezu postoji odred u Škarama naoružan sa 20 karabina i 20—30 civilnih pušaka. Najzad, predstavnik Brinja je izneo da u srezu postoji jedan odred naoružan sa 20 karabina i 2 puškomitraljeza, da je izveo nekoliko akcija, da je organizovana narodna pomoć i da je narod raspoložen za borbu protiv Italijana pošto je uvideo da su oni krivi za sve zlo.

„Stav i stanje", kako je formulisana 3. tačka dnevnog reda, izneo je Marko Orešković, član CK KPJ. On je najpre govorio o političkoj situaciji u svetu a naročito o borbi Sovjetskog Saveza, zatim o narodnooslobodilačkoj borbi i liniji Komunističke partije u toj borbi. Istakao je da naša borba pored nacionalnooslobodilačkog ima i socijalni karakter. Ukazao je na potrebu i nužnost borbe protiv Italijana i pozvao delegate da to pravilno objasne narodu. Posebno je insistirao na stvaranju jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta protiv okupatora. Zatim je govorio o reorganizaciji ustaničkih jedinica i stvaranju partizanskih odreda jačine 50 i više boraca koji će biti disciplinovani u svakom pogledu. Najzad je govorio i o stvaranju organa nove narodne vlasti koji moraju biti birani od vojnih i civilnih delegata, o fondu nacionalnog oslobođenja i drugim aktuelnim pitanjima daljeg razvitka ustanka.

Posle izlaganja predstavnika srezova prešlo se na izbor Štaba za Liku i Kordun. Delegati su jednoglasno izabrali Marka Oreškovića za političkog komesara, a Stojana Matića za komandanta. Zatim je odlučeno da dok se novoizabrani štab potpuno ne organizuje njegovu dužnost vrši Štab bataljona za Liku. Najzad, pošto su u poslednjoj tački dnevnog reda pojedini delegati uzeli reč u diskusiji, Jakov Blažević je predložio rezoluciju koju su delegati jednoglasno usvojili.[9] I kada je trebalo da sastanak završi

---

[9] „Svjesni odgovornosti za sudbinu svoga naroda, kaže se pored ostalog u rezolucii, poučeni dosadašnjim iskustvom, vojni delegati partizanskih odreda Like dolazimo do sledećih zaključaka:

1. Moramo nastaviti borbu protiv stranih okupatora i domaćih izdajica koji svim silama nastoje onemogućiti uspješnu borbu,

sa radom predložen je Boško Rašeta, major bivše jugoslovenske vojske „u operativno rukovodstvo kao komandant", sa čime su se delegati složili.[10]

Kao što se vidi na sastanku su pretežno pretresana pitanja vojne organizacije, naoružanja, izvođenja akcija, spremnosti za borbu protiv Italijana kao i objedinjavanje dejstva svih odreda pod jedinstvenom komandom Štaba za Liku i Kordun. Pretenzije da štab bude i za Kordun nisu nikada ostvarene i one su proizašle iz već spomenutog stava Marka Oreškovića, kao i zbog nedovoljnih veza sa CK KPH i neredovnog dobivanja uputstva i direktiva za rad. Pada u oči činjenica da je i ovde pokušano da se na liniji jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta ostvari saradnja sa Boškom Rašetom, a preko njega i sa četnicima. Međutim, pošto je ovaj to odbio, izabrani štab je ostao samo na Marku Oreškoviću koji je inače bio mnogo angažovan u partijsko-političkom radu. U duhu odluke donesene na sastanku, trebalo je da Štab bataljona gerilskih odreda za Liku rukovodi dejstvima partizanskih odreda dok se u potpunosti ne obrazuje novoimenovani štab. Međutim, kako novi štab nije nikad stupio u dejstvo, a Štab bataljona nije mogao da preuzme funkciju centralnog vojnog rukovodstva za Liku, pogotovo što su se kod političkog komesara počeli sve jasnije ispoljavati razni oportunistički stavovi, to je pitanje jedinstvene vojne komande za čitavu Liku i dalje ostalo otvoreno i vrlo aktuelno.

---

sijući nepovjerenje u naše redove i pokušavajući dezorganizirati naše vojne organizacije.

2. Kao borci za slobodu svih porobljenih naroda pružamo bratsku ruku poštenom hrvatskom narodu, braći Muslimanima da bi zajedničkog neprijatelja udruženim snagama istjerali iz naše zemlje.

3. Naše vojne organizacije moramo čuvati kao zjenicu svog oka i nastojati da budu čvrsto zbijene u neprobojnu falangu, jer je neprijatelj upro sve sile da ih uništi bilo kojim sredstvom naročito radom domaćih izdajica.

4. Pozivamo sve poštene ljude Srbe i Hrvate iz Like da se bez obzira na stranačku pripadnost i političko uvjerenje nesebično i disciplinovano svrstaju u redove boraca za narodno oslobođenje." Arhiv V I I k. 1611, br. reg. 3—1.

[10] Zapisnik o sastanku vojnih delegata Like na Kamenskom 21. IX 1941. Zbornik, tom V, knj. 1. str. 124—129.

37

Početkom oktobra održan je u Krbavici sastanak na kom su, pored članova OK KPH za Liku, prisustovali: Vladimir Popović, Ivan Rukavina, Srećko Manola i dr. kojom prilikom je OK upoznat sa zaključcima donesenim na savetovanju u Stolicama, a pored ostalog i s odlukom o sprovođenju jedinstvene vojne organizacije ustaničkih snaga u čitavoj Jugoslaviji. Jedno od prvih pitanja koje je u tom pravcu trebalo rešiti bilo je obrazovanje jedinstvenog štaba za Liku, koji će u zajednici sa OK sprovesti reorganizaciju postojećih ustaničkih jedinica i dalje rukovoditi njihovim dejstvima. Tako je u prvoj polovini oktobra CK KPH, na predlog OK, imenovao Štab grupe narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Liku. Za komandanta je postavljen Vlado Ćetković koji je u međuvremenu povučen iz Bosne, a za političkog komesara Marko Orešković.

Dolazak Vlade Ćetkovića u Liku i njegovo imenovanje za komandanta Grupe NOPO bio je od značaja za dalji razvoj oružane borbe u ovoj pokrajini. On je svojim požrtvovanim i samopregornim radom mnogo doprineo u pogledu reorganizacije i rukovođenja vojnim jedinicama, prenoseći na njih bogato ratno iskustvo iz španskog građanskog rata. A imenovanjem Marka Oreškovića za političkog komesara, takođe borca iz španskog građanskog rata, prekaljenog revolucionara i već omiljenog borca u čitavoj Lici, stvoreni su svi uslovi da novi štab otpočne sa uspešnim radom. Međutim, ne samo novi štab, već i čitavu partijsku organizaciju i sav narod Like zadesio je težak udarac kada su 20. oktobra u Očijevu četnici ubili Marka Oreškovića, što je pored ostalog, za izvesno vreme odgodilo sprovođenje reorganizacije vojnih jedinica.

Vest o pogibiji Marka Oreškovića u Lici konačno je potvrđena tek posle desetak dana. Ostavši sam u Štabu grupe, Vlado Ćetković je sa OK[11] preduzeo niz mera za

[11] U to vreme poslove koje je trebalo da radi politički komesar Štaba grupe, svršavao je sekretar OK KPH za Liku, pa čak i potpisivao štapska dokumenta.

reorganizaciju vojnih jedinica, učvršćenja discipline i suzbijanja raznih negativnih pojava. U tom periodu Štab grupe je, radi upoznavanja i sprovođenja, preneo na potčinjene jedinice „Uputstva Glavnog štaba NOPO Jugoslavije" o organizaciji i reorganizaciji vojnih jedinica u čitavoj Jugoslaviji, koja su imala sledeće četiri tačke:

1. Najmanja jedinica je vod, a na čelu voda vodnik. 80—120 vojnika sačinjavaju četu, a na čelu čete stoji komandir. 3—4 čete sačinjavaju bataljon. Bataljon ima svoga komandanta. 3—4 bataljona čine odred, a više odreda sačinjavaju grupu odreda.

2. Uniforma je slijedeća: propisna kapa na kojoj je izvezena crvena petokraka sa srpskom ili hrvatskom trobojkom. U onim jedinicama u kojima ima i Srba i Hrvata obavezno je nositi srpsku i hrvatsku trobojku, dok u čistim srpskim ili hrvatskim jedinicama, samo srpsku, odnosno hrvatsku. Jedinice moraju imati i svoje zastave. Preko sva tri polja mora biti crvena petokraka zvijezda. Ukoliko je odred mješan (Srbi i Hrvati) s jedne strane srpska, a s druge strane hrvatska.

3. Pozdrav je stisnuta pesnica, desna, prislonjena na slijepoočnicu.

4. Obavezno je da svaka jedinica u što skorijem vremenu nabavi navedene propisne kape kao i zastave.[12]

U duhu dobijenih uputstava reorganizacija vojnih jedinica je otpočela u prvoj polovini novembra. U početku je Štab grupe, u stvari sam komandant zajedno sa OK, čitavu aktivnost usmerio na politički rad, tako da je rad na vojnom planu zaostajao. Planom je predviđeno da se najpre od postojećih jedinica u okviru srezova formiraju bataljoni, a potom od njih odredi. Kada se govori o sporosti učvršćenja vojnih jedinica, mora se uzeti u obzir i činjenica da su OK i Štab grupe primili nedovoljnu pomoć od CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske koji je u to vreme u stvari tek otpočeo da dejstvuje. A naredbom br. 1 Glavnog štaba Hrvatske od 17. novembra, za člana Glavnog štaba postavljen je i Vlado Ćetković. Sprovođenje reorganizacije usporavalo je i to što Štab grupe nije bio kompletan. U drugoj polovini novembra za operativnog oficira je postavljen Stojan Matić, koji je jednovremeno bio i komandant Lapačkog bataljona, što se pokazalo kao neprak-

[12] Arhiv V I I, k. k. 1618, br. reg. 8—2.

tično. Istovremeno je za političkog komesara CK KPH predložio Šimu Balena Martina[13].

Pored rada na reorganizaciji vojnih jedinica i rukovođenja njihovim dejstvima, Štab grupe je u novembru otpočeo da izdaje svoje glasilo „Lički partizan", koji je izlazio mesečno. Prvi broj je izašao 20. novembra na 20 stranica i bio umnožen na geštetneru.[14] Uvodnik prvog broja je posvećen 24-godišnjici velike oktobarske socijalističke revolucije. U drugom članku, pod naslovom: „Sloga Srba i Hrvata temelj naše narodnooslobodilačke borbe", demaskira se politika italijanskih okupatora — „Podeli pa vladaj" — i korišćenje ustaša i četnika za ostvarenje njihovog paklenog plana u Lici. Članak se završava konstatacijom da „hrvatski narod Like, jednako kao i srpski narod, uviđa sve jasnije da podla politika okupatora i njihovih slugu Pavelića, Kvaternika, Budaka, s jedne, a Novakovića, Rašete, Rađenovića s druge strane ide za punim uništenjem srpskog i hrvatskog naroda" i da „bez sloge i zajedničkog nastupa protiv zajedničkog neprijatelja nema i ne može biti uspješne narodnooslobodilačke borbe". Dva članka posvećena su Marku Oreškoviću. U jednom se govori o njegovoj pogibiji, a u drugom o njegovom životu i radu. „U doba, kaže se u jednom članku, kada su tako zvani narodni prvaci pobjegli ostavivši narod na cjedilu, lički narod nikada neće zaboraviti, da je u to teško i krvavo vrijeme Marko Orešković, vjerni sin Like, bio jedan od prvih koji je zaredao od sela do sela, od kolibe do kolibe, od čovjeka do čovjeka, dizao duh, budio narod na borbu i organizirao prve oružane partizanske odrede." Na kraju, u nekoliko kraćih članaka, data su obaveštenja o borbama partizanskih jedinica u Lici.

U prvoj polovini decembra stiglo je postavljenje za Šimu Balena, dok je za operativnog oficira u Štabu grupe postavljen Miloš Uzelac. No ipak štab od tri lica nije bio dovoljan da bi mogao uspešno rukovoditi brojnim i raštrkanim jedinicama po čitavoj Lici. Sem toga i veza se teško

---

[13] Izveštaj Štaba grupe NOPO za Liku od 4. XII 1941. upućen komandantu NOPO za Hrvatsku, Arhiv V I I, k. 1618, br. reg. 6—2.

[14] Jedan primerak ovog broja čuva se u arhivu Vojnoistorijskog instituta, k. 19, br. reg. 13/1.

održavala, naročito sa jedinicama u srezovima Otočac i Brinje, što je stvaralo velikih teškoća u komandovanju jedinicama. Pored ostalog i štab je bio prisiljen da se prilično često seli. Njegovo prvo sedište bila je Srednja Gora, odakle je zbog četničkog rovarenja bio prisiljen da se prebaci na Kamensko, a odatle u Pećane, gde se zadržao kratko vreme i najzad stigao u Krbavicu, gde je ostao duže vremena.

SAVETOVANJE U GLAVNOM ŠTABU HRVATSKE

Da bi objedinio i planski usmerio dejstva partizanskih jedinica na području Like, Korduna, Banije, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, Glavni štab Hrvatske održao je 13. decembra u selu Zbjegu, na Kordunu, savetovanje sa komandantima partizanskih jedinica iz pomenutih pokrajina. Kao predstavnik Štaba grupe NOPO za Liku, na savetovanju je učestvovao Vlado Ćetković koji je podneo izveštaj o organizacionom stanju jedinica i njihovim borbama, kao i četničkoj akciji u pojedinim delovima Like i njenom suzbijanju. Prema njegovom izveštaju, u to vreme, u srezu Gospić postojao je jedan odred jačine 2.000 boraca, naoružanih sa 200 pušaka i 8 puškomitraljeza; u srezu Donji Lapac bataljon jačine 390 ljudi, naoružanih sa 270 pušaka, 2 mitraljeza, 8 puškomitraljeza i 1 haubicom; u srezu Korenica bataljon od 450 partizana, naoružanih sa 100 pušaka, 6 puškomitraljeza i 1 mitraljezom; u srezovima Gračac, Udbina, Perušić, Otočac i Brinje još nije sprovedena reorganizacija jedinica. Istina, rečeno je da je u srezu Otočac sprovedena reorganizacija sa 760 ljudi koji su od oružja imali svega 20 vojničkih i 9 civilnih pušaka, zatim da u srezu Perušić postoji vod jačine 25 ljudi, a u srezu Brinje takođe vod jačine 36 karabina i u Zrmanji vod jačine 25 ljudi. Iz svih jedinica izdvojen je bataljon „Marko Orešković", jačine 130 partizana naoružanih sa 100 karabina i 5 puškomitraljeza. Za njega je istaknuto da je najpokretljivija i jedna od najboljih jedinica u Lici.[15]

[15] Istina ovde se naziva četom, ali iz već citiranog izveštaja Štaba grupe od 4. XII 1941. vidi se da je bio formiran bataljon.

Na savetovanju su doneseni zaključci za budući rad. Trebalo je pre svega proširiti štabove odreda i grupa tako da pored komandanta i komesara imaju operativnog oficira, oficira za informativnu i obaveštajnu službu, oficira za vezu, sanitetsku službu i intendanta. Štab ličke grupe je dobio zadatak da formira dva udarna bataljona, da u sadejstvu sa jedinicama sa Korduna oslobodi predeo oko Plitvičkih jezera radi povezivanja slobodnih teritorija Like i Korduna i da napadne i zauzme Donji Lapac s ciljem razbijanja četnika.[16]

Savetovanje u Glavnom štabu Hrvatske se pozitivno odrazilo na dalji razvoj borbe u Lici, ubrzalo reorganizaciju vojnih jedinica i konačno oformljenje Štaba grupe. Po povratku Vlade Ćetkovića sa savetovanja, održan je sastanak članova štaba grupe i OK, na kom je donesen zaključak da se u štab postave: Pero Grubor za obaveštajnu i informativnu službu, dr Slava Očko za šefa sanitetske službe i jedan za oficira za vezu.[17] Nešto kasnije za zamenika komandanta je postavljen Petar Kleut[18], a za intendanta Jovo Kokotović. Štab je u ovom sastavu rukovodio ličkim jedinicama do proleća 1942. godine.

Sem popune štaba nastavljen je rad na stvaranju bataljona po srezovima. Iako nisu potpuno oformljeni, do kraja godine su postavljeni štabovi bataljona za srezove Udbinu i Gračac. Tako je Štab grupe u zajednici sa OK do kraja 1941. godine uspeo po srezovima da formira samo bataljone sem Perušića i Brinja, dok je u srezu Gospić i pre početka reorganizacije postojao odred. „U drugim srezovima, kaže se u izveštaju Štaba grupe upućenom krajem decembra CK KPH, nemamo još odreda zbog malog broja mobilisanih ljudi . . . U srezu koreničkom imamo organizovani bataljon ‚Ognjen Prica' koji će se skoro pretvoriti u odred."[19] No i pored te namere, tek sredinom aprila 1942. formirani su 2. i 3. lički odred, a tek u septembru iste

---

[16] Zbornik, tom V, knj. 2., str. 157—166.

[17] Autor mu nije mogao saznati ime.

[18] Došao u Štab grupe 6. I 1942. pošto je Vlado Ćetković teško ranjen u borbi na Pogledalu.

[19] Zbornik, tom V, knj. 2 str. 207.

godine i 4. odred. Pored raznih organizacionih mera važno je napomenuti da je krajem decembra 1941. Štab grupe, u školi u Krbavici, uredio prvu partizansku bolnicu (ambulantu) u Lici sa 25 kreveta, koja je uskoro proširena sa još 15 kreveta smeštenih po okolnim kućama.

Izveštavajući CK KPH o organizaciji vojnih jedinica i njihovim borbama krajem 1941. Štab grupe u već citiranom izveštaju kaže: „Drugovi, uprli smo sve sile da što prije dovedemo u red naš teritorij; to smo i do sada radili, ali se nije moglo postići prije, jer se organizaciji pristupilo dosta dockan (prije mjesec i po dana), a ovo je bio valjda najzaostaliji kraj. I mi smo se bili dali isprva skoro samo na politički rad, što, jasno, nije bilo ispravno".[20] No, međutim, CK KPH je smatrao da se ipak moglo raditi brže i sa manje propusta, zbog čega je u pismu od 1. I 1942. oštro kritikovao OK i Štab grupe. Pored kritika upućenih na pojedine slabosti, u vezi sa sprovođenjem vojne organizacije je rečeno: „Vi ste prije 3 mjeseca dobili naredbu preko nas od Vrhovnog štaba za hitno provođenje vojne organizacije, vi je u potpunosti nijeste sproveli do danas. Čak šta više, vi niste organizirali štab i pored stalnih naših upozorenja. Krajnje je vrijeme, drugovi, da shvatite svu ozbiljnost situacije i da opravdate povjerenje koje Partija ima u vas, dajući vam tako odgovorne funkcije. Nemojte žaliti ni vremena ni truda da što hitnije likvidirate sve slabosti i da pokrenete narod vašeg kraja u nac. oslob. borbu. Ako budete i nadalje sporo i nedosljedno provodili naredbe Vrhovnog štaba i direktive CK KPH, CK će biti prinuđen da donese oštre mjere".[21] Neosporno da je ova kritika bila preoštra i ona niukom slučaju ne može da umanji postignute uspehe u razvoju oružane borbe u Lici u prvoj ratnoj godini, jer su oni stvarno bili veliki. Što se tiče partizanskih jedinica, one su u odnosu na malu pokrajinu kakva je Lika i druge razne uslove, neosporno bile značajne.

Krajem 1941. godine pod komandom Štaba grupe NOPO za Liku nalazile su se sledeće jedinice: 1. lički NOP odred „Velebit" — komandant Milan Kuprešanin, kome-

[20] Zbornik, isto, str. 212.

[21] Zbornik, tom V, knj. 3 str. 19—21.

sar Petar Kleut Perica; Bataljon „Marko Orešković" — komandant Đoko Jovanić, komesar Milan Šijan; Lapački bataljon — komandant Stojan Matić, komesar Stevo Tišma; Gračački bataljon (još potpuno neoformljen) — komandant Milojko Čuk, komesar Petar Kesić Bićo; Udbinski bataljon (još potpuno neoformljen) — komandant Mićun Šakić, komesar Stevo Cvjetićanin Čekljun; u srezu koreničkom bataljon „Ognjen Prica", komandant Bogoljub Rapajić, komesar Srđan Brujić; Otočački bataljon, komandant, ujedno i vršilac dužnosti komesara — Stipe Ugarković Palenta i u srezu Brinje vod (četa), komandir Srđan Uzelac, a komesar Rade Vraneš Rabata. Ukupno brojno stanje grupe iznosilo je oko 4500 boraca. Čvrsto povezane sa narodom pomenute jedinice su predstavljale relativno jaku snagu što je omogućilo da OK i Štab grupe već na početku 1942. godine preduzmu krupnije ofanzivne operacije i postignu nove značajne uspehe.

Todor RADOŠEVIĆ

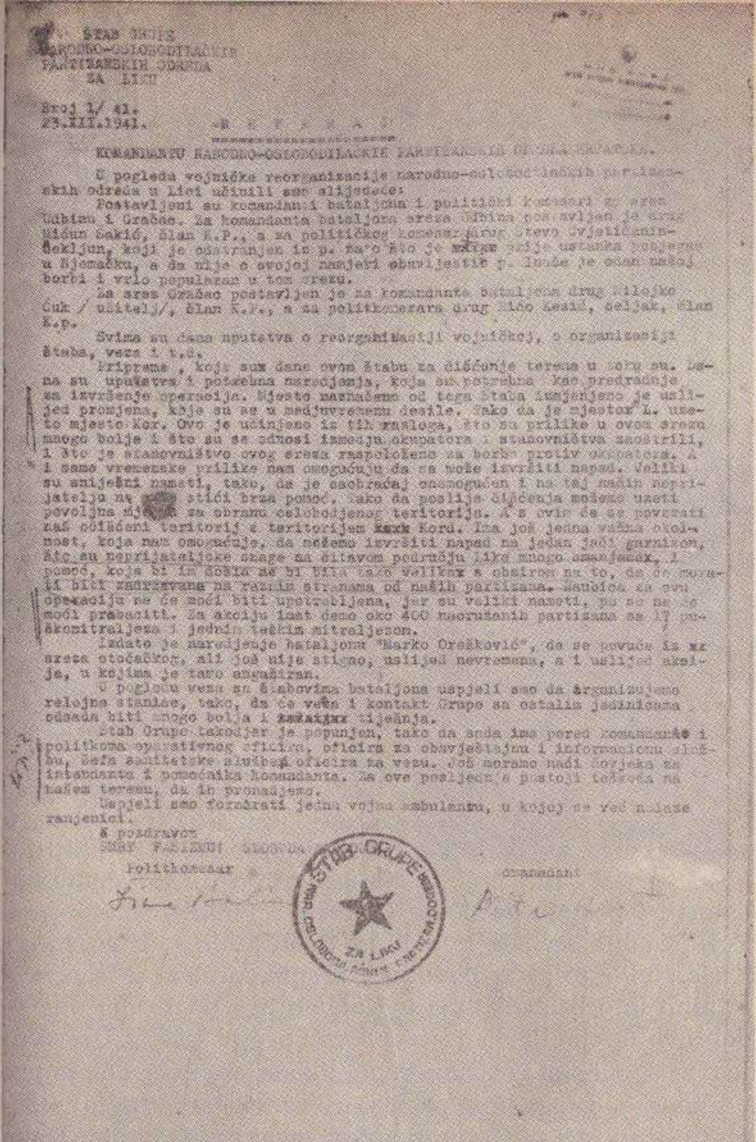

ŠTAB GRUPE
NARODNO-OSLOBODILAČKIH
PARTIZANSKIH ODREDA
ZA LIKU

Broj 1/ 41.
23.XII.1941.

R E F E R A T

KOMANDANTU NARODNO-OSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA HRVATSKE.

U pogledu vojničke reorganizacije narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda u Lici učinili smo slijedeće:

Postavljeni su komandanti bataljona i politički komesari za srez Udbinu i Gračac. Za komandanta bataljona sreza Udbina postavljen je drug Mićun Šakić, član K.P., a za političkog komesara drug Stevo Opsjetićanin-Šekljun, koji je odstranjen iz p. zato što je [illegible] prije ustanka pobjegao u Bjelašicu, a da nije o svojoj namjeri obavijestio p. Inače je dobar u našoj borbi i vrlo popularan u tom srezu.

Za srez Gračac postavljen je za komandanta bataljona drug Milojko Ćuk / učitelj/, član K.P., a za politkomesara drug Mićo Kesić, seljak, član K.P.

Svima su dana uputstva o reorganizaciji vojničkoj, o organizaciji štaba, veza i t.d.

Priprema, koje su dane ovom štabu za čišćenje terena u toku su. Dana su uputstva i potrebna naredjenja, koja su potrebna kao predradnje za izvršenje operacija. Mjesto naznačeno od toga štaba izmijenjeno je uslijed promjena, koje su se u medjuvremenu desile. Tako da je mjesto L. uzeto mjesto Kor. Ovo je učinjeno iz tih razloga, što su prilike u ovom srezu mnogo bolje i što su se odnosi izmedju okupatora i stanovništva zaoštrili, i što je stanovništvo ovog sreza raspoloženo za borbu protiv okupatora. A i samo vremenske prilike nam omogućuju da se može izvršiti napad. Veliki su snježni nanosi, tako, da je saobraćaj onemogućen i na taj način neprijatelju ne [illegible] stići brza pomoć. Tako da poslije čišćenja možemo uzeti povoljna mjesta za obranu oslobodjenog teritorija. A s ovim će se povezati naš očišćeni teritorij s teritorijem Kord. Ima još jedna važna okolnost, koja nam omogućuje, da možemo izvršiti napad na jedan jači garnizon, što su neprijateljske snage na čitavom području Like mnogo smanjene, i pomoć, koja bi im došla ne bi bila tako velika s obzirom na to, da će morati biti zadržavana na raznim stranama od naših partizana. Haubica za ovu operaciju ne će moći biti upotrebljena, jer su veliki nanosi, pa se ne će moći prebaciti. Za akciju imat ćemo oko 400 naoružanih partizana sa 17 puškomitraljeza i jednim teškim mitraljezom.

Izdato je naredjenje bataljonu "Marko Orešković", da se povuče iz sreza otočačkog, ali još nije stigao, uslijed nevremena, a i uslijed akcija, u kojima je tamo angažiran.

U pogledu veza sa štabovima bataljona uspjeli smo da organizujemo relejne stanice, tako, da će veza i kontakt Grupe sa ostalim jedinicama odsada biti mnogo bolja i [illegible] tijesnija.

Štab Grupe takodjer je popunjen, tako da sada ima pored komandanta i politkoma operativnog oficira, oficira za obavještajnu i informacionu službu, šefa sanitetske službe i oficira za vezu. Još moramo naći čovjeka za intendanta i pomoćnika komandanta. Za ove posljednje postoji teškoća na našem terenu, da ih pronadjemo.

Uspjeli smo formirati jednu vojnu ambulantu, u kojoj se već nalaze ranjenici.

S pozdravom
SMRT FAŠIZMU SLOBODA [illegible]

Politkomesar

Komandant

ŠTAB GRUPE [illegible] ZA LIKU

Referat Štaba Grupe narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Liku br. 1 od 23. decembra 1941. godine upućen komandantu NOP odreda Hrvatske.

NARODNI HEROJ VLADO ĆETKOVIĆ

Rođen je u Piperima 1909. godine. Po završenoj osnovnoj školi odlazi u Sombor da izuči električarski zanat. 1930. godine završava zanat, prelazi u Kosovsku Mitrovicu i zapošljava se u rudniku Trepči. 1935. godine primljen je u KPJ. U to vrijeme učestvuje u organizovanju štrajka radnika rudnika Trepče. Biva hapšen. Kada je 1936. godine otpočeo španski građanski rat, Vlado odlazi u Španiju. Tamo se kao artiljerac bori u protutenkovskoj bateriji i postaje poručnik španske republikanske vojske. Poslije odluke vlade Republike Španije da se borci internacionalnih brigada povuku s fronta, prelazi iz centra s ostalim interbrigadistima u Kataloniju i po drugi put se dobrovoljno javlja da nastavi borbu protiv fašista. Učestvuje u zaštitničkim borbama republikanske vojske do granice Francuske, sa ostalima prelazi u Francusku, gdje je interniran. Najkraći put iz francuskih logora u domovinu, iako s velikim rizikom, vodio ga je kroz Njemačku. U domovinu stiže 1941. Tada ga Partija šalje u Liku, gdje prisustvuje prvoj konferenciji vojnih rukovodilaca Hrvatske septem-

bra 1941. g. u Krbavici.[1] Odatle s Markom Oreškovićem odlazi u Drvar, gdje učestvuje u borbama oko Drvara. Nešto kasnije vraća se u Liku. Odlukom Glavnog štaba Hrvatske postavljen je za komandanta Grupe ličkih partizanskih odreda. U borbama oko Korenice 1942. godine je ranjen i ostaje invalid. Iako invalid, obavlja i dalje dužnost komandanta Grupe ličkih odreda. Kada se koncem 1942. godine formiraju divizije, Vlado je postavljen za komandanta Osme divizije. U čin potpukovnika unapređen je 1. maja 1943, a u čin pukovnika 1. decembra iste godine. Nakon uspješnog jednogodišnjeg komandovanja Osmom divizijom, postavljen je za komandanta Osmog korpusa NOVJ, a 1. septembra 1944. unaprijeđen je u čin general-majora. Poginuo je u avionskoj nesreći 20. oktobra 1944. godine. Tako se ugasio život jednog revolucionara.

Evo životnog puta revolucionara, komuniste i komandanta Vlada Ćetkovića. Oni koji su ga poznavali, vidjeli, radili s njim, borili se, kako da ga se ne sjećaju! Bio je omalen, koščat, crn, blagih očiju, ozbiljan, volio je šalu i pjesmu.

Dok se na frontovima Španije u protutenkovskoj bateriji borio protiv fašista svi su ga voljeli, jer je bio pravedan i dobar drug. Po prelasku u Francusku biran je u Nacionalni komitet partijske organizacije. U uslovima teškog logorskog života bio je dosljedan i beskompromisan u borbi protiv pokušaja francuske reakcije da razjedini i razbije interbrigadiste u logoru, među njima i našu nacionalnu grupu. Borio se protiv otpadnika i kolebljivaca koji su se u njoj pojavili. Mnogi Jugosloveni interbrigadisti susreli su se tek u logoru s njim; on je stekao njihovo povjerenje i postao voljen i prisan drug. Po povratku u domovinu, poslije kraćeg boravka i rada u Drvaru, dolazi u Liku kao komandant Grupe ličkih odreda i u onako vojnički i politički složenoj situaciji pronalazi pravilna rješenja. Grupa ličkih odreda pod njegovom komandom postiže velike rezultate u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Iako Crnogorac, koji do tada nikad nije bio u Lici,

[1] Po nekim drugim podacima ova konferencija je održana početkom novembra 1941. godine (prim. Đ. J.).

vrlo brzo stiče povjerenje ličkih boraca i starješina, kao komunista, prekaljen politički, koji posjeduje i dragocjeno vojno iskustvo stečeno u Španiji. Kako je naša Armija rasla, s njom je rastao i Vlado Četković, primajući sve odgovornije dužnosti.

Treba li spominjati sve okršaje i bitke u kojima je Vlado učestvovao? One su istorija jedinica kojima je komandovao, a on je osnivač njihov. Ko lista istoriju tih jedinica, naići će na bitku za Korenicu i mnoge druge, naići će na bitku na Skočaju i druge, naići će na bitku na Suleševici i mnoge druge. Svugdje je tu bio Vlado s onom njemu svojstvenom staloženošću i upornosti, očinskom brigom za ljude, revolucionarnom nepokolebljivosti i odanosti Partiji. Poginuo je prerano, a njegov lik ostao nam je svijetao u sjećanju.

Srećko MANOLA

OMLADINA SELA ZALUŽJA 1941. GODINE

Neposredno poslije okupacije u selu Ponorcu bilo je, bar naoko, sve mirno, možda zato što je malo, zabačeno, van ceste. Međutim, naskoro, poslije napada Njemačke na SSSR, koji nas je iznenadio, ali i radovao, jer smo vjerovali da će to Nijemcima slomiti vrat, neki nemir se počeo uvlačiti i u naše selo. Čini mi se baš te nedjelje, znam sigurno da je bila nedjelja i da je bilo prije paljenja Suvaje, po selu su krstarila dvojica ustaša. Dolazile su ustaše iz Doljana, pa od Ivezića, čije su kuće bile pet minuta hoda od Ponorca, na putu prema Doljanima. Od nas su odlazile obično na Medjeđak, odakle se ponekad čuo po koji pucanj. To su naši isprobavali oružje kojim su raspolagali. Ustaše su se raspitivale ko to puca i ko ima oružje. Tragajući za njim, čak su i u bunare zavirivale, jer su im bili sumnjivi. Malo kog muškarca bi zatekli u selu, što im je svakako zapelo za oko. Ove ustaše su nešto izviđale, nešto što su znale da se sprema, a što su potvrdili i događaji koji su naskoro uslijedili.

Prvog jula mnogi iz sela, bar jedan član iz svake kuće, pošli su na poziv ustaške vlasti iz Srba u opštinu radi dobijanja „provizije". Bila je julska žega i žene su većinom krenule sa torbama, računajući da će dobiti žita, kukuruza ili nešto od drugih namirnica. Međutim, vraćajući se u popodnevnim časovima, donosile su nove poruke: da će se „provizija" dijeliti po selima i da svako ko želi da je dobije treba da sačeka „daritelje" u kući. Pričalo se da su već radi toga došli neki kamioni u Suvaju.

Međutim, bila je to mišolovka za ljude, laž koju smo svi osjetili tog istog popodneva. U kamionima se nije nalazila „provizija", već specijalno obučeni ustaški dželati.

Od Suvaje se pred veče začula pucnjava, koja je bivala sve češća. Kroz naše selo brzo se pročulo da ustaše po Suvaji ubijaju narod, i to uglavnom one koji pokušaju da bježe, dok one koji ostaju po kućama pošteđuju. Odjednom se zacrvenjelo nebo iza Medjeđaka, pa se potom pojavio crn gust dim. Neki ljudi su počeli bježati s Medjeđaka prema našem zaseoku. Prepoznadoh među njima i Pera Puaču. Sad su već i obavještenja o događajima u Suvaji bila tačnija, i sasvim suprotna prvim vijestima. U stvari, ubijeni su oni koji su se zatekli u kući, mnogi pri bježanju, a spasili se samo oni koji su uspjeli da se dohvate šume i brda. Ustaše su bile svirepe: tako su popadiju živu rasjekli, izvadili iz nje dijete, koje je tih dana trebalo da ugleda svijet, ubili njega, a potom majku.

Eno ih već u Zalužju. Tamo su u kući Kečinoj pobili svu čeljad koja se zatekla u kući, njih devetoro. Tu, među mrtvima, ostala je živa, sasvim slučajno jedino mala Mira, dijete od tri mjeseca. I u kući Koja Dubajića ubijeno ih je petoro . . .

U našem selu ljudi su se poslije ovog mnogo više zabrinuli. Po svemu je izgledalo da će zlo i kod nas nabrzo doći, ali kako se veče približavalo postojao je tračak nade da će nas ovoga puta mimoići, a do sutra ćemo se i mi spremiti. Ljudi su prospavali prvu nemirnu noć, ne kod kuća, već po njivama, dolovima i gajevima, a neki, osjetljiviji, nisu ni oka sklopili. Prepričavao se strašni događaj u Suvaji, ljudi su odmahivali glavama, ne mogavši se načuditi tome što se toga dana odigralo u susjednom selu. Svi su bili na oprezu, pripremilo se nešto hrane i odjeće, što bi bilo pri ruci, ako zatreba. Moraće se u zbjegove — govorili su.

Osvanulo je i jutro. Nespokojstvo nije silazilo sa lica, svi su bili zanijemili od straha. Živjelo se dan za dan, u nekom stalnom iščekivanju. Čulo se o zvjerstvima na Osredcima, pa u Bubnju, gdje su ustaše 9. jula na okopavanju kukuruza poubijale 12 djevojaka. Brzo ih je narod opjevao u pjesmi:

To je bilo devetoga jula
kad pogibe dvanaest srpskih cura,
dvanaest cura, dvanaest sokolova,
od ustaškog praha i olova.

Jadne majke po šumama lete,
svaka pita — gdje je moje djete?
Kažite nam, naše kćeri mile,
jesu li vas ustaše mučile...

To je bila najpjevanija pjesma tih dana u našem selu, ona se gotovo brzinom vjetra prenijela i u druga sela, ne samo u Lici, već i u Dalmaciji, Bosni i drugdje.

Kada smo 26. jula, upravo pred ustanak, nas dvanaest cura iz zaselka Ponorca, zatim Milica i Dara iz Tuka i Savka Puača s Medjeđaka pokupljene i odvedene pred kuće Ivezića, stalno smo pomišljale da će nas zadesiti ista sudbina kao i ove u Bubnju. Rečeno nam je, zaista, da uzmemo srpove jer ćemo im žeti raž i ječam, ali smo mi mislile da je to neki izgovor. A stvarno smo im žele, i stalno strijepile, a naročito uveče, kad nas zadugo nisu puštali kućama. Sve su se nešto dogovarali, pa nam je to bilo sumnjivo. Zaustavljali su nas da ostanemo na večeri, ali smo rekle da nam nije potrebna, grabile smo samo da im žive umaknemo. Kazali su da će i sutra doći po nas, da im žanjemo... Ali, nije im se ostvarilo, jer je otpočeo ustanak...

To veče došao je kod mene moj susjed Mileta Dubajić, otac petoro djece, jedan od najenergičnijih ljudi iz sela. Sve kao da je htio nešto značajno i neobično da mi kaže nasamo, a ne može da uhvati zgodnu priliku za to, jer smo mi djevojke dugo pričale našima, koji su nas željno iščekivali, o žetvi i strepnji toga dana. Mileta je bio jedan od najnaprednijih ljudi i nalazio se na čelu revolucionarnog odbora u selu, koji se brinuo za skrivanje oružja, i vidjelo se da je o svim događajima dobro obaviješten. Vjerovatno je bio povezan sa sličnim odborom u opštini. S njim sam mogla da razgovaram o svemu, a sjećam se da smo često govorili da će uskoro kod nas doći do revolucije. O ovome sam isto tako pričala i sa Đurom i Arsom Puačom. Njih dvojica su na neki način, izgleda preko Duška Vojvodića i Jelke Bujić, dobijali odštampane radio-vijesti, koje je izdavao tzv. Revolucionarni odbor u planini Uilici.

Te vijesti je Đuro Puača prekucavao na svojoj pisaćoj mašini i mi smo ih zajedno čitali, najčešće u Arsinoj kući, gdje se češće zadržavala u gostima i Jelka Bujić iz Neteke.

U jednom momentu poče Mileta nasamo da mi priča da se sjutra ujutro sprema ustanak u Srbu, da će poći on i svako ko želi iz sela, da već pripremaju puške oni koji ih imaju, da se to drži u najvećoj tajnosti, te su i oni zato ovako kasno obaviješteni. Istovremeno će se dići i drugovi iz Bosne. Veoma mi se dopadalo što je on još tada govorio: drug i drugarica. Činilo mi se kao da je tim htio još više da istakne svoju privrženost borbi za bolji i ljepši život svog naroda, svoju povezanost sa Komunističkom partijom.

Sjutradan, 27. jula, osvanuo je lijep dan. Pucnji u Krki, koji su dosta jasno dopirali u naše selo u prvim jutarnjim časovima, nagovijestili su da je ustanak otpočeo. Gotovo svi muškarci iz sela krenuli su prema Brotnji, a sa Medjeđaka i iz Zalužja prema Suvaji, sa svega devet pušaka; oni koji ih nisu imali ponesoše rogulje i kočeve. Ovakvih je bilo dosta u koloni ustanika, a bilo je nešto i starijih ljudi, između 55—60 godina, starih ratnika, učesnika prošlog rata; takvi su na primjer bili Petar i Stevo Dubajić. Omladina i žene pomagale su pri preziđivanju ceste u Joševici: dovlačile su veliko kamenje. Nika i Savka Puača žalile su se da jedva izlaze na kraj sa njim. Jovan Bogunović je prvi presjekao telefonsku žicu na tom mjestu i tako su prekinute telefonske veze između Srba i Donjeg Lapca.

Toga popodneva trebalo je da se i mi izvučemo, bar privremeno, iz sela, jer nam se učinilo da nismo dovoljno sigurni po gajevima i njivama, po kojima smo se do tada krili. Najveći broj Ponorčana izbjegao je preko Brotnje i Zaklopca na Brezovac. U šumi iznad Zaklopca, gdje smo malo predahnuli, sustigle su nas pred veče razne vijesti o napredovanju ustanika: „Eno naših u Srbu, razvili su na opštini crvenu zastavu" — pričalo se po zbjegovima. Jedna žena je viknula nekima sposobnim za borbu: „Gdje ste, suknjaši, što ne idete gdje vam je mjesto?"

Šuma brezovačka bila je puna izbjeglica iz svih sela sreza donjolapačkog, a ona su opustjela.

U šumi smo bili skoro redovno obavještavani o kretanju ustanika i o njihovom napredovanju. Zato nije bilo teško podnositi sve teškoće života u zbjegovima. Sa napredovanjem ustanika osjećali smo prve korake slobode, koja je poslije nekoliko dana ozarila lica dotad prestravljenog naroda. Ali, tek pošto su opštine Srb i Doljani postale potpuno slobodne, mi smo se vratili u naša sela. Mi mlađe, uglavnom omladinke, počele smo se udruživati i zajednički sređivati ljetinu, zaostalu i neobrađenu zbog odlaska ljudi u borbu. Pjevale smo „Vanjku" i druge borbene pjesme, proljetos naučene. Sem toga redovno smo pripremale hranu za našu vojsku. Sjećam se pekao se hljeb, sirili se sirevi, a i jagnjad se klala. Takmičile su se naše majke koja će umijesiti veći i ukusniji hljeb. U našem selu se hrana skupljala na jednom određenom mjestu i svakog dana su određivani pojedinci da nose hranu na položaj.

Te intendantske poslove sa puno smisla i sasvim stručno obavljali su oni stariji ljudi u selu koji su u opštem zanosu bili pošli bez oružja u borbu, pa su poslije nekoliko dana vraćeni. Odnoseći hranu kolima, dolazili su do samih položaja, i otuda nam donosili najsvježije vijesti o našima, o njihovom oduševljenju i uspjesima. Teško nas je sve potresla vijest o prvim žrtvama iz našega sela, o pogibiji Jovana Bogunovića na Ljutici iznad Vakufa i ubrzo iza toga Đurđa Bogunovića u borbama na Vrtočama.

Ali, ni okupator nije mirovao. Očigledno iznenađen ustankom, znao je da treba naći i primijeniti neki novi metod kako bi se umanjilo revolucionarno raspoloženje, toliko jako u narodu. U to vrijeme je naročito pojačana četnička propaganda, koja je dopirala i u naše selo, ali nije imala nekih rezultata, niti jačeg uticaja, naročito ne na omladinu. Ali, osjećali smo da je dotadašnja izvjesna stihijnost sada morala ustupiti mjesto organizovanijem djelovanju komunista, iako veoma malobrojnih. Trebalo se brzo suprotstaviti novoj taktici italijanskog okupatora, koja je htjela da ga prikaže kao prijatelja i zaštitnika srpskog naroda, po čemu se on razlikuje od ustaša, te se prema tome protiv njega ne treba boriti. Prema toj taktici trebalo je bratoubilačkim ratom da se istrebljuje sam narod: srpski narod je huškan da su svi Hrvati krivi za

učinjene pokolje i zvijerstva, a hrvatskom je govoreno da je došlo vrijeme da se izbavi velikosrpskog nasilja. Raspirivanje šovinističkih strasti uzimalo je ogromnog maha. Komunistička partija je imala težak zadatak da se u to umiješa. Njegova suština je bila: okrenuti oružje na okupatora, a istovremeno i na njegove sluge, ustaše i četnike.

U tom smislu se i u našem selu počelo politički raditi već od oktobra. Pošto je dotada vladalo neko zatišje na frontovima, najveći broj ustanika se povratio kućama. Ali, oružje nisu odlagali nikada, već su bili uvijek spremni za borbu, išli su u smjenama i na položaje. Tako su se na vijesti da ustaše nadiru od Skočaja prema Drenovači svi spremili i otišli na položaje na Drenovači.

U takvoj situaciji, a naročito zbog pojačane četničke propagande koja je imala nešto više rezultata u susjednom selu Brotnji, trebalo je aktivirati sve napredne snage u borbu protiv nje.

Bližio se kraj oktobra, a možda je već nastupio i novembar. Naglo je zahladnjelo, čemu je doprinosio i vjetar, koji je te jeseni duvao više nego obično. Pričalo se kako Talijani ne mogu tako lako da naviknu na klimu Like, na tako hladnu jesen.

Baš jednog takvog hladnog i vjetrovitog dana došla je kod mene Savka Puača Gangina s porukom od Dragana Jovanića i Jelke Bujić. Jelka se već nekoliko dana nalazila tu na Medjeđaku u rodbini, kod Savkinih, a Dragan je došao sa zadatkom da u našem selu organizuje naprednu omladinu i da s njom održi sastanak. Poručio je da dođemo Dara i ja i da povedemo još neke na Medjeđak. Rekla sam Savki da ona ide, a da ćemo mi odmah za njom. Ja sam pozvala još neke djevojke iz Ponorca i krenulo je nas pet: moja sestra Dara, Zorka, Jelka, Jelina i ja. Dari i meni je posebno bilo drago što ćemo se opet vidjeti sa Jelkom i Draganom, jer smo se još prije rata znali i radili zajedno u tzv. vaspitnim grupama SKOJ-a. Dragan je bio u Žedniku (kraj Subotice) u mjesnom rukovodstvu SKOJ-a i, evo, došao je sad u naše selo. Bio je prvi politički radnik koji je došao „sa strane" kod nas.

Sa Tuka su došli Mića i Mirko, Milica i Dara — sve Dubajići, sa Medjeđaka Dane Puača (Nikin), Rade i Bo-

siljka Bogunović, Dušan Jelača (Davičov), Đuro, Arso i Savka Puača i iz Zalužja Dragan i Milan Dubajić i Nikola (Pilipov) Dubajić. Mileta je nešto zakasnio, jer se zadržao duže slušajući radio-vijesti u Zalužju. Jelka Bujić se već osjećala domaćicom u kući, jer se nekoliko dana nalazila kod Arsinih i bila je spremna da Savku zamijeni u svim poslovima koje je upravo obavljala u polju, samo da bi joj omogućila da ode po nas u Ponorac.

Tako se okupilo podosta omladine. Gornja soba Arsine kuće bila je puna. Bilo je dosta i ukućana, pa i djece. Jelka je otvorila sastanak i dala riječ Draganu, koji je više od pola sata, lijepo, mirno i ubjedljivo, govorio o političkoj situaciji, o uspjesima partizana u okolini Gospića. Rekao je da je već dosta Hrvata pošlo u partizane, da je potrebno da se i omladina organizuje i pruži otpor okupatoru. Govorio je kako je dobro što je nastala ovakva zima, da ona ide na ruku nama, a ne okupatoru. Mi treba da provedemo akciju u narodu da neprijatelju ne iznosi ništa na pijacu u Srb — ni jaja, ni mlijeko, ni vunene čarape — pa će oni i na taj način osjetiti mržnju naroda. Svim ovim treba snabdjeti partizane, treba to sve čuvati za njih. Osim toga, njima će, vjerovatno, biti potrebni za ratovanje bijeli ogrtači za snijeg, kao i topla obuća. Dragan je zatim dosta dugo govorio o borbi protiv šovinizma, koji je počeo uzimati sve više maha, naročito među starijima. Bilo je teško dokazati ucvijeljenim roditeljima da svi Hrvati nisu krivi za zvjerstva, da su krivi samo ustaški koljači, a da hrvatski narod to osuđuje i polazi u borbu i protiv istrebljenja Srba. Dragan je iznosio primjer Marka Oreškovića, člana CK, poginulog baš tih dana, koji je prolazeći kroz naša sela i krajeve savjetovao narodu da bježi u šume, da čuva oružje jer će mu trebati. Iznosio je i niz primjera iz naše opštine, kao Luku Čuljata i Matu Bićanića, koji su bili žandarmi u Srbu, a nisu prihvatili postupke ustaša, izjavljujući da ne mogu gledati šta se radi sa poštenim narodom. Oni su, naprotiv, obavještavali srpski narod da čuva oružje, jer će mu trebati. Luka se docnije našao u redovima partizana.

Negdje u pola razgovora na sastanak je upao Mileta Dubajić i pozdravio nas sa „Smrt fašizmu!", na što mu je

neko od prisutnih, čini mi se Jelka Dubajić, brzo odgovorio: „Sloboda narodu!"

— A što vam je sad ovo! — tiho i začuđeno je primijetila iza zapećka stara Arsova majka koja je pratila i naš skup i cio dogovor.

Sastanak se nastavio. Opet je dolazilo do prekida, jer su nailazile neke četničke pristaše na čelu sa Nikolom Piljom. On je išao po selima pokušavajući da pridobije ljude. Vraćali su se i oni koji su slušali radio-vijesti i radoznalo zavirivali kroz niske prozore: znali su za ovaj naš sastanak. Đuro i Arso Puača su izašli da ih pozovu, jer se nismo odrekli pokušaja da utičemo na njih, na šta su im odgovorili, tako glasno da smo i mi u kući sve čuli, da oni neće dozvoliti da im suknje komanduju. Mislili su, izgleda, na Jelku Bujić i mene, jer su poslije izjavljivali da bi nas trebalo na kolcu okretati i mučiti sve dok nas ne nestane. Četnici su mogli samo da prijete ... A mi, omladina, bili smo moćniji i krenuli smo svojim putem.

Osjećala sam se mnogo radosnije poslije ovog sastanka — sad ću se i ja moći lakše upuštati u borbu protiv propagande četnika, koji su se spregli u kola sa italijanskim okupatorom i ustašama. To su osjećali i ostali prisutni, jer smo imali već dosta muke sa ponekim starijim, koji su postavljali pitanja: „Kako doći do petroleja i soli, ako ne izneseš ništa na pijacu?" Ali, i oni su uskoro to shvatili i pošli za svojom djecom.

Dragan je pojedinačno razgovarao sa mnogima, a onda je, očito zadovoljan našom omladinom, krenuo dalje, u selo Doljane, da organizuje omladinu.

U decembru je održan nešto masovniji sastanak i u Ponorcu, u kući Seje Dubajić. Čini mi se da je njemu prisustvovao i Pejo Dubajić iz Zaklopca. Ovoga puta iz opštine nam je došla ponovo Jelka sa Bojom Vojvodić. Bio je visok snijeg i njih dvije su jedva stigle od Medjeđaka do Ponorca. Ne znam da li su one, kao i Dragan, bile u nekom opštinskom rukovodstvu SKOJ-a, ali su tada nastupale i djelovale tako, da se može reći da je njihov rad bio zametak nekog opštinskog, a Draganov čak i kotarskog rukovodstva SKOJ-a.

Jelka je nastupila vrlo energično, odajući priznanje omladini našeg sela za izvršavanje zadataka u poslednjih mjesec dana. Mi smo joj postavljali neka pitanja o stanju na istočnom frontu, o akcijama partizana i slično. Ta crnooka, lijepa djevojka na sve je znala odgovoriti. Ponekad se umiješala i Boja. Nastupale su vrlo uvjerljivo. Njihov i Draganov dolazak u selo imao je ogromnog značaja za pravilnu orijentaciju omladine i njeno brzo aktiviranje, kao i za utjecaj na starije u selu. Odmah na početku 1942. godine veliki broj omladinaca je otišao u partizane, a sa ostalom omladinom kao i starijima iz sela bilo je pravo zadovoljstvo raditi: jedinstveni, postizali su vidne rezultate za cijelo vrijeme narodnooslobodilačkog rata.

Milica DUBAJIĆ-DAMJANOVIĆ

U ODREDU „OGNJEN PRICA"

POD KIKOM

Oko 10. septembra odred se postrojio na prostranoj livadi okruženoj bukovom šumom pod Kikom, na Maloj Kapeli. Oko našeg stroja okupilo se mnogo ljudi: nedorasli mladići, stari ljudi i sve što se više uzdalo u nas i u ono malo našeg oružja, nego u svoju volju i odlučnost da se na neki način domogne puške i krene u borbu. I, eto, danas pozvali smo sav taj narod, izdvojili borce koje nije vezivala kuća i porodica i formirali odred „Ognjen Prica" od tridesetak ljudi[1]. Bio je to značajan i važan korak kada se iz seoskih straža i seoskih gerilskih odreda izdvojila čvrsto organizovana vojnička jedinica. I među onima koji su otišli kućama bilo je omladinaca koji bi odmah krenuli sa nama i borili se, ali ih nismo mogli povesti zato što nam je nedostajalo oružje. Čekali su zato kao rezerva, i čim bi se zaplijenile prve puške, dolazili su u odred.

Iako brojno mali, odred „Ognjen Prica" je okupio borce gotovo svih nacionalnosti. Stigao je i Srđan Brujić, politkomesar Štaba gerilskih odreda za Korenicu i okolinu, student prava iz Zagreba[2]. Đuro Končar, seljak iz Ljeskovca, preuzeo je puškomitraljez od Bože Mirića koji je po-

[1] Po mjestu logorovanja nazivao se i odred „Kik", a naziv „Ognjen Prica" je uzeo po direktivi Rada Končara, tadanjeg sekretara CK KPH (primedba redakcije).

[2] U maju 1941. godine Srđan je uhapšen u Zagrebu i u pratnji stražara bio upućen u Perušić. Međutim, uspio je da pobjegne i u junu stigne u selo Babin Potok gdje je sa komunistima ovoga i susjednih sela radio na pripremi ustanka.

ginuo 6. septembra pri napadu na Ljeskovac. Božo je bio snažan momak. Ustanak ga je zatekao u Drvaru gdje su ustaše koncem juna internirale sav srpski narod plitvičke općine. Među prvima se priključio ustanicima. Postao je puškomitraljezac i poznat među Krajišnicima kao hrabar borac. Poslije mjesec dana borbi oko Drvara i Petrovca vratio se u svoj kraj sa još nekoliko boraca i sa jednim puškomitraljezom[3]. U odredu su se nalazila i trojica muslimana iz Kulen-Vakufa (Ibrahim, student, Esad Bibanović, trgovački pomoćnik i Džafer Emirović, obalski radnik). Tu su bili i Filip i Stjepan Brekalo, dva mladića, Hrvata, iz okoline Ljubuškog, inače radnici u Zagrebu. Ova dvojica mladića su u Zagrebu primljena u SKOJ i već u prvoj polovini jula 1941. upućeni u Liku, u partizane. Koliko je god Filip bio ćutljiv i ozbiljan, toliko je Stjepan bio živ, brz i govorljiv. Zbog ovih osobina Stjepan je dobio nadimak Flige[4]. Nemirnog temperamenta nikada se nije mogao skrasiti na jednom mjestu. Zavirivao je svuda, stupao u razgovor s ljudima, postavljao pitanja i davao odgovore. I stalno iznosio svoje utiske.

Zahvaljujući snažnom utjecaju Partije i ovom čisto proleterskom jezgru, koje su činili prvi partizani raznih nacionalnosti, u ovom dijelu Like se od prvih dana ustanka nije postavljalo pitanje odnosa između Srba i Hrvata. Ustaški pokolj nije mimoišao ni ovaj kraj, ali su partijske organizacije i Hrvati-partizani, vrlo brzo pred narodom razobličili ustaše i trasirali put bratstva i jedinstva.

Ubrzo po formiranju odred je dobio i ratnu zastavu. Bila je to prva zastava takve vrste: na jednoj strani hrvatska, a na drugoj srpska trobojka; u sredini petokraka zvijezda. Vezilje, ličke djevojke, dugo i istrajno su ukrašavale ovaj simbol bratstva. I na kapama iznad petokrake zvijezde bile su izvezene srpska i hrvatska trobojka.

---

[3] To je bila odluka Marka Oreškovića koji se pred kraj avgusta nalazio u Drvaru. Prilikom napada na Ljeskovac Božo je ranjen kroz pluća i uz blagovremenu ljekarsku pomoć mogao je biti spasen. Drugovi su ga htjeli smjestiti u italijansku bolnicu, u Korenici, ali je on to odbijao. Kada je najzad pristao bilo je kasno.

[4] Od njemačke reči „der Flieger" — pilot, letač.

Pošto u Lici zima obično rano dođe, to smo u drugoj polovini oktobra na Kiku izgradili baraku za odred, od dasaka koje smo dopremili sa skladišta drvne industrije u Plitvičkom Ljeskovcu.

NA PUTU ZA KOSINJ

Sredinom oktobra u odredu su otpočele intenzivne pripreme za odlazak u Kosinj, srpsko selo perušićkog kotara. Ovo selo je uzeto u plan kao glavna baza odakle će se preduzimati akcije i povezivati sa komunistima i simpatizerima iz hrvatskih sela zapadne Like. Grupa odabranih partizana za Kosinj prebacila se iz logora u jedan zaselak sela Turjanski. Ovdje je trebalo izvršiti posljednje pripreme za pokret, odabrati vodiče, prikupiti partizane i iz ostalih sela. Iako je narod do kraja bio privržen narodnooslobodilačkoj borbi, naše pripreme nisu smjele pasti u oči. Ljudi su putovali u susjedna sela i često sasvim dobronamjerna riječ o partizanima i njihovim pokretima lako je mogla doći do ušiju neprijateljskih špijuna.

Pred odlazak u odredu je bilo oko 50 boraca. Jezgro su sačinjavali borci koji su se u odredu „Ognjen Prica" nalazili od njegovog formiranja. Ostali su bili iskupljeni sa prilično širokog područja, iz desetine sela. Mnogi od njih su bili u seoskim odredima ili stražama i već se istakli u borbama i u političkoj aktivnosti po selima. No, do tada smo vodili borbu na svojoj teritoriji, dočekivali neprijatelja u zasjedama ili ga napadali tamo gdje smo poznavali svaku stopu zemlje. A sada se trebalo udaljiti pedesetak kilometara na nepoznatu teritoriju, preći dobro obezbijeđenu prugu, cestu i slične objekte koje je neprijatelj osiguravao jačim snagama.

I komandni kadar je bio odabran između najboljih. Komandir je bio podoficir bivše vojske, Miloš Uzelac, koji se do tada isticao u borbi. Desetari Nikola Divjak i Božo Zaklan su takođe bili podoficiri. Politički komesar Srđan Brujić organizovao je i rukovodio čitavom pripremom. Imali smo i specijalne vojne karte, baterijske lampe i ostalu opremu.

Krenuli smo u poodmaklo doba dana preko Medenog dolca i Drvenjaka. Kolona je hitala uz planinu između de-

belih stabala. Izbili smo na prevoj i počeli se spuštati nizbrdicom. Negdje u daljini se čuo odjek sjekire. Za trenutak smo zastali. Miloš i Srđan su dugo posmatrali sekciju. Na karti je bila zabilježena pješačka staza, ali nismo znali da li smo bili na njenom tragu, jer je zemlja pokrivena snijegom. Vodiči su tvrdili da tuda mogu ići zavezanih očiju. Prema karti je izgledalo da se nalazimo u šumi sjeverno od sela Ramljana, pa smo produžili u pravcu sela. Ubrzo smo naišli na tragove ljudi i stoke. Mali snježak i smrznuta zemlja obezbjeđuju najbolje uslove za izvlačenje balvana. Između dolina i vrtača krivudala je utabana prtina i klizavi otisci vučenog drveta. Zaista, u susret su nam dolazila tri čovjeka sa dva para upregnutih volova. Kakav strah u susretu s naoružanim ljudima u planini! Pristupili su im Miloš i Srđan i pitali ih o broju i naoružanju ustaša u Ramljanima, Sincu i Lešću. Srđan im je nešto govorio i o ciljevima narodnooslobodilačke borbe. Sve je bilo lijepo, ali bi bolje bilo da do ovog susreta nije ni došlo, jer smo bili otkriveni. Pred nama je bila dobro obezbijeđena cesta i željeznička pruga, a trebalo je neopaženo stići u Kosinj i pripremiti ustašama iznenađenje. Ostavili smo drvosječe i pred njihovim očima promijenili pravac. „Šta se brinete, drugovi, Srđan je njih prevaspitao i oni su već na našoj strani", rekao je neko u šali.

Već se počeo spuštati mrak kada smo izbijali iz šume, zapadno od sela Ramljana. Prethodnicu je vodio desetar Božo Zaklan. Sa tornja seoske crkve odjednom su odjeknula zvona. Zastali smo. Uzbuna? Sada će biti alarmirani svi ustaški i talijanski garnizoni — pomislili smo. Komanda je zato odlučila da se vratimo i odaberemo neki drugi pravac puta. Utonuli smo u šumu u gustu pomrčinu. Vodiči su sada bili bespomoćni. Baterijska lampa i naši tragovi na snijegu bili su jedina nada da ćemo se uspešno vratiti u Turjanski

Počelo je dugo i mučno kretanje preko vrtača i ispreturanog drveća. Duga noć kasne jeseni sporo je odmicala. Osjećali smo se kao zarobljenici gluve noći i stoljetne guste šume. Svjetlo baterijske lampe je sve više blijedilo. Teško je bilo pratiti naše tragove od prethodnog dana.

Prošla je već ponoć kada smo izbili iz šume u Medeni dolac. Put do sela Turjanskog vodio je preko prostranih košanica. U to mi se iz kolone pridruži Milan Rapaić Klica, iz Jezerca, sela nedaleko od Plitvičkih jezera.

— Reci mi, poče on, šta je sa mnom? Ti me znaš još od trideset šeste godine. Bio sam za opoziciju isto kao i vi ostali. I glasao bih da sam imao pravo glasa. Od studenata, koji su bili na logorovanju na Plitvicama, čuo sam dosta i o Sovjetskom Savezu, prisustvovao sam predavanjima i znao nešto i o radničkom pokretu i o komunistima. Sada znam da si ti, Petar Končar i još neki drugovi, još tada bili povezani sa Partijom. Zašto ste prema meni toliko nepovjerljivi? Bio sam spreman i onda da izvršavam svaki zadatak koji biste mi povjerili. Mislim da sam to pokazao i od početka ustanka do danas. No, još nisam primljen u Partiju. Ja mislim da vi ne radite dobro. To tebi, kao drugu i komunisti, govorim potpuno iskreno i otvoreno, pa makar to shvatio ne znam kako.

Ova otvorena i iskrena ispovijest druga, dirnula me je. I ja sam isto tako otvoreno iznosio njemu neke stvari i pojave iz njegovog svakodnevnog života. Kasnije su se razgovoru pridružili Bogdan Končar i Nikola Šuput. I oni su se osjećali zapostavljeni. Bili su prilično živahni i stršili u pogledu discipline. Iznosio sam i njima slabosti i ukazivao konkretno na greške kojih se moraju osloboditi da bi postali komunisti. Razgovor je tekao sve do Turjanskog.

Ja sam takođe razmišljao o razgovoru vođenom te noći. I shvatio iskrenu ispovijest Klice kao kritiku našeg rada, naročito u periodu prije ustanka. Mi smo stvorili predstavu o idealnom liku komuniste, ne gledajući dovoljno ljude onakvi kakvi su. Često su nas sitnice odbijale od čovjeka koji je po svojim bitnim ljudskim osobinama bio vrlo pozitivan. Čekali smo da sam od sebe postane onakav kakvog smo željeli.

Umorni i iscrpljeni stigli smo do prvih kuća u Turjanskom. Sam naziv zaseoka, Mašića Budžak, govori da se zaista nalazi u nekom budžaku odvojenom od sela. Budili smo domaćine sa velikom pažnjom, jer su ova usamljena naselja živjela u strahu. Smjestili smo se po kućama.

Sutradan smo nastavili put preko Trnavca, Krbavice i Bunića na Ljubovo. Odlučeno je da se odred pojača sa još jednim vodom boraca sa Ljubova i da se drugim pravcem krene u Kosinj. Na jednom sastanku sam prišao Milošu i Srđanu i podsjetio ih na jučerašnji neuspjeh.

— Istorija je jednom zabilježila da su guske spasile Rim. Jednom će moći da kaže kako je „zdrava Marija" spasila ustaše u Kosinju.

— Šta hoćeš s tim da kažeš? — upitao je Miloš.

— Ono juče nije bila nikakva uzbuna, nego najobičnija katolička „zdrava Marija" — odgovorio sam. Nasmijali su se veselo.

— Sigurno da je zvonilo za „zdravu Mariju", jer mi se čini da baš u to vrijeme pozivaju katolike na molitvu — rekao je Miloš, nasmijan.

Peli smo se uz strme padine Očuruma, prema Ljubovu. Cesta se vijugavo spušta prema Buniću. Jedan Bunićanin nam je ispričao kako su u julu ustaše uhapšenog Stanišu Opsenicu, bosonogog, svezali za kola i u punom trku potjerali konje nizbrdice. Do Bunića su Stanišine noge bile sve u krvi. Samo mjesec dana kasnije, Staniša je na tom istom mjestu u zasjedi dočekao ustaške žandarme i domogao se nove zbrojovke.

Ljubovčani su svoj logor smjestili u prostranu seljačku kuću na jednom strmom uzvišenju, odakle se pružao pogled na sve strane. Stanišu nismo zatekli u logoru; otišao je tih dana u Dalmaciju, po oružje.

Drugovi u logoru su nas toplo primili. U početku ustanka zajednička nevolja je zbližila ljude. Makar i goloruki, udruženi su ipak predstavljali snagu. No sada su nas već zbližavali jasno određeni ciljevi narodnooslobodilačke borbe. Bili su to već ratnici iz mnogih okršaja. Pričali smo o ratnim doživljajima, zagledali jedni drugima oružje, jer svaka puška i način na koji se do nje došlo predstavljala je čitavu istoriju.

Prespavali smo u prostranoj štali punoj sijena, a tokom dana su izvršene pripreme za pokret. Odabran je vod boraca iz odreda „Ljubovo", tako da je naš odred narastao na preko 70 boraca. Za Kosinj smo krenuli čim se smračilo. Do sela Klenovca, nedaleko od Široke Kule, vodili su nas

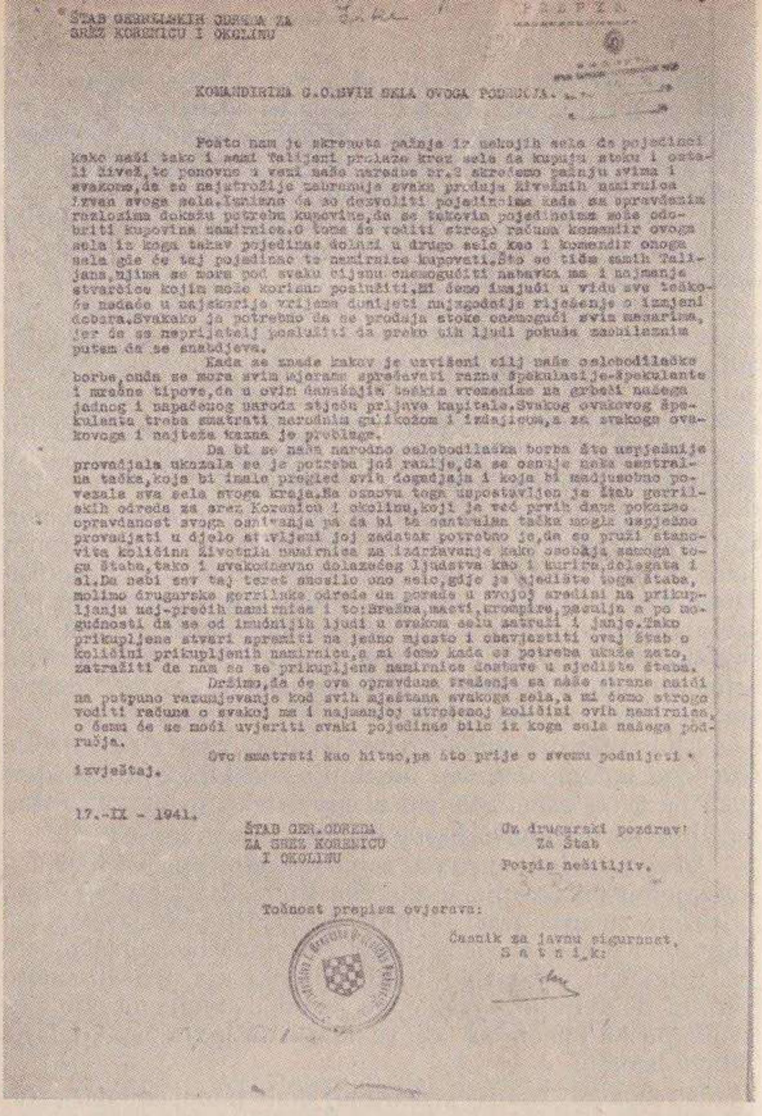

ŠTAB GERILSKIH ODREDA ZA
SREZ KORENICU I OKOLINU

PREPIS

KOMANDIRIMA G.O.SVIH SELA OVOGA PODRUČJA.

Pošto nam je skrenuta pažnja iz nekojih sela da pojedinci kako naši tako i sami Talijani prolaze kroz sela da kupuju stoku i ostali živež,te ponovno u vezi naše naredbe br.2 skrećemo pažnju svima i svakome,da se najstrožije zabranjuje svaka prodaja živežnih namirnica izvan svoga sela.Izniemo da se dozvoliti pojedincima kada sa opravdanim razlozima dokažu potrebu kupovine,da se takovim pojedincima može odobriti kupovina namirnica.O tome će voditi strogo računa komandir ovoga sela iz koga takav pojedinac dolazi u drugo selo kao i komandir onoga sela gde će taj pojedinac te namirnice kupovati.Što se tiče samih Talijana,njima se mora pod svaku cijenu onemogućiti nabavka ma i najmanje stvarčice kojim može korisno poslužiti,Mi ćemo imajući u vidu sve teškoće nadaće u najskorije vrijeme donijeti najzgodnije rijašenje o izmjeni dobara.Svakako je potrebno da se prodaja stoke onemogući svim mesarima, jer će se neprijatelj poslužiti da preko tih ljudi pokuša zaobilaznim putem da se snabdjeva.

Kada se znade kakov je uzvišeni cilj naše oslobodilačke borbe,onda se mora svim mjerama spriečavati razne špekulacije-špekulante i mračne tipove,da u ovim današnjim teškim vremenima na grbači našega jadnog i napaćenog naroda stječu prljave kapitale.Svakog ovakovog špekulanta treba smatrati narodnim gulikožom i izdajicom,a za svakoga ovakovoga i najteža kazna je preblaga.

Da bi se naša narodno oslobodilačka borba što uspješnije provađjala ukazala se je potreba još ranije,da se osnuje neka centralna tačka,koja bi imala pregled svih događjaja i koja bi medjusobno povezala sva sela svoga kraja.Na osnovu toga uspostavljen je štab gerilskih odreda za srez Korenicu i okolinu,koji je već prvih dana pokazao opravdanost svoga osnivanja pa da bi ta centralna tačka mogla uspješno provadjati u djelo stavljeni joj zadatak potrebno je,da se pruži stanovita količina životnih namirnica za izdržavanje kako osoblja samoga toga štaba,tako i svakodnevno dolazećeg ljudstva kao i kurira,delegata i sl.Da nebi sav taj teret snosilo ono selo,gdje je sjedište toga štaba, molimo drugarske gerilske odrede da porade u svojoj sredini na prikupljanju naj-prećih namirnica i to:brašna,masti,krompira,pasulja a po mogućnosti da se od imućnijih ljudi u svakom selu zatraži i janje.Tako prikupljene stvari spremiti na jedno mjesto i obavjestiti ovaj štab o količini prikupljenih namirnica,a mi ćemo kada se potreba ukaže zato, zatražiti da nam se te prikupljene namirnice dostave u sjedište štaba.

Držimo,da će ovo opravdano traženje sa naše strane naići na potpuno razumjevanje kod svih mještana svakoga sela,a mi ćemo strogo voditi računa o svakoj ma i najmanjoj utrošenoj količini ovih namirnica, o čemu će se moći uvjeriti svaki pojedinac bilo iz koga sela našega područja.

Ovo smatrati kao hitno,pa što prije o svemu podnijeti izvještaj.

17.-IX - 1941.

ŠTAB GER.ODREDA
ZA SREZ KORENICU
I OKOLINU

Uz drugarski pozdrav!
Za Štab
Potpis nečitljiv.

Točnost prepisa ovjerava:

Časnik za javnu sigurnost,
S a t n i k:

Naređenje Štaba gerilskih odreda za srez Korenicu i okolinu od 17. septembra 1941. godine upućeno komandirima potčinjenih gerilskih odreda. Prepis naređenja je sačuvan u arhivi komande 1. žandarmerijskog puka NDH.

partizani iz odreda „Ljubovo", a tu smo uzeli dvojicu seljaka, lovaca, koji su poznavali put. Ovi ljudi nisu umjeli ići polako. Svi su znali da su lovci, pa su počele duhovite i zajedljive primjedbe: „Mora da su na tragu, dok ovako grabe", rekao je neko iz kolone. „Digli su oni zeca i u stopu ga gone", dobacio je drugi.

Već je svitalo, kada smo stigli do ceste. Iza nas je ostala duga oktobarska noć, bjesomučna noćna trka bez predaha. Lovci su se vratili natrag, a dalje su nas poveli Kosinjani. Ispred nas je još stajala pruga. Obezbjeđujemo se vojnički i prelazimo bez smetnje.

U Krš, zaselak koji je kao i mnogi drugi u ovoj općini upoznao strahote ustaškog noža, izbili smo iznenada. Narod je tu živio u stalnom strahu. U trobojke na našim kapama i petokrake zvijezde nije niko imao vremena da gleda. Da među nama nije bilo Kosinjana, zavladala bi panika u selu. Saznavši da smo partizani, za trenutak je staro i mlado bilo na nogama. Bili su to istinski trenuci radosti kada se ovaj napaćeni narod osjetio siguran pod zaštitom našeg oružja.

AKCIJE U KOSINJU

Već sutradan po dolasku u Kosinj postavili smo zasjedu ustašama koji su se seljačkim kolima vraćali iz Perušića. No, jedan od partizana je nehotice opalio metak i ustaše su kao pomahnitale pobjegle i izgubile se u šikari, prije nego što su upale u zasjedu. Svega jedan je bio teže ranjen.

Malaksali konji, koji su nakon pucnjave pojurili cestom, zaustavljeni su u zaseoku. Njihov vlasnik Joso Jugović, gostioničar iz Gornjeg Kosinja, jedva se povratio od straha. U prvi mah je bio zadovoljan kada je iznio živu glavu, ali gledajući grupu nepoznatih naoružanih ljudi, smatrao je da mu je toga puta ipak došao kraj. Tek kada se pojavio Srđan kojeg je dobro poznavao, lice izbezumljenog čovjeka se razvedrilo.[5] Do toga u ovom dijelu Like se skoro nigdje nije čula partizanska puška. Ljudi su se pro-

---

[5] Joso Jugović je od toga dana postao aktivista NOP-a. Po oslobođenju Kosinja, sredinom 1942. godine, postao je predsjednik NOO-a u selu.

sto grabili za nas i donosili nam sve što su imali. Bili smo počašćeni i drenovom rakijom.

Ubrzo po dolasku u Kosinj izvršili smo akciju na pilanu. Nas 20 dobrovoljaca prihvatili smo zadatak da upadnemo u selo i da je zapalimo. Među nama su bili nekadašnji radnici pilane koji su dobro poznavali svaki pedalj zemlje. Bio je već sumrak, 12. novembra, kad smo nečujno krenuli u noć. Postigli smo potpuno iznenađenje. Vatra već je uveliko praskala kada se pojavio sanjivi čuvar i preplašeno upitao: „Ko je to"? Prišao je Miloš Uzelac i uzeo mu pušku sa ramena. Stotine kubika građe, koja je čekala da se otpremi u Italiju, progutao je plamen. Remenje koje smo pokupili odlično je poslužilo partizanskoj „industriji", koja se već u to vrijeme razvijala na Bijelim potocima u Plješevici.

Komanda odreda smjestila se sa glavninom u zaseoku Poljan. Pored vojnih akcija bio je značajan i naš politički rad. Formirali smo omladinske aktive, organizaciju žena i narodnooslobodilački odbor. Najsnažniji utjecaj na omladinu imao je naš hor sa svojim bogatim repertoarom revolucionarnih pjesama. Formirali smo hor i od omladine u selu, koje je brzo naučio neke popularne pjesme.

Srđan je uputio pisma svim komunistima, simpatizerima i ostalim poznatim Hrvatima koji su ostali van uštaškog pokreta. Poslije paljenja pilane, napada na uštaše, hvatanja i puštanja poštara, ustaše je uhvatila panika. Za nekoliko puta je uveličan broj naših boraca. U takvoj situaciji direktno obraćanje ljudima koji su se bili prilično pasivizirali pod utjecajem ustaškog terora, značilo je podsticaj za borbu koja se rasplamsavala. No, veza nije uspostavljena samo preko pisama. Uslijedili su sastanci i razgovori.

Za vrijeme zadržavanja u Kosinju proširili smo političko djelovanje i na njegovu širu okolinu. Uhvatili smo vezu s pojedinim komunistima i simpatizerima u Otočcu, Lešću i Pazarištu. Zahvaljujući takvom radu u naš odred je stupio veći broj novih boraca. Za stvaranje bratstva i jedinstva između Srba i Hrvata od posebnog značaja je bio dolazak boraca iz hrvatskih sela. Pored ostalih, u odred su jednog dana stupila 3 druga iz Lešća i 7 iz Pazarišta. Povodom dolaska ovih boraca, Hrvata, u odredu je istog dana

održana mala svečanost. Pred postrojenim odredom govorio je komesar odreda. On je istakao značaj trenutka kad nam se pridružuju Hrvati „borci koji će sa nama nastaviti borbu i pristupiti daljoj mobilizaciji hrvatskih masa". Taj događaj je ostavio snažan utisak na sve borce. Istina, među nama su se već nalazili Hrvati partizani, ali to su bili radnici, komunisti koji su prvih dana ustanka došli iz Zagreba. Dolazak Hrvata seljaka, kontakt i razgovor sa pojedincima, učvrstili su naše uvjerenje da se u hrvatskim selima i pored jakih ustaških uporišta, nalaze snažne rezerve narodnooslobodilačkog pokreta. Jasno nam je bilo da od naše upornosti, umješnosti, i pogotovu pravilne političke linije, zavisi koliko ćemo ih pridobiti za pokret.

Dan smo proveli u odmoru i svečanom raspoloženju. Održali smo i sastanak organizacije SKOJ-a, na kojem je primljeno nekoliko novih članova. Iza tih omladinaca je ostalo nekoliko mjeseci borbe, aktivnosti u susretima sa omladinom po selima i posebno za vrijeme boravka u Kosinju. Hrabrost, odanost, politička svijest i ostale osobine svojstvene mladim komunistima, bile su provjerene. Iskrenu ispovjest Klice, Bogdana i Nikole one noći shvatili smo kao upozorenje, opomenu da ne treba čekati da nam se ljudi sami od sebe oslobode slabosti i nezavisno od naše pomoći izrastu za organizaciju.

Nevjerovatno je koliko su događaji tih dana i sistematski politički rad preobražavali ljude. Pred kraj 1942. godine četnici su uhvatili skojevca Milana Čuića. Prije ustanka je ovaj mladić napasao ovce po proplancima iznad svog sela i sve ono što mu je od pogleda skrivala Plješevica i ostale planine, za njega je predstavljalo nepoznati svijet. Ali kada su ga izveli na strijeljanje, okrenuo je grudi puščanim cijevima, pljuvao u lice četnicima i klicao revoluciji. Od seoskih pastira izrastali su heroji revolucije.

Kao i u ostalim dijelovima NDH tako su i u Kosinju i okolini ustaše činile sve da bi za sebe vezale hrvatski živalj. Ustanike su u početku nazivali četnicima i sa njima plašili hrvatski narod. Bilo je nužno razbiti ustašku propagandu. Zbog toga je štab odreda donio odluku da sa odredom izvrši napad na ustaše u zaseoku Vukelići s ciljem da kazni nekoliko ustaša koljača iz tog zaseoka. Smatralo se da bi hva-

tanje i kažnjavanje nekoliko teških zločinaca imalo velikog odjeka u hrvatskim selima i da bi to narod oslobodilo straha od „četnika".

U napad smo krenuli u zoru određenog dana. Domaći ljudi, vodiči, jedva su se snalazili u gustoj magli. Zaselak je blokiran sa svih strana. Najednom, pucanj iz magle. Tek kada smo dopuzali do zaklona, primijetili smo kuću. Sva od kamena. Prava tvrđava. Čitav ovaj zaselak čine masivno zidane kuće razmještene po udolinama i uskim poljanicama. Pored svake kuće se prostiru šikare i kamenjari. Prava džungla. Bez teškog oružja znali smo da ovdje ništa ne možemo učiniti, tim prije što su ustaše, svjesni svojih zločina, bili odlučni da se brane do posljednjeg metka. Privlačeći se jednoj kući, mladi skojevac Nikola Čuić je primijetio sredovječnog čovjeka. Pozvao ga je i počeo mu tumačiti ciljeve NOB-e, pokazujući hrvatsku i srpsku trobojku na kapi. Bio je to pokušaj neposrednog političkog djelovanja. Ali Vukelić se nije osvrtao na prijateljske i iskrene riječi, nego se približavao sa zamahnutim pijukom. Vidjevši šta mu se sprema, Nikola je uperio pušku i potegao.

Povukli smo se, a da nismo izvršili zadatak. Bolje bismo učinili da smo nekolicini najogrezlijih zločinaca postavili zasjedu nedaleko od kućnog praga. Kamenjari i šipražje su obezbjeđivali da čovjek na dvadesetak metara od kuće čitave dane ostane neprimijećen.

Na prevoju iznad sela odred je radi obezbjeđenja držao stražu. Kada je 14. novembra među naoružane ljude iznenada upao seoski poštar, sav je pretrnuo od straha. Uzeli su mu torbu s poštom i premrlog od straha doveli u komandu. Prelistavamo razne ustaške akte, izvještaje i upozorenja o „četničkim" akcijama, potjernice za pojedinim ljudima. Među njima potjernica i ucjena „opasnog komuniste Srđana Brujića". Srđan se nasmijao. „Evo ti prilika za nagradu. Idi u Kosinj i samo im reci gdje sam", rekao je poštaru. U početku je poštar kao iza sna slušao Srđana, a zatim je sve više dolazio k sebi. Vraćena mu je torba i dozvoljeno mu da ide tamo kuda je pošao. Ali, sve dok nije daleko odmakao, osvrtao se oko sebe, očekujući da će za njim prasnuti puška.

Branko Šotra: KROZ ŠUMU

Ubrzo poslije akcije na Vukeliće bili smo obaviješteni da će voz sa transportom italijanskih vojnika i opreme proći kroz željezničku stanicu Ličko Lešće 21. novembra oko 19 časova. Štab odreda je odmah donio odluku da između stanica Ličko Lešće i Janjče poruši prugu sa namjerom da voz sa italijanskim trupama svali niz nasip pruge. Pripreme su izvršene brzo. Nabavljen je najnužniji alat, a vodiči i „stručnjaci" za rušenje pruge bili su Kosinjani, bivši pružni radnici.

Stigli smo na prugu prije 18 sati. Noć se bila već uveliko spustila. Bilo je dovoljno vremena, te nismo žurili. Obezbjeđenja prema stanicama Janjče i Ličko Lešće su krenula na vrijeme, a onda su večernju tišinu narušili udarci teških batova, da bi se odbile glave zavrtanja i razmakle šine. Istovremeno se čuo ujednačen zvuk velike pile kojom su dvojica podrezivala telefonske stubove. Žice su cviljele, poneki odrezani stub povukle pa je ostajao da visi u vazduhu. Iznenada je naišao voz. Šine su tek malo bile razmaknute. Šta je sada? Da li smo bili pogrešno obaviješteni? Osiguranja su bila na svojim mjestima. Još nekoliko stotina od razmaknutih šina. Najednom škripa kočnica i... lom. Zašištala je para... a zatim su odjeknuli pucnji. Zvižduk puščanih zrna parao je pomrčinu. Za dvadesetak minuta sve se stišalo. Kao da je gusta pomrčina sve progutala.

Iznenadili smo se kada smo vidjedi da je to putnički voz. Znali smo vozni red i ovaj je trebalo da prođe oko 16 časova. Pored toga što putuje najviše nedužnog svijeta, Srđan je rekao da se u njemu može naći i sekretar CK KPH. Pokušavali smo da se povučemo od pruge kroz mrak i gusto šipražje. No, posrćući preko dubokih škrapa, nismo se micali s mjesta. Iz golih ruku je curila krv. A onda su zabrujali motori italijanskih kamiona i tenkova. Počeli su pristizati na mjesto gdje se nalazio srušeni voz. I dok smo se mi vrtjeli u krugu, Italijani su oko srušenog voza naložili veliku vatru što nam je omogućilo da se orijentišemo i udaljimo od pruge. Umorni, stigli smo tek pred zoru u selo.

Došao je i dan povratka. Grupa Kosinjana i nekoliko iskusnih ljudi iz odreda ostali su na ovom terenu.

U sebi smo rezimirali rezultate našeg petnaestodnevnog pohoda. Ako bi se on samo sa vojnog gledišta cijenio, zaključilo bi se da nisu postignuti veliki vojnički rezultati. Ali, ono što se postiglo u povezivanju sa komunistima, u organizovanju omladine i u našim susretima sa ljudima iz hrvatskih sela, imalo je dalekosežnog značaja za razvitak ustanka u ovom dijelu Like. Partizanski pokret je u cjelini ličio na sjeme koje gotovo neosjetno dospije u zemlju, a onda za vrlo kratko vrijeme niče i grana se na sve strane.

Vraćali smo se preko Ramljana, putem kuda smo pokušali prvi put stići u Kosinj. Ni polovina nas nije izbila na prugu, kada se obezbjeđenje prema stanici Lešće sukobilo sa italijanskom patrolom. Oko nas su fijukali meci. Brzo smo se dohvatili uzvišenja obrasla grmljem i zauzeli položaj za borbu. Italijani su se povukli, ali nam je ostala desetina sa začelja. Čekali smo ih sve dok se nije počeo hvatati sutom. Kada se spustila noć više nije bilo nikakvog izgleda da nas pronađu u gustoj šumi.[6] Odlučili smo zato da krenemo. Iako smo poznavali Miću kao nepogrešivog poznavaoca staza u ličkim šumama, ovaj put nismo vjerovali da će nas izvjesti na put. Poslije desetak minuta probijanja kroz gusto grmlje, našli smo se tamo gdje smo najmanje željeli — na pruzi. No, ako je otkazala Mićina orijentacija u pomrčini, raspolagali smo i tehničkim sredstvima koja su teoretski nepogrešiva. U Miloša se nalazila busola i specijalna vojna karta. Miloš i Srđan su izabrali mjesto pored grma, pokrili se ćebetom da nas svijetlo baterijske lampe ne bi odalo i pomoću busole i karte pokušavali da odrede pravac kuda treba krenuti. Vjerovali smo da nije lako pomoću neke sprave i karte naći put iz nepoznate šume u mračnoj i maglovitoj noći, ali još manje smo vjerovali da ćemo se za desetak minuta ponovo naći na pruzi! Operacija pod ćebetom se ponovila. Istina, trajala je nešto duže, ali smo i za to kraće vrijeme ponovo izbili na

[6] Oni su se vratili u Kosinj i idućeg dana se probili istim pravcem.

prugu. Naše povjerenje prema busoli i karti je iščezlo. Zato smo odlučili da onako nasumice izaberemo pravac. Ni to nam nije pomoglo, jer smo se ponovo našli u neposrednoj blizini srušenog voza!

Bio je već blizu kraj novembra. Golomrazica je stegla raskvašenu zemlju, kao da je bila betonirana. Posjedali smo i polijegali po smrznutoj zemlji bez vatre i pokrivača, teško odoljevajući snu. Onaj ko je zaspao budio se ukočenih nogu od zime. Beskrajni koraci lijevo i desno u mrkloj noći da bi se raskravile odrvenjene noge . . . Zatim, ponovo san — i sve ispočetka. Koliko je samo duga novembarska noć!

Željno očekivano jutro nije nas obradovalo. Magla gusta kao tijesto. A neprijatelj je znao da se tu negdje nalazimo poslije sinoćnjeg sukoba na pruzi i mogao nam je pripremiti zasjedu. Oprezno i pažljivo smo ispitivali najbližu okolinu. Najednom je odjeknuo udarac sjekire nekog drvosječe. Morao je prekinuti svoj posao da bi nam pokazao put. Bio je vrlo zadovoljan kada se uvjerio da samo to od njega tražimo.

Kretali smo se u koloni po jedan, sa velikim odstojanjem. Magla se već digla kad smo udarili golim brdom zapadno od sela Ramljana. Posmatrajući nas tako, sticao se utisak o najmanje dva puta većem broju partizana. Kolona je stala iznad sela i svaki borac ostao je na svom mjestu. Ostavio sam pušku i pištolj i uputio se u selo. Nije bilo mjesta strahu. Iznad sela je stajao impozantan broj naoružanih boraca, dovoljan na suzbije svaku pomisao ustaša ili naoružanih civila o nekom ispadu. U ovakvim prilikama se uvijek može računati i sa razboritošću seljaka, koji ne vole kavgu kada se ona može izbeći. Naša namjere su bile jasne, čim smo se zaustavili po strani od sela.

Susreo sam se prvo sa jednom staricom u crnini. Pojavila se i jedna mlađa žena sa djetetom u naručju, a onda su se počele skupljati mahom žene. Pristigao je i Mićo Hrkalović. Razgovarali smo sa tim ženama. Bucmasto i simpatično dijete u naručju žene, posmatralo nas je sa sve većim povjerenjem. Stara, dobra i plemenita žena, koju sam prvo sreo poželjela je da vidi i ostale partizane. Pozvali smo je da krene sa nama do kolone. U početku se snebivala, a onda je izjavila da se nema čega plašiti „jer ja sam se

ionako već naživila i zapamtila zlo i dobro". Kasnije nije propustila ni da nas upita jesmo li gladni. „Jučer smo rano ručali" rekli smo u šali. Za trenutak su se u našim rukama našli komadi kruha i suve slanine. Nije toga bilo mnogo, jer se nije računalo na kolonu čiji je broj po njihovoj ocjeni bio toliki „da ga ne bi nahranilo čitavo selo".

Među nama se našla grupa od dvadesetak žena. Pokazali smo im zastavu, a Srđan im je govorio desetak minuta, ističući da se pod ovom zastavom bore i Srbi i Hrvati. „Nije naš cilj da se svetimo nad nevinim hrvatskim narodom, jer on nije ni za šta kriv. Najbolje to potvrđuje i ovaj naš današnji susret".

Najsnažniji utisak na taj narod ostavila je podjela na sedamdeset ravnih dijelova ono malo kruha i slanine i disciplinovano prilaženje i uzimanje svog parčeta. To je vješto obavljao Marko Perić, jer je to naučio među španskim borcima u logorima u Francuskoj. Svakom jednako, pa makar se radilo i o mrvici.

Oprostili smo se od grupice naroda i zadovoljni krenuli preko planine. Zalogaj kruha i parče slanine, nisu mogli utoliti glad. Ali mi smo bili veseli, jer je to dato od srca. Narod na ovom golom kamenu je u vječitoj borbi sa nedaćama. To je bilo još jedno saznanje da je baza i snaga narodnoooslobodilačke borbe u podršci kod siromašnih narodnih masa. I mi smo, eto, u tom siromašnom hrvatskom zaseoku, u prvom susretu sa neukim seljankama, otkrili dušu naroda, približili mu se i otvoreno i iskreno mu rekli ko smo i šta hoćemo. I narod nas je shvatio.

Upravo od takvih susreta je strijepila ustaška vlast. U svom izvještaju o našem prolasku kroz Ramljane, ustaše su nastojale da umanje značaj utiska koji smo tamo ostavili. U izvještaju ustaškog stožera je istaknuto da je „par stotina kuna datih djetetu, demagoški potez", ali bila je to čista obmana njih samih, jer samo nekoliko mjeseci kasnije, gotovo goloruka grupa partizana upala je među domobransku i žandarmerijsku posadu u Lešću, razoružala je i zarobila. Bilo je to sve organizovano i pripremljeno uz svestranu podršku naroda.

Takvi susreti su u isto vrijeme imali i veoma pozitivnog odraza na partizane. Bez obzira što su naš odred sači-

njavali izabrani borci i što je od prvog dana postojao pravilan odnos prema hrvatskom narodu zahvaljujući političkom uticaju Partije, preko ovakvih susreta je vrlo brzo sazrijevala i njihova politička svijest. Jer, kolikogod su ljudi imali povjerenja i shvatali liniju Partije, ovakvi doživljaji su ostajali duboko urezani u svijest.

Kretali smo stazom pored stoljetnih bukava. Onom istom kuda smo išli prije dvadesetak dana. Bio je lijep, sunčan i prohladan dan. Podsjetili smo se na tamnu noć, zgusnutu kolonu, kada smo se držali jedan za drugoga da bismo iskoristili blijedo svjetlo baterijske lampe. Sada smo se nekako razmahali, veselo i glasno razgovarali o proteklim događajima. Osjećali smo se kao da su iza nas ostale velike i značajne pobjede.

Jovo BOGDANOVIĆ

LIK REVOLUCIONARA PETRA KONČARA

Rodio se u malom planinskom selu u Končarevom Kraju, poslednje godine devetnaestog stoljeća.

Dioba između braće ionako uskih parcelica mršave ličke zemlje i osnivanje novih porodica uvijek su bili signal potomcima da se tu nemaju čemu nadati. Trebalo je micati se nekuda i tražiti kruha na drugoj strani. Tako je i Petra, u samo predvečerje prvog svjetskog rata, ispratila u nepoznat svijet zabrinuta majka. Oca je jedva pamtio, jer je umro kad je on još bio dijete.

Iako je izučavao zanat kod dobroćudnog Bosanca, ni Petra nije mimoišla gorka čaša šegrtskog života. Šegrti su bili besplatna radna snaga u majstorovoj kući. Pranja posuđa se oslobodio onog dana kada je poslao na pod najskupoceniji dio porcelanskog serviza. Ipak mu to nije pomoglo da se posveti osnovnom zadatku, izučavanju zanata. Bilo je za njega stotinu drugih poslova u majstorovoj kući. Jednog dana mladi šegrt se pobunio protiv svog položaja i dospio pred „Obrtnički zbor" (neka vrsta suda časti) da tuži svoga majstora. Ljudi su se iznenadili upornosti i otresitosti mladog Ličanina, koji je kao uslov svoga povratka u majstoro-

vu radionicu zahtijevao intervenciju toga foruma kako bi se njegov položaj izmijenio.

Petar je prvo političko obrazovanje sticao u različitim strujanjima u burnom vremenu I svjetskog rata. Dok su seljaci i radnici ginuli na prostranim ratištima austrougarske carevine, krupna i sitna buržoazija, skrivena u mišje rupe, planirala je političko uređenje prema svojim željama i interesima. Političke struje bile su brojne i heterogene. U Zagrebu, naročito pred kraj rata, kad se nazirao i kraj trule carevine, dižu glave mađaroni, austrofili, frankovci, velikosrbi i drugi „državotvorci”. Petar je bio u teškoj nevolji, jer ga je posao šegrta, a zatim kalfe, dovodio u kuće ljudi raznih političkih ubjeđenja, koji su i od njega zahtjevali da se izjasni kojoj naciji i političkoj struji pripada. Kada je u kući nekog frankovca bojažljivo priznao da je Srbin, ovaj ga je uvjeravao da u hrvatskoj zemlji ne može biti Srba, već samo Hrvata pravoslavne vjere. Kada je na drugom mjestu „Hrvat pravoslavne vjere” tečno i otresito objasnio svoju nacionalnu pripadnost, uši su mu brujale nekoliko dana. Neki velikosrbin je, umjesto na Solunskom frontu, svoje „junaštvo” iskalio na mladom i neukom šegrtu. Ipak, Petar i u ovim uslovima koristi sve mogućnosti da dopuni svoje obrazovanje.

Pravo lice nove države upoznaje već 1921. godine kao vojnik u Prištini, kada je njegovoj jedinici naređeno da se krvavo obračuna sa siromašnim šiptarskim življem. Vrativši se iz vojske u malo i zabačeno ličko selo, gdje mu je ostala samo majka, on je ostao daleko od borbe koju je u to vrijeme vodila radnička klasa. Svojim političkim i opštim obrazovanjem i besprijekornim moralnim likom stvorio je zavidan ugled u selu, i već u to vrijeme počeo okupljati omladinu i širiti napredne ideje.

U vrijeme ekonomske krize 1929. odložio je stolarski alat i na mršavom parčencetu zemlje ostavio već brojnu porodicu tražeći zarade. Surovost eksploatacije i težak život industrijskih radnika upoznaje u luksemburškim željezarama. Vlasnici tih fabrika sa zastarjelim postrojenjima, u kojima su radnici čekićima razbijali izliveno sirovo željezo, odoljevali su krizi koristeći jeftinu radnu snagu. Akordni sistem i produženo radno vrijeme iscrpljivali su snagu kojom je priroda obilato nagradila ovoga gorštaka. Ona je bila

cijena izdržavanja njega i porodice u zemlji. Bila je to surova, a ujedno i korisna škola za jednog poluproletera kakav je bio Petar, zanatlija na parčetu mršave ličke zemlje. Tu je upoznao sindikalnu organizaciju i povezao se sa komunistima — emigrantima, koji su napustili zemlju početkom diktature. Prvi susret sa Radom Končarom 1934. godine i vrlo kratak razgovor s njim otvorili su Petru revolucionarni put kojim će on ići do kraja života.

Poslije ovog susreta Petrov politički rad dobiva konkretan revolucionarni sadržaj. Dolazi u zemlju, u svoj kraj i počinje politički da djeluje. Za vrijeme izbora 1935. godine pojavljuju se u izbornoj agitaciji parole koje su prevazilazile domen građanske demokratije za koju se borila Udružena opozicija. Politički rad iz godine u godinu poprima sve revolucionarnije oblike. 1937. godine izbija štrajk kirijaša i šumskih radnika čiji je centar bio Gornji i Donji Potok sa nekoliko okolnih sela. Štrajk je postigao potpun uspjeh.

U ovo vrijeme formira se na tom području partijska organizacija od već istaknutih komunista, koji su kroz čitav predratni period pravilno i dosljedno sprovodili sve partijske zadatke. Tako je stvoreno revolucionarno žarište u Končarevom Kraju, na jednom vrlo pogodnom mjestu, odakle su se razgranjavale veze u raznim pravcima. Već 1935. godine Petra hapse i sprovode u Zagreb zbog jedne pošiljke legalnih knjiga naprednih pisaca, koju je na Petrovu adresu uputio iz Zagreba Rade Končar. Petar je nakon mjesec dana pušten kući, ali se iz ovog slučaja vidjelo koliko se vladajuća buržoazija plašila povezivanja komunista iz grada sa selom. Od tada pa sve do propasti stare Jugoslavije nijedna žandarmerijska patrola nije krenula u pravcu Končareva Kraja bez zadatka da „provjeri rad i kretanje Končara Petra".

Petar je bio vrlo aktivan u SDS i „Seljačkom kolu". U tim organizacijama Partija je imala potpun utjecaj. U njima su sprovođeni i njeni zadaci. Ali, dok su ljudi iz vodstva SDS za većinu partijskih aktivista po selima vjerovali da su njihovi ljudi, Petra su odavno otpisali, jer su, naročito poslije hapšenja, s njim bili načisto. Zbog Petrovog jakog utjecaja na selu, a pogotovu zbog njegovih snaž-

nih i ubjedljivih riječi, prvaci SDS su izbjegavali spor s njim.

Petar je bio vanredno ubjedljiv i istrajan u razgovoru sa ljudima. Svaka njegova rečenica je bila snažna i argumentovana. Koliko je samo puta s nekoliko mirnih i staloženih riječi razoružao razne najmljene bukače i politikante, unaprijed pripremljene za provokacije! Oni su se posramljeni izvlačili, pošto su ih ismijali čak i njihovi politički istomišljenici. Znao je ostati čitave sate da bi čovjeku razjasnio pojedina pitanja i ubijedio ga u ispravnost svojih stavova.

Sjećam se jednog takvog slučaja oktobra 1941. U partizanskom logoru u planini iznad Končareva Kraja, gdje su bili mahom komunisti i proleteri, našao se i Branko, seljak iz jednog planinskog sela, sa šubarom i kraljevskom kokardom. Bio je to naivan seljak koji nije mnogo znao o značenja kokarde ili petokrake zvijezde. Satima je Petar razgovarao sa njim, a mi smo se čudili njegovom strpljenju. Šalili smo se na Petrov račun. Gradeći baraku neko je predložio da se izgradi posebna prostorija u kojoj će Petar „obrađivati" Branka. Najzad je Branko bacio kokardu, čime je bila nagrađena Petrova upornost i istrajnost. Bio je to čovjek koji je volio ljude, imao povjerenja u njih i brzo utjecao na njih. Njegove snažne i ubjedljive riječi su imale naročito snažan odjek među omladinom i ženama.

Petar je bio uporan na svakom poslu. Vjerovatno je u njegovoj podsvijesti negdje ostalo nešto od vječite gladi ličkog seljaka za zemljom. Zemlja koja je pripadala porodici razdijeljena je na sitne parcele još prije nego se rodio. Tada je on od šikare i šume koja se graničila s njegovim posjedom počeo stvarati široke livade i oranice. Ljudi su se čudili, ne vjerujući sami sebi, kako se preko noći šikara pretvara u plodnu zemlju. To je bio čovjek koji je neizmjerno cijenio rad, i svoj trud i uspjeh mjerio opipljivim rezultatima.

Najveća nevolja Petrovih političkih protivnika bila je u tome što na njegovom poštenju nije bilo ni najsitnije sjenke. U otrcane fraze o bezbožniku, komunisti koji hoće da uzme tuđe jer nema svoga, prestajali su da vjeruju ljudi prilikom svakog razgovora s njim. On je za svakog nalazio toplu ljudsku riječ, trudio se, ne žaleći vremena,

da sve stvari temeljito objasni. Kao zanatlija izrađivao je ljudima pored namještaja i razne druge predmete potrebne seoskim domaćinstvima. Prilikom pogodbe, iako se borio sa stalnom bijedom i nemaštinom, uvijek je nastajao spor zbog toga što je on manje tražio nego što je kupac nudio.

U jesen 1940. godine partijski rad na selu se razvijao vrlo intenzivno. Jedan od značajnih zaključaka Pete zemaljske partijske konferencije odnosio se na stvaranje i proširenje partijskih organizacija i razvijanje šire političke aktivnosti na selu. Kao učesnik Konferencije Petar je taj zadatak prihvatio i svojski sprovodio u život. Iz referata i diskusije na Konferenciji on je neposredno osjetio snagu Partije i velike događaje u kojima će ona odigrati presudnu ulogu.

Aktivnost komunista i partijskih organizacija, koje su rasle pod neposrednim utjecajem Petra Končara, snažno je utjecala na razvitak ustanka na širem području koreničkog i otočačkog kotara. Rad partijskih organizacija bio je živ i intenzivan i ljudi su brzo usvajali politiku Partije. I pored ustaških zvjerstava počinjenih nad srpskim življem, u koreničkom kotaru odnosi Srba i Hrvata nikada nisu postali problem. Petar je bio član Kotarskog komiteta i njegovo organizaciono i političko iskustvo se brzo prenosilo i usvajalo u radu partijskih organizacija.

Poznavajući odlično psihu seljaka, Petar se u kritičnim trenucima ustanka pribojavao kolebanja izvjesnih slojeva sa sela. Zato je on kao predsjednik Narodnooslobodilačkog odbora, član Kotarskog komiteta KPH za korenički kotar, a kasnije i član Inicijativnog odbora ZAVNOH-a, sve do svoje smrti radio udvostručenom snagom na širokoj političkoj mobilizaciji seljačkih masa za narodnooslobodilačku borbu. Za njega, čovjeka široke duše, pravog narodnog tribuna, pogodnija dužnost se nije mogla ni zamisliti. Bila je to vlast gotovo bez ikakvih tragova prinude, njena snaga se zasnivala na povjerenju naroda u revoluciju, u njene nosioce i snagu njihovih riječi. Petar je umio pridobiti mase i voditi ih kroz buru revolucije. Tako je bilo sve do onog aprilskog dana 1943. godine, kada ga je tifus, podmukli pratilac svih ratova, otrgao iz borbenih redova naše revolucije.

Jovo BOGDANOVIĆ

KRBAVA BEZ ORUŽJA

Partija je narod Krbave pozvala na ustanak krajem jula 1941. godine.

Komunisti su pripreme vršili ilegalno po direktivama Marka Oreškovića i članova OK koji su ovamo dolazili. Ustanak je počeo 3. avgusta napadom na ustaše u Buniću. Bio je to ustanak nenaoružanih seljaka. Videti pušku u masi ustanika bila je izuzetna retkost: vile, sekire, motike i krampovi zamenili su oružje. Pušku je imao samo onaj koji je pre rata nije prijavljivao vlastima. Takvih je bilo jedan do najviše četiri u selu. Ako je njen vlasnik bio star i nesposoban za borbu, puška je poverena odabranom meštaninu. Sam vlasnik je određivao ko zaslužuje da nosi njegovu pušku, najčešće čuvanu i negovanu od završetka I svetskog rata. Često je nije dodelio svom sinu, već nekom drugom iz sela, smatrajući da je izabrani sposobniji za borbu, da ima više vojnog znanja i da će je dostojnije upotrebiti.

U većini sela oružje je izvučeno iz dvadesetogodišnjih skloništa neposredno pred ustanak, u nekima na sam dan ustanka, a vrlo retko, kod izrazito nepoverljivih pojedinaca, pojavilo se posle njega. Naoružan čovek izgledao je veći od drugih, a ako mu je oružje još iz poverenja dato, smatralo se da je posebno počastvovan. Rukovodioci su takođe bili naoružani. Za ustanike pitanje oružja postavilo se u najoštrijem obliku: ili doći do njega i boriti se protiv istrebljenja svog naroda ili biti uništen.

Ubrzo posle ustanka postalo je jasno da se ustanici neće moći naoružati za duže vreme samo otmicom oružja od neprijatelja. Goloruki nisu mogli napadati jača ustaška

uporišta, mada je to bio jedini način da se dođe do veće količine oružja, a manjim akcijama — zasedama i prepadima — suviše sporo se do njega dolazilo. Svako odugovlačenje u naoružanju ustanika izazvalo bi teške posledice, jer bi se ustaše povratile od prvih udaraca i ponovo uspostavile svoju vlast, a moglo se dogoditi i da deo ustanika izgubi poverenje u sopstvene snage. Zato su već u septembru Okružni komitet KPH za Liku i vojno rukovodstvo dali direktivu da se oružje nabavlja kupovinom u severnoj i srednjoj Dalmaciji i svuda gde ga ima.

Prema ovoj direktivi u nekim selima odmah su izabrani ljudi koji će ići u kupovinu oružja. Ono se moglo nabaviti za stoku, pa su održani javni sastanci radi dobrovoljnog davanja stoke za koju bi se kupilo. U mnogim selima ovo je učinjeno nešto kasnije nakon što su neka sela tim putem već nabavila prvo oružje. U opštini Bunić sela Šalamunić i Ljubovo su među prvima u Krbavskom polju sprovela ovu partijsku direktivu. To su ovako učinila.

Odred „Ljubovo" zaplenio je u akcijama, u avgustu i septembru, znatna novčana sredstva i stoku. Komandant odreda Staniša Opsenica i pre rata se bavio kirijašenjem i u severnoj Dalmaciji imao poznanike, te je bilo sigurno da će preko njih nabaviti oružje, samo ako ga tamo ima za prodaju. Zbog toga je Staniša sa dva druga iz odreda već prvih dana oktobra poterao prikupljenu stoku za Dalmaciju. Na granici Like i Dalmacije su je prodali, a sa novcem prešli Velebit i na sektoru Žegara, Kistanja i Obrovca kupili 12 pušaka i 1 puškomitraljez.

U selu Šalamuniću održani su krajem septembra i početkom oktobra sastanci, prikupljena stoka i određeni ljudi koji će ići da nabave oružje. Iako još nije bilo sigurno da li će se tim putem ono moći nabaviti, seljaci su se prosto nadmetali ko će dati više stoke. Zbog toga su komunisti predložili da se za prvu nabavku oružja stoka uzme samo od bogatijih seljaka, a od ostalih će se uzeti naknadno. Negde 10. oktobra Dmitar Zaklan, Dušan Ratković i Jojo Čanak krenuli su sa prikupljenom stokom za Dalmaciju. Baš kada su prodali stoku na teritoriji opštine Zrmanja, Staniša Opsenica se sa drugovima već vraćao iz Dalmacije.

On i Dmitar su se dogovorili da Šalamunićani za dobiveni novac kupe oružje na ovom sektoru, po nešto skupljoj ceni, a drugi put da zajedno krenu za Dalmaciju. Tako su Šalamunićani dobili prvih 7 pušaka iz sela Turovca i Otrića, umesto iz Dalmacije. Povratak ovih drugova sa kupljenim oružjem posebno je proslavljen. U Šalamuniću njih je oduševljeno dočekala masa naroda. Dva dana je trajalo veselje. Njemu je posebno doprineo Ilija Palija[1].

Početkom novembra Staniša i Dmitar, svaki sa nekoliko drugova, ponovo su krenuli za Dalmaciju. Ponovio se postupak oko prikupljanja stoke u selima i ona je prodata na granici južne Like i Dalmacije. Ovoga puta komandant Ličke grupe odreda Vlado Ćetković dao je Dmitru 9000 lira da nabavi oružje za selo Šalamunić. Samo sada je već teže bilo prelaziti iz Like u Dalmaciju, jer su se na graničnom sektoru, pored ustaša i Italijana u garnizonima, po okolnim selima i na Velebitu pojavile pljačkaške grupe, koje su otimale stoku, novac ili već kupljeno oružje. Pod ovakvim uslovima morala se primeniti i nova taktika: nabavljači su se presvlačili u seljačko odelo, išli su noću i u grupi radi odbrane, pogotovo kad su se vraćali sa kupljenim oružjem. Tako su izbegavali neprilike sa pljačkašima, a doskočili su i raznim špekulantima druge vrste. Evo kako je to izgledalo.

Po prelasku Velebita Staniša i Dmitar sa grupom drugova spustili su se na teritoriju severne Dalmacije, između reka Krke i Zrmanje. U potrazi za oružjem, preko starih i novih poznanika, došli su u vezu sa Obradom Stje-

---

[1] Iliju je kapitulacija Jugoslavije zatekla kao žandarma u Dalmaciji. Bio je rodom iz Bosne. Staniša ga je upoznao u Žegaru. U razgovoru je primetio da se Ilija koleba, da je u nedoumici, šta dalje da radi. Ponudu Stanišinu da s njim pođe u Liku odmah je prihvatio. U masi Šalamunićana i slavlju naročito se isticao pesmom. Njom je osvojio narod i ustanike, i svako ga je prihvatio kao svoga najrođenijeg. U februaru 1942. pri napadu na selo Čanak, teže je ranjen, ali je čitavo vreme pevao. Njega su u partizanskoj bolnici u Buniću, a kasnije u Krbavici i Kamenskom, obilazila sva sela opštine Bunić. Pesmu i vedro raspoloženje ostavio je kao nasleđe svim ranjenicima ovoga kraja. Poginuo je 1944. godine na sremskom frontu kao komandant artiljerijske brigade Šeste ličke divizije. Ni dan-danas većina naroda u ovom kraju ne zna da li je bio Srbin, Hrvat ili musliman iz Bosne.

ljom, seljakom iz sela Nunića, u Bukovici. Sa njim su se sporazumeli da im u roku od osam dana nabavi 7 pušaka i teški mitraljez za 17.000 lira. Kad su sklopili sporazum, Obrad je zatražio novac unapred, jer nema sredstava da kupi oružje. Staniša i Dmitar su to prihvatili.

Zatim su krenuli u susedna sela da nabave još oružja. Interesujući se šta će Obrad učiniti sa primljenim novcem, ubrzo su se uverili da su se namerili na slabog posrednika: Obrad je sa primljenim novcem otišao u Žegar da se karta i pijanči sa Italijanima. Otuda se već nekoliko dana nije vraćao kući. Očigledno prevareni, Staniša i Dmitar se odlučuju da iznenada upadnu u selo. Prisilno sakupljaju bogatije seljake i postavljaju ultimatum: u roku od 24 časa moraju im nabaviti ugovoreno oružje ili vratiti 17.000 lira, a u protivnom selo će biti spaljeno. Nakon toga udaljili su se iz sela.

Naredne večeri, presvučeni u dalmatinsku odeću, oprezno su se približili selu. Od seoskih čobana čuli su da neki lički komandanti prete da će spaliti selo zato što im je Obrad uzeo novac, koji sada troši s Italijanima u Žegaru. Kad su se spustili u selo, dočekala ih je grupa seljaka sa dve puške i 13000 lira. Po njihovom pričanju puške su nabavili u selu, a Obradovu stoku su prodali.

Interesantno je da se ovi seljaci nisu obraćali za pomoć karabinjerima, iako je njihova stanica postojala u selu. Obrad Stjelja, po pričanju meštana, celog rata se bavio sličnim poslovima. Ni za koga se on nije potpuno opredelio, već se priklanjao tamo gde je mislio da će izvući neku materijalnu korist. (Poginuo je posle rata.)

Nakon tri nedelje lutanja i mnogih muka kad su u Ljubovskom odredu i Šalamuniću očekivali najnepovoljnije vesti, nabavljači oružja su se pojavili živi i zdravi, sa 13 pušaka, jednim puškomitraljezom, baterijskim radio-aparatom, dogledom i većom količinom bombi i municije. Radost ustanika i naroda ova dva sela bila je neopisiva. I sada, kao i ranije, nabavljeno oružje je dodeljeno odabranim borcima, bez obzira da li su dali stoku za nabavku oružja. U više slučajeva po dva i tri borca zaduživana su jednom puškom, jer je još uvek bilo mnogo više ustanika nego oružja.

Od ustanka do polovine oktobra sva sela krbavske doline vodila su borbu za oružje. Osnovni izvor bila je kupovina, manja količina oružja je zaplenjena u akcijama, a nešto su donele pridošlice (većinom Hrvati) iz ostalih krajeva, koji su pristupili pokretu. Pored grupne i organizovane nabavke znatan broj ustanika lično je nabavljao oružje i to ne samo iz Dalmacije i južne Like, već i iz Drvara i okoline Bihaća i Lapca. Nadmetala su se sela koje će više nabaviti oružja i naoružati veći broj ustanika. Uporedo s nabavkom oružja u selima su nicale veće naoružane jedinice: odeljenja, vodovi i odredi. Zaključno sa oktobrom svako selo je imalo svoju jedinicu potpuno naoružanu i vojnički organizovanu. Tako je stvorena osnova za dalji razvoj ustanka. Kasnije je oružje nabavljano isključivo od neprijatelja, u borbi.

Spaso ZAKLAN

TODE MARIJAN

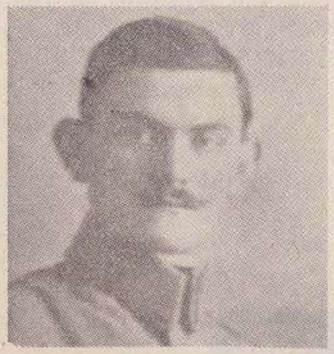

Za Toda sam znao duže vremena prije našeg prvog susreta, jer se češće javljao u listu „Seljačko kolo", glasilu Samostalne demokratske stranke. Iako su mu članci bili osakaćeni cenzurom, meni i mojim drugovima njihove su misli bile jasne. Mi smo se razumjeli i znali da je on — naš. Bili smo vezani istom idejom. Zato je naš prvi susret u jesen 1937, u zatvoru kotarskog suda u Otočcu, bio neobično prisan. Otada smo održavali stalnu vezu i intenzivno sarađivali. Izmjenjivali smo napredne knjige, do kojih je on lakše dolazio jer je bio u stalnom dodiru s komunistima-intelektualcima: Markom Mutićem, učiteljem iz Škara, koji je poginuo u logoru Kerestincu i Rašom Stanisavljevićem, profesorom-teologom, koga su ubile ustaše 1941. godine.

Tode se odlikovao staloženošću i smislom za realnost. Govoreći o teškoćama u radu na selu, isticao je da je seljak nepovjerljiv, da on vjeruje samo u ono što vidi. „Ako ja hoću da me seljak sluša i da mi vjeruje, govorio je Tode, onda u prvom redu moram biti uzoran domaćin. Džabe moje priča, ako na mojoj njivi raste korov, a na susjedovoj pšenica." I zaista Tode je imao uzorno domaćinstvo. Za čovjeka sa slabim zdravljem, kakav je bio on, i sa ne-

doraslom djecom, to je iziskivalo velike napore. Pored toga, on je bez kolebanja primao i sve partijske obaveze.

Koncem 1937. godine sreo sam se s Todom u Zagrebu na godišnjoj skupštini organizacije „Seljačko kolo”. Tom prilikom je pod rukovodstvom druga Paja Gregorića održan ilegalni sastanak sa istaknutijim seljacima, članovima i simpatizerima Partije, koji su bili u nižim rukovodstvima SDS i organizacijama „Seljačkog kola”. Na tom sastanku je trebalo ustanoviti koliki je stvarni utjecaj SDS na selu i kako komunisti kroz njene organizacije sprovode partijsku liniju. Neki drugovi su iznosili da je ostvaren potpun utjecaj Partije u njihovom kraju, da su spremni povesti čitavo selo na bilo koji zadatak koji ona postavi itd. Tode je ustao i vrlo odmjereno i realno iznio stanje u njegovom kraju, tako da su kasnije mnogi u razgovoru rekli da je to slika pravog stanja, koja bi mogla potpuno predstaviti i prilike kod njih.

Kao malo dijete Tode se znao radovati i oduševljavati ne samo svojim uspjesima već i uspjesima drugih. Kada je 1939. godine diletantska grupa iz moga kraja sa uspjehom dala predstavu u Zagrebu i Karlovcu, Tode nam je, oduševljen, stiskao ruku i grlio svakog od nas. „Ja ću sve pripremiti da dođete u Otočac i da tamo pokažete drugovima šta se sve može učiniti kad se svojski prihvatiš posla”, rekao nam je tom prilikom.

Tode je među prvima došao u sukob sa vodstvom SDS. Sporazumom između srpske i hrvatske buržoazije od 26. avgusta 1939. godine počela je snažnija politička diferencijacija u redovima SDS u gradu i na selu. Prvo su uslijedile javne izjave studenata da se ne slažu sa politikom vodstva SDS. Gotovo u cjelini vezano za Mačeka i Seljačku demokratsku koaliciju, vodstvo SDS je u sporazumu ustvari gledalo ostvarenje svojih buržoaskih ciljeva. Protiv pojačanog političkog terora Mačekove seljačke i građanske zaštite, koncentracionih logora i drugih terorističkih akcija u Mačekovom i Šubašićevom pašaluku nazvanom Banovina Hrvatska, nije iz vodstva SDS uslijedio ni jedan javni protest. Štaviše ono je pokušavalo srediti stanje u svojim organizacijama održavanjem zborova i zatvorenih sastanaka na terenu. Na jednom takvom sastanku

održanom u Otočcu, Tode je, zastupajući liniju KP, došao u sukob sa predstavnikom vodstva SDS. Ovaj mu je tobože u šali dobacio da je nakrivo nasađen. Tode nije ostajao nikom dužan. Obraćajući se brojnom skupu, on je rekao da mu nije jasno kako može izgledati čovjek nakrivo nasađen, dok je to kod sjekire, motike i drugih alatki lako uočiti. „Ja ne znam da li vi, ljudi, primjećujete nešto na meni? Izgleda da sam ja nakrivo nasađen zbog toga što se ne slažem sa politikom koja se sada vodi iz Zagreba, a biće baš da je ta politika nakrivo nasađena." Iz mase su se začuli povici odobravanja: „Mi se s tobom slažemo, pa makar svi bili nakrivo nasađeni" i „Većina nas je, pa kakvi smo da smo."

Tode je češće istupao na zborovima i govorio narodu. Zloglasni kotarski pristav Marko Franić iz Otočca mjerio je svaku njegovu riječ, prekidao ga, pripisivao u svojim zabilješkama i ono što nije rekao itd. Kad je jednom prilikom, govoreći u Otočcu, Raša Stanisavljević kritikovao ustav, Franić ga je energično prekinuo napominjući da je zabranjena svaka kritika ustava. Raša je mirno i ravnodušno produžio govor upotrebljavajući mjesto riječi ustav termin osnovni zakon. Tode je bio neobično zadovoljan ovom Rašinom dovitljivošću, naročito zbog toga što je Franić bio nasamaren.

Toda sam poznavao i kao nježnog i brižljivog oca. Prolazeći jednom prilikom kroz Otočac, susreli smo njegovu ćerčicu, tada učenicu I razreda gimnazije. Ona je potrčala ocu u naručje kao da ga mjesecima nije vidjela, iako je istog jutra, možda nešto prije njega, krenula iz kuće. Koliko mi je samo bio prijatan trenutak kada sam 1944. godine u stasitoj partizanki prepoznao onu živahnu djevojčicu Nevenku, koju je otac nekad pred mojim očima nježno prihvatio u naručje.

Nevenka i njen brat su ostali vjerni idejama svoga oca. Oni su kao partizani s puškom u ruci nastavili ono što on nije mogao, jer su ga maja mjeseca 1941. godine uhapsile ustaše i otjerale u Gospić. Njegov grob, kao i hiljade drugih posijanih širom krševite Like ostaće nepoznat, ali će u sjećanju ljudi čuvati lik i djela ovoga čovjeka.

Jovo BOGDANOVIĆ

UDARNA ČETA 1. LIČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

Prvi lički partizanski odred, koji se razvio iz partizanskog (odnosno gerilskog) bataljona „Velebit", nije u toku septembra i oktobra 1941. godine izvodio veće borbene akcije, ali se vrlo živo organizacijski sređivao. Manji ispadi ustaša prema oslobođenim selima u okolini Gospića odbijani su snagama u ugroženom selu i onima koje je susjedno selo moglo poslati kao pomoć. Za veće ofanzivne akcije odred nije bio ni sposoban. Čete i bataljoni bili su orijentisani na čuvanje svojih sela. Samo manji dio snaga mogao je ovdje-ondje biti odvojen od svog sela i poslat na kraće vrijeme negdje u akciju. Ova nesposobnost za veći manevar predstavljala je znatnu vojničku slabost odreda. Čekajući pasivno u svojim selima, čete su bile izložene raznim negativnim uticajima, a oko talijanskog garnizona u Metku četnici su u oktobru razvili vrlo živu i podmuklu aktivnost s ciljem da otupe volju za borbu protiv okupatora i da borbu protiv ustaša pretvore u bratoubilačku borbu Srba i Hrvata.

U takvoj situaciji, početkom novembra, štabu 1. ličkog partizanskog odreda i Kotarskom komitetu KPH za Gospić prenijeta je direktiva Okružnog komiteta (koja je vjerovatno poticala iz Glavnog štaba) da se u okviru odreda formira jedna udarna jedinica jačine voda ili čete. Zadatak te jedinice bio je dvostruk. S jedne strane, ona je kao pokretna jedinica trebalo da postane jezgro iz koga će se kasnije razviti veća, lako pokretljiva i za manevar sposobna udarna jedinica, koja će se boriti gdje god bude

potrebno na teritoriji odreda, pa i izvan te teritorije. S druge strane, samo ovakva udarna jedinica bila je u stanju da brzo i efikasno interveniše protiv svakog pokušaja četnika da iznutra razbiju jedinice i skrenu ih sa linije antifašističke oslobodilačke borbe.

Zbog važnosti zadataka koji su stajali pred ovom jedinicom njeno formiranje povjereno je političkom komesaru odreda Petru Kleutu (koji je do tada bio i sekretar KK KP za Gospić). Trebalo je da on novu jedinicu povede na prve borbene zadatke. Od svakog bataljona zatraženo je da za udarnu jedinicu uputi u štab odreda 3—6 boraca politički pouzdanih, hrabrih i onih koji se dobrovoljno jave.

U Mogoriću 17. novembra 1941. sabralo se 25 boraca nove jedinice.[1] Pošto je komesar odreda objasnio njenu ulogu i istakao teškoće i opasnosti koje čekaju udarnike, ostavljeno je još jedamput na volju svakome da ostane u novoj jedinici ili da se vrati u svoju četu. Nitko nije odustao. Odmah je na demokratski način izabrano rukovodstvo. Za komandira je izabran Petar Kleut, a za komesara Ilija Uzelac Iljuša. Izabrana su i tri komandira odjeljenja. Vod je imao 1 puškomitraljez i 22 puške sa po 30—50 metaka. Odmah zatim oformljena je partijska ćelija (5 članova) i aktivi (5 skojevaca i 6 kandidata za Partiju). Ostali su bili simpatizeri Partije. Komesar je odmah sastavio pjevački zbor i preduzeo da ga uvježbava u pjevanju revolucionarnih pjesama.

Već idućeg dana Jurišni vod dobio je od sekretara OK Jakova Blaževića prvi borbeni zadatak. Trebalo je da dvojicu političkih radnika, prispjelih iz Zagreba, odvede u

---

[1] Iz Metka su došli: Jovo Ljeskovac (poginuo 1942), Vlado Ljeskovac, Petar Kleut, Nikica Kleut, Milan Marunić, Ilija Uzelac Iljuš i Dušan Maoduš (poginuo 1942); iz Divosela: Đuro Pjevač, Stevo Potkonjak, Srđan Stanić, Milan Ribar, Božo Potkonjak; iz Počitelja: Dane Bobić, Milan Mrkšić, Dane Pavlica i Mile Vitas. Iz Mogorića u vod su se uključili: Stevo Korica (poginuo 1942), Mile Korica, Nikica Vučković i Rade Đaković; iz Ploče: Mile Čuturilo, Lazo Gajić; iz Raduča: Mirko Čubrilo i Milan Bjelobaba (poginuo); iz Smiljana: Luka Bogić. Nešto kasnije u jurišni vod (odnosno četu) uključili su se: Ilija Potkonjak, Čedo Glumac (poginuo), Milan Mihić, Milenko Zagorac (poginuo), Jovo Tarbuk (poginuo), Jovo Dukić, Dane Žegarac, Emil Antić Safet (poginuo) i Bradonja (iz Vrepca).

Okružni komitet za Liku, preko teritorije na kojoj su četnici upravo tada stvorili izvjesnu nesigurnost. Poslije ovog, na povratku iz Krbavskog i Ličkog polja, trebalo je da na liniji Perušić—Gospić izvrši po svom izboru neku akciju protiv okupatorskih snaga ili protiv ustaša.

Vod je 19. novembra po podne krenuo preko Srednje Gore i zanoćio u selu Mekinjaru. Idućeg dana krenuo je preko Krbavskog polja k selu Pećani. Još izdaleka vod je primijetio kako se selo odjednom uskomešalo i kako su na položaj ispred sela istrčale grupe ljudi sa oružjem i uzele zaklon. Vidjevši da ga selo smatra za neprijateljsku vojsku, i da ne bi od iznenadne vatre pretrpeo gubitke, vod se zaustavio i zauzeo zaklone. Borci su dovikivali: „Naši smo!", davali znakove mašući puškom više glave itd. Pošto Pećani nisu ustajali iza zaklona, ustala su dva naša borca i krenula k njima. Onda je nastalo veselje. Političke radnike iz Zagreba preuzeo je na brigu član OK. Iste večeri vod je dao priredbu za omladinu u susjednom selu Debelo Brdo.

Na svoj prvi put vod je krenuo s crvenom zastavom na čelu, pa je uveče na priredbi u školi istakao iznad školske table. Kada je u prostoriju došao član OK, rekao je da se zastava skine, a komandira i komesara voda pozvao je u susjednu sobu da im očita lekciju o liniji NOP i štetnosti od sektašenja. Oni su se branili da su svi jurišnici komunisti, pa da zato misle da mogu nositi proletersku zastavu. Ništa nije pomoglo, zastava je skinuta i komandir je smotao u svoju torbu,[2] pa je program za omladinu počeo. Omladinac iz Pećana održao je pozdravnu riječ, zatim je govorio jedan omladinac iz voda, a hor Jurišnog voda otpjevao je nekoliko pjesama. Govorio je i član OK, i narod i udarnike upoznao sa zlodjelom četnika, koji su nekih mjesec dana ranije ubili člana CK KPJ Marka Oreškovića Krntiju, što je izazvalo ogorčenje kod prisutnih.

---

[2] Ovu zastavu je krojila i znakove na njoj izvezla u avgustu 1941. Milojka Kojić iz Ilidže kod Sarajeva. (Kasnije su Milojku ubile ustaše). Zastavu je doneo u Liku krajem avgusta Petar Kleut, koji je u julu 1941. bio u Igmanskom odredu. Ona je početkom 1942. pohranjena u bunker iznad sela Mogorića, ali je jedna neprijateljska grupa 1943. ovaj bunker otkrila i uništila zastavu.

Iza toga su svirali tamburaši, pa se igralo i bratimilo do ponoći.

Završivši tako prvi zadatak, vod je 22. novembra krenuo preko Šalamunića na Ljubovo. Tamo je lijepo primljen u četi Staniše Opsenice, koja je na okupu živjela vojničkim životom i branila Ljubovski prevoj.

Pošto je saslušao želju jurišnika da još te večeri odu u akciju, Staniša je predložio da vod izvrši prepad na ustašku miliciju u selu Mušaluku. Pridodao mu je i desetinu iz svoje čete, Kuljane, koji su poznavali zemljište, pa je vod krenuo prema Mušaluku, gdje je bilo oko 20 ustaških milicionera. Uz put je kod Ličkog Osika uspostavljena veza s jednim simpatizerom NOP, Pavletićem, koji se odmah, zajedno sa sinom, stavio na raspolaganje vodu i krenuo s njim.

Prešavši oprezno cestu i željezničku prugu, vod je oko ponoći izvršio upad u selo, razbio i dijelom zarobio ustašku miliciju i zaplijenio desetak pušaka. Pustio je zarobljenike na slobodu, i ostavivši vrlo povoljan utisak na Mušalučane, koji su prvi put vidjeli partizane, napustio pred zoru selo i preko Ličkog Osika krenuo prema Ostrvici.

Dok se vod praštao sa Kuljanima u Repačkim barama, jedan partizan je nepažnjom ispalio metak. To je diglo na uzbunu ustašku miliciju u Novoseliji, pa je zauzela položaj istočno od sela. Kolona partizana naišla je i defilovala na nekoliko desetina metara ispred ustaša, kroz jutarnju izmaglicu. Ustaše su bile zbunjene pravcem kretanja kolone, jer su očekivale napad sa druge strane, od Čukovca.

— Ko je tamo — pitale su.

— Naši smo — mirno je odgovorio komandir voda. Samo budite mirni, ne bojte se ništa.

Među ustašama se čulo prepiranje oko toga treba li pucati ili ne, a kolona je mirno prolazila. Samo se puškomitraljezac Stevo Korica Lola[3] neupadljivo izdvojio iz kolone i pojurio na obližnju kosu Zubar, da zauzme položaj, pa da u slučaju borbe zaštiti vod. Sve je prošlo bez metka. Umornim partizanima nije bilo do borbe u ovako nepovolj-

[3] Poginuo 1942. godine kod Plitvičkih jezera. Proglašen za narodnog heroja.

nom položaju, a milicija nije smogla odlučnosti da prva počne.

Vod se 23. novembra odmorio u Ostrvici, pa je idućeg dana krenuo preko Barleta za Vrebac. Tu na putu srela ga je poražavajuća vijest da su četnici u 3. bataljonu (Medak — Počitelj) izvršili puč, ubili komandanta bataljona Pekišu Vuksana i novog sekretara Kotarskog komiteta Vladu Cerina. Kad je vod stigao u Vrebac, upravo je komandant odreda Milan Kuprešanin na zboru objašnjavao podmuklu četničko-talijansku zavjeru protiv NOP i njihove planove. Vod je dobio zadatak da ode u Medak i pohvata četničke ubice, da bi bile izvedene pred vojni sud odreda.

Izjutra 25. novembra vod se prebacio u Medak, pa zaobišavši selo, od Velebita se približio zaseoku Kukljic, u kome je mislio zateći četničku grupu. Tamo je zatekao zbor koji su organizovali četnici da bi objasnili narodu svoju novu antikomunističku i protalijansku političku liniju. Preplašeni iznenadnom pojavom voda, organizatori zbora su se razbježali, a i veći deo naroda se brzo razišao. Saznavši da su četnici krenuli prema Počitelju, vod se idućeg jutra uputio za njima u potjeru. Oni su, pak, obaviješteni o pokretu voda, pa su zajedno sa počiteljskim četnicima (ukupno ih je bilo oko 30) pobjegli iz Počitelja u Velebit.

U pogledu postupka prema medačkim i počiteljskim četnicima štab odreda i partijska organizacija (uključujući i OK) nisu brzo zauzeli čvrst i odlučan stav. Postojala je mogućnost da se fizičkom likvidacijom nekoliko istaknutih i nepopravljivih četnika (možda njih desetak) brzo presiječe njihova aktivnost na terenu 3. bataljona. U tu akciju, pored Jurišnog voda, mogli su se uključiti borci većine ostalih jedinica odreda, a naročito Divoselsko-čitlučki bataljon. To bi vjerovatno bilo najbolje rješenje. Međutim OK je bio vrlo oprezan, pa je dao direktivu da se ne pristupa fizičkoj likvidaciji prije nego što nekoliko najistaknutijih četnika bude politički raskrinkano i izolovano od naroda.

Vod je prestao da goni četnike i krenuo je u Divoselo. Komesar 3. bataljona Stevo Maoduš i još nekoliko boraca

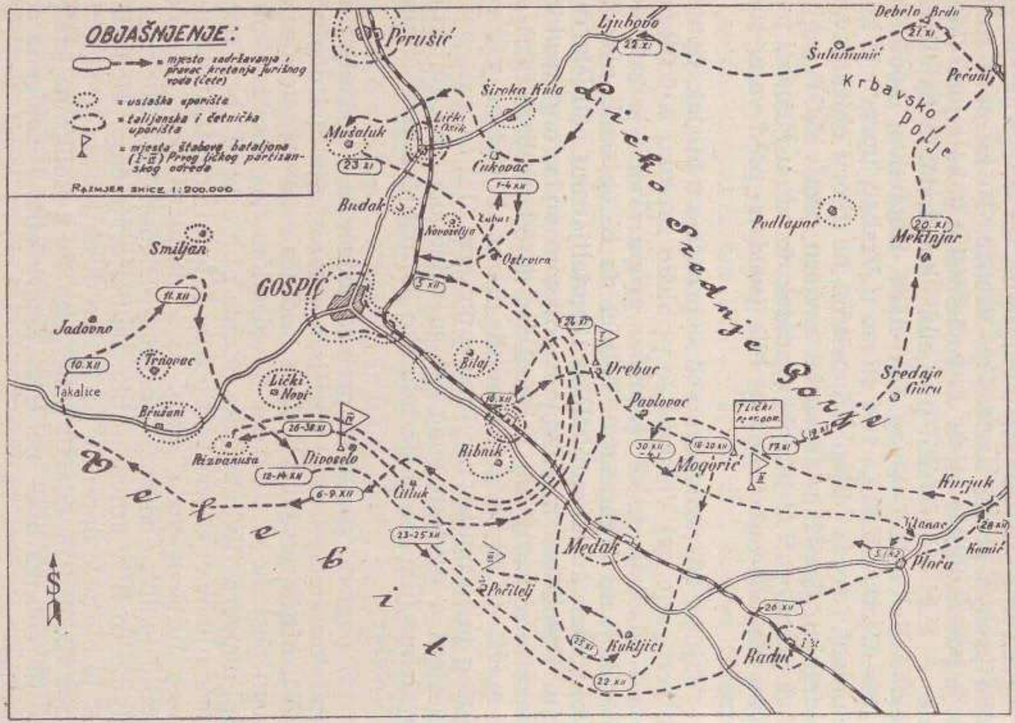

Borbeni put Jurišnog voda—čete

su mu se priključili. Zajedno s divoselskom četom vod je osiguravao slobodnu teritoriju i izvršio nekoliko manjih akcija protiv ustaša (u selu Rizvanuši, na cesti Gospić — Bilaj).

Početkom decembra vod je krenuo preko željezničke pruge na teren 1. bataljona (Vrebac—Kula), da bi učestvovao u namjeravanom napadu na ustašku posadu u Širokoj Kuli. Dok se bataljon koncentrisao za napad, ustašama je stiglo pojačanje, pa se od akcije odustalo.

Poslije nekoliko dana provedenih u Širokoj Kuli i Ostrvici vod se odlučio da izvrši jednu diverziju na željezničkoj pruzi između Gospića i Ličkog Osika. Izašao je noću 4/5. decembra na prugu kod mosta na rijeci Lici i postavio pod tračnice eksploziv, a zatim očekivao pored pruge, da bi neposredno pred nailazak voza potpalio štapin (kordu). Naišao je teretni voz, ali je, pošto je vrlo sporo vozio, do eksplozije došlo prije nego je on naišao na minu. Zaustavio se brzim kočenjem, pa se razvila kratka borba između voda i talijanskog obezbeđenja voza, koje je raspolagalo sa dosta automatskog oružja. Vod se povukao u Ostrvicu, a uskoro se opet prebacio u Divoselo, jer je stigla vijest da je selo ugroženo od ustaša.

Za vrijeme trodnevnog odmora vod je u Divoselu reorganizovan. Pošto je u njegov sastav ušla desetina Smiljančana i nekoliko novih dobrovoljaca iz jedinica odreda, formirana je četa od dva voda, svaki sa po dvije desetine. U komandu čete kao zamjenik komandira ušao je Momčilo Novković.

Iz Divosela je zajedno sa domaćom četom izvršeno nekoliko akcija. Četa je 9. decembra krenula preko velebitskih padina te poslije dvodnevnog marša preko Jadovnog izbila u Smiljan. Ovaj put je bio potreban da bi se došlo u dodir sa stanovništvom Smiljana i okoline, koje je bilo na strani NOP i da bi se borcima iz Smiljana omogućilo da se od svojih kuća snabdiju potrebnom odjećom. Na slobodnu teritoriju vratila se noću 9/10. decembra pravcem Trnovsko polje — Batinovac, gazeći do pojasa nabujale potoke i bare, preko kojih se upravo hvatao led.

Ohrabreni neodlučnim reagovanjem partizana četnici su živo radili da pridobiju pristalice ne samo u Metku i

Počitelju, nego su njihovi ljudi počeli da rovare u Raduču, Ploči, Mogoriću, Pavlovcu i Vrepcu. Naoružana grupa četnika boravila je čas u Metku, čas u Počitelju, ističući javno da uskoro kroz ova dva sela neće dopuštati kretanje partizana i njihovih kurira. Jurišna četa pošla je tada iz Divosela u Počitelj. Četnici su odstupali u zaselak Kukljic, a kada su primijetili da ih četa slijedi, otvoreno i konačno su otišli u talijanski utvrđeni logor u Metku. Jurišnici su se ponovo vratili u Divoselo.

Sredinom decembra četa se prebacila preko željezničke pruge i otišla u Vrebac. Štab 1. bataljona pridao je četi jedan svoj ojačani vod, pa je ovim snagama noću 16/17. decembra izvršen napad na željezničku stanicu Bilaj—Ribnik, u kojoj se nalazilo kombinovano talijansko-ustaško obezbjeđenje. Stanica je demolirana vatrom i ručnim bombama, odbrani su naneseni gubici, ali kad je pripremljen juriš, od Gospića se pojavio oklopni voz. To je partizane zbunilo i oni su se bez gubitaka povukli. Nekoliko slijedećih dana četa se u Mogoriću odmarala i izvodila vojničku obuku.

Saznavši da jedna grupa četnika izlazi iz talijanskog garnizona u Metku, te da ponekad i preko noći ostaje u Kukljicu (iz koga je bilo nekoliko četničkih kolovođa), četa je 22. decembra u zoru opkolila i pretresla ovaj zaselak. Nije našla nikog od četnika, pa je ponovo otišla u Divoselo i Čitluk.

Krajem decembra ponovo je krenula u akciju protiv okupatora. Tako 25. decembra odlazi u Raduč da bi minirala prugu i postavila zasjedu ako naiđe voz. Voz svu noć nije naišao, pa je četa preko Kika otišla u Ploču.

Da bi omela talijanski transport pravcem Medak — Ploča — Udbina četa je prikupila potreban pionirski alat i noću 28/29. decembra krenula da poruši most preko reke Jadove u selu Kurjaku. Dok je četa, postavivši obezbeđenja prema Udbini, radila na mostu, naoružani seljaci iz Komića, podstreknuti nekim četničkim agentom, krenuli su u streljačkom stroju prema mostu i ultimativno tražili da se prekine s njegovim rušenjem.

— Rušite vi mostove pored svojih sela, a ne pored našeg, da nas sutra Talijani popale — izjavi njihov delegat.

Četa se nije zbunila. Jedan vod razvio se u strelce oko mosta frontom prema Komićanima, a jedno odjeljenje užurbano je produžilo da ruši svod kamenog mosta. Dok je rukovodstvo čete pregovaralo s Komićanima i politički ih ubjeđivalo, most je dovoljno oštećen. Da se sačuva sloga nije potpuno srušen, pa se četa pomirila sa Komićanima i krenula za selo Mogorić.

Pred kraj godine oko Korenice otpočele su veće borbe između partizana i Talijana. Korenica je blokirana. Štab Grupe ličkih odreda naredio je tada 1. odredu da zatvori pravce kojima bi neprijatelj mogao slati pojačanja iz Ličkog i Krbavskog polja. Prvi bataljon odreda preuzeo je kontrolu Ljubovskog prevoja, a Jurišna četa, ojačana jednim vodom iz 2. bataljona, postavila se 4. januara 1942. u zasjedu na Pločanskom klancu.

Zasjeda je raspoređena s obje strane klanca neposredno uz cestu, oko okuka, tako da je cesta bila pod udarom uzdužne vatre. Kada je osmatrač malo poslije podne javio da se od Metka približava motorizovana kolona od 8 kamiona i da upravo prolazi kroz Ploču, zasjeda je posjela pripremljene zaklone, a komandiri vodova izdali posljednja uputstva. Osmatrač je zatim javio da se kolona zaustavila na izlazu iz Ploče. Pred nju su istrčali neki pročetnički raspoloženi seljaci i upozorili talijanskog komandira da kolonu u klancu čeka partizanska zasjeda. Kolona se povukla malo unazad i zaustavila se usred sela, gdje je bilo nekoliko većih kuća zidanih od kamena.

Komanda čete brzo je procijenila situaciju. Talijani neće smjeti ni da krenu dalje, ni da se bez odobrenja svoje više komande vrate u Medak. Dakle, dok se zadržavaju u Ploči, četa ih može napasti. U rastresitim kolonama partizani su krenuli niz klanac prema selu. Pošto su osmatrali ovaj pravac, Talijani su ih primijetili i otvorili vatru. Pod vatrom, pretrpjevši gubitak od samo jednog ranjenog, četa je brzo opkolila neprijatelja. Glavnina njegovih snaga nalazila se u izdvojenoj zidanoj jednokatnici Dušana Dojčinovića, iz koje je imala dobar pregled na sve strane.

Zemlju je pokrivao tanak snijeg. Hvatala se noć. U okruženju je bilo 40 neprijateljskih vojnika i 2 oficira, a u četi (zajedno sa ojačanjem iz 2. bataljona) oko 55 parti-

zana. Neprijatelj je imao 4 puškomitraljeza i dosta municije, a četa jedan puškomitraljez i vrlo ograničenu količinu municije. Ipak se ostalo kod odluke da se napad izvrši, mada se računalo na mogućnost osjetnih gubitaka.

Nešto poslije ponoći, kada se pripremao odlučan napad na opkoljene, sa pravca od Metka začuo se šum motora i primijetilo svijetlo farova. Vod koji je bio određen da izvrši juriš na utvrđenu zgradu morao je da bude upućen u susret ovoj novoj opasnosti. On je za nekoliko minuta postavio potkovičastu zasjedu kilometar zapadno od Ploče. Naišao je putnički auto, u kome je, pored vozača, bio jedan oficir, upućen da vidi šta je sa kolonom koja nije do određenog vremena stigla u Udbinu. Komanda u Metku pretpostavljala je da se zbog snijega zaustavila u klancu. Od prvih partizanskih hitaca poginuo je vozač, a oficir se predao.

Sad je napad mogao biti produžen, ali je komanda čete odlučila da opkoljene pozove na predaju. Zarobljeni oficir priveden je u blizinu opkoljenih, pa je prevodio i dovikivao poziv na predaju. Odmah se osjetilo da su opkoljeni, nalazeći se u neizvjesnosti, spremni da pregovaranjem malo odlože napad, nadajući se valjda da bi iz Metka moglo u zoru stići kakvo pojačanje.

— Ko nas je napao, kolikim snagama, šta hoće od nas? — zaređala su pitanja.

— Opkolila vas je narodna ustanička vojska jednim bataljonom, a traži da položite oružje, pa da idete kud hoćete — brzo je odgovoreno.

Osjetivši da su opkoljeni neodlučni, partizani im još pripriјetiše:

— Ako se za 10 minuta ne odlučite, izvršićemo juriš, a ako se odmah predate, bićete pušteni na slobodu i osim oružja neće vam ništa biti oduzeto.

Onda talijanski komandir doviknu svoje uslove:

— Predaćemo puške, puškomitraljeze i municiju, ali da se u Medak vratimo kamionima i s tovarom i da se oficirima ne oduzmu revolveri, niti ikome išta sem spomenutog oružja.

Počinjalo je da sviće i svakog časa mogla je uslijediti intervencija iz Metka. Partizani se odlučiše da iskoriste

priliku i da bez žrtava dođu do plijena, pa izjaviše da su spremni da prime predaju pod istaknutim uslovima. Znali su da neprijatelj ionako neće moći da pokrene veći broj oštećenih kamiona, a iz nekih je tovar (brašno itd.) bio već dobrim dijelom izvučen.

Dok su pregovori vođeni, vatra nije obustavljena. Sada je komanda čete preko zarobljenog oficira ultimativno zatražila da se vatra prekine i da opkoljeni iziđu na cestu radi predaje oružja. Nasta tajac, a onda dođe opet pitanje:

— E quale garanzia? (A šta nam je garancija)?

— Dajem časnu riječ — reče komandir čete prevodiocu, a ovaj to brzopleto prevede:

— Parola d' onore di capo di banda. (Časna riječ vođe bande). Ali opomenut, ne baš nježno, brzo se popravi: „Di capo di partigiani!"

Predaja je odmah izvršena u redu i skoro tačno po dogovoru. Na tri neoštećena kamiona, prilično rasterećena od tovara, Talijani krenuše za Medak. Oficiri odniješe svoje revolvere (o kojima je poslije među partizanima bilo mnogo razgovora). Partizani preuzeše oružje, municiju i bombe. Narod raznese hranu, pa pet kamiona planu.

Vijest o ovom uspjehu brzo se pronijela po svim selima i znatno podigla samopouzdanje i moral stanovništva i partizanskih jedinica.

Oštar i otvoren rat protiv okupatora ozbiljno se razgorio na terenu 1. ličkog partizanskog odreda.

Tokom 1941. godine Jurišna četa izvršila je vrlo dobro zadatak radi kojeg je formirana. Znatno je pridonijela razbijanju četništva, podigla borbeni moral stanovništva, izvela niz akcija protiv ustaša, prva izvela krupnu akciju protiv okupatorske vojske na terenu odreda i došla do znatne količine oružja i municije. Oštru borbu protiv okupatora nastavila je zatim sa ostalim jedinicama odreda preko cijele zime. Ona je svakog dana postajala sve jača i popularnija, a poslije nekoliko mjeseci prerasla je u proslavljeni bataljon „Pekiša Vuksan", koji je u sastavu Prve brigade Šeste ličke proleterske divizije produžio borbeni put do oslobođenja zemlje.

Nikica KLEUT

OŽIVLJAVANJE USTANKA I FORMIRANJE 2. ČETE BATALJONA „MARKO OREŠKOVIĆ"

POLITIČKA SITUACIJA I RAD POSLE USTANKA

Posle okupacije Like, radi gušenja ustanka i obezbeđenja saobraćaja u zrmanjskoj opštini, Italijani su uspostavili svoje posade u Zrmanji, Otriću, Malovanu i Pribudiću, sa zadatkom da obezbede železnički i automobilski saobraćaj između Knina s jedne i Gračaca i Lapca s druge strane. Za efikasniju kontrolu sela i kupljenje oružja od boraca koji su sa položaja došli svojim kućama, nisu imali dovoljno snage, niti su smeli da zalaze u sela koja su nešto dalje od pruge. U stvari, nisu imali nikakav pregled nad stanjem u selima.

Povlačenjem sa položaja prestala je funkcionisati komanda gračačkih položaja, kao i niže komande. Sav rad preuzeo je na sebe Kotarski komitet KPH Gračac. Zbog malog broja članova on nije mogao obuhvatiti ceo kotar. U našoj opštini u Pribudiću delovao je član KK Vaso Šijan, koji se uglavnom orijentisao na svoje i okolna sela. Kao periferna opština Like, zrmanjska opština nije u dovoljnoj meri bila obuhvaćena partijsko-političkim radom viših komiteta.

U partijsko-političkom radu zadržane su ilegalne metode, iako je on u ustanku mogao biti širi i slobodniji. Zbog toga se u gerilskim odredima Zrmanje i na terenu nije pristupilo stvaranju partijskih i skojevskih organizacija, iako su za to postojali povoljni uslovi.

Partija je u zrmanjskoj opštini kao rukovodilac ustanka stekla ogroman ugled u narodu, naročito među mlađim

borcima. Sa velikim autoritetom iz ustanka su izašli komandant i politički komesar 9. gerilskog odreda i komandant 10. gerilskog odreda. Član Kotarskog komiteta Gračac Vaso Šijan iz Pribudića bio je nešto manje poznat od njih. I posle povlačenja sa položaja oni su u narodu ostali opšte priznate vođe. Dolaskom Toma Nikšića, člana Okružnog komiteta, u gračačkom kotaru se prišlo otklanjanju slabosti u radu. Od njega smo dobili prve direktive za naše dalje delovanje. U decembru je i Ljubo Knežević, španski borac, dolazio u zrmanjsku opštinu radi priprema za borbu protiv okupatora.

Iako su držali svoje posade na svim važnijim tačkama Zrmanje, Italijani nisu predstavljali vlast. Među domaćim ljudima oni nisu mogli pronaći nikoga ko bi im služio i organizovao opštinsku upravu. Pod njihovim pokroviteljstvom pokušao je da je organizuje Veljko Budimir, sin trgovca iz Kistanja, poreklom iz naše opštine. Ovaj višestruki špijun i zamaskirani četnik pokušao se predstaviti kao prijatelj partizana, pa im je obećavao oružje i drugu opremu, ako mu pomognu da organizuje vlast. Međutim, Milojko Ćuk i drugi prozreli su njegove namere i onemogućili ga u radu, pa je napustio opštinu. Pristalica saradnje sa okupatorom nije bilo. Uticaj najsvesnijih boraca i većine starešina bio je dovoljan da onemogući one koji su govorili da još nije vreme za borbu, da obezbedi uticaj Partije u selima i sačuva jedinstvo boraca.

Okupacija Like i dela Bosanske krajine stvorila je povoljne uslove za trgovinu i šverc stokom. Ovaj posao je povezao mnoge špekulante i reakcionare. Iz doline Une i iz Like terano je preko Zrmanje dosta stoke u Dalmaciju. Ona je išla u zamenu za oružje, ali je veći deo švercovan. Bilo je teško razgraničiti šta je šverc, a šta zamena za oružje. Zbog toga, a i zbog italijanskih posada, nismo mogli nešto odlučnije preduzeti protiv šverca. Uspeli smo samo da efikasno sprečimo učešće naših ljudi u njemu.

Teže je išlo sa sprečavanjem sitne prodaje italijanskim vojnicima. Žene su često popuštale pred njihovim pretnjama i prodavale im ponešto. Da suzbije ovo uspešno se založila omladina.

U ovakvoj situaciji od početnog samoinicijativnog rada postepeno se prešlo na organizovani političko-partijski rad. Na osnovi centara stvorenih u ustanku oformili su se odvojeni centri za partijsko-političku aktivnost u opštini. Centri su između sebe sarađivali po važnijim pitanjima, ali nisu jedinstveno delovali.

U Zrmanji za Palanku i Rujišta oformljen je centar pod rukovodstvom Milojka Ćuka. On je sa Vasom Prodanovićem i Gojkom Pupavcem organizovao obiman rad. Svaki od njih radio je s jednom grupom mlađih ljudi, koji su proučavali neke partijske materijale (iz „Osnova lenjinizma" i dr.). Od ovih grupa su se oformile prve organizacije SKOJ-a u Zrmanji. Milojko Ćuk ovim radom obuhvatio je i znatan broj bivših žandarma i policajaca, mladih ljudi, njegovih školskih drugova. Hrabrost u ustanku sada su uporno nastojali upotpuniti političkom izgradnjom i u grupi su spadali među najvrednije. Među prvima su otišli u partizane i u 2. četi bataljona „Marko Orešković" imali su posebnu desetinu.[1]

Na Rujištima je ogranizovan i prihvat drugova kojima je u severnoj Dalmaciji onemogućen opstanak u ilegalstvu. Među prvima prihvaćeni su Vlado i Pajo Popović.

U ustanku je 10. gerilski odred iz opštine uzeo pisaću mašinu i šapirograf, a drugovi iz Rujišta su doneli odnekud radio pa je organizovano slušanje i umnožavanje vesti, koje su zatim rasturane po okolnim selima, kao i u okupatorska uporišta.

U Prljevu je za Pribudić i Žujino Polje Vaso Šijan sa Smiljom Pokrajac organizovao politički rad, a krajem 1941. njim je masovnije obuhvaćena omladina. Tu je formirana skojevska grupa. Vaso se u radu orijentisao i na Zrmanju, a manje na severna sela.

Otrić je postao centar političke aktivnosti u tom delu opštine. U stvari, najaktivniji članovi otrićke grupe bili su

---

[1] Istakli su se: Mane Breka, komandir 2. čete bataljona „Marko Orešković" i komandant brigade u ratu; Branko Vladušić, poginuo u Srbu marta 1942, narodni heroj; Dušan Maričić, poginuo u leto 1943. kao zamenik komandanta bataljona „Marko Orešković"; Mile Marčetić, komandant bataljona „Marko Orešković" i odreda; Jovo Prodanović, poginuo kao komandant bataljona u IV ofanzivi.

oni koji su ranije rukovodili 9. gerilskim odredom: Ilija Radaković, Glišo Čuk, Isak Marčetić i drugi.

Prvih dana po povlačenju sa položaja nije postojala čvrsta veza između ustaničkih grupa i rukovodstva, pa ni našu grupu nije više rukovodstvo obuhvatilo radom. Zato smo mi samoinicijativno produžili da radimo, delujući prema situaciji. Kao i pre ustanka uspostavili smo veze s drugovima iz Dugopolja i Tiškovca: Milanom Tankosićem, Petrom Babićem Pepom i Boškom Marićem. Pepa i Boško su u oktobru, po uspostavljenoj vezi sa Ilijom Radakovićem, doneli nagaznu minu i postavili je na železničku prugu u Nadvrelu, između Pribudića i Otrića, ali ona nije eksplodirala. Sledećih dana doneli su drugu, koja je izbacila iz koloseka italijanski voz. Italijani na Otriću su počeli pretresati okolna sela i hapsiti seljake, koje su posle saslušanja pustili kućama. Iliju Radakovića su odveli u Knin da ga streljaju. Na energično traženje grupe seljaka pustili su ga.

Radi uspostavljanja veze sa Tankosićem pošao sam kod njega. Našao sam ga u Kaldrmi kako drži sastanak sa grupom seljaka. Dogovorili smo se da pristupimo pripremama za skoru borbu protiv Italijana. Tih dana od Toma Nikšića dobijene su direktive za rad. Bili smo zadovoljni da je naša orijentacija bila pravilna.

Na jednom dogovoru Ilija Radaković je predložio da formiramo skojevsku grupu, koja će biti nosilac političkog rada i pripremati narod za borbu. Zakazali smo sastanak kod Isaka Marčetića. Pored nas dvojice i Isaka u skojevsku grupu ušao je i njegov sin Jovo. Otac i sin u SKOJ-u — to ne govori najbolje o našem kriteriju, ali svedoči o našoj volji da okupimo najsvesnije i najborbenije. Isaka, politički najsvesnijeg seljaka i jednog od organizatora ustanka, nismo mogli izostaviti, a za kandidata KP nismo ga mogli primiti pošto sami nismo bili članovi Partije. Planirali smo da na sledećem sastanku počnemo proučavanje „Osnova lenjinizma". Predvideli smo da ispitamo mogućnosti za sabotaže i manje napade na Italijane. Veći broj omladinaca bio je uz nas i spreman na sve zadatke. Zato sam kratko vreme posle prvog sastanka predložio Iliji nekoliko drugova koje bismo sledećeg sastanka mogli primiti u SKOJ.

Ilija je predložio da nas dvojica formiramo svaki po jednu skojevsku grupu. No, u međuvremenu se počelo raditi na formiranju partizanske čete, pa je taj zadatak prevagnuo nad našim planovima.

Nakon pogibije kod Bihaća komandira Popinske čete Miće Lukića dužnost komandira preuzeo je njegov brat Dušan, bivši podoficir. On nije bio odlučan kao brat, pa je povremeno potpadao pod uticaj pročetnički raspoloženih špekulanata. U Popini je postojao radio-prijemnik pa su ovi slušali vesti Radio-Londona, i koristili ih da nametnu diskusiju kako još nije vreme za borbu. Gnjatija i Ilija Labus, Ilija Jovanović, Jovo i Stevo Grubišić i drugi imali su dosta napora da parališu uticaj nekolicine reakcionera i obezbede jedinstvo sela. U tome su uspeli, jer reakcioneri nisu smeli da predlože saradnju sa Italijanima ili formiranje četničke jedinice. Sećanja na ustanak bila su sveža, a i uticaj Partije velik, pa se niko nije smeo odlučiti da otvoreno razbija to jedinstvo.

Od oktobra do kraja 1941. u svakom zaselku se oformila po grupa aktivista, koje su postale nosioci političke aktivnosti. One su naročito uspešno delovale među omladinom. Međutim, do stvaranja prvih skojevskih grupa došlo je tek pred kraj godine.

Sela u Velebitu: Rujišta, Javornik, Turovac i Cerovci bila su pod uticajem centra u Zrmanji i Otriću. Ova sela se nalaze na najkraćem prelazu iz Dalmacije u Liku. Tuda vodi uskočka staza preko prevoja Vučjak, kuda su Kotarani upadali na Udbinu. I za partizane je ovo bila najkraća veza Dalmacije sa Likom. Borci ovih sela po povlačenju sa položaja bili su spremni na sve zadatke u borbi protiv okupatora i domaćih izdajica. Zbog svoga položaja i odanosti NOB ova sela su bila najpogodnija za povezivanje ličke i severnodalmatinske partijske organizacije. Prvi komunisti severne Dalmacije, koji nisu mogli da se održe u ilegalnosti, sklonili su se u ova sela.

U njima su uspostavljeni i prvi punktovi severnodalmatinskih partizana. Preko ovih sela u novembru i decembru 1941. prošlo je u nekoliko grupa 114 dalmatinskih partizana, koji su formirali 3. četu bataljona „Marko Orešković". Za grupe iz severne Dalmacije prelaz na teren ovih

sela u Velebitu značio je prelaz na slobodnu teritoriju, gde su se mogli slobodno kretati i gde su posle neprospavanih noći mogli mirno da legnu i da se odmore. Naoružani borci ovih sela omogućavali su im taj odmor. Odavde su, odmorni, produžavali u pravcu Korenice i Kamenskog na Plješevici.

Nekoliko pojedinaca iz Dubokog Dola imali su nameru da jednu grupu Dalmatinaca razoružaju i verovatno pobiju. Naši aktivisti iz Zrmanje, Otrića, Popine i ovih sela na vreme su doznali za njihov plan i sprečili ovaj pokušaj (pored Tojaga, Jarića i Kukića iz ovih sela, ovaj pokušaj su energično onemogućili Glišo Ćuk, Savo Šujica i Jovo Grubišić iz Male i Velike Popine). Niko od Dalmatinaca nije stradao na ovim prelazima i svi su stigli tamo gde su bili upućeni.[2]

Iako se u celoj opštini razvijao obiman politički rad i osećao uticaj rukovodilaca iz ustanka, postojeći veoma povoljni uslovi za stvaranje skojevskih i partijskih organizacija u 1941. godini nisu iskorišćeni. To je period sektaštva i mislim da je ono malo gde došlo do izražaja kao u zrmanjskoj opštini. Čak ni posle ustanka, do kraja 1941. godine, niko nije primljen u Partiju. Zrmanjci su prvi put primljeni tek u partizanskim jedinicama. Bez obzira na početne slabosti, stvoreni su vrlo povoljni uslovi za formiranje partizanskih jedinica na našoj teritoriji.

PRIPREME ZA FORMIRANJE ČETE

Okružni komitet KPH za Liku sa Štabom Grupe ličkih partizanskih odreda doneo je odluku da se na jugu Like formira partizanska četa. Ovaj zadatak dobili su od Mila Počuče, člana Okružnog komiteta, Milan Tankosić iz Dugopolja i Vojin Mileusnić iz Srba. Borce za četu trebalo je da daju: ličko-bosanska sela Trubar (Dolovi), Dugopolje,

[2] U proleće 1942. ova sela poslužila su kao baza severnodalmatinskim partizanima. Na njih se prilikom formiranja oslonio i Severnodalmatinski odred. Borci ovih sela delom su stupili u ovaj odred, a delom su ranije otišli u bataljon „Marko Orešković" i „Bićo Kesić". Iz ovih sela svi sposobni za oružje stupili su u partizane.

Zavlaka, Kaldrma, Tiškovac i Crni Potoci, dalmatinsko selo Plavno i zrmanjska opština. Stara ustanička Tromeđa postaje stecište partizana. Za partizansku bazu određena je Ljubina poljana, nešto veći proplanak na planini Poštak, koju u vidu potkovice okružuju pomenuta sela. Na njoj je bilo nekoliko ovčarskih koliba, koje su za prvo vreme mogle da posluže partizanima.

Početkom novembra 1941. Tankosić i Mileusnić su pristupili pripremama za formiranje partizanske jedinice. Po velikoj mećavi krenuli su da se povežu s aktivistima po selima i da ih obaveste da pripreme borce za partizane. Pošli su iz Dugopolja da u krugu preko Kaldrme, Otrića, Zrmanje, Pribudića, Plavna i Tiškovca obiđu sve poznatije rukovodioce.

Ne malo sam se obradovao kad su kod mene došli na konak, a još više kad su rekli da formiraju partizansku jedinicu. Svi kojima je ova vest saopštena neizmerno su bili radosni. Sutradan sam ih odveo na Otrić kod Ilije Radakovića. Ilija je uzeo zadatak da u Velikoj Popini obavesti Jova Grubišića da se i oni pripreme. Sa Otrića su otišli u Zrmanju kod Milojka Ćuka, u Prljevo kod Vasa Šijana, u Plavno kod Nine Djumića i dalje za Crne Potoke i Tiškovac.

Veliki zbor za formiranje partizanske jedinice zakazan je na Ljubinoj poljani u nedelju 16. novembra. Milan Tankosić, koji je dolazio na formiranje partizanske jedinice, sporo se kretao zbog kontrole Italijana (bio je ucenjen sa 100 000 lira), pa je zbor odložen za sledeću nedelju, 23. novembra.

U selu Rastičevu održan je veliki zbor kome su prisustvovali meštani iz Otrića, Male Popine i okolnih sela. Govorio je Ilija Utvić, bivši učitelj i pozvao ljude da stupe u partizane. Istakli smo da je došlo vreme da pristupimo formiranju partizanske jedinice. Preterano smo oštro ukazivali na teškoće koje očekuju borce u partizanima. Posle širokog obuhvatanja u gerilskim odredima svih sposobnih od 16 do 55 godina, u periodu ustanka, i smene boraca na položaju, što se negativno odrazilo na organizacionu čvrstinu jedinica, sada smo prešli u drugu krajnost: preterali smo u strogosti pri izboru boraca za partizane. Išlo se toliko da-

leko da su nekim starijim omladincima koiji su se opredelili za odlazak u partizane govorili da neće moći izdržati sve teškoće. Ovakvo predstavljanje partizanskog života i njegovih teškoća imalo je za posledicu da su se samo najhrabriji i najsvesniji odlučivali da idu u partizane. Mladi ljudi su se počeli pripremati za uslove zimskog ratovanja. Naročito je bilo važno obezbediti toplu odeću. Siromašniji su u tome imali više teškoća.

Retki pročetnički elementi nisu smeli ništa otvoreno preduzeti protiv formiranja partizanske jedinice. Ni četničke vođe iz Srba nisu nešto tako preduzele. Bilo je samo retkih i opreznih pokušaja da se manje odlučni borci odvrate od odlaska u partizane. Toj propagandi pogodovala je vojno-politička situacija u svetu i kod nas: Nemci su bili pod Moskvom, a u Srbiji je u jeku bila I ofanziva. Od pojedinaca koji su se u ovo vreme vraćali iz Srbije neki su pričali da Nemci uspešno sprovode ofanzivu. Jedan od njih je u Rastičevu, gde je naš rad bio manje intenzivan, uspeo da pokoleba neke omladince.

FORMIRANJE PARTIZANSKE ČETE

Posle izvršenih priprema održan je 23. novembra zbor na Ljubinoj poljani. Iz sela zrmanjske opštine prisustvovalo je oko 150, a iz Tiškovca, Kaldrme, Dugopolja i Zavlake oko 80 ljudi. Na zboru su govorili: Milan Tankosić o borbi protiv fašizma i zadacima čete i Dušan Mileusnić, član KP i borac partizanske čete Đoka Jovanića, o životu partizana te čete. Za komandira čete izabran je Dušan Mileusnić, a za političkog komesara Milan Tankosić, koji je najviše učinio za njeno formiranje. Odlučeno je da baza čete bude Ljubina poljana i da se tu od 26. novembra prikupe oni koji žele da budu partizani.

Hrane nije bilo na Ljubinoj poljani. Zato je Milojko Ćuk organizovao da se jednim kolima iz mlina u Zrmanji prebaci kukuruzno brašno u Bursaćeve kolibe na Ljubinoj poljani. Kako prvih dana nismo hteli tražiti ništa od seljaka, to smo se zadovoljili suvom palentom.

Iako smo preko svake mere imali oštar kriterij ko može biti partizan, odziv boraca u partizane bio je odličan i

pored zime i slabe ishrane. Već 26. novembra počeli smo sa svih strana dolaziti na Ljubinu poljanu. Prvog dana bilo nas je oko 30, a do 29. novembra okupilo se preko 80 boraca. Svi nismo imali puške; neki su ih imali, ali ih nisu doneli. Zbog pojačane italijanske kontrole ceste i pruge nezgodno im je bilo preneti puške, pa su imali nameru da sledećih dana odu po njih. Jedna grupa Zrmanjaca snašla se na taj način što je puške metnula u kola pod seno pa ih tako prebacila. Drugi borci su sa puškama zaobilaznim putevima dolazili na Ljubinu poljanu. Odziv boraca za nepuna 4 dana bio je velik. Postojali su realni uslovi da za nedelju dana okupimo još toliko boraca i formiramo bataljon.

Sva sela nisu ni stigla da pošalju borce. Iz Plavna je stigao tek jedan; drugi su se pripremali. Velika Popina je već imala vod, koji je po direktivi Kotarskog komiteta Gračac bio u jednoj akciji kod Gračaca. Jovo Grubišić je smatrao da nema potrebe da izlaze na Ljubinu poljanu, a računali smo da će dati bar jedan vod u četu. Međutim, zbog slabe organizacije ovaj vod se nije razvio u pravu partizansku jedinicu. (Docnije je većina njegovih boraca stupila u bataljon „Bićo Kesić" i „Marko Orešković".) Glas o formiranju čete proneo se daleko, pa su iz Kistanja u nju došli Stevo Perić i Simo Dubajić. U planu je bilo da se obuhvate i borci severne Dalmacije. Kako su naše planine predstavljale za njih prirodni oslonac, ubrzo smo mogli s njima ostvariti potrebnu saradnju za zajedničke akcije. Baš u ovo vreme su Italijani uporno nastojali da ovde stvore četničke jedinice, kojih još nije bilo. Time su ujedno hteli odvojiti Dalmaciju od severne Hrvatske.

Odlučeno je da se odmah pređe na aktivna dejstva. Određene su 27. novembra dve grupe boraca koje su dobile zadatak da postave zasede na najosetljivijim delovima obližnjih komunikacija. Na ove zasede u toku 28. novembra nije niko naišao. Kako smo dobili nov zadatak, naređeno im je da se odmah vrate. Na Ljubinoj poljani svi smo se iskupili 29. novembra do podne.

POKRET NA KAMENSKO

Naš plan da stvorimo veću partizansku jedinicu nije se ostvario. Štab Grupe ličkih partizanskih odreda naredio je da sa četom odmah krenemo na Kamensko radi formiranja bataljona „Marko Orešković". Mi smo znali da treba poslati četu na Kamensko, ali smo računali da ćemo imati bar još 10 dana, ako ne i više, da oformimo jaku jedinicu i izvršimo nekoliko akcija, što bi nam omogućilo da se učvrstimo u selima Tromeđe. Tako bismo mogli da odvojimo četu za bataljon ‚Marko Orešković" i da ostavimo dovoljno jaku jedinicu koja bi mogla da produži dejstva na tromeđi.

Oko podne u odsustvu političkog komesara (bio je u Rujištima), komandir čete je ne poznavajući dovoljno borce, pristupio izboru onih koji će ući u četu i krenuti na Kamensko. Više je vodio računa o fizičkom izgledu boraca; prednost su imali stariji drugovi. Svi koji kreću obavezno su morali imati puške. U tome izboru nekoliko omladinaca je prošlo loše. To je na kraju ispravljeno zahvaljujući njihovoj upornosti da pođu sa četom i intervencijom političkog komesara, koji se vratio pred pokret čete.

Hrane smo imali malo, pa je kazan palente podeljen samo onima koji odlaze. Oni koji su naknadno uključeni u četu pošli su gladni, ali im to nije smetalo: zadovoljstvo što idu sa četom potislo je osećaj gladi.

Prilikom odlaska preduzete su mere da na Poljani ostane baza, u koju bi se četa mogla uskoro vratiti. Određeno je da borci koji ostaju urede jednu veću napuštenu kolibu. Iz mlinova u Zrmanji Milojko Čuk je obezbeđivao brašno za ovu bazu. Za rad na terenu odlučeno je da ostanu Vojo Mileusnić iz Srba, Milojko Čuk, Vaso Prodanović i Nikola Marčetić iz Zrmanje, Vaso Šijan iz Prljeva i još nekoliko drugova. Na Poljani je zadržano nekoliko boraca koji su imali puške.

Pokret za Kamensko izvršen sa Ljubine poljane po podne 29. novembra, pravcem Ljubina poljana — Kaldrma — Zavlaka — Kunovac — Suvaja, Dobroselo — Lapac — Dnopolje — Kamensko. Posle nekoliko dana boravka u planini prvi susret sa seljacima u Kaldrmi bio je za nas pri-

jatan događaj. Većina seljaka je imala puške, ali smo mi, partizani, osećali da smo nekako iznad njih, a i oni su nas tako gledali. Bili smo ponosni na svoje partizansko ime. Na putu za Kunovac već je u pokretu formiran pevački hor. Prva pesma koju smo zapevali bila je: „Oj ti, goro, goro svakojaka, partizanskih puna si junaka . . ." U Kunovac smo stigli na večeru. Raspoređeni smo po kućama. Kunovčani su nas, pored Srba u kome su bili Italijani, proveli u pravcu Suvaje. Pred zoru smo stigli u Dobroselo, gde smo predanili. Dobroselci su nas lepo primili. Gojko Polovina nas je rasporedio po kućama. Dan smo proveli u razgovoru sa domaćinima. Selo je bilo politički dobro organizovano.[3] U toku noći smo izvršili pokret u Dnopolje, odakle smo posle doručka krenuli za Kamensko, na koje smo stigli dosta umorni.[4] Tu su nas dočekali četa Đoka Jovanića i Štab Grupe ličkih partizanskih odreda.

FORMIRANJE BATALJONA

Susret sa Đokovom četom bio je srdačan. Oni su se već afirmisali kao borci partizanske čete, a mi smo žudeli da steknemo takvu afirmaciji i da im u svemu budemo ravni.

[3] U januaru je iz ovog sela nekoliko boraca došlo u našu četu, koja se tada nalazila na položajima između Vrhovina i Korenice.

[4] Na Kamensko su stigli sledeći drugovi: Ilija Radaković, Vladimir Maričić, Jovo i Branko Marčetić — iz Otrića; Milan Marčetić Tenk (poginuo) — iz Cerovca; Jovo Bogunović, Dušan Budimir i Milisav Budimir (otišao u četnike) — iz Nadvrela; Pero, Đuro i Obrad Dimić — iz Prljeva; Dane Bogunović, Vaso Bogunović (streljan 1942. zbog neprijateljskog rada), Bogdan Orelj, Mane Breka, Mile, Danko i Nemanja (poginuo 1942. u Glini) Marčetić, Rade Milanović, Dušan Maričić (poginuo 1942. kod Otočca), Branko (poginuo 1942. u Srbu, narodni heroj) i Dušan Vladušić, Dušan Dronjak (umro posle rata), Dušan Šujica (poginuo 1942. u Glini), Milan Prodanović (poginuo), Sava Čuk, Stevo Lukić (streljan zbog neprijateljskog rada) — svi iz Zrmanje; Dane Škundrić (poginuo 1942. u Lapcu) i Nikola (prezime nepoznato) — iz Palanke; Simo Dubajić i Stevo Perić — iz Kistanja; Dušan Pajić (poginuo 1942) — iz Plavna; Milan Tankosić — iz Dugopolja; Damjan Zorić — iz Zavlake; Dušan (poginuo 1945. na Rijeci), Mane (poginuo 1942) i Mićo Bursać — svi iz Kaldrme; Petar Babić, Dragan i Nikica Grubor, Boško, Vlado, Perica i Stevan (poginuo 1943. u Tiškovcu) Marić, Mićo Torbica, Simo Bauk svi iz Tiškovca; Boško Kambar — iz Crnih Potoka; Dragan Mali (poginuo), Dragan Veliki, Dušan i Anđelko Rodić — svi iz Dolova.

Za nedelju dana našeg zajedničkog boravka na Kamenskom razvilo se iskreno drugarstvo. Naročito nas je oduševljavao zajednički kulturno-prosvetni rad, koji se sastojao od igranja kola, pevanja partizanskih pesama i prvih naših priredbi sa pesmama i kratkim skečevima.

Okružni komitet organizovao je sa nama politički rad radi upoznavanja sa ciljevima NOP. Ovde je za kandidata KP primljen Boško Marić. Drugi još nisu predloženi. Nije došlo ni do stvaranja SKOJ-a u četi.[5]

Na Kamenskom su uslovi smeštaja bili gori nego na Ljubinoj poljani. Opet smo se smestili u kolibe, spavali smo na senu u štalama. Mi nismo očekivali da ćemo tako brzo napustiti našu bazu, pa nismo bili dovoljno pripremljeni. Nisu svi imali dovoljno tople odeće, a retko ko ćebe ili dva para rublja. U štalama na masivu Plješevice, u decembru, nije bilo ugodno spavati bez pokrivača. Vladala je jaka studen sa mrazom. Do kasno u noć sedili smo uz vatru, da bismo što manje ležali i spavali. Međutim, to nije mnogo pomoglo. Retko je ko do zore izdržao i ležeći, a kamoli spavajući: spavati pred zoru nisu mogli ni oni koji su imali neko ćebe. Za vreme našeg boravka za četu je uređena jedna baraka, u koju smo se preselili na spavanje. Ali, ni u barakama nije bilo toplije.

Kao i na Ljubinoj poljani, ni na Kamenskom ishrana nije bila dobra. Tako smo već od prvih dana našeg partizanskog života bili suočeni sa njegovim teškoćama: slabom ishranom i hladnoćom. Bilo je to kaljenje koje je našem početnom partizanskom oduševljenju dalo potrebnu čvrstinu, upornost i istrajnost.

Teške uslove života u planinskim kolibama, petnaesto dnevnu planinsku izolovanost i usamljenost, pojedini drugovi nisu mogli izdržati. Nekoliko ih se razbolelo, a neki su zaključili da ne mogu podneti te napore. Zbog toga se ne-

---

[5] Tek u drugoj polovini decembra u Škarama je oformljena skojevska grupa, koja se potpuno organizaciono učvrstila i izabrala pročelnika u januaru 1942.

Kada je 1. januara 1942. došao Josip Cazi, iskusni partijski rukovodilac, političko-organizacioni rad dobio je pun zamah. On je odlučno razbio sektaštvo i počeo da učvršćuje skojevsku i stvara osnovnu partijsku organizaciju.

koliko boraca vratilo sa Kamenskog. Prekaljeni prvih dana, docnije smo sve teškoće shvatali kao sitnice prema ovim početnim.

Na Kamenskom je dovršeno formiranje čete. Političkog komesara čete Milana Tankosića poslao je sekretar OK natrag na teren. Nije nam bilo drago rastati se od njega. Rastali smo se želeći uspeh: on nama u borbi, a mi njemu u pripremi novih boraca za partizane. Za novog političkog komesara postavljen je Boško Marić, rudarski radnik. Dovršeno je formiranje vodova. Od boraca iz sela severno od Ljubine poljane formiran je 1. vod; kako njih nije bilo dovoljno za vod, nas četiri Zrmanjca smo dobrovoljno prešli k njima. Od Zrmanjaca je formiran 2. vod. Određene su starešine. U 1. vodu Petar Marić i Dušan Bursać, koji su smatrani za najhrabrije, nisu hteli primiti dužnost komandira voda. Postojalo je shvatanje da borci koji su pošli dobrovoljno da se bore ne treba da se uzdižu iznad ostalih. Ipak, dužnost komandira voda primio je Petar Marić. Za političkog delegata 1. voda izabran je Petar Babić. Za desetara prve desetine izabran je Dragan Rodić Veliki, a druge Dušan Bursać. U 2. vodu za komandira je izabran Mane Breka, za političkog delegata Ilija Radaković, za desetare Dušan Maričić i Branko Vladušić. Organizaciono oformljena i politički pripremljena, naša četa je bila spremna za predstojeće zadatke.

Na Kamenskom je formiran bataljon „Marko Orešković Krntija". U njega je kao 1. četa ušla četa Đoka Jovanića, naša kao 2. četa, dok je kasnije u sastav bataljona ušla Dalmatinska kao 3. četa. Posebno smo bili ponosni što je naš bataljon dobio ime Marka Oreškovića, člana CK KPJ i organizatora ustanka u Lici. Ali, to je značilo i obavezu više: trebalo je opravdati časno ime Krntijaša. Naredni zadaci i borbe pokazali su da časno nosimo to slavno ime. Marko Orešković je produžio da živi u nama.

U toku 1941. godine retki su bili slučajevi da jedna partizanska jedinica bez pritiska neprijatelja napusti teren na kome je formirana i ode u drugi kraj da se bori. Naša četa je odmah po formiranju napustila svoja sela i planine i otišla u srednju i severnu Liku. Od prvog dana ona ima karakter pokretne partizanske čete, kakav je imao i bata-

ljon u kome se nalazila. Nevezana za teren, od prvog dana je postala udarna jedinica, koja je u sastavu bataljona „Marko Orešković" služila kao pokretna rezerva Štaba Grupe ličkih partizanskih odreda, a docnije i Glavnog štaba Hrvatske. Takav borbeni put govori o visokoj svesti boraca koji su u nju stupili, o njihovoj spremnosti da se pod rukovodstvom Komunističke partije, kao pokretni avangardni odred, bore tamo gde najviše mogu doprineti borbi protiv okupatora i domaćih izdajica.

Vladimir MARIČIĆ

ZAKLETVA NA KAMENSKOM

Kamensko se nalazi na jugoistočnim padinama planine Plješevice. Ova visoravan sa nekoliko kuća i šumskih koliba, okružena bujnim šumama i brdima, svedok je mnogih istorijskih događaja vezanih za ovaj kraj. Udaljeno od naselja, sa malim brojem prilaznih puteva, Kamensko je bilo pogodno za ustaničko logorovanje i pripremu akcije, za okupljanje omladine i ostalog stanovništva, za prihvatanje novoprispelih boraca i njihovo svrstavanje u redove već formiranih jedinica. Iako nekomunikativno, ono je ipak imalo pogodne veze s Korenicom, Lapcem, Udbinom itd., što je za naše jedinice bilo od posebnog značaja.

Kad je ustanak počeo, Kamensko se pretvorilo u poprište značajnih političkih i ustaničkih zbivanja. Ovde je 11. septembra 1941. održano veoma značajno savetovanje vojnih rukovodilaca za Liku, koje je značilo prekretnicu u daljem razvoju oružane borbe i organizaciji partizanskih jedinica. U novembarskim danima, jedno kraće vreme, na Kamenskom se nalazilo partijsko i vojno rukovodstvo i više desetina naoružanih boraca. Okružni komitet KPH za Liku, Štab Grupe partizanskih odreda i drugi štabovi povremeno su se ovde nalazili i rukovodili odavde. Očekivalo se da će saveznici u jesen. 1941. ovde spustiti svoje padobrance, pa su i zato ovde okupljane naše jedinice. Tako se na Kamenskom često nalazilo više ljudi no u okolnim selima.

Okupatorska komanda u Donjem Lapcu, na Udbini, Korenici i drugim garnizonima i njihove sluge znali su za Kamensko. Širile su se priče o gerilcima, njihovim pripremama za napad na Italijane, o komunistima koji rukovode ustankom.

Na Kamenskom je pripremano formiranje prvog bataljona u Hrvatskoj, koji je docnije dobio ime narodnog heroja Marka Oreškovića. Po odluci Štaba Grupe ličkih partizanskih odreda 19. novembra 1941. formiran je bataljon čiji su borci položili zakletvu na vernost svome narodu i uzeli obavezu da se nepoštedno bore protiv okupatora i domaćih izdajnika sve dok zemlja ne bude slobodna.

Kad je stigla grupa dalmatinskih boraca, okupator se počeo ozbiljnije interesirati za ovo mesto. Ali, računajući na privremene uspehe koje je tada postizao, na pomoć od ustaške vlasti u periodu kada je ustanak za kratko vreme stagnirao, mislio je da su mu pozicije učvršćene i da s Kamenskog ne preti opasnost.

Za to vreme Okružni komitet Partije i Štab Grupe odreda formirali su prvu regularnu partizansku jedinicu u Hrvatskoj — bataljon „Marko Orešković" sa 110—115 boraca. Prvu četu sačinjavala je već postojeća četa „Marko Orešković", a drugu 46 novopristiglih boraca iz logora na Ljubinoj poljani, uglavnom Zrmanjaca i Tiškovčana. Bataljon je bio naoružan sa stotinak pušaka, 5 puškomitraljeza i 10 pištolja. U njemu su postojali jaka partijska ćelija i skojevski aktiv.

Hladnog i snežnog 29. novembra, između Velikog i Malog Kamenskog, na ulazu u Manitu dragu, postrojen je bataljon „Marko Orešković". Komandant Đoko Jovanić i komesar Milan Šijan stajali su ispred poravnatog stroja. Ispred prve čete stajali su komandir Danić Damjanović i komesar Drago Ožegović, a ispred druge Dušan Mileusnić i Boško Marić. Odeća i obuća su bile neujednačene, ali komanda čvrsta i vojnička. Komandiri četa su naredili komandirima vodova Milanu Žeželju, Dušanu Batinici i Manu Breki da odrede desetare i puškomitraljesce. Vodni delegati Milorad Miščević, Perica Cvetičanin, Ilija Radaković i Pepa Babić stajali su zajedno pozadi prve čete i veselo razgovarali o daljem radu.

To je bio samo prvi deo svečanog čina formiranja bataljona. Zatim se pred strojem pojavio komandant Grupe odreda Vlado Ćetković i pročitao naredbu o postavljanju rukovodilaca. Većina od nas takve naredbe nije nikada slušala, i bili smo neobično raspoloženi i radoznali šta će se

dalje događati. Mnogi mladići koji su postali borci ovog proslavljenog bataljona prvi put su detaljnije slušali o ciljevima NOB i ulozi KPJ.

S puškomitraljezima su zaduživani oni borci koji su se već ranije pokazali hrabrim i vičnim u rukovanju oružjem. Bila je velika čast nositi puškomitraljez. Stajali smo u stroju puni ponosa i samopouzdanja. Na kraju su pred stroj izašli članovi OK, Štab Grupe odreda i Štab bataljona. Član OK KPH za Liku Mile Počuča i komandant Grupe odreda Vlado Ćetković govorili su o narodnooslobodilačkoj borbi, o ulozi Komunističke partije Jugoslavije u toj borbi i o bratstvu i jedinstvu naših naroda. Komandant je posebno podvukao ulogu domaćih izdajnika koji su već bili u službi okupatora. Posle njih govorio je komandant bataljona Đoko Jovanić. Rekao je da se moramo boriti daleko od svojih kuća, da je potrebno širiti ustanak i u one krajeve koje još nije zahvatio. Istakao je da će bataljon uskoro krenuti na nove zadatke, tamo gde se dosada nisu pojavljivale ovako jake partizanske snage i gde okupator misli da je siguran. Slušali smo svaku izgovorenu reč. Svaki borac je jedva čekao da krene u borbu. Komandir 2. voda 1. čete Batinica, veoma raspoložen, poveo je pesmu. Ceo bataljon je prihvatio. Orila se „Mitrovčanka”. Komesar bataljona Milan Šijan veseo je posmatrao borce i sa zadovoljstvom slušao svoju omiljenu pesmu. Malo docnije čuo se i glas Steve Brozovića: zaorilo se „Vanjka, Vanjka, propađot”. Po toj pesmi Stevo je docnije dobio ime Vanjka. Iznenada, sve se stišalo. Ispred stroja pojavio se ponovo komandant bataljona i rekao:

— Drugovi, sada ćemo položiti zakletvu na vernost i odanost svome narodu, za nepoštednu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika, sve dok naša zemlja ne bude potpuno slobodna.

Zaorila se Internacionala, a zatim je komandant počeo da izgovara reči zakletve:[1]

> Zaklinjem se da iz ruku neću pustiti oružje sve dok posljednji fašistički okupator ne napusti moju zemlju, sve dok posljednji ustaški gad ne bude iskorijenjen.
>
> Zaklinjem se da ću se neprijatelju, koji je pomoću domaćih izdajica i plaćenika, porobio i opljačkao moju zemlju,

[1] Tekst zakletve sastavio je Marko Orešković jula 1941. godine.

klao i ubijao moj narod, žene i djecu, otimao moje žito, moj trud i muku i izgonio me sa mog djedovskog ognjišta, nemilosrdno osvetiti, da ću mu nanositi udarce, krv za krv, smrt za smrt.

Zaklinjem se da ću se u nemilosrdnoj borbi protiv ustaških razbojnika čuvati i kloniti svakog samovoljnog ispada i osvećivanja nad mirnim stanovništvom, ženama i djecom ma kakve vjere i narodnosti bili. Zaklinjem se da ću svagdje i uvijek zastupati interese bratstva i jedinstva i zajedničke borbe Srba, Hrvata i muslimana, za čišćenje moje zemlje od zajedničkog neprijatelja, protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajica i plaćenika, bili oni iz srpskih, hrvatskih ili muslimanskih redova.

Zaklinjem se da ću prije umrijeti nego odati sebe ili svoje drugove i našu svetu borbu, da ću prije umrijeti nego pljačkom ili samovoljnim nasiljem okaljati zastavu pod kojom se borim.

Ako prekršim ovu svetu zakletvu, ako pokažem slabost, malodušnost, kukavičluk, nedisciplinovanost ili zlonamjerno izdam interese svog naroda, neka sramno padnem od ruku svojih drugova.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Borci bataljona su ponavljali izgovorene reči svog komandanta. Iz stotinu grla odjekivale su reči zakletve. Okolo je vladala tišina, samo se odjek svečano date obaveze vraćao u stroj, kao da je želeo još jednom da potvrdi odlučnost narodnih boraca da u svojoj herojskoj borbi istraju do konačne pobede.

Posle završene zakletve pesmom smo dali oduška svom svečanom raspoloženju, svom ponosu i radosti što smo se zakleli na vernost narodu. Odjeknule su pesme po strmim obroncima Plješevice. Prvi bataljon NOV u Hrvatskoj položio je zakletvu i dobio sva formacijska i organizaciona obeležja jedinice koja je bila spremna za istorijske zadatke. Svaki od nas se osećao radostan i ponosan.

Bataljon je ubrzo krenuo put Krbavice da bi oko Otočca zatalasao ustanak i naneo još teže udarce okupatoru, zatim se nakon kratkog vremena pojavio u Dalmaciji, a do kraja rata u skoro svim krajevima naše zemlje.

Ilija RAŠETA

TROMJESEČNE BORBE OKO KORENICE

(januar—mart 1942. godine)

Potkraj jeseni 1941. godine u Lici je velikim trudom i žrtvama u kadrovima slomljena podmukla politička ofanziva okupatora, sračunata na razbijanje ustanka iznutra. U najvećem broju srpskih naselja četničke intrige su se razbile o patriotizam i političku svijest ljudi. Partizanska vojna organizacija proširila se i učvrstila. U hrvatskim naseljima jačao je otpor protiv ustaškog pritiska. Iz Dalmacije u Liku stigla je četa od 114 partizana Hrvata, koja je u srpskim selima primljena prijateljski i s povjerenjem. Stvoreni su uslovi za oštriju oružanu borbu protiv okupatora, za čvršću blokadu većih neprijateljskih garnizona i za prelazak na zamašnije ofanzivne operacije protiv okupatorskih snaga.

Na savjetovanju u Glavnom štabu Hrvatske 13. decembra Grupi ličkih partizanskih odreda stavljeno je u zadatak da dejstva usmjeri u dva pravca: na jug i na sjever. U južnoj Lici trebalo je oslobođenjem Donjeg Lapca stvoriti uslove za razbijanje četničkih organizacija, koje su se tamo razvijale oslanjajući se na jak četnički centar u Kninu. Likvidacijom neprijateljskih uporišta na sjevernom kraju Like u Plitvičkim jezerima, Prijeboju i Ličkom Petrovom Selu, trebalo je da se spoje slobodne teritorije Like i Korduna i stvore uslovi za planirana zajednička dejstva u slunjskom kotaru.

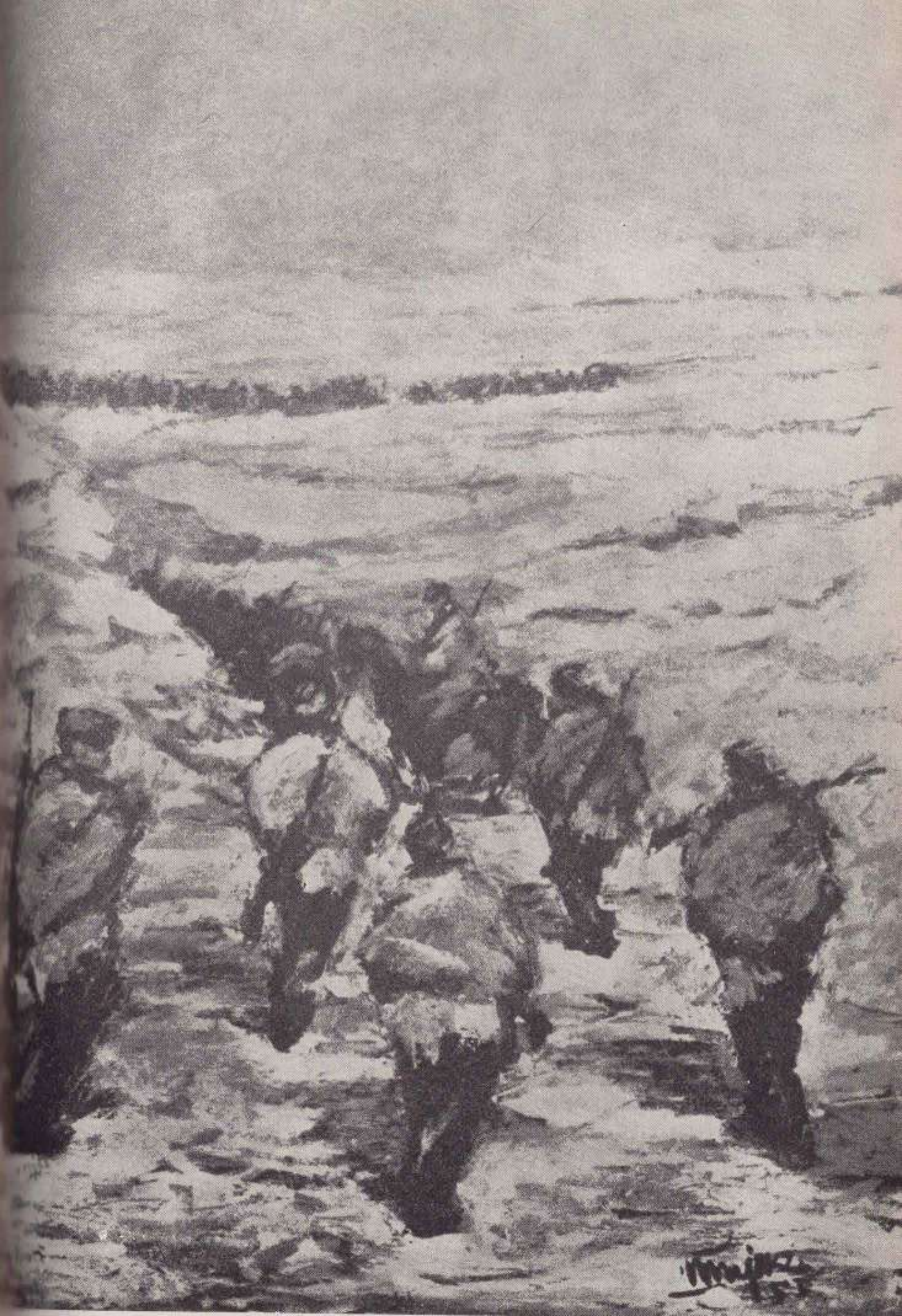

Tomo Šijaković: PARTIZANSKA KOLONA

Štab Grupe odreda[1] na prijedlog Okružnog komiteta KP izmijenio je donekle ovaj operativni plan: odlučio je da se dejstva u lapačkom kotaru nešto odgode, dok se tamo ne popravi politička situacija, a da se veće borbe protiv Talijana otpočnu u sjevernom dijelu Like, gdje četnici nisu imali gotovo nikakav utjecaj. Tako je poslije oslobođenja Plitvičkih jezera, pred kraj decembra, donijeta odluka da se napadne talijanski garnizon u Korenici.

U Korenici se tada nalazio nepotpun 1. bataljon 1. puka divizije „Re", jačine oko 700 vojnika. Drugi bataljon ovog puka nalazio se u Vrhovinama, 3. u Bihaću i D. Lapcu, dok je štab puka sa pukovskom artiljerijom i ostalim pukovskim jedinicama bio u Otočcu. Pored Talijana, u Korenici je bio i jedan vod ustaških žandara.

Napad na Korenicu planiran je za 1. januar 1942, a pripreme za napad otpočele su nedjelju dana ranije. Za napad su određeni:

bataljon „Ognjen Prica", koji se nalazio na prostoru od Plitvičkih jezera do Ljubova (1 mitraljez, 8 puškomitraljeza, 191 puška), pod komandom Bogoljuba Rapajića i Srđana Brujića;

bataljon „Marko Orešković", kojeg su se dve čete nalazile u otočačkom kotaru, a jedna (Dalmatinska) u blizini Korenice (7 puškomitraljeza, 163 puške), pod komandom Đoka Jovanića i Milana Šijana.

Ova dva bataljona biće ojačana haubicom 100 mm, koja se nalazila u Lapačkom bataljonu.

Osnovna zamisao bila je da se talijanski garnizon iz Korenice (čija je snaga procijenjena na 650 vojnika) izazove iz utvrđene Korenice i tuče na otvorenom polju. Ako to ne bi pošlo za rukom, predviđeno je da se izvrši napad na sam garnizon. Računalo se i sa time da neprijatelju zbog visokog snijega neće moći brzo da stigne pomoć iz okolnih većih garnizona (Vrhovina, Perušića, Gospića, Ud-

---

[1] Štab Grupe PO za Liku sačinjavali su: komandant Vlado Ćetković, politkomesar Šime Balen Martin, operativni oficir Miloš Uzelac, obavještajni oficir Petar Grubor. Pošto je Vlado Ćetković u borbi na Pogledalu 1. januara teško ranjen, za njegovog zamjenika postavljen je politkomesar 1. odreda Petar Kleut, a na mjesto ranjenog Miloša Uzelca za operativnog oficira postavljen je Joco Njegomir.

bine — Ličkog Petrovog Sela, Bihaća). Bataljonu „Marko Orešković" upućeno je naređenje da se odmah vrati iz Gacke doline u Trnavac kod Korenice.

II

Već početkom jeseni 1941. godine partizani su u Lici organizovali ekonomsku blokadu neprijateljskih garnizona. Ona je prema većem broju okupatorskih uporišta bila uspješna. Korenička pijaca ostajala je i pazarnim danom prazna. Komanda garnizona u Korenici ubrzo je ostala bez rezervi mesa. Bojeći se da zbog snijega neće moći preko zime da se snabdijeva hranom iz svojih skladišta u Vrhovinama i Otočcu, te da će dospjeti u krizu zbog ishrane, slala je pojedine jedinice da vrše upade u okolna sela i da milom ili silom nabavljaju hranu.

Tako je 29. decembra oko podne jedno odjeljenje od 13 vojnika i dva oficira na šest saona upućeno iz Korenice u Bjelopolje da bi rekviriralo stoku, suvo meso, krompir i žito. U Bjelopolju se nalazila Dalmatinska četa pod komandom Stanka Parmača i Anta Banine sa zadatkom da štiti selo od ovih pljačkaških upada. Ona je pred veče napala ovo talijansko odjeljenje. Poslije kratke borbe, pretrpjevši gubitke od 3 mrtva i 2 ranjena, neprijatelj se predao. Dalmatinska četa nije imala gubitaka.

Saznavši za sukob u Bjelopolju Štab Grupe, koji se nalazio u Krbavici, naredio je bataljonu „Ognjen Prica" da svoje dvije čete (iz Krbavice i sa Ljubova) odmah uputi u Bjelopolje. Već uveče do 19 sati prva četa pod komandom Brate Orlića stigla je u s. Tuk i tamo posjela položaj na brdu Galovcu, dok je Dalmatinska četa držala položaj s druge strane ceste Korenica — Bjelopolje, na brdu Bukovcu.

Zabrinut što mu se odjeljenje upućeno u Bjelopolje nije vratilo do mraka, komandant koreničkog garnizona uputio je u 20.30 sati svoje dvije čete u potragu za njim. Korenica je ostala skoro prazna. Noć je bila prosvijetla, snježna i vrlo hladna. Jedna četa krenula je pravo cestom prema Bjelopolju, a druga prema selu Ponoru. Prije ponoći prva od ovih dviju četa naišla je na zasjedu između

Galovca i Bukovca. Odlučnim napadom partizani su brzo razbili ovu kolonu. Ubijeno je 10, a zarobljeno 16 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjena su 3 puškomitraljeza i 16 pušaka. Razbijena okupatorska četa u neredu je bježala pred partizanima prema Korenici. Druga talijanska četa, koja je iz Ponora čula borbu, pritekla je prvoj u pomoć i omogućila joj povlačenje. Do zore obje okupatorske čete su stjerane u Korenicu.

Ne odustajući još uvijek od ideje da kazni drske ustanike, komandant garnizona idućeg jutra (30. decembra) ponovo šalje dvije čete ojačane vodom mitraljeza u pravcu Bjelopolja. Međutim spomenute dvije partizanske čete zaustavile su ove snage na tri kilometra od Korenice, kod sela Jasikovca. Kad je malo zatim, oko 10 sati, pristigla s Ljubova druga četa bataljona „Ognjen Prica" pod komandom Staniše Opsenice i pojavila se na desnom boku neprijateljskih snaga, sve tri čete prešle su u protivnapad, te protjerale neprijatelja u Korenicu, nanijevši mu nove gubitke. Partizanske snage ušle su tada u sela oko same Korenice: Krst, Gradinu i Vranovaču, pa tako zatvorile garnizon u čvrst obruč.

Uplašena komanda garnizona tražila je preko radioveze hitnu pomoć od komande puka u Otočcu, jer je brojnu snagu partizanskih jedinica višestruko precijenila. Od nekoliko stotina partizana ona je vidjela nekoliko hiljada.

Poslije ovih nepredviđenih okršaja ubrzo su uslijedile nove borbe. Tako se dalja borba oko Korenice razvijala drukčije nego što je bilo planirano u Štabu Grupe ličkih odreda.

III

Štab Grupe ličkih partizanskih odreda ocijenio je da će uslijediti intervencija iz okolnih garnizona, pa je zato odmah preduzeo mjere da se spriječi upućivanje pomoći opkoljenom talijanskom bataljonu. Na pravac Vrhovine—Korenica, koji je trenutno bio najugroženiji, a na kome, osim patrola, nije bilo partizanskih snaga, upućena je odmah iz Trnavca grupa od 20 boraca, koji su se tu nalazili na političkom tečaju.

Prvom odredu „Velebit" naređeno je da zatvori pravce koji iz Gospića vode u Krbavu, a u prvom redu da spriječi prolaz neprijatelja preko Ljubovskog prevoja i kroz Pločanski klanac. Pošto je 2. četa bataljona „Ognjen Prica" otišla 30. decembra s Ljubova, tamo je ostao samo vod partizana iz Široke Kule. Zato je 1. lički odred „Velebit" naredio svom 2. bataljonu (sektor Kula — Vrebac) da sa glavninom svojih snaga posjedne i brani Ljubovo. Jurišna četa 1. odreda i jedan vod iz 1. bataljona upućeni su na Pločanski klanac. Jedinice 3. bataljona 1. odreda (sektor Divoselo—Raduč) svojom aktivnošću na glavnoj ličkoj komunikaciji između Gospića i Gračaca trebale su vezati dio okupatorskih snaga, pa im tako onemogućiti dejstva prema Korenici.

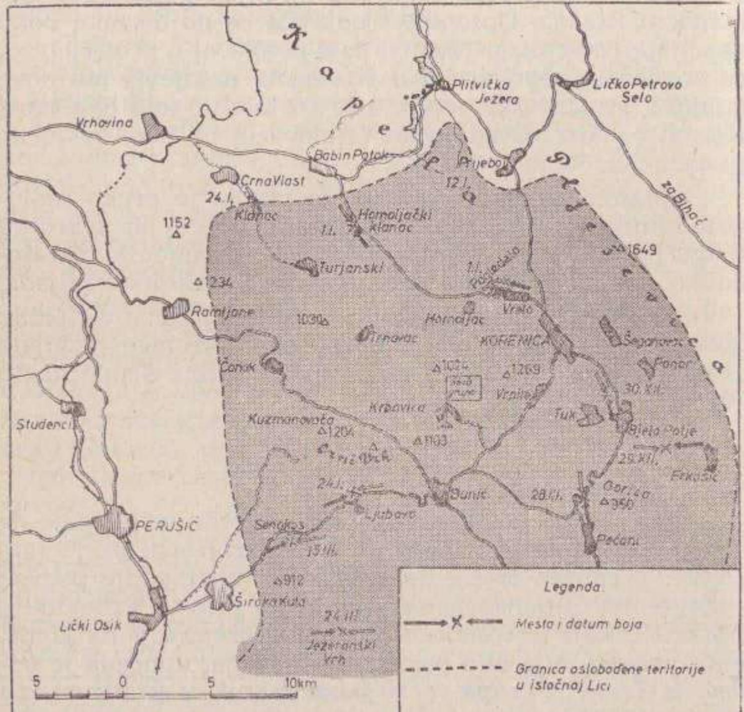

Bataljon „Krbava", pod komandom Mićuna Šakića i Periše Cvetičanina, trebalo je da pored šire blokade garnizona na Udbini i u Podlapači, još jednom četom zatvori prevoj Goricu kod Pećana, a vod odabranih boraca uputi u rezervu Štaba Grupe u Krbavicu.

Bataljon „Marko Orešković" vratio se iz Gacke doline 30. decembra uveče, te se poslije napornog marša zadržao jednu noć na odmoru u Trnavcu. Njemu je bilo naređeno da zatvori pravac koji od Vrhovina preko Babinog Potoka vodi ka Korenici, tj. Homoljački klanac (nazivan još i Šijanov klanac) između Babinog Potoka i Homoljca. On je na ovaj zadatak krenuo 31. decembra prije zore, pa je, pošto se preko dana zadržao na padinama Oštrog obljaja i uveče imao manji sukob s glavninom talijanske kolone koja je toga dana išla prema Korenici, noću poseo Homoljački klanac.

Prostor oko Plitvičkih jezera i Prijeboja kontrolisale su patrole iz bataljona „Ognjen Prica" i djelimično naoružane seoske straže. Na taj su način oko Korenice zatvorena dva obruča: jedan uži neposredno oko grada i jedan širi na prilazima Krbavskom polju, na 20—30 km od Korenice.

Tako je posljednjih dana 1941. godine otpočeo boj Grupe ličkih partizanskih odreda (šest bataljona i tri čete sa 1074 puške, 33 puškomitraljeza, 3 mitraljeza, 1 haubicom) protiv talijanske divizije „Re", koja je držala pod okupacijom veći dio Like i imala (ne računajući ustaše i četnike) preko 10000 vojnika, oko 100 artiljerijskih oruđa, oko 500 mitraljeza i puškomitraljeza, preko 8000 pušaka, tenkovske i konjičke jedinice, avijaciju za podršku itd. Glavni garnizoni ove divizije bili su u mjestima: Otočcu, Vrhovinama, Gospiću, Korenici, Udbini, Donjem Lapcu, Bihaću i Ličkom Petrovom Selu. Korenica je, dakle, bila u sredini rasporeda divizije.

IV

Komandant puka u Otočcu Anđelini (Angelini) na vijest o sukobima i porazima kod Korenice brzo je reagovao. Uplašen za sudbinu svog 1. bataljona, on je već 30. decem-

bra u Vrhovinama pripremao 2. bataljon, ojačan pukovskom četom minobacača, da bi idućeg dana krenuo u pomoć opkoljenom garnizonu, koji je radiovezom javio da ga napadaju snage jačine nekoliko hiljada dobro naoružanih ustanika, mada je oko Korenice bilo svega oko 300 partizana. Jedna četa 2. bataljona, ojačana vodom mitraljeza, upućena je već 30. decembra po podne iz Babinog Potoka sa zadatkom da kao prednji odred ovlada u toku noći Homoljačkim klancem i obezbijedi prolaz glavnine bataljona ka Korenici.

Ova četa, idući dijelom pješke, a dijelom na saonama, izbila je pred klanac kasno u noć. Tu je naišla na grupu od 20 partizana, učesnika političkog tečaja u Trnavcu. Pred ponoć počela je u snježnoj mećavi neravna borba, uz odnos snaga 1:10. Poslije dva sata borbe Talijani su se probili u selo pod klancem, ali su to platili gubitkom od 7 mrtvih i 10 ranjenih. Partizani su se povukli s klanca bez gubitaka. Samo je jedan borac ranjen (Milan Kuprešanin).

Glavnina talijanskog 2. bataljona krenula je iz Babinog Potoka 31. decembra u podne, pa je kroz Homoljački klanac prošla pred veče, ostavljajući četu koja je bila u klancu za svoju zaštitnicu. U vrijeme kad je ova kolona stigla na oko dva kilometra južno od klanca, naspram padina Oštrog obljaja, čete bataljona „Marko Orešković", koje su tu bile posjele položaje, otvorile su vatru. Zbog slabe vidljivosti, velikog odstojanja i zatajivanja zamrznutih puškomitraljeza vatra je bila prilično slaba i neprecizna. Na nju su Talijani brzo odgovorili vatrom iz minobacača i mitraljeza, pa je poslije jednočasovne čarke njihova kolona produžila, bez većeg zadržavanja preko Pogledala u Korenicu i tamo stigla nešto poslije ponoći.

Četa u zaštitnici prošla je bez sukoba i zaustavila se u selu Homoljcu da se odmori do zore, jer je bila premorena borbom od prošle noći, napornim noćnim pješačenjem kroz snijeg i opterećena ranjenicima. Ona je produžila marš prema Korenici 1. januara izjutra, ali nije daleko stigla.

Kad je Štab Grupe 31. decembra izjutra dobio izvještaj o borbi na Homoljačkom klancu i o kretanju neprijateljskih snaga prema Korenici i saznao da bataljon

„Marko Orešković" nije još stigao na klanac, naredio je 1. četi bataljona „Ognjen Prica" (komandir Vlajko Vlaisavljević) da noću između 31. decembra i 1. januara izađe na klanac Pogledalo (između Vrela i Homoljca) i spriječi prolaz neprijatelja u Koreničko polje. Četa je izbila na Pogledalo u vrijeme kad je glavnina 2. bataljona već prošla kroz klanac, a zaštitnica se nalazila u Homoljcu. Prije podne 1. januara na Pogledalo je naišla neprijateljska zaštitnica. Partizani su je napali bliskom vatrom iz šume južno od klanca. To je neprijatelja zbunilo i nateralo da se ukopa u snijeg. Borba se zatim, bez znatnije promjene u položaju, otegla do po podne.

Saznavši prije podne o ovoj borbi, komandant Grupe Vlado Četković, uzeo je vod partizana iz rezerve (vod iz bataljona „Krbave"), poveo ga preko Vujinovih Glava i Homoljca, preveo preko ceste i doveo sa sjeverne strane prema klancu, iza leđa neprijatelju. Pred veče je sa obje strane izvršen juriš na skoro dvostruko brojnijeg protivnika. Talijanska ojačana četa je skoro potpuno uništena. Poginulo je 17 neprijateljskih vojnika, ranjeno 10, a zarobljeno 125, među kojima i 4 oficira. Raspršeni ostaci (oko 60 vojnika sa 3 oficira) uspjeli su da pobjegnu prema Korenici. Zaplijenjeno je 7 mitraljeza, 8 puškomitraljeza, 80 pušaka i dosta municije. Sa bojnog polja iznijet je teško ranjeni komandant Grupe Vlado Četković.

Istog dana, 1. januara, komandant talijanskog puka, koji se s 2. bataljonom probio u Korenicu, da bi oslabio neposredni pritisak na garnizon i olakšao dolazak zaštitnice, jer je osjetio da s njom nešto nije u redu, naredio je da se izvrše ispadi iz Korenice u pravcu Kalebovca, Gradine i Vranovače. Ispad je podržan jakom vatrom minobacača i mitraljeza. Pošto su upali u Kalebovac, zapalili su ga. Protivnapadom dijelova bataljona „Ognjen Prica" i Dalmatinske čete Talijani su ponovo stjerani u Korenicu. U toku ovih borbi na partizanskoj strani bilo je 7 poginulih i desetak ranjenih, dok je neprijatelj imao 20 što poginulih, što ranjenih.

Komandant puka je još 30. januara, prilikom formiranja kolone za pomoć Korenici, naredio da se jedan kombinovani odred, tzv. pokretna grupa (sastavljena od voda

izviđača, jedne čete „crnih košulja" i dva voda mitraljeza), povuče sa akcije u rejonu Dabra i priključi koloni za Korenicu. Pošto ova grupa nije stigla da se 31. decembra priključi glavnoj koloni, ona je 1. januara krenula za njom iz Babinog Potoka. Ova kolona je po podne stigla pred Homoljački klanac. Na klancu su tada već bile dvije čete bataljona „Marko Orešković" i dvadesetak boraca sa političkog kursa. U zasjedi je, dakle, bilo ukupno oko 140 boraca sa 4 puškomitraljeza, dok je pokretna grupa imala preko 300 ljudi, 12 mitraljeza, 20 puškomitraljeza, tromblone itd. Partizani su sačekali da čelo kolone (izviđački vod) stigne do zidina spaljenih kuća pod klancem, pa su onda izvršili oštar napad i natjerali kolonu da polegne u dubok snijeg. Preciznom vatrom sa dobro izabranih položaja i vještim manevrom na bokovima kolone u toku dvočasovne borbe potpuno su razbili neprijatelja. Začelni dio kolone u neredu je pobjegao uveče nazad prema Babinom Potoku. Izviđački vod pružao je svu noć otpor iz zidina spaljenih kuća pod klancem. Pred zoru jurišem je savladan njegov otpor. Na bojištu je ostalo 50 mrtvih neprijateljskih vojnika, a 95 je zarobljeno. Plijen je bio obilat: 4 mitraljeza, 7 puškomitraljeza i oko 100 pušaka. Na partizanskoj strani poginuo je samo jedan borac (Popović iz Ploče).

Poslije poraza ove kolone, komanda divizije „Re" pokušava da još jednom u Babinom Potoku formira kolonu koja bi se probila do Korenice i omogućila izvlačenje garnizona iz nje u Vrhovine. Pod komandom komandanta 2. puka, pukovnika Sodua (Sodu), dovedena su tamo nova dva bataljona i neke jedinice za vatrenu podršku. Od Anđelinija je zatraženo da on dijelom snaga iz Korenice iziđe ovoj koloni u susret. Anđelini je najprije odgovorio da iz Korenice ne može ni da makne, a zatim je popustio i obećao da će izvršiti ispad do pod Pogledalo. Da bi, kada otpočne ispad, olakšao izvlačenje težeg oružja na taj pravac, on je žandarskom vodu naredio da iskoristi stanovništvo Korenice i očisti dio puta prema Vrelu. Žandari su pokušali da ovo učine, ali ih je jedan vod partizana iz bataljona „Ognjen Prica" brzim i smjelim ispadom zarobio pred samom Korenicom naočigled Talijana. Anđelini tada

javlja da nije u stanju maći se ni stopu iz Korenice. Komanda divizije odustaje od slanja kolone iz Babina Potoka. Garnizon u Korenici je na neko vrijeme ostavljen sam sebi.

V

U toku burnih dana oko Korenice stvorena je situacija sasvim različita od one kada je pripremljen prvi plan za napad na nju. Sada se više nije moglo računati na to da će se neprijatelj nekako izmamiti iz grada na otvoreno polje i tamo napasti, niti da će se moći iznenaditi napadom. Korenica se intenzivno utvrđivala. Sam garnizon sada je brojao oko 1000 vojnika, jer je u njemu bio i 2. bataljon 1. puka divizije „Re". Pa ipak, štab Grupe ostao je pri odluci da se izvrši napad na grad. Na ovu odluku navodili su ga i veliki uspjesi postignuti u toku borbi oko Korenice. U zarobljeničkom logoru u Krbavici bilo je već 240 zarobljenika. Jedinice su u uspješnim borbama stekle sigurnost, a bile su i bolje naoružane zaplijenjenim oružjem i municijom. Vjerovalo se u brz uspjeh, jer je donekle potcjenjivana čvrstina talijanskog vojnika kada se nalazi u utvrđenom zaklonu.

Pripreme za napad otpočele su odmah pošto je situacija stabilizovana, tj. prvih dana januara. Haubica je do 10. januara s teškom mukom, po dubokom snijegu, prevučena volovskom zapregom iz lapačke doline preko Kamenskog u Frkašić.

Tih dana talijanski komandant u Korenici i dalje je molio za pomoć štab svoje divizije. Smatrajući da radiodepešama ne može dovoljno ukazati na opasnost u kojoj se garnizon nalazi, on je 12. januara spremio i noću, krišom, kroz jedan otvor u blokadi poslao oficirsku patrolu na skijama sa pismenim izvještajem i usmenim nalogom vođi patrole kako da izvijesti o situaciji. Nju je, međutim, kod Plitvičkih jezera presrela i zarobila jedna patrola iz bataljona „Marko Orešković". Iz zaplijenjenog izvještaja moglo se vidjeti da neprijateljski komandant ocjenjuje situaciju kao vrlo kritičnu, da precjenjuje brojno stanje i naoružanje partizana, da ga mori bojazan od napada na Korenicu, da slabo stoji sa hranom i da pomišlja na napu-

štanje garnizona. Ovo je još više utvrdilo uvjerenje Štaba Grupe da postoje izgledi za uspjeh napada.

Napad je planiran za 20. januar. Nekoliko dana ranije vršen je sistematski pritisak na garnizon. Preko megafona pozivani su talijanski vojnici na predaju. Haubica je privučena u Šeganovac, pa je odande sa nekoliko granata nišanjenjem kroz cijev (pošto nije imala nišanskih sprava), 14. januara tučena Korenica. Ovo je proizvelo jak utisak na neprijatelja, a pretrpio je i gubitke.

Štab Grupe održao je 18. januara kratko savjetovanje u s. Vrpilu sa komandantima bataljona i komandirima četa radi utvrđivanja konačnog plana za napad na Korenicu. Ovom savjetovanju je prisustvovao i komandant Glavnog štaba Hrvatske Ivo Rukavina kao i nekoliko članova Okružnog komiteta za Liku. Utvrđeno je da u napadu učestvuju bataljoni: „Ognjen Prica" — s Dalmatinskom četom (koja mu je bila pridodata) s pravca Vranovače, a s 1. iz pravca Kompolja i bataljona „Krbava" s jednom četom s pravca Gradine. Haubica je privučena na

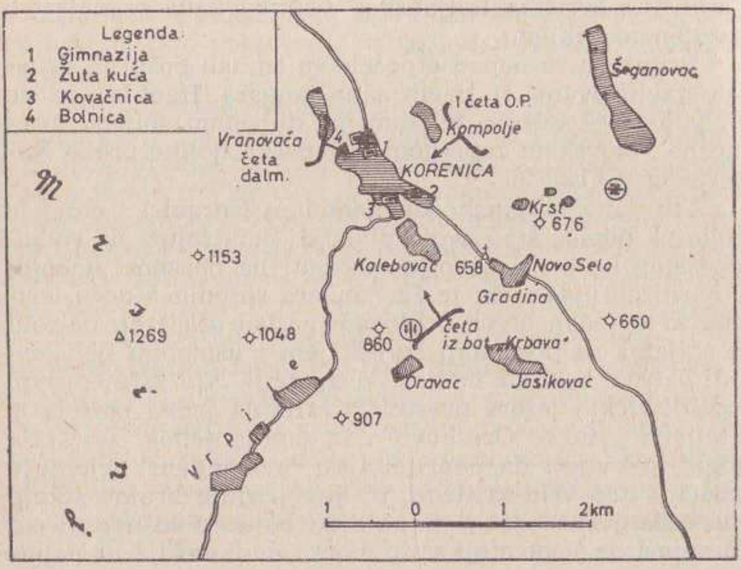

Varićak (k. 860), tj. na svega 1 km od periferije Korenice, da bi podržala napad čete iz bataljona „Krbava".

Napad je počeo 20. januara po podne. Partizanske snage s pravca Vranovače i Kompolja uspjele su na nekoliko mjesta da se dokopaju periferijskih zgrada, ali dalje nisu mogle da napreduju, pa su se u toku noći povukle na polazne položaje.

Četa bataljona „Krbava", sa kojom su se nalazili zamjenik komandanta Petar Kleut i operativni oficir grupe Miloš Uzelac, probila se u toku noći s pravca Kalebovca do utvrđene kovačnice u Korenici uz gubitke od nekoliko ranjenih, među kojima je bio i Miloš Uzelac. Zbog gubitaka i utroška municije ova četa nije uspjela da napreduje dalje od kovačnice. Kad je svanulo, zbog bočne vatre iz žute kuće i iz bunkera zapadno od kovačnice, ona nije mogla da se povuče, kako su to učinile druge jedinice, te je predanila pod koncentričnom vatrom na južnoj periferiji Korenice, odbivši nekoliko neprijateljskih protivnapada i pretrpjevši gubitke od 3 mrtva i 12 ranjenih. Neprijatelj je na tom sektoru imao 10 mrtvih (među kojima dva oficira) i više ranjenih. Četa se pod borbom povukla iduće večeri (21. januara) iznevši mrtve i ranjene drugove.

Haubica je prvog dana napada gađala neprijateljski štab smješten u gimnaziji. Pri tome je postigla jedan direktan pogodak kroz prozor i nanijela gubitke osoblju štaba, ali su glavni rukovodioci ostali nepovrijeđeni, jer su se nalazili izvan štaba.

Prodorom u rejon kovačnice bila je stvorena vrlo kritična situacija za branioca, ali je ostala neiskorišćena zbog nepoznavanja stvarne situacije i neumješnosti partizanske komande: nepotrebnog zalijetanja članova štaba u prve redove i nepostojanja rezerve za proširenje uspjeha. Jedna svježa četa iz rezerve bila bi dovoljna snaga da se izvrši dublji prodor u grad s juga i da se naruši cijeli sistem odbrane. To je, međutim, propušteno.

Iduće noći (21/22. januara) učinjen je još jedan pokušaj da se prodre u grad s pravca Vranovače. Zauzeta je bolnica, koja se nalazila izvan utvrđenog gradskog rejona i predstavljala izdvojenu utvrđenu tačku. Dalje se

nije napredovalo. Talijani su idućeg dana protivnapadom ponovo zauzeli bolnicu, ali je nisu zadržali u rukama duže od nekoliko dana.

Poslije neuspjelog napada od 20. i 21. januara Štab grupe privremeno odustaje od pokušaja da jednim općim napadom zauzme Korenicu. Već 23. januara donijeta je odluka da se Korenica drži blokirana snagama do jednog bataljona, a ostale snage da se upotrebe za šira obezbjeđenja prilaza Krbavskom polju i za aktivna dejstva na drugim sektorima.

Za blokadu je određena jedna četa iz 2. bataljona 1. odreda, koja je preuzela odsjek blokade u Vranovači, a Dalmatinska četa je upućena u Turjanski u sastav bataljona „Marko Orešković" da zatvori ugroženi pravac Crna Vlast — Turjanski. Dvije čete iz bataljona „Krbava" kontrolisale su Kompolje i Kalebovac. Bataljon „Marko Orešković" zadržao je i dalje kontrolu pravaca Vrhovine — Homoljački klanac — Korenica i Vrhovine — Turjanski. Bataljon „Ognjen Prica" izvučen je u rezervu, s tim što je jednu četu uputio na Ljubovo, jednu u rejon Vrelo — Mihaljevac[2], a jednu u Krbavicu.

Prije nego je raspoređivanje snaga potpuno izvršeno odigrale su se (24. januara) dvije značajne borbe, na Ljubovu i kod Turjanskog.

VI

Za vrijeme i poslije partizanskih napada od 20. i 21. januara garnizon u Korenici je bio na rubu demoralizacije. Komandant puka očajnički moli da ga intervencijom spolja izvuku iz Korenice[3]. Pošto se komanda divizije „Re" osjećala nemoćnom da pomogne, dalju akciju za spasavanje preuzima komanda 5. korpusa. U Vrhovinama je bila

---

[2] U ovo vrijeme formirana je, kao 3. četa bataljona „Ognjen Prica", Omladinska četa, koja je pripremana u centru za obuku u Debelom Brdu.

[3] Komandant puka 21. I depešom traži od štaba divizije pomoć, navodeći da je situacija očajna. Iz divizije obećavaju pomoć i pitaju da li se može garnizon održati još tri dana. Odgovor je glasio: „Ne garantujem da ćemo se održati još tri dana." (Angelini: „Logorske vatre u Hrvatskoj", str. 90).

taktička komanda divizije, u koju tih dana dolazi, pored komandanta korpusa, još i komandant 2. armije iz Rijeke general Roata (Roatta). Tu je stvoren novi širok plan pomoći garnizonu u Korenici, koji je počeo da se ostvaruje 23. januara.

Po tome planu trebalo je da Korenica bude deblokirana i posada izvučena intervencijom sa tri konvergentna pravca: Vrhovine — Korenica, Gospić — Ljubovo — Korenica i Udbina — Korenica.

Glavna i najjača kolona formirala se u Vrhovinama. U njen sastav ušle su znatne snage — pet bataljona pješadije ojačanih teškom i srednjom artiljerijom, minobacačima, tenkovima i bacačima plamena — ukupno preko 3500 vojnika. Ova kolona račvala se već kod Vrhovina u dva kraka. Prvi krak — četiri bataljona pješadije i ojačanja usmjeren je preko Crne Vlasti i klanca Turjanskog na Trnavac, a drugi — bataljon fašista (crne košulje) sa ojačanjima — vodio je preko Babinog Potoka na Homoljac i Vrelo.

Na pravcu Gospić — Ljubovo — Bunić formirana je pomoćna kolona u Širokoj Kuli, gdje su se snage prikupljale već od 17. januara. U njen sastav ušla su dva bataljona pješadije, četa minobacača, baterija artiljerije i vod lakih tenkova — ukupno oko 2000 vojnika.

Garnizon u Udbini (3. bataljon 2. puka divizije „Re") trebalo je da ispadom u Jošan veže partizanske snage sa te strane i tako olakša napredovanje prvih dviju kolona.

U zamišljenoj akciji deblokiranja Korenice uzelo je, prema tome, učešća oko 7000 vojnika (uračunavši i garnizon u Korenici), dobro ojačanih teškim oružjem i podržavanih avijacijom[4]. Ove snage trebalo je da se na svom putu do Korenice ogledaju sa približno 800 partizana. Odnos je dakle bio 1:9. Međutim na dva osnovna pravca obezbeđenja (Turjanski i Ljubovo) bio je 1:12 u živoj sili, a potpuno neuporediv u naoružanju.

Okupatorske kolone su krenule na zadatak po planu, 23. januara u 8 časova.

---

[4] Svi podaci o sastavu i zadatku kolona uzeti su iz autentičnih italijanskih izvora, pa se mogu pouzdano uzeti kao tačni.

Glavna kolona na svom osnovnom pravcu u toku dana 23. januara napredovala je od Crne Vlasti do klanca (sjeverozapadno od Turjanskog). Taj pravac branila je 1. četa bataljona „Marko Orešković". Ona se pod borbom povukla na klanac gdje je do pred mrak odolijevala napadima dvaju neprijateljskih bataljona, a zatim povukla na položaje istočno od klanca. Uveče je pristigla Dalmatinska četa bataljona „Marko Orešković", pa je noćnim protivnapadom klanac ponovo zauzet. Idućeg jutra zbog žestoke artiljerijske i minobacačke vatre neki položaji na njemu su privremeno napušteni, ali su novim protivnapadima povraćeni ili kontrolisani vatrom sa susjednih položaja.

Već po podne 24. januara stigla je u Crnu Vlast vijest o porazu kolone koja je bila krenula iz Široke Kule na Ljubovo. Sada, kada je pokušaj na jednom pravcu propao, popustio je i pritisak operativne komande na pukovnika Sodua da i dalje pokušava sa prodorom prema Turjanskom. Akcija se zaustavlja, te se kolona sa velikim brojem poginulih, ranjenih i smrznutih povlači u Crnu Vlast.

Crnokošuljski bataljon iz Babinog Potoka nije se „zbog visokog snijega" ni približio Homoljačkom klancu, na kome se nalazila nepuna četa bataljona „Marko Orešković".

Kolona iz Široke Kule, pod komandom majora Đufride (Giufridi), naišla je najpre kod Senokosa na predstraže koje su je natjerale da se razvije i gazi dubok snijeg. Oko podne ona je stigla pred dobro zamaskiranu potkovičastu zasjedu u visini zaselka Rakići. Prednje odjeljenje nije napadnuto i prošlo je kroz zasjedu ne primjetivši partizane — komanda bataljona je htjela da glavnina kolone priđe što bliže zasjedi. U zasjedi je bio nepotpun 2. bataljon 1. odreda (pod komandom Joce Njegomira) — svega oko 185 boraca. Zaustavivši vatrom glavninu neprijateljske prethodnice, partizani su joj već u prvim minutama borbe nanijeli znatne gubitke. Od podne do pred mrak oni su tukli iz zasjede pristižuću glavninu kolone, vršeći samo neka manja pomjeranja da bi bolje tukli ciljeve koji bi se sklonili u mrtvi ugao. Vatra s neprijateljske strane bila je vrlo neprecizna i sve slabija. Uveče je cio bataljon prešao na juriš protiv već desetko-

vanog i prilično demoralisanog protivnika, kod koga su se opažali znaci rasula.

Rezultat ove borbe bio je prosto nevjerovatan. Partizani su, uz gubitak od jednog poginulog i dva ranjena, do nogu porazili dvanaest puta brojnijeg neprijatelja. Na bojnom polju ostao je mrtav komandant kolone Đufrida sa još 10 oficira i 409 vojnika — poginulih, smrznutih, ranjenih i zarobljenih. Nekoliko stotina promrzlih, ranjenih i poginulih evakuisano je sa bojišta još u toku borbe. Ostatak kolone je u najvećem neredu pobjegao nazad prema Širokoj Kuli. Plijena je ostalo više nego što su partizani mogli pokupiti cijelu noć: 2 tenka, 4 topa s kompletima municije, 20 mitraljeza i puškomitraljeza, 200 pušaka, 50 pištolja itd.

Sjutradan su partizani preko puštenih zarobljenika pozvali talijansku komandu u Širokoj Kuli da pokupi svoje poginule i ranjene s bojišta. Oni su pod zastavom Crvenog krsta to odmah učinili, otpremivši u Gospić 46 preživjelih ranjenika. Ranjenim neprijateljskim vojnicima partizani su još u toku noći pružili prvu pomoć. Talijanski sanitetski oficir koji je preuzeo ranjenike zahvalio se partizanima na ovom humanom postupku i ponudio im dio svoga sanitetskog materijala kao protivuslugu.

Tako se neslavno završio ovaj pokušaj dviju kolona, od kojih je komanda 2. armije previše očekivala i za njihovo nastupanje izvršila trodnevnu avio-pripremu s utroškom od oko 1000 avio-bombi ali bez ikakvog borbenog efekta.

Garnizon s Udbine pametno se izgovorio višem štabu da je i sam blokiran, te nije nikud ni kretao.

Kakav je bio odjek ovih okupatorskih poraza u komandi 2. armije na Rijeci vidi se iz zapisa talijanskog generala Zanusija (Zanussi), koji je sumirajući rezultate borbi na Ljubovu i kod Turjanskog, zapisao: „Sve u svemu, izgleda da je iz stroja izbačeno oko 1000 ljudi, uključujući ovdje velik broj smrznutih. Jednom riječju, crn dan, najcrnji od početka rata s Jugoslavijom"[5].

---

[5] Đakomo Zanusi: „Rat i katastrofa Italije", Rim, 1946. god., str. 98.

Ove pobjede za borbeni moral stanovništva Like bile su vrlo značajne. Narod je bio spreman dati sve za svoju vojsku. Nikle su nove pjesme o partizanima — junacima. Zaplijenjeni topovi i tenkovi krenuli su s partizanskim posadama u borbu okićeni vezenim ručnicima.

Komanda 2. talijanske armije iskoristila je kontakte svojih parlamentara sa partizanskim oficirima prilikom preuzimanja zarobljenika i ranjenika, koje su partizani puštali, da ponudi komandi Grupe partizanskih odreda za Liku jednu nagodbu. Ona je tražila da izvrši mirnu evakuaciju Korenice i Udbine, uz obavezu da u toku 1942. godine njene jedinice neće zalaziti u šire područje Krbavskog polja. Pored toga izrazila je spremnost da za svoje zarobljene oficire i podoficire daje zatvorene pripadnike NOP, ne samo one koje drži ona, nego i one koji su bili kod ustaša i četnika. Štab Grupe se poslije savjetovanja sa Okružnim komitetom partije saglasio da s talijanskom komandom bude u kontaktu radi razmjene zarobljenika za zatvorenike, ali je odbio ponudu o mirnoj evakuaciji. Ona je prihvaćena samo pod uslovom da talijanski garnizoni ostave svu opremu, oružje i hranu, pa da razoružani neometano izađu iz Korenice i Udbine u Vrhovine, odnosno Gospić. Talijani na ovo nisu pristali[6].

VII

Blokada Korenice je nastavljena, ali su u toku prve polovine februara izvršena nova pomjeranja snaga. Ljubovo je preuzela četa Staniše Opsenice iz bataljona „Ognjen Prica". Drugi bataljon 1. partizanskog odreda (bez čete) upućen je da učestvuje u opsadi Korenice. On je poveo i zaplijenjenu bateriju brdskih topova. Komandu opsade preuzeo je Joco Njegomir. Oko Korenice su pored toga, ostale dvije čete bataljona „Ognjen Prica". Pravac prema Vrhovinama obezbjeđivala je 3. četa bataljona „Marko Orešković" (Dalmatinska).

Garnizon je vazdušnim putem snabdijevan municijom, najpotrebnijom opremom i hranom. Avioni se zbog

[6] Ponudu o evakuaciji prenio je pukovnik Sodu (Anđelini, isto, str. 112—113).

vatre iz partizanskih mitraljeza nisu smjeli nisko spuštati, pa su materijal padobranima bacali s takve visine, da on često nije pao u Korenicu, nego na partizanske položaje, a ponekad i između borbenih linija odbrane i opsade. Partizani su najčešće uspjevali da se u prvi mrak pod borbom dočepaju toga materijala bačenog na ničiju zemlju.

U toku februara jedinice koje su vršile blokadu, naročito 2. bataljon 1. partizanskog odreda, pokušale su još nekoliko puta da prodru u grad. Noću 21/22. februara i u toku slijedećeg dana ovaj bataljon je ponovo zauzeo bolnicu i obližnje zgrade na sjevernoj periferiji Korenice.[7] Tom prilikom Talijani su izgubili 35 ljudi — mrtvih, ranjenih i zarobljenih. Partizani su i ovom prilikom imali puno humanosti prema protivniku. U bolnici su ostavili nedirnute tridesetak talijanskih ranjenika i sanitetski personal, a ranjenim partizanima tu je ukazana prva pomoć, pa su noću evakuisani.

Talijanima je čak dopušteno da svoje teže ranjenike, kojima je bila potrebna hirurška intervencija, pod znakom Crvenog krsta dopremaju kroz partizanske položaje u bolnicu, čime su se oni koristili sve do kraja opsade.

Protivnapadom od 24. februara po podne, uz obilno sadejstvo srednjih bombardera, snage garnizona povratile su sjevernu periferiju Korenice, ali je bolnica ostala pod kontrolom partizana, uživajući neutralni status i slobodnu vezu s garnizonom.

U zarobljeničkom logoru u Krbavici bilo je krajem februara blizu 300 zarobljenih talijanskih vojnika i oficira. Oko 30 težih ranjenika predato je krajem januara preko parlamentara (bez ikakvih uslova ili protivusluga) talijanskoj sanitetskoj ekipi, koja je po njih izišla iz Korenice na Vrpile. Budući da je ishrana velikog broja zarobljenika predstavljala teškoće za partizansku intendanturu, Štab Grupe je odlučio da i zdrave zarobljenike preda koreničkom garnizonu. To je učinjeno 8. marta. S vojničkog gledišta ovo nije bilo opravdano, jer je garnizon na taj način

[7] Četnički izrodi su unapred obavijestili Talijane da se napad priprema za tu noć (Anđelini, isto, str. 121).

znatno ojačan, pošto su svi oslobođeni zarobljenici ponovo naoružani i poslati u borbu, ali humani obziri su kod partizana bili jači od vojničkih razloga.

VIII

I poslije odluke Štaba Grupe da se Korenica drži samo pod blokadom, a osnovne snage da se orijentišu na uništavanje neprijateljskih garnizona u južnoj Lici, korenički garnizon se osjećao jako ugrožen. Komanda talijanske 2. armije, uvidjevši da 5. korpus nije u stanju da spasi situaciju, pristupila je novim dalekosežnim pripremama za deblokadu Korenice. Iz Hercegovine u Liku prebačeni su dijelovi alpijske divizije „Taurinenze"[8], a iz Slovenije dijelovi divizije „Izonco" — svega oko 12 pješadijskih bataljona i oko 10 diviziona artiljerije. Ove velike snage nisu odmah krenule iz zone koncentracije oko Gospića i Vrhovina, jer je odlučeno da one tamo prođu kroz dopunsku obuku, koja je trajala 40 dana, kako bi se solidno pripremile za predstojeću akciju. Vježbale su se i u skijanju, dok odjednom, u martu, snijeg nije okopnio. Onda je komanda armije odlučila da prema Korenici ipak ne ide od Vrhovina, nego da, u cilju iznenađenja partizana, glavninom snaga krene s juga pravcem Medak — Ploča — Udbina — Korenica.

Polovinom februara glavnina snaga namijenjenih operaciji deblokiranja Korenice, pod komandom načelnika štaba armije Zanusija, bila je razmještena oko Gospića i u Gackoj dolini, a brojala je 6000—7000 vojnika, 40 topova, 12 tenkova i 10 aviona. Da bi partizane prevarili o pravcu svoga glavnog napada, izvršili su 15. marta jedan pokušaj prodora na Ljubovo, ali su taj ispad platili sa 12 poginulih i većim brojem ranjenih, sa 2 mitraljeza i nekoliko pušaka, ne postigavši nikakav uspjeh.

---

[8] Cijela ova divizija, po odluci komande armije, trebalo je da se prebaci u Liku, ali su taj manevar spriječili hercegovački partizani. Oni su pojačanim akcijama vezali dio divizije „Taurinenze" za teren na kome se nalazila i tako na posredan način pružili pomoć ličkim partizanima, kao što su i Ličani, privlačeći ove snage, olakšali borbu hercegovačkih partizana.

Partizanske snage u međuvremenu su u nekoliko mahova vršile demonstrativne i stvarne napade na istaknute položaje koreničke odbrane. Jedan jači napad iz Vranovače i Kalebovca izveden je 11. marta vrlo energično i doveo je odbranu u najozbiljniju krizu. Uspješnom upotrebom posljednje rezerve („crnokošuljaša") situacija je za garnizon ovog puta povoljno riješena.

Zbog talijanskih demonstrativnih pokreta na prostoru oko Vrhovina, Štab Grupe ličkih PO odlučio je da pravac Vrhovine — Korenica osigura snagama bataljona „Ognjen Prica".

Najzad, 24. marta, talijanske snage ojačane četničkim i ustaškim formacijama kreću sa linije Medak — Lovinac u napad na Pločanski klanac. Snage 1. odreda (oko 200 partizana) pružile su na klancu i oko njega vrlo snažan otpor, ali nisu uspjele zaustaviti ovu lavinu duže od jednog dana, pogotovu kad su četnici noću proveli neke fašističke jedinice obilaznim i nekontrolisanim stazama iza Trovrha, partizanima za leđa. Tako je okupatorska kolona 25. marta prodrla do Udbine, gdje se dva dana sređivala i pripremala za produžetak akcije.

Istovremeno sa talijanskim nastupanjem na pravcu Ploča—Udbina, jedna ustaška kolona jačine 175 ljudi pokušala je da se iz Široke Kule preko Ličkog srednjogorja provuče prema Podlapači. Njih je kod Jezeranskog vrha presrela jedna četa 1. bataljona 1. partizanskog odreda, i poslije kratke oštre borbe razbila i protjerala prema Širokoj Kuli, nanijevši im gubitke od 20 izbačenih iz stroja.

Koreničkom garnizonu javljeno je 25. marta da je Udbina deblokirana i zatraženo je da ispadom na jug olakša prodor Zanusijeve kolone ka Korenici. Predveče 27. marta dvije čete su izvršile ispad iz Korenice, pa su partizani potisnuti s položaja na Gradini i Krstu. Oni, međutim, noćnim protivnapadom vraćaju izgubljene položaje, da bi ih sjutradan, 28. marta, napustili bez otpora, pošto je neprijateljska kolona, nastupajući od Udbine, toga dana već izbijala prema Bjelopolju, pošto je zaobišla i potisla jednu partizansku četu s prevoja Gorica. Poslije podne 28. marta Zanusijeva kolona ušla je u Korenicu.

Zadržavši se na prostoru Korenica—Bjelopolje samo jednu noć, pošto je uništila skoro cijelu Korenicu, kolona kreće 29. marta ka Udbini, paleći uz put sela u znak represalija. Kad su okupatorske snage izašle iz Koreničkog polja i našle se na prostoru Debelo Brdo—Pećani, njeni komandanti, ohrabreni da ih partizani ne napadaju i ne gone, kivno su pogledali prema Krbavici i donijeli zaključak da i nju treba spaliti. Zatim su se ipak predomislili i odustali od ovog riskantnog poduhvata, „da ne bi upali u kakve nepredviđene teškoće i doveli u pitanje uspješno povlačenje deblokiranih garnizona"[9]. Sa Udbine dio kolone produžava preko Ploče u Medak i Gospić, a dio (oko 3000) ostaje još nekoliko dana na Udbini. Novi komandant divizije Peligra, žaleći što nije zapalio Krbavicu i želeći da taj propust barem malo popravi, uputio je 4. aprila sa Udbine dva ojačana bataljona, a iz Ploče fašističku legiju „Superga", sa zadatkom da unište Srednju Goru. Ova kaznena ekspedicija uspjela je da zapali veći dio sela, ali je svoj „podvig" skupo platila. Omladinska četa bataljona „Krbava" i jurišna četa 1. partizanskog odreda raspršile su neprijatelja u Srednjoj Gori i nanijele mu teške gubitke. Među zarobljenim našla su se opet dva oficira — palikuće, među 10 mrtvih i potpukovnik Lugin (komandant bataljona), a među 30 ranjenih i komandant legije pukovnik Galard.

Od 5. do 9. aprila talijanske snage povlače se sa Udbine, pošto su taj garnizon predale ustaškim snagama. Partizani iz 1. partizanskog odreda ispraćaju kolonu kratkim prepadima u Tušicama i kod Pločanskog klanca, nanoseći joj nove gubitke.

Tako je poslije ravno tri mjeseca od sukoba u Bjelopolju, poslije niza oštrih sudara neposredno oko Korenice i desetak većih bojeva na sjevernim i zapadnim prilazima Krbavskom polju, okupator konačno uspio da izvuče koreničke zatvorenike, koji su te zime pojeli sve, i mrvicu hrane zatečene u koreničkim kućama, svu stoku iz Korenice i sve svoje mazge.

Divizija „Re" nije se ni do kraja rata oporavila od teških poraza koje je doživjela u toku prve ratne zime u

[9] Anđelini: isto, str. 164.

Lici. Lički partizanski bataljoni udvostručili su te zime svoje brojno stanje i naoružanje.

U proljeće 1942. godine oslobođena teritorija u zapadnoj Lici protezala se širokim pojasom od Vrhovina na jug preko Korenice i Donjeg Lapca do Srba. Glavni štab partizanskih odreda Hrvatske preselio se u aprilu sa Korduna u Korenicu.

Dr Petar KLEUT

Izvori:

1. Sjećanja učesnika

2. Zbornik dokumenata narodnooslobodilačkog rata V I I tom V, knjiga 2. i 3.

3. Franjo Biljan: „Tromjesečna blokada Korenice", Vojnoistorijski glasnik, br. 6. 1954. god.

4. Giuseppe Angelini (Đuzepe Anđelini): „Fuochi di bivacco in Croatia" (Logorske vatre u Hrvatskoj), Rim, 1946. god.

5. Giacomo Zanussi (Đakomo Zanusi): „Guerra e catastrofe d'Italia" (Rat i katastrofa Italije), Rim, 1946. god.

6. Đorđe Orlović: „Početak kraja", Ličke Novine, br. 15, 1961. god.

7. Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, izd. Vojnog istorijskog instituta JNA, Beograd, 1957, knj. I, str. 237—239.

BORBA NA POGLEDALU*

Zatišjem pred buru može se nazvati stanje u Lici potkraj 1941. godine. Ustaše su u ustanku brzo vojnički tučene, a vlastitim zločinima su se politički kompromitovale. Njihovi ostaci uglavnom su satjerani u okupatorske garnizone, gdje su se jedino mogli održati. Sada je osnovni zadatak bila borba protiv okupatora. I kada je 29. decembra 1941. godine Dalmatinska četa napala Talijane u Bjelopolju, pohitali su kuriri iz Krbavice, gdje se nalazio Štab Grupe partizanskih odreda za Liku, u raznim pravcima s obavještenjima i naređenjima za dalji rad pojedinih jedinica.

Po jednom od tih naređenja Štaba Grupe krenulo je ujutro 31. decembra 1941. godine pod komandom Miloša Čankovića 30 boraca naoružanih puškama i sa 2 puškomitraljeza iz Srednje Gore i Kurjaka na Korenicu.

Po zimskom sunčanom danu, dubokom snijegu i oštroj ličkoj buri, put nas je vodio iz Srednje Gore preko Mekinjara, Tolića, Pišaća (sada Krbava) i Šalamunića do Krbavice u Štab Grupe. S obzirom na nisku temperaturu i dubinu snijega ovo je bio veoma dug i naporan put. Kretali smo se u koloni po jedan, a tamo gdje nije bilo prtine često smo se smjenjivali na čelu. Što smo se više približavali Krbavici, sve je jače do nas dopirala paljba od Korenice, naročito štektanje mitraljeza i prasak granata i bombi. Umorni od puta i hladnoće stigli smo u Krbavicu kad je

---

* Objavljeno u „Ličkim novinama", br. 15—16/1961. pod naslovom „Početak kraja".

počeo da pada mrak. Pošto smo se javili Štabu Grupe, doznali smo detalje iz dotadašnjih borbi kod Korenice: da u njima učestvuje bataljon „Ognjen Prica”, da su pristigle i neke čete iz Lapca i da je bataljon „Marko Orešković” na putu za Korenicu. Pored toga rekoše nam da je Crvena armija odbranila Moskvu i da je na njenim prilazima nanijela teške poraze njemačkoj vojsci. Bili smo oduševljeni, pa, iako umorni, spremni da odmah krenemo u borbu. Međutim, poslaše nas na prenoćište i odmor.

Zalaganjem drugova iz narodnog odbora brzo smo raspoređeni po kućama. Kada smo sjutradan ustali, dočekao nas je snijежan i hladan prvi januarski dan, koji se od prethodnog razlikovao samo po tome što je označio početak druge ratne godine. Zaista, vrijeme u ratu nekako brzo prolazi. Pred Štabom Grupe nađosmo se na okupu u određeno vrijeme. Od Korenice čuje se pravi krkljanac, žestoka paljba nikako ne prestaje.

Bilo je već blizu podne kada se među nama, okupljenim pred Štabom Grupe, pojavio, vedar i raspoložen, komandant Grupe NOPO za Liku Vlado Ćetković.[1] Saopćio nam je da ide s nama i da odmah krećemo na Pogledalo. Tamo je naša zasjeda od oko 30 boraca sačekala talijansku kolonu koja je iz Vrhovina krenula u pomoć opkoljenoj Korenici. Naši zadržavaju Talijane, ali su oni mnogo jači. Zbog toga treba požuriti da stignemo što prije.

Žurno krenusmo preko Vujinovih Glava prema Pogledalu. Idemo brzo po ugaženoj prtini. Na Vujinovim Glavama Vlado uze vodiča i on nas padinama Mrsinja kroz šumu izvede tamo gdje se vodila borba. Kad stigosmo iza položaja naših boraca, komandant Grupe ostavi nas iza omanje kose u zaklonu, a sam ode naprijed da upozna situaciju. Talijani su zalegli povrh Pogledala oko puta, a naši drže kose desno od puta Vrhovine — Korenica, na sjevernim padinama Mrsinja.

— Drugovi, moramo se što prije prebaciti preko puta i iza leđa iznenadno napasti Talijane — kratko naredi komandant Grupe čim se vratio. — Neprijatelj naš napad ne

[1] Poginuo 1944. godine kao general-major i komandant VIII korpusa, narodni heroj.

očekuje, a i smrzao se od jutros u snijegu, pa može biti svašta s njime — produži sigurnim glasom.

Prikriveno, kroz šumu siđosmo niže, do sela Homoljca. Kuće zjape prazne, nigdje nikoga u njima, osim što nam se priključi nekoliko nepoznatih ljudi bez oružja. Idemo kroz selo oprezno i skriveno da nas neprijatelj s Pogledala ne bi primjetio. Prelazimo put Vrhovine — Korenica, a zatim krećemo kroz šumu uz Pogledalo, sjeverno od puta. Hladno je, ali smo se svi oznojili savlađujući snijeg. Konačno, oko 4 sata poslije podne, stigosmo na vrh Pogledala, upravo iza leđa neprijatelju. Zastadosmo u šumi, a komandant i naš komandir odoše naprijed da izvide neprijatelja.

Malo zatim čusmo komandu:

— Naprijed, samo prikriveno! Razvijajte se u strijelce i naprijed, brzo, brzo! — naređuje Vlado i pojedincima pokazuje rukom pravac i liniju gdje treba izaći.

— Bez komande niko ne smije otvoriti vatru — naredi komandant.

Svaki ide svojim pravcem, na odstojanju od desetak koraka. Među nama, otprilike u sredini, nalazi se komandant Vlado. On je savršeno miran, ozbiljan i odlučan. Tihim glasom podstrekava i hrabri najbliže oko sebe. Njegova odlučnost neprimijetno prelazi na svakog borca, tako da s nestrpljenjem očekujemo komandu za paljbu i napad.

U streljačkom stroju iziđosmo na ivicu šume i odjednom se nađosmo neprijatelju iza leđa, na odstojanju oko 100 metara. Vidimo Talijane kako su se promrzli nagomilali u jednu dolinicu (vrtaču), a dijelom razvili za borbu duž puta i orijentisali prema padinama Mrsinja. Prema nama nemaju ni osmatrača.

Zalegli smo iza borića čiji vrhovi jedva vire iz snijega. Među nama tajac i napetost, samo čekamo komandu. Za jednim borićem komandant u stojećem stavu dalekozorom promatra neprijatelja. Sekunde su duge i sporo prolaze. Odjednom se resko prolomi komanda: „Brza paljba!"

Otvorismo jaku vatru. Gađamo brzo i čini nam se precizno. Neprijatelj je iznenađen: kod njega nastade nered — ono panično i bezglavo tumaranje. Nikako da dođe k sebi i tek poslije nekoliko minuta otvori jaču vatru, ali nesređenu, tako da su rijetka zrna koja padaju oko nas.

Komandant Grupe i dalje stoji iza borića, promatra borbu i komanduje:

— Naprijed, samo oprezno i prikriveno!

— Skloni se, druže Vlado, i Talijani gađaju! — dovikuju borci komandantu. Ali on i dalje stoji i komanduje, osjeća puls borbe, ona ga je zanijela, potpuno obuzela, tako da opasnost i ne osjeća.

Borba dostiže kulminaciju, noć je blizu. Odjednom ugledasmo Vlada u čudnom položaju. Čusmo njegov glas:

— Drugovi, ranjen sam. Dođite i pomognite mi.

Nas nekoliko brzo dotrčasmo i onako zbunjeni zastadosmo pored njega. On primjeti našu zbunjenost i hladnokrvno produži:

— Nije ovo ništa opasno, samo izvucite mi kaiš i stegnite nogu u butini da krv ne curi. Noga je, izgleda, prelomljena iznad koljena.

Brzo mu stegosmo nogu, a zatim ga na rukama ponesosmo u pozadinu. Borba se vodi punom žestinom, iako borci već svi znaju da je komandant ranjen.

Ranjenog komandanta predadosmo grupi civila koji su došli s nama iz Homoljca, da ga nose u Krbavicu.

— Samo naprijed, hrabro i odlučno! Talijani se moraju predati! — izdaje nam posljednju komandu naš omiljeni komandant.

Vratimo se. Sumrak je, blizu smo neprijatelja; kod njega potpun nered, vatra mu slabi i nesređena je, puca onako, nasumce. Uto se ču komanda: „Juriš, drugovi!"

Čim krenusmo na juriš (a istovremeno su krenuli i drugovi sa suprotne strane), neprijatelj prekide vatru i obustavi otpor. Iz snijega se podiže masa vojnika sa rukama podignutim u vis. Iznenađeni smo, jer njih ima mnogo više od nas, čak više nego što smo očekivali. Upadosmo među njih i prosto se utopismo. U snijegu leže mrtvi i stenju ranjenici, okolo je bez reda razbacano oružje i druga oprema. Pod sankama neki konji su pobijeni, a neki ranjeni, pa se u agoniji koprcaju. Sve u svemu, pravo bojište. Sumiramo rezultate: zarobljeno 125 vojnika i 4 oficira, 20 ubijenih i 10 ranjenih, zaplijenjeno 7 teških mitraljeza „breda", 8 puškomitraljeza, dosta pušaka, ručnih bombi i municije.

Oružja, municije i drugog plijena ima mnogo i nismo u stanju da to sve ponesemo. Nema druge, Talijanima moramo opet dati oružje, ali sada ga nose prazno. I zaista, oni su svoje odloženo oružje opet dobili i nosili ga s nama u koloni.

Mrak je već odavno pao. Najzad se sredismo i sa zarobljenicima krenusmo prema Vujinovim Glavama. Pored oružja i municije Talijani nose i svoje ranjene. Tek što kolona sa puta skrenu ispod Mrsinja, a na Homoljačkom klancu (Šijanov klanac, kako ga narod zove) prolomi se žestoka paljba. Odmah nismo znali ko vodi borbu, ali ujutro saznasmo da je btaljon Đoka Jovanovića u toku noći potpuno uništio još jednu talijansku kolonu, pri čemu je 50 ubio a oko 100 vojnika i oficira zarobio, zaplijenivši pri tom mnogo oružja, municije i druge opreme. Dakle, nova godina je zaista počela sretno.

Sa zarobljenicima i plijenom stigli smo na Vujinove Glave duboko u noć. Tu smo Štabu Grupe predali zarobljene vojnike i oficire, kao i ostali plijen. Ali, tada nas je najviše interesovalo šta je bilo sa ranjenim komandantom. Odmah nam rekoše da je donesen, da je teško ranjen i pokazaše nam kuću u kojoj leži. Ležao je nepomičan, lice mu se grčilo od bola, ali kad smo ušli k njemu, obradovao se i interesovao za svaki detalj borbe. Ujutro smo se opet vratili na položaj u selo Homoljac, podno Pogledala, da bismo se pridružili ostalim borcima koji su vodili borbu oko Korenice.

Đorđe ORLOVIĆ

BOJ NA LJUBOVU

Na istočnim okrajcima Ličkog polja ispod Ličkog srednjogorja u skoro neprekidnom lancu leže sela: Široka Kula, Čukovac, Ostrvica, Barlete, Vrebac, Zavođe, Pavlovac Vrebački nastanjena ličkim gorštacima, vrednim i ponosnim, naviknutim na sve tegobe života, po prirodi borbenim i odvažnim.

Od prvih dana ustanka ova sela su se masovno digla u borbu i činila su celinu za sebe. U početku je skoro svako selo imalo svoj odred — četu. U avgustu su ovi odredi objedinjeni pod jedinstvenu komandu koja je nosila naziv Komanda gerilskih odreda za Vrebac i okolinu, čije je sedište bilo u Vrepcu. Pod ovom komandom bile su četiri čete: Pavlovac Vrebački — Zavođe, Vrebac, Barlete — Ostrvica — Čukovac i Široka Kula.

Prvih dana avgusta sve četiri čete koncentrisane su u Vrepcu, Pavlovcu Vrebačkom i Zavođu zbog toga što su Široka Kula, Ostrvica i Barlete morale biti evakuisane usled stalnih napada jakih ustaških snaga. Međutim, pošto su polovinom avgusta proterane ustaše iz Barleta i Ostrovice, stvoreni su uslovi za povratak jedinica i izbeglica u pomenuta sela. Kuljska četa vratila se takođe na područje Široke Kule.

U toku avgusta i septembra čete su pored borbi za odbranu svojih sela učestvovale u nekoliko odbrambenih i napadnih akcija kod susednih sela. Intenzivno su radile na svom vojničkom i političkom usavršavanju u kom cilju su formirani posebni kurševi, u prvom redu za one koji ranije nisu služili vojsku. Oni koji su je služili izvodili su razne

vežbe i prorađivali politički materijal. Naročito intenzivan postao je vojno-politički rad posle poznate Drvarske konferencije, održane 31. avgusta, koja je postavila niz zadataka u pogledu vojno-političkog i organizacionog učvršćenja jedinica.

Kada je krajem septembra na teritoriji kotara Gospić formiran 1. lički partizanski odred „Velebit", od jedinica pod Komandom gerilskih odreda za Vrebac i okolinu formiran je bataljon koji je dobio naziv 2. bataljon 1. ličkog odreda. Njegov sastav, organizacija i lokacija pred kraj septembra bili su ovakvi:

komanda bataljona sa sedištem u selu Vrepcu. Komandant Joco Njegomir, politkomesar Dušan Njegomir, zamenik komandanta Jovo Dragosavac, obaveštajni oficir Miloš Uzelac;

prva četa (Pavlovac Vrebački — Zavođe) sa sedištem u selu Zavođu. Komandir Simo Todorić. Komandiri vodova Stevo Novković, Vlado Tomaš i Dušan Zoroja;

druga četa (Vrebac) sa sedištem u Vrepcu. Komandir Dušan Ćurčić. Komandiri vodova Maksim Dragosavac, Mile Mandarić i Vlado Mandarić;

treća četa (Barlete — Ostrvica — Čukovac) sa sedištem u selu Ostrvici. Komandir Milan Dimić. Komandiri vodova Janko Radmanović, Ićo Repac i Danješ Radmanović;

četvrta četa (Kula)[1] sa sedištem Serdari — Klenovac — Kuzmanovača. Komandir Stojan Serdar. Komandiri vodova Dragan Rakić, Rajko Vujinović i Jovan Kovač.

Bataljon je brojao oko 400 boraca, uglavnom omladinaca i mlađih godišta.

U periodu oktobar—decembar bataljon je izvodio akcije na pojedine ustaške objekte na linijama Perušić — Lički Osik, Lipe — Bilaj — Ribnik — Podlapača. U tom periodu bataljon je stekao nova borbena iskustva i zaplenio izvesnu količinu oružja. U akcijama i intenzivnom političkom radu

---

[1] Ova četa je bila u sastavu 2. bataljona od avgusta 1941. do pred kraj prve polovine 1942. godine, kad je ušla u sastav bataljona „Ognjen Prica". Nisu tačni neki podaci da je u borbi na Ljubovu dejstvovao neki samostalni kuljski vod, jer takav vod nije postojao, već je postojala Kuljska četa kao 4. četa 2. bataljona.

postao je čvrsta vojna jedinica, koja je sa uspehom branila sela od ustaša. Bataljon je dejstvovao pretežno sam, a povremeno i sa 1. bataljonom odreda sa područja Mogorića.

Pred kraj decembra bataljon je dobio zadatak od štaba 1. ličkog odreda „Velebit" da izvrši sve pripreme i bude spreman da spreči prodor italijanskih snaga pravcem: Gospić — Vrebac — Podlapača — Udbina i Gospić — Široka Kula — Ljubovo — Bunić — Korenica, i na taj način obezbedi napad partizanskih snaga na italijanski garnizon u Korenici.

Na osnovu dobivenog zadatka komanda bataljona je odlučila da jednom polovinom bataljona zatvori pravac Gospić — Vrebac — Podlapača — Udbina, a drugom pravac preko Ljubova. Krajem decembra upućena je grupa boraca pod komandom zamenika komandanta bataljona da preuzme položaje na Ljubovu od odreda Staniše Opsenice, koji je upućen ka Korenici. U sastav ove grupe uključena su i dva voda 4. čete kuljske. Ova grupa je 18. januara ojačana i jednim vodom 3. čete, a kad su dobiveni sigurni podaci da Italijani vrše pripreme za napad na Ljubovo i prikupljaju snage u širem rejonu Široke Kule, na Ljubovo je 21. januara otišao i komandant bataljona sa jednom grupom boraca radi rukovođenja snagama na tom pravcu.

Pred samu borbu na Ljubovu pod komandu komandanta bataljona stavila se grupa članova Kotarskog komiteta Perušić i terenskih radnika — ukupno 18 boraca, od kojih je oformljen poseban vod. Svega, na Ljubovu se našlo 185 boraca naoružanih puškama, jednim teškim mitraljezom i sa 4 puškomitraljeza.

Do dolaska komandanta bataljona na Ljubovo, položaj je bio organizovan na liniji: zaselak Dmitrašinović — k. 940 (severno od zaseoka Opsenice) — k. 1005. Pošto su provereni podaci o koncentraciji i namerama Italijana i izvršeno izviđanje zemljišta, odlučeno je da se ovaj položaj napusti i organizuju novi za oko 3 km zapadnije, više u ravnici ispod podnožja kota, kako bi se obmanuli Italijani. Novi položaj na liniji: Čardak (tt 942) — k. 904 (zaselak Rakići) — Tepšanovac (k. 852) posednut je 22/23. januara 1942. Imao je oblik potkovice sa nešto izduženim levim krakom. Snage su jače grupisane na desnom krilu i centru. U cen-

tru je dejstvovao i protivtenkovski vod, formiran od dobrovoljaca naoružanih puškama i većom količinom ručnih bombi.

Italijanske snage završile su koncentrisanje za napad u širem rejonu Široke Kule do 22. januara. U toku 23. januara jedna izviđačka grupa sa četiri tenka izvršila je nasilno izviđanje i ušla u položaje bataljona u zaseoku Rakići. Nakon kraće borbe ona je, pretrpevši gubitke, odbačena. Tom prilikom zaplenjen je jedan tenk. Italijani su ovim upadom otkrili deo rasporeda snaga bataljona, pa je u toku noći 23/24. januara naređeno da se snage na desnom krilu rokiraju za 1—2 km desno, a snage na Tepšanovcu da posebno obrate pažnju na pravac Široka Kula — Čubrića Stan — Konjski vrh, da bi se izbeglo natkriljavanje bataljona. Paralelno s nasilnim izviđanjem italijanske jedinice su podilazile polaznim položajima severno od Široke Kule. Njihova namera je bila (što se videlo i iz zaplenjene sekcije) da brzim koncentričnim dejstvom razbiju našu odbranu u rejonu Ljubovo, a potom da se probiju u pravcu opkoljene Korenice i spoje sa snagama koje su nastupale pravcem Vrhovine — Korenica. Za ostvarenje ovih zamisli Italijani su na pravcu Široka Kula — Ljubovo — Korenica grupisali jedinice jačine oko 2500 vojnika, ojačane tenkovima, topovima i minobacačima. Tako je odnos snaga samo u ljudstvu bio 11:1 u korist neprijatelja.

Oko 10 časova 24. januara italijanske snage su sa polaznih položaja krenule u napad. Napred je upućena jača izviđačka grupa s tenkovima, pozadi kojih je išla prethodnica u tri kolone, dok se cestom u koloni kretala glavnina snaga. U toku pokreta vršena je artiljerijska i minobacačka priprema, a jedan avion je nadletao naše položaje. Izviđačka grupa sa tenkovima je puštena u sam položaj, tako da je na nju otvorena vatra iz neposredne blizine. Uglavnom je uništena zajedno sa jednim tenkom. Ne znajući kako su prošli izviđači, prethodnica je u kolonama izbila pred naš položaj. Obasuta koncentričnom vatrom, uopšte nije uspela da se razvije za borbu. Zalegla je u sneg i neorganizovano pružila otpor. Ubrzo je do začelja prethodnice stigla i glavnina i odmah upada pod jaku vatru partizana, zbog čega se u neredu počela povlačiti. U međuvremenu su

Italijani radi podrške prethodnice uputili u prednju liniju topovsku bateriju na saonicama. Ona je stigla na 50 m pred naš položaj, ali je sa nekoliko rafala teškog mitraljeza njena zaprega uništena, a posluga naterana u zaklon, iz koga nije mogla izaći do zarobljavanja. Ubrzo iza toga prešli smo na juriš. Italijani su u panici počeli da beže prema Širokoj Kuli, ostavljajući na bojištu sav materijal i opremu. Jedinu akciju Italijani su poduzeli na pravcu Široka Kula — Ćubrića Stan — Tepšanovac, gde su vršili snažan pritisak da bi ovladali tim dominantnim položajem sa koga bi uspešno ugrozili levi bok i centar partizana. U ovom nisu uspeli, ali su vezali za sebe snage partizana i onemogućili ih da u momentu juriša izbiju u rejon Senokosa i na taj način preseku odstupnicu delu italijanskih jedinica.

Snage 2. bataljona bile su tako maskirane i raspoređene da ih Italijani uopšte nisu mogli uočiti dok na njih nisu otvorile vatru. Plan odbrane je potpuno uspeo. Italijani su pretrpeli težak poraz. Imali su preko 400 mrtvih, zarobljenih, ranjenih i promrzlih. Zaplenjena su 4 topa, 500 granata, 2 tenka, oko 20 komada automatskog oružja, 200 pušaka, 150 000 metaka i veća količina razne druge opreme — tako da nam je trebalo dva dana i dve noći da to pokupimo i evakuišemo sa bojišta. Mi smo imali gubitke od jednog teže i dva lakše ranjena i nekoliko lakše promrzlih boraca.

Pobeda na Ljubovu vrlo brzo se pročula celom Likom. Ona je učvrstila uverenje u narodu i partizanima da je moguće boriti se uspešno ne samo protiv ustaša, nego i protiv Italijana. S druge strane ona je potvrdila da je 2. bataljon dobro organizovan, politički i vojnički spreman da se bori svugde gde mu se naredi, što je svakako bio rezultat uspešnog delovanja komandnog sastava, partijske i skojevske organizacije. Zbog svega toga komandant bataljona je, preko zamenika komandanta Grupe Petra Kleuta, koji je bio došao na položaj za vreme borbe, mogao poručiti Štabu Grupe ličkih odreda i Okružnom komitetu, da preko Ljubova neprijatelj može proći za Korenicu samo preko mrtvih boraca 2. bataljona.

Joco NJEGOMIR

Ismet Mujezinović: JURIŠ

OD REDAKCIJE

Lika je za čitavo vrijeme narodnooslobodilačkog rata bila jedno od žarišta oslobodilačke borbe i revolucije. Od oko 180 000 stanovnika, koliko je Lika imala pred drugi svjetski rat, oko 15 000 bili su borci NOV i POJ, a oko 9 000 radilo je u narodnim odborima, organizacijama KP, SKOJ-a i drugih na terenu. Gotovo sve ostalo stanovništvo, od pionira do starca, učestvovalo je, koliko je ko mogao i umeo, u oslobodilačkom pokretu, izdržavajući i pomažući svoju narodnu vojsku i svoju novu vlast.

Lički partizani i narod uspješno su se nosili sa desetostruko nadmoćnijim neprijateljem i za sve vrijeme rata sačuvali su slobodan veći dio teritorije Like, odakle je vojno i političko rukovodstvo Hrvatske, pretežan dio rata, rukovodilo oslobodilačkim pokretom.

Ličani su se borili u 6. ličkoj proleterskoj, 35, 19 i 13. diviziji i ostalim jedinicama, i ratovali su u svim krajevima Jugoslavije.

Narod Like podnio je ogromne žrtve u krvi i dobrima. Samo u NOV poginulo je 5230 ljudi, a kao žrtve fašističkog terora palo je više od desetak hiljada nevinih života. Sva Lika je pretvorena u veliko zgarište: izgorjelo je blizu 30 000 kuća, koliko ih je otprilike i bilo pred sam rat.

Međutim, o borbi naroda Like malo je pisano. Arhivski materijal, naročito onaj iz 1941. godine, nije sačuvan. Zbog toga polako padaju u zaborav herojski podvizi naroda ovoga kraja, a mlada generacija ima teškoća da upozna djela svojih prethodnika.

Zbog toga smo mi, učesnici narodnooslobodilačkog rata iz Like, osjećali neprestanu obavezu da napišemo nešto o

Lici, osjećali smo to kao svoj dug prema narodu i onim borcima sa kojima smo se borili, a koji nisu dočekali slobodu. Zauzetost na poslovima, nedovoljna povezanost i mnogobrojne druge teškoće, nisu dozvoljavale da se to ostvari ranije.

Inicijativa VIZ „Vojno delo", da se povodom 20-togodišnjice ustanka objave sjećanja učesnika, okupila je i grupu Ličana u Beogradu, što je dovelo do ove knjige. Osim toga, Redakcija se koristila i napisima koje je VIZ primio za svoju ediciju „Ustanak naroda Jugoslavije 1941. godine."

Prilikom stvaranja koncepcije knjige pred Redakcijom su bile dvije alternative: ili se orijentisati na što solidniju istoriju NOB u Lici, koja bi bila plod temeljite studije svih materijala, konsultovanja što većeg broja učesnika, provjere svih podataka itd., ili objaviti sjećanja učesnika, sa manjim ili većim korišćenjem arhivskog ili drugih materijala; knjigu koja ne pretenduje na cjelovitu istoriju, već na prikupljanje podataka, na osnovu kojih, kao i drugih materijala, može da se napiše solidna istorija ovoga kraja.

Redakcija se opredijelila za drugu alternativu, jer je prva zahtijevala daleko više vremena i, s obzirom na teškoće, pitanje je kada bi se objavili tako obrađeni materijali.

U situaciji kada o Lici ima tako malo napisanog, smatrali smo da je bolje sakupiti što više materijala, čuti što veći broj živih učesnika i time olakšati posao onima koji bi se prihvatili da napišu istoriju Like u narodnooslobodilačkom ratu.

Poseban razlog zbog čega se Redakcija odlučila za drugu alternativu je u tome, da se omogući živim učesnicima NOP-a, koji kao neposredni učesnici događaja predstavljaju živu istoriju, da iznesu svoja sjećanja na događaje u kojima su učestvovali i na ljude sa kojima su se borili, jer svakim danom ta sjećanja blijede, a i broj živih učesnika svakim danom se smanjuje.

Ovo su neki razlozi koje treba imati u vidu pri ocjeni ove knjige. Ona, prema tome, ima velike manjkavosti: pojedini krajevi nisu obuhvaćeni ili nisu dovoljno obuhvaćeni, a o nekima ima i više članaka; izostali su mnogi važni događaji, neki nisu dovoljno vjerno prikazani, itd.

Međutim, Redakcija ne misli ostati na ovoj knjizi. U planu je da se slijedećih godina izda nova knjiga ili više takvih,

što će zavisiti od odziva učesnika. Nove knjige obrađivale bi događaje iz čitavog narodnooslobodilačkog rata. Sada Redakcija organizira rad na obradi 1942. godine i očekuje širi odziv učesnika.

Prilikom određivanja redoslijeda članaka, Redakcija je nastojala da se zastupi hronološki princip, iako je to bilo teško ostvariti zbog različitog karaktera članaka.

Na kraju, Redakcija je imala i posebnih teškoća, jer sa mnogim učesnicima narodnooslobodilačkog rata, koji su bili voljni da pišu, nisu uspostavljene veze, a mnogi se nisu odazvali pozivima na saradnju; veći broj učesnika koji bi mogao da piše zauzet je redovnim poslovima, itd.

No i pored toga, objavljivanje knjige, bez obzira na njene manjkavosti, predstavlja po našem mišljenju značajan posao. Ako se iznese samo dio istine o herojskoj borbi naroda Like, o ljudima sa kojima smo se borili i događajima u kojima smo učestvovali, smatramo da je ispunjen jedan dio obaveza prema narodu i ratnim drugovima.

Beograd, oktobra 1962. godine

REGISTRI

I. IMENA LIČNOSTI

Abramović Ivo 489, 490
Adamović Jure 445
Adamović Petar 444
Ajderović Dušan Advokat 548
Alešković Joso 279, 294
Alivojvodić (gostioničar)[1] 511
Anđelini Đuzepe 154, 661, 664, 668, 672, 673, 676
Antić Emil Safet 628
Antić Emil Španac 161, 188, 491, 628
Antonić Mile 317
Aralica Dane 481
Aralica Stojanka 481
Arbanas Ivan Vanja 16, 268, 293, 294
Arbanas Milan 286
Artuković (Andrija) 152
August-Jamar (limar) 511

Babić Ljubo 112, 113, 506
Babić Petar Pepa 381, 641, 648, 650, 653
Bačić (domobranski natporučnik) 117
Bajić Božo 511
Bajić Branko 512
Bajić Milan 512
Bajić Rade 512
Balać Lazo 530, 540, 541, 548
Balać Nikola 532
Balać Perica 540, 541, 548
Balen Šime Martin 97, 212, 315, 316, 318, 319, 580, 657
Balenović Adam 280, 281
Balenović Blažota 280
Balenović Dane 279, 286, 287
Balenović Tomo 492
Balenović Zvone 287
Banić Đuđa 198
Banić Slivo 474, 475
Banić Steva 545
Banina Ante 550, 566, 567, 653
Banjanin Branko 482
Banjanin Đuro 481
Banjanin Gojko 209
Banjanin Ilija 105
Banjanin Janja 105
Banjanin Milka 105
Banjanin Petar 105
Barić Iso 214
Barleković Vjekoslav 168
Basarić Branko 166
Basarić Dmitar 492
Basarić Ljuban 492
Basta Danika 203
Basta Draginja 215
Basta Dušan Nikolin 215
Basta Dušan Stanišin 215
Basta Ićo 215
Basta Ilija 203, 227
Basta Jovan 173
Basta Markan 215
Basta Marko 203
Basta Milan 203, 207, 213, 541

[1]) Kod lica čije ime ili prezime nije ustanovljeno, u registru je navedeno njegovo zanimanje ili pripadnost

Basta Mile 203, 227
Basta Momčilo Maletin 215
Basta Nikola 215
Basta Nikola Kapuralić 228
Basta Nikica 203, 215, 227
Basta Petar 196, 214
Basta Raco 215
Basta Rade 227
Basta Rakelja 203
Banjević Mirko 168
Batinica Dane 104, 380
Batinica Dujo 527, 533
Batinica Dušan 380, 527, 549, 653, 654
Batinica Ilija Šicman 527
Batinica Stojan 117
Bauk Mikan 112
Bauk Simo 648
Beg (ustaša) 226
Bela Kun 552
Belić Pejo 256
Bergam Gašpar 95
Berović Joso 567
Beslač Milan 69
Bevanda Aco 214
Bevanda Ivan 85, 263, 335, 449, 454, 455, 456
Bezbradica Krsto 564, 565
Bezbradica Risto 567
Bibanović Esad 599
Bićanić Mate 595
Binički (pop) 296, 297
Bitorajac Josip 448, 456
Bjegojević Iso 180
Bjegojević Nikola 177
Bjegojevići 187
Bjelanović Miloš 565
Bjelić Đuro 532
Bjelobaba Đuro 215
Bjelobaba Mićo 215
Bjelobaba Milan 628
Bjelobaba Nikola 215
Blajvajz (Mirko) 73
Blanuša Dušan 238
Blanuša Milan 236
Blanuša Petar 236
Blanuša Rade 236
Blažević Ivan Obrstar 491
Blažević Ive 483
Blažević Jakov 11, 14, 17, 18, 19, 43, 54, 66, 83, 85, 101, 136, 156, 158, 162, 163, 166—169, 172, 174, 175, 186, 188, 197, 201, 216, 284, 285, 288, 293, 352, 421, 429, 484, 486, 488—492, 497, 506, 541—543, 576, 628
Blažević Jure 543
Blažević Slava 309
Bložan Jurica 300
Bobić Dane 628
Boca Joso 318, 323
Bogdan Sava 429
Bogdanić Delko 441
Bogdanić Ilija 438
Bogdanović (prav. pop) 166, 167
Bogdanović Jovo 15, 39, 41, 256, 444, 602, 603, 606, 617, 626
Bogdanović Samuilo 429
Bogić Lujo 492
Bogić Luka 485, 628
Bogić Milan 492
Bogunović „arambaša" 360, 363
Bogunović Bosiljka 595
Bogunović Brane 557
Bogunović Dane 648
Bogunović Đurađ 132
Bogunović Đurđe 593
Bogunović Jova 592
Bogunović Jovan 593
Bogunović Jovo 648
Bogunović Rade 594
Bogunović Vaso 648
Bokan Dane 380
Boltić Pero 373
Borić Anto 481, 482
Borovac Ivica Josin 280
Bosić Antun 445
Bosić Ilija 226
Bosić Jovo 226
Bosić Rade 226
Bosić Staniša 226
Bosić Tomo 226
Bosnić Jovo 214
Boščanin (domobr. pukovnik) 366
Božičković Dušan 481
Božičković Vujo 481
Božić Milan 432
Božanić Gojko 300
Božanić Mile Usarević 306, 315, 316
Breka Mane 365, 549, 640, 648, 650, 653
Brekalo Filip 559
Brekalo Stjepan Flige 559
Brka (vidi: Veljković „Brka")

Brkljačić Karlo 46, 152
Brko (vidi: Končar Rade)
Brmbolić Jure 186
Brozović Stevo 532
Brozović Stevo Vanjka 654
Bruić Marinka 168
Brujić Dane 279
Brujić Dušan 19, 29, 43, 284—286
Brujić Srđan 17, 18, 38, 39, 92, 262, 267, 269, 285, 286, 444, 481, 518, 522, 584, 598, 600, 601, 603, 605—609, 611, 657
Bubalo Bogdan 532
Bubalo Boja 104
Bubalo Branko 256
Bubalo Ilija 106
Bubalo Kata 256
Bubalo Luka 548
Bubalo Simo 104
Bubalo Uroš 56
Budak Divko 11, 281, 282
Budak Mile 235
Budak Milo 580
Budimir Dušan 648
Budimir Jakov 369
Budimir Milisav 648
Budimir Veljko 639
Bujić Jelka 591, 592, 594—597
Bujić Nikola 548
Bukovac Mirko 18, 19
Bukvić Branko 327, 328
Bukvić Milan 309
Bukvić Zorica 318
Bulj Đuro 237
Bunčić Dane 461
Bursač Dušan 648, 650
Bursač Đuro 383
Bursač Jovan 380, 383
Bursač Mane 648
Bursač Mićo 648
Bursač Milan 112
Bursač Mirko 383
Bursač Petar 380
Butković (pop) 543
Butorac Anka 284
Butorac Karlo Gašparov 284
Butorac Marko 283, 292
Butorac Matoja 283, 284

Cazi Josip 649
Cepirilo Franc 546
Cerin Vlado 90, 163, 186, 191, 192, 631
Cesarec August 421, 484
Ciganović Aca 526
Crevar (preparandista) 45
Cvetičanin Dane Čaruga 215
Cvetičanin Gojko 215
Cvetičanin Jovo 214
Cvetičanin Perica 532, 535
Cvetičanin Periša 653, 661
Cvetičanin Rade 214
Cvjetičanin Stevan Čekljun 196, 197, 213, 584
Cvetković (Dragiša) 301, 440, 484
Cvijanović Petar 214
Cvitan Joso 566
Cvitan Stipe 566

Čačić Ive 51, 485, 492
Čačić Josip 49, 486
Čačić Luka 51, 485
Čačić Marija 485
Čačić Pavao 48, 485, 486
Čačić Stipe 485
Čačić Tomo 13, 47
Čanak Jojo 620
Čanković Miloš 94, 212, 229, 230, 678
Čanković Nikica 215
Čerčil (Vinston) 308
Čiča Perica 72
Čopić Boško 532
Čopić Jovo 532
Črnilo Franjo 522
Čubrić Dragiša 452
Čubrić Nikola 452
Čubrilo Mirko 628
Čudić Đuro 41, 256
Čukrov Zvonko 567
Čuljat Luka 595
Čurčić Đuro Đuka 198, 200
Čurčić Ilija 29,. 480
Čurčić Jovan 215
Čurčić Mile 215
Čurčić Niko 215
Čušić Milan 256
Čuturilo Mile 228, 628
Čuturilo Petar Zabić 244, 247

Ćaćić Ivan Šare 280
Ćalić Ive 11
Ćetković Vlado 94, 97, 212, 415, 428 546, 549, 570, 578, 579, 581, 582, 586—588, 621, 653, 654, 657, 663, 679—682

Ćosić Nikica 214
Ćuić Dane 81
Ćuić Milan 268, 607
Ćuić Žarko 15
Ćuk Glišo 113, 114, 118, 119, 353—355, 358, 361, 373, 436, 641, 643
Ćuk Gojko 127, 237, 238, 242
Ćuk Maniša 237, 238
Ćuk Milojko 15, 100, 354, 358, 362, 368, 369, 376, 548, 564, 584, 639, 640, 644, 645, 647
Ćuk Nemanja 352
Ćuk Sava 648
Ćulumović Grgo Grcija 290
Ćurčić Dušan 426, 684

Damjanović Branko 548
Damjanović Danilo Danić 111, 116, 359, 377, 525, 527, 533, 549, 653
Damjanović Dušan 527, 533, 534, 544, 547
Damjanović Đorđe 380
Damjanović Momčilo 527, 533
Damjanović Nikola 380
Damjanović Rade 527, 547
Damjanović Simo 532
Damjanović Stevan 380
Damjanović Uglješa 545
Danić Proka 56
Dasović Dane 280
Dasović Joso 16, 51, 279, 284—287, 291
Dasović Jure Dadin 279, 291
Dasović Martin 16
Dasović Martin Main 279, 291
Dasović Stipe 282, 283
Dautović Jovan 237
Dautović Nikola 237
Dautović Nikola Laušev 241
Delić Rade 548
Desnica Branko 111, 114, 525
Desnica David 380
Desnica Petar 380
Devčić (ustaški bojnik) 178
Devčić Ivan 257
Devčić Pepica 485
Diklić Milan 214
Dimić Đuro 648
Dimić Janko 432
Dimić Marko Tošin 186
Dimić Milan 426, 684
Dimić Obrad 648
Dimić Pero 648
Dimitrijević Mito 197, 198, 201
Dimitrov (Georgi) 14
Dimitrovski Mito 15
Divjak Dušan 104
Divjak Ilija 201
Divjak Luka 510
Divjak Milan 104
Divjak Nikola 600
Divljak Mićan 481
Dluski dr (lekar u Drvaru) 552
Dmitrašinović Nikola 516, 521
Dmitrašinović Petar 453, 455, 456, 463
Dmitrašinović Proko 255
Dmitrašinović Vajo 256, 265
Dojčinović Dušan 635
Domić Joso 304
Domić Mika 318
Domić Nikola 327
Dopuđa Nikica 214
Dopuđa Petar 198
Došen Miško 492
Došen Stipić 492, 493
Dotlić Boja 104
Dotlić Dušan 103, 402
Dotlić Evica 104
Dotlić Janja 104
Dotlić Lata 104
Dozet Perica 407, 449, 450, 459, 503, 508
Dragaš Đuro 331
Dragaš Đuro Jocan 68, 258
Dragaš Nikola Niki 172, 182, 186
Dragaš Stojan 330, 334, 452
Dragičević Stevo 106, 385
Dragosavac Dušan 432
Dragosavac Jovo 238, 424, 426, 469, 684
Dragosavac Maksim 684
Dragosavac Nikola 541
Dragosavac Stevo 238
Drakulić Dušan 72, 73, 106
Drakulić Mićan 255
Drakulić Neca 318
Drakulić Nikola 259, 267, 268
Dražić Milan 214
Dronjak Dušan 648
Družić Ivo 95
Dubajić Dara 591, 594
Dubajić Dragan 595

Dubajić Jelka 596
Dubajić Jovo 532
Dubajić Kojo 590
Dubajić Mića 594
Dubajić Milan 595
Dubajić Mileta 591, 592, 595
Dubajić Mirko 594
Dubajić Nikola Pilipov 595
Dubajić Pejo 122, 596
Dubajić Petar 592
Dubajić Seja 596
Dubajić Simo 646, 648
Dubajić Stevo 592
Dubajić-Damjanović Milica 591—594, 596
Duče (Musolini Benito) 465
Dugalić Kosta 56
Duić Franjo Puiz 283, 284, 292, 462
Duić Ivan Jandriša 51, 492
Duić Stipan 283
Dujić Ivan Tajo 483
Dujić Jandre 491
Dujmović Ivan Brado 440
Dukić (veletrgovac) 46
Dukić Bogdan 238, 240
Dukić Đuro 506
Dukić Jovo 628
Dukić Nikola Karina 356
Dumandžić (ustaša) 152
Dunat Miko 567
Durak Luka 300

Đaković Nikola 498
Đaković Rade 628
Đekić Danja 512
Đerić Jovo 15
Đerić Petar 257
Đilas Pero 396, 397
Đufridi (major it. v.) 670, 671
Đujić (Momčilo) 88, 135, 195, 252, 371, 435, 557
Đukić Dane 208
Đukić Dušan 215
Đukić Ilija 209
Đukić Ilija Jajika 215
Đukić Jandre 532, 535
Đukić Jovan Vasinov 215
Đukić Jovica 532
Đukić Krešo 215
Đukić Lazo 215
Đukić Milan 203, 512
Đukić Mile 214
Đukić Mile Milankov 215
Đumić Milan 527, 530, 533, 534, 537, 544
Đumić Nina 644
Đurica Vujo 563, 564
Đurić Nikola 327
Đuričin Milan Majk 410

Egić Dušan 209
Egić Rade 208
Emirović Džafer 599
Engels Fridrih 62
Erent Ivica 286, 291
Ermens dr (lekar u Drvaru) 552

Fadljević Josica 290
Fajdetić Grga 283
Filipić Anton 546
Filipović Mile Frantela 282
Floršić Edo 167
Francetić Jure 439
Franekić Martin 18, 19, 285, 286
Franić Markiša 543
Franić Marko 626
Franić Mile Ivandin 235
Franko (general šp.) 552—554
Frković Jurica 85, 152, 157, 441, 448, 455—457, 487, 489
Frković Marko 74

Gajić Lazo 628
Galard (pukovnik it. v.) 676
Galović Ivan 295
Galović Milica 430
Galović Tomo 199
Galović Vukašin 215
Gerovac Joso 310, 317, 322
Gerovac Ljubica 300, 304, 306, 307, 312, 315, 317, 322, 324
Glumac Čedo 628
Glumac Slavko 257, 271, 278
Gljatović Dušan 240
Gorki Maksim 62, 63, 484
Gostović Branko Kečić 316
Gostović Dušan 301
Gostović-Grubor Dušanka 300, 304—306, 315, 317, 322, 323
Gostović Đuro Sarika 318
Gostović Luka 327, 328
Gostović Mile 301

Grahovac Bude 68
Grahovac Milinko 256
Graovac Dušan 430
Graovac Milan 432
Graovac Mile 426
Graovac Miloš 422
Graovac Petar 429
Grbić (pukovnik bivše jug. vojske) 101
Grbić Dušan 380
Grbić Ilija 380
Grbić Jovan 380
Grbić Rade 380
Grbić Simo 380
Grčić Momčilo 215
Gregorić dr Pavle 11, 18, 625
Grivičić Dane 282, 283
Grivičić Pave Miljušev 285, 292
Grivičić Pave Panjak 285
Grković Đuro 200
Grković Gedo 198
Grković Milan 200
Grković Rade 41, 196, 197, 200, 201, 208
Grubišić Jovo 642—644, 646
Grubišić Stevo 642
Grubor Dragan 648
Grubor Nikica 648
Grubor Pero 309, 312, 322, 323, 473, 582
Grubor Petar 657
Gržetić Ive 11
Guteša David 232, 237, 241, 244
Guteša Ilija 240
Guteša Savica 246, 253

Hadžić Stevo 548
Hajduković Ilija 327
Hajduković Milan 548
Hajduković Nikola Kovač 308—310
Hećimović Ante Pupilj 279, 282, 285, 288, 291
Hećimović Bracija 51
Hećimović Dane Budišić 280, 281
Hećimović Grgo 294
Hećimović Joja Kuhar 282, 285, 288
Hećimović Milan Perić 279, 283, 288, 289, 293
Herceg Dušan 540
Hinić Simo 264, 339
Hinić Stevo 262
Hinić Vajo 481
Hitler (Adolf) 113, 172, 275, 465
Hodak Ljubo 336
Hodak Nikola 284, 292
Hrkalović Mićo 444, 610, 611
Hrnjak Ljubo 336
Hrnjak Rade 15, 255, 256
Hrnjak Vlajo 256

Ibrahim (student, borac odreda „Ognjen Prica") 599

Jandrić Marko 300
Jakovčev Gojko 566, 568
Japundžić Perka 244
Japundžić Zorka 244
Jarić Boško 548
Javor Ivica 311
Javor Lukica 87
Jeftić Bogoljub 13, 282
Jelača Dušan Davičov 595
Jelić Nevenka 430
Jelovac Dragan 522
Jelovčić Nikola 567
Jerkin Ante 565
Jerković Iso 175
Jerković Mile 176, 182, 186
Jerković Milica 186
Jerković Mirko 172
Jerković Slobodan 182, 186
Jordan Josica 186
Jovanić Dragan 594—597
Jovanić Đoko 91, 93, 108, 109, 115, 126, 129, 134, 138, 162, 188, 209, 212, 216, 355, 377, 381, 384, 399, 400, 402, 417—419, 490, 494, 496, 497, 504, 506, 529—531, 533, 535, 541, 549, 584, 645, 648, 650, 653, 654, 657, 682
Jovanović Ilija 642
Jović Dane 180
Jović Jeka 185
Jović Mića 171
Jugović Joso 605
Jurasović Stipe Čipaja 448
Jurić Geno 196, 201
Jurić Ilija 215
Jurić Nikola 567
Jurišić Braco 286
Jutić Mate Jurić 291

Kalafatić Mile 318
Kalanj Spaso 563

Kalanja Manojlo 204
Kalinić Simo 380
Kaluđer Lukica 232, 234, 235
Kambar Boško 648
Karan Stevo 512
Karanović Nikola 535
Katica (učiteljica, ustaškinja) 225, 226, 228
Katić Ana 491
Katić Boža 491
Katić Đujo 49, 483, 492, 493
Katić Ivan 485
Katić Ivica 483, 486
Katić Marija 485, 492
Keča Angelina 380
Keča Jovo 34, 111, 371
Keča Mira 590
Keča Soka 380
Keča Zorka 380
Kekić (gostioničar) 173
Kesić Petar Bićo 96, 107, 121, 195, 236, 243, 247, 584
Kleut Milan Milin 436
Kleut Milan Stevanov 436
Kleut Nikica 628, 637
Kleut Petar Perica 159, 162, 189, 429, 430, 503, 582, 584, 628, 629, 657, 667, 687
Kljajić Dane 215
Kljajić Dane Razolo 227, 228
Kljajić Staniša 215
Knežević Bude 333, 463
Knežević Dmitar Čukica 318
Knežević Dragija 522
Knežević Đujo 214
Knežević Ljubo 96, 639
Knežević Mićo 264, 339
Knežević Mile Baštić 198
Knežević Milija 317
Knežević Nikica 451, 456
Knežević Spaso 262, 333, 335, 463, 516
Knežević Strahinja 256
Kočić Petar 483
Kojić Milojka 629
Kokotović Dušan 284
Kokotović Jovo 582
Kolak Ivan Šimin 285
Kolak Juka 16, 51, 67, 279, 286, 287, 289, 291, 294, 445, 462, 517
Kolak Mateša 440, 444
Kolak Stipe 440
Komadina Stipe 300
Končar Bogdan 602, 607
Končar Dane 256
Končar Dragica 62
Končar Đuro 598
Končar Naranča 41
Končar Petar 15, 62, 256, 602, 614—618
Končar Rade Brko 41, 55—65, 84, 147, 254, 342—345, 473, 572, 573, 598, 616
Kopilać (četnik) 558, 560
Korać (četnik) 500, 505
Korać Borka 436
Korać Milan 215
Korać Mile 214
Korać Nikola Niko 67, 166, 198
Korać Racan 214
Korać Raco 215
Korica Mile 628
Korica Stevo Lola 628, 630
Korić Jovo 197
Korić Srđan 213
Korošec (Anton) 61
Koruga Pejo 260
Kosmajac (polic. agent) 60
Kosanović Mile 108, 385
Kosanović Miša 257
Kosanović Rajko 215
Kosanović Savica Leća 215
Kosovac Bogdan 309, 318
Kosovac Ilija 304
Kosovac Markica 309, 316
Kosovac Mićo 300, 301, 305, 306, 309, 315, 316, 318, 319, 322, 326
Kosovac Nikola 214, 215
Kosovac Stevo 306, 310
Kosovac Štefek 315, 322
Kosovac Vujo 300, 301, 305—307, 309, 312, 315, 317—319, 322, 327, 328
Kostelac (žandarm) 260
Kotle Nikola 112, 557—561
Kovač Jovan 648
Kovačević Ante 485
Kovačević Geno 240
Kovačević Sava 452
Kovačević Savica Kusulja 241
Krajnović Gordana 252, 253
Krajnović Gvozden 244
Krajnović Ilija 237, 240
Krajnović Milan 244, 253
Krajnović Mito 193, 194

Krajnović Nikola 19, 106, 114, 195, 232, 235, 237, 238, 241, 243—246, 249—253, 436
Krajnović Nikola Jekušin 171
Krajnović Nikola Tomičin 242
Krajnović Rade Lukin 232, 237
Krajnović Rezika 252, 253
Krajnović Sava 232
Kraljević Marko 345
Kranjčević Marija 439
Kranjčević Stipe 300
Krapljanov Ante 565
Kraš Josip 18, 147
Kreković Jurica 286, 292
Kreković Nikola 283
Kričković Mile 203, 229
Krlić Nino 368
Krtinić Jovan 237, 238
Krtinić Milo Nugulin 233, 237, 247
Krtinić Perica 237, 239, 243
Kuga Petar 512
Kukić Dane 215
Kulaš Mića 279, 283, 284, 288
Kuprešanin Milan 159, 163, 189, 429, 430, 583, 631, 662
Kursar Franjo 95, 96
Kvaternik Ljubomir 461
Kvaternik Petar 73
Kvaternik Slavko 78, 79, 290, 580

Labus Gnjatija 642
Labus Ilija 642
Lajković (ljotićevac) 194
Lalić Jovan 563
Latković Svetan 198
Lavrnić Đuro 215
Lavrnić Jovo 215
Lavrnić Tomo 225
Lavrnja Spaso 379, 380
Leko Ilija 259
Lemajić Sava 483
Levi dr Moni 551—558, 561, 562
Levnajić Joco 445, 473
Ležaić Gojko 563
Lipovac Josip 250
Lisica Milan 119, 362
Lončar Dane 326, 327
Lončar Nedeljko Neđo 304
Lončar Simo Kojčin 309
Lončar Stevo 245
Lončar Vlado 304, 306, 309, 311, 320, 322, 324
Lovinčić Ivica 304, 306, 307, 310—313, 315—318, 324
London Džek 484
Lovrić Nino 452
Lugin (potpukovnik it. v.) 676
Lukić (domobr. general) 127, 367
Lukić Dane 107, 356
Lukić Dragan 527, 541, 548
Lukić Dušan 642
Lukić Isika 256
Lukić Jovo 256
Lukić Mićo 364, 369, 375, 376, 642
Lukić Mile 256
Lukić Mišika 256
Lukić Nikola 361
Lukić Petar 527
Lukić Simo 107
Lukić Stevo 648
Lukić Špiro 96, 118, 359, 363
Lulić Božo 282
Lulić Grga 292
Lulić Joso 292

Ljeskovac Jovo 628
Ljeskovac Tomo 436
Ljeskovac Vlado 628
Ljiljak Nikola 393
Ljubobratović Boro 168, 169
Ljubojević Bogdan 191
Ljubojević Ilija 532
Ljubojević Lazica 401
Ljubojević Milo 104
Ljuština Đuka Radin 436
Ljuština Ljubiša Petrićev 436
Ljuština Nikola Jelin 436

Macura Aćim 564
Macura Dmitar 564, 565
Macura Ignjatije 564
Macura Jošo 563
Mačak Miloš 565
Maček (dr Vlatko) 64, 255, 257, 288, 301, 343, 344, 352, 440, 484, 625
Mačukat Niko 565
Majstorović Dacina 214
Majstorović Dušan 504, 506
Majstorović Ilija 209
Majstorović Milan 214, 506
Majstorović Nikica 209
Mali Jaroslav 168
Maljković Dane 312

Maljković Đuro 318, 327
Maljković Milan Malikan 306, 309, 311, 313, 315—318, 322
Maljković Nikola 318
Maljković Perica 305
Maljković Simo 312
Mandarić Dušan 422
Mandarić Mile 425, 684
Mandarić Miloš 422
Mandarić Milja 430
Mandarić Nikola Srđo 425
Mandarić Vlado 432, 684
Mandić (sveštenik) 104
Mandić Iko 205
Mandić Milan Ljuda 525
Mandić Nikola 214
Mandić Rade 205
Manojlović Danilica 237, 238
Manojlović Milo 235
Manojlović Stevo 235
Manola Srećko 578, 588
Maoduš Dušan 628
Maoduš Stevo 160, 631
Maras Ivo 565
Marčetić Branko 648
Marčetić Danko 648
Marčetić Isak 641
Marčetić Iso 118, 358, 359, 367, 641
Marčetić Jovo 641, 648
Marčetić Milan Tenk 648
Marčetić Mile 640, 648
Marčetić Nemanja 648
Marčetić Nikola 647
Maričić Dragan 359
Maričić Dušan 549, 640, 648, 650
Maričić Pajan 353
Maričić Soka 104
Maričić Stevo 359
Maričić Vladimir 359, 362, 363, 646—648
Maričić Vlado 118
Marić Boško 110, 381, 548, 549, 641, 648—650, 653
Marić Perica 110, 548, 648
Marić Petar 381, 650
Marić Stevan 648
Marić Vlado 648
Marijan Nevenka 626
Marijan Tode 19, 29, 43, 301, 480, 624—626
Marinić (žandarm) 511
Marinković (sudija) 103
Marinković Ivo 314, 323
Markovac dr Pavao 41
Marković Bogdan 255
Marković Jure Furba 443
Marković Stipe Macola 439, 442, 443
Marković Stipe Mejo 456
Marković Stoja 307
Marković Svetozar 307
Marks (Karl) 62
Marunić Milan 628
Marušić Drago 11
Mastelica Dušan 214
Mašić Branko 208—210
Matagić (domobr. pukovnik) 138, 400, 501, 536
Matić Dane 215
Matić Joka 104
Matić Marko 215
Matić Stojan 91, 125, 131, 132, 209, 395, 396, 399, 402, 406, 407, 409, 410, 413—419, 512, 526, 538, 571, 576, 579, 584
Matić Zvonko (lugar) 258
Matić Zvonko (ustaša) 267
Matijević Rade 330
Mažar Nikola 258
Mažuran (nadlugar) 116
Medić Dane 505
Medić Ilija 505
Medić Jovo 506
Medić Mićo 505, 506
Medić Sveto 505
Mesić Mile Murat 304, 327
Mićun Stanko 565
Mihajlović Draža 408, 505
Mihić Branko 256
Mihić Dušan Peričin 436
Mihić Milan 628
Mihovilović Milanko 479
Mijajlica Đuro 563
Milanović Ilija 257
Milanović Nikola 255
Milanović Petar 485
Milanović Rade 648
Mileusnić (kovač) 510
Mileusnić Dušan 103, 109, 112, 114—116, 126, 134, 377, 382, 532, 548, 549, 645, 653
Mileusnić Nikola 505, 506

Mileusnić Sava 106, 108, 129, 393, 408
Mileusnić Vojislav Vojo 109, 115, 117, 377, 380—382, 643, 644, 647, 510
Milić Gavro 196, 214
Milijašević Sava 214
Milinković Branko 290, 490
Milinković Nikola 489, 490
Milinković Vicko 49, 283, 284, 292
Milinović Martin 492
Milinović Nikola 492
Milinović Pavao 107
Milinović Petar 492
Milković Ante 53, 492, 493
Milković Ivan Senjo 483, 490
Milković Jojo Bubić 283
Milković Joso 483
Milković Jozo 492
Milković Maka 294
Milković Mile Đotić 294
Milković Nikola Fuksan 283
Milković Pajo 53, 492, 493
Milković Rade 492
Milković Stipe Đotić 285
Milković Tomo Čiča 492
Milošević Nikola 215
Milošević Nikola (žandarm) 215
Miljuš Dušan 100
Miljuš Milan 532
Miljuš Nikola 100, 126, 238, 240
Mirić (radnik iz Plitvičkog Ljeskovca) 259
Mirić Božo 598, 599
Mirić Mane 15
Mirković Dane 215
Miščević Luka 421, 422, 430
Miščević Milan 541
Miščević Milorad 422, 430, 453
Miškec Mika 186, 190
Miškina Pavel 484
Mišković Dušan 545
Mišković Milan 548
Moguša Ante 199
Momčilović Budo 226
Momčilović Dane 214
Momčilović Dmitar 226
Momčilović Ilija 226
Momčilović Jakov 226
Momčilović Mane 208, 210
Momčilović Marko 226
Momčilović Petar 226
Morača Milutin 112, 115, 557, 558
Morača Pero 109, 112
Mrđa Simo 411
Mrkobrad Božo 41
Mrkobrada Božina 196, 197, 201
Mrkšić Milan 628
Muhar Božina 236
Muhar Ivo 236
Muhar Mićo 193, 194
Munižaba Dušan 107, 121, 236
Munižaba Milan 243, 245
Murković Slavko Podkapelski 316, 317, 478
Mutić Marko 624

Naglić Jure 166, 186, 187
Napoleon (Bonaparta) 110, 358
Naprta Ljuban 316, 481
Nikola (borac 2. čete bat. „Marko Orešković", iz Palanke) 648
Nikšić Tomo 18, 19, 33, 43, 83, 85, 86, 136, 137, 197, 233, 243, 301, 429, 450, 452, 453, 458, 459, 517, 639, 641
Ninković Branko Perina 335
Noginić Jožina 288
Noković Staniša 296
Novaković (komandir Kalatskog voda) 531
Novaković Milan 429
Novaković Niko Longo 24, 135, 371, 580
Novaković Nikola 380
Novković Dane 429
Novković Momčilo 163, 188, 491, 633
Novković Nove 430
Novković Stevo 684
Nušić (Branislav) 648

Njegomir Dušan 160, 426, 684
Njegomir Joco 159, 160, 424, 426, 469, 657, 670, 672, 684, 687
Njegovan Dmitar Pobro 532, 534, 535, 537, 543
Njegovan Ivan 448
Njegovan Milovan 541

Obradović Božo 238
Obradović Danja 232
Obradović Dara 104

Obradović Dušan 215
Obradović Đuro 171
Obradović Đuro Dacin 171
Obradović Ilija 186
Obradović Maniša 237
Obradović Milan 239, 498
Obradović Milica 187
Obradović Nikola 186, 187, 235, 506
Obradović Pepa 244
Obradović Rade 235, 393, 497, 498
Obradović Stevo 171
Obradović Vid 532
Obrovac Đukica 481
Obućina Josip Galić 280
Očko dr Slava 582
Ognjenović Branko 15, 40, 67, 166, 254, 256, 257
Ogrizović Rade 120
Oklobdžija (major bivše jug. vojske) 511
Oklobdžija Janko 157
Omčikus Pajica 34, 89
Opačić Anka 244
Opačić Miloš 238, 244, 247
Opsenica Aleksa 451
Opsenica Mile 333, 451, 463, 521, 522
Opsenica Petar 336, 451
Opsenica Stanko Staniša 84, 86—88, 262—264, 335, 337, 449—451, 454—458, 460, 461, 464—471, 516, 518, 521, 522, 603, 620—622, 630, 659, 672, 685
Opsenica Stevo 86—88, 449—451, 454, 456, 458—461, 463
Orelj Branko 648
Orešković Ante Anticije 296
Orešković Franjo 265
Orešković Ivica Škrapa 445
Orešković Marija 296
Orešković Marko Krntija 84, 90, 91, 136, 145—151, 200, 201, 216, 222, 244, 250, 251, 261, 263, 267, 277, 280, 288, 289, 301, 315, 316, 334, 337, 341—350, 392, 399, 415, 428, 454, 457, 458, 466, 467, 473, 486, 488, 514, 518, 533, 541, 546, 551—558, 561, 562, 570, 572, 576—578, 595, 619, 629, 650, 653, 654
Orešković Mate 297
Orešković Vlado 166, 296, 297, 333, 452, 453
Orlić Brato 15, 255, 658
Orlić Ilija 256
Orlić Nikola 327
Orlić Nikola Palin 327
Orlović Branko 215
Orlović Đoko 203, 215, 227
Orlović Đorđe 681, 682, 688
Orlović Jovan Mikan 198
Orlović Petar 215
Orlović Staniša 215, 230
Ostojić Boja 235
Ostojić Ilija 235
Ostović Adam 444
Ostović Dragan 445
Ostović Ivica 481, 482
Ostović Stipe 444
Ostović Tomica 444—446
Ožegović Drago 532—534, 549, 653

Pajić Dušan 567, 648
Pajić Nikola 183
Palija Ilija 522, 621
Pamuković Kamilo 565
Panjković Milan Zekin 335
Panjković Mile Zorin 263
Panjković Mojsije 258, 331
Parmač Stanko 96, 550, 566—568
Paskaš Milo Gruntaš 235
Pavelić (ustaša) 482
Pavelić (Ante) 78, 107, 108, 139—141, 153, 170, 172, 186, 199, 210, 216, 257, 312, 316, 350, 352, 439, 461, 481, 499, 539, 580
Pavičić (podnarednik) 85
Pavičić Božo 445, 481
Pavičić Juka Klicija 485, 492
Pavičić Milan 481, 482
Pavković Petar 214
Pavletić (borac iz Ličkog Osika) 630
Pavletić Ivica 439
Pavlica Dane 226, 628
Pavlica Filip 225
Pavlica Ico 224
Pavlica Mile Dužinov 215
Pavlica Mile Zein 215
Pavlica Nikica Stanikin 226
Pavlica Petar 226
Pavlica Petar Sekin 215
Pavlica Rade 226
Pavlović (trgovac) 279

Pavlović Ante 438, 440
Pećanac Branko 527
Pećanac Dragan 527
Pećanac Dušan 527
Pećanac Kosta 257
Peić Smilja 380
Pejić Mane 279
Pejnović Grga 487
Pejnović Jovaniša 52
Pejnović Kata 19, 43, 49, 52, 53, 136, 169, 192—194, 429, 483, 486, 489
Pejnović Milan Taša 492
Pejnović Milica 194, 485
Pejnović Pein 46
Pekas Ivan 491
Pelagić Vaso 47, 421
Peligra (komandant ital. divizije) 676
Penić Milka 380
Perić Boško 214
Perić Marko Španac 473, 612
Perić Stevo 646, 648
Pernar Luka 317
Petković Đuro 159
Petraković Branko 263, 456
Petraković Dane Perina 337, 338, 516, 518, 521, 522
Petričić Milan Brko 265
Petrović Ilija Lišak 244
Petrović Milin 532
Pezelj Grga 485
Pilar Joža 301
Pilipović Maćuka 126, 132, 395, 396
Pilja Nikola 596
Pivan (ustaša) 265
Pjevač Đuro 628
Pjevač Mile 252
Plećaš Anka 175
Plećaš Dušan 186
Plećaš Jovo 171
Plećaš Milan Kuntić 171
Plećaš Mile 492
Plećaš Nikola 492
Plećaš Sava 186
Pleša Tomica 444
Plevša Stevo 246
Pocrnić Milan 285
Počuča Jandre 542—544
Počuča Joco 183
Počuča Marko Danjin 171
Počuča Mile 11, 14, 17—19, 43, 83, 85, 91, 136, 166, 169, 197, 200, 286, 352, 424, 429—431, 486, 540, 549, 643, 654
Počuča Mile Bracan 186
Počuča Simo 171, 186
Pokrajac Anka 244
Pokrajac Đura 237, 240
Pokrajac Đurađ Đuđa 103, 106, 107, 121, 243, 247
Pokrajac Milan 232, 237, 238, 241, 243, 434
Pokrajac Nikola 121, 126, 233, 237, 238, 240, 241, 244, 250
Pokrajac-Radošević Smilja 195, 247, 433—436, 640
Polovina Gojko 18, 19, 72, 106, 114—116, 123, 129, 131, 134, 241, 250, 391, 393, 399, 512, 526, 538, 571, 575, 648
Popov Niko 565
Popović (borac bat. „Marko Orešković" iz Ploče) 664
Popović Branko 548
Popović Đuro 532
Popović Jovo 422, 541
Popović Kleme 287, 291
Popović Lazo 532, 540
Popović Lukica 207, 208, 214
Popović Mane 532
Popović Milan 548
Popović Mile Francuz 541
Popović Milica 430
Popović Nikola 548
Popović Nikica 564, 565
Popović Perica 537, 540
Popović Rade 532
Popović Radica 548
Popović Stevan 104
Popović Tomica 126, 390, 411
Popović Vajo 640
Popović Vlado 35, 136, 572, 573, 578, 640
Potkonjak Božo 628
Potkonjak Đuro Trišin 171, 174
Potkonjak Ilija 628
Potkonjak Milan 172
Potkonjak Stevo Mačak 171, 175, 628
Požega (ustaša) 205
Pražić Đoko 256
Pražić Pero 255, 256

Predović Dane 481
Prica D(ragutin) 71
Prica Ognjen 255
Prijić Mićo 527
Prodanović Jovo 640
Prodanović Milan 648
Prodanović Vaso 640, 647
Protulipac Mihajlo 327
Prpić Ante 483
Prpić Božo 53, 188, 490, 492
Puača Arso 591, 592, 595, 596
Puača Dane Nikin 594
Puača Đuro 591, 592, 595, 596
Puača Milica 590
Puača Nika 592
Puača Pero 590
Puača Savka 591, 592, 595
Puača Savka Gangina 594
Pupavac Gojko 640
Pupavac Lazo 532

Radakov Kojo 237
Radaković Branko 214
Radaković Branko Branja 171
Radaković Bude 244
Radaković Dome 214
Radaković Dušan 244
Radaković Ilija 15, 104, 107, 111, 113, 114, 118, 119, 167, 352—355, 358, 361, 365, 367, 373, 381, 548, 641, 642, 644, 648, 650, 653
Radaković Joja 244
Radaković Jolo 214
Radaković Lazo 160
Radaković Mane 214
Radaković Mićo 90, 191, 208, 209, 216
Radaković Mile Jukin 233, 238, 241
Radaković Mile Nikulov 233, 238, 241, 247
Radaković Nedeljko 208, 210
Radaković Nikola 203, 215
Radaković Petar 215
Radaković M. Petar 203, 227
Radaković S. Petar 203, 227
Radaković Petar Smagorina 235
Radaković Sava 244
Radaković Simo 171
Radaković Triša 104, 351, 353
Radaković Vlade 300
Radaković Vlado 171
Radmanović Danješ 684
Radmanović Janko 684
Radmanović Nove 429
Radmanović Petar 186
Radočaj Dane 198
Radočaj Gojko 215
Radočaj Milan 215
Radošević Maniša 433
Radošević Mika 434
Radošević Todor 585
Radošević Tomo Marina 436
Radošević Tomo Pjevačev 436
Radošević Pokrajac Smilja (vidi: Pokrajac-Radošević Smilja)
Radovanac Đuro 214
Radovanac Mane 214
Radović Dane 532
Rađenović Jovanka 380
Rađenović Lazar 527
Rađenović Nikola 380
Rađenović Paja 527
Rađenović Pajo 34, 111, 135
Rađenović Soka 380
Rađenović Stevo 89, 371, 580
Rajačić Đuro 309, 311
Rajačić Jovo Holcer 309, 311
Rajačić Julka 317
Rajačić Milan Pekić 309, 310
Rajačić Zdravko 309, 311
Rajac Šima 441
Rajčević Janko 175, 186, 190
Rajčević Jovo 48, 82, 483, 486
Rajković Mata 317
Rajšić Dmitar 432
Rakić Bogdan 86, 519
Rakić Dragan 684
Rapajić Bogdan 522
Rapajić Bogoljub 92, 269, 584, 657
Rapajić Dane Mazalo 300
Rapajić Ilija 15
Rapajić Milan Klica 602, 607
Rapajić Nikica 255
Rapajić dr ing. Nikola 259, 268
Rapajić Stevo 255
Rastić Tomo Tonča 450, 460, 461
Rastović Đuro 548
Rastović Marko 107
Rastović Miloš 527, 547
Rastović Petar Pepa 527
Rašeta (četnik) 150
Rašeta (pop) 258
Rašeta Boško 89—92, 108, 129, 134, 209, 389, 392, 399, 402, 403, 409, 411, 415, 416, 419, 577, 580

45

Rašeta Dane 512
Rašeta Dušan 391, 512
Rašeta Đuro 512
Rašeta Ilija 548, 655
Rašeta Jandre 512
Rašeta Jovo 406
Rašeta N. Jovo 512
Rašeta P. Jovo 512
Rašeta Petar 510, 512
Rašeta Petar Jandrijin 408
Ratković Bude 330, 522
Ratković Dušan 256, 262, 335, 336, 452, 516, 521, 522, 620
Ratković Vlada 176
Ratković Vujo 97, 256, 262
Repac Ićo 684
Repac Ilija 298, 430
Repac Marija 295
Repac Siman 295
Repac Slavko 532
Repac Trivo 104
Ribar Milan 628
Ribar Nikola 173
Ric Rudi 490
Ric Tomica 257
Roata (komandant II ital. armije) 669
Roca Frane 565
Rodić Anđelko 648
Rodić Dragan Mali 648
Rodić Dragan Veliki 648
Rodić Dušan 648
Rodić Gojko 554, 555
Rodić Jovo 554, 555
Rodić Srđan 557—560, 562
Rogo Iso 309
Rolf (ustaški pukovnik) 399, 400, 539
Rubčić-Brkljačić Kata 443
Rubčić Dane 444
Rubčić Danko 439
Rubčić Eva Žanićeva 444
Rubčić Grga 444, 445
Rubčić dr Nikola Nina 16, 285, 323, 440, 443, 444
Rumler (domobr. general) 131
Rukavina Ante 16, 186
Rukavina Ivan Ivo 578, 666
Rukavina Ivan Palenta 19, 49, 282—285, 288, 292, 293, 443
Rukavina Juco 121, 283, 290, 366
Rukavina Karlo 292
Rukavina Luka Petrov 284
Rukavina Matan Palentin 279, 286, 287
Rukavina Nikola 283
Rupčić Božo 485, 486, 490, 492
Rupčić Pajo 485
Ruzvelt (Franklin Delano) 308
Ružić Dušan Duja 225

Sadžak Joco 452
Safet Alfred 186
Samardžija Tomo 100
Sarač Savo 196, 215
Sarić Ivica 543
Sarić Milo 543
Savatović Milan 238
Savatović Nikola Drča 246
Savatović Smilja 430
Savić Marica 323
Savić Nikola 16
Segalo (kapetan ital. vojske) 314
Sekis Danica 339
Sekis Đujo 452
Serdar Jovica 87, 464
Serdar Marica 485
Serdar Nikola 483
Serdar Stevo 451, 455
Serdar Stojan 426, 484
Serdar Tone 483, 486, 492, 493
Sertić Ilija 197
Sertić Mika 300, 318
Sertić Mile 317
Sertić Stevo 318
Skendžić Dane 481
Skendžić Miloš 481
Skendžić Vajo 481
Skorić Ilija 130
Skroza Ante Glavar 567
Sladić Đuka 452, 522
Smiljanić Dane Bata 309—311
Smiljanić Dane Civra 409—411
Smiljanić Ilija Brešal 307, 310, 318
Smiljanić Vujica 308
Smolčić Ivan 279, 285, 291
Sodu (pukovnik ital. vojske) 667, 670, 672
Sorić Mate 49, 283, 292
Sović Milan 480
Srdić Marko 554, 559, 561
Stanić Iso 87, 182, 186, 256, 452
Stanić Luka 214, 459, 461

Stanić Marija 182, 186
Stanić Milan 257
Stanić Nikola 171
Stanić Srđan 628
Stanić Todor 327
Stanisavljević Đuro 38, 107
Stanisavljević Raša 15, 18, 197, 624, 626
Stanković Đuro 18, 51, 160, 166, 169, 172, 352, 421, 429, 480, 481
Stanojević Gavro 163, 544
Stanojević Gavro Bugar 191, 192
Starčević Pero 292
Stijačić (pop, četnik) 46
Stelja Obrad 621, 622
Stojadinović (Milan) 382, 439
Stojisavljević Ljubomir 369
Stojisavljević Mile Crni 72, 74, 104
Stojanović Mladen 407, 415
Strmšek Ivan 214
Sudar Mara 430
Suknajić Josip Poja 449
Sunajko Petar 422
Sunajko Stevo 215
Svilar Rade Ćale 256

Šajinović Đuro 214
Šakić Bude 200
Šakić Mićun 15, 196, 201, 206, 213, 584, 661
Šakić Stanko Tane 209, 210, 408, 505, 506
Šante Roko Mušica 567
Šantić Aleksa 439
Šarić Ivica 490
Šašić Jefto 17
Šašić Milan 548
Šerbedžija Milan 519
Šeremet Akif 11
Ševar Milan 213
Šever Buća Bukičin 263
Šever Buća Radulov 263
Šever Buda 335
Šever Mičan 263
Šever Pejo 456
Ševo Marko 561
Šijan Božo 527
Šijan Mića 527
Šijan Milan 93, 102, 109, 114—116, 138, 399, 506, 525, 528, 530, 533—535, 543, 549, 584, 653, 654, 657
Šijan Nikola 256
Šijan Vaso 119, 250, 354, 363, 548, 638—640, 644, 647
Šikić (ustaša) 355, 362
Šipka (četnik) 557, 558, 560
Škalabrin Ante Smude 567
Škorić Mrgud 532, 539
Škundrić Dane 648
Škundrić Lazo 358
Šnjarić (ustaša) 455
Šoprek (polic. agent) 60
Špicer dr (lekarka iz Drvara) 552
Špoljarić Joso 511
Špoljarić Mića 287
Šteta Milan 265
Štetić Ilija 214
Štikovac Luka 392
Štimac Ivan Ugar 287, 290
Štimac Ivica Perdakov 283
Štimac Mijać Gemičin 286
Šubašić (dr Ivan) 64, 625
Šujica Dušan 648
Šujica Savo 643
Šulentić Milan 352, 356, 362, 372
Šuput Nikola 602, 607
Šutiš Nikola 282, 283

Taljak Marko 490
Tankosić Milan 108, 129, 355, 377, 381, 548, 641, 643—645, 648, 650
Tarbuk Dara Savičkova 436
Tarbuk Jovo 436, 628
Tatalović Rada 52
Tepavac Ilija 196, 201, 211, 214
Tepavac Mićo 214
Tepavac Rade 214
Tešanić Lazo 557
Tiljak Marko 543
Tišma Boja 391
Tišma Jovica 532
Tišma Stanko 565
Tišma Stevo 411, 584
Tito (Josip Broz) 41, 573
Todorić Simo 426, 684
Tojagić Luka 238
Tomaš-Došen Ika 178
Tomaš Iso 187
Tomaš Vlado 684
Tomljenović Anka 491
Tomljenović Blaž 46, 50, 487, 543
Tomljenović Jure Kaštrola 483, 492

Tomljenović Mara 491
Tomljenović Tomo 483, 492
Toplak Ferdo 16, 186, 293
Torbica (četnik) 111
Torbica Mićo 648
Torbica Milan 133, 524—526
Torbica dr Veljko 104
Traven B. 484
Trbojević Miloš 233
Trešnjić Joco 85
Trešnjić Milan 190
Trikić Vaso 112, 554, 555
Trkulja Mile 214
Trošenj Luka Katurina 172
Turkalj Joso 481

Ugarković Dane 196
Ugarković Danja 215
Ugarković Grga 283
Ugarković Manda 294
Ugarković Mane 225
Ugarković Nikola 215
Ugarković Spasenija 225
Ugarković Stipe (Palenta) 18, 33, 284, 294, 309, 310, 444, 473, 584
Ugrica Dušan 379
Umrić Jure 283, 290
Uremović Mića 285
Usarević Mile 309
Utvić Ilija 644
Uzelac (lugar) 443
Uzelac Antić 16, 51, 166, 492
Uzelac Bogdan 305, 314
Uzelac Dane 198
Uzelac Dane Đak 483
Uzelac Đuro 196, 205, 209
Uzelac Grga 16, 51, 483, 490
Uzelac Ilija Ijuš 162, 166, 628
Uzelac Iko 215
Uzelac Ivan Đan 49, 486, 490, 492, 49?
Uzelac Jovo 215
Uzelac Mićo 214
Uzelac Milan 473
Uzelac Milan Brico 445, 481
Uzelac Mile 215
Uzelac Milo 196
Uzelac Miloš 426, 474, 481, 518, 580, 600, 601, 603, 606, 610, 657, 667, 684
Uzelac Nikola Stevin 436
Uzelac Rade 215
Uzelac Slobodan 300, 304—307, 310, 311, 314—317, 503,
Uzelac Srđan 300, 302, 304—306, 309—312, 314—316, 318, 319, 324, 584
Uzelac Stevo 301, 314

Valentin (žandarm) 86
Vašarević Dane Šare 440, 444
Vašarević Jure 440, 444
Veber (ustaški bojnik) 122, 132, 138, 396, 501, 536
Veinović Marko 271
Vejvoda Ivo 309
Veljković „Brka" (pukovnik, komandant 54. peš. puka bivše jug. vojske) 105, 202, 224
Vidaković Hubert 11
Vidaković Nikola 106, 385, 387, 388, 393
Vitas Mile 628
Vieštica Jovura 360
Vladetić Dane 511, 512
Vladušić Branko 366, 640, 648, 650
Vladušić Dušan 366, 648
Vlahov Milo 563—566
Vlainić Ante 70, 71, 283, 286, 290
Vlaisavljević Vlajko 330, 663
Vojnović Đurađ 116
Vojnović Nikola Baja 214
Vojvodić Boja 596, 597
Vojvodić Duško 591
Vojvodić Đuro 510
Vojvodić Lazo 510, 512
Vraneš Luka 492
Vraneš Majo 104
Vraneš Nikola 492
Vraneš Petar Patentar 327
Vraneš Rade Rabata 304, 306, 309—311, 316, 318, 322, 324, 584
Vraneš Stevo 327
Vraneš Špiro Tomić 309, 315, 318, 319
Vučković Nikica 628
Vujčić Mane 265
Vujčić Nikola Cilje 255
Vujić Joso 441
Vujinović Rajko 684
Vujković (polic. agent) 60
Vujnović Bogde 15, 171, 430
Vujnović Branko 171

Vujnović Damjan Deni 15, 83, 85, 171, 175, 186, 187, 189, 429
Vujnović Dušan 171
Vujnovic Đuro Đurelica 171
Vujnović Janko 182, 186
Vujnović Mile 173
Vujnović Paja 173
Vujnović Sava 186
Vujnović Stevo 83, 85, 175, 189
Vujnović Triša 177
Vukelić Jovo 475—477
Vukelić Petar 283
Vukelić Savo 320
Vukelić Stipe 186
Vukmanović Staniša 213
Vukmanović Svetozar Tempo 572
Vukmir Lukica 86
Vukmirović Ilija 214
Vukmirović Milan 214
Vukmirović Milan Škarpa 19, 39, 43, 256
Vukobratović Nikola 261
Vuković Janko 309, 310
Vuković Mićo 301
Vuksan Pekiša 90, 160, 163, 191, 544, 631
Vuletić Nikola 157
Vurdelja Branko 214
Vurdelja Milan 214

Zagorac Milenko 628
Zaklan Božo 600, 601
Zaklan Dmitar 262, 264, 330, 335, 337, 338, 452, 458, 464, 516, 521, 522, 620—622
Zaklan Spaso 330, 452, 623
Zanusi Đakomo (general ital. vojske) 671, 674, 675
Zdunić Nikola 203, 229
Zmačić Dume 567
Zore Stipe 565
Zorica Aleksandar 214
Zorić Damjan 378, 382, 648
Zorić Dušan 378, 545, 549
Zorić Jovan 380
Zorić Marko 358, 359
Zorić Milan 381
Zorić Milan Palasija 117, 118
Zorić Miloš 117, 383
Zorić Nikola 378
Zorić Vladimir 381, 383
Zoraja Dušan 684

Žakula Nedjeljko 17—19, 41, 43, 66, 85, 106, 166, 172, 197, 284, 285, 352, 486
Žarak Ivica 286, 292
Žarak Mile Mičić 287, 290
Žegarac Dane 628
Željelj Milan 117, 121, 359, 525, 527, 528, 549, 653
Zigić Todor 295
Živković Drago 565
Žumić Jandro 406
Žunić Pejo 106, 108, 385—388, 393, 408, 512

II. VOJNE JEDINICE I ŠTABOVI

Jedinice NOV i POJ

Grupe (gerilske i partizanske)

Kaldrmska 356
Otrićka 354—358, 362
Počiteljska 181
Srednje Gore 212
Tiškovačka 356
Zavlačka 355

Vodovi

Bunićki 516—519, 521, 522
Cerovački 365, 368, 375
Čukovački 426, 430
Dobroselski 418
Doljanski 504, 506
Donjopoljski 390
Dugopoljski 131
Gajski (Gajinski) 126, 390, 408, 510—513
Javornika 366
Jurišni vod (četa) Prvog ličkog PO „Velebit" 162, 189, 628—633
Kalatski 531
Kuljski 464, 684
Kunovački 137
Kruški 389, 401
Martinbrodski 131
Mišljenovački 390
Nebljuški 389, 402
Netečki 131
Oraovački 390
Perušićki 37
Podurljajski 137
Rujišta 366, 369
Samostalni vod bataljona „Krbava" 214
Smiljanski 37
Srednjogorski 94
Svračkova Sela 461, 464, 518, 519
Šalamunički (Jurišni) 516—522
Široka Kula 519, 660

Čete

Barabska* 299
Begluška 131
Brinjska 324, 368, 584
Broćanska 129, 131
Bruvanjska 121, 122, 127, 128, 240, 242, 246, 247, 251
Cvjetnička 129, 131
4. četa 2. bat. Prvog ličkog PO „Velebit" (Kuljska) 426, 683, 684
Čitlučka 492
Dalmatinska (vidi: 3. č. bat. „Marko Orešković")
Deringajska 121, 122, 240, 242
Divoselska 633
Doljanska 126, 129—131, 409, 497, 508
2. četa bataljona „Gavrilo Princip" 248
2. četa bataljona „Krbava" 214
2. četa bataljona „Marko Orešković" (četa Tromeđe) 376, 548, 549, 638, 640, 648—653, 660
2. četa bataljona „Ognjen Prica" 464, 521—523, 659, 672

2. četa 2. bat. Prvog ličkog PO „Velebit" (Pavlovačko-zavodska) 426, 683, 684
Dugopoljska 129, 130
Jurišna (udarna) Prvog ličkog PO „Velebit" 162, 430, 533, 535, 536, 627, 633—637, 660, 676
Klapavičko-cerovačka 121, 240
Kovačevićka 240
Krmpotska 321
Lapačka (kasnije „Marko Orešković") 53, 126, 129—131, 389, 390, 408 410, 581
Ljubovska 469
„Marko Orešković" (vidi: Lapačka ili 1. č. bat. „Marko Orešković")
Nebljuško-kruška 411
Omladinska (Divoselska) 190
Omsička 121, 122, 128, 240, 244
Osredačka 131
Otrićka 368, 369, 374, 375
5. četa bataljona „Ognjen Prica" 464
Podurljajska 121, 240, 251
Popinjska 364, 369, 375, 642
Pribudićka 366, 369
1. četa bataljona „Gavrilo Princip" 247
1. četa bataljona „Krbava" 213
1. četa bataljona „Marko Orešković" 549, 650, 652, 653, 670
1. četa bataljona „Ognjen Prica" 521, 658, 663, 666
1. četa 2. bat. Prvog ličkog PO „Velebit" (Vrebačka) 426, 683, 684
Rastičevska 368, 369, 375
Rudopoljska 121, 122
Smiljanska 163, 188, 189, 491, 492
Srbska (gerilska) ili Četa Srbljana 370, 371, 524—528, 530, 531, 545
Srednje Gore 547
Suvajska 126, 129, 131
Tomingajska (četa Vodene Glave) 240, 242
3. četa bataljona „Krbava" 214
3. četa (Dalmatinska ili četa Dalmatinaca) bataljona „Marko Orešković" 97, 98, 522, 549, 567, 568, 642, 650, 657, 658, 663, 666, 668, 670, 672, 678
3. četa (Omladinska) bataljona „Ognjen Prica" 668, 676
3. četa 2. bat. Prvog ličkog PO „Velebit" (Ostrovačko-barletsko-čukovačka) 426, 683, 684
Zrmanjska 365, 366, 369, 371, 374, 375

Bataljoni

„Bićo Kesić" (vidi: „Gavrilo Princip")
„Božidar Adžija" 37, 445
4. bataljon Prvog ličkog PO „Velebit" 160, 187—190
2. bataljon Prvog ličkog PO „Velebit" 160, 164, 427, 635, 660, 668, 670, 672, 673, 675, 684, 685, 687
2. bataljon „Sloboda" 126, 131, 132, 395, 396
2. udarni bataljon Prvog primorsko-goranskog PO 324
„Gavrilo Princip" (kasnije: „Bićo Kesić") 37, 247, 248, 643, 645
Gračački („Gavrilo Princip") 584
„Krbava" 37, 207, 213, 214, 464, 661, 663, 666—668
Lapački (kasnije: „Stojan Matić") 37, 132, 139, 409, 411, 416—418, 579, 584, 657
Lički 526
„Ljubica Gerovac" 321, 324
„Marko Orešković" 37, 93, 94, 97, 98, 139, 209, 356, 366, 409, 445, 464, 519, 547—550, 567, 581, 584, 640, 643, 645, 647, 650, 651, 653, 654, 657, 658, 661—665, 668, 670, 679, 682
„Matija Gubec" 37
Mazinski 22
Otočački 584
„Ognjen Prica" 37, 92, 98, 209, 269, 409, 464, 469, 522, 550, 582, 584, 657, 658, 661, 664, 666, 668, 672, 675, 679, 684
„Pekiša Vuksan" 637
1. bataljon Prvog ličkog PO „Velebit" 160, 633—635, 660, 675, 685
1. proleterski bataljon Hrvatske 324, 550
1. udarni bataljon Prvog primorsko-goranskog PO 324
„Stojan Matić" (vidi: Lapački)

3. bataljon Prvog ličkog PO „Velebit" 160, 163, 187, 631, 660
3. bataljon Šeste (ličke) proleterske divizije 214
Udbinski 584
„Velebit" (gerilski, kasnije partizanski bat.) 426, 427, 627

Odredi (gerilski i partizanski)

Brinjski 316, 319, 321, 323, 478
Brloški 477
„Čapajev" (Prvi udarni odred „Čapajev") 91; (vidi i: Leteći odred)
4. lički 583
Dabarski 319
10. gerilski 126, 357, 358, 362, 365—367, 369, 372, 374, 375, 564, 639, 640
9. gerilski 126, 357—362, 365, 367, 370, 372—375, 639, 641
Divoselski 180—182, 184, 186, 187
„Donji Tiškovac" (gerilski) 114, 115
2. lički 582
Drvarski 557
Grmečki 557
Igmanski 629
Jurišni (vidi: Leteći)
Kamenički 81
„Kik" („Uvalica-Kik") 262, 462, 463, 575, 625
Kosmajski 106
„Kunovac—Kupirovo—Potkraj" (gerilski) 114, 115, 125
„Krbava" 408
Leteći (Jurišni, „Čapajev") 137—139, 162, 210, 212, 213, 216, 399, 400, 417, 418, 490, 504, 532—534, 537, 538, 540—546
„Ljubovo" (gerilski, kasnije partizanski) 86—88, 264, 266, 269, 447, 461—464, 515—522, 575, 603, 605, 620, 622, 685
„Marko Orešković" 524, 546, 547, 640
„Mojsije Pajković" 516
Nebljuški (gerilski) 125
„Neteka" (gerilski) 114, 115
„Ognjen Prica" 33, 37, 262, 266, 269, 444, 445, 517—519, 521, 598—600, 603, 606—608
„Osredci" (gerilski) 114, 115
„Otrić" (gerilski) 114, 115, 120
Oštreljski 81
Prvi primorsko-goranski 324
Počiteljski 192, 193
„Podurljaj-Srb" (gerilski) 114, 115, 125
Severodalmatinski 643
„Suvaja" (gerilski) 114, 115
Škorački 267, 319, 323, 444, 474, 475, 477—479, 576
3. lički 582
„Velebit" (Gerilski odred „Velebit", zatim Prvi lički PO „Velebit") 32, 152, 158—160, 162, 164, 187, 191, 427, 430, 462, 583, 627, 628, 635, 637, 660, 675, 676, 684
„Velika Popina" (gerilski) 115, 120
„Zavlaka-Kaldrma-Dugopolje" (gerilski) 114, 115
Zrmanjski (gerilski) 114, 115
Žumberački PO 262

Grupa odreda)

Grupa NO partizanskih odreda za Liku (Grupa ličkih odreda) 149, 587, 621, 656, 661

Brigade

Artiljerijska 6. divizije 621
Druga proleterska 6. divizije 464
Drvarska 126, 131
Prva 6. divizije 637
Šesta brigada Hrvatske 324

Divizije

Osma (kordunaška) 587
Šesta (lička) proleterska 621

Korpusi

Osmi NOVJ 587, 679

Zone

Peta operativna zona 307

Štabovi i komande

Glavni štab NOP odreda Hrvatske 38, 149, 307, 318, 324, 567, 568, 579, 581, 582, 587, 627, 651, 656, 666, 677

Glavni štab NOP odreda Jugoslavije 572, 573, 579
Komanda 10. gerilskog odreda 368, 370, 375
Komanda 9. gerilskog odreda 360, 361, 363, 365, 367—370, 375
Štab bataljona gerilskih odreda (kasnije: partizanskih) za Liku 126, 376, 399, 415, 538, 571, 575—577
Štab bataljona „Krbava" 213
Štab bataljona „Marko Orešković" 654
Štab bataljona „Ognjen Prica" 522, 550
Štab bataljona „Velebit" 159
Štab brigade za oslobođenje krajeva Bosne i Like 570
Štab brigade iz Drvara (Drvarske brigade) 131, 368, 415
Štab 2. bataljona Prvog ličkog PO „Velebit" 685
Štab 2. bataljona „Sloboda" 126, 131
Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu 123, 391, 392, 399, 569, 570
Štab gerilskih odreda za Liku 126, 570
Štab gerilskih odreda za Korenicu i okolinu 266, 516, 569, 598, 604
Štab gerilskih odreda za Krbavu i okolinu 569
Štab gerilskih odreda za Srb i okolinu 114, 126, 133 142, 365, 367 373, 507, 525, 569
Štab (komanda) gerilskih odreda za Vrebac i okolinu, 683, 684
Štab Gospićkog sektora 159
Štab Gračačkog sektora 126
Štab grupe NO partizanskih odreda za Liku (Štab grupe ličkih odreda) 35, 37, 65, 94, 97, 212, 213, 247, 501, 506, 521, 541, 545—547, 549, 564, 566, 568, 578—585, 635, 647, 648, 651, 652, 654, 657—659, 661, 662, 665, 668, 672—675, 678, 679, 682, 687
Štab lapačkog bataljona 131, 399
Štab odreda „Velebit" 189, 190, 631, 685
Štab Sektora za opštinu Bruvanjsku 121
Štab za Bosnu i Hercegovinu 572
Štab za Liku i Kordun 576, 577
Vojno rukovodstvo za srez Gospić 569
Vrhovni štab Jugoslavije 583

2. **Jedinice bivše jugoslovenske vojske**

Dinarska divizija 202
Jadranska divizija 22, 101
54. pešad. puk 101, 224

3. **Crvena armija**

143, 149, 269, 468, 679

4. **Italijanske jedinice i štabovi**

1. bataljon 1. puka divizije „Re" 657, 661
2. bataljon 1. puka divizije „Re" 657, 662, 663, 665
3. bataljon 1. puka divizije „Re" 657, 669
Bataljon „crnih košulja" 669, 670
1. pešad. puk divizije „Re" 154
Fašistička legija „Superga" 669
Alpinska divizija „Taurinenze" 674
Divizija „Izonco" 674
Divizija „Re" 661, 664, 676
Divizija „Sasari" 138, 435
Brzi korpus 103
Motorizovani korpus 103
Štab 1. puka divizije „Re" 657
Štab divizije „Re" 668
Komanda 5. korpusa 668, 673
Štab II armije 271, 476, 500, 671—673

5. **Četničke jedinice**

Crljeničina brigada 252
Puk „Kralja Petra" 502
Dinarska divizija 252

6. **Ustaško-domobranske jedinice**

Bitnica (baterija) iz Otočca 242
Bitnica (baterija) iz Karlovca 242
2. bojna (bataljon) 12. pješ. pukovnije (puka) 108

2. varaždinska pohodna bojna (bataljon) 242, 366
22. pohodna bojna (bataljon) 121, 128, 129, 365, 393
26. pohodna bojna (bataljon) 121 128, 393
Legionarska bojna (bataljon) 138
11. pukovnija (puk) iz Siska 138
12. pješ. pukovnija (puk) 108, 512, 539
15. pješ. pukovnija (puk) 108, 120
Zagrebačka pukovnija (puk) 131
Konjička pukovnija (puk) 128, 129
1. žandarmerijska pukovnija (puk) NDH 604
Žandarmerijska pukovnija (puk) 108
Bihaćki zdrug 138, 399
Gračački zdrug 128—130
„Goneći odred" Gračačkog zdruga 129, 130
Lički zdrug (generala Lukića) 127, 128, 367, 374, 393, 414
Lovinački zdrug 128, 129
Zdrug generala Lukića (vidi: Lički zdrug)
Ustaška „Crna legija" 439
Vrbaska divizija 539
Komanda kopnene vojske NDH 127
Ministarstvo domobranstva NDH, 366, 393

III. GEOGRAFSKA I TOPOGRAFSKA IMENA I NAZIVI

Ada Ciganlija 61
Ajderovac 115, 532, 548
Alanak 177—179, 184
Amerika 9, 13, 44, 47, 48, 76, 148, 249, 275, 282, 299, 447, 480
Argentina 249
Australija 299
Austro-Ugarska 7, 420

Babin Potok 40, 262, 341, 342, 598, 661, 662, 664, 665, 669
Bačka 353
Balića lokva 224
Banija 452, 581
Banovina Hrvatska 625
Banja Luka 300, 304, 433, 526
Barići (zaselak) 338
Barani 78
Barlete 157, 161, 420, 423, 425, 489, 541, 631, 683
Bastasi 112
Batinovac 633
Begluci 116, 123
Belgija 9, 13, 16, 99, 283
Bender (brdo) 240, 242
Bender (mesto i vijadukt) 88, 251, 366, 369
Benkovac 520
Beograd 41, 56, 58, 106, 191, 194, 196, 211, 235, 250, 351, 385, 413, 419, 551
Betina 567
Bezbradica Stanovi 563, 564
Bihać 7, 26, 29, 30, 32, 78, 103, 105, 122, 123, 125, 138, 139, 186, 205, 247, 251, 258, 364, 374—376, 382, 389, 395—397, 400—403, 409, 411, 413—415, 417, 418, 460, 461, 465, 497, 501, 512, 524, 526, 528, 539, 623, 641, 658, 661
Bihaćke bare 259
Bihaćko polje 257
Bijeli brijeg 511, 512
Bijeli potoci 606
Bilaj 171, 174, 178, 181, 183, 427, 542, 633, 684
Bilaj-Ribnik (žel. stan.) 634
Birovača 123, 387, 401
Bjelopolje 16, 21, 93, 97, 255—257, 259, 261, 264, 266, 268, 270, 522, 550, 567, 658, 659, 675—678
Bjelovar 366
Bogdanić (zaselak) 488, 489
Bogutovac 378, 379
Boka Kotorska 280
Boričevac 89, 103, 104, 122—124, 130, 138, 374, 385—391, 393, 400, 418, 496, 497, 511, 512, 538, 539,
Bosanska krajina 140, 368, 375, 415, 497, 572, 575, 639
Bosanski Osredci 116, 117
Bosanski Petrovac 131, 138, 258, 348, 349, 395, 399, 435, 497, 599
Bosansko Grahovo 224, 258
Bosić-poljana 225, 226
Bosna 7, 32, 74, 77, 79, 105, 109, 125, 127, 128, 131, 132, 134—138 140, 149, 174, 191, 236, 351, 365, 381, 385, 387, 399, 406, 407, 414, 415, 443, 452, 488, 494, 532, 573, 578, 591, 592, 621
Božanića-gaj 261
Božanići 322
Brdo 173

Brdo Dragaško (zaselak) 184, 186—189
Brestov Gaj 336
Breščići 237
Breštane 94, 204, 212, 213
Brezova glava 469
Brezovac 115, 123, 592
Brezovače 184
Brežine 384, 388, 495—497
Brinje 13, 20, 22, 23, 25, 26, 28—30, 34, 37, 45, 299—308, 310—312, 314, 319, 324, 326—328, 445, 477, 482, 576, 582
Brinjski klanac 310
Brinjski kotar-srez (kotar-srez Brinje) 33, 36, 37, 299, 303, 304, 306, 310, 312—314, 320, 321, 323, 324, 326, 328, 329, 478, 481, 581
Brlog 301, 325, 472, 474, 475, 478
Brotnja 115, 117, 122—124, 131, 387, 390, 399, 494, 495, 501, 592, 593
Brušani 12, 93, 186, 483, 487, 493
Bruvno 95, 103, 104, 106, 107, 121, 128—130, 139, 231—236, 238—247, 249—252, 369, 370, 372, 374, 375, 384, 434, 436, 527, 564 572
Bubanj 30, 105, 386, 390, 590, 591
Bukarice 564
Bukovac 285, 286, 658, 659
Bukovica 95, 563—565, 568, 622
Bunić 16, 20, 32, 67, 68, 77, 85—87, 98, 256, 258, 261, 263, 264, 266, 268, 285, 330—340, 426, 447, 448, 452—460 464, 466, 467, 514—520, 522, 523, 603, 619, 621, 669, 685
Buničko polje 456
Bursaćeve kolibe 645
Butižnica (reka) 383
·Bužim 46—49, 52, 483—485, 488, 490—492, 542

Capaćuša 389, 396
Cerovac 231, 238, 252, 435, 468
Cerovci 642
Cetina—Sunajci (zaselak) 425
Cicvare 563
Crikvenica 73
Crna Gora 80, 174, 274, 307, 387, 494
Crna Vlast 476, 668—670
Crni Lug 552
Crni Potoci 643, 644, 648
Crni vrh 125, 127, 240—242, 266, 336, 356, 370, 372, 450, 457
Crno Jezero 441
Crnokrakovo brdo 425
Crnovrh 213
Crvljivica 79
Cvjetnić 116, 123, 399

Čačić-Dolac 488
Čair 208
Čanak 330, 337, 338, 340, 408, 448, 462, 513, 515, 621
Čardak (tt. 942) 685
Čatrnja 225
Čelopek 469
Čemernica 105, 128, 235—237, 243, 540
Čestar 312
Čista Mala 563
Čitluk 160, 170, 171, 173, 176, 177, 180, 181, 183—185, 187—190, 192—194, 634
Čorci 338
Čovići (zaselak) 437, 444, 445
Čovka 138, 396, 400, 417, 418, 535—538
Črnac 316
Čubrića Stan 686, 687

Ćojluk 198, 209, 214, 223
Ćukovac 295—298, 420, 455, 630, 683
Ćukovi 131, 132, 237, 247, 395, 417, 535
Ćurčići (zaselak) 428

Dabar 316, 320, 472, 477, 478, 664
Dabina strana 117, 122, 387, 494
Dalmacija 7, 24, 25, 28, 29, 32, 64, 88, 93—97, 111, 132, 158, 180, 196, 233, 235, 238, 241, 245, 250, 264, 279, 351, 357, 365, 366, 368, 369, 376, 381, 402, 405, 406, 431, 497, 500, 520, 546, 549, 555, 564, 568, 591, 603, 620, 621, 623, 639, 640, 642, 646, 655
Debela glavica 175—179, 189
Debelo Brdo 16, 255, 256, 261—264, 334—336, 449, 453, 457, 463, 466, 483, 487, 515, 516, 520, 521, 523, 564, 629, 668, 676
Deringaj 122, 128, 231, 236, 238—240, 370
Despot (zaselak) 339
Dinara 224, 555, 572
Divoselo 14, 16, 21, 49, 53, 83, 85, 87, 91, 147, 155—157, 159, 160, 162, 169—178, 180—190, 194, 199, 450, 452, 453, 455,

466, 483, 486, 489, 490—493, 542—544, 628, 631, 633, 634, 660
Divulje 73
Dmitrašinović (zaselak) 685
Dnopolje 206, 408, 418, 532, 647, 648
Dobašnica 239, 532, 540
Dobrica 312, 318
Dobroselo 106, 114, 130, 243, 376, 387—390, 394, 418, 495, 538, 540, 647, 648
Dolčina 321, 322
Dolovi 237, 648
Doljani 103, 122, 123, 129, 376, 387—390, 394, 408, 478, 481, 494, 495, 497, 501—503, 507, 509, 538, 589, 596
Doljani (bosanski) 524, 525, 534
Donja Pazarišta 49, 284
Donja Suvaja 105, 117, 199
Donje Barlete 425, 427
Donje Blanuše 240, 244
Donjelapački kotar-srez (kotar-srez Donji Lapac) 22, 30, 99, 108, 132, 391, 497, 500, 530, 533, 540, 548, 549, 575, 581, 592
Donji Bastasi 79
Donji Lapac 20, 22, 25, 26, 28, 29, 35, 36, 45, 81, 91, 92, 98—101, 103, 104, 108, 123, 129, 134, 136, 138, 153, 196, 209, 210, 223, 224, 264, 374, 384—392, 396, 400—404, 406—408, 411—413, 415, 432, 464, 497, 501, 503—505, 525, 527, 529, 532, 538—540 548, 550, 570, 572, 573, 582, 592, 652, 656, 657, 661, 677
Donji Potok 616
Draga Lukića 107
Draškovci 318
Drenac (draga) 176
Drenov Klanac 472, 475, 477, 478
Drenova Glava 129
Drenova Glavica 389, 400
Drenovac 541
Drenovača 90, 123, 125, 126, 132, 137—139, 389, 396, 397, 399—402, 409, 411, 414, 417, 501, 512, 524—527, 529—533, 537, 539, 540, 545, 593
Drežnica 307, 320
Drniš 120
Drvar 30, 31, 79, 109, 110, 112—116, 118, 127, 134, 136—138, 140, 142, 144, 149, 204, 215, 222—234, 236, 238, 239, 258, 265, 268, 316, 331, 334, 348—350, 355, 357, 366—368, 373, 381—383, 387, 388, 394, 415, 419, 442, 452, 459, 494, 497, 552, 553, 555, 570—572, 587, 599, 623
Drvenjak 600
Duboki (zaselak) 338
Duboki Dol 95, 96, 566, 643
Duboko 223
Dubovsko 525
Dubrava 318
Dugopolje 115, 117, 123, 548, 641, 643—645, 648
Dukići 370
Duliba 184, 396, 397
Duman 442
Dušanovac 541

Đekić-Glavica 122
Đevrske 132, 563, 565
Đuretići (zaselak) 188
Đurići (zaselak) 203

Engleska 148, 275
Ervenik 119, 336, 369
Evropa 76, 110

Francuska 9, 13, 16, 47, 49, 99, 208, 233, 283, 447, 485, 586, 587, 612
Frkašić 264, 523, 548, 665

Gacka (reka) 445
Gacka dolina 472, 473, 550, 658, 661, 674
Gacka i Lika (velika župa) 26
Gacko polje 462
Gaćešin dol 370
Gajine 104, 123, 408, 409, 510, 511
Galovac 658, 659
Garevica 78
Glavace 472, 475, 477, 478
Glibodol 316
Glina 527, 648
Glogovo 95, 365, 564
Gmajina 436
Golubić 120, 125
Goljak 313, 320
Gorica 379
Gorica (prevoj) 661, 675
Gorice 213
Gorići 478
Gorjevac 399, 525

Gornja Ploča 103, 208, 228
Gornja Suvaja 101
Gornje Barlete 424, 425
Gornje Blanuše 107, 108, 236
Gornje Lešće 445
Gornji Bastasi 79
Gornji Kosinj 605
Gornji kraj 303, 305, 306, 309, 311—314, 317, 319, 321, 324, 326
Gornji Lapac 122, 128—130, 389—391, 393, 394, 400, 497
Gornji Potok 616
Gornji Srb 101, 525, 527
Gornji Tiškovac 108, 117
Gorski kotar 7, 307, 309, 320, 328, 473, 581
Gospić 9—11, 18, 21—23, 25, 26, 28, 30, 31, 34, 35, 37, 40, 41, 45, 48, 49, 51, 66, 67, 70, 71, 73, 74, 83, 85, 86, 103—105, 107, 108, 118, 121, 127, 139, 143, 152—154, 156, 157, 161, 165—174, 176—178, 180, 182, 184—187, 190, 196, 198, 211, 223, 241, 254, 258, 259, 263, 266, 285—287, 289—291, 293, 325, 330, 333—335, 337, 339, 346, 352, 353, 364, 365, 383, 393, 421, 427, 428, 431, 433, 434, 447—449, 452—462, 473, 480, 483, 485, 487—493, 497, 501, 514, 517, 521, 541, 595, 626, 627, 629, 633, 634, 657, 660, 661, 669, 671, 672, 674, 676, 685
Gospićki kotar-srez (kotar-srez Gospić) 17, 21, 32, 36, 37, 91, 153, 155, 163, 164, 185, 187, 206, 293, 427, 447, 458, 463, 575, 581, 582, 684
Gostovo Polje 300, 301, 312, 322, 327, 329
Gošići 563
Grabar Prokićki 318
Grabušić 261, 264, 266
Gračac 7, 9, 16, 18—20, 22, 25, 26, 28—32, 34, 36, 45, 70—74, 95, 99—101, 103, 104, 106—109, 114, 115, 119—122, 125, 127, 128 134, 137, 139, 142, 143, 174, 180, 195, 215, 224, 232, 233, 235, 236, 239—249, 251, 255, 285, 351—356, 359, 361—372, 374, 375, 384 393, 394, 411, 434, 435, 452, 470, 497, 499, 501, 520, 532, 575, 638, 646, 660
Gračački kotar-srez (kotar-srez Gračac) 93, 99—101, 103, 104, 106—108, 119—122, 126, 132, 134, 161, 206, 214, 244, 247, 250, 252, 365, 367, 385, 434—436, 569, 575, 581, 582, 639
Gradina 363, 364, 390, 397, 400, 522, 523, 659, 663, 666, 675
Grahovo 30, 497, 552, 557
Greoci 388
Grginovac (izvor) 510
Grmeč 348, 407
Gruborski naslon 112
Grulovića Stanovi 564, 565
Gubavčevo Polje 565
Gubovo brdo 451
Gudura 103
Gusinje 532
Gvadalahara 148

Hercegovina 174, 674
Homoljac 262, 267, 268, 450, 651, 662, 663, 669, 680, 682
Homoljački (Šijanov) klanac 97, 324, 550, 661, 662, 664, 668, 670, 682
Hrnjadi 112
Hrnjak (zaselak) 264
Hrnjkovo Selo 336
Hrvatska 28, 38, 55, 64, 88, 123, 127, 140, 145, 151, 199, 274, 275, 282, 347, 351, 391, 442, 488, 497, 586, 653, 655
Hrvatsko primorje (Primorje) 317, 320, 321, 328, 473, 581
Hrvatsko zagorje 343

Ilidža 629
Italija 8, 24, 25, 106, 108, 133, 160, 211, 251, 257, 261, 288, 289, 303, 345, 439, 606, 671
Ivakuša 307, 327, 329
Ivanovača 495
Ivčevića Kosa 263, 338, 448, 452, 462
Ivezići (zaselak) 589, 591
Iž 566, 567

Jadova (reka) 634
Jadovno 26, 53, 83, 147, 153, 174, 178, 198, 257, 259, 423, 452, 488, 633
Janča 488
Jankov borik 175
Janjče 609
Janjići (zaselak) 181, 184
Jarčija jama 179
Jasenak 307
Jasenov potok 39

Jasenova korita 450, 454, 457
Jasenovača 386
Jasikovac 659
Javornik 33, 96, 316, 472, 642
Ječma 511
Jalovi tavani 494
Jezerane 300, 307, 316, 317, 324
Jezeranski vrh 675
Jezerce 602
Josipdol 300, 307
Jošan 90, 194, 198, 199, 202, 205, 208, 209, 213, 214, 223, 453, 459, 545, 669
Joševica 117, 118, 592
Jugoslavija 7, 9, 11, 12, 22, 38, 50, 68, 75, 82, 99, 105, 108, 111, 112, 124, 133, 150, 166, 172, 197, 214, 231, 233, 254, 269, 282, 288, 289, 300—302, 331, 351, 385, 393, 414, 420, 424, 435, 472, 485, 502, 578, 579, 616, 621, 671
Jurasovići (zaselak) 336
Jurišić-Selo 286

Kalanjuša 496
Kalati 123, 129, 390, 512
Kaldrma 101, 115, 117, 120, 363, 384, 548, 572, 641, 644, 645, 647, 648
Kalebovac 663, 667, 668, 675
Kaledonija 586
Kalemberov dol 522
Kameni krst 241, 244
Kamenica 79, 81, 112, 137
Kamenita glavica 358
Kamensko 35, 93, 95, 137, 244, 399, 401, 402, 415, 544—549, 573, 574, 577, 578, 581, 621, 643, 647—650, 652, 653, 665
Kamenuša 235
Kamenjuša (zaselak) 187, 188
Kanada 13, 16, 44, 47, 99, 282, 283, 304, 447, 485
Kaniža 283, 285, 286, 519
Kapela 33, 300, 307, 320, 550
Karaula 283
Karlobag 25, 156, 174, 281
Karlovac 10, 41, 271, 301, 313, 321, 413, 476, 625
Kasari (zaselak) 223
Kerestinec 282, 316, 624
Kestenova Korita 388
Kestenovac 123, 390
Kijani 240, 242
Kik 33, 517, 598, 599, 634
Kistanje 132, 563, 564, 567, 620, 639, 645, 648
Klac 491
Klanac 49, 284, 455
Klanačka jama 292
Klapavica (Bruvanjska i kod Udbine) 95, 128, 231, 237, 238, 540, 546, 564
Klasnić 523
Klekovača 81, 348
Klenovac 296, 455, 603, 684
Klinac (zaselak) 310
Klisa (Divoselska) 175, 184, 188
Kljajići (zaselak) 228
Knežević (zaselak) 264
Knin, 7, 29—31, 34, 36, 88, 101, 108, 114, 115, 117—120, 124, 125, 127, 139, 142—144, 195, 351, 352, 356, 359—364, 366, 367, 369—371, 380, 382—384, 435, 469, 497, 520, 567, 638, 641, 656
Kninska krajina 119, 120, 127, 134, 191
Kojčine 305
Kokirna 122, 240
Kolunić 79
Komić 199, 202, 203, 208, 214, 215, 224, 225, 227—229, 540, 634
Kompolje 472, 666—668
Končarev Kraj 15, 17, 40, 55, 62, 64, 67, 254, 256, 262, 265, 341, 342, 614, 616, 617
Kontići (zaselak) 370
Konjska glava 319—321
Konjski vrh 453, 686
Konjsko Brdo 283, 285
Kordun 7, 305, 452, 572, 581, 582, 656, 677
Korenica 9, 22, 25, 26, 28—31, 34—38, 40, 45, 65, 68, 77, 92, 93, 97, 98, 147, 164, 196, 205, 207, 213, 214, 223, 254—258, 260, 261, 265—268, 270—272, 277, 285, 316, 330, 331, 399, 415, 430, 447, 453, 456, 459, 462, 464, 469, 520, 522, 523, 548, 550, 567, 575, 587—589, 635, 643, 648, 652, 656—659, 661—669, 672—681, 685—687
Korenički kotar-srez (kotar-srez Korenica) 16, 30, 31, 33, 40, 196, 255—257, 260, 267—270, 281, 316, 393, 408, 447, 458, 478, 519, 521, 561, 567, 582, 584, 618

Koreničko polje 663, 676
Korita 455
Korita Lapačka 401, 406
Kornati 566
Kosa 285, 423
Kosinj 18, 20, 22, 23, 29, 147, 273, 277, 279, 280, 285, 290, 292, 443, 462—464, 469, 518, 523, 600, 601, 603, 605—608, 610
Kosovska Mitrovica 586
Kovačevica (zaselak) 239, 240
Kovačica 522
Kozara 407
Kozjača 114
Kozjačka draga 39
Kozjak (jez.) 39, 450, 519
Kozjan 87, 337, 338, 443, 459, 462, 514—516
Kragujevac 480
Krajnovići (zaselak) 190
Kranjci (zaselak) 353
Krapanj 566
Krbava 196, 199, 200, 210, 215, 216, 427, 619, 621, 660, 678
Krbava i Psat (vel. župa) 26, 78
Krbavica 33, 92, 261, 263, 266, 269, 334, 336, 337, 415, 453, 457, 466, 515, 516, 521, 549, 564, 566, 567, 570, 581, 583, 587, 603, 621, 655, 658, 661, 665, 668, 673, 676, 678, 681
Krbavsko polje 196, 199, 330, 336, 339, 447, 453, 455, 456, 458, 459, 461, 462, 465, 542, 620, 629, 635, 661, 668, 672, 676
Krečana 198, 208, 214, 215
Kremen 122, 240, 243
Krivi Put 303, 307, 313, 324, 478
Krivošije 128
Krka 592
Krka (reka) 621
Krmpote 321
Krnete (zaselak) 241
Krnjeuša 399
Krst 659, 675
Krš 389, 442, 444, 605
Kruge 123, 401, 404, 532, 540
Krupa 95, 365
Krupa (manastir) 252, 253
Kruščica 283
Kruškovača 380
Kruškovače 176—180
Kučina kosa 354
Kugići (zaselak) 184
Kugin Gaj 511
Kuk 123, 201, 205, 223, 379, 380, 383, 386—388, 390, 402, 409, 510
Kukljic 631, 634
Kula 147, 178, 285, 466, 469, 489, 633, 660
Kulen-Vakuf 109, 116, 118, 123, 125, 127—132, 138, 207, 243, 245, 247, 374, 390, 391, 393—397, 399, 400, 415, 417, 418, 497, 501, 507, 512, 524—527, 529, 534—539, 593, 599
Kuljska staza 87
Kunovac 101, 115, 126, 127, 527, 545, 647, 648
Kupirovo 101, 115, 126, 527, 545, 548
Kureševo brdo 322
Kurjak 202—204, 207—209, 213—215, 223, 224, 227, 229, 541, 634, 678
Kuzmanovača 296, 467, 684
Kvarte 283, 286, 519, 522

Lagoda 264
Lagodića uvala 339
Lapac 19, 34, 90, 92, 98, 100, 103, 106, 115—119, 123, 124, 126, 134, 136—140, 201, 204, 205, 207, 241, 243, 244, 247, 334, 373, 374, 380, 385, 387—390, 392—395, 400—412, 416—418, 459, 468, 495, 496, 510—513, 532, 552, 623, 638, 647, 648, 652, 679
Lapačka dolina 138
Lapački kotar-srez (kotar-srez Lapac) 17, 101, 103, 108, 123, 137, 246, 247, 374, 375, 385, 397, 413, 414, 529, 532, 657
Laudanov gaj 332
Lazić (zaselak) 360
Ledenice (Podlapačke) 321
Lepoglava 146, 147
Leskovac 55, 56
Leskovac (brdo) 204
Lešće 319, 437—445, 472, 550, 601, 606, 609, 610, 612
Ležaići (zaselak) 565
Lička Jesenica 36, 318, 319
Lička Kaldrma 380
Lički Novi 67, 93, 170, 175, 176, 184, 186, 188, 492, 493

Lički Osik 263, 285, 287, 426—428, 431, 448, 452, 454, 455, 457, 462, 519, 630, 633, 684
Ličko Petrovo Selo, 7, 30, 199, 205, 256, 259, 266, 395, 469, 519, 656, 658, 661
Ličko polje 420, 447, 461, 462, 465, 629, 635, 683
Ličko sredogorje 420, 675, 682
Lika 7—13, 17—22, 24—35, 38—41, 43—45, 47, 48, 51, 53, 63, 68, 69, 80—88, 90—93, 95, 96, 98, 99, 101, 107—109, 113, 123, 125—128, 131, 135—138, 140, 145, 147—153, 158, 164, 165, 172, 174, 191, 194, 196, 199, 206, 210—212, 216, 224, 235, 244, 249—251, 261, 281, 285, 303, 305, 315—317, 320, 330, 331, 346, 347, 350—353, 355—357, 365—368, 370, 375, 376, 381, 393, 399, 404, 408, 411, 414—416, 420, 424, 428, 431, 435, 436, 441, 442, 448, 452—455, 462, 464, 467, 470, 472—474, 484, 486, 489, 491, 492, 497, 500, 502, 505, 518—520, 533, 537, 538, 540, 541, 543, 547, 549, 550, 557, 558, 563—578, 580—583, 586, 587, 593, 599, 600, 605, 610, 620, 621, 623, 626, 629, 638, 639, 642, 643, 650, 652, 656—658, 661, 672
Lika (reka) 85, 190, 294, 428, 633
Lipa 399
Lipe 79, 152, 154, 489, 493, 534, 684
Lipice 316
Lipovac 306, 312, 313, 315, 316, 318, 319
Lipovača 495
Lisac 389, 400
Lisina 397
Litica 39
Livno 552, 557, 572
Lohovo 397, 530, 532
Lohovska brda 528, 530
Lončari (zaselak) 223
London 94, 381, 468
Lovinac 22, 32, 73, 99, 103, 121, 122, 127, 128, 197, 202, 203, 223, 225, 227—229, 234, 239—243, 393, 512, 675
Lučani 301, 304, 306, 308, 312, 327
Lukića Draga (zaselak) 356
Lumbardenik 129

Lieskovac 40, 575, 598, 599
Ljubina poljana 247, 355, 357, 358, 375, 548, 644—647, 649, 650, 653
Ljubovo 33, 85, 86, 97, 164, 178, 196, 256, 262—264, 285, 333—338, 426, 430, 431, 447—452, 454—458, 462—470, 514, 520, 523, 568, 575, 603, 620, 630, 657, 658, 668—672, 674, 682, 685, 687
Ljubovski prevoj 630, 635, 660
Ljubuški 599
Ljutača (zaselak) 489
Ljutica 130, 593

Macure 54, 566
Mačja dražica 312
Mađarska 280
Makedonija 303, 305
Mala Kapela 7, 75, 77, 81, 450, 472, 598
Mala poljana 180
Mala Popina 353, 548, 643, 644
Male bare 188
Mali Kraj (zaselak) 189, 190
Malo Kamensko 653
Malo Očijevo 538
Malo Polje 284—286, 294
Malovan 118—121, 247, 356, 362—366, 372, 374, 638
Maljkovac 324
Maljkovac vrelo 318
Maljkovići (zaselak) 312
Mamac 390, 401
Mandić-draga 129
Mandina glavica 389
Manita draga 653
Maribor 498, 523
Marković rudina 147, 442
Martin-Brod 116, 123, 406, 494, 505, 538, 540, 572
Mašića Budžak (zaselak) 602
Mazin 26, 95, 99, 101, 104, 121, 122, 124, 128—130, 138, 139, 206, 236, 238—240, 242, 243, 247, 250, 374, 390, 393, 572, 575
Mazinska previja 129, 245, 246
Mažibrade (zaselak) 563
Medačka plantaža 423
Medak 25, 34, 152, 154—160, 162, 163, 180, 181, 183, 187, 190, 192, 194, 427—429, 431, 433, 436, 544, 545, 547, 572, 627, 631, 633—637, 674—676
Medeni dolac 600, 602
Medjeđak 589—592, 594, 596

Medjedača 228
Međugorje (Svinjčine-zaselak) 525
Mekinjar 94, 197, 202, 212—214, 223, 453, 545, 547, 629, 678
Melinovac 386, 402, 460, 530, 539, 540
Metla 451
Mezinovac 293
Mihaljevac 258, 265, 668
Mila 122
Miščevići (zaselak) 181
Miškovica 303, 319, 321, 322
Mišljenovac 104, 123
Mitrovica (vidi: Sremska Mitrovica)
Mogorić 155, 159—162, 169, 180, 190, 541, 544, 572, 628, 629, 635, 685
Mokro Polje 564, 566
Momčilović (brdo) 223
Moskva 110, 381, 502, 645, 679
Mrsinj 266, 272, 679, 680, 682
Mutilić 198, 199, 207, 208, 214, 215
Mutiličko polje 199
Mušaluk 93, 162, 430, 630
Mušičina previja 360

Nadurljaj 114, 115
Nadvrelo 359—361, 363, 369, 548, 641, 648
NDH (Nezavisna Država Hrvatska) 24, 25, 29, 70, 72, 77, 88, 104, 107, 108, 127, 140, 170, 172, 199, 203, 224, 229, 231, 246, 257, 261, 271, 290, 302, 305, 330, 385, 386, 402, 441, 476, 575, 607
Nebljusi 103, 104, 110, 123, 247, 384, 386, 396, 401, 413, 532, 540, 548, 572
Nemačka 9, 22, 28, 62, 64, 77, 105, 110, 200, 236, 258, 261, 288, 289, 293, 304, 354, 386, 411, 423, 424, 484, 586, 589
Neteka 115, 116, 123, 532, 548, 592
Novčica (reka) 542, 543
Novi 543
Novi Sad 61
Novo Selo 188
Novoselija 630
Nunić 622

Njegovani 181

Obinuš (rt) 56
Obrlapac 510
Obrovac 180, 371, 620
Očijevo 149, 150, 191, 557—559, 561, 571
Očurum 263, 335, 337, 603
Oglanak 314
Ogulin 7, 34, 68, 307, 399
Oklinak 306, 312
Omsica 231, 238, 239
Ondić 128, 208, 214, 215
Općuvo 128, 240
Opsenice (zaselak) 685
Oraovac 95, 123, 124, 387, 408, 419, 506, 530, 548, 567
Orašac 131, 132, 395, 417
Oraško Brdo 534
Ornice 170—173, 176, 177, 181, 183, 185, 187, 189, 190
Osječenica 81, 348—350
Osredci 30, 101, 105, 112, 115, 126, 380, 545, 590
Ostrovica 563, 565
Ostrvica 154, 159, 160, 298, 395, 396, 400, 420, 423, 425, 426, 453, 455, 630, 631, 633, 683, 684
Oštarije 452
Oštrelj 79, 138, 348—350
Oštri obljaj 661, 662
Oteš 383
Otočac 9, 19, 22, 23, 25, 26, 28—30, 34—37, 104, 108, 127, 165, 241, 301, 307—311, 320, 323, 438—441, 445, 462, 472, 473, 475, 477, 478, 481, 576, 606, 624—626, 648, 655, 657—659, 661,
Otočački kotar-srez (kotar-srez Otočac) 33, 36, 37, 262, 294, 301, 309, 316, 318, 320, 438, 439, 443, 550, 581, 618, 657
Otrić 34, 104, 115, 117—121, 134, 135, 139, 240, 241, 247, 313, 351—357, 359—364, 367, 368, 371—374, 392, 501, 548, 621, 638, 640—644, 648
Otuča (reka) 237
Ovče polje 305

Pađene 119, 125, 135, 224, 548
Pag 147, 174, 357
Paklarić 231, 237, 238
Palanka 366, 640, 648
Palež 85, 516
Palić-vršak 264, 338, 339
Paljevine 335

Panos 309—313
Papuča 154
Parapet 156
Pariz 282
Pasjak 79
Pavlovac 160, 420, 422, 424, 425, 532, 634, 683
Pavlovački most 202, 226, 228, 230
Pavičići (zaselak) 389
Pazarišta 20, 22, 23, 52, 280, 282, 283, 290, 293, 467, 487, 491, 520, 606
Pećani 16, 223, 263, 336, 408, 449, 453, 457, 459, 515, 516, 520, 521, 564, 581, 629, 661, 676
Pećine 205
Pećinsko 186
Perjasica 469
Perušić 11, 13, 19—23, 25, 26, 28, 29, 37, 67, 70, 71, 87, 88, 103, 263, 279—287, 289, 290, 292, 293, 339, 443, 447, 448, 452, 457, 462—464, 467, 469, 517—520, 523, 575, 582, 598, 600, 605, 629, 657, 684
Perušićki kotar-srez (kotar-srez Perušić) 17, 21, 33, 35, 36, 49, 169, 270, 282—284, 286, 287, 289, 463, 581
Petkovići (zaselak) 228
Petrinja 352
Petrovačko polje 79, 348, 349
Pilića brdo 203
Piperi 586
Pirovište 123, 389, 532, 548
Pišać 89, 199, 214, 467, 678
Pišaćuša 335, 338, 339
Pištalska draga 130, 131, 243, 374, 393, 395, 414, 497, 510, 512, 526, 538
Pjevačev Gaj 176, 177, 179
Plase 267
Plaški 7, 399
Platiše 312
Plavno 119, 120, 366, 381, 384, 548, 644, 646, 648
Plećaši (zaselak) 188
Plitvice 35, 40, 62, 79, 153, 206, 207, 254, 257, 258, 331, 442, 449, 602
Plitvička jezera 18, 19, 29, 31, 196, 285, 287, 316, 442, 449, 450, 462, 463, 469, 486, 572, 582, 602, 630, 657, 661, 665,
Plitvička Jezera 22, 30, 36, 92, 231, 341, 441, 478, 519, 550, 656, 657
Plitvički Ljeskovac 259, 266, 331, 444, 449, 599
Ploča 128, 154, 156, 157, 159, 160, 162, 180, 203, 223, 226, 228—230, 372, 512, 628, 634—636, 664, 674—676
Pločanski klanac 182, 203, 211, 227—230, 635, 660, 675, 676
Pločansko jezero 228
Plješevica 7, 75, 77, 79, 81, 93, 211, 451, 526, 545, 549, 574, 606, 607, 643, 649, 652, 655
Počitelj 90, 159, 160, 162, 179—181, 187, 191, 192, 194, 541, 542, 544, 628, 631, 634
Počiteljica (reka) 181
Počiteljska duliba 179, 180
Podgorski kamenak 319
Podgrmeč 552
Podkokirna 370, 372
Podlapac 36, 87, 89, 91, 337, 338, 448, 521, 575
Podlapača 161, 196, 204, 206, 207, 212, 213, 216, 223, 264, 427, 428, 452, 453, 459, 461, 462, 467, 545, 661, 675, 684, 685,
Podlisac 130
Podovi 337
Podstranija 284
Podudbina 209
Podum 19, 301, 472, 475, 478, 481
Podurljaj 115, 126, 238
Pogledalo 36, 92, 97, 207, 267, 316, 478, 562, 657, 662—664, 678—680, 682
Poljan (zaselak) 606
Poljanak 264, 338, 339
Poljic Kameniti 495
Poljice 202, 214, 215, 227
Poljska 62
Ponor 260, 658, 659
Ponorac (zaselak) 589, 591, 594, 596
Ponori 478
Popina 115, 251, 252, 642, 643
Popovača 203
Popovića most 425
Poštak 644
Potkraj 115
Prag 282
Prekaja 81
Pribudić 118, 119, 133, 134, 354, 360—363, 366, 638—641, 644

Prijeboj 31, 77, 257—259, 265, 266, 331, 346, 450, 466, 519, 656, 661
Primorje 180
Primošten 566
Priseka 400, 418, 495
Prisoj 176, 177
Priština 615
Prkosi 396, 399, 400, 534
Prljevo 434, 548, 640, 644, 647, 648
Prokike 307—311, 321, 322, 326
Prvan-Selo 282, 286, 291
Prvić 565

Radakovići (zaselak) 188
Radišin gaj 237, 243
Raduč 159, 160, 162, 180, 187, 626, 634, 660
Rajnovača 262
Rakići (zaselak) 86, 87, 335, 338, 457, 459, 670, 685, 686
Rakovica 469
Ramljani 437, 438, 443—445, 601, 610, 611
Rapajin Dol 327
Rapajin Klanac 320
Rasoja 229
Rastičevo 359, 360, 382, 644, 645
Rastići (zaselak) 87, 338
Rastoka 49, 52, 483—485, 490—492
Rastovača 519
Rastovići 122, 244
Rašići 489
Rašlja 525, 526
Razdolje 266
Razvojna draga 180
Rebac 214
Rebić 214, 223
Repačke bare 630
Resanovci 134
Ribnik 162, 174, 178, 181, 425, 427, 428, 542, 684
Ričica 73, 243
Rijeka 28, 648, 669, 671
Rijeka (Korenička) 265
Rim 603, 671
Ripač 397
Ripački klanac 79, 376, 397, 399, 414, 415, 512
Ritavac 321, 327
Rizvanuša 170, 177, 184, 186, 483, 492, 493, 633
Rmanj (manastir) 494
Rogića mostovi 181
Rudanovac 257, 265, 266, 331
Rudi lisac 399
Rudopolje (Bruvanjsko) 104, 121, 132, 233, 237—239, 246
Rudopoljska Varoš 240
Rujevac 372
Rujišta 540, 564, 566, 642, 647
Rujnica (Osička) 296, 455
Runjevica 472, 477, 481, 482
Rusija 10, 110, 148, 275, 421, 437, 466, 468

Saborsko 265
SAD 44, 282
Sadilovac 259
Sajkovići 552
Sarajevo 57, 58, 61, 366, 629
Sastavci 428
Sekani vršak 130
Selište (zaselak)) 489, 490
Senokos 670, 687
Senj 307, 310, 313, 319—321, 324
Serdari 684
Sertič-Poljana 519
Sinac 319, 437, 441, 442, 445, 601
Sinj 127
Sisak 54, 249
Sisaljka 120
Skočaj 396, 402, 588, 593
Slano 174
Slatka vodica 265
Slavonija 452
Slovenija 299, 347, 674
Slunj 527
Slunjski kotar 656
Smiljan 20, 21, 37, 46, 48, 49, 51—53, 67, 93, 152, 154, 155, 160, 162, 163, 169, 185, 188, 189, 453, 455, 483—493, 542, 543, 575, 628, 633
Smiljansko Polje 483, 488, 489
Smokvica (otok) 566
Sokolac 413
Sombor 586
Sovje 566, 567
Split 65, 161, 274, 318—320, 366
Srb 25, 31, 34, 81, 99, 101, 103, 104, 108, 109, 114—118, 120, 121, 126, 127, 133, 134, 138—140, 142, 144, 174, 205, 215, 222, 223, 226, 236, 238, 239, 241,

353, 355, 360, 363, 366—368, 371, 373, 377, 379—381, 384, 387, 388, 392, 406, 408, 409, 411, 417, 452, 459, 467, 474, 494, 501—505, 511, 513, 524—527, 529, 532, 541, 548—550, 552, 572, 575, 589, 592, 595, 640, 643, 645, 648, 677
Srbija 9, 26, 28, 29, 77, 80, 85, 172, 174, 200, 209, 234, 274, 299, 303, 386, 387, 494, 505, 645
Srbski klanac 115, 116, 118, 120, 122, 125, 126, 133, 142, 143, 247, 359, 360, 363, 384, 497, 524, 525
Srednja Gora 94, 180, 197, 198, 200, 202, 203, 208, 212—215, 223, 224, 227, 229, 428
Sremska Mitrovica 146, 553—555
Srpsko Selo 478
Srima 563, 565, 567
SSSR (Sovjetski Savez) 15, 20, 105, 110, 208, 236, 287, 289, 293, 352, 354, 424, 528, 576, 589, 602
Stajnica 30, 305, 306, 316, 317, 478
Stari Brinj 306
Staro Selo 478
Staza (šuma) 461, 462
Stjenjani 418, 532, 534, 536, 537
Stolac 240
Stolice 578
Stojići (zaselak) 223
Strmica 120, 382, 384
Stubica 318
Studenci 279, 292, 519, 522, 523
Subotica 594
Subotički srez 304
Sučevići (zaselak) 353, 364
Suleševica 122, 129, 393, 418, 435, 497, 499, 588
Sunajkov gaj 425
Sunja 551
Sušak 10, 28, 532
Suvaja 30, 104, 112, 115—118, 122, 123, 379, 380, 495, 532, 589, 590, 592, 647, 648
Sv. Rok 235, 243
Svakuša 306—310, 312
Svračkovo Selo 87, 214, 223, 452, 459

Šakića rudina 424
Šalamunić 97, 256, 262—264, 332—339, 449, 452, 457, 459, 463, 467, 514—517, 520, 523, 620—622, 630, 678
Šator 81
Šeganovac 666
Šedrvan 177
Ševeri (zaselak) 263, 334—338, 456
Šibar 378
Šibenik 95, 210, 520, 563, 565, 567
Šiblje 356
Šijanov klanac (vidi: Homoljački klanac)
Šijanova kosa 450
Šipovljani 79
Široka Kula 86, 87, 97, 145, 152, 154, 157, 161, 169, 199, 263, 264, 266, 295, 297, 333—339, 420, 423, 425—428, 447, 448, 452—455, 457, 461, 464, 514, 515, 517—519, 523, 541, 603, 633, 660, 669—671, 675, 683, 685—687
Škalić 307, 312, 321, 323, 327, 329
Škamnica 303, 309
Škare 20, 26, 309, 316, 317, 319, 445, 472—475, 477—482, 550, 576, 624, 649
Šolobanica 128, 129, 140
Španija 13, 47, 49, 147, 148, 208, 282, 283, 344, 439, 541, 552—554, 557, 586, 588
Štikada 122
Štrbački buk 389
Štrpci (Lički) 123, 389, 534
Štulići (zaselak) 228
Švica 472

Tarkovac 131
Tavanac 203
Tavanak 378
Tepšanovac (k. 852) 685—687
Tisov vrh 451
Tiškovac 110, 115, 118, 120, 376, 382—384, 548, 641, 644, 645, 648
Titova Korenica (vidi: Korenica)
Tolagići 128
Tolić 214, 678
Tomašev vrh 128
Tomin vrh 323
Tomingaj 231, 236, 238
Tremzina 122
Trepča 301, 383, 586
Trešnjevka 60, 63
Tribunj 565, 567
Trnavac 247, 255, 256, 261, 262, 434, 454, 458, 466, 603, 658, 659, 661, 662, 669
Trninića Brijeg 79

Trnovac 16, 40, 46, 97, 147, 152, 184, 185, 188, 483, 487
Trnovsko polje 633
Tromeda (granica Bosne, Like i Dalmacije) 548, 644, 647
Troura 202, 203, 227
Trovrh 128, 675
Trubar 117, 643
Tuk 255, 266, 591, 594, 658
Tupala 242
Turjanski 262, 532, 550, 568, 600—602, 668—671
Turovac 96, 621, 642
Tušice 156, 202—204, 211, 223, 226—230, 676
Tušilović 469
Tužević 312, 319, 323, 326, 327, 329

Udbina 9, 22, 25, 26, 28, 29, 31—35, 45, 68, 85, 95, 122, 123, 128, 191, 196, 198, 199, 201—205, 210—213, 215, 216, 223, 227——230, 240, 241, 245, 246, 335, 336, 387, 388, 390, 402, 409, 411, 419, 448, 453, 456, 459, 461, 462, 464, 467, 469, 501, 505, 547, 575, 634, 636, 642, 652, 657, 661, 669, 671, 672, 674—676, 685
Udbinski kotar-srez (kotar-srez Udbina) 21, 33, 128, 196—198, 201, 204, 206, 207, 209, 210, 216, 222, 223, 246, 247, 281, 447, 458, 462, 581, 582
Ugarkovići (zaselak) 225
Uilica 110, 494, 591
Una 79, 131, 138, 382, 389, 395, 399, 400, 417, 494, 524, 526, 527, 533, 534, 639
Urija 336
Urljaj 237, 245
Uzelci (zaselak) 180
Užljebić 414

Varičak (k. 860) 667
Vagan 382
Vakufska kulina 497
Valjevo 419
Varaždin 121, 366
Vedašić 264
Vedro Polje 184
Vekovac 494
Velaguša 433, 434, 436
Velebit 7, 53, 85, 94—96, 120, 153, 156, 159, 170, 174, 176—180, 188, 189, 193, 198, 252, 357, 366, 369, 370, 372, 374, 375, 433, 450, 452, 483, 572, 620, 621, 631, 642, 643
Velika Kapela 7
Velika Popina 118, 120, 352, 354—356, 360, 365, 376, 564, 643, 644, 646
Veliki Kraj 173, 187, 188
Veliki Račić 397, 399, 512
Veliki Skočaj 138
Veliki Stjenjani 131, 536, 537
Veliko Kamensko 653
Vidići (zaselak) 181
Virovitica 366
Visočica 130, 418, 510
Visote (zaselak) 425
Visuć 197, 199—201, 205, 209, 211, 213, 214, 222, 223
Visuće 67, 548, 564
Vodena draga 39
Vodena glava 122, 125, 127, 128, 240—243, 372
Vodice 95, 317, 318, 478, 563—566
Vodoteč 306, 312, 314, 327
Vojvodići (zaselak) 400
Vojvodina 99, 109, 527
Vojvoduša 312, 321, 327
Volarica 427
Vranovača 259, 659, 663, 666, 668 675
Vratnik 265
Vrbovsko 307
Vrebac 67, 155, 157, 159, 160, 169, 180, 190, 420, 422—427, 429, 430, 453, 541, 572, 628, 631, 633, 634, 660, 683—685
Vrebačka staza 424, 426
Vrelo 92, 255, 257, 261, 265—268, 271, 272, 663, 664, 668, 669
Vrelo Koreničko 478
Vrhovine 20, 31, 33—36, 40, 98, 271, 287, 341, 472, 476—478, 550, 648, 657—659, 661, 662, 664, 668, 669, 672, 674, 675, 677, 679, 680, 686
Vrpile 266, 522, 666, 673
Vrtoče 131, 138, 395, 399, 415, 534, 593
Vrzići (zaselak) 478
Vučipolje 95, 96
Vučjak 252, 253, 642
Vučjevo 195
Vujinove Glave (zaselak) 515, 663, 679, 682
Vujnovići (zaselak) 188

Vukava 296
Vukelići 607, 609
Vukmirovići (zaselak) 516

Zabenovo brdo 425
Zablato 489
Zadar 101, 210
Zagreb 18, 33, 37, 41, 44, 55, 60—62, 107, 144, 161, 182, 184, 186, 191, 232, 241, 250, 255, 268, 274, 277, 282, 284, 286, 301, 304, 306, 307, 318—320, 342, 343, 364—366, 419, 438, 443, 454, 473, 479, 485, 523, 530, 598, 599, 607, 615, 616, 625, 626, 628, 629
Zaklopac 115, 122, 123, 387, 395, 592, 596
Zalužje 389, 511, 589, 590, 592, 595
Zalužnica 477, 478
Zaton 566
Zavlaka 113—115, 120, 358, 377, 379, 384, 548, 644, 645, 647, 648
Zavođe 420, 422, 424, 425, 683, 684
Zavolje 460
Zbjeg 581
Zečevo (zaselak) 563, 564
Zemun 532
Zrmanja 22, 26, 34, 99, 103, 104, 107, 113, 115, 119, 121, 139, 161, 180, 240, 241, 247, 352, 354, 356, 366—368, 370—372, 374, 382, 434, 435, 513, 520, 548, 549, 581, 620, 638—640, 642, 643, 645, 647, 648
Zrmanja (reka) 95, 366, 370, 621, 644
Zrmanjski klanac 247, 357, 361, 362, 367, 371
Zubar 630
Zuleševica (vidi: Suleševica)

Žabica 170, 184, 492
Žažvić 563
Žednik 109, 304, 525, 527, 541, 594
Žegar 18, 106, 235, 238, 250, 369, 620—622
Žujino Polje 640
Žumberak 262
Županjol 307, 310, 311, 320, 327
Žuta Lokva 306, 307, 309, 310, 312, 313, 320, 321.

PREGLED LIKOVNIH PRILOGA

— *Ismet Mujezinović: USTANAK (ulje)*
— *Petar Šimaga: U SVOM PORUŠENOM DOMU (lavirani crtež tušem)*
— *Đurđe Teodorović: U SVITANJE (ulje)*
— *Marijan Detoni: RUŠENJE PRUGE (lavirani tuš)*
— *Frano Šimunović: MAJKE (crtež)*
— *Alfred Krupa: MLADI PARTIZAN (tuš)*
— *Edo Murtić: NA STRAŽI (ulje)*
— *France Mihelić: PARTIZANSKI LOGOR (linorez)*
— *Drago Vidmar: PORUŠEN MOST (linorez)*
— *Đorđe Andrejević-Kun: PORED POGINULOG DRUGA (crtež)*
— *Nikolaj Pirnat: JURIŠ (linorez)*
— *Frano Šimunović: DRUGOVI (crtež)*
— *Vjekoslav Parać: KARAVANA UZ KOZJAK (lavirani crtež)*
— *Branko Šotra: KROZ ŠUMU (drvorez)*
— *Tomo Šijaković: PARTIZANSKA KOLONA (ulje)*
— *Ismet Mujezinović: JURIŠ (ulje)*

PREGLED FAKSIMILA DOKUMENATA

— *Ultimatum ustanika Mogorića, Vrepca, Svračkova Sela, Tolića, Pišaća, Široke Kule, Ljubova, Ostrvice, Srednje Gore i Mekinjara upućen 7. VIII 1941. stanovnicima Podlapca* — — — — — — — — — — 218
— *Izveštaj žandarmerijske stanice u Vrhovinama upućen vojnim predstavnicima NDH pri Štabu II it. armije u Karlovcu* — — — — — — — — — — 271
— *Dva letka koji su 28. IX 1941. rasturili komunisti u Brlogu* 325
— *Depeša komandanta ustaško-domobranskih jedinica sa područja Like i Bosanske krajine upućena 30. VII 1941. Glavnom stožeru domobranstva* — — — — — 398
— *Izveštaj žandarmerijske stanice u Vrhovinama o napadu partizana na italijanske vojnike u Crnoj Vlasti 27. IX 1941.* — — — — — — — — — — — 476
— *Rezolucija sa sastanka vojnih delegata partizanskih odreda Like na Kamenskom 21. IX 1941.* — — — — 574
— *Referat Štaba Grupe NOP odreda za Liku od 23. XII 1941. upućen komandantu NOPO Hrvatske* — — — — 585
— *Naređenje Štaba gerilskih odreda za srez Korenicu i okolinu od 17. IX 1941. upućeno komandirima potčinjenih gerilskih odreda* — — — — — — — — 604

SADRŽAJ

Strana

— *Jakov Blažević* *** — — — — — — — — 5
— *Srđan Brujić i Đuro Stanisavljević: RAZVOJ ORGANIZACIJA KP U LICI I NJIHOVA ULOGA U USTANKU 1941* — — — — — — — — — — — 7
— *Milan Vukmirović Škarpa: ODRŽALI SMO KONFERENCIJU* — — — — — — — — — — 39
— *Jakov Blažević: BORBA KOMUNISTA ZA POBJEDU REVOLUCIJE* — — — — — — — — — 44
— *Jovo Bogdanović: OD NEUKOG SELJAČETA DO VELIKOG REVOLUCIONARA* — — — — — — 55
— *Milan Beslač: BORBENI PUT LIČKE OMLADINE* — 66
— *Nikica Rapajić: GRAČAC U DANIMA KAPITULACIJE* 70
— *Đane Čuić: TUŽNA KOLONA* — — — — — — 75
— *Tomo Nikšić: U LICI 1941* — — — — — — 82
— *Đoko Jovanić: USTANAK U JUŽNOJ LICI 1941. GOD.* 99
— *Danić Damjanović: PRVI RATNI OKRŠAJ* — — — 142
— *Nina Rubčić: MARKO OREŠKOVIĆ — KRNTIJA* — 145
— *Milan Kuprešanin: USTANAK NA PODRUČJU GOSPIĆA* 152
— *Stojanka Aralica: SKOJEVCI IZ GOSPIĆA* — — — 165
— *Milan Trešnjić: DIVOSELO U USTANKU* — — — 170
— *Kata Pejnović: SUKOBI SA ČETNICIMA U LICI* — — 191
— *Milan Basta: KRBAVA U USTANKU* — — — — 196
— *Savo Sarač: POSLEDNJE PRIPREME* — — — — 222
— *Đurađ Pokrajac: BRUVNO U PLAMENU ČETRDESET PRVE* — — — — — — — — — — 231

Strana

— *Milan Krajnović: NIKOLA KRAJNOVIĆ* — — — 249
— *Marko Veinović i Slavko Glumac: KORENICA U 1941. GODINI* — — — — — — — — — — 254
— *Slavko Glumac: PRVE STRAŽE* — — — — — 272
— *Vanja Arbanas i Joso Dasović: PRVA GODINA NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA U KORENICI* — — 279
— *Ilija Repac: U POSLEDNJEM ČASU* — — — — 295
— *Mićo Kosovac: KOTAR BRINJE U USTANKU* — — 299
— *Dane Lončar: FORMIRANJE I RAD NOO U KOTARU BRINJE 1941.* — — — — — — — — — 326
— *Spaso Zaklan: USTANAK U OPŠTINI BUNIĆ* — — 330
— *Jovo Bogdanović: SUSRETI S MARKOM OREŠKOVIĆEM* — — — — — — — — — — 341
— *Vladimir Maričić: USTANAK U ZRMANJSKOJ OPŠTINI* 351
— *Damjan Zorić: ZAVLAKA U POČETKU USTANKA* — 377
— *Sava Mileusnić: DONJI LAPAC U USTANKU* — — 385
— *Dušan Dotlić i Đoko Jovanić: STOJAN MATIĆ* — — 413
— *Dušan Dragosavac, Ilija Repac, Vlado Mandarić, Luka Miščević, Janko Dimić i Dmitar Rajšić: PRIPREME I POČETAK USTANKA U SELIMA NA PODRUČJU IZMEĐU VREPCA I ŠIROKE KULE* — — — — — 420
— *Dr Petar Kleut: SMILJA RADOŠEVIĆ-POKRAJAC* — 433
— *Dr Nikola Rubčić: OKO IZVORA GACKE* — — — 437
— *Stevo Opsenica: PARTIZANSKI ODRED „LJUBOVO" U USTANKU 1941.* — — — — — — — — 447
— *Šime Balen: STANIŠA OPSENICA* — — — — — 465
— *Milanko Mihovilović: POČETAK BORBE U GACKOJ DOLINI* — — — — — — — — — — 472
— *Milan Pavičić: ŠKARE U DANIMA USTANKA* — — 480
— *Grga Uzelac: SMILJAN U 1941. GODINI* — — — 483
— *Milan Majstorović i Mićo Medić: DOLJANI U NARODNOM USTANKU* — — — — — — — — 494
— *Petar Rašeta: NAORUŽANJE GAJSKOG VODA U USTANKU* — — — — — — — — — 510
— *Dmitar Zaklan: ORGANIZACIJA VOJNIH JEDINICA U OPŠTINI BUNIĆ* — — — — — — — — 514

Strana

— *Milan Šijan: PARTIZANSKI ODRED „MARKO OREŠKOVIĆ"* — — — — — — — — — 524
— *Dr Moni Levi: TRI NEZABORAVNA SUSRETA* — — 551
— *Gojko Jakovčev: „SASTALA SE DALMACIJA S LIKOM"* 563
— *Todor Radošević: VOJNO RUKOVODSTVO USTANKA U LICI* — — — — — — — — — — 569
— *Srećko Manola: NARODNI HEROJ VLADO ĆETKOVIĆ* 586
— *Milica Dubajić-Damjanović: OMLADINA SELA ZALUŽJA 1941. GODINE* — — — — — — — — — 589
— *Jovo Bogdanović: U ODREDU „OGNJEN PRICA"* — — 598
— *Jovo Bogdanović: LIK REVOLUCIONARA PETRA KONČARA* — — — — — — — — — — 614
— *Spaso Zaklan: KRBAVA BEZ ORUŽJA* — — — — 619
— *Jovo Bogdanović: TODE MARIJAN* — — — — 624
— *Nikica Kleut: UDARNA ČETA 1. LIČKOG PARTIZANSKOG ODREDA* — — — — — — — — 627
— *Vladimir Maričić: OŽIVLJAVANJE USTANKA I FORMIRANJE 2. ČETE BATALJONA „MARKO OREŠKOVIĆ"* 638
— *Ilija Rašeta: ZAKLETVA NA KAMENSKOM* — — — 652
— *Dr Petar Kleut: TROMJESEČNE BORBE OKO KORENICE* — — — — — — — — — — 656
— *Đorđe Orlović: BORBA NA POGLEDALU* — — — 678
— *Joco Njegomir: BOJ NA LJUBOVU* — — — — 683

OD REDAKCIJE — — — — — — — — 689
PRILOG — REGISTRI: — — — — — — — 693
I. IMENA LIČNOSTI — — — — — — — 693
II. VOJNIH JEDINICA I ŠTABOVA — — — — 710
III. GEOGRAFSKIH I TOPOGRAFSKIH IMENA I NAZIVA 715
PREGLED FAKSIMILA DOKUMENATA — — — — 728
PREGLED LIKOVNIH PRILOGA — — — — — — 728

PIŠU UČESNICI

LIKA U NOB — 1941.

ZBORNIK

Redaktori:
Todor RADOŠEVIĆ, Ivan REŠETIĆ

Lektori:
Veljko ALEKSIĆ, Radmila BRAJOVIĆ, Stana STANIĆ

Tehnički urednik:
Andro STRUGAR

Korektor:
P. VUKOVIĆ

Štampanje završeno maja 1963.
Tiraž: 7.000
Štampa štamparija „BUDUĆNOST" — Novi Sad